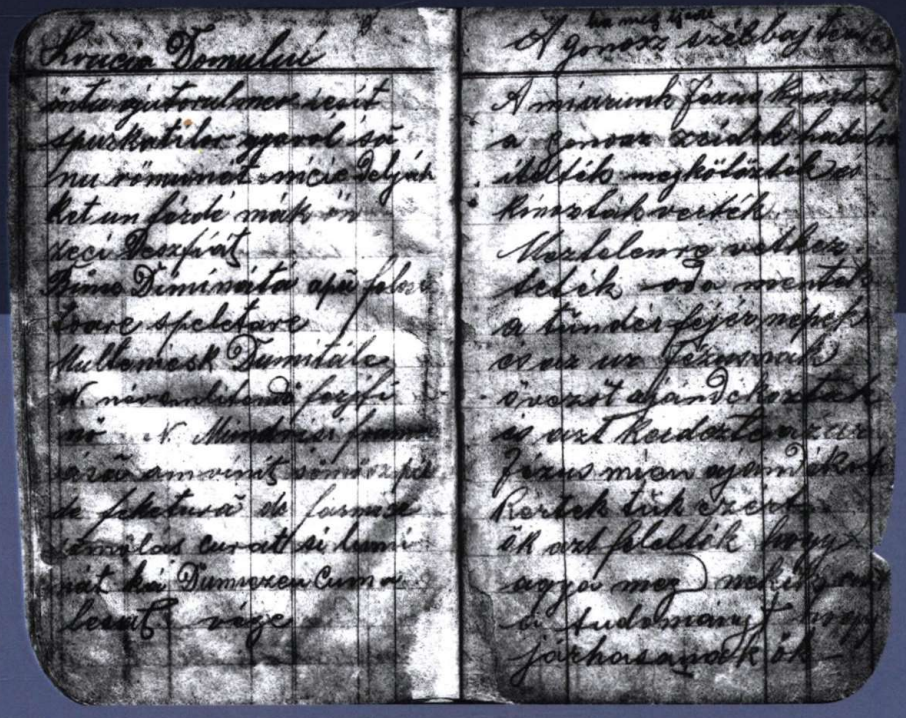
Fontes Ethnologiae Hungaricae • XIII.

AZ ÉN LELKEMMEL ELFÚJLAK

A magyarcsügési ráolvasófüzetek

Gyűjtötte és közreadja
TAKÁCS GYÖRGY

L'Harmattan
Könyvpont
Pneumat

Az én lelkemmel elfújlak...

A magyarcsügési ráolvasófüzetek

Fontes Ethnologiae Hungaricae XIII.

A Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
és a L'Harmattan Kiadó közös sorozata

Sorozatszerkesztő
Pócs Éva

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Budai Pál: *A Köznép babonái és Balvélekedései ellen való Prédikátziók*

Protestáns népi látomások a XVIII. századból. I. kötet.

Bételjesítem Isten akaratját. A lészpedi szent leány látomásai

Sajószentpéteri István: *Ördög szára-bordája. „...a Dohányozás meg-töretése az Isten beszédének Pörölye által, hét prédikációkban foglalva." Tiszalök, 1712–1713.*

Két kárpátaljai parasztpróféta szent iratai

Álmok és látomások a 20–21. századból I.

A kincskeresés 400 éve Magyarországon

Bárth Dániel: *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*

Elindula boldogságos szép Szűz Mária... Ráolvasók a régi Csíkszékről

Hiedelemszövegek Székelyföldről

Felvilágosodás és babonaság. Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789–90-ben

Az én lelkemmel elfújlak…

A magyarcsügési ráolvasófüzetek

Gyűjtötte és közreadja:
Takács György

L'Harmattan KÖNYVPONT
PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
2018

A kötet a PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékén valamint a MTA BTK Néprajztudományi Intézetében készült, az EKT 324214 sz. *Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások* című projekt támogatásával.

A könyv kiadását támogatta a *Nemzeti Kulturális Alap*,

valamint az Európai Kutatási Tanács az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. *Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások* című projekt keretében.

© Takács György, 2018
© L'Harmattan Kiadó, 2018
© Könyvpont Nyomda, 2018

ISBN 978-963-414-409-0
ISSN 1586-2062

A borítón a második magyarcsügési kéziratos füzet (MCsK II) 18^{v}–19^{r} oldalpárja látható, balról a *Vissza fordítások* {II.6}, jobbról *A gonosz szélbaj téritése* {II.7} feliratú ráolvasó részletével.

Fényképek:
CSUZI ENIKŐ és TAKÁCS GYÖRGY,
GYŐRFY ESZTER

A román fordításokat
VINCZE LÁSZLÓ,
VINCZE ANNAMÁRIA és MARIUS CONSTANTIN ILINA,
valamint saját nyersfordításai alapján
TAKÁCS GYÖRGY
készítette.

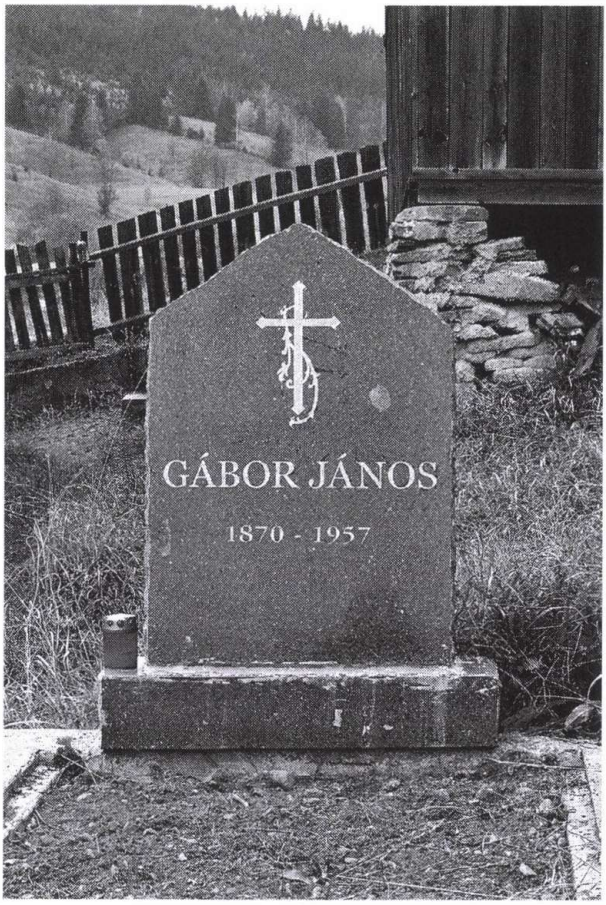
A román fordításokat lektorálta:
VINCZE LÁSZLÓ

Térkép:
ZOMBORY ANDREA és GÜTH ISTVÁN

A kiadásért a Könyvpont Nyomda Kft. igazgatója és a L'Harmattan Kiadó igazgatója felel.
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
Tel.: +36-1-267-5979
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu, webshop.harmattan.hu

Tartalomjegyzék

Bevezető 7
1. Népmozgások, demográfiai változások Csíkszék keleti határvidékén a 16–19. században 22
2. A gyimesi határszél betelepülése és etnikai viszonyai a 17–19. században 39
3. A hárompataki csángó telepek rövid története 64
4. A magyarcsügési Gábor család eredete 79
5. A magyarcsügési ráolvasófüzetek 92
6. A kéziratos ráolvasók feltételezhető eredete 100
7. Gábor János, a falvakat járó tudományos 137
8. Gábor János, a magyarcsügési deák 150
9. Első kéziratos füzet (1893–1894) 156
I.1. Szent Gertrudisrol könyörgés litánia formara 158
I.2. Imádság melyel Istennek szenteld szenvedeseidet 160
10. Második kéziratos füzet (1916 után) 181
II.1. [Mennyei levél] 183
II.2. Torok gyéktol 192
II.3. kigyomarástol 210
II.4. Torok gyíkhez penteken 231
II.5. [Tejelvevő boszorkányosok ellen] 245
II.6. vissza fordítások 303
II.7. ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités 318
II.8. A beteg meg Mosása 330
II.9. Az obríntyíktol 366
II.10. a minden olvasáshoz szükséges 384
II.11. Maria tisztelete. minden olvasáskezdetnel monando 390
II.12. Az urszitától 397
II.13. [Gonoszok ellen] 413
II.14. Az orbáncztol valo olvasás 419
II.15. A Lóorbáncztol 425
II.16. Minden olvasás után végzendö 434
II.17. Minden féle olvasasnál használando 442
II.18. [Imádság] 447
11. Harmadik kéziratos füzet (1928 k.) 452
III.1. Visza küldés 454
Szójegyzék 460
Helységnévjegyzék 472
Forrás- és irodalomjegyzék 480

A kötetünkben szereplő imádságokat és ráolvasókat kéziratos füzeteibe lejegyző Gábor János sírja a magyarcsügési ortodox (volt görögkatolikus) templomkert temetőjében, 2014 őszén.

Bevezető

A hazai néprajztudomány két évszázadon át, a népköltészet a preromantika és a romantika sugallta 18. századi felfedezésétől egészen a közelmúltig, a folklórt jobbára a szájhagyománnyal azonosította, az írást-olvasást pedig, amelyet a 19. század utolsó harmadáig valóban kevesek birtokoltak – mondhatni, privilegizált tudás volt – a magaskultúrához rendelte hozzá. A köztudat a gyimesi és moldvai csángó kultúrát is alapvetően *orális* műveltségként tartja számon. Az időben sokáig fennálló, széles körű analfabetizmus, az, hogy az emberek ezen a vidéken sem voltak képesek – ahogyan Keszeg Vilmos fogalmaz – „kihelyezni az emlékezetüket",[1] nyilván nagyban hozzájárult, hogy a gyimesi és moldvai táj mindmáig fontos folklorisztikai reliktumterületnek számít. Olyan vidéknek, ahol az archaikus, szakrális és világi, nép- és közköltészet szájhagyományban megőrzött kincsei a napjainkban is folyó akkulturáció időszakáig viszonylagos épségben és jelentős számban maradtak fenn.

A csángóság kultúrájának oralitáshoz kötését segítették az elmúlt évtizedek sokak által ismert és szeretett, népszerűvé vált csángó népballada-, népdal-, népmese-, népmonda-, archaikus népi imádság- és ráolvasó-gyűjteményei is, amelyek szinte kizárólag a szóbeli hagyományra, a nép- és közköltészet verbalitásban fennmaradt emlékeire hívták föl a figyelmet.[2] Ha az említett gyűjteményekben fellelhető, csudálatosan gazdag folklóranyag mellett – illetve, az összevetés szándékával, azzal *szemben* – szemügyre vesszük azt az igencsak szűkös hozamot, amellyel a moldvai és gyimesi csángóság írott kultúrájának kutatása eleddig járt,[3] a fenti vélekedés csaknem természetesnek nevezhető; annál is inkább, mert az írni-olvasni tudás mértéke ebben a keleti térségben – egészen

[1] Keszeg 2008, 85.

[2] Így például: Hegedűs 1952; Faragó – Jagamas 1954; Domokos – Rajeczky 1956; 1961; Diószegi V. 1960; Kallós 1966; 1973a; 1973b; 1996, 2003; Erdélyi Zs. 1970; 1974; 1976; 1990; 1999; 2013; Bosnyák 1973; 1980; 1982; Salamon Anikó 1975; 1987; Szegő 1988; Veress 1989; Kallós – Martin 1989; Seres – Szabó 1989; Harangozó 1992; 1998; 2001; 2012; Mohay 1993; Pozsony 1994; Tánczos 1994; 1995; 1999; Albert 1995a; 1995b; Tekei 1995; Gazda – Benedek 1997; Orbán D. 1997; Takács Gy. 1998; 2000a; 2000c; 2001; 2003; 2004; 2015a; 2015b; Daczó 2003; Antalné Tankó 2003; 2004; Magyar 2003; 2006; 2008; 2009; Harangozó – Kővári 2005; Halász 2005; 2007.

[3] Például: Kós 1994; Csoma 1994; Bakay – Harangozó 2007; Takács Gy. 2016.

a 20. századig – valóban nem éri el még a más vidékeinken szokott, átlagos európai viszonylatban alacsonynak mondható nívót sem.[4]

A paraszti írásbeliség szerepe és jelentősége hazánkban a *Ratio Educationis* (1777),[5] majd az Eötvös József-féle népiskolai törvény (1868. évi XXXVIII. tc.) hatására a 19. század végére jócskán megnőtt. Ezzel a „társadalomban a népköltészet hagyományos, szóbeli megnyilatkozási formája elveszítette korábbi kizárólagosságát",[6] a magyarság keleti határain azonban – így a Gyimesben és Moldvában is – az írástudók számaránya még a 20. század elején is igen csekélynek mondható. Az Alexandru Ioan Cuza, azaz XI. Sándor (1820–1873) – 1859–1866 között az Egyesült Román Fejedelemség uralkodója – által 1864–1865-ben megvalósított reformokig ugyanis, hasonlóan Erdélyhez, ahol a települések igen nagy hányadában még a 18. század második felében sem létezett elemi oktatás,[7] Moldvában alig voltak iskolák, s még hosszú évtizedek elteltével, néhány emberöltő múlva is itt volt a románság körében a legáltalánosabb az analfabetizmus. E téren nem álltak jobban a moldvai csángó magyarok sem, akiknek papjai a török idők pap nélküli időszaka után is évszázadokig – 1622-től, a XV. Gergely pápa által alapított, római székhelyű *Sancta Congregatio de Propaganda Fide* felállításától gyakorlatilag napjainkig – nem anyanyelvükön prédikálnak, ráadásul az idővel létrejött iskolákban is románul kellett tanulniuk. Mindez nyilvánvaló gátját képezte a szélesebb körű, magyar nyelvű népi írásbeliség megszületésének. Amint dr. Kós Károly írja, az általa „itt-ott talált eredeti csángó kéziratok mindenike az iskolában kizárólag tanult román írásjegyeket" alkalmazza, ezért, továbbá „nehéz olvashatóságuk" és „jobbára érdektelen tartalmuk miatt is [...] az igazi, gazdag moldvai magyar népköltészet kutatóinak is érdeklődésén kívül maradtak".[8]

[4] A 16–18. századi Nyugat-Európában az alfabetizáció terén valóságos forradalom zajlott le (Cressy 1980, 176–177; Tóth I. Gy. 1996, 240), keletebbre azonban ez a dinamikus változás váratott magára. Poroszország és Ausztria a 18. század végétől, Kelet- és Délkelet-Európa népei pedig csak a 19. század második felében – néhol még később – képesek felszámolni a tömeges analfabetizmust (Schenda 1970, 444–445; Tóth I. Gy. 1996, 246). Egy 1768-as adatsor szerint a magyarországi községi elöljárók csak mintegy 14%-a írástudó, a falvak kb. 60%-ában nincs iskola, s ha van is, a gyermekek kétharmada nem látogatja azt (Benda 1976, 56; 1977, 123–125; Pál 1996, 365.; Horváth Z. 2009, 103–106); 1770 körül hozzávetőleg csak minden negyedik paraszt tudott olvasni, írni pedig még annyi sem (Tóth I. Gy. 1996, 183; 1998, 198).

[5] A gyermekeket a 18. század Magyarországán csupán kilencéves korukig tekintették iskolakötelesnek (Tóth I. Gy. 1996, 34). A *Ratio Educationis* hat és tizenkét esztendős kor között tette kötelezővé az iskolába járást, és négy év elemi oktatást írt elő. Mindezt – kissé módosított formában – Erdélyben *Norma Regia* címmel, 1781-ben hirdették ki (Szőcs J. 2002, 322).

[6] Küllős – Szemerkényi 1981, 182–183.

[7] Szőcs J. 2002, 323.

[8] Kós 1994, 283–284.

Elmondható, hogy a 18–19. században nem volt sokkal jobb a helyzet a viszonylag későn – a 18. század elejétől, leginkább Moldva és Csík felől – települt, az említett vidékekkel állandó, pulzáló kapcsolatban lévő Gyimes völgyében sem. Egyes őstelepes nemzetségek, így a felsőloki Ránapatakán – a későbbi Ciherekpatakán – meghúzódott „pogány" Ránák kihaltak, még mielőtt számukra elérhető közelségben pap, templom, temető vagy iskola lett volna,[9] de a patakot utánuk benépesítő Pórák[10] túlnyomó többsége sem igen tudott írni, még a 20. század elején sem.[11] A gyimesiekről már Orbán Balázs elmondta: „oly kevés közöttük az irástudó, hogy még a falusi előljáróság is alig tudja nevét aláírni, a csángók egyáltalában idegenkednek az iskolától elannyira, hogy gyermekeik iskolázására igen bajosan lehet rábírni" őket, ugyanis „az ily foglalkozásu népnél a gyermek már kiskorában idomitandó és hasznositható lévén, a későn vagy ritkán gyümölcsöző tudományoknak és értelmi vagyonnak előnyét nem látják át".[12]

Gyimeslokon a 18. században nincs szervezett oktatás, hiszen a völgyben nemhogy iskolaépület, de templom és plébánia sem volt, egészen 1782-ig, amikor a nagygyimesi vámhivatal közelében templomot alapítottak.[13] A ferences P. Reparolis Vicentius, a gyimesi Kontumác (vesztegzár)[14] első, akkor még magánházaknál miséző lelkésze 1764 szeptemberében engedélyt kapott a helyben lakó, kisszámú gyermek tanítására.[15] A régi középloki szállásterület, Kápolnapataka szádában csak 1825-től, Felsőlokon a 19. század utolsó negyedétől működik elemi iskola, a középloki („megállói") iskolát pedig 1900-ban adták át.[16] Érthető hát, hogy 1880-ban a felsőlokiak közül csak minden kilencvenedik (1,7%), a középlokiak közül minden tizennyolcadik (5,7%), de az e tekintetben legműveltebbnek számító bükkiek közül is csupán minden nyolcadik (12,2%) tudott írni-olvasni. A „három Lok"-on az arány 1910-ben – a fenti sorrendben – 32,15%, 30,71% és 38,25%, tehát még az eminens Gyimesbükkön is csak hozzávetőleg minden harmadik ember konyított az ábécéhez. Ráadásul sokuk itt is inkább csak iskolás korában, mert később, miután a nehéz körülmények közepette folytatott gazdálkodásban nem volt rá szüksége, újra elfelejtette.[17] A fiatalok ekkoriban „a szájhagyományból, a népi művelt-

[9] Magyar 2003, 229. o. 289. sz.

[10] A Ránák kivesztével Ciherekpatakát jobbára a Szeben megyei Felekről (Avrig) pásztorkodva behúzódott, ezer-ezerötszáz juhát telente a Duna-deltába hajtó Póra-ős leszármazottai népesítették be (Magyar 2003, 253. o. 346. sz.).

[11] Bárth 2003b, 58–59, 68–69.

[12] Orbán B. 1991, I/2 (Csík-szék), 78–79.

[13] Szőcs J. 2002, 322; Bárth 2003b, 5; Salamon J. 2014, 83.

[14] A németen (die Kontumaz) át a latinból eredő *kontumácia* kifejezés jelentése 'vesztegzár'.

[15] Salamon J. 2014, 82.

[16] Szőcs J. 2002, 323–324; Bárth 2003b, 21.

[17] Az elemi iskola elvégzése után a fiatalok – Ferenczi Károly csíkszentkirályi plébános (1875–1882) megfigyelése szerint – nagyjából tíz-húsz esztendő múltával gyakorlatilag újra csaknem teljesen analfabétákká váltak (Szőcs J. 2002, 328). Egy 1853. júliusi, gyimesloki határozat végén a keresztt-

ségből, a szülőknek, rokonoknak, a szomszédoknak a közléséből, tanításából és a saját tapasztalatukból merítették ismereteiket"; kézenfekvőnek tűnik, hogy a korszakra jellemző erdőlést, havasi pásztorkodást folytatva „kevés igény mutatkozott az elvont ismeretek iránt".[18]

Az olvasás, de még inkább az írás gyakorlása, amely a csángók lakta moldvai vidéken, ahonnan az első gyimesi telepesek érkeztek,[19] korábban jobbára a *papság* privilégiuma volt, utóbb – annak török időkbeli meggyérülésével – inkább a *deákság*,[20] a parasztkántorok tevékenységéhez kapcsolódott. Már a legelső moldvai misszionáriusi jelentések tudósítanak az alacsony iskolázottságú *deák*okról (gyeak, gyiak, dzsiak), akik feladata az alapvető egyházi teendők elvégzése.[21] Amint Tánczos Vilmos írja, a moldvai katolikus papság száma – egészen a 20. század első feléig – olyan alacsony, „hogy gyakran a legfontosabb szentségeket sem tudják kiszolgáltatni", miáltal „egyáltalán nem tűnik túlzásnak az a kijelentés, hogy a moldvai magyar katolikusoknak a XVII–XVIII. század folyamán alig volt hivatalos vallásosságuk".[22]

---

tel jelölt nevek (közöttük a megyebíró, a vice megyebíró, a falusbíró, az esküdtek) alatt a következő olvasható: „Az írást nem tudók helyjett szabad akarattyukbol meg írtam a fenn jegyzett neveket. Antal György közép loki jegyző" (Bárth 2006b, 52). Egy 1904-ben kelt felsőloki jegyzőkönyvet 163 személy közül csupán 32 (19,63%); 1905-ben ugyanott egy 241 családfő nevében írott levelet csak 24 ember (9,96%) tudott aláírni, a többi név mellett kereszt szerepel (Bárth 2003b, 58–59, 68–69). A felsőloki templomot Szent András tiszteletére 1902-ben megépíttető testvérpárból – amint egy általuk íratott levélből kiderül – csak egyikük tudta legalább a nevét aláírni, sem testvére, sem feleségeik nem voltak képesek még erre sem (Bárth 2003b, 29–30).

[18] Szőcs J. 2002, 322.

[19] Szőcs J. 2002, 321–322.

[20] A török időkben meggyérült klérus pótlására főpapi engedéllyel (licentia) ellátott, *licentiatus*nak (másként *deák*, *clericus*, *concionator*, *praedicator*) nevezett laikusok a 16–17. századi magyarországi hódoltságban, de Erdélyben, így a Székelyföldön is működtek (Lányi 1844, I. 176; Zerich 1859, 148–149, 154–155; Juhász 1921, 16–20, 43; Tóth I. Gy. 1988, 140–141). A helybéliek által *deák*nak, *gyeak*nak, *gyiak*nak, *dzsiak*nak nevezett *(sub)diaconus*ok tevékenysége a moldvai magyarság körében a 16. századtól a 20. század közepéig a nagymérvű paphiányt ellensúlyozta, illetve az idegen ajkú (olasz, horvát, bosnyák) papság mellett a nép lelki igényeinek anyanyelvi kielégítését szolgálta.

[21] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 39, 40, 46., 204, 208, 293, 295, 347, 376, 378–380, 383, 423–446; II. 487–488, 514–517, 600–602; Tánczos 1996a, 190, 192–193. A *Codex Bandinus* szerint 1648-ban a Moldva területén élő 1020 római katolikus család lelki gondozását és vallásos szükségleteinek kielégítését a mindössze tíz papon kívül tizenhárom deák látta el (Tóth I. Gy. 1988, 140; Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 453: „Summa diakorum universim 13"). Domokos Pál Péter az idézett rész fordításában 30 diákot említ (Domokos 1987, 449).

[22] Tánczos 1996a, 191, 195. Gasparo da Noto ferences 1644-ben jelentette, hogy jászvásári térítéséhez népnyelvre fordította a *Dottrina Christiana* című munkát, „hogy azt a kicsiknek és nagyoknak tanítsa, akik még azt sem tudják, hogy mi a keresztvetés" (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 267; Tóth I. Gy. 2007, 218). „Esztendők olta nem láttunk papot, mű pap nélkűl ollyanok vagyunk itt, mint a' barmok" – fogadta P. Gegő Eleket 1836-ban a csügési diák, Orbán István

A 19. század közepéig hasonló volt a helyzet a Gyimes-völgyben is, ahol az első római katolikus templom felépítése (1782) előtt a gyimesloki római katolikus csángók jobbára a csíkszentmiklósi, kisebb részben – főként a felsőlokiak – a csíkszentmihályi egyházközség (megye) papjának szolgálatait vették igénybe.[23] A hívek lelki gondozását ezen kívül – amint látni fogjuk – feltehetően a somlyói és a kantai ferencesek látták el.[24] Láthattuk, a nagygyimesi vesztegzárnál 1764-től szolgált állandó jelleggel P. Reparolis Vicentius ferences áldozópap, a plébánia létrehozása (1785) előtt a terület lelki adminisztrátora Olti Péter, csíkszentmiklósi plébános volt.[25] A gyimesi görögkatolikusoknak, akik között nem csupán „oláhok", de – igaz, alighanem kisebb számban – Moldvában élve skizmatikussá lett székelyek is akadtak, 1787-ben egy kis fakápolnájuk volt.[26]

Bár az ottani *deák*okról, *parasztkántor*okról alig valamit tudunk, nyilvánvalónak tűnik, hogy papok hiányában – nagyjából a 19. század második feléig, néhol tovább is – a korai gyimesi telepesek világát a moldvaihoz hasonló, „önellátó" vallásgyakorlat jellemezte, erre utalnak egyes különös magánáhítati formák is.[27] A *deák*ok, a római és görögkatolikus *parasztkántor*ok (rom. *dascăl*) hatalma nemegyszer a papénál is nagyobb volt,[28] az általuk művelt írásbeliség szinte kizárólagosan vallásos, rituális és – esetenként – mágikus jelleggel és funkcióval bírt. A kántorok és a deákság körében keletkezett kéziratos füzetekbe általában apokrif és liturgikus eredetű népi imádságok, vallásos népénekek, a barokk pietas talaján sarjadt kisebb kegyességi írások, egyes rituális szövegek, valamint a néphit bűbájos, mágikus oldalát felvillantó ráolvasók kerültek bejegyzésre. Írni és olvasni tudásuk a közösségben elfoglalt vezető szerepüket is alátámasztotta.

Magától értetődő dolog ugyanis, hogy egy olyan, jobbára analfabéta társadalomban, amilyen a moldvai és gyimesi csángók közössége volt még a 19. században is, a szavakat a többség által nem ismert, titokzatos betűkkel lejegyző tevékenységhez, vagyis az íráshoz fokozott mértékben társul a – szakrális és mágikus értelemben vett – *hatalom* képzete. A csángóság hiedelmeit gyakran máig meghatározó, archaikus gondolkodásmódból fakadó képzetkörben ugyanis a kimondott, emberi szó szinte *önálló entitás*ként

(Gegő 1838, 13). Csügésen itt a jelenlegi Románcsügést (Ciugheş) kell értenünk, ahol még száz évvel később is működött diák (Balogh Ö. 1942, 29–30, 35).

[23] Szőcs J. 2002, 322.

[24] Bárth 2003b, 5; 2006b, 45.

[25] SEM 1782, 16; Ferenczi S. 2009, 359.

[26] Antal 1992, 35: Csíki Állami Levéltár (a továbbiakban CsÁLt), Csíkszék iratai, 1787. 43 d/12.

[27] Bosnyák 1992, 15; Tánczos 1996c, 99; Kozma M. 2013, 275–276.

[28] Dominique Jacquet jászvásári püspök 1897 áprilisában kelt levelében említi, milyen fontos – miután 120 plébániára csak 27 papjuk van – a *daszkál* (rom. *dascăl* 'kántor') szerepe, akinek „hatalma majdnem korlátlan és felülmúlja a plébánosét", aki a filiákba, „előfordul, hogy évente csak két vagy háromszor mehet" (Seres Attila 2003, 300).

tételeződik. Az élő szavak, amelyek – mondhatni – *külön lényként* hagyják el a beszélő ajkát, képesek világunk alakítására. A ráolvasásokkal, átkokkal kapcsolatos hiedelmek sokasága mutatja a csángóság azon szent meggyőződését, hogy az elhangzott szó *hatni* képes, tehát *hatalommal* bír. A megfelelő igéket birtokoló, azokat a kellő időben és módon kimondó személy tehát – legyen az pap, vagy „ráimádkozó", oldó-kötő ráolvasókat használó „tudományos" – olyan *erővel*, potenciával rendelkezik, amely a közösség más tagjait hasonló mértékben nem jellemzi.

Az pedig, aki nem csupán birtokolja, de képes saját kezével papírra vetve rögzíteni és így a szolgálatába hajtani a nagy erejű, hathatós igéket, aki *ír*, az fölötte áll az írástudatlan tömegeknek, azok számára ugyanis ez megfoghatatlan és elérhetetlen „tudomány"-t jelent, amelynek *mágikus* vetülete is van.[29] Sőt, az írni tudásban, a szavak lejegyzésében megnyilvánuló hatalomnak ebben az ősrégi felfogásban, mondhatni, szinte *csak* mágikus vetülete van.[30] A hatalom jellege ugyanis – amint azt a csángó hiedelemmondák tömege bizonyítja – szinte *mindig* mágikus.[31] Az írás, de az „olvasás"

[29] A *tudomány* kifejezés az igaz hittel szemben álló, ördögi segítséggel megszerzett és birtokolt bűbájos (oldó-kötő) hatalmat jelent, s mint ilyen, egyúttal a boszorkánysággal kapcsolatos egyik legfontosabb fogalom is. Amint egy 1699-es csíkszéki aktából is kiderül, a boszorkánysággal vádolt: *tud* (Bessenyei 1997, 192–193). A *tudományosok* kétarcú *tudománya* képezi a rontás, de a „gyavittás" (rontás alóli feloldozás) alapját is. Kötetünkben a *tudományost*, mint az említett tudás birtokosaira vonatkozó, egyértelmű kifejezést, idézőjel nélkül, a *tudományt* azonban – a szó jelentését pontosító jelzős szerkezetek kivételével – mindenütt idézőjelben írom.

[30] Az írás tiszteletének kialakulását az analfabetizmussal magyarázta László Gyula is: „...nemrég még írástudatlan népünknél az írás még ma sem vesztette el a varázslat színezetét. A tanult ember számára ez már érthetetlen, mert évezredek óta él az írásbeliséggel s az írás kezdeti mágiája elkopott benne. Népünk jó ideig mint érthetetlen tudományt nézte a könyvet s az írást, s mikor végül a rendszeres iskoláztatással hatalmába kerítette, elsősorban ő került az igézete alá, mert helyzeténél fogva nem a városi írásbeliség fokán vette tudomásul, hanem egy jóval régebbi értelmezésében" (László 1943, 89; vö. Keszeg 2008, 118). Az írott szövegek középkori, mágikus voltáról így írt Szerb Antal: „Ebben az időben a konkrét könyv és szellemi tartalma valami mágikus egységet alkotott még, minden könyv egy kissé varázseszköz is volt. Sokszor olyan hatása volt a könyvnek, mint egy ereklyének. Írott imádságokat amulett formájában magukon hordoztak, mint ma is Keleten. A mi Thewrewk-kódexünk is tartalmaz egy imádságot: aki magán hordozza, »sem szénben, sem hadban, sem vízben el nem vész«, mérges állat nem árthat neki, és nem kerül majd poklokra a lelke. Szent Bonifácius germánjai azért becsülték meg a nekik felolvasott szöveget, mert a szent díszes aranyozású könyvből olvasta fel. Kálmán király »könyves« jelzője sokat sejtet abból a hatalmi misztikumból, ami a könyvet övezte" (Szerb 1935, 28; vö. Keszeg 2008, 117).

[31] Alapvetően *minden* hatalom, és az alapját képező „tudomány" nem e világi, isteni vagy ördögi eredetűként tételeződik, a papok – elsősorban az ortodox papok, különösen a szerzetespapok, a kalugerek – „igaz tudománya" éppúgy, mint a falubeli bűbájos (oldó-kötő) személyek *meszeriája*, azaz ördöngös mestersége, a gyakran *paratika* (ördögszolga) tartásával vádolt nagygazdáké, vagy éppen a szegényeken élősködő hivatalnokoké. A hirtelen jött gazdagság, a váratlan elő-

is (ahogyan a csángók a *ráolvasást* és a *ráolvasókat* is nevezik),[32] ebben a közegben éppen ezért – gyakran az őt övező misztikus külsőségektől is alátámasztottan[33] – szakrális jellegű, *rituális* cselekedet, nem e világi többletjelentést hordozó tett. Magának a leírt, változhatatlanul rögzített szónak pedig bizonyos esetekben – így például a halálig titkolt „tudomány" pontos átadásánál[34] – talán még a kimondott igénél is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak.

Az archaikus szájhagyomány – szélesebb körű írásbeliséget nélkülöző – világában az *írás-olvasás*, a *könyv* a nem e világi eredetű „tudomány" képzetéhez kötődik. A kultúrtörténetben a *betű*, az *írásjel* a világról való tudás, a misztérium birtoklása és az ebből fakadó hatalom megtestesítője, a *könyv* pedig a tudás, a bölcsesség és az isteni titkok szimbóluma, amely zárva megőrzi titkát, kinyitva azonban, aki keresi, megtalálhatja benne a rejtett, transzcendentális üzenetet.[35] A *könyv* és az abból való *olvasás, felolvasás* képzete a 18–19. századi, amint láthattuk, jobbára írástudatlan, fél életét a messzi havasokon, pásztorkodással, erdőléssel töltő, templomba is csak jelesebb ünnepeken, inkább telente járó[36] gyimesi csángóság számára leginkább a megváltó, gyógyító isteni tisztaság és erő képzetéhez kötődő *kápolna, templom, oltár* és *szentmise* képzetét idézi.[37] Az archaikus népi imádságok *égi miséjének* képében, amely a csángóság körében is az apokrif imák fontos szintaktikai eleme,[38] az univerzumot uraló bölcsességet szimbolizáló, eszkatologikus felhangoktól sem mentes,[39] a vallás misztikumát sugalló *könyv*[40] – mint az isteni omnipotencia jelképe – gyakran a ministráló *angyalok* alakjával együtt szerepel.[41] Ugyanezek az angyalok – hiszen mások aligha lehetnek – bukkannak fel a gyógyító ráolvasókban is,[42] vagyis a *könyv*, az *angyalok* és a *gyógyítás* képzetei ebben a hagyományban nyilvánvalóan összefüggenek.

---

menetel, s az abból fakadó – irigylésre méltó – hatalom hátterében szinte mindig ördögi segítséget sejtenek a helybeliek.

[32] Takács Gy. 2015b, 9–10.

[33] Bosnyák 1982, 118. o. 400. sz.; Tankó 2001, 162; Magyar 2003, 581. o. 1156. sz.; Takács Gy. 2004, 324. o. 503. sz.

[34] Takács Gy. 2016, 146.

[35] Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám 1990, 127; Pál – Újvári 2005, 75, 290.

[36] „Ugy elmentünk tavasszal, májusba a havasra, hogy a templomba őszig nem jártunk bé. Hogy a Jóisten megbünteti az embert, de nincs mit csinálni. Az olyan napi járófőd vót, még több." (91 éves nő, Gyimesfelsőlok, Récepataka, 1991. május 23. A továbbiakban, ahol a gyűjtőt külön nem jelzem, a közölt szöveg a saját gyűjtéseimből való.)

[37] Tánczos 2001, 143–154; Takács Gy. 2001, 131–132; 2011, 29–34.

[38] Tánczos 2001, 152–154; Takács Gy. 2011, 24.

[39] Így például Lk 10,20; Fil 4,3; Jel 5,1–9; 6,14; 13,8; 20,12–15.

[40] Menzel 1854, I. 159–160; Seibert 1986, 182; Pál – Újvári 2005, 290–291; Dávid K. 2002, 142–143.

[41] Takács Gy. 2016, 160–161.

[42] A ráolvasással végzett, exorcisztikus gyógyítás *angyali* közreműködéssel zajlik, ennek nyomai egyes ráolvasó szövegekben világosan kimutathatóak (Takács Gy. 2015b, 201–202).

A könyvhöz is kötődő „tudomány" a hajdani néphitben ugyanakkor, látni fogjuk, *kétarcú, elemi minőség*, amely – éppen ezért – jóra és rosszra egyaránt fordítható. {II.5/ Megj.} Az isteni erő és tudás telítette szent könyvek, iratok mellett léteznek olyanok is, amelyekhez a gonosz, ördögi eredet képzete kötődik. Egyes csángó mondákban az ördög által készített feljegyzésekről,[43] másutt az idővarázsló berszán csudálatos erejű könyvéről olvashatunk.[44] Egy magyarcsügési történet szerint a tudósasszonyok „tisztátalan olvasmányok"-kal rontják meg az embereket.[45] Rég elhunyt gyepecei ismerősömtől hallottam, hogy a sárkány hordozta „nagy üdő", jégeső eltiltására használt ráolvasója „könyvekbe vót valamikor".[46] Egy kosteleki memoratban a jeget hordozó *tógás diák*ot, csinódi változatában a *sárkán*t a pap, illetve a tudományos, „egy könyv" segítségével szállította le a „hatalmas nagyüdő"-ből, az országút közepére állított öblös fakádba.[47] Boszorkánypereink aktáiból jó néhány példánk van nyomtatott vagy kézzel írott mágikus szövegek birtoklására és használatára.[48] Erdély területéről is – azon belül a Székelyföldről – rendelkezünk 16–18. századi adatokkal e tekintetben.[49] Egy híres-hírhedt felsőloki tudományos is anyai nagyanyjától tanulta boszorkányok elleni ráolvasását,[50] akinek *könyve* volt.[51]

A *könyv*, az írással rögzített, megkötött szöveg alkalmas a világ mágikus befolyásolására. Ez a hit a régi gyimesi, moldvai vidéken – éppúgy, mint az Úz menti vagy há-

[43] Takács Gy. 2004, 385.

[44] Bosnyák 1982, 103. o. 268. sz. A moldvai csángó garabonciás, a *jéghordozó*, *jégőrző* (Seres András 1994, 319–332) jellemző varázseszköze is a *könyv*, a *nagy könyv*, román jövevényszóval a *kárté*, *szent kárté*, másként az *írás*, a *garabonciás írás* vagy *papír* (Bosnyák 1980, 69–70, 108. o. 556–558, 761. sz.; Seres András 1994, 321, 322, 323, 324, 326, 330). Dömötör Tekla moldvai gyűjtése szerint a tudományos *nagy könyv* segítségével tiltja el a veszedelmes időt (Dömötör 1981, 116). A titkos erejű könyv, amint Pócs Éva írja, „a tanult idővarázslók legfontosabb varázstárgya", maga „a könyvmotívum a kora újkori elit varázslói gyakorlatból veszi eredetét", azonban, miután „a tanultság tekintélyét kölcsönözhette az írástudatlan parasztságnak szolgálatokat tevő valódi idővarázslóknak is [...], az őket övező elbeszéléskincsbe is behatolt" (Pócs 2014, 396–397).

[45] Takács Gy. 2004, 304. o. 471. sz.

[46] Takács Gy. 2015b, 100.

[47] Magyar 2003, 548, 550–551. o. 1078, 1081. sz. (Előbbit vö. 2009, 329. o. 272. sz.). Az idővarázsló pásztor gyimesi alakjához hasonló képzetek élnek a nagy könyvből visszafelé olvasó, a felhők között porból alkotott szekéren utazó, jeget hozó vagy eltiltó *esőcsinálók*ról, *jégőrző*kről, illetve a felhőkben, sárkányon járó, jégesőt hordozó *garabonciások*ról a moldvai csángók, de a bukovinai székelyek körében is (Bosnyák 1980, 69–71. o. 556–559. sz.; 1977, 101. o. 833–834. sz.).

[48] Így például Komáromy 1910, 24–25, 690; Schram 1970, I. 516–517; II. 188–194; Balogh B. 2003, 199; Pakó – Tóth G. 2014, 100–102.

[49] Kiss – Pál-Antal 2002, 589–591; Vö. Takács Gy. 2016, 167.

[50] Tánczos 1995, 52–55.

[51] Takács Gy. 2016, 180.

rompataki csángók[52] között – erősebben él a románság körében, s elsősorban a ráolvasással, ördögűzéssel is foglalkozó ortodox papság, kivált a kalugerek, vagyis a szerzetespapok tevékenységéhez kapcsolódik, akik néhol mindmáig *könyvnyitás*sal (rom. *deschiderea cărţii*) tudják meg a betegség, baj okát, a rontás eredetét és a megrontott személy további sorsát.[53] Az ortodox papok, kalugerek – alkalmasint napfelkeltekor, pénteken este, kedden és pénteken – „könyvet nyitnak" a szenvedő embernek, esetenként „könyvet nyittatnak" vele magával, hogy megjósolják neki, ki rontotta, lopta meg, ki okozott neki kárt, mitől megy tönkre a gazdasága, miért apad el a tejhozam, vagy pusztulnak egymás után az állatai.[54] Az írás, a könyv ebben a hit- és hiedelemvilágban tehát szorosan összefonódik az emberi *sors* képzetével is. Különösen az ortodox hiten lévők gondolják úgy, hogy a sors, „valamilyen jegy", az egyes ember „zódiája"[55] meg van írva egy könyvben, így azt ki is lehet olvasni onnan. Az újszülött sorsát meghatározó és arról a gyermekágy fekvésének első néhány napjában tudósító[56] *urszitáknak* – ezek a párka-szerű sorsasszonyok, sorstündérek – ugyanis a kisgyermek sorsát bejegyzik az *Élet Könyvé*-be (Cartea Vieţii), a *Sors Könyvé*-be (Cartea Sorţii).[57] A pap is a szent könyv segítségével ismeri fel az előtte álló, gonoszokkal szövetségre lépett boszorkányos embert.[58]

Egy gyimesfelsőloki vallomás szerint a „tudományos ember" különböző mágikus praktikáit onnan tudja, hogy „megtanúta", volt ugyanis egy „régi könyv", a „Báthori István könyve", amelyben „ezt a vízvetést is értették, le vót írva, s azt mondták, hogy abba a könyvbe vót meg ez az esőeltérítés is".[59] A „tudomány" tehát a régi csángó öre-

[52] Úz mentén *Csinód* és *Egerszék*, Hárompatakon pedig *Kostelek*, *Gyepece* és *Magyarcsügés* csángó telepeit értem.

[53] A román papokhoz kötődő hiedelmekre lásd: Keszeg 1996, 335–369; Komáromi 1996, 87–98; Bosnyák 1982, 96, 98. o. 210, 220. sz.; Salamon Anikó 1987, 73, 75–76; Czégényi 1999, 29–47; 2014; Tankó 2001, 152–174; Pócs 2001b, 438–457; 2002a, 239–264; Magyar 2003, 554–577. o. 1091–1148. sz.; 2009, 331–335. o. 282–291. sz; Antalné Tankó 2004, 139–140; Takács Gy. 2004, 266–268, 299–303, 349–359, 576–580. o. 375–386, 456–466, 567–584, 1084–1090. sz.; 2016, 181–188.

[54] Tankó 2001, 153, 164, 165, 166, 167, 171; Magyar 2003, 557–559, 565, 569, 574. o. 1102–1103, 1105, 1122, 1131, 1141. sz.; 2009, 332. o. 286. sz.; Antalné Tankó 2004, 139–140. o. 299. sz.; Takács Gy. 2004, 313–314, 316, 318–319, 351, 353–354, 356. o. 487, 493, 496, 573, 578, 580. sz.

[55] Az egyes szótárakban a *sorsasszonyok (ursitoare)* alakjával is kapcsolatba hozott (DEX, 1190), a régiségben 'égi jel' (*signum coeleste* – LEX. BUD. 770) tartalmú román *zodie* ('állatövi jegy, csillagkép') kifejezés közvetlenül az újgörög *zódhiou*-ból származhat (DEX, 1190), amelynek gyökere az ógörög *dzódia* ('állatövi jegyek').

[56] Magyar 2003, 709–711. o. 1477–1478, 1480. sz.; 2009, 292–293. o. 184–185. sz.; Takács Gy. 2004, 77–80, 361–362.

[57] Marian 1892b, 157–158; Pamfile 1910, 120–121; 1916, 17; Nemeti 2001, 351; Ofrim 2001, 46–48; Pócs 2002b, 78–82; Takács Gy. 2016, 188–189.

[58] Takács Gy. 2004, 299. o. 457. sz.

[59] Magyar 2003, 553. o. 1089. sz.

gek közül sokak számára kibogozhatatlan értelmű, titokzatos jelekkel – betűkkel – teleírt, talán nem is e világi, ősi tudást hordozó, *régi könyv*höz kötődik. Sokan úgy tartják, aki ilyen, lehetőleg régi – a kezdetekhez közel keletkezett – könyvet „tud szerelni", áthághatja a ráolvasó tudomány átörökítésének szokott kereteit. A könyv használata ráadásul – az írni-olvasni csak alig, esetleg egyáltalán nem tudók között – növeli a tekintélyét is.[60] Soha nem felejtem azt a gyimesbükki esetet, amikor egy asszony hosszú pénteki imájáról állította, hogy azt egy „erősen régi könyvből" tanulta, s kérdésemre kisvártatva elő is kotorta valahonnan Tánczos Vilmos *Gyöngyökkel gyökereztél* című kötetét, amely – noha csak néhány évvel azelőtt adták ki – a gyakori használattól már valóban megfelelően „régi"-nek tűnt ahhoz, hogy kellően szent tartalmakkal bírhasson.

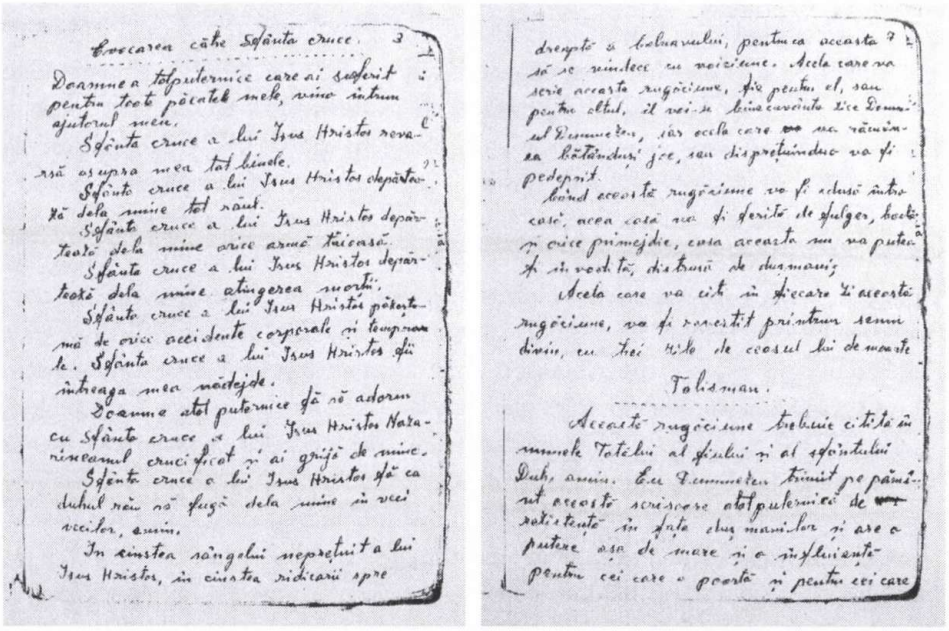
Az íráshoz, a könyvhöz tehát a csángóság hitvilágában az isteni igazság, a világot – és benne az emberi sorsot – alakítani képes erő, a mágikus hatalom, vagyis a nem e világi eredetű „tudomány" képzete, azonkívül a beavatottság, a kiválasztottság, ezáltal az individuum képzete kötődik. Arról, hogy „ami írva van, az igaz", még a közelmúltban – és a leglehetetlenebb esetekben – is meg voltak győződve a csángó öregek, amint azt, eleinte jócskán elképedve, magam is megtapasztalhattam. Az e vidéken még alig száz éve is igen kevesek által gyakorolt írás különleges képesség volt, az író tevékenységhez a szakralitás képzete társult, az írott vagy nyomtatott szöveg a néphit szerint képes volt – pusztán mágikus hatása által – segíteni, védeni, gyógyítani. Az írásnak ebben a hagyományban elsősorban pozitív ereje volt, birtokosát, „gazdáját" előnyhöz juttatta, védelmezte.[61] A szent könyv közelsége megóvott a gonoszoktól,[62] az írás – varázsereje által – önmagában is gyógyító erővel rendelkezett. A széles körű analfabetizmus révén az írás felolvasása is különleges – gyakran rituális jellegű – aktusnak számított, nem véletlen, hogy magát az olvasást hagyományosan imádkozásként fogták fel, amit a ráolvasás ('ráimádkozás') kifejezés is bizonyít.

Mindezek együtt adják a különös jelentőségét annak a ráolvasókat és imákat tartalmazó három kéziratos füzetnek, amelyekről ebben a kötetben olvashatunk, s ame-

[60] Vajkai Aurél említi a kidei (Kolozs m.) Jakab Sándort, akinek birtokában volt a *Néma Mester* című, néhány orvosoló módszert is leíró kötet, amelyet – mint gyógyítói tekintélyét növelő könyvet – szívesen megmutatott, hivatkozott is rá, „de csak mint könyvcímre, mert a tartalmából semmit sem merített, gyógyító tudománya semmiféle összefüggésben nincs a Néma Mesterrel. A könyvet féltve őrzi, anélkül, hogy abból akár ő, akár a falu valamit is átvett volna" (Vajkai 1943, 73–74).

[61] Amint Kosteleken mesélték, „egy nagy evángyéliom könyvet" adott egy régi magyarcsügési gazdának a román pap, hogy a tehenei tejhasznát elvevő, nagy fehér ló képében járó boszorkányost egy – ugyancsak tőle kapott – pálcával, Szent János gonoszjáró napja „szenvedésin" meg tudja verni (Takács Gy. 2004, 240. o. 300. sz.; 2016, 169).

[62] Két román imádságot tartalmaz az a kis kéziratos füzet, amelyet egy éjjel a gonoszok járta lovak jászlába fekvő kosteleki gazda vett magához a szépasszonyok elleni védelemül (Takács Gy. 2004, 200–201. o. 187. sz.; 2016, 169–171).

Szépasszonyok távoltartására használt román imákat tartalmazó kéziratos füzet Kostelekről (vö. Takács 2016, 171)

lyek közül az elsőre az 1990-es évek közepén bukkantam, a moldvai határszélen álló, Magyarcsügés nevű faluban. Ebben az időszakban, tehát az 1990-es években, jó néhány alkalommal töltöttem hosszabb időt a Gyimesek és Moldva határán, a Csíki-havasokban megbúvó, kicsiny csángó falvakban, *Kosteleken* (Coşnea), *Gyepecén* (Pajiştea) és *Magyarcsügésen* (Cădăreşti), amelyeket a helybeliek ajkáról vett kifejezéssel *Hárompatak*nak neveztem el.[63] Leghosszabban 1995 őszén időztem – archaikus népi imádságokat, ráolvasókat, hiedelemmondákat gyűjtve[64] – a vidéken, miközben leendő feleségemmel, Csuzi Enikővel az idős magyarcsügési barátunk, Gábor Emil által felajánlott régi, még nagytatája építette boronaházban laktunk, jó negyed esztendőt.

[63] A néprajzi kistáj *Hárompatak* elnevezéséhez lásd Takács Gy. 1996a; 1996b; 1996c; 1997–1999; 1998; 1999; 2000a; 2000b; 2000c; 2000d; 2001; 2003; 2004; 2006; 2012a; 2015a; 2015b; 2016; Harangozó 1998; Tánczos 1999; Magyar 2003; Tomisa 2003; Csuzi – Takács 2004; Erdélyi Zs. 2006; Győrfy 2016.

[64] Az ekkoriban hallott és rögzített imádságok, ráolvasók, hiedelemmondák egy része nyomtatásban is megjelent (Takács Gy. 1998; 2000a; 2000c; 2001; 2003; 2004; 2010; 2012a; 2012b; 2015a; 2015b).

Ekkor, illetve az ezt követő időszakban került a kezembe három, amint látni fogjuk 1893 és 1933 közé datálható, éppen az említett nagyapa, az 1870-ben született Gábor János emlékét őrző kéziratos füzet, amelyek az időközben eltelt bő két évtized alatt igen sok apró filosz-örömöt, de – ha lehet – még több fejvakarásra késztető töprengést okoztak nekem néhol meghökkentően furcsa, a Gyimeseken és Hárompatakon szokott ráolvasó-fordulatokon túl a románság hosszú, epikus jellegű, jól felismerhető elemekből építkező deszkentálásait,[65] esetenként kolindáit idéző, többnyire fonetikus románsággal papírra vetett, a magyar nyelvű ráolvasó-irodalomban jobbára teljességgel ismeretlen szövegeikkel. A későbbi időszakból, főként a 20. századból származó kéziratosokkal, időnként egyes régebbi, tönkreolvasott ponyvamaradványokkal jól-rosszul összefércelgetett, vagy azokat pótlandó, átírt, gyakorlatlan kezek rótta ormótlan betűkkel lejegyzett énekes- és imafüzetecskékkel, imádságos lapokkal, ívekkel, csonka-bonka, ám „nanynyától maradott", még gyermekkorban megszokott, így könnyebben betűzhető szent szövegeket tartalmazó „levelekkel", „könyükkel", néhol még a hatásukat megváltoztathatatlan textusukban hordozó ráolvasókat rögzítő lapokkal, irkákkal is gyakran találkoztam a vidéken. Ilyen módon összefüggő, egyetlen, inherens egységet képező, jól érezhetően komoly intellektuális késztetés és az abból fakadó szellemi-lelki erudíció létesítette ráolvasófüzeteket azonban másutt sehol sem találtam.

Hasonló kéziratosról ugyanakkor már volt tudomásom, hiszen a *Néprajzi Látóhatár*-ban nem sokkal azelőtt jelent meg Csoma Gergely *A somoskai ráolvasófüzet* című dolgozata, amelyben egy általa 1992-ben, hasonló körülmények között – népi imákat és ráolvasásokat gyűjtve – megismert, tenyérnyi, gyűrött füzetről ír. Ez tizenhat „deskăntalaş"-t, vagyis tizenhat, egytől egyig magyarul, bár román fonetikai készlettel lejegyzett ráolvasót tartalmaz.[66] A somoskai ráolvasások tehát – bár némelyikükön a románság deszkentálásainak direkt hatása érezhető – magyarul hangzanak, precíz lejegyzésük akadálya a magyar anyanyelv és a román iskolázottság között feszülő ellentét volt. Ez itt is egy olyan, román fonetikai eszközökkel rögzített magyar nyelvű írásbeliséget hozott létre, amelyet látva, amint dr. Kós Károly írja, „a kívülről jött magyar ember számára [...] csak sejlik, hogy magyar szövegekről van szó".[67] A magyarcsügési füzetekben olvasható – pontosabban, helyenként alig kibetűzhető – szövegek legtöbbjének

[65] A helybeliek által *deszkentálás, diszköntálás, gyeszkentálás* alakban használt kifejezés a román *descânta* (tk. 'ráolvas, igéz, megbűvöl, megbabonáz' – DEX, 283) szó magyaros toldalékkal ellátott változata, jelentése tehát 'ráolvasás' (Márton 1972, 314–315; Márton – Péntek – Vőő 1977, 115–116, 167). A román terminus *dezkintálni* formában már egy 1614-es Alsó-Fehér vármegyei, *deszkintálni* alakban pedig egy 1735-ös máramarosszigeti boszorkányperben előjön (Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 24; Tóth G. 2005, 139).

[66] Csoma 1994, 259. A ráolvasófüzet két szövegét és a kéziratos vonatkozó oldalainak képét másutt is közli a szerző (Csoma 2000, 17–18).

[67] Kós 1994, 284.

eredetije azonban éppenhogy a leírójuk, Gábor János által, úgy tűnik, csak módjával ismert román nyelven hangzott el, lejegyzésük azonban magyaros fonetikával történt, így megértésükhöz először vissza kellett alakítani őket eredeti – azaz román – formájukra, s onnan lefordítani magyarra.

Mindez már első pillantásra nyilvánvaló volt, amint az is, hogy ezt a feladatot egykönnyen aligha tudom elvégezni. Az *Aranykertbe' aranyfa* című kötetben ezért az általam akkor ismert egyetlen csügési kéziratos füzetből – keletkezésük sorrendjében a másodikból –, mintegy ízelítőül, csak néhány szöveget közöltem, így két, magyarul megörökített, bár talán román eredetű, hosszú és különleges, „gonosz szélbaj térités"-re {II.7} és „kantéros boszorkányok"[68] ellen {II.5} használatos olvasást, az utóbbihoz kötődő három imát és fohászt {II.11, 16, 18}, egy Pádovai Szent Antal mennyei útjáról szóló, ritka apokrif imádságot {II.17}, valamint egy rövid, fonetikus románsággal lejegyzett, ám viszonylag könnyen átírható és lefordítható, *kígyómarás* gyógyítására szolgáló ráolvasót {II.3}.[69] A többi, izgalmas paleográfiai kalandra csábító szöveget eltettem későbbre. Úgy tűnik, most jött el az ideje a közzétételüknek.

Jelen kötetben tehát, mintegy az *Aranykertbe' aranyfa* (2001), valamint a nemrégiben megjelent *Angyalok csenditének* (2015) és *Elindula boldogságos szép Szűz Mária* (2015) című,[70] a régi Csíkszék[71] archaikus népi imádságait és ráolvasóit bemutató kötetek kiegészítéseként, az említett három magyarcsügési kéziratos füzetben szereplő ráolvasók és imák mindegyikét, összesen huszonegy román és magyar szöveget mutatok be, amelyeket – jobbára, úgy tűnik, diktálás után – a román deszkentálások esetében is magyaros fonetikával jegyzett le a hat évtizede, 1957 őszén elhunyt Gábor János.

E ritka szövegek etnikai és vallási hátterének (ezalatt éppúgy értem az egyházi, mint a vernakuláris vallásosságot) kissé alaposabb feltérképezése céljából alighanem érdemes megismerkednünk a csíki határszélek késő középkori, újkori (16–19. századi), máig ható, alapvető demográfiai változásokat hozó, a Gyimesek és Hárompatak vidékének arculatát kialakító és oly jellegzetesre formáló jelentősebb népmozgásaival. Továbbá meg kell ismerkednünk Hárompatak, azon belül Magyarcsügés – mindössze a 18. században

[68] A *kantéros*ok, *kántéros*ok – amint a későbbiekben részletesebben is látni fogjuk – a helybeli néphit szerint elsősorban a tejhaszon elvételével és szerelmi bűbájjal foglalkozó boszorkányosok (Takács Gy. 2014, 460–471).

[69] Takács Gy. 2001, 299–301, 485–486, 495–514.

[70] Takács Gy. 2001; 2015a; 2015b.

[71] A régi Csíkszék alatt a jelen kötetben, mint másutt is (Takács Gy. 2015a, 26; 2015b, 19), nem csupán az Alcsík és Felcsík alkotta, szűkebb értelemben vett Csíkszék székely falvait értem, hanem mindazon területeket, amelyek hagyományosan *Csíkszék*hez, majd később (1876-tól) *Csík vármegyé*hez tartoztak, vagyis a Csíkszék hajdani fiszékeiként szereplő Gyergyó- és Kászonszéket is, nem kevésbé a jobbára a Csíki-havasok területén létrejött gyimesi, hárompataki és Úz menti csángó telepek vidékét.

kezdődő – történetével. Hasonlóan fontos lehet kissé alaposabban is tanulmányoznunk az ott élők, közöttük a minden bizonnyal székely eredetű – a Gyimes vidékére Moldvát is megjárva, a 18. század első felében visszaköltözött – Gábor család feltételezhető származását, vallási hagyományait és hajdani szokásait éppúgy, mint a rontásokhoz, nem e világi lényekhez, földöntúli erőket birtokoló emberekhez fűződő, a hely és a kor meghatározta (azaz székely és román hatásokat egyaránt tükröző), a csodák állandó bűvöletében élő, eksztatikus elemekben sem szűkölködő, archaikus hitvilágát.

A következő oldalakon minderre sort kerítünk, annak érdekében, hogy a minden tekintetben határszélinek, peremvidékinek mondható – különböző népek, kultúrák és vallásfelekezetek érintkezéséből létrejött –, a hajdan volt székely és román néphit egymásra rétegződött, tovább élő emlékeit hordozó gyimesi és hárompataki hit- és hiedelemvilág számtalan jellegzetes elemét tükröző magyarcsügési ráolvasófüzeteket a maguk teljes, felcsigázó és megrendítő valójában láthassuk meg.

Köszönetnyilvánítás

Könyvem kapcsán mindenekelőtt régi, kedves magyarcsügési ismerősömnek, a két napja – fél órával a kézirat lezárása után – elhunyt Gábor Emilnek szeretnék köszönetet mondani, amiért megőrizte és vizsgálat céljára átadta a kötet alapjául szolgáló, nagytatájától örökölt három kéziratos füzetet. Ősei iránt való hűsége és baráti gesztusa nélkül ez a könyv biztosan nem születhetett volna meg. Köszönöm feleségemnek, Csuzi Enikőnek, hogy utaim társa volt, és mindig, mindenben jó szívvel, odaadóan segítette a munkámat. Nagyon köszönöm a *Fontes Ethnologiae Hungaricae* sorozatot szerkesztő Pócs Évának, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszéke emerita professzorának, hogy lehetővé tette e kötetnek a sorozatban való megjelenését. Köszönöm továbbá precíz, lényeglátó szakmai tanácsait, valamint a nagyvonalúan rendelkezésemre bocsátott, nehezen hozzáférhető szakirodalmat, amelynek felhasználásával a vizsgált téma horizontja meglepően szélesre tárult. A magyarcsügési füzetekben szereplő, fonetikusan leírt – és helyenként bizony alig kibogarászható – román deszkentálások fordításában nyújtott segítségéért, valamint a párhuzamukként közölt, igen gyakran régies és tájnyelvi, további román (néhol aromán) szövegek fordításában való közreműködéséért köszönet illeti barátomat, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem román nyelv- és irodalom szakán végzett Vincze Lászlót. Nélküle ezekkel a szövegekkel aligha vergődhettem volna ennyire. Ugyancsak köszönöm Vincze Annamáriának és férjének, Marius Constantin Ilinának a román fordításokban nyújtott készséges segítségét. Köszönettel tartozom Czégényi Dóra Andreának, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke adjunktusának néhány

nehezen érthető román kifejezés értelmezésében nyújtott segítségéért, valamint a számomra megszerzett román néprajzi munkákért, amelyeknek igen nagy hasznát vettem. A kötetben található térképek elkészítéséért és a kézirat szerkesztésében végzett munkájáért Zombory Andreának és Gűth Istvánnak, a kézirat tördeléséért Kovácsné Daróczi Annamáriának, kötetünk egyik fotójáért pedig Győrfy Eszternek szeretnék köszönetet mondani. Köszönettel tartozom továbbá minden kedves csángó és székely barátnak, ismerősnek, akik a kötetben szereplő folklóranyag gyűjtésének hosszú időszakában segítették a munkámat.

2017. július 2-án,
Sarlós Boldogasszony ünnepén

Takács György

1.

Népmozgások, demográfiai változások Csíkszék keleti határvidékén a 16–19. században

Kötetünk bevezetőjében a hajdani Csíkszék keleti határszélén, Erdély és Moldva között zajló, késő középkori és újkori (16–19. századi) népmozgásokra utaltam, mint olyan előzményekre, amelyek rövid szemrevételezése nehezen nélkülözhető ahhoz, hogy a magyarcsügési ráolvasófüzetek lapjain szereplő imák és ráolvasások szövegei mögött lappangó hajdani hitvilág feltételezhető eredetének néhány fontosabb vonatkozásáról képet alkothassunk. Az említett időszakban jelentős demográfiai változások játszódtak le Csíkszéken, amelyeknek meghatározó szerepük volt a gyimesi és hárompataki csángó telepek kialakulásában is. Ahhoz, hogy ezeket a változásokat megérthessük, legalább a 15. századig kell visszanyúlnunk, amikor is a Magyar Királyságot fenyegető török veszély állandósulásával egyre nagyobb szükség volt a keleti határokat őrző székely had létszámának növelésére, így a központi hatalom – már Mátyás uralkodásától (1458–1490) kezdődően – próbálta előmozdítani a családonkénti hadkötelezettség érvényesítését.[1] Ezt az időszakot ugyanakkor, de még a 15–16. század fordulóját is, „a székely társadalom úgy érte el, mint egy rendkívül zárt entitás", a kollektív nemességet a katonáskodás jogán birtokoló „nemes székely társadalom", amely „nagyon sokáig képes volt megőrizni sajátosságait, különleges kiváltságait és archaikusnak, vagy legalábbis egyedinek tekinthető társadalmi tagozódását".[2]

[1] SZOkl, I. 220–221; Garda 1999, 32.

[2] Balogh J. 2005, 3. A katonai egységekre (tízesek) épülő székely falvak ún. *lófő-telkek*re osztattak, ez utóbbiak – amelyekhez még a 17. században is *nyílhúzás*sal kijelölt szántók és egyéb külső területek tartoztak – biztosították a közösségi életben való részvétel jogát. A székelység földje, miután azt a szokásjog szerint *ősfoglalás*sal szerezték, mentes volt a királyi jogoktól, tehát akkor is a közösség birtokában maradt, ha birtokosukat fej- és jószágvesztésre ítélték. E tekintetben egészen 1562-ig – legalábbis *de iure* – a királyi jog *(ius regium)* nem hatolt be a Székelyföldre. Egyes szerzők szerint ugyan a *ius regium* – esetenként – már a 15. század második felétől érvényesült a székely birtok esetében is (Jakó 1979, 20), amire egyes korabeli oklevelek is utalnak (SZOkl, III. 142), általánossá azonban csak az 1562-es segesvári végzések után vált (Balogh J. 2005, 20). A korábbi gyakorlatot a késő középkortól, kora újkortól megjelenő falutörvények írásba is foglalták (Balogh J. 2005, 3; EOE, II. 203; SZOkl, II. 306–310). A 17. század csíki falutörvényei közül megemlítendő a csíkszentgyörgyi Monyasd tízes falutörvénye (1601), Csíkkozmás megyéjének törvénye (1608), Körösményfalva tízes konstituciója (1619), Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne falvak rendtartása közösen bírt havasaik és erdeik használatáról (1620 k.), Csíkszentmihály megyéjének falutörvényei (1622, 1639), Csíkszenttamás falutörvényei (1667, 1676). (Vö. SZOkl, VI. 65–69, 315–316, 358–360; Imreh

A székelyek jellegzetes katonai közössége ugyanis egészen a 16. századig, nemigen mutat a feudális társadalomra jellemző felépítést. A székelység eredetileg – úgy tűnik, még a 15. században is – csupán két rétegből állott, amelyeket talán nem is annyira a *lovon* és a *gyalog* katonáskodók, mint a különböző tisztségeket betöltő, szervezett nemzetségi rendbe tömörülők és a közrendű, személyileg szabad – lóval katonáskodó –, de a tisztségek viselésében részt nem vevők közötti különbözőség választott el egymástól.[3] Az első forrás, amely a székelyek három rendjéről szól, a Modra vára alatt táborozó Mátyás király 1473. december 9-én kelt levele.[4] A székelység ekkor tehát már három rendre, a *főnépek* (primorok), *lófők* (primipilusok) és *gyalogosok* (pixidariusok) rendjére tagozódott, a közösség dolgait háromszintű (falu, szék, székely nemzetgyűlés), választott testület rendezte, peres ügyeiket választott bírák (falusbírák, székbírák, az egész székelység által választott bírák) előtt intézték.

A választott testületekbe – egészen az 1506-os agyagfalvi székely nemzetgyűlésig – mindhárom rend küldött tisztviselőket.[5] Ezután azonban az elszegényedett gyalogos székelyek nem tudtak tisztséget vállalni, hadba vonulásuk is megnehezült, és a 16. század elején „már egyértelmű jelei mutatkoztak az egységes székely társadalmon belüli feszültségeknek".[6] A legnagyobb lélekszámú rend még sokáig a lófő réteg maradt, azonban már ebben az időszakban megindult és a 17. századra jelentősen felgyorsult, mind erőteljesebbé vált a – „fölfelé", a nemességbe, és „lefelé", a jobbágyságig egyaránt irányuló – kiszakadás ebből a társadalmi közösségből. A helyzet e tekintetben különösen a 16. század közepén lett válságossá, amikor a kialakuló Erdélyi Fejedelemségnek egyre nagyobb szüksége lett volna a gyalogos székelyek fejenkénti hadszolgálatára. Ezt azonban szűkös gazdasági helyzetük nem tette lehetővé, amiért is az erdélyi fejedelmek – János Zsigmond (1570–1571),[7] majd Báthory István (1571–1586) –, szabadságjogaik számos elemét megvonva tőlük, jobbágyi, illetve libertinusi sorba süllyesztették és adófizetésre kötelezték ezt az 1558-as gyulafehérvári országgyűlés tendenciózus határozataiban csak „szedett-vedett sokaság"-nak titulált társadalmi csoportot.[8]

1983, 285–292, 294–300, 317–319, 327–328; Garda 1999, 32; Szőcs J. 2004, 73–82; Bárth 2007, 102; Szőcs V. – Szőcs A. 2008, 292–296.)

[3] Szádeczky-Kardoss 1927, 52–54; Bodor 1983, 281–288; Balogh J. 2005, 15. A középkori oklevelekben többször előjövő „trium generum siculi" elnevezés (például SZOkl, I. 48; Kállay 1829, 99) ezek szerint nem a székelység három rendjére, hanem a *kabar* eredetű székelyek három nemzetségére utalhat, amelyek nyolcadik törzsként csatlakoztak volna a honfoglaló magyarokhoz.

[4] SZOkl, I. 220; Szádeczky-Kardoss 1927, 62; Demény L. 1976, 21; Balogh J. 2005, 15.

[5] Kolosvári – Óvári 1885–1904, I. 16–19.

[6] Balogh J. 2005, 4.

[7] I. János magyar király és Szapolyai Izabella fia *II. János* néven magyar király (1540–1570), majd *János Zsigmond* néven erdélyi fejedelem (1570–1571). Kötetünkben, a megfelelő időszakokra vonatkozóan, mindkét formában szerepel a neve.

[8] EOE, II. 315, 364; Demény L. 1976, 37; Garda 1999, 32.

Készítette: Zombory Andrea és Gálfi István

A székely nemesség másik eleme az önkormányzati és örökléssel kapcsolatos jogosítványok mellett – az ún. *ökörsütésen*,[9] illetve, a török időktől fogva az erdélyi fejedelem által a török Porta számára adott *sólymokon*[10] kívül – az adómentesség volt, amelyet 1473-ban, említett levelében, Mátyás király is megerősített.[11] Miután a 16. század közepére felgyorsult a székely társadalom bomlása, a korábbi nemes megnevezést elsősorban már a primorokra alkalmazták, akik – amint az 1559-ben keletkezett fejedelmi és országgyűlési határozatokból kiderül – minden valószínűség szerint a lófőktől is tizedet szedtek, miáltal az egész székely közösségre kivetett adót teljesen áthárították a közszékelyekre.[12] A lófők közül csak azok nem kerültek be az adóösszeírásokba, akiknek ősei már Hunyadi Mátyás uralkodásától bizonyosan lovas katonai szolgálatot teljesítettek.[13] 1561-ben II. János megparancsolta Udvarhelyszék királybírájának, hogy a szék főemberei és lófői fölött hadi szemlét tartson és azok nevéről lajstromot készíttessen, miáltal újból megerősítette, hogy a nemes székely fogalom alatt értendők csoportja megváltozott, már nem a székelység egészére vonatkozik mindez, csupán annak egy részére.[14] Az 1554 és 1561 közötti törvények, rendelkezések és intézkedések[15] hatására a jobbágysorsot nem vállalók tömegesen szöktek át Moldvába.

[9] Az ökörsütés, -billogozás, az ún. *signatura bovum* már egy 1301-es oklevélben felbukkan (SZOkl, I. 31). Az 1599-es gyulafehérvári országgyűlés határozatai (a,2) így szólnak erről: „...azoknak régi szabadságok szerint [...] illyen törvények volt, hogy mikor az fejedelem változott avvagy megházasodott: minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedték ki, kit ők ugyan ökörsütésnek hittak..." (EOE, IV. 431). Az 1607-es kolozsvári országgyűlés irományai szerint: „...emlékezetet tesznek a historiák felőlle, hogy új fejedelemnek választásakorán közöttük ökörsütéssel, bélyegzéssel tartozzanak, és minden hat ökörnek egyikét fejedelem számára elbélyegzették" (EOE, V. 491); vö. Szádeczky-Kardoss 1927, 73–84.

[10] Kállay 1829, 200–201; Benkő K. 1853, II. 64; SZOkl, VII. 39–40, 64–65; SZOT, IV. 172.

[11] SZOkl, I. 220.

[12] EOE, II. 118, 120; vö. Jakó 1979, 25.

[13] Vagyis az 1559-es végzések szerint azok, „kik tudni illik igaz gyökér szerint ló fű ősöktűl származtanak, és kiknek az ű eleik Mátyás király és egyéb királyok ideibe jámborúl és serínyen vitézkedtenek, és véreket ontották" (EOE, II. 118, 123).

[14] SZOkl, III. 318–319. Amint azt jó száz esztendővel később, az 1678-as gyulafehérvári országgyűlés III. tc-ében olvashatjuk, „sok helyeken a lófőség és drabantság annyira megnemesíttetett, hogy némelyik faluban alig maradt kettő három lófő vagy drabant" (EOE, XVI. 606–607).

[15] 1554. június 10-én a rendek úgy döntöttek, hogy a székelyek fejenként kötelesek – „állapotukhoz mérten lovon vagy gyalog, de jól felszerelve" – a hadi szolgálatra, bár néhány harcost a családok, városok és kastélyok őrzésére otthon hagyhatnak. 1557-ben a gyulafehérvári országgyűlés ötezer forintnyi – erőszakkal is behajtható – adót vetett ki a székelységre, újból megerősítette a személyenkénti hadkötelezettséget, s jogellenesen kimondta a hűtlenség vétkébe eső székely fővesztésén túli – az ún. *székely örökség*re is vonatkozó – teljes vagyonvesztését is. Az 1558. júniusi gyulafehérvári országgyűlés a székely községeket portánkénti adó fizetésére kötelezte, az 1559. évi júniusi országgyűlés pedig – amint láthattuk – a „fűfű székelyek"-et és az „igazi gyökér szerint ló fű ősöktűl" származó lófőket felmenti az adózás alól, míg a szabad székely községet, a zsellérekhez és a szolgákhoz hasonlóan, adófizetésre kötelezi (EOE, I. 465, 527; II. 15, 36–37, 73, 121; Demény L. 1976, 39–41; Kordé 2001, 61–62).

Számuk az 1562. évi székely felkelés leverését követően még jobban megemelkedett, s ettől kezdve az áttelepedés folyamatosnak mondható; jellemző, hogy az 1590-es években – éppen ezt meggátolandó – már őriztették a Moldvába vivő hágókat, utakat, rejtekösvényeket.[16] Mindez, amint látni fogjuk, csupán bő évszázaddal előzte meg a Gyimes völgye – nemegyszer éppen Moldvából a csíki vidékre visszahúzódó – első, jelentékenyebb telepescsoportjainak 18. század eleji megjelenését.

Az elvándorlások, majd a közszékelység szabadságának visszaszerzése (1601)[17] miatti veszteséget a földesurak idegen, jobbára román[18] munkaerővel pótolták, s ezt a gyakorlatot, kisebb-nagyobb intenzitással, egészen a 18–19. század fordulójáig folytatták is. Az idegen jobbágyok egy része a hadviselésért cserébe jutott a székelység birtokába. Az 1566-os tordai országgyűlés március 17-én kelt határozata például hangsúlyozta a székely nemesség fejenkénti hadkötelezettségét,[19] nemsokára összeírták azokat a székely „few nepek"-et – azaz főembereket –, akik „hywen zeretettel Jamborwl zolgaltanak" II. János hadában, „es az eleotis Jamborwl visseltek magokat",[20] s még ugyanazon esztendő július 11-én egy fejedelmi parancs kötelezte Losonczi Bánfi Pált, a hat székely szék kapitányát, hogy – a hadjáratban tett hű szolgálataikért – a megnevezett székely előkelőknek, Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék felsorolt falvaiban, nagyszámú (614 háznyi) jobbágyot „bocsásson kezökbe". Csíkszékről a lista Jenőfalvát, Karcfalvát, Vacsárcsit, Csicsót, Szentkirályt és Csekefalvát említi, ahová ez alkalommal 146 háznyi román jobbágy került.[21] Ekkortól telepedtek be jelentősebb számban Erdély, így

[16] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 33.

[17] SZOkl, IV. 150–154.

[18] A kötetben megegyező értelemmel használt *román* és *oláh (vlach)* népnevek kapcsán meg kell említenem, hogy a 19. század előtti időszakra vonatkozóan – voltaképpen Románia megszületéséig, azaz Moldva és Oláhország egyesüléséig (Jászvásár, 1859. január 17.) – az *oláh (vlach)* helyett a *román* népnév használata történetietlen. A *Supplex Libellus Valachorum*ban (1791. március 11.) az erdélyi *oláhok* még önmagukat is így („valach") nevezik. Az *oláh* etnonimnek akkoriban semmiféle kellemetlen, dehonesztáló felhangja nem volt. Amikor tehát az ezt megelőző időszak kapcsán, így a 16–18. századi Csík esetében *románok*ról írok, azt – a fentiek tudatában – kizárólag azért teszem, hogy ne sértsem egyesek érzékenységét. Az *oláh* népnevet csupán a szóismétlések elkerülésére – általában idézetben – tartottam meg néhol. A középkori és kora újkori Moldva tekintetében, mint történetileg pontos megnevezést, az archaikusabb *vlach* formát használom.

[19] SZOkl, II. 181–182: „...az feo nep hazoktol mindenijk mint az Nemes vraim feijenkent oth legyenek az hadban ew felsege mellet. Az Lo feijek pedijgh hwswet vthan valo chyeoteorteokeon feyenkent thartozzanak vdwarhoz gyeolnij hadakozo zerzamokkal mustrara...".

[20] SZOkl, II. 194–195.

[21] SZOkl, II. 208–210. A lista szerint Jenőfalvára ekkor 32, Karcfalvára 30, Vacsárcsiba és Csicsóra 10, Szentkirályra 42, Csekefalvára pedig 34 háznyi idegen jobbágyot telepítettek. Amint Balogh Judit írja, a „kétféle lista egymáshoz nagyon is közeli keletkezése összefüggést sejtet a fejedelem melletti székely felkelés és a fejedelmi jobbágyadományozások között" (Balogh J. 2005, 46–47).

a régi Csíkszék területére is – utóbbi esetében jobbára Moldvából származó – románok, akiknek az aránya ugyanakkor Csíkban egészen a 18. század közepéig elenyészőnek mondható.[22]

Csíkban, éppen a székely társadalom fentebb említett sajátosságai révén, egyébként is alacsonyabb volt a jobbágyok lakossági számaránya, mint másutt.[23] A régi Csíkszék területén – így a Gyimes völgyében is – jelentősebb számban csak a 18. századtól jelent meg a románság. Ekkor jött létre „az ajnádi kápolnán fejel [...] ép eleven erdőből [...] oda telepített oláhokkal" irtatott és kaszálóvá alakított helyeken a Lóvész nevű hegyi település, ekkortájt – a 17. század végén és a 18. század elején – keletkezett Csíkszentgyörgyön egy a falu lélekszámának egyhatodát (16,8%) kitevő, jobbára moldvai (tázlói és kománfalvi) eredetű kis román közösség, de 1750-ben – földesúri telepítés nyomán – Lázárfalván is 63 személyt görögkatolikusként (vagyis „oláh"-ként) vettek lajstromba, 1760–1762-ben pedig 19 családot.[24] Látni fogjuk, ebben az időszakban telepedtek jelentősebb számban a Gyimesekre, a 18. század utolsó harmadától pedig a későbbi Hárompatak területére is román eredetű famíliák.

A moldvaiak tömegessé váló Erdélybe vándorlását később a Constantin Mavrocordat vajda által 1749-ben eltörölt jobbágyság (vecinia) után is megmaradt súlyos terheken túl a 17. század utolsó évtizedeinek lengyel–török, valamint a 18. század orosz–török, osztrák–török háborúinak hatása is előmozdította. A népesedési statisztikák alapján elmondható, hogy Csíkszéken 1850-ben az összlakosság közel 86%-a római katolikus, a maradék többsége (≈14%) görögkatolikus. Harminc esztendővel később, 1880-ban az arány nagyjából 81%, illetve 15%, 1900-ban pedig hozzávetőleg 83% és 17%.[25] A csíki székely falvakba települt románság számaránya a 18–19. században tehát nem túl magas, jelenlétük ugyanakkor mindmáig hangsúlyosan érezhető egyes népköltészeti műfajok,

[22] Az 1614-es, Bethlen-féle lustrában összeírt 4555 csíkszéki családfő közül ugyanis csak 165 (3,62%) mondható „oláh"-nak, a román népességnek a szék összlakosságához viszonyított aránya azonban ennél is sokkal kisebb lehetett, hiszen az említett férfiak közül csupán 15 (9,09%) az *ősjobbágyok* (iobbagiones antiqui; avitici) száma, a túlnyomó többséget (150 fő, azaz 90,9%) az újonnan betelepült – jelentős részben családtalan – *zsellérek* (inquilini, 72,72%), valamint a *külső szolgák* (servi extranei, 18,18%) alkották (Szőcs J. 1999, 100–105). Alcsíkon ekkor 1707 családfőből 37 (2,16%), Felcsíkon 1771-ből 86 (4,85%), Kászonban 358-ból 26 (6,92%), a Gyergyóban nyilvántartásba vett 719-ből pedig 16 (2,22%) mondható románnak.

[23] Balogh J. 2005, 92–93. Csíkban Lázár János birtokolta 1614-ben a legtöbb jobbágyot (54 lélek); 38 csíki jobbágya volt Béldi Kelemennek, 28 pedig Komáromi Istvánnak. Béldi Kelemen jobbágyainak száma 1614 és 1619 között 38 főről 104-re növekedett, az ugyancsak csíki Hadnagy Andrásé 15-ről 33 főre.

[24] Szőcs J. 1999, 125, 132, 133.

[25] Csíkszék lakossága 1850-ben 92 449 lélek, ebből 79 169 személy (85,63%) római katolikus, míg 13 112 (14,18%) görögkatolikus. 1880-ban az össznépesség 114 644 fő, amelyből római katolikus 91 627 személy (80,62%), görögkatolikus pedig 17 485 (15,38%). 1900-ban az összlakosság száma 128 857, ebből római katolikus 106 775 fő (82,86%), görögkatolikus pedig 21 700 fő (16,84%). (Vö. Szőcs J. 2006, 65; Benkő K. 1853, 46–47; Varga E. 1998, 247–299; Russu 1990, 55.)

így elsősorban a *ráolvasások* körében. Csíkban, de kivált a Gyimesben és Hárompatakon jó néhány olyan ráolvasótípus létezik, amely minden bizonnyal a Moldvából és máshonnan jött románság hagyományos népi gyógyászatában használt archaikus szakrális szövegkincsből ered.[26] A régi Csíkszékre – leginkább a Gyimesbe – települt románság utódaitól az elmúlt két évtizedben nagyjából száz román nyelvű, illetve bizonyosan román eredetű ráolvasást rögzítettem. Néhány egészen különleges, a műfajban rendkívül gazdagnak mondható vidéken is unikálisnak számító példával a magyarcsügési kéziratos füzetekben is találkozhatunk. {II.2., 4., 6., 9., 13.}[27] Láthatjuk majd, a csügési ráolvasófüzetek különös szövegeinek román és székelyes csángó néphitből fakadó, ortodox és katolikus elemek átszőtte világát, inkulturáció formálta „kettős természetét" is jelentősen meghatározza a moldvai határvidék sajátosan szinkretikus népi vallásossága.

A 17. század végétől a 18. század közepéig terjedő időszakban ugyanakkor – amint azt hamarosan látni fogjuk – jelentős számú moldvai, közöttük igen sok csángó magyar menekült el a szülőföldjéről és keresett menedéket Erdélyben.[28] Moldva területén a magyar királyok által, a tatárok elleni véderőként, a Szeret jobb partjára, északon – úgy tűnik – leginkább a Szamos völgyéből és a Felső-Tisza vidékéről, a délebbi területekre pedig a Székelyföldről, a katonailag fontos, néhol erődítménnyel is ellátott helyekre telepített magyarság határőrfalvai, amint az a korabeli oklevelekből kitűnik, már a 13. századot – s egyszersmind, amint azt a toponímia bizonyítja, a délről felhúzódó vlachokat – megelőzően megjelentek.[29] A későbbi századokban a moldvai magyarság száma bevándorlással gyarapodott. 1436 után fél évszázadon át az inkvizíció által üldözött szerémségi és dél-erdélyi, majd (az 1480-as években) északnyugat-magyarországi, Pozsony környéki husziták közül jöttek – amint egy korabeli jelentésből kiderül – több ezren.[30] A Báthori István (1430–1493) erőszaktételeit II. Ulászlónak (1490–1516) panaszoló hét székely szék képviselői már 1493-ban azt írták, a Székelyföld „sok lakosa Moldvában és a havaselvi részeken szántott és vetett és önként az említett országok vajdáinak jobbágyaivá lettek", s a sanyargatások miatt ők is a kivándorlással fenyegetőznek,

[26] Lükő 1961, 112–132; Takács Gy. 2002, 116–125; 2010, 366–396; 2012a, 415–478; 2012b, 46–84; 2015b, 126–127, 342–362, 399–403, 490–493, 498–508, 539–558, 563–566, 568–573, 574–575, 618, 644–645, 666–669.

[27] A kötetünkben tárgyalt, Gábor János (1870–1957) után maradt három magyarcsügési kéziratos füzet jelölésére az MCsK (Magyarcsügési Kéziratos) rövidítést, az egyes füzetekre a római I, II, III-at, a bennük található szövegek jelölésére pedig arab számozást használok, a második füzetben szereplő harmadik ráolvasó jelölése tehát MCsK II.3, hivatkozásban rövidítve {II.3}.

[28] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, II. 679–716, 759–762.

[29] Rosetti, R. 1905, 248–254; Weigand 1921, 70–73; Lükő 2002, 41–45; Mikecs 1941, 88–96; 1943, 454–466; Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 11–13, 16–17. A nem székelyes moldvai csángók eredete ugyanakkor mindmáig nem kellően tisztázott (Vö. például Gunda 1994, 40–52; Zsupos 1994, 53–59; Benda 2002, 7–15; Tánczos 2002, 117–119).

[30] Mikecs 1941, 97–102; Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 31–33.

mondván, nem maradnak meg az erdélyi vajda uralma alatt: „életünket többé reá nem bízzuk, nem, még akkor sem, ha hitveseinkkel és gyermekeinkkel Felséged országából idegen földre leszünk kénytelenek távozni. [...] ... ha a Vajda Úr továbbra is a nyakunkon ül, akkor [...] kiköltözünk Felséged országából".[31] A király a panaszra a vajdát letette, ám a helyzet továbbra sem javult.[32]

A Moldvával határos területekről a kiáramlás a 15–16. században folyamatosnak mondható. A székelyeket Erdély – nemegyszer végleges – elhagyására szoktatta „az oláh vajdaságokba irányuló forgalom, kereskedés, legeltetés is, melyet már a legelső erdélyi országgyűlések (1542, 1554, 1556, 1559) szabályozni voltak kénytelenek".[33] Arról, hogy a vásárokba és egyebüvé igyekvő székelyek a királyi utak és a vámok helyett „más rejtett ösvényeken és utakon át" („per alias semitas et vias occultas") viszik a lovakat, ökröket s egyéb árujukat, már Szapolyai János 1533-ban kelt királyi parancsából és 1537-es rendeletéből, valamint Báthory István 1571-es és Báthory Kristóf 1579-es iratából értesülhetünk.[34] A 16. század utolsó harmadában, amikor az erdélyi fejedelmek – amint már láthattuk – kiváltságaik ellenére adózásra kényszerítették a székelyeket, ezeken a rejtekutakon át indult meg a jobbágysorsot nem vállalók tömeges szökése Moldvába. Az 1562. évi székely fölkelés leverése után a Csík felől Moldvába bevándorlók száma jelentősen megnőtt, a kiáramlás ekkortól folytonossá vált.

A moldvai magyar falvak, ellentétben a románokkal, nem tartoztak földesúr alá, lakóik szabadparaszti sorban éltek, amelyet románul – magyar eredetű szóval *(részes)* – *răzăş*-nak, *răzeş*-nek neveztek. A termékeny föld mellett nyilván ez a szabadság, valamint a magyar nyelvű katolikus közösség és a vele régóta együtt élő vlachok toleranciája képezhette a legnagyobb vonzerőt a szülőföldjét elhagyni kényszerülő erdélyi jobbágyok, vagy akár az elszegényedett szabad székelyek számára is.[35] Láthattuk, az 1590-es években, fejedelmi parancsra, már őriztették a Moldvába vivő hágókat. Bocskai István 1596-ban Beszterce városának azt parancsolta, őriztessék az utakat és ösvényeket, mert „nem akarjuk, hogy az országból a mieink Moldvába menjenek; úgy hírlik ugyanis, hogy többen vannak, akik erre készülnek".[36]

[31] SZOkl. I. 272–280; Mikecs 1941, 112–113.

[32] Auner 1908, 19; Mikecs 1941, 113.

[33] Mikecs 1941, 113–114.

[34] SZOkl, V. 51–54, 91–92, 120–121.

[35] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 38. Amint Szőcs János írja: „Miért volt Moldva földje a céljuk azoknak, akik hazájukban nem élhettek? Közel volt, és ott egyből szót érthettek. Nem kellett feladniuk anyanyelvüket, s így lelküknek, személyiségüknek nagyobb darabját őrizhették meg. Egy másik ok a moldvai románok által tanúsított tolerancia volt. Sok évszázados hagyománya volt ott az együttélésnek. Moldva jó termőföldje is letelepedésre bírhatta a vándorokat. Ott a megaláztatások után egy időre menedékre találtak" (Szőcs J. é. n., 4).

[36] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 33.

Míg korábban minden székelynek szabadságában állt, hogy „más országba", így akár Moldvába vagy a Havasalföldre távozzon,[37] a székely fölkelés után, az 1600-as évektől, országgyűlési végzések tiltották az idegenbe való elszegődést. Miután az Erdélybe 1599-ben betörő Vitéz Mihály vajda seregében szolgálni kiment székelyek is voltak, az 1600 őszén tartott lécfalvi országgyűlés a „két Oláhországba fejedelem és ország híre nélkül" szolgálni távozókat fej- és jószágvesztésre ítélte.[38] A marosvásárhelyi diéta 1607-ben a jobbágyok Moldvába szökése ellen,[39] a szebeni 1612-ben a „Moldvára menő útak és ösvények" őrzéséről hozott törvényt, illetve határozatot.[40] 1608 májusában Báthory Gábor fejedelem kiváltságlevelet adott Kászonszék lakosai számára, mely szerint a Moldvába vezető utak és ösvények őrzése céljából a hadfelkelés alól – midőn a szükség úgy kívánja – felmentetnek.[41]

Az 1609-es kolozsvári országgyűlés törvényei között arról olvashatunk, „miérthogy jobbágyaink, főképpen az oláhság, akár mi kicsin bosszúság éri is őket, menten mennek Moldvába [...] végeztük azért országúl, hogy valakinek levele nem lészen, senkit be ne bocsássanak".[42] Az 1619-es fehérvári diéta 5. tc-e kimondta, „holott az úristen sok erős havasokkal, akadályos, ártalmas utakkal vévén környül szegény hazánkat, kik mindenütt nem csak szabadoson nyitva állanak [...] sőt csaknem minden havasok alatt való falukról útak nyittattanak és tartatnak az két Oláh országra [...] azért minden

[37] A székely nemzet 1555. április 28-án Székelyudvarhelyen megerősített, régi szokásos törvényeinek 63–64. cikkelye szerint: „Székely földéről ha ki akart menni, szabad volt mindenkor [...] Valamely székely szolgálni akart menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni..." (SZOkl, II. 124; vö. Kolosvári – Óvári 1885–1904, I. 26).

[38] A léczfalvi gyülekezet határozatai (13. cikkely): „...végeztük, hogy ezután tisztessége, feje és jószága vesztése alatt soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország hire nélkül szolgálni ki ne mehessen; ha ki elmenne, fejét és jószágát elveszeszsze" (EOE, IV. 556).

[39] A marosvásárhelyi országgyűlésen hozott törvények (18. c.): „Az elmult üdőkben [...] főképen Moldovában számtalan sok szegénség futott az lakságról ott való jobbágyink közzől. Tetszett azért, hogy [...] urunk ő nagysága az ott való vajdát [...] intse, hogy országában mindenütt afféle futott jobbágyokat megkiáltassa, hogy nagy büntetés alatt onnét helyekre takarodjanak" (EOE, V. 472).

[40] A szebeni országgyűlés határozatai (7. c.): „Ez országból mely Moldvára menő útak és ösvények vadnak, végeztük, hogy azokra mindenütt szorgalmatos vigyázások legyen minden tisztviselőknek; ha marhástól, feleségestől innet Erdélyből az szegénység által akarna menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztatván, kiki földes urának viszsza adják" (EOE, VI. 227).

[41] SZOkl, IV. 173–174. A kiváltságot később is megerősítik (SZOkl, IV. 189–190, 227–229), bár az 1609-es kolozsvári országgyűlés szerint az, hogy „az székelység között egy néhány faluk, úgymint Kászon, Zágon, Dánfalva, Madaras, és egy néhány priuata personák [magánszemélyek], kikből öt vagy hat száz lovag és gyalog kitelnék, hadakozó emberek, valami szín alatt magoknak a belligeratione exemtiót extraháltanak [a hadviselés alól mentesítő kiváltságot nyertek], hogy ők valami ösvényekre vigyáznának", miután „az ország szolgálatja előtt ilyen feles hadakozó nép nulla de causa abstrahálja [semmiféle okból ki nem vonhatja] magát [...] ők is viseljenek az több székelységgel egyenlő terhet az hadi szolgálatban" (EOE, VI. 122).

[42] EOE, VI. 124: 27. cikkely.

utakat és ösvényeket teljességgel elveszessük, bevágassuk és eltiltsuk, úgy hogy [...] se Havasalföldére, se Moldovára más és több útak, ösvények suhun ne hagyassanak, se tartassanak, hanem örök tilalomban legyenek, bevágattassanak, elhagyattassanak, rajtok feje, jószága vesztése alatt senkinek szabad járni ne legyen...".[43] A Taplocza nevű faluból „az Moldvára béjáró ösvént penig [...] hogy elvesztessék, bévágassék, végeztük" – olvashatjuk egy 1626-os gyulafehérvári törvénycikkben is.[44] Az 1661-es besztercei országgyűlés „a passusokra való vigyázást igen szükségesnek" látta,[45] s az 1662-es medgyesi is úgy tartotta, „az Oláhországra való járó utak igen megnyittattanak".[46]

Az új törcsvári harmincados 1672-ben kiadott utasítása ugyancsak „az ösvényeknek és álutaknak bevágatások felől" intézkedett, de kimondta, hogy „az járó utakra és ösvényekre is szorgalmatos vigyázása legyen" az arra köteles tiszteknek.[47] Az 1676-os gyulafehérvári diéta egyik törvénye „Az álutakra való vigyázásról és paraszt rendek urok hire s annuentiája [jóváhagyása][48] nélkül idegen országra való ki nem bocsáttatásokról" rendelkezett.[49] 1688-ban a fogarasi országgyűlés XII. törvénycikke kimondta, hogy „az Oláország felől való passusokra szorgalmatossabb vigyázást, mintsem eddig volt, igen szükségesnek itílvén [...] végeztük, hogy mind csiki és háromszéki mindennémű vitézlő lovas és gyalog rendek alkalmaztassák mindenekben magokat a főtisztek ő keglmek generális uram ő kigyelme parancsolatjából léendő dispositióhoz [rendelkezéshez], mindenekben szót fogadván", a közlegények „pediglen ne birsággal, hanem pálczával büntettessenek", ha pedig „kétszeri pálczázás után vakmerőlködnének, akasztófával büntettessenek", valamint hogy „az tilalmas minden útakat, ösvényeket [...] az kiknek incumbál [akikre tartozik], kötelességek szerént minden helyeken bévágatni el ne mulassák".[50] Tíz esztendővel később az 1698-as gyulafehérvári országgyűlés már arról határozott, hogy a határvidéket felvigyázó plájások és gornyikok az általuk őrzött határszakaszon átszökők által a földesúrnak okozott anyagi jellegű kárért saját vagyonukkal feleljenek, illetve ha valakit a határon átszökni engednek, halállal legyenek

[43] EOE, VII. 514. A törvényt az 1620-as fehérvári országgyűlés 5. tc-e megerősíti, az 1635-ös VII. articulusa pedig hivatkozik rá (EOE, VII. 541; IX. 416–417).

[44] EOE, VIII. 321–322: XV. art.

[45] EOE, XII. 502: X. art.

[46] A megyesi országgyűlés törvényei (XXII. art.): „... az Oláhországra való járó utak igen megnyittattanak, melyeken az szegénység ez haza nyilvánvaló kárára, kik az adót fizethetnék, bátorságoson mennek..." (EOE, XIII. 192).

[47] EOE, XV. 291 (19. cikkely).

[48] A korabeli iratokban szereplő latin kifejezések fordítását kötetünkben az adott szövegen belül, szögletes zárójelben adom meg.

[49] A fehérvári országgyűlés törvényei (I. art.): „...ez hazában [...] minden helyeken az álutakra szorgalmatos vigyázások légyen a tiszteknek és akik ez hazából akármelyik nemzetből való paraszti rendek [...] más idegen országokra ki akarnának menni, számosan avagy csak egyenként is [...] csak egy is közüllök ki ne bocsáttassék, hanem akiknek földesuroktól jó és helyes levelek lészen szabados elmenetelek és bocsáttatások felől" (EOE, XVI. 333–334).

[50] EOE, XIX. 423.

büntetendők. A szökevényt (fugitivus) a faluközösség „egy s két napijáró földig persequálni" – azaz üldözni – köteles, melyet ha elmulaszt, viseli az anyagi következményeket, hasonlóképpen, ha ilyen esetet saját környezetében észlel, s arról hírt nem ad.[51]

Az elveszett marha és a gonosztevő üldözésének kötelezettségét már korábbi törvénycikkek is kimondták.[52] Az 1641-es gyulafehérvári országgyűlés XIII. articulusa szerint: „Az székely uraink s atyánkfiai [...] mikor az két Oláhországra marhájokat ellopják, annak nyomát ha békövethetik, kövessék bé szintén az Oláhországban való falukra, az meddig lehet, és az régi usus [szokás] szerint requirálják [kérdezzék] az vajdákot felőlle, hogy az ő károkról satisfaciáltassanak [kárpótoltassanak] azokkal a falubeliekkel, a hova az ellopott marhájoknak nyomát vitték...".[53] Az 1644-es fehérvári diéta X. törvénycikkelye szerint: „...az mely falú az nyomot az Oltig vagy más folyó vízig elviszi, elégséges lészen, hogy az maga határából addég vitte s ki adta", ha ezt teljesíti, „nem tartozik fizetni", a nyomot a vízen túl – ahol az állatok úgyis összetapossák – „az káros ember keresse", s „azon túl ha feltalálhatja [...] az usus szerént" tartoztak az ott lakók felvenni, s tovább követni a nyomot.[54]

Hasonló szokást említ az ún. *Negyedfélmegye* – azaz „Ménaság, Mindszent, Szentlélek, Vardódfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne csíkszéki székelyfalvak" – 1620 körüli, „közösen bírt havasaik és erdeik használatáról" szóló rendtartása, amely a „juhát vagy egyéb marháját [...] az közönséges havasnak tilalmasába" vivőre és ott tartóra küldött

[51] A fehérvári országgyűlés törvényei (V. art.): „Minden passusokra menjen szoros parancsolat: az plájások és gornyikok úgy vigyázzanak, hogy ha az idegen országban szökő emberek aufugiálnak [elszöknek] és meg nem fogják, az possessoroknak [földbirtokosoknak] abból következett kárát ők fizetik meg, annál inkább avagy tekintetért vagy fizetésért elbocsátják, halállal büntettetnek érette, melyre az főplájások ugy prospiciáljanak [gondoskodjanak], hogy ha inspectiójuk [felügyeletük] alatt valóktól lesznek ilyen patratumok [cselekmények], magokon is az articularis poena exequáltatik toties quoties [mindahányszor a cikkelyben foglalt büntetés hajtatik végre]"; (VI. art.): „...mihelyt valamely lakos valamely falúból felkél és elszökik, azon falú tartozzék mentést nyomát felvenni és egy s két napijáró földig persequálni [üldözni] és megfogni s reducálni [hazavinni]", amit ha elmulaszt, „tartozzék a falú azon elszökött embereknek minden terheket az adózásban supportálni [viselni] és az földes úr dolgát is praestálni [leróni]. Ez mellett minden faluk és városok, ha városokban, falujokban vagy határokban afféle szökött bújdosó embereket deprehendálnak [fedeznek fel], kötelesek legyenek mentést arestálni [elfogni] és az honnan elszökött, oda hírt adni, ha szintén passus [utazó levél] volna is nála, hírt adván, az dominus terrestris [földesúr] legitimálja-e az passust, nem-e... [...] Ha penig valamely falú vagy város ez ellen cselekszik [...] az damnificatusnak [károsultnak] minden kárát azon város vagy falu tartozzék refundálni [megtéríteni]" (EOE, XXI. 343; Vö. SZOkl, VII. 20).

[52] Az 1617-es fehérvári országgyűlés irományai (2): „...ha az székely földéről az lakságra vagy az szászságra valami elveszett marhát, vagy gonosztévő emberek nyomát követik, valamely falu vagy város határára követik, viszik, tartozzanak mindjárást felkelni és az káros emberrel együtt az latrot s marhákat keresni... [...] Ha pedig fel nem kelnének [...] tartozzanak az káros embert káráról contentálni [kielégíteni]" (EOE, VII. 435).

[53] EOE, X. 317.

[54] EOE, X. 417.

„marha-behajtó"-kat megtámadó, majd elmenekülő ember Tatrosig – azaz a Gyimes völgyéig – való üldözéséről szól.[55] Nyilvánvaló, hogy ennek a régi úzusnak nem kis szerepe lehetett a moldvai határvidék, így a Tatros mente, a Gyimes-völgy korai településtörténetében is. A környező vidék – így például a hárompataki csángó telepek – szájhagyományában máig él a folyóvíz (folyó, patak) mint szigorú határvonal emléke.

A 16–17. században tehát – amint láthattuk – a jobbágysorsot nem vállaló székelyek, a 18. században pedig, a madéfalvi veszedelem után (sőt, már azelőtt is, 1762-től) a határőr-szolgálat elől menekülők érkeztek nagyobb tömegben a moldvai vidékre. Mikecs László szerint Mária Terézia (1740–1780) idején mintegy 6000–7000 székely vándorolt Erdélyből Moldvába és Bukovinába.[56] A moldvai római katolikus csángóság létszáma az 1744-es 5500 főről 1779-re mintegy 15 000 főre növekedett.[57] Egyes esetekben pontosan meghatározható az is, honnan, hová költöztek a bujdosók. Amint az például egy 1764. június 15-én, a csíktaplocai Bűnvizsgáló és Bűnfenyítőbizottság (Criminalis commissio) folytatta kihallgatás jegyzőkönyvéből kiderül, Madéfalváról „mintegy százan a Nagy Tászló (Taslău) folyó vize mellett egy Moines (Moineşti) nevű helyen telepedtek le", amely „jó térséges hely és erdeje is elég vagyon", azon kívül „a gyímesi passushoz mintegy napi járóföld" csupán.

Ugyanott olvasható, hogy „akik Szentdomokosról szöktenek el, beljebb mentenek Moldovába egy Piatra (Piatra-Neamţ) nevű városos helyre".[58] Az eljárásban kihallgatott Zöld Mátyás vallja továbbá, hogy a csíkszentléleki papot, páter Zöld Pétert a madéfalvi Zöld József egy ízben Kománfalváig (Comăneşti) kísérte, de ő maga másnap már ismét Madéfalván volt, mert Kománfalva a „Gyimesi sánchoz" közel van, csak egynapi utazás.[59] Ugyancsak tőle tudjuk, hogy – amint azt a hadbírónak elmondta – „az elmúlt csíkszeredai sokadalom alatt madarasi Lőrincz János bejött volt Moldvából, a Moinesből Madarasra, hogy egy szántóvasat, melyet itthagyott volt mikor általszökött vigye bé magával Moldvába", de ugyanakkor madarasi székelyek – négy ember – „is jöttek volt ki Madéfalvára, hogy feleségeiket, akik Madéfalván maradtak volt, a sokadalomba küldjék, és kalapot, üstet, s kapát vegyenek", és ugyanők „visszajövén Moinesbe, hoztanak... [...] kalapot és kapát és azt mondották a többi csíki embereknek, akik Moinesbe vadnak, hogy a cselédjeik [a gyermekeik] az pünkösd innepen [a] gyímesi passzusra eljönnek, hogy vélek beszéljenek".[60]

[55] Tagányi 1896, 344 (6. pont); Vö. Antal 1992, 58.

[56] Mikecs 1941, 247. A szerző által közölt adatok szerint 1694-es betörésük alkalmával mintegy 7000 rabot ejtettek Csíkban a tatárok, jó húsz évvel később, az 1717–1719-ben tomboló pestisjárvány következtében Csík megmaradt lakosságának mintegy a fele (25 000 lélekből 11 343) elpusztult. Ebből látszik, milyen súlyos veszteséget jelentett a fent említett, Moldovába kivándorolt újabb 6000–7000 fő (Mikecs 1941, 248).

[57] Auner 1908, 48, 58; Mikecs 1941, 248.

[58] Imreh 1994, 64.

[59] Imreh 1994, 64.

[60] Imreh 1994, 67.

Székely 1997 alapján készítette: Zombory Andrea

Az etnikailag, nyelvileg és a vallás szempontjából egyaránt vegyes lakosságú Moldvában már jóval ezelőtt – az 1400-as években – többségbe kerültek a vlachok (oláhok), akik a moldvai állam – Kara Bogdánia, későbbi, állandósult nevén Moldvai Vajdaság – 1350-es években, a régi Kunország területén való megalakulásával és megerősödésével egyre növekvő számban vándoroltak be a Havasalföldről és Máramarosból erre a területre, kivált a Kárpátok és a Szeret közötti térségbe.[61] Moldva belsejének legszámottevőbb nem vlach népe azonban továbbra is a magyar. A 16. századra a moldvai magyarság által lakott terület ugyan összébb szorult, de még így is „szinte zárt egységet alkotott északon Szucsáva és Románvásár közt, délen Bákó körül és a Tatros vize mellett, továbbá a Szeret jobb partján".[62] A fent említett „bételepedések" dacára a moldvai magyarság létszáma, amely eladdig emelkedett, a 16. század végétől egyre fogy. Az ezt megelőző időszakban – a 16. század elején Besszarábia déli részét, Bucsákot elfoglaló tatár kánság behódolása (1538) után – az Oszmán Birodalomtól való függésbe került, 93 000 négyzetkilométernyi Moldva területén a 16. század végén körülbelül 200 000-en laktak, ebből ekkorra római katolikus mindössze 2799 lélek volt.[63] Joannes Baptista Berkuce misszionárius 1692-ben azt írta, Moldvában tíz évvel azelőtt még 10 000 római katolikus volt, akkorra viszont ott és a Havasalföldön alig 3000-en maradtak, s valóban, a moldvai katolikusok száma, amelyet Bartolomeo Bruti, a moldvai vajda főkamarása 1587-ben 15 000, 1591-ben pedig 20 000 főben állapított meg, 1623-ban már valóban csak 4480, 1661-ben pedig csupán 2366.[64]

Ebben a korszakban a Magyar Királyság – Mátyás halálát követő hanyatlásával, majd 1526-os összeomlásával – már nem az a jelentős hatalmi tényező, ami volt, és gyengülésével lassan az általa korábban kiépített keleti védrendszer elemei is felmorzsolódnak. Ekkortól – lényegében 1538-tól – Moldva nyitva állt a tatár és török csapatok előtt, s az állandó háborúk, rablóhadjáratok, pusztítások által valósággal elnéptelenedett. 1604-ben, amint azt Bernardo Quirini argyasi (Argeş) püspök egyik jelentésében olvasható, a tatárok Erdélyből, Moldvából és a Havasalföldről százezer embert hurcoltak rabságba, megszámlálhatatlan állatot hajtottak el, így az életben maradottak körében éhínség pusztított. A moldvai katolikusok – amint írja – szegények, papot sem tudnak tartani falvaikban.[65] Az 1650-es években újra havasalföldi, erdélyi és kozák seregek, 1658-ban pedig az Erdélybe vonuló tatárok dúlták végig Moldvát. A népesség egy része a hegyekbe bujdosott, mások Erdélybe vagy éppen Lengyelországba menekültek, egyes falvak lakosai csak hosszú évek múltán merészkedtek vissza eredeti lakhelyükre. Buda 1686-os visszavétele után a hanyatló Oszmán Birodalom sarcoló hadjáratokat indított, ahol erre még módja volt, így Moldvában is, ahonnan, Piluzzi püspöki vikárius

[61] Domokos 1987, 46–48; Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 10–11.
[62] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 12.
[63] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 21–22, 31.
[64] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, II. 707, 710; I. 31, 77–78.
[65] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 20, 136, 138.

jelentése szerint a népesség mintegy kétharmada elmenekült a Bécs ellen vonuló tatárok elől, a többiek jobbára elpusztultak. A megmaradt lakosság évekig vetni sem mert, éhezett, a Pruton túli részeken rablóbandák garázdálkodtak. Nyugodtabb időszak csak az 1699-es karlócai béke után köszöntött Moldvára.

Az említett nehéz időszakban a moldvai katolikus magyarság létszáma a konkrét fizikai veszteségen túl az áttérések által is fogyatkozott. A középkorban a magyar király, illetve az 1370-ben létesített szeretvásári (Siret) és az 1381-ben alapított argyasi (Argeş) püspökség általa kinevezett püspökei gondoskodtak a Moldvában élő római katolikusok pappal való ellátottságáról.[66] Tergovistyén (Târgovişte) már a 14. század elején magyar ferences kolostort alapítottak, a Szörénységben 1376-ban lett püspökség, Moldvabányán pedig 1413 körül, de 1377-ben létesült a domonkos rend szereti monostora is.[67] Bákóban állt a csíksomlyói ferences kolostor leányegyháza, amelyben időnként nyolc-tíz szerzetes is élt, akik nagy terület lelki gondozását látták el,[68] az 1531–1561 közötti időszakból a házfőnökök nevét – egytől egyig magyarok – is ismerjük.[69]

A 16. század közepére azonban Magyarország nagyobb része protestáns lett. Csíkszék ugyan megmaradt katolikusnak, ám abban az időszakban, amikor – a pápai követ jelentése szerint – egész Magyarországon nem volt több háromszáz katolikus papnál, érthető, hogy Moldvába nem jutott belőlük. A katolikusokat sújtó intézkedéseket sorban hozó erdélyi országgyűlések közül az 1591-es gyulafehérvári – amely szerint a római katolikusoknak „scholájuk, templumok ne lehessen sohult" és a „római religión való tanitók mindenünnét kivitessenek" – a somlyói barátokkal ugyan megengedőbb, hiszen – amint írja – „az csikbéli klastrom több oda való helyekkel együtt [...] maradjanak ezen állapatban, az mint ekkédig voltanak",[70] mégis, volt, amikor a somlyói anyakolostorban csupán két-három barát élt, így moldvai misszióra nem is gondolhattak.[71]

A katolikus klérus korabeli számát és állapotát jól tükrözi a pápához Báthori András által 1591-ben írott „memoriale", mely szerint Csíkban – ahol ekkor háromezer család élt – mindösszesen tizenhét templom volt, benne ugyanannyi pappal, akik közül azonban tizenkettő nős volt. 1584-ben a Székelyföldön voltak olyan tíz-húsz éves fiatalok, akik a paphiány miatt nem részesültek a keresztségben.[72] A 16. század derekán a moldvai katolikusoknak egyébként is súlyos csapásokat kellett elviselniük. VI. Nyúzó István vajda (VI. Ştefan Rareş Belicine, 1551–1552) üldözte a katolikusokat, és – a moldvabányait kivéve – leromboltatta az összes moldvai katolikus templomot, III. Rettenetes

[66] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 41.
[67] Auner 1908, 12; Mikecs 1941, 173.
[68] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 41.
[69] A házfőnökök nevei ebben az időszakban: Somogyvári Ferenc, Enyedi Márton, Várallyai Gáspár, Kolozsvári Lőrinc, Vásárhelyi Lőrinc (Auner 1908, 19; Mikecs 1941, 173).
[70] EOE, III. 385.
[71] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 41–42.
[72] Endes 1994, 140–141.

János vajda (III. Ioan-Vodă cel Cumplit, 1572–1574) pedig elűzte a bákói ferenceseket.[73] A minorita Marcus Bandinus 1648-ban a moldvai Lukácsfalván élő római katolikus csángó magyarokról írott feljegyzése szerint arról, „hogy mi az a bérmálás, vagy van-e egyáltalán, ezek sem hallottak erről semmit se".[74] A *Bandinus-kódex* szerint 1648-ban egész Moldva területén – ahol akkoriban ezerhúsz római katolikus családban mintegy öt és fél ezer csángó magyar élt[75] – mindössze tíz katolikus pap volt (közüle csak öt magyar), mellettük tizenhárom diák.[76] A kor viszonyai között nem számított ritkának, ha egy lelki gondozás nélkül maradt, vegyes házasságot kötött római katolikus skizmatikussá, azaz görögkeletivé lett, és beolvadt a moldvai magyarokkal ekkor már régóta – a 16. század végén már egyes vegyes lakosságú falvakban is – együtt élő vlachságba.[77]

Mindebben jelentős szerepet játszott az ortodox egyház erőteljes térítési politikája is, különösen a püspökségi székhelyek (Szucsáva, Husz, Románvásár) környékén, továbbá a görögkeleti kolostorok tulajdonában lévő falvakban. Az áttérés mellett jelentős lehetett az elvándorlás is, onnan, ahol a megfogyatkozott számú katolikusok már nem tudtak életképes egyházközséget alkotni, oda, ahol még igen. Az így még inkább meggyérült, helyben maradt katolikus magyarság többnyire fölvette a görögkeleti vallást.[78] Mindez egyes esetekben nyilván azt is jelentheti, hogy a 17–18. század fordulójától ezek az eredetileg római katolikus csángó magyarok már mint ortodox (később görögkatolikus) népesség, azaz – a kor felfogása szerint – mint „oláhok" bukkannak föl Erdély és Moldva határterületein, így a Gyimes-völgy vidékén, de Csíkszéken is.

Ez a népesség, amint az a magyarcsügési kéziratos füzetek egyes ráolvasóiból nyilvánvalóan kitűnik majd, magával hozta a Gyimesek vidékére azt az archaikus hiedelemvilágot és a belőle sarjadzó mágikus praxist, amelyről moldvai utazása kapcsán oly keserű szavakkal ír az obszerváns minorita Marcus Bandinus, a nevét viselő *Bandinus-kódex* (1646–1648) *A varázslásokról* (De incantationibus) szóló fejezetében. Amint említi, „a különböző varázslók, kuruzslók, jóslók és szemfényvesztők tényekedéseit egy kötetbe nem is lehet belefoglalni".[79] Látni fogjuk, a gyimesi és hárompataki csángó néphit jó néhány sajátos eleme, jegye nem pusztán archaizmusa révén tűnik különösnek, de azért is, mert a csángó hitvilág – részint székely és csángó magyar, részint moldvai és egyéb román eredetű – „kettős természetének" megfelelően a görögkeleti egyház

[73] Bitay 1926, 7; Mikecs 1941, 193.

[74] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 369: „... quid sit et an sit confirmatio, nec isti unquam audierunt..."; vö. Domokos 1987, 373.

[75] Mikecs 1941, 243–245.

[76] Tóth I. Gy. 1988, 140; Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 453: „Summa diakorum universim 13".

[77] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 25, 27, 31, 343, 345, 357, 361, 400, 402–403; II. 594–596, 613–614, 674–676, 709, 715, 749, 760–761.

[78] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 26–27.

[79] Domokos 1987, 477.

mindmáig gyakorolt, számunkra idegen mágikus tevékenységének nyilvánvaló nyomait is magán viseli. Minderről alább kissé bővebben is olvashatunk.

Visszatérve a moldvai magyar telepek történetéhez, meg kell jegyezni, hogy a magyarság által lakott moldvai vidéket korántsem valamiféle állandó, mozdulatlanságba dermedt területként kell elképzelnünk. Úgy tűnik ugyanis, hogy míg a középkorban a magyar lakosság nagy többsége a Szeret jobb partján, láncszerűen összefüggő – eredetileg határvédő szerepű – falvak sorában élt,[80] addig a 15–16. században a magyarság kelet felé, a Szeret és a Prut környékére – sőt egészen a Dnyeszterig – áramlott, helyüket a vlachság foglalta el. Ezt a folyamatot a 17. század második felétől a moldvai magyarság nyugati irányú migrációja váltotta fel: a népesség egy része a Kárpátok keleti lejtőihez húzódott, talán azért, mert ez a vidék nagyobb biztonságot, oltalmat nyújtott a meg-megújuló tatár betörések idején.[81]

Egy 1696. évi összeírás Tatros és Lukácsfalva vidékén nyolc olyan, a katolikus települések lajstromaiban korábban nem szereplő falut említ, amelyekben – ezek szerint új – magyar és római katolikus lakosok is élnek, többnyire fiatal telepesek, a kor viszonyaihoz képest – ekkor még – kevés, famíliánként átlagosan két gyermekkel. A családnevek között olyanok is fellelhetőek (például Antal, Bartos, Kosokár, Simon, Tankó),[82] amelyekkel nem sokkal ezután a Gyimes-völgy első telepesei között találkozhatunk.[83] Egy valószínűleg 1747-ben – tehát a fenti összeírás után fél évszázaddal – lezajlott egyházi visitatio jegyzőkönyve „Gyimes Lokon lakó moldovai magyarok"-at említ, tizenegy családban (Antal, Dávid, Fábián, Fekete, Rab, Tankó, Turbuly) összesen hatvanhárom lelket.[84] A korabeli források alapján elmondható, hogy a Gyimes völgye első telepesei jobbára a 18. század elején Moldvából kijött római katolikus csángó magyarok voltak.[85] A Moldva és Csík közötti, pulzáló migrációra egyebekben is az egyik legjobb példa a Gyimesek korai településtörténete, amelyről a következő fejezetben olvashatunk kissé részletesebben. Mindennek természetesen, amint azt hamarosan látni fogjuk, a gyimesi, majd magyarcsügési Gábor nemzetség történetéhez, a magyarcsügési ráolvasófüzetek keletkezéséhez, azok sajátos jellegéhez, a gyimesi és hárompataki csángóság hajdan volt néphitének bennük is megnyilvánuló – fentebb említett – „kettős természetéhez" is köze van.

[80] Mikecs 1941, 40–92.
[81] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 27–29.
[82] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 27; II. 733–748.
[83] Szőcs J. 2002, 321.
[84] Bárth 2006a, 20–21.
[85] Szőcs J. 2002, 321–322.

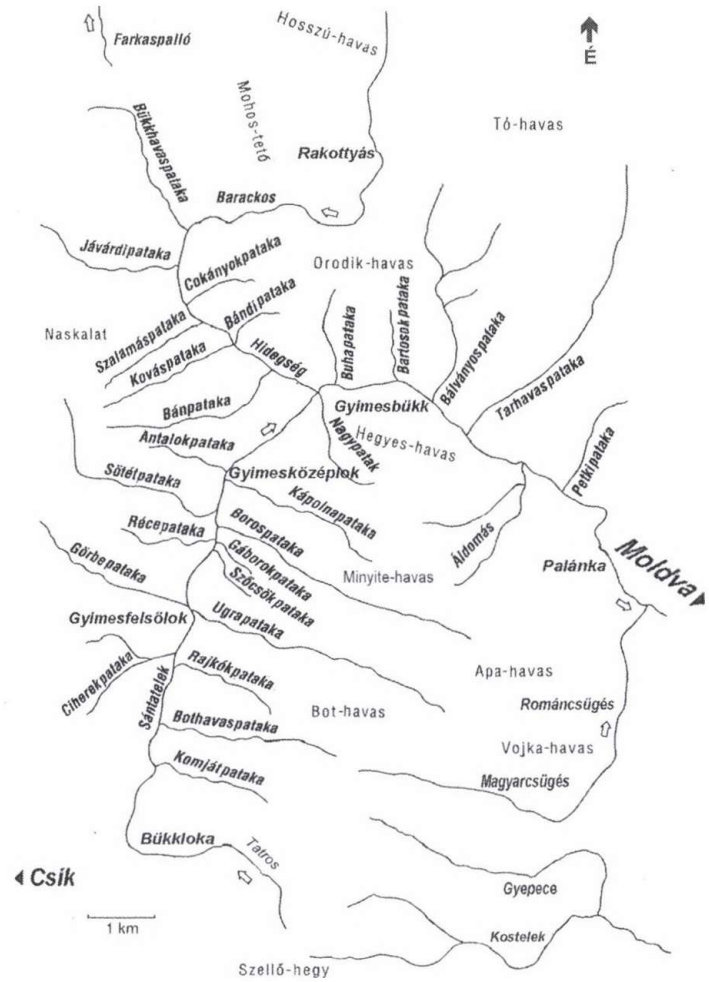
2.

A gyimesi határszél betelepülése és etnikai viszonyai a 17–19. században

Amint Hunfalvy János írja, a Csíki-hegység „leginkább Fel- és Al-Csíkban terjed el a Lóhavastól, vagyis az Olt forrásainak mellékéről a Feketeügy forrásainak közelében emelkedő Répat hegyig. [...] A Gyímesi szoroshoz vivő út rajta megyen keresztül s Csíkból Moldvába visz. Szépvíznél kezd a határszéli hegyeknek tartani, s Moldvaország széléig 4 5/8 mfldet tesz. Szépvíztől a meredek Tekerő hegyre indúl, melynek keleti oldala menedékesebb, noha rövidebb, mivel a Tatros völgylapálya 240–300 lábbal magasabb, mint az Olt völgye Csíkban. Az út azután a DNy-ról ÉK-re, K-re s DK-re kanyarodó Tatros gyönyörű, regényes völgyét követi, melyet magas hegyek és rengeteg erdőségek környeznek, s melyben Gyímes, Gyímesbükk és Gyímesloka falvak házai vannak elszórva."[1] A Széphavas keleti oldalán, a Fügés-telek 1050 méter magas csúcsa alatt eredő Tatros folyó, amely a Csobányos völgye melletti területet borító hegyágak által előbb északkelet-északra, majd keletre, végül délkeletre kényszerítve, a Keleti-Kárpátok homokkővonulatait átvágva kanyarog, az 1664 méteres Tarhavas lábánál lévő szorosig mintegy harminc kilométer hosszan elnyúló völgyben fut be Moldva felé. Ezt a völgyet, a Tatros felső folyásának vízgyűjtő területével együtt, nevezik Gyimesnek. A gyimesi kistáj három nagy kiterjedésű községet foglal magába: Gyimesfelsőlokot, Gyimesközéplokot, valamint a Bükk és Gyimes (Nagygyimes) részekből álló Gyimesbükköt.

A mára sűrűn benépesült völgy még a 16. század derekán is jobbára lakatlan volt, amire Orbán Balázs szerint jó példával szolgál „az 1566-ik évi regestrum is, hol Gyimes egyik faluja sem fordul elő".[2] Mindez nyilván nem jelenti azt, hogy „a környező csíki falvakból vagy a moldvai részekről pásztorkodással foglalkozók nyájaikkal meg ne látogatták volna ezt az állattartásra ideális vidéket és ott ideiglenes nyári szállásokat ne építettek volna".[3] Tény azonban, hogy a székely oklevelekben a 17. századig nem esik említés a Gyimes völgyéről, még azokban az összeírásokban sem, amelyek a vidék összes lakott települését fölsorolják, így például az 1576-os adóösszeírásban.[4] A Gyimeseken tehát ekkoriban állandó lakosok, jelentősebb számban még bizonyosan nem voltak.

[1] Hunfalvy 1863–1865, II. 47–48.
[2] Orbán B. 1991, I/2 (Csík-szék), 78.
[3] Antal 1992, 12–13.
[4] SZOkl, IV. 44–46.

HÁROMPATAK ÉS A GYIMES VÖLGYE (Takács Gy. 2004. alapján)

A Gyimesi-szoros ugyanakkor az évszázadok során mindig fontos szerepet játszott, hiszen itt halad át azon utak egyike, amelyek Erdélyt – Csíkon át – összekötik Moldvával és a távolabbi, tengeri kikötőkkel, például Galaccal. Éppen ezért Erdély fejedelme, Bethlen Gábor, a 17. század elején (1626 táján) várat építtetett a szorosban.[5] A csíki vashámor és a szépvízi (gyimesi) harmincad 1677-es urbáriuma szerint „békességes időben az határszélyben Molduva felől, Ghemes váránál minden héten ketten-ketten szoktak őrt állani, avagy strázsálni", amikor pedig „a hírek változók, olyankor annyian szoktak strázsálni, valamint az akkor szükséges".[6] A 17. század végétől, az utolsó tatár betörést (1694. február 15.) követően megszaporodnak a Gyimessel kapcsolatos feljegyzések.[7] Az erődítményt felvigyázó katonaságon kívül ebben az időszakban – amint láthattuk – a völgynek még nem nagyon volt más, állandó lakója.[8]

A nem sokkal ezután megerősített „Ghimesi-passzus készítői" – amint az két, 1698-ban kelt okiratból kitűnik – német katonák voltak.[9] A szorost egy ideig hajdúk őriz-

[5] Antal 1992, 6.

[6] 1681-ben például „a határnál 28 szépvízi, rajtuk kívül még szentmiklósiak (10), szentmihályiak (9), vacsárcsiak (3), borzsovaiak és delneiek szolgáltak" (Szőcs J. 2004, 106). Egy 1693-as csíkszéki jegyzőkönyv ugyancsak *Gymes* várát említi, s a *Ghimesi-passzus*on dolgozó ácsok Csík és Gyergyó székek általi javadalmazásáról, az ott szolgálatot teljesítő muskétások fuvarozásáról, a hajdúk élelmezéséről, javadalmazásáról szólnak más, korabeli (1698, 1701) források is (SZOkl, VII. 21, 37–38; Antal 1992, 6–9).

[7] Egy 1698-as okirat a nép nyelvén (vulgo) nevezett *Ghymes-szoros*t, egy ugyanazon évben kelt levél a *Ghimesi-passzus készítőit* említi (SZOkl, VII. 21). A *Gyimes (Gyemes, Gymes)* helynév a székely oklevelekben 1703, 1722, 1741, 1749-ből (SZOkl, VII. 116, 307, 408, 437), a *Gymes-Loka* elnevezés 1701-ből (SZOkl, VII. 72, 74), a *Gyimesi-szoros (Ghimesi-szoros, Gimesi-szoros, Gymesi-szoros)* összetétel 1698, 1701, 1738-ból (SZOkl, VII. 37, 89, 396) adatolható. A szoros fontos határátkelőhely voltára utal a latin *passus* kifejezés *(Gyémes passus, Gymes passus, gimesi passus, passus Gyimesiensis)*, amelyet 1703, 1725, 1730, 1736-ban említenek az oklevelek (SZOkl, VII. 112, 319, 350, 386). Az itt épített erődítményt jelzi a *Gyimes-vára* (1701), illetve a *Gyimesi sánc*z (1741) említése (SZOkl, VII. 75, 413).

[8] Erre utal az a tény is, hogy az utolsó tatár betörésről – amikor a Moldvában tartózkodó Mirza kán serege egész Felcsíkot feldúlta – részletesen tudósító krónikások, akik pontosan leírják, mely csíki falvak milyen veszteséget szenvedtek e támadások során, a Gyimes-völgyben tett pusztításról nem tesznek említést, pedig a bucsáki tatárok éppen itt jöttek be Erdélybe (Antal 1992, 9–11). Egyetlen, a csíkszentmihályi néphagyományban fennmaradt monda utal arra, hogy egy a tatárok által fogságba hurcolt Ambrus nevű fogoly, tőlük megszökvén, hogy újra rabságukba ne essen, a Gyimes egyik eldugott patakában vert tanyát, amiért is utódai a *Rab* melléknevet kapták, amit mindmág több család visel a völgyben (Antal 1992, 11).

[9] SZOkl, VII. 21. A „Csíkban a Gyimes váránál [...] strázsáló német vitézek" – éppúgy, mint másutt, így Ojtozban – a helybeli székelység szénáját etették fel állataikkal, panaszolták már 1697-ben is (EOE, XXI. 316). A *Csíkszékben kvártélyozó német katonák zsarolásairól* szóló, 1701 áprilisában lefolytatott vizsgálat iratai szerint – amint a dánfalviak vallomásában áll – a katonaság „madarasi, dánfalvi, karczfalvi, jenőfalvi, szt.-thamási és szt.-domokosi szánakkal hozatott szénát a Gymes-Lokáról, 31 szánnal", máskor „széna-csinálni ugyan az Gymes-Lókára erőszakoson hajtották az embereket" (SZOkl, VII. 72). Amint mondották, „az gymesi strására az

ték,[10] de 1722-ből ugyanitt „az rácz militia statio"-járól is tudomást szerezhetünk, továbbá arról, hogy utóbbiak „sok feles privata personaknak [magánszemélyeknek] szénafüvöket megkaszáltatják, szénát abból csinálván, kereskednek abból, injuriajokra [sérelmére] az possessoroknak [birtokosoknak]".[11] Az említett *privata personak*, illetve *possessorok* – vagyis *magánbirtokosok* – kitétel talán már helyben lakó, ott huzamosabban megtelepedett személyekre utal.[12]

A korabeli feljegyzések ugyanakkor, amint láthattuk, már a 17. századtól nyilvánvalóan bizonyítják a környező – sőt a távolabbi – székely falvak lakóinak időszakos gyimesi jelenlétét, részvételét a szoros katonai őrzésében, az ott folyó építkezésekben, illetve az idegen katonaság ellátásában.[13] Az 1690-es évek elején Csíkszék katonái őrizték a gyimesi várat, az ösvényeket és a csíki communitások gyimesi vidéken lévő havasait is az idegen pásztorkodókkal szemben.[14] A szorosokat felvigyázó *őrállók* (plájások) szer-

káplárnak 3 úttal kellett vitetnek szekeren szénáját, zabját, kenyerét" (SZOkl, VII. 73). A szépvíziek „az Gyimes-várához Barassóból feljáró muskatélyosok" erőszakoskodásáról vallottak, a várdotfalviak a „Gymesben lévő lájtmány [hadnagy]" zsarnokoskodásáról, akit „6 szekérrel kellett költöztetniök Szépvízig 4–4 ökörű szekéren" (SZOkl, VII. 75). 1708 márciusában Csík-, Gyergyó- és Kászon-szék német katonákra tett rendkívüli és ezért megtéríteni igényelt költségeinek felsorolásában ugyancsak említik a „Gyémes passusán" való szekereskedést, „a Gyemesben levő sáncznak restaurálására" adott építőanyagot, hogy „az Gyemesnél levő muskotályosok számára minden héten két vágómarhát" kell adniuk, de még Steinwill alezredest is – amint írják – „nekünk kellett vecturáztatnunk [szekereztetnünk] be az Lokra, hasonlóképpen az Lokról kiköltözvén" (SZOkl, VII. 112, 113, 116, 117; vö. EOE, XXI. 366).

[10] Benkő K. 1853, II. 65; SZOkl, VII. 37–38, 89.

[11] SZOkl, VII. 307.

[12] Antal 1992, 14.

[13] Az 1698-as gyulafehérvári országgyűlés iratai között olvashatjuk, a háromszéki és csíki székelyek panaszolják, hogy „az ojtozi, bodzai és gémesi passusokon, ha mit egyik mint tisztviselő építtet, más succedálván [következvén] helyében, azt elrontatván, az szegénségnek nagy megromlásával különben építteti". Amint írják, „ez mellett mind télben, mind nyárban continuo [folyamatosan] szekereket kénteleníttetnek ő kegyelmek ott tartani, mely miá is sokaknak marhájok elromlott" (EOE, XXI. 366). A székelység határ menti – építő és egyéb szolgálatokat végző – tevékenységére világít rá egy 1725-ös és egy 1741-es okirat is Előbbi „az Gymes passusán" végzett nagy építési munkákról – húsz ház és a hozzá tartozó pajták, valamint „az rácz kapitány" részére további „nagy tágas, magos, pompás házak" építéséről –, utóbbi az egyéb szolgáló tevékenységekről (fahordás, szénahordás, szekeres fuvar, „havasi strása") szól (SZOkl, VII. 319, 408). Egy ugyancsak 1741-ben, Szárhegyen kelt okiratból megtudhatjuk, hogy „az méltóságos gubernium parancsolatjából a gyimesi sánczba egy nehány száz dolgost és többet adott csak szekeret száznál Gyergyó" (SZOkl, VII. 413). A korabeli iratokban gyakoriak az olyan kifejezések, mint „Alcsíkszék Gyimesben lévő szerese", a „szentkirályi Csiszer Ferenc szeres lévén a Gyimesi vámnál", ami a csíki községek által szerre végzett fuvarozást, közmunkát jelzi (Antal 1992, 8: CsÁLt, Felcsík-fiúszék iratai. Széki jegyzőkönyvek [1693–1724]. I. 82, 101).

[14] Antal 1992, 59. Az 1698-as gyulafehérvári országgyűlés alkalmával a háromszéki és csíki székelység elpanaszolta, „hogy az bodzai és ojtozi és gimesi passusokon mind téli, s kiváltképen az nyári szüntelen való strázsálást hol zászlóként, s hol capitatim [fejenként] kénteleníttetnek supportálni [viselni]" (EOE, XXI. 367). Egy 1738-ban kelt okirat székely *plájasok*at – azaz őrállókat – említ,

vezetéről már a 18. század elejéről rendelkezünk adatokkal.[15] Minden bizonnyal közöttük voltak azok is, akiknek feladata a *lármafák* – tíz-tizenkét lépésnyi hosszú, szösszel becsavart, szurokba mártott fenyőtörzsek – veszély esetén való meggyújtása volt a kijelölt csúcsokon, amilyen például a Ciherek- és Görbepataka közötti Őr-hegy is lehetett.[16]

Amint Erdélyi Lajos írja, „részben a székely katonáskodás is vihette oda is a lakókat, t. i. commandóba [csoportosan felvigyázni] jártak a határszélekre, s egyesek később oda is költözhettek".[17] Egyáltalán nem lehetetlen, hogy a 17. századi okiratokban emlegetett, kiváltságokat élvező őrállók közül, „akik mint a községen, a falun kívül élők, továbbra is mentesültek a székely közösséget érintő mindennemű kötelezettségtől", néhányan „akkor is ott maradtak, amikor majd később már német katonaság vette át a határ- és vámellenőrzést".[18] Az őrállók ugyanis – a katonáskodásért cserébe – az ország adóját kivéve minden kötelezettség alól mentesek voltak,[19] aki azonban „közökben áll az eör állóknak, esztendeig szolgálni kell, onnét addig közüllök ki nem állhat".[20] Mindez nyilván huzamosabb idejű ott-tartózkodást jelentett. 1738-ban a csíkszentimreiek arról panaszkodnak a főkirálybíróhoz intézett folyamodványukban, hogy „a szegény szolgáló szabad ember [...] mihelyt eléjő a Bordából a strásáról, másnap mindjárt kell menni s. v. ökrin, szekerin a Gymesbe, oda pedig ha váltó mégyen is, néha el nem bocsátják, a harmadik hetet is ott éri".[21]

Teleki Domokos 1796-ban arról ír, „az említett gyémeslunkai lakosokat a csíkiak csángóknak nevezik", s ezek a lakosok „nagyrészint katonák, azok tudni illik, akik különben is katonáknak lévén conscribálva [összeírva], a falukból ide költöztek".[22] 1848-ban a földjeikből őket kiforgatni akaró szépvízi örmények ellen az országgyűléshez intézett panaszlevelükben a gyimesiek egy része „Csík Gyimeslokon tartózkodó gyalog katonák"-ként nevezi meg magát.[23] A csíki falvakból származó gyimesi határőrök hajdani alakja máig él a szájhagyományban.[24]

---

akik régebben a szorost és az ösvényeket őrizték, de egy 1741-ben megfogalmazott kérvény is a székelység által végzett „havasi strása" szolgálatról szól (SZOkl, VII. 396, 408).

[15] Szádeczky-Kardoss 1927, 286–293.

[16] Magyar 2003, 271. o. 401. sz.; Szőcs A. – Szőcs V. 2008, 52–54.

[17] Erdélyi L. 1908, 258.

[18] Antal 1992, 13.

[19] Antal 1992, 25.

[20] Pataki 1971, 53; Antal 1992, 25.

[21] SZOkl, VII. 392. Az idézetben szereplő *s. v.* a *sit venia* ('bocsánattal [legyen mondva]', 'engedtessék meg') vagy a *sit venia verbo* ('bocsánat a szóért', 'hogy szavammal ne vétsek') szófordulat rövidítése.

[22] Teleki D. 1796, 83.

[23] Antal 1992, 25–26: CsÁLt, Csíkszék iratai, 1848. 274/2022.

[24] Magyar 2003, 205. o. 230. sz. Egyesek szerint a bucsáki tatárok 1694-es hirtelen betörése is úgy eshetett meg, hogy „a csíkjenőfalviak nem mentek ki a várat őrizni, nem vót, aki jelt adjon a csíkiaknak és a tatárok szépen besétáltak Csíkba"; mások úgy tartják, „Gyimesvőgyibe [...] ... a legelső lakók a határőrezred katonái vótak" (Antalné Tankó 2004, 37, 38). Nem tudni, ebből

Egyes feltevések szerint a határt őrzőkön kívül a Gyimes legrégibb telepesei az Erdély fejedelme által a török portára adó fejében küldendő sólymokat befogó székelyek lehettek.[25] „Még sok üdősbik klmes fejedelmünk Rákóczi György ideig az portára küldendő sólymokat az Fagarasföldi bojérok küldették az portára. De említett fejedelem az elszállítást is térítté Csiki s Udvarhely széki solymassokra, kiknek majd fél esztendeig való munkájok vagyon vele, minden esztendőben lovan viszik be az solymokat, de gyalok jűnek ki egész Constantinápolyból ide haza" – mondja az 1659. évi besztercei országgyűlésen Petki István.[26] A solymászattal foglalkozó székelyek külön kiváltságokat élveztek.[27] Egy 1701-ben kelt alcsíki lajstromban csíkszentmártoni, csekefalvi és csíkkozmási solymárok neveire bukkanhatunk.[28] A solymokat Udvarhelyszéken, az Erdővidéken, Sólyomkőn és a gyimesi hegyekben fogták.[29] A moldvai határ közelében, a *Keresztes-* és a *Pirics-hegye* szomszédságában ott áll a helybeliek által ma már „románosan" *Solintár*nak (Şolintar) hívott hegy, amelynek neve eredetileg *Sólyomtár* volt.[30] A Gyimes völgyében mindmáig találhatók *Solymos* megkülönböztető nevek is.[31]

Az 1673-as gyulafehérvári országgyűlés által hozott törvény szerint „az mely jobbágyok a szomszéd országokra ennekelőtte transfugeáltanak [átszöktek] volt, és már régi urok földére akarnának visszajűni s telepedni, az olyan jobbágyokat minden vámokon és harminczadokon békével és minden exactió [pénzbehajtás] nélkűl tartozzanak az vámosok és harminczadosok ez országban bébocsátani".[32] Csíkszeredában, 1710. szeptember 9-én kelt az a levél, amelyben „Nemes Csík- és Kászon-székeknek vicetisztei, as-

a korból ered-e, azonban tény, a Bükkben régen volt *Kuruc*, Felsőlokon pedig mindmáig létezik *Huszár* melléknév (Tankó 2001, 55).

[25] Kállay 1829, 200–201; SZOT, IV. 172; Antal 1992, 24–25.

[26] EOE, XII. 186. A csíkszéki családok száma 1614-ben 1464, 1643-ban pedig 2567, ebből 11 (0,75%), illetve 15 (0,58%) solymár családról tudunk, a nemesi famíliák száma az említett esztendőkben ennek másfélszerese (1614-ben 17 család, 1,16%), illetve bő háromszorosa (1643-ban 50 család, 1,95% – Garda 1999, 66).

[27] Kállay 1829, 200–201. II. Rákóczi György 1652-ben az udvarhelyszéki Korondon, Sófalván és Parajdon élő – név szerint felsorolt – solymárokat adó- és hadmentességi régi kiváltságaikban megtartani rendeli (SZOkl, IV. 287). Az 1660-as segesvári országgyűlés törvényei (20. art.) a solymárok évi adóját két tallérban – azaz viszonylag alacsonyan – állapítja meg (EOE, XII. 447). 1698 decemberében az orbaiszéki solymárok a gyulafehérvári káptalan előtt protestálnak régi szabadalmaik ellen való közszolgálatra kényszerítésük ellen, s az erdélyi főkormányzóság által 1699-ben kibocsátott okirat megerősíti a csíki és gyergyói solymárok régi kiváltságait (SZOkl, VII. 39–40), 1700-ban pedig a főkormányzószék úgy rendelkezik, hogy az udvarhelyszéki solymárok „régi szabadságokban tartassanak meg" (SZOkl, IV. 344–345). A solymárok meglehetős szabadságára utal egy 1604-es adat, amikor is az Udvarhelyszéken lakók összeírásában a parajdi *Kúrúpos Marton* neve mellett a következő áll: „Ninczenek, solymot eóriznek" (SZOT, IV. 172).

[28] SZOkl, VII. 64–65.

[29] Benkő K. 1853, II. 64; Antal 1992, 25.

[30] OFHI 1888, 227; Rosetti, R. 1905, 250; Auner 1908, 9–10; Endes 1994, 182, 491; Mikecs 1941, 49; Domokos 1987, 47.

[31] Antal 1992, 25; Tankó 2001, 56.

[32] EOE, XV. 342–343: III. art.

sessori és minden rendi" a Moldovába kibujdosott „magyar kedves atyánkfiai"-t, a néhány hónappal korábban kibocsátott királyi kegyelemlevélre hivatkozván, visszahívogatják.[33] 1711. március 1-jén, Csíkrákoson írott levelében Cserei Mihály a Csíkszékről Moldovába bujdosott nemeseket Erdélybe visszahívja, s egyúttal arról is tudósít, hogy „a Szépvízről és Szent-Mihályról elment szabad és jobbágy embereknek is megengedtetett, hogy ha most ki akarnak jönni, kijőjjenek".[34]

A ma Gyimesnek nevezett területen, a Tatros és az abba záduló havasi patakok völgyeiben, ahogyan a hely- és környékbeliek régi székely kifejezéssel élve mondják, a Lokon[35] – talán a fentiek hatásának is köszönhetően – viszonylagos bizonyossággal tehát a tatár betörések megszűntével, a 18. század elejétől beszélhetünk telepesekről, akiket a korabeli források *csángók*nak neveznek.[36] Így említi őket egy 1772-ben írott levelében Zöld Péter is, aki szerint „mostantól számítva több mint harminc esztendeje annak, hogy a Csíkszentmiklósi Egyházközség Minyite-havasának nevezett helyét, amelyet Hegyes-havasnak is hívnak, a Lonkán lakó magyaroknak, akiket (még) csángóknak is mondanak, évi 12 magyar forintokért bérbe adta".[37] 1780-ban ugyancsak Zöld Péter írja, hogy fentebb említettek Moldvában „egyéb székelyekkel együtt csángó magyaroknak hivattatnak. Sokan a Felcsik-székhez tartozandó havasokon laknak, s holott nem szánthatnak, kukoricával s marhatartásból élnek. Mind római katolikusok. A szentségeket azoktól a plébániáktól veszik fel, akiknek szolgálatjukhoz tartozandók az említett havasok."[38]

Az említett plébániák – amint már láthattuk – a csíkszentmiklósi és a csíkszentmihályi.[39] A hívek lelki gondozását ezeken kívül – feltehetően – a somlyói és a kantai fe-

[33] SZOkl, VII. 151–152.

[34] SZOkl, VII. 172–173.

[35] A *lok* (lók) kifejezés az erdélyi nyelvemlékekben talán már a 13. század végétől adatolható (SZT, VII. 1197), jelentése 'leereszkedett kis völgyecske', 'alanti hely, alacsony hely', 'alattvaló helyen két hegy közötti térség' (MTSz, 243), 'két hegy közötti keskeny tér' (Kriza 1996, 61), 'vízmenti lapály' (SZT, VII. 1197), vagyis *patak menti rét, legelő*. Megjegyzendő, hogy a talán a latin *locus*-ból ('hely') eredő román *loc* főnév is 'hely', 'telek, birtok', illetve 'helység, település' jelentésekkel áll (DEX, 579; Bakos 1991, 409). A Gyimes-völgyét a hely- és környékbeliek *lunká*nak, a völgyben lakókat *lunkabelieknek* is nevezik, mindkettő a román *luncă* ('rét, lanka, ártér') kifejezésből származhat (Takács Gy. 2001, 29; Bakos 1991, 416), bár nyilvánvalóan összefügg a magyar *lankával* is (Czuczor – Fogarasi 1862–1874, III. 1574).

[36] Teleki D. 1796, 82–83; Teleki J. 1937, 42.

[37] Szőcs J. 2002, 321, 332. A latin eredeti: „Annis ab hinc plus quam triginta in alpestri territorio Parochiae Csik Sz. Miklosiensis in alpibus Minyite dictis locus quidam Hegyes Havassa vocatus annuatim pro florenis Hungaricalibus 12 elocabatur Hungaris in Lonka residentibus, et Csángó dictis, ut sua ibidem pecora et oves pascuare possent" (Csíkszentmiklósi parókia levéltára, 1772, 164. sz.; PZ, 39).

[38] Szőcs J. 2002, 321.

[39] Szőcs J. 2002, 322. A 18. században Csíkszentmiklóson és Csíkszentmihályon szolgált plébánosok adataira lásd: SEM 1782, 16; 1788, 14; Ferenczi S. 2009, 153, 192–193, 294, 325, 330, 359, 389, 409, 421, valamint 245–246, 260, 315, 356, 388–389, 406.

rencesek látták el.[40] Mária Terézia utasítására a csíkgyimesi vesztegzár lelkészének nevezték ki a ferences P. Reparolis Vicentiust (1764–1775), aki a madéfalvi veszedelem évében, 1764. szeptember 3-án kért engedélyt a szentmise végzésére, amelyet aztán, templom hiányában, egy magánháznál tartott.[41] A nagygyimesi (kontumáci) templomot 1782–1783-ban emelték,[42] első papja P. Windek Henrik OFM (1786–1790), aki Kézdivásárhely kantai rendházából jött a völgybe,[43] előtte a vidék lelki adminisztrátora a szentmiklósi plébános, Olti Péter volt.[44] A gyimesi görögkatolikusoknak 1787-ben kis, mintegy hetven lelket befogadó – 1750 előtt emelt[45] – fakápolnájuk volt, amelynek megnagyobbítására 1802-ben kértek guberniumi engedélyt.[46]

A *Minyite-hava*sként említett rész a jelenlegi Borospataka és Kápolnapataka közötti térségben terül el. Magát Borospatakát is *Minyitipataká*nak, Kápolnapatakát pedig *Tankó(k)patak*ának nevezték akkoriban. Láthatjuk majd, ez a havasrész szolgál a Gyimes völgyére a korai időkben – jobbára Moldva felől – betelepült római katolikus csángóság egyik központjaként. A vidék, a gyimesi havasok tulajdonosai közül a legjelentősebb a három csíki falu, Szépvíz, Szentmiklós és Borzsova által együttesen alkotott egyházközség (megye) – amely a 19. század közepén az egész Gyimesnek mintegy négyötödét bírta –, de részesedett a környék havasaiból és lunkás területeiből Csíkszentmi-

[40] Erre utal legalábbis az, hogy az első fél évszázad nagygyimesi papjai – egyetlen kivétellel – ebből a rendből kerülnek majd ki: P. Reparolis Vicentius OFM (1764–1775), P. Windek Henrik OFM (1786–1790), P. Stinber Anicet OFM (1790–1792), P. Molitor Ferdinánd OFM (1792–1805), P. Péterfi Humilis OFM (1818–1819). A kivételt Benő József (1805–1818) képezi (Bárth 2003b, 5; 2006b, 45; Ferenczi S. 2009, 184; Salamon J. 2014, 339–340).

[41] SEM 1882, 67. Később, 1772. április 18-án Mária Terézia a templomépítés tárgyában rendelkezett, egy 1774-es bécsi irat a lelkészi szolgálatról tudósít (SEM 1882, 67; vö. Salamon J. 2014, 26).

[42] A templomot a szorosban, a Rákóczi-vár és a vámépületek közelében, 1782–1783-ban emelték, a plébánia anyakönyvei 1785-től datálódnak (SEM 1826, 89; 1844, 54; 1867, 24; 1870, 24; 1888, 33; Szőcs 2002, 322; Salamon J. 2014, 83, 293). A *Szűz Mária mennybemenetele* titulusú templomot a Magyar Királyi Kincstár építtette a gyimesi szorosban lévő határállomás (vesztegzár) katonái, vámtisztjei, egyéb alkalmazottai és családjaik számára (Bárth 2003b, 5), fenntartója is a Thesaurariatus Regius (SEM 1826, 90; 1844, 54; 1867, 24; 1882, 68; 1888, 33). Egyes adatok szerint a templom épülete – vagy annak egy része – már korábban (1712) állhatott, talán csak átalakították (Salamon J. 2014, 83). Egy 1785. augusztus 19-én kelt királyi levél 385 hívőről tudósít, ám lehet, hogy ez a szám csupán a vesztegzár (Kontumác) őslakosaira vonatkozik (Salamon J. 2014, 83), 1779-ben ugyanis az egész völgy lakosainak száma kb. 550 fő (Antal 1992, 41), 1823-ban pedig 167 házban már 650 római katolikus, továbbá 225 görögkatolikus lélek lakta a vidéket (Bárth 2003b, 5).

[43] Salamon J. 2014, 340.

[44] SEM 1782, 16; 1788, 14; Ferenczi S. 2009, 359.

[45] Szőcs 2002, 322.

[46] CsÁLt. Csíkszék iratai, 1787. 43 d/12; 1802. 4172; 4212/a. Idézi: Antal 1992, 34. A kőtemplomot mintegy 80 görögkatolikus család építette. 1967-ben bővítették, majd 1968–1969-ben freskókat festtettek bele (Salamon J. 2014, 492). A Balázsfalván kiadott görögkatolikus sematizmusok szerint a kőtemplomot 1800-ban építették és 1869-ben újították fel („Bis. de pétră din an. 1800, renovată în an. 1869" – ŞEM 1900, 341; vö. ŞEM 1906, 146; 1911, 121).

hály, valamint a völgy alsó részében lévő Bálványos-havasát birtokoló ún. Szent Péter egyházmegye falvai, azaz Csobotfalva, Csomortán, Taploca és Várdotfalva is.[47] A faluközösségek mellett a 18–19. században a gyimesi területek tulajdonosai között „privátus famíliák", azaz a különböző székely falvakban lakó nemes családok is voltak, akiknek itteni birtoklása nagy múltra tekinthetett vissza, egy-egy terület is az ő nevüket viselte, mint például *Borospataka* a szépvízi Boros nemzetségét.[48]

A Zöld Péter által említett csángók között, akik a 18. század első felében „a Felcsík-székhez tartozandó havasokban laknak", sok moldvai származású – esetenként a Székelyföldről, elsősorban Csíkból Moldovába költözött, majd onnan a Gyimesekre visszahúzódott –, római katolikus vallású és magyar anyanyelvű családot találunk. Amint a csíkszeredai történész, Szőcs János írja, a Gyimesekre húzódott „kis létszámú lakosság java részét az 1700-as években a Moldvából bevándorolt csángó-magyarok alkották", a korabeli forrásokból ugyanis „világosan levonható az a következtetés, hogy az első, közösséget alkotó családok moldvai eredetűek és római katolikusok voltak".[49] Más famíliák „az 1700-as évek folyamán, de még inkább az 1800-asokban",[50] az 1717–1719-es rendkívüli szárazság, gabonaínség és pestis,[51] majd a madéfalvi Siculicidium (1764) és más okok miatt egyenesen a Székelyföldről, elsősorban Csíkból, de Udvarhelyszékről – sőt talán Háromszékről – is jöttek a vidékre.[52]

[47] Benkő K. 1853, II. 63, 97; Antal 1992, 13; Bárth 2003b, 5; 2005, 150.

[48] Bárth 2005, 150–151.

[49] A szerző szerint ilyenek „biztosan vagy nagy valószínűséggel" az *Albert*, *Baliga*, *Bartos*, *Bilibók*, *Bodor*, *Dávid*, *Fábián*, *Fekete*, *Fikó*, *Főcze*, *Galaczi*, *Jánó*, *Kozsokár*, *Mihók*, *Nagy-Balánka*, *Szentes*, *Sztráti*, *Tanászi*, *Tankó*, illetve – legalább részben – az *Antal*, *Petrucz*, *Petrás*, *Simon-Simó*, valamint az *Ambrus*, *Pál* nevű családok (Szőcs J. 2002, 321–322).

[50] Szőcs J. 2002, 321.

[51] SZOkl, VII. 231–234, 247–248, 269–294.

[52] Csíkból érkezett a *Koncz* (Csíkszentmihály), a *Bács* (Csíkszentdomokos), a *Czirják* (Madéfalva vagy Csíkrákos), az *Erőss* (Csíkszentmiklós), a *Farkas* és a *Sárig* (Borzsova), a *Fodor*, a *Pál* nemzetség és a *Bilibok*ok egyik ága (Csíkszépvíz), de a *Kolumbán* (Csíkszentimre), a *Nagy* (részben Csíkdelne), valamint a *Tamás* (Csíkszenttamás) család is. Megint mások, így a *Bálint*ok és a *Gothárd*ok (Szentegyházasoláhfalu), a *Ferenczek* (Kápolnásoláhfalu) Udvarhelyszékről jöttek, egyesek még távolabbról, mint a *Deák*yak (Nagyvárad) vagy a *Filtermeister*ek (Csehország – Szőcs J. 2002, 321). A fentebb és itt említett családok közül 1785-ben az *Ambrus*, a *Bartos*, a *Fodor*, a *Mihók*, a *Nagy*, a *Simon-Simó* és a *Tankó*, 1786-ban a *Bilibok* és a *Bodor*, 1787-ben a *Fikó*, 1788-ban a *Deáky*, a *Pál* és a *Tanászi*, 1789-ben a *Fábián*, a *Főcze* és a *Sztráti*, 1790-ben a *Kozsokár*, 1791-ben a *Ferencz* és a *Filtermeister*, 1793-ban az *Antal*, 1795-ben a *Galaczi*, 1798-ban a *Baliga*, 1800-ban a *Jánó*, 1802-ben a *Bálint*, 1803-ban a *Koncz*, 1805-ben a *Szentes*, 1808-ban a *Tamás*, 1819-ben a *Farkas* és a *Gothárd*, 1820-ban a *Czirják*, a *Sárig* és – talán – a *Petrucz*, *Petrás*, 1827 előtt a *Fekete*, 1830-ban a *Dávid*, 1837-ben a *Kolumbán*, 1839-ben az *Erőss*, 1861-ben az *Albert*, 1885-ben a *Bács* szerepelnek első ízben a legkorábbi gyimesi anyakönyvekben, a Gyimesbükki R. K. Plébánia feljegyzéseiben (RKtPH levéltára, Az 1785–2012 között születettek indexe, I–III. kötet alapján közli Salamon J. 2014, 293–320). Ugyanott, a fentieken kívül, a 18. század végéig még mintegy félszáz különböző család szerepel.

A kötetben bemutatott kéziratos füzetekbe 1894 és 1933 között jegyzett le magyar és román imákat, ráolvasókat a magyarcsügési Gábor János (1870–1957). A magyar fonetikai készlettel leírt román „deszkentálásokat" torokgyík, kígyómarás, sebláz, orbánc, „lóorbánc" gyógyítására, gonoszok távoltartására és rontások visszafordítására, a magyar ráolvasókat pedig tejelvétel és rontás ellen, továbbá ijedtség eltávolítására tartották alkalmasnak. A magyar imák forrásául leginkább a 17–19. század népies imakönyvei, ponyvái szolgáltak, a Szent Antal mennyei útjáról szóló apokrif típust mindazonáltal az archaikus népi imádságok tízezres nagyságrendű szövegállományában csupán bő tucatnyi variáns képviseli.

A ráolvasók némelyike szintén unikális jellegű. Amint a szerző, Takács György megállapította, ezek a 19. század gyimesi határvidékének szinkretikus vallási viszonyait idéző szövegek nem írott előképekből, hanem a helyi szájhagyományból erednek. A füzetek a csángó műveltség alfabetizmusát villantják fel: a segítségükkel betekinthetünk egy, a korabeli gyimesi vidéket ráolvasóival járó „tudományos" vernakuláris vallásosságának magyar és román néphit-elemekkel telített mélységeibe.

A szerző a kötetben közölt imákat és ráolvasókat a szövegek tartalmi és formai jegyeit, párhuzamait kommentáló jegyzetanyaggal látta el, feltárva azok forrásvidékét: azt a vallási és spirituális territóriumot, amely éppúgy kötődik az ortodox papság által még nemrégiben is végzett gonoszűző gyakorlathoz, mint ahhoz a hajdani liturgikus „fehér mágiához", amellyel a római katolikus klérus – a Trienti zsinat (1545–1563) határozatai nyomán – jobbára évszázadok óta felhagyott. A bevezető tanulmány bemutatja a szövegek feltételezhető eredetét, a gyimesi, hárompataki „tudományosokat" és az általuk használt mágikus jellegű írásbeliséget, valamint a könyv, az írás-olvasás és a „tudomány" kapcsolatát a Tatros menti csángóságnál.

Takács György (sz. 1965) folklórkutató polgári foglalkozása mellett az 1980-as évek második felétől kezdve végez néprajzi gyűjtést a Székelyföldön és a Gyimesben, valamint a Székelyföld moldvai határvidékén, a hiedelemmondák, archaikus népi imádságok, ráolvasások témáiban. Szakfolyóiratokban is megjelenő folklorisztikai tanulmányai mellett több kötetben tette közzé gyűjteményének egy-egy tematikus csoportját (így: *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, Úz-völgyi csángó imák és ráolvasók*, 2001; *Kantéros, lüdérc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák*, 2004; *Angyalok csenditének. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről*, 2015; *Elindula boldogságos szép Szűz Mária. Ráolvasók a régi Csíkszékről*, 2015). *A Kantéros, lüdérc, rekegő* című kötet 2005-ben a Magyar Írószövetség „Év Könyve" díjában részesült.

5990 Ft
ISBN 978-963-414-409-0
9 789634 144090
webshop.harmattan.hu
KÖNYVPONT L'Harmattan

A hagyomány szerint egyes gyimesi famíliák a moldvai Bogdánfalváról érkeztek a völgybe, akkor, amikor még a „Gyimesen három ház volt" csupán.[53] A moldvai katolikusok 1696-ban, két esztendővel a bucsáki tatárok legutolsó csíki betörése után készült összeírásában Kászon faluban – amelyet eladdig egyetlen deskripcióban sem említettek – *Kosokar* és *Tanko*, Nagypatakon (Valea Mare) *Dávid*, ugyanott, valamint Kákován (Cacova Maior) és Magyarfaluban (Maiaros) *Antal*, Valesaka (Valea Seacă), vagyis Bogdánfalva lakosai között *Tangu*, *Tanco*, *Tango*, azaz *Tankó* nevűeket is találunk.[54] Arról, hogy a hagyomány szerint az első gyimesi telepes család a Tankóké, már Orbán Balázs megemlékezett.[55] Amint Bükkhavaspatakán is beszélték, Középlok legelső lakosa a tizenhét – mások szerint kilenc – fiúgyermekes apa, *Tankó Demeter* volt.[56] Azt, hogy a helybéliek által „Gyémes-Lunká"-nak hívott völgyben élő csángók eredetükre nézve „székelyek, kik lassanként ide megtelepedtek; nagyobb részint a csíki falvakból vonták ide magokat, de részszerint Moldovából is jött székelyek, vagy magyarok", már 1796-ban leírja gr. Teleki Domokos,[57] de ugyanerről tesz említést 1799-ben gr. Teleki József is: „közel a' passushoz lakossokra találsz, házaik szellyel vagynak. Székelylyek Csikbol vonták meg ide magokat, némellyek Moldovából is jönek viszsza az ki vándorlott Székellyek. Ezen lakosokat Tsangoknak szokták nevezni".[58]

Egy, valószínűleg 1747-ben zajlott,[59] egyházi visitatio Csíkszentmiklós megyéjének római katolikus családfőit – családjuk lélekszámával egyetemben – felsoroló jegyzőkönyve „Gyimes Lokon lakó moldovai magyarok"-at említ, tizenegy családban (Antal, Dávid, Fábián, Fekete, Rab, Tankó, Turbuly) összesen hatvanhárom lelket.[60] Ez visszaigazolja

[53] Bosnyák 1982, 84. o. 136. sz.

[54] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, II. 736, 742–744, 746: „Georgius Kosokar cum sua uxore et tribus prolibus"; „Jacobus Tanko viduus" (Kászon); „Petrus David, uxor et 3 filii" (Nagypatak); „Antonius Antal, uxor et 3 filii" (Nagypatak); „Michael Antal, uxor"; „Michael Antal, uxor et 4 filii"; „Nicolaus Antal, uxor et 4 filii parvuli"; „martinus Antal, uxor et 3 filii nubiles"; „Stephanus Antal, uxor et 3 filii parvuli" (Kákova); „Petrus Antal, liber, mater ipsius et 2 fratres" (Magyarfalu); „Nicolaus Tangu, uxor et 3 filii"; „Petrus Tanco cum uxore", „Stephanus Tango, uxor et 4 filii"; „Joannes Tango, uxor et 3 filii"; „Michael Tango, uxor et 2 filii" (Bogdánfalva).

[55] Orbán B. 1991, I. 2. köt. (Csík-szék), 78.

[56] Bosnyák 1982, 84. o. 135. sz. Az első *Tankó* neve – egyes források szerint – eredetileg *Tánku* (Tancu) volt, őt magát románnak mondják, aki Tarhavason, tolvajlásokból élt, gyermekei a róluk elnevezett *Tankókpataka* (Kápolnapataka) fejében, illetve Ugrapatakán sokasodtak meg, egyik fiaként a Tatros mellé malmot építő Tankó „Molnár" Demetert nevezik meg (Gál – Molnár V. 1999, 54; Magyar 2003, 252–253. o. 345. sz.).

[57] Teleki D. 1796, 82.

[58] Teleki J. 1937, 42.

[59] Bárth 2006a, 20–21.

[60] „Gyimes Lokon lakó moldovai magyarok RAB János (3), FÁBIÁN Péter (6), FEKETE Mihály (5), RAB György (6), RAB Péter (2), FEKETE János (7), TANKÓ György (9), TURBULY Mátyás (5), ANTAL János (6), TANKÓ Péter (7), DÁVID György (7). Summa Moldaviensium 63" (Gyulafehérvári Érseki Levéltár [a továbbiakban: GyÉLt], Szentszéki iratok 1797 [17. doboz], idézi Bárth 2006a, 20–21). Fentebb láthattuk, az említett családok első ízben 1785-ben *(Tankó)*,

azt a hagyományt, amely szerint a székely eredetű *Ambrus („Rab")* és *Tankó* család az 1700-as évek első felében jöhetett vissza Moldvából a Gyimesekre.[61] A *Bodor*ok hagyományában is úgy él, székely őseik Moldván keresztül költöztek vissza a Gyimes vidékére.[62] Más, helybeli nemzetségek tagjai, mint a középloki Molnár Károly, Ambrus István Károlyé, Tankó János Póra még a 20. században is tartották a kapcsolatot moldvai magyar rokonaikkal. Amint egyiküknek a volt lujzikalagori bíró, Farczádi János apja mondta: „Én egyedül, egy pálcával a kezemben, gyalogszerrel es hazamentem az erdőn át Kápolnapatakra...".[63]

Nyilvánvaló, és a magyarcsügési ráolvasófüzetek szempontjából egyáltalában nem közömbös, hogy az említett családok a gyimesi vidékre, templomi vallásukkal, római – vagy már görög – katolikus hitükkel élő egységben magukkal hozták igen régies, a rontások, varázslások rítusai, az oldó-kötő boszorkányosok és tudományosok alakja által is meghatározott, szinkretikus jellegű, vernakuláris vallásosságukat is. Benne pedig azt a hiedelemvilágot, amit elődeik – sok esetben – még a Székelyföldről vittek magukkal, s amely e nemzetségek és családok hosszú, nemegyszer évszázados moldvai tartózkodása alatt nem csupán konzerválódott, de a velük együtt élő vlachság néphitének egyes – esetenként hasonló, törökös eredetű – elemeivel keveredett, dúsult is. Látni fogjuk, a fentebb említettek közül jó néhány nemzetség – így például az *Albert*, a *Bodor*, a *Szentes*, a *Tankó* – később felbukkan a magyarcsügési ráolvasófüzetek keletkezésének közvetlen földrajzi és társadalmi környezetét adó Hárompatak vidékén,[64] de ugyancsak Moldva felől jöttek a Gyimes völgyére a *Gáborok* elődei is, azé a nemzetségé, amelyből az említett kéziratosokat ránk hagyó Gábor János – jó egy évszázaddal, négy-öt emberöltővel később – származott.

A magyarcsügési kéziratos füzetek keletkezésének és egyes tartalmi vonatkozásainak szempontjából ugyanis fontosnak mondható, hogy már a 18. század közepén bizonyosan a későbbi Gyimesfelsőlok és Középlok határvidékén, a „Nyíresnek nevezett helyen" élt a – minden bizonnyal Moldvából jött – 45 esztendős *Gábor György* és a 40 éves *Gábor János* (feltehetően előbbi öccse), akiket a gyulafehérvári püspöki szentszék 1762-ben kelt

1789-ben *(Fábián)*, 1793-ban *(Antal)*, 1827 előtt *(Fekete)*, illetve 1830-ban *(Dávid)* szerepelnek a gyimesbükki római katolikus egyház 1785-től létező matriculáiban (Salamon J. 2014, 293–320).

[61] Erdélyi L. 1908, 259; vö. Antal 1992, 11.

[62] Antal 1992, 28. Láthattuk, ez a család már 1786-ban szerepel a gyimesbükki matriculákban (Salamon J. 2014, 294), de később is felbukkannak ott: 1821-ben Ugra- és Sajpatakán, 1824-ben azokon kívül Görbepatakán, 1825-ben Görbe- és Naskalatpatakán, 1829-ben a „Lok"-on és Görbepatakán, 1832-ben Ugra-, 1835-ben Görbe-, Réce- és Ugrapatakán, 1854-ben Tarhavason, 1856-ban pedig a Nagygyimesen szerepelnek *Bodor*, *Bódor* nevűek (GyÉLt. Protocollum Baptisatorum Ecclesiae Parochialis Csik Gyimesiensis: 1821, 1824, 1825, 1829, 1832, 1835, 1854, 1856). Másutt azt olvashatjuk, hogy a felsőloki *Bodor Katalin* 1854-ben hetvenöt évesen, míg *Bodor Mihály* ugyanabban az esztendőben, 115 esztendősen hunyt el (GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei: 1854).

[63] Beke 1988, 124–125.

[64] Takács Gy. 2001, 27–107.

irata tanúként említ egy házassági perben.[65] A későbbi egyházi anyakönyvekben szereplő gyimesfelsőloki és gyimesközéploki Gáborok családjai – amint látni fogjuk – római katolikusok; a gyimesbükki római katolikus egyház anyakönyveiben a család nevével először 1789-ben, majd 1793-ban, 1822-ben is találkozhatunk.[66] A neves csíksomlyói ferences történetíró, Losteiner Leonard 1777-ben befejezett *Chronologia*-jában, a Hidegségen és környékén mintegy tizenkét római katolikus családról tud, de leírja azt is, hogy Gyimeslokon további harminc római katolikus családfő, akik moldvaiak, és a vidéken jobbágyként (voltaképpen zsellérként) lakoznak, fiaikkal együtt, Mária Magdolna tiszteletére, 1773 körül fakápolnát emelt. Innen ered *Kápolnapataka* neve,[67] a patakot ugyanis korábban – amint az a régi térképekről is kiderül[68] – a Tankó nevű ősfoglaló telepesről és fiairól, akik e patak fejében telepedtek és sokasodtak meg, *Tankópatakának*, *Tankókpatakának* nevezték.[69]

Gyimeslokon ugyanebben az időszakban – tehát a 18. században és a 19. század elején – Moldvából és Erdélyből jövő görögkatolikus románok is megtelepednek.[70] Ennek egyik oka, hogy a 18. századtól a csíki kommunitások idegeneknek, köztük moldvaiak-

[65] Bárth 2006a, 24–25: GyÉLt, Püspöki Hivatal Iratai 46/1763. A per adatait lásd: GyÉLt. Püspöki Iratok 1224–1778, 240. Exhibiti meritum – Annus 1763, Num. 46 (március 22): Processus Elisabetha Pusztinai, et Stephani Barabás in causa impotentia viri.

[66] Salamon J. 2014, 302. A *Gáborok* 1785–1857 között 56, 1857–1972 között 61 ízben szerepelnek a gyimesbükki plébánia *Matricula baptisatorum*-ában.

[67] Losteiner Leonárd: *Chronologia Topographico-Chorographica seu Sub specie Annuae felicitatis et calamitatis Provinciae Transilvanicae et Siculiae Descriptio...* 1777, 56–57. Idézi: Szőcs J. 2002, 322; vö. Muckenhaupt 1999, 102.

[68] Az 1829–1867 között készült II. Katonai Térképen: *Tanko-p*[atak].

[69] Orbán B. 1991, I/2 (Csík-szék), 78; Bosnyák 1982, 84. o. 135. sz.; Gál – Molnár V. 1999, 54; Magyar 2003, 252–253. o. 345. sz.

[70] Ilyenek a *Bârsa*nok (Berszán), a *Brabe*nek, a *Berceá*k, a *Bucur*ok (Bokor), a *Crăciu*nok (Karácsony), a *Colce*rok (Kulcsár), a *Florá*k (Virág), a *Neagu*k (Nyáguj), az *Olteа*nok (Oltyán), a *Ru*sok (Rusz), s hasonló családok, mint például – ahogyan látni fogjuk – a hárompataki Kostelekre húzódott *Bezsá*nok (Bejan) és *Vrencsá*nok (Vrâncean). (Szőcs J. 1999, 124–128, 133, 137–140; 2002, 322; Takács Gy. 2001, 37–39, 46–48). Az említett családok között is lehettek, amint arra már utaltam, skizmatikussá lett, félig-meddig vagy egészen elrománosodott székelyek. A „görögkatolikus" a kor felfogásában ezen a vidéken jobbára az „oláh" szinonimája volt. A családnévként már 1693-ban előjövő *berszán* (SZT, I. 820) az erdélyi magyar, így a székely és csángó tájnyelvben az idegen (román) juhosgazdákat jelölő kifejezés (Szabó D. 1903, 324: *berszán* 'havasi oláh pásztor'; Benedek 1908, 90; Herman 1914, 147; Gálffy – Márton 1959, 323: *bërszán* 'juhpásztor'; Márton – Péntek – Vöő 1977, 64), amely a 'barcasági' jelentésű román *bârsan*-nal függ össze (vö. Márton – Péntek – Vöő 1977, 64: *berszán* 'havasi román juhász; cioban din Ţara Bîrsei, rumän'; Şaineanu 1908, 56: *bârsan* 'de la Bârsa' ['Barcaságból való']; Bakos 1991, 75: *bîrsan* 'barcasági'; SZT, I. 819: *berszány* '[barcasági] juhosgazda'; DEX, 93: *bârsán* 'care priveşte Ţara Bârsei' ['barcasági illetőségű']). A hárompataki csángóság körében ismeretesek, ezzel összefüggésben, a többitől sokszínű voltuk miatt megkülönböztetett ún. *berszányos*, avagy *duneres* – közöttük *fonáján való* – hímek is.

nak, esetenként „oláhoknak" adják bérbe havasaik „nyári hasznát".[71] A *Csik-Gyergyo és Kászonszék Constitutioi* néven ismert, a 17. század első felében keletkezett, Petki István főtisztsége alatt, 1650-ben összeszedett irategyüttes szerint „sok lopások estek az miá is, hogy az Esztenákon levő gyüjtők, fejős pásztorok és meddő pásztorok is az juhok mellett gazda nélkül való vándorló oláhokat tartanának", ugyanis „sokan az oda ki való oláhok közzül, bejőnek ide közinkben pakulárságra noha azoknak ott künn mind vagyon földesurok, de ide bejövén a kik közöttünk erősb embernek láttatnak lenni, azoknak jobbágyul adják magokat, hogy inkább refugiumot [menedéket] találjanak magoknak, ha valamely gonoszságban találtatnak", ezért a közösség úgy rendelkezik, „senki gazda híre nélkül s más ember pásztorától juhot ne vegyen, s berbécset, sajtot, tömlőt, ordát se esztenákon, se másutt ne végyen".[72]

Általában feltételezhető, hogy az ún. *penduláris pásztorkodás*, azaz a nyájak havasi legelőkön való nyaraltatása, de még a – csaknem félnomád – *transzhumáló pásztorkodás* gyakorlata is szerepet játszott a gyimesi, később a hárompataki csángó telepek kialakulásában. A *transzhumálás* ugyan inkább a Déli-Kárpátok és a Havasalföld, Duna-delta között jelentős, Moldva területén kevésbé,[73] azonban – amint az a korabeli feljegyzésekből kiderül – 1802-ben Gyimeslokán lakó zsellérek kaptak engedélyt arra, hogy Moldvában 1200 juhval, 50 ménessel és 25 tehénnel teleltessenek,[74] s 1844-ben ugyancsak három gyimesi gazda kapott Moldvába szóló passzust „juhaik legeltetése végett".[75] Látni fogjuk, a Gyimeseken nem csupán moldvai, de távolabbi vidékekről jött románok is megtelepedtek.

A csíki székelység ugyanis, amely a 16–18. század folyamán „a sorozatos háborúk, forradalmak s az időnként fellépő néppusztító járványok és szegénység folytán számbeli fejlődésében akadályozva volt",[76] ekkorra – a rossz táji adottságok ellenére – apránként áttért a földművelésre, s ezáltal betöltendő foglalkozási-életmódbeli űrt kínált a 18. században lassan behúzódó, -települő románság számára. Már 1689-ből van adatunk egy Csíkdelnén lakó, „Negyedfélmegye havasán" – vagyis a gyimesi részeken[77] – tevékenykedő, moldvai származású Péter Oláh nevű bácsról, illetve annak három régebbi – és feltehetően ugyancsak moldvai – ismerőséről, Bakai András, Oláh János és Petrás

[71] Szőcs J. 1999, 124.

[72] Kolosvári – Óvári 1885–1904, I. 99–102 (XVI, XVII, XIX. cikkely).

[73] Dunăre 1964; Bucur 1978; Földes 1982, 372.

[74] Antal 1992, 34: CsÁLt, Csíkszék iratai, 1802, 4212/a.

[75] Szőcs J. 1983, 81.

[76] Venczel 1991, 137. Mindezt jól jellemzi az adat, miszerint – a török-tatár dúlásoknak köszönhetően – 1721-ben 700-zal kevesebb, összesen 1009 felcsíki családfőt írtak össze, mint 107 évvel korábban, 1614-ben, amikor a számuk 1771 volt (Szőcs J. 1999, 123). A veszteség az említett száz év alatt tehát mintegy 43%.

[77] Az ún. *Negyedfélmegye havasa*, azaz *Nyírlenk, Borjúteleke, Piliske, Nagyguzura (Hosszúhavas)*, amint látni fogjuk, Csíkpálfalva, Delne, Csomortán, Csobotfalva, Menaság, Mindszent és Szentlélek birtokában volt.

András jobbágyokról.[78] Kászoni János főkirálybíró 1709. július 28-án kelt, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékekhez intézett levelében azt írja, „Moldovából a mint hallom feles oláhok feles marhákkal jöttek ki az adó elől a csíki havasokra".[79] 1733-ban ellenkezést vált ki a csíkszenttamásiak szándéka, mely szerint „Hosszúhavasba törvénytelenül molduvai emberek marháit akarják béhozni", ami ellen akkor még tiltakozott Delne, Szentdomokos, Szentmihály és Szentmiklós közössége, de „nemsokára majdnem minden községben gyakorlattá vált a havasok bérbeadása".[80]

1744-ben a Gyimesen ugyan felállították a veszteglő intézetet, ám ez nem akadályozta meg, de még talán csak nem is lassította a néhány évtizede megindult letelepüléseket. „A plájokon széltiben járnak ki s bé Moldovába, anélkül hogy bárki elfogattatna a gyimesi és piricskei passusoknál", olvashatjuk egy korabeli iratban, s 1751-ben a felcsíkiak is arról tudósítanak, hogy havasi birtokaikra Moldovából jött románok telepedtek le, akik ott legeltetvén „esztendőnként egy-egy juhot vagy sajtot adnak Temporarius [ideiglenes] földes uraiknak"; a nemes hatfalu – azaz Szentdomokos, Szenttamás, Jenőfalva, Karcfalva, Dánfalva és Madaras – havasán legeltető rakottyási oláhok pedig „fizetnek Taxát Esztendőben egy-egy fijas juhot, a kinek pedig juha nem lévén [...] az oljan fizet Taxát 3 Márjást a legszegényebb, az középső pedig hat Márjást".[81] Ekkortájt kerülnek a Gyimesek vidékére a fentebb említett, jobbára Moldvából érkező, de – amint látni fogjuk – még a távoli Fogaras, Szeben vidékéről, Felső-Fehér megyéből is jövő, korlátozott transzhumáló, azaz penduláris, téli-nyári szállásváltó pásztorkodást űző román és csángó magyar családok, hogy azután ott is maradjanak és tartósan megtelepedjenek. Az 1786-os urbáriumban 58 gyimesloki család szerepel, igaz, a zsellérekről készült névsor pontatlan és hiányos is, hiszen – amint azt a csíkszeredai történész, Szőcs János megállapította – jó néhány família hiányzik róla.[82]

[78] Szőcs J. 1999, 123: CsÁLt. 27/21/1689/VII. 16 (Prot.). A barcasági (román), egyes adatok szerint legalább száz juhval rendelkező juhosgazdát jelentő szóval jelölt, a székelyek által tehát idegenként, jövevényként számon tartott *berszán*nal szemben a – talán ugyancsak román eredetű (vö. rom. *baci* 'esztenát vezető juhász' (DEX, 80; bár a *baci[u]*-t mások a magyarból származtatják: Cihac 1879, 477–478) – *bács* terminus a helybeli közösség nyáját a havason őrző pásztorok vezetőjét (számadó) takarja (LEX.BUD, I. 42: *baciu* 'coactor, vel formator caseorum', 'sajt szürő'; MTSz, 28: *bács* 'juhok őre'; Gálffy – Márton 1959, 324: *bács* 'számadó juhász'; Szebeni 1962, 58: *bács* 'felelős pásztor'; Márton – Péntek – Vöő 1977, 52: *bács* 'számadó juhász, aki a túrót és a sajtot készíti'; Bakos 1991, 59: 'számadó juhász, bacsó'). A kifejezés a fenti jelentéssel 1569-től adatolható (SZT, I. 538–540). A *bács* és a *berszán* megnevezések közötti alapvető különbségről Bárth János írt kissé részletesebben (Bárth 2011, 54–56).

[79] SZOkl, VII. 144.

[80] Szőcs J. 1999, 124.

[81] Antal 1992, 33–34: CsÁLt, Csíkszék iratai, 1748, VII. 46, 47; 1751, IX/d. 9; 5697/a.

[82] Szőcs J. 2002, 322: Magyar Országos Levéltár (OL), F: 51. Az 1785–1786-os csíkszéki urbárium. Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszépvíz.

Régi, zsindellyel fedett, vakolt boronaház a gyimesbükki Bálványospatakán (1992)

Fentebb láthattuk, határvidékről lévén szó, a kiterjedt vándorlás (szálláskeresés, letelepedés) a határ mindkét oldalán, magyar és román részről egyaránt zajlik,[83] s mindez – nyilvánvalóan – keveredéssel is jár. Egy 1703-as adóügyi összeírás Csíkszépvíz területén 32 férfit vagy családot mint *kóbor pásztorok*at („vagabundi pastores") említ, ezek az emberek, családok „nem lakhattak Szépvíz falu belterületén, hanem a havasokon tanyáztak".[84] A *vagus* (kóbor) kifejezés akkoriban szinte a *moldvai*, illetve az *oláh* szinonimájának számított, igaz, ez a vándorló réteg többnyire azért nem nincstelenekből, inkább állattartó – jobbára juhtartó –, gabonatermő szántófölddel, a csíki falvakban állandó lakhellyel nem rendelkező gazdákból állott.[85]

Egy 1711-ben készült összeírásban a gyimesközéploki Barackos és Jávárdi területén 15 olyan házat („domus valachorum") tüntetnek fel, amelyekben 109 román ember él.[86] Mindössze öt esztendővel későbbről, 1716-ból való az az irat, amelyben a csíkszentmiklósi megyebíró és társai „holmi olá és magyar sellérekkel" perleked-

[83] Amint arra Pál Judit felhívja a figyelmet, a 17–18. században Erdély és azon belül a Székelyföld népességére nagymérvű fluktuáció jellemző. A be- és kivándorlás ebben az időszakban folyamatos volt, jelentős méreteket öltött, és nem kötődött etnikumhoz, azaz örmények, cigányok és más nemzetiségűek éppúgy részt vettek benne, mint a székelyek vagy a románok (Pál 1999, 32).

[84] Szőcs J. 2004, 107.

[85] Amint a korabeli forrásokban olvasható: „vagi valachi in alpibus" („kóbor oláhok a hegyekben"), „specificati vagi sunt plerumque ex Moldavia transfugi" („a felsoroltak kóborlók, szokás szerint Moldvából átszököttek"), „inquilini seu vagi non sessionati" („telek nélküli zsellérek vagy kóborok" – Szőcs J. 1999, 107–108).

[86] Antal 1992, 34: CsÁLt, Csíkszék iratai, XIII /d. 43.

nek, mert azok „Szent Miklós Megyéjében idegen emberek lévén, edgyik faluban sem lakván, mégis a megye tilalmas erdeit vágták, rontották az juhoknak".[87] Az említett zsellérek némelyikének neve (például Petrás, Bartos) – amint a 18–19. századi gyimesi anyakönyvek kapcsán már láthattuk – moldvai eredetre utal.[88] A Borzsova, Szentmiklós és Szépvíz alkotta egyházközség által birtokolt gyimesi területet ekkor részben már idegen, kóbor (vagus) – elsősorban juhászattal foglalkozó – családoknak adták használatba, akik télire feltehetően visszahúzódtak Moldvába.[89] Az 1721-es összeírás Alcsíkon 7, Felcsíkon 20 ilyen kóborló családról tud, közöttük moldvai románok és csángó magyarok egyaránt vannak. Az említett 27 családnak földje, vetése és gabonája alig, állata azonban annál több volt, hiszen összesen 14 ökörrel, 56 tehénnel, 11 borjúval, 45 lóval, 1207 juhval és kecskével bírtak.[90] Az összes kóbor családok száma ekkortájt a Gyimesen, Csíkszentmihályon és más községekben kb. 46-ra rúgott,[91] ami kétszáznál is több lelket jelenthetett.

[87] Csíkszentmiklósi parókia levéltára. 1716/127. (Gyimes) Idézi: Szőcs J. 1999, 124; Bárth 2006a, 19.

[88] A *Petrás* név Moldvában jól ismert; a *Farkas* családnév a moldvai települések katolikusainak 1696-os összeírásában Valledrágában („Valle Draga", 2 család), Nagypatakon („Valle Mare", 3 család és egy özvegyasszony), „Oldola"-n (3 család) és Kákován („Cacova Maior", 1 család) lelhető fel (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, II. 742–743), *Farkas*ok a gyimesi plébánia keresztelési anyakönyveiben 1819-től szerepelnek (Salamon J. 2014, 301). A *Bartos*ok családjaival a Tatrostól délnyugatra, a Kárpátok tövében fekvő – egyetlen addigi összeírásban sem szereplő – Kászon („Kaszon") faluban, valamint Nagypatakon találkozhatunk. (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, II. 736, 742: „Martinus Bartos cum sua uxore et duabus prolibus" – Kászon; „Georgius Bartos, uxor et 5 filii"; „Petrus Bartos viduus cum 9 filiis" – Nagypatak.) A Kászon (mai nevén *Caşin*) falu lakosai között említett *Martinus Bartos* aligha lehetett túl idős ember, hiszen mindössze két gyermekük volt. Ő azonos lehet a szentmiklósi megyebíró által húsz esztendővel később perbe fogott Bartos Mártonnal, s talán le is telepedett a Bükkben, ahol egyes későbbi iratokban más Bartosok neve is szerepel: egy 1772-es jegyzőkönyv említi a 80 esztendős, az egyház zselléreként a Bükkben tartózkodó Bartos Miklóst és annak fiát, Pétert (Bárth 2006a, 29). Bartos nevűek már 1785-től – vagyis kezdettől fogva – szerepelnek a gyimesi anyakönyvekben. A családnév 1785–1857 között összesen 19 alkalommal fordul elő a keresztelési bejegyzések között (Salamon J. 2014, 294). Gyimesbükkön ma is fellelhető *Bartosokpataka*. Fentiek társadalomtörténeti hátteréhez érdemes megemlíteni, hogy – amint arról már olvashattunk – a 17. század második felében a moldvai magyarok egy része (talán a tatár beütések miatt) nyugat felé, a Kárpátok oltalmat adó keleti lejtőihez húzódott. A fentebb citált 1696-os összeírás a Tatros és Lukácsfalva vidékén nyolc olyan falut is felsorol, amelyek a korábbi jegyzékekből hiányoznak. E falvak telepesei többségében feltehetően fiatal házasok, ugyanis alig vannak közöttük özvegyek, házas gyermekeikkel élő szülők, idősebb rokonok, és feltűnően kevés a gyermek, családonként átlagosan mindössze kettő, Kászonban családonként csupán 1,4 (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 28–29).

[89] Szőcs J. 1999, 125; Bárth 2006a, 19.

[90] Garda 1999, 156, 158.

[91] Szőcs J. 1999, 125: Nagyszebeni Állami Levéltár (NÁLt) Urbáriumok és konskripciók (Urbarii şi conscripţii) 1721/23, 24, 52.

Egy 1725-ben kelt okirat a Csíki-havasok északi részén felbukkanó moldvai pásztorokról tudósít, akik elfoglalják a helyeket – abban az esztendőben éppen Borda-havasát –, elhajtják a marhákat.[92] A Csík-, Gyergyó- és Kászon-székek 1728. augusztus 30-án tartott gyűléséből adott követi határozatban olvashatjuk a következőket: „Az molduvai szomszédaink ottan-ottan mind tavaly s mind az üdén is újabb újabb foglalásokat tésznek havasinkon, elébb elébb inserpiálván [hatolván] határinkba... [...] Mert most újabban Csík-Szt.-Mártontól Saj nevű havasnak napnyugati részét... [...] elfoglalták, Bordának is egy részét hasonlóképpen jurisdictiojok [uralmuk] alá vették."[93] 1729-ben a szebeni országgyűlésre menő csík-, gyergyó- és kászonszéki követek utasításában is az szerepel, „az molduvai szomszédok havasinkba igen beharapóztak... [...] meg nem tartván az régi határokat".[94] 1725-ből való az az okirat, mely szerint a csíkszentmihályi Sándor Pál úr Korruga Chirilla nevű jobbágyának „négy tulkát Csükes nevű helyből holmi termő fáknak le vágásáért" a havasról a faluba „bé hozták volt".[95] Első két adatunk (1725, 1728) a későbbi Kostelek, a negyedik (1725) pedig a leendő Magyarcsügés környezetében lejátszódó eseményekről tudósít.[96]

A környékbeli erdők jó részét birtokoló *Negyedfélmegye* 1620 körül leírt havasi rendtartásában olvashatjuk, hogy „ha valaki juhát vagy egyéb marháját akarat nélkül az közönséges havasnak tilalmasába vitte és tartotta, a bírák rá választottak, behozatták, megtizedlették, az tizedet törvényre kezesen kiadták és az marhás embert törvény (szerént) büntették". Ugyanakkor, „ha valaki azféle marha-behajtó emberekre támadott vagy pásztor, vagy a marhás ember és erőszakkal elvötték az marhát, az hajtók az bíráknak értésikre adták, az bírák az esztenára is ráküldöttek és ott is megtizedlették; az rátámadót pedig, ha megtalálták, megfogták (szabad volt penig mindenütt megfogni), behozták és törvény szerint büntették meg; sőt ha az kártételekről elszaladott az marháival, az Tatrosig es utána mentek, ott is megtizedlették".[97] Ha azonban valaki a Tatroson is túl futott, s így megszabadult üldözőitől, ott akár tanyát is verhetett, letelepedhetett. Erre elsősorban a pásztornak, bácsnak szegődés, valamint az erdőirtásra való kontraktus kötése adott jó lehetőséget. Amint az a korabeli bácsfogadási szerződésekből

[92] SZOkl, VII. 318–319.
[93] SZOkl, VII. 337–338.
[94] SZOkl, VII. 342.
[95] Bárth 2006a, 19.
[96] Úgy tűnik, az idegen elemek csíki havasokon való, foglalás általi megtelepedése ebben az időszakban nem ritka jelenség. Erre utal az is, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászon-szék az 1722. február 19-ére, Kolozsvárra hirdetett országgyűlésre küldött követeinek utasításba adja, „hogy az molduvaiaktól elfoglalt határok kijártatását és rehabealását precalják", azaz kérjék az elfoglalt határok újbóli kijelölését és visszaállítását (SZOkl, VII. 306). 1743-ban a *Csik-gyergyó- és kászonszéki Constitutio* úgy rendelkezik, a „falu szeriben" lakó oláhokon kívül „az oláhok [...] a kik havasakon [laknak] azoknak Birákat tevén, azok szedjék töllök" az adót, amelynek mértékét 1744-ben pontosan meghatározzák (Kolosvári – Óvári 1885–1904, I. 152–153).
[97] Tagányi 1896, 344 (5., 6. pont).

kitűnik, a bácsnak tizenkét darab szarvasmarhát, huszonnégy juhot, egy hátaslovat szabad a havasban legeltetnie, de még a meddőpásztor is ingyen tarthat féltucatnyi szarvasmarhát és tizenkét juhot.[98]

A „Csükes nevű hely"-ben a fentebb említett Korruga Chirilla, láthattuk, „holmi termő fák"-at vágott ki. Így keletkezett a csíkszentmiklósi templom 1796-ban akkurátusan fölsorolt kaszálóhelyei között is szerepelő *Korugána kertje*,[99] amelyről a helybeliek máig tudnak:

> Ugrapataknak a fejibe [bejött] egy Kóruga nevezetü. Kóruga. Ott es van egy ilyen nagy kert, Kóruga, az es a neve.[100]

A „Csügés nevezetű helyben" lévő *kert*et – ami a havasból kiszakított, művelés alá vett területet jelent[101] – csaknem minden oldalról rengeteg erdők övezik.[102] 1716-ban, láthattuk, a csíkszentmiklósiak is azért perlekedtek az „olá és magyar sellérekkel", mert azok „a megye tilalmas erdeit vágták, rontották az juhoknak".[103] A mindaddig lakatlan gyimesi ősrengetegekben megtelepülő első lakosok számára az elemi létezéshez szükséges gazdálkodás elsődleges feltétele ugyanis az erdőirtás volt. Erről már Orbán Balázs,[104] majd Kozma Ferenc,[105] csaknem száz évvel később Hofer Tamás,[106] nemrégiben pedig Bárth János írt.[107]

[98] Antal 1992, 58.

[99] Bárth 2006a, 35.

[100] 69 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. október 20.

[101] Kosteleken és Magyarcsügésen például – többek között – a következő kerteket sorolhatjuk föl: *Csobotfali kert, Gáborok kertje, Kopókert(pataka), Pálfalvi kert* (Kostelek); *Frecilla kert, Habarász kert, Sajkáné kertje* (Magyarcsügés). A csügési *Koncz Béla kertjét* másképpen *Koncz Béla kaszálójának* is mondják, mindmáig (Takács Gy. 2001, 33, 50, 51, 77, 85–86).

[102] „Csügés nevezetű helyben Korugána kertye. Vicinussa nap keleten Delnei BOTSKOR János Úr jószága, délre Szép Víz, Szent Miklós, Borsova Farkas nevezetű havassa, úgy a több részére is a 3 faluk havassa" (Bárth 2006a, 35).

[103] Szőcs J. 1999, 124: Csíkszentmiklósi parókia levéltára, 1716/127 (Gyimes).

[104] „... az első odatelepültek jólléte, a székely előtt oly kedvencz havasias élet [...] szabadabb és függetlenebb lét, mindinkább vonzotta és vonzza oda a székelyt, s [...] oly nagy mérvben huzódik ide, hogy [...] hol e század elején alig volt egy-két ház, most már 50–60 lak emelkedik. Minden ilyen kis falu uj meg uj gyarmatokat bocsát ki, melyek mind több tért fognak fel a vadon uj irtványaiban" (Orbán 1991, I/2 [Csík-szék], 78).

[105] „... helyen-helyen megnépesedett általuk az ősvadon, egyre szaporodott az irtványos helyeken a pásztorkunyhók száma, ezek közé barmaiknak is aklokat építettek, s lassanként a társadalmi életnek állandó formája fejlett ki az állandó hajlékok elszórt sorai között" (Kozma F. 1879, 77–78).

[106] „A gyimesiek irtással való terjeszkedésének általános technikája, hogy az újonnan irtott területeken szállásokat építenek, amit a következő nemzedék állandó lakhelyekké épít tovább" (Hofer 1972, 35).

[107] „A településterület előrehaladása, a gyimesi csángóság területi terjeszkedése erdőirtások révén valósult meg. Az irtott kaszálókon és az erdőből elhódított magánbirtoklású legelőkön szállások

Nyilvánvaló, hogy állatokat tartani az erdő közepén, kaszáló nélkül, nem lehet. Amint a „régi ősek" küzdelmes életét képtelen példával illusztrálva Magyarcsügésen mesélték, a helybeli őstelepes, a nemzetség- és falualapító Kádár Illés „télen mohával tartotta az állatait, mert kaszálók nem vótak annak idején, itt rengeteg erdők vótak, őserdők".[108] Egy 1805-ben kelt guberniumi irat is úgy fogalmaz, a környékbeli havasi telepesek – közöttük Kádár Illés – kétszáz-háromszázan vannak, kár lenne őket a csíki falvakba kényszeríteni, ugyanis „erdőt irtottak és hasznosítanák a helyeket".[109] A hárompataki öregek falujuk múltjáról, eleik, a „régi öregek" életéről, mindennapjairól beszélvén leggyakrabban talán a rengeteg erdővel folytatott szakadatlan, heroikus küzdelmet emlegetik,[110] de ugyanúgy emlékeznek a hajdani, eladdig fejsze nem járta, vad havasokra és a „régi ősek" sziszüphoszi erdőirtó tevékenységére a gyimesiek, háromkútiak és Úz mentiek is.[111]

keletkeztek, amelyek a népes családok osztozkodása révén néhány évtized múlva állandóan lakott tanyákká alakultak. Az új tanya tulajdonosának rendszerint szüksége volt új szállásra, amelyet újabb irtással valósított meg. A szállás – tanya – szállás – tanya sorrendű településfejlődési láncolatban nélkülözhetetlen mozgató elemnek számított az irtás..." (Bárth 2005, 150).

[108] Takács Gy. 2001, 31.

[109] Takács Gy. 2001, 31: CsÁL 27/LXXIX/4692/a. 1805.

[110] „Itt oan erdő vót, mikor én születtem... olyan erdő vót, ugyhogy még az én szüleim se tudták, hogy ki-mi, hol ki van... Egy ösvenke vót, s azon menegettünk"; „Tehát itt, mondta édesapám, hogy itt, ahol ő lakott, s attol fel itt, fel egész Bucspatakáig mind erdő vót. Egész sürü erdő"; „Most már ugye le van vágva az erdő, de régebb tiszta erdő vót. Mondom, itt is, apám, boldogiccsa, azt mondta, hogy... tiszta erdő vót. Hogy csak annyi utacska vót, egy kicsi ösven. Ott jártak az emberek"; „... itt mind erdő vót. Mind erdő vót. Ahol egy kicsi puszta vót itt, mind Nagy János, ideki megint Hosszú Sorok, megint Bucs, igy nevezik, Bucs-teteje, ahol egy kevés puszta vót, oda épitkeztek"; „Kint, itt a hegyeken, ezeken a hegytetőkön vótak a házak. Itt olyan erdő vót ide bent, hogy csak egy gyalogösvény vót itt, ahol az út van, aszondták. Ugy amikor a házakat épitették, onnat levágták a fát, s csinálták a házat. Nem kellett hojzanak fát. Onnat vágták le, s rakták fel a házat" (Takács Gy. 2001, 36, 48, 56, 57: Kostelek).

[111] „Édesapámék Bogdánfalváról jöttek ide. S amikor idejöttek, azt mondták, Gyimesen három ház volt. De ahol megtelepedtek, hát ott olyan erdő volt, hogy a házat es onnat épitették, a csűrt es, aztánd mikor én akkora vótam, hát még akkor es a ház mellett erdő volt körül, s mekkorát foglaltak, akkora az övék volt" (Bosnyák 1982, 84. o. 136. sz. – Gyimesközéplok, Barackospataka); „Az én szüleimnek szülei, mikor idekerültek Gyimesbe, akkor a Hidegségen három ház vót. Egy vót fenn, másik ott vót Cokán patakánál; s mindenütt erdő vót. Csak egy ösven vót fel itt"; „Egy öregember mesélte nekem [...] amikor idekerült húszba, tiszta erdő vót itt mindenütt-mindenütt. S nem vót itt Háromkútnál csak négy-öt kaliba. De olyanok, hogy zsebkendő kalibák vótak. Osztán lettek a családok, azok osztán a helyeket takarították. [...] Akkor aztán még lettek, kezdték a fejeket es takarítani, az ódalakat kipucolták... [...] Ők pucolták, takarították... [...] Aki egy részt vett, a külső havasokból is vett részt. Így alakult ki itt az élet"; „A mi őseink a felsőloki részekről huzódtak ide bé az Úz fejibe. Komját patakáról, Ugra patakáról, Bothavas patakáról, Sántatelkiről. Mind csak csángók, mü es csak azok vagyunk... [...] Itt aztán helyet fogtak magiknak, kitisztították, s ugy elnépesedett, hogy ma már vagy ötven család lakja..." (Magyar 2003, 250, 255–256. o. 338, 351–352. sz. – Gyimesközéplok, Hidegség; Háromkút; Csinód).

A gyimesi csángó településeket az ún. *telepítvényes falvak*, közelebbről a *székelyföldi, havasi telepítvények* között szokás számon tartani. A székelyföldi telepítvényes falvak – amint láthattuk – irtással termővé tett hegyi területen alakultak ki, s lakóik szerződéses viszonyban álltak a föld tulajdonosával.[112] A *telepítvényesek*, miután földjük nem minősült úrbéres földnek, 1848-ban kimaradtak a jobbágyfelszabadításból, s csak negyedszázaddal később, az 1873. évi XXII. tc. alapján válthatták meg – a gyimesiek az évi járadék hússzorosát kifizetve – hajdani földesuraiktól szabadságukat.[113]

A *telepítvényesség* lényege, hogy a Gyimesben havasi határrészekkel rendelkező egyházközségek (megyék), illetve magánbirtokosok jobbágyokat, zselléreket engedtek, illetve ültettek birtokukra, akikkel annak bizonyos, évente fizetendő járadék (taxa) fejében megvalósítható használatára szerződést kötöttek. Az említett szerződések lényegi eleme általában az erdők telepítvényesek általi *irtása, pusztítása*, s a megtisztított terület – az ún. *puszta* – tagosítása, azaz *kaszálók, kertek* kialakítása volt. Erre vonatkozó szerződéseket tett közzé Csíkszépvíz helység falujegyzőkönyveiből Bárth János.[114] Amint a szerző röviden összefoglalja, az egyházmegyei „döntéshozó testület általában a kérelmező rendelkezésére bocsájtja a megjelölt erdőt 8–10–12 éves bérlet formájában, azzal a kikötéssel, hogy a vásáros a megkapott havast irtsa és pusztítsa. Ha nem serénykedik az irtással, 3 év múlva elveszti bérletét. Ha jól halad a puszta szóval jelölt irtás tagosításával, 12 év múlva újra igényt nyújthat be a területre, illetve 12 év múlva elővásárlási jogot élvezhet."[115]

[112] Bárth 1981, 595–596; 1982, 237–238.

[113] Gyimesi 1965, 159–160, 199; Antal 1992, 71–72; Bárth 2003b, 19; 2005, 151.

[114] 1809-ben például a „Gyimes lunkán Kovás Patakába[n] tartózkodó Bartos Györgynek" ad contractust a faluközösség arról, hogy neki „Bot havasa al vége [...] által adatik 9 esztendőkig", mégpedig „oda építés végett, annuális taxára [éves bérletfizetésre]... [...] ... [oly conditióval, hogy] a fenn vicinált [körülírt] fenyvest irtsa, pusztítsa". Ugyanazon esztendőben a „Gyimes lunkán Határ Potokába[n] lakó Csoka István és ugyan ott lakó Tankó Mihály" instálják Szépvíz, Szentmiklós és Borzsova falvaktól „Minyiti belső végében egy darabotska fenyvest irtás, pusztítás végett esztendőnként való árenda le fizetés mellett". 1823-ban, amikor a „nemes három falunak betsületes lakosainak [...] lévén közönséges gyülekezetek", ott „jelentvén meg magát a Gyimes Lunkán Boros patakában lakó ugyan tekéntetes Boros urak zsellére, providus [nem nemes] Csángó Baliga György eökegyelme, a kinekis szándéka vala Minyiti havassában, nevezetesen Papoj szádában egy darabotska fenyves, bokros, csutakos, vészes helyet meg vásárolni és kaszáló széna fü helynek kiirtani, a kinekis kérése meg adatván, oly hozzá tétellel, hogy írtsa és pusztítsa minden ereiből, és 12 esztendőig békességes birodalma alatt lészen esztendőnkénti árenda 3 magyar forintok fizetése mellett...". 1831-ben, ugyancsak egy szépvízi jegyzőkönyv szerint, „jelentvén [...] magát providus Csomortáni vagyis mostan Gyimeslokon tartózkodó Batzoni János, a kinekis kérése lévén Both havasa észokjába bé szállani, [hogy] írtsa és pusztítsa, az [...] helyet nagyon tágosítsa" (Bárth 2005, 153–157). A 'nemtelen, nem nemes' jelentésű latin *providus* szó, a történeti és szöveg-összefüggésekből adódóan, leginkább itt is 'zsellér' (lat. *inquilinus*) jelentéssel fordítható (vö. SZT, X. 1022).

[115] Bárth 2005, 152.

Alább, a gyimesi-hárompataki Gábor család történeténél láthatjuk majd, minden bizonnyal hasonló szerződés révén került az 1740-es évek elején a feltehetően Moldvából jött Gábor György és Gábor János is a „Nyíresnek nevezett" – Felső- és Középlok határvidékén lévő – havasrészre. Ugyanúgy, „irtás és pusztítás végett" vette taxáért bérbe 1835-ben az akkor huszonegy esztendős Gábor Péter is a Magyarcsügés melletti, *Kokojzás telek*nek nevezett területet,[116] hogy ott megtelepedvén 1839-ben már mint „Molduvai, csügési" lakos kerüljön bejegyzésre egy kihallgatási jegyzőkönyvbe.[117] A gyimesi vidéken letelepedő, pásztorkodó és állattartó taxás zsellérek – éppen az irtásos terjeszkedésből fakadóan – nem sűrűn beépített falvakat, hanem egymástól tisztes távolságra eső ún. *szer*eket, hoztak létre, vagyis a taxáért bérelt helyeken irtásokkal létesített vagy megnagyobbított *ker*teket, kaszálókat, legelőket a ház köré, egy tagba csoportosítva bekerítették, és így nemzetségi-rokonsági alapokon álló, tanyaszerű településeket alakítottak ki.[118]

Az állattartás, a nagyobb mérvű pásztorkodás és az erdőirtás, láthatjuk, szorosan összefügg egymással. Nyilvánvaló, hogy az erdőirtó tevékenységben a Gyimes vidékére érkezett görögkatolikus románság is – számarányának függvényében – éppen olyan mértékben részt vett, mint a székelyek és a Moldvából jött csángó magyarok. A csíkszentmiklósi egyházmegye 1747-ben kelt határozata Boros Ferentz urat említi, aki „a Gyimesben a Czikó telekin alol" való, „tiszta makkos erdőkből aláhok által tisztult helylyünköt meg kaszáltatta", amivel az egyházközségnek nagy kárt okozott. Mindez azelőtt „circiter hét vagy nyolcz esztendővel", azaz 1739–1740-ben történt,[119] s az említett „oláhok" nyilván még azelőtt – tehát valamikor az 1730-as években – tisztították meg az erdőtől a helyet. A fentebbi, 17–18. századi adatokkal együtt ez újabb adalék a görögkatolikus gyimesi lakosság korai történetéhez.

Az Erdélyben élő ortodox románság az I. Lipót (1657–1705) által 1691. december 4-én kiadott *I. Diploma Leopoldinum*ot követő és kiegészítő rendelkezések nyomán Rómával egyesült görögkatolikussá lett.[120] A román történész, Augustin Bunea véleménye szerint 1700-ban „minden román egyesült [Rómával egyesült görögkatolikus – T. Gy.]

[116] Bárth 2005, 158.

[117] Takács Gy. 2001, 79: CsÁL. Felcsík iratai, 28/XIV./938/1839.

[118] Antal 1992, 36–37.

[119] Bárth 2006a, 20.

[120] Gyárfás1925, 12, 16. Az 1697-es gyulafehérvári ún. *kis zsinat*on a jelen lévő ortodox papság ugyanis kijelentette, hogy – bizonyos feltételek mellett – hajlandó a Rómával való egyesülésre. Az ekkor létrejött nyilatkozatot az 1698. október 7-i zsinaton megerősítették. I. Lipót már 1698. április 14-én kiadta a gyulafehérvári unióval kapcsolatos első dekrétumát, amelyet az 1699. február 16-án kibocsátott diploma követett. Ennek nyomán 1700. szeptember 5-én – az egész román egyház nevében – Athanasie Anghel ortodox metropolita, 54 esperes és 1563 lelkész írta alá a gyulafehérvári ún. *nagy zsinat*on az okiratot, mely szerint az erdélyi Ortodox Mitropolia, elismervén a pápa fennhatóságát, csatlakozik a katolikus egyházhoz. Ezzel létrejött a *Román Görög Katolikus Egyház* (Biserica Română Unită cu Roma). (Gergely J. 1991, 106–110.)

volt", hiszen az 1700-as szinóduson jelen lévő összes esperes és pap elismerte az egyesülést.[121] A Buccow-féle 1760–1762-es katonai összeírásban Csík területén nincs egyetlen ortodox sem, kizárólag egyesült görögkatolikusok vannak.[122] Mindez egyúttal azt is jelenti, hogy a Gyimeseken a 18. század elejétől megtelepedett románság – noha gyakran moldvai, tehát 1700 után is ortodox közegből érkezett – a görögkatolikus egyház kebelébe, azon belül a balázsfalvi (Blaj) székhelyű Gyulafehérvár–Fogarasi Érsekség Csíkot és Kászont is magában foglaló Gyergyói Főesperesi Kerületének (Districtus Archi-Diaconalis Gyergyo) gyimesbükki parókiájához tartozott.[123] Ehhez az egyházközséghez kapcsolódott filiaként Közép- és Felsőlok, valamint a közigazgatásilag Csíkszépvízhez sorolt Magyarcsügés (és Gyepece) is,[124] Csíkszépvíz görögkatolikus egyházközségéhez tartozott ugyanakkor a kosteleki és bükkloki (tatárbükki) leányegyház.[125]

Az említett, 1760–1762 közötti katonai összeírás Szépvízen és a Gyimesben 19 egyesült görögkatolikus román családot említ, akiknek ekkor még nem volt papjuk,[126] de ennél talán többen is élhettek ott, fenn a patakfejekben, nehezen megközelíthető helyeken, szétszórt havasi tanyákon lakva. Egy 1787-ből származó jelentés szerint ugyanis akkor már fából épített kápolnájuk is volt, amely helyett – miután az csak mintegy 70 lelket volt képes befogadni – a 19. század első évtizedeiben a „Csík Gyimesloki Graeco-Catholica Ecclesia Tagjai", vagyis az itt élő görögkatolikusok (akik azért nyilván nem mind „oláhok") 1802-ben kért guberniumi engedéllyel új, nagyobb templomot építettek.[127] Az 1750-et megelőző években emelt[128] kis fakápolna köré szerveződve élte lelki életét a gyimesloki népesség elég jelentős hányadát kitevő görögkatolikus közösség, amelyről 1750-es, 1760–1762-es, 1766–1767-es, 1785–1786-os és 1799-es iratok is szólnak.[129]

[121] Ciobanu 1926, 5.
[122] Ciobanu 1926, 69.
[123] ŞEM 1835, 152.
[124] ŞEM 1880, 265–266; 1886, 271; 1890, 253; 1900, 341; 1929, 64.
[125] ŞEM 1880, 264–265; 1886, 269–270; 1890, 253; 1900, 339; 1929, 64.
[126] Ciobanu 1926, 69.
[127] Antal 1992, 34: CsÁLt. Csíkszék iratai, 1787, 43 d/12; 1802, 4172; 4212/a. Talán ide tartozik a csíkszentmiklósi templom számadásai között 1799-ben felbukkanó bejegyzés is, mely szerint „júliusban a' Bükkben [...] Biszérika hellyet adtunk az ottan lévő lakosoknak" (Bárth 2006a, 23). A csíki és kászoni görögkatolikusokat – összesen 7257, ebből a csíki székely falvakban 1164 lelket – is magában foglaló Gyergyói Főesperesi Kerületre vonatkozó adatok szerint 1835-ben a gyimesi parókiához, ahol a pap Joannes Popovics volt, akkor már 282 lélek tartozott (ŞEM 1835, 152–154). A gyimesi görögkatolikus népesség száma 1880-ban 1324, 1890-ben 1459 fő, a filiákkal (Csügés, Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok) együtt 1522, illetve 1668 (ŞEM 1880, 265–266; 1890, 253). A gyimesbükki görögkatolikus egyház legrégibb ismert papja *David Tătar* (1800?–1823) volt. Őt *Ioan Popoviciu* (1823–1844), annak fia, *Ioan Popoviciu* (1844–1849) követte, utána *Gavrila Ciobotariu* (1850–1913), majd *Gergely Viktor* (segédl.: 1904–1913, par.: 1913–1948) szolgált az egyházközségben (ŞEM 1900, 341; vö. 1835, 152; 1880, 265; 1886, 271; 1890, 253; 1911, 121; 1929, 64).
[128] Szőcs J. 2002, 322.
[129] Szőcs J. 1999, 125.

Ebben az időszakban tartós, román többségű, görögkatolikus kis közösségek jöttek létre a Tatros felső folyása térségében (Tatrosfeje, Tatárbükk), valamint a középloki Barackosban és Jávárdipatakán, a bükki Bálványospatakán, Rakottyáson, a Budáka-oldalban, Tarhavason is.[130]

A 18. század közepére lassan az egész Gyimes benépesült, a Tatrosfeje, Tatrosvize-melléke, Sántateleke, Bükk, Bálványospataka, Áldomás-töve, Tarhavaspataka vidékét egytől egyig pásztorkodó, a havasokon gazdálkodó – magyar és román – családok szállták meg.[131] A Gyimesekre húzódott románság, eredetét tekintve – amint láthattuk – jobbára moldvai, ugyanakkor messzebbről, így Fogaras,[132] Szeben vidékéről, Felső-Fehér vármegyéből is jöttek betelepülők.[133] Látni fogjuk, a felső- és középloki Gábor nemzetség, amelyből a magyarcsügési kéziratos ráolvasófüzeteket hátrahagyó Gábor János származik, a 19. században – házasságok, komaságok révén – szoros kapcsolatba került egyes görögkatolikus famíliákkal is. A gyimesi – fentebb is említett – román családok, éppúgy, mint a Hárompatak vidékén már 1785-ben ott élő, Kománfalváról érkezett *Bezsán*ok[134] és a nem sokkal utánuk megtelepedett, Práláról jött *Vrencsán*ok,[135] magukkal hozták eleik hitvilágát, népi vallásosságát is.

Említettem már, hogy a régi Csíkszék vidékére jobbára a 17–18. századtól beköltözött románság hagyományának legnyilvánvalóbb emlékeit – néhány népi imádságon[136] és a népmondákban szereplő egyes hiedelemlények alakjain túl – a *ráolvasások* bizonyos típusaiban lelhetjük fel. Minden bizonnyal az ő hajdani deszkentálásaik emlékét őrzi a vidék kígyómarás elleni ráolvasóinak többsége,[137] hiszen ezek a gyakran mindmáig románul, máskor valamiféle furcsa, mondókaszerűen ható, „fonetikus" románsággal elkántált szövegek,[138] amelyeket népünk másutt nem ismer, a románság körében szél-

[130] Antal 1992, 33–34; Szőcs J. 1999, 124–125.

[131] Antal 1992, 21: CsÁLt. Csíkszék iratai. 1748–1783. XX. 40, 1–2; VII. 55; 3490. 12–14; XXXVII. 2.

[132] Antal 1992, 33.

[133] Ciherekpatakát (régebben Ránapataka), amint már láthattuk, a „pogány" Rána nemzetség kihalása után jobbára a román többségű, Szeben megyei Felekről (Avrig) pásztorkodva behúzódott, ezer-ezerötszáz juhát telente a Duna-deltába hajtó, *Póra* nevű nemzetségalapító őstelepes leszármazottai népesítették be (Magyar 2003, 253. o. 346. sz.). Tatárbükkön (a későbbi Bükklokán) olyan román család is tanyát vert, amely feltehetően a Felső-Fehér vármegyei *Pálos*ról (Paloş, Palăş) származott el, erre utalhat *Palosán* (Paluşan) ragadványnevük is (Ilyés 1998b, 294: CsÁLt. Protocolu matriculare dein parochia Gr. Catolica a Szépvízului. Mortii 1866–1889). A tatárbükki *Vasile Paluşan*t már 1762-ben, majd 1772-ben említik, de 1778-ban az ugyanott lakó *Flóra Sándor* is felbukkan a hivatalos iratokban (Szőcs J. 1999, 125: CsÁLt. 27/34/1778/90–92, 142–143, 187–188).

[134] CsÁLt. 27/40/1785/47. Idézi: Szőcs J. 1999, 127, 133; Takács Gy. 2001, 37–39.

[135] Ilyés Z. 1998b, 294; 2002, 261; Takács Gy. 2001, 46–48.

[136] Takács Gy. 2015a, 588–591, 785–789.

[137] Takács Gy. 2010, 369–370.

[138] Vö. például Bosnyák 1982, 122–123. o. 425. sz.; Salamon Anikó 1987, 198; Takács Gy. 2001, 471, 487, 490; 2012a, 415–478; 2015b, 566–567, 574–591; Daczó 2003, 280; Bakay – Harangozó 2007, 102.

tében elterjedtek.[139] {II.3/Megj.} A Lükő Gábor által samanisztikus eredetűnek nevezett román ráolvasók más típusai, így például a borját nyaló *őzsuta, tarka tehén* alakját felidéző, igézet (szemverés) ellen használatos fejelfúvó szövegek,[140] a *hegyen végzett lóáldozat* képét őrző olvasások,[141] s még jó néhány, igen régies jellegű – ijedtségre, obrintyálásra, kelésre, dalákra, korsóra, hályogra, szépasszonyokra, boszorkányok általi tejelvétel „visszacsinálására" szolgáló – ráolvasás[142] ugyancsak elterjedt a Gyimesek vidékén. Látni fogjuk, a magyarcsügési ráolvasófüzetek csordultig vannak ezekkel az ódon, számunkra néhol kissé idegenül ható, közvetlenül a Gyimeseken és a moldvai határszélen megtelepedett románság archaikus ráolvasókincséből, végső soron azonban nemegyszer talán a havasalföldi és moldvai vlachságba régen beolvadt törökös népek hagyományából eredő szövegelemekkel.

A költözéses, korlátozott transzhumáló állattartást űző nagy juhosgazdák, a berszánok, akik telente a messzi síkságokon, a folyók menti, enyhe éghajlatú völgyekben, nyáron pedig a hegyi pojánákon legeltették seregeiket, a csíki községektől távoli – de e közösségek tulajdonát képező – havasokon, messze fent a hegyekben, az akkor még lakatlan területeken telepedtek le. Román családok a 18. század második felére már jócskán benépesült Gyimes völgyében másutt is laktak, ahol együtt éltek, keveredtek a csángó magyarokkal, székelyekkel.[143] A 18. század végére, 19. század közepére tehát viszonylag nagyszámú pásztorkodó, erdőlő népesség, közöttük sok román család húzódott a Gyimesekre, azon kívül – amint látni fogjuk – a későbbi Hárompatak vidékére is. 1762-ben a csíki falvakban összesen csaknem háromszáz görögkatolikus család élt. Az 1614-es Bethlen-féle lustrában szereplő adatokhoz képest ekkorra a csíkszéki románság száma több mint tizennyolcszorosára nőtt. 1850-re ugyanitt a román etnikum a 17. század eleji létszámának bő hetvenszeresére növekedett.[144] A kosteleki betelepülőkről – akik között

[139] Gorovei 1931, 396–397.

[140] Lükő 1961, 117; Takács Gy. 2010, 366–396; vö. Kallós 1966, 149; Seres – Szabó 1989, 505. o. 378/2. sz.; Harangozó 1998, 192; Csörge 2008, 242; valamint Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, 296–297; Pamfile 1911, 31; Şez XXIII, 95; Gorovei 1931, 305, 306.

[141] Takács Gy. 2002, 116–125; 2012b, 46–84.

[142] Takács Gy. 2015b, 126–127, 346–360, 399–405, 490–493, 499–502, 505–506, 540–545, 549–555, 563–566, 568–573, 618, 644–645, 664–669.

[143] 1766–1767-ben például a gyimesloki „hütös bíró" a Tarhavason lakó Braben Tódor volt (Szőcs J. 1999, 125). Az Első Katonai Felmérés 18. század végi kéziratos összegző térképén Bükklokán, Gyimesbükkön, a Bálványospataka fölötti Rakottyáson, azonkívül a Palánkánál a Tatrosba ömlő Csügés-vize fejében, a mai Magyarcsügés területén is „oláh házak"-ként („walachische Häuser") megnevezett kisebb településcsoportok szerepelnek (Országos Széchenyi Könyvtár [OSZK], Térképtár: TA 128), amelyek a későbbi görögkatolikus sematizmusok (Ilyés 1998b, 294) és egyházi anyakönyvek (CsÁL, A csíkszépvízi görög katolikus parókia anyakönyvei [1841–]; Felcsík iratai: 28/XIV/938/24. o. [1839, 1841]; vö. Takács Gy. 2001, 27–107) alapján akkoriban jobbára valóban román lakosságúnak tűnnek.

[144] Szőcs J. 1999, 137, 145. A Buccow-féle 1762-es összeírásban 261 Csíkban (tehát Al- és Felcsíkon) élő, egyesült görögkatolikus román család szerepel, két templommal (Csíkszentgyörgyön és

székelyeket, gyimesi és moldvai csángó magyarokat és románokat egyaránt találunk – szóló első adatok a század utolsó harmadából (1771, 1785), a magyarcsügésiekről 1805-, 1811-, 1832-ből valók,[145] de erre az időszakra utal a helybeliek első lakosokkal kapcsolatos, élő szájhagyománya is.[146]

Csíkszentdomokoson), s azokban két-két pópával (Ciobanu 1926, 69–70). A görögkatolikusok Gyergyói Főesperesi Kerületéhez tartozó három csíki parókiája és azok filiái 1835-ben összesen 1164 lelket jelentettek (*Csíkszentdomokos [parókia, 121 lélek]*: Jenőfalva [147], Madaras [48], Szenttamás [402]; *Csíkszentgyörgy [parókia, 134 lélek]*: Kozmás [28], Lázárfalva [115], Menaság [25], Szentsimon [7], Szentimre [18], Szentmárton [15], Szentkirály [32], Tusnád [24], Zsögöd [23]; *Csíkszépvíz [parókia, 17 lélek]*: Csicsó [30], Csomortán [23], Delne [45], Lóvész [62], Pálfalva [28], Rákos [15]), de ide tartozott Nagykászon is, 700 fővel, valamint nyolc gyergyói parókia, 4556 lélekkel, a Gyimesen pedig ekkor – láthattuk már – 282 görög rítusú katolikus élt (ŞEM 1835, 152–154).

[145] Szőcs J. 1999, 126–127; Takács Gy. 2001, 31, 78–79.

[146] Takács Gy. 1998, 219–224; 2001, 28–69, 78–92.

3.

A hárompataki csángó telepek rövid története

A három csügési kéziratos füzetben található ráolvasókat és imádságokat lejegyző Gábor János szülőfaluja, Magyarcsügés, a Palánkánál a Tatrosba ömlő Csügés-vize felső folyása mentén, a Nyírlenk és a Farkas-havas, alább a Vojka- és a Kerekbükk-hegy tövében húzódik meg. A falu, amint láthattuk, az ún. *hárompataki csángóság* telepeinek egyike. Ehhez a néprajzi kistájhoz tartozik a szomszédos Gyepece és Kostelek, de bizonyos tekintetben a hagyományosan már a moldvai csángóság települései közé sorolt,[1] a Csügés-vize alsó folyása mentén fekvő *Románcsügés* (Ciugheş) is.[2] Az első hárompataki telepesek a korabeli feljegyzésekkel is alátámasztható helybeli hagyomány szerint a 18. század második felében kerültek az addig jobbára lakatlan, többségében az ún. *Negyedfélmegye*, illetve a *Csíkszentmiklósi Egyházmegye* (Borzsova, Szentmiklós, Szépvíz) birtokában lévő havasokra.[3]

Ebben az időszakban, és később is, egészen a 18. század elejéig-közepéig ezen a területen csak a hegyoldali magaslatokon, hegytetőkön elszórt havasi kalibák álltak, ahová nyaranta költöztek ki a gazdák a marhákkal és az apróbb jószággal. A 17–19. századi katonai térképeken számos „Esztena" felirat olvasható, bizonyítván, hogy a környező székely falvak lakossága nyaranta, legeltetvén, átmeneti szállásként is használta

[1] Vö. például Gegő 1838, 13; Domokos 1987, 121, 155, 164, 169, 576; Tánczos 2001, 17.

[2] Takács Gy. 2001, 28–110.

[3] Szőcs J. 1999, 126; Takács Gy. 2001, 37–56, 78–80. Negyedfélmegye havasa, „az mennyi kaszáló havasunk mireánk az mi régi praedecessorinkról [elődeinktől] maradott, kit közönségesen Hosszu-havasnak hínak, több hozzá tartozandó kaszáló és juhtartó helyekkel, ugymint Keresztes-havas, Borda-havasa, Nyirlenk, Borjus-teleke, Piliske és Nagy-Guzurának egy része erdeivel, mezeivel és akármiféle birodalmival egyetemben, mely megnevezett helyeket mind az mi régi praedecessorink, mind penig annak utána magunk is mindezkedig békén birtunk, mint szabad nemes jószágunkat, minden embernek contradictiója [ellenvetése] nélkül", amint azt egy 1620 körül készült havasi rendtartásban olvashatjuk, „Ménaság, Mindszent, Szentlélek, Vardódfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne csíkszéki székelyfalvak" birtokában van (Tagányi 1896, 343–344; Endes 1994, 493–495). A Csíkszentmiklósi Egyházmegyét alkotó három falu tulajdonát képező havasok a Tatros völgyétől délre az Apahavas, Csügés, Fejérbükk, Kerekbükk, Papoj és Vojka területe, továbbá a Tatros völgyében Bothavas, Bükk észka, Komjád, Ugra, Hegyeshavas, Silye, Orodik, Tarhavas, Gerendus és Áldomás (Szőcs J. 2004, 109). Egy 1840-es tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint „Apahavast, Fejérbükköt, Vojkát, Csügést és Kerekbükköt Borzsova, Szentmiklós és Szépvíz bírja emberemlékezetet meghaladó időtől" (Szőcs J. 2003, 125; vö. Benkő K. 1853, I. 74; U. Kerékgyártó 1992, 7–8, 29, 39, 44). Az 1661-ben Csíkot felperzselő török-tatár hadtól legtöbbet szenvedett falvakat káraik pótlására birtokukban megerősítik (Duka 1978, 190).

a havasokat. A magasabb tetőkön, ahol a fű a marha számára már nem megfelelő, a csíki falvak „sergeit" felvállaló, nemegyszer moldvai, jobbára román bácsok esztenái[4] állottak. A Csíki-havasok északi részén felbukkanó, a pásztorkodás mellett időnként marhalopással is foglalkozó idegen elemek régebb óta tartó jelenlétére utal már egy 1725-ben kelt okirat.[5] A levéltári, egyházi anyakönyvi, valamint térképészeti adatokkal is alátámasztható helyi hagyomány szerint ekkortájt – a 18. század közepén, második felében – létesültek a települések jellegéből adódóan egymástól tisztes távolságra, eldugott, ám jó kilátást biztosító helyekre épített első havasi lakok.

Szállás a kosteleki Bucspatakán (1996)

[4] Az *esztena* a havasra kihajtott állatok és a rájuk ügyelők szállása (vö. rom. *stână* 'uaz' – DEX, 1017; Bakos 1991, 709; Márton 1972, 277–278; Márton – Péntek – Vöő 1977, 130–131).

[5] Ebben Csík, Gyergyó és Kászonszék a főkormányszékhez folyamodván kéri sérelmei orvoslását, írván: „ennek előtte is, sok ízekben instáltunk [...] az moldvaiak által elfoglalt határink felől... [akik] most legközelebb is egy nehány havasinkat elfoglalták, marháinkat elhajtották [...] nevezet szerint Borda havasát az idén foglalták el" (SZOkl, VII. 318–319).

Az Első Katonai Felmérés 18. század végi térképén[6] a Csügés-patak felső folyása mellett, azaz a mai Magyarcsügés területén néhány házból álló, apró településcsoport figyelhető meg,[7] amelynek lakosaira a helybeliek még a közelmúltban is név szerint emlékeztek. Az ekkor megtelepedő népesség jobbára érintetlen természeti környezetet talált. A gyakori áradásoktól elöntött fővölgy Kosteleken például nemhogy lakhatatlan, de ember számára – ahogyan mesélik – gyakran szinte járhatatlan is volt, ezért a patakok fölötti sík magaslatokra építkeztek.[8] A kis lakok jó részét eleinte, istálló hiányában, az állatok foglalták el, gazdájuk az egyik sarkot különítette el magának – és, ha volt, a családjának –, ahol tűzhelyet és fekvőhelyet alakított ki. Az aprócska, gyakran csak két-, háromarasznyi ablakokkal ellátott, jobbára egyetlen szobából, esetleg ereszből és kamrából álló házakban eleinte nem sok bútor volt, gyakran még asztal sem, csak egy priccs, de az olykor csaknem méteres lábakon álló kurta ágyak alatt alkalmasint később sem csupán a „majorság" apraja, de még az újszülött bárányok is helyet kaptak.[9]

[6] Az Első Katonai Felmérést Erdélyben 1763–1787 között végezték.

[7] Hadtörténeti Múzeum Térképtára: B Ixa 1123; OSZK, Térképtár: TA 128.

[8] Vö. Takács Gy. 2001, 34–36. Az első, kezdetleges hajlékok jobbára veremlakások lehettek, amelyeket helyben kidöntött szálfákkal és a rájuk halmozott földdel fedtek be. (Ilyenben lakott egy memorat szerint az első gyimesi lakosok közé tartozó Tankó Demeter is. Vö. Magyar 2003, 252–253. o. 345. sz.). A házakat eleinte később is helyben, irtásból levágott, faragatlan, durván összerótt, nem csapolt, éppen csak „fészkelt" *bornából* – vagyis boronából – emelték, a falazatot nem „sikították" agyaggal, nem is meszelték, és a völgymélyekben növő szelhafenyőből aprólékos munkával hasított *zsendely*, de olykor még a durvább *dránica* helyett is csak lehántott, mohos fakéreggel fedték be, több rétegben.

[9] Takács Gy. 2001, 37. A hárompataki házak szerkezete, beosztása megegyezik a gyimesiekével. (Utóbbiakra lásd Cs. Sebestyén 1909, 190–200.) A gyimesi csángó hegyi tanyák kettős udvarrendszere, az „emberudvar" és az „állatudvar" párosa (Hofer 1972, 29–36) a hárompataki csángóknál, nagy valószínűséggel, csak a 19. század közepére állandósult. Az állatokkal való szoros együttélésből fakadó képzetek a régi ráolvasókban is megnyilvánulnak. Bizonyos betegségek a néphit szerint embereknél és állatoknál közösek lehetnek, ami nemegyszer inkább csak a népi etiológiát jellemző elképzelés. Ilyen a *Torok gyéktol* feliratú ráolvasásban {II.2} felsorolt betegségek (démonok) némelyike, az *armurar* (farkastályog) éppúgy, mint *dalac* (dalák, tályog). Nem véletlen, hogy ugyanazt a ráolvasót használják – igaz, más-más kísérő cselekedetekkel – emberre, mint állatra. {II.2/Megj.} Megemlíthető továbbá *A Lóorbáncztol* feliratú szöveg {II.15}, de *Az orbáncztol valo olvasás* címmel ellátott ráolvasó is {II.14}, amelyben a fentiekkel „rokon" kelevény, az elsősorban állatok (szarvasmarha, kecske, juh) terjesztette *lépfene* okozta *pokolvar* szerepel. {II.14/Megj.} Ebben az ősrégi felfogásban a betegség az Istennel való – egészséget és tisztaságot eredményező – közösséget felfüggesztő ördögi *megszállottság* következménye. A baj gyökere tehát, úgy az embereknél, mint a házi haszonállatoknál a *szentség hiánya*, ezért a gyógyítás sem más, mint *exorcizmus*. A beteg kesergését a „mennyek kapujából" meghalló, hozzá „aranylajtorján" alászálló Szűzanya egyként gyógyítja a megrontott embert és állatot, hiszen az isteni lét fényéből való részesedésben közöttük nem lényegi, csupán fokozati különbség van. Éppen ezért, amint látni fogjuk, a gyógyításhoz sem kóroktanilag pontos diagnózis szükséges elsősorban, hanem – miután megszállottságról van szó – a démon nevének ismerete, amely elengedhetetlenül fontos a kiűzéséhez.

A hárompatakiak többsége – a gyimesiekhez hasonlóan[10] – máig úgy tartja, hogy betelepülő őseik rablók, tolvajok, katonaszökevények voltak. Az embernek a róluk szóló történeteket hallgatva[11] akaratlanul is egy 1645-ben kelt jezsuita jelentés jut az eszébe, amely a korabeli elkeserítő állapotokat úgy írja le, Moldvában „a legtöbb katolikus vadállat módjára az erdőben él".[12] A vad kősziklák tövén, a „havasok fenekében" meghúzódott első hárompataki telepesek között találunk penduláris pásztorkodást végző családokat, erdőirtást vállalt telepítvényes zselléreket, havasi betyárokat, gyilkosokat, katonaszökevényeket és egyéb, a székely oikumené határán meghúzódó szegénylegényeket, akik szomszédokként, idővel összekomásodva telepedtek meg a Csíki-havasok sűrű, mindaddig inkább csak vadak, „nagy hegyi rablók", marha- és sócsempészek járta rengetegeiben.[13]

Régi szállás Kosteleken (1995)

[10] Beke 1988, 121–127; Antal 1992, 24–38; Tankó 1996, 5–11; Magyar 2003, 248–255. o. 333–349. sz.
[11] Vö. Takács Gy. 2001, 34–35, 48; Magyar 2003, 248–256. o. 333–352. sz.; 2009, 264–265. o. 114–116. sz.
[12] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 315, 318: „Catholici more ferarum in sylvis plurimi degunt."
[13] Takács Gy. 2001, 28–116.

A hárompataki *Kostelek* (Coşnea) a helybeliek szerint egy *koskarám*ról, *kosár*ról nyerte a nevét;[14] Szőcs János csíkszeredai történész ellenben úgy tartja, a helynév a csíkszentmiklósi és csíkszépvízi *Kós* családnévből származik.[15] Kosteleket említő legrégebbi adatunk 1771-ből való, amikor is egy periratban a következőket olvashatjuk: „... elfogattatván Kós Telekiben Lakott Butukár István fia Demeter és Szirba Vaszilinak fia Péter, ezeket 17-a Junij 1771 által adta Tit. Kis Gergely Hadnagy Úr provinciális (polgári) jurisdictio alá [...] attjok, anyok elszaladott, bement Moldovába".[16] A következő évtizedben (1785) egy per során keletkezett jegyzőkönyvben ismét kostelekiekről esik szó: „Fr. Erőss de Borsova contra Theodoram et Ioannem Besan in Kós Telek".[17] A beszédes – 'menekülő, bujdosó, szökevény' jelentéssel fordítható – nevű *Bezsán*ok a helybeli őstelepes családok közé tartoznak.[18] Szőcs János véleménye szerint „a románok mellett, moldvai csángók viseltek, viselnek hasonló nevet",[19] s egy 1691-es periratban két, *Ko-*

[14] Takács Gy. 2001, 31–33. Erre utalnak, az általános szájhagyományon túl, a három korabeli Katonai Felmérést (1763–1787, 1806–1869, 1869–1887) összegző térképeken felbukkanó *Kostelek, Kostelek domb, Kosteleki domb* feliratok is (Takács Gy. 2001, 32. Vö. Hadtörténeti Múzeum Térképtára: B Ixa 1123; B Ixa 719–11 / Ost. IX. 12–13; 5476. Ny. és K). A régi falumagot képező, voltaképpeni *Kostelek*kel (Kostelek-domb) átellenben, a *Kostelek-vize* (Szulca-patak) túlsó oldalán, a falu felszege fölött emelkedő – máig is elsősorban szénacsinálásra és legeltetésre használt – *Borjús* nevű havas már egy 1586-ban kelt székely faluközösségi okiratban *Borjus Telke*ként szerepel, de ugyanígy *(Borjus teleki)* nevezi meg egy 1666-os havasi rendtartás is (U. Kerékgyártó 1992, 29, 31), ez a helynév tehát a *Kostelek* elnevezés korai párhuzamául szolgálhat (Takács Gy. 2001, 33).

[15] Szőcs J. 1999, 153. Az oklevelekben: *Kos Miklos, Kos Peter* – lófők, Csíkszépvíz, 1602, *Kos Tamas* – lófő, Csíkszentmiklós, 1602 (vö. SZOT, IV. 81, valamint SZT, VII. 274). Ezt a feltevést leginkább a helynév első írásos említéseinek (*Kós Teleki* – 1771, *Kós Telek* – 1785) alakja támaszthatja alá (Szőcs J. 1999, 126–127, 153), de hasonló névadásra másutt is van példa, a gyimesi *Borospataka* például a csíkszépvízi *Boros Urak* nevét őrzi (Bárth 2005, 151).

[16] Szőcs J. 1999, 126–127, 153: CsÁLt. 27/29/1771/164. Protocollum.

[17] Szőcs J. 1999, 126–127: CsÁLt. 27/40/1785/47.

[18] Emléküket a legrégibb kosteleki szállásterületet adó Bucspatakának régi, *Bezsánokpataka* elnevezése, a *Bezsányok csorgója*, másként *Bezsán válluja* helynév őrzi, de a Bucs-tető és a Kostelek-tető közötti részt is *Bozsánok tetejé*nek nevezi az 1872–1884 között készült III. Katonai Térkép (Takács Gy. 2001, 37–39). A feltehetőleg szláv eredetű, régies román *băjenar* (változatokban: *bejănar, bejenar*) annyit tesz, 'menekülő, bujdosó, szökevény' (DEX, 89; Bakos 1991, 66). A családnév jelentésére Szőcs János csíkszeredai történész hívta fel a figyelmet (Szőcs J. 2003, 125).

[19] Szőcs J. 2003, 125. A moldvai katolikusok 1696-os összeírásában Jászvásáron, Kákován és Magyarfaluban szerepelnek *Bezsán*ok (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 737, 743, 744: *Besana, Bescion, Besciam*); Rubínyi Mózes egy 1855-ből kelt klézsei iratból is említ helyben lakó *Bezsán* nevűeket (Rubínyi 1902, 208).

mánfalváról (Comaneşti) jött, de már Csíkszentgyörgyön élő Bezsán szerepel tanúként.[20] Fentebb már láthattuk, az 1700-ban tartott gyulafehérvári nagy zsinaton aláírt egyesülési okirat nyomán az Erdély területén élő románság görögkatolikus hitre tért. Igaz ugyan, hogy jelentős részük 1744-re visszatért az ortodoxiához,[21] Csíkban azonban, az 1760–1762 között elvégzett Buccow-féle katonai összeírás szerint, egyetlen ortodox sem volt, kizárólag egyesült görögkatolikusok, így a Kostelek vidékére – talán pásztorkodva – húzódott Bezsánok is azok lehettek; annál is inkább, mert a csíki faluban akkor már görögkatolikus templom és két pópa is volt.[22]

Éppen akkortájt ugyanis, amikor a kosteleki Bezsánok vélhető ősei felbukkantak – azaz a 17. század végén és a 18. század elején –, Csíkszentgyörgyön kialakult egy kis román közösség. A Bethlen-féle lustra idején (1614) a faluban lévő 207 családfőből mindössze 6 személy (2,98%) volt „oláh",[23] 1717-ben azonban Antalfi János plébános ugyanott 204 családban 906 lelket számolt össze, amelyből 753 fő székely, 32 család (153 személy, 16,88%) pedig román volt, vagyis ez időben „mialatt a lakosság összlétszáma fogyott, a románok száma több mint ötszörösére nőtt".[24] A 18. század eleji román zsellérek közül számosan Kománfalváról, Tázlóról költöztek a vidékre.[25] Az 1717 és 1750 közötti időszakban Csíkszentgyörgyön, az ún. *Háromtízes*ben – ahol a legtöbb görögkatolikus élt[26] – háromszáz lelket befogadó „román" fatemplom épült, s létrejött a Szent Miklósról elnevezett görögkatolikus egyház,[27] amelyhez a többi alcsíki faluba betelepült görögkatolikusok is tartoztak. Ők egy 1787-es felmérés szerint tizenhat faluban, öt-

[20] Besán László, kománfalvi, 36 éves, Tompos István jobbágya; Besán Gábor, „de eodem" [ugyanonnan való], 36 éves, Fitz Bálint jobbágya (Szőcs J. 1999, 133: CsÁLt. 27/29/1691. június 7). A Kosteleken megtelepedett első Bezsánról a következőket hallottam, Bucspatakán: „A Bezsányok es mind Moldovábul jöttek, s az első Bezsány, az ott lakott... itt a patakba, ahol van Juliannának az apósáék, ott fejebb a dombon, s azt ugy hitták, Bezsán Mendeluka. Mendeluka. *Nem is hallottam még ezt a nevet.* Nem hallottam én se, csak nagyapámtol hallottam ezt a nevet. *Ez milyen név?* Hát, ki tudja, mifélék vótak szegények, onnat, na. Bezsán Bendeluka vót az, valamiféle... lehettek más származásuak es, nem lehettek eppeg románok" (73 éves nő, Kostelek, 1996. május 28).

[21] Gergely J. 1991, 109–110.

[22] Ciobanu 1926, 69–70.

[23] SZOT, IV. 494–496; Szőcs J. 1998, 95.

[24] Szőcs J. 1999, 132: CsÁLt. Anyakönyvek (Csíkszentgyörgy) 47/111/1696–1717, 179–188; SZOT, IV. 494–498.

[25] Szőcs J. 1998, 95; 1999, 132–133.

[26] Bárth 2007, 135.

[27] Szerepel a Buccow-féle összeírásban is (1762), a benne szolgáló két pópával együtt (Ciobanu 1926, 69).

vennyolc családban, összesen mintegy ötszáznégyen voltak.[28] A forrásokban új, a vidéken eladdig ismeretlen román családnevek bukkannak fel, közöttük a *Besán* is.[29]

Az első *Bezsán*ok emlékét – láthatjuk – mindmáig őrzi a kosteleki szájhagyomány,[30] de őstelepesek a faluban a felsőloki eredetű *Gábor*ok is.[31] Éppúgy, mint a Gyimeseken,

[28] Szőcs J. 1998, 94–95; 1999, 133, 137. Alcsíkon 1750-ben a görögkatolikusok lélekszáma 604 fő, 1762-ben ugyanott 144 görögkatolikus családról tudunk (Szőcs J. 1999, 137). 1835-ben a 134 lelket számláló, Szent Miklósról elnevezett csíkszentgyörgyi görögkatolikus egyházhoz tartozott filiaként Kozmás, Lázárfalva (külön, 1819-ben épült, Szent Miklós titulusú templommal), Menaság, Szentsimon, Szentimre, Szentmárton, Szentkirály, Tusnád és Zsögöd görögkatolikus közössége is, összesen 287 lélekkel (ŞEM 1835, 153). A korábbi fatemplom helyett Csíkszentgyörgyön 1840-ben görögkatolikus kőtemplomot emeltek (ŞEM 1886, 283), amelyet a későbbi egyházi sematizmusok egyenesen „bazilika"-ként említenek (ŞEM 1880, 278; 1886, 283; 1890, 264–265; 1900, 574), ugyanott 1875-ben fából készített parókia is épült (ŞEM 1900, 574). A görögkatolikusok száma ebben az egyházközségben 1880-ban 485 (anyaegyház: 205, filiák: 280), 1886-ban 484 (anyaegyh.: 203, fil.: 281), 1890-ben 565 (205/360), 1900-ban 507 (220/287), 1906-ban 599 (302/297). (ŞEM 1880, 278; 1886, 283; 1890, 264–265; 1900, 574; 1906, 270.) Az 1900-ban észlelhető lélekszám-csökkenést Lázárfalva (anyaegyh.: 300, filiákban [Bükszád, Csatószeg, Kozmás, Szentsimon, Tusnád, Újtusnád, Verebes]: 68 lélek) kiválása okozta (ŞEM 1900, 574).

[29] Szőcs J. 1998, 95; 1999, 133. A 18. században, különösen 1726-ban volt román visszaköltözés is Csíkból Moldvába (Szőcs J. 1998, 96), ekkor részben talán a korai – tehát 17. századi, 18. század eleji – csíkszentgyörgyi görögkatolikusok is eltávoztak (a *Besán*ok és a *Györgyiczék* nevével később Hárompatakon találkozunk – Takács Gy. 2001, 38–39, 52–56), s helyettük mások jöttek, mert az 1857-ben feljegyzett görögkatolikus családok (Szentgyörgy: 33, Bánkfalva: 11, Menaság: 25) nevei nem egyeznek meg a korábbiakkal (Csíkszentgyörgyi római katolikus plébánia irattára: Görögkatolikusok összeírásai, 1857. Idézi: Bárth 2007, 135).

[30] Magyar 2003, 251–252. o. 344. sz.

[31] „*S akkor itt voltak fenn az első házak.* A Bezsányoké vót a legelső. *Az ott fent volt.* Az ott fenn vót, s a második vót a Gáboroké. Az a Gábor Simó, aki a Lokról idejött, s az örménébe lakott, ez vót a második. *Itt, Bucsban volt az ő háza is valahol?* Nem, a' nem itt vót, hanem ott a Gáborok-tetejin vót, ugy nevejzük most. [...] A Gáboroké, ugy mondjuk" (76 éves nő, Kostelek, 1998. június 2); „Vót egy felsőloki örmény, nem tudom a nevit megmondani, Hosszu Sorkon vót nagy birtoka. S tartott ő egy ulyan embert, aki eljött az örmén marháival nyárolni, s megcsinálta a szénát es a marhák részére, s amennyi marhája vót neki, annak az embernek, azok es megnyáróltak ott, a hogyhívjákéval. S egyik ősszel olyan vót az üdő, hogy nem lehetett hordani haza szénát. Nem vót szánut, s ehhez hasonló. S azt gondolta magába, hogy eljő le, itt keres valami jó forrásokot, ahol lehet télbe es a marhákot megitatni, s hogy a szükségikre es. S oda épitett egy ulyan kis csárdát, hogy a fél felibe lakott, s fél felibe az állatjai, s oda osztá fészket huzott. S abból származtak ide a kosteleki Gáborok. Abbol az emberböl. *S akkor az felsőloki volt?* Felsőloki ember vót. Gábor Simó vót a neve. *Ő volt az első Gábor?* Ő vót az első Gábor Kostelekbe. *Melyik patakról jött? Gáborokpatakáról?* Onné lehetett, mert a neve es ilyen vót. Ezt nem tudom megmondani, a patakot, hogy melyikröl. Olyan forma lehetett, olyan forma lehetett. S nagy családot alakitott" (76 éves nő, Kostelek, 1998. június 2). A kosteleki és a később említendő magyarcsügési Gábor nemzetség – amelyből a csügési kéziratos ráolvasófüzeteket ránk hagyó Gábor János is származik – kapcsolata, rokonsága feltételezhető, de a rendelkezésemre álló adatok alapján egyértelműen nem bizonyítható (Takács Gy. 2001, 49–50).

Románcsügésen, valamint Lóvészen kiterjedt rokonsággal bíró *Csilip*ek,[32] a bizonytalan eredetű *Oláh*ok,[33] a talán *Prálá*ról (Pralea) jött *Vrencsán*ok,[34] a csobotfalvi *Váták*,[35] a csíki-gyimesi gyökerekkel rendelkező *Gergel*yek,[36] a talán moldvai eredetű *Györgyiczék*[37] és a csíkpálfalvi *Vaszik*,[38] majd később a többi, hasonló – jobbára csíki, gyimesi, moldvai – gyökerekkel rendelkező nemzetség. Utóbbiak közé tartoznak a csíkkarcfalvi vagy Nyárád-menti eredetű, a moldvai Pusztinára menekült, onnan a nagygyimesi Áldomásra, majd Kostelekre költözött *Albert*ek éppúgy,[39] mint a feltehetően csíkszépvízi származású, először – a Siculicidium alkalmával – Románcsügésre futott, onnan Kostelekre húzódott *Imrék*[40] vagy a feltehetően Lóvészről jött *Almási*ak,[41] a középloki Hidegségről érkezett *Tímár*ok.[42] Ide sorolhatóak a Csíkból Moldvába menekült, onnan a Gyimesre visszajött *Tankók*,[43] akik közül az egyik család a *Tulik* (Tulit), azaz – a Bezsánokéval rokon jelentésű – 'menekült, szökevény' nevet viseli,[44] az okleveles adatokkal

[32] Takács Gy. 2001, 39–42. A Csilipek gyimesi rokonai elsősorban a Hidegségen, Bánpatakán, Bükkhavaspatakán és Barackosban éltek, élnek. A lóvészi Csilipek közül először 1750-ben említik Csilip Konsztandint és Tódort, akiket mint adófizetőket regisztráltak (Szőcs J. 2003, 125), a hét helybeli falurész egyikét máig *Cilipeni*-nek nevezik (Bucur – Costin 1972, 9). Lóvészen az 1835-ös egyházi sematizmus szerint 62 görögkatolikus lakott (ŞEM 1835, 154). A hárompataki Csilipek elődei 1826–1866 között többször is szerepelnek a gyimesi római katolikus egyház anyakönyveiben, 1844-től pedig a csíkszépvízi görögkatolikus egyház feljegyzéseiben bukkannak fel (Takács Gy. 2001, 40–41).

[33] Takács Gy. 2001, 43–45.

[34] Takács Gy. 2001, 46–48; 2015a, 12–14; Magyar 2003, 251–252. o. 343–344. sz. A Vrencsánok közül két férfi, Ursuly és Iuon nevét az 1786-os urbárium listáján olvashatjuk (Szőcs J. 2003, 125). A Vrencsánok a korlátozott transzhumáló pásztorkodást folytató, ún. „részes" (rom. *răzeş*), szabadparaszti faluközösségekben élő vranceaiak közé tartozhattak (Ilyés 1997, 418).

[35] A csobotfalvi, csomortáni Vátákról 1602-ből, 1614-ből, 1619-ből rendelkezünk adatokkal (SZOT, IV. 82, 526–527, 691), Kosteleken az 1841-ben született Váta Elek (GyÉLt, Csíksomlyói anyakönyvek 1822–1860. Matricula Baptisatorum: 1841 – Csobotfalva) leszármazottai élnek (Takács Gy. 2001, 50–52).

[36] Az al- és felcsíki, azonkívül kászoni és gyergyói Gergelyekről már 1586-tól vannak okleveles adatok (Endes 1994, 90, 93, 114–115, 520–540; Imreh – Pataki 1992, 185, 303; SZOT, IV. 77–91, 154–190, 494–539, 578, 581, 652–710; Takács É. 1983, 149), a család kosteleki ága a Gyimesről költözött oda, ahol 1787-től szerepelnek a keresztelési anyakönyvekben (Salamon J. 2014, 302), de jelenlétük később is igazolható (Takács Gy. 2001, 68–69).

[37] Takács Gy. 2001, 52–56; vö. Szőcs J. 1998, 95; 1999, 132: CsÁLt. Anyakönyvek (Csíkszentgyörgy) 47/111/1696–1717, 179–188.

[38] Takács Gy. 2001, 66–68.

[39] Albert 1995b, 7, 23–24, 30, 34–35; Takács Gy. 2001, 94; Szőcs J. 2003, 125.

[40] Takács Gy. 2001, 94–95; vö. Endes 1994, 214–215; Balogh Ö. 1942, 43–44.

[41] Takács Gy. 2001, 96; vö. Bucur – Costin 1972, 9, 16.

[42] Takács Gy. 2001, 96.

[43] Orbán B. 1991, I/2 (Csík-szék), 78; Bosnyák 1982, 84. o. 135. sz.; Antal 1992, 28, 37; Gál – Molnár V. 1999, 54; Takács Gy. 2001, 96–98; Magyar 2003, 252–253. o. 345. sz.; Szőcs J. 2003, 125.

[44] A román *tuli*, *tulesc* jelentése 'útnak ered, elinal'. A kifejezés rokonai a bolgár *(tulja)* és a szerb-horvát *(tuliti)* nyelvben is megtalálhatóak (DEX, 1118; Bakos 1991, 773; Takács Gy. 2001, 98).

is alátámasztható szájhagyomány szerint a kézdiszéki Bereckből jött *Bereczki*ek,[45] a gyimesi – sántateleki, illetve bálványospataki, rakottyási – eredetű *Gerczul*yok és *Karácso*nyok,[46] és még néhány hasonló múltú, kisebb család.[47]

A szomszédos *Gyepece* nevét, amely talán a régies *Gyepaszó*ból származik, 1786-ban *Gyep-Asza(-Pataka)* formában jegyezték le,[48] az Első, illetve a Harmadik Katonai Felmérés térképén (1776–1783, 1872–1884) *Agapiósza rui*, illetve *Păr. Agapiósa (Gyepecze p.)* alakban szerepel.[49] A Kostelek-vizébe zúduló *Farkaspataka* (*Gyepece-vize*), valamint a *Szentes-*, a *Vörösvész-* és a *Lapospataka* által a *Kotomb-*, a *Kerekbükk-* és a *Farkas-hegyének* tövébe vájt völgyben, Kostelektől három-négy kilométernyire kialakuló későbbi falucska helyén is sokáig csak esztenák, alkalmi szullák, tellák,[50] egyszerűbb kalibák álltak. Az első gyepecei telepes, a helybeliek által *Vén Kászoni*ként emlegetett gazda Nagykászonból érkezett, valamikor a 19. század közepe táján, s idővel szolgának hozta *Kicsi Kászoni*t, azaz a valószínűleg Kászonaltízen, 1848-ban született, az Impér melletti – főleg a 17. századtól megtelepedő románok lakta[51] – Doboly görögkatolikus parókiájának anyakönyvébe bejegyzett *Fekete* Györgyöt,[52] aki 1866-ban már *Georgius Kászoni*ként bukkan föl a gyimesbükki római katolikus egyház irataiban.[53]

[45] Takács Gy. 2001, 99; vö. SZOT, IV. 51, 456.

[46] Takács Gy. 2001, 99–100.

[47] A kostelekiek sok szálból szövődő, tarka hagyományvilága mindmáig jól tükrözi a falu lakosságának eredetét. A helybeli ráolvasások között például éppúgy találunk magyar, mint román nyelvűeket, a szövegek gyökerei a környező vidéken – így a Gyimesen, az Úz mentén, esetenként Csíkon – kívül nemegyszer Moldváig követhetők, de gyakoriak a Lóvészről származó ráolvasók is.

[48] Szőcs J. 2003, 125.

[49] Hadtörténeti Múzeum Térképtára: B Ixa 1123; 5476. Ny. és K.; Takács Gy. 2001, 89.

[50] A *szulla* ágakból készített, kör alapú, kúpos tetejű pásztorkaliba, a *tella* hasonlóan egyszerű építésű, gyakran fedetlen, alkalmi pásztorszállás, delelő (vö. rom. *surlă* és *târlă* 'uaz' – DEX, 1047, 1077; Bakos 1991, 754).

[51] Imreh – Pataki 1992, 80–83; Ilyés 1998a, 93. Az 1835-ben kiadott egyházi sematizmus szerint a Gyergyói Görög Katolikus Főesperesi Kerülethez rendelt, Joannes Solnai vezette nagykászoni parókiához 700 lélek tartozott (ŞEM 1835, 153). A parókia matriculái 1783-tól datálódnak. 1880-ban az egyházközség és filiája (Kászonújfalu) – amelyek ekkor már a Háromszéki Görög Katolikus Esperesi Kerülethez tartoztak – 1380, 1886-ban 1209 lélekért felelt; a Szent Mihály arkangyal titulusú fatemplom helyett 1884-ben kőtemplomot emeltek (ŞEM 1880, 277; 1886, 282–283). Összehasonlításul, Nagykászonban (Altíz, Feltíz, Impér), valamint Kászonjakabfalván és Kászonújfaluban 1888-ban 6902 római katolikus élt (SEM 1888, 28–29).

[52] Takács Gy. 2001, 88–89.

[53] Takács Gy. 2001, 89: GyÉLt. Gyimesbükki rk. egyház anyakönyvei. Matricula Baptisatorum 1866. 14. dies Julii. Fekete György megtelepedésének emlékét őrzi egy – a szentelt puskagolyóval meglőtt lüdérc alakjához kötődő – hiedelemmonda is (Takács Gy. 2004, 562–563). A *Feketék* egyik gyimesi családja ugyanakkor Csíkból Moldvába származott, onnan a Gyimesre visszaköltözött, római katolikus vallású és magyar anyanyelvű (Szőcs J. 2002, 321). A *Fekete* családnévvel a gyimesbükki római katolikus keresztelési anyakönyvekben először 1827-ben találkozhatunk (Salamon J. 2014, 301).

Kis Batzoni Benkő Károly 1853-ban négy gyepecei *(Gyepesze)* lakost (családot) említ,[54] a helybeliek emlékezete szerint a 19. század hatvanas-hetvenes éveiben az aprócska havasi telepen mindössze három ház állt, gazdáik a már említett Fekete Kászoni György, Czerán Mihály és Császár György voltak.[55] Gyepecén éltek régebben a falualapító *Nagy Kászoni* Lóvészre férjhez ment, később elválván hazaköltözött leányának – apjuk után a *Vaslobán* (Voşloban)[56] nevet viselő – gyermekei,[57] valamint az édesanyjuk révén a kosteleki Gergelyek közül húzódó *Popovicsok*.[58] Rajtuk kívül a Kosteleken át a faluba települt *Almási*ak, a legrégibb kosteleki famíliák közé tartozó *„Boris" Vrencsán*ok és a rakottyási eredetű, Magyarcsügésről származott *Karácson*yok családjai laktak Gyepecén.[59]

A fentiek alapján láthatjuk, a Kostelek és Gyepece vidékét benépesítő telepes családok között székelyek és románok egyaránt voltak. Eleinte valamivel – úgy tűnik – több a román, ám az arány a 19. század második felére, végére kiegyenlítődött, később talán át is billent a székely és moldvai magyar eredetű csángóság javára. Igaza van tehát Szőcs Jánosnak, amikor Kostelek kapcsán azt írja, mivel e faluban „számottevő arányú újkeletű székely odatelepedésről nem tudunk, a románok pedig ott maguktól semmi módon nem magyarosodhattak el, joggal feltételezhetjük, hogy a település kezdettől vegyes etnikumú volt".[60]

[54] Benkő K. 1853, I. 18.

[55] Takács Gy. 2001, 90. A *Czerán*ok neve (rom. ţărăn 'paraszt') talán román származásra utal, ősük a 19. század elején kerülhetett Palánka környékére, ahol egy marhalopási ügy iratai szerint már 1839-ben ott él a magát 45 esztendősnek valló *Molduvai Czárán János*, valamint a 30 esztendős *Moldavai Czárán György*. A gyepecei Czeránok a 19. század végének csíkszépvízi, görögkatolikus anyakönyveiben is felbukkannak, családjuk csíki, gyimesi kapcsolatairól is tudunk. A csíkszentdomokosi eredetű *Vén Császár Gyurka* gyilkossága következményei elől bujdosott a vidékre, utódai a faluban nem maradtak (Takács Gy. 2001, 79, 90–91).

[56] Bucur – Costin 1972, 16.

[57] Egy leány és két fiú, Vaslobán Tódor és Péter. Leszármazottaik már nincsenek a faluban (Takács Gy. 2001, 91).

[58] Ők, szerelemgyermekként születve, a *Bitang* melléknevet viselték, nevük talán Hidegségről, édesanyjuk első urától származik, édesapjuk a felsőloki Farkas János (Takács Gy. 2001, 92).

[59] Takács Gy. 2001, 92.

[60] Szőcs J. 1999, 127. Alighanem tévedett tehát Kis Batzoni Benkő Károly, amikor – talán egy 1850-es népszámlálás alapján (SCN) – 1853-ban a „néhány összse csoportozott hegyi lakosoknak házaik"-ként említett, „az ugynevezett Negyedfél megye havasához" tartozó Kostelek lakosairól – akik az idő tájt 29 házban összesen 157-en vannak (80 férfi és 77 nő) – azt írja, mind egyesült görögkatolikusok és románok, egyetlen székely sincs közöttük (Benkő K. 1853, I. 45–46). Kostelek ugyanis a 19. század közepétől tartozik Csíkszépvíz községhez. Ha megvizsgáljuk az önmagukat románnak valló szépvíziek számát (1850: 22, 1880: 248, ill. 256 fő), azt láthatjuk, 1850 és 1880 között a növekedés tizenkétszeres, miközben a helybéli székelység létszáma a természetes szaporodáson túl alig nő (1850: 1584; 1880: 1864, ill. 1927 fő). Ugyanekkor, míg a görögkatolikusok száma 1850-ben ugyanott csupán 22 – tehát megegyezik a románság számával, vagyis ekkor még „aki román, az görögkatolikus", vagy fordítva –, addig 1857-ben 181, 1869-ben 286, 1880-ban pedig már 319 lélek (Varga E. 1998, 191, 267). Kostelek becsatolásával tehát (1850–1857 között) a görögkatolikusok aránya csaknem a kilencszeresére nő, és ekkortól a görögkatolikusok

Az állati tetemet, csontvázat jelentő *csüg*[61] tájszóból származó *Csügés* (azaz *csügös, csüggel teli*) helynevet[62] 1725-ben *Csükes*ként említi a csíkszentmiklósi megye[63] egyik – fentebb már idézett – határozata, amikor arról ír, „bé hozták volt Fel Csík Széki Szent Mihályi Nemzetes Sándor Pál uram Korruga Chirilla jobbágyának salvo honore [tisztességgel szólván] négy tulkát Csükes nevű helyből holmi termő fáknak le vágásáért".[64] 1734-ben egy csíki oklevél „Az ordinarius passusokon kívűl való ösvények", vagyis a hivatalos, ellenőrzött átkelőhelyek melletti – akkoriban a Moldvában dühöngő pestis miatt lezárt – rejtekutak között sorolja föl Csügést, felvigyázójával, a gyalogos székely *csicsói Kósa Jánossal* (D. Joannes Kosa de Csicsó) együtt.[65] A népi emlékezetben csíkdelnei határőrzők alakja is él:

> ... az első portyázók itten, akik a határt járták, ugy, ahogy hallottam az öregeimtöl, hogy valami Bocskor nevezetű delnei határjárók vótak, még a Mária Terézia idejibe.[66]

Az eredetileg csíkszentmártoni *Bocskor* (Botskor, Bochkor) családról a 16. századtól van tudomásunk. Birtokaik nagy része a 18. század közepéig kizárólag Csíkban található, a család csíkdelnei, majd szentléleki ága a 17. század vége felé keletkezett.[67] Láthatjuk

---

és az önmagukat románnak vallók létszáma nem egyezik, 1880-ban például 248 (ill. 256) románra 319 görögkatolikus jut, ami jelzi, van 63–71 lélek, aki ugyan egyesült görögkatolikus, de magát magyarnak mondja. Úgy gondolom, közöttük kell keresni Kostelek korai székely, csángó telepeseit (Takács Gy. 2001, 74–75). Benkő Károly adatait Vitos Mózes is átveszi, aki a *Csikmegyei füzetek*-ben (1894) – forrását is megjelölve – szóról szóra idézi a fentieket (Vitos M. 2002–2003, II. 45).

[61] A talán a *csüddel* ('lábtő, bokacsont, szökcsont, végtagok kisebb csontjai'), a *csöggel* ('csomó, bog, gö[r]cs') is rokon régies *csüg, csűg* kifejezés jelentése – kivált a székelyeknél – „vadtól megölt marhának a tett helyén maradt ízékje, csontdarabjai" (Czuczor – Fogarasi 1862–1874, I. 1098), „ragadozó vad által szétszakgatott marha maradványa" (Ballagi 1873, I. 201), „dögcsont, vadállattól megmarcangolt dög-maradék" (Szinnyei 2003, 375), „csűg, csüg-büg: a koncok apróbb húsrészekkel, mit a jóllakott medve a levágott marhából elás, hogy később rá visszatérjen" (Kanyaró 1889, 143).

[62] Takács Gy. 2001, 30–31; Magyar 2003, 269–270. o. 395. sz.

[63] A csíkszentmiklósi megye (egyházközség) a 18. században három falu, Csíkszentmiklós, Csíkszépvíz és Csíkborzsova római katolikus népét fogta vallási közösségbe (Imreh 1983, 99–120; Bárth 2003a, 211–220; 2006a, 18).

[64] Bárth 2006a, 19.

[65] SZOkl, VII. 375: A Csik, Gyergyó, Kászonszéki mellék-szorosok jegyzéke az elrendelt eltorlaszolás végrehajtására kirendelt felügyelők neveivel (1734). Az ordinarius passusokon kívül való ösvények. In Fel-Csík: Csügés: D. Joannes Kosa de Csicsó. Ugyanakkor például Tarhavas őrzője Taplocai István (Stephanus de Taplócza), Farkashavasé Balási Tamás (D. Thomas Balási de Vacsarcsi).

[66] Magyar 2003, 269. o. 395. sz.

[67] Csörsz Rumen 2003, 30–31.

majd, a delnei Bocskor nemzetségnek birtokai voltak a későbbi Magyarcsügés területén, illetve a vele érintkező havasi részeken is. Csügést 1796-ban a csíkszentmiklósi megye templomának kaszálóhelyei között említik.[68] A helybeli *Frecilla kert* történetével kapcsolatban a hagyomány tud egy azonos nevű őstelepesről:

> Annak üdejin ide béjött egy Frecilla nevezetü valakicsoda. Frecilla. Tehát ezt a kertet itten, véllünk szembe, Frecillának nevezik. Ide egy Frecilla, s Ugrapataknak a fejibe egy Kóruga nevezetü. Kóruga. Ott es van egy ilyen nagy kert, Kóruga, az es a neve. És onnat, azután, osztán következtek, hogy béjöttek még más emberek es, de viszont a madéfalvi veszedelem alkalmával osztán még jöttek még mások es. Ugyanugy Ugrapatak fejibe, mint ide.[69]

A felcsíki megyék birtokairól 1796-ban készült, részletes és igen gondos kimutatás ugyanakkor a csíkszentmiklósi egyházközség havasai, kaszálóhelyei és kertjei között a *Frecilla kert*et nem említi, ilyen nevű – vagy ragadványnevű – család ma Csügésen nem él. A népi emlékezet igazát támasztja azonban alá az a tény, hogy az említett kimutatásban a szentmiklósi „Templom kaszáló helyei" között szerepel „Csügés nevezetű helyben Korugána kertye", azaz a csügési memoratban említett *Kóruga kert*, amelyet – mint annak „vicinussa", azaz szomszédja – „nap keleten Delnei Botskor János Úr jószága, délre Szép Víz, Szent Miklós, Borsova Farkas nevezetü havassa, úgy a több részére is a 3 faluk havassa" határol.[70] Ez a kert minden bizonnyal a fentebb említett *Chirilla Korruga* nevű jobbágyról nyerte nevét, aki állatai számára tisztíthatta meg a területet az erdőtől.[71]

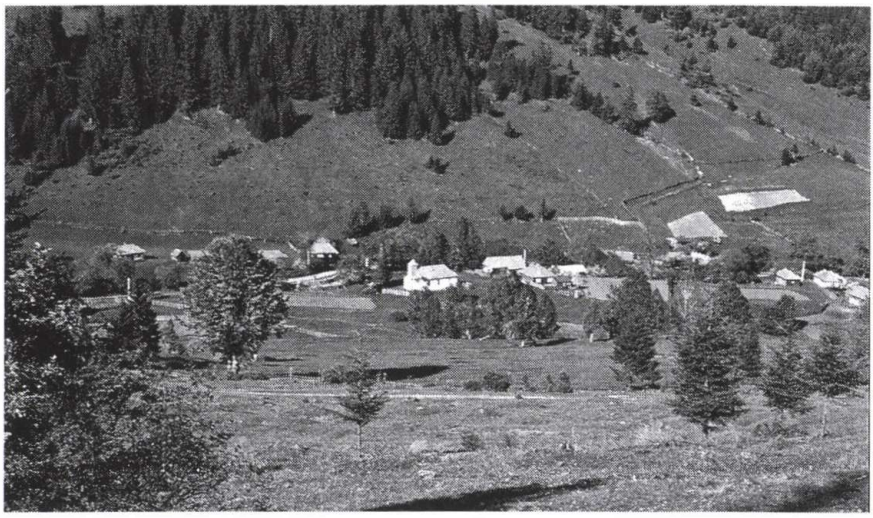
A máig számon tartott első helybeli lakos, *Kádár Illés* Csíkcsicsóból – a hajdani útfelvigyázó darabont, Kósa János falujából – húzódott a későbbi falucska vidékére, s valamikor a 18. század végén épített ott közös szállást magának és a hagyomány szerint eleinte, megfelelő kaszáló híján, a fák kérgén élő mohán kitelelő lovainak és kecskéi-

[68] Bárth 2006a, 35: GyÉLt. Szentszéki iratok, 1796.

[69] 69 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. október 20.

[70] Bárth 2006a, 32: GyÉLt. Szentszéki iratok, 1796.

[71] A gyimesi csángóság területi terjeszkedése, a települések kialakulása jobbára erdőirtások révén valósult meg. A 18. század végi, 19. század eleji források egy része a Gyimeseken lakók némelyikét jobbágynak, zsellérnek mondja, megnevezettek tehát a vidéken havasi határrésszel bíró urak földjére engedett ún. *telepítvényes*ek, akik az irtandó területet 8–10–12 éves bérlet formájában – a legelőnyerés céljából végzett irtás és pusztítás ellenében minimális éves taxáért – kapják meg. Ha ezt jól végzik, tizenkét év múlva elővásárlási jogot élvezhetnek a területre (Bárth 2003b, 19; 2005, 150–152). Az engedély nélkül való favágást és erdőirtást ugyanakkor már az 1601-ben kelt monyasdi (Csíkszentgyörgy) székely falutörvény is szigorúan tiltja, írván: „Az Moniasd bvki feleól igi vegeztünk, hogy valaki fát vágna le ott az Bükben, az biro hirenelkül, egy forintot vehessen az biro az faluual egietembe(n)... es az paztor gyiermek az fát megh ne hanczia, se feyzet ne vigien oda, mikor eökröt eöröz, ha tüzet tezen, ne tegien eleven fába, hanem foldeón fekübe, ha tezen egy forint az birsaga, ha fát hántis..." (Szőcs J. 2004, 78).

Magyarcsügés, a Kicsi-Kerekbükkről nézve (1995)

nek.[72] A csíkcsicsói, görögkatolikus Kádár nemzetség elődei viszonylag későn, csak a 16. század végén, 17. század elején kerülhettek a faluba, talán Moldvából.[73] A korabeli fel-

[72] Kádár Illés a hagyomány szerint katonaszökevény volt, neve mint Csügéspatakában lakó telepesé jön elő egy perpatvar kapcsán 1805-ben keletkezett hivatalos iratban, ahol megemlítik, hogy a gubernium *Kádár Illyés*nek a határ mellől a csíki falvak valamelyikébe való költözését parancsolta, Lázár Ferenc királybíró azonban úgy véli, hogy Kádárt moldvai szomszédai „buszuból" panaszolták be Iaşiban, s ha őt és a többi havasi telepest, azt a 200–300 gazdát, akik erdőt irtottak és hasznosítják a helyeket, felszólítanák a Csíkba költözésre, mindegyikük „általtelepedne" Moldvába, ami a kincstár jövedelmének „megtsonkulásával járna" (CsÁLt. 27/LXXIX/4692/a–1805. Vö. Takács Gy. 2001, 31). Itt említem meg, hogy jó néhány levéltári, anyakönyvi adatot – mint az itt idézettet is – a csíkszeredai történész, Szőcs János bocsátott, igen előzékenyen, rendelkezésemre, még *Aranykertbe' aranyfa* című könyvem megírásakor. Szívességét ezúton is köszönöm! A falu román neve *(Cădăreşti)*, valamint a *Kádárok-völgye* helynév is az alapító őstelepes nevét őrzi (Takács Gy. 2001, 31). A Csügés-vize alsó folyása mellett megbúvó Románcsügésen élő idősebb csángók mind a mai napig használják Magyarcsügésre a település eredetére utaló *Kádárok* falunevet: „Györgyicze János vót az emberem. [...] A Sándor Józsi fia vót, Kádárokból" (Takács Gy. 2015a, 338).

[73] Erre utal az 1614-es, Bethlen Gábor-féle összeírás (lustra) egyik bejegyzése, amely Csicsó községben a *zsellérek* (Jnquilini) között említi a gyalogos székely Salaty Istvánt (SZOT, IV. 80 [1602]: *Salat Jstúan* – „Zabad Zekelj", 516 [1614]: *Salati Jstvan* – peditus pixidarius) szolgáló *Olah Kadart* (SZOT, IV. 517). Az *Olah* itt a származást, a *Kadar* pedig alighanem a foglalkozást jelöli (vö. Madéfalva: *Olah Nyerges*; Szépvíz: *Tekeneo Czynalo Thamas* – SZOT, IV. 520, 524; Lechinţan 1996, 101). Ugyanott, Csicsó kapcsán, mindössze kilenc olyan személyt – egy jobbágyot, hét zsellért és egy külső szolgát – említenek, akik feltehetően román származásúak (Szőcs J. 1999, 104). A 18. század közepén Csíkcsicsóban 24 családban, 78 görögkatolikus lakott, templomuk a faluban nem volt, arányuk a teljes lakosságon belül száz évvel később csupán 3,6% (Szőcs J.

jegyzésekben a – közepes megterheltségűnek mondható – *Kádár* családnevet kizárólag nem szabadok viselik.[74]

A székely nemzet 1738-ban kidolgozott adózási tervezete az „örökös Jobbágy házhelyeken, örökös falu terhit supportáló, marhás, állandó emberek", azaz a magyar és román jobbágyok kategóriájától megkülönbözteti a „Havasalföldéről, Molduvából, vagy máshonnan pro tempore [ideiglenesen – Sz. J.] Commoráló [tartózkodó – Sz. J.] sellérek" társadalmi csoportját,[75] de hasonlóképpen értelmezi a *zsellérek* és a *jobbágyok* között fennálló különbséget később Kis Batzoni Benkő Károly is.[76] A zsellérek, „kik uruknak földén csak bizonyos ideig, napig laknak, és akkor mennek el onnét, amikor akarják", miután „uruknak magokat jobbágyságra nem kötelezték, nem adták, hanem szabados jövetelek-menetelek vagyon",[77] az ún. *kóborok*kal (vagi) egyetemben a korabeli székely társadalom legmozgékonyabb részét képezték, nem véletlen, hogy olyan nagy szerepük lett a félreeső gyimesi, hárompataki telepek létrejöttében.

Kádár Illés elődei[78] a Csíkban eltöltött idő alatt – tekintve a vonzó székely lét erőteljes asszimiláló hatását – székelyes habitusúakká lehettek akkor is, ha környezetük időnként emlékeztette őket hajdani eredetükre.[79] A Kádár-ős Csicsóba érkezte és az onnan elszármazott Kádár Illés csügési megtelepedése között eltelt bő másfél évszázadban, öt-

1999, 137; vö. Ciobanu 1926, 70; Varga E. 1998, 287). Az 1750-es konskripcióban a zsellérek sorában találjuk *Petrus Kádárt* és *Demetrius Kádárt*, előbbinek ½ telke, háza, valamicske szántóföldje, két közepes igásállata (ló vagy ökör), 35 juha, egy szekérnyi szénája s valamennyi gabonája is van, utóbbi talán ennek portáján lakik, semmilyen vagyonát nem tüntetik fel (Garda 1999, 169). A *Bandinus-kódex* (1646–1648) több moldvai helységben is említ *Kádár* vezetéknevű római katolikus lakosokat (Huszváros: *Matthaeus Kadar, Andreas Kadar*; Barlád: *Jacobus Kadar, Martinus Kadar*; Bogdánfalva: *Jacobus Kadar, Benedictus Kadar*; Bákó: *Stephanus Kadar, Georgius Kadar*; Domafalva: *Joannes Kadar, Thomas Kadar, Petrus Kadar*; Jászvásár: *Christophorus Kadar, Michaël Kadar* – Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 424, 427, 428, 438, 442, 451), akár ezekből a családokból is vetődhetett valaki, skizmatikussá válván, Csicsóba.

[74] A Bethlen-féle összeírásban (1614) szereplő további tizenhárom Kádár nevű ember közül kettő fejekötött jobbágy, a többi zsellér (Takács É. 1983, 111, 117, 154; Takács Gy. 2001, 80). Fentebb láthattuk, hogy a csicsói Lázár Jánosnak 1566-ban 10 háznyi jobbágyot adományoztak (SZOkl, II. 209). A Buccow-féle, 1762-es összeírásban két csíki görögkatolikus templom szerepel, egy Csíkszentgyörgyön, egy Csíkszentdomokoson (Ciobanu 1926, 69–70), 1835-ben a csíkcsicsói görögkatolikusok (30 lélek) az időközben létesült csíkszépvízi görögkatolikus parókiához tartoztak (ŞEM 1835, 152–154).

[75] Szőcs J. 1998, 96; 1999, 139.

[76] Benkő K. 1853, I. 49.

[77] Szőcs J. 1998, 80.

[78] A Gyulafehérvári Érseki Levéltár állományában 1821-től meglévő – meglehetősen hiányos (1823, 1828, 1831, 1833–1834, 1836–1837, 1843–1848, 1870–1895 évek nincsenek meg) – anyakönyvek szerint a 19. század első felében Csíkcsicsón görögkatolikus: *Kádár Demeter* (Demetrius) – 1826; *Kádár János* (Joannes) – 1827, 1838; *Kádár Miklós* – 1849, 1854; *Kádár István* – 1850.

[79] Takács Gy. 2001, 79–82. „A székelység eléggé zárt, erős nemzetiségi hagyományokkal bíró, katonailag szervezett társadalmat képezett [...] Idegennek, betelepültnek [...] erős volt a motiváltsága, a késztetése arra, hogy a székelységhez, mint privilégiumokkal (előjogokkal) többé-ke-

hét emberöltő alatt bőséges lehetőségük volt a – legalább viszonylagos – beilleszkedésre.[80] Erre utal, hogy a csicsói egyház korabeli anyakönyveiben néhány – igaz, csekély számú – római katolikus Kádárt is fellelhetünk, egyikük neve mellett pedig 1830-ban a vallásfelekezetet jelölő „R. Cath." mellett a „Miles Csitso" bejegyzés is szerepel.[81]

A Magyarcsügésre jobbára a 19. században beköltözött többi család – a Györgyiczék, az Ardelánok, a Csiszárok, a Károlyok, a Kondrák, a Korbulyok, a Kristályok és a Szőcsök – eredete is meglehetősen vegyesnek mondható. A *Károly*ok menasági, a *Csiszár*ok csíkszentmihályi, a *Kondrák* gyimesbükki, a *Korbuly*ok csíki (talán csicsói), a *Kristály*ok csíkszentdomokosi, a *Bodor*ok gyimesfelsőloki (ugrapataki) eredetűek, a *Györgyiczék* Csíkdelnéről, az eredetileg csíki vagy udvarhelyszéki *Szőcs*ök pedig minden bizonnyal Moldva felől költöztek Magyarcsügésre, csakúgy, mint az *Ardelán*ok.[82] A csíki székely, valamint a gyimesi és moldvai – magyar és román – hagyományok keveredéséből sajátos kultúra jött létre ezen a területen. A magyarcsügésiek körében rögzített folklóranyag jól tükrözi a falu eredetét. A helybeliek repertoárjában éppúgy fellelhetőek voltak a régies magyar énekelt népballadák, mint a magyar archaikus népi imádságok vagy a magyar és román nyelvű ráolvasók. Utóbbiak legkülönlegesebb példányait éppen a kötetünkben szereplő kéziratos füzetekben lelhetjük fel. Láthatjuk majd, a magyar és román néphit elemeinek ezen a vidéken megszokott keveredése jellemzi a magyarcsügési füzetekben található ráolvasásokat is, ami különös módon tükrözi a falu és a környező vidék lakóinak eredetét, peremvidéki létét. Ideértve természetesen a magyarcsügési Gábor nemzetséget is, amelynek sorsa, a település más családjainak történetéhez hasonlóan, bízvást regényesnek mondható.

vésbé felruházott társadalmi réteghez, csoporthoz hasonlóvá váljon, gyorsan hozzáidomuljon" (Szőcs J. 1998, 81–82).

[80] A csicsói görögkatolikus románság asszimilációját jelzi számarányuk folyamatosnak mondható csökkenése is (1850: 3,6%; 1869: 2,1%; 1880: 2,4%; 1890: 1,3%; 1900: 0,6% – Varga E. 1998, 287).

[81] GyÉLt. Csíkcsicsói rk. egyház anyakönyvei 1821–1905: Kováts Péter felesége, *Kádár Borbála* – 1824; *Kádár Péter* és felesége, Batzoni Borbála – 1830.

[82] Takács Gy. 2001, 52–56, 82–85, 101–107.

4.

A magyarcsügési Gábor család eredete

A magyarcsügési Gábor család őse Gyimesfelsőlokról – ahol a Gáborok, Középlokhoz hasonlóan, akkorra viszonylag kiterjedt, mély társadalmi beágyazottságú nemzetséget alkottak –, valamikor az 1850-es években került a szűk tucatnyinál aligha több, elszórtan, egymástól jelentős távolságra meghúzódó házból álló, még templommal, pappal sem rendelkező Magyarcsügésre.[1] A gyimesi Gábor nemzetség elődei a Bethlen-féle összeírásban (1614) nem szerepelnek a csíki – sem a gyergyói vagy kászoni – famíliák között,[2] bár a keresztnévi eredetű családnevek gyakoriak a vidéken; Csíkban a családnév-állomány több mint felét teszik ki, s az ilyen nevet viselők háromnegyede szabad székely.[3]

A Gáborok ugyanakkor igen régi időktől fogva lakhattak Gyimesfelsőlokon – ahová, úgy tűnik, Moldvából jöttek –, a gyulafehérvári püspöki szentszék egy 1762-es házassági perben keletkezett irata[4] ugyanis tanúként említi a 45 esztendős *Gábor Györgyöt* és a 40 éves *Gábor Jánost* (minden bizonnyal az előbbi öccsét), akik akkor mindketten a „Nyíresnek nevezett helyen" – azaz Felsőlok és Középlok határvidékén, a Borospatakán máig meglévő *Nyíres* nevű kaszálóterületen – tartózkodtak, az Apor család jobbágyaiként.[5] Az említett perben szereplő, a férj „testi közösködésre" való „tehetetlensége" miatt válni akaró házaspár – Barabás István és felesége, Pusztinai Erzsébet – a csíkdelnei Bocskor Mihály jobbágyai. Amint a per kapcsán felvett jegyzőkönyvből kiderül, a pár 1751-ben (vagy 1752-ben) lezajlott lakodalmában mind az akkor 34–35 esztendős Gábor György, mind pedig a 29–30 éves Gábor János ott volt. Részt vettek a helybeli Racza Illés házánál rendezett vacsorán is, „a' kinek házához vitte vala Barabás István Pusztina Erzsébetet, mivel magának háza nem volt".[6] A szinte bizonyosan Moldvából

[1] Takács Gy. 2001, 82.

[2] Takács É. 1983, 111–112, 148.

[3] Takács É. 1983, 114–115, 119. Jó háromtucatnyi régi székely családnévvel együtt a *Gábort* is román eredetűnek mondja ugyan a levéltáros Liviu Boar, ám bizonyítékot – ahogyan, úgy tűnik, szokása – itt sem mellékel, felvetését is alighanem ennek megfelelően kell kezelnünk (Boar 2004, 63–64; vö. Szőcs J. 2006, 65–66).

[4] GyÉLt. Püspöki Iratok 1224–1778, 240. Exhibiti meritum – Annus 1763, Num. 46 (március 22): Processus Elisabetha Pusztinai, et Stephani Barabás in causa impotentia viri. Közli: Bárth 2006a, 23–26.

[5] Az alacsonyabb, jó vízellátású területeken tömegesen növő nyír „másodlagosan a magasabb régiókban a bükkösök és a lucosok irtása nyomán" is jelentkezik (Ilyés 1997, 421), a Kápolnapataka (Tankókpataka) fölött magasodó *Felső-Nyíres* elnevezése tehát önmagában is irtásra, talán éppen az említett Gáborok és taxás társaik tevékenységére utal.

[6] Bárth 2006a, 24–25: GyÉLt. Püspöki Hivatal Iratai 46/1763 (17. doboz).

jött fiatal házaspár tehát szegény, házatlan zsellér, hiszen lakodalmukat is más ember, az illyefalvi Biális Elek úr 55 esztendős jobbágya, Racza Illés házánál tartották, aki maga is úgy vall, „István a' menyasszonyt a' házamhoz hozá, és a lakodalom is nálam mene végbe".[7]

Gábor Györgynek és Jánosnak azonban ekkor már volt háza, sőt valamicske vagyonkája is, hiszen Barabás István és felesége házasságkötésük után – tehát még az 1750-es években – az előbbinél „lakának négy esztendőkig", míg utóbbit, amint a perbeni tanúkihallgatás során vallotta, három évig szolgálták.[8] Mindez, figyelembe véve a *telepítvényességről* fentebb írottakat, arra utal, Gábor György és János feltehetően már 10–12 esztendővel az esküvőt megelőzően, azaz nagyjából 1740–1742-ben a Gyimesek vidékén élhettek. Kezdetben – amikor húszas éveik elején-közepén jártak – egy-egy szomszédos területet a fentebb említett, szokott módon „taxába" véve és megtisztítva, majd idővel (8–12 év múltán) a jogot meghosszabbítva, vagy a területet megvásárolva, immár saját birtokukon gazdálkodtak. Az *Apa-havas* (1330 m) szomszédságában lévő *Hideg-kút*ból eredő Borospataka régi neve *Minyite-* vagy *Minyitipataka*, s emlékezzünk csak Zöld Péter szavaira, melyek szerint 1772-ben már „több mint harminc esztendeje annak, hogy a Csíkszentmiklósi Egyházközség Minyite havasának nevezett helyét [...] a Lonkán lakó magyaroknak, akiket (még) csángóknak is mondanak [...] bérbe adta".[9] A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, Gábor György és János ott lehettek a havast taxába vevők között.

Az említett *Minyite havasa* (1397 m), amely a II. (1806–1869) és a III. Katonai Térképen (1869–1887) *Miniti* formában szerepel, *Borospataka* (Minyitipataka) és *Kápolnapataka* (Tankókpataka) között magasodik. Vélhetően ezen a vidéken élt – az 1740-es évektől – azoknak a Losteiner Leonárd által említett, moldvai eredetű és római katolikus családoknak a többsége, akik 1773-ban kápolnát emeltek Tankókpataka mellett, különben aligha épült volna a kápolna éppen ide. Borospataka bal oldalán – Szőcsökpataka mellett – fut alá a Tatrosvölgyébe *Gáborokpataka*. Láthattuk, a szájhagyomány szerint talán innen került a faluba – valamikor a 18–19. század fordulója táján – a kosteleki Gábor nemzetség őse, a szépvízi örmény marháit a havason őrző Gábor Simó, de innen költözött Magyarcsügésre valamikor 1840–1850 táján a helybeli nemzetségalapító, Gábor György is. A fentebb idézett perben tanúként meghallgatottak tisztában voltak Barabás István és felesége családjának történetével, nem egy esetben személyesen ismerték azok rokonait, „következésképp, a házaspár felmenői és a gyimesi tanúk egyaránt olyan népességet képviseltek, amelyik a gyimesi és a moldvai tájon is otthon érezte magát. Mindkét területen járt-kelt, dolgozott, lakott, többször ki- és beköltözött" – fűzi hozzá a tanúkihallgatási jegyzőkönyv egyes részleteit közlő Bárth János.[10]

[7] Bárth 2006a, 25.
[8] Bárth 2006a, 24–25.
[9] Szőcs J. 2002, 321.
[10] Bárth 2006a, 24.

Készítette: Zombory Andrea

A Gyimes vidékén ekkortájt a „zsellérek, colonusok letelepedése a bizonytalanság és a kilátástalanság miatt kezdettől fogva nagy nehézségekkel járt", hiszen „a kaszálót, legelőt csak bérlő zsellérek sohasem lehettek biztosak abban, hogy mennyi ideig használhatják a bérelt földet, mikor jön egy új bérlő, aki többet fizet, s ezért a földesurak annak szánják a megélhetést biztosító parcellát".[11] Egy, talán hasonló esetből fakadó, kemény összecsapásba torkolló, majd – három év után – guberniumi határozattal lezárult ügy éppen a gyimesi Gáborok egyik családjának nevéhez fűződik.[12] A *Csíki Székely Krónika* révén elhíresült csíkszentmihályi Sándor Zsigmond elődeitől ugyanis a Gyimesen lakó Gábor nemzetség és Szőts János földet és kaszálót béreltek. Sándor Zsigmond azonban zaklatta a bérlőket, rátört közösen tartott esztenájukra, s – több mint száz juhukat elhajtván – „vagyonukat elprédálta", amivel nekik „elszenvedhetetlen károkat okozott". A Gáborok panasza szerint nekik Sándor Zsigmond nem földesuruk, mégis meg akarja fosztani őket vagyonuktól, pedig évente 40 forint taxát és 15 forint királyi contributiót [adót] fizetnek, mint colonusok [bérlők]. A földet nem is tőle, hanem elődeitől bérelték, mégis ki akarja őket semmizni a használatból, mert az örmények többet fizetnének, mint ők.

[11] Antal 1992, 61.

[12] Nem tudni, a periratban szereplő Gáborok milyen kapcsolatban álltak a fentebb említett Gábor Györggyel és Jánossal. Aligha valószínű, hogy esetükben csupán névrokonságról lenne szó.

1799 nyarán Sándor Zsigmond a bérelt területen lévő szénafüvet saját magának akarta lekaszáltatni, ám amikor embereivel a Kabala-hágó alatti havason (Széphavas) megjelent, a Gáborok szembeszálltak vele, mondván, hogy a havas megkaszálása – mint bérlőket – őket illeti. A tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint Gábor Demeter „mindenféle ocsmányságokkal egybe szidván" becsmérelni kezdte az ekkor mintegy huszonhárom esztendős Sándor Zsigmondot, s a többiekkel „az úrfi elejébe méntenek a Gáborok kaszákkal agyarkodva, s az úrfinak hol füle, feje, nyaka, orra mellett hordozták a kaszát", és sem Istennel, sem pedig a törvénnyel nem gondolva, „sok istentelen káromkodások között kaszákkal verni kezdték, majd belé vonták egy nagy gübébe, ahová szinte belé nyuvada... lélegzetet is alig tuda venni". Az ügy guberniumi vizsgálata során kiderült: Sándor Zsigmond embertelenül bánt zselléreivel, állataikat elhajtatta, rájuk lövöldözött. Gábor Demetert pedig megkötöztetvén udvarába vitette, ott tartotta láncon, míg a bérelt földeket, életveszélyes fenyegetések terhe mellett, contractusban [szerződésben] vissza nem szolgáltatta neki. Két ökrét, láncát, szekerét, flintáját is elvette. Az ügyben 1802 októberében kelt guberniumi leiratban Bánffy György kormányzó kötelezi Sándor Zsigmondot a zselléreitől erőszakkal elvett javak visszaadására.[13] Az említett iratból megtudhatjuk továbbá, hogy a Gyimeslokán birtokkal rendelkező Sándor Mihálynak egy Gábor vezetéknevű zsellére 1802-ben Sándor István úrfitól tíz forintért legelőhelyet, erdőt és lakhelyet vett árendába, a kérdés tehát – ilyen módon – megoldódott.[14]

A Gábor nemzetség korabeli gyimesi jelenlétéhez két újabb, jó három évtizeddel későbbi adattal is rendelkezünk. Egy csíkszépvízi jegyzőkönyv szerint 1835. április 11-én a „Csík Szépvízi Ferentz Jóseph ő kegyelme házánál [...] jelentvén magát Gyimes lokon lakó providus [nem nemes] Gábor Péter, az kinekis kérése lévén, hogy Ugra nevezetű helyünkből Boros pataka fejiben, a mely hívattatik Kokojzás teleknek", telepedhessen át „irtás és pusztítás végett".[15] A *Berze-tető* (1260 m) és a tőle az Apa-havas irányában fekvő *Habarász-kert*[16] között elterülő *Kokojzás telek*[17] a vízválasztón túl eredő, Moldva felé siető Csügés-vize felső folyása mellett fekvő Magyarcsügés közelébe esik.[18] Olyannyira közel, hogy egy a csíkszentimrei Henter báró 1832-ben Moldvába hajtván ellopott ökreinek ügyében, 1839-ben elrendelt kihallgatás jegyzőkönyvében a tanúként meghallgatott, akkor huszonöt esztendős – tehát 1814-ben született – Gábor Péter már mint „Molduvai, csügési" lakos kerül bejegyzésre.[19] Fentiek alapján – nagy vonalakban

[13] Antal 1992, 63–65, 92: CsLT. Csíkszék iratai, 1802. 4227. 24.

[14] Antal 1992, 60, 91: CsLT. Csíkszék iratai, 1802. 4227. 24.

[15] Bárth 2005, 158.

[16] Az ún. *Habarász-kert* az Apa-havas melletti területen megtelepedett, ősfoglaló Tankó „Habarász" Péter egykori tanyájának területe (Vö. Vitos M. 2002–2003, I. 29, 184; Takács Gy. 2001, 85).

[17] Az 1944-es Katonai Térképen: *Kokolyszás* (III. KT. 5476 Ny).

[18] Takács Gy. 2001, 78–86.

[19] Az ekkor kikérdezett további huszonegy tanú közül jó néhányan viselnek olyan családnevet (például Nagy, Császár, Kádár, Czerán, Szentes, Sebestyén, Domokos, Hajnal, Argyilán),

– előttünk áll a gyimesi Gáborok korai története. Úgy tűnik, elődeik 1740 körül jöttek Moldva felől – talán vissza – a Tatros völgyének erdélyi szakaszára, a későbbi Gyimesfelsőlok és Gyimesközéplok vidékére, közelebbről a hasonló csángó magyar családok által éppen az idő tájt „évi 12 magyar forintért" bérbe vett Minyite-havas, azaz a jelenlegi Borospataka és Kápolnapataka környékére, taxás zsellérekként.

A Gáborok neve a nagygyimesi egyház 1785-től vezetett anyakönyveiben először egy 1789-es esküvő, majd egy 1793-ban lezajlott keresztelő és egy 1822-es temetés kapcsán szerepel.[20] Felső- és középloki családjaikról a későbbi időszakra vonatkozóan elsősorban a *Csik Gyimes-Lokki Megye Anyakönyvei*ből nyerhetünk fontos adatokat. Ezekben, tehát a Gyimesközéploki Római Katolikus Egyház említett – csupán 1854-ben kezdődő,[21] később (így 1870–1895 között) is hiányos – házassági, keresztelési és halotti anyakönyveiben a Gáborok helybéli családjainak tagjai már a kezdetektől szép számmal szerepelnek. Mindegyikük római katolikus, kivételt egy középloki házaspár, az 1856. június 23-án frigyre lépett *Gábor János* és felesége, *Balázs Erzsébet* képez, akik egyesült görögkatolikusok.[22]

Ebben az időszakban – tehát a 19. század közepén, második felében – ugyanakkor a csíkszépvízi görögkatolikus egyház 1841-től vezetett anyakönyveiben szép számmal szerepelnek Gábor vezetéknevű görögkatolikusok is, akik jobbára a Tatros felső folyása mentén kialakult *Tatárbükkön* (Bükkloka, Făgeţel) lakoztak. Az említettek többsége azonban nő, akik talán felsőloki, római katolikus családban születtek, s csak férjük

amelyekkel mind a mai napig találkozhatunk Magyar- és Románcsügésen, illetve a szomszédos Gyepecén (Takács Gy. 2001, 79: CsNL. Felcsík iratai: 28/XIV/938/1839).

[20] Salamon J. 2014, 302.

[21] Az ún. *kontumáci templom és megyéje* – amelyet hivatalosan *Gyimesi, Csíkgyimesi Egyház*-nak neveztek – egészen a 19. század közepéig a völgy egyetlen római katolikus egyházközsége volt. Ehhez tartozott filiaként, *Bükk* és *Lok(k)* néven az egész Gyimes-völgye, amelynek lakossága, lelki igényeitől vezérelve, lassan birtokba vette az új templomot. 1823-ban az anyaegyház körüli részen mindössze 45 főt vettek számba, míg a filiában 650-et, ekkorra tehát „a határtisztviselők számára épített templom [...] gyakorlatilag a csángók temploma lett" (Bárth 2003b, 5–6; 2006b, 45). A 19. század derekára jócskán megszaporodott gyimesi csángóság (1850-ben a három nagy csángó telepen élők száma 2882, amiből 2131 [73,94%] magyar, 2143 [74,35%] római katolikus; 1857-ben ugyanott 3641 lélek él, ebből 2695 [74%] római katolikus – Dávid Z. 1994, 346–347; Dányi 1992, 126–127) közül a közép- és felsőloki hívek számára a Középlok területén – talán már 1799-től – álló kis fatemplomot az 1850-es évek első felében megnagyobbították. 1853-ban Gyimesközéplok önálló egyházközséggé lett, amelyről Felsőlok – hosszas huzavona után –, előbb mint expositura (1905), majd 1912-ben mint önálló plébánia, levált (Ilyés 2002, 266, 268; Bárth 2003b, 6, 28–84; 2006b, 45–46).

[22] GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867. Gyimesfelsőlokon ezekben az évtizedekben (1850–1865) a lakosságnak mindössze 1,9–4,3%-a görögkatolikus (1850: 4,3%, 1857: 1,9%, 1865: 3,7%). (Dávid Z. 1994, 126–127; Ilyés 2002, 263; Bárth 2003b, 9.) Az 1900-as adatok szerint Felsőlok 1896 lakosa közül 1807 lélek (95,3%) római katolikus, 68 (3,5%) fő görögkatolikus, 1 személy (0,52%) ortodox, a maradék 20 (1,05%) egyéb felekezetekhez (református, unitárius, zsidó) tartozik (NÉPSZ. 1902, 384–385; SEM 1903, 80; Bárth 2003b, 7).

vallását követve tértek át, váltottak rítust[23] az anyakönyvekben ugyanis – egy vélhetően görögkatolikus leányanyán, Gábor Ilonán (Elena Gabor)[24] kívül – csupán egyetlen görögkatolikus családfő, Gábor Péter szerepel, aki feleségével, Száva Ilonával (Szava Elena) együtt, kisfiuk, Demeter (Demetrius) 1844. július 13-án végbement keresztelője

[23] CsÁLt. F.47/251. Csíkszépvízi görög-katolikus egyház anyakönyvei (1841–). Újházasok, 1850: Palosan Mihai és *Gabor Margarita* – Tatárbükk, Gc. esküvői tanúk; 1865: Nic.[olaus] Palosan és *Maria Gabor* – Tatárbükk (?), Gc. újházasok. Keresztelések, 1844. július 13. előtt: Palosan Michael és *Gabor Anna* – Tatárbükk, Gc., leányuk, Anna; 1845: Mich.[ael] Palosan és *Ioanna Gabor* – Tatárbükk, Gc., fiuk: Georgius; 1850: Michael Palosan, *Gabor Johanna* – Tatárbükk, Gc., keresztszülők; 1853: Mich.[ael] Valimfer, *Margareta Gabor* – Tatárbükk, Gc., keresztszülők; 1856: Mich.[ael] Palosan, *Gabor Ioanna* – Tatárbükk, Gc., keresztszülők; 1886: Bucur P. Simion, *Gabor Maria*, G. cath. din Tatarbükk, keresztszülők; 1886: uők. G. cath. ex Tatarbükk, leányuk: Rusandra. A feltevést, hogy a tatárbükki, Gábor leánynevű asszonyok jobbára a felsőloki, római katolikus Gábor nemzetségből kerülhettek a Tatros forrásvidékének egyesült görögkatolikus lakosai közé, erősítheti az 1866. március 15-én, a felsőloki gazdálkodó, Gábor József és felesége, Simó Borbála leányaként született, római katolikusnak keresztelt Gábor Mária és egy Tatárbükkön, 1886-ban, a görögkatolikus egyházi anyakönyvekben mint a helybeli Bucur P. Simion felesége, először keresztszülőként, majd nemsokára anyaként is felbukkanó Gabor Maria között feltételezhető személyazonosság (GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867. Keresztelések, 1866. március 16: Josephus Gábor és felesége, Barbara Simó – Felső Lokk, R. cathol. oecon. leányuk: Maria; illetve CsÁLt. F.47/251. Csíkszépvízi görögkatolikus egyház anyakönyvei (1841–). Keresztelések, 1886: Fikó Georgie RC és felesége, Tieran Maria G. Cat. Din Gyepecze (senitori din Tatárbükk) – Tatárbükk, leányuk: Angelina, keresztszülők: Bucur P. Simion, *Gabor Maria* G. Cath. din Tatarbükk; Bucur P. Simion és felesége, *Gabor Maria* G. Cath. ex Tatarbükk – Tatárbükk, leányuk: Rusandra, keresztszülők: Bucur P. Petrea, Palu[san?] Catrina). Megvizsgálva a felsorolt asszonyok keresztneveit (*Margit* – Margarita, *Mária, Anna, Johanna/Janka* – Ioanna, Johanna), elmondható, azok éppúgy lehetnek magyarok, mint románok; tény, hogy nincs közöttük olyan kirívóan „románo̊s", mint a későbbi generációban az *Alexandra* (1850), az *Angelina* (1886) vagy a *Rusandra* (1886). A felső- és középloki, római katolikus Gáborok között – ebben az időszakban – az *Ilona* (Keresztelések: *1860*, 1861; Házasságok: 1860, 1863, 1864, 1865; Halottak: 1858, 1867 – Helena), *Katalin* (Ker.: *1863, 1864, 1867*; Ház.: *1856*, 1863, 1867; Hal.: 1855 – Catharina), *Borbála* (Ker.: *1861*, 1862; Ház.: 1859, 1861, 1864, *1865* [Rozália Borbála] – Barbara), *Anna* (Ker.: 1858, *1866*; Ház.: 1860, 1866), *Mária* (Ker.: 1866; Ház.: *1863, 1867*; Hal.: *1867*), *Magdolna* (Ker.: 1857; Ház.: *1861, 1864* – Magdalena), *Erzsébet* (Ker.: 1859, *1865* – Elisabetha), *Rozália* (Ház.: *1865* [Rozália Borbála], 1866), *Margit* (Ker.: 1856), *Terézia* (Hal.: 1856) női keresztnevek fordulnak elő. (GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867. A középloki adatokra utaló évszámokat itt kurzívan szerepeltetem.) A korabeli keresztnevek ugyan nem túl változatosak, *Szent Annán* és *Szűz Márián* kívül a fontosabb névadó szentek – amint láthatjuk is – általában *Szt. Ilona* († 326), *Alexandriai Szt. Katalin* (IV. sz.), *Szt. Borbála* († 306), *Szt. Mária Magdolna* (I. sz.), *Árpádházi Szt. Erzsébet* (1207–1231), *Szt. Rozália* (1010/1020–1066 k.), *Antiochiai Szt. Margit* († 307), *Avilai Szt. Teréz* (1515–1582); talán mégis figyelemre méltóak a tatárbükki, görögkatolikus és a felső- és középloki római katolikus családokban a felnőtt nők keresztnevei közötti „egyezések".

[24] CsÁLt. F.47/251. Csíkszépvízi görög katolikus egyház anyakönyvei (1841–). 1873: *Elena Gabor* – T.[atár]bück, Gc. (?), (bitang?) leánya, Marica, keresztszülő: Elena Palosan.

kapcsán bukkan fel a bejegyzésekben.[25] Ő minden bizonnyal azzal a Gábor Péterrel azonos, aki 1835. április 11-én a „Boros pataka fejiben" lévő „Kokojzás telek"-re való telepedés iránti kérelmét fogalmazta meg Csíkszépvízen.[26] A Gáborok – amint az anyakönyvek idézett adataiból kitűnik – különösen a talán a Felső-Fehér vármegyei *Pálos*ról Tatárbükkre vándorolt,[27] már a 18. század utolsó harmadában bizonyosan ott élő *Palosán*ok (Paluşan, Paloşan),[28] rajtuk kívül az ugyancsak görögkatolikus *Bokor*ok (Bucur) családjaival ápoltak szorosabb kapcsolatot (házasság, komaság), de már ebben az időszakban felbukkannak a feljegyzésekben a velük szintén komaságba került hárompataki Györgyiczék, Kádárok, Czeránok, Csilipek, Vrencsánok családjainak tagjai.[29]

A magyarcsügési Gáborok fiágának keresztnevei *(György, János, István, Miklós)* a gyimesi – így a felsőloki – Gáborok családjaiban is elterjedtek,[30] illetve használatosak.[31] Az említetteken kívül gyakori a *Péter*, a *Gábor* és a *József*, előfordul a *Mihály*, illetve a *Vazul (Basilius)* is.[32] Az egyházi feljegyzések tanúsága szerint a Gáborok családjai ekkoriban

[25] CsÁLt. F.47/251. Csíkszépvízi görögkatolikus egyház anyakönyvei (1841–). Keresztelések, 1844. július 13: *Peter Gabor* és felesége Szava Elena – Tatárbükk, Gc, fiuk: Demetrius, keresztszülők: Palosan Bucur, Csilip Elena.

[26] Bárth 2005, 158.

[27] Ilyés 1998b, 294: CsÁLt. Protocolu matriculare dein parochia Gr. Catolica a Szépvízului. Mortii 1866–1889.

[28] Tatárbükkén (Bükkloka) már 1762-ben említi egy jegyzőkönyv *Vasile Paluşant* (CsÁLt. 28/4/1762/154. [Prot]. Idézi: Szőcs J. 1999, 125). Ugyanőt a csíkszentmiklósi megyebíró, Szőts Péter perében tanúként hallgatták ki 1772-ben (Bárth 2006a, 30).

[29] CsÁLt. F.47/251. Csíkszépvízi görög-katolikus egyház anyakönyvei (1841–). Újházasok, 1850: Dionisiu Palosan, *Csilip Margarita* – Tatárbükk, Gc., tanúk: Palosan Mihai, *Gabor Margarita*; 1865: Nic.[olaus] Palusan, *Maria Gabor* – Tatárbükk, Gc., tanúk: *Ilias Vrencsan*, Anna Palusan; Keresztelések, 1844. július 13. előtt: Palosan Michael és *Gabor Anna* – Tatárbükk, Gc., leányuk: Anna, keresztszülők: *P. [etrus] Györgyitze, Kadar Elena*, Kostelek; 1886: Fikó Georgie rk., *Tieran Maria* G. Cat. Din Gyepecze (senitori din Tatárbükk) – Tatárbükk, leányuk: Angelina, keresztszülők: Bucur P. Simion, *Gabor Maria*, G. Cath. din Tatarbükk. További keresztelések: 1844: *Peter Gabor* és Szava Elena – Tatárbükk, Gc., fiuk: Demetrius, keresztszülők: Palosan Bucur, *Csilip Elena*; 1853: Dem.[etrius] Polosan és *Marg.[areta] Csilip* – Bükkloka, Gc., leányuk: Anna, keresztszülők: Mich.[ael] Valimfer, *Margareta Gabor*; 1856: Demetrius Palosan és *Marg.[areta] Csilip* – Tatárbükk, Gc., fiuk: Demetrius, keresztszülők: Mich.[ael] Palosan, *Gabor Ioanna*; 1871: Palosan Georgie és Santa Elena – Tatárbükk (?), Gc., leányuk: Anna, keresztszülők: *Gabor Petrus, Csilip Varvara*.

[30] GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867: 1854–65 – *Gábor György*; 1854–56, 1858, 1860–61, 1864–65, 1867 – *Gábor János*; 1855, 1857, 1859, 1862–66 – *Gábor István*.

[31] GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867: 1857, 1859 – *Gábor Miklós*.

[32] GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867: 1855–65, 1867 – *Gábor Péter*; 1856–57, 1863–67 – *Gábor Gábor*; 1855–56, 1860, 1864–66 – *Gábor József*; 1857 – *Gábor Mihály*; 1867 – *Gábor Basilius (Vazul)*. Gábor Basilius 1867-ben már legalább hetvenes évei közepén járhat – és mindig helyben lakhatott, felesége, *Ambrus Ilona* (Helena) is tipikus gyimesi nevet visel –, hiszen fia, *Gábor István* ötvenöt esztendősen veszi feleségül a huszonhat éves *Tankó Ilonát* (Helena), s lakóhelyükül Gyimesfelsőlok van az anyakönyvben feltüntetve (1867. okt. 10).

– tehát a 19. század közepén – az ugyancsak régi „loki" nemzetségek, a környékbeli családok többségével szoros rokonságban (házastárs, apa- és anyatárs), keresztkomaságban állanak.[33] Társadalmi beágyazottságuk tehát jelentősnek mondható, s ez nyilván hosszú évtizedek, generációk együttélésének eredménye. Láthattuk, az okiratokban felbukkanó első Gáborok már az 1740-es évektől ezen a vidéken élhettek, ami jó száz esztendőt, azaz négy-öt emberöltőt jelent. 1879–1880-ban a felsőloki elöljárók között találjuk *Gábor Jánost*, 1897–1899-ben pedig *Gábor Imrét*. 1885-ben a Gáborokpatakára és Récepatakára is kiterjedő körzet határbírájának választották *Gábor Péter* Györgyöt, 1890-ben határpásztori megbízást kapott *Gábor Gábor Györgyé* és *Gábor Gábor Istváné*, 1894-ben határbíró *Gábor József Györgyé*.[34] A felsőloki egyház különválásának kérdésében 1904 februárjában összehívott gyűlés jegyzőkönyvét aláírók között a fentieken kívül is még vagy tucatnyi, a nemzetséghez tartozó férfi és asszony szignatúrája szerepel.[35] A család régiségére utal, hogy 1857-ben Felsőlokon Gábor Péter felesége, Fábián Ilona hatvanhárom; 1858-ban ugyanott Tankó József özvegye, Gábor Ilona hatvanhét; 1867-ben a középloki Mihók János özvegye, Gábor Mária hatvannyolc esztendős korában hunyt el. Mindnyájan római katolikusok voltak.[36]

Ebbe a nemzetségbe, a felsőloki Gáborokpatakára született, valamikor 1840–1850 között, az a Gábor György, akit a csügési falualapító, Kádár Illés unokája,[37] a Gyimesbükki Egyház Anyakönyveiben római katolikus „Molduvai Csügészi"-ként szereplő, gyermektelen, tehetős Kádár György[38] szolgának fogadott: „Kádár Gyurka szógának vette Gábor-patakáról Gábor Gyurka nevezetü gyereket".[39] A magyarcsügésiek emlékezete szerint a sokgyermekes, szegény családból származó felsőloki Gábor György – ahogyan utódaitól tudom – tizenkét évig, haszonra foghatóságától besorozásáig, azaz nagyjából hattól tizennyolc esztendős koráig szolgálta gazdáját, aki ennek béréül, amikor a katonaságtól leszerelt és nősülni készült, egy kb. 3–3,5 hektáros „kertet" (kaszá-

[33] A rokonokat, komákat adó családok között az *Ambrus*ok, *Antal*ok, *Baligá*k, *Bartos*ok, *Blágá*k, *Borbély*ok, *Fábián*ok, *Ferenczek*, *Fodor*ok, *Főczé*k, *Gerczul*yok, *Gergely*ek, *Jánó*k, *Karácson*yok, *Kolumbán*ok, *Mihály*ok, *Mihók*ok, *Nagy*ok, *Paál*ok, *Pórá*k, *Posztolátyi*k, *Simó*k, *Szőcsö*k, *Tamás*ok, *Tankó*k, *Tímár*ok, *Vaszi*k említhetők.

[34] Bárth 2003b, 14–15, 17–18.

[35] Bárth 2003b, 59: Gábor Károly, +Gábor Imbre, +Gábor György Józsefé, +Gábor Antalné, +Gábor Péter Istváné, +Gábor Péter Jánosnéé, +Gábor János Istváné, +Gábor József Józsefé, +Gábor Istvánné, +Gábor Gábor Istváné, +Gábor József, +Gábor György Istvánnéé, +Gábor Gábor Györgyé, +Gábor János Györgyé, +Gábor György Andrásnéé, +Gábor József Györgyé, +Gábor Ferenc, +Gábor István, +Gábor Istvánné özv. A felsoroltak, értelemszerűen, mind római katolikusok.

[36] GyÉLt. Gyimesközéploki rk. egyház anyakönyvei 1854–1867.

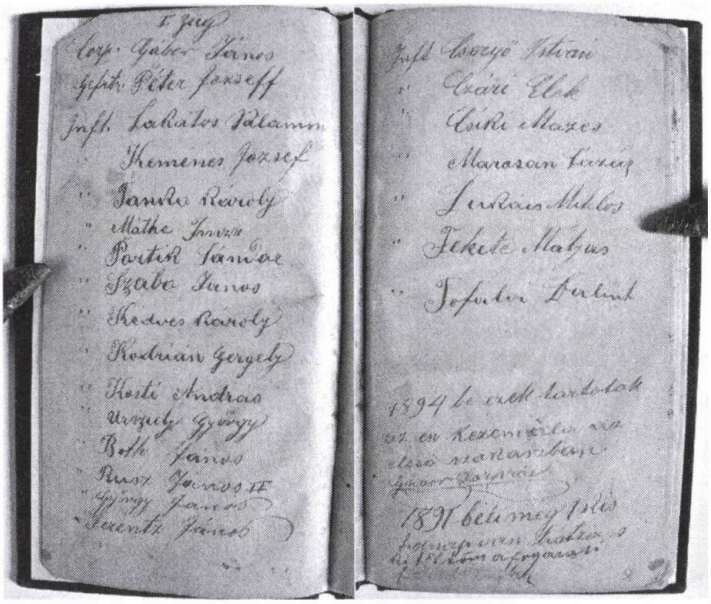
[37] Takács Gy. 2001, 84; vö. Magyar 2003, 254. o. 348. sz.

[38] GyÉLt. Gyimesbükki rk. egyház anyakönyvei: Apographum Matriculae Baptisatorum Anni 1856.

[39] Takács Gy. 2001, 84.

lóhelyet) és néhány állatot adott neki.[40] Gábor György így letelepedett, megházasodott, utóda a csügési „ős"-ben maradt fia, az 1870-ben született János.[41] Az említett telket leszármazottaik mind a mai napig használják.

Az apró csügési telepen felnőtt Gábor János, aki unokája szavaival „lábszárfélig érő kenderingbe járt", az 1890-es évek első felében katonai szolgálatot teljesített, amint arról az első kéziratos füzetének lapjain található (általa 1893–1894-re datált) feljegyzések tanúskodnak.

A Gábor János tizedes vezette szakasz (I. Zug) névsora.
Katonai feljegyzés az első kéziratos füzetből (1894)

[40] Takács Gy. 2001, 84. A kötetben szereplő adatokat Gábor János unokája egy hozzám írott magánlevélben pontosította: „Gábor György származott Gáborokpatakáról (Felsőlok). Született egy több gyermekes családba kb. 1840–50. között. Mikor elérte a munkaképességet alkalmazta szógának a csügési Kádár György ki unokája volt Csügés első lakosának Kádár Ilésnek... [...] Kádár Györgynek meg feleségének nem volt gyerekük és mivel a gazdaságba megvolt a gyerekek szerepe, ebbe az esetbe helyettesitették szolgával és így került Gábor György Kádár György szolgájává ami kinyult 12 évig. Miután a katonasagból hazatért és eljött a nősülés időszaka kikérte gazdájától a bérét azé a sok esztendői szolga sorsé, amiert a gazdája adott neki kb. egy 3,5 Ha-as kertet és egynehány jószágot." Megemlítendő, hogy pontosan erre az időszakra esik a gyimesi csángó telepítvényesek földmegváltása. A gyimesi községekben élő telepítvényesek által bérelt földterületek ugyanis nem minősültek úrbéres földnek, így ők az 1848-as jobbágyfelszabadításból kimaradtak, sorsukat csak az 1873. évi XXII. tc. rendezte. A gyimesi csángók az 1870-es évek elején nagy pert vívtak, hogy bérletként használt irtott földjeiket a szépvízi „három tízes birtokosságtól" megválthassák (Antal 1992, 72; Bárth 2003b, 19; 2005, 151).

[41] Takács Gy. 2001, 84.

Leszerelése után többfelé, így a Csíkszereda–Gyimesbükk vasútvonal építésén (1895–1897)[42] is dolgozott, ahogyan utódai mondják, „oda alkalmazkodott". Itt ismerte meg leendő feleségét, az áldomási „Pecman" nemzetségből való Antal Borbálát is, akinek nevét első füzetébe is bejegyezte,[43] s akit lóháton vitt – talán régi szokás szerint szöktetett, amint mondják, „ellopott"[44] – a havasi utakon haza, Magyarcsügésre:

> A feleségét nagyapám Áldomásrol hozta. S ahogy hallottuk, lóháton hozta el... hogy nem tudom, hogy történt, hogy ugy lopta-e el a szüleitöl, vagy pedig közös megegyezéssel. De minden esetre lóháton hozta vót el. Akkor nem lehetett ezen az uton járkálni, Palánkától le s fel, Csügésen, hanem Áldomás vőgyin feljöttek, és Pipacs-hegyen át, Borospataka fejin, Vojkán, és itt lejöttek, ezekenn a lejtőkön, ide, a faluba.[45]

Házasságukból három gyermek érte meg a felnőttkort, Anna, István és Miklós. Anna Románcsügésre ment férjhez, öt gyermeke született. Unokái, dédunokái közül sokan ott élnek ma is.[46] Miklós a második világháborúban valahol a Szellő-hegy környékén esett el mint árkász, gyermek nem maradt utána. Az „ösben" Gábor István (1909–1989), majd fia, Gábor Emil (1936–2017) maradt.

Gábor István a falubeli Korbuly Ilonát vette feleségül, akitől négy gyermeke született. A család, valamint a velük közeli rokonságban álló Kádár Imre[47] és felesége, Be-

[42] Az *arányosítási törvény* (1871. évi LV. tc.) után jelentős erdővagyonok koncentrálódtak egyes faipari vállakozók kezében, ekkortól létesültek a Gyimeseken a nagyobb fűrészüzemek, iparszerűvé téve az erdőirtást (Antal 1992, 73–76). A Csíkszereda–Gyimesbükk szakaszon 1895-ben (az 1895. évi VII. tc. alapján) kezdődött a vasútépítés, a vonalat 1897. október 18-án avatták fel (Bényey 1903, 5; Gidó 2006, 69, 71; Salamon J. 2014, 206).

[43] MCsK I: „Antal Borbárt csík gyimes áldomási születés".

[44] A leányszöktetés, a nőrablás régi úzusa a Gyimeseken, de Moldvában is gyakori volt. Az Ausztriai Jezsuita Rendtartomány 1645. évi jelentésében is beszámolnak a moldvai csángó magyaroknak erről a szokásáról (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 316).

[45] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.

[46] Balogh Ödön a románcsügési Vojka- és Csügéspatakában is említ Gábor vezetéknevűeket: Vojkapataka – Gábor János Borbár (Pálinkásné), Gábor János Péter, Gábor János Péter (Hatytyú); Csügéspataka – Gábor István (Füstös), Gábor István (Füstöske – előbbi fia lehet), Gábor Péter (Balogh Ö. 1942, 17–18).

[47] A magyarcsügési Kádár nemzetség fiága a felsőloki Gáborok közül, a csügési Nagy Tódor által megejtett Gábor Rozália „bitang" gyermeke, Gábor Vazul – Kádár György általi – örökbe fogadása révén élt tovább. Kádár György ugyanis később, „gyermek nélkül lévén, elvette [...] Gábor Gyurka testvére fiát, Vaszit, Gábor Vaszit Gáborpatakáról, amelyiket katonasága után nevükre is vett. Igy lett Gábor Vasziból Kádár Vaszi. Kádár Gyuriék elhaltak, az örökbe vett gyermek megcsaládosodott és a leszármazottait, akikből máma még él Imre bácsi [...] Gábor eredetüek, mert Kádár Gyurka halálával a Kádárok kipusztultak. A vérbeli Kádárok" (59 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. február 9); „Csicsóból Kádár Illés jött vót legelőbb bé ide. Osztá' ő alapitotta itt meg a Kádár családot. Tölle származtak vót. Osztá' vót neki es egy fia, Péter,

Gábor János tizedes leszerelési emléklapja, 1916-ból (Győrfy Eszter felvétele)

reczki Borbála az elsők között váltottak rítust és tértek meg a római katolikus egyház kebelébe, amikor Kosteleken 1942. január 1-től kihelyezett római katolikus lelkészség (expositura) létesült,[48] ahol a lelkigondozást eleinte az ezzel a kolozsvári püspöki helytartó által megbízott, a faluba 1942 augusztusában érkezett ferences atya, P. Sebestyén Benjámin (1942–1943), majd rendtársa, a gyergyóditrói születésű P. Köllő Bonifác (1943–1948) végezte.[49]

vót... Péternek egy fia, Gyuri, s osztá' Gyurinak vót egy fia, édesapám, Vaszi. Kádár Vaszi. Osztá' én maradtam, Kádár Imre. Me' édesapáméknak sok gyermekik vót, osztá' azok meghóltak mind, egyedül maradtam meg" (86 éves férfi, Magyarcsügés, 1993. december 10). A Gáborok és a Kádárok családja ily módon szoros rokoni szálakkal kötődik egymáshoz.

[48] GyÉLt. 32.778/1942; Győrfy 2016, 99. Az *expositura* (a latin *expono* 'kihelyez' igéből) a „plébániának önálló lelkipásztori hellyé fejlődő része" (MKL, III. 449.), rövidebben – amint például a gyimesfelsőloki expositurát létrehozó püspöki leirat is nevezi – *fiókegyház* (Bárth 2003b, 65).

[49] GyÉLt. Exemplar authenticum Matriculae Baptisatorum Expositurae Rom. Cath. Kostelek ex a. 1942–1988; Takács Gy. 2001, 107.

Gábor János fia, István (jobbról), egy magyarcsügési lakodalomban

Gábor János az első világháború alatt – már negyvenes évei közepén járva – két esztendeig az ojtozi fronton szolgált felderítő rajparancsnokként, ahol is – ahogyan hallottam – csaknem egész raját elveszítette a harcokban, őt azonban nem sértette soha egyetlen golyó sem. Életben maradása tehát valóságos csoda volt. Igaz, éppen ebből a célból másolta le „1916 ápril 30án Székel udvarhelyt Gábor János korporáll"[50] második füzetébe azt a – csak töredékesen ránk maradt – a kilenc nagy erejű betűt (B.I.F.K.H.L.K.N.K.) tartalmazó *csodás levelet*, amelyet magával hordozván „minden pisztoly / vagy fegyver golyo, amitt feléje irányítanak Isten / parancsára elveszti irányát". {II.1, 1r}

„Ezen levél a menyböl van a földre / küldve, és Mária Bolds. oltáraba / meg találtuk 1894 ben / ott szált az oltár körül s a mint / hozá akartak nyulni ki kerülte / minden élő teremtés kezét / 1910-ig mig egy igazi tiszta szívű / és lelkű katholikusnak / sikerült a szent sorok[at] / le másolni" – olvashatjuk másutt a ponyvai eredetű szövegben. {II.1, 2r} A talizmánként hordozott mennyei levél tehát egy viszonylag új – bizonyosan 1910 után kiadott –, nyomtatott ponyvakiadványról került a kéziratos füzetbe. Gábor János második füzetének feljegyzései szerint 1918. november 5-én, amikor „a fel bomlás meg történt", szabadult meg „a fa kenyér és a Fekete leves től". A katonai szolgálatból hazatérve közbirtokossági erdészként ügyelt a környék – Csíkszépvízhez tartozó – erdeire. Feleségével annak 1939-ben bekövetkezett haláláig éltek együtt.

[50] A német *Korporal* jelentése 'káplár, tizedes' (vö. rom. *corporal* 'uaz').

Az idős Gábor János (jobbról a második), háza előtt, családja körében

A gyászév leteltével a már hetvenesztendős Gábor János megkért egy a felsőloki Ugrapatakára való, Simó Ilona nevű hadiözvegyet, s tizennégy évig élt vele együtt, amikor is lebénult, és az idős asszony – nem tudván urát megfelelően gondozni – hazament a fiútestvéréhez Ugrára, ott is halt meg, 1972-ben. A magatehetetlen öregembert menye, Gábor Istvánné képviselte, gondozta, forgatta még további három esztendeig, a Kosteleki Római Katolikus Egyházközség anyakönyvei szerint 1957. november 26-án bekövetkezett haláláig.[51]

[51] A *Matricula defunctorum* adatát a Kosteleken szolgált, időközben elhunyt Salamon Antal plébános úrtól kaptam.

5.

A magyarcsügési ráolvasófüzetek

A nyolcvanhét esztendőt élt Gábor János után három, 1893–1894 és 1933 között keletkezett kéziratos füzet maradt ránk, amelyeket unokája, Gábor István fia, Gábor Emil őrzött meg napjainkig. A füzeteket az ő kérésére feleségem, Csuzi Enikő restaurálta és bekötötte.[1] Az első füzetben (MCsK I), amely 1893–1894-ben – tehát a lejegyző, Gábor János huszonhárom-huszonnégy esztendős korában – keletkezett, katonai feljegyzéseken kívül két régi imádság olvasható. Az elsőt *Szent Gertrudisrol könyörgés litánia formara* felirattal látta el az imát feltehetően nyomtatott mintáról átmásoló Gábor János {I.1}, aki a második szöveg fölé az *Imádság melyel Istennek szenteld szenvedeseidet* címet illesztette {I.2}. A két imaszöveg végső forrása a 18–19. század imádságoskönyvei között keresendő {I.1–2/Megj}, amelyek – sok más ponyvanyomtatványhoz hasonlóan – minden bizonnyal elterjedtek lehettek a régi Csíkszéken, így a Gyimes völgyén és az azt övező vidéken is.[2] Az imádságok után következő – megegyező, enyhén barnás tónusúnak tűnő, fekete anilintintával, egyazon kézírással való – bejegyzés alapján mindkét szöveget „Gábor János irta 1894 Deczember 22én". A kézírás megegyezik a másik két kéziratosban szereplővel. Ebben a füzetben egyéb imádságok, ráolvasók nem találhatóak.

A második kéziratos füzetből (MCsK II) az *Aranykertbe' aranyfa* című kötetben három ráolvasót, közöttük egy magyaros helyesírással papírra vetett, román nyelvű, *kígyómarás* elleni deszkentálást {II.3}, egy-egy *kantéros boszorkányok* ellen, illetve *gonosz szélbaj térités*-re való ráolvasást {II.5, 7}, az utóbbihoz kötődő három imádságot és fohászt („Minden olvasás Kezdetnel monandó", „Minden olvasás után végzendö", „Kérjetek és meg adatik..." – II.11, 16, 18), valamint egy Pádovai Szent Antal mennyei útjá-

[1] A második füzet elülső, kiragasztott előzéklapjára a possessor, Gábor Emil a következő bejegyzést írta: „Gabor Emil tulajdona. Ezt a noteszt örököltem nagyapámtol Gábor Jánostol amit apám Gabor István őrzött meg és juttatott nekem Ujra kötötte Bécsbe Csuzi Enikő 1996 Budapestről."

[2] A hajdani Csíkszék területén magam is jó néhány ponyvagyűjteményt, s azokban soktucatnyi vallásos ponyvanyomtatványt leltem föl. A füzetté összefűzögetett, négy, nyolc, tizenhat oldalas búcsús ponyvák jellemzően a 19. század utolsó harmadából, illetve a 20. század elejéről valók. Az egyik ilyen idézett ponyva-kolligátumot az áldomási „Pecman" nemzetség Rakottyáson, 2008-ban, kilencvenesztendősen elhunyt tagja, Antal Péter „Pecman" örököseinél leltem fel. A gyűjteményben szereplő tizenkét ponyvakiadvány pontos adatait nemrégiben közöltem (Takács Gy. 2015a, 67). A jóval születése előtt nyomtatott „levelek" egy részét Péter bácsi még otthonról vihette magával a messzi Rakottyásra (az utolsó nyomtatvány záróoldalán, nehézkes kézírással, a „Tankó Jánosné" bejegyzés olvasható), feltételezhető hát, hogy a családban másoknak – így Gábor János feleségének, Antal „Pecman" Borbálának – is lehettek hasonló ponyvái, imakönyvei.

ról és csudatévő képességének elnyeréséről szóló, „Minden féle olvasasnál használando" apokrif imát {II.17} már közöltem.[3] Ez a füzet, néhány benne szereplő adatból megállapíthatóan, 1916 után keletkezett (első bejegyzése, amint láthattuk, 1916 áprilisában, Székelyudvarhelyen kelt), benne a katonai feljegyzéseket követő, a ráolvasókat és a hozzájuk kötődő imákat tartalmazó, második részt pedig 1918. november 5. után vetette papírra Gábor János. A füzet utolsó része, amelyben számunkra jobbára érdektelen feljegyzések olvashatóak, az 1930-as évek első felében íródott, az utolsó bejegyzett dátum 1933 augusztusa.

A félig üres, a tímárséggal, bundakészítéssel is foglalkozó Gábor János által többnyire különböző bundahím-variánsok vázlatos rajzaival teleírt *harmadik füzet*ben (MCsK III), amely két – tőkefa adás-vétel lefolyását rögzítő, 1928 januárjában és márciusában kelt – tintaceruzás bejegyzés alapján az 1920-as évek második felében keletkezhetett, mindössze egyetlen, ám annál ritkább ráolvasó található. A magyar szöveg, amely felirata *(Visza küldés)* szerint is az *urszita* és más rontások[4] visszafordítására szolgált, felépítése és egyes jellemző elemei (így a *veszett farkas*sá váló gonosz alakja; a valójában, amint látni fogjuk, feltehetően *kilenc gázló*ra, *kilenc rév*re utaló „kilenc odor" kifejezés; a román eredetű *szpurkat*, azaz 'tisztátalan, istentelen' szó használata) alapján eredetileg – minden bizonnyal – román nyelven hangozhatott. {III.1/Megj.} Úgy tűnik, a helybeli román néphitben elterjedtebb ún. *visszacsinálás*ok (rom. *desfăcere*)[5] köréből származhatna, bár a hozzá kapcsolódó, a székely és csángó népi vallásosságban széltében elterjedt ún. *Kicsi Hiszekegy* imádság[6] jellegzetes sorai („...mi hiszünk egy Istenbe / bizunk mi Istenünk / be eza bizott Istenünk / lakozék mindenkor a mi testünkbe és lelkü / nkbe Am") arra utalnak, esetleges átfordítása és magyar nyelvű használatba vétele óta hosszabb idő telhetett el. {III.1/Megj.} A régies kézírással, ceruzával, folyamatos sortördeléssel lejegyzett szöveg mindenesetre unikális a magyar ráolvasások körében.

A három kéziratos füzetben szereplő szövegek fontosabb jellemzőit egy jól átlátható táblázatban foglaltam össze:

[3] Takács Gy. 2001, 299–301, 485–486, 495–514.

[4] A rontások igen gyakori és veszélyes fajtájáról, az ún. *urszitá*ról (rom. *ursită* '[bal]sors, végzet, jövő, rontás, varázslat' – Vö. LEX.BUD, 739; Laurianu – Massimu 1873–1876, II. 1539; Barcianu-Popovici 1886–1888, 678; Puşcariu 1905, 172; Şaineanu 1908, 778; Márton 1972, 575; Márton – Péntek – Vöő 1977, 396) és a „megcsináltatások" egyéb fajtáiról később írok részletesebben. Az urszita gyógyítására vonatkozik II.12 szövegünk.

[5] A *visszacsinálás* a rontás megfordításának, levételének, a rontóra való visszafordításának szokott terminusa. Már egy 1737-es, aranyosszéki perben tagadja a boszorkánysággal vádolt jobbágyasszony, hogy rontását *visszacsináltatta* volna (Kiss – Pál-Antal 2002, 427).

[6] Takács Gy. 2001, 330–340; vö. Tánczos 2001, 192.

	Szöveg címfelirata	Szöveg funkciója	Nyelv	Szöveg eredete	Írószer-használat	Keletkezés ideje
I.1	Szent Gertrudisrol könyörgés litánia formara	ima, könyörgés	magyar	imakönyv	fekete anilintinta, töltőtoll (vagy tollszár)	1894. dec. 22.
I.2	Imádság melyel Istennek szenteld szenvedeseidet	ima	magyar	imakönyv	fekete anilintinta, töltőtoll (vagy tollszár)	1894. dec. 22.
II.1	[Mennyei levél]	amulett	magyar	ponyva, vagy kéziratos	fekete anilintinta, töltőtoll (vagy tollszár) és fekete grafitceruza	1916. április 30.
II.2	Torok gyéktol	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	fekete grafitceruza és tintaceruza	1918. november 5. után
II.3	kigyomarástol	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	tintaceruza	1918. november 5. után
II.4	Torok gyíkhez penteken	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór (kolinda)	tintaceruza	1918. november 5. után
II.5	[Tejelvevő boszorkányosok ellen]	ráolvasás	magyar	folklór	fekete grafitceruza és tintaceruza	1918. november 5. után
II.6	vissza fordítások	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	tintaceruza	1918. november 5. után
II.7	ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités	ráolvasás	magyar	folklór	tintaceruza	1918. november 5. után
II.8	A beteg meg Mosása	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	fekete grafitceruza	1918. november 5. után

	Szöveg címfelirata	Szöveg funkciója	Nyelv	Szöveg eredete	Írószer-használat	Keletkezés ideje
II.9	Az obríntyíktol	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	tintaceruza	1918. november 5. után
II.10	a minden olvasáshoz szükséges	ima	román (fonetikus lejegyzés)	folklór, vagy egyházi eulogiszmosz	tintaceruza	1918. november 5. után
II.11	Maria tisztelete. minden olvasáskezdetnel monando	ima	magyar	imakönyv	tintaceruza	1918. november 5. után
II.12	Az urszitától	instrukciók a rontástól való ráolvasáshoz	magyar	néphit	tintaceruza	1918. november 5. után
II.13	[Gonoszok ellen]	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	piros grafitceruza	1918. november 5. után
II.14	Az orbáncztol valo olvasás	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	fekete grafitceruza	1918. november 5. után
II.15	A Lóorbánczтol	ráolvasás	román (fonetikus lejegyzés)	folklór	fekete grafitceruza	1918. november 5. után
II.16	Minden olvasás után végzendö	ima	magyar	imakönyv	tintaceruza	1918. november 5. után
II.17	Minden féle olvasasnál használando	ima	magyar	imakönyv	tintaceruza	1918. november 5. után
II.18	[Imádság]	ima	magyar	imakönyv	tintaceruza	1918. november 5. után
III.1	Visza küldés	ráolvasás	magyar	folklór	fekete grafitceruza	1928. k.

Dolgozatomban a három kéziratos füzetben fellelhető szövegek mindegyikét, azaz összesen kilenc román {II.2, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 14, 15} és három magyar ráolvasás {II.5, 7; III.1}, egy román {II.10} és hat magyar imádság {I.1, 2; II.11, 16, 17, 18}, valamint a második füzet elején szereplő, ponyvai eredetű „mennyei levél" {II.1} szövegét közlöm. A román deszkentálások *torokgyík*ra {II.2}, *kígyómarás*ra {II.3}, *torokgyíkra pénteken* {II.4}, *obrintyálás*ra {II.9}, az *ördög és más gonoszok távoltartás*ára {II.13}, valamint *orbánc* {II.14} és *lóorbánc* {II.15} gyógyítására szolgáltak, egy a különböző rontások ún. „visszafordítását" írja le {II.6}, egy másik pedig a *megrontott ember megmosás*ára volt használatos. {II.8} A román nyelvű ima – magyar felirata szerint – „minden olvasáshoz szükséges". {II.10} A magyar ráolvasók *tejelvétel* ellen {II.5}, *ijedtség*re, azaz a „gonosz szélbaj" térítésére {II.7}, valamint *rontás visszacsinálás*ára, a rontó személyre való *visszaküldés*ére {III.1} voltak alkalmasak, a néphit szerint. Egy rövid, *Az urszitától* feliratú füzetrész magát a ráolvasót nem, csak a rontás elleni olvasást kísérő hiedelem-cselekedetekre vonatkozó rövid utalásokat tartalmazza. {II.12} A hat magyar imádság közül kettő *Szűz Mária* {II.11, 16}, egy *Páduai Szt. Antal* {II.17}, egy *Szent Gertrúd* {I.1} alakjához kötődik, egy a *szenvedéseket felajánló imádság* {I.2}, egy pedig biblikus fogantatású, ám bizonyos ráolvasó elemekkel különös módon keveredő *kérő-ima* {II.18}. Az első füzetben szereplő két imádságról {I.1, 2} nem tudható, funkcionálisan kötődtek-e a második és harmadik kéziratosban lévő ráolvasásokhoz.

A szövegek kapcsán néhány dolgot meg kell jegyeznem. Legfontosabb talán a magyar nyelv dominanciája. Ez annak ellenére is nyilvánvaló, hogy a füzetekben több a románul lejegyzett textus, a meghatározó, jelentősebb ráolvasások körében pedig csaknem háromszor annyi román {II.2, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 14, 15}, mint magyart {II.5, 7; III.1} találhatunk, ráadásul utóbbiakról is valószínűsíthető, hogy eredetileg román nyelvűek voltak. {II.5/Megj; II.7/Megj; III.1/Megj.} Az imádságok körében ez éppen fordítva van: az első kéziratost is figyelembe véve hat – illetve, a szent levéllel {II.1} együtt hét – magyar imára {I.1, 2; II.11, 16, 17, 18} egyetlen román nyelvű {II.10} jut. A ráolvasókat tehát inkább románul, az imákat pedig magyarul – az első füzetben szereplő két imádság {I.1, 2} és a mennyei levél {II.1} kivételével, úgy tűnik, leginkább *diktálás után* – jegyezte le Gábor János. Mindenhol, még a kizárólag fonetikus román nyelven leírt szövegek esetében is, magyarul szerepel azonban a ráolvasás, illetve az imádság – előbbiek esetében a szöveggel gyógyítható betegségre utaló – *felirata*. Ugyanúgy a ráolvasóval együtt használandó imák megnevezése (Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy), illetve az olvasást szükségképpen kísérő gyógyító-gonoszűző hiedelem-cselekedetek leírása is.

Mindez, a fonetikus románsággal megörökített szövegekben fellelhető, értelemzavaró nyelvtani hibák sokaságával egyetemben nyilvánvalóan arra utal, Gábor János, mint magyar anyanyelvű ember, románul (legalábbis írni) csak módjával tudott. A magyar nyelv elsődleges voltára utal az is, hogy három igen jelentős – eredetileg, amint látni

fogjuk, szinte bizonyosan román nyelvű – ráolvasót {II.5, 7; III.1} magyarul olvashatunk a füzetekben. Hogy ezeket az olvasásokat maga Gábor János ültette-e át az anyanyelvére, vagy már így „örökölte", arra nézvést semmilyen fogódzónk nincs, az öröklés azonban, különös tekintettel a szövegek kiforrott voltára, sokkal valószínűbbnek, csaknem bizonyosnak tűnik. Az első kettő talán már régebben is így volt használatos a vidéken, leginkább még a harmadik {III.1} esetében merülhet fel a fönti kérdés.

A második füzetben (MCsK II) a magyar és a román ráolvasók többé-kevésbé folyamatosan kerültek bejegyzésre. Az íráskép, az írószerhasználat és más körülmények alapján azonban arra következtethetünk, hogy az 1916. április 30-án, Székelyudvarhelyen papírra vetett „mennyei levél" {II.1} után következő tíz szöveget {II.2–11} szinte bizonyosan egy időben, feltehetően ugyanattól az embertől, diktálás után írta le Gábor János. Annak, hogy a szövegeket kéziratosból másolta volna, sokkal kisebb a valószínűsége. Mindez alighanem röviddel 1918. november 5-i leszerelése után történt. A II.12–18 szám alatt szereplő szövegeket valószínűleg később, talán csak az 1930-as évek elején-közepén jegyezte be füzetébe. A kézírás helyenként már idősebb emberre (vagy sietségre) vall, néhol az írószer-használat is más. A *Seteduci dracu...* kezdetű ráolvasást {II.13} például piros ceruzával jegyezte fel – talán ez akadt hirtelen a kezébe. A „mennyei levél" utáni első tíz szöveg {II.2–11} rendezettebb írásképe azt sugallja, hogy azokat nyugodtabb körülmények között jegyezhette le, ami – úgy gondolom – arra utalhat, esetükben a ráolvasó „tudomány" tudatos, tervszerű átadásáról és átvételéről beszélhetünk.

A szövegek jó részénél, így a szemmel láthatólag összetartozó II.2–11 számú imák és ráolvasók esetében, de talán másutt is, az őket átörökítő is egyazon személy lehetett, amiből – miután az említettek között magyar és román szövegek egyaránt szerepelnek – az következik, hogy az átadó tudományos nem „sült román", de nem is románul nem vagy alig tudó székelyes csángó volt. Úgy tűnik, inkább magyarul és románul egyaránt beszélő, feltehetően görögkatolikus ember kellett legyen, aki román – pontosabban fogalmazva, inkább románo s – közegben élt, erre utal legalábbis az általa átörökített ráolvasások helyenként igen archaikus nyelve és jellege. Tehát a szövegeket átadó Moldvát is megjárt, onnan visszaköltözött, vagy román származású, azonban a Gyimesek vidékén esetleg már generációk óta élő családból származó csángó lehetett. A ráolvasók görögkatolicizmushoz – illetve ortodoxiához – való kötődése a szövegekből elég nyilvánvalóan kitűnik. Mindent felsorolni itt nincs mód, de csaknem mindegyik ráolvasó esetében találhatunk erre utaló jeleket, amelyekre az adott szövegekhez fűzött *Megjegyzések*ben rendre utalok is.

Mindezek alapján úgy tűnik, amennyiben a magyarcsügési kéziratosokban szereplő szövegek eredetükben nem helybeliek (vagy kostelekiek, gyepeceiek), akkor leginkább Palánka környékéről, Gyimesbükkről – azon belül is főként Rakottyásról, Bálványos-

patakáról, Tarhavaspatakáról – vagy Bükklokáról származhatnak. Miután ugyanis a román nyelvű elemi oktatás csak a kiegyezést követően indult meg, s a régebbi iskolák nívójához a 19. század végére zárkózott föl,[7] a 19–20. század fordulójára a Gyimes vidékén is jobbára csak az elszigeteltebb havasi telepeken és völgyekben maradt meg a román nyelvtudás, s ott is inkább kétnyelvűségről beszélhetünk.[8] A századforduló népszámlálásaikor a gyimesbükki román anyanyelvűek közel háromnegyede tudott magyarul.[9]

Az, hogy a ráolvasók többsége (fonetikusan átírt) román, nyilván nem jelenti automatikusan azt, hogy aki használja őket, a hétköznapokban is románul beszél. Erre számtalan példát lehetne hozni a Gyimesek vidékéről, ahol már jó fél évszázaddal ezelőtt – esetenként attól régebben is[10] – számukra érthetetlen, ugyanakkor meggyőződésük szerint igen hasznos, nagy erejű, eredetileg román nyelvű, az értelem nélküli átörökítés során mondóka- vagy mágikus formula-szerűvé lett ráolvasókat használtak a különböző betegségek gyógyítására.[11] A csügési kéziratos füzetek fonetikusan leírt román szövegeiben lépten-nyomon felbukkanó nyelvtani hibák és következetlenségek mindenesetre arra utalnak, lejegyzőjük, de talán még az őket átadó sem tudott igazán jól románul. Az, hogy ezek a helyenként súlyos, értelemzavaró hibák Gábor János lejegyzése során keletkeztek, vagy már a lediktált (másolásra átengedett) szövegekben is ott lapultak, megállapíthatatlan.

Egyes jellemző félreértések, így például a harmadik füzetben szereplő *kilenc odor* ('kilenc üreg', 'kilenc szénapadlás') fordulat, amely eredetileg *nou vaduri* ('kilenc gázló') lehetett {III.1/Megj.}, a magyarul feljegyzett szövegek esetén is a román eredetet valószínűsítik, ám arra, hogy mikor és ki által történt azok lefordítása, nem adnak választ. Ugyanerre utal a román szövegek meghatározó voltán túl a ráolvasások alapvetően „románo s", az ortodoxia körében elterjedt deszkentálásokat jellemző, igen archaikus, a magyar ráolvasókincsben párhuzam nélkül való elemekkel szaturált jellege, amely még a magyarul ránk maradt szövegeket, a második kéziratos hosszú, epikus jellegű két

[7] Egy 1892-ben lefolytatott ellenőrzés Gyimesbükkön korszerű, megfelelően felszerelt görögkatolikus iskolaházat, szakképzett tanítót talált (Boar 2004, 322–326; Szőcs J. 2006, 62). 1873-ban ugyanis itt boronafából készült görögkatolikus iskolát építettek (ŞEM 1900, 341); amelybe 1880-ban (1324, filiákkal együtt 1522 gör. kat. lakosból), azonban csupán 153, 1886-ban (1466/1646 g. k.) 165, 1890-ben (1459/1668 g. k.) csak 105, 1900-ban (1863/2131 g. k.) mindössze 148, 1911-ben (2358/2680 g. k.) pedig 167 gyermek járt (ŞEM 1880, 265; 1886, 271; 1890, 253; 1900, 341; 1911, 121). Az évismétlők száma 1900-ban 30, 1911-ben 72 (ŞEM 1900, 341; 1911, 121).

[8] Ilyés 2002, 264.

[9] Ilyés 1998a, 97.

[10] Így például EA 5540, 39 (Kallós Zoltán gyűjtése,1959); vö. Takács Gy. 2012a, 421.

[11] Takács Gy. 2012a, 415–478.

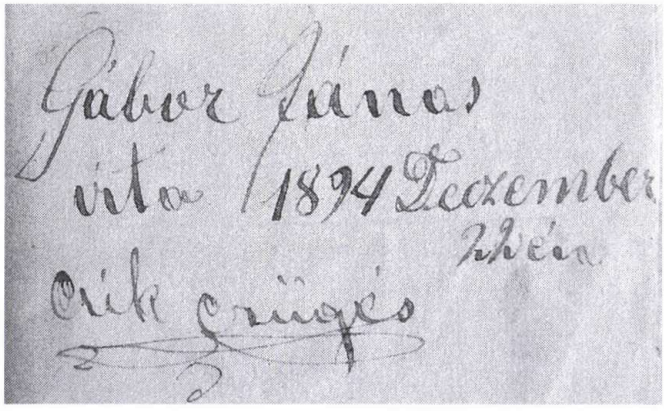
olvasásán {II.5, 7} kívül a harmadik füzetben szereplő *Visza* küldés-t {III.1} is jellemzi. Könyvemben mellékelem a három kéziratos füzetről készült másolatokat, azok betűhív átírását, a fonetikusan leírt román szövegek esetében az eredetiként feltételezhető változatot, valamint annak magyar fordítását.[12]

[12] A fordításokról meg kell jegyeznem, hogy a románul csak módjával tudó Gábor János által a második füzetbe beírt, a szóbeli hagyományozás során helyenként félreértett, fonetikusan lejegyzett román ráolvasásokat nemhogy – viszonylag pontosan – lefordítani, de még az eredeti románra visszaplántálni, sőt kibetűzni sem volt egyszerű. A gyakori forgatástól kopott, zsíros füzetlapokon sorjázó, néhol fekete anilintintával, másutt tinta- és grafitceruzával írt, itt-ott jócskán elmaszatolódott szöveg ugyanis sok helyütt nem „olvasható", csupán nyelvtani és szövegösszefüggéseiből kikövetkeztethető volt, így időnként a ráolvasók egy-egy szavának, sorának puszta kibetűzése-bogarászása is alaposan próbára tette, nemegyszer jócskán meg is haladta a képességeimet. Szerencsém, hogy az idegőrlő szöszmötölésben segítségemre sietett kolozsvári barátom, a Babeş–Bolyai Egyetemen román nyelv- és irodalom szakot végzett Vincze László, így végül is – minden nehézség dacára – sikerült többé-kevésbé kielégítően megoldani ezt a nehéz feladatot. A régies és tájnyelvi szövegek fordítási nehézségeinek áthidalásában nagy segítségemre volt továbbá Vincze Annamária és férje, Marius Constantin Ilina; néhány kisebb, ám annál nehezebben megfejthető szövegrész értelmezésében pedig Czégényi Dóra, akiknek ugyancsak szeretnék köszönetet mondani mindezért!

6.

A kéziratos ráolvasók feltételezhető eredete

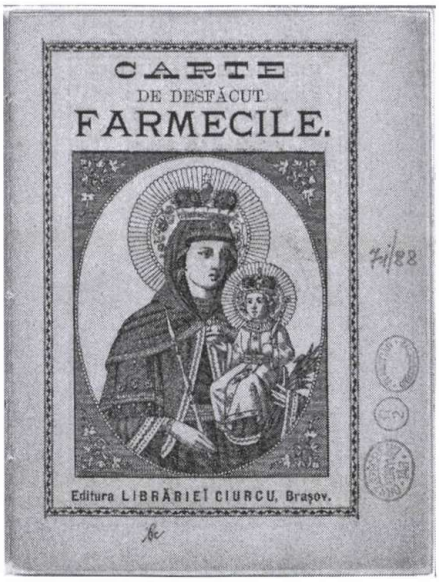
A possessor-bejegyzéseken túl a magyarcsügési füzetek egységesnek mondható, azokkal megegyező kéztől származó írásképe is nyilvánvalóvá teszi, hogy mindegyikük Gábor János (1870–1957) feljegyzéseit tartalmazza. A füzetekben szereplő imádságok eredete a legtöbb esetben viszonylag pontosan tisztázható. Többségük, amint látni fogjuk, a 18–19. század lelkiségi irodalmának széles körű terjesztésére kialakult olcsó imakönyvekből, ponyvanyomtatványokról veszi eredetét. {I.1–2/Megj.; II.10–11, 16–18/Megj.}

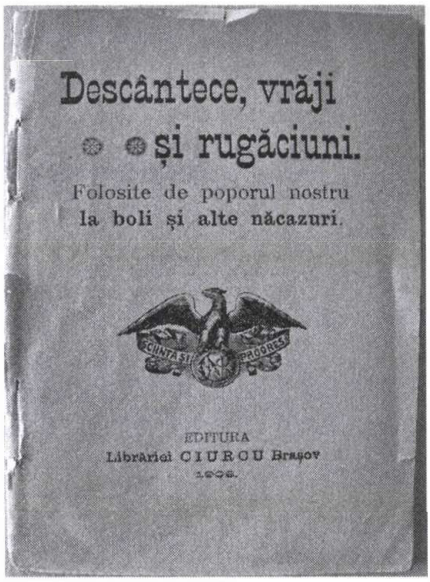

Possessor-bejegyzés az első kéziratos füzetben

Felmerül ugyanakkor a kérdés, honnan származnak a kéziratosokban szereplő, a korabeli gyimesi-moldvai határvidék római és görögkatolikus, keresztény és „pogány" elemekből épülő szinkretikus hitvilágát, vernakuláris vallásosságát tükröző ráolvasások? A nyomtatott források ez esetben, látjuk majd, elég nagy biztonsággal kizárhatók, hiszen az adott időszakból ismerünk ugyan viszonylag olcsó, így feltehetően szélesebb körben elterjedt, román nyelvű ráolvasásokat tartalmazó ponyvakiadványokat,[1] azokban viszont a csügési kéziratosok ráolvasói közül egyetlenegy sem szerepel, csupán hasonló, a román deszkentálásokat általánosan jellemző szövegrészek.

[1] Így például: CDF; DFV; DVR. Igaz, Erdélyben – a Partium nélkül – 1900-ban az 59 évnél idősebb lakosok mindössze egyötöde írástudó, s abból is több a magyar, mint a román (Miskolczy 1982, 122). Romániában ekkortájt (1899-ben) a lakosságnak még a 73%-a analfabéta volt, tehát a falvakban, mondhatni, szinte mindenki (Tóth I. Gy. 1996, 246).

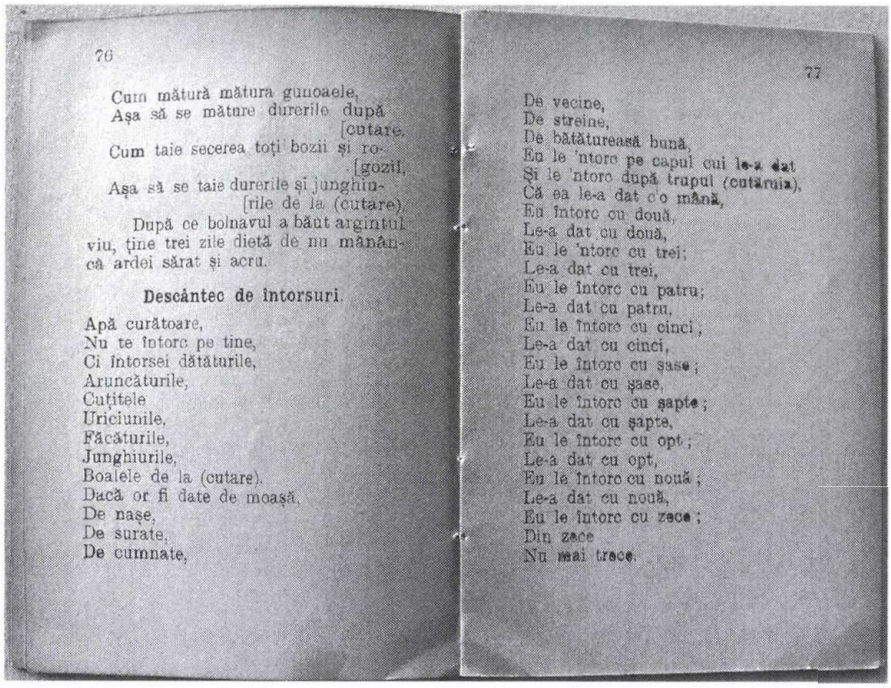

A *Carte de Desfăcut Farmecile* (1893) és a *Descântece, vrăji şi rugăciuni* (1908) című ponyvanyomtatványok címlapja (CDF; DVR)

Ezt tapasztaltam egy *Carte de Desfăcut Farmecile* (A rontásokat feloldó könyv) című, 1893-ban, Brassóban kiadott ponyvát átvizsgálva,[2] éppúgy, mint az ugyanott, 1908-ban megjelent *Descântece, vrăji şi rugăciuni* (Ráolvasók, igézetek és imádságok) című kiadvány esetében.[3]

[2] A harminckét oldalas nyomtatványt – amint bevezetőjében írja – „igen hasznos minden keresztény számára a házában tartani, és jámborsággal olvasni" (CDF, 3). A ponyván található szövegek között vannak zsoltárok (Zsolt 50, 53, 139), több rövidebb, hosszabb imádság, közöttük, a *Lună luminată. Fapt de 99 chipurĭ şi de 99 feluri* (Fényességes hold. 99 féle és fajta csinálmány) címfeliratú ráolvasó után egy hosszú, kérő imádság Istenhez, a Szent Szűzhöz, az összes szent evangélistához és szentekhez, védelemért és segítségért. A füzetecske különösebben drágának sem számított, így elterjedt lehetett, az ára ugyanis mindössze 10 krajcár volt. A kiadványban a csügési kéziratosokon szereplő ráolvasók egyike sem lelhető fel (CDF, 1–32).

[3] A betegségekre és egyéb bajokra használatos ráolvasásokat, bűbájokat és imádságokat tartalmazó ponyva első fejezetében negyvenhét ráolvasó *(descântec)*, a másodikban huszonegy ráolvasás és bűbáj *(vrajă)*, a harmadikban öt imádság és könyörgés *(rugăciune, molitva)* található, utóbbiak némelyike – felirata alapján – ráolvasó funkcióban volt használatos. A benne szereplő szövegek, fejezetek szerint csoportosítva, a következő céllal használhatók: *de deochi* (szemverésre, 4 szöveg, 3–11, 13–15. o.), *de moroi* (kis boszorkányokra, 11–13), *de râmnă* (sóvárgásra, 15–16), *la naşterea copilului* (gyermek születésére, 16–17), *de soare sec* („vaknaptól", napszúrásra, négy szöveg, 17–22), *de strans* (merevgörcsre, 22–23), *de apucate* (megszállottságra , 24–25), *de pus cuţitul* (nyilallástól, 25–26), *de luat cuţitul* (szaggatásra, 26–28), *de junghiu* (nyilallásra, szaggatásra; tüdő-vagy mellhártya-gyulladásra, 28–30), *de ţeapă* (orbáncra, 30–32), *de junghiu sau de mătrăgună* (nyilallástól, avagy

76

Cum mătură măturа gunoaele,
Așa să se mature durerile după
[cutare.
Cum taie secerea toți bozii și ro-
[gozil,
Așa să se taie durerile și junghiu-
[rile de la (cutare).

După ce bolnavul a băut argintul viu, ține trei zile dietă de nu mănâncă ardei sărat și acru.

Descântec de întorsuri.

Apă curătoare,
Nu te întorc pe tine,
Ci întorsei dătăturile,
Aruncăturile,
Cuțitele
Uriciunile,
Făcăturile,
Junghiurile,
Boalele de la (cutare),
Dacă or fi date de moașă,
De naște,
De surate,
De cumnate,

77

De vecine,
De streine,
De bătătureasă bună,
Eu le 'ntorc pe capul cui le-a dat
Și le 'ntorc după trupul (cutăruia),
Că ea le-a dat c'o mână,
Eu întorc cu două,
Le-a dat cu două,
Eu le 'ntorc cu trei;
Le-a dat cu trei,
Eu le întorc cu patru;
Le-a dat cu patru,
Eu le întorc cu cinci;
Le-a dat cu cinci,
Eu le întorc cu șase;
Le-a dat cu șase,
Eu le întorc cu șapte;
Le-a dat cu șapte,
Eu le întorc cu opt;
Le-a dat cu opt,
Eu le întorc cu nouă;
Le-a dat cu nouă,
Eu le întorc cu zece;
Din zece
Nu mai trece.

Rontás visszafordítására való szöveg a *Descântece, vrăji și rugăciuni* (1908) című kiadványból (DVR, 76–77)

nadragulyára, 32–34), *de rânză* (gyomorfájásra, 34–36), *de veninare de șarpe* (kígyóméreg ellen, 36–37), *de șarpe* (kígyótól, 37–38), *de muşcătură de șarpe* (kígyómarásra, 38–39), *de muma pădurii* (álmatlanságra, 39–40), *de spărietură* (hisztérikus rohamra, 41–42), *de bubă* (kelésre, három szöveg, 43–45, 47–49, 50–51), *de dalac* (daláktól, 45–47), *de bube dulci* (ótvartól, 49–50), *de ha bubă* (nagy kelésre, 51–52), *de brâncă* (orbáncra, két szöveg, 52–56), *de izdat* (bélgörcsre, három szöveg, 54–57, 59–60), *de dor de inimă* (szívfájdalomra, 58–59), *de friguri* (hidegleléstől, 60–61), *de izbitură* (zúzódásra, 61–63), *de trănji* (aranyérre, 63–64), *de mâtrice* (bélgörcsre, 64–65), *de gâlci* (gilkától, torokgyulladástól65–66), *de obrinteală* (obrintyálástól, két szöveg, 66–68), *de năjit* (íny- vagy fülgyulladásra, 68–69), *de spurcat* (hasmenésre, 70–71), *de sfinte* (tündérektől, 71–72), *de iele* (tündérektől, 72–73); továbbá *descântecul argentului viu* (az „élő ezüst" olvasása, 74–76), *descântec de întorsuri* (rontás megfordítására, 76–78), *de judecată* (ítéletre, perhez, 78–80), *de potolirea dușmanilor* (az ellenségek megfékezésére, 81–82), *de amuțirea bărbatului* (a férfi lecsendesítésére, 82–83), *de deslegat oamenii* (emberek feloldozására, 83–84), *de dragoste* (szerelemtől, két szöveg, 84–88), *vrajă de dragoste* (szerelmi bűbáj, 88–90), *descântec de urit* (gyűlöletre, 90–91), *vrajă de scrisă* (sors-varázslat, két szöveg, 91–94), *vraja bobilor* (varázsige babbal való jósláshoz, 94–95), *vraja cărților* (varázsige kártyavetéshez, 95–96), *descântec de gânduri rele* (ráolvasó rossz gondolatoktól, 96–97), *de lăuzie* (gyermekágyra, 97), *desfacere de pagubă* (rontásból eredő kár feloldására, 98–99), *descântec de pocitură* (megcsinálásra, 99–100), *de săgetătură* (nyillalásra, 100–101), *îmbărburarea* (a gyermekek, Borbála napján [dec. 4. Sf. Varvara], kányafabogyó és méz keverékével való megkenésére, a himlő ellen, 101), *pocitură de noapte* (éjjeli rontásra, 101–104); valamint *Rugăciune pentru deochi* (imádság

Jelentősebb mennyiségű ráolvasóanyagot közöltek egyes korabeli román nyelvű folyóiratok, periodikák is, mint az 1892–1931 között, Fălticeni-ben kiadott *Şezătoarea*, de ott is csak egyes részleteikben hasonló ráolvasásokat találunk.[4] Kötetünk összeállításánál, a magyarcsügési kéziratosokban található román ráolvasások esetleges párhuzamainak kutatásában, a később említendő folklórköteteken kívül az *Adevărul*, az *Afirmarea*, az *Albina Carpaţilor*, az *Amiculu familiei*, az *Anuarul arhivei de folklor*, az *Arhivele Olteniei*, továbbá a *Cartile sateanului românu*, a *Comoara satelor*, a *Convorbiri literare*, a *Dacoromania*, a *Familia*, a *Foaia populară*, a *Freamătul şcoalei*, a *Gazeta saténului*, valamint az *Izvoraşul*, a *Luceaférul*, a *Lumina pentru toţii*, a *Minerva*, a *Pagini literare*, a *Revista Fundaţiilor Regale*, a *Revista ilustrată*, azon kívül a *Şcoala noastră*, a *Transilvania*, a *Tribuna poporului*, az *Unirea*, az *Universul literar* című napi-, heti-, kétheti és havilapok, folyóiratok, periodikák és évkönyvek egyes számait használtam. Az említett sajtótermékek hozzávetőleg kétezernyi példányát néztem át,[5] míg végül – a *Şezătoarea*-val együtt – nagyjából kétszáz olyat találtam, amelyben ráolvasók vannak. A legkorábbi ilyen lap

szemverésre, 105–108), *rugăciune pentru năjit* (imádság íny- vagy fülgyulladásra, 109–111), *molitva ce se ceteşte în ziua întâi le femeia chendelă* (a gyermekágy fekvésének kezdetén mondandó könyörgés, 112–114), *rugăciunea care se face la locul ce se supără de farmeci sau de niscaiva descântece* (a varázs vagy valamiféle ráolvasás háborította helyen végzendő imádság, 115–116), *rugăciune la casa ce se bântuieşte duhuri rele* (ima a gonosz lelkektől megszállt házra, 117–120). Sok ráolvasóhoz a kísérő cselekedetek rövid leírását is mellékeli a 40 filléres, tehát meglehetősen olcsó, varázskönyv. (Ugyanott egy *Păscălie sau carte de zodii aşezată pe 7 planete, cuprinde 140 ani dela 1907–2045* című, nagy jóskönyv 1 Korona 30 fillérbe, egy *Carte de rugăciuni* feliratú kisebb imakönyv 40 fillérbe, egy káld, perzsa és egyiptomi értelmezésekkel, valamint a csillagfejtés magyarázatával ellátott, *Carte de visuri cu talciuri Haldeice, Persice şi Egipteme şi cu tălmăcirea zodiilor* című álmos- és csillagjósló könyv 32 fillérbe, a már említett *Carte de desfăcut farmecile* pedig 20 fillérbe került (Takács Gy. 2016, 173). A szokott felsorolásokon (betegség fajtái, a beteg testrészei, a betegségdémon hajlékául felajánlott „fekete világ" jellemzékei), az imazáradékok bizonyos típusainak jellegzetes sorain, valamint a román deszkentálások egyéb, megszokott és széles körben elterjedt toposzain túl a hetvenhárom szöveg egyike sem mutat közelebbi rokonságot a csügési kéziratosokban szereplő ráolvasókkal (DVR, 1–120). A szövegek többsége, amint a könyvecske elején olvasható, „különböző gyűjteményekből" („din diferite colecţiuni") származik, ezek olyan, tudományos céllal írt kötetek, amelyekkel – miután kisebb példányszámúak és drágák – az egyszerűbb nép nem igen találkozott, így a ponyvafüzetünkben közölt ráolvasók, bűbájoló szövegek és imák saját hagyományát viszik vissza „a nép"-hez, amely számára – alcíme szerint – a kis nyomtatvány betegségekben és egyéb bajokban hasznos lehet. Igaz, amint láthattuk, Romániában ekkortájt (1899-ben) a lakosságnak még a 73%-a analfabéta volt (Tóth I. Gy. 1996, 246).

[4] Şez 1892–1931. Más, hasonló folyóiratokat, mint például a *„Ion Creanga"* (PPR, II. 339–341 [1285]; III. 488 [1607]) vagy a *Ghiluşul* (PPR, II. 296–297 [1109]) az internetes forrásokban csak elvétve értem el.

[5] Az említett újságokat, folyóiratokat és periodikákat jobbára az internet segítségével, elsősorban a *Biblioteca Digitală a Bucureştilor* (www.digibuc.ro) oldalon, valamint a kolozsvári *„Lucian Blaga" Központi Egyetemi Könyvtár* honlapján (www.bcucluj.ro) található, digitalizált időszaki kiadványok között vizsgáltam át.

1866-ból,[6] az utolsók az 1930-as évek végéről és az 1940-esek elejéről valók,[7] ez utóbbiak már a magyarcsügési ráolvasófüzetek keletkezése után jelentek meg, így azok létrejöttében aligha játszhattak szerepet.

A ráolvasók szövegeinek folyóiratokban és újságokban – nemegyszer heti-, kétheti lapokban – való közlése nyilvánvalóan jelzi az irántuk mutatkozó igényt is. A *Familia* című, 1865 nyarától kéthetente, vasárnaponként megjelenő, olcsó kivitelű és mindössze tizenkét oldalas lap[8] 1866-ban egy rontás *(paz'a)* és egy kelevény *(bub'a)* elleni ráolvasót közöl, de későbbi számaiban is találhatunk hasonló deszkentálásokat.[9] A lap 1901. május 20-i számában például, egy hastífusz *(lângoare)* elleni – hétfőn, szerdán és pénteken mondandó – szöveg mellett egy rontás feloldására használatos ráolvasót is találhatunk, ez utóbbit szombaton, napszentület előtt kell elmondani, kilencszer.[10] Az Aradon, 1896-tól kéthetente megjelenő *Tribuna poporului* című lap[11] V. évfolyamának 161. számában (1901. szeptember 1–14.) nyolc ráolvasás jelent meg a 3–6. oldal alján, közöttük nem csupán igézetre vagy vaknaptól, de kígyómarásra és tündérektől használatos szövegek is.[12]

Az 1905-től Balázsfalván (Blaj) megjelenő *Comoara satelor* című folklórkiadványban[13] is igen sok ráolvasó látott napvilágot. Az 1920-as évek közepén például – 1923 és 1927 között – vagy öttucatnyi román deszkentálás jelent meg itt. Spektrumuk az egyszerűbb – szemverésre és fejfájásra használatos – szövegektől, a kelevényre, udmára, korsóra (jégárpára), kígyómarásra, gonosz időre és ijedtségre való ráolvasókon át egészen az orbáncra, az obrintyálásra (sebláz), a hideglelésre, a tejelvételre, a különböző rontásokra (csinálmány, öntés), a gonosz lelkekre és a sárkányra (balaur) alkalmazott változatokig terjed.[14] A néprajzi gyűjtések fontosságára újsághirdetések is figyelmeztetnek: 1936-ban

[6] Fam II/31: 370–371.

[7] Afirm IV/8–9: 109–110; RevFund IX/9: 675–676; UnivLit LX/29: 8.

[8] PPR, I. 248.

[9] Fam II/31: 370–371; továbbá: Fam II/34: 406–407; VIII/27: 316; X/24: 281–282; 44: 525; 46: 548–550; 47: 562; 48: 573; XXV/51: 603–606; XXXIII/36: 429.

[10] Fam XXXVII/20: 234.

[11] PPR, I. 744; II. 673 [2477].

[12] TribPop V/161: 3–6.

[13] PPR, I. 138; II. 130 [625]; III. 187 [625].

[14] Így például: ComSat I/1, 16: *de bubă* (kelevénytől); I/4, 57–59: *pentru deochiu* (szemverésre); *de durere de cap şi măsele* (fej- és fogfájásra); *de durere de cap* (fejfájásra); *de spărietură* (hisztérikus rohamra); I/7–8, 107–109: *de deochiu* (szemverésre), *de mânătură* (rontástól), *de cârtiţă* (takonykórra); II/1, 11: *de deochi* (szemverésre); II/3, 42–44: *când pierde vaca laptele* (ha elvész a tehén teje); II/4, 55: *de mărin* (kelevényre); II/5–6, 73–74, 96: *de uimă* (nyaki nyirokcsomó-daganatra); *la ulcior* (korsóra, jégárpára); *de cloţani (şobolani)* (patkányokra); *de şarpe* (kígyóra); II/7–8, 113–117: *de mărin* (kelevényre); *de friguri* (hideglelésre); *de buboiu* (kelésre); *când pierde vaca laptele* (ha odalesz a tehén tejhaszna); II/9–10, 144: *de junghiu* (nyilallásra, szaggatásra, tüdő- vagy mellhártya-gyulladásra); III/2–3, 24–27: *de orbalţ* (orbáncra); *de junghiu; de Muma Pădurii* (álmatlanságra); *de obrinteală* (seblázra); *de mătrice* (kólikára); *de duh necurat* (tisztátalan lélekre); III/4, 47–48: *de izdat* (bélgörcsre); III/5, 67–68:

amestecate cu sânge de cal şi cu cenuşa unui viţel ars la momentul când a fost scos din pântecele mamei sale. Obiceiul de a face foc în ziua de 40 de Mucenici, este un frumos obiceiu, căci simbolizează pe acela, în care au fost aruncate corpurile celor 40 de Mucenici. Fumul cu care se afumă creştinii simbolizează pe acela din corpurile sfinţilor mucenici, pe cari creştinii îi socoteau că sunt apărători contra duşmanilor văzuţi şi nevăzuţi.

Bucureşti EM. ELEFTERESCU.

Descântece.

22. De orbalţ.

Mărg şepte fete
din şepte sate,
cu poalele rădicate,
cu mănecele suflecate.
— Voi şepte fete
din şepte sate,
cu poalele rădicate,
cu mănecele suflecate
une mergeţi?
— Mergem să secerăm
grâu şi sacară
şi orz şi ovăs
şi hrişcă
şi *hoaldină*[1])
şi altele.
— Voi şepte fete
din şepte sate,
cu poalele rădicate,
cu mănecele suflecate,
cu secerile *'mbârligate*[2])
nu mergeţi la secerat
grâu şi sacară
şi orz şi ovăs
şi hrişcă
şi *hoaldină*[1])
şi altele.
N. să rămâie curat
şi luminat,
ca un trandaşir în floare,
ca soarele pe cân' răsare;
să nu rămâie
nici cât un şir de mac
în patru deshicat
şi'n mare aruncat.

Auzită dela soacră-mea *Anîţa Şindilariu* de 59 ani din Rădăuţi. E. ŞCARLAT.
Cernăuţi.

[1]) hoaldină = ştiră
[2]) îmbârligat = încârligat

23. De junghiu.

Să se aleagă junghiu,
cum se alege cânepa cea de vară;
că te-oiu lega
cu cânepă de vară;
te-oiu lua pe munca cânechii:
te-oiu da,
te-oiu ara,
te-oiu sămăna
te-oiu culege,
te-oiu topi,
te-oiu bate,
te-oiu mesliţa,
te-oiu răgîia,
te-oiu pieptăna,
te-oiu toarce,
te-oiu răşchia,
te-oiu fierbe,
te-oiu depăna.
te-oiu ţese,
te-oiu ghili,
şi te-oiu coasă
şi te-oiu purta.
Cum se rupe rufa,
când nu se alege nimic,
aşa să se piardă junghiu'.

Basarabia. ELENA F. SPÂNU.

24. De Muma Pădurii.

Fugi Muma Pădurii
zimbato,
ceiţato,
despletito,
Zdupa codruiu,
Muma Pădurii.
Leul cu leoaica,
smeul cu smeoaica,
dracul cu drăcoaica,
fugiţi dela (cutare),
din somn nu'l deşteptaţi,
nu'l spăimântaţi,
nu'l îngrijoraţi.
De astă seară încolo
să nu mai vii.
De-ai veni pe la cap,
te tai cuţitul,
de-ai veni pela mijloc,
dai în foc şi te arzi;
de-ai veni pela picioare,
dai în apă şi te înneci.
Cu cuţitul te-oiu tăia,
cu trei bucăţi de tămâie
te-oiu tămâia,
în apă te-oiu înneca, —
dela (cutare) îi pieca,
să rămâie curat,
luminat,
ca argintul streeurat,
cum Maica Precistă l'a lăsat.

Se descântă cu apă, cuţit şi foc. Apa se pune la picioare, focul într'o oală, la mijloc şi cuţitul la cap cu *tăişul* în afară. Din când în când se tămâie în foc şi se face fum.

Auzit dela *Catalina I. Răhuţ* din Godeni-Doli.

25. De obrinteasla.

Piecă un om mare negru
şi luă o secure mare, neagră 2

şi piecă într'o pădure neagră
şi tăie un copac mare, negru
şi făcù o masă mare, neagră,
şi chiamă toate descântecile
şi toate obrintelele.
Şi pe obrintitul nu'l chiemă;
şi obrintitul se mănie
şi din *vârfete* s'aplecă,
şi din rădăcini secă
şi dela N. plecă
cu toate obrintelele,
cu toate înfiorăturile.

Se descântă cu cărbune stins în unt şi se pune la bubă.

Auzită dela *Rîţa M. Bica* din Podeni-Doli.

26. De mătrice.

Mătrice, mătricioară
capră roşie te făcuşi,
în vârful muntelui te suişi,
un *muscur* (?) cioban te tăie,
te tăie fără cuţit
şi te fripse fără foc
şi te mâncă fără gură.

Se descântă cu fir de mătură, care se aruncă.

Auzit dela *Rîţa M. Bica* din Godeni — Doli.
Craiova. C. I. SĂNDULESCU.

27. De duh necurat.

Descântecul acesta se face numai Marţi dimineaţa înainte de a răsări soarele. Cel ce descântă îa un păhar cu apă, în care a fost puş 9 căţei (bucăţi) de ai. Mai îa şi o furculiţă şi un cuţit, cu care tot mestecă în apă, împungând din când în când căţeii de ai şi zicând descântecul:

N. N. Marţi dimineaţa
dimineaţa s'o sculat,
pe faţă s'o spălat;
lui Dumnezeu s'o rugat;
s'o pornit pe cale, pe cărare —
când o fost la miez de cale,
s'o 'ntâlnit cu duh necurat
în haine de drac îmbrăcat.
Cum cu el s'o întâlnit,
în cap l-o lovit,
de pământ l-o trântit,
l-o umflat,

l-o gămfat,
în picioare l-o călcat;
cu săgeţi l-o săgetat,
în strat de moarte l-o lăsat —
se cânta,
se văleta,
nime nu mi-l auzea
numai Maica Domnului
din poarta cerului:
— Ce te cânţi N. N.
volos,
sănătos?
— O! Maica Domnului
cum nu m'oiu cânta,
cum nu m'oiu văieta,
că le Marţi dimineaţa
dimineaţă m'am sculat,
pe faţă m'am spălat,
lui Dumnezeu m'am rugat,
m'am pornit pe cale, pe cărare:
când am fost la miez de cale
m'am întâlnit cu duhul necurat
în haine de drac îmbrăcat.
Şi cum cu el m'am întâlnit,
în cap m'o lovit,
de pământ m'o trântit,
m'o umflat,
m'o gămfat,
în picioare m'o călcat;
cu săgeţi m'o săgetat,
în strat de moarte m'o lăsat...
— Nu te cânta (plânge)
nu te văieta,
că eu de-aicea
pe acară
de ceară
m'oiu cobori
şi la tine-oiu veni.
De mâna dreaptă te-oiu lua,
de la pământ te-oiu ridica,
puterea,
sănătatea
înapoi ţi le-oiu da;
pe duhul necurat
l-oiu alunga în munte
cu pietrii multe,
că acolo-i a lui curte.
Acolo să trăiască
acolo să locuiască,
acolo să viecuiască,
cu tine să nu se mai întâlnească.
Cu tine de s'a mai întâlni
maiul şi *cuţitul* şi *frigarea*
pe gură i-le-oiu băga
şi prin fund i-or ieşi,
în 77 a pieni,
cu tine nu s'a mai întâlni.
Ptui! (scuipă) să piei
nici atâta să nu rămâi,
cât îi un fir de mac
în 44 despicat.

Dupăce s'a terminat descântecul, apa cu alui parte o bea cel bolnav, iar cu o parte se spală pe întreg corpul. Se face şi aceasta în 9 Marţi succesive.

Spus de Paraschiva Pintican, care l-a învăţat dela Maria Pintican *moartă* în anul 1923, de 83 ani.

Arhiud. SIMEON RUSU.

Ráolvasások a *Comoara satelor* 1925-ös évfolyamában: orbáncra, nyilallásra (tüdő- vagy mellhártyagyulladás), álmatlanságra, seblázra, kólikára, tisztátalan lélektől (ComSat III/2–3: 24–27)

például a *Curierul creştin* című kétheti lap is néprajzi gyűjtésre való felhívást tett közzé.[15] A felsorolást még igen hosszan folytathatnánk, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy ezekben a kiadványokban a magyarcsügési kéziratosok ráolvasásaival megegyező, azok esetleges forrásaként számba vehető szövegekre nem bukkanhatunk. Mindössze a *Torok gyíkhez penteken* címfeliratú ráolvasás {II.4} – kolinda formájában élő – igen közeli szövegváltozatát találhatjuk meg a *Comoara satelor* című néprajzi folyóirat 1925-ös évfolyamában, az Arad megyei Simándról, azonban az sem forrása, csupán közvetlen párhuzama a csügési deszkentálásnak.[16] {II.4/Megj.}

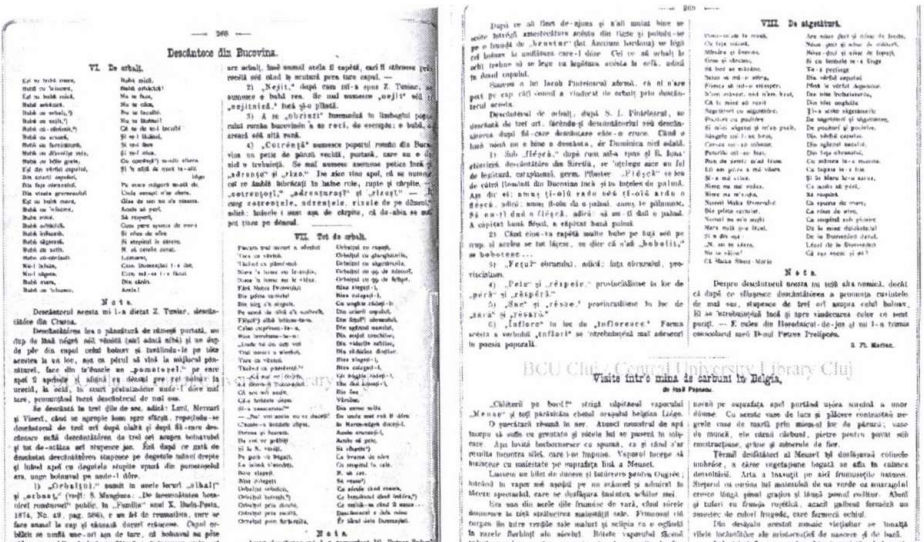
A magyarcsügési kéziratosokban szereplő ráolvasó szövegek – a későbbiekben mindenhol részletesen idézett – párhuzamai leginkább olyan folklórgyűjteményekben lelhetők fel, amelyek viszonylag kis példányszámban és relatíve drágán, esetenként távolabbi vidékeken (nem csupán Bukarestben vagy Szucsáván, de Kolozsvárott, Nagyenyeden, Szebenben, Temesvárott, Budapesten) jelentek meg, így, noha egy részük a füzetek keletkezése – vagyis, az első füzet nélkül, 1916–1933 – előtt látott napvilágot,[17] az említett adatok és az alfabetizmus korabeli viszonyainak ismeretében alighanem elmondható: nem valószínű, hogy a gyimesi és hárompataki csángó telepeken gyakorta forgatták volna őket. Az említett folyóiratok, periodikák és a terjedelmesebb, könyv formájában megjelent ráolvasó-gyűjtemények sorában egyfajta korszakhatárt von Artur Gorovei *Descântecele românilor* című, 1931-ben kiadott összefoglaló kötete, ez a csügési füzetek terminus ante quem-jét jelentő 1933-as évhez igen közeli időben kiadott,

de sgaibă (ekcémára); III/6, 78: *de mătrice* (kólikára); III/7–8, 94–99, 104–107: *de deochiu* (szemverésre); III/9–10, 129–131: *de ţapă* (tüdő- vagy mellhártyagyulladásra); *de Mama Pădurii* (álmatlanságra); IV/1, 9–10: *a contra-şolomonar ráolvasása „gonosz felhőre" („nor necurat")*; *ráolvasás bălaur-ra* (sárkányra); IV/3, 43–44: *la ulcior* (korsóra, jégárpára); *de pocitură* (rontásra, megtevésre); IV/5–6, 75–78: *de deochiu* (szemveréstől, két szöveg); IV/7–8, 107–108: *de friguri* (hidegleléstől); IV/9–10, 130–133: *de aruncătură* (hajítással való rontástól); *de ulcior* (korsótól, jégárpától); *de apă* (vízre); *de amorţală* (zsibbadásra); V/1–2, 4–7, 15–17: *recitări de copii la ploaie* (gyermekmondókák esőre); *de întors* (rontás visszafordítása); V/3–4, 27–29: *de orbalţ* (orbáncra); *de bubă* (kelevényre); V/7–8, 85–86: *de izdat* (bélgörcsre); *de obrintit* (seblázra); V/9–10, 106–107: *de bubă* (kelevényre); *de incuiet* (székrekedésre).

[15] CurCr XVIII/3-4: 17–20.

[16] ComSat III/9–10: 120–121. További két változat olvasható a *Convorbiri literare* című folyóirat 1891. december 1-i számában is, ám azok a csügési ráolvasó szövegével kevésbé egyeznek (Mateescu 1891, 760–762). Kolindaszövegek egyébiránt olyan napi- és hetilapokban is jelentek meg, mint az *Adevărul* (Adev, Anul 50, No. 16.234 [1936. dec. 24]: 6), vagy éppen a *Foaia populară* [FoaPop II/39: 6).

[17] Így például Alecsandri 1864; 1908; Hasdeu 1878–1881; Gaster 1883; 1891; Moldován 1884; 1888; 1897; Teodorescu 1885; Marian 1886; 1892a; 1892b; 1893; 1898–1901; 1904; Lupaşcu 1890; Marienescu 1891; Sróth 1891; Bezsán 1895; Alexici 1899; Tocilescu 1900; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908; Grigoriu-Rigo 1907; Pávay 1907; Pamfile 1910; 1911; 1914a; 1914b; 1916; Păsculescu 1910; Hodoş 1912; Filimon 1913; Téglás 1912; 1913; Ciauşanu 1914; Costin 1925; Papahagi 1925; Georgescu-Tistu 1928.

Ráolvasások orbáncra és „nyíllövésre" (sägetătură), vagyis szélütésre az *Albina Carpaţilor* 1878-as évfolyamában (AlbCarp I/23: 268–269)

a románság ráolvasóival kapcsolatban addig felgyűlt szöveganyagot, folklorisztikai, lexikális és egyéb tudást szintetizáló, nagy gyűjtemény.[18]

A fentiek alapján röviden összefoglalva az mondható, a magyarcsügési kéziratosokon szereplő ráolvasások hátterében – ellentétben az ugyanott olvasható, többségében magyar nyelvű, imádságokkal – nem nyomtatott előképek állnak. Ezek a szövegek, kissé alaposabban megvizsgálva őket, olyan autochton népi alkotásoknak nevezhetők, amelyek ugyanakkor – amint látni fogjuk – helyenként szoros kapcsolatot mutatnak a 17–19. század román kéziratos ráolvasásaival, illetve (ezzel részint átfedésben) az ortodox klérus által használt régi, mágikus eljárások némelyikével. Közöttük, a szokott áldás- és átokformulákon kívül, azokkal az igen archaikus deszkentálásokkal, amelyek gyökerei a keleti egyház bizánci korszakáig, van, hogy azon is túl, az egyházszakadás előtti időkig, néhol egészen a Szentírásig, az egyes egyházatyákig vagy éppen az apokrifek és pszeudoepigrafák tarka világáig követhetők. {II.3, 5–6, 8/Megj.}

[18] Gorovei 1931.

Anulu I. Diariŭ literarŭ beletristicŭ şi de distracţiune. Nr. 8.

MINERVA

Diariŭ literarŭ beletristicŭ şi de distracţiune.

Apare în 1 (13) şi 15 (27) a fie-cărei luni.

Ore superstiţiunile şi prejudeţele unui poporŭ şi respective a poporului românŭ sunt de condamnatŭ?

IV.

Ráolvasó az elvett tej visszatérítésére (descântecŭ pentru înturnarea laptelui), a *Minerva* 1891-es évfolyamában (Min I/8: 57–58)

Amint az 1916 után keletkezett második kéziratos füzet (MCsK II) belső, tartalmi összefüggéseiből, írószerhasználatából, valamint a jellegzetes, egyedi jegyeket hordozó kézírás képének változásaiból megállapítható, az abban szereplő szövegek más-más időben, de egyazon ember keze által kerültek lejegyzésre. Láthattuk már, hogy a hol töltőtollal (vagy tollszárral) és fekete anilintintával, hol pedig – a tinta elhalványodása, kifogyása után, alkalmasint a mondat közepétől – ceruzával inskribált mennyei levél {II.1} és az azt követő katonanapló utáni tíz, ceruzával és tintaceruzával felváltva írott, egységes írásképű szöveg szorosan összefügg egymással. {MCsK II.2–11} A mennyei levél utolsó oldalának alsó részén szereplő – már idézett – possessor-bejegyzés („le irtam 1916 april 30án / Székel udvarhelyt / Gábor János korporáll") nyilvánvalóvá teszi, hogy az egységes írásképű füzet szerzője a magyarcsügési Gábor János.

Az említett szövegek között nyolc ráolvasó (sorrendben: *Torok gyéktol; kigyomarástol; Torok gyíkhez penteken; tejelvételre; vissza fordítások; ha meg ijedt. A gonosz szélbaj téritése; A beteg meg Mosása; Az obríntyíktol* feliratokkal – II.2–9) és két imádság (*a minden olvasáshoz szükséges; Maria tisztelete. minden olvasáskezdetnel monando* címmel ellátva – II.10–11) található, amelyek a kéziratosban közvetlenül egymás után következnek, egységesnek mondható képüket mindössze a II.4 és II.5 ráolvasó közül – előbbi végét és utóbbi elejét megcsonkítván – hiányzó lap, valamint a II.8 szöveg elmosódottabb volta rontja kissé. Igaz, ez utóbbi talán éppen a ráolvasás (*A beteg meg Mosása)* vizes környezetben való használatából adódhat. A tíz szövegből álló, a kéziratoson belül kissé elkülönülő nagyobb egység keltezéséhez fontos adalékul szolgálnak a füzetben a legelső

116 ŞEZĂTOAREA

bulz [1]) de caş la bobotează, draga mea iboynicea,
sloiŭ de ghiaţa'n miez de vară mare eşti, puţin pricepi;
Ea din gură aşa vorbea: mure coapte ţi-s ochiĭ,
—Iubitul meŭ păhărel bulz de caş ţi-i inima
ori îl fi, ori îl muri sloiŭ de gheaţă ţi-l gura
de-acestea nu ţi-oiŭ găsi. că mă mîngîĭ cu dînsa.
El din gură-aşa-i zicea: (Anuite de la Gh. Runcanu în Neagra Şarului, Sucevei)
—Iubita mea păhărea

S. MIHAILESCU

Medicină Populară

Boalele ce cunoaşte poporul şi chipul cum le lecuesc babele

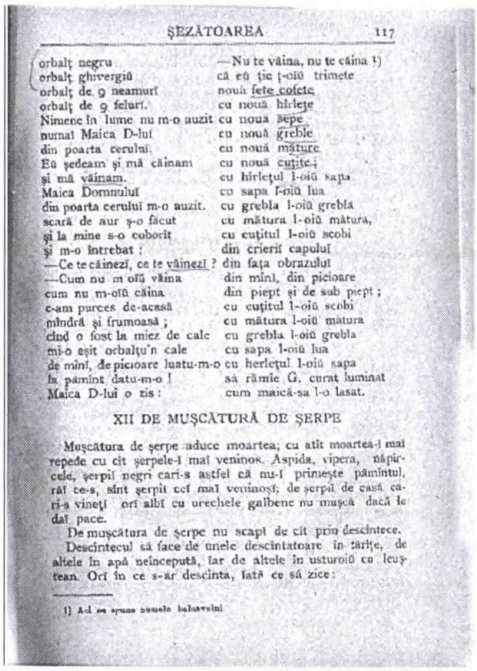
XI ORBALŢUL

Orbalţul e o boală ce să arată mai ales la cap; ea provine din semn (adecă fără pricina), avîndu-l fie-care. Cînd cine-va are orbalţ, i să umflă capul grozav şi durerile sînt nesuferite; adese ori nici ochiĭ bolnavului nu să văd din pricina umflăturei. Orbalţul ţine multă vreme dacă nu să caută. Două-s leacurile contra orbalţului: întăiul e legături ori oblojele cu *ţobovnic* [2]) pisat şi pus pe umflături şi celalalt este descîntecul.

Descîntecul să face în faină de popuşoĭ, cu un cuţit; faina descîntată să moae cu apă neîncepută, să pune pe-o peteacă şi să leagă la capul bolnavului. Iată şi descîntecul de orbalţ:

Purceseiŭ de-a casa	Orbalţ verde
pe cale, pe cărare	orbalţ albastru
pe drumul cel mare,	orbalţ roş
mîndru şi frumos;	orbalţ galbăn
cînd o fost la miez de cale	orbalţ alb
mi-o eşit orbalţu-n cale.	orbalţ naramgiŭ

1) Bulz. Boţ de caş înfăşte de o fi mare din strecurare.
2) Ţobovnicul e o buruiană ce creşte prin apă de lopăţică, eaă prin gîrlele de pîrae. Frunza lui e rotundă şi groasă.

ŞEZĂTOAREA 117

orbalţ negru —Nu te văina, nu te căina [1])
orbalţ ghivergiŭ că eŭ ţie ţ-oiŭ trimete
orbalţ de 9 neamurî nouă fete cofete
orbalţ de 9 feluri. cu nouă hîrleţe
Nimene în lume nu m-o auzit cu nouă şepe
numai Maica D-lui cu nouă greble
din poarta cerului cu nouă mături
Eŭ şedeam şi mă căinam cu nouă cuţite;
şi mă văinam. cu hîrleţul l-oiŭ sapa
Maica Domnului cu sapa l-oiŭ lua
din poarta cerului m-o auzit. cu grebla l-oiŭ grebla
scară de aur ş-o făcut cu măturа l-oiŭ măturа,
şi la mine s-o coborît cu cuţitul l-oiŭ scobi
şi m-o întrebat: din crierii capului
—Ce te căinezi, ce te văinezi? din faţa obrazului
—Cum nu m oiŭ văina din mîni, din picioare
cum nu m-oiŭ căina din piept şi de sub piept;
c-am purces de-acasă cu cuţitul l-oiŭ scobi
mîndră şi frumoasă; cu măturа l-oiŭ măturа
cînd o fost la miez de cale cu grebla l-oiŭ grebla
mi-o eşit orbalţu'n cale cu sapa l-oiŭ lua
de mîni, de picioare luatu-m-o cu herleţul l-oiŭ sapa
la pămînt datu-m-o! să rămie G. curat luminat
Maica D-lui o zis: cum maică-sa l-o lăsat.

XII DE MUŞCĂTURĂ DE ŞERPE

Muşcătura de şerpe aduce moartea; cu atît moartea-i mai repede cu cît şerpele-i mai veninos. Aspida, vipera, năpîrcele, şerpii negri cari-s astfel că nu-i primeşte pămîntul, răt ce-s, sînt şerpii cei mai veninoşi; de şerpi de casă cari-a vineţi ori albi cu urechele galbene nu muşcă dacă le dai pace.

De muşcătura de şerpe nu scapi de cît prin descîntece.

Descîntecul să face de unele descîntătoare în tăriţe, de altele în apă neîncepută, iar de altele în usturoiŭ cu leuştean. Ori în ce s-ar descînta, fată ce să zice:

1) Aci se spune numele bolnavului.

Orbáncra (orbalţ) való ráolvasás szövege a *Şezătoarea* 1892-es évfolyamában (Şez I/4: 116–117)

ráolvasó előtt olvasható feljegyzések, amelyek a szerző katonaélményeit rögzítik, 1915. június 9-től 1918. november 5-ig. A feljegyzések a közelmúltra utalnak, az utánuk következő ráolvasókkal egységes írásképük pedig arra mutat, a II.2–11 számú szövegeket valamikor az 1910-es évek végén jegyezhette le Gábor János.

Valamelyest más az írásképe, de az írószerhasználata is a soron következő – az előzőeket a kéziratosban folytatólagosan követő – hét szövegnek {MCsK II.12–18}, amelyek közül három ráolvasó (*gonoszok ellen; Az orbáncztol valo olvasás; A Lóorbáncztol* – II.13–15), három pedig azok hatását erősítő imádság (*Minden olvasás után végzendö; Minden féle olvasasnál használando; imádság* – II.16–18). Az említettek közül az első szöveg {II.12} az urszitára (rom. *ursită*) való „olvasás" egy fontos, az ún. *urszitava*sakra {II.12/Megj.} vonatkozó momentumát – ha a megrontott vére megy, meleg vassal kell ráolvasni – rögzíti. A mellette szereplő, láthatóan ugyanakkor, egyazon írószerrel – bár nyilvánvalóan más, gyakorlatlanabb kéz által – feljegyzett név és adatok (*Ardelean Tadăr. / Născut în Anul 1933 / luna Agust ziua 14*) pedig arra utalnak, a bejegyzés 1933. augusztus 14-én, vagy azután történt.[19] Az első tíz szöveg {II.2–11} és az itt soron követ-

[19] Az említett, magyarcsügési Ardelán Tódor rég meghalt, már annak is jó néhány esztendeje, hogy felesége, Szőcs Jolán (sz. 1932) nincs közöttünk (Takács Gy. 2001, 213; 2004, 232, 242, 299, 396).

Három ráolvasó a *Gazeta Sătènului* 1893-as évfolyamából (GazSat X/11: 282)

kező hét {II.12–18} lejegyzése között tehát hosszú évek telhettek el, ami a némiképpen megváltozott írásképre is magyarázatot adhat.

Úgy tűnik tehát, a második magyarcsügési kéziratoson (MCsK II) belül két, egymástól talán nagyobb időbeli távolságra keletkezett szövegréteget különíthetünk el. Miután a benne szereplő, egy adás-vétel részleteit rögzítő feljegyzésből tudjuk, hogy a harmadik kéziratos (MCsK III) az 1920-as évek végén jött létre, lehetséges, hogy az abban foglalt rontásfordító szöveget (*Visza küldés* – III.1) Gábor János a második kéziratos első és második részének keletkezése közben eltelt időben jegyezte le. {III.1/Bev.} A fentieket Magyarcsügés és a környező vidék népi emlékezetének Gábor Jánosra és tudományos társaira vonatkozó memoratjaival összevetve, röviden az mondható: a rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, a csügési ráolvasók java része a románok is lakta Bálványospatakán, az 1850-es években – talán néhány évvel korábban – született, később egy tehetős nagygazda leányához, jobbára ugyancsak görögkatolikus és román környezetbe, Bükklokára szállt Szőcs „Vén" József tudományából származhat. Ez a megállapítás mindenképpen vonatkozik a második füzet „mennyei levél" utáni tíz szövegére {MCsK II.2–11}, de talán a tőlük – esetlegesen – évtizedes távolságban feljegyzett többire {MCsK II.12–18}, vagy azok egy részére is.

A magas kort, egyesek szerint kilencven, vagy annál is több, esztendőt megért „Vén" Józsi, aki többek szerint kántoroskodott is – fia, akit apja után „Józsika János"-nak neveztek, ugyancsak görögkatolikus kántor volt Csíkszépvízen –, főként tejelvételre, de más rontások, így fermeka,[20] urszita[21] ellen is olvasván járta a vidéket. Minderre máig emlékeznek a helybeli öregek:

> Az öreg Józsi bácsi olyan rég meghalt. Annak van hatvan éve biztos. Igy gondolom, de mondom, csak mintha álmomba láttam vóna, csak ugy emlékszem, egy kicsi, szemüveges öregember vót. Valahonnan a Bükkből, ugy mondták.[22]

> Bálványoson. Az ő neve Szőcs József vót. Ugy ment oda Bikklokjába. Ott egy nagygazda leán vót, s ugy ment oda. S az a Szőcs Józsika, aki Bikklokjába szállott, az tesvér vót az én nagyapámval. Igen. Az én nagyapám, az Szőcs István vót, s ő Szőcs József. S éltek, sokakat éltek még. Már kilencven éves vót, mikor meghalt. Üsmertem, mert akkora vótam, hogy üsmertem. S tartották a rokonságot. Még vót egy tesvérik ide le Romániába, Gojászába. S édesanyámékval, Isten nyugussa meg, mentünk a búcsura, s oda mentünk a rokonyokhoz. Ott, mind a Regátba, jól fogadtak, minden, bor elég vót. [...] Vót egy fia, azt tudom, üsmertem a fiát, kántor vót Szépvizen. Ugy mondták, Józsika János. S jártunk es nállik, minden, a rokonságot tartottuk. [...] Ezt hallottam, hogy mondták a szüleink es, hogy Józsi

[20] A boszorkányok megnevezésére a csíki, gyimesi vidéken használt legfontosabb, román eredetű kifejezés a *fermekás*. A szó alapjául szolgáló *fermeka* főnév a román *fermeca, farmec, fermecat*-ból (rég. *farmăcă, farmecă, foarmec* 'megbűvöl, elbájol, megigéz, elvarázsol') ered, amelynek közvetlen rokonságába tartozik a *fermecător* ('elbűvölő, varázslatos, bűvös, varázserejű, varázsló'), a *fermecătorie* ('varázslás, varázslat' – DEX, 367, 375; Bakos 1991, 262; Márton 1972, 282–283, 285; Márton – Péntek – Vöő 1977, 135). Megegyező jelentésekkel áll a *farmec* és szóbokra a régi román szótárakban is (Bobb 1822–1823, I. 410–411; LEX. BUD. 212; Cihac 1870, 88; Barcianu-Popovici 1886–1888, 223; Puşcariu 1905, 50; Şaineanu 1908, 279–280). Az említett kifejezések a görög *pharmakon*-ból ('kenőcs, gyógyír'), illetve a latin *pharmacum*-ból ('uaz') erednek (Laurianu – Massimu 1873–1876, I. 1224; Moldován 1897, 921). Előbbi rokonságába tartoznak a *pharmakia* ('gyógyszer-, méregkeverés'), *pharmakeütész* (tk. 'varázsló, méregkeverő'), *pharmakeió* (átv. 'megbűvöl, elbájol'), *pharmakisz* ('kuruzslónő') szavak is (Soltész – Szinyei 1875, 697), utóbbi Calepinus szótárában (1585) 'cantair' (azaz *kantér, kántér*) jelentéssel szerepel (Calepinus 1912, 240. o. 798. sz.). A *fermeka* jelentése a székely, csángó tájnyelvben 'boszorkányság, varázslat, rontás, tejelvétel' (Márton 1956, 94; Balogh Ö. 1959, 108; ÚMTSz II. 428; Salamon Anikó 1987, 259; Tankó 1996, 52, 94; 2001, 29, 31; Takács Gy. 2001, 531; Magyar 2003, 815; Antalné Tankó 2004, 303). Hasonló tartalmú, a székely-csángó tájnyelvbe ugyancsak a románból átvett – végső soron szintén ógörög eredetű – terminus a *buszkurja*. Bővebben lásd: Takács Gy. 2014, 477–490.

[21] A rontások gyakori és igen veszélyes fajtáját jelölő *urszita* (rom. *ursită* '[bal]sors, végzet, rontás, varázslat' – LEX.BUD. 739; Laurianu – Massimu 1873–1876, II. 1539; Barcianu-Popovici 1886–1888, 678; Puşcariu 1905, 172; Şaineanu 1908, 778) szó, amint látni fogjuk, szorosan összefügg a *szövés* és *fonás* képzeteivel. {II.12/Megj.}

[22] 68 éves nő, Bükkloka, 2004. augusztus 2.

bácsi, ha valami olyasmi van, hát menjünk oda, met ő elrendezi. Mentek hozzá sokan. Nem tudom, hogy Józsi ment-e, nem ment-e, me má öreg vót, mikor én tudom, de tudom, hogy mentek hézza, Józsikához. Ugy nevezték, Józsika, Szőcs Józsika, na. S mentek hozzá, s ő tudott erről, de az má maradt-e valakinek, hogy tudja-e valaki, nem tudom.[23]

Vót a román kántor. Te emlékszel-e rejá? Annak vót az apja... azé mondom, met az én nagyapámval testvér vót Józsika, oda szállott Bükklokjába. S akkor ő, ő nem vette el a tejeket, hanem ő tudta, hogy kell elrendezni az ilyesmiket. Ellene tudott. Igen. [...] Én csak igy hallomást tudom a z-öregektöl.[24]

Az én nagyapámval tesvér vót az a Józsi bácsi. S azt tudom, hogy folytatta, hogyha elvették a tejet [...] mentek hézza: – Hadd el, me visszaadja neked! Aszmondja: – Mivel vetted föl a borjut, amikor megszületett, azt hozd ide. Odavitte, s letette, mondott egy pár szót, s reavágott kétszer-háromszor, akkor, aki elvette a tejet, az feküdt egy darabig. Nem tudott felkelni. De hogy milyen tudása vót, azt nem tudom. Nem hagyta hátra. Azt ő kicsikén ott elmondta, s megverte azt a dógot, amivel a borjut felvették, s akkor a másik vissza a tejet, me akkor má nem kellett tej neki. Megverték.[25] Ezt tudom. No, de mi vót, azt csak ő tudta. Hogy honné tanúlta, azt se tudjuk. Ilyen régi-régi dógok vótak.[26]

Aszondta, hogyha valaki odament, és mondta, hogy: – Ne, ez történt, az történt a tehenyemvel. Aszondta, hogy: – Vetted-e el azt a takarot, amibe a kicsi borjut elvetted. – Én igen. Vót ezelött a karinca, vagy zeke, vagy valami. S akkor ő letette azt az anyagot, amivel a borjut vették, s vót neki elékészitve magyarófa. Magyarófapáca. S közbe azt ő letette, azt a izét, s hármat-négyet, amennyit akart, ő reaütött! Az elment, annak nem kellett többet tej, vagy valami. Azt megverte ő azokval a szavakval, s aval a magyarófa izével.[27]

Szépvizen vót. Igen. Józsi bácsi. Ugy mondták másképpen, kántor úr. De hát meg van halva ő má.
Ő tudott „olvasni"?

[23] 83 éves nő (sz. Gyimesbükk, Tarhavaspataka), Gyepece, 2003. szeptember 4.
[24] 73 éves nő (sz. Gyimesbükk, Tarhavaspataka), Gyepece, 1993. október 16. (vö. Takács Gy. 2004, 277–278.)
[25] A tejelvevő boszorkány „megverésé"-ről, „megveretésé"-ről – éppúgy, mint a kantéros, fermekás „megégetésé"-ről, illetve a tejelvétel „visszacsinálásá"-ról –, mint a tej éltető, zsíros hasznának, „mannájának" mágikus úton való visszaszerzési módjairól a későbbiekben {II.5/Megj.} olvashatunk kissé részletesebben.
[26] 84 éves nő (sz. Gyimesbükk, Tarhavaspataka), Gyepece, 2004. május 31.
[27] 83 éves nő (sz. Gyimesbükk, Tarhavaspataka), Gyepece, 2003. szeptember 4.

Igen. Olvasott. Csángóson járt, tudja-e, a fehér inge kint vót. Fehér harisnya, nyáron fehér gagya. Ugy járt ő. Vót itt kaszálója, idekint, e, s akkor járt itt kint, s édesapámnál szokott alunni. [...] Miféle Józsi? Én nem tudom. Csak ugy tudtam, kántor úr. Met ő kántoroskodott [...] igy templomba, minden. [...] Olvasott ő, de azt nem mondta meg, azt nem vót szabad. [...] Szoval nem es szabad elmondani, na. Nem. Azt se kisebbnek, se nagyobbnak.[28]

Az a vizeket ott addig dógozta, hogy osztán megtéritette. Ő megtéritette a fermekákot. Rengetegen jártak oda, ahhoz a Szőcs Józsihoz. Fürösztötte éjjel. Vitték tizenkettőkor a hosszu vizbe, a patakba, elengedték a ruháját, mindenit.[29] [...]

[28] 66 éves férfi, Bükkloka, 2004. augusztus 2.

[29] A rontás éjfélkor, folyóvízben való fürösztéssel, lemosással való feloldása a környék oldó-kötő praktikákkal foglalkozó tudósai között szélesebb körben is elterjedt volt (Takács Gy. 2004, 307–310), de Gábor János kéziratos füzeteiben is találunk olyan – feltehetően éppen Szőcs Józseftől tanult – ráolvasó szöveget, amely, felirata szerint, a megrontott beteg megmosására használatos {II.7}. A megrontott ember baját könyvnyitással tudta meg, a rontást lemosással távolította el egy dormánfalvi tudományos is: „Én, saját magam jártam meg, me nekem es a házasságom nem tiszta dolog, hogy felbomlott. [...] Én éjszaka nem tudtam aludni. [...] Sokszor vót olyan is, miha valami dergetett vóna, máskor miha valami megnyomott vóna. [...] S akkor... ugy jöttek olyan gondok, hogy: Menj s posztitsd el magadot! [...] S na, aszmondta egy román ember, hogy menjek el, le ide Dormánba. Dormanyestre. Aszondta, hogy van ott egy férfi, s az, aszondja, háha segit. [...] S én el es mentem. Az öreg bácsi, hogy mi a baj? Ő megnezte, kinyitott egy könyvet. Vót könyve neki. Kérdezte, hogy mikor születtem, melyik évbe, melyik hónapba... S akkor elmagyarázta, hogy igy [...] ezt itattak meg veled, a feleséged ezé hagyott el. [...] Aszondja: – Meg vótál itatva! S azt es megmondta [...] hogy egy férfi hozta ide az italt. [...] Jöttem munkából, ide-oda, megillogattam. [...] Aszmondja az ember: – Nem kellett vóna! Maga előre el kellett vóna vegye, s tegye le, s igyék a magáéból, s azt dobja bele a vizbe. Folyóvizbe. Hogy vigye el. [...] Akkor engemet elküdött, aszmondta, menjek el az üzletbe [...] vegyek, aszondta, egy fél liter tiszta pálinkát. [...] Ebből a pálinkából készitett. Mit tudom én, mit. [...] Visszamentem, s egy üvegbe tőtött belölle. Akkor aszondta, jőjek haza [...] este vetkezzek le csóréra, s tőtsem ezt, amit ő adott, s mosdjak fejelről lefelé, s mondta, mit mondjak, hogy... [...] hogy távojzék minden gonosz. Rományul mondta ő, me ugye, ő rományul tudott. Lemosdottam ugy, aszondja, egymás után három este. S mikor lemosdottam [...] akkor, aszmondta, utána vizvel mossam le, tiszta vizvel ujból, s lefelé csak, örökké. Aszmondta, harmadik lemosdás után, harmadik este, akkor a viderbe tőtsem belé, s vigyem el, s egy folyóvizbe tőtsem belé. S mikor belétőtöttem, azután mondjam el a Miatyánkot, s az Üdvözlégy Máriát. De igaz, aszondta, mikor mejek a víz felé, akárkivel találkozok, akármivel, se ne köszönjek, s ha köszön se fogadjam. Csak menjek igyenesen. Én mentem [...] a víz felé [...] csak, setét vót, setét éjjel, akkor csak látom, hogy bal felől megjelenik egy ilyen kutya, ne! Olyan kutya itt nincsen. [...] Osztá megmondtam neki, s aszmondta, szellembe vót, hogy én szólaljak meg. Me ha megszólalok, akkor nem ért vóna semmit. Én elmentem, s a vizet ügyesen belétőtöttem, s ügyesen keresztet vettem, s elmondottam a Miatyánk, Üdvözlégy Máriát. [...] S akkor rea még [...] vaj három hétre-e, még vissza kellett menjek. Még adott, még csak azt kellett csinálni. Ugyhogy ezt megcsináltam háromszor... [...] Ő ott, hogy miket mondott, me ő es kellett imádkojzék. Ő miket mondott, miket nem, éngemet többet azután az ilyen éjszaka nem kénozott. [...] Rossz gondok nem jöttek a fejembe.

Mikor jártam én Gyepecébe többet, mikor még fiatal vótam, akkor ott létezett, ott Kostelek, Gyepece. Hallottam, hogy mennek, me meg van fermekálva, fekete urszitát vettek, mentek Szőcs Józsihoz, hogy ódja el. Osztá hogy hogy ódta el. Aszondták, mikor a szövőt tették, akkor, ugy történt, hogy ha kilenc szál megjáró maradott, azt a kilenc szál megjárót feltekerte, s mikor valaki megvót fermekálva, akkor mentek, s azt, olvasott rá, s kötte a derekára, s hordozta a kilenc szál megjárót. [...] Azt osztá feltekerték, azt a kilenc szál megjárót, s osztá azt hordozták addig, akinek baja vót, azt kötték a derekára, s ott olvasott rea az a Szőcs József.[30]

S egyszer szolgáltam Gyepecébe, Pálnál. S ugy elrontották vót a tehenjeiket, hogy tejet kicsit adtak, s föle se vót. Osztá ő Bükklokjába ment vót el, s egy öreget elhozott, s az öreg megcsinálta. Megmondta neki, hogy mit csináljon, amikor megborjudzik a tehen. Hogy szentelt vizet tegyen abba, mit a borjutol leizéltek, s ugy ássa el a fődbe. S akkor szentelt vizet, s akkor még gyútson szentelt gyertyát, s azt es vesse belé oda, ugy hitták, hogy a poklot csongolyitsa essze, s ásson jó födet, bennecske temesse el, hogy ne tudják akkor megcsinálni.[31] A' csinálta vót vissza. [...] Az a Vén Józsi. Nem tudom, milyen Józsinak hitták, de azt vitték vót bé, hogy a tehenyeket... Pál azt hozta. Azt a Józsit vitték bé, hogy a tehenyeket téritse vissza. S az az öreg hozta helyre, a Vén Józsi. Hitták őt tehent gyógyitani, tejet visszareperálni. Ő ott valamiket mondott s csinált, s ott a tehen kiment, s osztá ő tudja, micsinált. S visszacsinálta. Ugy, hogy a tej es visszajött, s a föle es visszajött. S akkor a tehen es, ha elvette, aszmondta Józsi bácsi, há örökké futott

Ugy levette rólam az, hogy...! [...] Me addig jött, rendesen üldözött valami: Eredj, akaszd fel magad! Ugy éjjel jött, s miha valami taszitott vóna ki az ágybol" (53 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7; vö. Takács Gy. 2016, 190–191).

[30] 70 éves nő, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2004. június 1.

[31] A tehén *poklá*val való kuruzslásra már boszorkánypereinkben is találhatunk példákat. Egy 1717-ben lefolytatott Bihar megyei per tanújának a boszorkánysággal vádolt özvegyasszony leánya mondta, hogy „mikor a tehen meg ellik a poklát tenne el kegytek, mert Anyám Aszszony meg aprittya korpában keverven a tehennek adgya enni, ugy leszen a mi tejünk vajas" (Schram 1970, I. 83–84). Egy 1745-ben lezajlott kosdi per tanúja szerint „az elöl hasú Tehennek az poklyáját fazékban köl tenni, és marha járásában folyó víz mellé ásni, és minden haszna meg marad", mások úgy tartják, az először borjúzott tehén „poklyáját egy fazékban foghagymával, temjinnel, Sóval, Borssal, tyúk tojással" egy fazékban összerakva „a füz fák alá az patak mellé az úttza közepére", a csorda járásába kell elásni, vasásóval (Schram 1970, I. 444). Nyilván a hasonló boszorkányos rontásoktól való védekezés az oka, hogy a gyimesi Áldomáson, „amikor megborjuzott a tehen... s a mássát elvette. Pokla, ugy es mondják, s mássa. Akkor abba es tettek szenteltvizet, szentelt izét, s azt es belétették, s elásták. Ne tudjon ahhoz se közel. Elásták ganyéba vagy a födbe, s eltakarták. S szentelt vizvel megszentelték" (53 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7). Borospatakán is „a tehennek [a poklát]... azt utána, a borju után elvetik, béteszik a padlás alá, hogy ne egye meg semmi. Hogy aszondják, nem tudja elvenni a tejit" (78 éves nő, Gyimesközéplok, Borospataka, 2007. október 25).

arra a kapura s bőgött a marha es, ahol a tejit elvették, arra ment. Arra bőgött. S osztá Józsi bácsi többnek, ott Kostelekbe s Gyepecébe. Ő járt többfelé. Őt vitték. Neki hire vót.[32]

Boszorkányos asszony, Bukura egyszer kijő oda a kalibához hézánk, s kér Jenőtől egy kicsi oltót. S ad Jenő egy kicsi oltót neki. S há, barátocskám, nem tudjuk a teheneket fejni meg! Há nem tudjuk, há úgy rugnak, s há úgy szöknek, s hát a tejik es elfogyott, s ugy kénlódunk a tehenyekvel! [...] Na, hézza járt Bükkből egy ember, egy ilyen tudós ember, Bukurához. Há Bukurának egy fazakba, egy fazak alatt vót egy béka, s a nyakára vót piros szallag kötve. [...] S akkor az az ember járt oda Bukurához. S Jenő egy olyankor indult el a kalibához, hogy pontoson, mikor az az ember ott kiindúlt édesapáméknál, Jenő es odaért, s ott kezdtek beszélgetni, s akkor az ember es érdeklődött, s akkor Jenő es, hogy mi járásból jár, s nem tudom, mi, s mondja, hogy megy Bukurához. Jenő ott mondani kezdte, hogy Bukura gurucsás, ne a tehenyeket hogy elrontotta. S aszmondja az az ember Jenőnek, az ember tarhavasi vót, hogy: – Mikor a tehenyed legelőször borjuzik, hát végy egy olyan cserepfazakat – aszondja –, egy csiporkát, hogy abba soha vizet ne meritsél. Ne használd. Ne használd. S a tehenyed felett az istállóba legyen egy póc, s oda tedd fel. S mikor a tehenyed megborjuzott, abba cseppentsél három csepp korászlát. A tehentöl olyan három csepp tejet. S akkor – aszmondja – legyen egy új posztód, s aval takard le. A posztó se legyen használva. S vedd a fészit, s menj el egy magyarósba, olyan helyt, hogy se kerten ne menjél, se vizen ne menjél. De ugy menj, hogy kerten ne hágjál, s vizen ne menjél keresztül! Ahol kertet kapsz, ugy bujjál, s a vizen nem szabad. Ulyan helyré menjél, ulyan helyt, hogy vizen nem szabad keresztülmenj! S ha valahol olyan helyt kell menj, hogy kert van, bujj alól, ne hágj a kerten. De – aszmondja – sok mindenféle eléáll neked. Kégyó, béka, csuf kutyák, minden, mikor mész ahhoz a magyaróshoz, s akkor vágjál le egy igyenes magyarófa ágot. Egy olyan növént. S igy visszafelé vágd le, s ugy hojzad, amig hazaérsz. De azt se szabad se vizen vidd, se kerten keresztül, csak ugy... Sok minden elejedbe áll, de te ne félj töllik, ne nézz reja, te menj a dógodba. Aszondta, ne ijedj meg, me mikor mész ezé a pácákétt – aszondja – kégyó s béka, s minden elémutatkozik neked! Minden csuf. Minden oktalan állat. Elémutatkozik neked, de ne ijedjél meg! Mikor hazamész – aszmondja –, a küszöbön vágd kétfelé. Huzd a küszöbre ugy visszafelé, vágd el kétfelé. S azt a pácát es tedd fel oda, hol a csipor van. Mikor észreveszed, hogy valaki a tehenyedet elrontotta, vedd le azt a posztócskát, s kezdjed a pácával verni. S az jajgatva, aki elrontotta, mingyárt odamenyen az ajtodba. No, de há Jenő soha nem merte megcsinálni. Há menjen el, há... Aszmondja: – Menjen el, kétségbe esek, ha valami elejembe áll. Jenő olyan félénk vót. Én – aszondja –, én nem csinálom.

[32] 82 éves nő (sz. Magyarcsügés), Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7.

Nem bánom, Anna, de én nem mejek, hogy én meglássak valamit. Olyan félénk vót. Verje meg az Isten, aki elrontsa, de ő nem.[33]

Gyermek vótam, ilyen kicsike, s onnat Bükklokárol béjött egy öreg ember. Ugy hitták, Józsicska. [...] Na, édesanyám, hogy: – Olvasson a mi tehenyünknek is! Tudom, egy ilyen kicsi székre... leült. [...] S oda vizet tettek egy lábosba neki, akkor lisztet, s azt berbetyelte. Igy hajtotta, berbetyelte. Egyet, egyet ásitozott, ugy: – Áh, há... Ásitozott. Kelletlenül. Esmé berbetyelte. S azt megfizették neki. S ott ásitozott egy másfél órát, kettőt. S osztá' elment. Ment más házhoz.
Ezt azért csinálta, hogy visszahozza a tejet?
Igen.
S miért ásitozott?
Én kérdeztem édesanyámot. [...] Aszondta, hogy aval tudja, aszondta, az ásitozásval.[34] [...] Az béjött Szengyörgy nap elött. Aval ő keresett. Jött, s ott, ott ásitozott, mi, s berbetélt ott, miféle, s azt itt a nép megfizette neki.

[33] 73 éves nő, Magyarcsügés, 1995. szeptember 30.

[34] A betegséget okozó rontó, gonosz démon az őt „bolygató" tudományosra száll, *nyomja* a ráolvasó *szívét*, akit „szívtől ásíttat" és könnyezésre kényszerít. A gyógyító boszorkány ásítozásáról beszél már egy 1742-es, Krasznán lefolytatott boszorkányper egyik tanúja (Kiss – Pál-Antal 2002, 209). Hasonló jelenségeket tapasztaltam a gyimesi és hárompataki csángók, a csíki székelyek körében a *vízvetések* és *fejelfúvások*, a *Szent Antal tüze* s még más betegségek gyógyítása kapcsán is. A gyógyítás közbeni ásítozás nem akaratlagos, „csak jő", „ugy jő, hogy ásitojz", „ugy akaratlan jő az ásitozás" hallottam a Gyimeseken éppúgy, mint Románcsügésen vagy Felcsíkon (Takács Gy. 2015b, 474–477). Láthatjuk, a bükkloki tudományos, Szőcs „Vén" Józsicska is „kelletlenül" – azaz *akaratlanul* – ásítozott a ráolvasó „berbetyélése" közben. Minderre további példákat is találhatunk a gyimesi, hárompataki és moldvai csángóság körében éppúgy (Kallós 1966, 144; Vitos L. 1995, 311; Takács Gy. 2001, 423–424), mint a bukovinai székelyeknél (Erdélyi Zs. 1976, 113), Erdélyben (Gazda 1980, 217, 220; Keszeg 1999, 71), vagy a Délvidéken (Penavin 1971, 132), de az ásításról, mint a ráolvasás elmondása „szinte elmaradhatatlan, rituális játéká"-ról ír Diószegi Vilmos is (Diószegi V. 1958, 339–340). Mindez a románság gyógyító gyakorlatában sincs másként (Moldován 1888, 98). „A nép az ásító, rálehelő, ráolvasó stb. »tátogást« tartja a tudós leglényegesebb, legjellemzőbb tevékenységének" (Oláh A. 1986, 69). A gyógyító tudományos akaratlan ásítozására, nem csupán mint a gonosz kilétét felfedő archaikus diagnosztika {II.8/Megj.}, de a betegből való kiűzését célzó exorcizmus fontos elemére utal egy csíkkozmási vallomásban szereplő *elásitozod* kifejezés (Takács Gy. 2015b, 323). A betegség meglétét jelző *ásítás* tehát egyfelől a betegség, a rossz lélek általi megszállottság jele, ezért alkalmas arra, hogy a gyógyító megállapítsa, a betegnek „az a baja van", másfelől a hatásos gyógyítás, a gyógyulás jele, sőt elengedhetetlen feltétele is (Oláh A. 1986, 69; Berde 1940, 228; Kallós 1966, 144; Balázs L. 2002, 405; Takács Gy. 2001, 423–424; 2015b, 474–477). A székelyek és csángók szerint a gyógyító tudományos a beteggel *együtt*, illetve *helyette* szenved, *átveszi*, *elveszi* a fájdalmat, a betegséget (Kallós 1966, 144; Takács Gy. 2000b, 222; 2001, 423; 2015b, 474–477), a gyógyítás, a gonosz betegség átvétele gyötrő fájdalmakkal járó feladat (Vitos L. 1995, 311; Takács Gy. 2001, 476; 2015b, 476–477). Hasonló tapasztalatról számoltak be egy „imádkozással" gyógyító kiszombori (Torontál megye) tudósasszony kapcsán Diószegi Vilmosnak (Diószegi V. 1958, 339–340).

Azért jött? Járta a falut?
Járta a falut, elment minden házhoz, s na, aval az izével, hogy az állatoknak olvas, hogy ne tudják a tejit elvenni, s ehhez hasonló. Ott berbetyélt, miféle, s megfizették neki. S az jött, az öreg, minden Szengyörgy nap előtt...[35]

Annak üdejibe, még én fiatal házas ember vótam, akkor keltünk vót essze, miafféle, há elég annyi, hogy ott Bükklokjába létezett egy öregember, amelyik vette a falukot sorra és ment, és olvasott a marhákér, hogy melyiktöl elvette, melyiknek odaadta, ő tudja, hogy micsinált. Az járt igy. Ugy nevezték, Vén Józsi. Elég annyi hozzá, hogy itt es vót köttetésbe egy... Emilnek a nagyapjával, Gábor Jánosval. Aval köttetésbe vót, és Gábor János es csinálta ezt a mesterséget. Hanem én es, nahát osztá, hogy legyek én es valamilyen tudós ebbe a mesterségbe, há leirtam vót az öregtöl a mondást. Kimentem Bükklokjába, ezek meszeltek, s a füzetet essze csombolyitották, s elégették, s el van intézve, s abbamaradt. S tudja meg, hogy van, a dologba van valami. Hanem a helyzet az, hogy mü, amikor észrevettük, hogy a tehenjeink el vannak rontva, akkor mentünk a paphoz, szógáltattunk a papval lisztre és vizet, s akkor a tej helyrejött.[36]

Szőcs József feltehetően így, „olvasásaival" a vidéket járva – talán éppen Magyarcsügésen, vagy a Gyimesen, Áldomáson – került kapcsolatba a jóval fiatalabb Gábor Jánossal, akivel, mint láthattuk, „köttetésbe vót".[37]

Gábor János, úgy tűnik, még a hagyományosan hitbuzgó, állandó imádságban és csodaváró révületben élő „régi öregeknél" is nyitottabb volt a mennyei és az alsóbb szellemvilág felé, falustársai szerint állandóan kincset keresett:

Emilnek vót a nagyapja. Hogy az az öreg örökké a kincset kereste, de hogy osztá kapott-e, én nem tudom. Azt mondták, hogy kigyúl, de mü soha nem láttuk. Az az öreg örökké azt kereste, Emilnek a nagyapja, a kincset. S mondta, hogy: – Itt es kigyúlt, s túl es kigyúlt! S ő oda járt, de ő se kapott semmit.[38]

„A gyógyítás, bajelhárítás igen terhes, testet-lelket megviselő feladat. [...] ... a gyógyítás alatti ásítozás révén a beteg meggyógyul, a gyógyító pedig »átvöszi a betegségöt, énrám ragad az a betegség«, s ő szenved tovább a beteg helyett" – írja Grynaeus Tamás (Grynaeus 1971, 763). Ezek a jelenségek teljesen megegyeznek a „megsebzett gyógyítók"-nak is nevezett eurázsiai sámánok betegségűző tevékenysége során észleltekkel (Lásd például: Eliade 2001, 201, 213–214, 219, 225, 229).

[35] 69 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. október 20.

[36] Takács Gy. 2004, 271.

[37] Takács Gy. 2001, 507; 2004, 271.

[38] 74 éves nő, Magyarcsügés, 1995. szeptember 26.

Nyilvánvaló, hogy ő maga is törekedett a titkos tudományok megszerzésére, amire – a kor megítélése szerint – írni tudása is hivatottá tette, hiszen láthattuk, akkoriban a Gyimeseken maga az írás képessége, amely nem azonos a puszta olvasásával, önmagában is a „tudomány" jele lehetett.[39] Hogy csak a „Vén" Józsi által ismert ráolvasásokat örökölte-e el, vagy másoktól is lejegyzett, megtanult hasonlókat, már aligha fogjuk valaha is biztosan megtudni. Azt sem tudjuk, használt-e olyan ráolvasó szövegeket, amelyeket nem jegyzett le a füzeteibe. Jómagam, tekintettel személyiségének egyik alapvető vonására, a született intelligenciája és iskolázatlansága között feszülő ellentétre, s az ebből is fakadó örökös kíváncsiságra, tudálékosságra, utóbbit tartom valószínűbbnek. Láthattuk, talán erre, a ráolvasók különböző helyekről, két vagy akár több forrásból is való összegyűjtögetésére utalhatnak a második kéziratos füzetbe – más-más írószerrel, hol ráérősebb, cirkalmasabb és szebb írásképű {MCsK II.2–11}, hol pedig kapkodóbb, elnagyoltabb – talán öregesebb vagy csak fáradtabb kéztől származó írásmóddal papírra vetett imák és ráolvasók {MCsK II. 12–18} is.

A csügési kéziratosokban szereplő szövegek legalább egy részének {MCsK II.2–11} átörökítője, amint már említettem, minden bizonnyal egyazon személy, a bálványospataki születésű Szőcs „Vén" József lehetett. Ebből, miután a szövegek között magyarok és románok egyaránt szerepelnek, az is egyenesen következik, hogy a hagyományozó személy mindkét említett nyelven beszélő ember kellett legyen, akinek alakja ezért jól reprezentálja a 19–20. század fordulójának gyimesi nyelvi és etnikai viszonyait. Láthattuk azt is, hogy a ráolvasások többségének régies román nyelvét, különös jellegét, folklorisztikai kapcsolatait tekintve ez az ember feltehetően inkább görögkatolikus, román környezetben élő kellett legyen – ahogyan „Vén" Józsi az is volt –, tehát szövegeink (a magyar nyelvűek is), a kor viszonyait tekintve, leginkább Palánka vidékéről, Gyimesbükkről vagy Bükklokáról származhatnak. Arra nézvést, hogyan fonódik egybe, s alkot jellegzetes, tarka egységet ebben a korban egy gyimesi, hárompataki csángó hiedelemvilágában a székelység és a moldvai magyarság, valamint a románság archaikus néphagyományának megannyi eleme, aligha találhatnánk jobb példát a magyarcsügési kéziratos füzeteknél. Ugyanezért érdemes röviden megvizsgálnunk a vidéken régóta ott élő, részben bizonyosan székely eredetű *Szőcsök* történetének kitapintható szálait is.

A rendelkezésre álló forrásokat megvizsgálván, a gyimesi *Szőcsök* eredetére vonatkozóan sokszínű és meglehetősen összetett kép rajzolódik ki a szemünk előtt. A gyimesbükki születésű történész, Szőcs János szerint a *Szőcs* nevűek „több helyről kerültek Gyimeslokra: Csomortánból, Madéfalváról, Dánfalváról, Udvarhelyszékről, de jöhettek máshonnan is".[40] A gyimesi kutató, Antal Imre közli, hogy a Gyimeseken – kivált a Bükkben, de Felsőlokon is[41] – élő Szőcsök vélhető elődeivel a 16–17. századi iratokban Kézdivásárhelyen és Zetelakán is találkozhatunk, s hogy a Szőcsökről Csíkban Szent-

[39] Minderről kissé bővebben lásd: Takács Gy. 2016, 123–205.
[40] Szőcs J. 2003, 126.
[41] Balogh Ö. 1932, 352.

mihályon és Madarason neveztek el utcát.[42] Vámszer Géza kutatásai szerint Madarason kívül utcájuk volt Ajnádon is, Gyergyóditróban pedig a régibb, népesebb családok közé tartoznak.[43] Erdélyi Lajos a csángók eredetével foglalkozó dolgozatában a gyimesi *Szőcsöket* – számos más családdal együtt – egyértelműen csíki, háromszéki, udvarhelyszéki székelyeknek nevezi.[44]

Izabella királyné 1557-ben kelt rendeletében a marosvásárhelyi *(Zeekelwasarhel)* Szőcs Imre *(Emericus Zeoch)* szerepel,[45] 1616–1722 közötti okiratokban pedig csíki, gyergyói, kászoni és kézdiszéki Szőcsök neveivel találkozhatunk.[46] Az 1614-es Bethlen-féle lustrában összesen huszonhárom *Szőcs* neve szerepel. Hárman közülük *lófő székely*ek (≈13%), négyen *gyalog*ok (≈17%), ketten-ketten *szabados*ok, illetve *jobbágy*ok (≈9–9%), tizenketten pedig *zsellér*ek (≈52%). Utóbbiak közül ketten román keresztnevet viselnek *(Ráduly, Opra)*, egyikük pedig – *Zaz Szeoczy Peter* – bizonyára szász eredetű.[47] Csíkszépvízen egy 1763-as, a székely határőrezredek felállítása ellen tiltakozó nyilatkozat kapcsán szerepel a feljegyzésekben *Szőcs Péter* neve, aki 1764-ben a sorozás elől bujdosó szépvízi székelyek kérelmének készítőjeként kerül említésre. Édesanyját, *Szőcs János* szépvízi nemessel együtt, nem sokkal ezután kihallgatásra idézte a bűnvizsgáló bizottság. Szőcs Péter talán elmenekült – valószínűleg Moldva felé – a felelősségre vonás elől,[48] de abban az esztendőben másodmagával Moldvába szökött a taplocai *Szőcs István* is.[49] A Gyimeseken szolgálatot teljesítő német katonák zsarolásai ellen panaszkodók között már a 18. század fordulóján – tehát jó fél évszázaddal a Madéfalvi veszedelem előtt – szerepel *Szőcs* nevű csíki gazda.[50] A gyimesi *Szőcsökpataka (Szuts patak)* helynév már a Második Katonai Felmérés térképén (1806–1869) felbukkan.

A gyimesi Szőcsök tehát jobbára székely eredetűek lehetnek. Vannak ugyanakkor a Csíkban élő Szőcsök között is olyanok, akiket a szomszédságukban élő székelység – a korabeli feljegyzések szerint nem alaptalanul – román eredetűeknek tart, így például egyes, a 19. század folyamán beköltözött csíkszentgyörgyi és menasági famíliák[51] vagy

[42] Antal 1992, 38.

[43] A család ős*e*, *Szücs Mihály* a Lázár család 1685-ös névjegyzékében szerepel; ősi ditrói telephelyükön manapság is mintegy harminc család lakik egymás mellett (Vámszer 2007, 96, 99, 166).

[44] „E csángó családok általános véleménye általában az, hogy elődeik habár kerülő úton is, Csík, Háromszék és Udvarhelymegyékből mentek, részint a katonaság (1762), részint a törvény üldözése elöl menekülve" (Erdélyi L. 1908, 260).

[45] Barabás 1934, 290.

[46] Endes 1994, 115, 162, 168, 169–170, 520, 522, 523, 525, 530, 531, 537, 538, 539; Imreh – Pataki 1992, 95, 189, 199; SZOkl, VII. 65, 66; SZOT, IV. 583, 568, 575, 649, 633, 610, 611.

[47] Takács É. 1983, 172: *Szeocz, Szeoczy, Szeöczy, Zeoczj, Zeoczy, Zeocz* alakban.

[48] Endes 1994, 203, 207, 215.

[49] Endes 1994, 214.

[50] Antal 1992, 38.

[51] Bárth 2007, 135: Csíkszentgyörgyi római katolikus plébánia irattára. Görögkatolikusok összeírásai, 1857.

a lóvészi Szőcsök (*Suciu*) családjai.[52] Szőcs nevűek laknak Magyarcsügésen is. Elődeik feltehetően a Gyimeseken át, esetleg Moldvát is érintve, Csíkból vagy Udvarhelyszékről kerülhettek a faluba. A család, amelynek néhány tagja idővel Kosteleken is megtelepedett,[53] nem nagy létszámú, többnyire román tudatú. A gyimesi *Szőcsök* székely eredete mindazonáltal valószínűbb, s talán a görögkatolikus – a korabeli székelység által ezért románnak tartott – Szőcsök között is lehettek eredetileg székely, római katolikus és magyar anyanyelvű családok, akik Moldvába vándorolván, az ottani mostoha körülmények hatására lettek skizmatikusakká, idővel talán román nyelvűekké is. Annyi bizonyos, hogy a moldvai katolikusok *Bandinus-kódex*ben (1648) szereplő névjegyzékében is szép számmal találunk *Szőcs*söket.[54]

A „tudományát" – vagy annak egy részét – Gábor Jánosnak átadó Szőcs „Vén" Józsi bizonyosan görögkatolikus volt, bárhonnan származtak, s bármilyen vallásúak is voltak azelőtt az ősei. Láthatjuk majd, a keleti egyházhoz, annak liturgiájához, valamint a részben abból kinőtt román folklórhoz való kapcsolat a csügési kéziratosokban olvasható ráolvasók többsége esetében meghatározó fontosságú. Egy erre vonatkozó, szerencsés adat felbukkanásának – alighanem csupán elméletileg létező – lehetőségétől eltekintve feltehetően arra is hiába várunk már választ, vajon Szőcs József másnak is átadta-e titkos tudományát. Tartotta-e magát a régi öregek szigorú tudomány-átörökítési előírásaihoz? Nem tudni. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy a régi szabályok közül egyet megszegett. Az ugyanis, hogy a „tudomány" – különösen annak a csügési füzetekben szereplő ráolvasókhoz kötődő, igencsak súlyos titkok övezte, a néphit által a boszorkányság képzetéhez is társított válfaja – csak a halálos ágyon, egyetlen, arra méltó személynek, lehetőleg közeli vérrokonnak, családtagnak adható át, még a közelmúltban is meghatározó volt a vidék népi vallásosságában.

Ez az előírás éppúgy vonatkozott a „tudomány" mindkét fajtájára, a – gyakran együtt járó – *kötő* és *oldó* tudásra, azaz a *rontás*ra és annak feloldására, a *gyógyítás*ra, a *gyavitás*ra. A gyimesi, hárompataki, Úz menti csángók, de a csíki, kászoni székelyek is úgy tartották, a *tudományos* ember vagy asszony „el kellett adja a tudományát, met addig nem tudott meghalni".[55] A nagygyimesi Petkipatakán hallottam, hogy a boszorkányos tudományt a halál beállta előtt feltétlenül át kell adni valakinek:

> Azt muszáj egyik a másnak, amelyik akar meghalni, át kell adja a másiknak. Nem tud addig meghalni, amig ő azt valakire nem ruhájza át, ami az ő tudománnya.

[52] Bucur – Costin 1972, 16.

[53] A kosteleki Gábor Jánosné édesapja, Szőcs Lőrinc szentegyházas-oláhfalusi volt (Takács Gy. 2001, 104).

[54] Huszváros: *Michaël Szöcs, Joannes Szöcs*; Völcsök: *Joannes Szöcs*; Újfalu: *Georgius Szöcs*; Tatrosvásár: *Michaël Szöcs*; Bákó: *Petrus Szöcs, Georgius Szöcs, Andreas Szöcs, Emericus Szöcsné vidua*; Domafalva: *Joannes Szöcs* (két ízben); Jászvásár: *Petrus Szücs* (Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 424, 425, 430, 431, 438, 439, 441, 442, 451).

[55] 50 éves nő, Gyimesközéplok, Bükkhavaspataka, 1995. február 4.

Akkor a másik lépik helyibe. Azt csak ők tudják, hogy azt hogy adják átol egymásnak, de átadják. Nem tud meghalni mindaddig, amig valakinek át nem adja. Osztán akkor meghal. Osztán túlfelől kérdik majd a többit. Fekszik az ágyba. Szenved. Hogyne, hogyne. Nagy beteg az. Nagy beteg. Azon orvos nem tud segiteni semmit. Osztá ha átadja másnak, akkor meghal. Akkor meghal.[56]

Bálványospatakán mesélték régen, hogy a „tudomány" átadása nélkül nem is lehet meghalni:

Még azt es mondták, hogy az ilyenek, akik foglalkoznak az ilyenvel, hát azok fiatal korikba valamikor átveszik valakitöl, és aztán ők, aszmondták, hogy nem tud meghalni addig, amig át nem adja valakinek. Vót itt egy öreg néni, itt kijel a szomszédba, s mondták, hogy nem tud meghalni Ilonka néni, me nincs, akinek átadja. Nem akarja senki átvenni tölle. [...] Hát, tudja, ez hogy van. Olyan látatlan dolog.[57]

Csángó Virmát nem ugy kénozták meg, hogy addig verték,[58] hogy aszondták, hogy ő... elvette Lupsa Gyurkánétol a tudást, hogy hogy vegye el a tejet, s az ilyen boszorkány menéseket. S aszondták, hogy ugy elbetegedett, elvitték Jásba, hazahozták, s abba ő meghalni nem tudott, amig átol nem adta másnak a... visszaadta Viktoriának. Senki se akarta visszavenni, s akkor mondta Virma az ágyba, ott a többieknek, hogy: – Mondjátok Lupsa Gyurkánénak, jöjön hézám, me nem tudok halni meg, amig ki nem jő. Lupsa Gyurkáné odament, akkor jobban vót. Őt addig verték vót, hogy beteg vót. S akkor megmondta, aszmondta Csángó Virma, hogy: – Viktória né, vegye vissza, me nem tudok halni meg, a tudást, amit nekem adott![59]

A tudományos hosszasan megszenved, ha nem adja át a tudását halála előtt – vagy amikor már „úgy" van –, illetve, ha nem gyónja meg a papnak. Csíkszentmártonon hallottam, egy gyimesi eredetű történetben, hogyan szenved a gonosz tudománnyal bíró ember, a halála előtt:

Szenved. Igen, igen. Megkönnyebbül, ha átadja, csak hogy ha nem veszi át a család, el kell vigye, s az sokat szenved vele, met ez... ez vót a mondás, aztán, hogy igaz-e, aszmondták, aki azt mondta, egy pap, egy román pap, met jártak el sokan

[56] 88 éves nő, Nagygyimes, Petkipataka, 2005. július 8.
[57] 76 éves nő (sz. Gyimesbükk, Bálványospataka), Nagygyimes, Áldomás, 2005. július 6.
[58] A *verték* kifejezés itt a boszorkányos távolból való megverésére, megégetésére vonatkozik. {II.5/ Megj.}
[59] 56 éves nő, Gyimesbükk, Bálványos-Halaspataka, 1993. december 4.

ilyenkor, hogy nézzen fel az égre, s a Jóistent akkor meglássa, de többet soha! Mert aki elveszi másnak a tejit, az egy olyan nagy bün, hogy azt nem szabad. Vitt egy asszon egy papnak, valamiétt misét akart mondatni, vajat. S a pap tudta, hogy olyan. Hallotta ő. S mondta, hogy vigye ki, s arra a keresztfára kenje fel. S akkor a pap misézett, misét mondott, s az egészböl kígyó lett. Ott másztak a keresztfán. A vajbol kígyó lett. Édesanyámék mesélték ezt es, s a nagyszülők. Ezt mondták, hogy elvette, s az elvett tejböl csinálta ezt a vajat. S aszmondta a pap, hogy ő nem akarta visszautasitani, s aszmondta, hogy: – Legyen szives, erre a keresztre kenje fel! S imádkozott a pap, s tiszta kigyó lett belölle, feltekergőzve a keresztfára. S az asszon ugy sikojtozva elszaladt.[60]

Tarhavaspatakán is úgy tartják, a tudást át kell adni, vagy meg kell gyónni a papnak, enélkül ugyanis csak halálos betegen szenvedni lehet, meghalni nem:

Meg kell gyonja a papnak. Nem tud meghalni addig. Meg kell gyonja a papnak. Utolsó percen megáldoztassa, ha eröst-eröst beteg, s nem tud meghalni, megáldoztassa. Nagytátát, ez, akit én mondom, hogy mondta, mană laptelui, ez tudta fermekálni a marhákot, ennek vót békája. Azt beszéltük, hogy a szénába megkaptuk a békát. Gyermekek vótunk, s ott vót egy sarokba széna, semmiképpen nem engedtek münket, hogy oda [...] az valamilyen edénbe kellett legyen, mit tudom én, mibe vót, s... oda nem engedtek, hogy szénát vessünk, sohase. S akkor elbetegedett eröst-eröst nagytátá, fojlott sok üdeig. S na, hogy elbetegedett, s fojlott, akkor mikor hitták a papot, hogy gyontassa meg, akkor aszmondta édesapám a tesvéremnek, a leánnak, hogy: – Eriggy, hidd el a papot, hogy édesapát gyontassa meg! S mondd meg neki, hogy van egy bünje, amit sohase gyont meg, s kérdejze meg a pap! S akkor meggyonta, s osztá meghót. Meggyonta, s osztá meghót. Nem tud meghalni, amig meg nem gyonja. Vagy át kell adja valakinek, vagy meg kell gyonja. Ha átadja valakinek, akkor meg tud halni.[61]

Aszondták, ha béjő az udvarra, egy forgácsot felveszen, az es elég neki. [...] Annak az édesanyját látták, hogy csórén látták az erdőbe. S az visszahagyta a családnak a tudománnyát. Aszongyák, hogyha nem tudja átadni a tudománnyát valakinek, nem tud meghalni. Szenvedteti. De valakinek osztán ő eladja, hogy maradjon helyibe más.
Azt nem lehet meggyónni?
Azt meg. Hát hogyne. Akkor az Isten, lehet, megbocsássa a bünjeit, minden esetre. Ugye, azt mondja, hogy Isten a megtérő bünösnek szivesen megbocsát. Az

[60] 68 éves nő, Csíkszentmárton, 2004. augusztus 2.
[61] 65 éves férfi, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. március 23.

> Isten megbocsássa, ha meggyonja, de... hát aszondták, az Isten megengedte, hogy... meg van engedve nekik es a rosszat csinálják. Igen, aszongyák. Megengedte, igen.[62]

Kászonfeltízen is így tartják:

> Vót itt olyan, aki, ki tudja, még egy hónapig es vonaglott. S mondták, hogy: – No, most. Nem tudjuk, hogy azétt-e. Igy tartották. Nem hogy átadta, hanem addig nem tudott meghalni. Addig nem tudott meghalni, amíg ejsze, csak valakinek elmondta. Csak el kellett mondani.[63]

Az átörökítés régi hagyománya szerint tehát a tudás átadása nélkül a *tudományos* nem halhat meg, ezért hallani annyi történetet a titkos tudományukat – nemegyszer infernális „paratikájukat" – hozzátartozóikra erőszakkal tukmáló boszorkányokról, kenőasszonyokról, bábákról. Miután az „oldás" és a „kötés" a hagyomány szerint együtt jár, a feloldozó gyógyításhoz szükséges – így a „megkötés" képességét is feltételező – tudás átadása még a közelmúltban is a halálos ágyon történt. Hasonló mágikus előírás vonatkozik az archaikus néphit szerint a különböző ráolvasásokat birtokoló és használó tudományosokra is. Minderről a hárompataki, később a gyimesi, Úz menti csángóság, de a csíki székelyek körében is szereztem bizonyos tapasztalatokat.[64] A halálos ágyon való átadás a közelmúltban már csak a hagyományhoz legjobban ragaszkodóknál volt tetten érhető.[65] Igaz, amint arról már 1882-ben és 1896-ban említést tettek, amíg szüksége van rá, a tudományos nem válik meg szívesen tudásától, gyakran el is titkolja azt.[66]

Az átadás gyakorlatának másik, újabb keletűnek tűnő változata alighanem az archaikus hitvilágról – s benne a boszorkányság mindennapos gyakorlatáról – lassan leváló ráolvasó gyógyítás szekularizációs folyamatának csupán egy bizonyos, éppen az elmúlt évtizedekben tetten érhető szakaszát jellemzi. Ebben a metódusban, ahol az eredeti hagyomány – s vele az „olvasás"-hoz kapcsolódó, nem e világból való tudás feltétlen tisztelete – már kissé megfakult, nem csak a halálos ágyon, hanem előbb is átadják a tudást, de ugyanúgy csak *egyetlen*, *fiatalabb*, s lehetőleg *rászoruló* személynek, leginkább rokonnak, jószomszédnak.[67] Ebben a gyakorlatban a „tudomány" átadásának képzete, úgy tűnik, már elvált a békés halál és a vágyva-vágyott mennyországi élet képétől.

[62] 69 éves nő, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. május 16.
[63] 78 éves nő, Kászonfeltíz, 2005. május 19.
[64] Takács Gy. 2001, 364–365; 2015b, 312–314.
[65] Takács Gy. 2015b, 312–313.
[66] Kozma F. 1882, 33; Kristály 1896, 89.
[67] Esetenként előfordul az áthagyományozásban más számosság is: „Egyetlen adat van arról, hogy korlátozott lenne, hány személynek adható át a tudás. »Nem szabad egynek többet megtanyítani az olvasásra, hanem csak hármat. Én az öregektől így hallottam vót, anyósom mondta... Én idáig egyet tanyítottam meg, a menyemet. S most magát es megtanyítom. Megtanyíthatom, met éfjabb mint én«" (Kallós 1966, 146).

Az átadás harmadik, még újabbnak és szekularizáltabbnak tűnő módja az, amikor a ráolvasás tudományát már *akárhány fiatalabb* személynek át lehet adni. Napjainkban a csángóság körében ez a legáltalánosabb gyakorlat,[68] de nincs másként a székelyeknél sem.[69] Mindezzel párhuzamosan másfajta tudás-átörökítési rendszerek is léteznek. Csíkban például néhol (így Csíkszentimrén, Csomortánban, Szépvízen, Csatószegen, Menaságon) úgy tartják, a tudást csak „ellopni" szabad, másutt (így Moldvában, a Gyimesben és Csíkszentmártonban) a fiatalabbak – ha nem akarják elutasítani az arra vonatkozó kérést – nem élőszóval, hanem csak papírra vetve adják át a ráolvasók szövegét.[70]

A fentiek alapján úgy gondolhatjuk, a bálványospataki születésű „Vén" Szőcs Józsi ugyan még jócskán halála előtt átadta ráolvasóit a csügési Gábor Jánosnak, azonban egyáltalán nem biztos, hogy valaki mást is megtanított volna minderre. A Szőcsök és Gáborok egyes gyimesi családjai között fennálló – már 1799-ből igazolható[71] – szorosabb viszony, valamint a Szőcsök fentebb említett magyarcsügési és kosteleki jelenléte arra is utal, talán valamiféle rokoni, családi kapcsolat is állhatott a „tudomány" átadásának hátterében.[72] A nem e világi tudomány családban, rokonságban való átörökítését általában bizonyos gazdasági megfontolások is támogatták, hiszen, bár a tudományos oldó-kötő mesterségéért – általában – nem kért előre kialkudott fizetséget,[73] a mágikus „szolgáltatásért" cserébe felajánlott ételféleséget, esetleg munkavégzést,[74] netán pénzt esetenként elfogadta. Amint 1882-ben megjelent dolgozatában Kozma Ferenc az

[68] Kallós 1966, 145–147; Takács Gy. 1995, 379; 2001, 365; 2015b, 313.

[69] Hasonló képzetekkel találkoztam Csíkban sokfelé, így Szentmártonon, Csekefalván, Szentimrén, Szenttamáson is (Takács Gy. 2015b, 313–314; vö. Vidák 2001, 123–124).

[70] Diószegi V. 1960, 51–52; Takács Gy. 2015b, 297, 314, 574.

[71] Antal 1992, 63–65, 92.

[72] A gyimesfelsőloki *Gáborokpataka* és *Szőcsökpataka* egymás közvetlen szomszédságában van, a vízfolyások pedig gyakran az ősfoglalók nevére utalnak, vagyis arra, hogy a később Magyarcsügésen is megtelepedett Gáborok – fentebb részletesen feltárt eredetű – nemzetsége és a gyimesi Szőcsök egyik családja már a 18. század közepe táján egymás közvetlen szomszédságában lakhatott.

[73] Igaz, az ellenkezőjére is találunk példát: Takács Gy. 2001, 476. Általában azért elmondható, hogy a gyógyítás „Isten nevében" történik, nem szokás érte előzetesen fizetséget kialkudni, csupán az önként felajánlott javakat szabad elfogadni, de a „régi öregek" közül sokan ezt is kereken elutasították, mert hitük szerint Isten gyógyít, ők csupán közvetítői szent akaratának. Erre utalnak a vidék ráolvasóinak egyes részletei is, így például egy tejelvétel elleni román kéziratos szövegben: „A ráolvasás tőlem, a gyógyír az Úrtól van" („Descântecul de la mine, leacul de la Dumnezeu." – Gyimesbükk, Budáka-oldal, Takács Gy. 2015b, 666–669). Erről kötetünk egyik ráolvasása kapcsán is olvashatunk. {II.9/Megj.}

[74] Így vallott erről egy gyimesfelsőloki tudományos: „Nekem nem kellett soha, hogy fizessen. Én azt nem mondom, hogy egy pár pohár pálinkát, vagy egy kicsi falatozást nem csináltam, de aki tökéletesen megköszönte, az ugyes eljött, mondjuk, inkább nálam nyári üdőszakba, fehérnép megfigyelte, hogy sokacska a rendünk, szárad, dógozni kell, jó napot dógozott, egy banit se vett el: – Hát még tartozok most es! Más helyről eljött az a férfiu, egy napot kaszált, még jön el, nem

urusolás és az azt folytató *urusok*, a *tudós emberek*, *asszonyok* kapcsán megjegyzi: „...ez olyan keresetforrás, a mely néhol családi örökséget s igy természetesen titkot is képez. Épen e titkolózás okoz sok nehézséget a népies gyógykezelés tanúlmányozójának."[75] A fitódi Vitos Lászlónak a csobányosi Gercuj János maga mondta vízvetéséről, hogy „senkit nem taníthat meg erre a tudományra, csak a család elsőszülöttjét", mert „ez a tudomány családi örökség".[76] A két feljegyzés között száz esztendő telt el, ám a felfogás – láthatjuk – mit sem változott, így hát feltételezhető, hogy ugyanez jellemezte a 20. század elejének gyimesi tudományosait, közöttük Szőcs „Vén" Józsefet is, aki valamiért mégis átadta ráolvasóit és hozzájuk kapcsolódó imáit {II.2–11, talán II.12–18; III.1} a fiatalabb Gábor Jánosnak.

Hogy miért cselekedett így, mi volt az átadás indítóoka, konkrét előzménye – sokszori kérlelés, vagy egy hirtelen, belátó gesztus, amelynek hátterében a segítségnyújtás szándéka, netán valamilyen nagyobb szívesség meghálálása állhat –, valószínűleg már soha nem fogjuk megtudni. A boszorkányos, bűbájos dolgokra még az igen babonás régi öregeknél is nyitottabbnak tűnő, a havasi gazdálkodás által intellektuális igényeiben – úgy tűnik – nem kellően kielégített Gábor János alighanem kereste is annak lehetőségét, hogy az általa szüleitől, nagyszüleitől, idősebb rokonaitól és szomszédaitól szájról átvett, elörökölt imádságok és ráolvasások mellé újabbakat, különlegesebbeket szerezzen, és azokat lehetőség szerint le is jegyezze. Ez utóbbiban a feltehetően már felnőtt fejjel elsajátított – és a szemre is csinosnak mondható külalak eléréséig gyakorolt – *írás*, mint az analfabéta többség által csodálattal figyelt és *mágikus* vonatkozásokkal társított tevékenység gyakorlásának is kitüntetett szerepe lehetett.

Talán látott korábban hasonló kéziratost, talán megérezte az ebben rejlő lehetőségét annak, hogy a közösség által elismert – csodált és rettegett – *tudományossá* lehessen, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy „ha vót egy ilyen fonó szerüség nálla [...] akkor a régi imákot ő elmondogatta, hogy tanólja meg más is".[77] Ahogyan mondják, „vótak sok könyvei. [...] S az öreg ólvasott. S vótak öneki bibliái, milyenek... s az öreg ólvasta, s magyarázott az öreg."[78] Szerette tehát tudatni a közösséggel, hogy ő más, mint a többiek, a tudása révén fölöttük áll. Ennek eszköze volt az olvasás és írás nyilvános használata is, hiszen ezt a Gyimesek vidékén akkoriban még meglehetősen ritka tudományt a faluban – ha hihetünk a visszaemlékezéseknek – rajta kívül más nem birtokolta. Amint azt a későbbiekben, a második füzetben szereplő *mennyei levél* kapcsán még látni fogjuk, a leírás, a lejegyzés a *birtokba vétel* aktusa: a kézírás révén a hathatós szöveg igen erősen kötődik létrehozójához. Az önmagában is mágikus jellegű cselekedetnek mi-

vett el semmit. Há kitünik a szíviből, hogy ténylegest megelégedett a munkával, s meggyőződött" (72 éves férfi, Gyimesfelsőlok, Ugrapataka, 2005. március 23).

[75] Kozma F. 1882, 33.

[76] Vitos L. 1995, 311.

[77] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.

[78] 60 éves éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 7.

nősülő *olvasás* – gondoljunk csak arra, hogy az *olvasni* kifejezés, amint a csügési kéziratos néhány címfelirata is bizonyítja {II.10–11, 14, 16–17}, ezen a vidéken 'ráolvasni' jelentésű[79] – nyilvános, gonoszűző célzatú gyakorlása pedig, különösen a megalkotójával egyfajta létegységben álló kéziratos füzetből, minden bizonnyal nagy hatást gyakorol egy analfabéta közösségben. {II.1/Megj.} Az, hogy a székelység, csángóság a *ráolvasás*t, *ráimádkozás*t mindmáig igen gyakran *olvasás*nak nevezi, nyilvánvalóan összefügg az oldó-kötő, nagy erejű szöveg írott voltával.[80]

Gábor János tehát leírta a ritka ráolvasásokat és a hozzájuk – amint látni fogjuk {II.18/Megj.} – szorosan kötődő imádságokat, kielégítvén a „tudomány" megszerzésére irányuló vágyát. A szövegeket átadó Szőcs „Vén" József pedig, úgy tűnik, *lediktálta*, mintegy *tollba mondta* neki azokat, aminek két feltételezhető oka lehetett: a „tudomány" biztos átadása, vagy a szövegek átadása a „tudomány" megsemmisülése nélkül. Előbbi párhuzamául egy gyimesfelsőloki eset szolgálhat, ahol a halálos ágyán fekvő idős asszony „mondta, hogy ő adja által a tudományát valakinek", amiért is „aszmondta, hogy jőjenek le este, s vegyenek ceruzát s papirt, s ő ott mondja, hogy irják le. Mert pontoson kell tudni, me ha nem, aszmondta, a tulvilágon ő fog szenvedni, ha nem pontoson rendezik. Nem pontoson csinájják."[81] A ráolvasó szövegek és az elmondásukat kísérő

[79] Ezeket a bűvölésre-bájolásra használt szövegeket már késő középkori, kora újkori boszorkánypereink irataiban is – az *írásra*, a hatásukat változatlan, *írott* szövegükben hordozó *bájoló imádságok*ra utaló módon – *olvasás*nak, *ráolvasás*nak nevezik (Komáromy 1910, 54, 80, 157, 159, 166, 319, 366, 369; Schram 1970, I. 57, 62, 67, 276–279, 360, 374, 440, 450, 481; II. 124, 206, 241, 709; 1982, 240; Sugár 1987, 93, 147; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 81, 82, 87, 158, 215, 219, 294, 295, 403, 415, 449, 474, 504, 550, 682; Bessenyei 2000, 58, 76; Kiss – Pál-Antal 2002, 200; Balogh B. 2003, 60, 77, 79, 81, 83, 104, 109, 172, 173, 175, 176; Tóth G. 2005, 110, 159, 373; Pakó – Tóth G. 2014, 158, 198, 335, 336). A ráolvasók elnevezése a magyar történeti forrásokban jobbára *ima, imádság*, valamint *reáolvasás, ráolvasás, olvasás*, a ráolvasó cselekedet megnevezése ugyanott *imádkozik, ráimádkozik*, illetve *olvas, ráolvas* (Pócs [szerk.] 2014, I. 18–19; Ilyefalvi 2014, II. 20). A 18. századból ránk maradt töredékes adatok arra mutatnak, hogy akkoriban Magyarországon „a parasztok között az imakönyv volt a legelterjedtebb könyv, sőt a parasztok számára az olvasás egyet jelentett az imádkozással, e két szót gyakran szinonimaként használták" (Tóth I. Gy. 1995, 834–835; 1996, 81). A 19. század hasonló felfogására utal Táncsics Mihály önéletírása (Táncsics 1949, 49–50; vö. Tóth I. Gy. 1995, 835; 1996, 82).

[80] „De azé vótak osztáng ojan öreg emberek vaj asszonyok, hogy tudtak olvasni. Úgy hítták, olvasni. Vótak ojan régi könyvik, de inkább mind rományul vótak, ojan régi könyvik, s abból ha olvastak, s vízre olvastak, szenet dobtak belé, s minden. S ugye, akkor es megtérült a tehén" (Albert 1995a, 69). „A Szent Antal tüze az, ha nagyon fájt a feje. Vagy nagyon fájt a szive. Ugy arra imádkozták ezt. [...] *Hogyan olvastak arra? Mit csináltak?* Rátette a kezit a fejire. [...] Igy egy öreg néni vót, meghalt rég, az olyan szépen tudott imádkozni. [...] Fiatal vótam még, s az imádkozta így, a tüz fölött. De az es könyvből imádkozta. *Könyvből imádkozta?* Könyvből, igen. *Szent Antal tüzére is a könyvből?* Könyvből, igen. Vót egy olyan régi-régi imádságos könyve, s abból olvasta" (Takács Gy. 2015b, 439).

[81] Takács Gy. 2015b, 313.

varázscselekedetek pontos rögzítése tehát, ebben a hagyományban, a „tudományt" átadó személy üdvözülésének, túlvilági boldogságának kulcsa.

Utóbbira, a fentebb már említett – gyimesi és csíkszentmártoni – eseteken kívül[82] érdemes kissé alaposabban is szemügyre vennünk egy moldvai ráolvasás „felgyűjtésének" tanulságos történetét. A *dalák* {II.2/Megj.} gyógyítására való, unikális szöveget a lábniki asszony, amint azt a gyűjtő, Diószegi Vilmos megjegyzi, „nem akarta [...] elmondani, mert fiatalabb, mint én, s ha valaki idősebbnek mondja el a ráolvasást, akkor az elveszti hatását. Kérésemre egy részét hajlandó volt elmondani első találkozásunkkor, 1951 februárjában (A. szöveg), és megígérte, hogy egy más alkalommal elmondja majd a hiányzó második részt is. 1951 márciusában valóban le is jegyezhettem tőle a hiányzó szöveget (B. változat)." A ráolvasó végleges formáját végül a gyűjtő az egymást kiegészítő két töredékből kapta meg.[83]

A fiatalabbak tehát, hogy ráolvasásuk ne veszítse el varázserejét, *leírva* vagy *részletekben* közlik azt az érdeklődővel, ha nem akarják közeledését nyíltan elhárítani. Talán azért, mert hitük – és a régiek tapasztalata – szerint, ha a ráolvasót nem élőszóval (lélekkel), hanem papírra rótt, holt betűkkel adják tovább, annak akkor sem vész el gyógyító ereje, ha idősebb veszi át tőlük. Vagyis az átadás szabályainak „megkerülésével" úgy keletkezik – valamiféle – „tudomány", hogy az eredeti sem semmisül meg. Talán úgy gondolhatják – mindmáig –, hogy ilyen esetben nem a ráolvasás valódi képességét adják át, csak magát a puszta szöveget, bár sokak szerint annak ismerete önmagában is alkalmassá tesz a gyógyításra. Nem tudni pontosan, hogyan vélekedtek minderről a 20. század elejének gyimesi határvidékén, jómagam azonban úgy vélem, akkor, amikor az ilyesfajta „tudomány" átadása jobbára a halálos ágyon történt, a szöveg leírása – a biztos, pontos átörökítésen túl – talán arra is utal, hogy éppen a tradíció szoros kötelékén próbálnak, a fentebb leírtak szerint, kicsit lazítani.

Semmiféle adattal nem rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy az 1850-es években született Szőcs „Vén" József tudott-e írni. Továbbmenve, tudott-e vajon magyarul helyesen írni. Fentebb felvetettem annak lehetőségét, hogy Gábor János esetleg az ő birtokában lévő kéziratos füzetből (vagy lapokról) másolta volna át a ráolvasókat és az imádságokat, azonban már ott is jeleztem, hogy ennek – éppen azért, mert fenti kérdéseim közül legalább az utóbbira, úgy vélem, nemleges a válasz – meglehetősen kicsi a valószínűsége. Úgy gondolhatjuk tehát, a bálványospataki, görögkatolikus – és, tekintve az általa átörökített ráolvasó szövegeket, feltehetően román anyanyelvű – férfi, a környék 20. század eleji románságának zöméhez hasonlóan, *beszélt* ugyan magyarul,[84] de igen kevéssé valószínű, hogy *írt* is volna ezen a nyelven.

[82] Takács Gy. 2015b, 297, 314, 574.
[83] Diószegi V. 1960, 51–52.
[84] Ilyés 1998a, 97; 2002, 264.

Nem valószínű, hiszen, bár tudunk róla, hogy a gyimesi vesztegzárnál (Kontumác) már 1764-től volt magyar nyelvű elemi oktatás,[85] hogy 1825-től a középloki Kápolnapataka szádában is működött magyar általános iskola,[86] illetve hogy a Nagygyimesen is létezett valamelyes elemi oktatás, legalább már a 19. század közepétől,[87] tény, hogy ezekbe az intézményekbe csupán az iskolakötelesek töredéke járt el, legalább viszonylagos rendszerességgel. A magyar tannyelvű nagygyimesi iskolába 1858–1859-ben – amikor a bálványospataki születésű Szőcs József már iskolás korú lehetett – mindössze 28 tanuló járt (11 fiú és 9 lány az alsó, 4–4 fiú és lány pedig a felső tagozaton), 1867-ben pedig csupán 16, noha ugyanitt 1860-ban az iskolakötelesek száma 136 volt.[88] Annak tehát, hogy a Bálványospatakán, az 1850-es években született Szőcs József gyermekkorában megtanult volna magyarul írni-olvasni, igen kicsi a valószínűsége.

De, jobban belegondolva, ugyanez mondható a románra is. Sőt, a valószínűség ez esetben talán még kisebb is. Hiszen a román elemi oktatás Gyimesbükkön az 1873-ban megépített, boronafából készült görögkatolikus iskolában zajlott,[89] amelyet egy 1892-es vizsgálat ugyan korszerűnek és megfelelően felszereltnek talált,[90] ebbe az iskolába azonban – amint már láthattuk – 1880-ban csupán 153, 1886-ban 165, 1890-ben 105, 1900-ban 148, de még 1911-ben is mindössze 167 gyermek, vagyis a görögkatolikus összlakosság 6,23–10,05%-a járt.[91] Ez, tekintve a gyermekek családokon belüli arányát, arra utal, az iskolakötelesek igen csekély számban képviseltették magukat, azaz a románul való írni-olvasni tudás még a magyarénál is alacsonyabb szinten állhatott. A görögkatolikus iskola megépülésének idején a felnőtt, időközben minden bizonnyal Bükklokára költözött Szőcs József már aligha ülhetett be a gyimesbükki iskolapadba.

[85] Salamon J. 2014, 82.

[86] Szőcs J. 2002, 324, 326.

[87] Salamon J. 2014, 425–429; vö. SEM 1882, 68.

[88] Salamon J. 2014, 426; SEM 1867, 24. A helyzet másutt sem volt jobb. 1867-ben például a Gyimesloki Egyházközségből (2532 lélek) mindössze 44 gyermek járt iskolába (SEM 1867, 24). Igaz, 1882-ben a nagygyimesi római katolikusok (574, a filiákkal 990 lélek) gyermekei közül már 110, a lokiak (3143 lélek) közül pedig 82 tanult (SEM 1882, 68); 1888-ban előbbi iskolába a 626 (filiákkal 1053) római katolikusból 80, utóbbiba 3150 hívő közül 149 iskolaköteles jutott el, legalább időnként (SEM 1888, 33). Az 1878–1879-es tanévben a középloki elemi iskolát mindössze az iskoláskorúak 40,26%-a látogatta rendszeresen; 1900-ban a felső- és középloki tankötelesek 71%-a, illetve 77,2%-a maradt távol az intézménytől, amely egyébként is jobbára csak december elejétől március végéig működött (Endes 1994, 461; Szőcs J. 2002, 325, 328). A gyimesbükki iskolában 1879 májusában a 74 tankötelesből csupán 33 tett vizsgát, Gyimeslokán a 149-ből mindössze 60 (Salamon J. 2014, 428).

[89] ŞEM 1900, 341.

[90] Boar 2004, 322–326; Szőcs J. 2006, 62.

[91] ŞEM 1880, 265; 1886, 271; 1890, 253; 1900, 341; 1911, 121. Az évismétlők száma ugyanakkor 1900-ban 30, 1911-ben 72 (ŞEM 1900, 341; 1911, 121), vagyis az iskolába egyáltalán eljutók 20–43%-a, s ez korábban sem lehetett sokkal kevesebb.

Mindezek alapján, miután egyéb adatok nem állnak a rendelkezésünkre, az tűnik valószínűnek, hogy Szőcs „Vén" Józsi ugyan románul és magyarul egyaránt beszélt, de írni és olvasni – hacsak Gábor Jánoshoz hasonlóan serdültebb korában meg nem tanult – nem tudott. Ebben az esetben viszont használhatta ugyan a második kéziratos füzet (MCsK II) személyéhez nagy biztonsággal köthető tíz szövegét {II.2–11}, azonban aligha jegyezhette le őket. Különösen az említett szövegegységben szereplő két magyar nyelvű ráolvasó és a hozzájuk kötődő ima {II.5, 7, 11} esetében kétséges, hogy papírra vethette volna őket olyan, pontosnak mondható helyesírással, ahogyan azok a csügési kéziratosban szerepelnek. Leírni tehát aligha tudta, azonban precízen, a rájuk vonatkozó *előírások*kal egyetemben elmondhatta őket fiatalabb társának. Miután, a hagyományos néphit szerint, a ráolvasó szöveget önmagában, a kísérő cselekedetek ismeretének hiányában, nem lehet eredményesen használni, a szövegekre vonatkozó *instrukciók* ilyetén, akkurátus lediktálása határozott *átadói szándék*ra utal.[92] A ráolvasó tudomány birtokosa megtehette volna, hogy ezekről hallgat, ő azonban elárult mindent, amiről úgy gondolta, szükséges a szövegek használatához. A „tudományt" tehát, mondhatni, szabályosan átadta, különben aligha írhatott volna le a jegyzetelő Gábor János ennyi mindent, szóról szóra.

Különösen figyelemre méltó a ráolvasó szövegeknek a fölöttük álló *címfeliratok*hoz és az őket kísérő *instrukciók*hoz fűződő viszonya, amely igen sok rejtett összefüggésre hívja fel a figyelmünket, ezért érdemes lépésről lépésre, az egyes szövegeket egyenként megvizsgálva foglalkoznunk ezzel a kérdéskörrel. Az átláthatóság érdekében csatolok egy táblázatot, amelyen az összes érdemi információ szerepel.

[92] A rítus formájában, szöveg és cselekmény egységében élő ráolvasásokhoz (Pócs [szerk.] 2014, I. 18) kötődő, az elmondás módját, a hatásos „olvasás"-hoz szükséges kísérő cselekedeteket, anyagokat, napot és napszakot, számosságokat – és még sok mást – jelző előírások igen fontosak a használatban, és így az átörökítésben is. Mindezt jól példázzák „a ráolvasás technikái"-ra való utalások a magyar történeti anyagban (Ilyefalvi 2014, II. 29–34), de a 17–19. század román kéziratos ráolvasói is, amelyekben éppúgy rendre megjelennek a szövegek használatára vonatkozó előírások (például Timotin 2010, 240 [IV], 244 [VII], 247 [IX], 257–259 [XIX–XXI], 264 [XXVII], 271 [XXXI], 277–279 [XXXVI–XXXVIII], 282–283 [XLI–XLII], 285–286 [XLIV–XLV], 288–293 [XLVII–LII], 296–298 [LIV–LVI], 301–302 [LIX–LX], 309 [LXVII], 312–316 [LXX–LXXIV], 319–322 [LXXVII–LXXX], 328–333 [LXXXV–LXXXIX], 336–340 [XCII–XCIV], 343–344 [XCVI–XCVII], 346–347 [XCIX–C], 350–354 [CIII–CVII], 357–358 [CX–CXI], 360–362 [CXIII–CXV], 366–369 [CXIX–CXXII]), mint később, a folklórgyűjtésekből származó ráolvasó szövegeket a néphez visszavinni szándékozó ponyvákon, így például a *Descântece, vrăji şi rugăciuni* (Brassó, 1908) című kiadványon, ahol ezek az instrukciók, *Reţetă* (Előírás) felirattal, igen sok szöveg után szerepelnek (DVR, 4, 10–13, 16, 18–20, 22, 26, 28, 30, 32, 35, 37–38, 45, 47, 49, 50, 51, 56, 59–72, 75, 78, 80, 83–84, 86, 90–93).

	A szöveg címfelirata	Előzetes instrukciók	Szöveg	Szövegközi instrukciók	Záró instrukciók
I.1	Szent Gertrudisrol könyörgés litánia formara	–	magyar	–	–
I.2	Imádság melyel Istennek szenteld szenvedeseidet	–	magyar	–	–
II.1	[Mennyei levél]	–	magyar	–	–
II.2	Torok gyéktol	Miatyánk üdvözlet / hiszek egy	román (fonetikus lejegyzés)	–	az embernek rege fáj / puska por az olvasot / vizbe s igya meg álatnak kis égetet / timpsot kis pálinkába / egy d.nyi palinkat be tolteni felét a szájá / ba a más felét az ora / jukába
II.3	kigyomarástol	–	román (fonetikus lejegyzés)	–	–
II.4	Torok gyíkhez penteken	–	román (fonetikus lejegyzés)	–	–
II.5	[Tejelvevő boszorkányosok ellen]	– (Töredékes)	magyar	–	Magyarázat embernek kézel kezehátai / ról visza önteni a vizet a viszacsináláskor / a marhának pedig az olololval vagy kézel / visza fordítani a / lisztett

	A szöveg címfelirata	Előzetes instrukciók	Szöveg	Szövegközi instrukciók	Záró instrukciók
II.6	vissza fordítá-sok	I Hiszek egy II Üdv / III Miatyánk + köszöni kel ha vízre / reggel. jorege	román (fonetikus lejegyzés)	embernek / nevet alatnak is nevét ember részére N. név emlitendő ferjfi nő N. vége	–
II.7	ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités	–	magyar	–	–
II.8	A beteg meg Mosása	A beteg meg Mosása / Olvasot vizel Vízet meríteni a / malom kereken alul visza felé kel meríteni / víz merítéskor = kel[l] mondani köszönés ugy / mint olvasáskor mikor kimerítete / a vizet k.	román (fonetikus lejegyzés)	vizet kel önteni a beteg / fejére férfi N. nőnek N. / az öszes test részle teit emliteni / kel küld[h]ese a hova akarja	–
II.9	Az obríntyíktol	+ Hiszek egy üdv: Miatyánk –	román (fonetikus lejegyzés)	–	–
II.10	a minden olvasáshoz szükséges	– (címfelirat-ban)	román (fonetikus lejegyzés)	(nőnek) férfi nőknek	–

	A szöveg címfelirata	Előzetes instrukciók	Szöveg	Szövegközi instrukciók	Záró instrukciók
II.11	Maria tisztelete. minden olvasáskezdetnel monando	– (címfeliratban)	magyar	–	–
II.12	Az urszitától	–	magyar	ha a vére megy akor meleg vasakal ha ött ujaval (Ráolvasó nincs, csak utasítás.)	–
II.13	[Gonoszok ellen]	–	román (fonetikus lejegyzés)	–	–
II.14	Az orbáncztol valo olvasás	–	román (fonetikus lejegyzés)	–	az ejjeli hot szenböl / 3–5–7 drbbal kel mind egyikel egyszer / meg keriteni és ugy a maga fein / veti hatra nap / nyugatr
II.15	A Lóorbánczтol	–	román (fonetikus lejegyzés)	–	Lo szar ..... / Ko vel meg nyom[o] gatni és fejen / keresztül vetni
II.16	Minden olvasás után végzendö	– (címfeliratban)	magyar	–	–
II.17	Minden féle olvasasnál használando	– (címfeliratban)	magyar	–	–
II.18	[Imádság]	–	magyar	–	–
III.1	Visza küldés	keresztvetés	magyar	–	–

A szövegek vizsgálatánál az első, ami a szemünkbe ötlik, hogy – néhány kivétellel {II.1, 5, 13, 18} – az imák és ráolvasók többsége fölött magyarul írt *címfeliratot* találunk. A *magyar címfelirat* nagy valószínűséggel kizárja azt, hogy a szövegeket valamely *román nyelvű* kéziratosról másolta volna át Gábor János; a román szövegek fölötti magyar felirat ugyanakkor a diktálás utáni lejegyzést valószínűsíti: ez esetben a szövegeket átadó és az őket leíró először egyezteti a szöveg elmondásának *célját*, amelyet utóbbi a ráolvasók és imádságok kezdete fölötti, minden esetben magyarul írt, kvázi fejezetcímben rögzít. A magyarul rögzített fejezetcímek ugyanakkor nem bizonyítják, hogy a szövegek lejegyzésekor az átadó és a szövegeket leíró személy egymással *magyarul* beszéltek. Sőt, egyes – valószínűsíthető – félreértések éppen arra utalnak, hogy a betegségek nevét (így például az *ótvar* megnevezéséül szolgáló *bube dulci*-t), bármilyen nyelven is beszéltek egymással egyébként, az átadó (Szőcs József) románul közölte, s miután az átvevő (Gábor János) ennélfogva nem mindig értette pontosan, mire szolgál a szöveg, később körülírta neki a gyógyítandó bajt vagy bajokat. {II.14/Megj.; II.15/Megj.}

A címfelirat tehát minden esetben az alkalmazás *célját* határozza meg, egy ráolvasó például *Torok gyéktol* {II.2} egy másik a rontás *Visza küldésére* {III.1} használatos, egy imádság pedig *Minden féle olvasasnál használando* {II.17} és így tovább. Kivételt képez az első füzetben szereplő, a többi imával és ráolvasóval szorosabb kapcsolatban – úgy tűnik – nem álló két imádság, amelyek címfelirata megegyezik a forrásukul azonosítható ponyvákon szereplővel. {I.1–2/Megj.} További kivételt azonban csupán azok a szövegek jelentenek, amelyek nem rendelkeznek felirattal. {II.1, 5, 13, 18} Címfelirat a *tejelvevő boszorkányosok elleni* ráolvasás {II.5} fölött is lehetett, ez azonban – a szöveg töredékes volta miatt, valamint azért, mert a ráolvasó derivátumai fölött sem szerepel semmiféle felirat[93] – csak feltételezhető. A címfeliratok egységesnek mondható rendszere tehát, röviden összefoglalva, arra utal, hogy a második és harmadik kéziratosban szereplő szövegeket, a ponyváról vagy kéziratosról átmásolt „mennyei levél" {II.1} kivételével, jobbára diktálás után jegyezhette le Gábor János.

A szövegek többségéhez – láthattuk – különböző, azok *céljára* és az *elmondásukkal kapcsolatos tudnivalók*ra utaló instrukciók kapcsolódnak, amelyek állhatnak a szövegek előtt, magukban a szövegekben, vagy a szövegek után. Ez esetben is kivételt képez az első füzetben szereplő két imádság és a „mennyei levél". {I.1–2; II.1} A szövegek előtt álló, előzetes instrukciók közé tartozik ugyanakkor már a *címek* többsége is, amennyiben meghatározza az adott szöveg segítségével végzett cselekvés – ráolvasás vagy imádkozás – *célját*. Erre vonatkozó példákat a fentebbi bekezdésben már láthattunk. A címbe rejtett instrukciók jellemzik azokat a szövegeket is, amelyeknél egyéb, az ima vagy a ráolvasó elmondására, vagy az azt szükségszerűen kísérő cselekedetekre utaló előírás – a szöveg előtt, magában a textusban, vagy a szöveg után – nincs. {II.3–4, 7, 11, 16–17}

[93] Tánczos 1995, 48; Takács Gy. 1997–1999, 94–95, 101; 2001, 514, 520; 2004, 273; Daczó 2003, 282; Frendl 2008, 335; Magyar 2009, 436.

A szövegek előtti, az őket szükségszerűen kísérő imákra, az elmondást övező cselekedetek végzésének módjára, illetve a szükséges keresztvetésekre vonatkozó instrukciók jó néhány ráolvasót jellemeznek. {II.2, 6, 8–9; III.1} Fontos megjegyezni, hogy – bár, egyetlen kivétellel, *román* nyelven megörökített szövegek előtt állnak – ezek az előírások mind *magyarul* kerültek lejegyzésre. Ez ismét kizárja azt, hogy a szövegek román nyelvű ponyváról való átírásból származzanak (hiszen akkor az instrukciók is románul lennének), ugyanakkor – a magyar címfeliratokhoz hasonlóan – valószínűsíti a *diktálás* utáni lejegyzést. Elképzelhető lenne még természetesen az is, hogy egy mindenben megegyező kéziratosról lettek átmásolva a szövegek, ennek azonban – már csak a különböző írószerekkel való lejegyzés miatt is –, úgy vélem, igencsak kicsi a valószínűsége. Az instrukciók egy része bizonyos imák (Miatyánk, Üdvözlet, Hiszekegy) ráolvasó előtti elmondását rendeli el. {II.2, 6, 9} Ezek az imák eredetileg akár románul is hangozhattak, tény azonban, hogy elnevezésüket magyarul jegyezték le. A magyar nyelvű instrukciók másutt a ráolvasás megkezdése előtti keresztvetés szükségességére utalnak {III.1}, amelyet máshol csupán – mint a korabeli ponyvákon, imádságos- és énekeskönyvekben – kis kereszt jelez. {II.6, 9, 13} Más szövegeknél a kimerítendő *víz köszöntésére* hívják fel a figyelmet {II.6; II.6/Megj.; II.8}, illetve a megrontott beteg megmosásához használt *víz kimerítésére* vonatkozó előírásokat sorolják fel {II.8}. Utóbbiak ugyan magyarul szerepelnek a füzetben, a szokás közvetlen párhuzamai mégis inkább a románság ráolvasó gyakorlatában élnek. {II.6/Megj.; II.8/Megj.}

További instrukciók találhatók magukon a szövegeken belül. {II.6, 8, 10} A *vissza fordítások* feliratú ráolvasó {II.6} magyar nyelvű bejegyzése például a szövegben megemlítendő – azt személyre szabott hatással felruházó – ember- és állatnevekre hívja fel a figyelmet. Egy másik, *A beteg meg Mosása* címmel ellátott, deszkentálásban {II.8} a magyar megjegyzések egyike arra utasít, hogy a szövegben szereplő exorcisztikus „Távozz, Sátán! / Jöjj ki, tisztátalan és mocskos / lélek, távozz, Sátán!" („eis sătan[ă] / ies duc ne curat si spur / kat. ies satánă") sorok után – megszentelésként, kvázi újrakeresztelésként – „vizet kel önteni a beteg / fejére". Ugyanott egy másik megjegyzés a rontástól, megszállottságtól megtisztítandó beteg férfi vagy nő nevének szükséges említésére utasít („vizet kel önteni a beteg / fejére / férfi N. nőnek N."), egy újabb a testrészek – a diktálásnál feltehetően végeérhetetlennek tűnő – sorát rövidíti le egy odavetett mondattal („az öszes test részle / teit emliteni / kel"), egy harmadik pedig a megszállottból kiűzött gonosz útját és túlvilági lakhelyének mitikus topográfiáját leíró – talán ugyancsak kissé hosszadalmas – szövegrészt foglalja össze lakonikus tömörséggel: „küld[h]ese a hova akarja". {II.8/Megj.}

Egy román nyelvű, *a minden olvasáshoz szükséges* felirattal ellátott imádságban {II.10} szereplő magyar instrukciók a szöveg nemek szerinti változatainak pontosítását tartalmazzák, ugyanakkor a gyógyítandó beteg nevének megemlítéséről rendelkeznek („din Boalá trupu / rilor lui (nőnek) / ei N. N.", azaz „az ő tes- / ténck betegségéből / N. N-t"). A férfiakra és nőkre ráolvasott szövegváltozat nyelvtani különbségére utaló előírások később is előjönnek („férfi / Kei botezat si lumi / nát sin kreştinat [...] / nőknek

/ N. in botezatesi / krestinate si lumi / nate", azaz „férfi / mert meg van keresztelve és meg- / világosítva és kereszténnyé téve [...] / nőknek / N. keresztelve és / kereszténnyé téve és meg- / világosítva"). Mindez úgy fest, mintha a diktáló tudta volna, hogy – amint a román szövegek lejegyzéséből számunkra is mindenütt nyilvánvalóan kiderül – a ráolvasásokat és imákat leíró személy nem tud jól románul. Végezetül *Az urszitától* feliratú rövid szöveget {II.12} kell még említenünk, ahol a papírra vetett három sor mindegyike a rontásból fakadó betegség bizonyos fajtájára („ha a vére megy"), illetve az ahhoz kötődő gonoszűző cselekmény mikéntjére („akor meleg vasakal / ha ött ujaval") vonatkozó instrukciókat tartalmaz. Az említett mágikus cselekedethez kapcsolódó ráolvasás talán másutt lehetett feljegyezve. {II.12/Megj.}

Az egyes szövegeken belüli előírások közé tartoznak még a gyógyítandó – rontástól vagy megszállottság alól feloldozandó – *betegek nevének* említésére, illetve a szükséges *keresztvetés*ekre vonatkozó bejegyzések. Előbbiek három szövegben jönnek elő, *N. N.* {II.7, 10}, illetve *N. N. N.* {II.2} formában, utóbbi feltehetően elírás. A latin *nomen nescio* ('ismeretlen név') rövidítéseként egyes, előre megfogalmazott szövegsablonokban – így például szerződésekben – másutt is alkalmazott *N. N.* (másutt, rövidebben és talán „románosabban" csak *N.*, azaz *nume* 'név') formula a román ráolvasások és egyéb népköltési szövegek hasonló helyein, a szövegek lejegyzésében általánosan elterjedt, így szerepel tudományos céllal írott dolgozatokban,[94] kisebb szövegközlésekben[95] és a korabeli ponyvákon[96] egyaránt. Éppúgy, mint a hasonló – történeti és „recens" – magyar anyagban, ahol a forma mindig *N. N.*,[97] amint a magyarcsügési kéziratoson is.[98] A keresztvetések helyét a kéziratosban – egyetlen, már említett kivétellel {III.1} –, láthattuk, éppúgy *kis keresztek* (+) jelölik, mint a korabeli imádságos- és énekeskönyvekben, ponyvákon. Ezek néhányszor a szövegtesten belül {II.4, 5}, egyszer a ráolvasó végén {II.7} jönnek elő.

A szövegek utáni, záró instrukciókra négy esetben találunk példát {II.2, 5, 14–15}, ezeket is minden esetben – magyar és román szövegek után egyaránt – magyarul jegyezték le, talán úgy is hangzottak el a szöveg átadása során. A *Torok gyéktol* feliratú román ráolvasás {II.2} szövege után, attól elkülönítve szereplő utasítás a betegségtől szenvedő ember és állat fizikális gyógyítására való előírásokat tartalmazza. A *tejelvevő boszorkányosok elleni* – a tejhaszon megtartására és visszaszerzésére alkalmas – magyar

[94] Így például: Moldován 1888, 93, 102–110; 1897, 949; Filimon 1913, 228–229, 232, 285–286; Pamfile 1916, 5, 84, 142, 165, 167, 224–228, 230, 241–242, 246, 265–266, 274–275, 290–293, 308–309.

[95] Izv XVIII/3: 110.

[96] Így például, „N" formában: DVR, 5–6, 9–16, 102–103, 106, 108–111.

[97] Pócs (szerk.) 2014, I. 53, 115, 159, 172, 198, 202–203, 247, 283, 405, 472, 542, 569, 605, 622, 826, 831, 1015, 1017, 1019, 1021, 1063; Ilyefalvi 2014, II. 51–52, 83, 94, 106–108, 135, 143, 223, 232, 262, 265, 267, 269, 271, 278, 281–283, 287, 290, 293.

[98] Tapasztalataim szerint ugyanezt a rövidítési formát használja azóta is a vidék kéziratosainak sokasága.

ráolvasót {II.5} követő *Magyarázat* a ráolvasás aktusához szükséges anyagok és az azt kísérő mágikus cselekedetek némelyikének rövid leírását adja, éppúgy, mint *Az orbánczтol valo olvasás* {II.14} és *A Lóorbánczтol* {II.15} címfeliratú szövegek.

A fentieket röviden összefoglalva, a magyarcsügési kéziratosok feltételezhető eredete kapcsán a következő megjegyzéseket tehetjük. A ráolvasók fölötti, egységesen magyar címfeliratok, valamint az ugyancsak magyarul feljegyzett, a szövegek használatára vonatkozó instrukciók kizárják a román nyelvű kéziratosról (vagy ponyváról) való származás lehetőségét. Ennélfogva – miután egy vele megegyező tartalmú (magyar és román nyelvű) kéziratosról való származás valószínűsége igen csekély – szinte bizonyosnak tűnik, hogy a csügési füzetekben szereplő ráolvasók és imádságok jelentős részét – a fent említett kivételekkel {I.1–2; II.1} – diktálás után jegyezték le. A ráolvasók mellett szereplő instrukciók a „tudomány" átadásának határozott szándékát mutatják, egy olyan – az „átadás" legelemibb szabályait figyelembe véve –, minden bizonnyal idősebb ember részéről, aki románul és magyarul egyaránt beszélt, az előbbi nyelven jobban is, mint a szövegeket lejegyző, akinek ezért helyenként még a különböző nemű személyek gyógyítására vonatkozó elemi nyelvtani fordulatokat is lediktálta. Az említett ráolvasásokat átadó személy, a fentebb bemutatott és a későbbiekben ismertetendő adatok alapján, minden bizonnyal a gyimesbükki Bálványospatakán, az 1850-es években született Szőcs „Vén" József lehet, a szövegeket diktálás után leíró fiatalabb társ és – e tekintetben – tanítvány pedig bizonyosan a Magyarcsügésen, 1870-ben világra jött Gábor János.

7.

Gábor János, a falvakat járó tudományos

A boszorkánysággal is kapcsolatba hozott mágikus mesterkedésekhez kötődő legfontosabb fogalom minden bizonnyal a *tudás*, a *tudomány*, amelyet a székelyeknél és a csángóknál – mint másutt is – általában az igaz hittel szemben álló, ördögi erők segítségével megszerzett és birtokolt, *bűvölés*re és *bájolás*ra, azaz *kötés*re és *oldás*ra egyaránt alkalmas hatalomként gondolnak el. A mágikus tudományra vonatkozó adatokat már 16–18. századi boszorkánypereink jegyzőkönyveiben találhatunk.[1] A periratok ezt a tudományt „az igaz tudománnyal ellenkező"-nek, gyakorlóját „boszorkányoknak tudományával élő"-nek, „az boszorkányságban túdós"-nak, „tudományos boszorkány személy"-nek nevezik.[2] Az említett tudást nemegyszer *ördögi tudomány*nak, *ördöngős tudomány*nak mondják.[3] A boszorkányokat a 16–18. századi peranyagok *tudó*nak, *tudósnak*, *tudományos*nak, *tudálékos*nak, *tudákos*nak nevezik.[4] Amint az egy 1699-es, csíkszéki perből is kiderül, úgy tartják, a boszorkány *tud*, tisztátalan, ördögi eredetű *tudomány*a van.[5]

A korabeli szóhasználatból nyilvánvaló, hogy a *tudományosság*, a *tudálékosság*, a *tudákosság* eredetileg a boszorkányság képzetéhez kötődött (például „tudományos boszorkány", „boszorkányi tudálékos", „boszorkányos tudálékos", „boszorkányos tudákos asszony").[6] Idővel azonban a jelzett szó a jelző értelmét is magába szívta,[7] és a *tudományos* kifejezés jelentése a *boszorkányos*éval szinte azonossá lett.[8] „Szűcs Lászlóné gyógyított, berbitélt és szemébe mondták, hogy ő vesztette meg Genge Mihálynét is és jövendölt viasszal, ónat öntött az betegnek [...] sőt az boszorkányságért megperzseltetett Zsófi

[1] Így például Komáromy 1910, 23, 92, 113, 130, 505, 511–512, 631, 671, 672, 677, 680.

[2] Komáromy 1910, 23, 113, 130, 511.

[3] EOE, VI. 413; Komáromy 1910, 22, 295, 532, 565, 682, 687, 908; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 191, 283, 687, 923; Kiss – Pál-Antal 2002, 290; Balogh B. 2003, 72, 73, 82. Az *ördögi tudomány* összetétel már az 1514-es *Cornides-kódex*ben is szerepel (Cornides-k. 356).

[4] Így például Komáromy 1910, 35, 48, 61, 79, 101, 130, 216, 671, 672, 673, 675, 680, 687; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 273, 276, 278, 399, 407, 410, 855; Kiss – Pál-Antal 2002, 154, 199, 215, 742; Balogh B. 2003, 77, 169, 170, 189, 195, 289, 292, 308; Tóth G. 2005, 55, 61, 120, 193, 218, 367, 368, 482, 498, 503, 522, 528–529, 531, 537, 544.

[5] „... magad megvallottad, hogy olyant tudsz csinálni, kivel az ember vagy meghal, vagy örökké ágyban feküvő leszen, az nyüvek is ott eszik meg, ollyant is tudsz csinálni, hogy házas emberek egymást soha ne szeressék, és békével alkuvók ne lehessenek..." (Bessenyei 1997, 192–193).

[6] Komáromy 1910, 130, 671, 673; Balogh B. 2003, 301.

[7] Kertész 1911, 52; vö. 1985, 64.

[8] Például Sugár 1987, 47; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 61, 288, 398, 404, 410, 483, 670, 674; Bessenyei 2000, 166.

asszonytul is láttatott reá maradni az tudomány" – olvashatjuk egy 1630-as, Udvarhely megyei per irataiban.[9] Fentebb láthattuk, az elnevezés (tudás, tudomány) mindmáig így él a gyimesi csángóknál.

A „tudományt" egyfelől tehát a *rontás*, a *kötés* alapjának gondolják. Ide tartozik az emberek rontás útján való beteggé tételének, elpusztításának, a közöttük lévő szeretetkötelékek megrongálásának, az igaz szerelem megcsúfolásának tudománya éppúgy, mint a legfőbb vagyonként számon tartott tejhaszonállatok megrontása. Mindez, ahogyan összefoglalóan mondják, a *kantérozás*, a *kántérozás*, azaz – amint látni fogjuk – a tejelvétel és a szerelmi rontás, vagyis a világunkban található éltető erők tisztátalan eszközökkel való megszerzésének és ördögi segítségű birtoklásának *tudománya*.[10] {II.5/Megj.} Így hallottam egy ugrapataki születésű asszonytól is, Kászonaltízen:

> Hát azok tudtak, hogyne tudtak vóna. [...] Aszmondták, hogy hát nem Isten hirivel dógoztak azok. Azétt, hogy ők inkább olyan... más vallásra vótak izélve. S akkor ők csak evel... szoval ezt ugy lehet érteni, mintha valaki az ördögökvel foglalkozna, tudja, hogy nem az Isten hírivel dógozott ő. S akkor, ugye, az ilyenyek inkább nem es nagyon tudományosok, met ezek inkább olyan... olyan istentelen emberek. Ugy lehet béképzelni. Istentelen emberek, akik a izéknek hisznek, ezeknek a csinálmányoknak, mindennek. Fermeka. Kantér. Hogy nem az Istenvel dógozik, nem azt mondja, hogy hát „Istenem, segélj meg!", hanem van nekik egy más tájszólásik, ezeknek az ilyen csinálmányosoknak. [...] Az ördögökvel csak ezek tudnak barátkozni, akik az Istenvel nem barátkoznak. Csak az olyanok. Más nem.[11]

A székelység körében „az úgynevezett »csinálmányoknak« alapját úgy képzeli a nép, hogy vannak túlvilági lények, a melyeket egyes emberek [...] meg tudnak nyerni és fel tudnak használni a maguk javára s embertársaik és azok javainak megrontására; ellenben másokat oly tehetséggel ruháznak fel, hogy a rossz szellemek, boszorkányok varázserejét, kik az emberre magára, vagy vagyonára betegséget, kárt hoznak, megtörni s a természetes rendet, egészséget, jólétet ismét helyreállítani képesek. Az ilyeneket »tudós«-nak nevezik; vannak tudós emberek és tudós asszonyok is...".[12] Hasonlóan tartják

[9] Komáromy 1910, 101.

[10] A boszorkányos tevékenységek megnevezésére a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángóság körében a már említett *kantér*, *kántér* mellett, a *fermeka*, továbbá a *gurucsa*, *guruzsma* és a *buszkurja* kifejezéseket használják (Takács Gy. 2014, 455–497).

[11] 84 éves nő (sz. Gyimesfelsőlok, Ugrapataka), Kászonaltíz, 2006. június 2.

[12] Kristály 1896, 89. Arra, hogy a „tudományt" a gyimesi csángó néphit mindmáig infernális jellegűnek, ördögi eredetűnek tartja, utal egy tarhavasi memorat is: „Vót egy nagynéném, édesanyámnak a tesvére Hidegségen, s aszmondja nekem, hogy menjek én el vele bé Mónyestre, bé oda a Regátba, egy tudós emberhez, me őt megfermekálták, s elvették a birtokát, s nem tudom, mi, s ő akar fizetni. Elmentünk oda. S hogy elmentünk oda, a férfiat megkaptuk mü, egy kicsi

a gyimesi csángók is: „S így ha vótak asszonok, hogy betegek vótak, s akkor elkezdték, hogy megcsináltatták. S akkor mentek azokhoz, s akkor ott berbeteltek a vízzel, ott imádkoztak, vaj nem tudom... ott mindenfélit, az ember nem es érti... mit beszél ő, azt se, mijen nyelven. Így vót egy a Bükkbe es... [...] én hallottam, hogy van. Tudósok."[13]

A csángó néphit tehát – a „tudomány" kétarcú voltának dacára {II.5/Megj.} – mindmáig érez bizonyos különbséget a kötők és az oldók között. „Ezelött ugy nagy tudósok vótak. Nagy tudósok. S akkor vótak gonoszok. Vótak gonoszok" – hallottam Kosteleken.[14] A román néphitben is „azok, kik az emberre bajt tudnak hozni, Vrazsitóre (varázsnők), Farmacatóre (igéző) nők; azok pedig, kik a rosszat elhárítják, elvezetik: Descantatóre (eligéző) és Sciutóre (tudó) nőknek neveztetnek".[15] A román *ştiutoarea* ('tudósasszony') megszólítás egy rontás visszafordítására való *(de întors)* ráolvasóban is szerepel.[16]

Minden faluban, patakon voltak olyan *tudósok, tudományosok*, akik a rontásoktól óvták, oltalmazták a közösséget. Igaz, sokan nem hiszik, hogy a „tudomány" jó oldala önmagában is gyakorolható. A gyimesfelsőloki Ugrapatakának híres tudományosa, akit a teheneket megrontó boszorkányosok elleni olvasásaival nem csak a Gyimesek vidékére, de távolabbi, csíki falvakba is elhívtak régebben, „tudományát" a nagyszüleitől, szüleitől örökölte, azzal édesapja is foglalkozott.[17] A „régi öregek"-re visszaemlékezők Kosteleken a felsőloki „Bolha" Pistánét is említik, mint aki „tudott olvasni lisztre",

házikoba lakott ott. Bémenyünk, s én, amit mondott nagynéném, én azt mondtam, me nagynéném nem tudott románul egy szót se. [...] Az ember itta a pálinkát, s mind öntötte le a fődre a pálinkát. Kérdem: – Mért önti le a fődre a pálinkát? S aszmondja, ad a gyermekeinek. S mondom: – Há hány gyermeke van magának? Aszmondja: – Hét. S: – Há hol laknak? Hol vannak? Kezdtem én kérdezni. Akkor ő mondta, na, hogy az ördögök, hirivel legyen a Jóistennek, az ördögök. Na, én bizony megrettentem. Gondoltam: Ki tudja, e mivel dógozott, s még micsinál nekem es? Mit kellett én ide kerejsek?" (65 éves férfi, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. március 23).

[13] Albert 1995a, 59.

[14] 73 éves nő, Kostelek, 2004. június 1.

[15] Marienescu 1891, 5.

[16] Costin 1925, 46–47.

[17] „Talán aszondanák, s vaj azt képzelik el, hogy valami babonaságot összefoglalkoztam, pedig vétek ezt kiszóljam es! Ezek a régi, dédszüleim, akkor nem vót ilyen magos a tudomán, de mégis magosabb vót a vallási tudomán, mind most. Mer akkor ezt folytatták. [...] Ez itt, dédszüleimtől igy tanóltam, s osztán meg es győződtem. [...] Itt lakott apám. Apám es tudta ezt. [...] Eztet én tanóltam nannyámtól. Édesanyámnak édesanyjától. Neki könyve vót. Nyomtatott könyve, ami ezernyócszáznegyvennyócba vót nyomtatva. Éppen mind egy imakönyv, ugy nezett ki, csak a negyvennégyi háboru alatt el, megsemmisült, de aztán nannyám engem megtanitott, s nem csak ingem, több unokáját. [...] Ezek a boszorkányosok, me ezt igy mondják, melyik a tehénnek a zsirját viszi, s tejit viszi, hogy a gazdálkodónak olyan hig tej marad az állatjánál, hogy arra fel nem jö fel, tejszin. S a tehén napirenden borzúl, s tönkremegy. Kiszárad a világbol, s összeesik, s vége lesz. Ez itt, dédszüleimtől igy tanóltam, s osztán meg es győződtem. Üdőre a nagykort értem, hogy aztá szembe mertem állani" (64 éves férfi, Gyimesfelsőlok, Ugrapataka, 1997. október 18).

s a kályha elejébe állván – fokhagymával, kukoricalisztte l, szenes vízzel – „deszküntált", azaz olvasott tejelvétel visszafordítására.[18] Sántatelekében András Erzsébet is sóra, korpára olvasott rá, hogy „tudományával" meghozza, -sokszorozza komaasszonya tejhasznát.[19] A rég elhunyt csügési Bodor Imrétől hallottam, hogy édesapja, Bodor Péter „Bumbik", aki az 1870-es évek végén született a felsőloki Ugrapatakán, már Magyarcsügésen lakva is az ugrai tudományost hívta, hogy „megverettesse" vele a boszorkányt, amikor teheneinek elveszett a teje.[20] A középloki Hidegségen jól ismert volt a tejelvétel és egyéb rontások, így fermeka ellen is tudó Jónás Illés, de ugyanonnan – például Jávárdipatakáról vagy Bükkhavaspatakáról – a Farkaspallón át jó néhány órai járásra lévő Háromkútra is elmentek annak idején egy öreg tudós emberért, Szőcs „Bulák" Gergelyért, hogy „megverje" a tejelvevő boszorkányt.[21]

A gyimesbükki Tarhavaspataka szádában, a hídnál lakott az 1990-es évek második felében elhunyt „Fice" Péter, aki – többek között – ugyancsak a marhák s egyéb tejelő állatok hasznát, szaporodását megrontó, elvevő kantéros boszorkányok ellen tudott olvasni.[22] Úgy tartották, két ördöge volt, akiket halálakor feleségére, majd az valaki másra hagyott.[23] A bükkiek és a nagygyimesiek a tejelvétel és egyéb rontások visszacsinálására gyakran fordultak a rég elhunyt palánkai Jordátyi Ilonához, aki egyéb rontások (például urszita) levételével – de rátételével is – foglalkozott.[24] Jordátyi Ilonát, a „fermekás asszonyt" távolabbi patakokon – Sántateleke, Bükkhavaspataka –, de még Csinódon is jól ismerték. Úgy tartják, Dormánfalván élő leánya ugyancsak „érti ezt a mesterséget".[25] Szintén többfelé hívták, különösen marhatályog gyógyítására, a hét „tályogos

[18] Takács Gy. 2004, 271.

[19] Magyar 2003, 457. o. 825. sz.

[20] Takács Gy. 2004, 280–281.

[21] Magyar 2003, 536–537, 580–581. o. 1041, 1156. sz.

[22] Takács Gy. 2015b, 656.

[23] Antalné Tankó 2004, 92–93. o. 216–217. sz.

[24] „Tudja, hogy vótak olyan asszonyok, hogy tudtak olvasni a marhákra. S akkor elmentek, s olvastattak a marhákra vizet, sót, lisztet. Odaadták, s visszajött a teje. Igen. Imádkozott rea. [...] Itt nem vót olyan a patakon. Mentünk le Palánkára. [...] Oda mentünk el mü es. Azok mind románok inkább, mind románok. Osztá, tudja-e, most má a magyar es essze kavarodott a románval. Ilyenek lettünk, ne, mind a fuszujka, melyiket esszesiritnek. De élünk köztik, me kell éljünk" (88 éves nő, Gyimesbükk, Petkipataka, 2005. július 8); „Itten nem vót. Palánkán vót. [...] Korpára, sóra olvasott, s osztá azt adták oda az állatoknak. Tudja, hogy mejen ez? Ha vizbe esik az ember, a habhoz es héza ragad" (76 éves nő, Nagygyimes, Áldomás, 2005. július 6); „Az urszita, az valami olyansmi, hogy ha másnak rosszat akar, akkor annak, valamit ért ő, mondatot, s mondja, s a másik elbetegedik. Megrontja. Bedobja oda az udvarára. Igen. Történt ilyen. Csak elbetegedett. Mind például itt anyósom es fájtatta a lábait, s aszmondták, hogy urszitát vettek neki. Azok, akik rosszat akarnak másnak. Palánkán vót olyan. Jordátyi Ilona. Őhozzá mentek. Meghalt rég. Ő ilyenekkel foglalkozott. Mindenki tudta, hogy ő mit tud" (78 éves nő, Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 5).

[25] Magyar 2003, 517, 522, 523. o. 993, 1008, 1013. sz., 770. o.; 2009, 326. o. 267. sz.

asszony" rontó erejének megtörésére használt olvasásával az időközben elhunyt budáka-oldali Kulcsár Máriát.[26]

A hárompataki falvakhoz közel eső román faluban, Kotombán élt a sokak által félelemmel vegyes tisztelettel emlegetett Szentesné, aki – egyéb kantéros, gurucsás, oldó-kötő boszorkányos mesterségei mellett – ugyancsak tudott tejelvételtől is olvasni.[27] Igen sokféle olvasást ismert és használt a régi románcsügési gyógyító, Majtikáné (románosan Majtisorné, Mojtisorné), aki, úgy tartották, még a tüzes lüdércet is ki tudta seprűzni a házból.[28] Az ugyancsak románcsügési Vojkó Józsiné is el tudta távolítani a lüdércet a megkísértett embertől,[29] de hasonló híres tudományos asszony volt a falubeli Templompatakán csak nemrégiben meghalt Veta néni, aki egyéb ráolvasások mellett rontások visszacsinálásával is foglalkozott, amiért is messzebbi vidékekről, esetenként – ahogyan hallottam – még Csíkból is járogattak hozzá.

Kosteleken is jó néhány tudós férfit, nőt emlegetnek mind a mai napig. Híres tudományos volt a felszegi kenőasszony, Vaszi Györgyné Ambrus Erzsébet, aki a felsőloki Sántatelekéből került a faluba,[30] de Vaszi Miklósról, Vrencsán „Molnár" Miklósról is hallottam, hogy olvasott tejelvétel ellen.[31] Egyesek szerint hasonló „tudománya" volt a máig sokat emlegetett Tankó „Tulik" Pistáné Gergely Máriának,[32] de egy régi erdésznek, az „Öreg" Franznak is.[33] Kantéros boszorkányoktól a közelmúltban is tudott olvasni a Delnei-patakon a nemrégiben elhunyt Tankó Feri bácsi, de a ráolvasót tőle eltanuló-megszerző szomszédja, a két évtizede meghalt Tankó Mihály „Senáj" is.[34] Mindkét szöveg ősforrása a Szőcs „Vén" Józseftől Gábor Jánosra örökített ráolvasás. {II.5; II.5/Megj.} A róla szóló memoratokból kihámozhatóan sokféle oldó-kötő „meszériával" foglalkozott az ugyancsak kosteleki Szőcs „Tatár" Ágnes,[35] de hasonló híre volt Gyepecén Vaslobán Tódor feleségének, Bukurának, aki a marhák járásába eső kútjánál, két

[26] Takács Gy. 2001, 449–450.

[27] Takács Gy. 2004, 272, 307–310, 318–319.

[28] „Majtikáné. Igen. S akkor lettek azok a kelések az embernek a testyibe, hogy hat hétig kel, s akkor fokad ki. De az ölte, az olyan, s attol es tudott Majtikáné olvasni. Igen, igen. Majtikáné tudott. Magyarul es tudta, s rományul es. Hát ő magyarul beszélgetett többet. Románcsügési vót. [...] Az milyen rég meghólt" (87 éves nő, Gyepece, 1995. február 5); *„Olyan volt, aki nem pap volt, és el tudta a lüdércet távolítani? Mert én hallottam, mesélték, hogy Románcsügésben volt olyan, aki kiseprűzte a házból...* Mü es ott hallottuk, hogy azok, mondták es, ugy hivták, Majtisorné, azt az öregasszont, de Isten őrőjz, nem vót nekünk olyan baj, nem kellett, nem volt részünk... De igy beszélték, ugy azok az öregasszonyok, akik vótak..." (80 éves nő, Kostelek, 1998. június 5).

[29] Takács Gy. 2004, 581, 583–584.

[30] Daczó 1980, 237–238; 2003, 343; Takács Gy. 2001, 423–424; 2004, 276, 329–330.

[31] Takács Gy. 2004, 278–280.

[32] Takács Gy. 2004, 250, 535.

[33] Magyar 2003, 521. o. 1007. sz.; Takács Gy. 2004, 249–250.

[34] Takács Gy. 2001, 520–524; 2004, 272–275.

[35] Takács Gy. 2004, 85–87, 331–348.

nagy lapos kő között – ahogyan mondták, „a kősziklába" – tartotta piros pántlikával megjelölt, „bungyurkós", csúf varasbékáját, s Szent György napja előtt maga is járta a vidéket fehér mogyorófa pálcájával, hogy elvegye a tehenek tejét.[36]

A *tudósok, tudományosok* ugyanígy természetes részei voltak a csíki székely közösségek hajdani életének is. „Az orvosok száma urus (urus-ember, urus-asszony) tudós ember vagy tudós asszony néven vidék-, sőt közönségenkint is jelentékeny" – írja 1882-ben Kozma Ferenc.[37] Ez az eredendően ambivalens, a boszorkányosokéval gyakran egybemosódó alak a gyimesi csángóság, de a csíki, kászoni székelység körében is máig él:

> Gondolom, hogy ezek a tudós emberek, például mü semmik vagyunk velik szembe, ezek a tudósok, mind a papok es, hát az egy tudós ember, igaz. Na, ő es aszmondja, hogy van. Ő es aszmondja, hogy van, ilyenyek, fermeka, s ilyen dógok, ők es aszmondják, hogy vannak.[38]

> Vannak olyan emberek es, férfi es, fehérnép es... hogy megtanólták ők azt, hogy azt hogy kell. De az má ritkán vót. Az ritkábban történt. Mentek hozzájuk olvastatni, vagy pedig odavitték azt, akit tudták, hogy... odavitték az állathoz, s az osztán akkor olvasott, valamit ott ráolvasott, s aval osztán ugy mondták, hogy megtért. Visszatért a teje az állatnak. Itt a patakon es vót. Itt most nem élnek azok a régiek, akik az ilyeneket folytatták, foglalkoztak.[39]

> Imádkoztak. Imádkoztak. [...] Vót annak egy külön imádsága es. Valamilyen vót. Sokféle imádság van. Aszmondták, visszacsinálja.[40]

> Valakitöl, valami hátramaradott szülőtöl. Azt a Jóisten tudja. Tudja a boldogságos szép Szüz Mária, én nem tudom. [...] Osztán igy olvastattunk. Vótak fehérnépek, akik olvastak korpára, amit megett az állat. Aztá legyen hálá a boldogságos szép Szüz Máriának, aztá ugy visszajött. Ugy apracskán visszajövögetett. Az olyan baj! Ugy bőg a marha! Édes, áldott Jóistenem![41]

> Akkor a tehenet megfejik. Nem mossák ki a fazekat, s elviszik a tejet. Ugy elviszik a tejet aval az imádságval, hogy elfogy a tehennek a teje, nincs tej. Olyant es csinálnak. Imádsággal visszaforditsák, ugyhogy... valamit imádkoznak, s akkor visszaforditsák a tejet.[42]

[36] Takács Gy. 2001, 375; 2004, 238–239, 241–242, 246, 253, 284–285.
[37] Kozma F. 1882, 33.
[38] 63 éves férfi, Gyimesbükk, Bálványos, Halaspataka, 1995. február 3.
[39] 74 éves nő (sz. Gyimesbükk, Bilibokszer), Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. május 16.
[40] 83 éves nő, Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 6.
[41] 92 éves nő, Gyimesfelsőlok, Sántateleke, 2005. május 22.
[42] 81 éves nő, Csíkbánkfalva, 1998. június 6.

> Vót. Vót. Egy öregasszont beszéltek, hogy vót, hogy az visszacsinálja, aszmondták, hogy visszaimádkozta a tejet. Igy mondták, visszaimádkozta, de hát a szavakat nem tudom. Nem es lehetett. Vót a faluba olyan öregasszon, aki ezzel foglalkozott. A rég meghalt. Még leánka koromba má meghalt, s én es má vén vagyok. El kell menni, aszmondták, hogy hozza vissza a tejet. De az es mindenkinek nem tudta visszavinni. [...] Azt es mondták, hogy az el es tudja venni. A kettö együtt jár. Kettő együtt jár.[43]

Ilyen *tudományos* volt – ahogyan többször mondták, „ő tudott" – a személyére visszaemlékezők egybehangzó véleménye szerint Gábor János is, akit nem csak szülőfalujában ismertek. „Nagy tudása vót az öregnek" – hallottam Románcsügésen is.[44] Idővel a környező csángó vidékre is elhívogatták, s olvastattak vele – amint látni fogjuk –, kivált a tehenek tejhasznát elvevő kántéros boszorkányok ellen:

> De Gábor János azt vissza tudta csinálni. S az emberek csináltatták vissza vele. Mentek, s az ember visszacsinálta. Ő valahogy visszacsinálta. Ő járt más falvakba es. Hitták más falvakba es.[45]

„Itt, a csángó vidéken még el-elhitták. Ugrára, Gyimesbe, ahol ismerték. Felsőlokra" – mesélte unokája is.[46] A korabeli, zárt falusi közösségekben a sokat járó-kelő, az adott

[43] 78 éves nő, Kászonfeltíz, 2005. május 19.

[44] Takács Gy. 2001, 507–508, 517–518; 2004, 271.

[45] 82 éves nő (sz. Magyarcsügés), Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7.

[46] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8. Hasonló emlékei voltak egy pottyondi kenőasszonynak is, messze földön híres állatgyógyító, füvesember, csontkovács édesapjáról: „Ő nagy orvosoló vót. [...] Jöttek a szekerek, s a szekerbe ütették fel, s aval vitték el. Kászonig s oda Felcsikig, s mindenfelé hordozták, mind egy menyasszont" (80 éves nő, Pottyond, 1996. október 9). Egy hidegségi férfi is arról beszélt egy alkalommal, hogy régen Háromkútra jártak egy „tudományos" öregemberért: „Me régebb vótak, akik ilyen... tudtak, aszmondták, hogy olvastatni mennek. S akkor azok, akik ezt értették, azok a sóra vagy kukuricalisztre... reaimádkoztak ők [...] s akkor többet nem pisilt a tehén, s jó vót a tej, s minden. [...] Háromkútnál vót egy, ugy hitták, Szőcs Gergély... [...] De ez a Szőcs Gergély olyan vót, ugy magyarázta el nekem Tamás Jánoska [...] hogy ő gyermek vót, s a tehenjeiket nem tudták fejni, s az apja felültette a lóhátra, s bément Háromkuthoz, hogy hija ki, s ki es jött az öreg. S akkor azt mondta a gyermeknek, hogy menjen el igy háttal a magyarófabokorig, s balog vágjon le három magyarófavesszőt. Jó vastagokot. S akkor köttettek a lepedőbe, amibe a bornyut fogták, mikor született, egy jó lepedő szénát, s akkor az öreg valamit magyarázott, s azt a lepedőt, ugy a szénával kezdte verni. S akkor, há egyszer érkezik egy ember. Kiabál: – Ne üssetek, ne üssetek, ne üssetek meg, ne üssetek meg! De a'... oda lejött, s oda a lepedő mellé lefeküdt, s ott rugott, kiabált, de a másik, amig el nem végezte a mondókáját, az övét, addig nem, s mikor elvégezte, akkor az ember se kiabált. Ezt nekem az öreg Tamás János mesélte... hogy nállik, ő látta a két szemivel, mikor ez megtörtént. Jávárdipatakán" (57 éves férfi, Gyimesközéplok, Hidegség, 1993. december 5). Ugyanerről beszélt tejelvétel elleni ráolvasásai kapcsán egy ugrapataki tudományos is: „... ugy monhatom, a me-

közösség lakta, isteni erők rendezte kozmoszból a határon túli más-világba is eljutott, világlátott emberek, a vándorló pásztorok, árusok, de akár a mindenfelől jövő őrletőket fogadó molnárok is gyakran keveredtek boszorkányos hírbe. Amint egy 1734 júliusában lezajlott udvarhelyszéki per tanúja a boszorkánysággal megvádolt asszonyról vallja, hallotta másoktól, „hogy boszorkányságra vagyon gyanoság iránta, mivel felette sok utakot jár".[47]

Gábor János tehát, akinek első házassága révén a nagygyimesi Áldomáson és környékén, saját nemzetségéből és második felesége családjából pedig a felsőloki Gáborokpatakán és Ugrapatakán éltek közeli rokonai, ezekre a vidékekre biztosan eljutott tudományával, de tudjuk, hogy másutt, így a felsőloki Sántatelekében, a középloki Borospatakán is járt, s az Úz mentén élők is kérték a segítségét a boszorkányok mesterkedései ellen:

> Az emberek állattartók voltak, s akkor olvasott rá kukuricalisztre. [...] Még egy ilyen vicces megjegyzése is vót egy Szebeni nevezetű felsőloki régi bírónak. Me ismerte nagyapámat, s mondta, mivel, hogy oda járt ki nagyapám Felsőlokra, mert ugrai vót a második felesége, s ott is meghódította vót az embereket a ráolvasással. Osztán mondta az öreg Szebeni: – Hogyne! Ráolvasott – aszondja –, s az emberek adták a kukuricalisztet a tehénnek, há hogy ne adjon több tejet!?[48]

> Kostelekbe. Egy olyan ember, hogy az járogatott ki ide. A marhákot rendezte. Az vissza tudta venni. Valami Palacsinta. Palacsinta János.[49] Az kosteleki vót. Azok tudnak, a kostelekiek. Béjárt ide. Járt itt. A házaknál járt. Egy öreg rend ember. Olvasott. Olvasott, s hogy a marhák egyék meg azt a korpát, vagy amire olvasott. S akkor a marháknak ott visszatéritette a tejiket. Há vitte el ugy a tejiket, szoval elrontotta, na, ugyhogy a tej nem vót jó. Hát osztán, hogy hogyan, azt nem tudom, de a nyomából ha felveszik a marhának es, a marha, ha valaki megcsinálja, a marha odáig mejen, a kapujárra. Ott bőg. S akkor mán elvették a tejit. Itt, Ugrapatakán es vótak. Itt, ahol van a templom. A nagy templom. S ott fenn. Ott es vótak, hogy az ember elvette a tejit ugy a tehennek, hogy a tehennek a teje teljesen elromlott. Nem veszed hasznát. Akkor, nem tudom hova, elmentek, ott

gyének minden részibe elhordoztak kocsival, ahol az állat jóelég konyhán vót, de a jövedelem, tejről beszélve, szinte semmi se vót. S háromszor elvégzettem, ehhez felhagytam a háziaknak három bőttől hétig. Keddet s pénteket a bőtnek tartsák, s két-három imát, hogy végezzék el. S nagy köszönetvel jöttek vissza végül, hogy mekkora szép jövedelmet... értek el. [...] ... ugy es volt, hogy innet ... Pálfalvából, csiki községből hazajöttem, s mán hat órája vót, hogy itt vártak, a másik, s ültettek a másik kocsiba s vittek, s ügyes emberek vótak, nem beszélték ki" (64 éves férfi, Gyimesfelsőlok, Ugrapataka, 1997. október 18).

[47] Kiss – Pál-Antal 2002, 643.

[48] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.

[49] A „Palacsinta" a magyarcsügési Gábor család apáról fiúra öröklődő mellékneve.

nekik aszmondták, hogy na, ott olvastak, micsináltak, mikor hazamennek, az az ember, aki elvette a tejet, az odamejen a házikhoz. Hát az oda es ment, me ők számon tartották. Igen, de aztán aszmondták, hogy vót egy ilyen kozsók. Milyen van a rományoknak. Egy olyan kozsók. Aszondták, hogy azt a kozsókot leteritették, s azt a kozsókot ugy megverték, ahogy meg tudták, pácákval! Az ember ágyba esett. Akkor megtudták, hogy na, ez az ember vette el a tejet. Ugyhogy az ember ugy elbetegedett, hogy az ember osztá abba beléhalt. Belé. Ilyen pácával, aszmondták, hogy ugy megverték. De csak a kozsókot. De az a kozsók annyi vót, mind az ember. De arra imádságot mondtak. Imádság járt rea.[50]

Vót egy, Felsőlokon... Sinka István, s Csügésbe, ugy hitták, Palacsinta János. Ezek tudtak ilyen...
Ők jártak ide is?
Hát azok jártak... igen. Odament az ember, ha szükség vót.
S akkor például ehhez a Palacsinta Jánoshoz maguktól járt valaki, valaha?
Ő járt ide. Igen. Esszetalálkoztak valahol édesapámval, s édesapám idehitta, s osztán... azokon keresztűl, ugye, az ismeretséget felvették.
S akkor ő hogyan olvasott?
Nem tudom... lisztre, sóra, erre olvasott. De mindenesetre Isten nevivel vót, met az olvasó keresztjivel kondorgatta. Igy mozgatta a lisztet, s ő mondta, de annyi eszünk nem vót, megkérdejzük, hogy mit kell mondani. Aztat csak ők tudták.[51]

Ez ilyen, hogy egyik tart egy csorda marhát, s nem tud vajat csináni, s a másnak van egy, s ott csinája a bog vajakot. [...] Hát én, két tehenyünk vót, s vót egy szógánk. A tejfelt odatettem a lábosba, hogy rántsunk tojást benne, s amire a tojásval mentem, reasült. Sírtunk az öregasszonval együtt, itt vótak a gyermekek, s egyél, de mit. Éfélekor elmentem bé, oda Csügésbe, Palacsinta Jánoshoz. Má másnap egy boszorkán fehérnép idejött, s aszondja: – János hova ment?! S: – Elment a faluba, bakkancs venni. S aszmondja: – Nem bakkancs venni, hanem elment Palacsintához! Me neki má égett a belseje. Ott olvasott... olvasott, s mikor hazajöttem, akkor adtam lisztet, s há kezdtek helyrejönni a tehenyek.
Olyan híre volt itt is Palacsinta Jánosnak?
Igen, igen. Hát a' járt es itt. Járt, de a boszorkányok ugy huzódtak tölle! Féltek. Nem tudom osztán, hogy verni tudta-e, de én akkor leírtam, me tudtam irni...
Ő meg is tudta verni őket?
Meg. Hát az biztos meg van halva most. Ott Csügésbe vót. Most meg se kapnám, hogy hol vót.
Direkt azért hívták el, hogy olvasson?

[50] 92 éves nő, Gyimesfelsőlok, Sántateleke, 2005. május 22.
[51] 69 éves nő, Gyimesközéplok, Borospataka, 2005. október 15.

Igen, igen. Igen.
Jó messze van pedig. Vagy három-négy óra járás.
Eljött az öreg. Megfizettük, s mások es.
Hogyan fizették? Pénzzel?
Pénzt, vagy kőtséget, ki mit tudott, azt adott. Elfogadta.
Más volt még itt ilyen, aki értett ehhez?
Nem. Nem vót itt.
Attól közelebb nem volt.
Nem. Nem. Az az öreg, az. Nem tudom, ott vaj egy családja él-e. Nem jártak maguk arrafelé?[52]

Unokája szavaival, „ebből a szempontból ismert ember volt a szomszéd falukban is".[53] Láthattuk, Egerszékről is hozzá fordultak, boszorkányok elleni olvasását ottaniak – így például a fenti visszaemlékezést közlő, néhány éve elhunyt férfi – is eltanulták.[54] Utóbbi így emlékezett erre vissza, amikor olvasása eredetéről kérdeztem:

Hogy hívták? Palacsinta János?
Igen. De az nem él. Itt magának a papirok kénének, s le van irva minden, hogyha megkapnók valahol a padba.
Akkor ezt őtőle tanulta maga?
Igen. Tölle, tölle. Igen. Le vót irva, s jött, s igy olvasott, tudja. S akkor lisztet hagyott, s a tehenyekkel megetettük, s akkor a tejik visszajött. Visszajött. Me vannak, itt járnak a fehérnépek ezekhez a román papokhoz, ide Gyimesre, s ott Bükkloka szádába, s több helyré, s igy olvastatnak, s valamit csak ér. Na.[55]

A tejelvétel visszacsinálására használatos régi ráolvasót az egerszéki férfitől azóta többen is átvették, így ugyancsak Egerszéken élő menye, továbbá egerszéki születésű, később a kosteleki Delnei-patakra költözött unokaöccse, annak szomszédja, valamint egy a csinódi Lenespatakán élő asszony és bizonyára még mások is.[56] A „tudomány" átvételének kulcsa minden esetben az írni-olvasni tudás. A megegyező forrásból származó ráolvasást kísérő gonoszűző-megtisztító cselekedetek mindenhol megegyeznek: a tudós

[52] 76 éves férfi (sz. Gyimesfelsőlok, Ugrapataka), Egerszék, 1997. október 21 (vö. Takács Gy. 2001, 517–518).
[53] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.
[54] Takács Gy. 2001, 508, 516, 518.
[55] 76 éves férfi (sz. Gyimesfelsőlok, Ugrapataka), Egerszék, 1997. október 21.
[56] Takács Gy. 2001, 500–528; Daczó 2003, 282–286; Frendl 2008, 335–338; Magyar 2009, 435–437.

kukoricalisztre, vízre olvas „kilenc ujjig", s az így létrejött szentelményt a marhával apránként megetetik.[57] Ugyanígy olvasott rá a fokhagymás, sózott málélisztre, vízre Gábor János:

> Itt es vót, s pontoson Emilkének az apja. A nagyapja. János bácsi. Aszmondták, ha valakinek a tehenjinek a tejit elveszik, ő vissza tudja. Olvas lisztre, mire, s visszsza tudja... rendezni.[58]

> S itt még vót, nem messze, itt a szomszédba egy öregember. Az es megtudta tériteni a' izéket, a marhákot. Olvasott nekik. Olvasott vizre s fokhagymára, s megtéritette, nem kellett a papokhoz menjünk. Gábor János. Emilkének a nagytatája vót. Ügyes öregember vót. [...] Nem olvasott nagyon. [...] Lisztet kért, s fokhagymát tettünk belé, s akkor a keresztet örökké igy vette belé. Ő kicsikén mondta, mi járt reja. Keresztet huzott. A keresztet, tudom, örökké vette a lisztbe. Ő tudott. [...] Megszaporitottuk, sót tettünk még hézza, s megszaporitottuk, ugy hogy háromszorra jusson. S a marhákval felnyalattattuk, s a fokhagymával megsuroltuk.[59]

> Vizre s kukuricalisztre olvasott. S azt ő ott forgatta, s mit tudom én, hogy miket csinált, na. [...] Hát, én láttam s én hallottam is, hogy... s engem meg akart tanyitani az ilyesmikre, de hát én nem hittem az ilyenekbe, ma se hiszek. S akkor nem tanóltam meg semmit belölle. Csak annyit, hogy megkaptam ezt a kicsi füzetet, s osztán megőröztem, mind emlék. [...] Nem emlékszem az öreg tevékenységire sokat, met akkor, amikor má annyira nöttem, hogy valamit átvehettem volna tölle, akkor má iskolába jártam, Vásárhelyt, akkor má a szemem másképpen nyilt, tudja, s nem törödtem én az ilyesmikkel, nem is hittem benne, s akkor az öreget hagytam az ő mentjire. [...]
> *A kukoricalisztet az ujjaival forgatta? Nem bicskával?*
> Az ujjaival, az ujjaival. Az ujjaival. Nem tudom, hogy bicskával csinálta-e, me miha azzal es, igen. Miha azzal es, igen.[60]

[57] Takács Gy. 2001, 511–512, 516, 518, 521; 2015b, 669–673.
[58] 66 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. november 6. (vö. Takács Gy. 2001, 507–508; 2004, 271. o. 394. sz.)
[59] 75 éves nő, Magyarcsügés, 1995. október 12 (vö. Takács Gy. 2001, 507; 2004, 271. o. 395. sz.).
[60] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.

Láthattuk, ugyanígy járt el „tanítója", Szőcs „Vén" József is, akinek „vizet tettek egy lábosba neki, akkor lisztet, s azt berbetyelte. Igy hajtotta, berbetyelte. Egyet, egyet ásitozott...".[61]

A fenti gonoszűzések során használt, tejelvevő boszorkányok elleni olvasás szövege a második kéziratos füzetben maradt fenn. {II.5} Úgy tűnik, ez esetben egy olyan archaikus, exorcisztikus állatgyógyító cselekedetről van szó, amelyet – változatlan formában – bizonyíthatóan legalább egy évszázada, szüntelenül gyakorolnak a gyimesi, hárompataki vidéken. Ráolvasónk ettől nyilvánvalóan sokkal régebbi, s néhány jel arra utal, eredetét a csángóság hagyományának abban a rétegében kell keresnünk, amely sok szállal kötődik a románság hitvilágához. Tudjuk ugyanis, hogy hasonlóan olvasnak a teknőbe tett, megsózott, különböző gyógynövényekkel összekevert, a deszkentálás közben szekercével vagdosott, később az állattal megetetett lisztre, korpára *marhabetegség* (rom. *boala vitelor*) esetén és a *tej visszatérítésére* (rom. întoarcerea laptelui) a román tudományosok, de hasonlóan gyógyítják a *gonosz szellemek* által a legelőn megtámadott teheneket is, elvett tejhasznuk viszatérítésére.[62]

Magyarcsügésen Gábor János menye, Korbuly Ilona *lediktált* egy az öregtől tanult – tejhaszon megtartására való, a csügési kéziratos füzetekben nem szereplő – ráolvasót az öccsének is, akinek azonban nem volt azzal szerencséje:

> De Emilnek vót a nagyapja. A vén Gábor János. Az es ugy foglalkozott, mind Józsicska. S azt néném, hogy a fiához férhez vót menve Gábor Jánosnak, há azt ő elörökőlte vót. Néném. S azt én egy füzetbe, egy füzetre leirtam, s Bikklokjába veszett vót el a füzet. [...] (Mert Ilonka lediktálta vót neked, hogy a vén Gábor János miket olvasott.) Az olvasásnak a tartalmát. S azt én leírtam, s akkor kellett, szoval hogy amelyik bog sóbol nyaltak az állatok, hát azt egy nagy hangyabolyba belé kellett ásni. (De Szengyörgy nap elött.) Szengyörgy nap elött. [...] Azt belé kellett a hangyabolyba ásni, s akkor azt az olvasást, azt ott el kellett mondani. A füzetet kivittem Bükklokjába, há az itt nem alkalmazódott. Kivittem Bükklokjába, próbáljam meg, hogy alkalmajzam. Igen, de kivittem, s ott meszelés kerűlt, s ez, az, s odatünt a füzet, hogy elveszett. Osztán többet nem. [...]
> *S ez hogyan volt? A bog sót bele kellett ásni a hangyabolyba?*
> (A hangyabolyba, igen. S: „Annyi tej gyűljön...", valahogy igy tartalmazta a füzet, „amennyi hangya ott...". „Met a hangyák mentek...", valahogy igy vót, de mü aztán nem, me édesanyám az ilyenyeket nem... Nem tudom, ha a füzetnek nem

[61] 69 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. október 20.
[62] Moldován 1888, 89, 92.

ő verte vót ki a szemit, édesanyám, me ő nem állta...) Én azt es gondóltam, hogy Istánnénak lehetett valami tudomása, s azt neki valami megjósolta vóna, vagy miféle, s el... Mit tudom én.[63]

[63] 80 éves férfi és 74 éves felesége (zárójelben), Magyarcsügés, 2006. június 7. A hangyaboly különböző oldó-kötő mesterségekben való használatára boszorkánypereink irataiban is találhatunk példákat (Schram 1970, II. 600, 189: Zala m. 1740; Sopron m. 1743). A hangyaboly és az abba – a tejhaszon biztosítására – tett bog só képe is előbukkan néhány perben. Egy 1654-es Nyitra megyei per tanúja így vall: „... szemvel lattam hogi egy Darab sot és egy szelet kenieret... az hangia feszekben tet es hogi haza jüttünk ismegh ki vette mind a sot mind penigh a kenieret a hangia fiszekből es kerdettem tőle mire valo azt mondotta hogi a teheninek el vettik az teiet, s azt javalottak hogy azt adhiam megh enni az Tehenemnek es megh iün az hazna..." (Schram 1970, I. 452). Egy Sopron megyében, 1745-ben lezajlott per vádlottja „... száma nélkül föveket, gyökereket, és hangyál fészkeket keresett, asott, és haza hordott, az füvekel és hangyál fészkekkel tejes fazekakat forrázván, gyökerekkel tehenét korpa között táplálván, azt allitotta hogy a tehene jób és több tejet ád, a fazekakban pedigh jobb fölö lészen és sárgáb vaja..." (Schram 1970, II. 244). Egy 1724-es Zala megyei per tanúja szerint „az Ura Sz. György nap táiban ki haitotta volna [teheneit], és az Hangyák turásban mindegy egy eökölni Soót tanált, kitis haza vivén, az Angyátul kérdezte, hogy ki tette oda, kire azt felelte hogy Buzát jó róla vetnyi" (Schram 1970, II. 568). A fenti vallomásunkban mondottakhoz hasonlóan járnak el a moldvai csángók is, akik tejelvétel ellen három napra a hangyabolyba ásott, majd onnan kivett málét, búzadercét adnak a megrontott állatnak (Halász 2005, 140–141. o. 596–597, 602–603. sz.; 2007, 259–260). Hasonló praktikák a románság körében is élnek. Egy Szucsáva megyéből származó, tejhaszon biztosítására használt ráolvasó például így hangzik: „Jó reggelt, nyüzsgők! / Én megtisztellek benneteket kenyérrel és sóval, / Ti ajándékozzátok meg Floricát [a tehén neve] / Az ő mannájával, / Nem többel, / Nem kevesebbel, / Hiszen gyűjtögető / És futkosó hangyák vagytok, / Szaladjatok az erdőre. / Amint a fa kérge / Vastagszik / Amint a fa nő / És levelet hajt, / Úgy térjen vissza / Florica mannája, / Nem több, / Nem kevesebb, / Amennyi / Istentől / És az Úr Anyjától hagyva volt!" („Buna dimineaţa, furnicari! / Eu vă cinstesc cu pâni şi cu sari, / Voi s-o cinstiţ pi Florica / Cu mana ii, / Nici mai multi, / Nici mai puţâni, / Ci sunteţ furnici strângătoari / Ş-alergătoari, / Alergaţi pin păduri. / Cum si-ngroaşi / Coaja pi copac / Şi cum creşti copacu / Şi-nfrunzăşti, / Aşa si-ni vie mana / La Florica înapoi, / Nici mai multi, / Nici mai puţâni, / Câti o avut-o lasati / Di la Dumnezău / Şi di la Maica Domnului!" – Ciubotaru 2009, 417–418. o. 263. sz.: *de mana vacii*, tehenek mannájától).

8.

Gábor János, a magyarcsügési deák

Szőcs „Vén" Józsihoz hasonlóan tehát, feltehetően már az 1910-es évek végén, ötvenedik életéve előtt, Gábor János is járni kezdte a környező vidéket olvasásaival. Különösebb fizetséget – talán – nem is várt értük. Kérni, amint láthattuk is, valószínűleg nem kért, hiszen ez a régi öregek világában nem volt szokás, legfeljebb elfogadta azt, amit jó szívvel fölajánlottak:

> *Ha itt, a faluban, például hogyha elhívták olvasni, akkor megfizették neki?*
> Há körűbelől abbol a lisztből hagytak neki egy marokkal, mit tudom én. Akkor nem vót olyan a világ, hogy mindent pénzzel meg kellett fizetni, mind ma, hogy ha egy információt kérsz, azétt es pénzt kell adjál. Nem. Akkor az emberek átadták egyik a másnak, elég jó szivvel. Csak azok, akik mondjuk, hogy nem akarták más tudtára adni, azok titokba tartották. De igy átalába, akinek fogalma vót az ilyesmire, az megkérte azt, aki tudott valamit, s elsajátitotta. Nem vót az az önzőség, mind a mai világba, hogy mindenki titokba tart mindenfélét, s nem mondja meg a másiknak. [...] Akkor mindenki segitette a másikat. Egyszerübb vót a világ.[1]

Magyarcsügésen, a kezdetektől (18. század vége) egészen 1942-ig, amikor is az addig a szépvízi egyesült görögkatolikus egyházközséghez tartozó Kosteleken kihelyezett római katolikus lelkészséget (expositura) létesítettek, nem volt római katolikus pap.[2] A falu és a szomszédos Gyepece – jobbára görögkatolikus – lakossága Gyimesbükk egyesült görögkatolikus egyházközségéhez, az pedig a balázsfalvi (Blaj) székhelyű Gyulafehérvár-Fogarasi Érsekség, Csíkot és Kászont is magában foglaló, Gyergyói Főesperesi Kerületéhez (Districtus Archi-Diaconalis Gyergyo) tartozott.[3] Ebben a mind nyelvi-kulturális, mind pedig vallási szempontból szinkretikus közegben gyökereznek a ránk maradt magyarcsügési kéziratos füzetek szövegei is.

A füzetekben lévő ráolvasásokat – amint láthattuk – Gábor János valóban használta is. Leszármazottai emlékezete szerint olyan szövegeket is tudott (például szemverésre, farkastályogra), amelyek lejegyezve nem kerültek elő:

[1] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.
[2] Takács Gy. 2001, 107: GyÉLt. Exemplar authenticum Matriculae Baptisatorum Expositurae Rom. Cath. Kostelek ex a. 1942–1988; Ilyés 2002, 267.
[3] ŞEM 1835, 152; Ilyés 2002, 266–267.

> Nem csak ilyen lisztre való ráolvasásokat gyakorolt az öreg, hanem azt hiszem, hogy még az ilyen igizetek ellen is, akkor farkastályog ellen,[4] akkor, nem tudom, miféllék... Neki vót ilyen okkultista tudománya, valamiféle. Ő is, mit tudom, hogy honnat örökölte, honnat tanúlta, met iskolába nem járt egy órát se, de nagyon szépen tudott írni az öreg. Autodidakt vót. Szeretett olvasni.[5]

Kimondottan *farkastályog* elleni szöveg a csügési kéziratos füzetekben nem szerepel. Ugyanakkor a románság körében a különböző tályogok, rosszindulatú, mérges kelések, „mirigyek" (például *antrax, carbune, dalac, pustulă, malignă*) szokott megnevezéseként használatos *armurar* terminus, *„ku tete Mármurá"* (helyesen: *cu toată armurar* 'minden kelevénnyel') összetételben, valóban előjön Gábor János egyik ráolvasójában. {II.2} Úgy vélhetjük, talán ezt a szöveget – vagy egy másik, *Az orbáncztol valo olvasás* feliratút, amelyben a *carbunele* (lépfene okozta kelés) kifejezés szerepel {II.14; II.14/Megj.} – használta *farkastályog* ellen is. {II.2/Megj.} Ezt a betegséget a gyimesi csángók jobbára farkashússal való megfüstöléssel, állatoknál vöröshagymával és kömény maggal összefőzött farkashús beadásával, embereknél csipetnyi farkashús megrágásával, elfogyasztásával orvosolták.[6]

Egy Magyarcsügésen született, rég elhunyt asszony említette, hogy neki kislány korában, tehát valamikor az 1930-as évek első felében, Szent Antal tüze[7] ellen is olvasott Gábor János:

[4] A csíki, gyergyói székelyek, gyimesi, hárompataki csángók által *farkastályog*ként emlegetett, másként *sercegő üszök*nek, a Bakony vidékén *rögény*nek nevezett marhabetegség, marhatályog (Vajkai 1943, 171; Vajkai-Wagenhuber 1938, 64) gyógyítására szolgáló ráolvasások – legjobb tudomásom szerint – nem csupán a csíki, gyimesi vidékről, de máshonnan sem ismeretesek (vö. Pócs 1985–1986; Pócs [szerk.] 2014; Ilyefalvi 2014). A farkastályog, egyes gyimesi adatok szerint, embereken is előjöhet (Bakay – Harangozó 2007, 105). A betegség román eredetű neve a Borsa-völgyében *ármorár* (Vajkai 1943, 171), egyes erdélyi nyelvjárásokban, valamint a gyimesi és moldvai csángóknál *armurár* (Márton – Péntek – Vöő 1977, 49).

[5] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8. Az, hogy Gábor János nem járt iskolába, a kor fentebb ismertetett viszonyai között, láthattuk, közönségesnek mondható. A 19. század közepén Felsőlokon nem számított szokatlannak az sem, ha a bíró nem tudott írni (Szőcs J. 2002, 323–328; Bárth 2003b, 12, 21; Endes 1994, 461), noha a *Csik-gyergyó- és kászonszéki Constitutio* már 1769-ben, miután „levén sok ellenvetések [...] az oly contractusok [szerződések] ellen, melyek irástudatlan Birák nevek alatt tétetnek, kik csak keresztvonással jegyzik neveket", arról rendelkezik, „hogy ennekutánna a Contractusokban mindenik Biro irástudó legyen" (Kolosvári – Óvári 1885–1904, I. 164).

[6] Albert 1995a, 67; Bakay – Harangozó 2007, 105.

[7] A *Remete Szt. Antal* (250 k.–355) alakjához kötődő *Szent Antal tüze* elnevezés, amelyet az ókori és kora középkori forrásokban szereplő görög *phlogószisz* és latin *ignis sacer, ignis sacer Firmini* és szinonimái *(ignis gehennae, ignis invincibilis, ignis persicus, morbus beatae Mariae)* megfelelőjeként Európában már a 12. századtól *ignis sancti Anthonii* (12. század), *le mal Saint Antoinne* (14. sz. eleje), *le feu Sainct Anthoine* (1363), *Antoniusfeuer, sanct Antonien feür* (1517), *sant Anthoni plag; ignis Persicus, ignis Sylvestris, dir Rose, das Rothlauf, das heilige Feuer* (1703) és hasonló neveken

S ingemet es hordoztak oda, hézza. S olvasott nekem az öreg. Me más nem tudott, csak az Emilke nagytatája.
Ő Gábor János volt?
Gábor János. Igen.
S akkor ő tudott Szent Antal tüzétől is olvasni?
Igen. Igen, igen. Az tudott, az az öreg bácsi. Ő olvasta. [...] Nagy tudása vót az öregnek.[8]

A kéziratosokon kifejezetten a *Szent Antal tüze* nevű betegségre való ráolvasó sem szerepel. Ezeket a ráolvasásokat, egy viszonylag jól körvonalazódó szövegcsoportot, a gyimesi, hárompataki vidéken kivétel nélkül magyarul mondják,[9] a *Szent Antal tüzé*nek – többek között – megfelelő *orbánc*ra (rom. *orbalţ, orbanţ, olbaţ, roşaţă, răceală, brâncă, foc viu, vivor*) ugyanakkor ismeretesek román deszkentálások is.[10] Lehetséges, hogy Gábor János a második füzetben szereplő, *Az orbáncztol valo olvasás* feliratú szöveget

használnak, a rozson – főként nedves időben – megtelepedő, kórokozó gomba, az anyarozs (Claviceps purpurea) toxikus ergot alkaloidái által okozott mérgezésre (ergotizmus) a 16. századi, majd azt követő magyar forrásokban *Sent antal* tüze (1533), *Zenth antal twzze* (16. század első fele), *szent Antal twze* (1577), *gonofz teuz, fzent Antal teuze* (1778–1780) és hasonló alakokban, többnyire néhány másik betegségnévvel, az *orbánc*cal, a *folyosó*val, a *hupulykával* és a *fenével* együtt, gyakran szinonimaként fordul elő, az elnevezést többféle betegségre alkalmazzák (Calepinus 1912, 878. sz; Doläus 1703, 523; Rácz 1778–1780, I. 243; Melich 1908, 85; Hoffmann 1989, A133, 452, C399–401, 632, 1261, D203, K1008, 1264, 1299, 1405, N28; Grynaeus 2002, 11–12, 86–87, 90–101). A csángóság szóhasználatában a Szent Antal tüze több – hasonló tünetekkel jelentkező, ezért azonos *természetfölötti forrás*ból származtatott, azaz a népi tudatban megegyező, illetve „rokon" {II.2/Megj} – betegség gyűjtőneve. Az *orbánc*on kívül ide tartozik minden olyan, leginkább a fejen, de a testen másutt (karon, lábon, nyakon) is jelentkező pírral, tüzes daganattal, „veres, égő pecsét"-tel, gyulladással és lázzal járó megbetegedés (így a *szemdaganat*, a *fogínygyulladás*, a *fülfájás*, a *mumpsz* is), ami erős fejfájást is okoz (vö. Diószegi V. 1960, 55–56; Kallós 1966, 140; Bosnyák 1973, 296; 1982, 117–118, 124. o. 399, 441. sz.; 1984, 27, 53. o. 201, 439. sz.; Erdélyi Zs. 1976, 112–113; Seres – Szabó 1989, 506; Tánczos 1995, 35–40; Takács Gy. 2001, 419–435; 2015b, 434–485; Grynaeus 2002, 145–147).

[8] 68 éves nő (sz. Magyarcsügés), Románcsügés, 1995. október 13.

[9] Takács Gy. 2015b, 434–485.

[10] A *brâncă*-nak nevezett orbánc már egy a 18. század második felében feljegyzett, *Könyörgés orbánc ellen (Molitvă pentru brâncă)* feliratú, kéziratos szövegben előjön, de a *ruşeală* (vagyis az *ekcéma* vagy a *roşeaţă*, azaz *orbánc*) különböző – fehér és fekete – fajtái is felbukkannak egy a 18. század utolsó évtizedéből való román kéziratosban szereplő, íny- vagy fülgyulladásra használatos *(de năjit)* szövegben (Timotin 2010, 345 [XCVIII], 260 [XXII], 379. A kéziratosokra lásd: Ştrempel 1978–1992, I. 353 [BAR 1507, 65^{r}]; III. 283–284 [BAR 3944, 112^{v}–113^{r}]). A szájhagyományból lejegyzett román szövegekre lásd: AlbCarp I/23: 268–269; Teodorescu 1885, 366; ConvLit XXVII/10: 869; Şez I/4: 116–117; II/8: 166; X/5–6: 66; Tocilescu 1900, I/1. 614–622; I/2, 1545; DVR, 52–56; Hodoş 1912, 57; ComSat III/2–3: 24; V/3–4: 27–28; Ciauşanu – Fira – Popescu 1928, 136–137; Gorovei 1931, 244–251, 369, 382; Izv XVIII/4: 150; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 120–132; Cristescu 2003, 162–166; Ciubotaru 2009, 430–441. o. 291–307.

{II.14} mondta el a *Szent Antal tüzére*, bár az a ráolvasó – amint látni fogjuk –, szövege szerint, inkább *csecsemőótvar* (bube dulci) ellen lehetne hatásos. {II.14/Megj.} Az is elképzelhető, hogy a Páduai Szt. Antal túlvilágjárását megörökítő apokrif – felirata szerint *Minden féle olvasasnál használando* – imádságot mondta el ez alkalommal ráolvasásként. {II.17/Megj.} Ez utóbbi ugyanakkor kevésbé tűnik valószínűnek, bár a szöveg – „nagy üdő" elleni – ráolvasó funkcióban való használatára rendelkezünk egy csíkmenasági példával is.[11]

A ráolvasással való gyógyításon kívül Gábor János – „Vén" Józsihoz hasonlóan – kántoroskodott, pontosabban kvázi *deák*ként[12] keresztelt, temetett is, hiszen akkoriban a hárompataki csángók, közöttük a csügésiek is, gyakran nélkülözték a papot, s vele a misét és a szentségeket,[13] helyzetük tehát hasonló volt, mint a románcsügésieké, akikről 1838-ban Gegő Elek tudósít,[14] vagy akár a gyimesieké, hiszen tudjuk, hogy a Kápolnapataka szádában létesült első iskolában tanító helyettes kántor, aki a kántorságon és a tanítóságon kívül harangozott, a kápolnában kisebb ájtatosságokat vezetett, szükség esetén – ami gyakran adódhatott, „mert a plébános a Gyimesi-szorosban, innen több mint 10 km távolságra lakott" – *keresztelt* és *temetett* is.[15] Hasonlóképpen emlékeznek a csügésiek mindmáig Gábor Jánosra:

[11] Takács Gy. 2015b, 74–75.

[12] A deákok feladatköre, egészen a 19. századig, néhol még tovább is, „mindig jóval tágabb volt, mint a hagyományos értelemben vett kántoroké", régebben beletartozott jó néhány papi feladat (például a gyóntatás, esketés, keresztelés, gyermekágyas anya kiavatása, temetés), amelyeknek „deákok általi végzése a 17–18. században még egészen általános lehetett"; s a régi gyakorlat egyes maradványai (így az elhunyt kisdedek pap nélküli, csak deák kísérte temetése) még később is éltek (Tánczos 1996a, 193–196; Vö. Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 209, 379; Domokos 1987, 297, 385). Mindez összefügghet a török hódoltsági területeken a paphiány miatt működő licentiatusok egyházilag legalizált tevékenységi körével is (Zerich 1859, 148, 154–155; Veszely 1860, I. 47, 53–54; Juhász 1921, 33–34, 37–38, 43; vö. Péterffy 1742, II. 255). A moldvai deákok fontos feladata volt a két-három este tartó halotti virrasztóban – illetve később, a torban is – az imádság és ének irányítása, illetve a halott elbúcsúztatása (Tánczos 1996a, 203–204). Románcsügésen az 1930-as években „ha csak a diák temet, akkor csak zsoltárokat énekelnek" (Balogh Ö. 1942, 9). A Gábor János által betöltött, a kántori szerepen túlmutató, bizonyos papi funkciókat is felölelő feladatkör kialakulásának elsődleges oka nyilvánvalóan ugyanúgy a körülmények alkotta kényszer volt, mint a moldvai deákok esetében. A szomszédos, hagyományosan a moldvai csángó magyar falvak közé sorolt (Gegő 1838, 13; Domokos 1987, 121, 155, 164, 169, 576; Tánczos 2001, 17) Románcsügésről még 1933-ban írott dolgozatában Balogh Ödön a miséző pap hiányában a hívek templombéli imádkozását, éneklését vezető, irányító, számukra a katekizmus tételeit magyarázó *diák*ról is említést tesz (Balogh Ö. 1942, 3–4).

[13] Takács Gy. 2001, 70–76, 93, 107–110.

[14] „Csűgés a' Tatros' jobb partjáról felnyuló völgyecskében fekszik. Alig érkeztem be, már Fülöp, Szentes, Domokos jólelkű családok összesereglettek vélt papjoknak látogatására. Leballaga az oldalban fejérlő fakápolna mellől, ennek diákja (licenciatusa) Orbán István is. »Isten hozta lelki atyánk!« ez vala összehangzó szavok, »esztendők olta nem láttunk papot, mű pap nélkűl ollyanok vagyunk itt, mint a' barmok«" (Gegő 1838, 13).

[15] Szőcs J. 2002, 324.

Az öreg Gábor János, hogy értette vóna az öreg es, hogy megtartani. Elvenni [a tejet], nem es tudom, elvette-e, de megtartotta az öreg. Meg tudta fogni. Nem vették el az övét. Tetszik tudni... az olyan ember vót. Az régi ember vót. Met mikor ők ide kerűltek, nekik a... még az ők szüleik, s mikor ők es éltek, akkor nagyon kevés vót itten. [...] Páran vótak. Nem vótak sokan. Ejsze, még pap se vót. Tán az öreg még keresztelni es tudott, s temetni es temetett. Nem vót pap, s ott elmentek, ott... megszentelte a gödröt, s eltemette. Vagy a gyerek eppe halt meg, ott doktor nem vót. Keresztet jelölt, s iksz ipszilon, a nevit, s „Megkeresztellek az Atya, Fiu, Szentlélek nevében", s meg vót keresztelve. A pap megkérdezte, most nemigen kérdi, de akkor megkérdezte, hogy: – Valaki megöntötte-e vizzel? Tiszta vizzel, ha nem vót szenteltviz, az nem vót... Igen, vagy nem. Ha megvót öntve a gyerek vizvel, akkor nem öntötte meg má többet. Megkeresztelte, de ő má nem öntötte meg. Meg vót egyszer öntve. Tiszta forrásvizvel, ha nem vót szenteltviz. Hát, az az Isten, az egész. A Jóisten adta a vizet. Ugyes az hasznos vót. Mondtad a nevit s megöntötted, s kész. Az má megvót keresztelve. Minden esetre, aki megvót keresztelve, az tudta csak ezt elkövetni. [...] S osztán az öreg, ahogy mondtam, még ejsze kántoroskodott annak idejin. Az én nagyapám es, a dédnagyapám es kántor vót. De nem ortodox, hanem görögkatolikus. Mert akkor nem vót az ortodox, s a római katolikust a barátpapok hozták bé Csiksomlyóról a negyvenes évek elejin. S ő görögkatolikus kántor vót.[16]

Kántorkodott. S nem csak az, még embereket es temetett el. Nem vót... kivált azután, miután felfüggesztették a görögkatolikus vallást, nem vót papunk, se katolikus, se görögkatolikus, tudja, s akkor az öreg a temetési szertartásokat üsmerte, s temette el az embereket. Pontoson úgy, mind a pap. Egy temetőkertünk vót. [...] S egyike a templomalapitóknak nagyapám vót, Gábor János. Az ő nevire is rögzitették a bucsut. Szent Jánoskor van nálunk a katolikus bucsu. [...]
S akkor ő keresztelt is?
Ő nem keresztelt. [...] Az emberek vették magikot, s kimentek Szépvizre, s ott megkeresztelték a katolikus papnál, s az ortodoxok, azok, föltétlenül nekik papjik vót, akik ortodox hitre állottak, s azok kereszteltettek az ortodoxoknál. Itt baj vót ezétt, hogy a görögkatolikus hitet, ha eltörölték, akkor nem vót lelkipásztoruk egy darabig. Osztá a csikszépvizi katolikus pap járogatott bé, de hát neki nagyon nehéz vót onnat eljönni, Csikszépvizről. Szekérrel, keresztül Szellőn, s ott Isten tudja, hol hogy jöjjön. Szekéren eljött egy hónapba egyszer, s misét tartott, s meggyontatta az embereket, s kész.

[16] 60 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 7. A beteg, beteges gyermeket a moldvai csángó magyarok is „a deákkal öntették meg", mert úgy tartják, „a beteg gyermeket meg lehet keresztelni, kap félkeresztelést", az ilyen „gyermeket akárki megkeresztelheti" (Halász 2005, 199. o. 832–835. sz.).

Más vasárnapokon?
Más vasárnapokon nem vót, csak tánc. Mise nem vót.
A nagytátája olyankor nem imádkoztatta az embereket?
Nem. Nem foglalkozott. De igy, ha vót egy ilyen fonó szerüség nálla, vagy tudom es én, mi, akkor a régi imákot ő elmondogatta, hogy tanólja meg más is, tudja. De hát má idős vót, amikor én ezt láttam nálla. [...] Nagyapámtol kevés emlékem vót, habár má huszonegy éves vótam, mikor ő meghalt. Katonaságba vótam, s nem engedtek haza a temetésire, azok a gazemberek. Szerettem az öreget, értelmes ember vót.[17]

A harmadik kéziratos füzetben – néhány hevenyészett bundahím-vázlat kíséretében – a *Temeteseknél evangeliumok* felirat alatt János evangéliumának ötödik fejezetére és Pál rómaiakhoz írott levelére való utalások jelzik, Gábor János a temetésekre az említett újszövetségi szöveghelyek egyes részeit használhatta elsősorban. Unokája, Gábor Emil szerint: „Istenfélő ember volt, háromszor olvasta át a Bibliát, habár iskolába nem járt egy órát sem."[18] Azon kívül is voltak még könyvei, amelyeket előszeretettel olvasott, mert – ahogyan a falubeliek mondják – „nagy istenfélő vót":

Gábor Jánosnak... es vótak sok könyvei. Hogy honnan szerelte? S az öreg ólvasott. S vótak öneki bibliái, milyenek... s az öreg ólvasta, s magyarázott az öreg. Nagy istenfélő vót, imádkozott. Még mondták, ugy es vót, hogy igy ezek a suhanc legények leselkedtek az ablak alatt. Hát akkor a házon az ablak alant vót, nem mind most... be lehetett látni. S ott leselkedtek, s az öreg mondta a feleséginek, hogy: – Mondjad, Ilona! – aszmondja. S az öregasszon: – Én nem mondom többet! Nem mind imádkozok! – Mondjad! Mondjuk el a szentolvasót! Imádkozzuk el a szentolvasót! Akkor mondta az öregasszon: – Vedd a küssebbet! Vedd a küssebb olvasót! Há az öregasszonnak ugy tetszett, a küssebb hamarább mejen.[19]

[17] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.
[18] 70 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 8.
[19] 60 éves éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 7.

9.

Első kéziratos füzet (1893–1894)

Az 1893–1894-ből származó, katonai feljegyzéseket is tartalmazó füzetben (MCsK I) két régi imádság olvasható. Az első, a kéziratoson a 4^{v} oldaltól a 7^{r} oldalközépig terjedő szöveg,[1] a barokk pietas irodalmából jól ismert „Két Atyafi Szent Szűzek" egyike,[2] a misztikus ciszterci apáca, Gertrud von Helfta, azaz Nagy Szt. Gertrúd (1256–1302) alakjához kötődő, *Szent Gertrudisrol könyörgés litánia formara* címmel ellátott, a másik pedig – amely a 7^{r} oldalközéptől a 9^{r} oldalközépig terjed – egy *Imádság melyel Istennek szenteld szenvedeseidet* feliratú ima. Az imádságok után következő bejegyzés alapján szövegüket „Gábor János irta 1894 Deczember 22én Csík Csügés"-en. (MCsK I. 9^{r})

A helyenként szinte a régi, vasszulfátos gubacstintát idéző színű, bár már modernebb – anilin alapú – íróanyaggal, szálkás betűjű, kissé cirkalmas írással lejegyzett két imaszöveg nyilvánvalóan nyomtatott eredetű. Közvetlen forrásuk, amint az első pillantásra megállapítható volt, a 18–19. század imádságoskönyvei, ponyvakiadványai között keresendő. Ugyanígy az is nyilvánvalónak tűnt, hogy a kéziratosban előforduló egyes – sortévesztésből fakadó – javítások, amelyekre a szövegek lábjegyzeteiben utalok, a nyomtatott (vagy a belőle már korábban kimásolt, kéziratos) forrás átírásakor keletkeztek. Az imádságok utáni *Megjegyzések*ben {I.1–2/Megj.} láthatjuk majd, hogy a két szöveg végső – nem közvetlen – forrása a kapucinus Martin von Cochem (1634–1712) által latin és német nyelven párhuzamosan kiadott, ún. *Gertrudenbuch*,[3] amelyet a jezsuita Ágoston Péter fordított magyarra és adott ki először, *Menyei Keovetek, avagy Sz. Gertrudis, és Mechtildis Egbeol veott imádsági...* (Nagyszombat, 1681) címmel.[4]

[1] A kéziratosok számozatlan lapjainak jelölésében a szokott recto és verso jelöléseket használom. A 7^{r} tehát a kéziratos hetedik lapjának előoldalát (recto), a 4^{v} pedig negyedik lapjának hátoldalát (verso) jelenti.

[2] KASz 1789, 1799, 1807, 1820a, 1820b, 1833, 1838, 1841, 1847, 1854, 1856, 1859, 1860a, 1860b, 1876. A könyvek címében említett másik „szent szüz atyafi" Mechthild von Hackeborn (1240–1299). A két ciszterci apáca az Eisleben melletti Helfta kolostorában élt, irodalmi életművük egymással szoros – bár nem teljes – egységet alkot (Ruh 2006, 338–382).

[3] Knapp 2014, 24–25.

[4] Knapp 2013, 342–343; 2014, 14. Vö. Ferenczy – Danielik 1856–1858, I. 1; Szabó K. 1878, 317; Rosty 1881, 231; Gajtkó 1936, 27, 59; Frauhammer 2013, 115.

A *Menyei Keovetek*-ben (1681) szereplő imádságok új címmel (*A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve)* mintegy három tucatnyi további kiadásban is napvilágot láttak 1737 és 1876 között,[5] egy részük pedig szerepel a ferences Kordaviselő Társulatok számára kiadott *Len Keotelecske* című kézikönyvben, amely 1720–1768 között, hét kiadásban jelent meg, Pozsonyban és Győrött.[6] Utóbbiakban a fejezetünkben található két imádság {I.1–2} nem szerepel, s ezek a társulati kézikönyvek Csíkban egyébként is aligha terjedtek, ott ugyanis a kordaviselők számára Csíksomlyón adták ki – 1708-ban már másodízben – a *Phiala Spiritualis* című könyvecskét,[7] részben hasonló tartalommal. Az ebből ránk maradt példány töredékes, így az, hogy a benne eredetileg szereplő imádságok révén a csügési kéziratos imák előzményének tekinthető-e, nem dönthető el. Az ellenben bizonyos, hogy fejezetünk két imája, valamint a második csügési füzetben szereplő egyik szöveg {II.16} a fentebb említett *A' két atyafi szent szüzek...* című imádságoskönyvek mindegyik általam elért és megvizsgált kiadásában szerepel.[8]

Tekintettel fentiekre, az anyaországi ponyvanyomtatványok csíkszéki elterjedésének és az imakincsre gyakorolt hatásának – viszonylagos – ismeretében, amint azt a fejezet végén lévő *Megjegyzések*ben is olvashatjuk, úgy vélem, a két csügési kéziratos imádság {I.1–2} forrásául minden bizonnyal *A' két atyafi szent szüzek...* című imakönyv valamely 19. századi, elsősorban budai vagy pesti kiadása szolgálhatott.

[5] Az első kiadás „Budán, 1737. Nyomt. Nottenstein János Györgynél", az utolsó pedig „Budapesten, 1876. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál" (Knapp 2014, 79, 111; KASz 1876).

[6] Knapp 2014, 14.

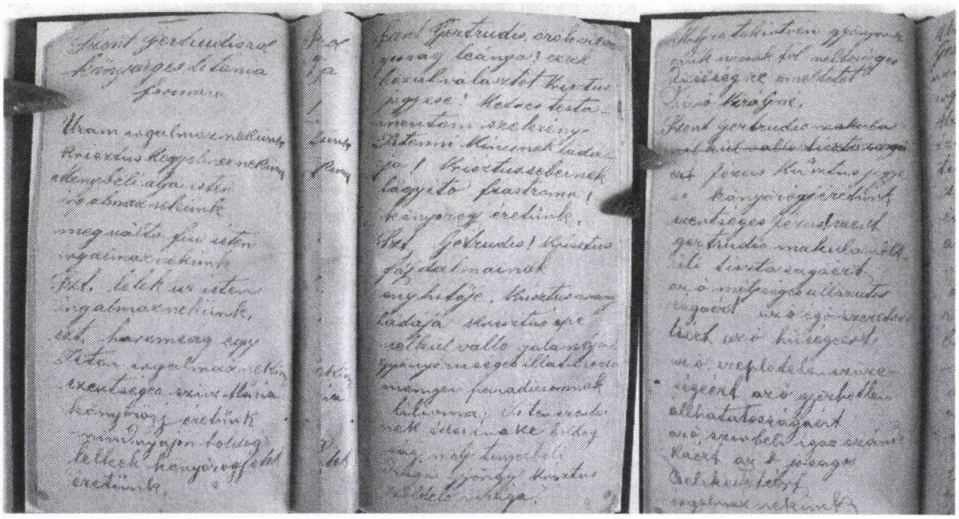
[7] PhS 1708.

[8] KASz 1789, 218–221, 239–241; 1799, 201–205; 1807, 183–187, 203–205; 1820a, 183–187, 203–205; 1820b, 177–179, 191–193; 1833, 215–217, 226–228; 1838, 213–216, 225–227; 1841, 226–228, 240–242; 1847, 163–165, 176–177; 1854, 200–202, 212–213; 1856, 169–171, 182–183; 1859, 169–171, 182–183; 1860a, 169–171, 182–183; 1860b, 169–171, 182–183; 1876, 169–171, 182–183.

I.1

Szent Gertrudisrol / könyörgés litánia / formara

4v 5r 5v

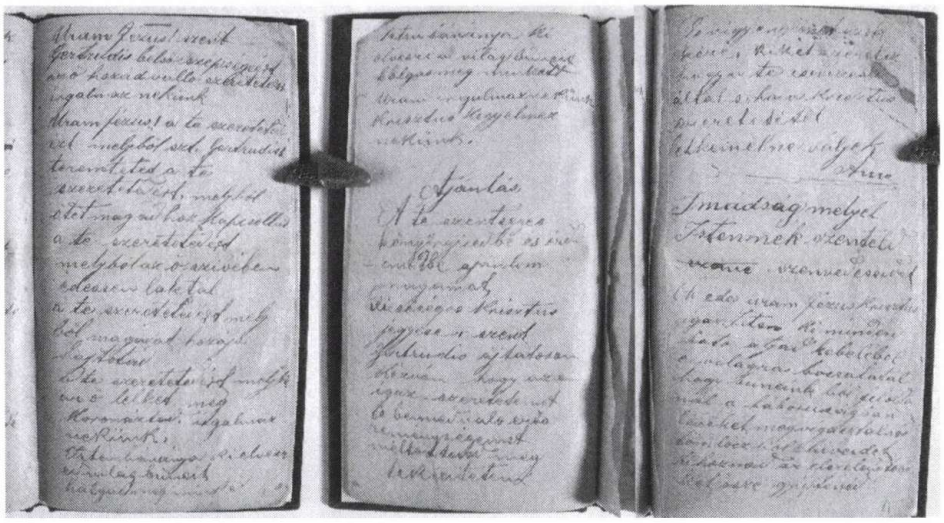
[4v] Uram irgalmaz nekünk[9] / Krisztus kegyelmez nekünk / Menybeli atya isten
irgalmaz nekünk / meg válto fiu isten / irgalmaz nekünk
Szt. lélek ur isten / irgalmaz nekünk. / Szt. haromság egy
Isten irgalmaz nekünk / szentséges szüz Mária / könyörögj éretünk
mindnyajan boldog / lelkek könyörögjetek / éretünk. //
[5r] Szent Gertrudis örök vila / gosság leánya! Ezrek / közül választot Krisztus
jegyese! Kedves testa- / mentom szekrénye / Isteni Kincsnek ládá-
ja! Krisztus sebeinek / lágyito frastroma! / Könyörögj éretünk
Szt Gertrudis! Krisztus / fájdalmainak / enyhitője, Krisztus arany
ládája Krisztus epe / nelkül vallo galambja / gyönyörüséges illatu rozsa
menyei paradicsomnak / lilioma. Isten szentei / nek édes éneke boldog
ság mély tengerbeli / drága gyöngy Krisztus / zöldelő virága //
[5v] Melyre tekintvén gyönyörk- / ödik urunktol méltoságos / dicsőségre emeltetet
Dicső Királyné / Szent Gertrudis ~~makula / nélkül vallo tisztaságá /~~
~~ért~~[10] Jézus Krisztus jegye / se könyörögj éretünk

[9] A kéziratosban szereplő imák és ráolvasók szövegében az eredeti sorközöket /-el, az oldalközöket pedig //-el jelzem.

[10] A jelzett szövegrészt az eredeti kéziratban a lejegyző, Gábor János, áthúzta. Ebből, valamint a következő imádságban lévő hasonló elírásból is látszik, hogy a szövegeket valamely kéziratosból,

szentséges Jézus! szent / gertrudis makula nélk- / üli tisztaságáért
az ő mélységes allázatos / ságaért az ő égő szeretete / tiért az ő hűségeért
az ő szeplőtelen szüze- / ségeért az ő győzhetlen / állhatatosságáért
az ő szivbeli igaz szándé / kaért az ő josagos / cselekedeteért / irgalmaz nekünk //

6r 6v 7r

[6r] Uram Jézus! szent / Gertrudis belső szépségeért / az ő hozád vallo szereteteért
irgalmaz nekünk / Uram Jézus! a te szereteted / -ért melyből szt. Gertrudist
teremteted a te / szeretetedért melyböl / őtet magadhoz kapcsoltad
a te szeretetedért / melyböl az ő szivében / édesen laktál
a te szeretetedért mely / ből magad hozája / hajtotad
a te szeretetedért melyből / az ő lelkét meg / koronáztad irgalmaz / nekünk.
Isten báránya ki elvesz / ed világ bűneit / halgas meg minket //
[6v] Isten báránya ki / elveszi a világ büneit / halgas meg minkett
Uram irgalmaz nekünk / Krisztus kegyelmez / nekünk.
Ajánlás. / A te szentséges / könyörgésedbe és érd
-emedbe ajánlom / magamat, / dicsőséges Krisztus / jegyese, szent
Gertrudis ajtatosan / kérvén hogy az én / igaz szeretetemet
és benne valo erős / reménységemet / méltoztasad meg / tekinteni //
[7r] És vígy engemet azok / közé, kiket szeret az / hogy a te esedezesed
által soha a Krisztus / szeretetétől / lelkem el ne váljék. / Am.

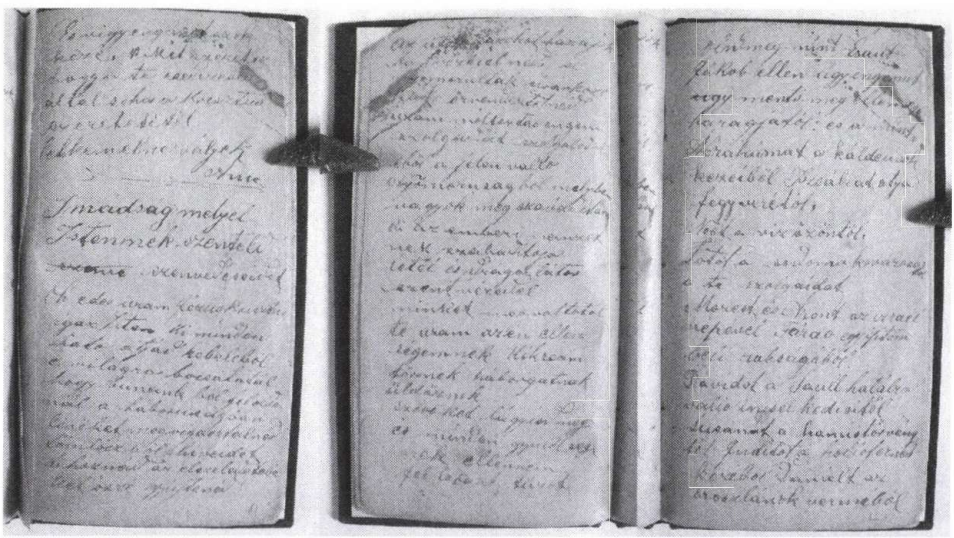
---

esetleg az eredeti imakönyvből, ponyváról másolta át, hiszen az efféle – az egymás alá írt sorok elnézéséből fakadó –, sorkihagyásos tévesztésekre elsősorban így adódik lehetőség.

I.2

Imádság melyel / Istennek szenteld / szenvedeseidet

7r 7v 8r

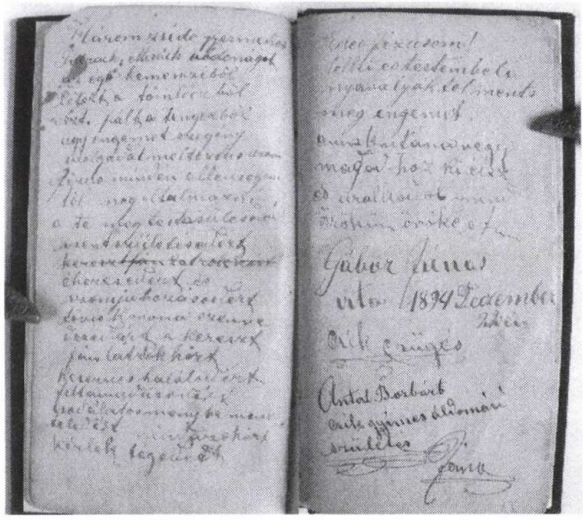

[7r] Oh édes uram Jézus Krisztus / igaz Isten ki minden / hato atyád kebeleből e világra bocsátatál / hogy buneink ből fel olda / nál a háboruságban lévőket megvigasztalnád / tömlöczből hiveidet / ki hoznád az elszeledetebe ket[11] ösze gyűjtenéd // [7v] az uton jarokot hazajok / ba vezérelnéd a nyomorultak siránkozo / kat örvendeztetnéd uram méltoztas engem / szolgadat szolgalodat / eböl a jelen vallo Nyomorusagbol melyben / vagyok meg szabadítani / ki az emberi nemzet nek szabaditoja / letél és drága látos / szent véredel / minket megváltotál te uram az én ellen / ségemnek kik reám / törnek háborgatnak / üldöznek / szivöket lágyisd meg / és minden gyülölség / nek ellennem / fel lobant tűzét // [8r] olsd meg mint Ésaut / Jákob ellen ugy engemet / ugy ments meg ellenség haragjától: és a mint / Ábrahámat a káldeusok / kezeiből Izsákat atya / fegyverétöl,

[11] A hibásan „elszeledetebeket"-ként lejegyzett szó eredetileg *elszéledetteket* lehetett. A *Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyvé*-nek 1789-es kiadásában ezen a helyen „az el-ſzéllyedteket öſzve gyüjtenéd", 1876-os, utolsó edíciójában pedig „az elszéledtebbeket összegyüjtenéd" rész szerepel (KASz 1789, 239; 1876, 182). Utóbbi és a vele megegyező Bucsánszky-féle változatok (például KASz 1847; 1856; 1859; 1860a; 1860b) szövege szemmel láthatóan igen közel áll a magyarcsügési kéziratoséhoz. Minderről fejezetünk végén, a *Megjegyzések* között részletesebben is olvashatunk.

Noét a víz özöntől, / Lotot a sodomak varosából / a te szolgaidat
Mozest és Áront az izrael / népével Fárao egyiptom / beli rabságából.
Dávidot a Saull halálra / vallo incselkedisitől / Susánát a hamis törvény
től Juditot a hollofernes / kezéből Danielt az / oroszlánok veméből //

8v 9r

[8v] Három zsido gyermeket / Sidrach, Misách abdenágot / az égő kemenczéből
Pétert a tömlöczből / szt. pált a tengerből / ugy engemet szegény
szolgádat méltoztas uram / Jézus minden ellenségem / töl meg oltalmazni
a te meg testesűlesedért / szent születésedért / ~~keresztfán latrok közé~~[12]
éhezesedért és / szomjuhozásodert / tövis korona szenve / desedért a kereszt
fán latrok közt / keserves halálodért / feltamadasodért / csodálatos menybe mene
teledért mind azokért / kérlek tégedett // [9r] Édes Jézusom! / lelki és testembeli
nyavalyáktol ments / meg engemet / annak utána végy / magadhoz ki élsz
és uralkodol mind / örökön öröké / Am

[12] A jelzett szövegrészt az eredeti kéziratban, miután lejegyzése sortévesztésből fakadt, Gábor János áthúzta.

MEGJEGYZÉSEK
{I.1–2}

Amint fejezetünk bevezetőjében már olvashattuk, a fenti két imádság megegyező címfelirattal (*Szent Gertrudisról Könyörgés Litánia formájára*, illetve *Imádság, Mellyel Istennek ſzenteled ſzenvedésidet*), azonos sorrendben, egymástól mindössze egyetlen ívnyi távolságra, sorról sorra, szóról szóra egyező változatban, szerepel *A' Két Atyafi Szent Szűzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve...* című kis kötet 18–19. századi kiadásaiban.[13] A Szent Gertrudisról szóló imádság *Az Isten szenteiről* szóló hetedik fejezetben, a másik szöveg pedig a *Sokféle szükségekbéli könyörgések*-et tartalmazó nyolcadikban található. Ugyanebben az imakönyv-típusban olvasható a második csügési kéziratos egyik imádsága is. {II.16} Az említett címmel megjelentetett nyomtatványok száznegyven esztendő alatt harminchárom[14] – vagy még több[15] – kiadást értek meg, egyes imáik más imádságoskönyvekbe, így például a *Jó illatu Rózsás kert*-be is átkerültek.[16] Fejezetünk szövegei azonban ebben az imakönyv-típusban nem szerepelnek.[17]

Az említett imakönyvek, így a magyarcsügési kéziratosban szereplő fenti imádságok {I.1–2} végső, közvetett forrása – amint már láthattuk – a német kapucinus, Martin von Cochem (1634–1712)[18] által, latin és német nyelven párhuzamosan, kiadott *Preces Gertrudianae*, vagyis az ún. *Gertrudenbuch*, amelynek első – példányból ismert – kiadá-

[13] KASz 1789, 218–221, 239–241; 1799, 201–205, 220–223; 1807, 183–187, 203–205; 1820a, 183–187, 203–205; 1820b, 177–179, 191–193; 1833, 215–217, 226–228; 1838, 213–216, 225–227; 1841, 226–228, 240–242; 1847, 163–165, 176–177; 1854, 200–202, 212–213; 1856, 169–171, 182–183; 1859, 169–171, 182–183; 1860a, 169–171, 182–183; 1860b, 169–171, 182–183; 1876, 169–171, 182–183.

[14] Knapp 2014, 15, 79–111.

[15] Frauhammer 2013, 115.

[16] Knapp 2014, 79, 111. A *Jó illatu Rózsás kert*-et a somlyói ferencesek is kiadták, kétszer is, 1820-ban és 1845-ben (Glósz 1884, 31; Pap 2009, 85, 103).

[17] Vö. például JRK 1713; 1807; 1817.

[18] Martin von Cochem (Linn vagy Linde, latinosítva Linius, Cochem/Mosel, 1634. december 13–Waghäusel, 1712. szept. 10) kapucinus szerzetes. 1653-tól a rajnai kapucinus provincia tagja, 1659-ben szentelték pappá. A szerző a 17–18. századi közép-európai imádságirodalom és a barokk lelkiségi-kegyességi próza népszerű képviselője. 1677-ben megjelent, *Das grosse Leben Christi* című könyvét – annak cseh fordítása (Prága, 1698) alapján – a nagyszombati klarissza, Ujfalussy Judit Magdaléna (1676–1738) plántálta át, jócskán kiegészítve, magyarra. A *Makula nélkül való tükör* (Nagyszombat, 1712) 1902-ig több mint húsz kiadást ért meg (vö. MNVT 1712, 208–212; 1746, 262–267; Vida 1967, 250–253; Schwartz 1994, 27; Nagy I. 2001, 124–125; Tóth P. 2009, 26–27; Knapp 2014, 22). Martin von Cochem „harmincnégy alapműből és azok különböző címeken egészen az 1950-es évekig (!) folyamatosan megjelent, terjedelmes kiadássorozataiból álló munkássága nagymértékben befolyásolta a közép-európai újkori áhítati irodalom műfajait, stílusjegyeit, hangvételét és szerveződését" (Knapp 2014, 23). További, ugyancsak széles körben használt művei: *Antoni-Büchlein* (1673), *Novena S. Antoni* (1675), *Krankenbuch* (1675), *Myrrhengarten* (1687), *De große Liliengarten* (1687), *Soldaten-Büchlein* (1690), *Goldener Himmelschlüssel* (1690), *Ablaß-Büch-*

sa, amint azt Knapp Éva *Martin von Cochem Magyarországon* (2014) című kiváló könyvéből is megtudhatjuk, mindkét nyelven 1670-ben jelent meg, a kölni Friessem nyomdában.[19]

A művet annak latin változatából a csíki születésű jezsuita, a nagyszombati Adalbertinum igazgatója, Ágoston Péter (1616–1689),[20] több nagyhatású barokk lelkiségi-kegyességi mű szerzője fordította magyarra és jelentette meg 1681-ben, *Menyei Keovetek, avagy Sz. Gertrudis, és Mechtildis Egbeol veott imádsági...* címmel.[21] A kötet – egyes források, így Frauhammer Krisztina témánkat érintő, tartalmas dolgozata szerint – másodszor 1691-ben, ugyancsak Nagyszombaton, harmadjára pedig 1727-ben, Kassán jelent meg.[22] Későbbi kiadásáról – amint az Knapp Éva fentebb említett kötetéből is nyilvánvalóan kiderül –, nem tudunk.[23]

---

lein (1693), *Prager Lauretten-Büchlein* (1694), *Baumgarten* (1696), *Herziges Büchlein* (1699), *Heiliger Zeiten Gebet-Buch* (1706), *Büchlein von Gott* (1708 – Frauhammer 2013, 117).

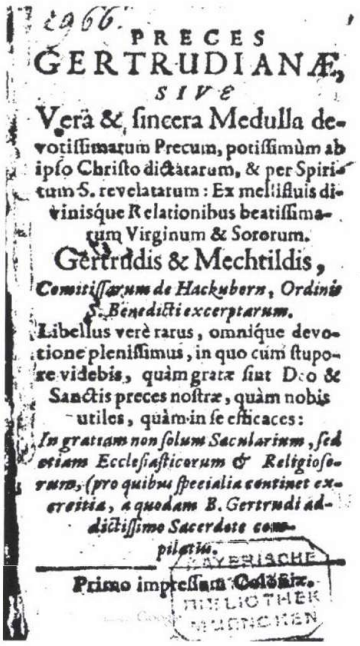
[19] A munka első, latin nyelvű kiadása (1666) példány szerint nem ismert, a németből pedig az 1670-es, amint arra a címlapja is utal („Der vierdte Truck von dem Authore wider ubersehen und corrigiert"), már a negyedik, javított kiadás (Knapp 2014, 24–25). A latin kiadás *Preces Gertrudianae, Sive Vera & fincera Medulla devotiſſimarum Precum, potiſſimùm ab ipſo Chriſto dictatarum, & per Spiritum S. revelatarum* (Coloniae, 1670); a német pedig *Der zweyer HH. Schwestern Gertrudis und Mechtildis Gebett-Buch: Darin lauter Himmlische und Göttliche Gebett welche diesen HH. Jungfrawen theils von Christo oder der Mutter Gottes mündlich offenbahrt; theils durch den H. Geist eingeben worden verfast seynd...* (Coloniae, 1670) címmel jelent meg (PGC 1670, a1^{r}; Knapp 2014, 32). A *Gertrudenbuch* Konradin Roth által (1980-ig) számba vett negyvenegy kiadása napjainkban is folyamatosan bővül (Knapp 2014, 24). A további német nyelvű kiadásokhoz lásd: Frauhammer 2013, 115. Egy további kiadás (Cöllen, 1694) a Váci Egyházmegyei Könyvtár állományában is fellelhető, 207.096-os jelzettel.

[20] Ágoston Péter (Csíkszentlélek, 1616 – Nagyszombat, 1689) hitszónok, az Adalbertinum igazgatója, aki „mint szállongó hitszónok 26 évnél tovább működött különösen a török hódoltság területein s ott több ízben tömlöcöt és kínzást is szenvedett, de zsákmánya fölért ezen áldozatokkal: mert 1000-nél többet hozott vissza az egyház kebelébe. Több ízben elöljáróskodott Erdélyben és Pécsett. A dögvészesek ápolása közt elfogyasztván életét, kimúlt Nagyszombatban 1689. april 23" (Rosty 1881, 231). A *Szt. Gertrud-imakönyvön* kívüli főbb művei: *Lelki patika* (Lőcse, 1669); *Szivek kincse* (Nagy-Szombat, 1671; Csíksomlyó, 1685; Kassa, 1737); *Mirra-szedö szarandok* (Nagy-Szombat, 1672); *Mennyei dicsöseg* (Nagy-Szombat, 1674).

[21] A kötet pontos adatai: *Menyei követek, avagy Sz. Gertrudis, és Mechtildis Egbol vött imádsági. Mellyeket az dicsiretes nevel tündöklö, Nagy-Szombati, Nemes Nemzetes Fo Biro, és bölcs Tanács költségin ki-bocsátott P. Ágoston Péter jesuita 1681. Nagy Szombatban az Academia bütüivel Srnensky Mátyás által* (Knapp 2014, 14). Vö. Ferenczy – Danielik 1856–1858, I. 1; Szabó K. 1878, 317 (1685-re datálva); Rosty 1881, 231; Gajtkó 1936, 27, 59; Frauhammer 2013, 115; Knapp 2013, 342–343; 2014, 14.

[22] Frauhammer 2013, 115. Knapp Éva a *Menyei* követek két kiadását (1681, 1727) említi, az 1691-es, nagyszombatit nem (Knapp 2014, 14).

[23] Knapp 2014, 49.

2966.

PRECES
GERTRUDIANÆ,
SIVE
Verâ & sincera Medulla devotissimarum Precum, potissimùm ab ipso Christo dictatarum, & per Spiritum S. revelatarum: Ex mellifluis divinisque Relationibus beatissimarum Virginum & Sororum.
Gertrudis & Mechtildis,
Comitissarum de Hackeborn, Ordinis S. Benedicti excerptarum.
Libellus verè rarus, omnique devotione plenissimus, in quo cum stupore videbis, quàm gratæ fiat Deo & Sanctis preces nostræ, quàm nobis utiles, quàm in se efficaces:
In gratiam non solum Sæcularium, sed etiam Ecclesiasticorum & Religiosorum, (pro quibus speciales continet exercitia,) a quodam B. Gertrudi addictissimo Sacerdote compilatus.

BAYERISCHE
STAATS
BIBLIOTHEK
MÜNCHEN

Primo impressum Coloniæ.

A *Preces Gertrudianae* 1670-es kölni és a *Geistliches Hand-Büchlein, Der beeden HH. Schwestern, Gertrudis, Und Mechtildis...* 1752-es kremsi kiadásának címlapja

Geistliches
Hand-Büchlein,
Der beeden HH. Schwestern
Gertrudis,
Und
Mechtildis,
Darinnen
Außerlesene schöne Morgen- Abends- Meß- Beicht- Communion- Gebetter, und Litaneyen zu finden;
Wie auch von Leyden Christi, Officium zu U. L. Frauen, und unterschiedlichen Heiligen GOttes, in allerley Anligen zu gebrauchen.
Crembs, gedruckt und zu finden bey Ignatz Anton Präxl, 1752.

A *Menyei követek* tehát jelenlegi tudásunk szerint 1727 után nem jelent meg. Imádságainak egy része azonban szerepel a ferences Kordaviselők Testvérülete (Chordigeri S. Francisci)[24] számára kiadott, *Len kötelecske* című társulati kézikönyvben,[25] amely – „mivel a benne szereplő áhítati szövegek jelentős része a *Mennyei követek* (1681) első kiadásából származik" – voltaképpen „ez utóbbi mű szemelvényes kiadásaként kezelhető".[26] A kordaviselő testvérület Antonius Galbiato, az általános rendfőnök (minister generalis) magyarországi megbízottjának ajánlása által – mind a mariánusoknál, mind pedig a szalvatóriánusoknál – gyorsan elterjedt,[27] főként a ferences kolostorok körüli területeken (Pozsony, Győr, Szombathely, Sümeg, Gyöngyös, Szeged, Szécsény, Csíksomlyó). Csíksomlyón 1678-ban szervezte meg a Kordaviselők Társulatát P. Taplocai István, és 1753-tól annak összes tagja terciárius lett, letéve a Harmadik Rend fogadalmát.[28] A Csíksomlyóhoz tartozó kordaviselő tagok nem csak a régi Csíkszék, de Háromszék, Udvarhelyszék, sőt Moldva területén is megtalálhatók voltak, egészen az 1780-as évek elejéig, amikor is II. József (1780–1790) a testvérületet rendeletileg (Abolitio) feloszlatta.[29]

[24] A *Kordaviselők Testvérületét* (confraternitas) Assisiben alapították, a Harmadik Rendnél enyhébb szabályait V. Sixtus pápa (1585–1590) hagyta jóvá 1585-ben. Hazánkban az első kordaviselő társulat Pozsonyban alakult meg, 1630-ban. A kordaviselők testvérülete a török pusztítás és a protestáns üldözés folytán erősen megcsappant – a 17. században szinte nem is létező – hazai ferencesek és a ferences Harmadik Rend hiányát is ellensúlyozta (PhS 1708, 1–6 [5^{v}–7^{r}]; Kőnig 1931, 229; Takács I. 1942, 82).

[25] A társulati kézikönyv teljesebb címe, az 1736-odik évi, pozsonyi kiadás alapján: *Len kötelecske Az az Szeraficus Sz. Ferencz Atyánk Magyar Országi Boldog Aszszonyi Provinciában, el-terjedet korda viselö Atyafiak Congregaczziójának Regulait vagy-is Rend-tartásit; az Sz. Pápáktul engedtetett Bucsuit, némel Lelki ajtatosságokat, azon Korda-viselésnek eredetit, folyamattyát, más szép tanításokat magában foglaló Könyvecske [...] Nyomtattatott Posonban, Royer János Pál által, 1736-dik Esztendöben* (Takács I. 1942, 83; vö. Knapp 2014, 17, 71). A könyvnek eddig összesen hét, megegyező szövegű, 1720 és 1768 közötti kiadását ismertük: Pozsony (1720, 1723, 1736, 1768); Győr (1737, 1746, [1749] – Knapp 2014, 14, 16, 31, 69–75; vö. Horányi 1775–1776, II. 861; Sándor 1803, 78; Farkas, S. 1879, 42, 49, 180; Kőnig 1931, 229); egy nyolcadik, 1750-es kiadásról *(Lenköteletske)* egy 1826-os bécsi kiadvány értesít (AGS, 693).

[26] Knapp 2014, 16.

[27] Kőnig 1931, 229.

[28] Takács I. 1942, 82; Boros 1994, 156.

[29] Takács I. 1942, 82. Amint Székely László írja, „a csíki áhítat elmélyítésében ebben az időben a társulatoknak nagy szerepük volt. Áldásosan működött a XVII. században alakult Kordaviselők-társulata", amelynek tagjai 1753-tól – más források szerint 1741-től – kezdve harmadik rendi fogadalmat tettek (Székely 1997, 185; vö. Takács I. 1942, 82). A csíksomlyói kegytemplomban álló Mária-szoborhoz kötődő csodás gyógyulások ügyében tartott egyházi vizsgálat jegyzőkönyve még 1784-ben is *cardigera*-nak, vagyis *kordaviselő*nek nevezi a somlyói Tamás Katalint és Simon Annát, noha a testvérületet II. József már 1782. október 19-én feloszlatta (Bárth 2000, 9), sőt a ferences rendtörténész, Losteiner Leonard szerint a somlyói Kordaviselő Társaság már 1780-ban megszűnt (Boros 1994, 156, 175).

A *Menyei Keovetek* 1681-es, 1727-es és 1778-as kiadásának címlapja (Knapp 2014, 65–66, 81 után)

A Kordaviselők társulati kézikönyvének két – 1736-ban (Pozsony) és 1749-ben (Győr) kiadott –, *Len Keotelecske*, illetve *Len-Keotelecske* című, egymáshoz mindenben hasonló példánya[30] az imádságokat[31] sok helyütt Szt. Gertrudishoz és Szt. Mechtildishez kötődő feliratokkal látja el.[32] A két kis kötetben sok, a *Preces Gertrudianae*-ben és a *Gertrudenbuch*-ban szereplő imákkal szoros kapcsolatban álló – így nyilván a *Menyei keovetek*-ből származó[33] – szövegrész található, azonban a csügési kéziratosban szereplő két imádság {I.1–2} nem szerepel bennük. Így hát, miután a *Len kötelecské*-nek – amint azt Knapp Éva írja – „mind a hét kiadása azonos szöveggel látott napvilágot Pozsonyban

[30] LenKö 1736, 1749. Az 1736-os kiadás Pozsonyban, míg az 1749-es Győrben jelent meg. Tördelésük a 356+[2] oldalig mindenben megegyezik, a későbbi kiadásban ezek után újabb tizenhárom oldalnyi számozatlan rész szerepel, *Keovetkeznek némelly dicséretes Énekek a' Bóldogságos Szeuzreul, és az eo Jegyeséreul Sz. Jósefreul, mellyeket ki-ki minden eudeoben el-mondhat, ha ájtatoſsága hozza magával* felirattal. A két kötet egységes megjelenését segítik a szövegközi nyomatok is, amelyek ugyan nem azonosak – hiszen különböző nyomdában készültek –, de igen hasonlóak, és éppen ebben érhető tetten a kis könyv uniformizálására való törekvés.

[31] Imádságok (reggeli imádságok, a miseliturgiához kötődő imádságok, valamint litániák: Szt. Ferenc, Páduai Szt. Antal, Alkantarai Szt. Péter, Lorettói) a két könyvecskében ugyanott, a 21–30. és a 71–197. oldalakon találhatóak.

[32] Így: „Kriſztus Urunk, Szent Mechtildiſt, arra tanítá, hogy reggel keoſzeoncſe az eo ſzivit, és ennek utána a' magáét ajánlya néki. Lib. 3 cap. 16" (LenKö 1736, 21).

[33] Vö. Knapp 2014, 16, 31.

és Győrben",[34] nyilvánvaló, hogy ez a kiadvány nem szolgálhatott a csügési szövegek forrásául. Nem szolgálhatott már csak azért sem, mert a *Len kötelecské*-nek megvolt a csíki székelység körében terjesztett megfelelője, nevezetesen a „Szent Ferencz egyik leg-méltatlanyabb fia, Fr. Lamprik Imre által" összeállított, „a' Csiki Franciſcánuſok Klaſtromában" kinyomtatott, s így „az Kordasok lelki aſztalokra fel-teott", *Phiala Spiritualis Az-az: Lelki Czésze...* című, 1708-ban már másodszor kiadott könyvecske,[35] amelynek ránk maradt, töredékes példánya a *Len kötelecské*-vel – a szükséges egyezéseken, így például a kordaviselés történetének leírásán, a Kordaviselők reguláján és a számukra engedélyezett búcsúkon túl – nem mutat különösebb hasonlóságot.[36] A *Phiala Spiritualis* fennmaradt, új, szalagra fűzött, félbőr kötésű példánya töredékes, a 68. oldal utáni rész ugyanis leszakadt a sok használatban egyébként is meglehetősen elrongyolódott, igen kopott és helyenként szakadozott szélű, sarkú íveket az eredetileg feltételezhető két szimpla bordára rögzítő fűzésről és hiányzik. A megmaradt, csonka könyvtestben szereplő imák és könyörgések között a fejezetünkben tárgyalt két imádság nem lelhető fel,[37] így az, hogy ez a kiadvány, a benne eredetileg szereplő imádságok révén, a csügési kéziratos imák előzményének tekinthető-e, nem dönthető el.

[34] Knapp 2014, 14.

[35] A társulati könyvecske pontos címe, amelyből az is nyilvánvaló, hogy ez már a második kiadás: *Phiala Spiritualis Az-az: Lelki Czésze. Melyben rendivel helyheztettek Amaz. Nap-keletreol fel-keleo, Eleo Iſten jelit viseleo masodik angyalnak. Chérúbin elmejeu, Séraphin ſzerelmeu, alazatos Lucifernek. Holta-eleott holtnak, Holta-után Eleonek, ver-nelkeul martyrnak. A' Meg-Feszeult Urnak, Jesus Christusnak // Aki Út, és Igaſság. Elet adójának Eleven abrazattyanak. Idveſség jelével meg-bélyegzett Atyanak. Teokélletes Engedelmeſség Fianak. Kelletlen Szegénység, heuteos Matkajanak, Teundeokleo Tiſztaság Christallyanak, Három Szent Szerzet Fundatoranak Seraphin Szent Ferencz Patriarkanak Kordajat-Viſeleok Eredete, terjedéſe, és annak lelki értelme, és haſzna. Regulajók, és keuleombb-keuleombb-féle Szentséges Romai Pápáktol, nékik engettetet Búcsújok. Egy néhány ſzép áitatos Imádságok. Lelki ſzám-vétellel-eggyeutt. // Mellyet, Moſt másodſzor, más-rendben, és formában, Erdélyben a' Csiki Franciſcánuſok Klaſtromában, az Kordasok Lelki aſztalokra fel-teott; Ugyan az Erdelyi Franciſcana Cuſtodia. Szent ferencz Egy leg-méltatlanyabb fia. Fr. Lamprik Imre által. a' Leg Tiszteletesbb Superioraink Engedelmekbeol. Nyomtattatott azon Klaſtrom beoteuivel Fr. Balog Leo-által*, [1708]. A kis kötet hatvannyolc oldalas töredéke a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában található, 624 jelzet alatt, de az interneten is fellelhető: http://mek.oszk.hu/11400/11460/.

[36] PhS 1708, 1–68.

[37] PhS 1708, 17–20, 40–52, 65–68 [...]. A kis kötet tartalma röviden a következő: *Eleol-Járó Beszéd. Az áitatos KORDA viſeleokheoz; A' korda viselesnek eredetireol, terjedesereol, lelki ertelmereol, és hasznarol* (1–7); *Az Urnak neveben. Kezdodik az KORDA viſeleoknek Regulájók és rend-tartáſok* (7–24); *A' KORDA Viſeleok Privilegium ſzerint valo, tellyes Búcsújóknak ſzáma* (25–33); *Az valtozo innepeknek mutato tablacskaja* (34–35); *Tellyes búcsúk* (36–37); *A' gyónáſnak reovid módgya, és ahoz-valo egy-néhány aitatos Imádságok* (38–55); *Lelki szam-vetel a' gyonashoz* (56–65); *Az Oltári Szentségnek vétele eleott Imádságok* (65–68).

PHIALA SPIRITUALIS
Az-az:
LELKI
CZESZE,
Rendivel helyheztetteték
Annak,
Nap-keletről fel-kelő, &c.
Első Istennek jelen vitelő
MÁSODIK ANYJÁNAK,
Cherubin elmélkedő
Seraphin szeretetű
ÁLDOZATOS LUCIFERNEK,
Holta-előtt holtnak,
Holta-után Élőnek,
VÉR-NÉLKÜL MARTYRNAK
A' MEG-FESZÜLT Urunk
JESUS CHRISTUSNAK
Ur, és Igaság. Elet adójának
Eleven ÁBRAZATTYÁNAK,
Idvesség jelével meg-bélyegzett
ATYÁNAK,
Tökéletes Engedelmesség
FIÁNAK,
Kelletlen Szegénység, hűtős
MÁTKÁJÁNAK,
Tündöklő Tiztaság
CHRISTALLYÁNAK,
Három Szent Szerzet
FUNDATORÁNAK,
SERAPHIN SZENT FERENCZ
PATRIÁRKÁNAK
KORDÁJÁT-
Viselők
Eredete, Terjedése, és annak lelki értelme, és hafzna. Regulájok, és külömbb-külömbb-féle Szentséges Romai Pápáktól, nékik engedtetett Bűcsűjok. Egy néhány szép áitatos Imádságok.
Lelki fzám-vételel-
eggyütt.
Mellyet
Mellyet,
Most másodfzor, más-rendben, é formában, Erdélyben,
33548.F.251
CSIKI
Franciscánusok Klastromában,
az
KORDÁSOK
Lelki afztalokra fel-tétt;
Ugyan az
ERDÉLYI
Franciscana Custodia.
Szent FERENCZ
Egy leg-méltatlanyabb fia,
Fr. Lamprik Imre által.
a'
Leo TISZTELETESEB SVPERIORÍNK
ENGEDELMEKBŐL.
Nyomtatratott azon Klastrom bűcsűvé
Fr. Balog Leo-által.

A *Phiala Spiritualis* 1708-as kiadásának címlapja (OSZK, MEK-11460)

A *Menyei Keovetek*-ben szereplő imádságok azonban – a szerző és a fordító nevének, valamint az imák bevezetőinek elhagyásával –, új címmel, további kiadásokban is napvilágot láttak 1737 és 1876 között.[38] Az említett új cím, *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*, továbbá a kötetek alcíme[39] szoros kapcsolatot mutat a Martin von Cochem-féle német címadásokkal.[40] Az imakönyv – száznegyven esztendő alatt – az ország legkülönbözőbb részein működő nyomdákban, tekintélyes példányszámban látott napvilágot,[41] így egyáltalán nem kizárt, hogy a csíksomlyói búcsúba, onnan a Gyimesekre, vagy akár a havasok mélyén megbúvó Magyarcsügésre is eljuthatott.

[38] Az első kiadás „Budán, 1737. Nyomt. Nottenstein János Györgynél", az utolsó pedig „Budapesten, 1876. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál" (Knapp 2014, 79, 111).

[39] A főcím folytatásaként: *... mellyben mennyei, és isteni imádságok, mellyek ezeknek a két sz. szüzeknek részént a Krisztus urunktúl, részént a szűz Anyától szóval magyaráztattak, részént a Szent Lélektül ki-világositatván foglaltatnak. A mézzel-folyó könyvekbül az ő meg-világosittásának ki-vétetvén* (Knapp 2014, 49).

[40] Knapp 2014, 49.

[41] Knapp 2014, 79–111: Buda, Nottenstein János György (1737); Posony, Füskuti Landerer Mihály (1774, 1789); Vác, Ambró Ferenc (1778); Győr, Streibig József (1784); Komárom, Weinmüller I. Bálint (1799, 1828); Vác, Máramarossy Gottlieb Antal (1804); Buda, Landerer Anna (1807); Pest, Trattner Károly (1820, 1838); Weszprém, Számmer Klára (1820); Vácz, Plöszl Leopold (1829, 1838, 1841, 1846); Komárom, Rév-Komárom, Weinmüller Francziska (1833, 1839); Szegeden, Grünn Orbán örökössei (1833); [Kassa?, Ellinger István?], 1838 előtt; Győr, Streibig Lipold (1838); Pest, Bucsánszky Alajos (1847, 1848, 1856, 1857, 1859, 1860 [két kiadvány], 1876, továbbá két é. n. kiadvány); Komárom, Szigler testvérek (1854); Pest, Heckenast Gusztáv (1860). Az említetteken kívül Frauhammer Krisztina további kiadásokat is említ, bár közülük néhány átfedésben lehet a fentebb említettekkel: Buda, Veronica Nottenstein (1743); továbbá Pest és

A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyvé-nek 1789-es, pozsonyi kiadása

A magyarcsügési kéziratosban szereplő két imádság megegyező címfelirattal *(Szent Gertrudisról Könyörgés, Litánia formára*, illetve *Imádság, mellyel Istennek Szenteld Szenvedésedet)* szerepel már *A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyvé*-nek Füskuti Landerer Mihály által Pozsonyban, 1789-ben kiadott változatában is.[42] A két ima szövege itt is sorról sorra, szóról szóra – mondhatni, tökéletesen – megegyezik. Jellemzőnek mondható, hogy az imakönyvben – az első szöveg végén – szereplő *Ajánlás* felirat, amely az imádságot felajánló szövegrészt különíti el,[43] a csügési kéziratosban ugyanott, ugyanúgy jelenik meg. {I.1} Az imakönyvi eredetre utalnak a csügési füzetben szereplő, minden bizonnyal sortévesztésből fakadó, áthúzással javított elírások is, amelyek az első imádságban éppúgy fellelhetők („makula / nélkül vallo tisztaságá / ért" – I.1 5^{v}), mint a másodikban („keresztfán latrok közé" – I.2 8^{v}).

Komárom, a nyomda megnevezése nélkül (1838, 1848, 1856, 1857, 1859, illetve 1854 – Frauhammer 2013, 115).

[42] KASz 1789, 218–221, 239–241.

[43] KASz 1789, 221.

az ſzelid Báránynak. Kiáltsatok utánna, égvén az ö ſzeretetitöl. Oh ſzerelmes Jegyeſek! veletek menjen lelkem az Eler forrására, és Szent Mária Szüzek Szüze, légyen kalauzom, hogy az örök bóldogságban, veletek örvendezheſsünk, Ámen.

Szent Gertrudisról Könyörgés, Litánia formára.

Uram irgalmazz nékünk, Kriſtus kegyelmezz nékünk. Mennyéli Atya Iſten, irgalmazz nékünk. Meg-váltó Fiú Iſten, irgalmazz nékünk. Sz. Lélek UR Iſten, irgalmazz nékünk. Szent Háromság egy Iſten, irgalmazz nékünk.

Szentséges Szüz Mária, könyörögj érettünk. Mindnyájan bóldog Lelkek, könyörögjetek érettünk. Szent Gertrudis, örök

rök Világoſságnak leánya. Ezerek közül el-válaſztott Kriſtus Jegyeſe, kedves Teſtamentom ſzekrénye, Iſteni kintsnek ládája, Kriſtus Sebeinek lágyító flaſtroma, könyörögj érettünk.

Szent Gertrudis, Kriſtus ſájdalminak enyhétöje, Kriſtus arany ládája, Kriſtus epe nélkül való galambja; gyönyörüséges illatú rósa, Mennyei Paraditsomnak élö Liliома, Iſten, Szenteinek édes éneke. Bóldogság, mély tengerbéli drága gyöngy, Kriſtus zöldellö virágja, mellyre tekéntvén, gyönyörködik URunktól méltóságos ditsöségre emeltetett Királyné.

Szent Gerdrudis, JÉſus Kriſtus Jegyese, könyörögj érettünk. Szentséges, JÉſus, Sz. Gerdrudis makula nélkül való

L tiſz-

Iſten Bárányja, ki el-véſzed e' világ büneit. Halgaſs-meg minket. Iſten Bárányja, ki el-véſzed e' világ büneit. Halgaſs-meg minket. Kriſtus halgaſs-meg minket. URam irgalmazz nékünk. Kriſtus kegyelmezz nékünk.

Ajánlás.

A' te Szentséges könyörgéſedbe, és érdemedbe ajánlom magamat, ditsöséges Kriſtus Jegyeſſe Szent Gertrudis, ájtatolan kérvén, hogy az én igaz ſzeretetemet, és te benned való erös reménységemet méltóztasd-meg tekénteni, és vigy engemet azok közé, kiket ſzeretſz, hogy a te eſedezéſed által, ſoha a' Kriſtus ſzeretetitöl lelkem el-ne váljék, Ámen.

L 2 Ór-

Fejezetünk első imádsága {I.1} nyomtatott előképének részlete *A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyvé*-ben (Pozsony, 1789)

igaz Hitben, erös Reménységben, és tökéletes Szeretetben, hóltomig meg-maradják. Nyerdmeg, hogy vétkeimet igaz ſzívbéli törödelmeſségböl meg-iraſſam, életemet meg-jobbítsam, hogy halálom óráján tiſztán lelkem találtaſsék, és ditsöségedben réſzes légyen, Ámen.

Imádság, mellyel Iſtennek ſzentelá ſzenvedéſedet.

Oh édes URam JÉſus Kriſtus, igaz Iſten, ki a' te mindenható Atyád kebeléből, ez világra botsáttatál, hogy büneinkből meg-óldanál, az háboruſságban lévöket meg-vigaſztalnád, tömlötzből Hiveidet ki-hoznád, az el-ſzéllyedteket öſſze gyüjtenéd, az úton-járókat házakba vezérlenéd, az nyomorúltakat, ſiránkozókat örvendeztetnéd.

Su-

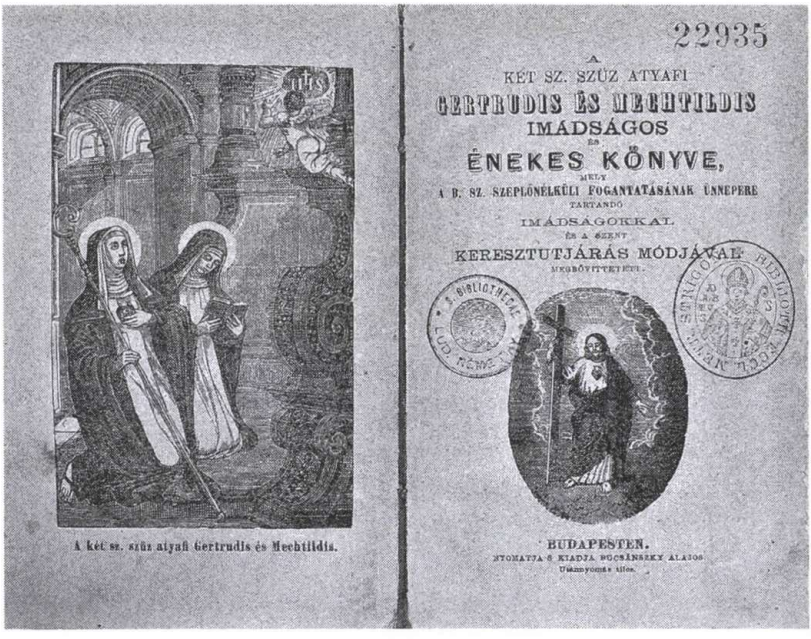
néd. Uram méltóztaſs engemet ſzolgádat, (ſzolgálódat) ebböl az jelen való nyomoruságomból, mellyben vagyok, megſzabaditani, ki az emberi nemzetnek Szabadítója löttél, és drágalátos Szent Véreddel minket meg-váltottál. Te URam, az én ellenségimnek, kik reám törnek, háborgatnak, üldöznek, ſzíveket lágyitsd-meg, és minden gyüllöségek ellenem fellobbant tüzét öltsd-el mint Esáunak Jákob ellen, úgy engemet ments-meg ellenségim haragjától; és a' mint Abrahámot az Káldæuſok kezekből, Isákot az Atya ſegyverétöl, Nóét az viz-özöntöl, Lótot az Sodomák Városából. A' te ſzolgáidat Mojſeſt, és Áront, az Israël népével Pharaó Ægyptombéli rabságától; Dávidot, az Saul halálra-való intselkedéſitöl.

Susánnát az hamis törvénytöl. Juditot Holófernes kezétöl. Danielt, az Oroſzlánok vermekböl. Az három gyermeket, Sidrách, Misách, és Abdenágot, az égö kementzéből, Pétert az tömlötzböl, Szent Pált az tengerböl, ugy engemet ſzegény ſzolgádat, méltóztaſs URam JÉſus minden ellenségimtöl meg-óltalmazni, a' te meg-teſtesüléſedért, Szent ſzületéſedért, éhezéſedért, ſzomjuhozáſodért, tövis korona ſzenvedéséért, a' Kereſztfán a' latrok közt keſerves Halálodért, Fel-támadáſodért, tsudálatos Mennybe-menetelédért. Mind ezekért kérlek tégedet édes JÉſuſom lelki, és teſtembéli nyavalyáktól ments-meg engemet. Annak utánna végy magadhoz. Ki élſz, és uralkodol örökkön, örökké, Ámen.

Kö-

Fejezetünk második imádságának {I.2} nyomtatott előképe *A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyvé*-ben (Pozsony, 1789)

Amint már láthattuk, fejezetünk két imádsága *A' két atyafi szent szüzek* általam megvizsgált tizenöt kiadásának mindegyikében szerepel. Az említett kötetek 1789 és 1876 között, kilenc kiadónál (Füskuti Landerer, Weinmüller, Landerer, Trattner, Számmer, Streibig, Plöszl, Szigler, Bucsánszky), hét különböző városban (Pozsony, Komárom, Buda, Pest, Veszprém, Győr, Vác) jelentek meg, a tartalmuk mégis messzemenően megegyezik, így feltételezhető, hogy a fentiek a többi – általam nem látott – kiadásra is igazak lehetnek. A különböző edíciók összefüggésére utal az imakönyv címe is, amely az első kiadás (1737) és az egyik Trattner-féle változat (1838) kivételével,[44] egészen a Bucsánszky Alajos által először kiadott kötetvariánsig (1847),[45] nagyjából egységesnek mondható.[46] A Bucsánszky-féle imakönyv-változatokkal, miután a csügési kéziratos imádságok hátterében – úgy vélem – ezek valamelyike állhat, később kissé részletesebben is foglalkozom.

A két sz. szüz atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyve utolsó kiadásának belső címlapja (KASz 1876, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár)

[44] A két kötet adataira lásd: Knapp 2014, 79, 95.

[45] KASz 1847.

[46] Az általam átnézett kötetek címeit lásd könyvünk *Forrás- és Irodalomjegyzékében* (KASz 1789; 1799; 1807; 1820a; 1820b; 1833; 1838; 1841; 1854), a további változatokra lásd: Knapp 2014, 80–82, 85, 89–90, 92–93, 96–97, 99. A csaknem teljesen megegyező címváltozatok a német kiadás hatását tükrözik.

A *Szent Gertrudisról Könyörgés Litánia formára* feliratú ima – néhány apróságtól eltekintve – az említett kiadások mindegyikében teljesen azonos szöveggel szerepel, a kötetekben kivétel nélkül ott áll a könyörgés utáni *Ajánlás*, vagyis az imádság *felajánlása*,[47] amely pontosan ugyanott, ugyanúgy található fejezetünk első szövegében is. {I.1} Fejezetünk második szövege, *Imádság Mellyel Istennek Szenteled Szenvedésedet* felirattal, ugyancsak az összes fent említett imakönyvben megtalálható. Itt azonban felfigyelhetünk arra az apróságra, hogy a kéziratosban szereplő „Három zsido gyermeket / Sidrach, Misách abdenágot" szövegrészben szereplő epitheton nem mindegyik imádságoskönyvben jön elő, van, ahol egyszerűen csak „az három gyermeket", „a' három gyermeket", „az három gyermekeket" szerepel.[48]

Miután a másoláskori szövegbővülés általában nem jellemző, ezek az imakönyv-változatok a csügési imádság feltételezhető forrásai közül alighanem kizárhatóak. Az imakönyv, *A' két atyafi szent szüzek* egyéb kiadásaiban azonban ez a szövegrész, a csügési kéziratosnak megfelelő, „A' három 'Sidó gyermekeket", „a' három zsidógyermekeket" formában szerepel.[49] Ebből az utóbbi tíz kiadásból hatot Bucsánszky Alajos nyomtatott az 1847 és 1876 közötti időszakban,[50] aki az imakönyvet további négy alkalommal is – tehát átlagosan háromévente – megjelentette.[51] A tíz kiadás összességében, tekintve a korabeli ponyvák néhol viszonylag pontosan adatolható, másutt jobbára csak becsülhető, igaz, mindenképpen imponáló példányszám adatait (Bucsánszky Alajos nyomdaüzeme például az 1862. július 19-én kivégzett Ifjú Bogár Imre alakjához kötődő ponyvaballadából hat hét alatt negyvenezer példányt adott el),[52] alighanem tízezres – vagy talán több tízezres – példányszámot jelent.

[47] KASz 1789, 221; 1799, 204; 1807, 186; 1820a, 186–187; 1820b, 179; 1833, 217; 1838, 215–216; 1841, 228; 1847, 164–165; 1854, 202; 1856, 171; 1859, 171; 1860a, 171; 1860b, 171; 1876, 171.

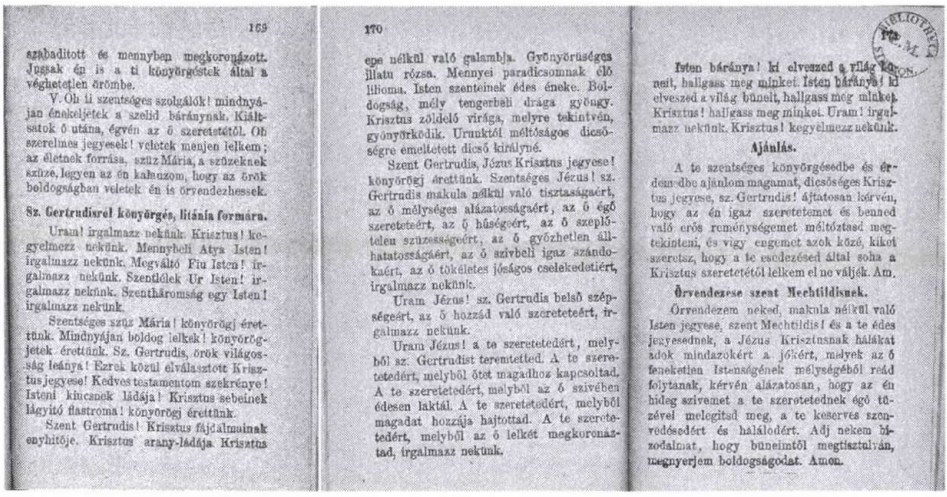
[48] Így KASz 1789, 241; 1799, 222; 1807, 204; 1820a, 204; 1841, 241.

[49] Így KASz 1820b, 192; 1833, 227–228; 1838, 226; 1847, 177; 1854, 213; 1856, 183; 1859, 183; 1860a, 183; 1860b, 183; 1876, 183. A tüzes kemencébe vetett három ifjú neve (Sidrách, Misach, Abdenágo – vö. Dán 3,12–30: Sidrák, Misák, Abednégó) az imakönyv mindegyik általam átnézett kiadásában így szerepel.

[50] KASz 1847; 1856; 1859; 1860a; 1860b; 1876.

[51] Az említett négy kiadásra lásd: Knapp 2014, 101 (1848), 104 (1857), 109 (é. n.), 110 (é. n). Az általam átnézett Bucsánszky-féle kiadások egymástól alig különböznek. Tördelésük tökéletesen egyezik, csupán a belső címlap változik, hol feketével (KASz 1847; 1859; 1860b; 1876), hol pedig pirossal és zölddel (KASz 1856; 1860a) szedett. A belső címlap előtti verso oldalon mindig ugyanaz a – Gertrudist és Mechtildist ábrázoló – kép szerepel, a belső címlap metszetei időnként változnak (így például KASz 1847; 1856; 1860a: három angyal; 1860b: ciszterci apáca, baljában kereszttel, jobbjában szentségtartóval, lábainál négy leánnyal; 1876: az Úr Jézus a Szent Kereszttel, valamint Jézus Szentséges Szíve).

[52] Pogány 1978, 330–331.

169

szabaditott és mennyben megkoronázott. Jugsak én is a ti könyörgések által a végtelen örömbe.

V. Ó ti szentséges szolgálók! mindnyájan énekeljetek a szelid báránynak. Kiáltsatok ő utána, égvén az ő szeretétől. Ó szerelmes jegyesek! véletek menjen lelkem; az életnek forrása, szüz Mária, a szüzeknek szüze, legyen az én kalauzom, hogy az örök boldogságban véletek én is örvendezhessek.

Sz. Gertrudisról könyörgés, litánia formára.

Uram! irgalmazz nekünk. Krisztus! kegyelmezz nekünk. Mennyboli Atya Isten! irgalmazz nekünk. Megváltó Fiu Isten! irgalmazz nekünk. Szentlélek Ur Isten! irgalmazz nekünk. Szenthárom ság egy Isten! irgalmazz nekünk.

Szentséges szüz Mária! könyörögj értettünk. Mindnyájan boldog lelkek! könyörögjetek értettünk. Sz. Gertrudis, örök világosság leánya! Ezek közül elválasztott Krisztus jegyese! Kedves testamentom szekrénye! Istení kincsek ládája! Krisztus sebeinek ágyitó flastroma! könyörögj értettünk.

Szent Gertrudis! Krisztus fájdalmainak enyhitője. Krisztus arany-ládája. Krisztus

170

epe nélkül való galambja. Gyönyörüséges illatu rózsa. Mennyei paradicsomnak élő lilioma. Isten szentéinek édes éneke. Boldogság, mély tengerbeli drága gyöngy. Krisztus zöldelő virága, melyre tekintvén, gyönyörködik. Uruktól méltóságos dicsőségre emeltetett dicső királyné.

Szent Gertrudis, Jézus Krisztus jegyese! könyörögj érettünk. Szentséges Jézus! sz. Gertrudis makula nélkül való tisztaságáért, az ő mélységes alázatosságáért, az ő égő szeretetéért, az ő hűségéért, az ő szeplőtelen szüzességéért, az ő győzhetlen állhatatosságáért, az ő szivbeli igaz szándokáért, az ő tökéletes jóságos cselekedetiért, irgalmazz nekünk.

Uram Jézus! sz. Gertrudis belső szépségéért, az ő hozzád való szeretetéért, irgalmazz nekünk.

Uram Jézus! a te szeretetedért, melyből sz. Gertrudist teremtetted. A te szeretetedért, melyből ótet magadhoz kapcsoltad. A te szeretetedért, melyből az ő szivében édesen laktál. A te szeretetedért, melyből magadat hozzájs hajtottad. A te szeretetedért, melyből az ő lelkét megkoronáztad, irgalmazz nekünk.

172

Isten báránya! ki elveszed a világ bűneit, hallgass meg minket. Isten bárányai ki elveszed a világ bűneit, hallgass meg minket. Krisztus! hallgass meg minket. Uram! irgalmazz nekünk. Krisztus! kegyelmezz nekünk.

Ajánlás.

A te szentséges könyörgésedbe és érdemedbe ajánlom magamat, dicsőséges Krisztus jegyese, sz. Gertrudis! ájtatosan kérvén, hogy az én igaz szeretetemet és benned való erős reménységemet méltóztasd megtekinteni, és vigy engemet azok közé, kiket szeretsz, hogy a te esedezésed által soha a Krisztus szeretetétől lelkem el ne váljék. Ám.

Örvendezése szent Mechtildisnek.

Örvendezem neked, makula nélkül való Isten jegyese, szent Mechtildis! és a te édes jegyesednek, a Jézus Krisztusnak hálákat adok mindazokért a jókért, melyek az ő feneketlen Istenségének mélységéből reád folytanak, kérvén alázatosan, hogy az én hideg szivemet a te szerelmetednek égő tüzével melegitsd meg, a te keserves szenvedésedért és halálodért. Adj nekem bizodalmat, hogy bünеimtől megtisztulván, megnyerjem boldogságodat. Amen.

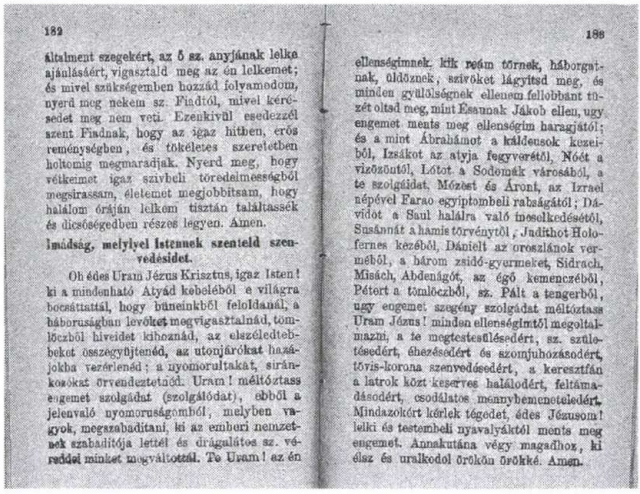
Első imádságunk nyomtatott előképe *A két sz. szüz atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyve* utolsó kiadásából (KASz 1876, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár)

Éppen ezért – a régi Csíkszéken töredékeiben máig fellelhető 19. századi imádságos- és énekeskönyvek, ponyvák viszonylagos ismeretében – úgy vélem, a magyarcsügési kéziratosban szereplő, fejezetünkben tárgyalt két imádság {I.1–2} hátterében a fent említett imakönyvek közül az 1847 és 1876 között megjelent Bucsánszky-féle kiadások[53] valamelyikét sejthetjük. Igaz ugyan, hogy az említett három évtizedben a gyimesi csángók között még kevesen voltak az írni-olvasni tudók. Átlagos számarányuk – amint már láthattuk – még 1880-ban is csupán 6,5% körül mozog a völgyben. Azonban Gyimesbükkön – ahol az olvasni tudók aránya akkortájt 12,2% volt – a korábban (1764 őszén) megindult egyházi oktatás, a határon szolgálatot teljesítő vámtisztviselők és családjaik, később az úgynevezett *arányosítási törvény* 1871-es hatályba lépése után megalakuló fakitermelő vállalatok[54] révén létezett már egy kissé polgárosultabb réteg, amely a Csíkszereda–Gyimesbükk vasútvonal 1897-es kiépülésével[55] tovább szélesedett.

[53] KASz 1847, 1856, 1859; 1860a, 1860b, 1876.

[54] Az *arányosítási törvény* (1871. évi LV. tc.) után jelentős erdővagyonok koncentrálódtak egyes faipari vállakozók kezében, ekkortól létesültek a Gyimeseken a nagyobb fűrészüzemek, iparszerűvé téve az erdőirtást (Antal 1992, 73–76).

[55] A Csíkszereda–Gyimesbükk szakaszon 1895-ben (az 1895. évi VII. tc. alapján) kezdődött a vasútépítés, a vonalat 1897. október 18-án avatták fel (Bényey 1903, 5; Salamon J. 2014, 206).

182

általment szegekért, az ő sz. anyjának lelke ajánlásáért, vigasztald meg az én lelkemet; és mivel szükségemben hozzád folyamodom, nyerd meg nekem sz. Fiadtól, mivel kérésedet meg nem veti. Erenkivül esedezzél szent Fiadnak, hogy az igaz hitben, erős reménységben, és tökéletes szeretetben holtomig megmaradjak. Nyerd meg, hogy vétkeimet igaz szivbeli töredelmességből megsirassam, életemet megjobbitsam, hogy halálom óráján lelkem tisztán találtassék és dicsőségedben részes legyen. Ámen.

Imádság, melyivel Istennek szenteld szenvedéidet.

Oh édes Uram Jézus Krisztus, igaz Isten! ki a mindenható Atyád kebeléből e világra bocsáttattál, hogy bűneinkből feloldanál, a háborúságban levőket megvigasztalnád, tömlöczből hiveidet kihoznád, az elszéledtebbeket összegyüjtenéd, az utonjárókat hazájokba vezérlenéd; a nyomorultakat, siránkozókat örvendeztetnéd: Uram! méltóztass engemet szolgádat (szolgálódat), ebből a jelenvaló nyomorúságomból, melyben vagyok, megszabaditani, ki az emberi nemzetnek szabáditója lettél és drágalátos sz. véreddel minket megváltottál. Te Uram! az én

188

ellenségimnek, kik reám törnek, háborgatnak, üldöznek; szivöket lágyitsd meg, és minden gyülöségnek ellenem fellobbant tüzét oltsd meg, mint Esaunak Jákob ellen, ugy engemet ments meg ellenségim haragjától; és a mint Ábrahámot a káldeusok kezeiből, Izsákot az atyja fegyverétől, Nóét a vizözöntől, Lótot a Sodomák városából, a te szolgáidat, Mózest és Áront, az Izrael népével Farao egyiptombeli rabságától; Dávidot a Saul halálra való ineselkedésétől, Susánnát a hamis törvénytől, Judithot Holofernes kezéből, Dánielt az oroszlánok vermeből, a három zsidó-gyermeket, Sidrach, Misách, Abdenágót, az égő kemenczéből, Pétert a tömlöczből, sz. Pált a tengerből, ugy engemet szegény szolgádat méltóztass Uram Jézus! minden ellenségimtől megoltalmazni, a te megtestesülésedért, sz. születésedért, éhezésedért és szomjuhozásodért, tövis-korona szenvedésedért, a keresztfán a latrok közt keserves halálodért, feltámadásodért, csodálatos mennybemeneteledért. Mindazokért kérlek tégedet, édes Jézusom! lelki és testembeli nyavalyáktól ments meg engemet. Annakutána végy magadhoz, ki élsz és uralkodol örökön örökké. Ámen.

Második imádságunk nyomtatott előképe *A két sz. szüz atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyve* utolsó kiadásából (KASz 1876, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár)

Gyűjtőútjaim során a csíki, gyergyói, kászoni székely falvakban és a gyimesi, hárompataki csángó telepeken sok régi ima- és énekeskönyvre, valamint kisebb ponyvanyomtatványra – esetenként, mint Csíkmindszenten, Gyergyóalfaluban, Marosfőn és Rakottyáson, ponyvakolligátumra – bukkantam, pedig felkutatásukra, miután folklórgyűjtéseim elsődleges tárgyát az oralitásban élő archaikus népi imádságok, ráolvasások és az egyes hiedelemlényekhez, valamint a boszorkányság kusza képzetvilágához kötődő mondakincs képezte, nem is helyeztem különösebb hangsúlyt. Az ima- és énekeskönyvek között az erdélyi (Csíkszereda, Gyulafehérvár, Kolozsvár) kiadványok mellett azoktól is nagyobb számú anyaországi eredetű kötetet találtam. Utóbbiak többségét Budapesten nyomtatták a kor jelentősebb kiadói, így a Stephaneum, a Szent István Társulat, de nem egyet olyanok, akik jelentős mennyiségű ponyvát is forgalmaztak, így például a régi, budai Landerer nyomdát 1847-ben megvásároló Bagó Márton, majd Bagó Márton és fia, Bucsánszky Alajos vagy Rózsa Kálmán és neje (Bucsánszky Alajos leánya, Gizella), továbbá Méhner Vilmos és mások. A fellelt kötetek között, amelyek időbeli spektruma az 1877 és 1939 közötti időszakot öleli fel, egri, esztergomi, kalocsai kiadványokra is bukkanhatunk. A legrégibb kiadvány egy Fitódon fellelt, Áts Benjamin-féle *Arany Korona* (Budapest, 1877), a legújabb pedig a P. Trefán Leonard által szerkesztett *Imakönyv Páduai Szent Antal tiszteletének terjesztésére* (Kolozsvár, 1939).[56]

[56] Takács Gy. 2015a, 66. Vö. Áts 1877; Trefán 1939. Az *Arany Korona* kötet fotóját lásd: Takács Gy. 2015a, 68.

Az említett, Csíkmindszenten, Gyergyóalfaluban, Marosfőn és Rakottyáson (Gyimesbükk) fellelt ponyvakolligátumokban található két legkorábbi – évszámmal ellátott – példányt *(Különféle énekek és imák; Öt istenes ének)* 1867-ben, Pesten adta ki Bucsánszky Alajos, illetve Budán Bagó Márton, az utolsót *(Halotti ének)* 1903-ban, Budapesten Rózsa Kálmán és neje, a füzetek tehát a 19. század utolsó harmadának ponyvatermését és annak imponáló Kárpát-medencei elterjedtségét reprezentálják.[57] A ponyvákat kivétel nélkül Budán és Pesten, majd Budapesten bocsátották forgalomba a kor legnagyobb ponyvakiadói, Bagó Márton (majd Bagó Márton és fia), Bucsánszky Alajos, Rózsa Kálmán és neje, valamint Méhner Vilmos.[58] Úgy tűnik, az említett időszakban a régi Csíkszéken – így a Gyimeseken is – a budapesti nyomdák előállította ponyvatermékek viszonylag nagy számban, meghatározó jelleggel lehettek jelen. Erre utal az is, hogy a régi Csíkszék laikus imakincsének jelentős része a 18–20. század népies imakönyveinek és ponyváinak nyilvánvaló hatását tükrözi,[59] de ugyanez igaz a vallásos népénekekre (szentes énekek), valamint, ha talán kisebb mértékben is, az említett vidék ráolvasóira.[60]

Ponyvának nevezhető könyveket, füzeteket, kalendáriumokat a somlyói ferencesek is nyomtattak, már a 17. század utolsó negyedétől,[61] s azok a régi Csíkszék népi vallá-

[57] A marosfői ponyvákat egy budapesti „gyűjtő" szerezte meg, legépelt másolatukat postai úton küldte vissza a tulajdonosnak, a másik három ponyvacsomó különböző színű cérnákkal, ragasztó szalagokkal – nemegyszer szinte az olvashatatlanságig – összefércelve-varrogatva, ragasztgatva-reparálva vészelte át az elmúlt évtizedeket. Kopott, néhol salátaszerűen szakadozott, zsírfoltos, szennyezett lapjaik jól mutatják, milyen gyakori használatban voltak.

[58] A ponyvák részletes adatait lásd: Takács Gy. 2015a, 67–70, 857–867. Más kiadótól származó ponyvafüzetet a vidéken nem találtam, igaz, a „mintavétel" nem volt túlságosan széles körű.

[59] Az említett időszak imakönyveinek és ponyváinak hatását mutatják az úgynevezett pénteki imádságok egyes „típusai" (például „Hol ül az Úrjézus..."; „Égen menő szép madár..."; „Fehér rózsa, Mária"), az Arany Miatyánk, a „Mivel már beestvéledett...", a „Piros szinü szép hajnal" kezdősorú imák, a „Paradicsom kőkertjében..." incipitű szövegek, az újhold-imák, a „Kicsi Hiszekegy" szövegvariánsai, a haldokló mellett mondott imádságok némelyike, valamint a Legszentebb Istenszülő álma típushoz tartozó szövegek magyar és román változatai (Takács Gy. 2001, 272; 2015a, 345, 347, 349–350, 353, 359–360, 434–437, 441, 468, 471–473, 493–498, 605–607, 619, 642–643, 647–648, 695, 698–699, 701, 755–756, 767–769, 777, 783–785, 788–789). Más szövegek mögött talán a ferencesek dramatikus passió-hagyománya sejlik föl (Takács Gy. 2015a, 444, 448, 451).

[60] Így egyes „nagy idő" (vihar, jégeső), igizet (szemverés), Szent Antal tüze ellen használatos szövegek esetében (Takács Gy. 2015b, 208, 260–261, 308–309, 311, 482). Az említett szövegállomány mögött – bizonyosan vagy feltételezhetően – meghúzódó kiadványok többségét ez esetben is a nagyobb budai és pesti nyomdák és könyvkiadók, elsősorban Bagó Márton (és fia), Bucsánszky Alajos, Rózsa Kálmán és neje, Bartalits Imre hozták forgalomba. Kivételt néhány jelentősebb vidéki kiadó – Sauervein Géza (Győr), Sógor György (Keszthely), Traub B. és társa (Szeged) – egy-egy ponyvája képez. Mindez annak köszönhető, hogy csak a nagyobb potenciállal rendelkező kiadók voltak képesek a távolabbi vidékeken való terjesztést is megoldani.

[61] Glósz 1884, 16, 22–27, 29–31, 33–40. o. 35, 56, 58, 62, 66, 70, 72, 75–76, 79, 82, 87, 89, 94–96, 99–100, 103–104, 107–111, 114–115, 117–121, 123–125, 127–130. sz.; Pap 2009, 47 [1686], 57 [1738], 61 [1746], 70 [1770 k.], 75 [1800?, 1800, 1802], 76 [1805], 82 [1807], 85 [1820?], 88 [1826],

sosságára is jelentős hatással lehettek,[62] azonban a csügési kéziratosban szereplő két imádság nem lelhető fel bennük. A társulati kiadványok között szerepel az 1678-tól Kordaviselők Társulata címen működő ferences harmadrendiek égésnyomokat viselő – többek között címlapjára nézvést is hiányos – kézikönyve, amelynek címe *A Korda-Viselőknek Régulájok, és Rendtartások* lehetett.[63] Elmondható hát, hogy a régi Csíkszék – így a Gyimesek – imakincsére hatást gyakorló kiadványok között, a csíksomlyói ferences nyomda termékei mellett fontos szerepet játszottak a Budán és Pesten megjelent ponyvák, amelyeknek túlélő maradványai még a közelmúlt házi imagyűjteményeiben is szép számmal képviseltették magukat.

A fentebb említettek közül a bennünket pillanatnyilag legjobban érdeklő ponyvacsomót a gyimesbükki Rakottyáson, Antal Péter „Pecman" (sz. 1908) hagyatékában leltem fel,[64] akitől 2005. október 16-án egy hosszú, tizenhat – kizárólag kánoni, imakönyvi és ponyvai – szövegből álló, egyetlen archaikus népi imádságot sem tartalmazó imafüzért rögzítettem.[65] A kolligátumban szereplő legkorábbi kiadvány a *Különféle énekek és imák* (Pest, Bucsánszky, 1867), a legkésőbbi a *Halotti ének* (Budapest, Rózsa K. és neje, 1903).

---

89 [1830], 92 [1833, 1835], 93 [1836], 97 [1839], 99 [1841], 104 [1846], 106 [1848], 108 [1860], valamint 115–120.

[62] Gondolok itt elsősorban az *Aranyos Ház* (1680), a *Szívek kincse* (1685), a *Lelki Fegyver* (1802, 1830, 1848), *Az Arany Koronának Válogatott Drága Kövei* (1805, 1814), a *Jó illatu Rózsás kert* (1820, 1845), *A' Kristus Jézus' vérrel verítékezéséről...* (1826), a *Mindenkor magával hordozandó Lelki Kincs* (1835, 1847), az *Úti Társ* (1837), a *Jó nap* (1848), a *Kinszenvedése elött való beszélgetése Krisztus Urunknak...* (1860, 1876), *A Hét Mennyei Sz. Zárok Imádsága* (é. n.) című kiadványokra (Glósz 1884, 31, 33, 34, 37; Pap 2009, 43, 46, 75, 76, 80, 85, 88, 89, 92, 95, 105, 108, 116), valamint néhány további imádságos- és énekeskönyvre (Glósz 1884, 38. o. 115. sz.; Pap 2009, 96 [1838], 106 [1849], 109 [1874], 113 [1884], 115 [Imádságos könyv, é. n.], 117 [Buzgó énekek], 118 [Mindennapi ájtatosság...; A Csíksomlyói hires Pünkösti Búcsura...], 119 [Szivreható énekek]).

[63] Pap 2009, 117.

[64] A hagyatékában megmaradt füzetekről 2008 novemberében készítettem digitális fényképsorozatot. A ponyvák részletes adatait és az egyikük címlapjáról készült fotót lásd: Takács Gy. 2015a, 67, 69.

[65] Az ekkor rögzített imádságok a következők: 1. Keresztvetés; 2. „Örök Atya, felajánlom Neked a mi Urunk, Jézus Krisztus sebeit, hogy a mi lelkünk sebei begyógyuljanak..."; 3. „Úr Jézus, szent sebeid érdeme által bocsáss meg nekünk és könyörülj rajtunk..."; 3. Miatyánk; 4. Üdvözlégy; 5. Hiszekegy; 6. „Gyónom a mindenható..." (gyónási formula); 7. Tízparancsolat; 8. „Az Anyaszentegyház öt parancsolata" (ünnepek megtartása; misére járás; böjt; szentgyónás és áldozás); 9. Hét szentség; 10. „Hogy az éjjel gondod volt rám, köszönöm, jó Istenem, hálás szívvel dícsérlek, és kérlek, légy ma is velem..." („Reggeli ima"); 11. „Béke Királynéja Te vagy, óh Mária, adjál békességet minden államokba..." („Ima a Szűz Máriához, a békéért"); 12. „Most segíts meg, Mária..."; 13. „Hálát adunk Neked, Mennyei Atyánk, hogy kegyelmedből ma is előbbre jutottunk magunknak és világodnak megismerésében..."; 14. „Jézus Szentséges Szíve, jöjjön el a Te országod..."; 15. „Nehéz a keresztem, megváltó Jézusom..." („Fogalmazott ima"), 16. „Ó, édes Mennyei Atyám, mint nyomorult bűnös, a Te szent színed előtt földre borulok...".

Az Antal Péter „Pecman" rakottyási hagyatékában fennmaradt legkorábbi (1867) és legkésőbbi (1903) ponyvanyomtatvány

Az Antal Péter „reggeli imáit" képviselő, élőszóban elmondott imádságok egyike sem található meg az említett ponyvákon. Sem az általa elmondott, sem pedig a hagyatékában fennmaradt ponyvákon szereplő szövegek között nem szerepel a Gábor János lejegyezte magyarcsügési kéziratos imák egyike sem. Az említett ponyvák mégis érdekesek számunkra, mert a már a 18. század első felétől, közepétől települt Rakottyás[66] még elzártabb, a „havasok fenekiben" megbúvó település, mint a valamivel később kialakult Magyarcsügés. Így feltételezhetjük, ha Rakottyásra kerülhettek Budapesten, a 19. század utolsó harmadában kiadott ponyvák, akkor Csügésre is. A gyimesbükki Templomszeren született Antal Péter, amint fentebb már láthattuk, ugyanannak a gyimesi „Pecman" nemzetségnek a tagja, amelynek Gábor János felesége, az áldomási születésű Antal Borbála. Talán feltételezhető, hogy a családban másoknak, így Antal „Pecman" Borbálának is lehettek hasonló ponyvái, imakönyvei.

A falubeliek által – amint láthattuk – „nagy istenfélő"-nek tartott Gábor János alighanem mindent megtett, hogy olyannyira kedvelt, sokat forgatott könyvei számát, lehetőségeihez mérten, gyarapítsa. Amint mondják, „sok könyvei" voltak, bár azt, honnan szerezte őket, már aligha fogjuk megtudni. Az olvasásból származó szellemi örömön túl alighanem azért is vágyott a könyvekre, mert a könyv birtoklása, a belőle való felolvasás – a korszak analfabéta társadalmában – jócskán növelhette a tekintélyét, miáltal egyes bevételeit is. Az analfabéta ember tisztelete az írás mint „kifürkészhetet-

[66] Antal 1992, 34–35; Szőcs J. 1999, 125.

len hatalom iránt ugyanis gyakran mágikus dimneziókat" ölt,[67] az archaikus szájhagyomány – szélesebb körű írásbeliséget nélkülöző – világában az *írás–olvasás*, a *könyv* a nem e világi tudás képzetéhez kötődik.[68] Nyilván ezért tartotta fontosnak a régi, hidegségi tudományos, Főcze Illés is, hogy rontást „visszacsináló" ráolvasásához könyvet használjon, bár – a rossz nyelvek szerint –, ellentétben Gábor Jánossal, ő talán nem is tudott olvasni.[69]

Az „olvasásért" ugyanis – amint fentebb már láthattuk – valamelyes fizetséget lehetett kapni. A tudományos, rontásokat feloldó mesterségéért – általában – ugyan nem kért előre kialkudott fizetséget, de a mágikus szolgáltatásért cserébe felajánlott ételféleséget, munkavégzést, netán pénzt jobbára azért elfogadta. A *könyv* vagy *kézirat* használata erősíti a ráolvasó személy „tudomány"-ának mágikus vonatkozásait s ezáltal hírnevét, így az azzal járó – nemegyszer megélhetésének egyik alapját is képező – anyagi ellenszolgáltatások mennyiségét is növelheti.[70] A marhákért „olvasó", iskolába soha el nem jutott Gábor János – és mestere, Szőcs József is –, miután meglehetős hírnévre tett szert, nagyobb vidéken járt ráolvasóival, sok patakon, számtalan háznál megfordult.[71] Így aztán, noha egy-egy helyen csak igen szolid juttatást – néhol alig valamit – kapott

[67] Tóth I. Gy. 1996, 113. Az alfabetizmus kezdetén, amint F. Heiler írja, „az írott szöveg önmagában szent", ugyanis „a lehetőség, hogy a gondolatok és szavak az írás révén rögzülnek és közlődnek, a primitív ember számára csodának tűnt" (Heiler 1961, 340; a kötetben szereplő német, angol, latin, ógörög fordítások a sajátjaim – T. Gy.).

[68] A kultúrtörténetben a *betű*, az *írásjel* a világról való tudás, a misztérium birtoklása, s az ebből fakadó hatalom megtestesítője, a *könyv* pedig a tudás, a bölcsesség és az isteni titkok szimbóluma, amely zárva megőrzi titkát, kinyitva azonban, aki keresi, megtalálhatja benne a rejtett, isteni üzenetet (Menzel 1854, I. 159–160; Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám 1990, 127; Pál – Újvári 2005, 75, 290).

[69] „Hidegségen élt Főcce Illés, Nyika Emrén alul lakott. Magas vékony, félszemű ember volt, értőembernek tartották, még Csíkból es jöttek, hogy valami bajt vagy rontást visszacsináljon, helyrehozzon. Azt mondják, hogy akinek elfermekálták a tejének a zsírját, ez vissza tudta csinálni. Volt egy olyan sötét szobája, mert akkorjában az ablakok kicsikék voltak, s ez még azt a kicsi ablakot es befirhangozta, hogy legyen még sötétebb. Én nem tudom ezek miért nem szerették a napfényt, de a román pópáknál es így volt. Inkább gyertyafénynél világítottak. Ennek es volt az asztalon négy pohár s abba beletett négy nagy gyertyát. Elővett egy nagy könyvet, lefújt egy gyertyát, jött-ment, valamit motyogott, beszélgetett, felnyitotta a könyvet. Valaki rosszmájú azt mondta, hogy nem es tudott olvasni, csak úgy kinyitotta a könyvet, hogy gondolják az emberek, hogy tud olvasni. Én igaz nem tudom tudott-e. Azt se tudom, volt-e ereje a szavának, de azt tudom, hogy rengetegen jártak hozzá" (Tankó 2001, 162).

[70] Fentebb láthattuk, a tejelvétel ellen olvasó ugrapataki tudományos mágikus szolgáltatásáért cserébe esetenként napszámmal fizettek a boszorkányosok rontása alól felszabadított fejősállatok gazdái.

[71] Amint a visszaemlékezésekből kitűnik, szülőfaluján, Magyarcsügésen – és, minden bizonnyal, Gyepecén, Kosteleken – kívül „olvasásaival" járt a nagygyimesi Áldomáson, a felsőloki Ugrapatakán és Sántatelekében, a középloki Borospatakán, az Úz menti Egerszéken, vagyis egy nagyjából tizenöt kilométer sugarú körben fejtette ki a tevékenységét. Mindez három-négy órai

a kantérosok[72] elleni, feltehetően a tekintélyét növelő (fellelésekor, nyilván ebből fakadóan is, meglehetősen elhasznált állapotban lévő) kéziratos füzetből felolvasott, rontást „visszacsináló" ráolvasója[73] ellenében, a végeredmény egészében mégsem lehetett túlságosan szűkös. A titkos tudomány iránti szomjúságon túl nyilván ebből fakad a boszorkányok erejét megtörni képes csügési ráolvasó {II.5} kéziratos derivátumainak nagy száma és azok földrajzi elterjedtsége is.[74]

Az írást, a könyvet, láthattuk már, az írástudatlan ember gyakran szinte babonás tisztelettel övezi, amelynek alapja ugyanakkor nyilván nem annak – általa ellenőrizhetetlen – *tartalma*, hanem megjelenése, külső *formája*,[75] ami fokozottan igaz lehet a kéziratos papírlapokra, füzetekre (ráolvasásokat tartalmazó kéziratosok, ráolvasófüzetek), hiszen az elemi iskola első osztályaiban – az írni többnyire meg sem tanult emberek – az olvasást is nyomtatott szövegekkel gyakorolták, így a személyes jegyeket viselő, kisilabizálhatatlan *kézírás* még az olvasni tudókra is fokozott hatással lehetett.[76] Bizonyára fentiek is szerepet játszanak abban, hogy az *írástudás*, a *kézírás* olyan fontos eleme egyes csángó *betyármondák*nak, mint az adott – többek között írástudatlan tömegekből álló – társadalmi rendbe nem illő (deviáns), különleges, „tudománnyal" rendelkező egyéniséget jelölő hangsúlyos attributum.[77] A kibetűzhetetlen, misztikus írás talán nem is

---

gyalogutat jelent, oda-vissza tehát egy nap alatt megjárható. Hogy távolabbról is jöttek-e hozzá, illetve hogy esetenként szekérrel ennél messzebb fekvő falvakba is elvitték-e, nem tudni.

[72] A *kantérosok*on itt a fejős állatok tejhasznát és szaporulatát elvevő, megrontó boszorkányosokat értem (vö. Takács Gy. 2014, 460–471).

[73] Takács Gy. 2001, 500–503.

[74] A csügési ráolvasófüzetben szereplő, kantéros boszorkányok elleni ráolvasóból származó kéziratost lelt fel Tánczos Vilmos a gyimesbükki Buhapatakán (Tánczos 1995, 48–49), Daczó Árpád Lukács, Birkás-Frendl Kata és Magyar Zoltán Csinódon (Daczó 2003, 282; Frendl 2008, 335–338; Magyar 2009, 435–437), jómagam pedig Kosteleken és Egerszéken (Takács Gy. 2001, 514–516, 520–523; 2004, 272–275).

[75] Minderre néhány igen jó példát hoz Tóth István György (Tóth I. Gy. 1996, 113).

[76] Amint arra – a norvég kéziratos varázskönyvek elkészítéséhez használt különleges anyagok és rítusok kapcsán – Owen Davies is felhívja a figyelmet, „a nyomtatott szövegek inherens varázserejét általában kisebbnek tekintették", mint a kézzel írottakét. A varázskönyvek létrejöttéhez hozzájárult tehát az is, hogy „az írás már önmagában okkult és rejtett erővel telített tevékenység volt" a régi korok embere számára (Davies 2009, 132, 2). Az írásnak „önmagában is mágikus ereje lehetett, legalábbis azok számára, akik nem tudták elolvasni" (Tóth I. Gy. 1996, 115). Boszorkánypereink kapcsán Kristóf Ildikó jegyezte meg, hogy a bennük szereplők „ismerősként bántak a nyomtatott kultúra egyes termékeivel is, s ezeket [...] valószínűleg olvasni is jobban tudták, mint az írott dokumentumokat"; de ugyanígy az is, hogy a perekben meghallgatottak kiolvashatatlannak mondták az ördög írását, egy olyan kultúrát tükröz, „amelyben az emberek sokkal inkább a nyomtatott szövegek kisilabizálásához voltak szokva" (Kristóf 1995, 79, 81).

[77] Egy háromkúti mondában Rózsa Sándor *cédulát* hagy hátra a kocsmában vele iddogáló rendőröknek, hogy megtudják, kivel mulattak. Hasonló, részedett tisztekkel, kifosztott úriemberekkel kapcsolatos történeteket jegyeztek fel – Áldomáson, Lesődön, Magyarcsügésen, Barackospatakán – a híres gyimesi betyárról, Gyica Balánról éppúgy, mint később – Sántatelekében,

e világi voltára utalhat egy mondában a hajdan volt, más – még a vízözön előtti – korhoz tartozó,[78] emberfeletti óriások csontjai mellett talált írások képzete, amelyek „olyan iratok vótak [...] hogy senki nem tudta elolvasni" őket.[79]

Magyarcsügésen, Bükklokán – a „minden nyelven beszélgető" Pusztairól (Magyar 2003, 294–297, 311–312, 318. o. 447–451, 454–455, 488, 490–491, 501. sz.).

[78] Bosnyák 1982, 98. o. 224. sz.; Magyar 2003, 599–602. o. 1206–1219. sz.; 2006, 113. o. 72. sz.; 2009, 313–314. o. 231. sz. Így hallottam Kosteleken is: „...azelött az óriásak vótak. Akkor ilyen emberek, milyen mü, szántottak [...] s akkor az óriás, igy hallottam az öregektöl, hogy az óriásak, akkora lábik vót, hogy mind innet az a hegy... [...] s akkor az óriás felvette az embert marhástól, ekéstül, mindenestül, s odavitte a szüleihez. S aszmondták, hogy: – Ne, édesapám, milyen madárkák turják a födet! Az óriások mondták. S aszmondta az óriás, hogy: – Vigyétek vissza, idesapámé, met immág ezentúl az övék a világ, s mü elposztolunk. Az óriás mondta ezt. Hallottuk, hogy mondta. S osztá az óriások elposztúltak, s akkor osztá kezdtek lenni ilyen emberek. De hát azt igy beszélték, ezelött, ki tudja, két-háromszáz esztendővel, igy beszélték... [...] De az a vizözön, az igaz, hogy vót. Abba elposztúltak. Ki tudja még, hogy a Joisten most, hogy milyet ad. Most nem vizözön lesz, me lehet tüzözön, hogy tüzvel elég" (83 éves nő, Kostelek, 1996. október 23.; vö. Takács Gy. 2000, 253; 2016, 153).

[79] Magyar 2003, 602. o. 1219. sz.

10.

Második kéziratos füzet (1916 után)

A második kéziratos füzetben (MCsK II.) a katonai feljegyzéseken kívül – az 1ʳ–5ʳ, 10ᵛ–27ᵛ, 28ᵛ–31ᵛ oldalakon – összesen tizennyolc szöveg található. Közülük egy „mennyei levél" {II.1}, tizenegy – közöttük két magyar {II.5, 7} és kilenc román nyelvű {II.2–4, 6, 8–9, 13–15} – ráolvasó, valamint egy román {II.10} és négy magyar nyelvű ima {II.11, 16–18}. Az egyik, *Az urszitától* feliratú bejegyzés {II.12} a rontástól való ráolvasást kísérő cselekedetekre vonatkozó előírásokat tartalmaz. A füzetben található szövegek sorrendje: II.1. *[Mennyei levél]*; II.2. *Torok gyéktol*, II.3. *kigyomarástol*, II.4. *Torok gyíkhez penteken*; II.5. *[Tejelvevő boszorkányosok ellen]*; II.6. *vissza fordítások*, II.7. *ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités*; II.8. *A beteg meg Mosása*, II.9. *Az obrintyíktol*; II.10. *a minden olvasáshoz szükséges*, II.11. *Maria tisztelete. minden olvasáskezdetnel monando*, II.12. *Az urszitától*; II.13. *[Gonoszok ellen]*; II.14. *Az orbáncztol valo olvasás*; II.15. *A Lóorbáncztol*; II.16. *Minden olvasás után végzendö*, II.17. *Minden féle olvasasnál használando*, II.18. *[Imádság]*. A szögletes zárójelben szereplő címfeliratok a füzetben nem szerepelnek, azokat én tettem az adott szövegek fölé, hogy az egyébként egységesnek mondható címfelirat-használatot, ahol ez szükségesnek tűnik, kiegészítsem.

Amint a füzet belső, tartalmi összefüggéseiből, írószerhasználatából, valamint a jellegzetes kézírás képének változásaiból megállapítható, a kéziratosban szereplő szövegek más-más időben – egymástól néha talán évtizednyi távolságra –, de egyazon ember keze által kerültek megörökítésre. A „mennyei levél" {II.1} végén – az 5ʳ oldalon – szereplő possessor-bejegyzés („le irtam 1916 april 30án / Székel udvarhelyt / Gábor János korporáll") nyilvánvalóvá teszi, hogy a füzet szerzője a magyarcsügési Gábor János. A füzetben szereplő „mennyei levél" esetében – amelyet katonaideje alatt jegyzett le – írószerként a fekete *anilintinta* és a *töltőtoll* (vagy *tollszár*) szolgál, amit, annak kifogyása után, másolás közben a fekete grafitceruza vált fel. {II.1} A lejegyzés eszköze másutt a – gyakran egyazon szövegen belül is váltogatott – *tintaceruza* és a *fekete grafitceruza*, egyetlen esetben {II.13} a *piros grafitceruza*. A tintaceruza akkoriban még nem lehetett túl gyakori Magyarcsügésen, de a környező vidéken sem, használata ugyanis csak 1874-től terjedt el, a színes ceruzáké pedig még később.

Az írószerhasználat arra utalhatna, a szövegeket egy időben jegyezték le a füzetbe, azonban a kézírásban látható eltérések azt mutatják, talán hosszabb idő telhetett el az egyes szövegek papírra vetése között. Egy határpont nagy biztonsággal megállapítható: a füzetbe az első szöveget 1916. április 30-án jegyezték be, ez a dátum ugyanis ott szerepel a „mennyei levél" alatt. {II.1} A többi szöveg nyilvánvalóan ezután került a füzet-

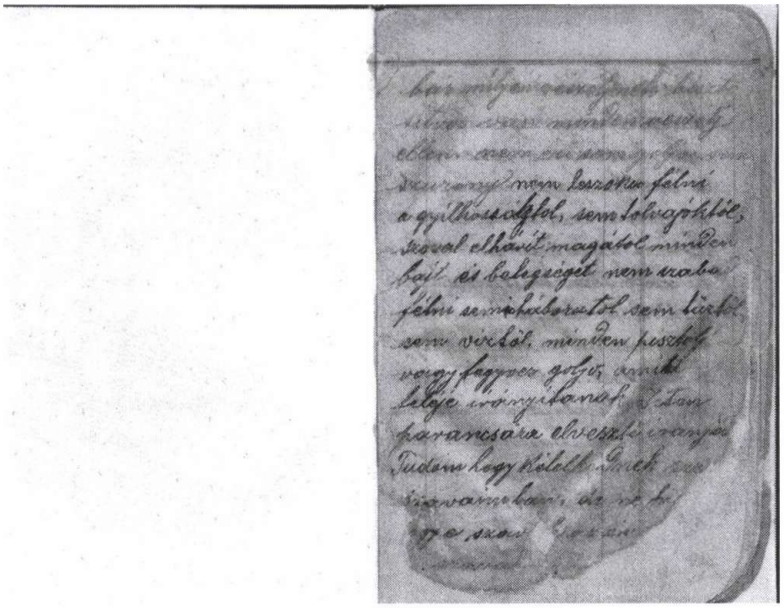
be. Jóval később, *Az urszitától* {II.12} feliratú néhány sor alatti bejegyzésben, minden bizonnyal más kéztől, a következő szerepel: *Ardeleanu Tadăr. / Născut în Anul 1933 / luna Agust ziua 14.*

A füzeten belül, a katonai feljegyzések és a „mennyei levél" {II.1} után, amint már utaltam rá – talán – két nagyobb szövegcsoport különíthető el. Az első, amely a *Torok gyéktol* feliratú ráolvasótól a *Maria tisztelete* címmel ellátott imáig terjed, nyolc ráolvasóból {II.2–9} és két imádságból {II.10–11} áll, és a kéziratos 10^{v}–26^{v} oldalain található. Az említett szövegek egységesnek mondható összképét a *Torok gyíkhez penteken* feliratú {II.4} és a *tejelvevő boszorkányosok elleni* {II.5} ráolvasó közül – előbbi végét, utóbbi elejét megcsonkítván – hiányzó lap, valamint *A beteg meg Mosása* címfeliratú szöveg {II.8} elmosódottabb volta rontja kissé. Igaz, ez utóbbi valószínűleg éppen az adott szöveg rendeltetésszerű használatából fakad. A feltételezett szövegegység keltezéséhez adalékul szolgálnak a füzetben a legelső ráolvasó előtt szereplő feljegyzések, amelyek Gábor János katonaélményeit rögzítik, 1918. november 5-ig. A közelmúltra utaló, az utánuk következő ráolvasókkal egységes írásképű feljegyzések arra mutatnak, a II.2–11 számú szövegeket valamikor az 1910-es évek végén jegyezhette le a szerző.

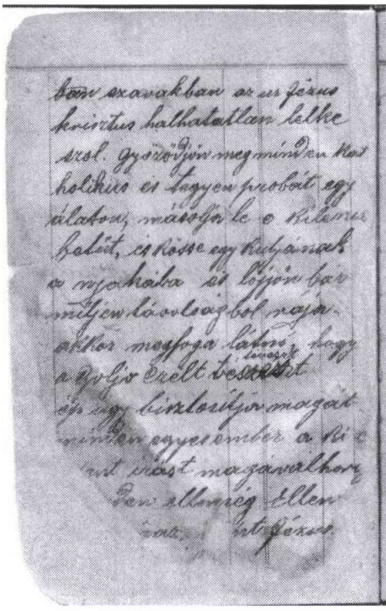
Valamelyest más az írásképe a soron következő – az előzőeket a kéziratosban folytatólagosan követő – hét szövegnek {MCsK II.12–18}, amelyek közül három ráolvasó {II.13–15}, három pedig azok hatását erősítő imádság {II.16–18}. Az első ide sorolható szöveg {II.12} voltaképpen nem is ráolvasó, csupán az urszitára (rom. *ursită*) való ráolvasás néhány fontos előírását rögzíti, a mellette szereplő, láthatóan ugyanakkor, egyazon írószerrel feljegyzett – fentebb idézett – név és adatok pedig nyilvánvalóan arra utalnak, a bejegyzés 1933. augusztus 14-én, vagy nem sokkal azután történt. Az első tíz {II.2–11} és a soron következő hét szöveg {II.12–18} lejegyzését tehát – talán – két évtized választja el egymástól. Ám mindez csupán feltételezés. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban bizonyosnak tűnik, hogy a csügési ráolvasók java része a románok is lakta Bálványospatakán, az 1850-es években született Szőcs „Vén" József tudományából származik. Ez a megállapítás vonatkozik a második füzet „mennyei levél" utáni tíz szövegére {MCsK II.2–11}, de talán a tőlük – esetlegesen – évtizedes távolságban feljegyzett többire {MCsK II.12–18}, vagy azok egy részére is. Az egyes szövegekre vonatkozó, részletesebb észrevételek a fejezetek végén szereplő *Megjegyzések*ben olvashatók.

II.1.
[Mennyei levél]

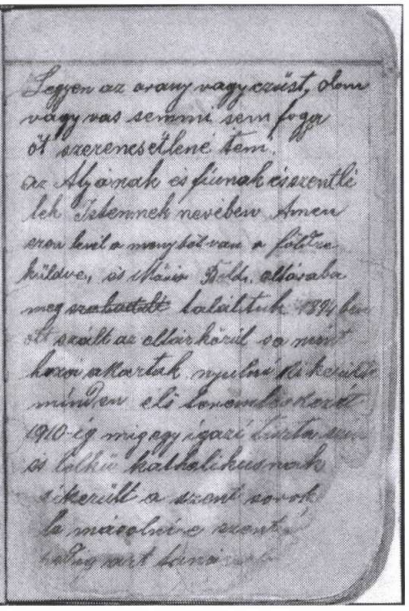
1r

1v

2r

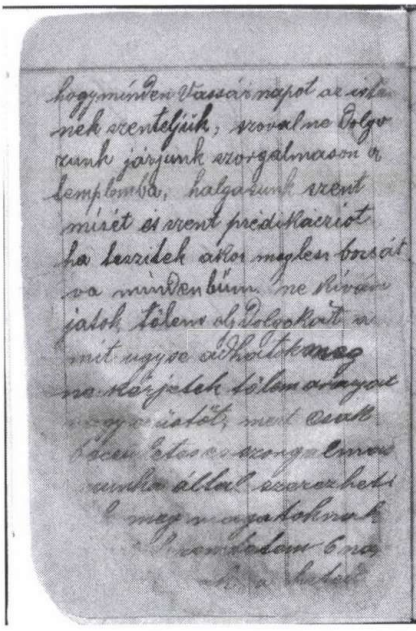
[1r] ...bár milyen veszélynek biszto- / sítva van minden veszély
ellen nem éri sem goljo sem / szurony nem leszoka félni
a gyilkosságtol, sem tolvajóktól, / szoval elhárít magától minden
bajt és betegséget nem szabad / félni sem háborutol sem tűztől,
sem víztől, minden pisztolj / vagy fegyver goljo, amit
feléje irányítanak Isten / parancsára elveszti irányá[t.]
Tudom hogy kételkednek sza... / szavaimban, de ne hi...
ggye szav[a]k az én / szavak... // [1v] ~~ban~~[1] szavakban az úr Jézus
krisztus halhatatlan lelke / szol. Győződjön meg minden kat[-]
holikus és tegyen probát egy / álaton, másolja le e kilencz
betűt, és kösse egy kutyának / a nyakába és lőjjön bár
miljen távolságbol rája / akkor megfog[j]a látni, hogy
a goljo czélt téveszt[2] / ép ugy bisztosítja magát
minden egyes ember a ki a / szent írást magávalhorg[ya]
[min]den ellenség Ellen... / ...gaz [m]int Jézus //
[2r] Legyen az arany vagy ezűst, olom / vagy vas semmi sem fogja
őt szerencsétlené teni. / az Atyának és fiunak és szentlé
lek istennek nevében Amen / ezen levél a menyböl van a földre
küldve, és Mária Bold[s]. oltáraba / ~~megszabadult~~ találtuk[3] 1894ben
ott szált az oltár körül s a mint / hozá akartak nyulni ki kerülte
minden élő teremtés kezét / 1910-ig míg egy igazi tiszta szív[ű]
és lelkű katholikusnak / sikerült a szent sorok[at] / le másolnia e szent...
pedig azt taná... //

[1] Az oldalkezdeten szereplő *-ban* ragot a lejegyző áthúzta, hogy utána a teljes szóalakot (szavakban) megismételje.

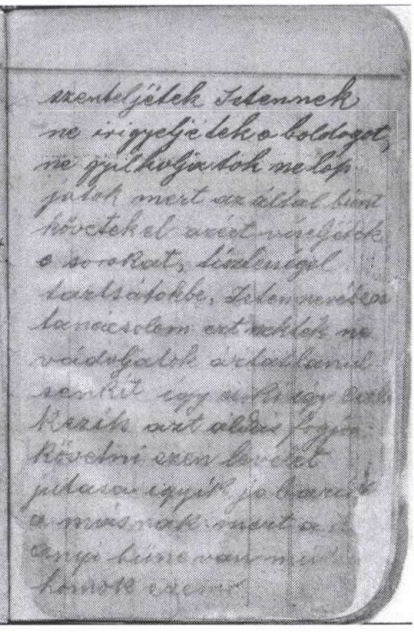
[2] A szövegben eredetileg a hibásan lejegyzett *tészeszt* alak szerepelt, ezt áthúzva írta fölé a szerző a *téveszt* szót.

[3] A kéziratoson itt eredetileg a *megszabadult* kifejezés állt, azt – az igekötő kivételével – áthúzva került bele a *meg találtuk* alak.

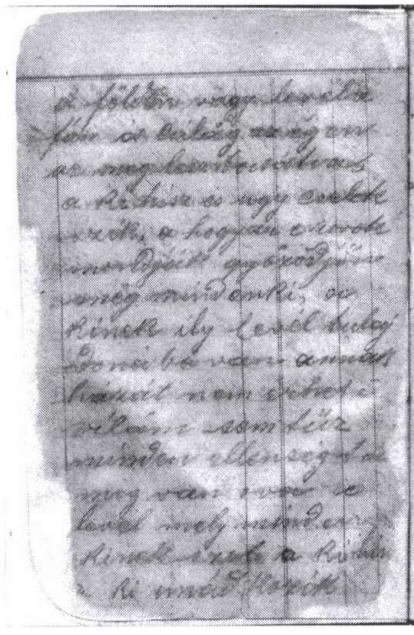
2v

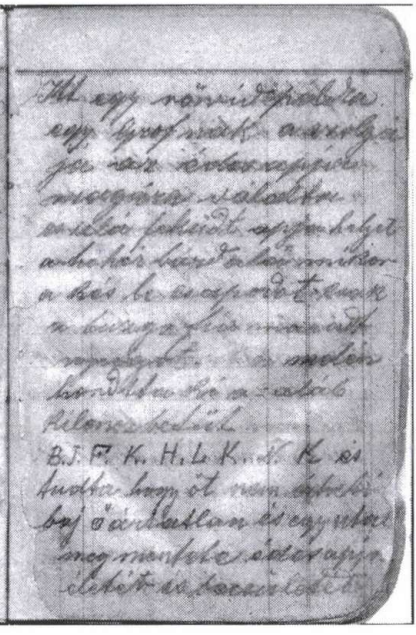
3r

3v

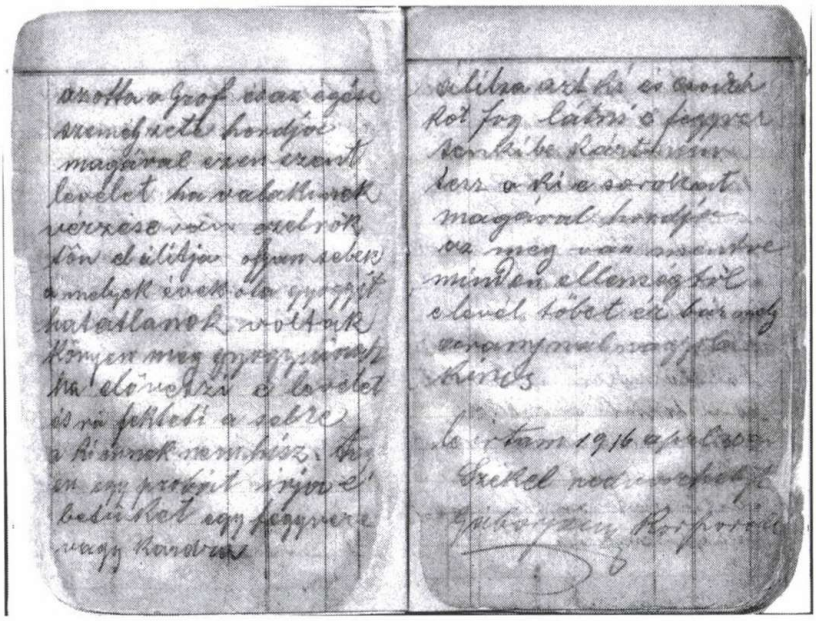

4r

[2^{v}] hogy minden Vasárnapot az isten / nek szenteljük, szoval ne Dolgo
zunk járjunk szorgalmasan a / templomba, halgasunk szent
mísét és szent prédikácziot / ha teszitek akor meglesz bocsát
va minden bűn. ne kíván / jatok tőlem oly dolgokat a
mit ugy se adhatok meg / ne kérjetek tőlem aranyat
vagy ezüstöt, mert csak / becsületes es szorgalmas
munka által szerezheti / tek meg magatoknak
... teremtetem 6 nap / ...ak a heted... // [3^{r}] szenteljétek Istennek
ne irigyeljétek a boldogot, / ne gyilkoljatok ne lop
jatok mert az által bűnt / követek el azért víseljétek
e sorokat tisztességel / tartsátokba, Isten nevében
tanácsolom ezt nektek ne / vádoljatok ártatlanul
senkit így a ki így csele / kszik azt áldás fogja
követni ezen levelet / jutasa egyik jobarát
a másnak mert a ... / anyi bűne van mint [a] / homok szem //
[3^{v}] a földön vagy levéla / fán és csilag az égen / az meg lesz bocsátva[l]
a ki / hisz és ugy cselek / szik, a hogyan e sorok / mondják győződjön
meg mindenki, a / kinek ily levél tulaj / donába van annak
házát nem érheti / vilám sem tűz / minden ellenségtöl
meg van ova a / levél mely minden / kinek szol a ki hisz
a ki imádkozik // [4^{r}] Itt egy rövid példa: / egy grofnak a szolgá
ja az édesapja magára válalta / és alá feküdt apja helyet
a hohér bárd alá mikor / a kés lecsapodot csak a buzgo fiu maradt
nyugot. / [Az] melén / hordta ki az aláb[bi] / kilencz betüt
B. J. F. K. H. L. K. N. K. és / tudta hogy őt nem érheti
baj ő ártatlan és egyutal / meg mentete édesapja / életét és becsületét //

4v 5r

[4v] az otta a Grof és az egész / szemelyzete hordja / magával ezen szent
levelet ha valakinek / vérzése van ezelrök / tön el álítja olyan sebek
a melyek évek ota gyogyít / hatatlanok voltak / könyen meg gyogyulnak
ha elöveszi e levelet / és rá fekteti a sebre / a ki ennek nem hisz tegy
en egy probát irja e / betüket egy fegyvere / vagy kardra //
[5r] álítsa azt ki és csodá / kot fog látni e fegyver / senkibe kárt nem
tesz a ki e sorokat / magával hordja / az meg van mentve
minden ellenségtöl / e levél tőbet ér bár mely
aranynal nagyob / kincs

le irtam 1916 april 30án
Székel udvarhelyt
Gábor János korporáll

MEGJEGYZÉSEK
{II.1}

Az egekből csodálatos módon aláereszkedett, végül Rómában, Jeruzsálemben vagy éppen Szent Mihály hegyén fellelt *mennyei levél* (Himmelsbrief) 6. századig visszanyúló tradíciója vélhetően a nyugat-európai latinitásban keletkezett, és egészen a 20. századig tartott.[4] Az előfordulására utaló első hazai adat a boszorkánysággal vádolt Antal Mihályné ellen Egerben, 1720 júniusában lefolytatott per jegyzőkönyvében említett „üdvözítő Istenünktől küldött levelek"-re való hivatkozás lehet,[5] amelyek kapcsán Kristóf Ildikó megemlíti, hogy – ha a vádirat értelmezése helyes – azok a „mennyei levél nyomtatott műfajának a 18. századi elterjedtségéhez is adalékot szolgáltatnak".[6] Ezeket a mennyei leveleket, amelyek Bálint Sándor szerint „kétségtelenül a hit tiszteletre méltó túlzásaiból fakadtak, azonban közel jártak a babonához",[7] használták a jó halálért – haldokló fölött – mondott imaként,[8] peres ügyek rendezésében és általános védelemként.[9] A hasonló „szentelt szövegeket, képeket, érmeket" azért hordozták magukkal és magukon, „hogy veszedelem, különösen pedig kísértés idején a bennük foglalt segítő malaszt megoltalmazza őket", „egyes áldásokat egyszerűen csak magánál kell az embernek hordania, hogy megvédelmezze minden testi-lelki bajtól",[10] ugyanezért akár le is nyelték, megették őket – mint a híres kuruc vezér, Bezerédy Imre[11] –, hogy „a gonosz lélek ne találjon hajlékot az ember testében".[12]

A mennyből jött levelek a 19. században, ponyvák és kéziratos másolatok útján elsősorban német és cseh nyelvterületen terjedtek el, a műfaj egyik nagy csoportját ké-

[4] E hagyomány főbb időbeli csomópontjai a 12. és a 15–16. század, valamint a 20. század eleje voltak, a latin és görög szövegváltozatok mellett az összes nyugati népnyelvre, azonkívül egyes fontos keleti nyelvekre átültetett variánsok is fellelhetőek (Achnitz 2011–2013, II. 363).

[5] A perirat szerint az említett „bűbájos eöregh Aszszony" bűnösségét bizonyítja – többek között – az is, hogy „magának az üdvözítő Istenünktől küldött leveleket tulajdonítani és ezen levelek erejénél fogva magának profétáló méltósággal kérkedni, és így az embereket megcsalni és rászedni, következőleg ártani és magát önként ördögi rabságba hajtani nem félt..." (Sugár 1987, 90).

[6] Kristóf 1995, 85. Tudunk a hasonló levelek 19. századi közösségi használatáról, gyülekezetben való felolvasásáról is (Molnár A. 1986, 422–426).

[7] Bálint S. 1943, 117.

[8] Silling 1992, 33.

[9] Lovász 2002, 75. A mennyei levelek irodalmát lásd Lengyel 1999, 162–163; Keszeg 2008, 116–117.

[10] Bálint S. 1943, 117. A *Jézus Krisztus levelén* kívül ilyenek például a *Szűz Mária levele*, a *Tóbiás áldása*, a *Hét mennyei szent zár* és más, hasonló szövegek (Bálint S. 1937, 44–46; Jung 1983, 130–131), amelyek „természetesen sohasem szerepeltek a hivatalos egyházi gyakorlatban, legföljebb eltűrt hiedelmek lehettek" (Bálint S. 1943, 118).

[11] Bezerédy Imre „lapos, kerekded lemezre" írt talizmánját, amelyet „testének golyótúl és fegyvertől való megóvása czéljából" hordott lódingszíja kis tarsolyában, hogy az használjon, „az napkeletnek köll fordúlni és elnyelni, ezt mondván: Atya, Fiú Szent-Lílek egy bizony örök Isten ebben segíts meg engem! Háromszor köll elmondani" (Thaly 1889, 100–101).

[12] Katona Lajos 1902, 61; Magyary-Kossa 1929–1940, II. 153; Bálint S. 1943, 117.

pező ún. *Soldatenhimmelsbrief*,[13] amint a neve is mutatja, a katonákat védte a szúró- és vágófegyverektől,[14] a lövésektől, sebektől és vérzéstől, a fogságba eséstől.[15] Egy ilyen, Szeged környéki, „ellenséges golyó ellen védő imádság"-ot 1942-ben tett közzé Inczefi Géza,[16] később újabb változatok is előkerültek.[17] Az Inczefi közölte talizmán-ima[18] tökéletes párhuzamát jegyezte le Gábor János, aki az első világháborúban az ojtozi fronton szolgált felderítő rajparancsnokként, ahol – amint mesélték – katonatársai („rajkollégái") mindegyikét elvesztette, de őt nem érte egyetlen golyó sem. Életben maradása tehát szinte csoda, igaz, éppen ebből a célból másolta le füzetébe a – csak töredékesen

[13] Jung 1983, 128.

[14] A mágikus úton való „sebezhetetlenné tevés"-re lásd továbbá: Hartmann 1721, 74–90.

[15] A testen hordott, talizmánként használt imádságokról már 16. századi kódexeinkből értesülhetünk. A 16. század elejének legnépszerűbb imakönyvében, a *Hortulus animae*-ben is szereplő (Hort. an. CLVIIIb), *Oratio sancti Augustini a spiritu sancto revelata*-ként ismert, latin nyelvű imádságból (Szilády 1896, 500; Katona Lajos 1906, 346) származó – egymástól jobbára független – fordítások öt különböző kódexben is fellelhetők (*Czech-k.* 168–173; *Gömöry-k.* 152–156; *Teleki-k.* 314–316; *Peer-k.* 185–190, 262–266; *Thewrewk-k.* 63–67). A hat változat közül három utal az imaszöveg amulettszerű használatára. A *Gömöry-kódex* (1516) szerint, ha valaki ezt az imát „meg oluaſangya Azuagy Irua *vele hordozangya* Auagy oluaſua halgattangya Aznak elenſeg nem arthat Sem wyzen Sem tewzbe es ſemynemew gonozſag rayta nem fog Iſtennek akarattya myath" (*Gömöry-k.* 152–153). A *Peer-kódex*ben (1526) szereplő *oracio* latin felirata az elolvasás mellett ismét a „magánál tartás"-t, „önmagán hordozás"-t nevezi meg („quam si quis legerit aut *super se portaverit*"), mint az ellenségtől, tűztől, víztől, halált hozó méregtől, legvégül pedig a pokoltól való menekvés zálogát (*Peer-k.* 419; Pócs [szerk.] 2014, 73). A *Thewrewk-kódex* (1531) *ymaczag*-a ugyanezt a részt „wele wyselendy"-ként fordítja (Thewrewk-k. 63). Egyes 18. századi kéziratokban ellenség félelmére, lövésből és kardtól, vagy más fegyvertől eredő sérülés, fogságba esés ellen, amulettként használatos ráolvasók találhatóak (Ilyefalvi 2014, II. 108, 111, 123, 124, 126, 127, 138. o. C/10.6, 17; C/23.5, 10; C/28.2, 7, 41).

[16] A *Szent levél* feliratú, a kéziratosra 1939. január 15-én lejegyzett, fegyverből kilőtt golyó, szurony, továbbá gyilkos, tolvaj, ellenség, baj, betegség, tűz, víz, villámcsapás ellen védelmező, vérzéseket elállító, „szent írás"-t, „szent áldás"-t, amely a *kilenc szent betűn* (B.I.F.K.H.L.K.M.K.) túl egy további mágikus erejű betűkombinációt (L.P.K.K.K.H.K.M.K.) is tartalmaz, a nyakába kötve viselte 1940-ben Tóth Géza földműves, közkatona (Inczefi 1942, 232–233).

[17] Jung 1983, 128–130; 1994, 20–23, 30: *Szent levél*; *Tóbiás áldása* (Gombos, Törökbecse – Bács-Bodrog vm.); Zsupos 1985, 59–62: *Csudálato[s] kép* (Darvas, Bakonszeg – Bihar vm.); Bartha 1987, 23–27: *Szent levél*; *Nagy kincs* (Oroszlámos – Torontál vm.); Silling 1992, 33–35: *Pápa Imája*; *Tizenkét Aranyos Péntek* (Hódegyháza – Torontál vm., Bácskertes – Bács-Bodrog vm.). A szövegek ponyvai párhuzamairól Jung Károly írt (Jung 1994, 19, 24, 26–27, 31–32).

[18] Miután egyaránt az emberek által maguknál hordott vagy testükön viselt, mágikus erejű védelmező tárgyakat jelölnek, felváltva – szinonimaként – használom a latin eredetű *amulett* (lat. *amuletum, amolitum*) és a görög gyökerű *talizmán* (ógör. *teleszma*) kifejezéseket (Heiler 1961, 341). Amint Jung Károly írja, az amulettnek, egyesek szerint, érintkeznie kell viselője testével, hogy kifejthesse óvó-védő szerepét, a talizmánnak már a birtoklása is ilyen erővel bír. Más elképzelések szerint, amint a szerző említi, az amulett az emberen kívül annak javait is megvédi, ha megfelelő helyre teszik, ezzel szemben a talizmánt egyetlen alkalommal használják fel, különleges óvó szerepben (Jung 1994, 134).

ránk maradt[19] –, kilenc nagy erejű betűt *(B.I.F.K.H.L.K.N.K.)* tartalmazó, csodás levelet, amelyet magával hordozván, amint abban olvasható, elkerülik a veszedelmek.[20] A csügési szent levél is „a menyből van a földre / küldve", azt „Mária Bolds. oltárába" találták, szövege felszólít mindenkit, *viseljék* tisztességgel.[21] Mindenki, „a / kinek ily levél tulaj / donába van annak / házát nem érheti / vilám sem tűz / minden ellenség töl / meg van ova", az pedig, „a ki e sorokat / magával hordja / az meg van mentve / minden ellenségtöl", ezért „e levél többet ér bár mely / aranynal nagyob kincs".

A *mennyei levél*hez hasonló, talizmánszerű használat lehetősége *A Szűzanya álma* típushoz tartozó – gyakran kéziratoson fellelhető – imák és ráolvasók csíki, gyimesi változatainak szövegében is adott.[22] A 18. századi Oroszországból is tudunk *A Legszen-*

[19] A *mennyei levél* eleje, egyoldalnyi szöveg, a kéziratosból annak fellelésekor hiányzott és később sem került elő. A meglévőkhöz hasonlóan ez a szövegrész is az Inczefi által közölt változat közeli párhuzama lehetett.

[20] A *kilenc betű* (B.J.F.K.H.L.K.N.K.) jelentését nem ismerjük. A töredékes elejű csügési kéziratos levélből hiányzó, párhuzamaiban azonban szereplő L.F.K.K.H.L.K.N.K. – illetve esetenként kissé eltérő – betűkombináció „Jézus Krisztus megtestesülésével, szenvedésével, kereszthalálával áll kapcsolatban" (Lengyel 2003, 245).

[21] A csügési változatból hiányzik a Szeged vidékiben szereplő fohász, amelynek végén a következő imazáradékot olvashatjuk: „Aki e hat sort minden nap elmondja annak mindennapon megvannak bünei bocsájtva" (Inczefi 1942, 233). A benne szereplő „mert a k[inek] / anyi büne van mint [a] / homok szem // a földön vagy levéla / fán és csilag az égen / az meg lesz bocsátval / a ki hisz és ugy cselek / szik, a hogyan e sorok / mondják" szövegrész ugyanakkor szoros kapcsolatban áll az archaikus népi imádságok szokott záradékaival: „Aki ezt az imádságot elmondja / Este lefektibe, reggel fölkőtibe, / Annyi bűnei legyenek, mind a füvek szála, / S méges meg lesz bocsájtódva, / Velem lesznek a Paradicsomba, ámen"; „... aki ezt elmondja / Este lefektibe, reggel felkőttibe, / Kiváltképpen Nagypénteken [...] / Méltó leszen az a lélek. / Ha annyi bünje leszen is, / Mind a füvek szála, / Meg lesz néki bocsátva, ament"; „Szóval mond Fiuisten: / Ki ezt az imát elmondja / Este lefektébe, reggel fölkeltébe, / Annyi bűne legyen, / Mint a fűnek szála, / Úgy is meg lesz bocsájtva" (Takács Gy. 2015a, 450, 457, 740: Gyergyóremete, Csíkszentdomokos, Gyergyóditró). Más változatokban: „Annyi bűnje legyen, mind a fekete fű szála..." (Gyergyóremete; vö. Erdélyi Zs. 1990, 55; 1999, 912–915).

[22] Egy Csíkban fellelt kéziratoson olvasható, *A boldogságos Szüz Anyának álma* feliratú ponyvaimádság zárórészében Jézus mondja édesanyjának, Máriának, hogy ha „valaki / arról az álomrol, gondolkozik vagy / magával hordozza, vagy házánál tartja, / meg szabadul minden gonosztol, és valam / ire tégedet vagy engemet kér, mindenben / meg hallgatatik, hirtelen halálal meg nem / hal, és semmi fogyatkozás házánál nem / lészen, szent gyonás és áldozat nélkül / meg nem hal, és én és te szerelmes Anyám / készek leszünk a lelket halála orájan / mennyországba vinni, hogy örvendezen / az angyalokkal, s meg dicsöült szente / kkel mindörökön öröké Amen" (Takács Gy. 2015a, 781–783). Egy rakottyási eredetű, román nyelvű változat is így zárul: „De ha valaki megtudja az álmodat, / És a közelében tartja, / És az otthonában tartja, / Ahhoz a házhoz az ördög nem férkőzik közel. / Ha útra kel, / Mihály arkangyal egyengeti az útját. / Az az ember védve lesz mennydörgéstől, villámlástól, jégesőtől, / Elkerüli minden váratlan halál" („Dar de va şti cineva visul tău, / Şi-l va ţine pe lângă ţine pe lângă sine, / Şi-l va avea în casă-sa, / La acea casă diavolul nu se va apropia. / La drum de va călători, / Arhanghel Mihail îi va îndrepta calea. / Acel om va fi ferit de tunet, de fulger, de grindină, / De toată moartea

tebb istenszülő álma szövegtípus amulettként való alkalmazásáról.[23] Tekintve, hogy Oroszország európai részein (a lengyel területekkel, de Finnország nélkül) még 1897-ben is az iskoláskorú és annál idősebb lakosság 73%-a volt írástudatlan,[24] talán joggal gondolhatjuk, hogy – százötven esztendővel korábban, 1748-ban – az amulett használója is analfabéta lehetett. Ez az ún. *analfabéta olvasás* gyakorlatához kötődik, amikor az egyén „a betűkről tudja, hogy azok betűk, de nem ismeri őket",[25] vagyis olyan írott szöveget – óvó talizmánként hordozott cédulát – használ, amelyet maga nem tud elolvasni.[26] A Gábor János füzetébe bejegyzett „égi levél" esetében a *hatalmat* jelképező kéz[27] általi leírás a „birtokba vétel" aktusa, a nagy erejű szöveg a személyes jellegű kézírás révén szorosabban is kötődik „gazdájához", mint a nyomtatott változatok. Esetenként talán ez is indokolhatja a ráolvasókat és imákat tartalmazó kéziratosok létrehozására irányuló igyekezetet, bár annak hátterében többnyire azért a már megszerezhetetlen, féltett régi könyvek, ponyvák hasznos erejéből való részesülés iránti igény, a sok használatban megsemmisülő nyomtatványok pótlása, illetve a „tudomány" szóbeli átadásának egyes korlátai állnak.[28]

---

năpraznică va fi ferit" – Takács Gy. 2015a, 787–788). Egy Csíkszentimrén rögzített, jégeső elleni szövegben: „Ha valaki le fogja írni, / s a házába fogja tartani, / oda az ördög nem közeledik. / meg lesz mentve villámlástól, / dörgéstől, / hirtelen haláltol. / Szent Mihály arkangyal vele lesz, / Krisztus igazgassa az utolso itéletig..." (Takács Gy. 2015b, 76).

[23] Egy 1748-ban keletkezett, ráolvasó formájú, óvó amulettként használt változatban Jézus Krisztus így szól: „Aki ember fia az Istenanya Álmát útján magával hordozza tisztaságban, az az ember Isten oltalmában, semmilyen tisztátalan lélek nem ér hozzá, rablóktól, rossz emberektől és alattomos fegyvertől megmenekül, kígyó a testét meg nem marja, négylábú vadállat szét nem marcangolja, tengeren biztonságban hajózik, haszonnal kereskedik..." (Smiljanskoi 2002, 150–151; Kámán 2007, 268, 85).

[24] Tóth I. Gy. 1996, 246.

[25] Horváth S. 1988, 50.

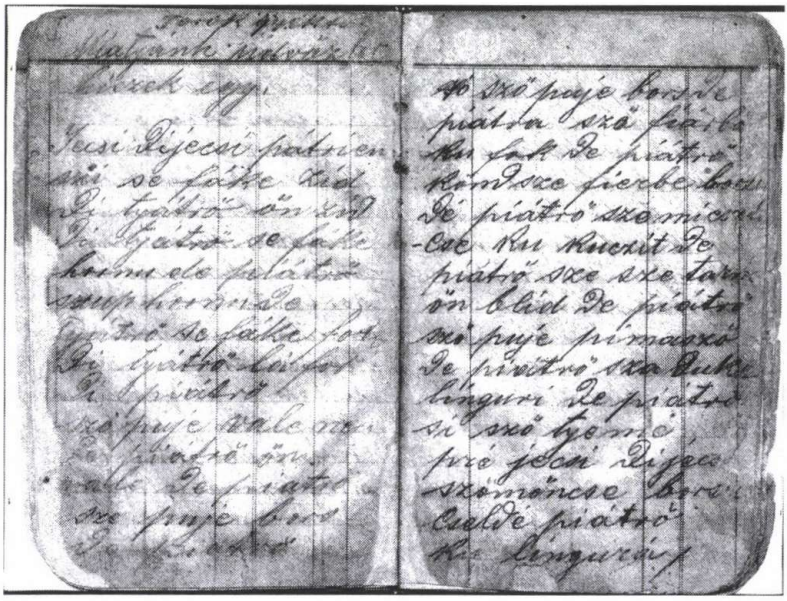
[26] Keszeg 2008, 146.

[27] A *kéz* (különösen a *jobb kéz*) a hatalom jelképe a keresztény szimbolikában (Menzel 1854, I. 369), de a néphitben is. Utóbbira utalnak kötetünk egyik magyarcsügési ráolvasójának jellegzetes sorai („az én jobkezemmelvisza / csinálok s a balkezem / mel el távolitlak s az / én lelkemmel elfújlak" – {II.5}, vö. Takács Gy. 2001, 502) éppúgy, mint a *Paradicsom kőkertjében...* és hasonló kezdetű kánták és kánta-imák egyes szövegrészei, vagy éppen egy később részletesebben is idézendő vallomás, amely szerint a rontást (urszitát): „Ha kéz csinálja, kéz kell kioldja" (88 éves nő, Gyimesbükk, Petkipataka, 2005. július 8).

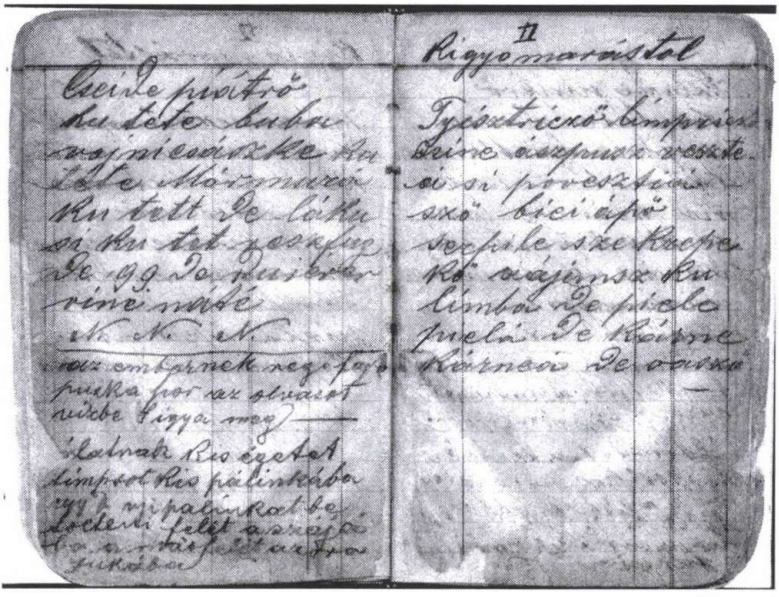
[28] A ráolvasó tudomány szóbeli átadását korlátozó, illetve tiltó hagyomány „kijátszására" legjobb példaként talán egy Diószegi Vilmos által említett, fentebb már idézett eset kínálkozik (Diószegi V. 1960, 51–52), de jómagam is kaptam néhányszor nálam fiatalabbaktól (akiknek így nekem nem volt szabad átadniuk a tudásukat), írásban, ráolvasó szövegeket (Takács Gy. 2015b, 297, 574, illetve 312–314).

II.2
Torok gyéktol

10v 11r

11v 12r

[10v] Miatyánk üdvözlet / hiszek egy

Jecsi dijecsi pátrien / szi se fáke zid / di tyátrő őn zid
di tyátrő se fáke / hornu de piátrő / szup hornu de
tyátrő se fáke fok / di tyátrő lá fok / di piátrő
sző puje vále nu / de piátrő őn / vale de piatrő
sze puje bors / de piatrő // [11r] ~~só~~[29] sző puje bors de
piátra sző fiárbő / ku fok de piátrő / könd sze fierbe borsu
dé piátrő sze mieszti- / -cse ku kuczit de / piátrő sze sze tarne
őn blid de piátrő / sző puje pimasző / de piátrő sza duke
linguri de piátrő / si sző tyemé / pré jecsi dijecsi
szömöncse borsu / cseldé piátrő / ku lingurá //
[11v] cseide piátrő / ku tete buba / vajni császke ku
tete Mármurá / ku tett de láku / si ku tet reszfug
de 99 de durérer / vine náté / N. N. N.[30]

az embernek rege fáj / puska por az olvasot / vizbe s igya meg

álatnak kis égetet / timpsot kis pálinkába / egy d.nyi palinkat be
tolteni felét a szájá / ba a más felét az ora / jukába

[Miatyánk üdvözlet / hiszek egy

Kijöttek volt a vén deákok, / hogy épitsenek falat, / kőből valót
a kőfalba emeljenek / kőkürtőt / a kőkürtő alá
gyújtsanak / kőtüzet / a kőtűzre
rakjanak / kőedényt / a kőedénybe
tegyenek / kőciberét // [11r] tegyék föl a kőlevest
főni / kőtűzön / amikor forr a kőleves
kavarják meg / kőkéssel / töltsék

[29] A sor elején egy rontott szókezdetet (*só*) a lejegyző, Gábor János áthúzott.

[30] A ráolvasó átírásában, a rossz helyesírással, fonetikusan lejegyzett, némiképp nyelvtanilag is következetlen szöveg engedte lehetőségekhez képest közelítvén a román nyelvhelyességhez, a következő fordítás adható meg: Ieşi diecii patrierşi / şi să facă zid / de piatră în zid / de piatră să facă / horn de piatră / sub hornul de / piatră să facă foc / de piatră la foc / de piatră / să puie vălău nou / de piatră în / vale de piatră / să puie borş / de piatră // să puie borş de / piatră să fiarbă / cu foc de piatră / când se fierbe borşul / de piatră să meste- / -ce cu cuţit de / piatră să se toarne / în blid de piatră / să puie pe masă / de piatră să aducă / linguri de piatră / şi să cheme / pe ierodieci / să mânce borşu[l] / cel de piatră / cu lingura // cea de piatră / cu toată buba / voinicească cu / toată armurar / cu tot delacul / şi cu tot resfug / de 99 de dureri / veninate. / N. N. N.

kőtálba / tegyék kőasztalra / hozzanak
kőkanalakat / és hívják / a tündéreket,
hogy egyék meg / a ciberét / azon kőből valót / a kanállal //
[11r] a kőből valóval / minden kemény / keléssel az
összes miriggyel / valamennyi dalákkal / és az egész reszfuggal
99 mérges / fájdalommal / N. N. N.

az embernek rege fáj / puska por az olvasot / vizbe igya meg

álatnak kis égetet / timpsot kis pálinkába / egy d. nyi palinkat be
tolteni felét a szájá / ba a más felét az ora / jukába]

MEGJEGYZÉSEK
{II.2}

A szövegindító, *Jecsi dijecsi pátrien*-ként lejegyzett sor jelentését megragadni nem volt könnyű. Hiába túrtam fel ugyanis a román ráolvasások általam elérhető minden forrását, a *jecsi dijecsi* fordulatnak jó ideig semmiféle párhuzamát nem találtam.[31] A bevezető sort végül – részben Czégényi Dóra javaslatára – „Kijöttek volt a vén deákok" („Ieşi diecii patrierşi") értelemmel fordítottam, vagyis a *jecsi dijecsi*-t itt *ieşi dieci[i]*-ként oldottam fel. A régies román *diac* ('deák, kántor') plurálisa (rom. *dieci, diecei*)[32] – a ráolvasó eredetét is figyelembe véve – azért is megfelelőnek tűnt, mert Gábor János és Szőcs „Vén" József maga is foglalkozott kántorsággal, „deákoskodással".

A szövegben később előjövő, egyazon formában lejegyzett, de – úgy tűnik – egészen más jelentésű *jecsi dijecsi* fordításában egy a Bákó megyei Berbinceni-ből származó ráolvasóban szereplő „Doamnele, / Domniţele, / Ierodiecile, adică Zînele şi Elele" („Úrnők, / Fejedelemasszonyok, / a Tündérek, vagyis a Jó tündérek és a Szépasszonyok") szövegrészben felbukkanó *ierodiecile* szóalak segített.[33] Ezt a kifejezést ugyanis a román ráol-

[31] Még az is felmerült bennem, hogy valamiféle – a román ráolvasókra is jellemző – *szójáték*ról (Rosetti, A. 1975, 125–127), esetleg egyszeri előfordulású szóalakzatról (ún. *hapax legomenon*) lehet szó.

[32] Viciu 1914, 73, 98; DEX, 299; Bakos 1991, 211.

[33] Pârvescu 1908, 80: „Au purces N. astăzi Sf. Miercuri pe cale, pe cărare, / gras ca o slănină şi rumăn ca o călină; când au fost la mijloc / de cale, de cărare, l-au întâlnit Doamnele, Domniţele, Iero- / diecile, adică Zînele şi Elele, cu săgetături şi cu întâlnituri..." („Elindult N., ma, Szt. Szerdán, úton, ösvényen, / kövéren, mint egy szalonna, szép pirosan, mint egy kányafa bogyója; mikor az út / közepén járt megtalálkozott az Úrnőkkel, a Fejedelemasszonyokkal, a / Tündérekkel, vagyis a Jó tündérekkel és a Szépasszonyokkal..."). A szerző a szöveget a Jászvásárban (Iaşi) kiadott, *Buciumul român* című lap III. évfolyamának (1882) 138–139. oldaláról idézi (Pârvescu 1908, 138; vö. Şaineanu 1899, 33).

vasások szövegállományával, nyelvezetével, terminusaival foglalkozó kutatók közül A. Rosetti és – az ő nyomán – S. Golopenţia is a *rossz/gonosz tündérek* (zâne rele) megnevezésének tartja.[34] A *ierodiecile* (másutt *irodiece*)[35] szó, amint mindketten írják, a román *ierodiacon* ('diakónusi tisztet viselő kaluger') plurálisa.[36] Az említett ráolvasó magyar fordítását Moldován Gergely közölte *A román nép varázsköltészete* (1888) című dolgozatában, ahol az inkriminált szövegrészt a következőképpen fordítja: „Úrnők, Úrnőcskék; / Heródes leányai, az az a Zinák és Jelelé-k".[37] A *ierodiecile* tehát itt *Heródes leányai* formában szerepel, a szerző szerint ugyanis „a román varázsköltészetben ezen szellemek nevei kapcsolatban fordulnak elő Herodes leányaival, kiket a varázsköltemény Jerodiecile: Savalina, Margalina és Rujalina néven ismer".[38] A torzult *jecsi dijecsi* mögött feltételezhető *ierodieci(le)* eredetileg tehát Heródes (Irod) lányait jelentette.

Moldován Gergely ezek után J. Grimm nyomán halad, aki a *Deutsche Mythologie*-ben (1835) arról ír, hogy Heródes leánya, aki táncot lejtett Keresztelő Szt. János fejének levágásáért, igen mély hatást tett a koraközépkorra, előszeretettel említik alakját, amely – más „pogány" nőalakok (Diana, Holda, Perahta) társaságában, vagy éppen azok helyén – az éjszakai boszorkánycsapatok élén halad.[39] Amint Moldován is megemlíti, Heródesnek a román varázsköltészet kilenc,[40] a szláv tizenkét leányáról emlékezik meg, „a kik úttalan-útakon járnak megrontani az embereket", ha tehetik, „kiszopják az emberek vérét, halálsáppadttá teszik, megbolonditják, megvakitják, vagy testüknek más részeit bénitják meg; egy varázsköltemény szerint keresztül szurják a szivet és vért eresztenek".[41]

[34] Rosetti, A. 1975, 113; Golopenţia 2007, 30.

[35] Pamfile 1910, 23; 1916, 260. A kifejezés kapcsán felmerülő egyéb szóalakokkal, amilyenek például az *Iroasele, Irodeasa, Irodiasa, Iordiada, Irodiade, Irodiţa, Irodice, Irodiana* (vö. Marian 1886, 95; Pamfile 1916, 260; Papahagi 1925, 132 [CCCCXXIX], 142 [CCCCXXXVII]; Izv X, 142; Şez XXIII, 19; XXV, 136; Densusianu 1968, 301; Muşlea – Bîrlea 1970, 516; Golopenţia 2007, 30; Nemeti 2002, 285), és az általuk felvetett, illetve a román ráolvasókban szereplő, igen gyakran khthonikus jellegű nőalakok (Takács Gy. 2012b, 75–76) révén megfogalmazható kérdésekkel itt nincs mód részletesebben foglalkozni.

[36] Rosetti, A. 1975, 113, 144; Golopenţia 2007, 30. A kalugerek és a gonoszok román néphitben élő kapcsolatára utalhat az a képzet, amely szerint *şolomonarrá* (vagyis sárkányon lovagló, jégesőt hozó garabonciássá) a hét kalugertestvér legkisebbike lesz, aki elmegy a solomonar iskolába (Pamfile 1916, 315), de az is, hogy egyes vidékeken úgy gondolják, a *solomonar*ok halott kalugerek lelkeiből válnak (German 1928, 144; Taloş 1976, 40).

[37] Moldován 1888, 109.

[38] Moldován 1897, 882; vö. Marian 1886, 268; Şainenau 1899, 98, valamint 97–100.

[39] Grimm 1835, 174–175.

[40] Teodorescu 1885, 384–385; Marian 1886, 95–98; Şainenau 1899, 100.

[41] Amint a szerző írja: „E leányok, szláv és román legendák szerint, melyek különben balkáni közös eredetüek a Bogomil-időből, mint a betegségek személyesitői fordulnak elő. Irodiada, Herodes leánya, néhol Avesticával, vagy Avezuhával (a sátán szárnya) van helyettesitve. Különösen a hideglelés különféle nemeit képviseli. Bukovinában Avesticza Samca névvel van helyettesitve. Egy betegség ez, mely az apró gyermekeket támadja meg, kik felriadnak álmaikból, mélyen so-

A rossz, betegségeket okozó[42] tündérek *(iele)* egy másik csoportját jelölő *sfânta, sfintele, sfintele de noapte, ale-sfinte, sfinte mari* kifejezés – úgy tűnik – a 'szent'-et jelentő *sfânt*-tel függ össze.[43] S. Golopenţia szerint a román ráolvasásokban szereplő kiváltságos, előkelő hölgyekre (például *divănese, împărătese, vodese, hătmănese, judecese, diecițe*) utaló kifejezések „egy nőkből álló, imaginárius uralkodói tanács tagjait" jelölhetik, ugyanakkor, amint az egyes ráolvasókból kiderül, a *divănese* ('dívánbeli hölgyek') maguk is *gonosz lelkek* (duh rău),[44] vagyis a fenti megnevezések egytől egyig gonosz lelkeket takarhatnak. Látjuk, az említettek között is felbukkan a *diecițele* ('diakónusnék') alakja. A fentiek alapján úgy gondolom, a szövegünkben másodikként előjövő – a hallás utáni leírás során torzult – *jecsi dijecsi* alakzatot a leghelyesebb *ierodieci* formában, a Moldován G., A. Rosetti és S. Golopenţia által is ajánlott '[gonosz] tündérek' jelentéssel fordítani.

A *jecsi dijecsi*-hez hasonló szövegrész *(di ejeci / ceí roşi)* a kéziratos egy másik, *Az obríntyíktol* feliratú szövegében {II.9} is előjön, ami a két ráolvasó kapcsolatára, egyazon forrásból való eredetére utal. Ezáltal pedig arra, hogy a közöttük lévő szövegek forrása is ugyanaz, vagyis hogy a kéziratos II.2–9 számú ráolvasóit *(Torok gyéktol; kigyomarástol; Torok gyíkhez penteken, Tejelvevő boszorkányosok ellen; vissza fordítások; ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités; A beteg meg Mosása; Az obríntyíktol)* ugyanattól a személytől – amint láthattuk, a bálványospataki születésű Szőcs „Vén" Józseftől – jegyezte le Gábor János. {II.9/Megj.} Láthatjuk majd, az említett szövegcsoporton belül további két ráolvasás {II.5, 7} szoros összefüggésére is sok jel utal. {II.5/Megj.; II.7/Megj.}

Szövegünk párhuzamát a magyar ráolvasók között hiába keressük,[45] a románság deszkentálásai között azonban találhatunk viszonylag közelinek mondható paralleleket. Egy a Vrancea megyei Boloteştiben, 1971-ben feljegyzett, kelevény elleni ráolvasóban a *kőember* indul meg a *kőmezőre*:

> Elindult egy kőember / A kőszekérrel,
> A kőökrökkel / A kőmezőre.

---

hajtoznak, elsorvadnak, s elhalnak benne. A szláv legendákban Herodes leányai szintén Avesticával vannak helyettesitve" (Moldován 1897, 882).

[42] Muşlea – Bîrlea 1970, 207–218. Erre utaló szövegrészek egyes 20. század eleji ponyvákon is szerepelnek, mint egy *De sfinte* (A tündérektől) feliratú ráolvasásban (DVR, 70–71).

[43] Teodorescu 1885, 383–384; Şaineanu 1899, 27, 280; Tocilescu 1900, I/1. 579, 647–649, 655, 656, 657–658, 693, 695; I/2: 1158, 1509, 1554, 1596, 1613; Pamfile 1910, 25; 1916, 260–262, 317; Muşlea – Bîrlea 1970, 207; Candrea 1999, 183; Coatu 1998, 239; Nemeti 2002, 285. A megnevezés elsősorban a hajdani *Havasalföld* (Ţara Românească), azaz *Olténia* és *Munténia* területén (Dâmboviţa, Dolj, Ialomiţa, Mehedinţi, Muscel, Teleorman és Vâlcea megyékben), valamint a Bánságban (Krassó-Szörény és Hunyad megyében) volt használatos (Muşlea – Bîrlea 1970, 207).

[44] Rosetti, A. 1975, 121; Golopenţia 2007, 33.

[45] Vö. Pócs (szerk.) 2014; Ilyefalvi 2014.

Követ szántott, / Követ vetett,
Kő kövön morzsolódott, / A kelevény kihasadt
És XY tiszta / És fénylő maradt,
Mint Mária Anya, / Szent Mária,
Mint a tiszta ezüst![46]

A román deszkentálás némiképpen a *Szelestei-féle ráolvasás* (Contra tharghy equorum, 1516–1518) néven ismert magyar történeti szövegre is emlékeztet,[47] amelynek székelyföldi és moldvai párhuzamai is vannak.[48] A csügési kéziratosban szereplő „rakjon kőtüzet" („se fáke fok / di tyátrő") fordulat közeli párhuzamára lelhetünk egy felsőnyíresfalvi román ráolvasóban.[49] A „vále nu de piátrő", „vále de piátrő" kifejezéseket, miután megtévesztő alakjukat ('[új] kővölgy') a szájról való, fonetikus lejegyzés révén nyerhették, *kőedény*ként (rom. *oală de piatră*) fordítottam, hiszen nyilvánvaló, hogy a szövegben valamiféle nagyobb edényféleségről (fazék, üst) lehet szó – egy hasonló román ráolvasóban is *fazék* (oală) szerepel ugyanitt.[50] Egy máramarosi ráolvasóban *kőasztalra* (pă masă de pkiatră) viszik, ott isszák meg, falják fel, mulatják el a megrontott tehén tejének zsírját, testének kövérségét a gonoszok,[51] ez csügési szövegünk „pimasző / de piátrő" fordulatának közvetlen párhuzama.

A nézet, hogy a betegségeket a démonok okozzák, már az evangéliumban megfogalmazódik,[52] de így vélekedett a későbbi egyházatyák mindegyike, például Tertullianus (160–220), Órigenész (185–254), Hieronymus (347–419/420) és a későbbi idők gondolkodására igen nagy hatást gyakorló Augustinus (354–430) is. Ő írja, *Isten városáról* szóló művében (alighanem Plótinosz tanítványa, az újplatonista Porphüriosz [233–305] *De Abstinentia*-ja után),[53] hogy a világon minden rossz, a megpróbáltatások, nyomorúságok és

[46] Ciubotaru 2009, 304. o. 81. sz.: „Plecat-a om de piatră / Cu carul de piatră, / Cu boii de piatră / La câmpul de piatră. / Piatră a arat, / Piatră a semănat, / Piatră peste piatră s-a strivit / Buba a plesnit / Şi-a rămas (cutare) curat / Şi luminat, / Ca Maica Maria, / Sfânta Maria, / Ca argintul curat!" (*de bube*, kelésre).

[47] Bolgár 1934, 13; Horváth C. 1921, 204; Ilyefalvi 2014, II. 46.

[48] Erdélyi Zs. 1990, 40; 1999, 843 (Máréfalva); Takács Gy. 2015b, 245 (Csíkmadaras); Csoma 2016, 169 (Somoska). Az említett szövegeket jellemző „nem gyökerező kő" képzetéhez: Heim 1892, 493–494; Mansikka 1909, 89–90, 280; Pócs 2006, 236–240; 2009, 30–31; Vaitkevičienė 2013, 213–214; Takács Gy. 2015b, 258.

[49] ComSat III/7–8: 107: „...cu sufletu' voiu sufla, / cu gura voiu descânta, / cu smaneioge voiu sbiciui, / în foc de piatră voi isbi..." („... lélekkel rátok fúvok, / szájjal rátok olvasok, / ostorral megostorozlak, / a kőtűzbe vetlek titeket..." – *de deochiu*, szemveréstől). A *smaneioge* kifejezés jelentését a közlő nem tudta, és én magam sem találtam sehol, feltételezhető jelentéstartalmát a szövegkörnyezetből állapítottam meg.

[50] Marian 1886, 305.

[51] Papahagi 1925, 134–135.

[52] Mk 1,23–26.

[53] Porphyrius 1547, 41^{r-v}: De Abst. II,40.

szerencsétlenségek, így a betegségek is, a démonoknak nevezett tisztátalan lelkektől, az ördög angyalaitól[54] származnak, akik a légben lakoznak,[55] és sűrű, nedves levegőből alkotott testük[56] van.[57] A Lupercalia ünnepét „babonás módon" újra megülni akaró keresztények ellen harcba szálló I. Gelasius pápa (492–496) ugyancsak arról ír *Andromachus szenátor elleni* enciklikájában, hogy az emberek betegségeit démonok okozzák.[58]

Az első román nyelvű gonoszűző szöveg *(Rugăciune de scoaterea dracului)*, amely az ördög eltávolítására szolgált, a 16. századból való,[59] de az exorcisztikus ráolvasók a későbbi egyházi (és részben a világi) hagyományban is jelen vannak, a kéziratosokon éppúgy, mint a nyomtatásban megjelent könyvekben,[60] így – nemegyszer ima *(rugăciune)* vagy könyörgés *(molitvă)* megnevezéssel – a régi román imakönyvekben, a *Molitfelnic-*, *Molitvelnic*-ekben, illetve az *Aghiazmatar*-okban éppúgy,[61] mint a 19. század ponyváin.[62] A lábjegyzetben jelzett, ráolvasókat tartalmazó román kéziratosok, amelyeket G. Ştrempel *Catalogul manuscriselor româneşti* (A román kéziratosok katalógusa) című nagy monográfiájában találhatunk, a 17. század utolsó harmada (1676, 1681) és a 20. század első negyede (1921) között keletkeztek, néhány példányuk a 19. század második felében,[63] tehát abban az időszakban, amikor a bálványospataki tudományos, Szőcs József már élt, és tanítványa, a vele „köttetésben lévő" Gábor János is megszületett. Egy a 19. század végén keletkezett kéziratosban már a korabeli néprajzi feljegyzések nyomai is fel-

[54] Migne 1844–1856, PL–XLI. 151, 179: De Civ. Dei V.IX,4 (angelos diaboli), VI.IV,1 (immundi spiriti).

[55] Migne 1844–1856, PL–XLI. 238: De Civ. Dei VIII.XIV,1.

[56] Migne 1844–1856, PL–XLI. 724: De Civ. Dei. XXI.X,1: „daemonibus corpora [...] ex [...] aere crasso atque humido".

[57] Migne 1844–1856, PL–XLI. 785–786: De Civ. Dei. XXII.XXII,3.

[58] Migne 1844–1856, PL–LIX. 110C–116D: Adv. Androm. sen.

[59] Hasdeu 1878–1881, II. 171–178, 263–298.

[60] Így például Gaster 1883, 427: *Blestem* (Átok, 1784); 1891, I. 228: *Molitvá de drăciĭ şi farmece* (Ördögökről és rontásokról való könyörgés, 1650–1675); Teodorescu-Kirileanu 1904, 86–87: *Rugăciuni, Blestem Marelui Vasile* (Imák, Nagy Szt. Baszileiosz exorcizmusai); Gorovei 1931, 41–49; Timotin 2010, 12–26, 237–369; vö. Ştrempel 1978–1992, I. 76, 80, 118, 229, 230, 241–242, 254, 259, 279, 291, 314, 352, 356, 358 [BAR 270, 284, 468, 1118, 1123, 1155, 1201, 1223, 1296, 1320, 1391, 1502, 1517, 1524] II. 37, 49, 55, 80, 81, 204, 219, 262, 422 [BAR 1698, 1739, 1761, 1847, 1851, 2181, 2226, 2381, 2980]; III. 34, 53, 61, 116, 129, 143, 191, 283, 333, 411, 426 [BAR 3162, 3218, 3248, 3403, 3451, 3470, 3614, 3944, 4104, 4302, 4353]; IV. 18, 46, 64, 71, 88, 107, 118, 133, 152, 155, 168, 229, 234, 267, 343, 344, 350, 353, 378, 403 [BAR 4458, 4540, 4544, 4602, 4625, 4687, 4743, 4784, 4833, 4903, 4917, 4968, 5188, 5204, 5318, 5565, 5568, 5594, 5614, 5706, 5806] BRM, I. 37–38 [617–633]; III. 463–464 [39100–39107].

[61] Gaster 1883, 428–429; Gorovei 1931, 46.

[62] CDF; DVR.

[63] Ştrempel 1978–1992, I. 259 [BAR 1223]; II. 81, 422 [BAR 1851, 2980]; III. 129, 411 [BAR 3451, 4302]; IV. 45, 64, 118, 168 [BAR 4540, 4544, 4602, 4784, 4968].

bukkannak,[64] jelezvén a ráolvasás népi hagyománya és a románság körében akkor még csak nemrégiben szárba szökkent folklórgyűjtési gyakorlat egymás mellett élését.

A betegséget okozó démonok – nemegyszer hegyen végzett lóáldozathoz kötődő – megvendégelésének képe keleti, esetleg balkáni motívum lehet, amely elsősorban a moldvai csángó magyarok egyes ráolvasóiban ismeretes,[65] de előjön a gyimesi csángók hagyományában[66] és egy székelyföldi gyűjtésben[67] is. Az említett ráolvasások többsége magyar, hét pedig román nyelven hangzott el,[68] de egyéb román variánsokról is tudunk.[69] Nemrégiben megjelent könyvében S. Ciubotaru huszonkilenc moldvai változatot tett közzé.[70] A szövegtípust *Asztalterítés a hegyen* összefoglaló névvel említi Pócs Éva.[71]

A betegségdémonok megvendégelését leíró – hasonló bajokra használatos – szövegek a magyar történeti ráolvasók (15–19. század) között ismeretlenek,[72] a 19. századi román kéziratos anyagban,[73] valamint a 19–20. század román ponyváin és folyóirataiban

[64] Ştrempel 1978–1992, IV. 195 [BAR 5072]: A kéziratosba a 19. század végén, fekete tintával és irónnal, jegyzett fel ötvenhét ráolvasót a híres néprajztudós, S. Fl. Marian veje, Prof. Mihail Cărăuşu.

[65] Diószegi V. 1960, 49–52, 100–103: *Gajcsána, Lábnik, Pusztina*; Kallós 1966, 153. o. 4–5. sz.: *Lészped*; Bosnyák 1973, 294: *Pusztina*; Bosnyák 1980, 170, 174. o. 1405, 1427, 1428. sz: *Lábnik*; Gazda – Benedek 1997, 272, 284: *Pusztina*; Erdélyi Zs. 1999, 850: *Pusztina*; Harangozó 2001, 122: *Pusztina*; Csoma 2000, 15: *Pusztina*; 2016, 159–161: *Pusztina*; Halász 2005, 252. o. 1074. sz.: *Magyarfalu*; Halász 2007, 266: *Pusztina*; Pócs (szerk.) 2014, I. 931 [XXIV.3.2]: *Pusztina* (Harangozó Imre gyűjtése).

[66] Takács Gy. 2001, 440–441; 2012b, 47; 2015b, 490–493.

[67] Ráduly 1997, 123–126.

[68] Diószegi V. 1960, 48–52, 101–103; Takács Gy. 2001, 440–441; 2012b, 47; 2015b, 490–493; Halász 2005, 252. o. 1074. sz.

[69] Teodorescu 1885, 358–359, 365–366; Marian 1886, 278, 305–307; Lupaşcu 1890, 26–27; Şez II/8: 166; X/1–2: 24; XI/1–3: 29, 46, 47, 63–64; XIII/1: 2; XIX/10: 151; XXII/2: 35; XXIII/1: 3, 25; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 504; Grigoriu-Rigo 1907, I. 32–33, 35, 36, 61–62, 110; Pamfile 1911, 18, 20, 41; Hodoş 1912, 16–17, 57; Filimon 1913, 284, 286; Georgescu-Tistu 1928, 69, 77; Gorovei 1931, 182, 263, 268–269, 367, illetve 267; Muşlea 1932, 205; Ştefănucă 1937, 203–204; Candrea 1999, 374; Şerb 1967–1970, III. 555–556; Bîrlea I. 1968, II. 377–378; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 115–116, 150–151; Cristescu 2003, 141–146, 164–165, 173–174. o. 4, 6, 9, 11, 38, 51. sz., illetve Lükő 1961, 121–122.

[70] Ciubotaru 2009, 283–288. o. 36, 38, 39, 43, 46. sz.: *de beşică* (kelésre); 291. o. 54. sz.: *de broască* (daganatra); 293, 295, 299–301, 303. o. 58, 61, 71, 73–75, 79. sz.: *de bubă neagră, de bubă rea* (pokolvarra); 304. o. 82. sz.: *de bube* (kelevényre); 325. o. 124. sz.: *de cei răi* (epilepsziára); 338. o. 147. sz.: *de dalac* (dalákra); 305–308. o. 83–95. sz.: *bube dulci* (ótvarra).

[71] Pócs 1985–1986, II. 538–541; Pócs (szerk.) 2014, I. 928–935 [XXIV.1.1–6.3].

[72] Ilyefalvi 2014, II. 339.

[73] Timotin 2010, 349, 357–358 (CII, CX–CXI: *de cârtiţă*, takonykórra, 1805–1815; *de beşică cea rea*, pokolvarra, 1825–1826 és 19. sz. közepe).

ban, periodikáiban azonban megtalálhatók.[74] A román kéziratosok (1805-től a 19. század közepéig) és az oralitásból lejegyzett változatok (1898-tól) között, láthatjuk, csak évtizedek vannak, nincs nagyobb időbeli szakadék. Egy *sebláztól* való (de obrintit), fenti magyarcsügési szövegünkkel egyes részeiben közeli rokonságot mutató ráolvasó részletesen elmondja, hogyan szántják fel fekete ökrök húzta fekete ekékkel a fekete földet, aratják le a fekete gabonát, és viszik azt a fekete malmokba, hogy fekete lisztet őröljenek, amelyből fekete kenyeret sütnek a fekete kemencében és megvendégelik a rossz tündéreket (sfintele), a baj elmúlására:

> Fekete asztalt terítének.
> A tündéreket összehívák, / Az asztalhoz ülteték.
> Miután evének, / Eltávoztanak a völgybe,
> XY-t magát elhagyák, / Tisztán, / Fényesen.
> Mint a csillag az égen, / Mint a harmat a virágokon...[75]

Egyes *de mătrice* (kólikára való) ráolvasások a betegségdémonok lakmározását jelenítik meg, bennük a gyermekek szélgörcsét (bélkólika) okozó, testetlen gonosz puska nélkül meglövi, kéz nélkül elfogja, kés nélkül felszabdalja, tűz nélkül megsüti, üst nélkül megfőzi, tál nélkül kiszedi, kanál nélkül kiszürcsöli, száj nélkül megeszi áldozatát.[76] Ilyen szöveg ugyancsak olvasható már 19. század eleji román kéziratoson is.[77]

A démonok lakomáját elbeszélő csángó és székely szövegek *pokolszökés, pokolvar, dalák, ótvar, köldökcsemer, kelés, fogtályog* gyógyítására szolgálnak. Egy bálványospataki változatban a *buba cea rea* (pokolvar) betegségnév jön elő.[78] Az idézett ráolvasókban szereplő, a különböző betegségek megvendégelésével egybekötött áldozati szertartás közvetlen párhuzamai a rokon népek hitvilágában is fellelhetők.[79] A bajt, betegséget,

[74] RevIlust I/11: 213 (*de bube dulcĭ*, ótvarra); Luceaf II/2: 36–37 (*bube dulcĭ, pentru sănătate*, ótvarra, egészségért); Şez X/1–2: 24 (*de deochiu*, szemveréstől); X/5–6: 65 (*pentru viermi cînd se întîmplă la om*, emberbe fészkelt férgekre); X/7–8: 91 (*de mătrice*, kólikára); DVR, 49–50 (*de bube dulci*, ótvartól), 73 (*de iele*, tündérektől); ComSat I/7–8: 109 (*de cârtiță*, takonykórra); II/7–8: 115 (*de buboiu*, kelevényre); III/2–3: 25 (*de obrintează*, seblázra); Izv XVII/11–12: 418 (*de năjit*, íny- vagy fülgyulladásra), XVIII/2: 72 (*de uimă*, görvélykórra).

[75] ComSat V/7–8, 86: „Masă neagră puseră. / Pe sfintele le-adunară, / La masă le-aşezară. / După ce mâncară, / La vale ele plecară. / Pe (cutare) îl lăsară, / Curat, / Luminat. / Ca steaua 'n ceriu, / Ca roua 'n flori...". A *sfintele* fenti jelentéséhez lásd: Şaineanu 1899, 27, 280; Pamfile 1910, 25; 1916, 262, 317.

[76] LumToţ I/11: 417; Şez X/7–8: 91–95; DVR, 64–65; ComSat III/2–3: 26.

[77] Timotin 2010, 346 [XCIX]: *descântecul de brâncă* (orbáncra való ráolvasás).

[78] Takács Gy. 2012b, 47–48; 2015b, 494.

[79] Diószegi V. 1970, 168; Eliade 2001, 182; Molnár Á. 2003, 168; Takács Gy. 2012b, 70–84. A „hegyen végzett áldozat" képét hordozó ráolvasók csoportjával egy nemrégiben megjelent dolgozatban, illetve kötetben foglalkoztam kissé részletesebben (Takács Gy. 2012b, 46–84; 2015b, 489–497).

rontást hordozó gonoszok vendégül látásának – a románság ráolvasóira oly igen jellemző – képzete a csügési füzet két másik szövegében is előjön. Egyikükben a *vörös ember* (omu roşu) *vörös halat* (pieşte rosu) fog, s azzal vendégeli meg az *összes obrintyikot* (tate obrintitura), a gyulladások minden fajtájával egyetemben, hogy az Úr Anyja gyógyírt adjon a betegségre. {II.9} A másik ráolvasás szövege szerint „házasodik a nagy fekély", aki minden kelést meghív lakodalmába. {II.14} A hasonló, a betegségdémont megvendégelő gyógyító képét hordozó ráolvasók – amint láthattuk – széltében elterjedtek a románság körében.

A tündéreknek a gyógyulásért adott,[80] a halotti áldozatokhoz igen hasonló[81] áldozati jellegű lakomák, torok – bár hazai boszorkánypereink között is találhatunk idevágó adatot[82] – elsősorban a románság balkáni (főként görög, bolgár, albán) rokonságú, ortodox hagyományát jellemzik.[83] Amint Pócs Éva írja, a *mezei tündéráldozat* „az erdélyi románoknál még a 20. század elején is szokásos volt: a leterített abroszra tett áldozati étel legáltalánosabban kenyér vagy kalács és só volt, továbbá méz, egyéb édességek és tej".[84] A szerző idézi Marienescu Athanáz adatát a tündéreknek a beteg házánál, az áldozati asztalra *(szenia)* tett gyógyító, „fehér", „tiszta" áldozatról, amelyet gabonaszemekből, tojásból, új kanalakból, vajból, bazsalikomból, kezdetlen vízből, fehér kakasból vagy tyúkból, lisztből és sóból készítenek.[85] Hasonló áldozatról számol be – a Pócs Éva által ugyancsak idézett – Lazăr Şaineanu is.[86] Moldován Gergely a románságnál nagy szerepet játszó sorsnemtők, az *Urszita* nevű tündérek[87] (kettő, három, tizenkettő) megvendégeléséről tudósít, amikor azok a gyermek megszületése utáni harmadik napon megjelennek a háznál, hogy döntsenek az újszülött sorsa felett, és bejegyezzék azt a *Sors könyvé*be (Cartea sorţii).[88] {II.12/Megj.}

[80] Marienescu 1891, 4.

[81] Pócs 1986, 227.

[82] Komáromy 1910, 253; vö. Pócs 1986, 228; 2005, 297.

[83] Marienescu 1891, 4–12; Pamfile 1916, 317.

[84] Pócs 2005, 297.

[85] Marienescu 1891, 6–10; Pócs 1986, 227. Az ekkor mondott „eligéző imádság" (ráolvasó) szövegében is szerepelnek *Heródes leányai* (Sandalina, Magdalina, Rosia), akiket fentebb, a *ierodiecile* kapcsán említettem (Marienescu 1891, 8).

[86] Şaineanu 1899, 207; Pócs 1986, 227.

[87] Az *Urszita* (Ursită) jelentése itt *sorsasszony, sorstündér* (Magyar 2003, 709–711. o. 1477–1478, 1480. sz.; 2009, 292–293. o. 184–185. sz.; Takács Gy. 2004, 77–80, 361–362). A románok „hiszik, hogy mindenkinek születésekor megállapíttatik a sorsa, melyen változtatni nem lehet" (Sróth 1891, 364). A mócok szerint az *ursitoare* – két, három, tizenkét női szellem – a születés utáni hét páratlan estéin megjelennek a szülői házban, s határoznak az újszülött sorsa felől (Moldován 1897, 892).

[88] Ilyenkor, amint a szerző írja, „a bába az asztalra tiszta terítőt, arra tányérba tiszta búzalisztet, kenyeret, szöszt és ezüstpénzt tesznek. [...] Az Ursiták az ilyen szíveslátást és figyelmet azzal hálálják meg, hogy az újszülött sorsa felett aztán kedvezően döntenek. Az erdélyi részek románsága sok helyt nagyobb pompával várja a szellemeket: dúsan terített asztallal, étellel, itallal, csomó pénzzel, imádkozással; éjfélkor a bába elénekli az Ursiták énekét, a melyben a szellemek

A tündérek (iele) egyik elnevezése – a sok közül – a *Cinstitele* ('a tiszteletreméltók, a megajándékozottak, a megtiszteltek').[89] A románság *cinstele*-nek nevezi az istennők, tündérek és a velük egy társaságban járók (dudás, zászlós, kocsis, kapus) tiszteletére adott áldozatokat, ajándékokat.[90] A bajt, betegséget okozó tündérek, valamint a betegségdémonok – alkalmasint a lakóhelyükül szolgáló túlsó, fekete világban való[91] – vendégül látását esetenként a ráolvasásokban is a *cinste* ('ajándék, megvendégelés, lakoma') elnevezéssel illetik.[92] Egy ráolvasóban a fekete rovarként járó, *pază* nevű betegségdémont „kilenc búzakaláccsal, új vászonszőttessel" ajándékozzák meg, hogy cserébe elhagyja a beteget.[93] Egy kelésre használatos (de bubă) szövegben a kelevények kilencvenkilenc eredetét és fajzatát, hogy az emberi testből eltűnjenek, a völgyekbe és a patakokra küldik, ahol a leány nem fonja a copfját, a kutya nem ugat, mert ott kapnak inni és enni: „kenyeret és sót, / a maguk lakomáját".[94] Ugyanez a felfogás szerepel egyes, a legkülönbözőbb betegségekre és bajokra használt moldvai román ráolvasásokban is. Ezekben a szövegekben a tündérekhez hasonlóan a betegségeket, bajokat okozó démonokat

---

hatalmát és kiválóságát dicsőíti. A bánáti részekben a bába a gyermek fejéhez, tiszta búzából pogácsát, arra néhány krajczárt tesz, egy kis tükröt, fésűt, egy kanálba avas zsírt, hogy minden tündérnőnek jusson egy-egy pénz, legyen mit egyenek, mibe nézzenek, mivel fésülködjenek." Ebben az időszakban „még a kutyákat is elviszik a háztól a rokonokhoz, hogy ne ugassanak" (Moldován 1914, 215–216). Ez utóbbi a ráolvasókbeli *fekete világ* (lumea neagră) képét idézi, „ahol a kutyák nem ugatnak", ami azt jelentheti, az újszülött ebben az időszakban – míg e világi sorsa ki nem alakult – bizonyos tekintetben még a másvilághoz tartozik. Az *Élet Könyve* (Cartea Vieţii), *Sors Könyve* (Cartea Sorţii), amelybe a *sorstündérek* bejegyzik a sorsot, fontos szerepet játszik a románság, s ezáltal a gyimesi és hárompataki csángók egyes kisközösségeinek néphitében (Marian 1892b, 157–158; Gorovei 1909, 25; Pamfile 1910, 120–121; 1916, 17; Ofrim 2001, 46–48; Pócs 2002b, 78–82; Takács Gy. 2016, 189). Az *ursitoarele* megvendégelésének neve: *cina* (vacsora), *cinişoara ursitoarelor* (az ursziták vacsorája), *masă ursitoarelor* (az ursziták étke – Gorovei 1909, 39; Nemeti 2001, 354).

[89] Marienescu 1891, 11; Candrea 1999, 183.

[90] Marienescu 1891, 4.

[91] A tündérek gyakran az emberek településeitől távoli helyeken lakoznak: hegyekben, erdőkön, vizekben, forrásokban, tavakban, tengerekben, a levegőégben, a halottak világa melletti földben. Azokban a mitikus geográfia eszközeivel leírt, világon túli térrészletekben „ahol ember nem jár", „az Ursziták erdejében", „a világvégi rengetegben", „ahol fejsze nem csattog". Ott, „ahol a kutyák nem ugatnak", „ahol a tűz nem ég", „ahol templomot nem emelnek", vagyis „kilencvenkilenc határon túl", „a szarvasok szarván". Máskor „a levegőégben", „a mennyekben", „Istennél", „az Ursziták birodalmában", „a föld mélyén, a világ köldöke alatt" (Nemeti 2001, 351; 2002, 300, 289). Láthatjuk majd, a betegségdémonok lakóhelyét is hasonlóképpen képzeli el a román néphit. {II.8/Megj.}

[92] Tocilescu 1900, I/1. 674; Hodoş 1911, 703, 720.

[93] Marian 1892b, 39: „Iacă te cinstescŭ / Şi te dăruescŭ / Cu nouĕ colacĭ de grâŭ, / Cu o pânză nouă / Să te laşĭ de cea betégă...".

[94] Ciausanu –Fira – Popescu 1928, 137: „Bubă de nouăzeci şi nouă de neamuri, / Nouăzeci şi nouă de bubi... [...] / Du-te 'n văi, / Du-te 'n păraie, / Unde fată cosâţă nu toarce, / Câine nu latră, / C'acolo-ţi dă bere, / Demâncare, / Pâine şi sare, / Cinstea dumitale".

vendégelik meg, hogy elnyerjék a jóindulatukat, és azok végre elhagyják a beteget, másutt éppen a tisztelet, a meghívás és megvendégelés elmulasztása okozza a baj megszűntét.[95] {II.9, 14; II.9/Megj; II.14/Megj.}

A tündérek tisztelete, a számukra adott áldozat tehát a román néphit meghatározó jellemzője. Láthatjuk, a ráolvasókban szereplő szövegrészek és az elmondásukat kísérő hiedelemcselekedetek – mint a ráolvasó gyakorlatban másutt is[96] – szoros kapcsolatban lehettek egymással, a ráolvasások szövegében nemegyszer az elmondásukat kísérő cselekedetek leírását találjuk. Hogy a fenti ráolvasó elmondását milyen cselekedetek kísérték, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy a közelmúlt népi vallásosságát megvizsgálva sem a gyimesi, sem pedig a hárompataki vagy Úz menti csángóknál nem találni különösebb nyomát a *tündérhit*nek vagy a *tündérek tiszteletének*, ott inkább a *szépasszonyok* elboszorkányosodott alakja áll a középpontban, a velük kapcsolatos érintkezés pedig szinte kizárólagosan a tőlük való védekezésre korlátozódik. Tündéreknek vagy betegségdémonoknak tett áldozatokról ezen a vidéken kizárólag a ráolvasások szövegeiből értesülhetünk, ennek élő, népi gyakorlata nincs. A fentieken kívül már csak ezért is úgy gondolhatjuk, hogy a magyarcsügési ráolvasóban szereplő *jecsi dijecsi (ierodieci)*, azaz a kőlevesből álló lakomára meghívott gonosz tündérek alakja a románság folklórjából került a csügési füzetbe.

A „megkötött", „kővé vált", önmaguktól kifakadni képtelen kelések, tályogok, mirigyek szaturnuszi jellegű, halotti másvilágát idéző „kőétellel" megvendégelt daganatok közül szövegünkben a *bubă*, a *marmură*, a *dalac* és a *resfug* jönnek elő.[97] A *ku tete buba vajni császke* (cu toată buba voinicească) kifejezést *minden kemény keléssel*-ként fordítot-

[95] Egy a vráncsai Boloteştiben rögzített ráolvasóban az íny- és fülgyulladást okozó démont nem vendégelik meg, így a beteg tiszta és fénylő marad, amint az Úr hagyta; másutt az orbáncnak mondják, többé már ne lappangjon a betegben, fusson el, mert a pálinkával megtisztelték és a mézzel jól tartották. Hasonlóképpen tisztelik meg borral, vendégelik mézzel és ajándékozzák meg hímzett gyapjúszőttessel a rontó démonalakot egy Galaţi megyei szövegben is (Ciubotaru 2009, 428, 433, 449. o. 288, 294, 325. sz.: *de năjit, de orbalţ, de pocitură*). Egy dombrovéni, daganattól való szöveg szerint a Cordun-i bíró lakodalmat tartott, ahová a rossz kelevények mind a kilencvenkilenc fajtáját meghívta, őket megtisztelte és megvendégelte („Le-o cinstit, / Le-o ospătat"), csak a Koszti „békáját" (daganatát) nem, az pedig, amikor ezt meghallotta, úgy megsértődött, hogy gyökerestől kiszáradt (Ciubotaru 2009, 291. o. 54. sz.: *de broască*). Egy nagyszalanci, pokolvarra használatos ráolvasóban a havasi tisztáson terítettek asztalt, ahová meghívták valamennyi – fekete, veres, zöld, kékeslila – kelevényt, csak a Mitika száján lévő pokolvart nem hívták, és nem vendégelték meg („Numa buba cei ră, / Din gura lu Miticî, / N-o chemat-o, / N-o cinstit-o"), így az mérgében összeaszott és kiszáradt (Ciubotaru 2009, 300. o. 73. sz.: *de bubă rea*).

[96] A ráolvasók általában egymással szorosan összefüggő, egyazon cél érdekében végzett verbális és cselekvő elemekből felépülő mágikus eljárás részei (például vízvetés, önöntés, árpa „learatása"), de legalábbis bizonyos mágikus kísérőcselekedetek járulnak hozzájuk. Sok szövegtípus nem is létezhetne önállóan, az említett kísérőcselekedet nélkül (Pócs 1981a, 305; Pócs [szerk.] 2014, I.18).

[97] A kelevények „köves" jellegére utal a *reszfug* (rom. *răsfug, răsfulg*) moldvai elnevezéseinek némelyike, így például a *bolovan* ('nagy kő, kőtömb') kifejezéssel összefüggő *bolovănit* ('kimered, fel-

tam, hiszen a *voinicească* elsősorban 'erő(telje)s, jól megtermett, nagy, hatalmas' jelentéssel állhat.[98] A terminus jelentése a régi románban 'harcos, vitéz'.[99] A görög *boubón*-ból ('daganat, mirigydaganat') származó, hangtanilag az albán *bubë*vel megegyező *buba, bubă* a 'seb'-en, 'lépfené'-n túl a 'himlő' különböző fajtáit és a 'rosszindulatú pattanás'-t is jelölheti.[100]

A „ku tete Mármurá" (cu toată marmura) formában szereplő részt „az összes mirigygyel" alakban fordítottam. Ennek legfőbb oka az, hogy a *marmură*-hoz ('márvány') igen közel álló hangzású, tehát a verbális hagyományozás során könnyen félreérthető *armurar* kifejezés a román népi gyógyászatban a – lépfenével is összefüggő – különböző tályogok, rosszindulatú daganatok, mérges kelések, „mirigyek" (rom. *antrax, carbune, dalac, pustulă, malignă*) egyik szokott elnevezése.[101] Az *ármorár, armurár* egyes erdélyi román nyelvjárásokban, de a gyimesi és a moldvai csángóknál is a *farkastályog* neve,[102] amely embereken is előjöhet.[103] Fentebb láthattuk, a visszaemlékezések szerint Gábor János farkastályogra is tudott „olvasni", kimondottan erre használatos szöveg a kéziratos füzetekben azonban nem szerepel, így arra gondolhatunk, talán éppen a fejezetünkben szereplő ráolvasót használhatta az említett célra. Igaz, a gyanú árnyéka vetülhet egy másik deszkentálásra is, amely felirata szerint ugyan *Az orbáncztol valo olvasás*, ám a szövegbeli lakodalomba meghívni elmulasztott, így a betegről leszáradó pörsenés ott az ótvar *(bube dulci)*, illetve a lépfenéből származó kelevény *(carbunele)*, amelyet esetenként *armurar*-nak is neveznek. {II.14; II.14/Megj.} Az *armurar* (másként *cărbune, răsfug, băşică-cea-rea*) végső soron ugyanis a *lépfene* (antrax) népi megnevezése, azé a betegségé, amely kezdetben egyfajta kékes, és nagy fájdalommal járó kelevény formájában mutatkozik meg.[104] Az *armurar*-t éppen ezért gonosz, tisztátalan léleknek (duh rău, duh necurat) tartják.[105] Az elnevezést és annak változatait *(marmoriţoiu, marmoriţa, marmora, marmoroiu)*, amelyek között, amint láthatjuk, a csügési kéziratosban szereplő *mármurá* is felbukkan, végső soron az ördög egyik görög nevéből *(mamonasz)* eredő *mamóna*-ból („falánk ember"), *mamon*-ból („egy az ördögök közt") eredeztetik.[106]

---

tornyosul') alakváltozatát képező *bolohănit*, továbbá az annak szoros szemantikai környezetébe tartozó *bolohăneală, bolohănire, bulhănit* (Ciubotaru 2009, 256).

[98] DEX, 1168.

[99] Mihăilă 1974, 176. Egy igen archaikusnak tűnő ráolvasóban a *nyilallás* (junghiul) démona ábrázolódik vitézi környezetben, *István vajda* (Ştefan vodă) harcosai között, igaz, ló helyett *tűzvason* (cociorvă) ülve (Pamfile 1911, 41).

[100] DEX, 114–115.

[101] Candrea 1999, 239. Az említett betegségekből származó halálesetek kapcsán úgy is mondták régen a csángók: „mirigye szökött".

[102] Vajkai 1943, 171; Márton – Péntek – Vöő 1977, 49.

[103] Bakay – Harangozó 2007, 105.

[104] Golopenţia 2007, 121.

[105] Şez XIV,113; Densusianu 1968, 327; Rosetti, A. 1975, 114–115.

[106] Rosetti, A. 1975, 114.

A *Mamonu, Mamonu Mamonilor, mamuloni* megnevezések valóban előjönnek a régi román ráolvasóanyagban,[107] néhol a gonosz lelkek „ellenkező nemű" párjukkal együtt *(mamulanĭ–mamulóĭce)* szerepelnek a rontó erők, így a sárkányok és sárkányasszonyok *(zmeĭ–zmeóĭce)*, az oroszlánok és oroszlánasszonyok *(leĭ–leóĭce)*, az ördögök és ördögasszonyok *(dĭavolĭ–dĭevolóĭce)* között.[108] A csügési kéziratosban szereplő *mármurá*-hoz igen hasonló alakok is előjönnek a román ráolvasásokban. A Vaszló megye délkeleti határán fekvő Docăneasa-ból származó szövegben a *marmora cu marmoroiu*,[109] egy Teleorman megyei varázslónőtől feljegyzett, szemverésre használatos ráolvasóban a *mamorniţa cu mamorniţoĭu*, egy „erdők anyjától" (de muma padurii), azaz ijedtségre, álmatlanságra való deszkentálásban a *mamorniţo*, egy rémület orvosolására alkalmas olvasásban a *mamorniţa* alakja bukkan fel, jobbára más gonoszok társaságában.[110]

Egy a Bákó megyei Albele községből származó, dalákra használatos *(de dalac)* ráolvasóban a „dalac cu armurar" („dalák a miriggyel") fordulat jelzi a két betegség szoros kapcsolatát.[111] Egy újabb, a közeli Berzuncon rögzített, azonos célú szövegben az Úr Anyja ünnepi asztalt terít és odahívja az „összes kelevényt, / Minden sebet, / Valamennyi undokságot", azonban „a dalákot, / A dalákasszonyt, / A mirigyet, / A mirigyasszonyt / Nem hívta meg", így azok, megsértődvén, a tengerbe vesztek, az általuk kínzott beteg pedig meggyógyult. A ráolvasóban a dalákkal és annak „ellenkező nemű" párjával *(dalacu şi dălăcoaica)* együtt említett mirigy és mirigyasszonny *(armorariu şi armorăroaica)* ugyancsak arra utal, az *armorar* itt is a rosszindulatú daganatok, kelések egyike.[112] Az említett szövegrész kapcsán – a fordítás során – felmerült, hogy az előszóban elhangzott ráolvasó lejegyzésekor Gábor János egy a rokon szövegekben időnként hasonló formákban szereplő – így itt is feltételezhető –, a betegségek és az őket okozó démonok rokoni viszonyaira, családjaira, nemzetségeire utaló, *cu toată neamura* ('minden rokonoddal [nyámoddal]', 'egész fajtáddal/fajzatoddal') tagmondatot értett félre.[113] Ez azonban, a fentiek alapján, igen kevéssé valószínű.

A szövegünkben a régies és tájnyelvi román *de láku* ('a dalák') alakban szereplő *dalák, dálák* betegségnév a törökös eredetű (tör. *dalak* 'lép')[114] román *dalac*-ból (tájny. *delac*) származik. A kifejezés igen régi átvétel lehet, hiszen az arománban is megvan, *dalacă* (tsz. *daláţe*, var. *duoláğe*) formában.[115] A románban a *dalac* 'lépfené'-t jelent,[116]

[107] Rosetti, A. 1975, 114–115.
[108] Tocilescu 1900, I/2. 1563 (*de deochiat*, szemverésre).
[109] Şez XIV, 113.
[110] Tocilescu 1900, I/1. 549, 596, 598.
[111] Ciubotaru 2009, 337. o. 146. sz. (*de dalac*, dalákra).
[112] Ciubotaru 2009, 338. o. 147. sz. (*de dalac*, dalákra).
[113] Takács Gy. 2015b, 306–307.
[114] Pastinszky 1922, 794; Csáki 1997, 241; 2001, 106.
[115] Papahagi 1974, 457.
[116] Şaineanu 1908, 216; Márton 1972, 257; Márton – Péntek – Vöő 1977, 113; Bakos 1991, 182; DEX, 258.

általánosabban 'kelés'-t, 'kelevény'-t, valamiféle rosszindulatú duzzanatot, daganatot, fekélyt, tályogot.[117] A *dalac* „szinonimái" a román népi gyógyászatban, a fentebb említett *armurar*-on kívül, a *talan*, a *cărbune*, a *bubă-rea* és a *băşică-cea-rea*.[118] A moldvai románság időnként a hamarosan említendő *reszfug*ot (răsfulg) is *dalac*-nak mondja.[119] A *dălac* már egy 1833-ban feljegyzett román kéziratos ráolvasó feliratában a *bube rele*-vel (pokolvar) együtt szerepel.[120] A szövegben ugyanakkor csak a kelevény (bubă) „kilencvenkilenc" fajtáját („noozeci şi noo de bube") sorolják fel – bár a „buba bubelor, muma ciumelor" („kelések kelése, csumák anyja") rész talán a dalákra vonatkozhat –, ami arra utal, a két betegségnév egymás közvetlen megfelelője lehetett.

A *dalac* a román ráolvasókban másutt is mint a kelések, tályogok, csomók egyike bukkan fel. Gyakran a különféle daganatokat, fekélyeket (például *buba, bubă* 'fekély'; *bubă neagră, bube negre, buba cea re* 'pokolvar'; *bube dulci* '[csecsemő]ótvar, ekcéma'; *buboi* 'kelevény, tályog, furunkulus') jelentő *bubă* társaságában (például *bubă cu dalac* 'dalákos kelés', *bubă de dălac* 'dalák kelése'),[121] mint csügési ráolvasásunkban is. Bizonyos szövegekben „ördögadta"-ként, a „pestis nővére"-ként aposztrofálják.[122] A rá vonatkozó adatok népünknél csak a székelység és a moldvai csángóság köréből ismeretesek,[123] ahol a szokott *dalák*on kívül – a román (feltehetően erdélyi) tájnyelvi *delac*-nak (ejtsd: tk. *gyelak*) teljesen megfelelő – *gyilak, gyilok* alakban is előfordul.[124] Arra, hogy a betegség és ráolvasással való gyógyítása a gyimesi csángóság körében ugyancsak ismert volt, utal egy általam Gyimesbükkön rögzített, román nyelvű olvasás, illetve annak régi, kéziratos változata.[125] A *dalac* magyar megfelelője a *tályog* ('daganat, kiütés, gennyfelhalmozódás a test szövetében'; változatai: *tályák, tályék, tájok, thalo, tálló, tálé* stb.).[126]

A *reszfug* a román *răsfug-, răsfulg*-ból származik,[127] a moldvai románság a *răsfug*-on kívül *răsfoc, răsfulget, răsfulgită, răsfulgirătură, răsug* neveken is említi.[128] A reszfug jelen-

[117] Barcianu-Popovici 1886–1888, 159.

[118] Bălteanu 2003, 79; Golopenţia 2007, 121; Ciubotaru 2009, 248.

[119] Ciubotaru 2009, 256.

[120] Timotin 2010, 354 [CVII]: *De bube rele şi de dălac*. A kéziratosra lásd: Ştrempel 1978–1992, 143 [BAR 3479 125ᵛ].

[121] Gorovei 1931, 257; Pamfile 1911, 17; Candrea 1999, 239.

[122] Schmidt, W. 1866, 37; Grigoriu-Rigo 1907, I. 45.

[123] Kriza 1975, 434; Szinnyei 2003, 754; Hegedűs 1952, 184, 311; Márton 1972, 257; Márton – Péntek – Vöő 1977, 113.

[124] Kriza 1975, 434; 1873, 329; 1875, 189; Szinnyei 2003, 754.

[125] Takács Gy. 2015b, 504–506.

[126] Benkő L. 1967–1976, III. 832–833; vö. Pápai Páriz 1767, II. 342, 344; MTSz, 356, 358; Ipolyi 1872, 116–117; Horváth C. 1921, 204; Bolgár 1934, 13.

[127] Balogh Ö. 1961, 95.

[128] A *răsfulg* további elnevezései ezen a vidéken: *bolohăneală, bolohănire, bolohănit, bolovănit, bulhănit, focuşor, fulger(at), îmbolovănire, mamită, mejât, năjit, nejit, nijit(ură), stolohăneală, talan, tălănoaică, tragăn* (Ciubotaru 2009, 256).

tése 'tőgydagadás', '~gyulladás', '~os (ragályos) birkabetegség',[129] 'a juhok és kecskék ragályos betegsége, amely a tejkiválasztás megszűnésében mutatkozik meg' és 'lépfene',[130] „a tőgy gyulladása a teheneknél és birkáknál".[131] A tőgydagadással járó *reszfug* hagyományosan a *dalák*kal is összefügg. Moldvában – egyéb elnevezései mellett – a reszfugot *dalák*nak (dalac) is mondják, aligha véletlenül szerepelnek tehát ráolvasónkban is egymás mellett. A románság körében ún. *de răsfug* ráolvasások is használatosak.[132] A *reszfug* a gyimesi és a moldvai csángóságnál is megegyező jelentéssel áll, gyógyítására növényeket is használnak.[133] Amint a magyarcsügési ráolvasót követő rövid utasítás is egyértelműen jelzi, szövegünket emberek és állatok gyógyítására egyaránt használták. Maga a ráolvasó szöveg mindkét használat során változatlan maradt.

A fenti négy betegség, úgy tűnik, az archaikus népi gyógyászat felfogása szerint egymással szoros kapcsolatban áll. Egy moldvai, *tatáros nagyszánká*ra való ráolvasás bevezető sorai („Elindula tatárka / Kilenc fiával, / Kilenc lijányával, / Kilenc onokájával, / Kilenc nyepótájával, / Kilenc réze-ruzájával ...") kapcsán hangzott el, hogy a betegségek egymás *réze-ruzái* (retye-rutyái), vagyis rokonai: „Rokonyok azok a betegségek. Több módu betegség. Több rokony oda tartozik. Tartnak oda, hogy: – Én es oda való vagyok, te es, másik es. Réze-ruzák azok."[134] A betegségdémonok egymással rokonságban álló fajairól alkotott felfogás éppúgy jellemzi a magyarság, mint a románság hajdani hitvilágát és hagyományos népi gyógyászatát.[135] Az Európa-szerte elterjedt elképzelés hátterében olyan korai szövegváltozatok állnak, mint a galliai Marcellus Burdigalensis 400 körül keletkezett, de még a 16. században is többször kiadott *De medicamentis* című munkájában szereplő, mirigyre használatos ráolvasó, amelyben „kilenc mirigy nővér" („novae glandulae forores") alakja szerepel,[136] vagy egyes olyan későbbi szövegek, amelyekben a lázat okozó hét nővér („frigores, VII sorores") infernális csoportja bukkan fel.[137] A gonoszok hasonló csoportjai a románság ráolvasóiban is szerepelnek, néhol az Úr Anyjával (Maica Domnului), másutt az arkangyalok, angyalok kilencvenkilec ár-

[129] Hegedűs 1952, 184–185, 339; Márton 1972, 508; Márton – Péntek – Vöő 1977, 335.
[130] DEX, 891; Bakos 1991, 613.
[131] Ciubotaru 2009, 256.
[132] Gorovei 1931, 381.
[133] Balogh Ö. 1961, 95; Antalné Tankó 2003, 259; Hegedűs 1952, 184–185, 339; Rab – Tankó – Tankó 1980, 28–29; Márton 1972, 508; Márton – Péntek – Vöő 1977, 335.
[134] Takács Gy. 2015b, 415: Somoska (Bakos Márta gyűjtése).
[135] Takács Gy. 2015b, 306–307.
[136] Marcellus 1536, 111: Lib. I. cap. XV; vö. Marcellus 1889, 151: Lib. I. cap. XV,102. „Novem glandulae sorores, octo glandulae sorores [...], una glandula soror, novem fiunt glandulae, octo fiunt glandulae [...] una fit glandula, nulla fit glandula."
[137] Franz 1960, II. 483: „In nomine dei patris... Coniuro uos frigores, VII sorores..."; vö. 467, 474, 482.

mádiájával, a pátriárkák és szentek tiszta hadával viaskodva.[138] A szentek és gonoszok egymással megütköző serege kötetünk két ráolvasójában is megjelenik. {II.5, 7}

A betegségek (betegségdémonok) egészét összefoglaló „99 de durérer vine náté" rész jelentése „kilencvenkilenc mérges fájdalom" („99 de dureri veninate"), esetleg „kilencvenkilenc bűnös fájdalom" („99 de dureri vinovate") lehet. Utóbbi a régies *vinovăţie* ('vétség'), *vinovatu* ('vétkes, hibás, bűnös'), *vinovatiesc* ('vétkes') kifejezésekkel függ össze.[139] Jelentése szerint mindkettő megfelelne, hiszen a *vinovate* a fájdalmak ördögi, azaz nem Istentől való, bűnös voltára, míg a *veninate* – amelyet gyakran a mérges kígyó *(şearpe veninat, şarpe veninat)* jelzőjeként használtak a román régiségben[140] – a test általuk való megmérgezettségére utalna. A *vinovat*, mint jelző, a románság ráolvasóiban nem ritka, amint látni fogjuk, a különböző rontásokat gyakran a „bűnös fejére" („pe capulŭ celuĭ vinovatŭ"),[141] tehát az okozóra küldik vissza. {II.8/Megj.} Fonetikusan azonban a *veninat* tűnik valószínűbbnek, ezért így is fordítottam. A kifejezésben rejlő *kilencvenkilences* szám a betegségeket okozó démonok *teljességére* vonatkozik. Őket szólítja lelki küzdelemre és győzi le ráolvasásával a „tudományos" ember.

A betegségdémonok a betegségek, illetve járványok *perszonifikációi*.[142] Az archaikus elképzelés, amely szerint a betegségeket a testet megszálló, az isteni erőket onnan kiszorító démonok okozzák, népünk régi hitvilágára is jellemző volt. Az újkori gyűjtésekből származó betegségdémon-szövegek ugyanakkor jobbára a magyar nyelvterület keleti részéről – Erdély, Gyimes, Hárompatak, Moldva, Bukovina – ismertek, s a források szerint a bennük említett démonok a román néphit hasonló lényeivel vethetőek egybe,[143] így például a *csuma* (pestis) esetében, amely a balkáni szlávság körében egészen a legutóbbi nagy pestisjárványig (18. század) – s még azután is – rettegett, démonikus betegséghordozó lénynek számított. Valószínűnek tűnik tehát, hogy a magyar nyelvterület keleti részén a betegségdémon-képzetek többsége román közvetítéssel a Balkánról eredhet.[144]

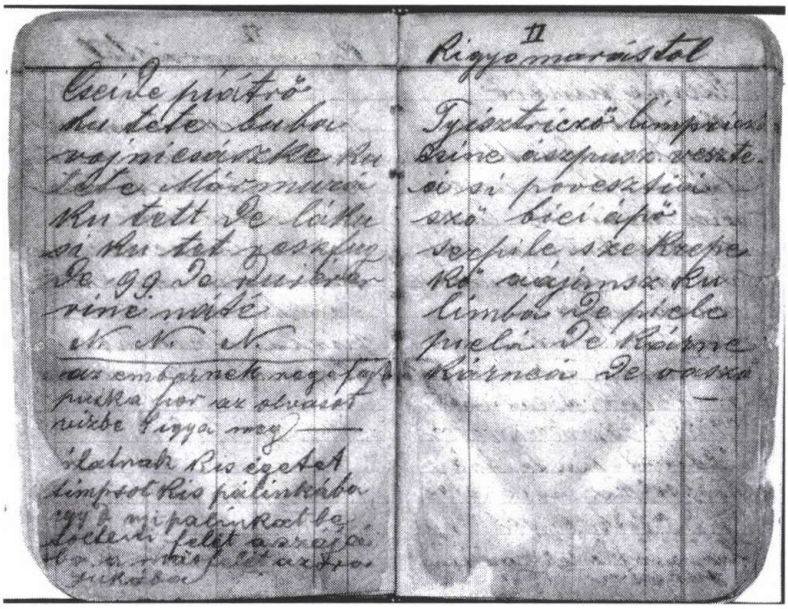
A fentiek alapján szinte bizonyosnak mondható, hogy a fejezetünkben tárgyalt ráolvasó {II.2} a gyimesi görögkatolikus románság hagyományából került a magyarcsü-

[138] Marian 1893, 150; Hodoş 1912, 12; Păsculescu 1910, 139.
[139] LEX.BUD, 756; Bobb 1822–1823, II. 550.
[140] DLR XIII/2a, 330.
[141] Marian 1893, 203, 215–216.
[142] Berde 1940, 68–69, 107–108; Nagy I. 1977, 266; Dömötör 1981, 104.
[143] *Erdély:* Versényi 1883, 140; 1901, 315–320; Lázár 1896–1898, I. 565; Pávay 1907, 299; Téglás 1912, 162; Magyary-Kossa 1929–1940, I. 359; Vajkai 1943, 112; Hoppál 1976, 69–70; Bihari 1980, 53; Magyar 2003, 91; *Gyimes:* Bihari 1980, 53; Magyar 2003, 405 (Kallós Zoltán gy.); *Hárompatak:* Takács Gy. 2004, 429; *Moldva:* Hegedűs 1952, 44; Diószegi V. 1960, 46–48; Bosnyák 1973, 291; 1980, 156. o. 1305–1306, 1308. sz.; Bihari 1980, 53; Domokos 1987, 371–372 (Bandinus-k.); *Bukovina:* Bihari 1980, 53; Bosnyák 1984, 133–137, 321–322, 327–329. A románságnál: Lükő 1961, 130; Candrea 1999, 165–167; Eliade 1988, 315.
[144] Jung 1988, 284.

gési kéziratosba. A szöveg és az annak hátterében megbúvó hitvilág ugyanis – amint a fentebbi megjegyzésekből világosan látható – olyan nyilvánvaló és szoros kapcsolatban áll még a távolabbi vidékek román folklórjával is, hogy a fenti megállapítás egészen kézenfekvőnek tűnik.

II.3
kigyomarástol

11v 12r

[12r] Tyisztricző limpricző / csine ászpusz veszte-
á si povesztiá / sző biei ápő
serpile sze krepe / kő ouájunsz ku
límba de piele / pielá de kárne / kárnea de vasző[145]

[Tarkabarka férgecske, / aki a hírt
és a beszélyt mondta, / igyék vizet.
Hasadjanak meg a kígyók, / mert nyelved
a bőrhöz kented, / a bőrt a húshoz, / a húst a csonthoz.]

[145] Ráolvasónk, helyes románsággal: Pistriţă, limbriţă, / cine a spus vestea / şi povestea, / să bei[e] apă. / Şerpile să crepe, / că o ai uns cu / limba de piele, / pielea de carne, / carnea de oase. Szövegünk egy változata az *Aranykertbe' aranyfa* című kötetben is olvasható (Takács Gy. 2001, 485–486). Az itt szereplő, pontosabb fordításban a *sző biei ápő* szöveghelyen a *să bei apă* helyett, a ráolvasás szituációjából eredően (kígyómarás esetén a ráolvasást követően, még a kígyó előtt, vizet kell innia a megmartnak, esetenként a marás hírét a gyógyítóhoz vivő személynek, hogy a megmart ember vagy állat életben maradjon) a *să beie apă* fordulatot feltételezve, a szöveg értelme helyreáll: „aki a hírt és a beszélyt mondta, / igyék vizet".

MEGJEGYZÉSEK
{II.3}

Ráolvasónk, amint azt jól olvasható felirata is jelzi, *kígyómarástól* (kígyómarásra) volt használatos. Az embert vagy állatot ért kígyómarás gyógyítására szolgáló ráolvasók a magyar folklórban meglehetősen ritkák. Kígyó megállítására használatos, Szeged vidéki szöveget ugyan már 1874-ből ismerünk,[146] egy az emberben fészkelő kígyó és béka kiűzésére szolgáló 17. századi ráolvasást pedig 1915-ben tettek közzé,[147] kimondottan kígyómarás gyógyítására való ráolvasót azonban először csak 1931-ben, majd 1936-ban közöltek.[148] Fél évszázaddal később a fentieken – valamint féltucatnyi gyimesi és moldvai csángó ráolvasón – kívül csupán egyetlen, rövid és töredékes kígyómarásra használt szöveg szerepel a *Magyar ráolvasások* című összefoglaló munkában,[149] de az említetteken, egy 18. századi *Tokaji Gyógyítókönyv*-ben fellelt rövid, történeti szövegen[150] – illetve bő háromtucatnyi csíki székely, valamint gyimesi és moldvai csángó „olvasáson" – túl nem találunk újabb, kígyómarásra használatos ráolvasót a *Ráolvasások* című, legújabb nagy szövegkorpuszban sem.[151]

A másutt oly ritka, kígyómarásra való ráolvasók ugyanakkor – amint az a fenti két nagy gyűjtemény adataiból is látható – igen nagy számban jelentkeznek a csíki székelyek,[152] a gyimesi,[153] hárompataki[154] és Úz menti,[155] valamint a moldvai csángók[156] hagyományában.[157] A különös szövegbőség minden bizonnyal a régi Csíkszék területére a 17–18. századtól – jobbára zsellérként – behúzódott románság szövegfolklórjának ha-

[146] Ferenczi J. 1874, 368.

[147] Nyáry 1915, 43.

[148] Illyés E. 1931, 143: Tiszabecs; Luby 1983, 41: Fehérgyarmat.

[149] Pócs 1985–1986, II. 558 [XVI.21]: Szárazberek, Szabó Gyula gyűjtése.

[150] Ilyefalvi 2014, II. 139 [C/28.44], 151; Dobrossy – Fügedi 1979, 245–246.

[151] Pócs (szerk.) 2014, I. 78–79 [I.3.75.1–4], 140 [II.2.26.1–2], 220 [V.17.2var], 367 [VII.1.30], 425–430 [VIII.11.1–2, 12–17, 18.1–3, 19, 20.1–2, 21.1–2, 22], 457 [IX.68], 801 [XIV.6.1], 936 [XXV.1].

[152] Salamon András 1943, 10; Tánczos 2006, 149; Takács Gy. 2015b, 580–587, 589–591. o. 371–373, 376–378. sz.; Pócs (szerk.) 2014, I. 425–430 [VIII.11.18.1–3, 19, 20.1].

[153] Kallós 1959 [EA 5540], 35–39; 1962 [EA 5606], 35; 1966, 155; Bosnyák 1982, 122, 123. o. 425, 427. sz.; Salamon Anikó 1987, 197–198; Takács Gy. 2001, 465–468, 470–471, 490–491; 2015b, 563–577, 579–580. o. 353–356, 358–364, 368–370. sz.; Bakay – Harangozó 2007, 102–103; Pócs (szerk.) 2014, I. 78–79 [I.3.75.1–3], 140 [II.2.26.1–2], 367 [VII.1.30], 425–430 [VIII.12–16, 22].

[154] Takács Gy. 2001, 462–465, 472–480, 485, 488–490; Pócs (szerk.) 2014, I. 79 [I.3.75.4], 429 [VIII.20.2].

[155] Takács Gy. 2001, 468–470, 487, 493–494; 2015b, 577–579, 587–588. o. 365–367, 374–375. sz.; Daczó 2003, 280; Magyar 2009, 440. o. 511–512. sz.; Pócs (szerk.) 2014, I. 427 [VIII.17], 429–430 [VIII.21.1–2].

[156] Diószegi V. 1960, 92–93; Bosnyák 1980, 171–172. o. 1410, 1413. sz.; Halász 2005, 274–275. o. 1167–1168. sz.; Pócs (szerk.) 2014, I. 220 [V.17.2var], 801 [XIV.6.1], 936 [XXXV.1]; Csoma 2016, 174.

[157] A publikáltakon kívül tudomásom van kéziratban lévő anyagokról is (Takács Gy. 2015b, 559).

tására alakulhatott ki ezen a területen.[158] Erre a vidéken rögzített, kígyómarásra használt román szövegeken túl a román eredetűnek mondható, ma már értelem nélküli, mondókaszerű mágikus formulaként alkalmazott szövegváltozatok utalnak.[159] Láthatjuk, a csügési kéziratosban szereplő fenti szöveg maga is ilyen, minden bizonnyal hallás után, magyaros fonetikával lejegyzett, romlott román szövegvariáns. Igen jó például szolgál tehát arra, hogyan veszíthették el eredeti értelmüket – a nem anyanyelvi átörökítés során – a kígyómarásra használt román ráolvasók, egészen addig, míg már csak értelem nélküli mágikus formulaként ismételgetik őket, bár még mindig az adekvát mágikus gyógyító szituációra alkalmazva, a ráolvasást az eredeti, igaz, időnként kissé megkopott cselekedetekkel kísérve.

A csügési kéziratos ráolvasó kezdősorában *tyisztriczőként* szereplő szó a 'tarka, iromba, szeplős', illetve 'hamis, álnok, irigy, rosszindulatú, gonosz, ellenségeskedő' jelentésű, szláv eredetű román *pestriţ* (székely, csángó: *pesztric, pisztric*) *pistriţă* változatának megfelelője.[160] Hasonló jelzők (*pestriţă, prestiţă, pestriţi, prestiţi*) már egyes 18–19. századi román kéziratosok kígyómarás elleni ráolvasóiban is előjönnek, mégpedig csaknem mindig olyan kettős összetételben, amelynek első tagja ezekben a régi iratokban *iediţi, isitiţă, utiţă, jujuţă* alakban áll.[161] A népi szövegekben is szép számmal előjövő hasonló, romlott szóalakok (például *uitiţă, ist[r]iţă, iciţă, [h]estriţă, lestriţă, esdriţă, ediţă, etiţă, i[u]diţă, dediţă, [i]ederiţă, jurjiţă, jurghiţă, mâzdriţă, veveriţă, puichiţă, ciuchiţă, selivestiţă, şulimendriţă, sulemendriţă, sâlâmendriţă*)[162] közül csak némelyik bír értelemmel, mint a *(i)ediţă* (*ied* 'kecskegida', *iediţă* 'nőstény kecskegida'), a *iederiţă* (*iederă* 'borostyán'), a *veveriţă* ('mókus'), a *şulimendriţă* ('szalamandra') vagy a *puichiţă* (*pui* 'fióka, kölyök'; *pui de viperă* 'kígyófajzat, sátánfajzat').[163] A ráolvasók említett szóállományának vizsgálata alap-

[158] Láthattuk, Magyarcsügés első lakosai között románokat is találunk, mint Korruga Chirilla; igaz, némelyikük – legalább részben – már elszékelyesedett, mint a falualapító őstelepes, Kádár Illés. Ugyanez mondható arról a vidékről is, ahonnan, majd kétszáz esztendővel később, Gábor János a kéziratos füzeteiben található ráolvasókat vehette, azaz a gyimesbükki Bálványospataka, Tarhavaspataka, valamint a Tatros forrása alatti Bükkloka környékéről.

[159] Takács Gy. 2012a, 415–477; 2015b 559–606.

[160] Bobb 1822–1823, II. 182; Lex. Bud. II. 499, 508; Klein 1944, 397; Márton 1972, 466; Márton – Péntek – Vöő 1977, 304; Şaineanu 1908, 478; DEX, 785; Bakos 1991, 540. A kígyó „kétszínűségére" utal már egy 1828-ban lejegyzett román ráolvasó *harmasariu negru-balai* ('fekete-szőke szőrű csődör') kifejezése is (Timotin 2010, 95, 286 [XLV]).

[161] Timotin 2010, 281 [XL]: *iediţi pestriţi* (1784–1785); 283 [XLII]: *iediţi prestiţi* (18–19. sz.); 285 [XLIV]: *jujuţă pestriţă* (1825–1826); 286 [XLV]: *utiţă prestiţă* (1828); 288 [XLVII]: *jujuţă pestriţă* (19. század közepe).

[162] Teodorescu 1885, 394–395; LumToţ I/7: 284; Marian 1886, 226, 227, 228; 1898–1901, II. 199; Lupaşcu 1890, 33 [No. 34, 35]; Şez. I, 118, 200; II, 89, 164; III, 118; VII, 19; XIII, 12; XIV, 119; XVI, 59; XIX, 152; XXIV, 73; Tocilescu 1900, I/1. 594; I/2. 1550; 1981, III. 300–303; Niculiţă-Voronca 1903, I. 843–855; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 503; Grigoriu-Rigo 1907, II. 14; Păsculescu 1910, 148; Hodoş 1912, 71; Bîrlea I. 1968, II. 366, 367, 397, 398; Rosetti, A. 1975, 86–87; Candrea 1999, 339–340; Ciubotaru 2009, 185, 503.

[163] Vö. Mt 3,7: „pui de năpîrci" („viperák fajzata").

ján úgy tűnik, hogy eredetileg az értelemmel bíró változatok – vagy legalább azok egy része – is a görög eredetűnek vélhető, romlott szóalakok közé tartoztak, amelyek csupán a későbbi, népi használat során formálódtak át úgy, hogy ezek a torz alakzatok valamiféle, általában a ráolvasók mögött munkáló hitvilágba illeszkedő valós jelentéssel is telítődtek. Mind a romlott, mind a sajátlagos jelentéssel bíró variánsok esetében ugyanakkor természetesen felvetődik a tabunévként való alkalmazás kérdése is.

Az említett, amint láthatjuk, részben egyházi – görög és szláv – tradícióra visszanyúló kifejezések közül az *istiţă* talán a görög *sztéthi*ből ('megállj') származik,[164] a *iediţă* pedig – Gh. D. Teodorescu szerint – a görög *endü(n)*óból ('betakar, felöltöztet') eredhet, és a kígyó pikkelyes bőrére utal.[165] Ez utóbbit erősíti meg ezekben az összetételekben a *pistriţă* (másutt *pistureţ, pisztrice, périnciri* stb.), az *azeriţă pestriţă* tehát 'tarka kígyó'-t, átvitt értelemben 'álnok kígyó'-t jelenthet, egy hidegségi szövegben *tarka kégyó* is szerepel.[166] A gúnyos *maţe-pestriţe* ('tarka-bélű') szóösszetétel 'gonosz lelkű'-t jelent,[167] a tarkaság tehát a „kétszínűség", a belső romlottság, a gonosz (ördög) általi megszállottság képzetével is kapcsolatban áll. A gyimesi csángók álomfejtésében a kígyó *rossz embert* jelez.[168] A pettyesség és az álnokság, gonoszság képzete a hárompataki csángók román nyelvű, kígyómarás elleni ráolvasóiban is összekapcsolódik.[169] Vannak minderre más elméletek is. S. Fl. Marian úgy gondolja, az *idiţă* kitétel a „nőstény kígyó"-ra utal;[170] A. Rosetti felvetése szerint pedig az *ediţă* forma a *ied* ('[kecske]gida') nőnemű alakjával, a *iediţă*-val függ össze, és egy „démon, alvilági lény" megnevezése.[171] Erre utalhat több, a *iad* ('pokol'), a *ied* ('kecskegida') és a *iediţă* ('nőstény kecskegida') kifejezésekkel operáló kosteleki ráolvasó is.[172] Egyes csángó szövegekben a „pokolból jött" – tehát ördögi erőket képviselő – „gonosz kégyó"-t nem is *kígyó*nak (rom. *şarpe*), egyszerűen csak „tarká"-nak *(pistureţ)* mondják.[173] Amint azt jó néhány gyimesi és moldvai csángó ráolvasó,

[164] Candrea 1999, 339–340. A görög *sztéthi* ('megállj!') felszólítás egy görög mágikus papirusz két, kígyó elleni eljárásában is szerepel, az egyik az állat megállítására, a másik az elpusztítására volt használatos (Preisendanz 1928–1931, II. 100–101 [XIII. 249–250, 262–264]). A második mágikus eljárást leíró rész szerint a kígyót megölni akaró szakítson zöld pálmalevelet, vágja ketté annak kihúzott belét és mondja el hétszer a varázsigét („sztéthi hoti szü ei ho Apüphisz" – „megállj, mert te vagy Apophisz"), „kai eütheósz [ho ophisz] szkiszthészetai é rhagészetai" („és [a kígyó] tüstént elszakad vagy meghasad").

[165] Teodorescu 1885, 395.

[166] Kallós 1966, 155.

[167] Şaineanu 1908, 478; DEX, 605, 785; Bakos 1991, 427.

[168] Bosnyák 1982, 110. o. 356. sz.

[169] Takács Gy. 2001, 475, 477, 480.

[170] Timotin 2010, 93.

[171] Rosetti, A. 1975, 86; vö. Timotin 2010, 93, 281 [XL], 283 [XLII], 382.

[172] Takács Gy. 2001, 475–478; 2012a, 459.

[173] Takács Gy. 2001, 381–382: „Tună în cer, / Fulgeră-n pământ. / O ieşit un pistureţ în iarbă, / Din iarbă în păr..." („Görget az égbe', / Villámlik a fődön. / Kibujik egy kégyo a fűbe, / Belébujik a szőrbe..." – Gyimesbükk, Tarhavaspataka).

valamint román és görög párhuzamaik – amelyekben az állatanya a „szeplőtől" nyalja kölykei, borjai homlokát az igizet (szemverés) ellen – is bizonyítják, a „szeplőtlenné" tétel, a bűnös voltot jelző foltoktól való megtisztítás: *gonoszűzés*.[174]

Egy 1936-ban közölt csügési ráolvasás a kígyót „földből jött tarka Gyurká"-nak nevezi,[175] de egy későbbi gyűjtésben szereplő kosteleki ráolvasó *Ghiță pistriță* fordulatát is *tarka Gyica*-ként ('tarka Gyurka') fordították magyarra.[176] A hasonló változatok minden bizonnyal tabunévként szolgáltak,[177] mint a románságnál másutt a *gânganii* ('férgek'), a *peşti* ('halak'), a *curea* ('nadrágszíj') és a hasonló kifejezések,[178] vagy a moldvai csángóknál a *kötélvég*,[179] amelyeket – bizonyos időszakokban – a kígyó *(şarpe)* név helyett használtak, hogy önmagukat és állataikat megóvják a kígyómarástól.[180] A magyarcsügési kéziratos szövegében a *tyisztriczó* (pistriță) után szereplő *limpriczó* leginkább *limbriță*-nak írható át, amelyhez hangtanilag közel áll a *limbuță* ('nyelvecske'), valamint a *limbric(ariță)* ('bélgiliszta, orsóféreg') kifejezés.[181] A *tyisztriczó limpriczó* összetétel tehát – mint egyfajta tabunév – feltehetően a gonosz iránti megvetést, valamint a kígyómarást az ige erejével kicsinyíteni akaró törekvést egyesíti magában.

[174] Takács Gy. 2010, 350–396; 2015b, 318–321. o. 210–215. sz., valamint 339–340. A ritka ráolvasótípus gyimesi és moldvai változatokban (Kallós 1966, 148–149; Bosnyák 1973, 292; 1980, 169. o. 1393. sz.; Seres – Szabó 1989, 505; Harangozó 1998, 192; Csoma 2000, 28; 2016, 168; Oláh I. 2003, 83; Csörge 2008, 242), de egy felcsíki gyűjtésben (Vidák 2001, 118) is fellelhető. Közeli variánsok szerepelnek további moldvai gyűjtésekben is (Kallós 1966, 149–150; Bosnyák 1980, 164, 167. o. 1357, 1386. sz.). Román nyelvű szövegváltozatok – Észak- és Dél-Moldvából, Olténiából, Dél-Erdélyből, a Bánságból, illetve a görögországi arománok köréből – ugyancsak ismeretesek (Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, 296–297; Pamfile 1911, 31; Hodoş 1912, 19; Şez XXIII, 95; Gorovei 1931, 305–306; Lükő 1961, 117), amint görög nyelvű párhuzamok is. Utóbbiak egyikében a borja homlokát nyaló tehén nyálával „visszacsinálja" az igézetet (Hardie 1981, 116), a másikban pedig a fehér ünő nyalja fehér borját a tehenek rontó tekintetétől, megtörvén a szemverés hatalmát (Passalis 2011, 44–45).

[175] Rosetti, A. 1975, 87: „Ghiță pestriță din pământ ieşită".

[176] Takács Gy. 2001, 475–478.

[177] Takács Gy. 2012a, 421.

[178] Marian 1898–1901, II. 199; Candrea 1999, 277–278.

[179] Kallós 1966, 142.

[180] A kígyók tavaszi előbújásakor hajdan kígyóünnepeket tartottak a székelyek, de a románok is (Téglás 1913, 295–296; Bálint J. 1953, 58–59; Halász 2005, 121. o. 467. sz.). Utóbbiak ekkor, többek között, azért áldoztak Szent Eleknek, hogy állataikat ne marják meg a kígyók és a menyétek, ne szaggassák szét a vadak. Ha valaki ilyenkor vétett a kultikus előírások ellen, például kimondta a *kígyó* nevet, amely helyett ekkor a fentebb említett tabuneveket (*azeriță pestriță* stb.) használták, az állat marásának elkerülésére ráolvasást alkalmazhatott (Marian 1898–1901, II. 194, 199; Takács Gy. 2012a, 435; 2015b, 596–597).

[181] Klein 1944, 372; Bobb 1822–1823, I. 630; LEX.BUD, II. 353; DEX, 573; Takács Gy. 2001, 486. Moldvában igen sokfelé *limbaliță*-nak, *limbariță*-nak mondják a marhák nyelvén vagy torkán keletkezett daganatot is, amelyet másként *broască*-nak (béka) neveznek (Ciubotaru 2009, 246). Talán feltehető a torzult szóalak kapcsolata a régies román *limpire* ('nyalás, nyalakodás'), illetve a *limpitoriu* ('nyaló, nyalakodó') kifejezésekkel is (LEX.BUD, II. 354).

Hasonló kicsinyítéseket másutt is találhatunk a kígyómarásra használatos ráolvasókban. A 18. század második feléből származó, *Descântec de şarpe* (Ráolvasás kígyó[marás]tól) feliratú román kéziratos szövegben szereplő *viespe împăcată* jelzős összetételben[182] szereplő *viespe* például éppúgy jelenthet 'darázs'-t (állattanilag), mint 'kígyó'-t vagy 'viperá'-t (átvitt értelemben), az összetétel így 'csendes/nyugodt darázs'-ként, de 'békés/megelégedett kígyó'-ként is érthető. Ugyanez a mágikus eljárás a későbbi népi szövegekben is tetten érhető. Egyes ráolvasókban a román *muscă* ('légy, méh'), illetve plurálisa *(muşte)* torzult formái *(muszka, muszke; mustyi)* szerepelnek,[183] egy hasonló felfogást tükröző, észak-moldvai román szövegben az anyajuhot *szúnyog* (ţânţare),[184] egy máramarosiban *bogár* (gândacŭ),[185] egy olténiaiban *tarka madár* (pasere pestriţă),[186] egy gyimesiben *az uszturuc madár*[187] marja meg. (Ez utóbbi kettő a *pestriţ[ă]* és az *uszturuc* alakok révén akár össze is függhet egymással.) A ráolvasó személy tehát a kígyó marását egy ugyancsak „harapós", ám veszélytelenebb lény csípésével azonosítja, azaz kicsinyíti azt, ezáltal is könnyítvén a gyógyulást.[188] Az eljárás alapjául szolgáló képzet a bajok elhárítására alkalmazott román és magyar *visszaszámláló ráolvasók*kal is kapcsolatban

[182] Timotin 2010, 282 [XLI]: „Viespe împăcată au sărit în piele, din piele în carne, din carne în os" („Békés darázs felszöktél a bőrre, bőrből a húsba, húsból a csontra").

[183] Takács Gy. 2001, 489; 2012a, 456–457; 2015b, 579–580, 601–602. Az említett szövegek többsége gyimesfelsőloki eredetű.

[184] Niculiţă-Voronca 1903, I. 844; Gorovei 1931, 396.

[185] Simonŭ 1894 (Min I/7), 95; Gorovei 1931, 402.

[186] Tocilescu 1900, I/2. 1527.

[187] Kallós 1966, 155: „Ezt a szenes csutakot megmarta az uszturuc madár szép tiszta fojó víz mosd el".

[188] A románok gyakran megegyező szövegeket használnak a *kígyómarás*on (muşcătură de şarpe) kívül a *menyétmarás*ra (muşcătură de nevăstuică), s ugyanígy a *gyík* (şopârlă, şopârliţă) által megmartak gyógyítására is. Ezeket a vad, mérges, csípős, rémítő teremtményeket *dih(ulu)*-nak, összefoglalóan *dihanie*-nek ('dúvad, fenevad, vadállat, behemót') nevezik (Teodorescu 1885, 394; Marian 1886, 226; Gorovei 1931, 395–401; Bîrlea I. 1968, II. 397). Egyes szövegekben a *dihu* magát a marós kígyót jelenti (Marian 1886, 224). Az 'élőlény, teremtés' tartalommal is bíró *dihanie* a szláv *dyhanije*-ből ('lélegzet, élőlény') származik (DEX, 302). Bizonyos tekintetben ide sorolhatók a fentebb említett, kisebb, ám hasonlóan mérges, csípős állatok is. Két, a munténiai Grinduból (Ialomiţa m.) származó szövegben a *şarpele dihul* („a kígyó fenevad") összetétel jön elő (LumToţ I/14: 578). Más ráolvasókban együtt említik a kígyót és a gyíkot: „Şerpe din rîu pietros. / Şopîrlă din cîmp tufos..." („Kígyó a köves folyóból. / Gyík a szálas mezőről..." – Marienescu 1971, 737). Megegyező felfogásra utalnak egyes hárompataki csángó szövegek is (Takács Gy. 2001, 462–463, 464–465). Egy 1943-ban kiadott csíkszentgyörgyi ráolvasó a kívánt hatást a menyét és a kígyó román nevének („nyivasztulyka / sárpékum") cseréjével éri el (Salamon András 1943, 10), hasonlóképpen egy csíkszentmártoni, egy csekefalvi és egy csinódi ráolvasás is (Takács Gy. 2012a, 447–449; 2015b, 580–588 [371–374], 602–603; vö. Magyar 2009, 441. o. 513–514. sz.). A marós állatok közé tartozik a *farkas* is. Aligha véletlen, hogy a *farkas marása* elleni szövegeken (Timotin 2010, 290–291 [XLIX–L]: 18. század második fele) kívül a régi román kéziratos ráolvasások között vannak olyanok is, amelyeket a *kígyó* és a *farkas* marására egyaránt hasznosnak tartottak (Timotin 2010, 292–293 [LI–LII]: *De şarpe şi de lup dăscântec*, Ráolvasás kígyóra és farkasra; *Tot de şărpe şi de lup*, ugyancsak kígyóra és farkasra; mindkettő: 1833).

van,[189] ahogyan – a román hagyományban éppúgy, mint a magyarban – alkalmazzák is a visszaszámláló szövegeket a kígyómarás gyógyítására,[190] illetve a kígyókkal való találkozás elkerülésére.[191]

A ráolvasásunk szövegében is tükröződő régi hit, miszerint a marás után a kígyó azonnal a vízhez siet inni, a megmartnak pedig – a gyógyulás érdekében – meg kell előznie őt, hajdan a csángók és székelyek, de a románság körében is általánosan ismert volt,[192] utóbbihoz talán egyes korabeli kiadványok – mint a Balázsfalván, 1923-tól megjelenő *Comoara satelor* vagy az *Afirmarea* című folyóirat – is hozzájárultak.[193] Erre vonatkozó adatokat Csíkpálfalván, Csíkszentgyörgyön és Csekefalván is hallottam,[194] de a hiedelem Csíkszentmihályon ugyancsak ismert volt.[195] Az elképzelés, amely már 18–19. századi román kéziratos ráolvasókban felbukkan,[196] a gyimesi magyar és a távolabbi vidékek román szövegeiben[197] egyaránt megjelenik, vagyis a ráolvasásokban is hagyományozódó tudás a mindenkori cselekedetekkel – itt is, ott is – tökéletes összhangban van.

Egy Artur Gorovei nagy ráolvasó-gyűjteményében szereplő, Suceava megyei ráolvasó a hírhozót – aki közvetítő szerepet játszik a megmart személy (vagy állat) és a ráolvasó „tudományos" között – szólítja fel vízivásra,[198] egy Nicolae Păsculescu által közölt huszvárosi szöveg szerint ugyancsak őneki kell kiinnia a poharat.[199] Egy 18–19. századi kéziratosban ránk maradt ráolvasáshoz csatolt utasítás szerint is a hírt hozónak kell

[189] Gorovei 1937, 162–170: *Enumeraţie*; Candrea 1999, 349–354: *Eliminare*; Pócs 1985–1986, I. 153–154 [VII.88.1–VII.92]; Pócs (szerk.) 2014, I. 218–248 [V.16.1–V.91].

[190] ComSat II/5–6: 96; Bosnyák 1980, 171. o. 1410. sz. (Klézse, Moldva).

[191] Min IV/10: 94.

[192] Diószegi V. 1960, 92–93; Kallós 1966, 155; Erdész 1984, 42; Zólyomi 1986 [EA 23003], 8; Takács Gy. 2001, 486; Halász 2005, 275. o. 1168. sz.; Şez VI, 58; Candrea 1999, 108.

[193] ComSat III/2–3: 17. Az 1923 januárja és 1927 decembere között megjelent folyóiratban sok egyéb (így például népdalok, hiedelmek, fejtörők, közmondások, kolindák, népballadák, mesék, legendák) mellett ötven ráolvasás is található (Niculescu 1967, 107–114); Afirm IV/8–9, 110.

[194] Takács Gy. 2015b, 586, 589, 605.

[195] Szőcs V. – Szőcs A. 2008, 219.

[196] Timotin 2010, 283 [XLII]: „cine i-au adus veste să be apă" („aki a hírt hozta neki, igyék vizet" – *Descântec de şărpi*, ráolvasás kígyóra). A kéziratos adataira lásd: Ştrempel 1978–1992, I. 230 [1123].

[197] Teodorescu 1885, 394–395; Marian 1886, 224, 226, 227, 228; Şez I, 118; II, 89, 164; XIII, 12; XIX, 152; Tocilescu 1900, I. 594; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 417; Gorovei 1931, 397–398; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 302. Erre utal egy 19. század eleji román kéziratosban olvasható szöveg is (Timotin 2010, 287 [XLVI]: *Pentru şărpi*, kígyóra).

[198] Gorovei 1931, 397: „...cine ţi-a adus vestea / să-ţi beie apa..." („aki a hírt hozta neked / igya meg a vizedet").

[199] Păsculescu 1910, 149 [52]: „...cine a adus vestea / să bea paharul." („aki a hírt hozta / igya ki a poharat" – *De şearpe*, kígyótól); vö. Gorovei 1931, 398.

innia a vízből, bár utána vinnie kell a megmartnak is, hogy igyék háromszor és locsolja meg a marást.[200] A ráolvasást követő, az átlényegített vízből való ivás hatására – egy 1828-ban lejegyzett román kéziratos ráolvasó szövege szerint – a kígyók megbűvölődnek.[201] Az ember vizet, a kígyó ugyanakkor mérget iszik egy másik régi román ráolvasásban,[202] de ugyanez a képzet szerepel egy vráncsai (Boloteşti) és egy Bákó megyei (Albele) román,[203] valamint egy a moldvai magyarság körében rögzített, de ugyancsak románul elmondott szövegben is.[204] A kígyómarás hírét hozó – éppen a vízivással – „kiszívja" a ráolvasóban felsorolt „mindenféle és bárhonnan való kígyó" („şarpe de toate feliurile şi de toate locurile") mérgét, tudhatjuk meg egy 1766 és 1777 között keletkezett, vegyes feljegyzéseket tartalmazó kéziratosban fellelt ráolvasóból.[205] Minden bizonnyal erre utal jó néhány, különböző forrásokban ránk maradt, más-más tájegységről származó,

[200] Timotin 2010, 283 [XLII].

[201] Timotin 2010, 286 [XLV]: „cine au adus văste să bei<e> apă, şarpile să înrăpi" („aki a hírt hozta, igyon vizet, hogy bűvölődjenek meg a kígyók" – *Descântec de şărpe când te muşcă*, ráolvasás a kígyótól, amikor megmar 1828). A kéziratos és a ráolvasó adatait lásd: Ştrempel 1978–1992, III. 191 [8614, F. 69^{r}].

[202] Şez I/4: 118: „Cine a auzi povestea / să-şi bee apa, / şerpele să-şi bee veninul" („Aki hallja a hírt / igya meg a vizét, / a kígyó igya meg a mérgét").

[203] Ciubotaru 2009, 185.o. ill. 503. o. 402. sz.: „...Cine a adus vestea, / Să bea apa / Şi şarpele / Să-şi bea veninul!" („Aki a hírt hozta, / Igyon vizet, / És a kígyó / Igyék mérget!"); „Şarpele să-şi bea veninul / Şi Ion să-şi bea apa" („A kígyó igyék mérget / És János igyon vizet" – *de şarpe*, kígyótól).

[204] Diószegi V. 1960, 93: „...cine ti-o adus vestea / să be apă / şarpele veninul" („...ki hozta a hírt / igyék vizet / a kígyó mérget").

[205] Timotin 2010, 289 [XLVIII]: „Şarpe din munte, cine veaste ţi-au adus veninul ţi-au supt, / şarpe din câmp, cine veaste ţi-au adus veninul, ţi-au supt, şarpe negru, cine veaste ţi-au adus veninul ţi-au supt, şarpe gheaoş, cine veaste ţi-au adus veninul ţi-au supt, şarpe galben cine veaste ţi-au adus veninul ţi-au supt, şarpe alb, cine veaste ţi-au adus veninul ţi-au supt, şarpe de toate feliurile şi de toate locurile..." („Havasi kígyó, aki a hírt hozta, mérgedet kiszívta, / mezei kígyó, aki a hírt hozta, mérgedet kiszívta, / fekete kígyó, aki a hírt hozta, mérgedet kiszívta, / sáros kígyó, aki a hírt hozta, mérgedet kiszívta, / sárga kígyó, aki a hírt hozta, mérgedet kiszívta, / fehér kígyó, aki a hírt hozta, mérgedet kiszívta, / mindenféle és bárhonnan való kígyó." – [*De muşcătură de şarpe*, kígyómarástól], 1777) A Ştrempel-féle leírásában a kéziratos 160^{r-v} oldalain található ráolvasó nem szerepel, ott csak a *Reţete medicale* (Orvosi receptek) összegzés olvasható (Ştrempel 1978–1992, II. 205 [2183] 160–165^{v}; vö. Timotin 2010, 96). A ráolvasóban szereplő *gheaoş* jelző értelmét E. Timotin a *gheuş* ('házi vagy vízikígyó'), *ghioş* ('fehér') vagy *gheoş* (*sfrancioc* 'nagy őrgébics') kifejezésekkel közelíti, utóbbihoz a kígyómarásra használatos ráolvasókból párhuzamokat is hoz (Timotin 2010, 97), én mindazonáltal úgy vélem, itt inkább a *gheaoş* 'agyagos vagy homokos hely'-re ('loc lutos ori nisipos') vonatkozó tartalma játszhat szerepet (https://dexonline.ro/definitie/gheao%C8%99: utolsó letöltés 2016. november 8.), ezért fordítottam – Vincze László ötlete nyomán – a jelzős szerkezetet végül a szövegbe is jobban illő 'sáros kígyó'-ként.

többnyire 19. századi népi szöveg is, amelyek egybehangzó tanúsága szerint a hírvivő megissza a kígyó mérgét,[206] illetve a kígyóval egyszerre issza meg a mérget.[207]

A közvetítő személy a szövegek szerint *hírt hoz* és *beszélyt visz*,[208] utóbbi minden bizonnyal magát a ráolvasót, illetve annak hatását jelenti. A kígyómarás hírének vitele már a 18–19. század román kéziratos ráolvasásaiban szerepel, a *hírvivő* személye magukban a szövegekben és így nyilván a mögöttük meghúzódó mágikus gyakorlatban is igen fontos.[209] Az ember által megivott *víz*, illetve a kígyó itta *méreg* képzete itt ugyanis – más rontásformákhoz (szemverés, tejelvétel) hasonlóan – arra utal, hogy a kígyómarás gyógyításában is az *élet nedvei*nek szabályozásáról van szó. Arról a *humorális patológiá*nak nevezett, már egyes ókori orvosi és etikai teóriákban (például Galénosz, a sztoikusok, Alexandriai Szt. Kelemen) is szereplő, a népi orvoslásban mindmáig élő szemléletről, amely szerint az egészség alapja a testnedvekben (vér, anyatej, ondó) van, a megfelelő mennyiségű és minőségű nedvek elromlása, kicserélődése vagy a testből való távozása betegíti meg az embert.[210] A kígyómarás esetében a testnedvek rontásként értelmezett, *cseréjéről* beszélhetünk, amely „kiszárítja", azaz – a nedves–száraz / élet–halál archaikus ellentétpárja szerint – „halottá" teheti a testet.

Az élet ugyanis az éltető folyadék-szubsztanciától, „az élet vizétől" (értvén ezalatt a férfimag, a tej, a vér, az epe és a nyál elemeit éppúgy, mint a szeretetet vagy a jó kedélyt) „nedves", a halál ellenben „száraz".[211] A marás gyógyításakor végzett rituális vízivás az éltető, *jó nedvek* visszaszerzésére szolgál, a cselekedet mágikusan *visszacseréli* a nedveket, ezért iszik a kígyó, ugyanakkor, rossz nedvet, azaz a *saját mérgét*. A gyógyuláskor

[206] Gorovei 1931, 398: „Şulimendriţă / pestriţă, / cine ţi-a adus vestea / să-ţi bea veninul" („Tarka kígyó / aki a hírt hozta neked, / igya meg a mérgedet"). Miután a *şulimendriţă* (a népnyelvben másként: *sălămîzdră, solomîzdră, şulumîndriţă*) jelentése 'foltos szalamandra', tehát a kifejezés a kígyóval kapcsolatos, fentebb említett, szokott jelzők (például *uitiţă, estriţă, ediţă, dediţă, [i]lederiţă* stb.) sajátlagos értelemmel is bíró csoportjába tartozik, szövegünk másként is fordítható lenne: „Tarka / szalamandra, / aki a hírt hozta neked, / igya meg a mérgedet".

[207] LumToţ I/14 (1886), 578: „Şi şarpele dihul / Să 'şi bea veninul. / Cine duce vestea, / Vestea şi povestea / Să bea veninul / D'o dată cu dihul" („És a fenevad kígyó / Igya meg a mérgét. / Aki viszi a hírt, / A hírt és a beszélyt / Igya meg a mérget / A fenevaddal egyszerre"); „Idiţa saŭ dihul / Să-şi bea veninul; / Cine duce vestea, / Vestea şi povestea / Să bea veninul / D'o dată cu dihul" („A kígyó avagy fenevad / Igya meg a mérgét; / Aki a hírt viszi, / A hírt és a beszélyt / Igya meg a mérget / A fenevaddal együtt"); Marian 1886, 224: „Cine duce veste / veste şi poveste / să beie veninu / de-odată cu dihu" („Aki hírt visz / hírt és beszélyt / igyék mérget / a fenevaddal együtt"); vö. Gorovei 1931, 397. Ez utóbbi szövegrész, bár a régi román nyelvben a *veninu* alak nem jelentett feltétlenül határozott névelős formát, a következőképpen is fordítható lenne: „Aki hírt visz / hírt és beszélyt / igya meg a mérget / a fenevaddal együtt".

[208] Vö. például Timotin 2010, 281 [XL]: „cini au adus veste să-i ducă poveste" („aki a hírt hozta, az vigye a beszélyt" – 1784–1785); Gorovei 1931, 396: „... cine au adus veste / să ducă poveste" („akik a hírt hozták / vigyék el a beszélyt").

[209] Timotin 2010, 95–96.

[210] Oláh A. 1986, 48; Pócs 2004, 413–414, 424.

[211] Dundes 1981, 266; vö. Pócs 2004, 413–414, 423; Onians 2011, 209–271.

a megmartnak és a gyógyítónak éppen ezért, amint arra néhány, ráolvasással kapcsolatos memorat utal, nem is kell találkoznia. Egy csíkrákosi történet szerint a megmart személy odakint, a szekéren várakozik, míg szülei a gyógyító házában olvastatnak a marása ellen,[212] egy csekefalvi ráolvasás során keletkezett vizet pedig a megmart állat gazdájának, vagy a családhoz tartozó személynek kell – a tudományos házánál – meginnia, hogy az állat otthon, az udvaron meggyógyuljon.[213] Egyes román ráolvasókban – talán minden esetben túlvilági – kövön, sziklán ülő *leányalakok* (ördögi leány, szőke leány, berszánleány) vízivásától, kurjantásától hasadnak meg, roppannak szét a kígyók.[214]

A *szemverés*, mint a testnedvek elvétele kapcsán Pócs Éva hivatkozik G. M. Foster *korlátozott javak*ra (limited good) vonatkozó elméletére, mely szerint a zárt paraszttársadalmak – de voltaképpen minden emberi civilizáció – közösségi kereteiben bárki tulajdona csak a mások kárára gyarapodhat.[215] Ez a teória A. Dundes fentebb említett, a nedves–száraz/élet–halál oppozícióra alapított elméletével kombinálva – láthatjuk – a kígyómarásra használt magyar és román ráolvasók mögött álló gondolati konstrukcióra vonatkozóan is eligazíthat bennünket. A kígyómarásra való ráolvasók – és más, hasonló szövegek – alapján úgy tűnik, az említett „zárt társadalom" a pokoltól (ahonnan a kígyó jön) egészen a mennyországig (amelynek kapujából a Legtisztább Szűz meghallja a megrontott ember vagy állat jajveszékelését, sírását) tart, három világréteget foglal magában, tagja, a három isteni személyen túl, minden teremtmény, legyen az bár a megmart tehén vagy az ördögi kígyó. A testnedvek gyógyulást hozó visszacserélése, ebben a zárt közegben, a közlekedőedények képzetét idézi, a *jó nedv–rossz nedv* cseréi pedig – miután egy adott térrészt egyszerre csak egyfajta (isteni vagy ördögi) erő tarthat az uralma alatt – a *megszállottság–ördögűzés* képzetéhez kötődnek. Ugyanez a képzetkör érhető tetten a szemverés hiedelmei kapcsán vagy éppen a fejős tejhaszonállatok boszorkányok általi megrontásának esetében.[216] {II.5; II.5/Megj.}

Fentebb láthattuk, hogy a ráolvasás következtében elszakadó, meghasadó kígyó alakja már egyes görög mágikus papiruszokon felbukkant,[217] s hogy talán az ott szereplő *sztéthi* ('megállj') felszólítás torzult formái lelhetők fel bizonyos román ráolvasókban is.[218] A szövegével nyilvánvaló kapcsolatot mutató, jobbára egyházi eredetű, 18–19. szá-

[212] Gagyi – Dyekiss 2015, 351: „Pásztorok vótak az apjáék, s őt megmarta a kígyó. S ők felültették a szekérre, s elvitték Szengyörre. S őt kinnhagyták a szekéren, nem vitték bé sem. S aszmondja, hogy egyszer hát jön ki az anyja s az apja, s felülnek a szekérre, s: – Na, menyünk haza. S hát neki semmi baja nem lett abba a percbe, aszmondja: – Hát nem adott orvosságot, valamit? Hát velünk megitatott ott benn valamit, s te itt meggyógyultál a szekéren."

[213] Takács Gy. 2015b, 582–584.

[214] Birlea I. 1968, II. 397. o. 51. sz. (*de muşcătură de şarpe sau neviscă*, kígyó- és menyétmarástól); Ciubotaru 2009, 503. o. 403–404. sz. (*de şarpe*, kígyótól).

[215] Foster 1965, 293–315; Pócs 2004, 413.

[216] Dundes 1981, 265–298; Pócs 2004, 413–414, 423; Takács Gy. 2015b, 199–200.

[217] Preisendanz 1928–1931, II. 101 [XIII. 262–264].

[218] Candrea 1999, 340.

zadi román kéziratos változatok alapján felmerülhet, hogy a csügési füzetbe valószínűleg 1918 őszén (vagy nem sokkal később) lejegyzett, kígyómarás elleni ráolvasó – ha nem is közvetlen – előzménye valamely hasonló, száz-százhúsz évvel korábbi kéziratos lehetett. Láthattuk, a gyimesi görögkatolikusoknak már 1787-ben volt egy kis, mintegy hetven lelket befogadni képes – 1750 előtt épített[219] – fakápolnájuk,[220] amelyet később, mert már nem fértek el benne, megnagyobbítottak.[221] Minden bizonnyal ebből a közösségből való, és talán a gyimesi görögkatolikus papság paraliturgikus gyakorlatából ered ráolvasónk, különös tekintettel arra, hogy Szőcs József, akinek repertoárjából a szöveg feltételezhetően származik, amint fentebb említettem, kántorkodással is foglalkozott.

A magyarcsügési kéziratos ráolvasásban is szereplő, „meghasadó" kígyók néphitbeli képzete tehát elsősorban a keleti egyház mágikus gyakorlatához kötődhet. Egy román közmondás szerint „a kígyó bőrében az ördög rejtezik".[222] Magyarfalui és klézsei adatok szerint a bűnösöket a pokolbeli tűzben a kígyók és a hétfejű sárkány bántják, szívják, rágják, egy újholdkor mondandó ráolvasó pedig a betegséget küldi a kígyóknak és a sárkányoknak, vagyis a fekete másvilágba.[223] A néphit a kígyómarást is a gonoszok (démonok) által okozott rontások körébe sorolja, így orvosolása a hagyományos gonoszűző lélekgyógyászat része, amelynek biblikus, illetve apokrif gyökerei vannak. Az *Apostolok cselekedetei* szerint a hajótörést szenvedett Szent Pált rőzsegyűjtés közben vipera marja meg, mérge azonban nem árt az apostolnak, akit ezért a helybeliek istennek tartanak.[224] A 2. század végén keletkezett *Tamás evangélium* egyik görög változatában (Evangelium Thomae Graece A) olvasható az a történet, amelyben a gyermek Jézus fúvásától a kígyó széthasad, és a megmart Jakab visszanyeri egészségét.[225]

A görög szövegben szereplő *kai to thérion erragé* ('és a [vad]állat széthasadt') sor a görög mágikus papiruszokéval megegyező felfogásra utal: a kígyó a ráolvasás következtében elszakad, széthasad. A Jézus gyermekkorát idilli keretben elbeszélő *Tamás evangélium* bizánci változatai, bolgár közvetítéssel, már meglehetősen korán ismertek

[219] Szőcs J. 2002, 322.

[220] Antal 1992, 35: CsÁLt. Csíkszék iratai, 1787. 43 d/12.

[221] CsÁLt. Csíkszék iratai, 1802. 4172; 4212/a. Idézi: Antal 1992, 34. A kőtemplomot mintegy 80 görögkatolikus család építtette (Salamon J. 2014, 492), a Balázsfalván kiadott görögkatolikus sematizmusok szerint 1800-ban, majd 1869-ben felújították („Bis. de pétră din an. 1800, renovată în an. 1869" – ŞEM 1900, 341; vö. ŞEM 1906, 146; 1911, 121).

[222] Zanne 1895–1900, I. 653 [2498]: „In pielea şérpeluĭ se ascunde dracul".

[223] Bosnyák 1980, 16, 25. o. 33–34, 117. sz.

[224] ApCsel 28,1–6.

[225] Raffay 1905, 83: „József egyszer kiküldte Jakab fiát, hogy szedjen fát és hozza haza. A gyermek Jézus is vele ment. Mikor Jakab a rőzsét gyűjtötte, egy vipera harapta meg a kezét. A mikor dagadni kezdett és halódott, hozzá ment Jézus és ráfújt a harapásra s azonnal megszünt a fájdalom; az állat pedig szétpattant és attól fogva Jakab egészséges maradt."; Vö. Tischendorf 1876, XXVI–XLVIII, 154–155; Adamik 1996, 23, 145.

voltak a románság körében,[226] így nem meglepő, hogy a ráolvasás következtében meghasadó kígyóhoz fűződő hagyomány még 19. századi, egyházi eredetű, román nyelvű kéziratosokon is felbukkan. Az 1793-ban felszentelt, Botoşan megyei Vorona kolostor könyvtárából származó, vegyes feljegyzéseket tartalmazó, 1828-ra datálható kéziratos kötetbe[227] bejegyzett, kígyómarásra való ráolvasó szövege ugyancsak a kígyók meghasadására utal: „aki hírt hozott, igyon vizet, hogy a kígyók megbűvölődjenek [...] én kiátkoztam és Isten szíve megesett rajtam, s ő [a kígyó] azonmód meghasadt".[228] Ez a felfogás tükröződik néhány, a gyimesi és moldvai csángók között gyűjtött, magyar és román nyelvű, ráolvasásban is.[229] Az elképzelés a román deszkentálásokban ugyancsak megjelenik,[230] a szövegekben hagyományozódó tudás itt is – mint a székely és csángó olvasások egy csoportjánál – összhangban áll a ráolvasást kísérő, fentebb taglalt, vízivó cselekedetekkel.[231] A Jézus csodás gyógyításáról szóló apokrif történet tehát a magyarcsügési ráolvasó nyilvánvaló előképe, amit a „şerpile să crepe" („hasadjanak meg a kígyók") rész is bizonyít.

„Nyelved a bőrhöz kented, / a bőrt a húshoz, / a húst a csonthoz" – olvashatjuk ráolvasónk magyar fordításában. A gonosz, betegséget hordozó, egyes ráolvasókban *Kígyósátán*nak (Satana de şarpe),[232] másutt *Júdás*nak (Iudă) nevezett[233] ördögi kígyó az alsó világtól (pokoltól) az emberek lakta középső világig, azon belül a vérig vezető útjának – a székelység, a csángóság, de a románság ráolvasásaiban is világosan leírt – állomásai (pokol–föld–fű–szőr–bőr–hús–verőér–csont–csont hártyája/repedése–velő–vér) világosan kifejezik, hogy az infernális erő előretörésének végső célja az emberi test leg-

[226] Cartojan 1974, I. 11, 31–32.

[227] A kéziratos és a ráolvasó adatait lásd: Ştrempel 1978–1992, III. 191 [8614, F. 69r].

[228] Timotin 2010, 286 [XLV]: „...cine au adus văste să bei <e> apă, şarpile să înrăpi [...] eu l-am blăstămat şi Dumnezeu s-au îndurat, el în loc au crăpat" (*Descântec de şărpe când te muşcă*, Ráolvasás a kígyótól, amikor megmar, 1828). A ráolvasó szóhasználata („én kiátkoztam és Isten megkegyelmezett", másként „én kiátkoztam és Isten szíve megesett rajtam") az egyházi exorcizmusok szokott átokformuláit idézi.

[229] Kallós 1962 [EA 5606], 27; 1966, 155; Diószegi V. 1960, 93; Halász 2005, 275. o. 1168. sz.

[230] Teodorescu 1885, 394–395; Marian 1886, 224, 226, 227, 228; Şez. I, 118; II, 89, 164; XIII, 12; XIX, 152; Tocilescu 1900. I. 594; Tocilescu – Ţapu1981, III. 302; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 417; Gorovei 1931, 397–398.

[231] Takács Gy. 2012a, 455–456.

[232] Ciubotaru 2009, 505. o. 408. sz.

[233] Például Timotin 2010, 276 [XXXV]: „Eu purceş pre cale, pre cărarea. Când fu în madză cale, pre Iuda tîmpinai, capul ei tăiei, singile băui" („Elindulék én úton, ösvényen, / Mikor félúton valék, Júdásra bukkanék, / Fejét levágám, vérét megivám..." – *Liac de şerpe*, Kígyótól való gyógyír, 1676); LumToţ I/7, 284: „De diminéţă mĕ sculaĭ, / Toiagal de argint în mână luaĭ, / Pe cale, pe cărare mĕ plecaĭ, / Cu Iuda mĕ întâlniĭ, / Capul îl tăiaiĭ, / Sângele îl bĕuĭ..." („Reggel felkelék, / kezembe ezüst pálcát fogék, / Úton, ösvényen elindulék, / Júdással megtalálkozék, / Fejét vevém, / A vérét megivám..." – *descântec pentru şerpi*, kígyótól való ráolvasó, Jászvásár környéke).

bensőbb, szubsztanciális lényegéhez, a vérben és a vérbő szervekben székelő lélekhez[234] való eljutás, annak romlást és kárhozatos halált hozó birtokba vétele.[235] Erre utal a 17–18. század román kéziratosain szereplő, kígyómarás elleni ráolvasókban igen gyakori *peliţa* terminus,[236] amely az oralitásban élő szövegekben ugyanúgy előjön,[237] egy gyimesbükki ráolvasóban például *pieliţă*,[238] másutt – romlott formában – *pepelicá*, *pélice*, *prepelics* alakban[239] bukkan fel.

A *pieliţă* ugyanis a köznapibb *(bőr)hártyán* (vagy, ahogyan mondják, *hártyikán*) túl, talán 'héj, burok' jelentése révén, a régiségben állhatott 'személy(iség)' ('persona') tartalommal is, azaz a *pieliţă*-ba jutó gonosz kígyó a személyiség – szubsztanciális – belseje felé halad.[240] A bőr a magyar hagyományban, nyelvünkben és szokásainkban is gyakran magát az embert jelenti, helyettesíti vagy szimbolizálja.[241] A világok között vezető, vertikális utat írják le a gyimesi, hárompataki, Úz menti csángók és a moldvai csángó magyarok kígyómarás elleni – magyarul és románul mondott – olvasásai.[242] Egyes

[234] Takács Gy. 2015b, 254–255.

[235] Tánczos 2005, 67–68; Takács Gy. 2001, 469; 2002, 122; 2012a, 431–433; 2015b, 597–598.

[236] Timotin 2010, 281 [XL]: *Discântec pentru şărpi* (ráolvasás kígyóra, 1784–1785); 283 [XLII]: *Descântec de şărpi* (ráolvasás kígyótól, 18–19. sz.); 284 [XLIII]: *Descântec de şărpe* (ráolvasás kígyótól, 1808–1815); 285 [XLIV]: *Descântecul şărpelui* (a kígyó ráolvasója, 1825–1826); 286 [XLV]: *Descântec de şărpe când te muşcă* (ráolvasó kígyótól, amikor megmar, 1828); 287 [XLVI]: *Pentru şărpi* (kígyóra, 19. sz. eleje); 288 [XLVII]: *Descântec pentru muşcătură de şărpe* (ráolvasó kígyómarásra, 19. század közepe).

[237] Gorovei 1931, 396–397, 399. További variánsokra való hivatkozással.

[238] Takács Gy. 2001, 465–466; 2015b, 571–572.

[239] Takács Gy. 2001, 487: *pepelicá* (Egerszék); 2015b, 566: *pélice* (Gyimesközéplok, Fő út), 577: *prepelics* (Csinód), 579: *prepelics* (Egerszék).

[240] DVL, 108. o. 3165. sz.

[241] Berde 1940, 13. A bőr a régi hitvilágban László Gyula szerint is a létező *testével*, *lényével* identikus, ezért lehetett például a részleges lovastemetkezéseknél az egész állatot a bőrrel – és a benne hagyott koponyával, csontokkal, patákkal – helyettesíteni (László 1944, 465; 1945, 219–248).

[242] Niculiţă-Voronca 1903, I. 844: „A muşcat ţânţare / pe mânzare, / în păr, din păr, / în piele, din piele, / din piele în bărdahan, / din bărdahan în rărunchi, / din rărunchi în inimă, / din inimă în plămăi..." („Megmarta a szúnyog / az anyajuhot, / a szőrbe, a szőrből, / a bőrbe, a bőrből, / bőrből a bendőbe, / bendőből a vesébe, / veséből a szívbe, / szívből a tüdőbe... "); Takács Gy. 2001, 463, 475: „Ghiţă pistriţă, / Ai ieşit în pământ, / Din pământ la iarbă, / Din iarbă la păr, / De la păr la pele, / De la pele la faggyu, / De la faggyu la carne..." („Tarka gyica, / Jöttél a fődből, / Kijöttél a fűbe, / A fűből a szőrbe, / A szőrből a bőrbe, / A bőrből a faggyuba, / A faggyubol a husba..."); „Şarpe, şerpoaică, / Ied, iediţă, / Ai venit din iad, / Din iad în pământ, / Din pământ in bungeac, / Din bungeac în iarbă, / Din iarbă ai ajuns la păr, / De la păr la pele, / De la pele la carne, / De la carne la oase...." („Kígyó, nősténykígyó, / Kecske, kecskegida. / Pokolból jöttél, / Pokolból a földre, / Földről a mohába, / Mohából a fűbe, / Fűből értél a hajhoz, / Hajtól a bőrhöz, / Bőrtől a húshoz, / Hústól a csonthoz..."). Vö. Takács Gy. 2001, 469; 2015b, 563, 567–569.

román szövegek a visszafelé vezető ösvényt,[243] mások mindkét útvonalat tartalmazzák.[244] Jászvásár (Iaşi) környéki gyűjtésből ismeretes olyan ráolvasó-pár is – a kígyótól való megszabadulásra, illetve tevékenységének meghiúsítására –, amelyek összefüggő szövege közül az elsőben a gonosz lény *(Satana, Iuda)* testburoktól *(peliţă)* húsig, hústól csontig, vagyis a test szubsztanciális belseje felé igyekvő, a másodikban pedig a csontból húsig, hústól a bőrig, azaz kifelé, az elmúlásba tartó útja ábrázolódik.[245]

Ez a sajátos „útvonal" figyelhető meg a gonoszok testből való kiűzését célzó magyar és román ráolvasók némelyikében is.[246] A test belseje felé haladó kígyó – illetve kígyó-

[243] Például: „Menj el, tisztátalan, nyilallás. / Mérges marásokkal, / A lábakból és kezekből, / A velőből és erekből, / A vérből, a húsból, / A bőrből, a sebből, / Tisztulj! Ne dagadozz, / Ne nyilallj és mocskolj..." („Du-te, spurcate, săgetate. / Cu muşcări înveninate, / Din picioare şi mîni, / Din măduă şi veni, / Din sînge, din carne, / Din piele, din rane, / Du-te! nu te îmfla, / Săgeta şi spurca..." – Marienescu 1971, 738. A szöveget először 1870-ben közölték); Gorovei 1931, 395: „Soare apune, / şerpe răpune [...] Ieşi, venin, din mână, / şi din pulpă, / din palmă / şi din talpă, / din oscior, / şi din picior, / să rămâie Cutare curat..." („A Nap leszentül, / a kígyó elpusztul [...] Távozz, méreg, a kézből, / és a lábikrából, / a tenyérből / és a láb talpából, / a csontocskából / és a lábból, / hogy maradjon ez az ember tiszta...").

[244] „Földből a fűbe, / Fűből a szőrbe, / Szőrből a bőrbe, / Bőrből a húsba, / Húsból az érbe, / Érből a csontba, / Csontból a velőbe... [...] / Velőből a csontba, / Csontból az érbe, / Érből a húsba, / Húsból a bőrbe, / Bőrből a fűbe, / Fűből a földbe" („Din pămînt în iarbî, / Din iarbî'n păr, / Din păr în cheli, / Din cheli'n carni, / Din carni'n vînî, / Din vînî'n os, / Din os în măduhî... [...] / Din măduhî'n os, / Din os în vînî, / Din vînî'n carni, / Din carni'n cheli, / Din cheli'n iarbî, / Din iarbî'n pămînt" – Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 503–504). Vö. továbbá: Alecsandri 1864, 271; Teodorescu 1885, 394; Lupaşcu 1890, 34 [No. 36]; Gaster 1891, II. 339.

[245] LumToţ I/7: 284.

[246] Kallós 1966, 151: „Vegye ki az Isten fájdalmát a csontjából a húsába, húsából a bőrire, s a bőriről vigye el a nagy magoss havasoknak a teteire, hol kakas szót nem hallnak s lovak nem nyeríteznek" (torokfájásra, torokgyíkra); Diószegi V. 1960, 76: „Ajálom boldogságos szép szűz Máriának / a hét fájdalmára s a tiszteletire, / hogy vegye ki ennek a szegény betegnek, / Katyinak az igézetet a szüviből, / májából, / fejibül, / veséjébül, / minden csontjaiból / s minden testibül" (szemverésre); Lükő 1961, 122: „Gyere ki a fejebúbjából, / A pofacsontjából: / Gyere ki a csontból a húsba, / A húsból a bőrbe, / S a bőrből kivezetlek az erdőre, / S ott hagylak a mezőkön, / A szarvasok szarván..." (Eredetije: „Să ieşi din zgârciul capului, / din umărul obrazului, / să ieşi din os în carne, / din carne în piele, / şi din piele te voiu mână în codru, / şi în câmpii te voiu lăsà / pe coarnele cerbilor..." – Gorovei 1931, 263: *de bubă*, kelésre); Şez X/7–8, 91: „Eşi diavole de la cutare cu mînie de cap [...] să ieşi de la cutare / din creierii capului / din sgîrciul nasului / din faţa obrazului, / din toate osciorelele / din toate mădulările / că eu cu tămîie te-am tămîiat / cu crucea te-am alungat, / de la cutare te-am depărtat / cu apa te-am înecat; / iar cutare a rămas curat / ca de maica precista lăsat" („Menj ki, ördög, ebből az emberből, fejének bajával [...] távozz belőle / az agyvelejéből / az orrcimpájából / az arcképéből, / minden csontocskájából / minden testrészéből / mert én tömjénnel megfüstöltelek / a kereszttel elűztelek, / erről az emberről eltávolítottalak / vízzel megöntöttelek; / ez az ember tiszta maradt / amint a Legtisztább Szűz hagyta" – *de întîmpinat*, csúzra, reumára; Drăgăneşti, Teleorman m.).

marás – útja a 18–19. század román kéziratos ráolvasóiban is szerepel.[247] A gonoszoknak a test belső részei felé haladó mozgása az ördögi betegség világunkba jutását, létesülését, az ellenkező irányú, kifelé tartó út pedig elmúlását, megsemmisülését, eredeti lakhelyére, a sötét másvilágba való visszahúzódását jelképezi.[248] A világunk és a másvilág közötti *vertikális* utazás mellett a románság ráolvasóiban ismeretes a *horizontális* „átjárás" lehetősége is. Ennek során a kettős tagolású – emberi és természetfölötti részből álló – térszerkezetben juthat el a gyógyító tudományos által elűzött rontás a *kilencedik gázlóig*, a *kilencedik határig*, a *kilencedik faluig*, azaz a gonoszok, holtak lakta térfélig, ahonnan jött. {II.8/Megj; III.1/Megj.}

Arra vonatkozóan, hogyan, milyen kísérő cselekedetektől övezve, hányszor, mely napszak(ok)ban használhatta Gábor János a kígyómarás elleni ráolvasót, a kéziratosban – mondhatni – semmiféle fogódzót nem találunk. Egyedül a fentebb már érintett, a ráolvasást követő vízivásra vonatkozó rész („aki a hírt és a beszélyt mondta, / igyék vizet") utal arra, hogy a ráolvasó szöveget *vízre*, minden bizonnyal – ahogyan mindmáig nevezik – *kezdetlen vízre*, *szótalan vízre* mondták. A történeti források ugyan hallgatnak róluk, ám a „recens" magyar néphitben mindkét fogalom jól ismert, a ráolvasásoknál *kezdetlen vizet* éppúgy használnak, mint *szótalan vizet*, *szótlan vizet*, *(kútról) szótlanul hozott vizet*, de ismert a *(három) szótlan kút* fogalma is.[249] Az ily módon emlegetett vizet jobbára szemverés és rontás gyógyítására használták, de alkalmasnak tartották kenyér megkelesztésére is. A beteget a románság körében is gyakran *kezdetlen vízzel* (rom. *apă neîncepută*) mossák meg.[250] Az *apă neîncepută* régiesen – állítólag – *szűz víz (aqua virgo)*, az arománoknál *apă ninţipútă*, másként *apă mută*, *apă nigrită* ('szótalan víz'; vö. rom. *negraită* 'kimondhatatlan'). Ezt a vizet szótlanul, éjszaka hozzák a forrásról, patakról, csorgóról, malomárokból, s belőle a ráolvasás előtt senki nem iszik.[251] A kígyómarást hideg forrásvízre olvasván gyógyító ember alakja szerepel a *Revista Literara*

[247] Timotin 2010, 281–283 [XL–XLII], 285 [XLIV], 287–288 [XLVI–XLVII].

[248] Takács Gy. 2012a, 431–433; 2015b, 598.

[249] Pócs (szerk.) 2014, I. 227: V.41 (Hajdúszoboszló), 236: V.64 (Nyírlugos), 586: XI.19 (Gajcsána) – *kezdetlen víz*; 537: X.28.1 (Nyitrageszt), 598: XI.40.3 (Hörnyék), 631: XI.114 (Érsekcsanád), 795: XIV.1.2 (Pográny) – *szótalan víz*, *szótlan víz*; 247: V.89 (Magyarcsanád) – *szótlanul hozott víz*; 587: XI.16.1 (Lipót), 602: XI.46 (Hadikfalva) – *kútról szótlanul hozott víz*; 983: XXIX.131 (volt Bács-Bodrog megye) – *három szótalan kút*.

[250] Moldován 1888, 83–84.

[251] Pamfile 1911, 29; Ciauşanu – Fira – Popescu 1928, 133; Gorovei 1931, 96–99; Papahagi 1979, 59; Candrea 1999, 380–381; DLR I/1, 184; VII/1, 238; Golopenţia 2007, 204–206.

1902 őszén megjelent példányában szereplő ráolvasóban is.[252] Van, hogy ugyanerre források vagy patakok találkozásánál merített vizet *(apă întâlnită)* használnak.[253]

A román mágikus hagyományban alapvetően a vizek két csoportja különíthető el. Artur Gorovei klasszikus felosztását használva, beszélhetünk egyfelől *közönséges vízről* (apă ordinară), amilyen például a gazdálkodásban használatos sajtárban található, másfelől pedig *különleges vízről* (apă specială), amelyet meghatározott helyekről hoznak, és amelyek bizonyos esszenciális minőségeket kölcsönöznek a ráolvasáshoz (például *apă sfinţită, apă neîncepută*).[254] Egy másfajta felosztásban, amelyet V. Bălteanu közöl, az egyik csoport a ráolvasásoknál és egyéb mágikus praktikáknál használatos vízfajtáké (ide tartoznak a fentebb, a *kezdetlen víz* kapcsán említettek), a másik pedig a különböző mágikus akciókhoz kötődő, azok során létrejött vizeké.[255] A gyimesbükki Rakottyáson hallottam az *apă descântată* fordulatot,[256] ennek megfelelője a csügési füzetben is szereplő „olvasot viz". {II.8; II.8/Megj.} Az érintetlen víz bűvös ereje Róheim Géza szerint általános európai képzet,[257] nem csoda hát, hogy a magyar néphitben másutt – amint láthattuk – ugyancsak ismert (ha közismertnek nem is nevezhető) *kezdetlen víz* kifejezés gyakori használatban van a gyimesi, hárompataki csángók között, esetenként a csíki székelyek körében is.[258] A „kezdetlen víz" használata a 18. század második felének és

[252] RevLit XXIII/8, 138: „Mĭ-am descântat în apă de isvor / pentru ca să nu mor; / Mĭ-am descântat în apă rece / Şi muşcătură luĭ va trece; / Mĭ-am descântat cu pelin / Să mĕ curăţe de venin..." („Ráolvastam magamra a forrásvízben / hogy meg ne haljak; / Olvastam magamra a hideg vízben / És az ő marása meg fog térni; / Magamra olvastam hegyi ürömmel / Hogy megtisztítson engem a méregtől..." – *pentru muşcătura şarpeluĭ*, kígyómarásra).

[253] Bălteanu 2003, 20.

[254] Gorovei 1931, 94. Ez utóbbiaknak sokféle változata és elnevezése ismeretes, így például *apă clocite* (állott víz), *apă puturoase* (bűzhödt víz), *apă părăsite* (felhagyott víz), *apă întâlnită* (két-három forrás vagy patak találkozásából vett víz), *apă de vânturi* (három gázlóról vett víz) vagy éppen a már említett *apă neîncepută* (Gorovei 1931, 95–99; vö. Golopenţia 2007, 206–207).

[255] Bălteanu 2003, 20. Ez utóbbiak közé tartozik például az *apă descântată* (olvasott víz), az *apă de leac* (gyógyító víz), az *apă fermecată* vagy *apă vrăjită* (megbűvölt víz), az *apă de la întâlnitură* (rontástól való víz), *apă închegătoare* (megformált víz), az *apă iordanită* (megkeresztelt víz), *apă sfinţită* (szentelt víz).

[256] Takács Gy. 2015b, 349. A *megbűvölt, megigézett vizet* jelentő kifejezés a románság között széltében használatos (Gorovei 1931, 99–102).

[257] Róheim 1915, 262–269.

[258] Jómagam Csíkszentgyörgyön, Csíkszentmiklóson, a gyimesfelsőloki Sántatelekében, a gyimesbükki Tarhavason, a nagygyimesi Áldomáson és Petkipatakán, Románcsügésen, Kosteleken is hallottam. A kezdetlen vizet itt is visszafelé merítik a patakból, csorgóról, s nem isznak bele, míg a ráolvasáshoz nem használták. Ugyanott időnként *szótalan vízként* is említik (Takács Gy. 2015b, 362).

a 19. század első harmadának román kéziratos ráolvasóit is jellemzi,[259] a kifejezéssel ebben a forráscsoportban nemegyszer éppen a kígyómarásra való ráolvasások kapcsán találkozhatunk.[260] Az említett ráolvasók mellett szereplő, a szövegek elmondását kísérő mágikus cselekedeteket leíró részek, összevetve a közelmúlt gyimesi néphitével, reményeim szerint választ adhatnak a csügési füzetben olvasható szöveg használatára vonatkozó kérdések némelyikére.

A románság ráolvasáshoz használt eszközeit (szent dolgok, növények, állatok, ehető dolgok, tisztátalan dolgok stb.) A. Gorovei részletesen felsorolja.[261] A 18–19. századi román kéziratos ráolvasások kellékei E. Timotin összefoglalásában a következők: ópiumos érzéstelenítő szer *(tiriac)*,[262] kezdetlen víz *(apă neîncepută)*, bodzavessző *(boziu)*, három fűszál *(trei fire de iarbă)*, három szamártövis kóró *(trei zmicele de spin)*, három mogyoróvessző *(trei lemne de alun)*, a beteg kése *(cuţitul bolnavului)*.[263] Egy a 18. század második feléből származó, fatáblás, egészbőr kötésű könyvben népi gyógyászati vonatkozású feljegyzések mellett több ráolvasás is található, közülük kettő kígyómarásra, egy pedig az állatokat megtépő, halálra maró dühödt farkas ellen volt használatos.[264]

Mindkét kígyómarásra való ráolvasót (descântec) *kezdetlen víz*re (apă neîncepută) mondták. Egyik esetben azon a helyen, ahol a kígyómarás történt, a megmart (állat gazdájának) kését átvéve és a kezdetlen vízzel teli tálban megmosva kell a Szűz Mária és a marós, dühödt kígyó találkozását elbeszélő szöveget elmondani a víz fölött néhányszor, majd megöntözni vele a marást, és odaadni, hogy a megmart igyon is belőle. Az elvett kést visszaadni csak a harmadik napon szabad. A másik, a test belseje felé tartó kígyó „útját" elbeszélő ráolvasót bodzával, három mogyorófa vesszővel és a megmart késével mondták rá a kezdetlen vízre, majd megöntözték a marást és inni adtak a vízből.[265] Egy 1778-ra datált kötetben, vegyes feljegyzések között, orvosi receptek és ráolvasások találhatók, utóbbiak közül kettő-kettő hideglelésre (de friguri) és bélgörcsre

[259] Timotin 2010, 291 [L], 314–316 [LXXII–LXXIV], 319 [LXXVII], 361–362 [CXIV–CXV], 369 [CXXII].

[260] Timotin 2010, 278–280 [XXXVII–XXXIX], 282–283 [XLI–XLII].

[261] Gorovei 1931, 91–105.

[262] Az ópiumtartalmú érzéstelenítő szert jelentő *tiriac (teriac)* kifejezés a románba közvetlenül talán a törökből (tör. *tiryak*) került, végső forrása azonban a 'mérges állatok harapására való ellenszer' jelentésű, esetleg perzsa eredetű, ógörög, plurális *ta thériaka* lehet (DEX, 1094; Soltész – Szinyei 1875, 292). A *tiriac, tireac* terminus már 18–19. századi román kéziratos ráolvasókban felbukkan (Timotin 2010, 281 [XL]: *tiriiacul*, 1784–1785; 284 [XLIII]: *tiriiac*, 1805–1815), de a későbbiekben is használatos (Densusianu 1968, 262).

[263] Timotin 2010, 95–96. A felsorolásban nem, a ráolvasások leírásában azonban szerepel még a keresetlen talált kés *(cuţit de găsit)*, a fa *(lemnu)*, a szarv *(cornu)* és a tiszta ezüst *(argint curat)* is (Timotin 2010, 279 [XXXVIII], 280 [XXXIX]).

[264] Ştrempel 1978–1992, IV. 107 [4743: 177–186^{v}, 189–190]; Timotin 2010, 278 [XXXVII], 282 [XLI], 290 [XLIX].

[265] Timotin 2010, 278 [XXXVII], 282 [XLI].

(de mătrice), egy pedig kígyómarásra (de şărpe).[266] Ez utóbbi ráolvasóban maga a kígyó meséli el a megmart személlyel, majd a Legtisztább Szűzzel való találkozását. A szöveg alatti előírás szerint a ráolvasó személynek sietnie kell kezdetlen vízért és keresetlenül lelt késért,[267] és napjában háromszor, sorjában, összesen kilencszer kell rámondania a szöveget a megmartra, hogy az gyógyírt (leac) nyerjen.[268]

Egy vegyes feljegyzéseket (így például vértanúk életrajzát, homiliákat, orvosi recepteket, fejtörőket) tartalmazó, 1777–1784 között keletkezett kötetben szintén több ráolvasás található, melyek egyikét az öntéssel – vagy esetleg más módon – végzett rontás (fapt)[269] feloldására, míg a másikat (descântecul şărpelui) kígyómarás gyógyítására használták.[270] A *fapt*-ról, mint a rontások egyik fajtájáról később részletesebben is olvashatunk. {II.6/Megj.} A kígyómarás elleni ráolvasóban (tehát itt magában a szövegben) gyógyírként (liac) a fa, a szarv, a tiszta ezüst és a kezdetlen víz szerepel:

> Legyen a gyógyír a fából, a szarvból,
> tiszta ezüstben és a kezdetlen vízben legyen a gyógyulás.[271]

Az említett *fa* (lemn) talán itt is, mint más esetekben, három *mogyorófa (pálca)* (trei lemne de alun; trei beţişoare de alun),[272] esetleg – amint Lóvészen hallottam – nyírfahajtás lehet.[273] A román *corn* ('szarv') jelentései között is felbukkan a 'somfa',[274] így lehetséges, hogy ez a szövegrész is a szokott, három vagy kilenc vesszővel, pálcával végzett ráolvasásra utal.[275] Hogy a ráolvasók záróformuláiban oly gyakran szereplő, a tes-

[266] Ştrempel 1978–1992, II. 48–49 [1739: 15–24^{v}, 36^{r-v}]; Timotin 2010, 279 [XXXVIII], 296 [LIV], 303 [LXI], 317 [LXXV], 319 [LXXVII].

[267] A románság mágikus praktikáiban ismerik a *keresetlen lelt kést* (cuţit de găsit), a *lopott kést* (cuţit furat), a *tisztátalan kést* (cuţit spurcat), a *rezes nyelű kést* (cuţit alămat), az ún. *megkoronázott kést* (cuţit cununat), a *rezezett kést* (cuţit alămit), az *ezüstözött kést* (cuţit argintat). Néhányuk a ráolvasásokban is szerepel, mások a ráolvasást kísérő cselekedetekben használatosak (Gorovei 1931, 103–104, 346, 347; Candrea 1999, 197, 320, 345, 378, 379).

[268] Timotin 2010, 279 [XXXVIII].

[269] Klein 1944, 218; LEX. BUD. 1825, 211; Barcianu-Popovici 1886–1888, 222; DLR 1934, II/1. 49; Marian 1886, 120; Moldován 1888, 85–86; Vajkai 1943, 137–139.

[270] Ştrempel 1978–1992, III. 332–334 [4104: 118^{v}–121^{v}]; Timotin 2010, 280 [XXXIX], 326 [LXXXIV].

[271] Timotin 2010, 280 [XXXIX]: „Să fie lia<c>ul de lemnu, de cornu, argint curat şi-n apă neîncepută să fie lăcuire."

[272] Timotin 2010, 282 [XLI]: *cu 3 lemne de alun*, 285 [XLIV]: *trei bi[ţi]şoare de alun*, 288 [XLVII]: *3 beţişoare de alun*.

[273] Takács Gy. 2015b, 569.

[274] Bobb 1822–1823, I. 229: *corn lemn* 'Som-fa'; Lex. Bud. I. 140: *cornu* 'sómfa'; *toégu de cornu* 'sómfa páltza'; Klein 1944, 321: *corn* 'somfa'.

[275] Igaz, talán az sem elképzelhetetlen, hogy a *lemn* szó olyasfajta, fából készült alkalmatosságra vonatkozik, mint például a *csobolyó* (rom. *fedeleş*), amelyből, mint a pásztorok – és a falusi nép – széles övéhez (rom. *chimir*) szinte elválaszthatatlanul hozzátartozó, szarvból készült *ivótülök*ből is inni szoktak, egyéb alkalmakkor éppúgy, mint a kígyómarásra való ráolvasásnál. Ez esetben

ti-lelki tisztaságot szimbolizáló[276] *szűrt ezüstöt* (argint strecurat) idéző *tiszta ezüstöt* pontosan hogyan használták, egyáltalán használták-e, vagy éppen csak az említett záróformulák megszokott elemeként szerepel a felsorolásban, nem tudni.

Egy 1828-ra datált, már említett, a Vorona kolostor (Botoşan m.) könyvtárában fellelt, vegyes feljegyzéseket tartalmazó kötetben két ráolvasó szerepel, egyiküket (descântec de mărinit) kelésre, a másikat (Descântec de şărpe când te muşcă) pedig kígyómarásra használták.[277] A kígyó marta ember gyógyításakor a csügési füzetben szereplő ráolvasáshoz egyes részleteiben hasonló,[278] először az emberi test belseje felé tartó *tarka kígyó* (utiţă prestiţă) „útját", majd a ráolvasás és a vízivás által megbűvölt kígyó kiátkozását és széthasadását taglaló szöveget a kezdetlen vízre három fűszállal (cu 3 fire de iarbă) kell ráolvasni, majd adni belőle, hogy igyon a megmart és mossa meg a marást, hogy meggyógyuljon.[279]

Talán Gábor János is a fentiekhez hasonló mágikus cselekedetek kíséretében olvasott a kígyó marta emberekre, állatokra, a régi kéziratosokon említett eljárások némelyike ugyanis napjaink néphitét is jellemzi. A gyimesi csángók, a csíki székelyek jobbára ugyan csalánnal keverik vagy „keresztezik" a kígyómarás gyógyítására használt vizet,[280] időnként azonban három vagy kilenc szál fűvel, három szál „névtelen fű"-vel, három szál „zablevelű fű"-vel, három szál „kégyo nyelvü fűvel", kilenc darab nyírfahajtással végzik ugyanezt a cselekedetet.[281] Egy somoskai ráolvasóban a „fejér mogyoróvesszö, / fejér mogyoróbokor" képe szerepel,[282] egy fűrészfalvi (ugyancsak Moldva) szövegben maga a kígyó mondja el, hogy marását *kilenc szál magyaróágacskával* és *veres selyemcérnácskával* kell gyógyítani.[283]

A moldvaiak kígyómarás elleni gyógyító cselekedeteit legutóbb S. Ciubotaru foglalta össze *Folclorul medical din Moldova* című könyvében,[284] ahol – a fizikális eljárások

a kétféle vízivó alkalmatosság mint a ráolvasással átváltoztatott kezdetlen vizet és a benne rejlő gyógyító erőt hordozó eszköz állna egymás mellett.

[276] Gorovei 1931, 190–197.

[277] Ştrempel 1978–1992, III. 191 [3614: 67^{v}, 69]; Timotin 2010, 286 [XLV], 353 [CVI].

[278] Timotin 2010, 286 [XLV]: „cine au adus văste să bei<e> apă, şarpile să înrăpi" („aki a hírt hozta, igyon vizet, hogy bűvölődjenek meg a kígyók").

[279] Timotin 2010, 286 [XLV].

[280] Saját tapasztalataim alapján általánosnak mondható a három szál, két-három, három-négy szál, maréknyi, egy bokor csalánnal, illetve a csalánnal kevergetett vízzel való meglocsolás, megmosás, megkenés, megcsapkodás, kereszt alakban való megsúrolás, máskor a fűvel kerített vízzel való megmosás (Takács Gy. 2001, 465, 469–470, 473, 476, 478, 479, 481, 487, 489, 490; 2015b, 600).

[281] Takács Gy. 2015b, 600.

[282] Csoma 2016, 174.

[283] Gazda 1993, 27; vö. Pócs (szerk.) 2014, I. 936 [XXV.1].

[284] Ciubotaru 2009. A kötetben a szerző nyolc megye (Bacău, Botoşani, Galaţi, Iaşi, Neamţ, Suceava, Vaslui, Vrancea) közel kilencszáz falvából közöl adatokat, közöttük csaknem félezer ráolvasót.

felsorolása után – a mágikus akciók kapcsán többek között szintén utal a *kezdetlen víz* (apă neîcepută) használatára, amelyet három forrásról, kilenc kútról hoznak, és a ráolvasás kezdetéig senki nem iszik bele. Összefoglalja a ráolvasáshoz használatos növényi ágakat, hajtásokat, vesszőket is, így megemlíti a *mogyoróággal* vagy *-vesszővel*, kivált a csöves mogyoró (Corylus maxima, rom. *alun roşu*) – két-három, kilenc – hajtásával, ágacskájával való deszkentálást. A ráolvasáshoz néhol *három mogyoróvesszőt* és *három elhagyott seprűszálat* használnak, vízben áztatva („cu 3 nuiele de alun şi 3 fire de măturǎ părăsită, muiate în apă"). Egy adat szerint a megmartnak, kezében mogyoróágakkal, szótlanul, a ráolvasó tudományoshoz kell mennie, ahol felmutatja az ágakat, majd a tudományos háromszor elmondja a megfelelő szöveget.[285]

A gyógyító erejű *három mogyoróvessző* („trei vergele de alun") szerepel egy Galac megyei ráolvasóban is.[286] Amint a 17–19. századi román kéziratos ráolvasásai is, használják a *bodzát*: az ágát, egy sajtár vízzel, továbbá az ágaiból készült keresztet, de kilenc szem bodzát is, kezdetlen vízzel. Két Iaşi megyei ráolvasóban is a víz és a bodza kettőse („apa şi bozu"), illetve a *mogyorólevél, bodzalevél* és *szőlőlevél* hármasa („Frunzî di alun, / Frunzî di boz, / Frunzî di viţî di vie") szolgál az egészséget hozó gyógyírként. Ugyancsak a régi kéziratosokhoz hasonlóan, a *fű* is szerepel a gyógyító növények között, ezt ilyenkor a kerítés lécei közötti nyílásból („din rostul gardului") kell szedni. A kígyómarásra való ráolvasót gyakran „egy szuszra", „háromszor egy lélegzetre", „kilencszer egyvégtében" mondják. A gyimesi, hárompataki, Úz menti recens népi gyakorlattól távolabb eső eszközöket és módszereket nem sorolom fel.[287]

A ráolvasást a recens csángó és székely gyakorlatban páratlanul, van, hogy csak egyszer, de általában háromszor, kilencszer, három egymást követő nap kilencszer, embernek egyszer, állatnak többször mondják el, esetenként este és reggel, napfelkeltekor és napszentületkor, napfelkelte előtt és este, napfelkeltekor, délben és napnyugtakor.[288] Egyesek megkenik és meg is itatják a megmartat, mások csak megitatják, akadnak, akik a megmart tehén gazdáját vagy annak valamely családtagját itatják meg az állat gyógyulása érdekében. Ez utóbbi a kígyómarásra való csíkszéki ráolvasások talán legarchaikusabb vonása, amely – véleményem szerint – legalább a középkor hitvilágában gyökerezik.[289] Az eljárás, amint arra egyes – fentebb idézett – szövegek utalnak, már a 18–19. századi románságnál is használatban volt.

A fentiek alapján úgy vélem, Gábor János kígyómarás elleni ráolvasásához a patakból – talán napkelte előtt – merített *szótalan vizet*, valamint páratlan számú *mogyoró-*

[285] Ciubotaru 2009, 184 (Orbény, Bákó m.).

[286] Ciubotaru 2009, 184 (Nicoreşti, jud. Galaţi).

[287] Ciubotaru 2009, 184–185.

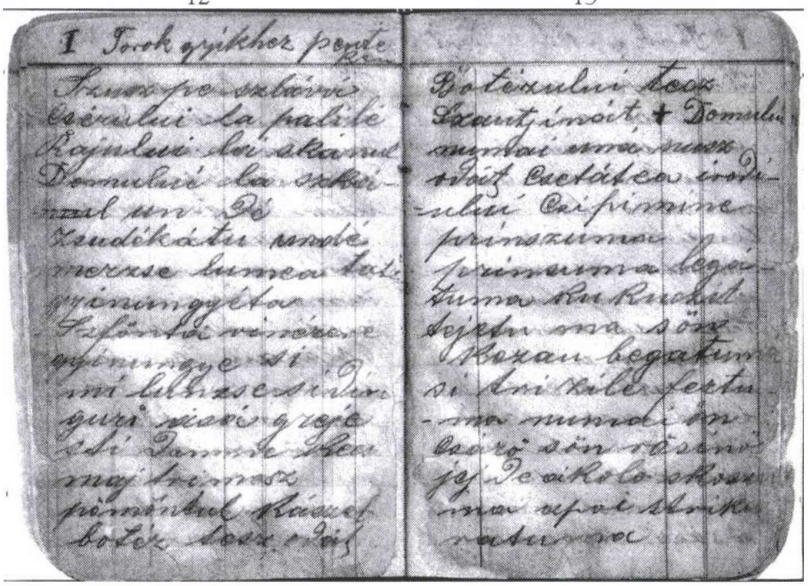
[288] Kígyómarás esetén azonnal, még *napszentület előtt* („până [sic!] a nu sfinţi soarele") kezdetlen vizet kell hozni és három szamártövist, vagy ha az nincs, mogyoróvesszőt, miközben senkivel sem szabad szóba állnunk, tudhatjuk meg egy 18–19. századi román kéziratos ráolvasó elmondásának körülményeit taglaló leírásból is (Timotin 2010, 283 [XLII]).

[289] Takács Gy. 2015b, 600.

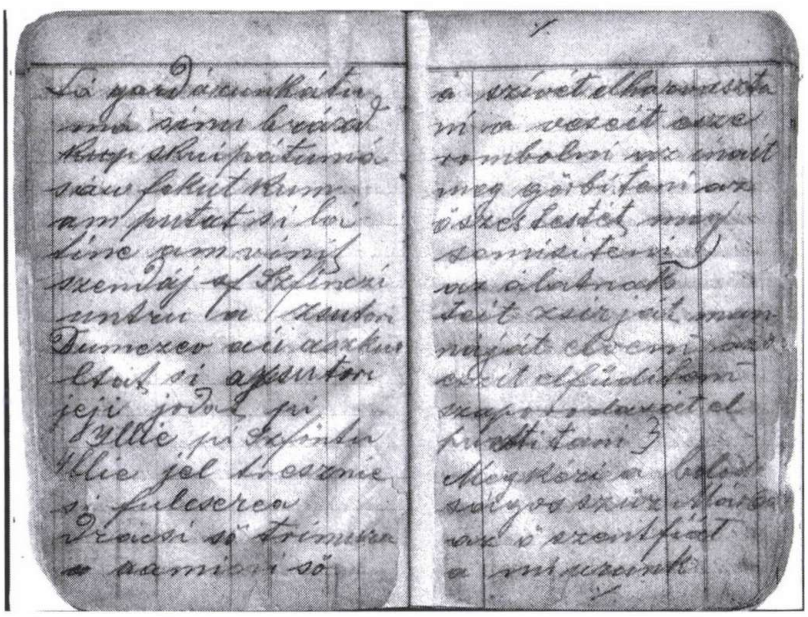
vesszőt, esetleg *fűszálat* vagy *csalánt* használhatott. A ráolvasást minden bizonnyal páratlanul, háromszor vagy kilencszer mondta, s miután a szöveg nem túl hosszú, talán egy szuszra. Összefoglalva megállapítható, hogy a magyarcsügési kéziratosban szereplő, fonetikus románsággal lejegyzett, kígyómarásra használatos ráolvasó {II.3} a vidék román deszkentálásai közé illeszkedik, tágabb értelemben pedig a románság hasonló szövegeinek körébe, amelyek eredetüket – legalább részben – bizonyosan az ortodox klérus évszázadokkal korábbi, a népi gyógyászatban megőrződött gyakorlatából vették. Amint már fentebb is megfogalmaztam, úgy gondolom, nem zárható ki az sem, hogy ez a szöveg a gyimesi görögkatolikus papság régi – 18–19. századi – paraliturgikus ráolvasó gyakorlatából származik.

II.4
Torok gyíkhez penteken

12v 13r

13v 14r

[12^{v}] Szusz pe szlává / Csérului la palilé / Rajului lá skánul
Domului la szká- / -nul un dé / zsudékátu undé
merzse lumea tate / gyinumgyéta / Szföntá vinérere
gyinumgye si / mi lunzse si din / guri ásá greje
sti damne kecs / maj trimesz / pömöntul kászel
botéz tesz odát // [13^{r}] Botézului tecz / Szantjinát + Domului
numai uná nusz / odát csetátea irodi- / -ului csipimine
prinszuma / prinszuma legá- / tuma ku kuczit
tejetu ma s ön / kezan begatumá / si tri zile fertu-
-ma numai ön / csárö s ön rösinö / jej de ákolo skoszu
ma apoi striku / ratuma // [13^{v}] Lá gard árunkátu
má sinu brázd / ~~kup~~[290] skuipátumá / s áu fakut kum
am putut si lá / tine am vinit / szemdáj ~~sf~~ Szfinczi
untru a zsutori / Dumezeu aú aszku / ltát si azsutori
jeji jodat pi / Illie pi Szföntu / Illie jel tresznie
si fulcserea / dracsi sö trimura / oamini sö...[291]

[Fenn a magasztos / égben a Mennyország / színe előtt az
Úr trónusánál az / ítélőszéknél / ahová
megy az egész világ / térdepelt / Szent Péntek
térdepel és / így zokog nekem és / szájával így szólt
tudod uram / elküldtél / hogy a földet
megkereszteljem, mindenkit egyszerre // [13^{r}]
a keresztségnek mindenki / meghódolt + az Úrnak
csak az egyik nem adta meg / magát Heródes vá- / ra engem is
elfogott / elfogott meg- / kötözött késsel
összevágott és az / üstbe berakott / és három napig fő-
zött csak / viaszban és szurokban / onnan ki-

[290] A kéziratosban szereplő szövegben ezen a helyen egy rontott *kup* szókezdetet Gábor János áthúzott, de hasonlóképpen járt el néhány sorral lejjebb is, ahol a rontott *sf* szókezdetet húzta át, hogy a *Szfinczi* (Sfinţii), azaz *Szentek(et)* szót nagybetűvel kezdhesse.

[291] A kéziratosból a következő lap hiányzik. A ráolvasó, helyes románsággal: Sus pe slava / cerului la poalele / Raiului la scaunul / Domnului la scau- / -nul unde a / judecatu' unde / merge lumea toată / genunchiat-a / Sfânta Vinere / genunchia şi / mi-l unge şi din / gură aşa grăia / Ştii Doamne căci / m-ai trimis / pământul ca să-l / botez toţi odată // Botezului toţi / s-au închinat + Domnului / numai una nu s- / -a dat cetatea Iro- / -dului Şi pe mine / prinsu-m-a / prinsu-m-a lega- / tu-m-a cu cuţit / tăiatu-m-a şi în / cazan băgatu-m-a / şi trei zile fiertu- / -m-a numai în / ceară şi în răşină / ei de acolo scosu- / -m-a apoi strecu- / ratu-m-a // La gard aruncatu- / m-a şi-n obraz / scuipatu-m-a / şi-am făcut cum / am putut şi la / tine am venit / să-mi dai [sf] Sfinţii / întru ajutor / Dumnezeu a ascul- / tat şi ajutoare / ei i-a dat pe / Ilie pe Sfântul / Ilie el trăsnea / şi fulgera / dracii se tremurau / oamenii se...

vettek utána le- / szűrtek // [13^{v}] a kerítéshez dobtak arcomba / köptek / és tettem ahogy tudtam és / hozzád jöttem / hogy adjál szenteket segítségül / Isten meghall- / gatta és segítséget adott neki / Illést Szent / Illést ő dörgött és villámlott / az ördögök remegtek / az emberek...][292]

MEGJEGYZÉSEK
{II.4}

Ráolvasónk szövegének jóval hosszabb, vele első felében azonban szinte szóról szóra megegyező, kolinda formájában élő változatát közli *Noţiuni despre colindele romane* című munkájában Gh. D. Teodorescu,[293] majd – az ő szövegváltozata alapján – modernebb

[292] A kéziratosból a következő, ráolvasónk befejezését tartalmazó lap hiányzik.

[293] Teodorescu 1879, 41–42: „Susŭ pe slava ceruluĭ / Ler-oĭ–Leo d'aĭ Ler-oĭ–Dómne-le. / La pólele raiului / La scaunulŭ Domnuluĭ, / La scaunŭ de judecată / Unde merge lumea tótă, / Genuchiat-a sfinta Vineri // Genuchia şĭ mi'şĭ plângea / Şi de Domnulŭ se ruga / Şi din gură-aşĭa 'mĭ grăĭa: / Sciĭ, Dómne, că m'aĭ trimesŭ / Pământulŭ ca sĕ lŭ botezŭ. / Toţĭ s'aŭ datŭ botezuluĭ, / Numaĭ unulŭ nu s'a datŭ: / Cetatea Irodoluĭ / Nu s'a datŭ botezuluĭ / Nicĭ creştinătăţilorŭ, / Ci pe mine prinsu-m'a, / Prinsu-m'a, / Legatu-m'a, / Cu cuţitŭ tăiatu-m'a, / In cazanŭ băgatu-m'a / Şi treĭ ḑile fiertu-m'a / Numa 'n céră şi 'n ruşină; / Eĭ din cazanŭ scosu-m'aŭ / Apoĭ strecuratu-m'aŭ / La gardŭ aruncatu-m'aŭ, / In obrazŭ scuipatu-m'aŭ. / Ş'amŭ facutŭ / Cum amŭ pututŭ / Şi la tine c'amŭ venitŭ / Sĕ 'mĭ daĭ sfinţiĭ 'n ajutorŭ / Pe Irodŭ ca sĕ 'lŭ omorŭ. / Domnulŭ déc'o auḑia, / Ast-felŭ din gură'mĭ grăia: / – Savaĭ Petre, sfinte Petre / Sĕ mi'lŭ trăsnescĭ tu cu sete; / Sav'Ilie, / Sânt'Ilie, / Sĕ mi'lŭ trăsnescĭ cu mânie, / Că estĭ sfântŭ maĭ cu tărie. / Ilie déc'auḑia, / De grabă că 'mĭ alerga: / Lŭa fulgerulŭ d'a stânga / Şi trăsnetulŭ d'a drépta, / După dracĭ că mi'şĭ pornia / Şi 'ĭ trăsnia, /Şi 'ĭ fulgera / Cerulŭ de se 'ntuneca, / Pământulŭ se tremura; / Draciĭ că se speriaŭ / Şi botezuluĭ se daŭ, / Miruluĭ, / Botezuluĭ / Şi creştinătăţilorŭ. / Sfinta Vineri boteza: / Tótă lumea creştina. / La mulţĭ anĭ cu sănătate, / Bună séra 'n aste case" („Fenn, a magasságos égben, / Dicsőség Istennek! / A mennyország színe előtt, / Az Úr trónusánál, / Az ítélőszéknél, / Ahová megy az egész világ, / Térdepelt Szent Péntek asszony, / Térdelt és úgy sírdogált, / S az Úrhoz könyörgött, / S szájával így szólott: / Tudod, Uram, elküldöttél, / Kereszteljem meg a földkerekséget. / Mindnyájan megkeresztelkedtek, / Csak egyetlen egy nem: / Heródes városa / Nem vette föl a keresztséget, / Sem a kereszténységet, / S még el is fogtak, / Elfogtak, / Megkötöztettek, / Késsel összevágtak, / Üstbe vetettek, / S három napig főztek, / Csak viaszban és szégyenben; / Az üstből kivettek, / Azután leszűrtek, / A kerítéshez dobtak, / Az arcomba köptek. / S úgy tettem, / Ahogy tudtam, / S eljöttem Hozzád, / Adj szenteket segítségül, / Hogy megöljem Heródest. / Az Úr ezt hát meghallotta, / S szájából így szóla: – Hallod, Péter, te Szent Péter, / Mennydörögj rá szomjjal, hévvel / Hallod-e, Illés, / Szent Illés, / Villámozz rá nagy dühvel, / Hisz te vagy a leghatalmasabb szent. / Illés ezt hát meghallotta, / Nagy sietséggel elfuta, / A villámot vette a baljába, / S a mennydörgést a jobbjába, / Az ördögök után eredt, / Reájuk dörgött, / S villámával beléjük vágott, / A mennybolt elsötétült, / A föld megremegett; / Az ördögök megré-

átiratban és jócskán lerövidítve, a kolinda második részét egyetlen mondatban összefoglalva, a *Literatura populară română*-ban M. Gaster.[294] A két szövegváltozat között az egyetlen további lényeges különbség az, hogy a Teodorescu-féle variánsban szereplő *ruşină* (vö. *ruşine* 'szégyen, gyalázat, megszégyenítés') helyén – amely talán, bár egyáltalán nem biztosan, elírás – a Gaster-féle kolindaváltozatban, éppen úgy, mint a később idézendő szövegpárhuzamokban, a szituációhoz talán jobban illő *răşină* ('gyanta') szerepel: „S három álló napig főztek, / Csakis viaszban és gyantában".

A kolindát *Szent Péntek panasza* (Tânguirea Sf. Vineri) elnevezéssel a vallásos kolindák VII. ciklusába („Júdás és a hitetlenek megbüntetése") sorolja Alexandru Rosetti, aki szövegének rövid leírását és variánsainak lelőhelyeit is megadja.[295] A Tudor Pamfile által a románság karácsonyáról írt kötetből *(Sărbătorile la Români – Crăciunul)* tudjuk, hogy ezt a szöveget *Sfânta Vineri* (Szent Péntek) elnevezéssel a karácsonyi-újévi ünnepkörhöz kötődő kolindaként énekelték a Tecuci megyei Ţepu községben is.[296] Bartók Béla gyűjtésében szerepel egy, a fentivel még a Pamfile által közölt szövegtől is szorosabb

---

mültek / S a keresztséget felvették, / A kenetet, / A keresztséget, / És a kereszténységet. / Szent Péntek megkeresztelte: / Az egész világot kereszténnyé tette. / Boldog új évet, egészséggel, / Jó estét ebben a házban"). A másutt (például: Viciu 1914, 51, 63; Tazlăuanu 1943, VI. 9, 39–40, 44–46, 48, 52–53, 56–59, 61, 63) is előjövő „Ler-oĭ Leo d'aĭ Ler-oĭ Doamne-le" és hasonló felkiáltásokban szereplő *Ler-oĭ (Leru-i, Lerului)* a *[Ha]lleluiah] Doamne*-ból származhat (DEX, 568), ezért fordítottam *Dicsőség Istennek!*-ként.

[294] „Sus pe slava ceruluĭ / Ler-oĭ Leo d'aĭ Ler-oĭ Doamne-le. / La poalele raĭului / La scaunul Domnuluĭ, / La scaun de judecată / Unde merge lumea toată, / Genuchiat-a sfânta Vineră // Genuchia şi mi'şĭ plângea / Şi de Domnul se ruga / Şi din gură-aşĭa grăĭa: / Ştiĭ Doamne că m'aĭ trimes / Pământul ca să'l botez. / Toţĭ s'au dat botezuluĭ, / Numaĭ unul nu s'a dat: / Cetatea Irodoluĭ / Nu s'a dat botezuluĭ / Nicĭ creştinăţilor, / Ci pe mine prinsu-m'a / Prinsu-m'a / Legatu-m'a / Cu cuţit tăĭatu-m'a / In cazan băgatu-m'a / Şi trei zile fiertu-m'a / Numa'n ceara şi'n reşină; / Eĭ din cazan scosu-m'au / Apoi strecuratu-m'au / La gard aruncatu-m'au, / In obraz scuipatu-m'au. / Ş'am facut / Cum am putut / Şi la tine c'am venit / Să'mĭ daĭ sfinţiĭ'n ajutor / Pe Irod ca să'l omor" (Gaster 1883, 386–387). Fordítását lásd fent! A *ruşină* ('szégyen') helyett itt *reşină* ('gyanta') szerepel.

[295] Rosetti, A. 1920, 54.

[296] Pamfile 1914b, 73: „Sus pe slava cerului, / La poalele raiului, / La scaunul Domnului, / La scaun de judecată, / Unde vine lumea toată, / Genunchiat-a Sfânta Vineri, / Genunchià / Şi mi-şi plângeà: / – Stii Doamne, că m'ai trimis, / Pământul să ţi-l botez. / Toţi s'au dat botezului, / Numai una nu s'a dat: / Cetatea Iordanului / Nu s'a dat botezului, / Nici creştinătăţilor. / Dar pe mine prinsu-m'au, / Prinsu-m'au, / Legatu-m'au, / Cu cuţit tăiatu-m'au, / In cazan băgatu-m'au / Şi trei zile fiertu-m'au / Numai ceară şi'n răşină, / Apoi strecuratu-m'au, / In gard aruncatu-m'au, / Şi-am făcut cum am putut / Şi la tine c'am venit, / Să-mi dai sfinţi de ajutor, / Pe Irod ca să-l omor" („Fenn, a magasztos égben, / A mennyország színe előtt, / Az Úr trónusánál, / Az ítélet székénél, / Ahová az egész világ járul, / Térdepelt Szent Péntek, / Térdepelt / S így zokogott nekem: / Tudod, Uram, elküldtél, / Keresztelje meg a földkerekséget, / Mindannyian megkeresztelkedtek, / Csupán egy nem: / Jordán vára, / Nem fogadta el a keresztséget, / Sem pedig az atyák kereszténységét. / Mert elfogának, / Megkötözének, / Késsel összevágának, / Üstbe berakának, / Három napig főzének, / Csak viaszban és gyantában, /

rokonságban álló, a Hunyad megyei Várhely községből származó kolindaváltozat,[297] de ugyanott található egy másik, töredékes variáns is.[298] Arra, hogy ez a kolinda az olvasni tudó falusi nép számára a második magyarcsügési kéziratos füzet keletkezésének időszakában nyomtatott formában is elérhető (pontosabban, az említett könyvektől könnyebben elérhető) volt, jó például szolgálhat egy a *Comoara satelor* című néprajzi folyóirat 1925-ös évfolyamában megjelent, igen közeli szövegvariáns, amelyet az Arad megyei Simándról közölt Isaia Tolan.[299] További két változat olvasható a *Convorbiri literare* című

Után leszűrének, / A kerítéshez vetének, / S én tettem, amint tudtam, / Eljöttem hozzád, / Adj szenteket segítségül, / Hogy megöljem Heródest"). Vö. Pamfile 1914a, 60.

[297] Bartók 1968, 287–288: „Sus pă slava ceriuluĭ[u] / Su' poaľeľe raĭuluĭ[u], / Şi la scamnul Domnuluĭ[u] / La scamnul ďe juďecată / Uňe merea lumea toată, / Genunchĭa Sfânta Vinere, / Genunchĭa şi mi-şĭ plângea. / Şi de Domnul să ruga: / – Şti, Doamne, că m'aĭ trimes / Pământu ca să-l botez. / Eu am mers şĭ-am botezat; / Numa una nu s'o dat: / Cetacea Iroduluĭ / Nu s'o dat botezului, / Nicĭ creştină tăţilor. / Şi pă mine prinsu m'aŭ, / Prinsu m'aŭ tăĭatu m'aŭ / Şi 'n găzan băgatu m'aŭ / Şi tri zile fertu m'aŭ / Cu ceară şi cu răşină. / Şi din găzan scosu m'aŭ / La gard aruncatu m'aŭ / Şi-am făcut cum am putut / Şi la tin', Doamně,-am vinit, / Să-mĭ daĭ Sfinţi într'ajutorĭ / Pă Irod ca să-l omor. / Dumnezeu l-asculta / Şi luĭ ajutor ĭĭ da / Pă Ilie, Sfânt Ilie. / El trăznea şi fulgera, / Draciĭ să cutremura, / Ŭameniĭ să bucura" („Fenn, a magasságos égben, / A mennyország lábainál, / És az Úr trónusánál, / Az ítélőszéknél, / Ahová az egész világ jut, / Térdepelt Szent Péntek, / Térdepelt és zokogott. / És kérte az Urat: / – Tudod, Uram, elküldtél / Kereszteljem meg a földkerekséget, / Én elmentem és megkereszteltem; / Csak egy, / Heródes városa / Nem vette föl a keresztséget, / Sem pedig az atyák kereszténységét [a kereszténységet], / Még el is fogtak, / Elfogtak és összevágtak, / Üstbe raktak, / És három napig főztek / Viasszal és gyantával. / S az üstből kivettek, / A kerítéshez dobtak. / S én tettem, amit tudtam, / S Tehozzád, Uram, eljöttem, / Hogy adj Szenteket a segítőkből, / Hogy megöljem Heródest. / Az Úr meghallgatta, / S neki segítségül adta / Illést, Szent Illést. / Ő dörgött és villámlott, / Az ördögök remegtek, / Az emberek örvendeztek").

[298] Bartók 1968, 288.

[299] ComSat III/9–10: 120–121: „Sus la slava ceruluĭ / La poalele raiului, / La scaun de judecată / Unde merge lumea toată, / Genunchiá Sfânta Vinere, / Genunchiá şi mi-şĭ plângea / Şi de Domnul se ruga: / – Şti, Doamne, că m'aĭ trimis / Pământul să ţi-l botez? / Toţi s'au dat botezului, / Numai una nu s'a dat: / Cetacea Irodului / Nu s'a dat botezului, / Nici creştinătăţilor. / Şi pe mine prinsum'au, / Prinsum'au, legatum'au, / Cu cuţite tăĭatu m'aŭ / In cazną băgatum'au / Şi tri zile fiertum'au / Numai ceară şi răşină. / Ei din căzna scosum'au / Apoi străcuratum'au, / La gard aruncatu m'au, / In obraz scuipatum'au, / Şi-am făcut cum am putut // Şi la tine am venit, / Să 'mi dai sfinţii 'ntr'ajutor / Pe Irod să îl omor. / Dumnezeu oa ascultat / Şi ajutor că i-a dat / Pe Ilie, sfânt Ilie; / El trăsnea şi fulgera, / Draciĭ se cutrămura, / Oameniĭ se bucura" („Fenn a magasságos égben, / A mennyország lábainál, / Az ítélet székénél, / Ahová megy az egész világ, / Térdelt Szent Péntek, / Térdepelt és zokogott, / S az Úrhoz imádkozott: / – Tudod-e, Uram, elküldtél, / Hogy kereszteljem meg a földkerekséget? / Mindet megkereszteltem, / Csak egyet nem: / Heródes városának / Nem adtam meg a keresztséget, / Sem a kereszténységet. / És engem elfogtak, / Elfogtak, megkötöztek, / Késekkel összevágtak, / Üstbe tettek / És három álló napig főztek / Csakis viaszban és gyantában. / Az üstből ők kivettek, / Azután leszűrtek, / A kerítés tövébe vetettek, / Az arcomba köptek / És én úgy tettem, ahogy tudtam, / Tehozzád jöttem, / Adj szenteket segítségül, / Hogy megöljem Heródest magát. / Az Úr

folyóirat 1891. december 1-jei számában is, ám azok a csügési ráolvasó szövegével kevésbé egyeznek.[300] Kolindaszövegek egyébiránt olyan napi- és hetilapokban is jelentek meg, mint az *Adevărul*,[301] vagy éppen a *Foaia populară*.[302]

Fenti szövegünk eredetije, láthatjuk, feltehetően egy román kolinda volt, amelyet a későbbiek során, amikor a hajdani ének alkalmát, majd dallamát vesztette – talán éppen *Szent Péntek* mitikus, népmesékben is előjövő[303] alakjához való kötődése miatt –, kezdhettek betegségek, esetünkben a torokgyík (pénteki) gyógyítására használni.[304] *Szent Péntek legendáját* (Legenda Santei Vineri), amelyet az erdélyi Aranyosmohácson, 1580 körül jegyzett be a később *Codex Sturdzanus* néven ismertté vált, többnyire román nyelven írott apokrif legendákat, hagiográfiákat és apokalipsziseket tartalmazó kéziratos kötetbe egy bizonyos Grigore nevű ortodox pópa,[305] B. P. Hasdeu közölte, *Cuvente den bătrâni* című munkájában.[306]

A legenda, amely tehát egy nagyobb kézirat részét képezi,[307] amint Hasdeu is írja, bizánci eredetű, prototípusa a *Martürion tész hagiasz megalomartürosz paraszkeüész* (A jeles mártír szent Paraszkeüé vértanúsága) címfeliratú irat, amelynek rövid recenzióját a bécsi császári könyvtár görög kéziratainak katalógusában, 1690-ben közölte D. Nessel.[308] A bizánci legendában szereplő *Paraszkeüé* (lat. *Parasceve*), amint a szerző – ugyanott – megemlíti, a *Martyrologia romana*-ban nem szerepel, az olasz szervita, Filippo Ferrari *Catalogus generalis Sanctorum, Qui in Martyrologio Romano non sunt* (1625) című munkájából azonban tudunk az Antonius alatt mártíromságot szenvedett Római Szent Parasceve ünnepéről, amelyet július 27-én ülnek meg.[309] A legenda román fordítása, amint B. P. Hasdeu megjegyzi, nem közvetlenül a görög, nem is az ószláv szövegváltozatból ered, inkább egy szerb vagy bolgár nyelven megszerkesztett legendavariánsból

meghallgatta őt, / És segítőt adott neki / Illést, szent Illést, / Ő mennydörgött és villámlott, / S az ördögök megrémültek, / Az emberek örvendeztek").

[300] Mateescu 1891, 760–762.

[301] Adev, Anul 50, No. 16.234 (1936. dec. 24): 6.

[302] FoaPop II/39 (1899. dec. 26): 6.

[303] Ispirescu 1892, 347–351.

[304] Egy *Szent Péntek* alakjához kötődő archaikus népi imádságot kígyómarás elleni ráolvasóként rögzítettek 1971-ben, a Suceava megyei Frasin községben (Ciubotaru 2009, 505–506. o. 411. sz.). A szöveg közeli párhuzamát közli Létavértesről Erdélyi Zsuzsanna, Erdélyből P. Daczó Árpád Lukács (Erdélyi Zs. 2001, 243; Daczó 2003, 327–330).

[305] Cartojan 1974, I. 21; Ştrempel 1978–1992, I. 113–114 [447].

[306] Hasdeu 1878–1881, II. 139–156.

[307] A *Legende Santei Vineri* a *Codex Sturdzanus* 180–195. oldalán található (Hasdeu 1878–1881, II. 139; Ştrempel 1978–1992, I. 113 [447 F. 90–97ᵛ]). A legendáról lásd még: Cartojan 1974, I. 197–205.

[308] Nessel 1690, V. 128 (Duodecimus).

[309] Ferrari 1625, 305. A legendának számos délolasz és szicíliai változata ismeretes (Gaster 1883, 382–383).

СТЇ ПѢТКІ.

Ѧтр'анѣлѧ ѕиле. ера оу wмь ѧтр'анѣ четате. крѣщинь доуанѣ ши кѫрат. ши рѫга-се. ѧтрѫ аскѣнсѫ. катрѫ домноул. е чель wм кема-л Їгатонь. е коврѣса аѕи кема-w Полфїа. ши фѫ вїаца лѫр. ши лъкѫнрь ен. лѣ. де ан фѫрь де фечиѓи. ши роуга-се ен. ѧтрѫ аскѣнсѫ. ѧ тотъ часоул. аша вннѣ дѫ мїе хрістоасе. ѧпърате каоутѫ ши спре нон. ши дѫ ши нѣаш плод сѫ фїе ши сѫ наскѫ. деатрѫ нон. фечорел. сав фечиѓнць. нон да-л'ам. сфнцїе-тале. кѫ тоатъ пъртѣ ен. ши ѕенна ѧдѣрѫа домнѣаѕи. спре ен ши ѕнсе лорь. аѣѕи ши аскѣтѫ домнезеѕ. рѣгъчюне воастрь. ши е сѫ наскѫ. w фечорѣ. диатрѫ нон сѫ фїе. ноумеле ен сфнта Ѣенерн.
180. ши нлцїе-ва ѣенерн. ши кѫнд w ѣецн | котезѫ аша сѫ-и

(SÂNTA VINERI)

Intr'acéia zile era u omŭ intr'acé cetate, creştinŭ dulce şi curat, şi ruga-se intru ascunsu cătră Domnul. E celŭ om chema-l Agatonŭ, e boerésa lui chema-o Polfia; şi fu viaţa lor şi lăcuiră ei 35 de ai fără de fecŏri. Şi ruga-se ei intru ascunsu în totă ćesul, aşa ćicé: dă mie, Hristoase împărate! cantă şi spre noi, şi dă şi nuno plod să fie şi să nască deintru noi: fecŏre! sau fecŏriţă; noi da-l'am sfinţie-tale cu totă parté ei. Şi venîa îngerul Domnului spre ei şi zise lorŭ: auzi şi ascultă Domnezeu rugăciune voastră, şi e să nască o fecŏre diintru voi; să fie numele ei sfânta Veneri; şi naşte-va veneri; şi cândŭ o veţi boteza, aşa să-i fie nomele ei. Aşa zise îngerul Dom-

16

фїе номеле ен. аша ѕнсе ѧдѣрѫа домнѣаѕи. ши сѫ дїсе дела ен. ши ен дѣлѫи рѣга-се кѫ фрика. катрь домнѫ. ши нѫскѫ фечоара сфнта Ѣенерн. ѧ лоука аѕи кроумарю. дї. ѕиле ши котезърь сфнта Ѣенерн. ши-и пѫсъръ номеле сѫнта Ѣенерн. ши w дѣче ѧ тоатѫ ерѣма. де w ѧнкина катрѫ бесѣрека домнѣаѕи. ши плнх ла лноуа. ѧцелѣсе ѧ тоатъ лѫмѣ домноаѕи. ши кѫнд ера де чинчи ани. гѫндн-сѫ. ѧтрѫ сннѣ. ши фисе нѫ ми сѣ каде нѫмаи ачнѣ сѣ фїоу ши сѫ лъкѣесѫ. чѣ ми сѣ кадѣ сѫ мѫ дѣкъ. сѫ проповѣдѣскѫ лѫмѣ. домнезѣаѕи мїеѕ. ши прнѫ тоате сателе. ши ѧ толте чътѫнле. ши еши ноапте. дн ѫ кѫрта тътънескѫ. ши сѫ дѣсе ѧтрѫ w четате маре чѣ w кема. Їнтнщуїѣ. ѧтр'ѫнсѫ лъкѫна. оу 'мпърат маре. чѣ-ль
181. кнма Їѫ̀тнщуїѣ ѧпърат. чѣ ера Грек. ши ѧтрь сфнта Ѣенерн. ѧ четате. чѣ ера ѧчелѳ ѧ грѣи катрь wамнни. ши ѕнсе крѣдѣци вон ѧтрѣ сѣнта троцѫ. чѣ е а татълзи. ши а фїюлзи. ши дѫлзи сфнть іс. хс. кѫ ачела мсте дѣдѣеѣрь домнезеѣ. лѫминьторю. ши сфнцнторю. ши систорю. ши домнезеѣль домнезенлор. ши ѧѣлца пре ен ши моуаци доухна. ши крѣдѫ. ши алци wамени сѫнѓ латорь. ши ла бесѣрекь.

nului, şi să duse dela ei. Şi ei dăcii ruga-se cu frică cătră Domnul. Şi născu fecŏara sfânta Veneri în luna'lui brumariu 15 zile, şi botejară sfânta Veneri, şi-i puseră nomele sământa Veneri, şi o duse în totă vrémia de o închina cătră besérecu Domnului; şi până la anul înţelese în totă hagé Domnului. Şi cândŭ era de cinci ani, gândi-să întru sinŭ şi ćise: nu mi se cade numai acicé să fiu şi să lăcuescu, ce mi să cade să mă ducŭ să propoveduescu lăgé Domnedeului meu, şi prin toate satele, şi în toate cătăţile. Şi eşi noaptè din curtia tătâne-său, şi să duse întru o cetate mare ce o chema Antiohie. Intr'ânsa lăcuia u 'mpărat mare ce-lŭ chima Antioh împărat, ce era Grec. Şi întră sfânta Veneri în cetate ce era, începu a grăi cătră oamini şi zise: crédeţi voi întru sfânta troiţă ce e a Tatâlui şi a Fiiului şi a Duhului sfântŭ Is. Ha.? că acela iasto dăderătŭ Domnedeu, luminătoriu şi sfinţitoriu şi spăsitoriu şi domnedeulŭ domnedeilor. Şi învăţa pre ei, şi mulţi auziia şi crédè; şi alţi oameni spuné altora, şi la besérecŭ şi prin cetate,

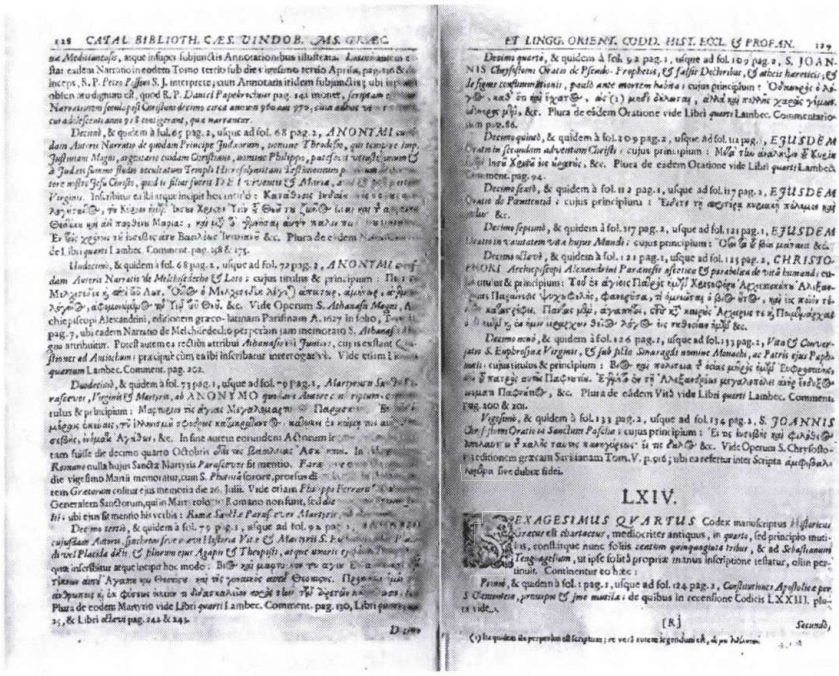
Szent Péntek (Sânta Vineri) legendájának
a *Codex Sturdzanus*-ban szereplő változata (Hasdeu 1878–1881, II. 145–146. alapján)

származhat, amelyről azonban szinte semmi egyebet nem tudunk.[310] A női szent neve a legenda szerb-bolgár változatában *Petka* (Péntek), de a román *szent Péntek* is születése napjáról nyerte nevét, apja – mint a görög változatban is – a kegyes, istenfélő keresztény férfi, Agat(h)on.[311] Bizonyára a kódex szoros balkáni kötődésének eredményeként fedezhetők fel „pogány és keresztény elemeket elegyítő" szövegei között bogumil eredetűek is.[312]

[310] Hasdeu 1878–1881, II. 139–140.

[311] Hasdeu 1878–1881, II. 145; vö. Nessel 1690, V. 128: „anér theoszebész, onomati Agathón". Vö. Cartojan 1974, I. 198. Talán érdemes megjegyezni, hogy az *Agaton–Agathón*hoz (vö. gör. *agathosz* 'jóságos, kegyes') hasonlóan a *Paraszkeüé* (gör. *paraszkeüé* 'felkészülés, helyreállítás, intézkedés, fegyverzet') is „beszédes" név.

[312] Rosetti, A. 1920, 55; vö. Cartojan 1974, I. 39.

A Szent Péntek vértanúságának legendáját *(Martyrium Sanctae Parafceves)* őrző görög kéziratos leírása Daniel de Nessel 1690-es *Catalogus*-ában (V. 128)

Amint M. Gaster írja, „a naturális adaptáción kívül a kolinda megegyezik a legendával",[313] ami igaz az olyan apró – és különös – részletekre nézvést is, mint az üstben főzés: a legenda szövegében Szent Pénteket ólommal lepecsételt kazánban, faggyúban és szurokban főzeti a dühödt uralkodó, hét nap és hét éjjel.[314] Ez, a népi képzeletet – úgy tűnik – igencsak foglalkoztató momentum a kolindák egyes távolabbi változataiban is jellegadó módon szerepel, egy Buzău megyei szövegvariánsban például „viaszban és piros festékben" („in ceara şi'n roşeala") főzik Szent Pénteket, ami a Teodorescu-féle változatban szereplő „csak viaszban és szégyenben" („numa 'n céră şi 'n ruşină") párhuzama.[315] Az idézett kolindaszövegek tehát minden bizonnyal a szent legendájából erednek,[316] feltehetően olyan, jobbára az ortodox – később a görögkatolikus – egyház körében létrejött változatok közvetítésével, mint maga a *Codex Sturdzanus*, vagy a belőle sarjadzó további kéziratos és nyomtatott variánsok.[317]

[313] Gaster 1883, 388.

[314] Hasdeu 1878–1881, II. 149: „şi băgaţi plumbu şi seu şi smoală să fiarbă în şapte zile în şapte nopţi".

[315] Mateescu 1891, 761: Căldăreşti; Teodorescu 1879, 41.

[316] Gaster 1883, 388.

[317] Hasdeu 1878–1881, II. 140–143; Cartojan 1974, I. 21–22, 61, 183, 197–205.

Szövege alapján nyilvánvaló, hogy a magyarcsügési kéziratosban olvasható, *Torok gyíkhez penteken* feliratú ráolvasás nem közvetlenül a szent legendájából, sokkal inkább egy azt feldolgozó kolindaváltozatból származhat. A kérdés csupán az, vajon ez a feltételezett kolinda a Gyimesek és Hárompatak vidékének – esetleg szűkebb környezetének – saját, orális és írott hagyományához tartozott-e, vagy hátterében valamely nyomtatásban megjelent variáns állhat? A magyarcsügési ráolvasó és a fentebb említett négy kolindaváltozat (azért négy, mert M. Gaster a Gh. D. Teodorescu-féle szöveget közli, ha a végétől megfosztva és kissé modernebb átírásban is) szövegállományának egyesítéséből egy 38 soros „ideáltipikus" változat szerkeszthető. Ez az „ideális" változat, az egyes sorokat megszámozva, a szöveget az 1–32. sorig a Gh. D. Teodorescu-féle változat, a 33–38. sorokra vonatkozóan a Bartók-féle variáns után közölve, a következő:

1. Susŭ pe slava ceruluĭ / 2. La pólele raiului
3. La scaunulŭ Domnuluĭ, / 4. La scaunŭ de judecată
5. Unde merge lumea tótă, / 6. Genuchiat-a sfinta Vineri
7. Genuchia şĭ mi'şĭ plângea / 8. Şi de Domnulŭ se ruga
9. Şi din gură-aşĭa 'mĭ grăĭa: / 10. Sciĭ, Dómne, că m'aĭ trimesŭ
11. Pământulŭ ca sĕ lŭ botezŭ. / 12. Toţĭ s'aŭ datŭ botezuluĭ,
13. Numaĭ unulŭ nu s'a datŭ: / 14. Cetatea Irodoluĭ
15. Nu s'a datŭ botezuluĭ / 16. Nicĭ creştinĕtăţilorŭ,
17. Ci pe mine prinsu-m'a, / 18. Prinsu-m'a,
19. Legatu-m'a, / 20. Cu cuţitŭ tăiatu-m'a,
21. In cazanŭ băgatu-m'a / 22. Şi treĭ ḑile fiertu-m'a
23. Numa 'n céră şi 'n ruşină; / 24. Eĭ din cazanŭ scosu-m'aŭ
25. Apoĭ strecuratu-m'aŭ / 26. La gardŭ aruncatu-m'aŭ,
27. In obrazŭ scuipatu-m'aŭ. / 28. Ş'amŭ facutŭ,
29. Cum amŭ pututŭ / 30. Şi la tine c'amŭ venitŭ
31. Sĕ 'mĭ daĭ sfinţiĭ 'n ajutorŭ / 32. Pe Irodŭ ca sĕ 'lŭ omorŭ.
33. Dumnezeu l-asculta / 34. Şi luĭ ajutor îĭ da
35. Pă Ilie, Sfânt Ilie. / 36. El trăznea şi fulgera,
37. Draciĭ să cutremura, / 38. Ŭameniĭ să bucura.[318]

Ebből a változatból egyik szövegben sem szerepel minden sor, viszont minden egyes sor, amely valamelyik variánsban előjön, fellelhető itt is.[319] A Teodorescu- és Gaster-féle változatban az „ideális" variánsnak az utolsó hat sora (33–38.) nem szerepel. Pontosabban, a Teodorescu által közölt szövegben megtalálható ez a rész is, csak ott sokkal

[318] A szöveg fordítását lásd fentebb!

[319] E tekintetben egyedüli kivételt a Teodorescu és Gaster által közölt kolinda „Ler-oĭ–Leo d'aĭ Ler-oĭ–Dómne-le" akklamációja képez, amely más kolindákban is általános, így nem tartozik szorosan ide (Teodorescu 1879, 41; Gaster 1883, 386).

hosszabban, mintegy huszonöt sorban, alaposabban kifejtett és nem csupán nyelvezetében régiesebbnek tűnő változatban mondja el a kolinda, hogyan keresztelte meg Szent Péntek – a mennydörgéseivel és villámaival az ördögöket rémítő Szent Illés segítségével – a földkerekséget.[320] Láthattuk, M. Gaster ezt a hosszú kolindarészt egy odavetett mondatban recenzálta.[321] A *Comoara Satelor*-ban megjelent szövegből kettő (3., 9.), Bartóknál három (9., 25., 27.), Pamfilénél tíz (8–9., 24., 27., 33–38.), míg a csügési ráolvasófüzetben lévő változatból négy (8., 15–16., 32.) sor „hiányzik".[322] A szöveg „ideáltipikus" változatának első harminckét sorával (1–32.) tehát a Teodorescu és Gaster által közölt kolinda teljesen megegyezik, hiányzik azonban belőle – ebben a formában – az utolsó hat sor (33–38.), amely a Pamfile közölte változatban sem szerepel,[323] Bartók Bélánál azonban éppúgy előjön,[324] mint a *Comoara satelor*-ban közölt változatban,[325] vagy a magyarcsügési ráolvasóban.

Mindebből jó néhány dolog következik. Elsősorban az, hogy a csügési ráolvasó szövege, még ha feltételezzük is, hogy írni és olvasni csak ritkán – és akkor is alig-alig – tudó gyimesi csángók a 20. század elején a távoli Bukarestben megjelent, drága folklórköteteket lapozgattak volna, biztosan nem származhat a Pamfile által 1914-ben közölt kolindaváltozatból, abban ugyanis nem szerepel az említett, hatsoros (33–38.) zárórész. Ugyanez vonatkozik a M. Gaster közölte változatra és – éppen terjedelmes második része miatt, igen nagy valószínűséggel – a Gh. D. Teodorescu-féle, sokkalta hosszabb variánsra is. Ezek után mindössze két olyan kolindaváltozat maradt, amellyel a csügési ráolvasó szöveg szorosabban összefügg, így érdemben összevethető: a Bartók Béla által közölt és a *Comoara satelor* című néprajzi folyóiratban megjelent változat. Mindkét szöveg viszonylag jól hozza az „ideális" változat textusát, ahhoz képest mindössze kettő-négy sorral rövidebbek

Bartók Béla műve először 1935-ben jelent meg – Bécsben, németül –, így kizárt, hogy az 1933 előtt keletkezett csügési kéziratos forrásaként szóba jöhet. Valószínűbb lehetne, hogy a csügési szöveg hátterében a görögkatolikus érseki székhelyen, Balázsfalván kiadott – Traian German szerkesztette – *Comoara satelor* című, havonta megjelent néprajzi folyóiratban olvasható simándi szövegvariáns húzódik meg. A megjelenés ideje, helye alapján ez egyáltalán nem lenne kizárható. A folyóirat sem volt túl drága, előfizetési díja – amint az a címlapon olvasható – fél évre harminc, egy évre hatvan lejre rúgott. Terjesztéséről nem sokat tudunk, azonban úgy gondolom, az érseki központban

[320] Teodorescu 1879, 42.

[321] Gaster 1883, 387.

[322] Az egyes változatokban meglévő sorok a következők: Teodorescu 1879, 41–42; Gaster 1883, 386–387: 1–32.; ComSat III/9–10, 120–121: 1–2., 4–8., 10–38.; Bartók 1968, 287–288: 1–8., 10–24., 26., 28–38.; Pamfile 1914b, 73: 1–7., 10–23., 25–26., 28–32.; magyarcsügési kéziratos (MCsK II.4):1–7., 9–13., 17–31., 33–38.

[323] Pamfile 1914b, 73.

[324] Bartók 1968, 288.

[325] ComSat III/9–10: 121.

megjelenő kiadvány, néhány évvel Trianon után, bizonyára Erdély-szerte terjedhetett a görögkatolikus egyház berkeiben is, eljutott a parókiákra bejáratos, írni-olvasni tudó, netán – Szőcs Józsefhez és Gábor Jánoshoz hasonlóan – kántoroskodással is foglalkozó emberekhez. A szép és archaizmusaival is az „igaz" és „ősi" vallás képzeteihez tapadó szöveget bizonyára ki is másolták néhányan a folyóiratból. A két változat ráadásul egymáshoz igen közel áll, hiszen a kolindában mindössze négy olyan sor szerepel (8., 14–15., 29.), amely a ráolvasásban nincs ott.

Annak lehetőségét, hogy a ráolvasó a folyóiratban közölt kolinda derivátuma lenne, mégis kizárja a csügési szövegben szereplő, igen archaikusnak tűnő, „si din / guri ásá greje", azaz „şi din / gură aşa grăia" („és szájával így szólt") sor,[326] amely a folyóiratban nem szerepel (onnan tehát nem kerülhetett a ráolvasóba), ahogyan az összes többi változat közül is csak a legrégiesebb, Gh. D. Teodorescu-féle szövegben jön elő, „Şi din gură-aşĭa 'mĭ grăĭa" („S szájával így szólott") formában. Ez a több százados régiségű szófordulat a kolindákon kívül leginkább a régi balladákat, népdalokat jellemzi.[327] Hasonló archaizmusok a magyar népballadákban, népi imádságokban is előjönnek.[328]

Az idézett kolindák közül a *Comoara satelor*-ban megjelent és a Bartók által közölt változat zárórésze (33–38. sor: „Az Úr meghallgatta, / S neki segítségül adta / Illést, Szent Illést. / Ő dörgött és villámlott, / Az ördögök megremegtek, / Az emberek örvendeztek.")[329] arra is utal, a magyarcsügési kéziratosban – töredékesen – ránk maradt szövegből talán nem is sok, lehet, hogy csupán egyetlen szó („bucura") hiányzik. A csügési füzetben szereplő ráolvasó szövege ezek szerint minden bizonnyal a Gyimesek, Hárompatak és közvetlen környezetük élő – orális vagy írott – hagyományából származott, esetében nem zárható ki a görögkatolikus (ortodox) egyház kéziratosainak hatása. Az általánosnak mondható analfabetizmus miatt a nyomtatásban megjelent változatok egyébiránt is jobbára csupán arra utalnak, hogy hasonló – eredetileg kolindaként énekelt – szövegek éltek másutt is.

A ráolvasó kezdetén szereplő, „A Mennyország / lábainál, az / Úr trónusánál..." sorok fordításában a *Mennyország lábainál* helyett elképzelhető lenne a *Mennyország (színe) előtt* változat is,[330] a fentebb szereplő szövegpárhuzamok némelyikét így is fordí-

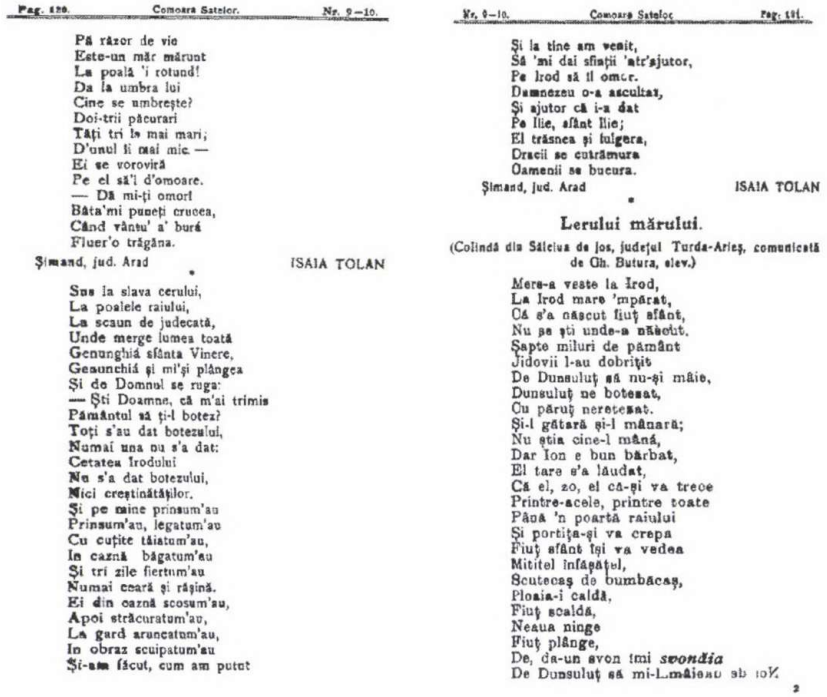
[326] A kéziratosban teljesen tisztán, jól láthatóan a többes számú *din guri* ('szájakból, szájakkal') forma szerepel, amely ugyanakkor akár a szokott *din gură* fordulat, hallás után, helytelenül lejegyzett, romlott változata is lehet.

[327] Így például: Alecsandri 1908, 47 (Toma Alimoş), 55 (Codreanul); Sandu Timoc 1967, 83 (Antofică a lui Vioară), 175 (Ficuţa lui Banu Magureanu), 214 (Ştefan-vodă şi Miu), 217 (Mocanu şi Ciocoiul), 223, 224, 225 (Rădoiţă), 369 (Cintecu lui Pricu).

[328] Például: „Szóval mondja neköm fodor fejér bárány: / Mëg ne ijedj tőllem, Julia szép lëány!" (Kriza 1975, 146); „Nagyobb Pilátusné igen erőst beteg, / Nyelvét fölemelvén, szót kimondván, Ő megmondja, hol a te áldott Szent Fiad" (Erdélyi Zs. 2013, 925).

[329] ComSat III/9–10: 121; Bartók 1968, 287–288.

[330] Vö. *la poala / poalele (cuiva)* 'vki színe elé', 'vki lábához / lábaihoz (Bakos 1991, 559), illetve *la poala (sau la poalele) cuiva = înaintea* ('vki előtt' – DEX, 812).

Pag. 120. Comoara Satelor. Nr. 9–10.

Pă răzor de vie
Este-un măr mărunt
La poală 'i rotund!
Da la umbra lui
Cine se umbreşte?
Doi-trii păcurari
Tăţi trî la mai mari;
D'unul li mai mic. —
Ei se vorovirâ
Pe el să'l d'omoare.
— Dă mi-ţi omorî
Bâta'mi puneţi cruce,
Când vântu' a' bură
Fluer'o trâgâna.

Şimand, jud. Arad ISAIA TOLAN

Sus la slava cerului,
La poalele raiului,
La scaun de judecată,
Unde merge lumea toată
Genunghiă sfânta Vinere,
Genunchiă şi mi'şi plângea
Şi de Domnul se ruga:
— Şti Doamne, că m'ai trimis
Pământul să ţi-l botez?
Toţi s'au dat botezului,
Numai una nu s'a dat:
Cetatea Irodului
Nu s'a dat botezului,
Nici creştinătăţilor.
Şi pe mine prinsum'au
Prinsum'au, legatum'au
Cu cuţite tăiatum'au,
In cazană băgatum'au
Şi trî zile fiertum'au
Numai ceară şi răşină.
Ei din cazană scosum'au,
Apoi strâcuratum'au,
La gard aruncatum'au,
In obraz scuipatum'au
Şi-am făcut, cum am putut

Nr. 9–10. Comoara Satelor Pag. 121.

Şi la tine am venit,
Să 'mi dai sfinţii 'ntr'ajutor,
Pe Irod să îl omor.
Dumnezeu o-a ascultaş,
Şi ajutor că i-a dat
Pe Ilie, sfânt Ilie;
El trăsnea şi fulgera,
Dracii se cutrămura
Oamenii se bucura.

Şimand, jud. Arad ISAIA TOLAN

Lerului mărului.

(Colindă din Săicîua de jos, judeţul Turda-Arieş, comunicată de Gh. Butura, elev.)

Mere-a veste la Irod,
La Irod mare 'mpărat,
Că s'a născut fiuţ sfânt,
Nu se ştii unde-a născut.
Şapte miluri de pământ
Jidovii l-au dobrîţit
De Dunuluţ să nu-şi măie,
Dunuluţ ne botezat,
Cu păruţ neretezat.
Şi-l gătară şi-l mânară;
Nu ştia cine-l mână,
Dar Ion e bun bărbat,
El tare s'a lăudat,
Că el, zo, el că-şi va trece
Printre-acele, printre toate
Până 'n poartă raiului
Şi portiţa-şi va crepa
Fiuţ sfânt îşi va vedea
Mititel înfăşăţel,
Scutecaş de bumbăcaş,
Ploaia-i caldă,
Fiuţ scaldă,
Neaua ninge
Fiuţ plânge,
De, da-un svon îmi *swondia*
De Dunuluţ să mi-Lmăieau ab ioV

A *Torok gyikhez penteken* feliratú ráolvasás kolindapárhuzama a *Comoara satelor* 1925-ös évfolyamában (ComSat III/9–10: 120–121)

tottam. A *skánul, szkánul* (rom. *scaunul*) 'a szék'-et jelentene, miután azonban szövegünkben az Úristen mennyországban álló székéről van szó, amely a végítélet és így az uralom–hatalom fogalomköréhez is kapcsolódik, helyesebbnek látom a *trónus* kifejezést használni (vö. *scaunu* 'királyi szék'; *scaun de judecata* 'törvénytevő szék', *scaun Imparatesc* 'királyi szék').[331] Egyes kolindákban a *scaun de domn* ('fejedelmi / uralkodói szék'), *jeţ de aur* („arany karszék") változat szerepel.[332] Láthatjuk, a párhuzamul felhozott kolindaszövegekben is az *ítélőszék, ítélet széke* (scaun[ul] de judecată) kifejezés bukkan fel ezen a helyen. Hasonló részek más román kolindákban is fellelhetők.[333] A Tecuci megyei Ţepu községben is hasonló sor maradt fenn az ún. *csillaggal járás* (umblatul cu steaua)

[331] LEX. BUD. 617; Bobb 1822–1823, II. 341–342.

[332] Tazlăuanu 1943, VI. 24.

[333] Viciu 1914, 80: „Colo 'n susu, mai în susu, / Sus în poarta ceriului, / De-a direapta Tatălui, / Este un scaun de judeţ..." („Ott fenn, s még feljebb, / Fenn, a mennynek kapujában, / Az Atyának jobbján, / Van egy ítélőszék..."). A *judeţ* kifejezés jelentése itt *judecată*, vagyis 'ítélet', a keresztény vallásos szövegekben másutt *judecata de apoi*, azaz 'utolsó ítélet, végítélet' jelentéssel is állhat (DEX, 550).

rítusénekeiben, így *A Paradicsom és a pokol* (Raiul şi iadul), valamint *Az ősi bűn* (Păcatul strămoşesc) elnevezésű kántálókban.[334] Ugyanígy előjön a román ráolvasásokban is, már a 17–19. században.[335]

A csügési kéziratos tizenegyedik sorában olvasható *si mi lunzse* (helyesen: *şi mi-l unge* 'és megkeni nekem', 'és [kenettel] megken / felken engem') fordulat helyett mind a négy, párhuzamul felhozott kolindában a szövegbe jobban illő „şi mi'şĭ plângea"; „Şi mi-şi plângeà...", „şi mi-şĭ plângea..." („S így zokog nekem...") sor áll,[336] feltehetően ennek – félrehallásból eredő – torzulása lehet a ráolvasónkban szereplő változat is, amelyet ennek megfelelően is fordítottam.

Az Úr parancsára a pusztában remetéskedő, hollók táplálta[337] *Illés* próféta – minden bizonnyal bogumil eredetű – kultusza kivált a Balkánon, az ortodoxia körében virágzik. Népünknél névünnepe, teljes miséje már a *Hahóti-kódex*ben (11. század) szerepel. Tiszteletét valószínűleg „Árpád-kori szakrális népéletünknek még a bizánci rétegeiből örököltük".[338] Néphitbeli alakjának legfontosabb vonásai mennybe ragadásához (ascensio) kötődnek. A gyimesi és hárompataki csángóság szerint Illést „a Jóisten a mennybe élve vitte fel", a próféta és a Boldogságos Szűz Mária „testestül-lelkestül" a mennyországban vannak, úgy szálltak fel oda, mint az Úrjézus.[339]

Amikor Illés tüzes kocsijával hajt az égen, vagy ott hídon megy át, akkor „görget", mennydörög, ha pedig tüzes ostorával lecsap lovaira, kocsijának ráfja vagy lovai patkója szikrát vet a köveken, akkor villámlik; ostorcsapója a villámlás.[340] A székelység és a moldvai csángóság szerint is Illés alakjához kötődik a mennydörgés.[341] Illés napját (július 20.), mint dologtiltó jeles napot, a gyimesi csángók elsősorban a villámcsapástól tartják.[342] Ugyanekkor Gyergyóbélbor és Gyergyótölgyes pásztorai hajdan – feltehetően román eredetű – medveünnepet ültek, ilyenkor (a Szent András napja kapcsán fennmaradt hajdani farkas-ünnep regulájához hasonlóan) nem nyúltak ollóhoz, késhez, de nem is dolgoztak, mert aki ez ellen vét, annak marháit a medve vagy a kígyó elpusztítja.[343]

[334] Pamfile 1914b, 151, 153: „La scaun de judecată, / Unde merge lumea toată..." („Az ítélet trónusánál, / Ahová megy az egész világ...").

[335] Például Timotin 2010, 253–254 [XV–XVI]: „scaunul cel de judecată a toată lumea" (*molitva pentru năjit*, ima íny- vagy fülgyulladásra, 1799), „scaun de hieruvimi şi judecă toată lumea" (*molitfă de năjât*, ima fülgyulladásra, 18. század vége–19. század eleje).

[336] Teodorescu 1879, 41; Gaster 1883, 387; Pamfile 1914b, 73; Bartók 1968, 287.

[337] 1 Kir 17,2–9.

[338] Kniewald 1938, 8; Bálint S. 1998, III. 74–75.

[339] Bosnyák 1982, 107. o. 310. sz.; Zólyomi 1986 [EA 23003], 6; Magyar 2003, 683–685. o. 1399–1400. sz.

[340] Bosnyák 1982, 74–75. o. 36–38, 40. sz.; Magyar 2003, 131. o. 22. sz.

[341] Enyedi 1992, 118; Halász 2005, 75. o. 197, 201. sz.

[342] Bosnyák 1982, 107. o. 309. sz.; Zólyomi 1986, 6; Magyar 2003, 288–289. o. 427–430. sz.

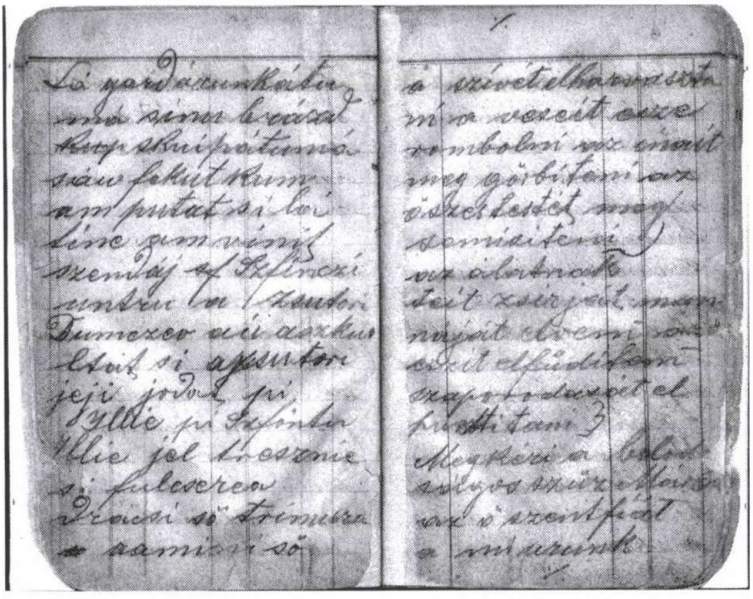
[343] Téglás 1913, 296.

A régi csángó öregek szerint Illés „hordozja a villámokot", kivált neve napján „keresi a villámokval a gonoszokot", s ha jő a sárkány hordozta „nagy üdő", a próféta a gonosz sárkány ellen hadakozik nyilaival, őt akarja elpusztítani, ezért villámlik. Így hallottam a gyimesbükki Buhapatakán is.[344] Ugyanígy tartják a moldvaiak.[345] A bukovinai székelyek szerint mennydörgéskor Illés próféta hajt szekerével nagy sietve az égen, hogy a sárkányt letaszítsa a felhőkből.[346] A gyimesi, hárompataki és a moldvai csángók úgy tartják, Illés, ha tudná, melyik napon van a neve napja, illetve ha „mind a két keze jó lenne", az egész világot el tudná pusztítani, ezért a többi szenttől örökké érdeklődik, mikorra esik ez a nap, hogy akkor ő lőjön, szerencsére azonban a szentek „eltagadják", nem árulják el neki a titkot.[347] Hasonló bálványospataki és buhapataki, magyarcsügési történeteket magam is hallottam.[348] A moldvai csángók szerint Illésnek csak az egyik keze jó, ha „mind a két keze jó lenne, talán még a világot is elpusztítaná".[349] A magyarság – így a székelység és csángóság – hitéhez hasonlóan a román néphit szerint is Szent Illés (Sfântu Ilie) szórja a villámokat,[350] s a román nép archaikus Szt. Illés-kultusza egyebekben is egyezik a csángóságéval.[351] A Gonosz ellen villámló, tüzes nyilaival küzdő Illés kiváló tisztelete egyes csángó mondákban is tetten érhető,[352] de alakja soron következő szövegünkben is szerepel, a „gonosz boszorkányok"-kal megküzdő isteni erők, az arkangyalok, szentek és mártírok seregében. {II.5}

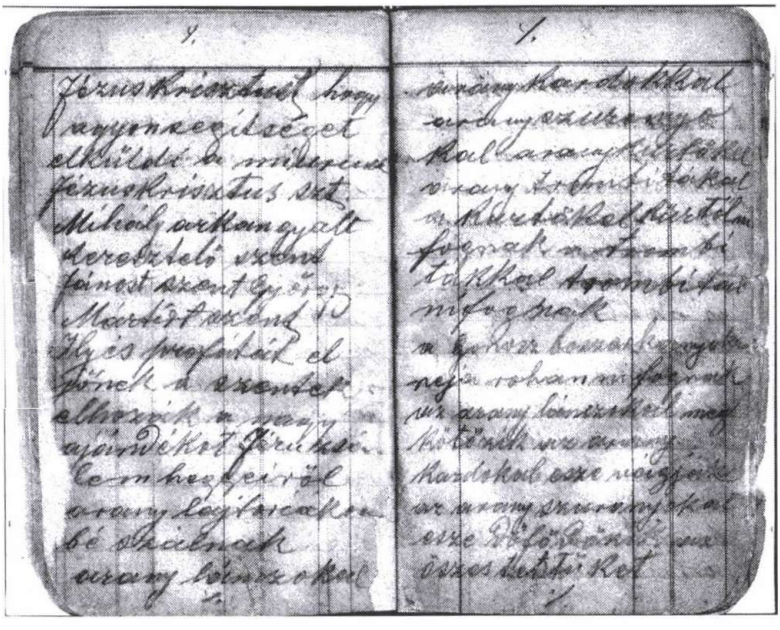
[344] Takács Gy. 2015b, 143.
[345] Bosnyák 1980, 86. o. 660. sz.
[346] Bosnyák 1977, 145. o. 1106. sz.
[347] Bosnyák 1982, 195–196. o. 308, 304, 306. sz.; Zólyomi 1986 [EA 23003], 6; Halász 2005, 74 o. 195. sz.
[348] Takács Gy. 2015b, 151.
[349] Bosnyák 1980, 87. o. 661. sz.
[350] Moldován 1897, 1041.
[351] Pamfile 1910, 172–211. A románság Szt. Illéssel kapcsolatos képzeteihez lásd továbbá: Muşlea – Bîrlea 1970, 389–398.
[352] Magyar 2003, 582. o. 1159. sz.; Takács Gy. 2004, 595.

II.5
[Tejelvevő boszorkányosok ellen]

13v 14r

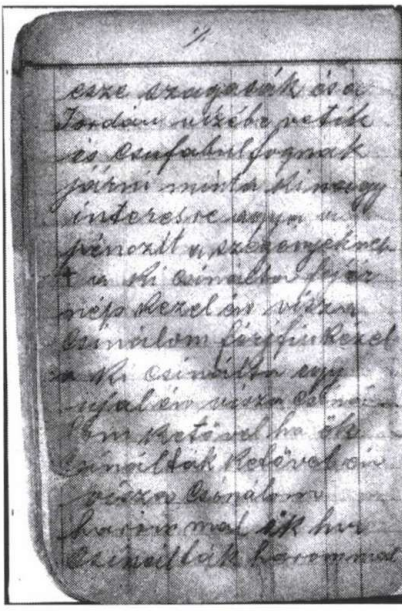
14v 15r

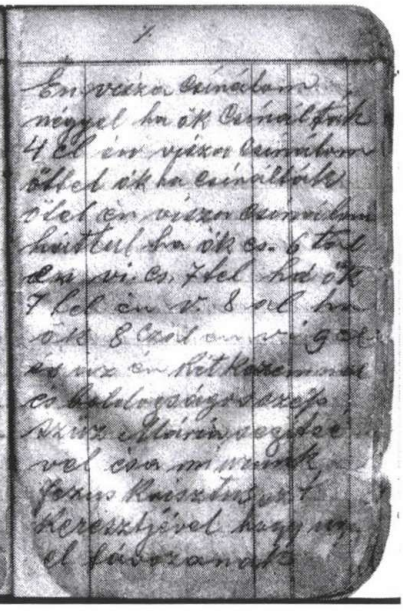
[14r] ... a szívét elhervaszta[353] / ni a veseit esze / rombolni az inait
meg görbiteni az / öszes testét meg / semisiteni / az álatnak
teit zsirját man- / náját elvenni az ő / eszit elfűdíteni
szaporodasát el / pusztitani / Megkéri a boldog / ságos szüz Mária
az ő szentfiát / a mi urunk // [14v] Jézus Krisztust hogy / agyon segítséget
elküldi a miurunk / Jézus Krisztus szt. / Míhály arkangyalt
keresztelő szent / Jánost szent György / Mártért szent
Ilyés prófétát el / jönek a szentek / elhozák a nagy / ajándékot Jeruzsá
lem hegyeiröl / arany lajtoriákon / bé szálnak / arany lánczokal
[15r] arany kardokkal / arany szuronyo / kal arany kürtőkel / arany trombitákal
a kürtökel kürtölni / fognak a trombi / tákkal trombitál / nifognak
a gonosz boszorkanyokra / reja rohanni fognak / az arany lánczokal meg
kötözik az arany / kardokal esze vágják / az arany szuronyokal
esze döfödözik az / öszes testüket //

[353] Ráolvasónk az *Aranykertbe' aranyfa* című kötetben is szerepel (Takács Gy. 2001, 500–502). Vele szoros, genetikus kapcsolatban lévő változatai Hárompatakról (Kostelek, Magyarcsügés), a Gyimesekről (Buhapataka) és az Úz mentéről (Csinód, Egerszék) ismeretesek (Tánczos 1995, 48–51; Takács Gy. 1997–1999, 92–101; 2001, 500–528; 2004, 272–275; Daczó 2003, 282–286; Frendl 2008, 335–338; Magyar 2009, 436–437). A vidéken hasonló célú, eltérő – esetenként román – szövegű ráolvasók ugyancsak használatban voltak (Bosnyák 1982, 130–131. o. 493, 495. sz.; Tánczos 1995, 52–55; Takács Gy. 2015b, 666–669).

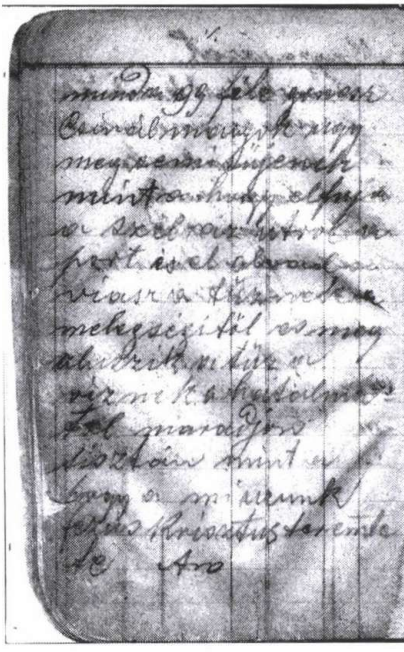
15v

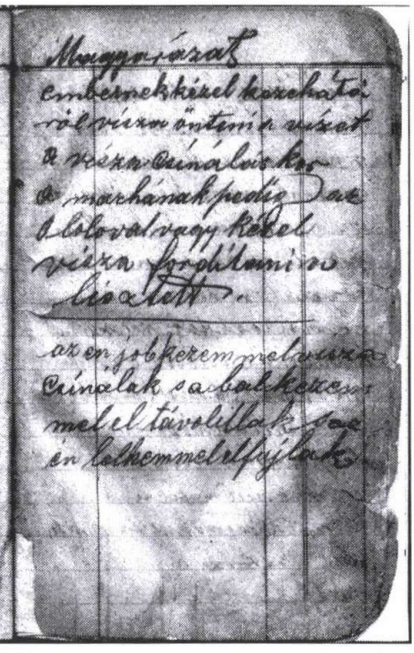
16r

16v

17r

[15v] esze szagasák és a / Jordán vízébe vetik / és csufabul fognak
járni minta ki nagy / interesre agya a / pénczit a szegényeknek
+ a ki csinálta fejér / nép kezel én vísza / csinálom férjfiu kézel
a ki csinálta egy / ujal én visza csiná- / lom ketővel ha ők
csinálták ketövel én / visza csinálom / harommal ők ha
csinálták harommal // [16r] Én visza csinálom / négyel ha ők csinálták
4el én visza csinálom / ötel ök ha csinálták / ötel én visza csinálom
hattal ha ök es 6tal / en vi. cs. 7tel ha ők / 7tel én v. 8al ha
ők 8czal en vi 9el / és az én két kezemmel / és boldogságos szép
szűz Mária segítsé- / vel és a mi urunk / Jezus Krisztus az +
keresztjével hogy ugy / el távozanak // [16v] mind a 99 féle gonosz
csinálmányok ugy / megsemisüjenek / mint a hogy elfuja
a szél az utrol a / port és el olvad a / viasz a tűznek a
melegségitől és meg / aluszik a tűz a / víznek hatalmá
tol maradjon / tisztán mint a / hogy a miurunk
Jezus Krisztus teremte / te / Am.

[17r] Magyarázat

embernek kézel kezehátai / ról visza önteni a vizet
a viszacsináláskor / a marhának pedig az
olololval vagy kézel / visza fordítani a / lisztett

az én jobkezemmelvisza / csinálok s a balkezem
mel el távolitlak s az / én lelkemmel elfújlak

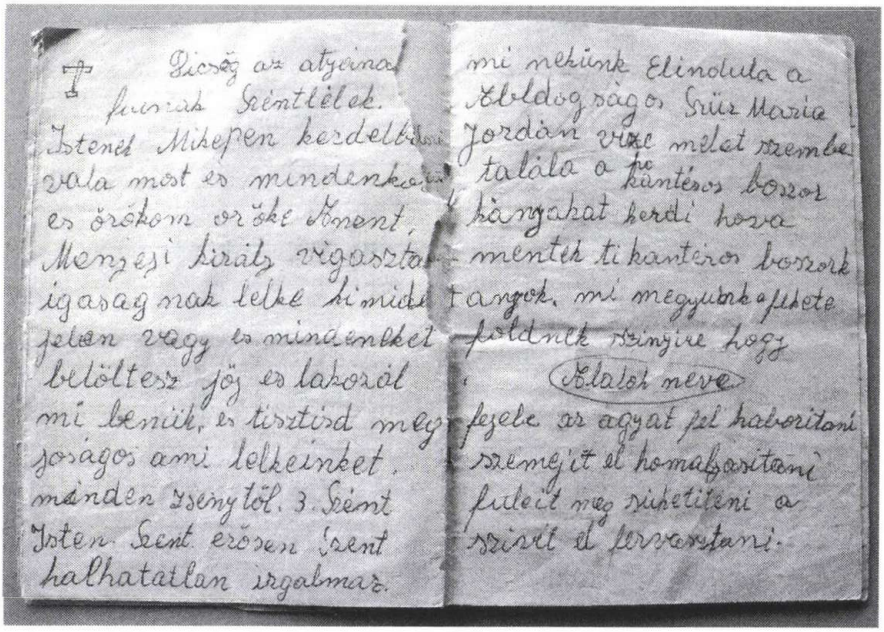
MEGJEGYZÉSEK
{II.5}

Ráolvasónk kezdősorai a kéziratosból hiányoznak. Szerencsére az „olvasás" több szövegvariánsa is rendelkezésünkre áll, s bennük a bevezető sorok egymástól alig eltérő változatokban szerepelnek.[354]

Az idézett változatok – amint láthattuk – egytől egyig a Gábor János-féle ráolvasó derivátumai, amiből nyilvánvaló, hogy a kéziratos füzetben szereplő alapszöveg is ugyanezekkel a sorokkal kezdődött. A szöveg említett variánsainak kezdősorában szereplő, a talán összetett, bizonytalan eredetű, régi nyelvi *kantaír* szóból eredő[355] *kantéros/kántéros* terminus jelentése a csángósággal foglalkozó néprajzi irodalom-

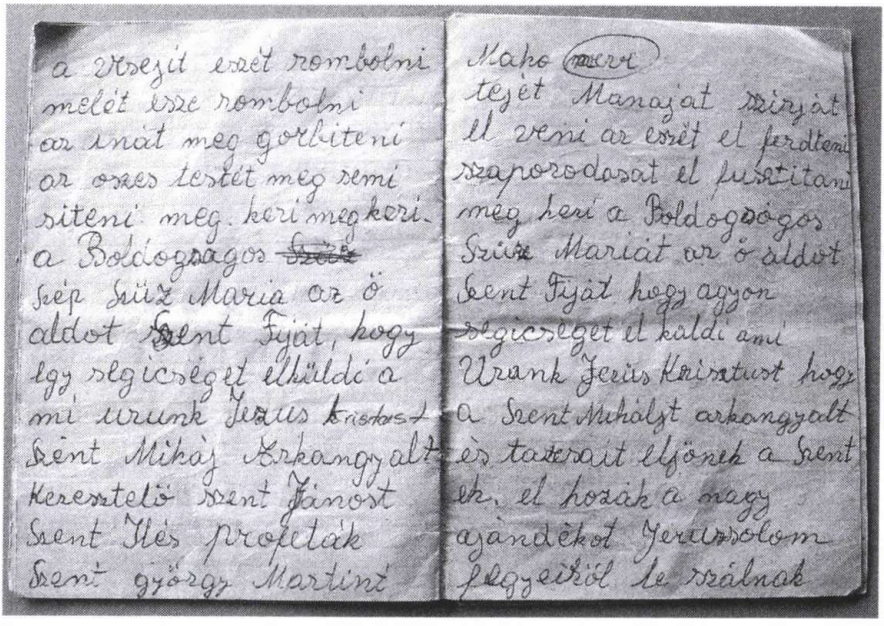
[354] „Elindul a Boldogságos Szűz mária a Jordán vize mellett. / Szembe találá a kantéros boszorkányokot, / kérdi: hova mentek, ti kantéros boszorkányok? / Menyünk fekete földnek szinire, // hol Bimbó, Lizi tejit, maráját elvenni, / eszit elferditteni, / szemeit elhomályositani, / füleit megsüketitteni / veséit összerombolni, / az összes szaporodását megsemmisitteni elmenyek!" (Tánczos 1995, 48–49: Gyimesbükk, Buhapataka); „elindula a boldogságos szüz / Mária Jordán víze melet szembe találá a / kantéros boszorkányokat kérdi hová mentek / ti kantéros boszorkányok mi megyünk a / fekete földnek színére hogy neve fejében / az agyát felháboritani, a szemeit elhomalyo- / sitani, a füleit megsiketiteni, a szívét elher- / vasztani, a veséit eszerombolni, a melét / eszerombolni, az inát meggörbiteni, az / öszes testjét megsemisiteni..." (Takács Gy. 2001, 514: Egerszék); „Elindula a Abldogságos Szüz Maria Jordán vize melet / szembe találа la a kantéros boszorkányakat kerdi hova mentek ti kantéros / boszorkanyok. mi megyünk a fekete foldnek szinyire hogy (Alatok ne- / ve) fejebe az agyat fel haboritani szemejit el homalyasitani fuleit meg / süketiteni a szivit el hervasztani. / a vesejit eszét rombolni melét esze rombolni az inát meg gorbiteni az / oszes testét meg semisiteni..." (Takács Gy. 1997–1999, 94–96; 2001, 520; 2004, 273: Kostelek); „Elindula a / Abldogságos Szüz Maria / Jordán vize melet szembe / találа la a kantéros boszor / kányakat kerdi hova / mentek ti kantéros boszork / anyok mi megyünk a fekete / foldnek szinyire hogy / Alatok neve / fejebe az agyat fel haboritani / szemejit el homalyasitani / fuleit meg süketiteni a / szivit el hervasztani. // a vesejit eszét rombolni / melét esze rombolni / az inát meg gorbiteni / az oszes testét meg semi / siteni...". (Takács Gy. 1997–1999, 95; 2001, 522: Kostelek); „El indula a Boldog / ságos Szűz Mária a Jordán víze me- / lett, szembe találá a kantéros boszor / kányokot s kérdi hova mentek ti / kanteros boszorkányok, mimegyünk / a feketeföldnek szinére hogy a / (Tehén nevét) fejere az agyát fel hábó / ritani, szemeit el homájositani füleit meg siketíteni, a szivét el hervasztani / a veséjét eszét rombolni melét essze / rombolni az inát meg gábitani az összes / testét meg semisiteni..." (Daczó 2003, 282; vö. Frendl 2008, 335; Magyar 2009, 435–437. o. 505. sz.: Csinód).

[355] A *kantaír* előtagja a *kanta* ('kanna'), utótagja pedig a 'kenőcs, orvosság' jelentésű *ír* lehet (Benkő L. 1967–1976, II. 350). A *kantéros* (kantaíros) alakja a régi forrásokban „eordeongeos, bewues baios", „ördönges, büvös bajos, boszorkány", azaz 'varázslónő, kuruzslónő, méregkeverőnő, boszorkány', kissé másként mint 'méregkeverő, kuruzslónő, boszorkány', vagyis „ördöngös, boßorkány aßßony", „bűvös, bájos, ördöngös affony", „bájitalos, méregkeverő" jelentéssel áll (Calepinus 1912, 325. o. 1107 [1108]; Szarvas – Simonyi 1890–1893, I. 1606; Pápai Páriz 1767, I. 579; II. 159; Dankovszky 1833, 526; Baróti Szabó 1792, 104; Czuczor – Fogarasi 1862–1874, III. 367). A kifejezéssel kapcsolatban lásd továbbá: Takács Gy. 2014, 460–471.

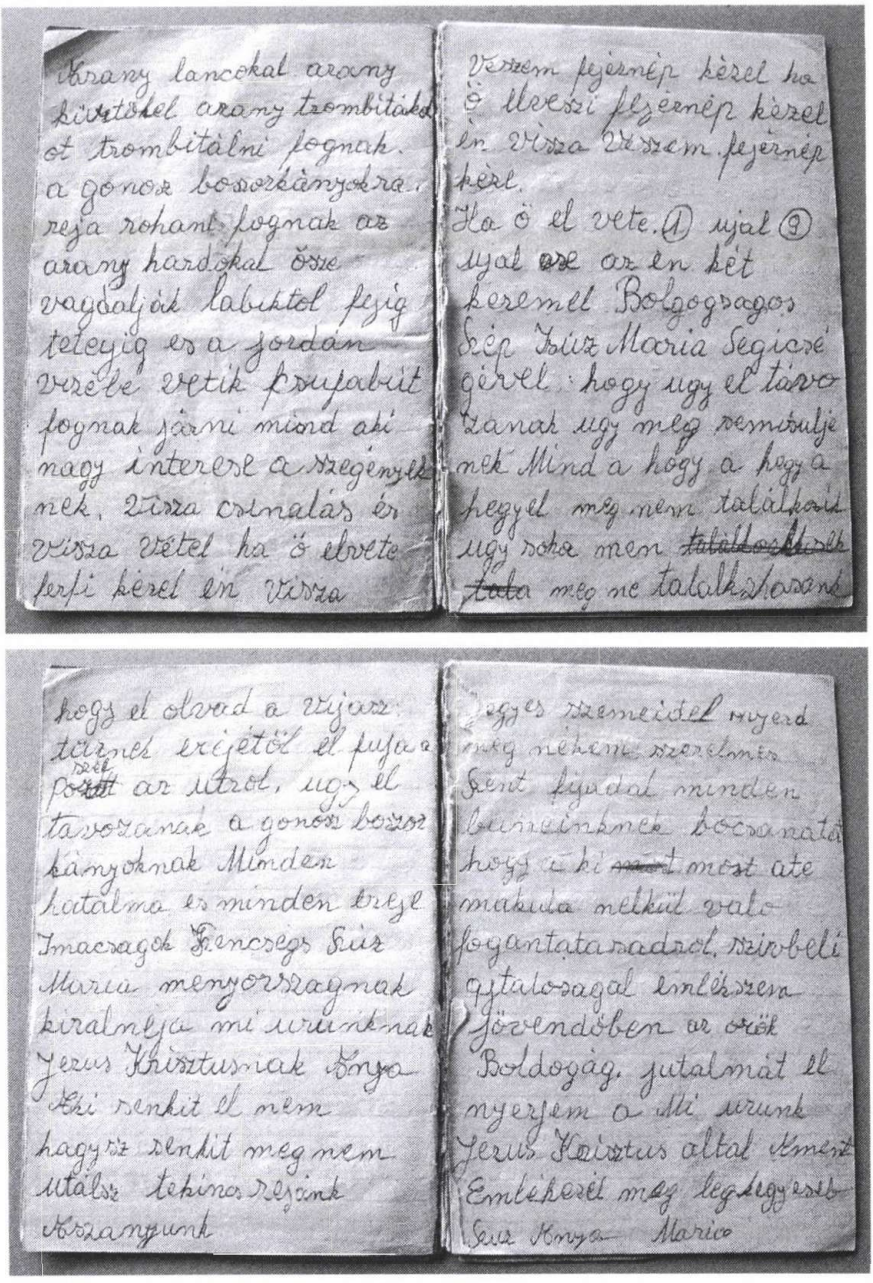
Dicső az atyának
fiúnak Szentlélek.
Istenét Mikepen kezdelbbe
vala most es mindenkor
es örökkon örökké Ámen.
Menyéji király vigasztaló
igasagnak lelke kimidé
jelen vagy es mindenkket
belöltesz jöj es lakozál
mi benünk, es tisztitsd meg
josagos ami lelkeinket.
minden szenytöl. 3. Szent
Isten Szent erösen Szent
halhatatlan irgalmaz.

mi nekünk Elindula a
Boldogságos Szüz Maria
Jordán vize melet szembe
találá a kantéros bozzor
kangyakat kerdi hova
mentek ti kantéros bozzork
angok. mi megyünk a fusete
földnek szinyire hogy
Boldog neve
fejele az agyat fel haboritani
szemejit el homalositani
fulelit meg siketiteni a
szivit el fervasztani.

a Vezeit esét rombolni
melét esse rombolni
az inát meg gorbiteni
az osses testét meg semi
siteni meg. keri meg keri
a Boldogságos ~~Szüz~~
Szép Szüz Maria az ö
aldot Szent Fiát, hogy
agy segitséget elküldi a
mi urunk Jezus Krisztust
Szent Mihaj Arkangyalt
Keresztelö Szent Jánost
Szent Ilés profetát
Szent györgy Martinz

Mako Mária
tejét Manajat viriját
el veni az esét el ferdteni
szaporodasat el fusitani
meg keri a Boldogságos
Szüz Mariát az ö aldot
Szent Fiát hogy agyon
segitséget el küldi ami
Urank Jezus Krisztust hogy
a Szent Mihályt arkangyalt
és taserait eljönek a Szent
ek. el hozák a nagy
ajándékot Jerusolom
fegyeiröl le szálnak

Arany lancokal arany
kürtökel arany trombitákk
ot trombitálni fognak.
a gonosz bosszúkányokra.
reja rohant fognak az
arany hardókal össze
vagdaljak labaktol fejig
telegig es a jordán
vizébe vetik fujabbit
fognak jáni mind aki
nagy interese a szegénynek
nek. Vissza csinalás és
Vissza vétel ha ö elvete
ferji kérel én Vissza

Vessem fejérnép kérel ha
ö elveszi fejérnép kérel
én Vissza Vessem fejérnép
kérel.
Ha ö el vete. ① ujal ③
ujal ~~ose~~ az en két
keremel Bolgogsagos
Szép Szüz Maria Segicsé
gével: hogy ugy el távo
zanak ugy meg semmulje
nek Mind a hogy a hegy a
hegyel meg nem találkozik
ugy soha nem ~~találkozzanak~~
~~taba~~ meg ne találkozzanak

hogy el olvad a vizjaz
tünek erejétöl el fujva a
~~pozzt~~ szél az uttol, ugy el
tavozzanak a gonosz bosz
kányoknak Minden
hatalma es minden ereje
Imacsagok Ferencsegs Szüz
Maria menyorszagnak
kiralnéja mi urunknak
Jezus Krisztusnak Anya
Aki senkit el nem
hagyot senkit meg nem
utálsz tekints reánk
Asszanyunk

Jegyes szemeidel nyerd
meg nekem szerelmét
Szent fiadal minden
bünéinknek bocsanatát
hogy a ki ~~mast~~ most ate
makula nelkül vala
fogantatasadrol. szivbeli
ajtalosagal emlékezem
Jövendöben az örök
Boldogág. jutalmát el
nyerjem a mi urunk
Jezus Krisztus altal Amen
Emlékezel meg legdegyesb
Szüz Anya Maria

A Gábor János-féle ráolvasó egyik kosteleki derivátumának teljes szövege
(vö. Takács Gy. 2001, 522–523)

ban 'boszorkányos',[356] 'boszorkányos, aki a tejet elrontja';[357] *kantéroz* az, aki 'tejelvitellel foglalkozik'.[358] A *kantéros/kántéros* terminus vonatkozik továbbá a *szerelmi bűbáj*jal foglalkozó boszorkányosokra, de az *urszitával* (rom. *ursită*) és a rontás egyéb fajtáival is kapcsolatba hozzák.[359] A *kantairos, kantéros* kifejezés már a 17. század végétől nyomon követhető aranyosszéki és csíki boszorkányperek irataiban.[360]

A *kantér, kántér* tehát a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángók hagyománya szerint olyan gonosz, ördögi eredetű természetfölötti erőből táplálkozó cselekvéskört jelöl, amelynek célja a marhák és egyéb fejős haszonállatok „elrontása", tejük, szaporulatuk elvétele, valamint a szerelmi bűbáj és a rontások egyes fajtái.[361] Mindez alighanem a késő középkor és a kora újkor egyházi álláspontjának visszhangja is a népi terminológiák körében.[362] A *tejelvétel* nem csupán a tejhaszonállatokra vonatkozik. A csángó-

[356] Magyar 2003, 815; 2009, 531; Antalné Tankó 2004, 305.

[357] Salamon Anikó 1987, 260.

[358] Magyar 2003, 816; „Azt mondták, hogy én kantéros vagyok, s hogy elveszem a tehennek a zsírját..." (Salamon Anikó 1987, 106. o. 86. sz.).

[359] Takács Gy. 2004, 52–53; 2014, 460–464. Arra, hogy a *kantér, kantéroz* szavak régen többféle boszorkányos cselekedetet jelöltek, jó példával szolgál egy 1702-es és egy 1699-es csíkszéki per (Bessenyei 1997, 200–201, 203; vö. Takács Gy. 2014, 469).

[360] Egy 1697-es jegyzőkönyv szerint a vádlott „bűvös-bájos, kantairos és boszorkányi mesterségekkel élt; ördögökkel közölvén dolgát, más keresztyén jámborokat megvesztett és bénított" (Komáromy 1910, 187: Aranyosszék). Egy 1699-es perben a „bűjös bájos, kantéros", „kantérosságát, boszorkányságát", valamint a „kantérosságát és boszorkányságát" kifejezések fordulnak elő (Bessenyei 1997, 192, 194–196: Csíkbánkfalva). Egy 1726-ban lezajlott perben „kantérozónak, ördögben teletnek, kutyától esettnek" neveznek egy asszonyt, majd 1733-ban – két perben is – a „kantéroztatás" és a máig használatos „kantéros boszorkány" megnevezés szerepel (Bessenyei 1997, 205, 207, 208: Csíkszépvíz). Egy asszonyt, 1732-ben, „kantérosnak [neveznek], hogy más ember tehenének tejit elvette" és „kantéros tejjel élt" (Bessenyei 1997, 206: Csíkszépvíz).

[361] Ide tartozik az emberre irányuló rontásoknak az a csoportja is, amely a *kantér/kántér* fogalmi körét már 17–18. századi, csíki boszorkányperekben is (Bessenyei 1997, 200–201: Csíkszentgyörgy, 1699; 203: Csíkszereda, 1702) egyrészt a *gurucsa/guruzsma*, másrészt a román *urszita* (ursită) és *fermeka* (fermeca), valamint néhány más, velük gyakran együtt – néha szinonimaként – említett rontásfajta, így a *csinálmány* és az öntés, illetve a nekik jobbára megfelelő román *fapt* ('rontás, varázslat, öntés'), *făcătură* ('csinálmány, rontás'), *aruncătură* ('megtevés, rontás') tevékenységeihez közelíti (Takács Gy. 2014, 464–471). A *kantéros, kántéros* kifejezés – mint egy viszonylag jól körülírható cselekvési kört, az ún. *kantérozást, kántérolást* jelző terminus – a *boszorkány* szokott, általánosabb fogalmát, mint jelző, árnyalja, azaz egy bizonyos tevékenységi körre leszűkíti, és a kijelölt körben, viszonylag pontosan körülhatárolja. A középkori gondolkodást megalapozó és mindenestül jellemző skolasztikus logikában így a *boszorkány* lesz az ún. *genus proximum*, amitől, a *kantéros, kántéros* pedig a *differentia specifica*, amiben különböznek a boszorkányoknak ebbe a csoportjába sorolt személyek.

[362] „... az eordeongeos ártalom az, mideon valaki az eordeoggel fzerzeoskeodik, máfnak ártalmára; vagy teſtében, annak meg-veſztésével; vagy javaiban károkkal; vagy is lelkében, annak gyeuleolségre, vagy gonoſz ſzeretetre gerjeſztésében..." (Illyés I. 1697, 472).

ság régies néphite szerint ugyanis a boszorkányos minden állattól,[363] de még az emberektől is elveszi tejüket, testük zsírosságát, éltető nedveit,[364] azaz a kantérozás a világunkban fellelhető *éltető erők* birtoklására szolgál, aminek a konkrét tejelvétel csupán elemi szinten való megnyilvánulása. Ugyanez vonatkozik a kantérozásra mint *szerelmi bűbáj*ra is, hiszen a *szeretet* (philia) a világunkat éltető és összetartó talán legfontosabb, hagyományosan isteni eredetű erő.

A kantérosok a tehenek – és más fejősállatok – „szívét elhervaszta / ni a veseit esze / rombolni az inait / meg görbiteni az / összes testét meg / semisiteni / az álatnak / teit zsirját man- / náját elvenni az ő / eszit elfűdíteni / szaporodasát el / pusztitani" indulnak a ráolvasó szerint. A tej *mannája* (rom. *mană laptelui*; vö. *mană* 'manna, bőség, gazdagság'; rég. *manoj* 'bő') fordulat a tejhaszonállatok (tehén, birka) tejelőképességét jelző kifejezés,[365] azonkívül a tej 'kövérségét, fölét, javát, lényegét, szubsztanciáját' – valamint a búza legjavát – is jelenti.[366] A szót, amely ugyanígy szerepel csügési olvasásunk gyimesi, hárompataki, Úz menti változataiban is,[367] néhány, a tejelvétel visszacsinálására használatos román ráolvasásban *tejelésként*, *tejelő-*, illetve *tejelési képességként* fordította Filimon Aurél.[368] Egy budáka-oldali (Gyimesbükk), román nyelvű kéziratos lapon szereplő ráolvasó az Úristent (Dumnezeu) kéri, adja vissza a tehenek mannáját és zsírját.[369] A néphit szerint a boszorkányok nem a tej egészét, csak annak tápláló fölét, zsírosságát – mannáját – veszik el a tejelő állatoktól. Ahogyan egy régi gyimesbükki gazda mondta, „valaki megevett egy fok tejet" a tehenétől.[370] Egy 1981-ben, Iaşi megyében rögzített, a tejhaszon visszaszerzését célzó ráolvasóban a szénvonó kocsorbán lovagló Baba Poiana a tehén *mannáját és tejfelét* (mana şi smântâna) veszi el.[371]

[363] „Elveszi a nyomából, vagy elveszi a tehentöl. [...] Ugy mondták, hogy van békájik es egy részének. Varasbékájik. S aval értekeznek. S mindennek elveszi a tejit. Mindennek. Hogy elveszi a békának, elveszi... ami csak fiazik, kégyónak, mindennek elveszi a tejit, s oda belégyüti, s mondja, hogy: – Legyen az enyém! Hogy neki legyen sok teje. Sok tejzsírja, hogy tudjon sok vajat csinálni" (69 éves nő, Magyarcsügés, 2005. március 24).

[364] „Elveszi fehérnéptöl, mindentöl a tejet, met nagyanyám aszmondta, hogy Karácsony Miklós nálik ment, s ő szoptatta a Miklós nevezetü fiát. – S a mejjemen lehuzta a kezit – aszmondja –, ugy elveszett a tejem, hogy a gyermeket elig növeltem fel" (84 éves nő, Magyarcsügés, 2005. március 24).

[365] Ciubotaru 2009, 252.

[366] Bobb 1822–1823, II. 10; Şaineanu 1908, 708; Hegedűs 1952, 330; Márton 1972, 405; Rosetti, A. 1975, 60; Bakos 1991, 421.

[367] Tánczos 1995, 49; Takács Gy. 2001, 514, 520; Daczó 2003, 282.

[368] Filimon 1913, 229–230, 231–232, 286.

[369] „Vacile mele să ramie curate şi lumnyinate / Cu mana şi unsoarea lor care lea dato / Dumnezeu" (‚Maradjanak a teheneim tiszták és fényesek, / mannájukkal és zsírjukkal, amelyet Isten adott / nekik' – Takács Gy. 2015b, 666, 669).

[370] Takács Gy. 2015b, 658.

[371] Ciubotaru 2009, 411. o. 256. sz. (*de mana vacii*, tehenek tejhasznától).

Egyes tejelvétel elleni román ráolvasókban magát a legelőt is „mannás mező"-nek, „mannával teli mező"-nek (cîmpu cu mană) nevezik.[372] A tarhavasiak a tehén szájában a legelőről hazavitt fűszálat is *mană*-nak mondták.[373] Az állat a szájában lévő fűvel „a zsirt hozta a havasrol", tartották a magyarcsügésiek is, Kosteleken pedig azt hallottam, ha ezt a fűszálat valaki „elteszi, akkor a tejit elvette" a marhának, johónak.[374] Minderre egyes tejelvétel elleni olvasások is nyilvánvalóan utalnak, amikor arról beszélnek, hogyan veszik el a taposatlan füvön, érintetlen harmaton legelő tehéntől annak tejét a fermekások.[375] Mannája, a román néphit szerint, nem csupán a tejnek, de a gabonának, a mezőnek, a szántóföldnek és a vetésnek, a méheknek is van.[376] A moldvai csángók is úgy tartják, „mánája", „igaz mánája" – azaz éltető haszna, kövérsége, „jója" – van a tejen[377] kívül a gyümölcsfáknak is.[378]

Egy 1720 decemberében zajlott kövendi (Aranyosszék) perben elhangzik, hogy a boszorkánysággal vádoltak „bűvös-bájos boszorkányi és ördögi mesterségekkel és praktikájokkal [...] mezőknek zsírjait elvötték és megmérgesítették".[379] Egy buhapataki ráolvasó arra kéri a mennyei erőket, hogy a teheneknek adják vissza „tejiket, monáikot, / fának minden ága-bogából, / földnek zsírjából!"[380] A hasznot a román néphit szerint is el lehet venni „minden növénytől, minden dologtól, minden állattól [...] mindentől", hiszen végső soron a tej mannája és más éltető javak boszorkányok általi megszerzése az életerő, a „termékenység erejének átvitele e világ és túlvilág között, amelyből csak annyit látunk, amennyi földi világunkban megnyilvánul".[381] A fentiek alapján az is nyilvánvalónak tűnik, hogy ezt a ráolvasót mondta Gábor János – és „mestere", Szőcs „Vén" József is –, amikor a környező patakokat, falvakat, havasi tanyákat járván, Szent György napja előtt a boszorkányosok ellen, a marhák tejhasznának megtartásáért „imádkoztak".

A kéziratosban *elfűdíteni* alakban szereplő *füdül, fűdűl, fűdűl* székely tájszó. Jelentése 'bódul, szédül, bolondul'. *Elfüdül* annyit tesz, 'eldűl, elbitolyodik', a *megfüdül, megfű-*

[372] Bîrlea I. 1968, II. 408: „S-o luat văcuţă de la oculu său, / De la casa domnu-său: / În cîmpu cu mană, / În cîmpu cu hrană. / Şi s-o-ntîlnit / Cu moroi, / Cu moroaie, / Cu strîgoi, / Cu strîgoaie, / Cu formăcători, / Cu formăcătoare: / Mana i-o luat, / Laptele i-o strîcat..." („Elment a tehenecske az udvarról, / El az ő gazdája házától: / Mannával teli mezőre, / Tápláló mezőre. / S megtalálkozott / Boszorkányokkal, / Boszorkákkal, / Rossztevőkkel, / Banyákkal, / Tejelvevőkkel, / Fermekás asszonyokkal: / Mannáját elvették, / Tejét tönkretették...").

[373] Takács Gy. 2015b, 674: Gyimesbükk, Tarhavaspataka.

[374] Takács Gy. 2004, 261, 236; 2015b, 674.

[375] Filimon 1913, 231: „...îo luat măsăliile dîntră dînţ, dînţi, dîntră măsăle îarba dîpă limbă, laptile dîpă îarbă, groşţoriu dîpă lapte..." („Elvették a zápfogát a fogak közül, fogait a zápfogak közül, / a füvet a nyelvéről, a tejet a fűről, a tejfelt a tejről...").

[376] Bălteanu 2003, 175–176.

[377] Halász 2005, 374. o. 1737. sz.

[378] Hegedűs 1952, 173–175; Bosnyák 1980, 227–228. o. 1902–1903. sz.

[379] Kiss – Pál-Antal 2002, 395.

[380] Tánczos 1995, 50. A *mona* itt 'man(n)a, mána' (rom. *mană*) jelentésű.

[381] Benga 2004, 500, 505.

dűl pedig 'megbódul, megbolondul, esztelenkedik, dühöng, őrjöng'.[382] A szövegünkben előjövő „az ő eszit elfűdíteni" kifejezés tehát a tehenek boszorkányok általi rontásból eredő megváltozott, elbájolt állapotára, testi-lelki romlására utal.[383] Amint láthattuk, ráolvasónk egy buhapataki változatában a fentinek megfelelő szöveghelyen az „eszit elferditeni" fordulat áll.[384]

Az „ördögséggel dógozó" boszorkány által megrontott tehén teje elfogy, gyakran semmit sem tudnak tőle kifejni, s ha mégis ad valamit, az sem jó, „nem megfelelő". Az állat teje a rontás következtében elveszíti tápláló zsírtartalmát, sűrűjét, fölét – vagyis a *mannáját*.[385] A tej színe, szaga is megváltozik, azt elhasználni sem lehet.[386] Az ilyen tehenet megfejni is igen bajos dolog,[387] a borját sem szenvedheti.[388] Lesoványodik, bele is halhat a rontásba.[389] Az említett jelenségcsoportot igen szemléletesen írják le a ma-

[382] MTSz, 254; Kriza 1975, 432; 1996, 37; Czuczor – Fogarasi 1862–1874, II. 973; Ballagi 1873, I. 436; Szinnyei 2003, 651.

[383] A megkantérozott tehén, ahogyan a gyimesi, hárompataki, Úz menti csángók mondják, „éjjel es ordit ugy, mind a bolond", „ugy ordit éjjel, miha ölnék", „ugy bőg, miha a medve kénozná", „ugy ordit, hogy vége van az életinek". Az állat „megborzúl", „elbetegedik", „el van ő es keseredve", „kénlódik", „kinyomja a két nagy szemit, ugy néz", a „csicse elhasad". Ilyenkor, úgy tartják, „nem olyan a tehén, amilyen kell", az állat „nem jól viselkedik", „nem úgy vüselkedik a tejvel, ahogy kell", valósággal „meg van zavarodva", „megbolondul", „megzavarodik, bőg, fut", „fel van veszve", „ki van kapcsolódva", „megvadúl", „az ördög ugy megbolonditsa, hogy az Isten őröjzön", „a falra mászik fel". Ezt értik, röviden összefoglalva, *elfüdülés* alatt.

[384] Tánczos 1995, 48–49.

[385] Amint mondják, „vékony", híg, „a zsiradék mind el van vive" belőle, „el van véve a sürüsége", „csak tiszta vizé válik", „fele nincsen, nem gyül fel a zsirja a tetejire", „olyan, mind a savó", „nem alszik meg, ugy el van véve a zsirja". Így aztán nem lehet belőle tejfölt, vajat gyűjteni, „megótani se tudják" sajtnak, vagyis „el van romolva".

[386] A „megkantérozott" tej furcsa, kék, esetenként szürke színűvé lesz, ráadásul „megnyulósodik", „nyúlik a tej, mocskos", ugyanakkor „szagja van", „a szagja se jó", büdös, hamar „megszagosodik", „egyik napról a másikra olyan szagos lesz, mind a véce". Az ilyen tejet meginni sem lehet, „nem lehet egyátalán elhasználni", a disznóknak kell adni, „nem jó semminek, el lehet dobni", egyszóval: „nem érvényes a tej". Egyesek szerint „olyan es történik, hogy vér jön tej helyett", mert „abba vót betegség, a béka izén keresztül".

[387] Amint mondják, az állat ilyenkor „ugy rug, mind a fekete főd". Nem lehet vele bírni, „nem lehet hézzamenni közel", „nem lehetett szeliden vele bánni, nem lehetett fejni, nem lehetett héza közeledni a fejéshez". Az állat döf, fut, szökik, „nem szünik, ameddig megfeji az ember, nem akar megállni", „fejés közbül huggyozik a tehén", „amikor fejik, akkor pisil, szarik", „vizel, erőst tapod", egyesek szerint „csepegtet, mikor feji az ember".

[388] A megrontott állat „a borjut nem szenvedi magához", „többet nem engedi a bornyut közel, meg se nyalja, nem akarja engedni, hogy szopjon", „a borját nem szereti, s jár abba, hogy döfje a borjut, kapálja a lábával", így aztán „a kicsi bornyu es osztán csak szárad, megszárad s megdöglik".

[389] A megkantérozott tehén esetenként „puffadozik jobbról balra", ugyanakkor szárad meg, lesoványodik, akárhogy adnak neki enni, vannak esetek, hogy „a tehen lábon megszárad". Amint mondják: „el tudták rontani ugy a tehenet es, hogy lesoványodott, s még, ha arról vegyük a szót, még el es posztút, ha nem tudott az ember valamit segiteni rajta". Nem egy esetről tudnak, amikor a megrontott „tehen elprédálódott, ugy szépen osztán elprédálódott".

gyarcsügési kéziratosban szereplő ráolvasó és annak említett derivátumai, de éppúgy egy gyimesfelsőloki ráolvasás is.[390] A felsőloki szöveg közeli párhuzamai lelhetők fel egyes tejelvétel elleni román olvasásokban, ahol a gonoszok – így a boszorkányok, rossztevők, igizők – kilences, illetve kilencvenkilences csoportja rontja meg a gazdája házát elhagyó tehenet.[391]

Amint láthattuk, a tejelvétel rontása nem csupán a tejhaszonállatok teje zsírjának elvételére, de szaporulatuk tönkretételére is kiterjed. Csügési szövegünk – és annak variánsai – szerint is az állat „szivét elhervasztani", „fejében az agyát felháborítani", a „szemeit elhomályosítani" és a „füleit megsüketíteni", a „veséit, mellét összerombolni", az „inait meggörbíteni", tehát „az összes testét megsemmisíteni", a „tejét, zsírját, mannáját elvenni", a „szaporodását elpusztítani" indulnak a boszorkányok.[392] Megjegyzendő, hogy egyes – ugyancsak tejelvétel ellen, késsel kevert korpára és sóra mondott – román ráolvasókban is hasonló képpel találkozhatunk.[393]

A magyarcsügési szövegben „elküldi a miurunk / Jézus Krisztus szt. / Míhály arkangyalt / keresztelő szent / Jánost szent György / Mártért szent / Ilyés prófétát". Ők azok, akik „arany lajtoriákon / bé szálnak" és öldöklő harcban megsemmisítik a „kantéros boszorkányok" csapatát. A szöveg elsőként Szent Mihályt említi. Dániel könyve szerint Szent Mihály „egy a' fő Fejedelmek közzűl",[394] vagyis az arkangyalok (Michael, Gabriel, Raphael) egyike. Szent Mihály az ítélkező, a mennyei seregek vezére,[395] akinek attribútuma ezért a *kard (szablya)* és a *mérleg*. A gyimesiek szerint Szent Mihály arkangyal a „Paradicsom fejedelme", „ő vezérli az angyali sereget".[396] Úgy tartják, „ő a sátánnak a fejit letapodja".[397] Magyarcsügésen, Gábor János szülőfalujában is hasonlóképpen vélekedtek Szent Mihályról a régiek:

[390] Tánczos 1995, 52: „... a boszorkányok elhajtották a teheneinket / a nyomatlan füre. / Rázatban, harmatban fejték, / szarvát megvékonyitották, / szőrét esszeborzitották, / tejét meghigitották, / a vaját megfehéritették".

[391] Papahagi 1925, 134–135: „În faţă i s'o uitat, / Pîn pulpă l-o săgetat, / Lapt'eľe şi untu şi grosčioru i l-o luat; / Coarn'eľe-i ľe-o răntudzît, / Păru-i l-o burzuluit, / Pulpa i o mn'ičit / Şi ţîţele-i ľe-o veşt'edzît..." („Reá bámultak, / Hogy a tőgye nyilallott, / Tejét, vaját és tejfelét elvették; / Szarvait levágták, / Szőrét felborzolták, / Combját megsemmisítették, / S csecseit kiapasztották..."); Papahagi 1925, 139–140: „D'e coadă o rătundzît-o, / D'e pulpă o vestăžît-o, / D'e coarn'e o čiungărit-o, / D'e păr o bozăluit-o" („Farkát levágták, / Combját elsorvasztották, / Szarvait megcsonkították, / Szőrét felborzolták").

[392] Tánczos 1995, 48–49; Takács Gy. 1997–1999, 94–96; 2001, 514, 520, 522; 2004, 273; Daczó 2003, 282; Frendl 2008, 335; Magyar 2009, 435–437. o. 505. sz.

[393] Filimon 1913, 231: „Ĭo luat minťa din cap, minťa dĭla cap şi ĭo luat glasu guri, şi ĭo luat viďeriľe očilor..." („Elvették eszét a fejéből, eszét a fejéből, és elvették szájának hangját, szemeinek látását...").

[394] Dán 10,13.

[395] Ter 18,19; Dán 10,13.21; Jel 12,7.

[396] Magyar 2003, 687. o. 1409. sz.

[397] Magyar 2003, 688. o. 1413. sz.

> Hát osztán, ugye, Karaóckit[398] Szen Mihály főangyal kergette vót a pokolba. Lucifert ő kergette vót meg, Szent Mihály főangyal. Szent Mihály főangyal, ő az Úrnak bajnoka, ő a legnagyobb angyal az egészek között. Mikor az Úrjézus Krisztus leszállt a pokol tornácára... Ádámot az ölibe' vitte fel. Az ölibe'. Ádámot. Az Úrjézus Krisztus. Akkor Szen Mihálynak odarakta őköt... Mihálynak adta átol őköt. Mihály gondojza őköt. Mihály nagy, nagy. Ő nagy hatalmu. Ő a mennyország vezére. Ő az Úr bajnoka, uram, méghozzá. Ugye, három főangyal van. Ugy lehet tekinteni, mind a minisztereket.[399]

A régi gyimesiek „Szent Mihályról azt mondták, hogy [...] ő a mennyország kapujában van. Úgyhogy ő oda nem engedi bé, aki tisztátalan, azt egyáltalán nem engedi bé. Ő már tudja, hogy ott, mikor megy a lélek, hogy tiszta vagy romlott lélek."[400] A moldvai Klézsén úgy tartják, Szent Mihály „fehér lovon jár, s kaszával".[401]

Szent Mihály arkangyalt gyakran ábrázolják szokott attribútumával, a szablyával a népi hitvilágra – kivált az ortodox hitűeknél – nagy hatást gyakorló ikonokon, üvegikonon, nemritkán Gábor arkangyal társaságában, kezükben a teremtett világ feletti (kozmokrátori) hatalmat szimbolizáló világ-gömbbel (*mundus*). Gyakorta hívják segítségül a viharban járó sárkány ellen is,[402] mint egy kosteleki és egy bálványospataki ráolvasóban. Előbbiben a szent „élezett késekvel, rozsdás fejszékvel" ront a „nagy idő"-ben járó gonoszokra, de az utóbbiban is „Mihály szablyájá"-ra hivatkoznak a jégeső ellen.[403] Egy moldvai román ráolvasás záróformulájában az *Úristen, Szent Mihály* és a *mái szent nap* ad gyógyírt az ijedtség kínozta betegnek.[404] A hétfő szent reggelén, szíjába tett késével, fekete ekével és fekete ökrökkel Jeruzsálem határára szántani induló, ám a ráolvasó kérésére inkább a *rossz óra* (ceas rău) nevű démon kínozta – epileptikus – beteg gyógyítására siető, a gonoszt annak testéből kiűző és kilencvenkilenc tengeren

[398] A helybeliek szerint három ördög van: *Lucsifer, Drumuj* és *Karocki*. Előbbi a közismert, latin *Lucifer* ('fényhozó', gör. *phószphorosz*) román nyelvű változata, *Drumuj* népmeséink ördögével (*Drumó, Dromó*) azonos (Ipolyi 1987, 45, 573), akinek alakjával boszorkánypereinkben is találkozhatunk (Ipolyi 1987, 420), míg a csángóság körében a *Karocki, Karaocki, Karaócki* alakokban használatos *Scaraoţchi, Scaraşchi* név eredetileg az iskarióti Júdás nevére utaló szláv *iszkariotszki* lehetett, ez az ördögnév a román nyelvbe az oroszból jött, s kivált Moldvában elterjedt (Takács Gy. 2004, 92; vö. Bakos 1991, 663; Moldován 1897, 886–887).

[399] 87 éves férfi, Magyarcsügés, 1994. október 17.

[400] Magyar 2003, 688. o. 1413. sz.

[401] Bosnyák 1980, 112. o. 789. sz. A kaszával vagy karddal Szt. Mihály az emberek nyakát vágja el, halálukkor. Így tartják ezt a gyimesiek és a moldvaiak is (Bosnyák 1980, 112, 220. o. 787, 789–790, 1823–1824. sz.; 1982, 150. o. 599. sz.; Magyar 2003, 687–688. o. 1409–1411. sz.).

[402] Pavelescu 1941, 139.

[403] Takács Gy. 2001, 353–354.

[404] Ciubotaru 2009, 468. o. 357. sz.

túlra vető Szent Mihály arkangyal (Arhanghelul Mihail) alakja szerepel egy másik moldvai szövegben.[405]

Egy gerléni (Moldva) adat szerint Szent Mihályhoz hasonlóan fehér lova van a sárkány-képben járó ördögöt levágó Szent Györgynek is.[406] Amint a Magyarcsügéssel szomszédos Gyepecén beszélték, Szent György „erőst hajtotta ezeket a boszorkányokat. Egyszer meghallotta, hogy hol... hogy valaki el tudja venni a tejet, ment az ilyen fermekásokhoz, rosszakhoz, s az egészet kivégeztette. Mert neki nagy ellenségei voltak a boszorkányok. [...] Ő ezket hajdászta, ezket üldözte, a boszorkányokat."[407] Amint látni fogjuk, a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángók, de a románság hite szerint is Szent György napján járnak a boszorkányok. A gyimesiek ezért ezen a napon – valamint Szent Jánoskor – megfokhagymázzák az istállókat, „hogy ne tudjon hozzájutni az ilyen fermekás asszony".[408] Gyimesfelsőlokon beszélték, hogy Szent Györgynek „volt egy nagy fehér lova", amiért is ünnepének előestéjén az „öregek kivitték a pástot a kapufélfának az elejére, s az öregek mondták, hogy Szent György jön a lóval, s ahol kint van a zöld, oda beköszön »jó szerencsét«, ahol nincs, oda nem", „oda nem köszön, mert ott nem tisztelik".[409] Ugyanígy jártak el régen a hárompataki Gyepecén is.[410] Egy klézsei vallomás szerint Szent György – Szent Illéshez hasonlóan – az égen „megy a lovával és a patkaja villámlik neki", azért villámlik, „hogy a lova veri oda a patkóját a kövekhez".[411] A kilencvenkilenc fős csoportokból álló „angyali seregek" kötetünk egyik, *gonosz szélbaj térítésére* való szövegében fehér, szürke, barna és sárga *lovak*kal indulnak harcba a „tündér boszorkányok" ellen, hogy őket a fegyverekkel (lőfegyver, kard, szurony, kés) lőjék és kaszabolják, valamint „lovakal le tapodtasák / arany patkokal össze- / szagadtasák". {II.7}

A magyarcsügési ráolvasóban, amint az említett, vele szoros kapcsolatban lévő, ijedtségre való szövegben is {II.7}, a szentek „arany lajtoriákon" szállnak alá „Jeruzsálem hegyeiröl". Egy Suceava megyei, a tejhaszon megtartására és visszavételére használt román ráolvasóban, hasonlóképpen, a gonoszok (igizők, fermekások, morák, boszorkák) „kétnemű", kilencvenkilences csoportjai által megrontott tehénke szenvedését „az Úristen, Szent Györggyel / és Szűz Máriával" észrevette, „viaszlajtorján alászállott", és a „Jordán kútjára" vezetvén tisztította meg az állatot.[412] Egy Galaţi megyei, ugyancsak tejelvétel elleni szövegben a világon egyedül Szent György az, aki meghallja a fer-

[405] Ciubotaru 2009, 322–323. o. 116. sz.

[406] Bosnyák 1980, 102, 113. o. 730, 793. sz. A sárkányölés legendájához lásd még: Magyar 2003, 685–687. o. 1403–1406.

[407] Magyar 2003, 685. o. 1402. sz.

[408] Bosnyák 1982, 107. o. 300. sz.

[409] Magyar 2003, 473, 687. o. 872, 1407. sz.

[410] Csuzi – Takács 2004, 81.

[411] Bosnyák 1980, 30. o. 178.

[412] Ciubotaru 2009, 417. o. 262. sz.: „Dumnazău cu Sfântu Giorgi / Şî cu Maica Domnului / Bine-o văzut, / Pi scarî di cearî s-o coborât...".

mekások és rontók (fărmăcătorili şî strecătorili) által tönkretett tehén üvöltését és bőgését, majd, vigasztalván az állatot, elmondja neki, megtalálta a tejét, bár azt sajtárok mélyére, „kilenc abronccsal bevasalva, / kilenc lakat alá zárva", rejtették.[413] Hasonlóan vigasztalja a Szűzanya („Sântămăria, Maica lu Dumnezău") az ordító és bőgető tehenet egy Iaşi megyei, azonos célú szövegben.[414] Egy újabb, megegyező céllal mondott, Iaşi megyei ráolvasóban Szűz Mária (Maica Domnului) és Szent György, a *szent tündér*rel (sfânta zână) együtt, egy fejszével keresi a Florica tehén mannáját (tejének fölét), pincéről pincére, kamráról kamrára, és meg is leli azt egy pince fenekén, kilencvenkilenc retesz és kilencvenkilenc lakat alá zárva.[415] Hasonlóan történik egy Vaslui megyei, azonos célú szövegben.[416]

Fenti, csügési ráolvasónkban a mennyei erők képviselői „arany kürtőkel / arany trombitákal" szállnak alá, „a kürtökel kürtölni / fognak a trombi / tákkal trombitál / nifognak". A felharsanó kürtszó a mennyei erő érkeztét és a gonoszok fölötti triumfálását jelzi egy Iaşi megyei, tejelvételről való deszkentálás szövegében is, ahol a megrontott tehén bőgését és jajveszékelését meghalló Szent György „a kürttel kürtölt" („Sfântu Ghiorghi-o auzât, / Din trâmbiţî-o trâmbiţat"), így adta vissza az állat mannáját annak combjába (testébe).[417]

A fenti szövegünkkel szoros kapcsolatban álló, ijedtségre (gonosz szélbaj térítésére) való szövegben {II.7} nem szerepelnek kürtök és trombiták. Különösnek tűnhet, de úgy vélem, éppen az, hogy a *Jeruzsálem hegyeiről, aranylajtorjákon* alászálló – ezek a két szöveg közös elemei – *angyalok és szentek*, illetve *angyali seregek* küzdelmének leírásában ott {II.7} a lovak szerepelnek, amelyek itt nincsenek, itt pedig {II.5} trombiták, kürtök, amelyek ott nincsenek említve, utalhat a két szöveg szoros kapcsolatára, közös eredetére. A ráolvasás alapjául szolgáló, a szövegben is – mint *in illo tempore* történt eset, azaz *őskép* – szereplő alapszituáció ugyanis közös: az isteni erők küzdelme a gonoszokkal, a rontás elhárítására. A megegyező történetet azonban a két szöveg kétféle tálalásban tárja elénk, a mennyei erők leírása, mondhatni, kiegészíti egymást, bár vannak közös elemeik is, így például a fentebb említetteken kívül a *kardok*, a *szuronyok*, valamint a megtisztító – és a gonoszokat elpusztító – *Jordán vize*. Összeillik a két szöveg, egyezik, de ki is egészíti egymást. Mintha mindig is egymás mellett lettek volna valahol, leginkább talán egy 18–19. századi kéziratosban, ezért nem szerepelnek, az ismétlések elkerülése végett, ugyanazok a szövegfordulatok, -részek mindkét helyen.

[413] Ciubotaru 2009, 411. o. 254. sz: „Ci eu am aflat di laptili tău. / Laptili tău i-ntr-on fund di cofi pus, / Cu nouî cercuri cercuiti, / Cu nouî lăcati încuieti!"

[414] Ciubotaru 2009, 412–413. o. 257. sz.

[415] Ciubotaru 2009, 414. o. 258. sz.

[416] Ciubotaru 2009, 418. o. 264. sz.

[417] Ciubotaru 2009, 411. o. 255. sz. Szent György alakja más, hályogra, rossz órára, rontásra való moldvai ráolvasókban is feltűnik (Ciubotaru 2009, 270, 306, 322, 387, 431. o. 8, 107, 115, 209, 291. sz.).

Kötetünk bevezető részében láthattuk, hogy a moldvai és egyéb eredetű, görögkatolikus népesség (többnyire, bár nem kizárólag, románok), akik már a 18. századi összeírásokban (1711, 1716, 1721, 1725, 1750, 1760–1762, 1766–1767, 1785–1786, 1787, 1799) felbukkantak, talán már 1750 előtt kápolnát emeltek a bükki részen, amely helyett 1802-ben templomot építettek.[418] Az említett két ráolvasó jellege miatt felmerülhet, hogy azok „ősszövege" talán innen, a bükki „román" templom közegéből, esetleg a mindmáig emlegetett, a környékbeli csángóságon[419] kívül még a távolabb fekvő csíki székely falvak népi vallásosságára is jelentős hatást gyakorló[420] tarkői (Tarcău) kalugerektől származhat. Ugyanígy, bár előbbitől talán kisebb valószínűséggel, szóba jöhet a csíkszépvízi görögkatolikus parókia is, ide tartozott ugyanis akkoriban Tatárbükk (a későbbi Bükkloka), ahová a helybeliek emlékezete szerint a Bálványospatakán született Szőcs „Vén" Józsi – feltételezhetően valamikor az 1870-es években – megházasodván, egy „nagygazda leán"-hoz szállott.[421] Fenti ráolvasónk keleti egyházhoz kötődő eredetére utalhat az ortodoxiában hatalmas erejűnek tartott Szt. Mihály arkangyal és Szt. György, de különösen Szt. Illés szerepeltetése a szövegben. A mennybe a Jóisten által „testestül-lelkestül", „élve" felvitt, szekerével az égen hajtó, a villámokat hordozó és azokkal a gonoszokat kereső Szent Illés próféta – feltehetően bogumil eredetű – kultuszáról, és annak a románság hitvilágában való megjelenéséről fentebb olvashattunk. {II.4/Megj.}

A szövegben szereplő *aranylajtorják* képe, amely a magyar ráolvasókban nagyon ritkán, és akkor is minden bizonnyal román hatásra jelenik meg,[422] a románság archaikus szakrális közköltészetének igen kedvelt és gyakorinak mondható eleme. A csügési kéziratosban szereplő, *gonosz szélbaj téritésre* szolgáló szövegben {II.7} ugyanígy szerepel. (Ez, több más hasonlósággal együtt nyilvánvalóan arra is utal, hogy a két szöveg – tehát a II.5 és a II.7 olvasás – szinte bizonyosan egyazon forrásból származik. Megemlítendő,

[418] Ekkortól, amint már láthattuk, a gyimesi görögkatolikusoknak állandó papjuk is volt, először *David Tătar* (1800?–1823), majd *Ioan Popoviciu* (1823–1844) és annak fia, *Ioan Popoviciu* (1844–1849), azután *Gavrila Ciobotariu* (1850–1913 – ŞEM 1900, 341).

[419] Albert 1995a, 26–28; Magyar 2003, 555, 565, 567, 569–570, 573–574. o. 1092–1093, 1122, 1126, 1131, 1140–1142. sz.; 2009, 283.

[420] Balázs L. 1994, 215; Gagyi – Dyekiss 2015, 392–395; Takács Gy. 2015b, 390.

[421] A görögkatolikus sematizmusok szerint ebben az időszakban Csíkszépvízhez (1890-ben Csíkszenttamáshoz) tartozó *Tatárbükkön* 1880-ban 28, 1886-ban 41, 1890-ben 39, 1906-ban 47, 1911-ben 56, 1929-ben pedig 75 görögkatolikus lélek élt. Az 1911-es sematizmus megemlíti, hogy a községben „van egy fakápolna", 1929-ben pedig a falucska elnevezése változott *Făgeţăl–Tatárbükk*-re (ŞEM 1880, 265; 1886, 270, 1890, 252; 1906, 145; 1911, 120; 1929, 64).

[422] Így például Csoma 1994, 258; 2016, 143, 145 (mindhárom: Somoska); Takács Gy. 1997–1999, II. 92; 2001, 501 (mindkettő: Magyarcsügés); 2015b, 415. o. 278. sz. (Somoska, Bakos Márta gy.); Pócs (szerk.) 2014, I. 873 [XVI.2.1.2 – Somoska], 916 [XIX.1 – Magyarcsügés]. Egy gyimesbükki vízvető szövegben a *vaslajtorja* szerepel (Takács Gy. 2015b, 249. o. 161. sz.). A magyar anyagban egyebütt a *lajtorja* vagy *létra* képe sem a történeti, sem pedig a „recens" szövegekben nem jön elő, csupán a ráolvasók elmondását övező mágikus praktikáknál használnak időnként létrát (Pócs [szerk.] 2014, I. 164 [II.3.43], 1020 [XXXI.27.5]).

hogy az *aranylajtorják* képe a csügési ráolvasón kívül egyetlen szövegváltozatban sem szerepel, ami ugyancsak arra utal, a magyarcsügési kéziratosban lévő ráolvasás valóban egyfajta „ősszövegnek" tekinthető.) A párhuzamként felhozható *létrák, lajtorják* – jobbára bizonyosan a keresztény misztika szimbolikájából táplálkozó – képe, bár néhány magyarul elmondott moldvai ráolvasóban is előjön,[423] a vidéken elsősorban a románság deszkentálásait jellemzi.[424]

Az arany-, ezüst- és viaszlétra képzete a moldvai román ráolvasókban is elég gyakori, szerepel hályogra, fejfájásra, hólyagra, szifiliszre, szemverésre, gonosz tündérektől, nyilallásra, orbáncra, rontástól, férgességre használatos szövegekben.[425] Egy már említett tarhavaspataki – egyéb vonásai miatt is román eredetűnek tartható – vízvetésben a *vaslajtorja* képe szerepel.[426] Az *aranylajtorja* képzetével áll kapcsolatban a néhány erdélyi magyar énekben, cigány kántában, valamint magyar és román ráolvasóban fellelhető, eget-földet összekötő *viasz- (vigasz-), ezüst-*, illetve *arany-lajtorja* is.[427] Ugyancsak *ezüstlétra*, tündöklő, nagy, szent *viaszlajtorja*, a *menny lajtorjája* s annak tömjénfüst fokai, amelyeken a „szent Isten" – olykor Szt. Péter társaságában – „alászáll a földre", szerepelnek a románság karácsonyi-újévi kolindáiban,[428] de *vas-, viasz-, ezüst- és csontlétrát* említ a románság – szintén a karácsonyi-újévi ünnepkörhöz kötődő – archaikus halottas (ún. *zorile*) énekeik némelyike is.[429]

Bár a hazai boszorkányperek *regemen*tekbe, *kompániák*ba szerveződő boszorkányseregeinek zenészeiről, közöttük a *síposr*ól, a *dudás*ról, a *tárogatós*ról és a *trombitás*ról éppúgy tudunk,[430] mint a *szépasszonyok dudájá*ról, mely „nagy, szőrös ama nagy görbe tülökkel",[431] a *kürt*, az *aranykürt*, a *kürtölés* és a *kürtszó* képzete a magyar ráolvasókban, egyes moldvai szövegeken[432] kívül – amelyeket éppen ezért vélhetünk román eredetű-

[423] Csoma 2016, 143, 145.

[424] A világrétegeket összekötő, gyakran három-, hét- vagy kilencfokú kozmikus létra a különböző hagyományokban fából, kőből, vasból, aranyból, esetenként kötélből készül (Tokarev 1988, I. 167). Képe szoros kapcsolatban áll a *világ köldöke* (axis mundi) képzettel is, amelynek kapcsán a létra-szimbolika ugyancsak széltében elterjedt (Radloff 1893, II. 6; Eliade 2001, 441–447; Molnár Á. 2003, 37, 185, 162, 173). A misztikus létrára a keresztény hagyományban is bőségesen találhatunk példát (Vanyó 1984, 77–78; 1988a, 167; 1988b, 137; Eliade 2001, 443). A keresztény létra-, lépcső-szimbolika egyik ősképe a bibliai Jákob álma (1 Móz 28,10 kk).

[425] Ciubotaru 2009, 270, 280, 284, 333, 334, 344, 352, 376, 406, 417, 431, 445, 499, 501. o. 8, 30, 36, 139, 141, 159, 177, 196, 247var, 262, 292, 320, 397, 400. sz.

[426] Takács Gy. 2015b, 249.

[427] Moldován 1888, 100, 102; Filimon 1913, 231; Berde 1940, 222; Kallós 1958, 51–53; Erdélyi Zs. 1976, 699, 700; 1999, 857–858; Harangozó 2001, 106, 228.

[428] Viciu 1914, 39, 59, 62, 104; Pamfile 1914b, 69, 74; Bartók 1968, 237–239, 240, 241.

[429] Kahane – Georgescu-Stănculeanu 1988, 35, 164, 168, 179. sz.; Demény I. P. 2001, 417.

[430] Komáromy 1910, 97–98, 346, 410, 416, 575–576; Körner 1969, 201–204; Schram 1970, I. 46, 75, 256, 542; II. 726; 1982, 135, 145, 264; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 853; Bessenyei 2000, 378, 379; Balogh B. 2003, 187, 189, 198, 204.

[431] Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 220.

[432] Így például: Csoma 2016, 143, 145 (Somoska).

nek –, legjobb tudomásom szerint ismeretlen.[433] A csügési ráolvasó jellegzetes elemei közül a *tej mannája* és az *aranylajtorják* képe után tehát a *kürtölés* képzete is a román ráolvasások világába visz, ahol a *kürt* (bucium), a *trombita* (trîmbçita), a *tilinkó* (telincă) a világok közötti kapcsolatteremtés, az isteni erők segítségével való gonoszűzés, s ennélfogva a megtisztulás és megigazulás, az üdvözülés eszköze és jelképe.

A *kürt*, a *harsona*, a *trombita* érces hangja már a biblikus hagyományban *mennyei jelenségek*hez kötődik.[434] A *kürt*, az *aranykürt* vagy *aranyos kürt* (bucium de aur, bucium într'aurit), az *ezüstkürt* (bucium de argint), az *aranytilinkó* (telincă de aur) a románság ráolvasóiban a gondoskodó, gyógyító Isten, illetve a gonoszoktól óvó, azokat el is űző, sőt egy nagy késsel (un cuţit mare) akár le is fejező Istenanyja (Maica Domnului), a Szent Szűzanya Mária (Maica Sfinta Mărie) alakjához kötődik.[435] Egy tejelvétel elleni ráolvasóban a Szűzanya maga fogja a kürtöt, és harsantja meg a világ mind a négy sarkába, hogy az összes gonosz, tejelvevő boszorkányt összehívja szavának hatalmával.[436] Gyak-

[433] A magyar történeti ráolvasók között is egyedül a bajorországi jezsuita, Erhardus mester kincskereső kézikönyve 19. század eleji fordításának (Láng – Tóth G. 2009, 71–93) két szövegében szerepelnek „a szent angyaloknak szavaira és trombitaszólásaikra, / akik trombitálni fognak az igaz bírónak eljövetelekor, / hogy keljetek fel, megholt hívek, és jöjjetek az örök íletre", illetve „az angyaloknak trombitafúvásokra, / holtaknak föltámadásokra / és a purgatériombéli lelkeknek szabadulásokra" szövegrészek (Ilyefalvi 2014, II. 277–278: G.4.12; G.4.13).

[434] A *kürt* (héb. *sófár*) már az Ószövetségben Isten jelenlétét adja tudtul, megjelenését, a *theophaniát* kíséri (2 Móz 19,16–20). Hangjának engesztelő ereje van (2 Móz 19,12–13), a templomot is arcra borulva, kürtölve, esedezve tisztítják meg (1 Mak 4,38), de trombiták harsognak az égőáldozat bemutatása közben, Isten dicsőítésére (2 Krón 29,27–28), s ugyanúgy a szövetség ládája előtt is (1 Krón 16,6). A kürt, a harsona szava örömet hirdet (1 Kir 1,34; 2 Kir 11,12–14; 2 Krón 23,13), győzelmet ígér (Józs 6,4–20) és hatalmat ad (Józs 6,16), s a prófétáknál eszkatologikus jelentéssel is bír az ítélet ideje, a harag napja kapcsán (Iz 27,12–13; Zak 9,14; Szof 1,16). Az Újszövetség a harsonát (gör. *szalpinksz*, *szalpisztész*, lat. *tuba*) elsősorban eszkatologikus motívumként kezeli. Szava jelzi a *parousziát* (Mt 24,30–31), Krisztus második eljövetelét, akinek hangja olyan, mint a harsonaszó (Jel 1,10–20; 4,1). Az Úr előtt álló hét angyal harsonái indítják el az ítélet megpróbáltatásait (Jel 8,2–10,11), de harsonaszó jelzi az ember feltámadását is (1 Kor 15,52; 1 Tesz 4,16; Vö. Pál – Újvári 2005, 304–305; Seibert 1986, 120; Dávid K. 2002, 105).

[435] Pamfile 1910, 45; Păsculescu 1910, 126, 133; Papahagi 1925, 133; Bîrlea I. 1968, II. 410; Bîrlea O. 1981–1983. II. 54.

[436] Bîrlea I. 1968, II. 410: „Şi-o luat bucium / Şi-o bucimat, / În tuspatru cornuri de lume, / Şi-o sorocit / Toţi moroii, / Şi toţi strigoii, / Şi toate strigoaiele, / Toţi formăcătorii / Şi toate formăcătoarele. / Care cum o venit, / O muşcat şi-o orbit, / Numai baba cea buzată... [...] / Nici o sorbit, / Nici o orbit, / Nici o muşcat, / Nici o crepat. / Maica Sfînta Mărie / O luat un cuţit mare, / Să-i zboare capu, / Să-i taie capu. / Ea atunci o strîgat: – Stăi, Maică Sfîntă Mărie, / Nu-mi tăia capu, / Nu-mi zbura capul. / Că eu am strîcat, / Eu am deochiat..." („S fogtam a kürtöt / S kürtöltem, / A világ mind a négy sarkába, / És elhívtam / Minden morát, / Minden boszorkányt, / És minden boszorkát, / Az összes tejelvevőt, / Mind a fermekás asszonyokat. / Amelyik eljött, / Igémmel megsebeztem és megvakítottam, / Csak a vastag ajkú bába... [...] / Nem vette igénybe, / Meg sem vakult, / Meg sem döfődött, / Meg sem hasadt. / Szent Szűzanya Mária / Megfogott egy nagy kést, / Hogy lefejezze, / Hogy levágja a fejét. / Akkor ő

rabban azonban – a *Paradicsom kapujából* (din poarta Raiului) aláereszkedve – a megrontott beteg kezébe, szájába adja a harsonát,[437] amelynek hangja ekkor is a *világ négy sarkában* (în patru cornuri de lume),[438] a *világ mind a négy sarkában* (în tuspatru cornuri de lume)[439] visszhangzik. Hallatára „az egész világ a kerítésre hág" és csakis a kürtöt fúvóra figyel,[440] „a világ és a népek" a Szűzanya által aranykoronával megkoronázott, aranykürtöt és ezüsttilinkót fúvók köré gyülekeznek.[441] A megrontott ember szájába *aranykürtöt* (bucin di aur), jobbjába *ezüsttilinkót* (tilincî di argint), baljába *aranytrombitát* (trâmbiţî di aur) ad az őt meggyógyító Szűzanya (Maica Domnului) egy a Iaşi megyei Uda községben 1979-ben rögzített, rontás „visszacsinálására" (de desfăcut) használatos ráolvasóban is.[442] A Bákó megyei Nagyszalancon (Solonţ), Dumitru Chelaru-tól – vagyis Király Demetertől – 1973-ban gyűjtött, *szerelmi rontás*ra (de dragoste) való szövegben a Szűzanya (Maica Domnului) és Krisztus ad *kürtöt* (bucin) a megrontott, szenvedő ember kezébe.[443]

Fentiek a rontásból, betegségből való kigyógyulás, a megtisztulás és megigazulás képei. Erre utalnak a kürtöt fúvók egyes jellemzői, az *aranykorona*, máshol *uralkodói korona* (coroană de 'mpărat), az *aranykoszorú* (cunună de aor), a *gyémántos ruhák* (strae de diamant), az *aranyszíj* (cure de aor), valamint a kezükben tartott, a visszanyert egészséget, életet jelképező *piros rózsa* (ruž roşiĭ).[444] Egy tündérektől való *(de zâne)* olvasásban

jajgatott: – Állj meg, Szent Szűzanya Mária, / Ne vágd le a fejem, / Ne fejezz le engem. / Mert én rontottam meg, / Én igéztem meg..."). A szláv, albán és újgörög rokonságú (Cihac 1879, 203) román *moroiu* a boszorkányok közé tartozik. Ezek a kereszteletlen gyermekekből lesznek. Éjjelente szopni járnak az anyjukhoz, és ha haláluk hetedik évfordulójáig valaki megkereszteli őket, visszatérnek a sírjukba, ha azonban nem, *moroiokká* lesznek, olyan kisebb rendű boszorkánnyá, amelyik „megrontja a teheneket, elveszi tejüket; az állatok lábon száradnak el, elhitványodnak" (Moldován 1897, 893–894). A románság körében ún. *de moroi* (morákra) ráolvasók is elterjedtek (Gorovei 1931, 362). A kereszteletlenül eltemetett gyermek hét évre megjelenik a moldvai csángók hite szerint is (Halász 2005, 200. o. 836–837. sz.). Az eredeti szövegben lévő *nici o sorbit* kifejezés, átvitt értelemben, kb. 'nem foglalkozott [ezzel]' jelentéssel lenne fordítható. Ennek megfelelője a csángó tájnyelv talán hasonló tükörfordításon alapuló „nem vette igénybe" fordulata.

[437] Pamfile 1910, 45; Păsculescu 1910, 126, 133; Filimon 1913, 168.

[438] Pamfile 1910, 45.

[439] Bîrlea I. 1968, II. 410.

[440] Păsculescu 1910, 126, 133.

[441] Moldován 1888, 102–103.

[442] Ciubotaru 2009, 360. o. 184. sz.

[443] Ciubotaru 2009, 376. o. 197. sz.

[444] Păsculescu 1910, 126: „...Maica Domnului, / Din poarta Raiului, / De mână dreaptă m'a luat / Cu apă de dragoste m'a spalat, / Buşmachi în picioare mi-a dat, / Cu strae de diamant m'a îmbrăcat, / Coroană de 'mpărat pe cap mi-a aruncat... [...] / Bucium de aură în mână mi-a dat. / Din bucium am buciumat, / Toată lumea pe gard s'a urcat / Şi la mine s'a uitat..." („Az Úr Anyja, / A Paradicsom kapujából, / Jobbomon megragadott / A szeretet vizében megmosott, / Lábamra papucsot adott, / Gyémántos ruhákba öltöztetett, / Fejemre uralkodói koronát

az Úr Anyja a kürtölés ígéretével vigasztalja a megkínzott embert,[445] egy öntéssel végbezvitt rontásból származó, himlő elleni *(de fapt)* szövegben pedig a gyógyító – éppúgy, mint a Szent Szűzanya Mária – a betegség minden fajtáját összegyűjti a kürtöléssel, mégpedig azért, hogy elpusztítsa őket.[446] A kürttel összegyűjtött és elpusztított gonoszok, betegségek képe nyilvánvaló kapcsolatban áll azokkal a ráolvasásokkal is, amelyekben a betegséget okozó démonokat kiáltással, rikoltással hívják egybe, hogy megvendégeljék, s ezáltal pusztítsák el őket, mint kötetünk egy *Torok gyéktol* {II.2} és egy *Az orbáncztol valo olvasás* {II.14} feliratú szövegében is. A megvendégelés, a mennyegzőt idéző „nagy asztal" terítés nemegyszer lóáldozat keretében történik, a szövegtípus párhuzamai a székelység, a gyimesi és moldvai csángóság hagyományában szintén felbukkannak. {II.2 / Megj.}

vetett [...] / Kezembe arany kürtöt tett, / A kürttel én kürtöltem, / Az egész világ a kerítésre hágott, / És engem bámult ott..." – *de desfăcută*, rontás feloldására, Huszváros); Păsculescu 1910, 133: „...Şi m'am dus tot pe drumul lui Adam, / La fântâna lui Iordan. / Şi m'am spălat, / De dat, / De fapt. / Tot datul, / Tot faptul, / Să se ducă / Din vad în vad, / Din sat în sat, / Pe capul cui mi-a dat, / Şi cui mi-a făcut. / Şi mie mi-a pus, / In mâna dreaptă bucium de aur, / Şi în mâna stângă bucium de argint. / Şi m'am dus în târguri vestite, / Şi 'n târguri numite. / Am buciumat, / Toată lumea la mine s'a uitat..." („S én végig jártam Ádám útját, / A Jordán kútjáig. / S lemostam magam, / A rontástól, / Az öntéstől. / Minden rontástól, / Az egész öntéstől, / Hogy menjen / Gázlóról gázlóra, / Faluról falura, / Annak a fejére, aki nekem adta, / S nekem megcsinálta. / S nekem adott, / A jobb kezembe aranykürtöt, / S a balkezembe ezüstkürtöt. / S én elmentem a híres vásárokba, / A nevezetes vásárokba. / Kürtöltem, / Az egész világ énreám figyelt..." – *de dragoste*, szerelmi rontásra, Huszváros); Moldován 1888, 102–103: („A Szűz Anya... [...] arany koronát helyezett fejükre, balkezükbe ezüst tilinkókat adott... [...] // mikor ajkukkal fúvának, ezüst tilinkóval énekelének, arany kürtökkel kürtölének, a világ és a népek köréjük gyülekezének..." – rontás ellen); Filimon 1913, 168: „...cununĕ de aor în cap ţ-oi puñe, ruž roşiĭ în mîna dreaptă ţ-oi da, cu cure de aor ţ-oĭ înşinže... [...] trîmbdîţă de aor în gură ţ-oĭ puñe... [...] ţîlincă în mîna dreaptă ţ-oi da, pe ulîţă ţ-oi slobozi, cu glasu cuculuĭ în vremĭa plugului cîntînd, cu trîmbdîţa de aor trîmbdîţînd" („A fejedre arany koszorút fogok tenni; piros rózsát a jobb kezedbe fogok adni. A derekadra arany szíjat fogsz tenni... [...] a szádba arany trombitát fogok tenni... [...] tilinkót a jobbkezedbe fogok adni és az utczára ki foglak engedni a szántás korabeli kakukk hangjával énekelni, az arany trombitával trombitálni..." – ráolvasás azért, hogy valakit el ne dobjon a gazdája, Beszterce-vidéke).

[445] Pamfile 1910, 45: „N., nu te cântà, / Nu te văità, / Nu te tângui, / Nu te hăulì, / Că eu te-oiu învrednicì, / In mâna dreaptă / Cu bucium într'aurit / Cu buciumu-i buciumà, / In patru cornuri de lume s'a resunà..." („XY, ne sírj, / Ne jajgass, / Ne panaszkodj, / Ne kiáltozz, / Mert érdemessé teszlek, / A jobb kezedben, / Aranykürttel, / A kürttel kürtölni fogsz, / A világ négy sarkában visszhangzik...").

[446] Moldován 1888, 106: „Szent Mária, Szent Anya, Szűz Anya! Jókor reggel felkelék, kürtöt vevék a kezembe; a kürttel kürtöltem, minden himlőt összegyűjtöttem; N-ről leszedtem, a kerítéslyukon eldobám, a Veres tengerbe behányám; kis, nagy himlő ott vesszen el, ott pusztuljon el; N. maradjon tisztán, fényesen, a hogy az Isten teremté!"

Az Isten Anyjától kapott kürt tehát a világ fölötti *uralom* és az abból fakadó, cselekvő *hatalom* eszköze. A biblikus tradícióban és az abból is táplálkozó népi hagyományban a kéz önmagában is az *erő* és *hatalom*, valamint az *oltalom* jelképe.[447] A kürthöz kötődő *hatalom* képzetét idézi egy tündérektől való román olvasás, amelyben az Úr Anyja a jajveszékelve panaszkodó, megrontott ember *jobb kezébe* adja az aranyos kürtöt.[448] Az uralom–hatalom egyes kántáló énekeket és archaikus népi imádságokat is jellemző[449] kettősét idézik ugyanakkor azok a rontás elleni ráolvasásokban előjövő szöveghelyek, ahol a beteg jobb kezébe *aranytilinkót*, bal kezébe *aranykürtöt*, illetve jobb kezébe *aranykürtöt*, bal kezébe *ezüstkürtöt* adnak,[450] mint egy öntéssel való rontásra *(fapt)* használt ráolvasóban is.[451] A *jobb* és a *bal kéz* tevékenységeinek hasonló elkülönítése fenti, magyarcsügési ráolvasónkat is jellemzi: „az én jobkezemmelvisza / csinálok s a balkezem / mel el távolitlak s az / én lelkemmel elfújlak". Az aranykürt továbbá a mennyei erők segítségül hívásának eszköze is, amelyre jó példával szolgál néhány, a románság deszkentálásaival szoros kapcsolatot mutató somoskai (Moldva) szöveg, ahol a *Boldogságos Szűz Mária* ad a betegnek olyan aranykürtöt, amelyet megfújván az összes szentek „elégyülnek" a gyógyításhoz.[452]

[447] Menzel 1854, I. 369.

[448] Pamfile 1910, 45. A ráolvasót lásd fentebb. Az Ószövetségben Isten jobbja *hatalmának* szimbóluma (2 Móz 15,6.12); keze „fundálta" a földet, jobb keze „mérte meg arasszal az Egeket", miáltal hatalmat vett fölöttük, s ha szólítja őket, „azonnal jelen vagynak" (Iz 48,13). Mindkét kéz adhat áldást, de a hatalmat a *jobb kéz* közvetíti (1 Móz 48,13–19). Az Újszövetségben és a keresztény eszmevilágban a jobb a *megtiszteltetés, megdicsőülés* oldala (Mk 16,19), amely – ugyancsak a hatalomhoz kötődően – messianisztikus jelentést is hordoz (Lk 20,42–43; vö. Zsolt 110,1), ugyanakkor eszkatologikus elképzelések is fűződnek hozzá (Mt 25,33–41; Vö. Dávid K. 2002, 120–121). A *jobb* már az ógörögben éppúgy összefügg a *joggal*, az *igazsággal* és a *törvénykezéssel* (végső soron a törvényhozó és végrehajtó hatalom eszméjével), mint a németben, az angolban, de a románban is (Takács Gy. 2015a, 630–631).

[449] A bal kéz (uralom) és a jobb kéz (hatalom) – már az ókori vallásokban, így például a *Mithrász-kultusz*ban hasonló módon jelentkező (Campbell 1968, 326, 328, 351–352), a keresztény ikonográfiában is felbukkanó (Menzel 1854, I. 72) – kettőse (bal kéz–jobb kéz / aranyalma–aranyvessző) jellemzi a „Paradicsom kőkertjében..." és hasonló kezdetű énekeket és imádságokat is (Takács Gy. 2015a, 628–631). Hasonló képzetekre utal, amikor egyes pénteki imákban a „szent arany kőkertbe", „siralmas kőkertbe" található „arannyos székébe", „siralmas székbe" ülő Jézus egyik kezében *kicsi irott könyvét*, a másikban *hétsinges olvasóját* tartja. Az „írott" könyv és a szentolvasó másutt Mária kezében bukkan föl, így például a románság szent szövegeiben, a ráolvasóban is (Erdélyi Zs. 1991, 95, 101; 2001, 246).

[450] Păsculescu 1910, 133.

[451] Bîrlea O. 1981–1983, II. 54: „Şi-n mîna dreaptă / Telincă de aur ţi-oi da, / Şi-n mîna stîngă / Bucium de aur ţi-oi da..." („S a jobb kezedbe aranytilinkót adok, / S a bal kezedbe / Aranykürtöt adok...").

[452] Csoma 1994, 257–258; 2016, 143, 145; Takács Gy. 2015b, 415. o. 278. sz. (Bakos Márta gyűjtése).

Láthatjuk, csügési ráolvasónk Jézus Krisztus által – Mária kérésére – küldött segítő serege, a felső világból (Jeruzsálem hegyeiről) *aranylajtorjákon* alászálló harcos szentek csoportja (Szt. Mihály arkangyal, Keresztelő Szt. János, Szt. György, Szt. Illés) a gonoszok elűzésére, megsemmisítésére tör, az állatot kínzó boszorkányokra rontanak, megkötözik, összevágják, ledöfik őket, testüket összeszaggatják és a Jordán megtisztító vizébe vetik. Ugyanúgy járnak el tehát, mint egy fentebb idézett román nyelvű, ugyancsak tejelvétel elleni ráolvasóban maga a Szűzanya, aki kürtjével a világ mind a négy sarkából összehívott rontó boszorkányokat semmisíti meg.[453] A *trombitálás*, amely a csügési szövegben is megelőzi a nem e világi küzdelmet, aligha csupán a mennyei seregek sorait rendezi és azok harcra készségét jeleníti meg, de éppúgy a kantéros boszorkányok *mágikus összehívására, odarendelésére* is szolgál, mint az említett román szövegben a Szűzanya által hallatott kürtszó. A gonosz boszorkányok *megkötözése* – mint a fentebb említett *gyógyító kötés*[454] példája – a beteg állat *feloldozás*át, megtisztítását szimbolizálja.

A *kötés* és az *oldás* a boszorkánysághoz kötődő hagyományokban egyazon tudomány két arcát képezi. Így van ez már 16–18. századi boszorkánypereinkben is.[455] Az

[453] Bîrlea I. 1968, II. 410. A szöveget lásd fentebb! Egy aromán ráolvasóban ugyancsak az Úr Anyja mondja: „Egyet se búsulj, te János, / Mert ha a kürttel kürtölsz, / A trombitát megfúvod, / Mindet elijeszted és porrá zúzod..." („Nu gînd'i tu, Ioan'e, n'im-n'ică, / Că cu bučinu l'e-i bučina, / Cu trîmbçita l'e-i trîmbçita, / Tăt'e şpereă şi prah l'e-i fa'..." – Papahagi 1925, 133: *d'entru iele*, tündérektől).

[454] Pócs 1963, 593.

[455] Így például: „Hallottam Laszlo Mihályne szállyábul mivel panaszolkodott a fatens előtte, hogy a teje el veszett volna, kire felelte Laszlo Mihályne, tudnek en ollyan imadcságott, a mellyel meg jüne a tejed, monda a fátens tanitcson meg kegyelmed engemetis, kire mondotta László Mihályne, nem tanitalak, mert nem lehet a meg kicsiny ördögség nelkül" (1717, Bihar vm. – Schram 1970, I. 86). „Mindjárást elhivém, hogy a mely ördögtől volt nyavalyája, azon ördög volna gyógyítója" (1584, Kolozsvár – Komáromy 1910, 70). Egy perbeli vallomás szerint a boszorkánysággal vádolt asszonynak „... izent volna Csizmazia Mihály [...] hogy ha megkötötte, gyógyítsa meg, de ő azt izente arra, hogy az mely ördög megkötötte, azon ördög meg is oldja" (Kolozsvár, 1612 – Komáromy 1910, 76). Ugyanígy üzente a rontás feloldására felkért asszony „... hogy az ebek megkötötték, azon ebek meg is ódgyák", de a per egyik tanúja is arról beszélt, hogy „az mely kötés volt ez fatensen, senki más, hanem tulajdon lakatos Erzsók alias Győrfi tötte, ő gyógyította is meg" (1707, Ugocsa vm. – Komáromy 1910, 209, 217). „Tudom nyilván, hogy az eő dolga volt a rajtam tett fájdalom eő gyógyított megis belőlle..." (1716, Békés vm. – Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 68). „... ha az meg nem gyogyittya az ki meg ötte, nagyob ördög legyen az aki meg gyogyittya mint aki meg ötte" (1722, Bihar vm. – Schram 1970, I. 95). Maga a boszorkánysággal vádolt állította, egy 1726-os, Ugocsa vármegyei perben, hogy a beteg gyermeket „a ki megverte, meg is gyógyítja" (Komáromy 1910, 376). A Makó város tanácsa által Szeged város tanácsához intézett, 1728 decemberében kelt átirat szerint a boszorkánysággal vádolt Kökényné Nagy Anna „rontó és gyógyító is volt" (Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 199).

Udvarhelyszék által a bözödi primipilus, Faluvégi Mihály felesége, Berei Sára ellen, 1738–1739-ben lefolytatott perben a bözödi faluközösséget képviselő hatvanhat személy tett eskü alatt vallomást, miszerint nem tudnak olyan esetről, hogy az említett asszony „babonás boszorkányi mesterséggel megnyavaljásítattott beteg embereket babonás boszorkányi mesterséggel meggyógyított vagy orvosolt volna".[456] Egy másik eljárásban, amelyet a korondi Szabó Ferencné Deák Anna boszorkányság és kuruzslás vétkéért indított a székely szék, az egyik tanú úgy vallott: „minthogy ő ejtette rajtam az nyavalját, ő megis hozta egészségemet". Maga a vádlott is úgy mondta e tanú szerint, hogy „nincs oljan borbély, sem boszorkán, az ki meggyógyít más, hanem az ki rajtad ejtette, vagy az fekete föld".[457]

A recens néphitben a „nem Isten hírivel való" tudomány ugyancsak kétarcú jelenség. A moldvai Klézsén úgy tartják, hogy „most is el tudják venni a tejet. Van, amikor elveszik az egész esztenáét. Visszahozni is mindcsak egy olyan tudja, meljik el tudja venni".[458] Szabófalvi adat szerint „a bajelu uljan vult, hogy gyógyított ész rontott. Mikor hogyan akart ű."[459] Ahogyan egy helybeli, tejelvétellel foglalkozó asszony is mondta: „Vissza isz veszem, sz ura el isz veszem!"[460] Arra, hogy a *kötés* és az *oldás* tudománya együtt jár, mindennél nyilvánvalóbban utal két, eredetében össze is függő, hárompataki memorat,[461] de néhány gyimesi történet is.[462] Ugyanígy tartják a legkülönbözőbb rontások esetén, így az *urszitá*nál is.[463] Egy bükkhavaspataki memorat szerint a tejhasznot megtartani csak úgy lehet, ha a másokéból is elveszünk.[464] Egy messze földön híres ugrapataki tudományos felesége is úgy alítja, aligha képes visszaadni a tejet, aki nem

[456] Kiss – Pál-Antal 2002, 698–700.
[457] Kiss – Pál-Antal 2002, 712.
[458] Halász 2005, 150–151. o. 658. sz.
[459] Halász 2005, 394. o. 1798. sz.
[460] Csoma 2016, 598.
[461] Takács Gy. 2004, 293–295. o. 439–440. sz.
[462] Magyar 2003, 528, 535–536. o. 1016, 1039. sz.
[463] „Urszita. Jaj, hát az csunya betegség. [...] Az Úristen őrözzön meg! Miféle az? Hát az, hogy megöli, akinek csinálja. S neki odavetik, s ő vagy fellépegeti, fel... magának felszedi, vagy megetetik valamivel. S megöli. Megöli, olyan betegség az. [...] Meghal. Attol nem tud... Esetleg, ha idejibe megindulnak, s csak olyanhoz, aki ilyent tud csinálni, ahhoz mennek, me a papok se tudnak ezen segiteni. Nem, nem. Ezt csak az tudja... [...] Ha kéz csinálja, kéz kell kioldja. Se pap, sem doktor, semmi nem tud ezen segíteni. Nem ahhoz, aki megcsinálta. Amilyent kap, olyant, csak aki azt érti. Aki érti" (88 éves nő, Gyimesbükk, Petkipataka, 2005. július 8).
[464] Magyar 2003, 476–477. o. 882. sz.: „Egyszer ahhoz az öregasszonyhoz odament egy ember. [...] Aszondja: – Tanítson meg, nekem nem kell a másé, csak én az enyimet tudjam megtartani, az én tehenyemnek a tejit s a felit, hogy legyen meg! S aszondja: – Nem lehet. Ha úgy akarja, hogy legyen, s meg tudja tartani, máséból kell hét csepp, s a magáéba a tej közé belétőtse. Csak úgy

tudja egyúttal elvenni is azt.[465] Amint egy, a „tudományosok vetélkedését" elbeszélő sántateleki történetből kiderül, magáról a csügési ráolvasófüzetek gazdájáról, a tudományos Gábor „Palacsinta" Jánosról szintén úgy tartották, nem csupán megtartja és visszaszerzi, de el is veszi a tejes állatok „mannáját", tehát egy személyben egyúttal fermekás is, vagyis a tudása kétarcú, bipoláris.[466] Hasonlóan gondolták ezt más régi öregekről, így a kosteleki „Vén" Franzról,[467] de a hidegségi Jónás Illésről is.[468] A régi tudományosokról csodálattal emlékeztek meg a kései utódok: „Olyat tudtak, hogy annyit máma nem tud senki. [...] Itt vót egy öregasszon, s [...] este lehajtott, egy bornyu elmaradt. Nem kapta meg. [...] Hátrament a ház hátához, ott egy bodzafa vót. Elévett egy kést, a bodzafába belészúrta. Ott berbetélt, vagy micsinált, de sohase tanitotta meg. A bornyu ugy bőgött odaki, mind a huzat. [...] Na, ezt most csináld meg! Ilyen vót valamikor. Tudományik. [...] Ezelött ezt tudták, s máma nem tudják."[469]

A rontás „tudományosok" általi visszafordításának a hárompataki, valamint a gyimesi és Úz menti csángóságnál alapvetően kétféle módja ismeretes, egyik az ún. *visszacsinálás, visszavétel*, a másik pedig a boszorkány közvetlen fizikai érintkezés nélküli, má-

---

tudja megtartani. S akkor aszondta az öregasszonynak az ember: – Nekem akkor az a tudomány nem kell!"

[465] Tánczos 1995, 55: „Én addig nem tudtam, hogy az én emberem ejesmivel foglalkozik. S akkor én azt mondtam neki: »Ha te a boszorkányokval s ördögökvel foglalkozol, akkor én veled világot nem tőtök!« – S hát ő kacag, s aszondja: »Mennyi eszed van! Hát te mit gondolsz?« [...] »Hát én csak visszatéritem, nem hogy elvegyem!« – Ezt nem es csinálhassa meg! Semmiképpen. [...] ... me oda békák s mindenek kellenek. [...] Vagy csinálhassa, nem tudom...".

[466] Magyar 2003. 535. o. 1039. sz.: „Azt mondta, az öregem beszélte, hogy Palacsinta János ulyan fermekás vót, hogy a furut felfúrta az istálló izeire, s ugy megfermekálta a marhákat, hogy nem tudták megfejni. Akkor vót még egy tudós. Aszondta: nem baj, me ő leveszi onné! Három-négy nap eltelt – pisilni se tudott, a baját nem tudta végzeni. Akkor oda kellett menjen a más tudóshoz, hogy engedje le a furut, hogy tudjon bajolni, érti-e."

[467] Magyar 2003, 521. o. 1007. sz.: „Még mesélte itt egy bácsi, ő a boéroknak erdésze vót. [...] Az öreg tudott rontani es, csinálni es. A bácsi. Az az ember. Német ember, szász ember."

[468] Magyar 2003, 528. o. 1016. sz.: „Az az Ili bácsi el es tudta venni es, oda tudta tenni es. [...] Na de eljött az az idő, mikor az öreg kellett meghaljon. Annyira beteg vót, odagyűltek az emberek, az asszonyok, mentek oda, hogy imádkozzanak, mert halálos. Odamentek, hogy imádkojzanak – de hát imádkozni nem lehetett. Imádkoztak vóna, ha tudtak vóna. Bémentek, s oda nyolcvankilencen esszegyűltek – igen, de a szipka likán úgy cincogtak le, s csak egyebet nem láttak: a fütő tetejére lecuppant egy mókus, ilyen fekete mókus. S ugy vissza is lett. Mentek vissza a szipka likán. [...] Ördöge vót az öregnek! Annak az öregnek ördöge vót. Akkor aszondta édesanyám: – Menjünk innen el, mert ezek nem Isten hírivel járnak, mert ezek tiszta ördögök! Édesanyám kijött a kapun, s aszondta: életembe ilyen helyt nem jártam imádkozni, s én nem es mék. [...] Bandi patakából mentek fel, ott vótak rokonnyai, azok felmentek, s meg kellett vegyék a tudományát. S az öreg reá három napra tudott meghalni. Amíg el nem tudta adni a tudományát, amíg tudott, addig meghalni nem tudott semmiképpen az öreg."

[469] 71 éves férfi, Kostelek, 1995. október 22; vö. Takács Gy. 2004, 21.

gikus úton való *megverése*.[470] Utóbbinak több alakváltozata ismeretes.[471] A boszorkányos megverését, mint a székely „támadó kuruzslás"-ok (népi nevükön „megcsinálás"-ok) egyikét, már 1882-ben, azaz az utolsó – lábjegyzetben – idézett boszorkányper lefolyta (1761, Szabolcs vm.)[472] után százhuszonegy, és a magyarcsügési Gábor János születése (1870) után tizenkét esztendővel megemlíti Kozma Ferenc.[473] A hagyomány folytonosságára utal, hogy a tejelvevő megverése az 1940-es években végzett kászoni és alcsíki gyűjtésekben ugyanúgy szerepel.[474] Amikor az említett kászoni és alcsíki gyűjtések folytak, Hárompatakon és a környező vidéken, a Gyimeseken és az Úz mentén már évtizedek óta gyakorolta bűbájos mesterségét a kötetünk kéziratos füzeteit hátrahagyó – 1940-ben már hetvenesztendős – Gábor János; mestere, Szőcs „Vén" Józsi pedig talán már nem is élt. Utóbbiról, a memoratok alapján biztosan tudjuk, előbbiről csak feltételezzük, hogy a tejelvétel *visszacsinálásán* kívül gyakorolta a boszorkányos mágikus úton való *megverését* is.

[470] A boszorkány *megverésére* már 17–18. századi boszorkánypereinkben is találhatunk példát, és nem csak a tejelvétel kapcsán. Az 1693 és 1761 közötti adatok a Kárpát-medence legkülönbözőbb pontjairól származnak, Vas megyétől a Felvidéken, Biharon és Kolozs megyén át, Udvarhelyszékig (Komáromy 1910, 165, 470, 694; Schram 1970, I. 72–73, 456; II. 187, 397, 731; Bessenyei 1997, 54; Kiss – Pál-Antal 2002, 509–511, 525, 553, 555, 640–646, 677–678; Tóth G. 2005, 477; Balogh B. 2003, 178–179, 319–320). Kozma Ferenc már 1882-ben írt a székelység tejhaszon „veréssel" és „megégetéssel" való visszaszerzését célzó mágikus akcióiról (Kozma F. 1882, 38). Később mások is megemlékeznek a csíkiak, gyergyóiak, kászoniak, udvarhely- és háromszékiek, a sóvidékiek és erdővidékiek, a bukovinai és dévai, a gyimesi, hárompataki és Úz menti, valamint a hétfalusi csángók és a moldvai magyarság hasonló praktikáiról. Így például *Csíkszék:* Kristály 1896, 87–88; Szőcs A. – Szőcs V. 2008, 211; Gagyi – Dyekiss 2015, 124, 138, 139, 141, 143; *Udvarhelyszék:* Balásy 1895, 54; Kristály 1896, 86–87; Mészáros Á. 1998, 409; Gagyi – Dyekiss 2015, 114, 131–132, 135, 140, 142; *Sóvidék:* István 1994, 149–152; Gagyi – Dyekiss 2015, 110, 122; *Erdővidék:* Zakariás 1992, 41–43; *Bukovina, Déva:* Kolumbán 1904, 36–37; Sebestyén Á. 1989, 312; Halász 1996, 153–155, 163; *Gyimes, Hárompatak, Úz mente:* Kallós 1959 [EA 5540], 78; Bosnyák 1982, 87–89. o. 155, 160–161. sz.; Salamon Anikó 1987, 100, 122; Albert 1995a, 46–48, 53–54; Takács Gy. 1997–1999, I. 59–62; 2001, 508; 2004, 67–72, 275–282; 2015b, 650–661; Daczó 2003, 380; Magyar 2003, 474–476. o. 875–878. sz.; 2009, 328. o. 270. sz.; Bakay – Harangozó 2007, 103–104; *Moldva:* Csoma 2000, 67; 2016, 340–342, 344, 346–347, 600; Halász 2005, 144–145. o. 616, 620, 625. sz.; 2007, 258–259; *Hétfalu:* Kolumbán 1895, 400; *románság:* Téglás 1912, 164).

[471] Amint egy idős petkipataki asszony vallomásából kiderült, a távol lévő boszorkányos megverésének, elkínzásának a gyimesi vidéken egymástól eltérő és a népi tudatban el is különített változatai éltek. Az általa alkalmazott eljáráskor ugyanis a mogyorófa szegekkel „leszegezett", vasvillával megdöfködött tejelvevő nem jelenik meg, bár a távolban szenved, ellentétben annak a tudományosnak az eljárásával, „amelyik a küszöböt tudta verni". Utóbbit az idős asszony úgy definiálta, „az még egy más tudás vót", „az es odatartott, de az mind megint más", „az nehezebb vót", azt ő nem is tudta: „én azt nem tanóltam, nem hallottam" (Takács Gy. 2015b, 653–656, 659).

[472] Komáromy 1910, 694.

[473] Kozma F. 1882, 38.

[474] Szultán 1942, 21–22; Salamon András 1943, 10.

A *megverés*nél a távol lévő, gyakran csak sejtett kilétű boszorkányost a megrontott tehén által először ellett borjú kifogásához használt pokróc, lepedő, „pónya", régi, rossz zeke, kabát, zsák, posztódarab, más esetekben kifordított marhabőr – általában három, visszafelé levágott, szótlanul hazahúzott, folyóvízen és kerítésen át nem vitt, mogyorófa pálcával való – megverésével náspángolják el.[475] Ez utóbbihoz kapcsolódik időnként egy harmadik eljárás, a boszorkányos – felizzított vas (például ekevas, fejsze foka), elégetett tejföl segítségével való – *megégetése*, *elégetése* is,[476] amely már 17–18. századi boszorkánypereinkben is előjön, ahol többnyire a tejelvétel visszafordítására, egy esetben pedig a rontó kilétének megtudására használatos.[477] A *megverést* tehát a tudományosok nemegyszer a boszorkányos *elégetésével* kombinálva gyakorolják, a két eljárás azonban nem kapcsolódik szükségszerűen össze, van, aki csak az egyiket, van, aki a másikat, és akad, aki mindkettőt – sőt, a *visszacsinálással* együtt, mindhármat – gyakorolja. Esetenként a kályhában vörösre hevített vasat teszik a kisborjú kifogásánál használt ponyvába, ruhadarabba, máskor szénával tömik ki a lepedőt, úgy ütik a mogyoróvesszővel, de a *megégetést* egyesek önmagában, mint különálló „tudományt",[478] a *megveréstől* külön is végzik.

A két alapvető módszer, a boszorkányos *megverése*, illetve a tejhaszon *visszacsinálása* egymástól elkülönült és megkülönböztetett módon létezik, a közösség máig így tudja ezt, nemkülönben a tudományosok egyre gyérülő csoportja. A két eljárás, úgy vélem, eredetében is különbözik egymástól. A *visszacsinálás*, *visszavétel*, amint – reményeim szerint – hamarosan látni fogjuk, legalább részben az ortodox papság exorcizmusának nyomait őrzi, míg a tejelvevő *megveretésének* változatai (és *megégetése*) jobbára autochton népi eljárásnak tűnnek, amelyek ezen a vidéken a pásztorság köréből származhat-

[475] Gyakorlatilag tehát ugyanúgy járnak el, ahogyan azt az évszázadokkal azelőtt lefolytatott boszorkányperek aktáiból vett idézetekben láthattuk.

[476] A gyimesi, hárompataki, Úz menti csángók hasonló varázscselekedeteiről: Bosnyák 1982, 87–89. o. 155, 160–161. sz.; Salamon Anikó 1987, 100, 122; Dobos 1994 [EA 26211], 2; Albert 1995a, 46–48, 53–54; Takács Gy. 1997–1999, I. 59–62; 2001, 508; 2004, 69–71, 275–282; 2015b, 658–661; Magyar 2003, 474–476. o. 875–878. sz.; 2006, 108; 2009, 328. o. 270. sz.; Bakay – Harangozó 2007, 103–104. Hasonló adataink vannak a háromszéki, udvarhelyszéki, sóvidéki és bukovinai székelység köréből (Kövér 1891, 140; Kristály 1896, 86–87; Balásy 1905, 40; Balázs M. 1942, 111; Sebestyén Á. 1989, 312; Kakas 1991, 629–630; Zakariás 1992, 188–189; István 1994, 151–152; Halász 1996, 153–155; Gagyi – Dyekiss 2015, 110, 114, 122, 124, 131–132, 135, 138–143, 145, 383), de a Szilágyságból is (Pócs 1985–1986, I. 70 [II.1.98.1]). Az eljárás ismert a románságnál is (Bîrlea I. 1968, II. 409, 411–412).

[477] Az eljárás párhuzamai nagybányai (1697), Komárom, Vas és Sopron vármegyei (1627, 1653, 1657, 1703, 1745) boszorkánypereink aktáiban szerepelnek (Balogh B. 2003, 118: a lábat „megvesztő" személy kilétének megtudására; Rómer 1861–1863, I. 228–229; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 406–407: tejelvétel ellen; Schram 1970, II. 245, 720; 1982, 189: mindhárom tejelvétel ellen).

[478] Az említett petkipataki asszony szerint „az, hogy veresitették a vasat, miféle, az még egy más", vagyis egy harmadik, az előző kettőtől elkülönülő módja a tejhaszon visszaszerzésének (Takács Gy. 2015b, 656).

nak, bár boszorkánypereink aktái szerint hajdan városias környezetben – és más célra (rontás, gonosz általi „megnyomás" ellen) is – használták őket.[479] A két említett eljárást időnként együtt, pontosabban egymás után is alkalmazzák, bár nem mindegyik tudományos ismeri mindkettőt, van olyan, aki a *visszacsinálást*, *visszavételt* tudta és gyakorolta is, a boszorkányos *megverését* – és esetenként ahhoz kapcsolódó *megégetését* – azonban nem. A későbbiekben kissé részletesebben is láthatjuk majd, mindhárom módszer már késő középkori, kora újkori boszorkánypereink aktáiban fellelhető.

Fenti ráolvasónkat {II.5} a boszorkányos által rontással elvett tejhaszon visszaszerzésére, ahogyan a székelyek és csángók mondják, *visszacsinálására*, *visszavételére* használta Gábor János. A helybeliek visszaemlékezéséből ugyanakkor az is kitűnik, hogy a ráolvasás céljai között nem csupán a már bekövetkezett rontás (kántérozás) megtérítése, feloldása szerepelt, de az ellene való preventív védekezés is. Tudjuk ugyanis, hogy Gábor János „mestere", az akkor már Bükklokán élő Szőcs „Vén" József az 1930-as évek elején „minden Szengyörgy nap elött" Magyarcsügésen – és nyilván a szomszédos csángó telepeken is – „járta a falut, elment minden házhoz [...] hogy az állatoknak olvas, hogy ne tudják a tejit elvenni". A ráolvasás módja ilyenkor ugyanaz, de legalábbis – amint látni fogjuk – nagyon hasonló volt a tejelvétel *után* történő, rontásvisszafordító eljáráshoz:

> ... oda vizet tettek egy lábosba neki, akkor lisztet, s azt berbetyelte. Igy hajtotta, berbetyelte. Egyet, egyet ásitozott, ugy: – Áh, há... Ásitozott. [...] Esmé berbetyelte. S azt megfizették neki. S ott ásitozott egy másfél órát, kettőt. S osztá elment. Ment más házhoz.[480]

Tudjuk, hogy Gábor János és Szőcs József, ahogyan mondták, „köttetésbe" voltak, „és Gábor János es csinálta ezt a mesterséget",[481] „az es ugy foglalkozott, mind Józsicska", s a tőle a menye által „elörökölt" és egy füzetbe leírt ráolvasót „Szengyörgy nap elött" kellett elmondani.[482]

A székelység-csángóság által a rontás feloldására használatos *visszacsinálás* és *megfordítás*, *visszafordítás* fordulatok román megfelelői a *desfacere*, *desfăcut*, illetve az *întorcerea*, *întors*,[483] de mondják *înturnarea laptelui*-nak (a tej visszatérítése) is.[484] Első pillantásra úgy vélhetnénk, hogy a magyar kifejezések a román terminusok tükörfordításai,

[479] Komáromy 1910, 694 (Szabolcs vm, 1761); Balogh B. 2003, 178–179 (Nagybánya, 1704); Tóth G. 2005, 477 (Zalaegerszeg, 1709).

[480] 69 éves férfi, Magyarcsügés, 1995. október 20.

[481] Takács Gy. 2004, 271.

[482] 80 éves férfi, Magyarcsügés, 2006. június 7.

[483] Marian 1886, 119; 1893, 139–140, 215; Moldován 1888, 89, 92; Păsculescu 1910, 125–126, 128; Filimon 1913, 288, 355, 356; Hodoş 1912, 31, 32, 62; Costin 1925, 46–47; Papahagi 1925, 127–128; Vajkai 1943, 138; Bîrlea I. 1968, II. 351, 354; Bîrlea O. 1981–1983, II. 33.

[484] Min I/8: 57–58.

ám kissé alaposabb vizsgálódással beláthatjuk, egyáltalán nem biztos, hogy ez valóban így van. Maga a *visszacsinál, visszafordít* kifejezés ugyanis előfordul már 18. századi, máramarosi és Kraszna vármegyei boszorkánypereink aktáiban is.[485] A rontás feloldását másutt, így egy az egri püspöki úriszék előtt 1727–1728-ban lefolytatott eljárásban *megfordítás*nak, egy 1730-as, Heves és Külső-Szolnok vármegyében lezajlott perben *elfordítás*nak nevezik.[486] Nyilvánvaló, hogy ezek a terminusok is az ars magica, a bűbájoló tudomány természetéből, belső – duális – logikájából fakadnak, s nem függenek össze genetikusan a fentebb említett román *întorcerea*-val, *întors*-szal.

A fenti, kora újkori periratokban említett *visszacsinálás*nál, *visszavétel*nél – ha tehén megrontásáról van szó – a tejelvevő kötést feloldó, rontást visszafordító tudományos a ráolvasás megkezdése előtt általában *szentelt gyertyát* gyújt, egy tálba *sós lisztet, fokhagymát*, esetleg *vizet* tesz. A *korpa* és a *fokhagyma* használata az állatok megrontásában

[485] Egy per tanúja így vall: „Tálas Gáspárnétúl hallottam, hogy az tehenének tejét az maga zsellére, Ivana elvette. És megfenyegette, azután visszacsinálta az tejét tehenének" (Tóth G. 2005, 97, Máramarossziget, 1732–1733). Egy újabb aktában (Kraszna vm, 1739) a tanúk sokasága használja – mintegy a *megcsinál(ás)* ellentétét jelölő népi „terminus technicusként" – a szerelmi bűbáj feloldására a *visszacsinál(ás)* kifejezést. Ha a „jó tudományos asszony" bűbájos mesterségével „öszvecsinálta" Tálas Istvánt Gál Andrásnéval, akkor „csinálya vissza", „fordícsa vissza" azt, oldozza föl őt a rontás alól, kérik-követelik a közösség tagjai (Kiss – Pál-Antal 2002, 198–202). A perekben szereplő tanúk többsége magyar nevet visel és magyar ajkú, hiszen vallomásukat is magyarul rögzítették. Aligha használnák a *megcsinál* és *visszacsinál* kifejezéseket, ha a hétköznapokban ezeket a rontásokat másként mondanák. Nem valószínű tehát, hogy vallomásukban a perben vádlottként szereplő, feltételezhetően rutén zsellérasszony (Ivana) esetleges szláv, illetve az „oláhné" (Ilona) román terminusának (például *desfăcut*) tükörfordítását használják, inkább saját, megszokott szavukkal nevezik a tejelvétel és a szerelmi bűbáj visszafordítását, feloldását *visszacsinálás*nak. A máramarosi magyarság a 17. század elejére ugyan jobbára már csak a városokban élt nagyobb tömegben, de száma ebben az időszakban a hatezer lelket (talán a hétezret is) biztosan meghaladta, ami a vármegye lakosságának egészére (kb. 25 000–30 000 lélek) vetítve 23,33–28% közötti arányt jelentett (7000 fölötti lélekszámnál kicsit magasabb), tehát a vidéken ekkor minden harmadik-negyedik ember magyar volt, a többiek rutének és oláhok. A vármegye lakossága 1787-ben ugyanakkor már 86 000, 1839 körül pedig 154 000, a magyarság aránya ekkorra – a leginkább rutének által elözönlött területen – jóval alacsonyabb (Bélay 1943, 112). Kraszna vármegyében a 18. század elején (1715, 1720–1721) – azaz nagyjából a példaként felhozott boszorkányper idejében – a lakosság még 76,72%-a magyar, s 22,46%-a „oláh". A tót-rutén lakosság aránya ugyanakkor csupán 0,82% (Petri 1901–1904, I. 166–169).

[486] Sugár 1987, 112, 135: „Farkas Mártony [...] Vallya hite után, hogy oda mentünk hozzája, hogy hozzná hejre a teheneinek a hasznát, és Bakongyi Eörse azt mongya: Nem fordítom, mert ha meg fordítanám nagyob Boszorkánnak mondanának"; „...az fatensnek hat Tehenét megh fejvén, az Tejek az Rocskában mingyárt megh aludott, és tovább két holnapnál az 6 Tehenének semi hasznát nem vehette [...] azért erős gyanoja lévén Vörösné Leányára, és reá is üzent [...] hogy az Tehenj iránt reá gyanakszik, azért orvosollya megh, vagy fordítsa el, mert annyi kárát nem szenvedheti."

már egy 1767-ben lefolytatott, Vas vármegyei boszorkányper irataiban is szerepel.[487] A rontásban használt só a periratban szereplő hagyomány szerint *idegessé, nyugtalanná* teszi az állatot, a korpa pedig az ördög kezébe adja. Nyilvánvaló, hogy az *oldás*nál, a *visszacsinálás*nál ugyanezek használatával – éppen ellenkezőleg – a marhákat megnyugtatják és visszavezetik a tiszták Isten óvta közösségébe, amelynek az ún. „szent állatok" is tagjai.[488] A *korpa* – egyéb, ugyancsak szaporaságot, bőséget hordozó dolgokkal keverve – a tejhaszon biztosítására szolgál néhány más esetben is.[489]

Arra, hogy az említett elképzelések a székelység körében is ugyanígy éltek, jó példaként szolgálhatnak egy Udvarhelyszéken, 1726-ban folytatott peres eljárás során elhangzott vallomások. Az egyik tanú a boszorkánysággal vádolt asszony kijelentését idézi: „Azt mondta énnekem Koncz Györgyné, hogy Eneas mester olvasta énnekem edgy könyvből, nem boszorkányság az tehénnek az tejét elvenni". Egy másik tanú azt hallotta „Koncz Györgynének az szájából, hogy az tehenének oda lött volna az teje, és elkülde egy poltura tejért Nagy Andrásnéhoz. Korpában csinála az, úgy ada az tehenének, annyera megjöve az teje, hogy az földre csepege." A per egy újabb tanúja úgy vall, „hallottam Eneas mesterünktől, egy könyvben olvasta az tehen teje felől, mint kel meghozni. Maga az mester egy polturára tejet hozata [...] öszve elegyitette korpával, att az tehennek és megjöve az teje velle."[490] Az említett ravai unitárius pap, Dersi Aeneas[491] tehát a 18. század eleji Udvarhelyszéken birtokolt egy – talán nyomtatott, de inkább, úgy vélhetjük, kézzel írott – könyvet, amelyben szerepelt a tejelvétel és a tejhaszon visszaadásának egy-

[487] A per iratai szerint „az Falu Csorda járásában oly tételményes eszkoszt találtak a melyben [...] Búza, korpa, soó, tégla, és foghagyma találtatott" – egyes tanúk szerint továbbá „vörös vagyis mogyoró hagyma" –, amelyet, amint fölfedezték, a „Csordás vetettis a Sorok viziben mondván, hogy az lett volna oka azon Esztendőben a [...] Csordabéli Marhák veszedelminek, és romlásának", s „mihelest [...] azon tételmény föl vetetett azonnal szemlatomast gyarapottak az Marhák". A tételmény miatt a marhák „megh romlottak", illetve „egészlen ell szárodtak", a só ugyanis egy tanú szerint arra való, hogy „sebessen járjon az marha", a korpa pedig, „hogy tisztátolan légyen". A tégla azért kell, „hogy ne éhessék" az állat, a „hagyma pedigh hogy tsunya büdösségh jöjön ki a szajábul" (Schram 1970, II. 534–535, 538).

[488] Takács Gy. 2015b, 311, 604, 663.

[489] Egy 1717-es nagyszalontai per egyik tanúja vallja: „Hallottam Zuh Jánosne leányától, mondotta nekem, mikor a tehen meg ellik a poklát tenne el kegytek, mert Anyám Aszszony meg aprittya korpában keverven a tehennek adgya enni, ugy leszen a mi tejünk vajas..."; „Ezeken kívül hogy bujos bájos tudomanyokkal élt onnend tudgya a fatens Aszony, hogy száma nélkül föveket, gyökereket, és hangyál fészkeket keresett, asott, és haza hordott, az füvekkel és hangyál fészkekkel tejes fazekakat forrázván, gyökerekkel tehenét korpa között táplálván, azt allitotta, hogy a tehene jób és több tejet ád, a fazekakban pedigh jobb fölö lészen és sárgáb vaja..." – állítja a vádlottról egy Sopron vármegyében, 1745-ben lezajlott per egyik tanúja (Schram 1970, I. 83–84; II. 244).

[490] Kiss – Pál-Antal 2002, 589–590.

[491] Dersi Aeneas 1718 és 1728 között a Kissolymoshoz közeli Rava unitárius lelkésze (Végh 1890, 290, 294).

mással, úgy tűnik, itt is szorosan összefüggő módja. Magáról a könyvről és a benne lévő ráolvasásról – esetleg ráolvasásokról – ennél többet, sajnos, nem tudunk.

A tejelvétel ellen sós korpára, puliszkalisztre való imádkozás, amelynek kora újkori előképeit fentebb láthattuk, a gyimesi csángók között mindmáig szokásban van. Tapasztalataim szerint az ilyenkor használatos ráolvasót – a rontás erősségétől függően – *háromszor* vagy *kilencszer* mondják el, leginkább *kedden* és *pénteken*, *napfelkelte előtt*.[492] A Gyimesbükkhöz tartozó Rakottyáson a tehenek tejét elvevő asszonyok ellen vízre és kukoricalisztre olvasnak, „s avval a lisztvel megfüstölik az állatot, s a vízvel megmojsák, s akkor ő [a boszorkány] el kell távojzék"; a füstöléshez szentelt barkát (pimpó) is használnak, majd „mind csak ugyanabból a lisztből tettek a korpába, sós korpába, s akkor megjött [a teheneknek] a tejük".[493] Egy bálványospataki memorat szerint egy – a közeli Budáka-oldalban lakó – öreg pásztor, ha „a marhákhoz, a tehenyekhez nem lehetett közel menni, hogy fejjék meg", tudott az ellen, „egyebet nem csinált, csak kellett vigyen lisztet, sót, amit adnak a tehenyeknek, s arra reaolvasott", s a tehenek – ahogyan mondják – „megtértek".[494]

A sós lisztre való olvasás hagyományát jól példázza egy gyimesbükki és egy rakottyási vallomás is, amelyek szerint ugyancsak puliszkalisztet (vagy más lisztet) és sót használnak a ráolvasáshoz.[495] Mind a négy történet abból a szűkebben vett gyimesi térségből (Bükk) származik, ahonnan minden bizonnyal a Gábor Jánost „megtanító" Szőcs „Vén" József is hozta tudományát. Hasonló eljárások ismeretesek Moldvában is.[496] Szőcs József egyik testvére a Szulca-patak torkolatától néhány kilométerre délkeletre, a Tatros jobb partján fekvő Gojászában lakott. Amint a visszaemlékezésekből kiderül, búcsús alkalmakkor rendszeresen látogatták ezt a családot, mégsem valószínű, hogy a magyarcsügési kéziratosokban megjelenő, egységes arculatot mutató ráolvasócsoport innen eredne.

Amint fentebb már láthattuk, a „tudomány" kétarcú, elemi minőség, amely jóra és rosszra egyaránt használható. A fentebb említett, 1767-es Vas megyei boszorkányper-

[492] Takács Gy. 2001, 511, 518, 521; 2004, 67, 274.

[493] Bosnyák 1982, 131. o. 495. sz. (Gyimesbükk, Rakottyás; Újváry Lajos gy.). Vö. Takács Gy. 2015b, 663–664.

[494] Magyar 2003, 535. o. 1038. sz.

[495] Bosnyák 1982, 89. o. 163. sz. (Gyimesbükk); Salamon Anikó 1987, 121–122 (Gyimesbükk, Rakottyás).

[496] A pusztinai magyarok, „ha elveszik a tehén tejét, akkor mennek s olvastatnak azzal, aki tud olvasni". Ploszkucénben úgy tartják, „a fermáka elviszi a tehén tejét, s a másik megbájolja s viszszajő. Az egyik fermáka elvitte a tejet a saját ünőjéhez, de a másik vissza tudja hozni." Tatros községben is előfordult, hogy „bőgött a marha, mert elvették a tejét, elvette egy boszorkány, kinek ördögtől van a tudománya. Akkor hoztak egy román óvasó asszont. Az szentelt vizet összekevert sóval, lisztvel, s atta a tehénnek. Óvasott, s visszavette a marha tejit." Az ugyancsak moldvai Csík faluban „visznek a papnak lisztet, imádkozik rea, s azt szentelt vízzel adják a marháknak" (Halász 2005, 148, 373. o. 637–639, 1732–1733. sz.; vö. Halász 2007, 261–263), de az említettekhez hasonlóképpen járnak el nem csupán Pusztinán, de Somoskán, Külsőrekecsinben, Lészpeden és Jugánban is (Csoma 2016, 341, 343, 345, 346, 601).

hez hasonlóan egy gyimesfelsőloki történet is például szolgálhat arra, hogy a korpára, sóra való olvasás nem csupán a tejhaszon tudományos általi *visszavételére*, de – ugyanúgy – boszorkányos *elvételére*, azaz kantérozásra, fermekálásra is alkalmas.[497] A Beszterce vidéki románságnál a tejhasznot az éjfélkor a tehenek járásába, egy híd alá tett korpával és sóval veszik el, miközben ráolvasót mondanak.[498] A sót és a korpát ezek után három nap múlva hazaviszik, és abból adnak a tehénnek háromnaponként, kilenc napig.

A sóra, korpára, fokhagymára, vízre való olvasás során a tudományos a *visszacsinálás*ban használt ujjai számának fokozatos – a ráolvasó szövegében és az annak elmondását kísérő gonoszűző cselekedetekben egyaránt szereplő – növelésével töri meg a boszorkányos hatalmát. A visszavételt, általános hit szerint, csak kilenc ujjig szabad folytatni, tízig nem, mert akkor a rengeteg tejtől, zsírtól a tehén meghasadna.[499] Láthatjuk majd, hogy a tíz ujj és az egyre több ujjal való „visszafordítás" mágikus együttese a románság rontás ellen végzett ráolvasásait jellemzi; fenti, csügési ráolvasónkat és a belőle származó szövegeket kivéve csak azokban fordul elő, a magyar ráolvasásokban másutt sehol nem szerepel.[500] A tudományos a ráolvasó szöveg elmondása közben egyre több begörbített

[497] Magyar 2003, 457. o. 825. sz: „Há András Erzsi milyen vót? Egyszer aszongya [...] nekem, hogy: – Komatársné, van-e a tehennek tejinek fele? S mondom: – Van, amilyen. – Haggy el, mer én olvasok! – Jó. Küjel sót, korpát vitt el, olvasott... [...] Akkor este, mikor én menek ki fejni... Fejni kezdtem a teheneket: komámasszony, ott a világon mindenféle kiabált a sejtárba, a kondérba! Béka, kutya ugatott, macska nyávogott, a világon minden. S a tej ulyan habos vót, hogy! Akkor kezdtem fejni, s mind kifolyt az edényből. Na, mondom: én megkaptam az olvasást!" (Gyimesfelsőlok, Sántateleke).

[498] Filimon 1913, 228–229: „Sfintă Maică Prečistă cîţe vač is în curda asta, cîţe vač trëc pe podu aïesta, dîla toaţe să-m viïe laptîle la ame N. N. Să viïe mana şi hrana dulceaţa şi sămăčişa. Laptîle gros ca coľeşa, dulce ca mňerea, galbin ca ceara, sămăcişa ca caşu, grosťorëlu ca pičoru; să viïe tot într'aiasta sare curată, dîla Dumnezau dată, dîla Maică Prečistă ďe ľac ľasată. Pe gură să i să baže, în pulpă să să aşează, în doĭňiţă să ľă viïe gros şi grosťoros, pe cum lo dat Hristos" („Ó Szűz Mária, a mennyi tehén van e csordában, mennyi tehén átmegy a hídon, mindegyiktől jöjjön a teje az enyémhez, N. N.-hez. Jöjjön a tápláléka, a tejének édessége, a jósága. A tej legyen vastag mint a puliszka, édes mint a méz, sárga mint a viasz, a tejfel legyen vastag mint a láb. Jöjjön az egész ebbe a tiszta sóba, a mit az Isten adott és Szűz Mária orvosságnak hagyott. A száján menjen be a tőgyibe helyezkedjen el, a tőgyibe jöjjön vastagon és tejfelesen, a hogyan Jézus adta").

[499] Takács Gy. 2001, 511–512, 521; 2004, 67; 2015b, 672–673.

[500] A magyar történeti szövegekben egyedül egy torokgyíkra való ráolvasóban (Zichy levéltár, 17. század első harmada) szerepel említésre méltó részlet („Keresztellek Krisztus Urunknak öt ujjával, / öt mért sebével, / ötezer angyalával..."), azonban itt is csupán a beteget segítő, a Megváltó öt sebével és öt ujjával kapcsolatba hozott angyalcsoport – későbbi, népi szövegekben is előjövő – képzete szerepel, az ujjak számának növelése nem (Ilyefalvi 2014, II. 304 [1.3]). A népi ráolvasókban is felbukkan, különböző célú szövegekben, a keresztet vető, gyógyító *öt ujj* és az *öt angyal, ötvenöt angyal, ötvenöt Úrangyala* kapcsolata (Sebestyén Gy. 1906, 413–414; Berze Nagy 1940, II. 40; Erdélyi Zs. 1976, 120; Kovács E. 1982, 273–274; Jung 1990, 230–231; Grynaeus 1999, 195–196; vö. Pócs [szerk.] 2014, I. 486 [IX.167], 529 [X.8.3–4], 531 [X.12, 14], 961 [XXIX.39.2], 995 [XXX.3]), másutt a gonoszok exorcisztikus célú, *öt ujjal* való megfogása szerepel (Kálmány 1881–1891, III.

ujjával húzza maga felé a lisztet. Van eset, hogy a ráolvasásnál a *szentolvasó keresztjével* „kondorgatják", máskor *ollóval* „fordítják vissza" a lisztet, vagy behajlított *bicskájuk* hegyével húznak bele keresztet, amellyel négy részre osztják azt, talán azért is, hogy – amint azt egy Beszterce vidéki, ugyancsak tejelvétel ellen használatos román ráolvasó egyértelműen ki is mondja – „repedjenek meg a rontók és minden megevők teheneinek a csecse, repedjen meg szíve, repedjen meg gyomruk négy részre, mint a kukoriczadara".[501] Fentebb már láthattuk, így olvasott tejelvétel ellen a falubeliek – közöttük saját unokája – emlékei szerint, fenti szövegünket {II.5} használva, Gábor János is.

A tudományosok által a tejelvétel visszacsinálására használatos népi eljárás sokban hasonlít az ortodox papok hasonló céllal végzett rítusaira, deszkentálásaira. Ez, ha a papot ezen a vidéken akkortájt oly gyakran és széles körben helyettesítő deákok és kántorok korabeli – könyvünk elején nagy vonalakban megrajzolt – figurájára gondolunk, talán nem is olyan meglepő. A gyimesi, hárompataki, Úz menti csángók Szent György gonoszjáró napja előtt hagyományosan sót, korpát, fokhagymát szenteltetnek az állatokért. Régebben ezt a görögkatolikus, majd az ortodox papság végezte, újabban – hogy híveik lelki igényét e tekintetben is kielégítsék – a római katolikus klérus tagjai is szentelnek erre a célra.[502]

A gyimesiekhez[503] hasonlóan járnak el a hárompatakiak is, hiszen – ahogyan mondják – „igy Szengyörgy napkor örökké szenteltetünk a marhákétt", mert „Szöngyörgy napkor szoktak a marháké szenteltetni lisztet [...] s minden állatnak abbol adnak az ételibe valamennyicskét [...] met abbol nem kell sok, a szentelt dologbol, hogy akkor nyárba megtartsa a tejit es, s megörzi a ragadozo állatok szájától az Uristen".[504]

152–153; 1891, 69; Polner 1978, 131–132; Pócs [szerk.] 2014, I. 554 [X.58] P. Madar Ilona gyűjtése. Az első kettőt vö. Pócs [szerk.] 2014, I. 532 [X.16], 832 [XV.25]). A *tíz ujj* képzete mindösszesze egy-egy, ijedtségre való ráolvasóban jön elő: „Ó, én Uram, teremtőm, / mosogass meg az ű szivit / atte drága piros víreddel, / kereszteld meg űtet Szentlílekkel, / Úristen, tíz ujjoddal, / tíz szenteddel..."; „Szólongat Urunk, Jézus, / szólongató Szent Jánossal, / tapogat a tíz ujjával, / elébed küldi az oroszlánt / ékes koronájával..." (Szendrey 1914, 321: Nagyszalonta; Polner 2000, 68: Apátfalva; vö. Pócs [szerk.] 2014, I. 466 [IX.97], 490 [IX.180]). Az ujjak számának növeléséről itt sincs szó.

[501] Filimon 1913, 232: „Crepe ţiţăle la vačile strîcătorilor şi mîncătorilor, crepe ţiţăle lor, crepe iñimile lor, crepe rînzile lor în patru ca păsatu să pceie să răspceie."

[502] „Szent György előtt jártak a boszorkányok. Most es Szent György előtt sót szenteltek meg, szenteli ez a pap es, de régebb mentek a román papokhoz. Sót szenteltettek, korpát, s fokhagymát, akkor bédörzsölték..." (Antalokpataka); „...én minden tavaszon elmenyek, román pappal misét mondatok, viszek lisztet korpával esszevegyítve, egy üveget szenteltvíznek, s akkor ő ad egy szenteltgyertyát hezzá, s a pap imádkozik..." (Csinód); „Olvastattak a marhákra. Vittük Szent György napján, most is visszük Szent György napján a lisztet, a vizet, megszentelte ő is, imádkozott, hogy a marhákat ne tudják ezek a gonoszok megkerülni" (Bothavaspataka – Magyar 2003, 473. o. 870–871. sz.; 2009, 325. o. 262. sz.); vö. Takács Gy. 2004, 245, 260, 267. o. 317, 362, 379–382.

[503] Magyar 2003, 472–473. o. 868–872. sz.

[504] Takács Gy. 2004, 245, 260. o. 317, 362. sz.; vö. 266–268. o.

> Szengyörgy napkor [...] viszünk a templomba lisztet, fokhagymát, mindent. S vannak olyan napok, amikor kimondottan a marhákétt miséz a pap. S akkor aztán azt a lisztet, azt a sót, amit szógál ott rea a pap, szép misét mond rea, aztán azt adjuk a marháknak, az állatoknak. S ez sok mindentöl megvédi.[505]

A papi miseszolgálat a már megrontott állatot is helyrehozza, de a tejelvétel és marhakár megelőzésére legjobb a Szent György nap előtti szenteltetés:

> Vették el a zsirját a tehennek, de én akkor rögtön folyamodtam a papokhoz, s miséztettem, s lisztet szenteltettem, s vizet szenteltettem, s adtam, s helyrejött. A pap miséz, szentel vizet, szentel lisztet, s akkor hazahojzuk, s akkor esszevigyitsük a szentelt vizet a szentelt lisztvel, s éhomra adjuk három reggel nekik, hogy azt ők felnyalják, s aztá attol helyrejőnek, hogy nem puffadoznak jobbról-balra. [...] Met az az ördög ugy megbolonditsa, hogy az Isten őröjzön. Osztá, hála legyen a Jóistennek, most az idén még nem kénlódtam. Igaz, hogy Szöngyörgy nap elött szenteltettem es nekik, s adtam, ugyhogy nem tudott oda közeledni az ördög, hogy elrontsa, hogy elvigye a tejiket.[506]

A román papoknak, amikor az állatokért – időnként a megrontott emberekért is – a lisztre, sóra, vízre imádkoznak, „van ilyen nagy könyvik", ahogyan mondják, „s abból olvassák az evangéliumot, rendesen misét mond" az állatokra, amiért is a helybeliek közül sokan úgy tartják, „százszorta jobb föle van annak a tejnek, ha az a román pap rámondja azt az áldást, mint ha a miénk".[507] Ilyenkor, amint mondják, *a tehenek Szent Györgyekor* (Sângiorgiul vacilor, Sân-Giurgiul vacilor) járnak a románság hite szerint is a boszorkányosok, ezért egyes bánáti részeken, amint S. F. Marian megjegyzi, úgy tartják, aki Szent György napjának éjjelén nem alszik, könnyen meghallhatja a marhák tejhasznának elvételére induló boszorkányok *(strigoi)* énekét.[508] Amint láthattuk, ugyanebben az időszakban – „minden Szengyörgy nap elött" – végezte, a falvakban házról házra járva, rontásmegelőző, tejhasznot biztosító olvasását még az 1930-as évek elején is az akkor már Bükklokán élő Szőcs „Vén" József, de a vele „köttetésben" lévő

[505] Takács Gy. 2004, 267. o. 381. sz.
[506] Takács Gy. 2004, 267. o. 380. sz.
[507] Magyar 2003, 559–560. o. 1105–1108. sz.
[508] Marian 1898–1901, III. 202, 211: „De n'ar fi hodolén, / Hodolén şi rostopastă, / Fire-ar lumea tót'a nóstră" („Ha macskagyökér, / Macskagyökér és vérehulló fecskefű nem volna, / Az egész világ a miénk volna"). Megegyező szövegű boszorkányéneket közöl Tudor Pamfile: „Ha macskagyökér, / Macskagyökér és vérehulló fecskefű nem volna, / Az egész világ a miénk volna." („De n'ar fi hodolean, / Hodolean şi rostopască, / Fiere-ar lumea toată-a noastră" – Pamfile 1916, 189). Hasonlóan szól egy, a marhákat megrontó *iele* alakjához kötődő, háromszéki ének töredéke is: „De n-ar usturoi şămurastră, / Toată lumea ar fi a noastră" („Ha fokhagyma és hagyma nem volna, / Az egész világ a miénk volna" – Seres András 1981, 192, 196).

magyarcsügési Gábor János is, aki minden bizonnyal még hosszú évekig – talán egészen az 1950-es évek derekán bekövetkezett betegségéig – folytatta boszorkányosok elleni tevékenységét a környező vidéken.

A Szent György naphoz kapcsolódó rontásmegelőző rítus és a már megrontott állatból a gonoszt kiűző exorcisztikus eljárás, láthatjuk, ugyanúgy jellemezte a kántorizálással is foglalkozó Szőcs „Vén" Józsi és a magyarcsügési Gábor János paraliturgikus gyógyító tevékenységét, mint a korabeli görögkatolikus papság által megegyező céllal végzett liturgikus szentelést. Igen valószínű, hogy a két eljárás – az egyházi szentelés, illetve a tudományosok által végzett rontásmegelőzés és bájoló visszacsinálás – között szoros kapcsolat áll fenn. Ahogyan a papot helyettesítette a kántorénál hagyományosan jóval szélesebb feladatkört ellátó *diák*, amikor gyóntatott, esketett, keresztelt, kiavatta a gyermekágyas anyát, temetett, a miséző pap hiányában irányította a hívek templombeli imádkozását, elmagyarázta nekik a katekizmus tételeit,[509] éppúgy válthatta ki a liturgiához kötődő, állatokért végzett szentelést a – nemegyszer kántorkodó, diákságot is folytató – tudományosok általi ráolvasás, a paraliturgikus visszacsinálás.

Jellemzőnek gondolom, hogy az E. Timotin szerkesztette, a románság 17–19. századi kéziratos ráolvasóanyagával foglalkozó kötetben szereplő százhuszonkét ráolvasó között nem szerepel tejelvételre való szöveg.[510] Úgy tűnik, a klérus által – liturgikus keretek között – használt benedikciók és exorcizmusok mellett erre nem volt szükség. A papság és a tudományosok által végzett gonoszűzés kapcsolatára utal egy kosteleki vallomás.[511] A tejelvétel ellen még az 1990-es években is „olvasó" kosteleki tudományos Egerszékről lemásolt, ám végső soron a magyarcsügési alapszövegből eredő ráolvasását „román paptol leírt", „paptol eredett" „miseszógálat"-nak mondta, tehát az ortodox papság, illetve a kalugerek körében szokott gonoszűzésekből – végső soron a románság epikus hagyományából – eredeztette ráolvasását, s kijelentését a tejelvétel *visszacsinálására, visszavételére* használatos szövegek sok tekintetben megerősítik. Egy –minden bizonnyal csügési szövegünkből eredő – buhapataki ráolvasóval kapcsolatban Tánczos Vilmos is megjegyzi: „Lehetséges, hogy ez a változat nélküli ráolvasásunk román kölcsönhatásra került be a gyimesi csángó folklórba."[512] Egy gyimesbükki, kéziratos papírlapon fellelt, *tejelvétel visszacsinálására* való román nyelvű deszkentálás, amelyben a magyarcsügési

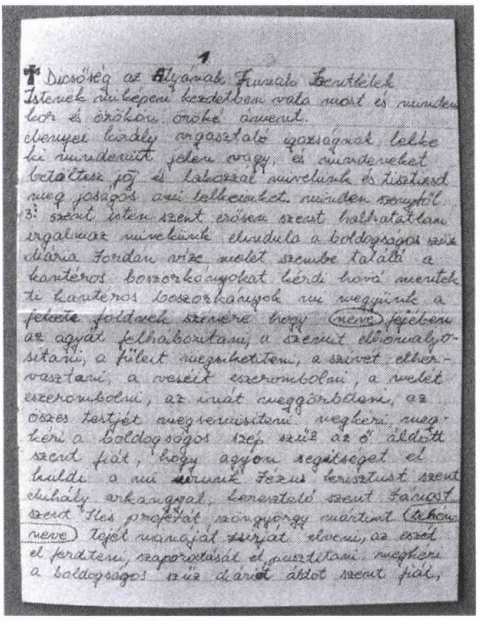
[509] Balogh Ö. 1942, 3–4; Tánczos 1996a, 193–196; Szőcs J. 2002, 324.

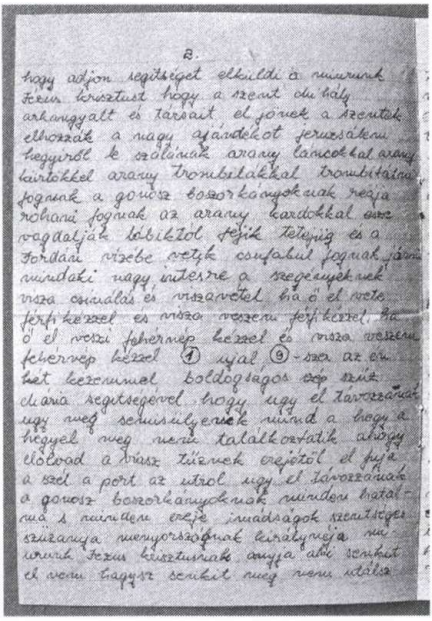
[510] Timotin 2010.

[511] Takács Gy. 2004, 273–274: „Ez román paptol van leírva. Román papok ezt mind tudják. Olvasnak. Nagy ereje van a román papok olvasásának. Az ortodoxoknak. Csak itt ezek a mostaniak nem, de a régebbi kaluger papok olvasnak. Nagy hasznos. Vannak a kaluger papok az ortodoxokba. Nem nősűlnek meg egyáltalán a kaluger papok, s remetéül élnek ott a hegyekbe, ne. Feleség nélkűl. [...] Paptol eredett ez. Mert ez miseszó'gálat. Viliáldozat. Ettől megjavúlt, csak vigyázni kellett."

[512] Tánczos 1997, 228.

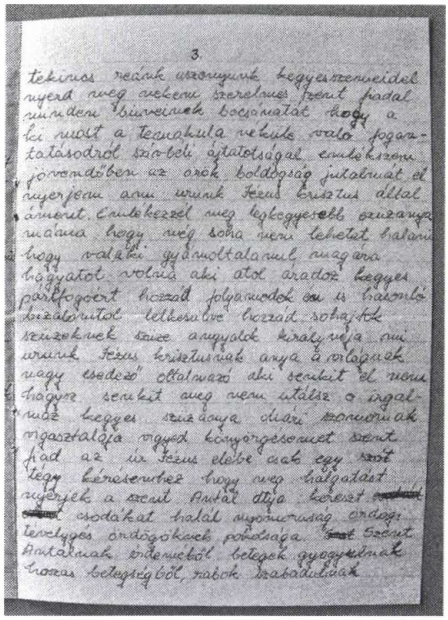
kéziratos kantérosok elleni ráolvasójához hasonló szövegrészek találhatók,[513] ugyancsak arra utal, a csügési alapszöveg és annak buhapataki, kosteleki, csinódi, egerszéki variánsai[514] szoros kapcsolatban állhatnak a románság tejelvétel elleni deszkentálásaival.

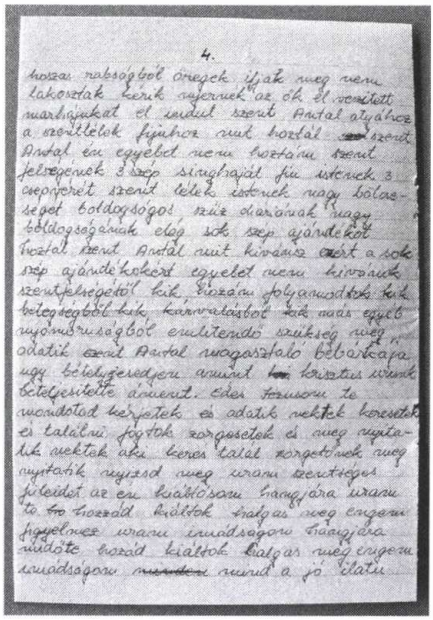
[513] Takács Gy. 2015b, 666–669: „O Cine lea luat odihna si unsoarea la vacile mele / cu doua mânile mele si unsoarea si odihna eu âl eau / inapoi Cine lea luat cu 10 deşte il iau inapoi cu / zece deşte Cine lea luat cu 9 deşte il iau inapoi / cu 9 deşte Cine lea luat cu 8 deste il iau inapoi cu / 8 deste pânâ la 2 deşte cine lea luat cu 2 deste / il iau inapoi cu amândouâ mânile mele si vacile / mele să rămâie curate cum Dumnezeu lea lăsat / cu mana lor şi cu unsoarea lor...” („Ó, aki elvette teheneim nyugalmát és zsírját, / a két kezemmel veszem vissza zsírjukat és nyugalmukat. / Ha 10 ujjal vették el, tíz ujjal veszem vissza, / ha 9 ujjal vették el, 9 ujjal veszem vissza, / ha 8 ujjal vették el, 8 ujjal veszem vissza, / egészen 2 ujjig. / Attól, aki 2 ujjal vitte el, / visszaveszem mindkét kezemmel, hogy teheneim / tiszták maradjanak, ahogy Isten hagyta őket / mannájukkal és zsírjukkal...”).

[514] Tánczos 1995, 48–51; Takács Gy. 1997–1999, 92–101; 2001, 500–528; 2004, 272–275; Daczó 2003, 282–286; Frendl 2008, 335–338; Magyar 2009, 436–437.

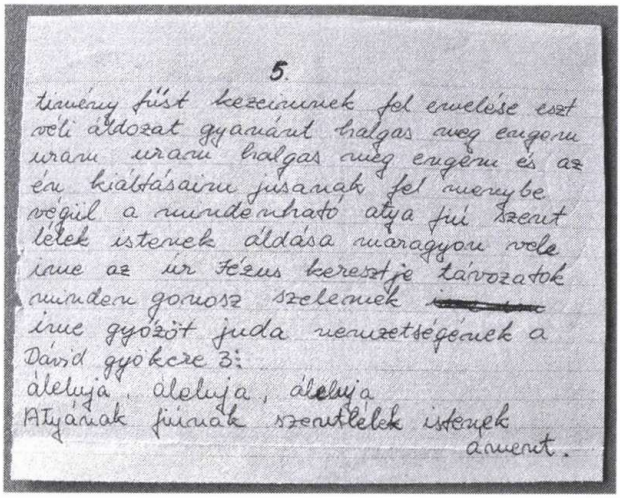
3.

tekintsd reánk irgalmadat kegyes szemeidet
nyerd meg ezekért szerelmes szent fiadat
minden bűneinknek bocsánatát hogy a
te nevét a Tenmennyei valóra fogas-
tatásodról szóló ajtatosságal emlékezzünk
jövendőben az örök boldogság jutalmát el
nyerjem ami urunk Jézus Krisztus által
ámen. Emlékezzél meg legkegyesebb szüzanya
miránta hogy még soha nem lehetett hallani
hogy valaki gyámoltalanul magára
hagyatott volna aki atot arador kegyes
pártfogodért hozzád folyamodott és a tiszteld
közbenjárástól lélekesülve hozzád sohajtok
szüzeknek szüz anyjok királynéja mi
urunk Jézus krisztusnak anya a világnak
nagy esedező oltalmazó aki szenteit el nem
hagyod szenteit meg nem utálsz a igal-
más kegyes szüzanya dicsőítsenek
magasztaljon egyed könyörgésemet szent
fiad az ur Jézus elébe aki egy szót
tegy kérésemhez hogy meg hallgattat
nyerjek a szent Antal atya keresztül
csodákat halál nyomorúság ördög-
tévelygés ördögöknek pokolnak szent
Antalnak szemeiből betegek gyógyulnak
kínzás betegségből rabok szabadulnak

4.

hozza rabságból örvegek újak meg nem
hakadtak kérik nyernek az ők el vesztett
marhájukat el indul szent Antal atyához
a szentlélek fiához mint hozzál szent
Antal én egyebet nem hozzám szent
felségednek 3 szép szeretőjét fiú istenek 3
személyét szent lélek istenek nagy bálasz-
séget boldogságot, szüz dicsőnek nagy
boldogságának elég sok szép ajándékot
hozzál szent Antal mint kívánsz ezért a sok
szép ajándékért egyebet nem kívánok
szentségedtől kik hozzám folyamodtak kik
betegségből kik kínzásból kik más egyéb
nyomorúságból emlékezendő szükség meg
adatik szent Antal magasztaló bélbőlkapa
nagy bélbegességem amint kívánsz urunk
betelyesítse ámen. Édes Istenem te
mondottad kérjetek és adatik nektek keressétek
és találni fogtok zörgessetek és meg nyittatik
nektek aki keres talál zörgetőnek meg
nyittatik nyissad meg uram szentséges
felségedet az én kiáltásom hangjára uram
te te hozzád kiáltok hallgass meg engem
figyelmes uram irgalmasságos hangjára
midőn hozzád kiáltok hallgass meg engem
irgalmasságos [illegible] mint a jó Atyám

5.

tanúny fiúst kezemnek fel emelése eszt
véli áldozat gyanánt hallgas meg engem
uram uram hallgas meg engem és az
én kiáltásaim jusanak fel menybe
végül a mindenható atya fiú szent
lélek istenek áldása maradgyon vele
mind az úr Jézus keresztje távozatok
minden gonosz szellemek [illegible]
mind győzött juda nemzetségének a
Dávid gyökere 3:
áleluja, áleluja, áleluja
Atyának fiának szentlélek istenek
ámen.

A Gábor János ráolvasójából származó egerszéki szövegvariáns (vö. Takács Gy. 2001, 515–516).

Jó néhány további jel is figyelmeztet arra, hogy fenti ráolvasónk – és a vele genetikus kapcsolatban álló szövegek – eredetét elsősorban a csángóság hagyományának román folklórhoz kötődő rétegében érdemes keresnünk. Moldován Gergely leírásából tudjuk ugyanis, hogy egy faedénybe *lisztet* és *korpát* téve, azt megsózva – esetenként *barátfűvel* (Vitex agnus-castus), *lestyán*nal (Levisticum officinalis) és *baldrián*nal (Valeriana officinalis) is elkeverve –, majd egy szekercével összevissza vagdalva, végül az elkészült gyógyírt a beteg állattal megetetve, vagyis Szőcs „Vén" Józsefhez és Gábor Jánoshoz szinte mindenben hasonlóan olvastak *marhabetegség* (rom. *boala vitelor*) esetén és a *tej visszatérítésére* (rom. *intorcerea laptelui*) a román tudományosok.[515] Ugyanígy, az ún. *de întipinătură* ráolvasóval kiegészítve gyógyítja a románság a gonosz szellemek által a legelőn megtámadott teheneket is, elvett tejhasznuk viszatérítésére.[516] Búza- vagy kukoricadarára olvasnak rá a románok másutt is a boszorkányok ellen, ha a tehénnek elveszett a teje. A darát ezután kénkővel és sóval keverik össze, úgy adják reggelente a teheneknek. Megint másutt a darát a ráolvasás előtt keverik össze a sóval. Úgy tartják, az állatok teje így néhány nap múlva visszajön. Más eljárásokban szerdán vagy pénteken este, jó holdvilágnál, fogják az összekevert darát és sót, az istálló küszöbére ülvén egy késsel keresztet vetnek rá, s úgy mondják a ráolvasást, majd a vörösre tüzesített ekecsoroszlyára a tehén minden csecséből ráfejnek keresztesen három cseppet, úgy nyerik vissza az elveszett tejet.[517] Vajkai Aurél gyűjtései szerint a borsavölgyiek – magyarok és románok egyaránt – „a tejet leggyakrabban úgy hozzák vissza, hogy nézőhöz mennek és azzal nézetnek".[518]

[515] „Marhabetegség. (Boala vitelor.) E betegségben a marhák leeresztik a füleiket, könyeznek, nyáluk folyó; szőrük felborzolodik, napról-napra láthatólag hitványabbak lesznek; még lábon vannak gyógyíthatók, azután a ráolvasásnak semmi hatása nincs a betegségre. Mindjárt a baj keletkezésekor tekenyőbe lisztet és korpát szokás tenni, egy szekerczével a ráolvasás elmondása közben, azt össze-vissza vagdalják, végre megétetik a beteg állattal. Több mint bizonyos, hogy a betegség elmulik. [...] Tej-visszatérítése. (Intórcerea laptelui.) E bajnak csupán a tejelő állatok vannak kitéve, mint például a tehén, bivaly, kecske, juh, stb. Gonosz szellemek visszatérítik, vagy elveszik a tejet; ugyan ezt cselekszik a boszorkányok is. Boszorkány asszonyok födetlen fővel, egyik kezükben sajtárt tartva, egyik lábuk szűrőruha darabbal – strecurătóre – bekötve, bizonyos szavak kiséretében az emberek oklai körül olálkodnak s elveszik a tejet, csak épen annyit hagyván hátra a mennyi elégséges a bornyúnak táplálkozásra. Gyógyítják így: Az asszony faedénybe korpát tesz, azt jól megsózza, bele barátfüvet, levisticum officinalet, baldrián füvet tesz, össze-vissza vagdalja, miközben elmondja a szükséges ráolvasást. Igy teszi hétfőn, kedden és szerdán. A tehénnel is megéteti az igy megkészített orvosságot" (Moldován 1888, 89, 92).

[516] Moldován 1888, 92.

[517] Bîrlea I. 1968, II. 409, 411–412.

[518] Ha rúg a tehén, a néző (tudományos) korán reggel „lábasba korpát önt és azt ujjával, villával vagy késsel keveri és úgy néz. [...] ... ha korpára csinálta, utána beadja a tehénnek". Egy helybeli asszony „korpába sót tesz és villával, késsel abban boszkorogyál, miközben román nyelvű szöveget mond. A szöveget mindig románul mondja, sohse magyarul. Utána a korpát kiteszi, hogy a harmat szálljon belé, mert a harmatcseppekben jön vissza a tej. A korpát azután odaadja a tehénnek. Kilenczer néz egymás után, keddtől fogva minden este. Erdőháton tanulta egy

Amint már láthattuk, a Beszterce vidéki románság – többek között – a csorda járásába, híd alá, éjfélkor kitett *korpa* és *só* segítségével veszi el a tehenek tejhasznát.[519] Az elvett tej visszaszerzésére ugyanott a tudós „korpába sót teszen és egy sárganyelű késsel[520] kavarja", miközben hosszú ráolvasót mond, egyvégtében kilencszer, majd „a sót és a korpát éjjelre kiteszi, hogy reá eső vagy harmat essen. Ha se eső, se harmat nem esik, akkor reggel 9-szer dob a hálóból vizet a korpára. A korpából és sóból 3 napon egyszer, 9 napig adnak." Ugyancsak „korpára sót teszen és késsel keveri" a tudományos e deszkentálás más változatainál – amelyek egyikének szövegében ugyancsak *sárga kés* (cuţît galbin) szerepel –, miközben ráolvasót mond, háromszor vagy kilencszer, majd a sót és a korpát „úgy adja oda a tehénnek, mint az előzőknél".[521]

Az Istentől és Szűz Máriától eredő gyógyerőt közvetítő *korpa* és a *só* használata hatalmat ad a tudományosnak nem csupán az elvett tejhaszon, de a rontó gonoszok tehenei, sőt a világon létező minden emlősállat (tehenek, juhok, kecskék, szarvasok, őzek, nyulak) tápláló teje fölött is, amint arra egy Beszterce vidéki román szöveg is nyilvánvalóan utal.[522] Nem véletlen hát, hogy egy ugyanonnan való deszkentálásban mind-

román asszonytól, tizenkét éves korában, egyszeri hallásra." Ugyanott egy román asszony „kolozskovácsi származású nagyanyjától tanulta... a következő nézést: kedd, péntek reggel néz kilencszer, éhgyomorra. Otthon is nézhet, csak a tehén nevét kell tudni. A szöveg mondása közben korpát, sót keresztez késsel, utána a sós korpát a tehénnek beadja" (Vajkai 1943, 161–163).

[519] Filimon 1913, 228–229.

[520] A *sárganyelű* kés talán *réznyelű kés* lehet, ilyet használ ugyanis a románság a *pocitură*-nak nevezett, rontás következtében hirtelen beálló betegség gyógyításában (Moldován 1888, 92–93), illetve Máramarosban igézet *(deochiul)* orvosolásánál (Sróth 1891, 364). Ugyanígy *rezes nyelű kést*, illetve *villát* használtak igézet ellen a Szilágyságban (Balázs M. 1891, 203) és a Maros megyei Havadon (Nagy O. 2000, 220–221), de Szent József *rezes nyelű bicskája*, illetve a Boldogságos Szűz Mária *aranynyelű bicskája, aranynyelű kése, aranybetű kése* említtetik jó néhány székely és csángó vízvető ráolvasóban (Erdélyi Zs. 1999, 848; Takács Gy. 1995, 376; 2000c, 91; 2001, 383–385; 2016, 288–292. o. 190–194. sz.). Az idézett képzet kereszténység előtti voltára utalhat egy szemverés elleni csuvas ráolvasó szöveg részlete: „Ez az ăzăă patman anyó jött el, / Ő gyógyít, ő kuruzsol, / Arany késével vág, / Arany söprűjével söpör, / Söpör és megtisztít..." (Mészáros Gy. 1909, 342).

[521] Filimon 1913, 229–234, 284–287.

[522] Filimon 1913, 232: „Crepe ţiţăle la vačile strîcătorilor şi mîncătorilor, crepe ţiţăle lor, crepe iñimile lor, crepe rinzile lor în patru ca păsatu să pčeie să răspčeie. [...] Crepe ţiţăle la oïile păcurarilor, crepe ţiţăle la caprile păcurarilor, crepe ţiţăle lor, crepe pulpile lor, crepe rinzile lor în patru ca păsatu. [...] Crepe ţiţăle căpriorilor, crepe ţiţăle căprioarilor, crepe ţiţăle cërbilor, crepe ţiţăle cërboaïilor, crepe ţiţăle lor, crepe pulpile lor, crepe rinzile lor în patru ca păsatu. [...] Crepe ţiţăle ïepuroaïilor, crepe ţiţăle ïepuroïlor, crepe ţiţăle lor, crepe iñimiïle lor, crepe rinzile lor în patru ca păsatu. Să pčeie, să răspčeie. Viïe lapţile la N. N. viïe untu ïçï, viïe mana ïeï, viïe groşţorelu ïeï, viïe gros şi groşţoros pe cum ilo dat Hristos" („Repedjenek meg a rontók és minden megevők teheneinek a csecse, repedjen meg szíve, repedjen meg gyomruk négy részre, mint a kukoriczadara. [...] Repedjen meg a juhászok juhainak tőgye; repedjen meg a juhászok kecskéinek tőgye. Repedjen meg a csecsük, repedjen meg a tőgyük, szívük, gyomruk, négy részre, mint a kukoriczadara. [...] Repedjen meg a kecskék tőgye, repedjen meg a szarvasok tőgye, re-

kettőt *szent*nek nevezik, amikor az elveszett tejelőképességet, tejet, tejfelet bájolják vissza az állatba.[523] Fentebb láthattuk, Gábor János és más tudományosok – így az időközben elhunyt egerszéki Farkas János „Mézes" és a kosteleki Tankó Ferenc – is hasonló módon, késsel, bicskával vagy éppen a nagyujjukkal keresztet vágva osztották négy részre a lisztet, korpát – nyilván hasonló megfontolásból.[524] Mindez ugyanakkor a tudomány „kétarcúságára" is utal: a tudományos alkalmasint mindentől elveszi a tejet, hogy az elvett tejhasznot visszaadhassa.

A románság hasonló céllal végzett ráolvasásai – láthatjuk – kísértetiesen emlékeztetnek arra, ahogyan a falu- és környékbeliek szerint Gábor János visszacsinálta a tejelvételt. Mindez, úgy gondolom, az általa használt „tudomány" eredetét is jelzi. Kötetünk bevezető részében láthattuk, a tejelvétel elleni csügési ráolvasó és a vele genetikusan összefüggő többi szöveg forrása a nagy létszámú románság által is lakott Bálványospatakáról a szinte kizárólag románok lakta Bükklokára, nagygazda leányhoz szállott, görögkatolikus vallású néhai Szőcs „Vén" József bűbájos tudománya. A mindig fehér harisnyásan, nyáron fehér „gagyában" járó „Vén" Józsival kapcsolatos memoratokból nyilvánvaló az is, hogy az öreg tudása a tejhaszon visszaszerzésének mindkét – fentebb említett – alapvető módjára, azaz a *visszacsinálás*ra, valamint a boszorkányos *megverés*ére (és *megégetés*ére), de azon túl is rengeteg ritka „oldó-kötő" mesterségre (így a fermekának nevezett rontáscsoport „megtérítésére" is) kiterjedt. Tudományának eredetéről a mai öregek már semmit nem tudnak, bizonyosnak tűnik azonban, hogy a tej visszacsinálására, visszavételére használt ráolvasása görögkatolikus (ortodox) közegből ered, hiszen ő maga születésétől fogva meghatározóan inkább a románság által lakott vidékeken élt, fia, „Józsi" János is román kántorként működött, Csíkszépvízen.

---

pedjen meg az őzek tőgye. Repedjen meg a csecsük, repedjen meg a tőgyük, a gyomruk négy részre, mint a kukoriczadara. [...] Repedjen meg a nyulak tőgye. Repedjen meg a nősténynyulak tőgye, repedjen meg a csecsük, szívük, gyomruk négy részre, mint a kukoriczadara. Jöjjön N. N.-nek a teje, vaja, tejelőképessége. Jöjjön a tejfele vastagon és tejfelesen, a mint azt Jézus adta...").
Vö. Filimon 1913, 285.

[523] Filimon 1913, 230: „Pe gură să să baže în pulpă să isă aşează, în doĭñiţă săi viĭe, pe oal'e să să reď iše. D'e-ĭ în staňişt'e stăňişt'in, ď e-ĭ pe ul'išorĭ viňin, ď e-ĭ pin văl'ĭ trecînd, ď e-ĭ pe munţi, ď e-ĭ pe mol'ídz, ď e-ĭ în păduri, ď e-ĭ pe ĭarbă să viĭe într'aĭasta sfint'e t'ăriţă şi într'a-ĭasta sfintaă sare. [...] Cum vîn nori cu ploaĭa... [...] Cum vîn izvoariľe pin pămîntul cu arina aşă să viĭe lăpt'işoru ĭeĭ şi mana ĭeĭ gros şi groşt'oros pe cum ilo dat Hristos" („A száján menjen be, a tőgyibe helyezkedjen el, a csecsibe jöjjön le, a fazekakon emelkedjen. Ha akolban pihen, ha sikátorban jön, ha folyón jön keresztül, ha havason van, ha fenyvesen van, ha erdőben van, ha fűvön van, jöjjön ebbe a szent korpába és szent sóba. [...] A hogyan jönnek a felhők az esővel... [...] A hogyan a források átjönnek a homokos talajon, úgy jöjjön az ő teje és tejelő képessége vastagon és tejfelesen, a hogyan azt Jézus adta"). Vö. Filimon 1913, 234.

[524] Takács Gy. 2001, 517, 521; 2004, 273.

Az eredetében az ortodoxiától áthatott Tarhavas- vagy Bálványospatakig követhető, minden bizonnyal román gyökerű, de idővel már kétnyelvű vagy magyar nyelvű közegben[525] hagyományozódott ráolvasó útja tehát a 19. század közepe táján született Szőcs Józseftől a tőle fiatalabb magyarcsügési Gábor Jánoson át az egerszéki Farkas Jánosig, majd a kosteleki Tankó Ferencig ível. A Tánczos Vilmos által 1980-ban a buhapataki, nagy hírű imádságos asszony, rózsafüzér társulat vezető Hajnal Györgyné „Cárné" énekesfüzetében rejlő papírlapon fellelt ráolvasó fentiekkel csaknem teljesen megegyező szövege pedig – a tulajdonos szentasszony vallomása szerint – éppen Kostelekről való.[526] A minden bizonnyal Gyimesbükkről (Bálványospatakáról) származó ráolvasó így került vissza Hárompatakról eredetének feltételezhető forrásvidékére.[527]

A román gyógyítók a tejelvétel orvosolására használt sós korpát általában *késsel* – ritkábban *fejszével*, *villával* – kavarják, vagdalják. A hárompataki, gyimesi, Úz menti tudományosok is hasonlóképpen olvasnak rá a kukoricadarára, sóra, fokhagymára.[528] A fentebb említett, Beszterce vidéki ráolvasók csaknem mindegyikében elhangzanak a „Késsel olvasok rá a korpára, késsel pusztuljanak a boszorkányok" sorok is.[529] Másutt különleges, „kilencz kovács által készített kést" (cuţît d'ila 9 faorĭ) ragadván vágja négy részre a rozsdával megalvasztott tejet a *piros János* (Ĭion roşu poroşu), hogy a vendégül látott rontó és mindent megevő asszonyok, a varázslók és a boszorkányozó asszonyok azzal jóllakván széjjelhasadjanak, megkötő, bűvös erejük elveszszen, s a tehén általuk elvett teje visszajöjjön.[530] Megegyező képzet, a betegséget, rontást hordozó gonoszok megvendégelése a magyarcsügési kéziratosok három szövegében is előjön {II.2, 9, 14; vö. II.1/Megj.}, egyikükben a *vörös ember* (omu roşu) a fenti *piros Jánoshoz* (Ĭion roşu poroşu) hasonlóan vendégeli meg a *vörös késsel* (cu kuczit

[525] A román nyelvű elemi oktatás, amint már láthattuk, a Gyimesben a kiegyezést követően indult meg, és a régebbi iskolák színvonalához a 19. század végére zárkózott föl (Boar 2004, 322–326; Szőcs J. 2006, 62). A 19–20. század fordulójára csak az elzártabb gyimesi területeken (Rakottyás, Bálványos- és Tarhavaspataka, Budáka-oldal) és a félreeső hárompataki telepeken maradt meg a román nyelvtudás, ott is inkább kétnyelvűségről beszélhetünk (Ilyés 2002, 264), akkoriban a gyimesbükki román anyanyelvűek közel háromnegyede tudott magyarul (Ilyés 1998a, 97).

[526] Tánczos 1995, 50.

[527] Hajnal Györgyné 1909-ben született, így, feltételezvén, hogy a nála 1980-ban fellelt ráolvasót férjhez menetele (azaz körülbelül húszesztendős kora) után – amikor önálló gazdálkodásba kezdett – „szerezte be", arra jutunk, hogy azt leginkább talán az 1930–1950-es években írhatta le magának, vagyis abban az időszakban, amikor az 1957-ben elhunyt Gábor János még élt. Az, hogy a szöveget ő „Kostelekről" származtatta, nem zárja ki a csügési eredetet, tekintve, hogy a gyimesiek, csíkiak alkalomadtán a hárompataki falvak bármelyikére így utalnak, egyszerűsítve, a legnagyobb település után.

[528] Takács Gy. 2001, 502, 507, 511–512, 517, 521; 2004, 67, 273; 2015b, 663, 671.

[529] Filimon 1913, 234, 285, 287: „Cu cuţît iţ d'escînt tărîţile aĭeşt'a, cu cuţît să pčară strigoĭi şi moroĭi"; „Cu cuţît d'escînt tărîţile aĭeşt'a, cu cuţît să pciară strigoĭi şi moroĭi".

[530] Filimon 1913, 284.

rosu) felvágott *vörös hal*lal (pieşte rosu) az *összes obrintyik*ot (tate obrintitura) és a *gyulladás* minden fajtáját, a beteg gyógyulása érdekében {II.9}.

A varázslatos erővel bíró gonoszűző kés mint *tündérkés* (cuţit de zână) szerepel egy különlegesen szép román ráolvasóban, amelyben az ösvényen vidáman, egészségesen meginduló ember útja közepén megtalálkozik a gonoszok kilences csoportjával, akik tönkreteszik, megbetegítik, ő pedig sír, könnyei a földre potyognak, de senki nem hallja meg, csak a Szűzanya a mennyek kapujából, aki vigasztalja, bátorítja őt.[531] A *kés*t a románság egyébként is igen sokféle ráolvasásnál használja, és – amint már láthattuk – a gyógyításban alkalmazott kések jó néhány fajtáját ismeri. Így a *keresetlen lelt kés*t (cuţit de găsit), a *lopott kés*t (cuţit furat), a *tisztátalan kés*t (cuţit spurcat), a *rezes nyelű kés*t (cuţit alămat), illetve az ún. *megkoronázott kés*t (cuţit cununat), amely az ortodox esküvői szertartás alatti megkoronázáskor a vőlegény övében, vagy a menyasszony keblében van.[532] *Rezezett kés* és *ezüstözött kés* szerepel például két, nyilallástól, szaggatástól (de pus cuţitul, de junghiu) mondott, *rezes nyelű kés* pedig egy urszitától (de ursită) való román ráolvasó bevezető részében.[533]

[531] „...Nu gândi nimica, Inceput! / Pe scară de aur m-oiu coborî, / Poale albe oiu întinde, / Pe tine te-oiu cuprinde, / Cuţit de zână, / Din teacă de zână, / Cumpănă dreaptă oiu apucà, / Şi bine ţi-oiu alege, / Bine ţi-oiu culege... [...] / De-s moroi, de-s moroaie, / De-s strigoi, de-s strigoaie, / De-s draci, de-s drăcoaice, / De-s diavoli, de-s diavoloaice, / De-s lei, de-s leoaice, / De-s smei, de-s smeoaice, / De-s pocitori, de-s pocitoare, / De-s ursitori, de-s ursitoare, / De-s făcători, de-s făcătoare, / De-s mirători, de-s mirătoare, / De-s mâncător, de-s mâncătoare, / De-s nouă zâni... [...] / De-s nouă vânturi de vânt ..." („Egyet se búsulj, XY, / Aranylétrán alászállok, / Fehér köpönyegem kiterjesztem, / Azzal téged beborítlak, / A tündérkést, / Tündéri tokjából, / Jobb kézzel kiragadom, / S téged jól elválasztalak, / Téged jól visszaszerezlek... [...] / A rémektől, a rémasszonyoktól, / A boszorkányoktól, a boszorkánybábáktól, / Az ördögöktől, az ördögasszonyoktól, / A sátánoktól, a sátánasszonyoktól, / Az oroszlánoktól, az oroszlánleányoktól, / A sárkányoktól, a sárkányasszonyoktól, / A megcsinálóktól, a gurucsás asszonyoktól, / A rontóktól, a rontó bábáktól, / A megtevőktől, a rossztevő asszonyoktól, / A megcsinálóktól, a megrontó asszonyoktól, / A varázslóktól, a varázslónőktől, / A megevőktől, a felfaló asszonyoktól, / A kilenc tündértől... [...] / A szél kilenc fuvallatától..." – Pamfile 1914a, 138: *vrăji de dragoste*, szerelmi bűbáj). A nyelvtanilag meglehetősen következetlen szövegből inkább csak tartalmi fodítás készíthető. A „cumpănă dreaptă oiu apucà" helyén eredetileg talán „cu mâna dreaptă oiu apucà" („jobb kézzel kiragadom") állhatott.

[532] Gorovei 1931, 103–104, 346, 347; Candrea 1999, 197, 320, 345, 378, 379. A *cununat* mint jelző az adott dolog *kiválóság*ára utal (Rosetti, A. 1975, 25).

[533] Gorovei 1931, 104, 346: „Cuţit alămit, / de nouă ţigani alămat, / de nouă popi cununat, / de nouă oameni tăiat, / cumpărat din Ţarigrad..." („Rezezett kés, / kilenc cigány rezezte, / kilenc pópa koszorúzta, / kilenc ember koptatta, / Carigrádból vásárolva..."); „Cuţit argintat, / de 99 de ţigani lucrat, / de 99 de popi cununat, / de 99 de oameni tăiat, / cumpărat din Ţarigrad..." („Ezüstözött kés, / kilencvenkilenc cigánytól alkotott, / kilencvenkilenc pópától koszorúzott, / kilencvenkilenc embertől koptatott, / Carigrádban vásárolt..."); Ciubotaru 2009, 517. o. 445. sz.: „Cuţât alămat, / Di nouî meşteri lucrat, / Di noauî oamini tăiet, / Di noauî popci cununat..." („Rezes nyelű kés, / Kilenc mester munkálta, / Kilenc ember koptatta, / Kilenc pópa koronázta").

A gyimesiek, hárompatakiak, Úz mentiek, időnként a csíkiak *kést, vaskést* használnak a jégeső elintésére,[534] de a vízvetéshez vagy a Szent Antal tüze gyógyításához is. Utóbbinál esetenként *késsel* vagy *késre tett olvasóval* vetnek keresztet a beteg fejére, *késsel* és *szentelt gyertyával*, *késsel* és *törülközővel* mondják az olvasást.[535] Az említett gyógyító eljárások jobbára Gyimesbükkön (Bálványospataka, Budáka-oldal, Rakottyás, Tarhavaspataka) fordulnak elő, azokon a területeken, ahol a görögkatolikus románság nagyobb létszámú. A szemen keletkezett árpa „megkerítésére" ugyancsak használnak – a *sarlón* kívül – kést is,[536] éppúgy, mint hályogra; utóbbi ezen a vidéken elsősorban román ráolvasókban, illetve a hozzájuk kapcsolódó bájoló cselekedetekben jön elő.[537]

Egy fentebb már idézett, tejelvétel elleni szövegben ugyancsak maga a Szűzanya ragad egy nagy kést, hogy lefejezze a fermekás boszorkányt.[538] A Gábor János által lejegyzett fenti, csügési ráolvasóban is hasonlóan járnak el a Jézus Krisztus által küldött szentek, akik a gonosz boszorkányokat „az arany / kardokal esze vágják / az arany szuronyokal / esze döfödözik az / öszes testüket / esze szagasák és a / Jordán vízébe vetik". Megegyező kép szerepel kéziratosunk *A gonosz szélbaj téritése* feliratú szövegében is, ahol az Úrjézus „parancsot ad az angyali seregeknek", hogy Jeruzsálem hegyeiről alászállva, „99 fegyveresen 99 kardo / -son 99 szuronyoson / 99 késekel 99en törel [...] a tündér / boszorkányokot be kerit / -sék [...] / Lovakal le tapodtasák / arany patkokal össze- / szagadtasák a fegyvere- / kel le lövöldözék / a kardokal össze vágják / a szuronyosok szuronyba / huzak a // Törel össze döfödözék / késekel esze hasogaják / a lábik fejétől a feik / teteéig és a Jordán / vízébe vetesenek". {II.7, 21^{r-v}} Ennek kapcsán itt most csak a tündér boszorkányok angyali erők általi „esze hasogatásá"-ra utalok, a mennyei seregek és a gonosz boszorkányok szervezett haderejének összecsapásáról az említett szöveghez fűzött megjegyzésekben olvashatunk részletesebben. {II.7/Megj.}

Láthatjuk, és a későbbiek során még látni is fogjuk, a tejelvevő boszorkányok elleni csügési ráolvasó jó néhány jellemző sajátossága utal arra: a szöveg eredetileg talán román

[534] Takács Gy. 2015b, 117: „Édesanyámnak az anyja egy nagy késvel kiment az ajto elejibe, s akkor keresztet vetett a késsel. Az üdővel szembe, hogy a sárkánnak a farkát vágja le. S akkor aszmondják, hogy levágta, s akkor az üdő megtért. A késvel. Ezelött úgy csinálták az asszonyok, mikor a nagy erős üdő jött, álltak ki az ajtó elejibe a nagy késvel, s keresztet vettek, s akkor aszmondták, hogy elvágják a farkát" (Csíkmenaság).

[535] Tánczos 1995, 40; Takács Gy. 2001, 430; 2015b, 480.

[536] Bosnyák 1980, 152. o. 1269. sz.; 1984, 14. o. 73, 75. sz.; Takács Gy. 2015b, 510.

[537] Vö. például Takács Gy. 2015b, 553: „eu cu 9 măturele măturam / cu 9 lopăcele rîneam cu 9 stergerele / stergeam şi cu 9 cuţite rădeam / cu 9 lumănări fumám" („én 9 seprűcskével sepertem / 9 lapockával takarítottam 9 törlőcskével / töröltem és 9 késsel kapartam / 9 gyertyával füstöltem" – Gyimesbükk, Tarhavaspataka).

[538] Bîrlea I. 1968, II. 410: „Maica Sfinta Mărie / O luat un cuţit mare, / Să-i zboare capu, / Să-i taie capu" („Szent Szűzanya Mária / Megfogott egy nagy kést, / Hogy lefejezze, / Hogy levágja a fejét").

nyelvű lehetett. A magyarul és románul egyaránt használt ráolvasókra – például igizetre, kígyómarásra, árpára és korsóra, hályogra –, tehát a ráolvasó gyakorlatban is jelentkező kétnyelvűségre számos példa hozható a gyimesi, hárompataki, Úz menti vidék néphagyományából.[539] Azt pedig, hogy a boszorkányok ellen használt gyimesi magyar ráolvasók román párhuzamai másutt is felbukkannak, igencsak jól példázzák egyes máramarosi és Beszterce vidéki román deszkentálások, amelyek szoros rokonságot mutatnak a felsőloki Ugrapataka egyik tudományosának tejelvétel visszafordítására használt „olvasó"-jával.[540]

Az ugyancsak a tejhaszon biztosítására szolgáló román ráolvasók egyes – igen ritka – elemeikben ugyanis közvetlen kapcsolatot mutatnak a felsőloki szöveggel. Ebből a ráolvasóból itt csak a párhuzam bemutatásához szükséges sorokat idézem, egy „ideálisnak" tekinthető, több, különböző időben elhangzott variánsból összeállított változatban:

> ... a boszorkányok elhajtották a teheneimet a nyomatlan füre. [...]
> Rázatba, harmatba kinozták, / Szőrit összeborzitották,
> Szarvát megvékonyitották, / Összetörték. / Tejét meghigították, /
> Tejfelit megvékonyitották, / Vaját megfehéritették.
> Szent Boldogasszon Szent Györggyel elharcolták, / Elhajtották világos fődre,
> Etették, itatták, / Jordán vizébe megfürösztötték, megmosták. [...]
> Megkérjük a Jóistent, Pádovai Szent Antalt, / Összes szenteket a mennyekbe,
> Hogy maradjanak ugy, hogy Isten adta és Mária. / Őrizze meg a boszorkányoktól.
> S ugy jöjjön vissza minden a boszorkányoktól, / Semmi se maradjon ott![541]

A gyimesfelsőloki ráolvasó említett román párhuzamai közül lássunk először két, T. Papahagi által közölt máramarosi szöveget:

> Elment Bimbó / A házától, / Az asztalától, / A tejekkel, / A vajjal, / A tejföllel.
> S megtalálkozott: // Kilenc morával, / Kilenc moraasszonnyal,
> Kilenc boszorkánnyal, / Kilenc boszorkával, / Kilenc rossztevővel,
> Kilenc gonosz asszonnyal, / Kilenc igizővel, / Kilenc igizős fehérnéppel,
> Kilenc rontóval, / Kilenc rontó fehérnéppel;
> Reá bámultak, / Hogy a tőgye nyilallott, / A tejét, vaját és tejfelét elvették;
> A szarvait levágták, / A szőrét felborzolták,

[539] Takács Gy. 2001, 372–375, 434, 440, 463–465, 470–472, 475–480, 485–494; 2002, 116–125; 2012a, 415–478; 2012b, 46–84; 2015b, 126–127, 346–360, 399–405, 490–493, 499–502, 505–506, 540–545, 549–555, 563–566, 568–573, 618, 644–645, 664–669.

[540] Tánczos 1995, 53.

[541] 1933-ban született férfi, Gyimesfelsőlok, Ugrapataka, 1997. október 18.; 1998. október 17.

A tőgyét kiapasztották, / S csecseit elfonnyasztották.
Kőasztalra vitték, / Mind megitták, / Mind megették, / Mind elmulatták...[542]

Elment a Szürke tehén / Otthonról. / Az asztaltól / Egészségesen.
Jó tejesen, / Büszkén, elégedetten, / A széles ösvényen, / Járatlanon,
Rázatlan harmaton, / Nyomatlan avaron, / Taposatlan pázsiton,
A csordával, az egésszel, / A tejnek bőségében, / A habja sűrűjével.
Mikor az út feléhez ért, / Megtalálkozott kilencvenkilenc gonosszal,
S kilencvenkilenc gonosz asszonnyal, / Meg kilencvenkilenc ellenséggel,
S kilencvenkilenc iriggyel; / Farkát levágták, / Combját elsorvasztották,
Szarvait megcsonkították, / Szőrét felborzolták. / A borját nincs, amivel táplálja,
A gazdának nincs mit fejnie...[543]

[542] Papahagi 1925, 134–135: „S'o luat Florica / D'e la casa ei, / D'e la masa ei, / Cu lapt'eľe, / Cu untu, / Cu grosčioru. / S'o tîln'it: // Cu noauă moroi, / Cu noauă moroaie, / Cu noauă strîgoi, / Cu noauă strîgoaie, / Cu noauă počitori, / Cu noauă počitoare, / Cu noauă ďeok'etori, / Cu noauă ďeok'etoare, / Cu noauă strîcători, / Cu noauă strîcătoare; / În faţă i s'o uitat, / Pîn pulpă l-o săğetat, / Lapt'eľe şi untu şi grosčioru i l-o luat; / Coarn'eľe-i ľe-o răntudzît, / Păru-i l-o burzuluit, / Pulpa i o mn'ičit / Şi ţîţele-i ľe-o veşt'edzît. / Pă masă d'e pkiatră dusu-l-o, / Tăţ o băut, / Tăţ o mîncat, / Tâţ s'o vesălît..." (*Păntru lapt'el'e la vači*, tehenek tejhasznáért – Săčel). A *răntudzît* (másutt: *rătundzît*) kifejezés értelmezéséhez a régies *ratunzefc* (vö. *reteza* 'levág, lemetsz, lenyes'), *retundez* ('megnyirem, metszem'; vö. lat. *reseco* 'levág, elvesz'); *retundiare* ('megnyirés, metszés') alakok jelentéseit vettem alapul (Klein 1944, 413; Bobb 1822–1823, II. 296; Bakos 1991, 636); míg a *vesălît* fordításánál a régies *veffelíe* (lat. *laetitia* 'öröm, vidámság, bőség') és *veffelefcume* (lat. *laetor* 'örvendez vmi felett'), valamint a napjainkban is használatos *veselie* ('vidámság; vigadozás'; 'vidám mulatozás étellel és itallal') szavak jelentéstartományát tartottam szem előtt (Klein 1944, 455; DEX, 1158; Bakos 1991, 808).

[543] Papahagi 1925, 139–140: „S'o luat Suraia / D'e la casă. / D'e la masă, / Sănătoasă. / Lăptoasă, / Mîndră, bucuroasă, / Pă cărarea lată, / N'ecălcată, / Pă roua n'escuturată, / Pă frundza n'ečiuntată, / Pă iarbă n'ecălcată, / Cu čiurda, cu toată, / În multu lapt'elui, / În grosu spumii. / Cîn o fo' la mn'iedz ďe caľe / S'o tîln'it cu nouădzăč şi nouă ďe moroi, / Cu nouădzăč şi nouă ďe moroaie, / Cu nouădzăč şi nouă ďe vrăžmaşă, / Cu nouădzăč şi nouă ďe k'izmaşă; / D'e coadă o rătundzît-o, / D'e pulpă o vestăžît-o, / D'e coarn'e o čiungărit-o, / D'e păr o bozăluit-o. / T'iţălu n'are cu če-l hrăn'i, / La gazdă n'are cu če s'arăstui... [...] [A Legtisztább Szűzanya {Maica sfîntă prea curată} mondja a megrontott, bőgetedző tehénnek]: // ... La apa lui Iordan ťe-oi duče, / Acolo ţ'oi căta, / Acolo ţ'oi ďescînta [...] Lapt'eľe să să porn'iá, / D'e scornuţ ťe-oi lua, / T'e-oi duče pă cîmpuţu čel frumos, / Pă la măru čel frumos, / P'acolo ţ'oi căta, / P'acolo ţ-oi ďescînta, / D'e unt şi d'e grosčior t'e-oi încărca" (*Păntru vaca, păntru lapt'el'e*, tehénre, tejhaszonért – Strîmtura). A szövegben szereplő *k'izmaşă* az 'irigy, rosszindulatú, ellenséges' jelentésű *pizmaş* tájnyelvi változata. A „D'e coarn'e o čiungărit-o" részt magyarra „Szarvait megcsonkították..." formában fordítottam, a régies *ciuguléfc* (lat. *ambedo* 'körül-, meg-, elrág, -eszik') kifejezés jelentése ugyanis S. Klein szótára (1801) szerint 'környűl elészem', ugyanott a *ciugulít* (lat. *ambesus* 'körülrágott, megrágott') 'környűlrágatott' értelemmel szerepel (Klein 1944, 316).

A gyimesfelsőloki magyar nyelvű és a máramarosi román ráolvasók nyilvánvaló kapcsolata a nagyobb szövegrészek és azok sorrendjének egybeesésén túl olyan konkrét, kisebb szövegelemek egyezésében is megnyilvánul, mint a *nyomatlan fü*, illetve a *rázatba, harmatba kinozták* képzetének megfelelő *rázatlan harmat, nyomatlan avar, taposatlan pázsit* (rouă n'escuturată, frundză n'ečiuntată, iarbă n'ecălcată) nem evilági vízója, amely megjelenik néhány Beszterce vidéki, ugyancsak tejelvétel elleni ráolvasóban is, ahol a tehén:

> Elment a Galilei havasokra, hogy érintetlen füvet egyen, hogy érintetlen vizet igyék...[544]

> Ment úton, ment ösvényen a Pojana máréra. A hogy oda bement és látott taposatlan füvet, rázatlan harmatot és látta a még el nem vett tejelőképességét...[545]

Láthattuk, hasonlóan szoros kapcsolatra utalnak a felsőloki „Szőrit összeborzitották, / Szarvát megvékonyitották, / Összetörték. / Tejét meghigították, / Tejfelit megvékonyitották, / Vaját megfehéritették..." szövegrész elemeit hiánytalanul visszaadó, fentebb idézett máramarosi ráolvasók.[546]

Az említett szövegrészek tökéletes párhuzamát találhatjuk néhány moldvai (Galaţi, Iaşi, Neamţ és Vrancea megyei), a mágikus úton elvett tejhaszon visszaszerzésére szolgáló szövegben. A tehén itt is a rontó boszorkánnyal, illetve a gonoszok csoportjával találkozott, az(ok) pedig, ahogyan a ráolvasó mondja, illetve a megrontott állat maga panaszolja el a szomorú bőgetését meghalló Szűzanyának, illetve Szent Györgynek:

> ... a farkát megrövidítették, / A szőrét felborzolták,
> A szarvait megvékonyították...
>
> ... a tejét elvették, / A farkát megcsonkították,
> A szőrét összeborzolták, / A szemeit kidüllesztették,
> A szarvait levágták...
>
> ... A szemeinket elhomályosította, / A szőrünket felborzolta,
> A szarvunkat megcsonkította, / A farkunkat levágta... [...]
> És a tejünket / És túrónkat / Elvette...

[544] Filimon 1913, 229–230: „...so dus în munţi Galiľeli să pască ĭarbă ňe începută, să beĭe apă ňeîncepută...".

[545] Filimon 1913, 231: „So dus pe caľe pe cărare în poĭana mare. Ĭe dě cît acolo so băgat şi o văzut ĭarbă ňecălcată, rauă ňescuturată, mana ĭeĭ ňeluată...".

[546] Papahagi 1925, 135, 139.

... A jobb szarvamtól megragadott, / Földre döntött,
Szőröm összeborzolta, / Szarvainkat megcsonkította,
Farkunkat lenyeste, / A javunkat és mannánkat elvette...

... A szarvait megcsonkította, / Szőrét összeborzolta,
A mannáját elvette, / Farkát meggörbítette...

... Szarvát megcsonkolta, / Szőrét megborzolta,
Nézését megfordította, / Farkát lenyeste,
Csecseit megrövidítette, / És a tejét elvette...[547]

Ugyanígy a gyimesi ráolvasó – „Szent Boldogasszon Szent Györggyel elharcolták, / Elhajtották világos fődre, / Etették, itatták, / Jordán vizébe megfürösztötték, megmosták..." – gonoszűző-megtisztító zárórészének felel meg az egyik, fentebb már idézett máramarosi román deszkentálásban olvasható rész, ahol a Legtisztább Szűzanya így vigasztalja a megrontott, keservesen bőgetedző tehenet:

A Jordán vizére viszlek téged,
Ott gyógyítgatlak téged, / Ott oldozlak föl téged... [...]
A tej(ed) megeredt, / A szarvadtól megragadlak,
A szépséges mezőcskére vezetlek téged,
A gyönyörű almafához,
Ott ápollak téged, / Ott tisztítalak meg téged,
Vajjal és tejfellel megtöltelek téged...[548]

Hasonló szövegelemek variálódnak nyolc, 1968 és 1981 között rögzített, a tehenek tejhasznának megtartására és visszavételére használatos moldvai (Bacău, Iaşi és Suceava megyei) román ráolvasóban is.[549] A gyimesfelsőloki ráolvasó idézett részletéhez

[547] Ciubotaru 2009, 408, 410, 412–414, 419. o. 251, 254, 257–259, 266. sz: „Coada i-o scurtat, / Păru i l-o zburlit, / Coarnili i le-o subţâiet"; „Laptili i l-o luat, / Coada i-o ciuntat, / Păru i l-o zburlit, / Ochii i-o bulbucat, / Coarnili i le-o rătezat"; Ochii ni i-o painjânit, / Păru ni l-o zbârlit, / Coarnili ni li-o ciuntat, / Coada ni-o scurtat... [...] / Şi laptili / Şi brânza / Ne-o luat"; „Di cornu drept m-o luat, / La pământ m-o dat, / Di păr m-o zbârlit, / Coarnili ni-o ciumpăgit, / Coada ni-o scurtat, / Fruptu şi mana ni-o luat"; „Coarnili i le-o ciuntat, / Păru i-o-nturnat, / Mana i-o luat, / Coada i-o suflicat"; „Coarnili i le-o ciuntat, / Păru i l-o-nvâlvat, / Cătătura i-o-ntorso, / Coada i-o rătezat-o, / Ţâţâli i le-o scurtat / Şi laptili cî i l-o luat". A negyedik szövegrészben szereplő *fruptu* 'tejtermék'-et jelent.

[548] Papahagi 1925, 140.

[549] Ciubotaru 2009, 409, 412, 414–417, 419. o. 251, 256–258, 260–262, 265.

legközelebb egy-egy Suceava és Vaslui megyei változat áll. Előbbiben a Szűzanya mondja el, hogyan ragadja majd meg a jobb szarván a szomorkodó állatot, és vezeti azt a Jordán vizére (la râu lu Iordan), hogyan hizlalja majd búzával, itatja borral és hogyan adja vissza ismét a „mannáját".[550] A másik szövegben Szűz Mária (Maica Domnului) a tehénkét az Ádám kútjához (la fântâna lui Adam) fogja vezetni, ott megmossa és megtisztítja, majd a zöld rétre viszi, ahol legelni fog és jóllakik, végül pedig az édes tejből való tavakra.[551]

A szövegek ilyen szoros egyezése – bár a Gyimesek és az említett ráolvasók gyűjtőhelyét képező moldvai helységek, Máramaros, vagy éppen a Beszterce vidéke közötti távolság nem lebecsülendő – nehezen képzelhető el genetikus kapcsolat nélkül, a kérdés tehát nyilvánvalóan további és jóval alaposabb vizsgálatot kíván.[552] Annyi azonban már most megállapítható, a magyar és a román ráolvasók közötti kapcsolat ezen a téren, a tejelvétel elleni szövegek körében is létezik, ami – anélkül, hogy az „elsőbbség", illetve az „eredet" kérdésében dönteni akarnánk – arra utal, fenti, magyarcsügési olvasásunk {II.5} is élhetett román nyelven, s talán éppen ez a feltevés alkotja azt a vékony szálat, amelyen érdemes elindulni e különös, a magyar ráolvasások között unikális szövegtípus eredetének kutatásában.

Hasonló kapcsolatra utalhatnak az egyik fentebb említett máramarosi ráolvasó „Kőasztalra vitték, / Mind megitták, / Mind megették, / Mind elmulatták..." sorai is,[553] amelyek ugyancsak nem idegenek a csügési füzetek világától. A *Torok gyéktol* feliratú szövegben {II.2} ugyanis, mondhatni, a máramarosi deszkentálásban említett *kilencven* boszorkány mulatságának „előzményei" szerepelnek: a kőtűzön főzött kőlevest kőtálba töltik és kőasztalra teszik, hogy a rontó démonok *kilencvenkilenc* mérges fájdalomból álló csoportját, a beteg gyógyulására, megvendégeljék. {II.2/Megj.} Ugyanígy kilencvenkilenc gonosz, asszony, ellenség és irigy alakja jön elő a másik vizsgált máramarosi szövegben is.[554]

[550] Ciubotaru 2009, 416. o. 261. sz.: „[Aşa-i grăi]: / – Ce te căieşti, / Ce te dăuleşti, Floreană, / Cî eu la tini-oi vini / Şî de cornu drept te-oi lua / Şî la râu lu Iordan mi te-oi duce, / Cu grâu ti-oi îngrăşă, / Cu vin ti-oi adăpa / Şî mana iar ţ-oi da...".

[551] Ciubotaru 2009, 419. o. 265. sz.: „Şi te-a lua Maica Domnului / Şî te-a duci la fântâna lui Adam / Şî apî din fântân-a lua / Şî te-a spala, / Şî te-a curăţî, / Şî te-a duci pin livez verz, / Şî-i paşti iarbî şî te-i sătura / Şî la lacurili di lapti dulci...".

[552] A Moldvában már az 1400-as években többségbe kerülő vlachok a Havasalföldön kívül elsősorban Máramarosból érkeztek tömegesen a vidékre, miután I. Bogdán máramarosi vajda (1359–1365), majd fia, Lackó (1365–1373) moldvai vajda lett (Domokos 1987, 46–48; Benda – Jászay – Kenéz – Tóth, 1989, I. 10–11). A régi Csíkszék területén (Csíkban, a Gyimeseken, Hárompatakon és az Úz mentén) rögzített, kígyómarásra való ráolvasóknak is vannak igen archaikus máramarosi párhuzamaik (Takács Gy. 2012a, 444–445).

[553] Papahagi 1925, 135: „Pă masă d'e pkiatră dusu-l-o, / Tăţ o băut, / Tăţ o mîncat, / Tâţ s'o vesălît...".

[554] Papahagi 1925, 139.

A magyarcsügési ráolvasóban a gyógyító *ujjai számának növelésével* fordítja vissza a rontást: „a ki csinálta egy / ujal én visza csiná- / lom ketővel ha ők / csinálták ketövel én / visza csinálom / harommal [...] ha / ők 8czal en vi[ssza] 9el". Az ismétlés eszközével élő, ún. *számláló ráolvasás*ok a kelet-közép-európai mágikus gyakorlatban még a 20. században is igen népszerűek voltak.[555] A ritkább *előreszámlálás* és *oda-vissza számlálás*, valamint a *kisebbedő és növekvő tárgyak* említésével végzett ráolvasások[556] mellett a leggyakoribbak a *visszaszámláló* szövegek.[557] A visszaszámláló ráolvasók, amelyekben egyre kisebb számok felsorolásával addig csökkentik a betegséget okozó démoncsoport erejét (vagy éppen a látható, megszámlálható kiütések, sebek, egyebek számát), míg végül megtörik, felszámolják azt, antik (Marcellus Burdigalensis *De medicamentis*... Kr. u. 400 k., Gallia) és középkori (például *Szt. Galleni Kódex*, 9. század; óangol ráolvasó, 900 k.) előzményekkel bírnak; Európa-szerte, így a magyar ráolvasások között is széltében ismeretesek.[558] Ilyen szöveget közöl a székelység köréből már 1882-ben Kozma Ferenc,[559] de ismert ez a típus a gyimesi[560] és moldvai[561] csángóság, illetve a csíki székelység[562] körében is.[563] Hasonló ráolvasásokat a románság is alkalmaz különféle betegségekre, bajokra,[564] ilyenekkel a moldvai román ráolvasó gyakorlatban is találkozhatunk.[565]

Olyan ráolvasók ugyanakkor, amelyekben – a magyarcsügésihez és a belőle származó szövegekhez hasonlóan – a gyógyító tudományos a visszavételben használt *ujjai számának* ténylegesen véghezvitt és magában a ráolvasó szövegben is megfogalmazott *növelésével* hárítja el, fordítja vissza, teszi semmissé a rontást, a magyar népi gyakorlatban nem ismeretesek; jómagam legalábbis a rendelkezésre álló (nyomtatásban megjelent)

[555] Pócs (szerk.) 2014, I. 210.

[556] Pócs (szerk.) 2014, I. 210–212, 213 [V.1.1]–218 [V.15], 248 [V.92.1]–250 [V.96].

[557] Pócs (szerk.) 2014, I. 218 [V.16.1]–248 [V.91]; II. 110 [C/10.13], 137 [C/28.37], 202[F/50].

[558] Marcellus 1536, 111: Lib. I. cap. XV; 1889, 151: Lib. I. Cap. XV,102; Heim 1892, 490–491; Mansikka 1929, 66, 67; Diószegi V. 1957, 162–173; Pócs 1968, 271; 1981b, 549; 1985–1986, I. 127–154; 1988, 654–657; 2014 (szerk.) I. 210–212, 250 (a 6. jegyzetpontban további, gazdag irodalommal); Bereczki 1979, 75; Silling 1982, 249–258; Gunda 1983, 137–166; 1989, 94–99.

[559] Kozma F. 1882, 36.

[560] Kallós 1962 [EA 5606], 26; 1966, 147, 148, 153–154; Bosnyák 1982, 127. o. 459. sz.; Salamon Anikó 1987, 199–200; Takács Gy. 2001, 446, 449; 2015b, 489–490, 633–635.

[561] Kallós 1966, 151; Bosnyák 1973, 289; 1980, 183. o. 1492. sz; Dömötör 1981, 181–182; Csoma 1994, 258; 2016, 157–158, 169–172, 174, 518–519; Halász 2005, 254. o. 1086, 1087. sz.; Takács Gy. 2015b, 629–633.

[562] Szőcs V. – Szőcs A. 2008, 212–213.

[563] A szövegtípust használják a rokon népek is, lidércnyomásra a cseremiszek, szúrásra, kelevényre, árpára a csuvasok (Bereczki 1979, 75, 351; Mészáros Gy. 1909, 369, 389–390).

[564] Gorovei 1937, 162–170: *Enumeraţie*; Candrea 1999, 349–354: *Eliminare*.

[565] Ciubotaru 2009, 337, 391–396, 420–421, 475–477, 508, 512. o. 145, 213–230, 268, 368–371, 418–419, 432. sz.

szövegkorpuszt áttanulmányozva ilyet sehol nem találtam.[566] A magyar ráolvasókincs e tekintetben tehát „hallgat", az ujjak számának hasonló növelése ugyanakkor megegyező módon szerepel a románság ráolvasásaiban. Ez a szövegrész ott, jellegadó módon, a rontások – így például az öntéssel, a lábnyom felszedésével való „megcsinálás", rontás, szerencsétlenség, a „nyavalya", a „fájás", fejfájás, a gyűlölet, a tejelvétel – visszafordítására, visszacsinálására (rom. *întors, desfăcut*) alkalmazott szövegekben szerepel.[567]

Előjön már egy 19. század eleji, vegyes feljegyzéseket, közöttük öt ráolvasót tartalmazó kéziratos rontás *(fapt)* visszafordítására használt szövegében,[568] amely szerint a házát – gonoszűző céllal – háromszor kisöprő személynek azt kell gondolnia és mondania:

> Nem a szalmától, a szeméttől seprem a házat,
> seprem őt a rontástól, a téteménytől,
> az ásítástól, a szidalomtól,
> minden csúfságtól, minden betegségtől.

Ezután az ajtóba húzott szemétbe tegyen három égő szenet, majd a szemetet rakja egy zsákba, vigye azt a patakra, és mondja:

> Aki nekem egy kézzel adott, annak visszaadom kettővel.

Ezt kilencszer kell elmondania, a kezek egyre növekvő számával, majd miután odáig ért, hogy azt mondja, „Aki nekem kilenccel adta", úgy kell folytatnia:

> Annak visszaadom mindkettővel,
> és aki nekem erőtlenül adta, / annak visszaadom izzó erővel,
> aki nekem szájra adta, / annak visszaadom a valagára,

[566] Fentebb utaltam már arra, hogy az *öt ujj, tíz ujj* képzete ugyan előjön a magyar történeti és népi szövegekben (Kálmány 1881–1891, III. 152–153; 1891, 69; Sebestyén Gy. 1906, 413–414; Berze Nagy 1940, II. 40; Erdélyi Zs. 1976, 120; Polner 1978, 131–132; Kovács E. 1982, 273–274; Jung 1990, 230–231; Grynaeus 1999, 195–196; Pócs [szerk.] 2014, I. 486 [IX.167], 529 [X.8.3–4], 531 [X.12, 14], 532 [X.16], 554 [X.58]; 832 [XV.25], 961 [XXIX.39.2], 995 [XXX.3]; Ilyefalvi 2014, II. 304 [1.3]), az ujjak számának a csügési szövegben – és derivátumaiban – szereplő növelése azonban nem. Vajkai Aurél közöl egy Borsa-völgyi, rontás, öntés (rom. *fapt*) elleni, hasonló sorokat („Te öntesz egyet, én öntök kettőt, te öntesz kilencet, én öntök egész vederrel...") tartalmazó ráolvasót, ám azt az adatközlő egy román asszonytól tanulta (Vajkai 1943, 138).

[567] Marian 1886, 119; 1893, 139–140, 215; Păsculescu 1910, 125–126, 128; Filimon 1913, 288, 355, 356; Hodoş 1912, 31, 32, 62; Costin 1925, 46–47; Papahagi 1925, 127–128; Vajkai 1943, 138; Bîrlea I. 1968, II. 351, 354; Bîrlea O. 1981–1983, II. 33.

[568] Timotin 2010, 343 [XCVI]. A kéziratos adatait lásd Ştrempel 1978–1992, IV. 155 [4917].

hogy menjen házról házra, / faluról falura, völgyről völgyre,
míg megleli annak a fejét, aki rám adta.[569]

Hasonló számlálás szerepel egy a 18. század vége és a 19. század első fele között keletkezett kéziratosban olvasható,[570] *szaggatás*ra, *nyilallás*ra használt ráolvasásban is. Itt a ráolvasó személy a szöveg zárórészében a következőket mondja:

... mert rátok, akik rám eggyel tettétek,
visszatérítem kettővel,
rátok, akik rám [kettővel] tettétek,
visszatérítem néggyel,
rátok, akik rám néggyel tettétek,
visszatérítem hattal,
rátok, akik rám hattal tettétek,
visszatérítem nyolccal,
rátok, akik rám nyolccal tettétek,
visszatérítem tízzel,
a tízet nem fogja meghaladni.[571]

Ez a két történeti szöveg, amint látni fogjuk, fontos adalékul szolgál a harmadik csügési kéziratos füzetben szereplő, *Visza küldés* feliratú ráolvasóhoz is. {III.1}

Hasonló részeket a kor ponyváin, de az újságokban, folyóiratokban közölt ráolvasásokban is találhatunk. Így például a *Transilvania* című, eleinte kéthetente, később havonta – Brassóban, majd Nagyszebenben – megjelenő folyóiratban olvasható,

[569] Timotin 2010, 343 [XCVI]. A magyar fordításban szereplő ráolvasórészek: „Nu mătur casa di pai, di gunoai, şi o mătur de fapt, di dat, di căscare, di strigare, di toate urâciunile, di toate bolâciunile"; „Cine mi-au dat c-o mână, eu îi dau cu doi"; „Cine mi-au dat cu noi"; „Eu îi dau cu amândoi şi cine mi l-au dat neînfocat, eu îl dau foarte înfocat, şi cini mi l-au dat pe gură, eu i-l dat pe cur, şi să să ducă din casă în casă, şi din sat în sat şi din val în val, pân-a nimeri pe capul cui mi l-au dat". A másutt *bolicĭunile* (Fam XXXVII/20: 235), *borîciune* (Păsculescu 1910, 128–129) alakban előjövő *bolâciunile* kifejezést 'betegség[ek]'-ként fordítottam (vö. Densusianu 1968, 298). Hasonlóképpen űzi „házról házra, faluról falura, völgyről völgyre" az öntéssel csinált *rontást* (fapt) egy 19. század eleji román kéziratoson szereplő ráolvasó, de ugyancsak „házról házra és ajtóról ajtóra és asztalról asztalra és kürtőről kürtőre és küszöbről küszöbre" jár a *nyilallás* egy 1833-ban lejegyzett deszkentálás szövegében (Timotin 2010, 343 [XCVI]; 367 [CXX]).

[570] Timotin 2010, 367 [CXX]. A kéziratos adatait lásd Ştrempel 1978–1992, III. 143–144 [3479].

[571] Timotin 2010, 367 [CXX]: „... că voi mi-aţi pus unu şi eu vă întorc două, voi mi-aţi pus [două], eu vă întorc patru, voi mi-aţi pus patru, eu vă întorc şase, voi mi-aţi pus şase, eu vă întorc opt, voi mi-aţi pus opt, eu vă întorcu zece, din zece nu va mai tre<ce>...".

kelevények elleni deszkentálásban (descântece contra buboaielor),[572] a Brassóban, 1908-ban kiadott, *Descântece, vrăji şi rugăciuni* (Ráolvasók, igézetek és imádságok) című ponyvakiadványban szereplő, rontás visszafordítására használatos ráolvasóban (Descântec de întorsuri),[573] vagy a vasárnaponként megjelenő, egyszerű kivitelű, olcsó és mindössze tizenkét oldalas *Familia* című hetilap 1901. május 20-i számában. Itt egy ugyancsak „visszacsinálásra" (desfăcut) való szövegben olvashatók a következő sorok: „aki nekem adta egy kézzel, én adom neki kettővel, aki nekem adta kettővel, én adom neki hárommal, és aki nekem hárommal adta...". Amint az újság írja, így kell tovább is folytatni, kilencszerig.[574] A gonoszokat elűzni, vagy rontásukat megtörni célzó román szövegekben gyakran elhangzanak a magyarcsügési ráolvasó említett szövegrészével szoros rokonságot mutató „visszacsinállak mindkét kezemmel",[575] valamint az „egyel több kézzel",[576] a „visszaveszem kilencvenkilenc kézzel",[577] illetve a „Szűzanya kezeivel"[578] sorok is. A Beszterce vidéki románok ráolvasásaiból Filimon Aurél közöl hasonló sorokat

[572] „Dacă a făcut lui N. cineva cu una, / Io-i întorc cu două; / Dacă a făcut cu două, / Io-i întorc cu trei; / Dacă a făcut cu (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9), / Io-'i întorc cu 99 noi, / Cu 99 părechi de boi / Cu sbiciu mânaţi dinapoi..." („Ha valaki eggyel [ujjal] csinálta [a rontást] N-nek, / Én visszafordítom kettővel; / Ha kettővel csinálta, / Viszafordítom hárommal; / Ha (3, 4, 5, 6, 7, 8, 9)-al [ujjal] csinálta, / Én megfordítom 99 újjal, / 99 pár, hátulról / korbáccsal hajtott ökörrel..." – Trans XXX/3: 71).

[573] „Eu le 'ntorc pe capul cui le-a dat, / Şi le 'ntorc după trupul (cutăruia), / Că ea le-a dat c'o mână, / Eu întorc cu două, / Le-a dat cu două, / Eu le 'ntorc cu trei; / Le-a dat cu trei, / Eu le întorc cu patru; / Le-a dat cu patru, / Eu le întorc cu cinci; / Le-a dat cu cinci, / Eu le întorc cu saşe; / Le-a dat cu saşe, / Eu le întorc cu şapte; / Le-a dat cu şapte, / Eu le întorc cu opt; / Le-a dat cu opt, / Eu le întorc cu nouă; / Le-a dat cu nouă, / Eu le întorc cu zece; / Din zece / Nu mai trece..." („Visszatérítem őt annak a fejére, aki adta, / És visszatérítem annak a testére, / Hogyha egy kézzel adta, / Én visszatérítem kettővel, / Ő kettővel adta, / Én visszatérítem hárommal; / Ő hárommal adta, / Én visszatérítem néggyel; / Ő néggyel adta, / Én visszatérítem öttel; / Ő öttel adta, / Én viszatérítem hattal; / Ő hattal adta, / Én visszatérítem héttel; / Ő héttel adta, / Én visszatérítem nyolccal; / Ő nyolccal adta, / Én visszatérítem kilenccel; / Ő kilenccel adta, / Én visszatérítem tízzel; / A tízet / Nem haladja meg..." – DVR, 77).

[574] Fam XXXVII/20: 234: „cine mĭ-a dat cu o mână, eŭ îĭ daŭ cu doue, cine mĭ-a dat cu doue, eŭ îĭ daŭ cu treĭ, şi cine mĭ-a dat cu treĭ...".

[575] Például „Eu te desfac cŭ-amele cŭ amêndoue"; „Io desfac cu mânile amândouă" (Vö. Marian 1886, 119; Păsculescu 1910, 144; Hodoş 1912, 32; Filimon 1913, 355, 356; Papahagi 1925, 127–128).

[576] „Cu unu mai mult..." (Hodoş 1912, 31.)

[577] „Întorc cu 99..."; „Eu îl iau cu nouăzeceşinouă..." (Hodoş 1912, 32; Costin 1925, 47).

[578] „Cu mînele Maicii Domnului..." (Bîrlea O. 1981–1983, II. 33).

tartalmazó szövegeket,[579] de – amint azt Ion Muşlea gyűjtéséből ismerjük – használtak ilyeneket az avasiak is.[580]

A románság ráolvasói között máshol is találhatunk példát a hasonló számlálásra, a kötést feloldó tudományos ujjai számának növelésére.[581] „Ha te nekem elrendelted

[579] Filimon 1913, 288, 355, 356: „Ciñe o făcut cu o mînă, întorn cu 2, ciñe o făcut cu 2 mînurĭ, întorn cu 3... ciñe o făcut cu 8 mînurĭ, întorn cu 9 mînurĭ, cu harñišiľe meľe amîndouauă; [rázza a kezeit] şi cu ale Sfintĕi Maiçiĭ Precistiĭ. Ciñe o făcut cu 10, limba în gură i saçe" („A ki rontott egy kézzel, fordítom kettővel; a ki rontott 2-vel, fordítom 3-mal; a ki rontott 3-mal, fordítom 4-el; a ki rontott 4-el, fordítom 5-el; a ki rontott 5-el, fordítom 6-al; a ki rontott 6-al, fordítom 7-el; a ki rontott 7-el, fordítom 8-al; a ki rontott 8-al, fordítom 9-el az én szorgalmasaimmal, mind a kettővel; [rázza a kezeit] és a Szűz Máriáéval. A ki 10-el rontott, a nyelve a szájában száradjon meg" – belső fájás, fejfájás ellen); „Ciñe ĭ-o ţîpat cu o mînă, întorn cu 2; ciñe ĭ-o ţîpat cu 2, întorn cu 3... ciñe ĭ-o ţîpat cu 8, întorn cu 9. Cu harñišiľe meľe amîndouauă şi cu a Sfintĕi Maiçiĭ Precistiĭ. Ciñe ĭ-o ţîpat cu zăše, limba în gură să-i săše, mînuriľe să i să leže" („A ki egy kézzel dobott, fordítom kettővel; a ki két kézzel dobott, fordítom hárommal; a ki három kézzel dobott, fordítom négygyel; a ki négygyel dobott, fordítom öttel; a ki öttel dobott, fordítom hattal, a ki hattal dobott, fordítom héttel; a ki héttel dobott, fordítom nyolczczal; a ki nyolczal dobott, fordítom kilenczczel; az én szorgalmasaimmal mind a kettővel és a Szűz Máriáéval. A ki tízzel dobott, a nyelve a szájában száradjon ki, kezei kötöztessenek meg" – láb-, fej-, belső fájás ellen); „Sfîntă Maĭcă Precistă, ciñe mñ-o ţîpat cu o mînă, întorn cu 2; ciñe o ţipat cu 2, întorn cu 3... ciñe o ţîpat cu 8, întorn cu 9, cu harñišiľe meľe amîndouauă. Ciñe ĭ-o ţîpat cu zăše, limba în gura i săše, mînuriľe să să leže" („Ó Szűz Mária, a ki egy kézzel dobott, fordítom kettővel; a ki kettővel dobott, fordítom hárommal; a ki hárommal dobott, fordítom négygyel; a ki négygyel dobott, fordítom öttel; a ki öttel dobott, fordítom hattal; a ki hattal dobott, fordítom héttel; a ki héttel dobot, fordítom nyolczczal; a ki nyolczczal dobott, fordítom kilenczczel, az én szorgalmasaimmal mind a kettővel. A ki tízzel dobott, a nyelve a szájában száradjon ki, keze kötöztessék meg" – szerencsétlenség ellen).

[580] Muşlea 1932, 200 [CCLVIII]: „Cine i-o făcut c'o mână, / Ieu îi desfac cu două [...] / Cel ce i-o făcut cu nouă, / Ieu îi desfac cu mânurile cu amândouă..." („Aki egy kézzel csinálta, / Azét én feloldom kettővel [...] / Azét, aki kilenccel csinálta, / Én feloldom mindkét kézzel" – *de desfăcut*, visszacsinálásra).

[581] Hodoş 1912, 62: „Cine-l va fi pălit cu unu, / Ieu îl întorc cu doi... [...] / Cine-l va fi pălit cu opt, / Ieu îl întorc cu nouă. / Amin!" („Ha valaki egy kézzel csapta meg, / Én visszatérítem őt kettővel... [...] / Ha valaki nyolccal ütte meg, / Én visszatérítem őt kilenccel. / Amen!" – *de năjit*, íny- és fülgyulladás ellen); Costin 1925, 46–47: „Tu ştiutoarea, / Fărmăcătoarea, / Ce ai vorbit / Şi ai mânat / Pe capul meu, / Cu una îţi întorc; / Cu două ai mânat, / Cu două îţi întorc; / Cu trei ai mânat, / Cu trei îţi întorc... [...] / Cu opt ai mânat / Cu opt îţi întorc; / Cu nouă ai mânat, / Cu nouă îţi întorc. / Cu mânile amândouă ai mânat, / Cu scafa rasă şi vaspoamă / Şi îţi întorc cu scafa îndesată, / Şi cu moţ în capul / Celui ce a mânat..." („Te tudósasszony, / Varázslónő, / Azt, amit mondtál, / S amit varázsoltál / Az én fejemre, / Egy kézzel visszatérítem hozzád; / Kettővel ha igéztél, / Kettővel térítem vissza hozzád; / Hárommal ha rontottál, / Hárommal térítem vissza hozzád... [...] / Nyolccal ha varázsoltál, / Nyolccal térítem meg hozzád, / Kilenccel ha igéztél, / Kilenccel térítem hozzád. / Mindkét kezeddel ha varázsoltál, / Fakanállal s ajtórámával, / Hozzád visszaküldöm teli fatálkával, / És búbbal a fején / Annak, aki elvarázsolt..." – *de întors*, rontás visszafordítására). A *vaspoamă* szó a szerző jegyzete szerint *uşor* ('ajtófélfa') jelentéssel állhat (vö. Rosetti, A. 1975, 48).

eggyel, kettővel, / Én visszafordítom héttel és kilenccel..." – olvashatjuk egy munténiai szövegben.[582] Egy *gyűlölettől* (de ură) való máramarosi deszkentálás szerint a tudományos mindig eggyel több, végül mindkét kezét használja a rontás feloldásában.[583] Egy *rontás elleni* (de aruncătură) ráolvasásban ugyancsak szerepel a kezek számának növelése és végül mindkét kéz használata.[584] Láthattuk, ugyanígy mondja a magyarcsügési kéziratos fenti szövege is: „ha / ők 8czal en vi 9el / és az én két kezemmel / és boldogságos szép / szűz Mária segítsé- / vel és a mi urunk / Jezus Krisztus az + / keresztjével", illetve „az én jobkezemmelvisza / csinálok s a balkezem / mel el távolitlak". A rontást ráolvasással visszacsináló tudományos mindig több ujját, kezét használja, mint rontó-kötő ellenfele, így vesz rajta erőt a küzdelemben.[585] Ez a felfogás jellemez féltucatnyi, 1968 és 1979 között gyűjtött, de csak nemrégiben közzétett moldvai (Suceava, Neamţ, Vaslui és Iaşi megyei) ráolvasót is, amelyek egyikét pokolvarra, a többit azonban rontások „visszafordítására" használták.[586]

[582] Tocilescu 1900, I/1. 653: „Ea te-a sorocit cu una, cu două, / Eŭ te întorc cu şépte şi cu nouĕ...".

[583] Papahagi 1925, 127–128: „D'e ţ'o ţipat cu o mină, / Eu ţe-oi spăla cu două; / D'e ţ'o ţipat cu două, / Eu ţe-oi spăla cu trei; / D'e ţ'o ţipat cu trei, / Eu ţe-oi spăla cu patru... [...] / D'e ţ'o ţipat cu şapţe, / Eu ţe-oi spăla cu opt; / D'e ţ'o ţipat cu opt, / Eu ţe-oi spăla cu nouă; / D'e ţ'o ţipat cu nouă, / T'e-oi spăla cu mînurile cu amîndouă" („Attól, aki téged eldobott egy kézzel, / Megmoslak téged kettővel; / Aki eldobott téged kettővel, / Megmoslak tőle hárommal; / Aki elhajított hárommal, / Lemoslak téged néggyel... [...] / Aki elvetett héttel, / Megmoslak tőle nyolccal; / Aki eldobott nyolccal, / Lemoslak tőle kilenccel; / Aki eldobott kilenccel, / Megmoslak téged mindkét kezemmel").

[584] Hodoş 1912, 32: „Apă limpede, / Apă lin curgătoare, / Pe N. să mi-l speli / Şi să-l limpezeşti / De aruncătură de sară, / De aruncătură de miezul nopţii / De aruncătură de zori, / De aruncătură de dimineaţă, / De aprins, / De foc nestins! / Cine-a făcut c'o mână, / Io desfac cu două; / Cine-a făcut cu două, / Io desfac cu trei... [...] / Cine-a făcut cu nouă, / Io desfac cu mânile amândouă..." („Tiszta víz, / Csendesen folyó víz, / XY-t mosd meg, / S tisztítsd meg / Az esti rontástól, / Az éjféli rontástól, / A hajnali rontástól, / A reggeli rontástól, / A hévségtől, / Az olthatatlan tűztől! / Aki egy kézzel csinálta, / Én visszacsinálom kettővel; / Aki kettővel csinálta, / Én visszacsinálom hárommal... [...] / Aki kilenccel csinálta, / Én visszacsinálom mindkét kezemmel...").

[585] Hodoş 1912, 31, 32: „V'o fi mânat cu unu, / Io vă 'ntorc cu doi; / V'o fi mânat cu doi, / Io vă 'ntorc cu trei... [...] / V'o fi mânat cu nouă, / Io vă 'ntorc cu zece, – / Cu unu mai mult..." („Ha eggyel [kézzel] rontott meg titeket, / Én kettővel térítem meg; / Ha kettővel bájolt meg, / Én hárommal térítem meg... [...] / Ha kilenccel bűvölt meg, / Magam tízzel térítem meg, – / Mindig eggyel többel..." – Rontástól *[de mânătură]*, avagy visszatérítésre, visszacsinálásra *[de întors, de desfacere]* szolgáló ráolvasó részlete); „Nu întorc c'o mână, / Ci întorc cu două; / Nu întorc cu două, / Ci întorc cu trei [...] / Nu întorc cu opt, / Ci întorc cu nouă, / Întorc cu 99..." („Nem egy kézzel fordítom vissza, / Hanem kettővel térítem meg; / Nem kettővel térítem vissza, / Hanem hárommal fordítom meg... [...] / Nem nyolccal adom vissza, / Hanem kilenccel fordítom meg, / Kilencvenkilenccel térítem vissza..." – *de întors*, visszafordításra, Karánsebes).

[586] Ciubotaru 2009, 302, 366–371, 386. o. 78, 186, 188–189, 191, 208. sz.: „Cini discânti c-o mânî, / Eu am disturnat cu doauî, / Cini-o discântat cu doauî, / Eu am disturnat cu trii... [...] / Cine-o discântat cu patru, / Eu am disturnat cu cinci, / Cu cinci... şî cu noauî / Şî cu-a meii cu-amân-

Amint Moldován Gergely írja, a románság „magát a mindenséget felosztja lumea albă (fehér világ) lumea neagră (fekete világ); az utóbbi világban – alvilág, pokol – él az ördög az ő gonosz fajzataival; a fehér világ az, melyen az ember él, s a melyet a nap bevilágít".[587] A rontás a fekete *túlvilág*ról (lumea neagră) jön, amely *halotti*, tehát *száraz* jellegű {II.3/Megj.}, erre utal két huszvárosi rontásvisszafordító szöveg, ahol a megkötő keze *száraz* (uscat), illetve *fekete* (negru, ponegru), a rontást feloldó gyógyító kezei ezzel szemben életteliek, elevenen virulók, átvitt értelemben *erőteljesek*, *őszinték* (verzi), valamint *fehérek és szépek* (albe şi frumoase).[588] Hasonló elképzelések figyelhetők meg

doauî!" („Aki egy kézzel bűvölt meg, / Én visszafordítom kettővel, / Aki kettővel bűvölt meg, / Én visszafordítom hárommal... [...] / Aki néggyel bűvölt meg, / Én visszafordítom öttel, / Öttel... és kilenccel! / És az én mindkét [kezemmel]" – *de bubă rea*, pokolvarra); „Cini mi-o focut c-o mânî, / Eu îni disfac cu doauî, / Cini ni-o făcut cu doauî, / Eu disfac cu trii... [] Cini ni-o făcut cu opt, / Eu îni disfac cu noauî, / Cu mânili meii, / Cu-amândouaî!" („Aki megcsinált engem egy kézzel, / Én feloldom magamon kettővel, / Aki megcsinált kettővel, / Én feloldom hárommal... [...] / Aki megcsinált nyolccal, / Én feloldom kilenccel, / Az én kezeimmel, / Mindkettővel!" – *de desfăcut*, rontás „visszacsinálására"); „Cini ni-o făcut c-o mânî, / Eu an disfacut cu doauî, / Cini ni-o făcut cu doauî, / Eu an disfacut cu trii... [...] / Cini ni-o făcut cu opt, / Eu disfac cu noauî, / Cu-a meii cu-amândoauî..." („Aki minket megrontott egy kézzel, / Én felbontottam kettővel, / Aki megrontott bennünket kettővel, / Én felbontottam hárommal... [...] / Aki megrontott minket nyolccal, / Én felbontom kilenccel, / Az én mindkét kezemmel..." – *de desfăcut*, rontás „visszacsinálására"); „Cini faci c-o mânî, / Eu disfac cu doauî, / Cini faci cu doauî, / Eu disfac cu trii... [...] / Cini faci cu opt, / Eu disfac cu noauî / Şi cu mânili-amândoauî!" („Aki egy kézzel csinálja, / Én felbontom kettővel, / Aki kettővel csinálja, / Én felbontom hárommal... [...] / Aki nyolccal csinálja, / Én felbontom kilenccel / És mindkét kézzel!" – *de desfăcut*, rontás „visszacsinálására"); „Cini-a făcut c-o mânî neagrî, / Eu disfac cu douî albi, / Cini-a făcut cu douî mâni negri / Eu disfac cu trii albi... [...] / Cini-a făcut cu opt mâni negri / Eu disfac cu noauî mâni a meii albi, / Cu noauî mâni a meii, / Amândouî albi!" („Aki egy fekete kézzel csinálta, / Én megbontom két fehérrel, / Aki két fekete kézzel csinálta, / Én megbontom három fehérrel... [...] / Aki nyolc fekete kézzel csinálta, / Én megbontom az én kilenc fehér kezemmel, / Az én kilenc kezemmel, / mindkét fehérrel!" – *de desfăcut*, rontás „visszacsinálására"); „Cini i-o dat faptu lu Giorgi c-o mânî, / Eu întorc îndărăt cu doauî, / Cini i-o dat cu doauî, / Eu îl dau cu trii... [...] Cini-o dat cu opt, / Eu îl dau cu noauî, / Cini-o dat cu noauî, / Eu îl dau cu zeci / Şî l-oi întreci!" („Aki rátette a csinálmányt Györgyre egy kézzel, / Én visszatérítem kettővel, / Aki ráadta kettővel, / Én adom neki hárommal... [...] / Aki adta nyolccal, / Én adom neki kilenccel, / Aki adta kilenccel, / Én adom neki tízzel / És túlhaladom" – *de fapt*, csinálmánytól).

[587] Moldován 1897, 886.

[588] Păsculescu 1910, 137–138, 144: „Cine mi-a făcut cu două mâini uscate, / Eu îmi desfac cu trei verzi. / Cine mi-a făcut cu cinci uscate, / Eu îmi desfac cu cinci verzi. / Cine mi-a făcut cu şase uscate, / Eu îmi desfac cu şase verzi. / Cine mi-a făcut cu şase uscate, / Eu îmi desfac cu opt verzi / Şi cu a mele zece... [...] / Să se ducă din vad în vad, / Pân' la al noulea sat. / Şi să se ducă să borască / Pe capul cui mi-a dat. / Acolo să se borască, / In vatra lor, / In haina lor, / In faţa lor..." („Aki megcsinált engem két száraz kézzel, / Én visszacsinálom három elevennel. / Aki megrontott engem öt megszáradttal, / Én visszacsinálom azt öt virulóval. / Aki megbájolt hat kiaszottal, / Én visszacsinálom hat zöldellővel / Aki megbűvölt hat szárazzal, / Én visszа-

egy Vaslui (Vászló) megyei, fentebb már idézett, rontás „visszacsinálására" (de desfăcut) használatos, 1968-ban rögzített szövegben is, ahol a rontást „rátevő" keze *fekete*, míg az azt feloldó, levevő, visszacsináló „tudományosé" ellenben *fehér*.[589] A tudományos a halotti túlvilágba, az elmúlásba, „révről a révre" (din vad în vad), egészen „a kilencedik faluig" (pân' la al noulea sat) űzi a rontást. Ez, amint látni fogjuk, a mitikus topográfia kitüntetett helye a románság ráolvasóiban. {II.8/Megj.} Ugyanez a térrészlet, a gonoszok lakta nem-világ – ahová a gyógyító őket ujjai számának növelésével űzi – szerepel egy huszvárosi, rontást feloldó szövegben is.[590] A rontó kezeinek *megszáradása* arra is utal, hogy a különböző rontások, megcsináltatások legfőbb boszorkányos célja mindig az élet, az éltető nedvek megkaparintása,[591] mint az egy rontást visszafordító, ugyancsak huszvárosi szövegből is kitűnik.[592]

---

csinálom nyolc virulóval / S mind a tízzel [ujjammal) [...] / Hogy menjen révről a révre, / El a kilencedik faluig. / Menjen, s okádjon, / Aki énrám adta, annak a fejére. / Ott hányjon, / Azok tűzhelyére, / Azok ruhájára, / Azok orcájába" – *de desfăcut*, visszacsinálásra); „Cine mi-a făcut c'un deget negru, ponegru, / Şi eu îmi desfac cu două albe şi frumoase. / Cine mi-a făcut cu trei degete negre, ponegre, / Eu îmi desfac cu patru degete albe şi frumoase... [...] / Cine mi-a făcut cu şapte degete negre, ponegre, / Eu îmi desfac cu opt degete albe şi frumoase. / Cine mi-a făcut cu opt degete negre, ponegre, / Eu îmi desfac cu nouă degete albe şi frumoase, / Şi cu mâinele amândouă, / Să rămâiu curat, luminat, / Cum Dumnezeu m'a lăsat" („Aki megrontott egy fekete ujjal, koromfeketével, / Én visszacsinálom két fehérrel és széppel. / Aki megcsinált három feketével, / Én visszacsinálom négy fehérrel és széppel [...] / Aki megbűvölt hét feketével, / Én feloldozom nyolc fehérrel és széppel. / Aki megbájolt nyolc feketével, / Én visszacsinálom kilenc fehérrel és széppel, / S mindkét kezemmel, / Hogy maradjak tiszta, fényes, / Ahogyan Isten hagyott" – *de desfăcut*, visszacsinálásra).

[589] Ciubotaru 2009, 370–371. o. 191. sz.

[590] Păsculescu 1910, 128: „Cine mi-o făcut cu o mână, / Eu îmi desfac cu două. / Cine mi-o făcut cu două, / Eu îmi desfac cu patru. / Cine mi-o făcut cu patru, / Eu îmi desfac cu şease. / Cine mi-o făcut cu şease, / Eu îmi desfac cu opt. / Cine mi-o făcut cu opt, / Eu îmi desfac cu nouă / Şi cu amele amândouă... [...] Să se ducă / Din vad în vad, / Din sat în sat, / Pe capul cui mi-a făcut / Şi cui mi-a dat..." („Aki megcsinált engem egy kézzel, / Én visszacsinálom kettővel. / Aki megrontott kettővel, / Visszacsinálom néggyel. / Aki megbűvölt néggyel, / Visszacsinálom hattal. / Aki megbájolt hattal, / Visszacsinálom nyolccal. / Aki megcsinált nyolccal, / Visszacsinálom kilenccel / S mindkét kezemmel... [...] / Menjen / Révről a révre, / Faluról falura, / Annak fejére, aki nekem csinálta, / S aki reám adta..." – *de desfăcut*, visszacsinálásra).

[591] Benga 2004, 505.

[592] Păsculescu 1910, 125–126: „Ele mi-a făcut c'o mână, / Eu mi-am desfăcut cu două. / Ele mi-a făcut cu trei, / Eu mi-am desfăcut cu patru. / Ele mi-a făcut cu cinci, / Eu mi-am desfăcut cu seşe. / Ele mi-a făcut cu şepte, / Eu mi-am desfăcut cu opt. / Ele mi-a făcut cu nouă, / Eu mi-am desfăcut cu zece. / Cine mi-a făcut cu zece, / Mâinile să-i sece" („Ha ezek a fehérnépek megcsináltak egy kézzel, / Én visszacsinálom kettővel. / Ők megkötöttek hárommal, / Én feloldozom néggyel. / Ők megrontottak öttel, / Én feloldozom hattal. / Ők megbűvöltek héttel, / Én visszafordítom nyolccal. / Ők megbájoltak kilenccel, / Én visszacsinálom tízzel. / Aki megcsinált tízzel, / Száradjanak el a kezei" – *de desfăcută*, visszacsinálásra).

A kötést feloldó tudományos ujjai számának növelése természetesen jellemzi a tejelvétel visszacsinálására, a tejhozam és a zsírosság visszaszerzésére irányuló román ráolvasó gyakorlatot is.[593] Egy a gyimesbükki Budáka-oldalban fellelt, kéziratos lapon szereplő, román nyelvű, tejelvétel elleni ráolvasóban is a csügésihez hasonló szövegrész szerepel.[594] A ráolvasás, amint húsz esztendeje megtudtam, „a hegybe, egész a hegy tetejin" élt, jó fél évszázada elhunyt Szőcs Andrásné, Virág néni hajdan volt „tudományát" idézi.[595] A Budáka (955 m) és a fölötte magasodó Nagy-Budáka (1193 m) tövében meghúzódó Budáka-oldal a Bálványospataka és Tarhavaspataka közötti magaslaton található, vagyis azon a szűkebb gyimesi területen, ahonnan Szőcs „Vén" József is származott.

A ráolvasónk *Magyarázat*a végén szereplő gonoszűző, eltiltó szövegrész („az én jobkezemmelvisza / csinálok s a balkezem / mel el távolitlak s az / én lelkemmel elfújlak") közvetlen párhuzamai ugyancsak megtalálhatóak a román ráolvasások között,[596] már

[593] Costin 1925, 46–47: „Doamne ajută, / Isus Christos! / Să fie descântecul ăsta de folos. / Astă vacă a pierdut laptele ei / Şi cine l-a luat cu o mână, / Eu îl iau cu două / Cine l-a luat cu două, / Eu îl iau cu trei... [...] / Cine l-a luat cu nouă, // Eu îl iau cu nouăzeceşinouă. / Şi el să vină de acolo înapoi..." („Segíts, Uram, / Jézus Krisztus! / Legyen olvasásom hasznos. / Ennek a tehénnek elveszett a teje / Ha valaki elvette egy kézzel, / Én visszaveszem őt kettővel, / Aki elvette kettővel, / Én visszaveszem hárommal... [...] / Aki elvette kilenccel, // Én visszaveszem kilencvenkilenccel. / S jöjjön onnét vissza..." – *de luarea laptelui*, tejelvételről).

[594] Takács Gy. 2015b, 666–669: „O Cine lea luat odihna si unsoarea la vacile mele / cu doua mânile mele si unsoarea si odihna eu âl eau / inapoi Cine lea luat cu 10 deşte il iau inapoi cu / zece deşte Cine lea luat cu 9 deşte il iau inapoi / cu 9 deşte Cine lea luat cu 8 deste il iau inapoi cu / 8 deste până la 2 deşte cine lea luat cu 2 deste / il iau inapoi cu amândouă mânile mele si vacile / mele să rămâie curate cum Dumnezeu lea lăsat / cu mana lor şi cu unsoarea lor..." („Ó, aki elvette teheneim nyugalmát és zsírját, / a két kezemmel veszem vissza zsírjukat és nyugalmukat / Ha 10 ujjal vették el, tíz ujjal veszem vissza / Ha 9 ujjal vették el, 9 ujjal veszem vissza, / Ha 8 ujjal vették el, 8 ujjal veszem vissza, / Egészen 2 ujjig. / Attól, aki 2 ujjal vitte el, / Visszaveszem mindkét kezemmel, hogy teheneim / tisztán maradjanak, ahogy Isten hagyta őket / mannájukkal és zsírjukkal...").

[595] Takács Gy. 2001, 430, 450; 2012b, 46, 48; 2015b, 666–669.

[596] GazSat, X/11: 282: „Cu mâinele mele trag, / Cu gura mea descânt..." („Az én kezeimmel kihúzom, / A számmal ráolvasok..." – *de sperietură*, hisztérikus rohamra); Hodoş 1912, 30–31, 52: „Fugi izdate, / Fugi pipărate! // Că io cu gura te-oi descântà, / Cu cuţitul te-oi tăià, / Cu sufletul te-oi suflà, / Peste mări te-oi aruncà, / Nici de leac nu te-oi lăsà!" („Fuss el, görcs, / Fuss, szúrás! // Mert én szájjal megbűvöllek, / A késsel összeváglak téged, / A lélekkel elfújlak, / A tengeren túlra vetlek téged, / Gyógyírt sem hagyok néked!" – *de colăcit*, bélgörcstől); „Cu ai te-am aiat, / Cu gura te-am descântat, / Cu sufletul te-am suflat, / Dela mână te-am lăpădat!" („Fokhagymával megkentelek, / Szájjal megbűvöltelek, / A lélekkel elfújtalak, / Kézből elhajítottalak!" – *de bubă*, kelevényre); Ciubotaru 2009, 315, 493. o. 104, 389. sz.: „Cî eu cu gura li-oi discânta, / Cu mâna li-oi lua, / Pişti Marea Neagrî le-oi arunca..." („És én a számmal ráolvasok, / A kezemmel megragadom, / A Fekete Tengeren túlra vetem..." – *de ceas rău*, rossz órára); „Baba Soltana cu mâna te-a freca, / Cu gura te-a discânta, / Strânsu cu mătura l-a mătura, / Pişti nouî mări l-a arunca; / Uni fatî mari / Cosâţî neagrî nu-mpleteşti, / Câni negru nu latrî,

a 19. század első negyedének végén feljegyzett kéziratos anyagban is.[597] Román eredetű egy hasonló szövegrészt tartalmazó fülfájásra (rom. *năjit*) használt gajcsánai (Moldva) ráolvasó,[598] s éppúgy egy ugyanott gyűjtött, önöntésre használt szöveg, amelyet a gyógyító ugyan magyarul mond, ám – amint megjegyzi – olvasását egy román asszonytól tanulta.[599] A hajdani pneumatan és a gyógyító lélekküzdelmek nyomait őrző ráolvasók ugyanakkor népünk körében is elterjedtek voltak, amelyre elegendő talán egy-egy Moson megyei, székelyföldi és moldvai példát hozni.[600]

A fentiek summázataként röviden annyi mondható: a magyarcsügési kéziratosban szereplő ráolvasó szinte biztosan román eredetű. Jellegzetes szóhasználatán (manna) kívül erre utal jó néhány jellemző képzete (aranylajtorják, aranykürtök), de használatának módja (késsel kavart korpa, ujjak számának növelése) is. Egészében elmondható, hogy a szöveg a románság rontás visszafordítására használatos deszkentálásai közé illeszkedik, magyar párhuzamai – a belőle származó derivátumokon kívül – nincsenek. Hogy a ráolvasót ki és mikor fordította magyarra, nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy – miután a folyamatosan írt szöveg román ráolvasások között szerepel – aligha a lejegyző, Gábor János, hanem már korábban valaki, talán Szőcs „Vén" Józsi, vagy az ő valamelyik, talán bálványospataki ráolvasó elődje. A szöveg datálásához, úgy vélem, közelebb segíthet bennünket az angyalok kezébe adott *aranyszuronyok* képzete. A szuronyt ugyanis a 17. századtól használják, „aranykora" a 19. század közepére esett, vagyis a csügési ráolvasó szövege, ebben a formájában leginkább a 18. században vagy a 19. század első felében keletkezhetett, s amikor a gyimesbükki románság kétnyelvűvé kezdett válni

/ Cucoş negru nu cânti..." („Baba Soltana kézzel meggyúr majd, / Szájjal rád olvas, / A bajt seprővel kisöpri, / Kilenc tengeren túlra veti; / Ahol az eladó leány / Fekete varkocsát nem fonja, / Fekete kutya nem ugat, / Fekete kakas nem szól..." – *de strâns*, merevgörcsre). Első szövegünk kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az izdat a 'görcs'-ön kívül 'ördög', a *pipărat*, azaz *piperat* pedig a 'borsos'-on, 'csípős'-ön túl, átvitt értelemben, 'erkölcstelen' jelentéssel is állhat.

[597] Timotin 355, 356 [CVIII, CIX]: „cu limba ţ-a descânta, cu mâna ţ-a lua, cu fum de peteacă te-a <a> fuma" („nyelvvel rád olvasok majd, kézzel leveszlek, ronggyal megfüstöllek" – *de bubă rea*, pokolvarra, 1825–1826); „cu limba ţ-a descânta, cu mâna ţ-a lua, cu fum de petică te va afuma" („nyelvvel eligézlek majd, kézzel leveszlek, ronggyal megfüstöllek" – *de bubă rea*, pokolvarra, 19. sz. közepe).

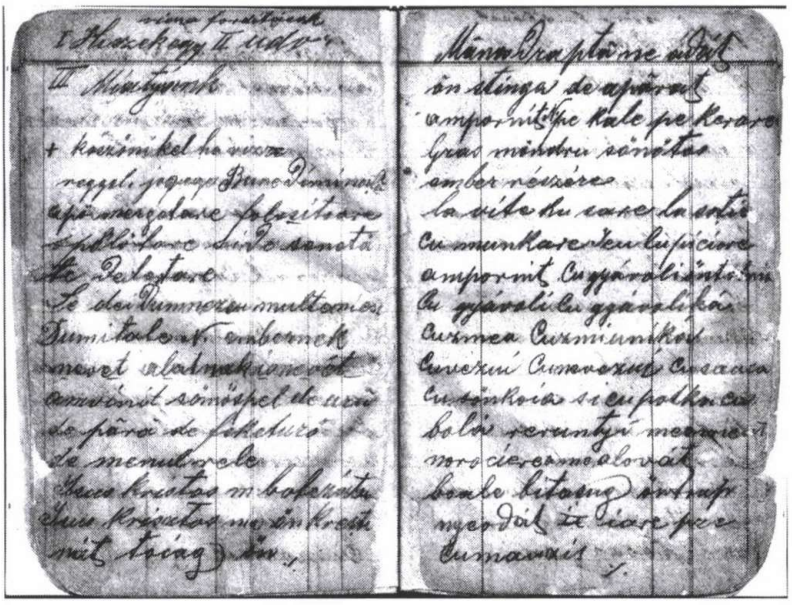
[598] Diószegi V. 1960, 59–62: „fugi năjîte / pricăjite... / Eu cu limba te-am descîntat, / cu gura te-am şuerat, / drumul te-am arătat. / Du-te pe pustii!" („szaladj, nezsit / te gyalázatos... / az én nyelvemmel megigéztelek / a számmal rád süvítek / az utat megmutattam / eredj a pusztákra").

[599] Diószegi V. 1960, 88: „Én a szájamval babonázom, / a nyelvemmel elfújom, / én a tűzzel elégetlek, / sallóval megszúrlak...".

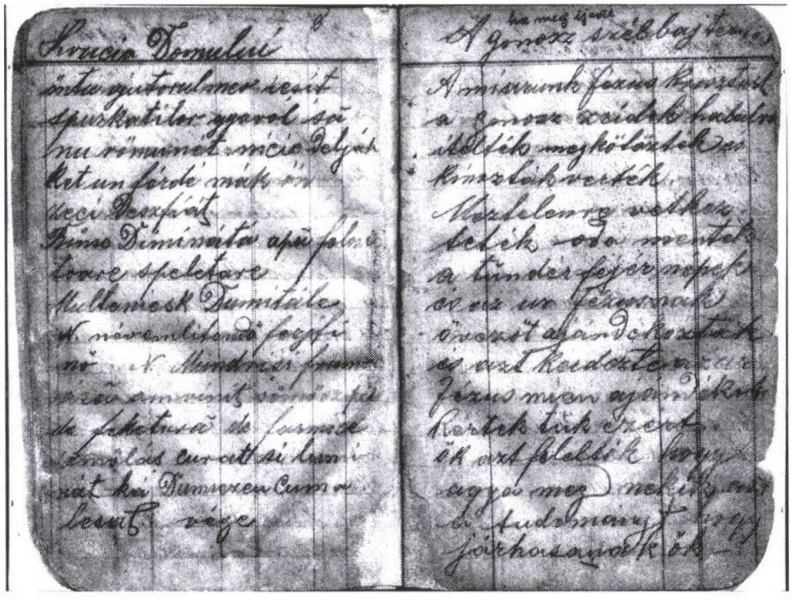
[600] Pócs 1985–1986, II. 517: XV.8.5: „Gyere velem a Jordán vizéhez, / ott megmosogatlak, / számbol származott szent lélekzetemmel megfújlak..." (Lébény, hályogra, Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése; vö. Pócs [szerk.] 2014, I. 881 [XXVI.3.3]); Kozma F. 1882, 36: „ha nyolczad napok alatt vele a hideget el nem hagyatod, összekötözlek, megszárasztlak, kemenczébe vetlek, megégetlek és a széllel elfútatlak" (Székelykeresztúr, hideglelés ellen); Takács Gy. 2015b, 629–631: „Még e széllel es elfúttatom! / Ugy jött, mind e köd, / Ugy menjen, mind e szél!" (Somoska, tehén tőgydagadására, Bakos Márta gyűjtése).

– vagyis a 19. század második felében –, fordíthatták magyarra. A szurony képzete ugyan – a katonaviselt, frontszolgálatot is teljesítő Gábor János révén – későbbi fejlemény is lehetne a szövegben, azonban az *aranylajtorják*, *aranyláncok*, *aranykardok* és *aranykürtök* képéhez szorosan kötődő *aranyszuronyok* képzete nem tűnik utólagos betoldásnak.

17v 18r

18v 19r

[17v] I Hiszek egy II Üdv / III Miatyánk

+ köszöni kel ha vízre / reggel. jorege Bune Dímínaţă
apö mergetare foloşitoare / spölötare side senetá
te detertare / Se dei Dumnezeu multemiesz
Dumitale N. embernek / nevet alatnak is nevét
amvínít sőmőspel de ură / de pără de feketurő
de menul rele / Isus Kristos m botezátu
Isus Krisztos ma őn kreşti / nát toiag őn //
[18r] Mâna draptă ne ádát / ăn stinga de apărat
ampornit N. pe kale pe kerare / Gras möndru sőnőtos
ember részére / la vite ku care la soţie
cu munkare Ieu Cu piciore / ampornit cu gyávoli őntölnit
Cu gyávoli Cu gyávoliká / cuzmeu cuzmiuníká
Cuvezuí cunevezuí cu sanca / cu sőnkoia si cu potka cu
bolá reruntyí meonricat / norocíerea me alovát
boale biteşug öntrup / nyeodát ie[601] iare pre / cumanzis //
[18v] Krucia Domului / őntu ajutorul meo ieşiţ
spurkatilor gyavól să / nu rőmunét nicie delják
ket un férdé mák őn / zeci Deszfiát
Bine Diminátá apă folosi / toare speletara
Multemesk Dumitále / N. név emlitendő ferjfi
nő N. Mündrişi frumo / ásă amvínit sőmőszpél
de feketură de farmice / sămölás curat si lumi
nát ká Dumnezeu cum a / lesat vége[602]

[601] A sorban szereplő, elírt *ie* szókezdetet Gábor János áthúzta.

[602] Ráolvasónk szövege, a román részek helyes átírásával: I Hiszek egy II Ŭdv. / III Míatyánk / + köszöni kel ha vízre / reggel. jorege Bună dimineaţa / apă mergătoare folositoare / spălătoare şi de sănăta- / te dătătoare / Să deie Dumnezeu mulţumesc / Dumitale N. embernek / nevet alatnak is nevét / am venit să mă spăl de ură / de pârâ de făcătură / de mânuri rele / Isus Cristos m-a botezat / Isus Cristos m-a încreşti- / nat toiag în // Mîna dreaptă ne-a dat / în stânga de apărat / am pornit N. pe cale pe cărare / gras mândru sănătos / ember részére / la vite cu care la soţie / cu mâncare Eu cu picioare / am pornit cu diavolii [m-am] întâlnit / cu diavolii cu diavoliţa / cu zmeul cu zmeunica / cu văzui, cu nevăzui cu sanca / cu săncoaia şi cu potca cu / boala rărunchii m-a aruncat / norocierea-mi a luat / boală, biteşug în trup / mi-a dat iară pre- / cum am zis // Crucea Domnului / întru ajutorul meu ieşiţi / spurcaţilor diavoli să / nu rămâneţi nici un dalac / cât un fir de mac în / zece despicat / Bună Dimineaţa apă folosi- / toare spălătoare / Mulţumesc Dumitale / N. név emlitendő ferjfi / nő N. Mândră şi frumoa- / să am venit să mă spăl / de făcătură de farmece / să mă las curat şi lumi- / nat ca Dumnezeu cum a / lăsat vége. A szöveg egyes részleteinek értelmezésében segítségemre volt Czégényi Dóra, akinek ezért ezúton is szeretnék köszönetet mondani!

[I Hiszek egy II Üdv. / III Miatyánk

+ köszöni kel ha vízre / reggel. jorege Jó reggelt
folyó víz hasznos / lemosó és egészséget
adó / Adjon Isten köszönöm
Kegyelmednek N. embernek / nevet alatnak is nevét
eljöttem hogy megtisztuljak a gyűlölettől / a vádtól, a csinálmánytól
a rontó kezektől / Jézus Krisztus megkeresztelt
Jézus Krisztus kereszténnyé / tett jogart adott //
[18r] A jobb kezembe / a balba védelemre
elindult N. úton ösvényen / kövéren büszkén egészségesen
ember részére / a marhákhoz szekerekkel, a feleségéhez
étellel Én lábbal / elindultam az ördögökkel megtalálkoztam
az ördögökkel az ördögasszonnyal / a sárkánnyal a sárkányasszonnyal
a láthatóval, a láthatatlannal, a szánkával / a szánkaasszonnyal és a potkával
a vesék betegségével vert meg engem / a szerencsémet elragadta
betegséget, nyavalyát a testbe / adott nekem de miként / mondtam //
[18v] Az Úr Keresztje / segítségemre menjetek ki
tisztátalan ördögök hogy / ne maradjatok sem a dalák akkora
mint egy mákszem / tízbe hasítva
Jó reggelt hasznos / víz mosó víz
Köszönöm Kegyelmednek / N. név említendő férjfi
nő N. Büszkén és szé- / pen eljöttem hogy megmosakodjam
a megcsinálástól a varázslattól / maradjak tiszta és fé-
nyes ahogy az Isten / hagyott vége]

MEGJEGYZÉSEK
{II.6}

Fenti és soron következő két szövegünk {II.7–8} a második kéziratos ráolvasóin belül, úgy tűnik, egy kisebb, szorosabban összefüggő egységet alkot. Ennek kulcsa minden bizonnyal a kimondott exorcizmus, amely nem a betegségdémonok – talán már a 20. század elejének gyimesi és hárompataki csángó hitvilágában is kissé feledésbe merült – alakjainak elűzésére, hanem az emberi, boszorkányos praktikák által „megkötött" szenvedők „feloldozására" szolgál. Erre a rontást feloldó funkcióra utal már a fenti ráolvasó feletti *vissza fordítások* felirat is. A *visszafordítás*, másként *visszacsinálás* a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángóság mágikus praktikákat leíró szóhasználatában

a román *desfacere, desfăcut*, illetve az *întorcerea, întors*[603] megfelelője, vagyis a különböző rontások feloldását, esetenként a rontóra való visszaküldését célzó cselekvéssor. Az elnevezés ugyanakkor – amint fentebb láthattuk –, bár a román kifejezések egyszerű tükörfordításának tűnik, nem feltétlenül azokból ered. {II.5/Megj.} Talán velük párhuzamosan alakult ki, igaz, egyes esetekben – amilyen éppen ez is – a kölcsönzés sem zárható ki. A korabeli nyelvi állapotokra jellemzőnek tűnik ugyanakkor az, hogy a román szöveg fölé – annak rendeltetését meghatározó – magyar nyelvű felirat került. Az ebben szereplő többesszám *(vissza fordítások)* is a fentebb említett, több szöveg képezte, nagyobb egységre utal a kéziratoson belül. A fenti, rontást „lemosó" szövegen túl ide tartozik a soron következő két ráolvasó is, a *gonosz szélbaj térítésére* és a *beteg megmosására* való deszkentálások. {II.7–8} Ez a három szövegből álló kisebb rész ugyanakkor – úgy tűnik – a kéziratoson belül egy nagyobb, a *Torok gyéktol* feliratú szövegtől *Az obríntyíktol* való ráolvasásig terjedő egység {II.2–9} részét képezi, amelyhez két imádság {II.10–11} is kapcsolódik. {II.9/Megj.}

A folyóvíz köszöntése fenti ráolvasónk elején is szereplő formulájának egymástól gyakran alig különböző változatai a románság deszkentálásaiban megszokottak, főként a hasonló célú, azaz a rontások visszafordítására használatos szövegekben, az ún. *visszacsinálás*okban (rom. *desfăcut*), a közelmúlt szöveganyagában éppúgy,[604] mint a történeti forrásokban fellelhető olvasásokban.[605] Egy *ártó tündérek*től, *szépasszonyok*tól való (de dînsele) ráolvasásnál a tudományos asszony, jobb kezében darabka kenyérrel, kis bog sóval és egy új sajtárral vagy edénnyel a folyóvízhez megy, háromszor letérdel, a kenyérből és a sóból valamicskét a vízbe vet, amelyből kicsit merít, majd a következőket mondja:

[603] Marian 1886, 119; 1893, 139–140, 215; Moldován 1888, 89, 92; Păsculescu 1910, 125–126, 128; Filimon 1913, 288, 355, 356; Hodoş 1912, 31, 32, 62; Costin 1925, 46–47; Papahagi 1925, 127–128; Vajkai 1943, 138; Bîrlea I. 1968, II. 351, 354; Bîrlea O. 1981–1983, II. 33.

[604] Így például „Jó reggelt, / Folyóvíz..." („Bună deminéţa, / Apă curătóre..." – Marian 1893, 87, 118); „Jó reggelt, folyóvíz..." („Bună dimineaţă apă curgătoare..." – Gorovei 1931, 285); „Folyóvíz / És jótevő víz..." („Apă curgătoare / Şi binefăcătoare..."– Bîrlea O. 1981–1983, II. 23); „Jó reggelt, szelíd forrás..." („Bună dimineaţa, lină fântână..." – Ciauşanu – Fira – Popescu 1928, 133. o. 2. sz.); „Jó reggelt, csendes víz! [...] / Szelíd és tiszta / Istentől ránk hagyott!..." („Bună deminéţa, apă lină! [...] / Apă lină şi curată / dela Dumneďeŭ lăsată!..." – Marian 1893, 225); „Jótevő víz, / Tiszta, csendes folyású, / Büszke és megtisztító..." („Apă binefăcĕtoare, / Limpede, lin curgĕtoare, / Mândră şi curăţitoare..." – Marian 1886, 118–119); „Jó reggelt, forrás..." („Bună dimineaţă, izvor..." – Gorovei 1931, 294); „Jó reggelt kis kút, / kedves és szép..." („Bună deminéţa fântâniţă / Mândră şi frumósă..." – Marian 1893, 179); „Jó estét, szent víz, tehér és tiszta..." („Bună seara, sfântă apă, albă şi curată..." – Păsculescu 1910, 127–128); „Jó reggelt, / Büszke folyóvíz..."; „Jó napot, büszke / Folyóvíz..." („Buna dimineaţî, / Apî mândrî, mărgătoari..."; „Buna dzâua, apî mândrî, / Mărgătoari!" – Ciubotaru 2009, 368, 381. o. 188, 202. sz.).

[605] „Szent, édességes lemosó és megtisztító víz..." („Sfântă, drăguleană apă spălătoare, şi curăţătoare..." – Codex Gaster, 1784; Gorovei 1931, 292).

Folyóvíz, / Elrendelem számodra, / Mindezzel a kenyérrel és sóval,
Hogy gyógyítsd meg [XY-t], / Fejétől / A lábáig,
Gyógyírral, / Egészséggel és élettel.[606]

Hasonló, rontást feloldó cselekedetek a gyimesi csángóságnál ugyancsak ismeretesek voltak.[607] A csángók szerint a tisztátalanoknak a vizet mindig köszönteniük kell.[608] Megegyező képzetek jellemzik a gyimesi és moldvai csángók, valamint a csíki és bukovinai székelyek hitvilágát.[609] Magam is jó néhány erre vonatkozó vallomást hallottam Csíkban, Kászonban, Gyergyóban, de Románcsügésen is. „Szent és tiszta víz..." – mondják a románok a ráolvasásokhoz használt ún. *kezdetlen víz*nek (apă neîncepută) is.[610] {II.8/Megj.} A köszöntésekben a napszakok közül jellemzően a *reggel*, a teremtés képzetéhez kötődő hajnal időszaka jön elő, egyes előírások szerint a folyóvizet köszönteni *napkelte előtt* („până nu rĕsare sórele") kell.[611]

A csíki, gyergyói, kászoni székelység és a gyimesi, hárompataki, Úz menti csángóság körében is a gyógyítások és egyéb mágikus beavatkozások egyik elsődleges ideje a napfelkelte körüli időszak.[612] Mindennek gyökerei már egyes 16–17. századi történeti ráolvasóinkban föllelhetőek,[613] de előképei és párhuzamai felbukkannak a 19. század ponyvanyomtatványain is.[614] A székelység ráolvasásai kapcsán már 1882-ben arról ír Kozma Ferenc, hogy a „varázs-műtét rendesen kelet felé tekintő arczczal és a nap feljötte előtt hajtatik végre".[615] A pitymallatot megelőző időszak gonoszűző gyógyításban való jelentőségére utal két gyimesfelsőloki vallomás is.[616]

[606] Candrea 1999, 380–381: „Apă curgătoare, / Eu te sorocesc / Tot cu pîine şi cu sare / Să lecuieşte pe (cutare) / Din cap / Pînă-n picioare, / Cu leac, / Sănătate şi veac."

[607] Salamon Anikó 1987, 126.

[608] A kereszteletlen, „pogán" gyermekével egyetemben tisztátalannak számító gyermekágyas asszony a hárompataki csángók archaikus hite szerint hat hétig, amíg a pap „ki nem avatta", nem hagyhatja el az udvart, de nem meríthet vizet, és nem is mehet át a vízen, mert az „kétségbe esne" tőle, s olyat sikolthatna, hogy az asszony szörnyethalna. Úgy tartják, e tiltás megszegését „nagy üdő", árvíz kíséri. Ha mégis elengedhetetlen, hogy a tisztátalan a vízzel kapcsolatba kerüljön, köszönnie kell neki, vagy a nagylábujját bele kell nyújtania (Takács Gy. 2004, 173–176).

[609] Bosnyák 1982, 134–136. o. 524, 532–536. sz.; Antalné Tankó 2004, 157. o. 362–363. sz.; Halász 2005, 300, 302. o. 1309, 1318. sz.; Szőcs V. – Szőcs A. 2008, 223; Bosnyák 1984, 90. o. 821. sz.

[610] Marian 1893, 105: „Apă sfîntă şi curată...".

[611] Marian 1893, 181; Ciauşanu – Fira – Popescu 1928, 133. A románság körében gyakorta napfelkelte előtt gyógyítják a *hályog*ot (albaţă), reggel és este olvasnak *nyakfog* (gâlcă) ellen, kedden hajnalban távolítják el a *gonosz szellemek*et (dînsele, jelele), amelyek csúzt, köszvényt okoznak (Moldován 1888, 81, 84, 90).

[612] Takács Gy. 2001, 427–429; 2015b, 406–408.

[613] Bolgár 1934, 18; Vikár 1899, 208–210.

[614] LKÉ, 5, 7.

[615] Kozma F. 1882, 38.

[616] Takács Gy. 2001, 472; 2015b, 408.

A magyarcsügési ráolvasóban szereplő „Isus Kristos m botezátu / Isus Krisztos ma őn kreşti / nát toiag őn // Mâna draptă ne ádát..." („Jézus Krisztus megkeresztelt / Jézus Krisztus kereszténnyé / tett jogart adott // A jobb kezembe...") sorokhoz hasonló szövegrészek a románság ráolvasóiban másutt is előjönnek, így egy *megszállottság*ra, azaz *hisztérikus roham*ra (rom. *spăriet*)[617] használt bárdfalvi (Máramaros) szövegben:

Krisztus megkeresztelt téged,
Krisztus feloldozott téged,
Krisztus a kezedbe keresztet adott,
Kilenc lidércnyomástól megóvott téged,
Krisztus a kezedbe keresztet adott,
Nyolc lidércnyomástól megvédelmezett téged... [...]
Egy lidércnyomástól megvédelmezett téged.
A tűz lobbanásától, / A kakas szavától.[618]

A szöveg változatai széles körben, sok tájegységen ismertek.[619] A szláv *(tojagŭ, tojaga)* eredetű *toiag* szót[620] régies, hatalomhoz kötődő jelentésével, *jogar*ként fordítottam. A megkereszteltek kezébe adott – gonoszűző erővel bíró – *aranyjogar, aranypálca* (toiag de aur) szerepel egy a Neamţ megyei Csalhóból származó, *rossz órára* (de ceas rău), azaz epilepsziára használatos ráolvasó szövegében is. Az *aranyjogar*ral (vagy *aranypálcá*val) a szélben járó betegségdémont (buhalma vântului) a keresztútra hívó ember megóvhatja magát „az oroszlánoktól, / A sárkányoktól, / A rossz órától" („de lei, / De zmei, / De ceasul cel rău...").[621]

Az *aranyjogar – aranypálca* a halálra ítélt Jézus kezébe *jogar*ként adott *nádpálcát* idézi, amely éppen mint megaláztatásának és kínzatásának eszköze válik az „igazságnak pálcájá"-vá,[622] mint a pogányok (gonoszok) fölötti hatalmat biztosító *vasvessző, vaspálca*.[623] Feltehetően ugyanez a keresztény–„pogány" szinkretikus képzet él mindmáig a gonoszok (például tejelvevő boszorkányok, sárkányok) eltiltására, távol tartására, megveré-

[617] Vö. még. *ceas rău* 'rossz óra' (epilepszia), *lipitură* 'hisztéria', *zburător* 'lidércnyomás' (Gorovei 1931, 352, 371–373, 388–390; Candrea 1999, 240).

[618] Bîrlea I. 1968, II. 367: „Hristos ti-o botezat, / Hristos ti-o molitvit, / Hristos în mînă cruce ti-o dat, / De nouă spărieţi ti-o apărat, / Hristos în mînă cruce ti-o dat, / De opt spărieţi ti-o apărat... [...] / De un spăriet ti-o apărat. / De zările focului, / De cîntările cucoşului."

[619] Gorovei 1931, 389.

[620] A *toiag* jelentései 'bot, pálca', régiesen 'jogar', a népnyelvben 'a halott kezébe, mellkasára vagy fejéhez tett gyertya' (Bakos 1991, 756; DEX, 1096).

[621] Ciubotaru 2009, 316. o. 106. sz.: „Cristian m-a făcut, / Cristian m-a botezat, / Cristian toiag de aur mi-a dat" („Kereszténynek születtem, / Megkereszteltek engem, / Keresztényi aranyjogart adtak nekem...").

[622] Zsid 1,8.

[623] Mt 27,29; 2 Zsolt 8–9; Jel 2,27; 12,5.

sére a székelység, a csángóság, de a románság hajdani néphitében is szolgáló *mogyoróvesszőhöz*, *mogyorópálcához* kötődő képzetkörben. Hasonló gonoszűző fegyver a székely és csángó ráolvasókban az Antiochiai Szt. Margit kezében lévő *vasostor*, amely az Úrjézus kötélből font *ostorának* képéhez,[624] de a megveretéséhez használt *flagrum*-hoz[625] is kötődik.[626] Amint hamarosan látni fogjuk, egyes román szövegekben maga a *Legtisztább Szűz* (Maica Precistă), Mária az, aki *ezüst lovon* (cal de argint) az egész földet bejárva „korbáccsal korbácsolva" (cu sbiciul sbiciuind) kergeti a gonoszokat.[627] A gyermek Jézus jobbjában fogott *aranyvesszőt* a baljában tartott *aranyalmával* együtt jelenik meg a „Paradicsom kőkertjében...", „Paradicsom mezejében..." és hasonló kezdetű magyar szövegekben. Egyes ráolvasókban az *arangy vesszőt*, *aranyvesszőt* a Boldogságos Szűzmária fegyvere a gonosz betegségdémonnal vívott küzdelemben.[628] Láthatjuk, ugyanaz a – biblikus és apokrif – keresztény elemektől áthatott népi logika működik az archaikus népi imádságok, a kántálóénekek és a ráolvasók esetében: Krisztus szenvedésének eszközei (pálca, ostor) a gonosszal vívott küzdelmének fegyverzetévé válnak (*arma Christi*), miáltal – az *imitatio Christi* révén – követői számára is a gonoszt legyűrő-elűző fegyverekké lesznek.

A gyimesieknél és hárompatakiaknál nem, inkább a moldvai csángó magyarság között ismert *szánka* kifejezés elsősorban betegségnév (rom. *samca*, *samcă*, *sâmcă*, *sambă*, *sanca*, *sancă*, *sâncă*, *săncoi*, *şanca*),[629] amely egy hiedelemlény – szláv eredetű[630] – nevéből származik,[631] a románság körében elsősorban Moldvában és Bukovinában elterjedt,[632] de használják másutt is.[633] Hasonló szellemlény a bolgár *senka*, *sĕnka*,[634] amely a szláv *sênŭ*-ból ('árnyék') ered.[635] A *Samcă* alakja ókori mezopotámiai (sum. *Lila*, *Lilitu*, *Ardat-Lili*), illetve bibliai (héb. *līlīth*) előképekre vezethető vissza.[636] A *Samcă*-t az erdélyi

[624] Jn 2,15.
[625] Mt 27,26; Jn 19,1.
[626] Kallós 1966, 156; Erdélyi 1970, 98; 1971, 357; 1976, 162–163; Salamon Anikó 1987, 192; Harangozó 1992, 56; 1998, 179, 199–200; Tánczos 1994, 241–242; 1995, 117–119; 1999, 106, 112; 2006, 207; Gazda – Benedek 1997, 283–284; Takács Gy. 2001, 351; 2015b, 63–67; Daczó 2003, 266–268; Antalné Tankó 2003, 72; 2004, 217–218.
[627] Hodoş 1912, 12.
[628] Kallós 1966, 151; Bosnyák 1982, 118. o. 399. sz.
[629] Grigoriu-Rigo 1907, I. 161; Gorovei 1931, 383; Candrea 1999, 188; Rosetti, A. 1975, 117; Bălteanu 2003, 233–234; Golopenţia 2007, 171.
[630] Dragomir 1973, 211; DLRLC IV, 9; DLR X/1, 61; DEX, 945.
[631] DLR X/1. 61.
[632] Marian 1892b, 26; Grigoriu-Rigo 1907, I. 161.
[633] Grigoriu-Rigo 1907, I. 162.
[634] Strausz 1897, 171.
[635] Candrea 1999, 189.
[636] 1 Móz 1,27, 2,21–22; Iz 34,14; Gaster 1883, 396; 1900, 148–157; Jeremias 1916, II. 570; Langdon 1964, 316–362, 416; Tokarev 1988, II. 252; Pócs 2002a, 214–215.

románság *Baba Coja*-nak, a bukovinai *Spurcata*-nak, a havasalföldi pedig *Avestiţa*-nak is nevezi, de Észak-Moldvában *Sátán szárnya, Avestiţa*-nak (rom. *Avestiţa, aripa Satanei*) is mondják.[637]

Ez utóbbi a 'varázslónő' jelentésű balkáni szláv *věštica*-ból (bulg. *věštica*, szerb *vештица*) származik.[638] Az ukrán *самка* eredeti jelentése 'nőstény',[639] a román *samcă, sancă* is nőnemű gonosz, egyes ráolvasókban az *emlő*iről is olvashatunk,[640] más szövegekben – amint az a román ráolvasásokban megszokott – a hiedelemlény „ellenkező nemű" párjával együtt szerepel.[641] Amint láthatjuk, így jön elő a fenti, magyarcsügési ráolvasóban („sanca cu sőnkoia"), de egy vele – legalábbis e tekintetben – bizonyos kapcsolatot mutató, a 19. század elején megörökített, rontásra (aruncătură) használatos román kéziratos ráolvasásban is („samca cu sămcoaie"). Az említett szövegben a „kétnemű" *szánka* mellett további mitikus lények (az oroszlán és az oroszlánasszony, a sárkány és a sárkányasszony, a szemverés és az igézőasszony) alkotják a gonoszok rontó csoportját.[642]

A *samcă* a román néphitben – bár nőnemű szellemlény – nem egyértelműen *női* alak. Egyes ráolvasók négylábú, „földig érő medvebőrrel takart" („cu păr de urs îmbrăcată până în pământ"), vérszomjas lényként írják le,[643] másutt, mint egy Galaţi megyei, *merevgörcs*re (tetanus) használatos (de strâns) szövegben, az útjára induló ember – annak felénél járván – találkozik a *nagy szánká*val (sanca cea mari), aki a *szarvaira* kapván a földhöz veri és félholtra gyötri őt.[644] A *samcă* a bukovinai románok szerint különböző alakokat ölthet, csak juh, borjú és galamb képében nem mutatkozhat.[645] Hasonlóan vélekednek a különböző gonoszokról a gyimesi, hárompataki csángók is.[646] Egy 1808–1815 között feljegyzett, *udmá*ra használatos, román kéziratos szöveg a szánka *kilencvenkilenc nemzetségét* említi.[647] A *Samcă* tehát, a román néphit szerint, embereket megron-

[637] Marian 1892b, 26, 32–33; Grigoriu-Rigo 1907, I. 161.
[638] Candrea 1999 189.
[639] Katona Lóránt 1963, 323.
[640] Lupaşcu 1890, 16; Gorovei 1931, 268.
[641] Marian 1886, 201, 207, 209, 211, 213, 215; 1892b, 377; 1904, 326; Lupaşcu 1890, 18, 42; Şez II, 96; XXIII, 95; Fam XXXVII, 188–189; Păsculescu 1910, 146; Densusianu 1968, 330; Rosetti, A. 1975, 117; Ciubotaru 2009, 315, 452, 458–461, 468–469, 485–487, 493–499. o. 104, 332, 345–346, 349, 358, 381–382, 389–391, 393–395, 397. sz.
[642] Timotin 2010, 344 [XCVII]. A kéziratosra lásd: Ştrempel 1978–1992, IV. 155 [BAR 4917]. Utóbbi helyen a ráolvasó szemverés (deochi) elleni szövegként szerepel, a címfelirat helyes értelmezését lásd: Ciuchindel 1990, 110–112 *(Descântec de aruncat)*; a pontos feliratot: Timotin 2010, 344 [XCVII].
[643] Pamfile 1916, I. 241; vö. Marian 1892b, 34; Lupaşcu 1890, 8.
[644] Ciubotaru 2009, 491. o. 387. sz.
[645] Marian 1892b, 27; Dragomir 1973, 209–210.
[646] Lásd például: Daczó 1981, 199; Takács Gy. 2004, 27, 55–57, 64, 96, 104–105, 117–118, 124–125.
[647] Timotin 2010, 352 [CV 85r], 376. A kéziratosra lásd: Ştrempel 1978–1992, I. 269–270 [BAR 1262].

tó, -betegítő gonosz lélek, ugyanakkor a kisgyermekek, a szülő és gyermekágyat fekvő nők betegsége is.[648] Hasonló képzetek a moldvai csángóság körében ugyancsak ismeretesek.[649]

A szláv *potŭka*-ból ('történés, találkozás') eredő[650] *potka* (rom. *potcă*) terminus főbb jelentései 'baj, kellemetlenség, bosszúság, viszály, gyűlölködés, veszekedés, perpatvar, perlekedés'. A román *a da de potcă* annyit tesz: 'megjárni, pórul járni'.[651] A kifejezés a román archaikus gondolkodásban a különböző rontások, így a csinálmányok, megcsináltatások, megtevések, öntések (rom. *pocitură, fapt, făcătură, aruncătură, ursită* stb.), köztük a *szemverés, igézet* (rom. *deochi, deochetură*) képzetével is kapcsolatban van, így nevezik azt a hirtelen fellépő fájdalmat is, amelyet – a néphit szerint – a szemverés okoz.[652] Egyes források szerint a gonosz, tisztátalan lélek *(duh rău, duh necurat)* előidézte *potcă* nem más, mint „az ördög egyik neve",[653] maga az először 1645-ben lejegyzett *potcă* talán a *drac*-ot (ördög) helyettesítő tabunév.[654] A borsavölgyiek által, román hatásra, *potka*-nak, *gyepotka*-nak – azaz voltaképpen *potcă*-nak, illetve az arra használatos ráolvasó elnevezéséből *de potcă*-nak ('potkára', 'potkától' való [rá]olvasás) – nevezett betegség esetében a beteg megsárgul. Nem tud enni, sem aludni, bágyadt, kimerült, a hátát, esetenként mindenét fájlalja. Ez a betegség egyesek szerint azonos az szemveréssel, mások szerint nem.[655]

A *potcă* kifejezés a régi román kéziratos ráolvasóanyagban, úgy tűnik, nem ismeretes,[656] a közelmúlt moldvai román ráolvasásaiban azonban igen. A moldvai szövegekben – éppúgy, mint másutt[657] – a *potcă*, általában „ellenkező nemű" párjával (például „potca cu potcoiu", „potca cu potcoaia") együtt, mint a gonoszok rontó csoportjának tagja jelenik meg.[658] A magyarcsügési ráolvasóban szereplő, „Ieu cu piciore / ampornit cu gyávoli őntölnit / Cu gyávoli Cu gyávoliká / cuzmeu cuzmiuníká / Cuvezní cunevezní cu sanca / cu sőnkoia si cu potka" („Én lábbal / elindultam az ördögökkel meg-

[648] DLR X/1. 61; DLRLC IV, 9; DEX, 945; Şaineanu 1908, 641; Marian 1886, 211; 1892b, 376; Moldován 1888, 93; Grigoriu-Rigo 1907, I. 161; Pamfile 1916, I. 237.

[649] Diószegi V. 1960, 107–108; Bosnyák 1980, 176. o. 1448. sz.; Tánczos 1995, 128–130.

[650] Rosetti, A. 1975, 116; DEX, 831.

[651] DEX, 831.

[652] Vö. például Klein 1944, 218; LEX.BUD, 211; Bobb 1822–1823, I. 67; Moldován 1888, 97–98, 106; Grigoriu-Rigo 1907, I. 217; Gorovei 1931, 298; Hasdeu 1972–1976, II. 436, 438; DLR II/1, 49; Márton – Péntek – Vőő 1977, 134; DEX, 375; Bălteanu 2003, 218.

[653] Papahagi 1925, 229; DLR VIII/4, 1131.

[654] Bălteanu 2003, 219.

[655] Vajkai 1943, 96.

[656] Vö. Timotin 2010.

[657] Lupaşcu 1890, 18, 20–21, 42; Şez II, 146; III, 136; V, 146, 147; XIV, 113; Tocilescu 1900, I/2, 1515; Păsculescu 1910, 146; Densusianu 1968, 329; Rosetti, A. 1975, 116.

[658] Ciubotaru 2009, 350. o. 174. sz.: *de deochi*, szemverésre; 385. o. 206. sz.: *de dropică*, vízkórságtól; 407–408. o. 250. sz.: *de lungoare*, hastífusztól; 493, 496–497, 499, 501. o. 389, 393, 395, 397, 400. sz.: *de strâns*, merevgörcsre.

találkoztam / az ördögökkel az ördögasszonnyal / a sárkánnyal a sárkányasszonnyal / a láthatóval, a láthatatlannal, a szánkával / a szánkaasszonnyal és a potkával") szövegrész közvetlen párhuzamai is felfedezhetőek ugyanott. Az említett moldvai román szövegekben ugyanis – éppúgy, mint a magyarcsügési ráolvasóban – gyakran szerepel együtt a „kétnemű" *potcă* és a *samcă cu sămcoaia* (szánka a szánkaasszonnyal), a *zmău cu zmăoaica* (sárkány a sárkányasszonnyal), a *strâga cu strâgoiu* (boszorkány a hímboszorkánnyal), a *moroiu cu moroiţa* (mora a moraasszonnyal), a *dracu cu drăcoaica* (ördög az ördögasszonnyal).

Ugyanott felbukkan jó néhány, vadállat képében járó gonosz is, így a farkas és a nőstény farkas *(lupu şi lupoaica)*, a medve és a nőstény medve *(ursu şi ursoaica)*, az oroszlán a nőstény oroszlánnal *(leu cu leoaica)*, valamint számos egyéb rontó démon. Egy somoskai, magyarul elmondott (bár alighanem román eredetű) ráolvasóban is „Szánkával, / Szenkujval, patkóval-patkoválval, / Molnárval-molnavával" találkozik az „erdőkön-mezőkön, / Felhagyott ösvenyeken" elinduló ember.[659] A *potcă* és az *ursită* kapcsolatára utal egy későbbi szövegünk is {II.8}, amelyben a két képzet együtt, egymás mellett szerepel. A csügési ráolvasóban olvasható *norocire* kifejezés két régi román kéziratos szövegben is hasonló kontextusban jön elő. Mindkettő szemverés elleni ima, könyörgés, egyikük 1799–1800-ból, a másik 1810-ből való, utóbbit görögből fordították románra.[660]

A „ket un férdé mák őn / zeci Deszfiát" szövegrész eredetileg „cât un fir de mac în / zece despicat"-ként („mint egy mákszem, tízbe hasítva") hangozhatott. Hasonló gondolatot tükröz egy *rosszindulatú hólyagtól* (de beşica cea rea) való, 1888-ban közölt román ráolvasó szövege.[661] A száraz, négyfelé, hétfelé vágott, hasadt, esetenként a (fekete) tengerbe, annak fenekére vetett, fojtott, a tengeren túlra dobott, a szélbe, trágyába hajított *mákszem* képe a legkülönbözőbb betegségek, rontások (például torokgyík, orbánc, gusa, hályog, kelések, fekélyek, udma, ekcéma, reuma, kígyómarás, tejelvétel, epilepszia, szemverés, ijedség stb.) esetén használt ráolvasókban a románságnál – Erdélytől, a Bánáttól Máramarosig, Bukovináig, Moldváig, Szucsáváig, Dobrudzsáig és Beszarábiáig – széltében ismeretes.[662]

[659] Csoma 2016, 143.

[660] Timotin 2010, 265 [XXVII], 270 [XXXI]. A kéziratosokra vonatkozóan lásd: Ştrempel 1978–1992, II. 148 [BAR 2040, 111^{v}]; III. 69–70 [BAR 3275, 3^{r}].

[661] Moldován 1888, 101: „... ne maradjon fájdalom, szúrás, annyi sem, a mennyi elfér egy négyfelé hasított s a feketetengerbe dobott mákszemben".

[662] Így például: „un fir de mac uscat, în patru despicat"; „cât un fir de mac / în patru despicat, / în mare înecat"; „ca să nu rămâie cât un fir de mac / în patru despicat, / peste mare aruncat"; „Cât un fir de mac uscat / In patru despicat / In vênt aruncat..."; „să nu rămâie nici că un fir de mac / în patru despicat, / în gunoiu lepădat". Vö. Marian 1886, 13, 85, 109–110, 191, 235; Lupaşcu 1890, 23, 25, 26–27, 33, 45; Alexici 1899, I. 205; Tocilescu 1900, I/2. 1536; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, II. 140; Păsculescu 1910, 149; Filimon 1913, 290, 291; Papahagi

Igen gyakorinak mondható ez a képzet a moldvai (Bacău, Botoşani, Galaţi, Iaşi, Neamţi, Suceava, Vaslui, Vrancea megyei) román ráolvasó szövegekben, ugyancsak a betegségek igen széles spektrumára (hályogra, hólyagra, nyelvdaganatra [ranula], pokolvarra, kelevényre, rossz órára [epilepszia], dalákra, szemverésre, torokgyulladásra, orbáncra, ijedtségre, udmára, korsóra) alkalmazva.[663] Mákszemért küldi az igizetet egy rakottyási vízvetés is.[664] A széles körű elterjedtség hátterében minden bizonnyal a 17–19. század kéziratos hagyománya is ott munkál,[665] de hasonló szövegrészek a 19. század végének és a 20. század első felének folyóirataiban, újságaiban is szerepelnek.[666] Népünk ún. *számláló* vagy *visszaszámláló* ráolvasóiban időnként ugyan szintén felbukkan a *mák*, illetve a *mák magjának* képe,[667] s a moldvai csángók olvasásaiban is találkozhatunk megegyező, deminutív szövegelemekkel,[668] egészében mégis azt mondhatjuk, a hasonló képzetek a magyar ráolvasókincsben nem túl gyakoriak, a csügési ráolvasóban előbukkanó szerkezetben pedig – úgy tűnik – ismeretlennek mondhatók.

Az eredeti szövegben szereplő, talán a latin *factura*-ból ('csinálás, készítmény') származó,[669] *feketurő* (rom. *făcătură*) kifejezés a román néphitben az ún. *csinálmány, megcsi-*

1925, 140; Gorovei 1931, 211, 223, 259, 260, 261, 267, 274, 325, 326, 330; Candrea 1999, 354–355; Bîrlea I. 1968, II. 386, 406, 410, 413; Cristescu 2003, 164–165. o. 38. sz.

[663] Ciubotaru 2009, 269, 272, 274, 276–277, 284, 286, 288, 291, 296, 298, 304, 318, 339–340, 344, 347, 391, 436, 438, 456, 469, 472, 510, 512, 513–514. o. 6var, 11, 16, 20, 22–23, 38, 41–42, 45, 54, 63, 67, 80, 110, 150–151, 158, 166, 213, 297–298, 303, 342, 358, 361, 424, 433, 438–439. sz.

[664] Takács Gy. 2015b, 349: „Deochi, deochi, / Fugi dintre ochi, / Pentr-un fir de mac..." („Igizet, igizet, / Fuss ki a szemek közül, / Egy szem mákért...").

[665] Timotin 2010, 257–258, 353, 357–358, 365–366 [XIX–XX, CVI, CX–CXI, CXVIII–CXIX].

[666] Muşlea 1932, 201 [CCLIX]: *de lapte*, tejhaszonra; Com Sat II/7–8: 114 (*de mărin*, kelésre); III/2–3: 24 (*de orbalţ*, orbáncra), 27 (*de duh necurat*, tisztátalan lélekre); FreŞco IV/5–6: 250 (*de ulcior*; korsóra, jégárpára); Izv XVIII/5: 189 (*de „rujă"*; orbáncra, pellagrára); Min I/8: 58 (*descântecŭ pentru înturnarea laptelui*, ráolvasás a tejhaszon visszaszerzésére); RevFund IX/9: 676 (*descântec de deochiu*, ráolvasó szemverésre); RevIlust I/3–4: 76 (*de uimă*, görvélykórra); I/11: 212 (*de albéţă*, hályogra; *bubă din cap*, fejen lévő kelésre); ŞcoNoa IV/291 (*descântece la vacile ce şi-au pierdut laptele*, ráolvasás a tehenekre, amelyek tejhaszna elveszett); Şez I/4: 123 (*de guşă*, golyvára); X/3–4: 44 (*de beşică*, hólyagos kelésre).

[667] Például: „Új hold, új király, / nekem van egy támadásom, / akkora legyen, mint egy tál, / legyen akkora, mint egy mák" (Dél-Magyarország – Bellosics 1899, 306); „Te azt mondod, akkora leszel, mint egy ökör, / de ne legyél: / oszolj el annyira, / mint egy kis máknak a magja!" (Borsa-völgye – Vajkai 1943, 143). Vö. Pócs 1985–1986, 154 [VII.90–91]; Pócs (szerk.) 2014, I. 249 [V.93–94]. Utóbbi, bár a Csomafáján lakó Bántó Józseftől (72 éves, református) származik, talán mégis román eredetű lehet (Vajkai 1943, 8–10).

[668] Például: „Rózsinak megindul / a kilencvenkilenc gelkája, / abból maradjon nyolc, / nyolcból maradjon hét... [...] / kettőből maradjon egy, / egyből még egy mákszem se maradjon!" (Lábnik, gelkára, azaz torokdaganatra – Diószegi V. 1960, 64); „Úgy teljék, úgy oszoljon, / hogy egy mákszem se maraggyon!" (Lábnik, hályogra – Bosnyák 1973, 290).

[669] Bălteanu 2003, 125. A szerző Alexandru Resmeriţă *Dicţionarul etimologico-semantic al limbii române* (Craiova, 1924) című szótárára hivatkozik, amellyel egyúttal, a *făcătură*-t belső képzésű román kifejezésnek tartván, vitába is száll.

nálás, megcsináltatás, azaz a *megrontás* egyik fajtájának jelölője. Olyan esetekre mondják, amikor valaki ok nélkül „megbetegszik", hirtelen legyengül, elfogy az ereje.[670] Végső soron az ártó szándékú mágia egyik fajtáját értik alatta, ezzel a kifejezéssel írják le időnként az ún. *öntést* (rom. *fapt*), amely a megrontandó útjába, járásába, udvarára letett vagy leöntött rontást jelent, illetve a *megtevést* (rom. *aruncătură*).[671]

A *fapt* ('tett, cselekedet') kifejezés, mint a latin *factum* származéka, archaikus eufemizmus lehet, elvonás a *fapturi dimoneşti* ('ördögi rontások, ördögi cselekedetek') összetételből.[672] A régi román szótárakban 'varázslat, bűbáj, megigézés, ráolvasás, rontás, öntés' jelentéssel áll,[673] A. Rosetti a román ráolvasások nyelvezetével foglalkozó könyvében a *farmec, fermecătură, vrajă* ('igézet, rontás, varázslat') szavak segítségével határozza meg a kifejezés tartalmát.[674] Kapcsolatba hozzák az emberi testen megjelenő, azt néha egészen belepő – jellemzően piros, vörös színű, esetenként nagyobb, mérges kelésekké, fekélyekké alakuló – apró, kásaszerű pattanásokkal, kiütésekkel, szeplőkkel, himlőkkel,[675] amint az egyes ráolvasókból is kiderül.[676] A *fapt*-nak, mint a legtöbb betegségnek és gonosz démonnak, kilencvenkilenc fajtája van, amelyekből egy Neamţ megyei, az említett rontás ellen való (de fapt) ráolvasó bő négytucatnyit fel is sorol,[677] de más szövegekben is bőséges tárházát találhatjuk a rontásfajta különböző változataival kapcsolatos hitnek. Egy 1818-ban lejegyzett deszkentálás is vagy másfél tucatnyit vesz sorra – a *farkasgégével* („cu gătlanŭ de lupu"), *békapetével* („cu icre de broască"), *szarvasnyommal* („cu urmă de cerbu") végzett rontásoktól a *kígyóval* („cu şărpe"), *medvebőrrel* („cu părŭ de ursu") és *élő ezüsttel* („argintŭ viŭ"), azaz higannyal elkövetettekig – a *faptŭ* változatai közül.[678]

A rontásoknak, gonosz varázslatoknak ez a felsorolása a nagyobb erejűnek tartott, szánt szövegekben gyakori, s nem csupán a ráolvasásokban, de egyes imádságokban és könyörgésekben is. Egy *Dezlegare farmece şi vrăji* (Rontások és varázslatok feloldása) című, ördögöt ábrázoló képpel díszített kis nyomtatványban, amelyet a gyimesbükki Bálványospataka fejében, egy idős özvegyasszonynál találtam,[679] egy imádság (rugăciu-

[670] Bălteanu 2003, 126.

[671] DLR II/1, 49; Rosetti, A. 1975, 93, 94; Márton – Péntek – Vöő 1977, 134; Pávay 1907, 298.

[672] Klein 1944, 218.

[673] Klein 1944, 218; LEX. BUD. 211; Barcianu-Popovici 1886–1888, 222; DLR II/1, 49.

[674] Rosetti, A. 1975, 55.

[675] LEX. BUD. 211; Barcianu-Popovici 1886–1888, 222; DLR II/1, 49; Marian 1886, 120; Moldován 1888, 85–86; Vajkai 1943, 137–139.

[676] Moldován 1888, 106.

[677] Ciubotaru 387–388. o. 209. sz.

[678] RevIst I/1: 17–18.

[679] Takács Gy. 2016, 171–172. A puhafedelű kis könyv tulajdonosa, egy idős özvegyasszony, féltett kincsét csak hosszas – csaknem erőszakos – kérlelésre volt hajlandó elővenni és kézbe adni, ám azonnal követelte is vissza. A vékony könyvecskében – amint a címe is mutatja – a rontások, varázslatok, ráolvasások feloldására használatos imák (rugăciune) és zsoltárrészek (Psalmul 139; 53; 50; 24) sorjáznak, amelyek egyetlen, mágikus kötéseket megsemmisítő cselekvéssorhoz kap-

ne) után, amely a Legszentebb Háromságot (Prea Sfântă Treime) kéri, vegye le a házról, a szállásról és a benne élőkről a gonosz ellenségek és irigyek által rájuk tett rontásokat és gyűlölködést, az eltávolítandó varázslatok (vrajă) hosszú felsorolását találjuk, ötvennél is több, különböző eszközökkel, tárgyakkal elkövetett rontást.

A *Dezlegare de farmece şi vrăji* című ponyvakiadvány borítója és első oldala (DFV)

Varázslatot *holttesttel* (cu lut), *békaaggyal* (cu creier de broască), *döglött patkány lábával* (cu talpă de şobolan mort), *kígyóbőrrel* (cu piei de şerpi), *akasztott ember kötelével* (cu ştreang de om spânzurat), *denevérrel* (cu liliac), *halott ember kezével* (cu mână de om mort), *farkasürülékkel* (cu scârnă de lup), *bevarrott szájú békával* (cu broască cusută la gură) és így tovább.[680] A hosszú felsorolást tartalmazó könyörgés után, amely a megnevezett rontások megsemmisítését kéri az égi hatalmaktól („să se nimicească vraja cu lut, vraja cu creier de broască..."), újabb szöveg következik, amely a jó Istent kérleli, jöjjön,

csolódnak. A sokat használt, kopott címlapú kis kötetről nehéz volt megállapítani, mikor adhatták ki; a róla szerzett röpke benyomás alapján úgy vélem, biztosan a 20. század második felében, talán nem is olyan rég. Bevezető mondata („În zilele acestui sfârşit de mileniu...", azaz „Az évezred végének ezen napjaiban...") mindenesetre millenáris eszmékről tanúskodik, ami ugyanerre utal. Időközben az interneten is felfedeztem a kis füzetet, vagy annak igen közeli, huszonkét oldalas változatát, ennek képét közlöm itt (DFV). A hasonló ponyvák elterjedtek lehettek a helybeli, ortodox (görögkatolikus) csángók körében, máshonnan ugyancsak ismerünk ilyeneket (CDF, DVR).

[680] DFV, 15.

és vegye le a „varázslatot és szidalmat és megpróbáltatást és vádaskodást és a világ minden gonoszságát" („vraja şi strigarea şi încercarea şi pârâciunea şi tot răul de pe lume").[681] A *fapt* magyar megfelelője, amint már láthattuk, az *öntés*, bár a két kifejezés – talán – nem fedi pontosan egymást.[682] Az öntéssel való rontáshoz kötődő hit már késő középkori, kora újkori boszorkánypereinkben felbukkan.[683]

împrejurul casei noastre.

Apoi se zice:

Să se nimicească vraja cu lut, vraja cu creier de broască, vraja cu păr de femeie, vraja cu ou de puf sugrumat, vraja cu cărtiţă, vraja cu rac, vraja cu talpă de şobolan mort, vraja cu piei de şerpi, vraja cu mate şi sânge de arici, vraja cu aşchii de sfredei, vraja cu ştreang de om spânzurat, vraja cu liliac, vraja cu ţărână de la cai, vraja cu seu de vacă crăpată, vraja cu sarea vitelor, vraja cu culcuş de iepure, vraja cu mână de om mort, vraja cu ţărână de mormânt, vraja cu vine şi gâtlej de lup, vraja cu zgură de la cuptor părăsit, vraja cu scărnă de lup, vraja cu piedica de la mort, vraja cu păr de la mort, vraja cu cercei de cotofană, vraja cu clocitură de la raţe, vraja cu apă de lac, vraja cu apă din fântână părăsită, vraja cu ţărână luată din răspântii de drum, vraja cu cărbuni, vraja cu luatul anilor vacilor şi oilor împrejurul sărbătorii Sfântului Gheorghe, vraja cu luatul mălnii sau a graiului, vraja cu toate semănăturile din grădină, vraja cu usturoi descântat la ziua Sf. Andrei, vraja cu

15

strechie, vraja cu vărsătură de la câine, vraja cu praf de la găină, vraja cu cioc de cioară, vraja cu măturâ lepădată, vraja cu pantaloni lepădaţi, vraja cu arsură, vraja cu marmură, vraja cu cremene, vraja cu hârtie, vraja cu broască cusută la gură, vraja cu făină pusă în zăr, vraja cu turtă de grâu şi piept de femeie, vraja cu legatul cununii feciorilor şi a fetelor, vraja de adus farmece pe omul care ţi-e drag, vraja cu mătrăgună, spre a trăi rău în casă şi de pagubă şi de urât şi de nebunealâ şi de despărţire de soţ, vraja cu aruncarea de lucruri spurcate în faţa casei şi în spatele casei, vraja cu lucru spurcat aruncat în aşternut.

Apoi zici:

Să vii, Dumnezeule, să iei vraja şi strigarea şi încercarea şi pârâciunea şi tot răul de pe lume, şi din casa noastră şi de la masa noastră şi din sălaşul meu şi din ţărâna mea şi din grădina mea şi din livada mea şi din via mea, din meşteşugul meu şi din negustoria mea şi din sporul meu, din punga mea cu sare, din hainele mele, şi să-l treci din vad în vad şi să-l duci prin munţi şi codri

16

A *Dezlegare de farmece şi vrăji* rontó varázslatok fajtáit felsoroló szövege (DFV, 15–16)

A román *aruncătură* ('dobás, vetés, hajítás'; 'köpet, hányadék, ürülék')[684] ugyan „az öntésnek egy neme",[685] azonban átvitt értelemben – mint 'vetés' – a *sors*hoz fűződő képzetekkel is összefügg (rom. *arunc sorţi* 'sorsvetés'; *aruncatorin de forti* 'sorsvető, jósnő'; *arunc ochii* 'szemvetés', azaz 'szemverés, igézet').[686] Következménye nem kiütésekben,

[681] DFV, 16–17. Az idézettekhez hasonló szövegrészek előjönnek már egyes 19. század eleji román kéziratosokon (Timotin 2010, 343 [XCVI]: *de fapt*, rontástól; Vö. Ştrempel 1978–1992, IV. 155 [4917]), de a közelmúlt moldvai ráolvasóiban is (Ciubotaru 2009, 355–356, 388. o. 181, 209. sz: *de desfăcut*, visszacsinálásra, Solonţ – Bacău; *de fapt*, rontástól, Vădurele – Cândeşti, Neamţ).

[682] Vajkai 1943, 137–140.

[683] Például Komáromy 1910, 169, 330, 457, 572; Schram 1970, I. 519, 527, 533; II. 468, 566–567, 569; 1982, 201, 215, 332; Tóth G. 2005, 483, 489, 493–494, 497–498, 511–512; Sugár 1987, 54; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 6, 9, 384–385.

[684] Bobb 1822–1823, I. 66; LEX.BUD, 32–33; Barcianu-Popovici 1886–1888, 38; DLR. I/1, 279; Bakos 1991, 43–44.

[685] Moldován 1888, 87.

[686] Bobb 1822–1823, I. 67; DEX, 62.

hanem kedvetlenségben, rossz kedélyállapotban, meghatározhatatlan betegségben, levertségben jelentkezik.[687] A kifejezés tartalmát a román ráolvasások nyelvezetét vizsgáló A. Rosetti „varázslat"-ként, „dobás útján küldött bűbáj"-ként adja meg.[688] Az említett mágikus cselekedeteket végső soron egyszerűen *varázslat*nak (rom. *vrajă*) is nevezhetjük, hiszen az a fenti jelentések *(făcătură, fapt, aruncătură)* mindegyikét, azonkívül még az ún. *dat*-ot ('adás', 'varázslónak tulajdonítható betegség'),[689] a *dătătură*-t ('adomány', azaz rontás okozta betegség), valamint az ún. *adusătură*-t (a házba varázslat útján vitt betegség)[690] is magában foglalja, vagyis röviden annyit tesz: *gonosz cselekedet* (faptă rea). Ugyanígy a *vrăji* ('varázsolni') ige is azt jelenti, *rosszat tenni valakinek*, vagy egyszerűen: *gonosz cselekedet* (face rău). A *varázslat* (vrăjitorie) tehát nem más, mint *gonosz tett vagy cselekedet* (faptă sau făcătură rea), az *elvarázsolt* személy (vrăjit, -ă) pedig *megrontott*ként tételeződik.[691] A csángóság körében a hasonló rontások neve *megcsinálás, megcsináltatás, csinálmány*;[692] *csinálmán*ként szerepel, amint látni fogjuk, az egyik csügési szövegben is {III.1}.

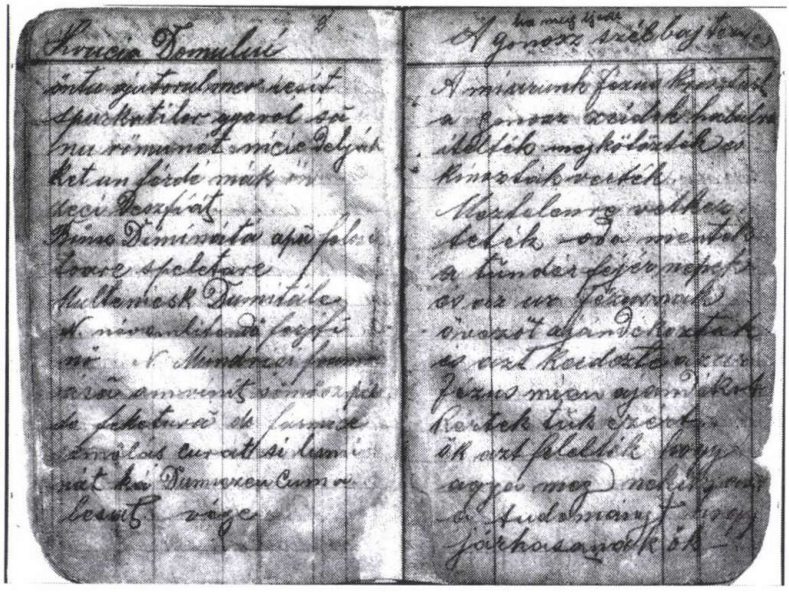
A fentebb említett rontásfajták mindegyikét felsorolja az a gyűlölet és urszita visszafordítására használt ráolvasó, amelyet 1892-ben, *Înmormîntarea la români* című könyvében közölt S. Fl. Marian:

> Megindultam, / És elmentem / A Traján útján / A Jordán kútjához,
> Hogy megmossam magam, / Hogy megtisztítsam magam,
> Hogy tisztává tegyem magam / Minden gyűlölettől,
> Minden csinálmánytól, / Minden öntéstől,
> Minden téteménytől, / Minden varázslattól, / Minden rontástól...[693]

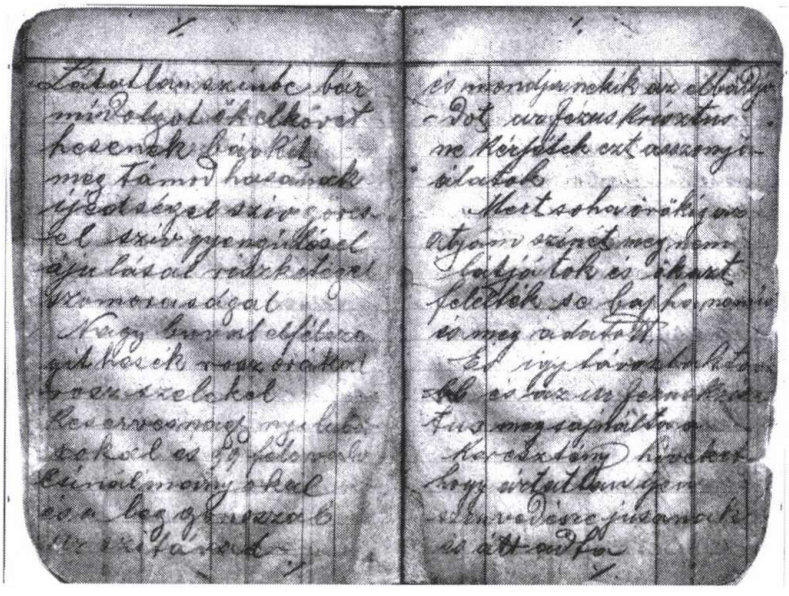
[687] Moldován 1888, 87–88.
[688] Rosetti, A. 1975, 93.
[689] Bakos 1991, 184; DEX, 260.
[690] Gorovei 1915, 31. o. 347–348. sz.; Candrea 1999, 199.
[691] Marian 1893, 8.
[692] Szinnyei 2003, 321; Balásy 1901, 34; Márton – Péntek – Vöő 1977, 134.
[693] Marian 1892a, 15: „M'am luatŭ, / Si-am plecatŭ / Pe drumulŭ luĭ Traianŭ / La fôntâna luĭ Iordanŭ, / Ca să mĕ spĕlŭ, / Să mĕ curăţescŭ, / Să mĕ limpeḑescŭ / De tótă ura, / De tótă făcĕtura, / De tótă aruncătura; / De totu datulŭ, / De totu faptulŭ, / De totu aruncatulŭ...".

II.7
ha meg ijedt
A gonosz szélbaj térités

18v 19r

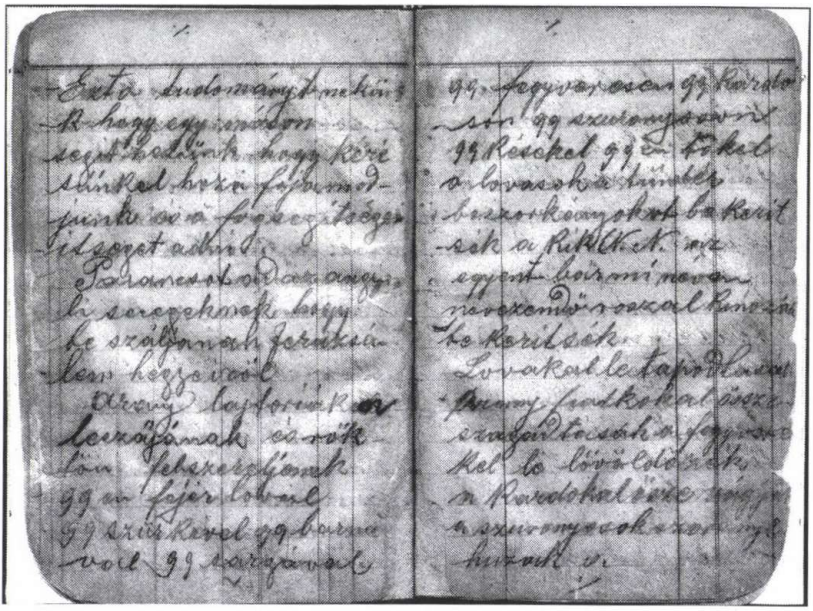

19v 20r

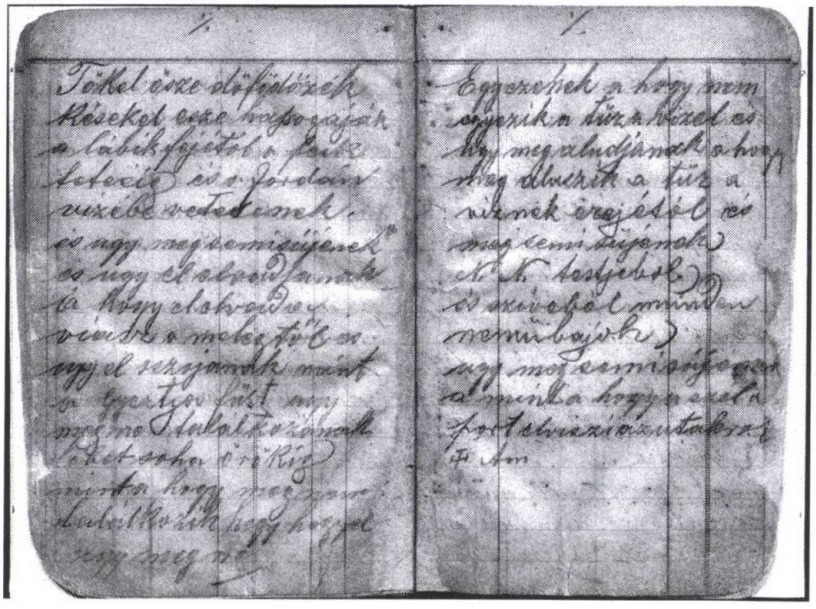

[19r] A mi urunk Jézus Krisztust / a gonosz zsidok halalra
ítélték megkötözték és / kínozták verték. / Meztelenre vetkez-
teték oda mentek / a tündér fejér népek / és az ur Jézusnak
övezőt ajándékoztak / és azt kerdezte az ur / Jézus míen ajándékot
kértek tük ezért. / Ők azt felelték hogy / agya meg nekik azt
a tudományt hogy / járhasanak ők // [19v] Látatlan színbe bár
mídolgot ők elkövet / hesenek bárkit / meg támod hasanak
ijedségel szív görcs- / el szív gyengűlésel / ájulásal riszketégel
szomoruságal / Nagy buval elfélsze / githesék rosz orákat
rosz szelekel / keserves nagy nyilalá / sokal és 99 fele valo
csínálmányokal / és a leg gonoszabb / urszitával //
[20r] és mondja nekik az elbádja / -dot ur Jézus Krisztus
ne kérjétek ezt asszonyi- / álatok / Mert soha örökig az
atyám színét meg nem / látjátok és ők azt / felelték se baj ha nem ís
és meg adatott. / És igy távoztak tová / -bb és az ur Jézus Krisz-
tus megsajnálta a / keresztény hiveket / hogy ártatlan ijen
szenvedésre jusanak / és áttadta //

20v 21r

21v 22r

[20^{v}] Ezt a tudományt nekün /
-k hogy egy máson / segíthesünk hogy kéré
sünkel hozá fojamod- / junk és ő fog segitsége / -itséget adni.
Parancsot ad az angya / li seregeknek hogy
be száljanak Jeruzsá - / lem hegyeiröl.
Arany lajtoriákon / leszájának és rök- / tön felszerejenek
99en fejér loval / 99 szürkével 99 barná / val 99 sargával //
[21^{r}] 99 fegyveresen 99 kardo / -son 99 szuronyoson
99 késekel 99en törel / a lovasok a tündér
boszorkányokot be kerit / -sék a kik N. N. az
egyent bármi néven / nevezendő roszal kínozák / be keritsék.
Lovakal le tapodtasák / arany patkokal össze- / szagadtasák a fegyverekel le lövöldözék / a kardokal ösze vágják / a szuronyosok szuronyba
huzak a // [21^{v}] Törel ösze döfödözék / késekel esze hasogaják
a lábik fejétől a feik / teteéig és a Jordán / vízébe vetesenek.
és ugy megsemisűjenek / és ugy el olvadjanak / a hogy elolvad a
viasz a melegtől és / ugy el oszojanak mint / a gyertya füst ugy
meg ne találkozanak / többet soha örökig / minta hogy meg nem
találkozik hegy hegyel / ugy meg ne // [22^{r}] Egyezenek a hogy nem
egyezik a tűz a vízel és / ugy meg aludjanak a hogy / meg aluszik a tüz a
viznek erejétől és / meg semi süjenek / N. N. testjebol
és szíveből minden / nemű bajok / ugy meg semisüjenek
a mint a hogy a szél a / port elviszi az utakrol. / + Am

MEGJEGYZÉSEK
{II.7}

A ráolvasónk hosszú, epikus szövegét indító apokrif történetben szereplő „látatlan színben járás", a rontás, a fermekálás, azaz a boszorkányság földöntúli képessége elnyerésének (mondhatni, a boszorkányság „teremtéstörténetének") legendáját ugyanígy beszéli el jó néhány gyimesi, hárompataki és Úz menti csángó monda is.[694] Amint arra egy máréfalvi és egy atyhai adat utal, a boszorkányság eredetét elbeszélő történet az udvarhelyszéki falvakban sem ismeretlen.[695] A széles körben, elsősorban talán a hajdani

[694] Bosnyák 1982, 86. o. 149. sz. (Gyimesfelsőlok, Görbepataka); Salamon Anikó 1987, 84 (Gyimesközéplok, Hidegség); Takács Gy. 2001, 498 (Kostelek, Gyepece); 2004, 212–213. o. 208–209. sz. (Kostelek, Gyepece); 2014, 456–457 (Gyimesbükk, Tarhavaspataka, Áldomás), Antalné Tankó 2003, 77–78 (Gyimesbükk); Magyar 2003, 455–456. o. 818–820. sz. (Gyimesfelsőlok, Sántateleke; Gyimesközéplok, Szalomáspataka, Barackospataka); 2009, 251. o. 78. sz. (Csinód).

[695] Gagyi – Dyekiss 2015, 100, 106.

görögkatolikusok között ismert monda közvetlen forrását minden bizonnyal a régi kéziratosokban, valamint a 18–19. század román ponyváiban kell keresnünk. Erre utal legalábbis egy a nagygyimesi Áldomáson rögzített, az 1930–1940-es évek Bálványospatakán történteket felidéző memorat:

> Ezelőtt [...] hát én előre három osztályt román iskolába jártam. Akkor jöttek a magyarok, negyvenbe, és utána többet nem. Hát én jól tudtam ólvasni. Édesanyámnak vót egy ilyen fokos könyve. Olyan fekete táblája vót a könyvnek, s aszmondja édesanyám, olvassak. Valami olyan apró-apró betüi vótak, tudja, s az tudja, hogy vót? Ugy középen, ugy el vótak a betük választva. Egy részit leolvastál, akkor esmét mentél a másik részenn es. Régi könyv vót. S mikor a háboru vót, negyvennégybe, hát akkor, azt is, minden papirainkot, bevittük vót oda, vót egy... üresedés a nagyszoba alatt, ott nem vót pince, és egy olyan üresedés vót, s akkor édesanyám aszmondta: – Szedjük fel a padlást, fiam, s ide tegyünk be valamit. És egy valamilyen szekrént, mit tudom, mit, ő, a gyermekekkel, édesapám nem vót otthon [...] behúztunk. Osztán ott a férgek elrágták, me nem vettük ki hamar, s akkor ott, bizon, a Biblia es, mindenféle odaveszett. S akkor ez a könyv is ott vót. Ilyen szép, fekete táblája vót. S én olvastam abbol a könyvből, édesanyámnak. De nem tudtam semmit megjegyezni, hát még... második osztályos lehettem, vagy harmadik. Jól tudtam románul, de hát mit érdekelt éngem az. Elolvastam, édesanyámnak dugjam bé a száját, ne mind kénozzon, hogy: – Olvassad, olvassad! Apró betükkel, ő nem látta, szemüvege nem vót. És abba olvastam, hogy amikor az Urjézust felfeszitették a keresztre, akkor egy asszon átkötte egy törülközővel az Urjézust, derekon. [...] S akkor az Urjézus azt kérdezte: – Asszony, mi hála érte? Akkor az azt mondta, az asszony, hogy semmi egyeb, csak amit ő ahogy akar, az ugy legyen. S akkor az Urjézus aszmondta neki: – De az én szinyemet nem látod meg soha! Akkor az asszon aszmondta, hogy: – Nem baj! Akkor az Úrjézus aszmondta: – Úgy legyen! És attol vannak maradva ezek az ilyesmik. Attol az asszonytol, aki hátrahagyott, hogy mi... hogy ugy legyen. [...] S attól öröklődött, ugy apróra, mindenféle. Hogy a teheneknek veszik el a zsirjikot, s mit tudom én. [...] Mondom, gyermekkoromtol ennyire emlékszem, abbol a könyvből. Ilyen fekete táblája vót.
> *Az románul volt írva?*
> Az románul vót irva, az a könyv. [...] A kantérost ezekre mondják. Az ilyesmikre. Aszmondják, kantér. Az ilyen boszorkányos dógokra, az ilyenyekre mondják.[696]

Amint az a magyarcsügési ráolvasóból, annak derivátumaiból és az említett mondákból egyaránt kiderül, a boszorkányság fogalomkörét alkotó tevékenységek – a „lá-

[696] Takács Gy. 2014, 457 (76 éves nő [sz. Gyimesbükk, Bálványospataka], Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 6).

tatlan színben járás", a gurucsálás, kantérozás, fermekálás – a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángók hitvilágában azonos eredetű, a mitikus üdvtörténet adott pillanatában (Nagypénteken) keletkezett, egységes komplexumot képeznek.

A ráolvasóban említett *rossz óra* (rom. *ceasul cel rău, ceasul rău, ceas-răul, ceasul cel slab*), *rossz órák* (rom. *ceasurile cele rele, ceasurile rele*) a román népi gyógyászatban a *megszállottság*nak (apucat), *eszelősség*nek (stropşitură), *lidércnyomás* okozta *hisztériá*nak (zburător, lipitură) mondott betegségek közé tartozik, alapvetően az *epilepszia* megnevezése.[697] Egyúttal, természetesen, démonnév is.[698] A betegségre – amelynek, mint általában, „kilencvenkilenc" fajtája van[699] – külön ráolvasók is léteznek.[700] Ilyen, román nyelvű olvasásokat, amint azt gyűjtéseim során hallottam, régen a bálványospataki csángók is használtak.[701] A *rossz szelek* párhuzamául szolgálhat egy nagyszánkára használatos somoskai ráolvasás *méregszél* képzete:

> Elöl találkoztak szánkahordozó asszonyok, / Méregszél hordozó asszonyok,
> Nagy nyilu hordozó asszonyok, / Nagynyavalya hordozó asszonyok,
> Hetven hét nyilu hordozó asszonyok, / Hetvenhét nyavalya hordozó asszonyok...[702]

A szöveg lészpedi változatában, a csügési kéziratoshoz hasonlóan, *rossz szél* szerepel.[703] A somoskai *nagy nyilu, hetvenhét nyilu* képe a csügési szövegben szereplő *nagy nyilalások*hoz köthető. Mindhárom említett szövegen a románság ráolvasó gyakorlatának nyilvánvaló hatását érezhetjük. A *săgetătură* ('nyíllövés, nyilallás') a román népi gyógyászatban a *szélütés*, az agyvérzés (apoplexia) elnevezése is,[704] a „keserves nagy nyilalások"

[697] Pamfile 1916, 265; Gorovei 1931, 237–240, 272–278, 323, 352–353; Candrea 1999, 240; Ciubotaru 2009, 123. A moldvai románság körében mondják továbbá *lichitură*-nak, *boala copiilor*-nak vagy *strânsoarea copiilor*-nak (Ciubotaru 2009, 138), a makedo-románoknál *para-oara*-nak (Pamfile 1916, 265).

[698] Densusianu 1968, 324; Rosetti, A. 1975, 120; Ciubotaru 2009, 496. o. 393. sz.

[699] Lupaşcu 1890, 10.

[700] Így például Gorovei 1931, 237–240, 272–278; Muşlea – Bîrlea 1970, 515, 517.

[701] „Nagymámá ezket tudta. Kelésröl, s ha a szemire hályog lett, s Szent Antal tüzitöl, s obrintyálástol. [...] Én ezket hallottam tölle. S akkor még vót, csak azt se tudta ő, azt nem tudta, vót egy szomszédba egy más öregasszon, az tudott mondani... tudta mondani rossz órától. Igy mondták, rossz óra. Rományul ugy mondták, de ceas rău. De azt nagymámá se tudta, s én se tudom. Az, én nem tudom megmondani magának, hogy eröst-eröst fáj... ugy hitták, rossz óra" (68 éves nő, Gyimesbükk, Bálványospataka, 2005. március 23).

[702] Takács Gy. 2015b, 413. o. 277. sz. (Bakos Márta gyűjtése). Vö. Csoma 2016, 144–145.

[703] Erdélyi Zs. 1976, 104–105. Egy gyepecei memoratban a *rossz szél* képzete a *szépasszonyok* alakjához társul: „... ugy mondták édesanyámék, hogy míg nem vagy megavatódva, nincs a kicsi buba megkeresztelve, hát akkor hamar ér ilyen rossz szél. Ezek a szépasszonyok megkörnyékeznek, vagy megváltsák a kicsi bubát ugy, hogy meg es hal" (Takács Gy. 2004, 148. o. 51. sz.).

[704] Candrea 1999, 240; Bakos 1991, 659.

és a „rosz szelek" képzete itt ér össze az ugyancsak önkívülettel – azaz „megszállottsággal" – járó „rosz orák" (epileptikus roham) képzetével. Az *urszitáról* (ursită), mint a rontások egyik fajtájáról, a későbbiekben írok kissé részletesebben. {II.12}

A ráolvasónkban előjövő *arany lajtorják* képéről fentebb, a kéziratos egyik, kantéros boszorkányok ellen használatos szövege kapcsán már olvashattunk. {II.5; II.5/Megj.} Ez a képzet, úgy vélem, egyben a két szöveg szoros összetartozásának egyik bizonyítéka is. Amint az említett ráolvasás kapcsán már írtam, a hasonló alapszituációt (mennyei seregek küzdelme a gonoszokkal) részben egyező, részben pedig különböző formában közlő két ráolvasó összetartozását, talán egyazon kéziratosból való származását éppen egymást kiegészítő voltuk sugallja. {II.5/Megj.} Ráolvasónk a boszorkányság eredettörténetén kívül az ellene használatos emberi „tudomány" isteni forrásáról is beszél, amikor azt mondja: „... és az ur Jézus Krisz- / tus megsajnálta a / keresztény hiveket [...] / és áttadta // Ezt a tudományt nekün / -k hogy egy máson / segíthesünk hogy kéré / sünkel hozá fojamod- / junk és ő fog segitsége / -itséget adni...".

A Jeruzsálem hegyeiről krisztusi parancsra aranylajtorjákon alászálló, kilencvenkilenc fős csoportokból álló angyali seregek párhuzamait ismét csak a románság ráolvasói között lelhetjük fel. Egy rontás (urszita) megtérítésére használatos szövegben Mihály és Gábriel arkangyal, valamint az *angyalok kilencvenkilenc seregének* képe szerepel:

S én ismét állni fogok, / Az Úr Anyjához imádkozom,
S Isten Anyja elküldi / A szent arkangyalokat
Mihályt / És Gábrielt / Az angyalok 99 seregével
Jókkal, jámborokkal, méltóságosokkal, / S hatalmasokkal,
Vidámakkal, / Szépekkel, / És könyörületesekkel,
A Jordán vizében / Megtisztítottakkal,
S az Úr keresztségével / Megkereszteltekkel,
A szent olajjal megkentekkel, / A pecséttel megjelöltekkel,
Az Úr nevére // Nevezettekkel...[705]

Egy huszvárosi, rontáslevételre használt (de desfăcut) ráolvasóban szintén az angyalok, a szentek, a pátriarkák és apostolok kilencvenkilences csoportjai „veszik le a tételményt" a megrontott betegről. A rontás a forgószélben járó gonoszok, ugyancsak kilencvenkilences tagoltságú, csoportjaitól származik: „... S én láttam kilencvenkilenc ördögöt az

[705] Marian 1893, 150: „Şi eŭ iarăşi oĭŭ stá / Maĭcii Domnuluĭ m'oĭŭ rugá / Şi Maĭca Domnuluĭ v'a mânà / Pre sfinţiĭ archangelĭ / Mihailŭ / Şi Gavrilŭ / Cu 99 de cete de îngerĭ / Bunĭ, blândĭ şĭ vrednicĭ, / Şi puternicĭ, / Voĭoşĭ, / Frumoşĭ / Şi miloşĭ, / Cu apa Iordanuluĭ / Spĕlaţĭ / Şi cu botezulŭ Domnuluĭ / Botezaţĭ, / Cu mirulŭ miruiţĭ, / Cu pecetea pecetluiţĭ, / In numele Domnuluĭ // Numiţĭ..." (*Intórcerea ursiteĭ*, urszita megtérítése).

ő ördögasszonyaikkal, / Kilencvenkilenc főördögöt az ő szélütés-asszonyaikkal...".[706] Az angyalok itt is, mint a csügési szövegben, lovakon érkeznek:

... Isten anyja küldött nekem, / Kilencvenkilenc angyalt,
Virágos lovakkal, / Repdeső szárnyakkal.
Kilencvenkilenc mindenható szentet,
Kilencvenkilenc szent pátriárkát,
Kilencvenkilenc szent apostolt,
Az irgalmasság kilencvenkilenc szent erejét,
A könnyed angyalokkal,
Isten anyja őket mind elküldte nekem,
És sorban mindegyik, amint rendelve volt,
Az egyik levette a téteményt,
A másik elküldte a rontást, / Egy újabb kitépte a sóhajt,
A testemből, / A lábam elől, / Énelőlem,
Az utamból, / Az asztalomtól, / A házamból,
Házamnak sarkaiból, / Az ajtóm küszöbéről,
Az udvarom közepéről, / Kertem szegleteiből,
Az út kereszteződéseiből, / Az ösvényről, amelyen járok...[707]

A Krassó-Szörény vármegyei Ruszkabányáról való, gonosz lelkek (muroni) elleni szövegben maga a Szűzanya indul kutyáival a gonoszok – kétnemű párokból álló – serege ellen:

... Megindula pedig Szűzanya Mária, / Kilenc agárral,
Kilenc kutyával, / Vénnel, / Kilenc kutyakölyökkel,

[706] Păsculescu 1910, 138: „Ş'am văzut nouăzeci şi nouă de idoli cu idoloacele lor, / Nouăzeci şi nouă tartori cu cataroaicele lor...".

[707] Păsculescu 1910, 139: „...Maica Domnului mi-a trimis, / Nouăzeci şi nouă de îngeri, / Cu caii de flori, / Cu aripile 'n sbor. / Nouăzeci şi nouă de sfinţi artitori, / Nouăzeci şi nouă de sfinţi patriarhi, / Nouăzeci şi nouă de sfinţi apostoli, / Nouăzeci şi nouă de sfinte eleurome, / Cu inderile suave. / Maica Domnului pe toţi mi-i trimisă, / Şi fiecare la rândul lor cum erà aşezată, / Care a scos datul, / Care a scos strigatul, / Care a scos oftatul, / Din corpul meu, / Din calea mea, / Din faţa mea, / Din drumul meu, / Din masa mea, / Din casa mea, / Din colţurile casei mele, / Din pragurile uşii, / Din mijlocul ogrăzii, / Din colţurile grădinii, / Din răspântiile drumului, / De pe calea care merg eu..." (*de desfăcut*, rontás visszacsinálására). A minden bizonnyal görög eredetű szóösszetételből (*eleosz* 'irgalom, szánakozás' + *rhóma* '[testi] erő') származó *eleurome* kifejezés fordításában V. Bogrea szófejtését (*eleou rhómai* 'a könyörületesség erői') követtem (Bogrea 1921, 262). A *cu inderile suave* eredetileg, amint arra egyes, halottakért mondott (énekelt) ortodox magasztaló imádságok (Acatist pentru cei adormiţi) megfelelő sorai (így például: „... camarile îngerile şi sfinţilor" ~ „az angyalok és szentek karai") is utalnak, *cu îngerile suave* ('a kecses/bájos/légies angyalokkal') lehetett, így is fordítottam.

A gonoszra és a gonosz asszonyra, / Az ördögre és ördögasszonyra,
A sárkányra és a sárkányasszonyra, / Az erdei emberre és asszonyra,
A rengetegbeli emberre és asszonyra, / Az oroszlánra és oroszlánleányra,
A tisztátalanra és az istentelen asszonyra, / A megszállottságra, / A görccsel,
Minden igizetre, / Minden megtevésre...[708]

Egy ugyancsak bánsági, Zsuppán feljegyzett szemverés elleni szövegben – a román ráolvasások egyik típusának jellemző szüzséje szerint – az úton, ösvényen elinduló ember megtalálkozik a boszorkányokkal, akik a vérét megisszák, a lelkét megeszik. A szerencsétlen megrontott segítségére a Legtisztább Szűz (Maică Preacurată) siet:

Akkor a Legtisztább Szűz / Felszerszámozta az ezüst lovat,
Bejárta az egész világot, / A korbáccsal korbácsolva,
A gonoszokat,[709] / A boszorkányokat / Kergette.
Elérte őket, / A fejét szablyával levágta
A gonoszoknak és a gonosz asszonyoknak,
A boszorkányoknak és boszorkány asszonyoknak,
És XY szívét / Tőlük visszavette...[710]

Az idézett szövegek, különösen az első kettő, amelyben „az angyalok 99 serege", illetve a „az irgalmasság kilencvenkilenc szent ereje" (angyalok, szentek, pátriarkák, apostolok) szerepelnek, a magyarcsügési ráolvasóval – e tekintetben – szoros rokonságot mutatnak. Hasonlóakat a csügési szöveg említett derivátumain kívül a magyar ráolvasások között hiába keresünk,[711] ami minden bizonnyal azt jelenti, ráolvasónk – úgy vélem, leginkább

[708] Hodoş 1912, 12: „...Iar plecă Sfânta Maică Mărie / Cu 9 ogari, / Cu 9 câni / D'ăi bătrâni, / Cu 9 căţălandri, / După muroniul cu muroanea, / După dracul cu drăcoanea, / După zmăul cu zmăoanea, / După păduroniul cu păduroanea, / După codroniul cu codroanea, / După leue cu leoanea, / După spurcatul cu spurcoanea, / După apucatul / Cu izdatul, / După a toate deochiturile, / După toate pociturile..." (*de muronii*, gonoszoktól).

[709] A *muroni* kifejezés egy másik, *A nagy gonoszokról* (De muronii hăi mari) elnevezésű ráolvasóban is szerepel. A *muroni*, amint az egy *kelésre* használt (de bubă) ráolvasóhoz fűzött jegyzetből kiderül, a *gonosz lelkek* (duhurile rele) közé tartoznak (Hodoş 1912, 45, 49).

[710] Hodoş 1912, 12: „Atunci Maica Precistă / Incingeà cal de argint, / Plecà peste tot pământul, / Cu sbiciul sbiciuind, / După muroni, / După strigoni / Alergând. / Ea îi ajungeà, / Capul cu sabia tăea / La muroni şi muroane, / La strigoi şi strigoane, / Şi inima lui N. / Dela iei scoltà..." (*de deochi*, szemverésre).

[711] Pócs (szerk.) 2014, I. 915. Az angyali seregek gonoszűzésben való részvételére utal ugyanakkor a szemverés elleni ráolvasókban előjövő *ezer angyal* alakja, amely – mint a rontó szemek számának ezerszeresét kitevő, őrző, gyógyító és vígasztaló mennyei regiment – a *Szentlélek ereje, Szentlélek ezer angyala* kifejezésekkel, valamint az imádságainkban szereplő, hasonló létszámú égi seregekkel is szoros kapcsolatban áll (Takács Gy. 2015b, 201–202; 2015a, 152–153).

a 18. században, de mindenképpen a 19. század közepe előtt – román, ortodox közegben keletkezett, és elsősorban görögkatolikus milliőben élt tovább.

Az angyalok és boszorkányok közötti kozmikus csata motívuma, bár – amint Pócs Éva írja – „némileg hasonló csatajelenet tündérek és boszorkányok közt is ismert Közép-Európából",[712] valószínűleg „messzire elvezet az európai ráolvasások szokásos közegéből", hiszen „eredete feltehetően a bizánci apokrif irodalomhoz lesz valahogyan köthető; messzi múltba vezető előtörténetében a balkáni bogumilizmus által közvetített dualisztikus nézeteken keresztül talán még a Qumrán *Háborus tekercsében* (1QM) ábrázolt kozmikus csata is felsejlik, a Mihály arkangyal támogatta Világosság fiai és a Sátán serege között".[713] Amint látni fogjuk, kézenfekvőnek tűnik az is, hogy a *kilences*, illetve a belőle fakadó *kilencvenkilences* tagoltság a *kilenc angyali rend* képzetének hozadéka a néphitben. {II.9/Megj.}

Magam is úgy vélem, a magyar ráolvasók között egyedi előfordulású szöveg gyökereit valahol az ortodox, majd görögkatolikus románság hagyományvilágában, elsősorban a régi népkönyvekben, kéziratosokban kell tovább keresni. Erre utal az is, hogy a ráolvasókbeli szentek „arany lajtoriákon" alászálló, a gonosz boszorkányokra rárontó seregében szereplő biblikus és legendai alakok közül a csángóság hitvilágának székelyes eredetű rétegében elsősorban *Szent Györgynek* és *Keresztelő Szent Jánosnak* van jelentékenyebb szerepe. Az ortodoxiában hatalmas kultusszal rendelkező *Szent Mihály*, de főként *Szent Illés* kiváló tisztelete inkább a románságra (értvén ezalatt most a gyimesi és hárompataki görögkatolikusokat is) jellemző. Ugyanerre utalhat a szöveg *hosszú, epikus elemekkel tűzdelt* volta, amely sokkal inkább jellemzi a románság, illetve általában a keleti egyházhoz kötődő népek ráolvasásait.[714] Illik ugyanakkor legalább megemlíteni azt a tényt, hogy az angyali seregek tőlünk keletebbre – nem keresztény kultúrkörben – is párhuzammal bírnak.[715]

A gonoszok felfegyverzett serege szerepel egy fekete tintával írott, 19. század eleji román kéziratoson is. A vegyes népi feljegyzések között öt ráolvasó szerepel, ezek egyike a töredékes *Descântec de aru[...]* feliratot viseli. A szöveget, amely mellett egy *fapt* (csinálmány) és egy *ursită* (rontás) elleni ráolvasás is található a kéziratban,[716] minden

[712] Pócs 2005, 299–303.

[713] Pócs (szerk.) 2014, I. 915. A qumráni ún. *Háborús tekercsre (A Háború Szabályzata)* lásd: Amuszin 1986, 95–97, 302 (további irodalommal); Davidson 1992, 212–234; Fröhlich 2000, 166–188; Tamási 2011, 98–99.

[714] Takács Gy. 2001, 509.

[715] Ide sorolhatók a rokon török népek, így például a kirgizek védőszellem-seregei, amelyeket a sámánok *légy* (čïmïn) alakjában képzelnek el, de akik mind emberi, mind állati formát képesek felölteni, fegyveres seregek képében is megjelenhetnek, mint lovasság vagy gyalogság, hogy így küzdjenek meg a gonosz szellemekkel (Molnár Á. 2003, 75).

[716] Timotin 2010, 343 [XCVI], 363 [CXVI].

bizonnyal *aruncatură* (hajítással, öntéssel való rontás) elhárítására használták.[717] Az említett ráolvasóban, a román deszkentálások egyik típusának szokott szüzséje szerint, egy ember elindult „az úton, ösvényen" („pe cale, pe cărare"), és annak közepére érvén megtalálkozott „az oroszlánnal és az oroszlánasszonnyal, a sárkánnyal és a sárkányasszonnyal, a szemveréssel és az igézőasszonnyal, a szánkával és a szánkaasszonnyal", akik „kilenc nyílvesszővel, kilenc bárddal, kilenc késsel, kilenc fúróval, kilenc vésővel, kilenc szablyával" jöttek, és „a nyilakkal nyilallták, a bárdokkal hasogatták, a késekkel szaggatták, a fúrókkal átjárták, a vésőkkel vájkálták, a szablyákkal vagdalták" őt. A jajveszékelő beteget az *aranylétrán* alászálló Szűzanya (Maica Domnului) vigasztalja és vezérli gyógyulásra.[718]

Amint a jó tündérek (istennők), úgy a gonoszok is *kilencvenkilencen* vannak,[719] ami a fentebbi – asztrális és teológiai alapokon is nyugvó – *kilenc* tovább már nem fokozható teljességét jelenti, úgy, ahogyan másutt a *hét*, illetve a *hetvenhét*.[720] Egy a Nagyszeben melletti Orlátról származó, tündérek elleni kéziratos ráolvasóban a gonoszok kilencvenkilenc főből álló csapata, „kilencvenkilenc fermekás, / kilencvenkilenc varázsló, / kilencvenkilenc hatalmasság / és kilencvenkilenc boszorkány" („99 de fermecătoare, / 99 de vrăjitoare, / 99 de puternice, / şi 99 de strigoi") támad az útján elinduló *nagy emberre* (om mare), elragadják minden erejét, csontjaiból a velőt kiszívják, szívét-lelkét elsorvasztják.[721] Egy avasi román szövegben a rontók kilencvenkilences csoportjaival, „kilencvenkilenc szúrós szeművel, / Kilencvenkilenc rontóval, / Kilencvenkilenc igézővel", találkozik a legelni induló tehén; de a partiumi Kótligeten gyűjtött, boszorkányok elleni ráolvasóban is a rontó erők hasonló számú seregeivel („kilencvenkilenc kis boszorkával / Kilencvenkilenc boszorkánnyal, / Kilencvenkilenc igézővel, / Kilencvenkilenc rossztevővel, / Kilencvenkilenc élezett késsel...") találkozik „ama nagy híd"-nál (al podu cel mare), az úton-ösvényen elinduló ember.[722] A gonoszok hasonló, kilenc-

[717] Ştrempel 1978–1992, IV. 155 [BAR 4917, F. 1–5^{v}] A ráolvasók ott megadott sorrendje: *de brîncă* (orbáncra), *de fapt* (rontásra), *de deochi* (szemverésre), *de orbalţ* (orbáncra), *de ursită* (urszitára). A szövegek közül a harmadik (F. 3^{r-v}: *de deochi*, szemverésre) az itt említett. Pontos feliratát lásd: Timotin 2010, 344 [XCVII]. A cím helyes értelmezését lásd továbbá: Ciuchindel 1990, 110–112 (*Descântec de aruncat*, Ráolvasás hajítással való rontásra).

[718] Timotin 2010, 344 [XCVII]: „Purces-au cutare pe cale, pe cărare, când fu la mijloc de cale tălnitu-l-au leul cu leoai<e>, zmăul cu zmăoai<e>, didiochiul cu didiochitoare, samca cu sămcoaie, cu 9 săgeţ, cu noaî bărz, cu 9 cuţâte, cu 9 sfredele, cu 9 dălţ, cu 9 sabii, cu săgeţâle săgetatu-lu-au, cu bărzâle bărduitu-l-a, cu cuţâtele giunghetu-l-au, cu sfredele sfredelitu-l-au, cu dălţâle dăltuitu-l-au, cu sabie tăietu-l-au...". A „cu cuţâtele giunghetu-l-au" („a késekkel szaggatták") szövegrész kapcsán megemlítendő, hogy a román ráolvasókban maga a *cuţita, încuţita* kifejezés is a nyilallásra vonatkozik (Rosetti, A. 1975, 54).

[719] Marienescu 1891, 2.

[720] Bibó 1989, 16, 21, 78.

[721] Gorovei 1931, 333 (de iele).

[722] Muşlea 1932, 201 [CCLIX]: „... cu nouădzăci şi nouă de săgetători, / Nouădzăci şi nouă de stricători, / Nouădzăci şi nouă de deochitori..." (*de lapte*, tejhaszonért való); Izv XVII/7–8, 283:

venkilences csoportjai (kilencvenkilenc démon és démonasszony, ördög és ördögasszony, gonosz óra, szánka, kis boszorka, boszorkány) a moldvai román ráolvasókban is előjönnek.[723]

A magyarcsügési ráolvasó hátterében jómagam – a fentebb felsorolt érvek figyelembevételével – elsősorban egy, a román ráolvasókincsben fennmaradt, közvetlenül bizonyára kéziratos, esetleg igen régi (19. század eleji) ponyvai eredetű, távolabbról balkáni (újgörög), eredetileg talán bizánci gyökerű szövegtípust vélek meghúzódni. Erre utalnak a csügési szöveg végén olvasható, mágikus – rontást feloldó – céllal mondott párhuzamos kívánságok is. Az „ugy el olvadjanak / a hogy elolvad a / viasz a melegtől", az „ugy el oszojanak mint / a gyertya füst" és az „ugy / meg ne találkozanak / többet soha örökig / minta hogy meg nem / találkozik hegy hegyel" fordulatok éppúgy, mint az „ugy meg ne // Egyezenek a hogy nem / egyezik a tűz a vízel" és az „ugy meg aludjanak a hogy / meg aluszik a tüz a / viznek erejétől", illetve az „ugy meg semisüjenek / a mint a hogy a szél a / port elviszi az utakrol" formulák ugyanis inkább a románság ráolvasó gyakorlatát jellemzik. „... ugy meg ne találkozzanak / többet soha örökig / minta hogy meg nem / találkozik hegy hegyel" – olvashatjuk egy 1913-ban közölt román ráolvasásban is.[724]

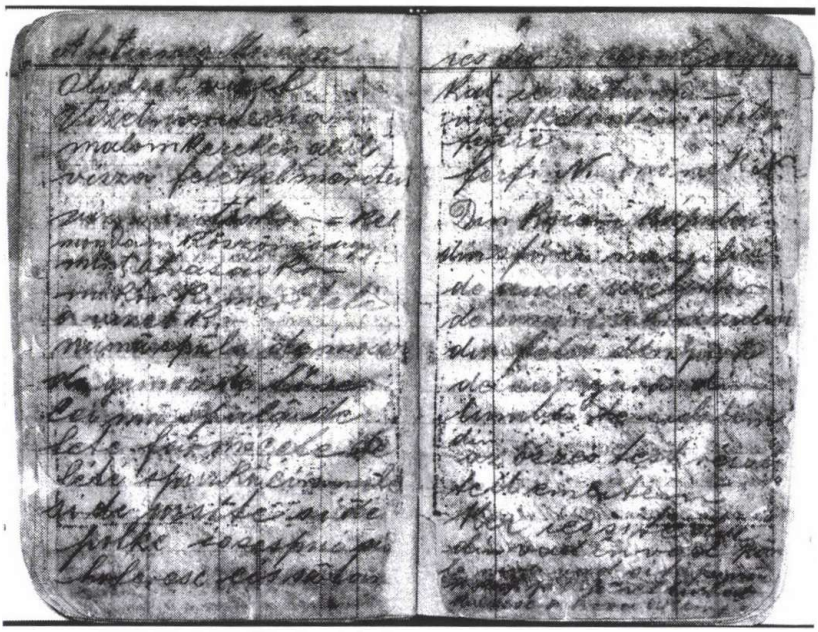
„... cu 99 dă muroi, / Cu 99 dă strâgoi, / Cu 99 dă deochitoare, / Cu 99 dă pocitoare, / Şi cu 99 dă cuţâte ascuţâte..." (*de strâgă*, boszorkányoktól).

[723] Ciubotaru 2009, 309, 461. o. 99, 350. sz (*de ceas rău*; rossz órától, epilepsziától; *de samcă*, szánkától).

[724] Filimon 1913, 101.

II.8
A beteg meg Mosása

22v 23r

[22v] A beteg meg Mosása / Olvasot vizel
Vízet meríteni a / malom kereken alul
visza felé kel meríteni / víz merítéskor = kel[l]
mondani köszönés ugy / mint olvasáskor
mikor kimerítete / a vizet k.
numă spăla de moroi / de gunoi de tine
cei mă spală de / tete farmicele de
tété spurkăcinumile / si de ursite si de
potke iosespui sis[e] / hoteresc eis sătan[ă]
[23r] ies duc ne curat si spur / kat. ies satánă –
vizet kel önteni a beteg / fejére
férfi N. nőnek N. / Din krieri kápului
din sfőröci nasului / de auzu uretyilor
de umeri abrázului / din felci din gură
de sup gură din / limbă de sub lim[bă]
din... / az öszes test részle

teit emliteni / kel ies si te duc
din vad în vad pân[a] / la noue vad si te...
[...] küld[h]ese a hova akarja[725]

[A beteg megmosása / olvasott vízzel.
Vizet meríteni a / malomkeréken alul.
Visszafelé kell meríteni, / vízmerítéskor kell
mondani köszöntést, úgy, / mint olvasáskor.
Mikor kimerítette / a vizet [azt] k[ell mondani]:
Ne a sártól / a mocsoktól a szennytől mossál meg,
hanem / minden boszorkányságtól,
minden tisztátalanságtól / és az urszitáktól és a
bajt hozó rontástól, azt mondom és / úgy határozok: Távozz, Sátán!
[23r] Jöjj ki, tisztátalan és mocskos / lélek, távozz, Sátán! –
Vizet kell önteni a beteg / fejére
férfi N. nőnek N. / Az agyvelejéből,
az orra hegyéből, / a fülek hallásából,
a pofacsontjából, / az állkapcsából, a szájából
a szája alól, a / nyelvéből, a nyelve alól,
a ... / az összes testré-
szeit említeni / kell. Gyere ki, és menj
gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig, és...
[...] küldése [küldhesse] a hova akarja]

MEGJEGYZÉSEK
{II.8}

A szövegünkben szereplő *olvasot viz* ('olvasott víz') román nyelvű megfelelőjét (*apă descântată* '[ráolvasással] megbűvölt víz') a gyimesbükki Rakottyáson is hallottam.[726]

[725] Ráolvasónk szövege, a román szövegrészek irodalmi átírásával: A beteg meg Mosása / Olvasot vizel / Vízet meríteni a / malom kereken alul / visza felé kel meríteni / víz merítéskor kell / mondani köszönés ugy / mint olvasáskor / mikor kimerítete / a vizet [azt] k.[ell mondani] / nu mă spăla de noroi / de gunoi de tine / ci mă spală de / toate farmecele de / toate spurcăciunile / şi de ursite şi de / potcă eu să spui şi să / hotărăsc ieşi satană / ieşi duh necurat şi spur / cat, ieşi satană – / vizet kel önteni a beteg / fejére / férfi N. nőnek N. / din creierii capului / din sfârci nasului / din auzul urechilor / din umerii obrazului / din fălci din gură / din sub gură din / limbă din sub limbă / din... / az öszes test részle / teit emliteni / kell. / ieşi şi te duci / din vad în vad până / la al nouălea vad şi te ... / [...] / küld[h]ese a hova akarja.

[726] Takács Gy. 2015b, 349.

A románság között széltében használatos kifejezés[727] szó szerint *megbűvölt, megigézett vizet* jelent, amin természetesen a ráolvasott igék ereje által a gyógyítás érdekében átváltoztatott vizet kell értenünk. A beteget ugyanitt gyakran *kezdetlen vízzel (apă neîncepută)* mossák meg.[728] Az *apă neîncepută*-t szótlanul, éjszaka hozzák a forrásról, patakról, csorgóról, malomárokból, s abból a ráolvasás előtt senki nem iszik.[729] Fentebb már láthattuk, hogy a „kezdetlen víz" használata a 18–19. század román kéziratos ráolvasóit is jellemzi,[730] gyakori használatban van a gyimesi, hárompataki csángók között, esetenként a csíki székelyek körében is. Ugyanott írtam a ráolvasás mágikus cselekvéssora révén keletkezett víz elnevezéseiről. {II.3/Megj.}

„Vízet meríteni a / malom kereken alul / visza felé kel meríteni" – olvashatjuk a ráolvasó használatára vonatkozóan fenti szövegünk második és harmadik sorában. {II.8, 22^{v}} A malomkerék által átfordított vizet már boszorkánypereink szerint is használták a mágikus praktikákhoz.[731] Amint Moldován Gergely írja, a „malom alatt, a kerekek által megtört víz habjaiban", ha a közelben malom nincs, úgy „más folyó víz habjaiban" való háromszori megmosást, s közben „a megfelelő igék" elmondását tartja tisztító, gonoszűző hatásúnak a román néphit is egyes rontások, így például az *öntés* (rom. *fapt*) esetében, ugyanis a „fődolog a hab s az ige, e kettőben van a gyógyerő". A járni nem tudó beteget a fenti módon merített, *kezdetlen vízzel* mossák meg.[732] A malomkerékről kell *visszafelé* vagy *szótlanul* kilenc cseppet meríteni, s azzal a beteget – románul mondott – ráolvasó kíséretében lemosni a borsavölgyiek archaikus népi medicinája szerint is.[733]

A malomkerékhez a *megfordulás* és *megfordítás*, az ellenkező irányba – a betegségből a gyógyulás felé – való haladás képzete kapcsolódik egyes román ráolvasásokban, így

[727] Gorovei 1931, 99–102.

[728] Moldován 1888, 83–84.

[729] Pamfile 1911, 29; Ciauşanu – Fira – Popescu 1928, 133; Gorovei 1931, 96–99; Papahagi 1979, 59; Candrea 1999, 380–381.

[730] Timotin 2010, 278–280, 282–283, 291, 314–316, 319, 361–362, 369 [XXXVII–XXXIX, XLI–XLII, L, LXXII–LXXIV, LXXVII, CXIV–CXV, CXXII].

[731] Egy 1742-ben lefolytatott nagybányai per egyik tanúja éppen ezért gyanakszik a vádlott boszorkányságára: „Hogy boszorkány volna, nyilván nem tudom, mindazonáltal tavally esztendőben hozzám jövén, az malomban kért tőlem egy rücsővel kerék hánt vizből, avagy abban az vizből, melly az kerekről lefolly" (Balogh B. 2003, 284). Az említett ügy vizsgálatában in expressis verbis megfogalmazódik a „kerék hánt víz"-re irányuló kérdés (Balogh B. 2003, 285). Egy 1736-os, bonyhádi tanúkihallgatás jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy a boszorkánysággal vádolt asszony a malomhoz „hozot valami két darab ruhácskát a midőn a malom meg eredne azon Ruhácskákat a folyora ereszteni, és a víz a malom kerékre vinni, aszonnan a Hideg a Tolvait ki lölni" (Schram 1970, II. 475), egy 1653-as inquisitio jegyzőkönyve szerint pedig a malomkerékbe fúrt lyukba rejtett ingdarabkákkal, madzagokkal rontja meg haragosát a boszorkánysággal vádolt csordás (Schram 1970, II. 723).

[732] Moldován 1888, 82, 83–84.

[733] Vajkai 1943, 140.

egy igézet elleni szövegben is.[734] Ugyancsak a betegség megtérésére utal egy *torokfájás*tól való (rom. *de gîlci*) ráolvasó.[735] A *hab*, így a tenger habjának (rom. *spumă de mare*) képzete a románság – általánosan, a legkülönbözőbb betegségekre használt – ráolvasásaiban az elmúlás, a betegség megszűnésének képzetéhez kötődik: a betegség úgy szűnjön meg, vesszen el, ahogyan a tenger habja, vagy mint a harmat a napon, a virágon, a köpés az ösvényen, a talpak alatt, illetve mint a mái szent nap.[736] A tenger habjának eltűnése, elmúlása jellemző eleme néhány kígyómarásra használatos hárompataki ráolvasónak.[737] A hab képzete előjön a vidék magyar ráolvasásaiban is. „Ó én titlak tüktöket, / hogy úgy eloszoljék, / ahogy a hob eloszlik" – űzi el a gonosz Szent Antal tüzét egy pusztinai szöveg,[738] de hasonlóan fogalmaz egy ugyancsak pusztinai, pokolszökés gyógyítására használatos olvasás.[739] Egy 1901-ben közölt székelyföldi ráolvasóban „hobbal, hobhólyaggal, / hetvenhét eredetekkel" tör az ember romlására a Szent Antal tüze.[740]

A malomkerékről visszafelé lecsorduló víz a csángók oldó-kötő mesterkedéseiben is kiemelkedő jelentőségű. A vadász puskáját a malomkerékről hátrafelé csepegő vízzel teszi csudálatos erejűvé egy gyimesi tudós molnár, de ugyancsak a malomkerékről alá-hulló vízből meríttet a tudományos asszony, hogy a szerelmi varázslattal megrontott férfit orvosolni tudja.[741] Egy alcsíki történetben szereplő „csángóné" a malomkeréken alul, bal kézzel, visszafelé merített vízzel veszi el a molnár tehene tejének zsírját.[742] A fo-

[734] Gorovei 1931, 308: „Cum se răsparge / apa din gura de canal / prin roatele de moară / aşà să se răspargă / şi boala pruncului" („Amint visszafordul / a víz a csatorna szájából / a malomkerék által, / úgy térjen meg a / gyermekecske betegsége is").

[735] Candrea 1999, 147: „Şi du te la moară / Şi bea apă din moară / Şi crăpi ca o cioară" („S menj el a malomhoz, / Onnan igyál vizet, / S hasadj meg, mint a fene").

[736] Vö. például Marian 1877–1878, Tom. I. Nr. 23: 268; 1886, 12, 33, 41, 52, 104, 127, 165, 196, 206, 216; 1893, 165–166; Moldován 1888, 101, 107; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 296, 460, 507; Pamfile 1910, 45; 1911, 20, 28, 43; Filimon 1913, 288, 290, 348–349, 351; Papahagi 1925, 125; Georgescu-Tistu 1928, 76 [CCXIV]; Gorovei 1931, 217, 231, 237, 240, 248, 297, 300, 301, 303, 349; Muşlea 1932, 198 [CCLII]; Lükő 1961, 117; Bîrlea I. 1968, II. 365, 376, 386, 391, 394, 395; Coatu 1998, 156, 184–185, 269; Takács Gy. 2001, 475–477.

[737] Takács Gy. 2001, 475, 477, 480.

[738] Diószegi V. 1960, 109.

[739] Diószegi V. 1960, 100: „Pokolszökésnek megharsant, / megcsattant a töve, / úgy eloszoljék, / mint a hob hogy eloszlik"; vö. Bosnyák 1973, 294.

[740] Vikár 1901, 394.

[741] Salamon Anikó 1987, 111, 125.

[742] „Azt mondta, hogy balog, malom alól kell neki vizet meritsen, met megeredt a mejje a leánnyának. Kicsi babája vót. S aszmondták, balog... Na – aszmondja édesanyám – rendbe van! Itt a tej elmenyen. A tehennek a teje. [...] Hát biza a tehen csak bőgött s tejet nem adott! [...] Ugyhogy ez velem megtörtént. Aszmondta apámnak, hogy: – Balog, malom alól kell vizet meritsek. S igy lefelé meritette. S elvitte. A zsir nem jött vissza soha" (78 éves nő, Csíkbánkfalva-Martonyos, 2005. május 13).

lyóvízből való visszafelé merítés a rontásoknál gyakorinak mondható.[743] A „víz merítéskor = kel[l] / mondani köszönés ugy / mint olvasáskor" résznél a lejegyző Gábor János minden bizonnyal a II.6 szöveg elején szereplő, a folyóvíz köszöntésére szolgáló formulára („Bună dimineaţa / apă mergătoare folositoare / spălătoare şi de sănăta- / te dătătoare...") gondolt. Amint láthattuk, jellemzően ezek a formulák is az „oldásra-kötésre" irányuló varázscselekedetek tartozékai voltak.

A ráolvasót papírra vető Gábor János a „de sup gură din / limbă de sub lim[bă] / din..." rész után befejezte a beteg porcikáit gonoszűző céllal (a hasonló román deszkentálások szövegeinek tükrében még alighanem ugyancsak hosszasan) felsoroló szövegrészt és a további, román nyelven mondandó, aprólékos anatómiai lista helyett „az öszes test részle / teit emliteni / kell" mondatot szúrta be, magyarul, a kéziratosba. Talán éppen nem volt több ideje, de az is lehet, hogy egyszerűen elunta a hosszú, taxatív felsorolást.[744] Nem lehet tudni, vajon ez az apró momentum tükrözi-e a ráolvasókhoz fűződő viszonyát. Mégsem hitt volna bennük olyan mélységesen, ahogyan füzetei és a róla a faluközösség emlékezetében fennmaradt kép sugallják? Azt gondolhatjuk, ha nem írta le pontosan a szöveget, talán nem is hitt annyira annak megváltoztathatatlan voltában, mint a „régi öregek" többsége. Lehet, hogy kissé utilitarista módon viszonyult a szövegekhez, s magához a ráolvasáshoz is, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy az, akitől leírta, aligha ellenőrizte, mit írt, pontosan jegyezte-e le az átadott szöveget. Nem látott jól? Nem tudott olvasni? A korabeli alfabetizmusra vonatkozó, fentebb vázolt adatok tükrében ez utóbbi sem lenne nagy csoda. Igaz, néhány 18–19. századi román kéziratos ráolvasóban is található hasonló megoldás: a testrészek rövid felsorolása után

[743] „Édesapám magyarázta, hogy nagyapám... vadászember vót, s mentek fel Tarhavason. S szépecskén, ahogy mentek fel Tarhavason, egy vizen keresztül kellett menjenek, s há lássák, hogy egy ember egy nagy kandérval lefelé meriti a vizet. De nem a vizvel szembe, hanem lefelé. S aszmondja,hogy: – Csepp innet es, csepp túl es, csepp az én sétáromba es! Fermekáltak. Fermekált. Megüsmerte nagyapa. Aszmondta, hogy: – Te, nehogy elmondd valakinek ezt, me igy csinálok, s ugy csinálok! Ijesztgette. Aztá nagyapám csak elmondta, s tiszta csórén vótak. A másik egy olyan izén ment, amivel tilóltak. Tilón. Sikitón. Sikitón ment, s megüsmerték" (64 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 5).

[744] Hogy az említett testrész-listák a román ráolvasókban időnként milyen hosszúak lehetnek, jól példázza egy S. Golopenţia által citált, jó másfél oldalas felsorolás, amelyben – az agyvelőtől egészen a kézfej ízületeiig – valóban „minden testrész" felsoroltatik, vagy egy moldvai, ijedtségtől való (de speriat) szöveg, amely közel három tucatnyi testrészt sorol fel, amelyeket a „sup" ('alól') szócskával („Din cap, / Di su' cap...", azaz „A fejből, / A fej alól...") még meg is dupláz. Ez utóbbiban egy ponton maga a ráolvasó személy is – a „din... tot..." („az... egész...") rövidítéssel elvágva a továbbiakat – abbahagyja („nu mai dzâc", azaz „nem mondom tovább"), majd mégis folytatja a felsorolást (Golopenţia 2007, 98–99; Ciubotaru 2009, 473–474. o. 365. sz.).

ezek a szövegek a beteg „egész testéből", „minden porcikájából" űzik ki a betegségdémont.[745] Egy 1833-ban lejegyzett ráolvasás szerint „sorban a beteg testének egésze említendő".[746]

Az említett párhuzamok, azon túl, hogy erősítik ráolvasónk feltételezhető kapcsolatát a 17–19. századi görögkatolikus (ortodox) egyház kebelében használt áldásokkal, imákkal és deszkentálásokkal, arra utalhatnának tehát, Gábor János mégsem időszűkéből fakadó türelmetlenségében kurtította meg a testrészek felsorolásának szokott menetét. Igaz, a rövidítő bejegyzés előtt ott egy újabb, megkezdett felsorolás-rész („din..."), ami arra utal, az eredeti szövegben legalább még egy – de, úgy vélem, inkább több – emberi porcika kerülhetett említésre; ráadásul a ráolvasó gonoszűző zárórészében a „ies si te duc / din vad în vad pân[a] / la noue vad si te... / [...] küld[h]ese a hova akarja" („gyere ki, és menj / gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig, és... / [...] küld[h]ese a hova akarja") rész szerepel, amely ugyancsak a szokott, hosszabb felsorolások rövidítésére tett kísérlet lehet.

A gonosz által megszállott beteg testrészeinek az exorcizmus szövegeiben való felsorolása igen régi tradíció,[747] amely a keresztény Európa gyógyító gyakorlatában már

[745] Timotin 2010, 345 [XCVIII]: „Fugi, brâncă turbată, brâncă veninată, de nouă feluri [...] din păr, din cap, din ochi [...] şi din toate vinele trupului..." („Fuss el, dühödt orbánc, mérges orbánc, kilencféle [...] a hajból, a fejből, a szemből [...] a test minden ínjából" – *molitvă pentru brâncă*, ima orbáncra,18. sz. második fele); 357 [CX]: „Ieşi, beşică beşicată [...] tu ieşi din umerii obrazului, din faţa obrazului, din rădăcina măselelor, din crierii capului, din toate încheiturile omului" („Távozz, feldagadt hólyag [...] távozz a pofacsontból, az arcképből, a zápfogak gyökeréből, az agyvelőből, az embernek minden ízéből" – *descântec de beşica cea rea*, ráolvasás pokolvarra, 1825–1826); 358 [CXI]: „Ieşi, beşică beşicată [...] ieşi din umerii obrazului, din faţa obrazului, din rădăcina măselilor, din creierii capului, din toate încheiturile omului" („Távozz, felpüffedt hólyag [...] gyere ki a pofacsontból, az arcképből, a zápfogak tövéről, az agyvelőből, az embernek minden porcikájából" – *descântec pentru beşica cea rea*, ráolvasás pokolvarra, 19. század közepe); 369 [CXXII]: „Să iasă cuţitul din inima lui, din ficaţi<i> lui şi din tot trupul lui..." („Hogy távozzék a betegség a szívéből, a májából és az egész testéből" – *de cuţit din iele*, tüdőgyulladásra, 1833; vö. 368: CXXI). Az utolsó szövegben szereplő *cuţitul* ('a kés') voltaképpen a tüdő- vagy mellhártyagyulladás (rom. *junghiu*) jelképe (Candrea 1999, 237; Timotin 2010, 380).

[746] Timotin 2010, 368 [CXXI]: „şi de-a rând să să pomenească toate ale trupului bolnavului" (*de cuţit din iele*, tüdőgyulladásra, 1833).

[747] A testrészek gonoszűzésben használt felsorolása szerepel már az *Atharvavéda*ban (Kr. e. I. évezred) is: „A szemekből, az orrból, a fülekből és az állból... [...], a nyakból, a tarkóból, a szegycsontból, a hátgerincből, kiűzöm az enyészetet, amely a karban van, a te vállaidból, karjaidból. A zsigerekből és belekből, a szívből és a vastagbélből, a bordából, a májból... [...] az egész testből kiűzöm az enyészetet ezennel belőled" (Kuhn 1864, 67). Hasonlóképpen a legrégebbi ismert egyiptomi varázsszövegben, az ún. *Ebers-papiruszon* (Kr. e. 1500 k.): „Enyémek az igék, amelyeket a Mindenség Ura megalkotott, hogy elűzze az [...] ártalmakat, melyek e fejemben, e nyak(csigolyáimban), e vállaimban, e húsomban, e tagjaimban vannak..." (Kákosy 1978, 49). Mindkét forrásra hivatkozik, *Ráolvasások* című gyűjteményében, Pócs Éva, aki ezt követően így ír: „E formula alapja az a hit, miszerint minden testrészt fel kell sorolni, mert nem árulja el a démon, hogy hol van, vagyis meg kell nevezni a tartózkodási helyét ahhoz, hogy ki lehessen küldeni; a gyógyító

a kora középkortól viszonylagos folytonosságban hagyományozódik – mindmáig. A legrégibb kimutatható egyházi *exorcizmusformula*, amelyet a latin klérus körében a démonok által megszállottakra használtak, a *Missale gallicanum vetus*-ból (7–8. század) ismeretes.[748] A gonoszűző formulák használata tehát még az egyházszakadás (1054. július 16.) előtti, biblikus gyökerű,[749] közös szokása a nyugati és a keleti egyháznak. A klérus által használt gonoszűző formulák száma csakhamar jelentősen megnő, és a 10–13. század között ritkán hiányzik belőlük az az A. Franz által „anatómiai nómenklatúrá"-nak nevezett rész, amely – meglehetősen különböző terjedelmű felsorolásokban – az emberi test akkoriban ismeretes összes porcikáját előszámlálja, hogy az exorcista a gonosz démont kivétel nélkül mindegyikükből kiűzhesse.[750]

A megszállott testrészeinek olyan rövidebb listájától, amilyet az *[Exorcismus super eos], qui a demonio uexantur* (9. század), a *Benedictio... contra febres* (10. század) vagy az *Epistula contra frigores* (10–11. század) feliratú gonoszűző szövegek tartalmaznak, az olyan hosszú változatokig, amilyen a mainzi érsekségben fennmaradt *Orationes contra demoniacum* (10. század) elnevezésű gyűjteményben olvasható, az említett testrész-jegyzék igen sokféle – bár egymással időnként jól láthatóan genetikus kapcsolatban is álló – variánsban élt szerte Európában.[751] Példaként álljon itt egy, a 7–8. században lejegyzett rövidebb,[752] valamint egy 9. századi hosszabb változat.[753] Láthatjuk, az idézett

---

tagról tagra haladva küldi ki a testből a démont, többnyire az agytól, fejtől lábig haladva" (Pócs [szerk.] 2014, I. 522; vö. Pradel 1907, 99–100 [351–352]; Franz 1960, II. 580).

[748] Franz 1960, II. 579.

[749] A Jézus Krisztus által végzett ördögűzések (Mt 8,28–34; 9,32–35; 12,22–32; 17,14–21; Mk 1,21–28.39; 3,20–30; 5,1–20; 16,9; 9,14–29; Lk 4,31–37; 8,2. 26–39; 9,37–43; 11,14–23; 13,10–17; ApCsel 5,16) – illetve egyéb gyógyítások – Isten országának jelei (Mt 12,28). A Jézus tanítványainak adott küldetési parancsok hármas tevékenységi kört foglalnak magukban, ez megfelel Jézus nyilvános működésének: az örömhír hirdetése, a gonosz lelkek kiűzése és a betegek gyógyítása (Lk 4,16–19; Mt 10,1.8; Mk 6,7; 16,17–18; Lk 9,1–2; 10,17–19).

[750] Franz 1960, II. 579–580.

[751] Franz 1960, II. 602, 477–478, 484, 605–606.

[752] Franz 1960, II. 594–595: „Recede ergo a capite, a capillis, a lingua, a sublingua, a brachiis, a naribus, a pectore, ab oculis, a uenis, ab intestino maiore et minore" („Távozz tehát a fejből, a hajszálakból, a nyelvből, a nyelv alól, a karokból, az orrlyukakból, a mellkasból, a szemekből, a vénákból, a nagyobb és kisebb zsigerekből" – Missale Gallicanum vetus, 7–8. század).

[753] Franz 1960, II. 601–602: „Domine sancte, pater omnipotens, eterne deus, expelle diabolum ab homine isto: de capite, de capillis, de uertice, de fronte, de oculis, de auris, de naribus, de ore, de lingua, de sublingua, de gutture, de collo, de pectore, de corde, de corpore toto, de omnibus membris, de compaginibus suorum intus et foris, de ossibus, de uenis, de neruis, de sanguine, de sensu, de cogitationibus, de uerbis, de omnibus operibus suis, de iuuentute, de omni conuersatione eius hic et in futuro, ut operetur in eo uirtus Christi Iesu, filii dei altissimi, qui regnat in secula seculorum." („Szentséges Úr, mindenható Atya, örök Isten, űzd ki az ördögöt ebből az emberből: a fejéből, a hajszálaiból, a feje búbjából, az orcájából, a szemeiből, a füleiből, az orrlyukaiból, a szájából, a nyelvéből, a nyelve alól, a gégéjéből, a nyakából, a mellkasából, a szívéből, az egész testéből, minden tagjából, minden belső és külső alkotórészéből, a csontjaiból,

szövegrészben éppúgy szerepel „az egész testéből" („de corpore toto eius") kitétel – amelyet a kor más gonoszűző szövegei is említenek[754] –, ahogyan a másfél ezer esztendővel korábbi *Atharvavéda*ban, de ugyanígy fontosnak tartotta, ezer esztendővel a latin szöveg keletkezése után, Gábor János is bejegyezni kéziratos füzetébe a szokott felsorolás végén, illetve (részben) helyett, hogy a ráolvasóban a betegnek „az összes test részle / teit említeni / kell". {II.8} Egy 9. századi kéziratban szereplő változat a megszállott „mind a 362 tagjából" („ab omnibus CCCLXII membris") űzi ki a gonoszt, ennyi testrészt tartott ugyanis számon a korabeli orvostudomány.[755]

Az említett régi felfogás a 17–19. század román kéziratos anyagában éppúgy megnyilvánul,[756] mint a 16–17. századi, magyar történeti ráolvasókban.[757] A beteg testrészeinek gonoszűző szándékú felsorolása az említetteken kívül nyilván népköltészeti forrásokból eredően is, éppúgy szerepel a magyar,[758] mint a román ráolvasásokban,[759] és –

---

a verőereiből, az inaiból, a véréből, az érzéseiből, a gondolkodásából, a szavaiból, minden cselekedetéből, a fiatalságából, minden változásából most és a jövendőben, hogy őbenne Jézus Krisztus ereje működjön, a legfenségesebb Isten Fiáé, Aki uralkodik mindörökkön örökké" – *[Exorcismus super eos], qui a demonio uexantur*, ördögűzés, démontól gyötört személyre, 9. század).

[754] Franz 1960, II. 606: „de toto corpore eius" (*Orationes contra demoniacum*, imádságok ördögi megszállottság ellen, 10. század).

[755] Franz 1960, II. 592–593.

[756] Timotin 2010, 257 [XIX], 258 [XX], 259 [XXI], 260 [XXII], 314 [LXXII], 345 [XCVIII], 352 [CV], 353 [CVI], 357 [CX], 358 [CXI], 359 [CXII], 363 [CXVI], 369 [CXXII]. A ráolvasók esetenként a testrészeket megszálló gonoszokról tudósítanak (Timotin 2010, 364 [CXVII], 365 [CXVIII]).

[757] Ilyefalvi 2014, II. 98, 155, 304: C/5.18; D/1.1; H/1.3–4.

[758] Diószegi V. 1960, 76: „Ajálom boldogságos szép szűz Máriának / a hét fájdalmára s a tiszteletire, / hogy vegye ki ennek a szegény betegnek, / Katyinak az igézetet a szüviből, / májából, / fejibül, / veséjébül, / minden csontjaiból / s minden testibül" (igézésre); Kallós 1966, 151: „Vegye ki az Isten fájdalmát a csontjából a húsába, húsából a bőrire, s a bőriről vigye el a nagy magoss havasoknak a teteire, hol kakas szót nem hallnak s lovak nem nyeríteznek" (torokgyíkra); Takács Gy. 2015b, 385: „A boldogságos, szép Szüz Mária vigasztalja! / Vegye ki az agyából, / a fejiből, / a nyaka inaibol, / a csontjaibol, / a kezeiből, / lábaibol, / minden injából, / minden ereiből a jedséget! / S vigasztalja meg a Jézus!" (önöntés ijedtségre; vö. Pócs [szerk.] 2014, I. 540 [X.29]); Pócs (szerk.) 2014, I. 540 [X.30]: „Nem csinálom ezt saját magam erejéből, / hanem az Uram Jézus Krisztus segítségével / kihajtom ennek, aki meg van szentelve és keresztelve, Bözsinek, / fejéből, szívéből, lábából, / hetven ijedtséget, hetven nyovolyát, / hetven fenét, hetven nehézséget..." (ijedtségre, Dudás Juli gy. EA 1574, 2).

[759] Moldován 1897, 949: „Rossz kelevény! hirtelen kelevény, bajszerző kelevény, tüzes kelevény, orbánczos kelevény, kilenczvenkilencz-féle kelevény, bujj ki N. N.-ből, az agyvelejéből, arcza felületéből, szeméből, foginyéből, szemöldökéből, homlokából, orrából, orrlyukából, ajakából, fogából, zápfogából, nyakából, nyelvéből, füléből, csontjából, hajlásokból, ereiből, husából, velőjéből, hajából, körmeiből, menj a föld fenekére, a hol a kakas nem kukorikol, a fejsze nem vág, a nagy leány haját soha ki nem fonja, a lóláb nem jár..." (kelevény ellen); Lükő 1961, 122: „Gyere ki a fejebúbjából, / A pofacsontjából: / Gyere ki a csontból a húsba, / A húsból a bőrbe, / S a bőrből kivezetlek az erdőre, / S ott hagylak a mezőkön, / A szarvasok szarván..." (kelevény ellen; román eredeti: *de bubă*, vö. Gorovei 1931, 263).

a legkülönbözőbb betegségekre használatos ráolvasó szövegekben – megjelenik már a 19–20. század román folyóirataiban, periodikáiban, ponyváin is.[760] Egy 1908-ban, Brassóban kiadott román ponyván szereplő ráolvasó például az *éjjeli rémlátomás* (pocitură de noapte) gyötörte ember tagjait sorolja fel, hogy kiűzze belőlük a gonoszt.[761] Miután egy adott teret egy időben csak egyféle (jó, vagy gonosz) lélek tarthat az uralma alatt, a kiűzött gonoszok helyére az isteni erők szállnak.[762]

A kéziratos lap utolsó két és fél sorának egyes részeit sehogyan sem tudtam elolvasni, pedig elég sokat törtem rajta a fejem. Sem a számítógépes nagyítás, sem a kontraszt növelése nem vezetett megoldásra. A ráolvasó szöveg utolsó, egyértelműen kiolvasható

[760] Marian 1877–1878, Tom. I. Nr. 8: 94 (*de babiţĭ*, fejfájásra); Nr. 16: 184 (III. *de rĕul copiilor*, gyermekbetegségre); Nr. 23: 268 (VI. *de orbalţ*; VII. *de orbalţ*, orbáncra); Marian 1879, An. II. Nr. 5: 57–58 (II. *de césu reu*, III. *de césu reu*, epilepsziára); Nr. 9: 91 (*de samca*, szánkabetegségre); LumToţ I/8: 309 (*de junghiu*, nyilallásra, tüdő- vagy mellhártya-gyulladásra); I/13: 531 (*de năjit*, íny- vagy fülgyulladásra); I/14: 578–579 (*de deochiŭ*, szemverésre); Fam XXV/51: 603–604 (II. *de izdat*, bélgörcsre; III. *de diochi*, szemverésre); Şez I/4: 117 (*orbalţul*, orbáncra); X/1–2: 21–24 (III. *de najit*, íny- vagy fülgyulladásra; IV. *de roşaţa*, gyulladásra); X/3–4: 43 (*de rosurĭ [nevralgie]*, idegzsábától); X/7–8: 91–94 (*de întîmpinat*, csúzra, reumatizmusra; *de brîncă*, orbáncra; *de izdat*, bélgörcsre; *de buba*, kelevényre; *de soare sec*, vaknapra); Min IV/5: 49–50 (*descântecŭ de bubă*, ráolvasás kelevényre); IV/19: 189–190 (*descântecŭ de vermĭ*, ráolvasó férgekre); RevIlust I/9: 178 (*de aplecate*, gyomorrontásra; *de sóre*, napszúrásra); I/11: 213 (*de deochiu*, szemverésre); III/3–4: 37 (*de cel perit*, szifiliszre); DVR, 28–29, 55, 103, 110 (*descântec de junghiu*, ráolvasó tüdő- vagy mellhártya-gyulladásra; *descântec de brâncă*, ráolvasó orbáncra; *pocitură de noapte*, rémálomra; *rugăciune pentru năjit*, imádság íny- vagy fülgyulladásra); ComSat I/7–8: 108 (7. *de deochiu*, szemverésre); III/2–3: 24 (*de orbalţ*, orbáncra); III/5: 67–68 (*de sgaibă*, ekcémára); Costin 1928, 518 (*de soare sec*, vaknapra, napszúrásra); Muşlea 1932, 198 [CCLII]; ArhOlt XI/59–60: 97 (*de isdat*, bélgörcsre); Izv XVII/1: 30 (*de ceas răŭ*, epilepsziára); XVII/2: 67 (*de dor din „soare săc"*, „vaknapból" származó fejfájásra); XVIII/2: 72 (*de apucătură*, rángógörcsre); XVIII/4: 150 (*de orbalţ [brâncă]*, orbáncra); XVIII/5: 189–190 (*de „rujă"*, orbáncra, pellagrára). Megjegyzendő, hogy I. A. Candrea, a román népi gyógyászatról szóló összefoglaló munkájában a *cel pierit*, *pierit* (másként *şancăr*, magyarosan *sánkér*) néven ismert betegséget (betegségcsoportot) a *szifilisszel* azonosítja (Candrea 1999, 238, 336), ugyanúgy S. Golopenţia is (Golopenţia 2007, 108). A kifejezés moldvai jelentésrétegeire lásd Ciubotaru 2009, 139–141; a ráolvasókban előjövő kifejezésre Rosetti 1975, 123.

[761] DVR, 103: „Ieşi din creierii capului, / Din faţa obrazului, / Din auzul urechilor / Din vederile ochilor, / Din inimă / De sub inimă, / Din spate / De sub spate, / Din mâni şi din picioare / Din tălpile picoarelor. / Du-te şi te prăpădeşte, / Unde cocoşii negrii nu cântă, / Unde oameni nu umblă, / Unde vitele nu rage" („Távozz az agyvelejéből, / Az arcképéből, / A fülek hallásából, / A szemek látásából, / A szívből, / A szív alól, / A hátból, / A hát alól, / A kezekből és a lábakból, / A lábaknak talpaiból. / Eredj oda és ott tűnj el, / Ahol a fekete kakasok nem szólnak, / Ahol emberek nem járnak, / Hol a barmok nem bőgnek").

[762] Franz 1960, II. 555: „Vade, satana, de tabernaculo corporis mulieris huius et da in eo locum spiritui sancto" („Siess ki, Sátán, ezen asszony testének szentségházából, és adj helyet őbenne a Szentléleknek!" – vö. Pócs [szerk.] 2014, I. 522). Pócs (szerk.) 2014, I. 522: „... Boldogságos, szép Szűz Mária meglátta, / szálljon bé testjibe, szüvibe, / minden csontocskájába..." (Egyházaskozár, Pócs Éva gyűjtése).

román szavai („din vad în vad pân[a] / la noue vad si te...") után már csak egyes töredékeket látok értelmezhetőnek, így például a „si te..." („şi te..." ~ 'és te...') után talán a „fugi" ('fuss') felszólítás szerepel, tehát a rontásnak a ráolvasás hatására el kell futnia, inalnia, tűnnie valahová. Ez a képzet egyáltalán nem idegen a ráolvasók világától, a román szövegekben is lépten-nyomon előjön az igizetet, betegséget „megfutamító", eltiltó szövegrész.[763] Jelen esetben a „csinálmány"-nak, az urszitának a dolog természetéből fakadóan – hiszen a rontás *visszacsinálásáról* (rom. *desfacere*), *visszafordításáról* van szó – a rontást a betegre ráadó személy udvarára, házára, fejére kell visszafutnia. Talán erre utal a következő, utolsó előtti sor elején leginkább „p[e] kap"-ként („pe cap" ~ 'fejét', 'fejére') olvasható, illetve a később – e sor végén – szereplő, „cel vinovat"-ként ('az a bűnös'), illetve „cine-o dat"-ként ('aki adott'), közel azonos eséllyel kibogarászható szövegrészlet. {II.8, 23r}

Szövegünk párhuzamaiból nyilvánvaló, mindkét fordulat gyakori a hasonló ráolvasások megfelelő helyein. A rontást, urszitát ugyanis igen gyakran a „vétkes fejére", „a bűnös fejére" („Pe capulŭ celuĭ vinovatŭ")[764] küldik vissza, aki nem más, mint az a személy, aki a rontást rájuk adta.[765] Egy szerelmi rontás ellen használatos huszvárosi

[763] Példaként néhány gyimesi román szöveg: „Fugi deochi dintr-un ochi, / Să rămâie Eva curată, luminată, / Ca de Maica Preceasta lăsată" („Fuss ki, igézet, a szemből, / Hogy maradjon Éva tiszta, fénylő, / Amint a Legtisztább Szűzanya hagyta" – Gyimesbükk, Budáka-oldal, szemverésre); „Fugi, deochi, dintr-un ochi, / Că te-ajunge o vacă neagră, / Cu coarnele să te spargă, / Să te zvârle peste mare, / În pustie-n depărtare" („Fuss ki igézet a szemből, / Mert utólér egy fekete tehén, / Hogy a szarvaival felökleljen, / Hogy a tengeren túlra dobjon, / A puszta meszszeségbe..." – Bükkloka, szemverésre); „Fugi, delace! / Nu te face, / Nu te face, / Nu te coace..." („Fuss el, dalák! / Ne szüless meg, / Ne keletkezz, / Ne érjél meg..." – Gyimesbükk, Egresalja, dalákra); „Treci deochi din ochii (cutare), / Din creierii capului, / Din măduva ciolanului. / Ca să nu te apuce deochi de moarte." („Tűnj el, igézet, [ennek a] szeméből, / Az agyvelejéből, / A csontja velejéből. / Hogy ne érjen el a halálos igizet." – szemverésre, Gyimesbükk, Rakottyás); „Treci ploaie călătoare, / Că te-ajunge sfintul soare, / Cu un mai, / Cu un pai, / Cu sabia lui Mihai!" („Menj el, záporeső, / Mert utólér az áldott Nap, / Egy sulykolóval, / Egy szalmaszállal, / Mihály szablyájával! – Gyimesbükk, Bálványospataka, jégeső elejibe). (Takács Gy. 2015b, 347, 350, 506, 347–348; 2001, 354.) Ugyanígy más vidékek román szövegeiben is (ComSat V/1–2: 5–6).

[764] Marian 1893, 203, 215–216.

[765] Marian 1886, 290: „Şi vĕ duceţi asupra cui a dat" („S menjetek arra, aki ránk adott"); Gorovei 1931, 315: „Fapturile, daturile / să se facă lup turbat, / să se ducă din vad în vad / pe capul cui o făcut şi i-o dat..." („A csinálmányok, a rontások, / váljanak veszett farkassá, / menjenek révről a révre, / aki megcsinálta, továbbadta, annak fejére..." – vö. Lükő 1961, 119. A *farkas* – amint látni fogjuk – a *gonosz*, az ördög egyik szokott megnevezése a románság archaikus hitvilágában – Moldován 1897, 887); Păsculescu 1910, 128: „Să ieşi fapt, / Să ieşi dat.... [...] / Să se ducă / Din vad în vad, / Din sat în sat, / Pe capul cui ne-o făcut, / Şi cui ne-o dat..." („Távozz, rontás, / Tisztulj, adomány... [...] / Menjen / Révről a révre, / Faluról falura, / Aki megcsinált, átadott, / Annak fejére..."); Păsculescu 1910, 128: „Să se ducă / Din vad în vad, / Din sat în sat, / Pe capul cui mi-a făcut / Şi cui mi-a dat..." („Menjen / gázlóról gázlóra, / Faluról falura, / Annak a fejére, aki nekem csinálta / S aki nekem adta..."); Gorovei 1931, 295: „Am venit la apa lină

olvasás szerint a Legtisztább Szűzanya jobbjánál fogva megragadja, mind feljebb emeli a bűvölettől elgyötörtet, majd *aranysajtár*ból (cofă de aur) jó alaposan, tetőtől talpig lemossa és megtisztítja, hogy a rontás elmenjen „révről révre, / Faluról falura [...] / Gázlóról gázlóra", a rontó fejére.[766] A *gázlóról gázlóra* menetel – mint a világok közötti horizontális utazás jelképe – a közelmúlt moldvai ráolvasóiban is gyakorta szerepel. Egy hólyagos kelevény (beşică) ellen használt szucsávai szövegben éppúgy előjön ez a képzet,[767] mint a Bákó megyei Nagyszalancon rögzített, rontás visszacsinálására alkalmas ráolvasásban.[768] Egy öntés elleni deszkentálás a fényességes Holddal viteti gázlóról gázlóra, kertről kertre a rontást,[769] de ugyanúgy kéri a ragyogó, felséges Holdat a rontás

/ să mă spăl de dat, / de fapt, / de ură, / de pârâ, / să mă spăl de faptul cel mare, / să se ducă din vad în vad, / pe capul cui mi-a dat" („A szelíd vízhez jöttem / megmosni magam az adománytól, / a rontástól, / a gyűlölettől, / a rágalomtól, / megmosdódni a nagy csinálmánytól, / hogy menjen révről révre, / megrontóm fejére").

[766] Păsculescu 1910, 131–132: „...Maica Precista de mână dreaptă m'a luat, / Sus, mai sus, că m'a urcat [...] / Cofă de aur c'a luat, / Apă, din cap până 'n tălpi, că mi-a turnat, / Bine că m'a spălat, / Bine că m'a curăţat, / De dat, de fapt. / Şi să se ducă răul / Din vad în vad, / Din sat în sat / Pe capul cui mi-o făcut / Şi cui mi-o dat. [...] / Răul dela mine (cutare) să se ducă, / Din vad în vad, / Pe capul cui mi-a dat..." („ A Legtisztább Szűz a jobbomnál megragadott, / Hogy fel, egyre feljebb emeljen [...] / Aranysajtárt fogott, / Hogy vízzel, tetőtől talpig megöntsön, / Hogy jól megmosson, / Jól megtisztítson, / Az adománytól, a csinálmánytól. / S menjen a rossz / Révről révre, / Faluról falura, / Annak a fejére, aki nekem csinálta, / S aki nekem adta. [...] Menjen az én betegségem, / Gázlóról gázlóra, / Annak a fejére, aki rám adta...").

[767] Ciubotaru 2009. 288. o. 45. sz.: „... Ca un cir di mac, / În mari aruncat, / Din vad în vad, / Sî rămâi Ghiorghi, / Vasâli, luminat, / Ca la Maica Domnului lasat" („... Mint egy mákszem, / A tengerbe vetve, / Révről a révre, / És maradjon György, / Vaszi fénylő, / Ahogyan az Úr Anyja adta" – Mihoveni, Suceava).

[768] Ciubotaru 2009, 355–356. o. 181. sz.: „Fapt cu broascî cusutî la gurî, / Fapt cu cheli di şărpi, / Fapt cu zgurî / Di la cuptior părăsât, / Fapt cu mâl / Di la fântânî părăsâtî, / Fapt cu cremini, / Fapt cu marmurî, / Nouâzăşânouî di făpturi, / Nouâzăşânouî di daturi, / Nouâzăşânouî di călcături. / Vultur sur, / Sî ti faci lup turbat, / Sî umbli din vad în vad, / Să-l găsăşti pi ceai ginovat. / De-a ci din armeancî, / Di ţâgancî, / Di vadanî, / Di străini, / Di sorî, / Di cumnatî trimăs, / Şî-i găsî-o-n drum şăzând, / La masî mâncând, / In crâşmî bând, / S-o faci ciont pârlit, / Sî vadî lumea ce-o făcut! („Rontás bevarrott szájú békával, / Rontás kígyók bőrével, / Rontás elhagyott kemencéből / Való korommal, / Rontás elhagyott kútból / Származó iszappal, / Rontás kovával, / Rontás márvánnyal, / Kilencvenkilenc rontás, / Kilencvenkilenc tétemény, / Kilencvenkilenc nyavalya. / Szürke sas, / Légy veszett farkassá, / És járj gázlóról gázlóra, / Hogy felleld a bűnöst. / Legyen bár örmény asszonytól, / Cigányasszonytól, / Özvegyaszonytól, / Idegen asszonytól, / Nővértől, / Sógornőtől küldött, / S az úton ülve találod, / Az asztalnál evés közben, / A kocsmában ivás közben, / Ágrólszakadt nyomorékká tedd, / Hogy lássa a világ, hogy mit tett!" – *de desfăcut*, visszacsinálásra, Solonţ, Bacău).

[769] Ciubotaru 2009, 387. o. 208. sz.: „Lunî luminatî [...] / Tu sî vii sî-i iei faptu, / Sî-i iei datu, / Strâgarea, / Cercarea, / Din Ion [...] / Şî sî-l duci / Din vad în vad, / Din gard în gard / Pi capu cui o făcut / Şî i-o dat, / Cî Ion nu-i ginovat. / Ion sî rămâii curat / Şî luminat, / Ca argintu străcurat, / Ca bosâiocu di pi strat" („Fényességes Hold [...] / Te jöjj, és vedd le az öntést, / Vedd le a tételményt, / A szidást, / A megpróbáltatást, / Jánosról [...] / És vidd / Gázlóról

elhárítására és gázlóról gázlóra vitelére egy Neamţ megyei, ugyancsak öntéssel való rontásra használt szöveg is.[770] Hasonló szövegrészek a moldvai csángó magyarság ráolvasóit is jellemzik.[771] Amint hamarosan látni fogjuk, a beteget megrontó személy, az ilyenkor szokott mitikus topográfiában gyakran *kilenc gázlón túl*, a *kilencedik faluban* van.[772]

A csügési szöveg utolsó sora – alig kiolvashatóan – ismét magyarul került lejegyzésre: „küld[h]ese a hova akarja". Ez a zárósor feltehetően – a fentebbi, „az összes test részle / teit emliteni / kell" sorokhoz hasonlóan – egy hosszabb szövegrész „kiváltására" szolgál (különös tekintettel arra, hogy a lapon több hely már nincs), a hasonló román ráolvasókban itt ugyanis a betegből kiűzött gonosz e világi és túlvilági útját ismertető, általában meglehetősen terjedelmes leírás következik. Ennél többet az utolsó sorokból kisilabizálni nem tudtam. A román néprajzi irodalomban szereplő, jobbára megegyező céllal használt ráolvasók között ugyanakkor találtam jó néhányat, amelyben a Gábor János által megörökített szöveg utolsó sorainak jellegzetes fordulataihoz („menj el / révről révre, el / a kilencedik révig") hasonló – igen archaikus – képeket tartalmazó részletek szerepelnek. A következőkben az ezekből leszűrhető tanulságokat vázolom, hogy ezáltal a csügési ráolvasó elmosódott, kibogozhatatlan sorai vélhető tartalmának legalább egy részét megfejthessem.

---

gázlóra, / Kertről kertre, / Annak a fejére aki megcsinálta, / És ráadta [a rontást], / Mert János nem bűnös. / Maradjon ő tiszta / És fénylő, / Mint a szűrt ezüst, / Mint a bazsalikom a réten" – *de fapt*, öntéssel való rontásra, Uda, Iaşi).

[770] Ciubotaru 2009, 388. o. 209. sz.: „Lună luminată, / Lună luminată, / Să vii, / Să vii şi să iei faptul, / Şi strigarea, / Şi cercarea, / Şi părăciunea, / Şi urâtul de pe lume, / Şi din casa noastră, / Şi din masa noastră [...] / Şi să-l treci / Din vad în vad, / Şi să-l duci / Prin munţi şi codri, / Pustii nelocuite / De nici o fiinţă omenească! („Felséges Hold, / Ragyogó Hold, / Jöjj, / Jöjj és vidd el a rontást, / És a szidalmat, / A megpróbáltatást, / És a perlekedést, / A világ minden gyűlölségét, / A mi házunkról, / És a mi asztalunkról [...] / És vidd / Gázlóról gázlóra / És vezesd hegyeken és erdőkön / És emberi teremtmény nem lakta / Pusztaságokon keresztül!" – *de fapt*, öntéssel való rontásra, Vădurele-Cândeşti, Neamţ).

[771] Csoma 2016, 179–180: „... Menj el a revekbe! / Revekbe Jordán-kútja. / Ott van három őröző angyal. [...] ... jő (János) vizet merissen. / Odaére, háromcor vizet merített, / Háromcor ivék, háromcor megmosgyott, / Boldogságos Szűz Máriának ruhájával megtörölközött. [...] Ki ezt a rosszat csinyálta (Jánosnak), / Az Isten adta betegséget, / Az Isten vegye el! / Ha embertől van: / Mennyen el határokról-határokra, / Tengerekről-tengerekre , / Ott maraggyon el a betegség! / (János) Maraggyon meg tisztán, / Mind az Isten adta ez világra, / Ámen" (Somoska, csánástól való fermekától).

[772] Păsculescu 1910, 138: „Să se ducă din vad în vad, / Pân' la al noulea sat. / Şi să se ducă să borască / pe capul cui mi-a dat. / Acolo să se borască, / In vatra lor, / In haina lor, / In faţa lor..." („Menjen révről a révre, / A kilencedik faluig. / Menjen, s hányjon / Annak fejére, aki rám adta. / Ott okádjon, / Azok tűzhelyére, / Azok ruhájára, / Azok képébe..." – Huszváros, *de desfăcut*, rontás visszacsinálására).

Fenti ráolvasónk utolsó értelmezhető sorának közeli párhuzamait S. Fl. Marian (1886, 1893), a Candrea–Densusianu–Sperantia szerzőhármas (1906–1908), T. Pamfile (1910), N. Păsculescu (1910), E. Hodoş (1912), Filimon Aurél (1913), L. Costin (1925), N. Georgescu-Tistu (1928), A. Gorovei (1931), I. A. Candrea (1944), A. Vasiliu (1984), N. Coatu (1998) műveiben leltem fel. A 19–20. század folyóirataiban közölt ráolvasások némelyikében is találkozhatunk ilyen fordulattal.[773] A példák száma gyarapítható. Az említett deszkentálások rontás *visszacsinálás*ára (de desfăcut),[774] *csinálmánytól* (de faptŭ),[775] *urszitára* (pe ursită),[776] *szerelmi rontásról* (de dragoste, facere de dragoste),[777] *erdők anyjától* (de muma pădurii),[778] *szépasszonyoktól*, *tündérektől* (de Iele),[779] *orbánctól* (dă brîncă, de măsele),[780] *szemveréstől* (de deochi),[781] tehát a csügési szöveggel jobbára megegyező céllal használatosak. Gyűjtőhelyeik a jelenlegi Románia legkülönbözőbb, egymástól igen távol eső területei, a Keleti-Bánságtól a Nagy-Havasalföldig (Munténia) és Moldváig, így például a jelenlegi Caraş-Severin, Gorj, Suceava, Buzău, Vaslui, Galaţi megye. A néphit és a románság körében terjedő vallásos-mágikus ponyvák esetleges kölcsönhatására jó például szolgálhat egy Brassóban, 1893-ban megjelent, *Carte de Desfăcut Farmecile* (Rontásvisszafordító könyv) című kiadvány, ahol egy *Lună luminată. Fapt de 99 de chipurĭ şi de 99 de felurĭ* (Ragyogó Hold. 99 féle és 99 fajta csinálmány) címfeliratú ráolvasóban – amint hamarosan látni fogjuk – ugyancsak hasonló szövegrészt találhatunk.[782]

[773] RevIlust I/11: 212; Şez An. XII. Vol. X/1–2: 25.

[774] Marian 1886, 290; Păsculescu 1910, 122–123, 126, 128, 137–138; Gorovei 1931, 285–286, 295; Vasiliu – Ursache 1984, 684.

[775] Marian 1893, 203, 215–216; Gorovei 1931, 295.

[776] Marian 1893, 27; Vasiliu – Ursache 1984, 685.

[777] RevIlust I/11: 212; Păsculescu 1910, 131–132, 133; Gorovei 1931, 315; Lükő 1961, 119.

[778] Coatu 1998, 269–270. Az ún. *muma* vagy *mama pădurii*, *muma pădurei* (erdők anyja) a román néphitben egy vénséges vén bába, boszorkány, aki az erdő közepén él, s aki ellopja az őrizetlenül hagyott kisgyermekek álmát, de másként is bántja, „eszi" őket, amiért éjszakánként nem tudnak nyugodni és szüntelenül, hangosan sírnak (Olinescu 2004, 320–322). A románság körében ezért azt a betegséget (betegségeket), amikor a csecsemők álmatlanok, riadtak és folyamatosan sírnak, az *erdők anyja* alakjához kötik (Gorovei 1931, 234, 371–372; Candrea 1999, 240; DEX, 806), az őellene irányuló ráolvasás tehát rontó hatalmának megtörésére, a kisgyermekek nyugalmának, álmának visszaszerzésére szolgál. Az *erdők anyja* alakját a bukovinai székelyek ugyancsak ismerik (Bosnyák 1977, 100. o. 825–826. sz.).

[779] Pamfile 1910, 39.

[780] Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 137; Costin 1925, 55. Egyes szerzők szerint a *brâncă* nem más, mint az orbánc tájnyelvi megfelelője, miszerint amit Moldovában *orbalţ*-nak neveznek, azt Munténiában *brâncă*-nak (esetenként *dor de măsele*-nek és *fălcariţă*-nak), Olténiában pedig *vivor*-nak hívják, s mindhárom az *erysipelas*ra vonatkozó kifejezés a népi gyógyászatban (Grigoriu-Rigo 1907, I. 18, 183, 217–218). A *măsele* vagy *dor de măsele* további megfelelői a román népnyelvben a *forteaţă*, illetve a *ţeapă* (Gorovei 1931, 359).

[781] Hodoş 1912, 21.

[782] CDF, 17: „... să-e trecĭ din vad în vad şi / să-l ducĭ prin munţi şi codriĭ pustiĭ ne- / locuiţi de nicĭ o fiinţă omenească...". Vö. Ciubotaru 2009, 388. o. 209. sz.

A rontást ezekben a szövegekben a leggyakrabban *fapt*-nak,[783] *dat*-nak,[784] *aruncătură*-nak,[785] *făcătură*-nak[786] nevezik. Ezekről a – székely-csángó tájnyelv szerint *csinálmányt, megcsináltatást* jelentő – rontásokról fentebb már olvashattunk. {II.6/Megj.} Egy orbánc gyógyítására szolgáló – így a többi közül célja tekintetében kissé kirívó – ráolvasóban a „Tehén orbánca, / Ökör orbánca, / Orbánc, kilencven fajta..." felsorolás szerepel.[787] Egyes szövegekben a rontás több fajtáját is elősorolják, amely egyrészt talán valamiféle, a csinálmány pontos mibenlétének kiderítésére irányuló, *archaikus diagnosztikai eljárás*,[788] másrészt – ugyanakkor – a rontás minden válfajának, azaz teljességének gyógyítására irányuló mágikus törekvés. Egy S. Fl. Marian által közölt *rontás* (fapt) elleni ráolvasóban a felsorolt négy rontástípus mindegyike szerepel.[789] N. Georgescu-Tistu a Bodzavásártól északnyugatra fekvő vidékről (Valea Viei) idéz egy ráolvasót, amelyben három rontásfajta együttese jelenik meg.[790] Artur Gorovei egy Tecuci környéki helységből (Gohor-Ireasca) hoz egy szerelmi bájolástól való deszkentálást, amelyben a réveken, gázlókon túl a későbbiekben részletesebben is érintendő veszett farkas alakja is felbukkan.[791] Ez utóbbi szövegben kétfajta rontás jön elő. Az említett román ponyvanyomtatvány ide vonatkozó ráolvasója címében *Lună luminată. Fapt de 99 de*

[783] Marian 1886, 290; 1893, 203, 215–216; CDF, 17; Georgescu-Tistu 1928, 20–21 [XLV, XLIX]; Gorovei 1931, 315.

[784] Marian 1893, 215–216; Georgescu-Tistu 1928, 20–21 [XLIX]; Gorovei 1831, 315.

[785] Marian 1893, 215–216; Georgescu-Tistu 1928, 20–21 [XLIX].

[786] Marian 1893, 215–216.

[787] Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 137: „Brîncă văcească, / Brîncă boîască, / Brîncă dă noozecî dă feluri...".

[788] Hasonló, a rontás eredetének, a rontó kilétének megtudakolására szolgáló, *archaikus diagnosztikai eljárás* a vízvetésnél a különböző emberek, eltérő színű szemek felsorolásakor vízbe vetett szenek sercegéséből, elhelyezkedéséből, alászállásából való „jóslás", de – amint azt egyes gyimesbükki és románcsügési tapasztalataim mutatják – az ún. *fejelfúvás*ban szereplő, azonos szerepű felsorolásoknál a gyógyító, illetve a beteg ásítozása is (Takács Gy. 2015b, 159, 203–204, 475–477).

[789] Marian 1893, 215–216: „Să se ducă // Faptŭ şi făcătură, / Datŭ şĭ-aruncătură / Din vadŭ / In vadŭ / Până-n noue vaduri. / Şĭ-apoĭ să sară pe-uscatŭ, / Să se ducă / Pe capulŭ celuĭ vinovatŭ, / Şĭ-acela din vecŭ in vecŭ / Să nu-şĭ maĭ dee de lecŭ!" („Menjen / A tétemény és csinálmány, / A rontás és megtevés, / Révről / Révre, / Kilenc révig. / S ott ugorjon a szárazra, / Menjen / A bűnös fejére, / S az pedig már soha többé / Ne leljen orvosságra!")

[790] Georgescu-Tistu 1928, 20 [XLIX]: „Dimineaţă m'am sculat, / La apă am plecat, / Cu apă m'am spălat, / De faptu, / De datu, / De aruncatu..." („Reggel én felkeltem, / A vízhez elmentem, / Azzal megmosdottam, / A csinálmánytól, / A rontástól, / A megtevéstől...". A tájnyelvi szöveget nem a szerző által használt teljes fonetikai készlettel írtam át).

[791] Gorovei 1931, 315: „Fapturile, daturile / să se facă lup turbat, / să se ducă din vad în vad / pe capul cui o făcut şi i-o dat..." („... a csinálmányok, a rontások, / váljanak veszett farkassá, / menjenek révről a révre, / aki megcsinálta, továbbadta, annak a fejére..."; vö. Lükő 1961, 119).

chipurĭ şi de 99 de feluri (Ragyogó Hold. 99 féle és 99 fajta csinálmány) – amint láthatjuk – egy híján száz rontás ellen kínál gyógyírt.[792] Ez a román néphit szerint a gonosz rontások összes fajtája.

Magyarcsügési szövegünk jellemző sorai („menj / gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig") valamilyen formában az összes említett ráolvasóban szerepelnek. A „révről révre" vagy „gázlóról gázlóra" („din vad în vad") rész csaknem mindegyik idézett szövegben felbukkan, de a *kilenc gázló, kilencedik rév* képzete is előjön háromban, egy esetben pedig a „révről révre" – amint látni fogjuk, voltaképpen vissza, az elmúlásba – inaló gonosz a „kilencedik faluig" („pân la al noule a sat") folytatja futását.[793] Amint már említettem, egy 1893-ban kiadott ponyva-ráolvasóban is hasonló gonoszűző részlet szerepel,[794] éppúgy, mint néhány, a 19–20. század fordulóján végzett gyűjtésből közölt szövegben.[795]

[792] CDF, 17.

[793] Marian 1893, 203: „Că eŭ trimitŭ faptulŭ / Din vadŭ / In vadŭ / Pe capulŭ celuĭ vinovatŭ..." („Én elküldöm a rontást / Gázlóról / Gázlóra, / A vétkes fejére..."); Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 137: „Să pleĭ, / Să răspleĭ; / Brîncă văcească, / Brîncă boiască, / Brîncă dă noozecĭ dă feluri, / Să te ducĭ din vad în vad / Pînă-ĭ intra în mal" („Takarodj, / Pusztulj; / Tehén orbánca, / Ökör orbánca, / Orbánc, kilencven fajta, / Menj gázlóról gázlóra / Míg ki nem érsz a partra"); Georgescu-Tistu 1928, 20 [XLV]: „Desfă-te, / Faptule... [...] / Să te desfaci / După numele mieu, / După vorba mea, / Să merği din vad în vad, / Pîn' la uşa cui te-a dat, / Că pă mine / Maica Prečista / M'a k'emat, / Şi pă bučium dă h'ier / M'a k'emat, / Şi cu apa lu Iordan / M'a spălat, / Şi de toate uričiunile / Şi spurcăciunile / M'a spălat, / Şi m'a luminat, / Şi cu Maica Prečista / M'a 'mpreunat..." („Oldódj fel, / Rontás... [...] / Oldódj fel / Az én nevemről, / Az én szavam által, / Eredj gázlóról gázlóra, / Megrontóm ajtajára, / Mert engem / A Szűzanya / Elhívott, / Vaskürtön / Elhívott, / S a Jordán vizével / Megmosdatott, / És minden csúfságtól / És mocsoktól / Lemosott, / S megvilágosított, / S a Szűzanyával / Eggyé tett..."). A tájnyelvi szöveget nem a szerző által használt teljes fonetikai készlettel írtam át); Gorovei 1931, 315: „Să te duci în vad, să te curăţi, să te speli, / să vii la mine spălat şi curat, / că eu cu pâne te-oiu hrăni, cu vin roş te-oiu cinsti, / cu miere te-oiu îndulci. Fapturile, daturile / să se facă lup turbat, / să se ducă din vad în vad / pe capul cui o făcut şi i-o dat, / şi Cutare să rămâie curat, luminat..." („Eredj a gázlóra, hogy megtisztulj, hogy megmosakodj, / hogy lemosottan és tisztán gyere hozzám, / mert én kenyérrel táplállak, vörösborral tisztellek meg, / mézzel jóllakatlak téged. / A csinálmányok, a rontások, / váljanak veszett farkassá, / menjenek révről a révre, / aki megcsinálta, továbbadta, annak fejére, / XY pedig maradjon tiszta, fényes...". vö. Lükő 1961, 119); Coatu 1998, 269–270: „Să vă răsăpiţi din sat în sat, / Din vad în vad, / în cai de dat, / în mâini neumblat. / Acolo să le-ncuie / în pietre tari / Şi-n lemne mari, / Şi-n pietre sparte, / Şi-n lemne uscate..." („Szóródjatok szét faluról falura, / Révről révre, / Eladó lovakba, / Járatlan kezekbe. / Ott zárják be, / Kemény kőbe / És nagy fába, / Hasadt kőbe, / S száraz fába...").

[794] CDF, 17: „...Să-e trecĭ din vad în vad şi / să-l ducĭ prin munţi şi codriĭ pustiĭ ne- / locuiţi de nicĭ o fiinţă omenească..." („...Hogy menj gázlóról gázlóra, és / vidd hegyeken és emberi teremtmény nem lakta / puszta rengetegeken keresztül...").

[795] RevIlust I/11, 212: „La mine să se pomenească, / Se vie prin păduri fără sine, / Prin sate fără ruşine, / Prin baltă fără vad, / Peste garduri fără pârlaz..." („Énnálam találja magát, / Jöjjön az erdőkön át, magán kívül, / A falvakon át, szégyen nélkül, / A mocsáron, gázló nélkül, / A kerteken át, hágcsó nélkül..."); Şez X/1–2, 25: „... şi l-am trimes din vad în vad

A gázló, a rév a *vízen* át vezet, amely – mint a létesülés és pusztulás, a változás eleme – a székely és csángó néphitben, de ugyanúgy a románoknál is, *világokat* határol és választ el. A ragyogó, szép, tiszta, szent jelzőkkel illetett *folyóvíz* elsősorban megtisztít és ezáltal szétválaszt, míg az *állóvíz*hez főként a keletkezés és elmúlás képzetei tapadnak.[796] A víz által elválasztott világ és más-világ, túlvilág képzete az oldás-kötés különböző válfajaihoz kötődő mágikus gyakorlatban, a ráolvasásokban éppúgy él, mint a halottkultuszban. A vízen, nagy vízen, a Jordán vizén át vezet az út a túlvilágra a csíki, gyergyói, bukovinai székelyek,[797] a gyimesi, hárompataki és moldvai csángók,[798] de a románság[799] hitében is. A vízen túli világ tehát már a másvilág, a nem-világ, a túlvilág (rom. *lumea cealaltă, lumea apoi*).[800] Ide, tehát a halál országába, az elmúlásba küldi ráolvasónk is

pîn' la casa cui a dat..." („... és elküldtem gázlóról gázlóra, annak a házáig, aki ezt rám adta...").

[796] Takács Gy. 2000d, 246–251.

[797] Csíkszentdomokoson a koporsóba két *gyertyapálcát*, Szenttamáson is két hosszú pálcát tesznek a halott mellé, aki túlvilági útját járva azokat „a Jordán vizin keresztül teszi, s azon menyen keresztül". Csíkbánkfalván a koporsóba három sing kendervásznat tettek, hogy a halott azt magára terítve „ne ázzék meg a Jordán vizében", Csíkszentgyörgyön pedig „a koporsóba alul egy kinyújtott törülközőt tettek, hogy azon vigyék át a Jordán vizén a testet" (Székely 1997, 58; Balázs L. 1995, 99, 258). A bukovinai székelyek is tettek régen vásznat a halott alá (Bosnyák 1984, 141. o. 1321. sz.). Gyergyószentmiklóson hagyományosan mindenkinek „tesznek pallót", két méter összefogott fehér gyolcsot, hogy „a Jordán vizin tudjon keresztülmenni", s ugyanott *hídpénzt* is adnak a halott kezébe (Gergely K. 2000, 53), s ugyanígy „pallót" (gyolcsdarabot) és „pálcát" (keresztelő gyertyát) tettek régen a halott mellé Gyergyóalfaluban is (Takács Gy. 2003–2004, II. 20. P. Daczó Árpád Lukács gy. Anonyma, Gyergyóalfalu, 1986 nyara).

[798] A Tatros forrásvidékén a 18. században – jobbára görögkatolikusokból – települt Bükkloka lakosai is tesznek hidat (vászonszőttest) a földre a halottnak, ahol csak elhaladnak vele, de ugyanígy jár el Bálványos-, Tarhavaspataka, Rakottyás ortodox románsága, vagy a hárompatakiak. „Itt nálunk most es divat, hogy törülközőt tesznek mindenüve. Tiszta újakot. Pereceket süttek, ilyen, ugy mondtuk, karikó, nagyobb pereceket, a törűközőhöz kötték, még köttek a sarkába pénzt belé, aprópénzt. Azt, hogy fizesse le a lelkit. Hogy tudjon átmenni. [...] Aprópénzt tettek, hogy a lelkit vátsa ki. Amikor ment egy hidon keresztűl, ugy tartották a görög katólikusok, az ortodoxok most is, akkor a vizbe hajintották belé az aprópénzt" (Takács Gy. 2003–2004, II. 21: Gyepece). Kosteleken, Gyepecén, Magyarcsügésen máig él a hit, hogy a világot elhagyó lélek „útja során át kell keljen a földi világot a másvilágtól elválasztó vízen", ahol „keskeny pallón lehet átjutni, miközben vámot kell fizetni". A koporsóba, a halott zsebébe, kezébe, zsebkendőjébe ezért fémpénzt tesznek, illetve a testet a ház küszöbe, az udvar („élet") kapuja és az első útjukba kerülő hídon a földre terített *pallóvászon* fölött viszik át a temetőbe (Virt 2003, 269–270, 275–276). Hasonló képzetek és halotti rítusok élnek a románcsügésieknél (Balogh Ö. 1942, 9) és a moldvai csángóság körében egyebütt (Bosnyák 1980, 222–223, 226. o. 1849–1855, 1869, 1895–1898. sz.; Halász 2005, 325. o. 1453. sz.; Tánczos 2006, 65; Harangozó 2010, 43–49).

[799] Popp 2006, 115–116, 125–126.

[800] A túlvilági átkelés szerepel a tündérmesékben is, ahol az ehhez kapcsolódó – horizontális – utazás, amely „a hős térbeli mozgásának kiemelt, leginkább részletezett, hangsúlyos mozzanata", igen fontos szerepet kap, „mintegy a mese tengelye és egyben annak központi motívuma". A folyón való átkelés itt helyenként Kharón, a komor révész alakját idézi, egy orosz népmesében

a rontást. Arra, hogy a révről révre – a veszett farkas ördögi gyorsaságával – inaló rontás a vízen át a túlvilágra, azaz a létből az elmúlásba jut, utal nyilvánvalóan az is, hogy egyes ráolvasókban a rontás a gázlók – kilenc gázló – után a „szárazra ugrik", azaz „partot ér" – ez ugyanis, értelemszerűen, már a „túlsó part".[801] A világokat határoló víz túlsó partján a ráolvasóink gonoszűző zárórészeiben gyakran szereplő *fekete világ* található. Egyes szövegekben – mint magyarcsügési olvasásunkban is – *kilenc gázló, kilenc rév* képe szerepel. Látni fogjuk majd, hogy eredetileg a harmadik csügési kéziratos füzetben szereplő *Visza küldés* szövegében {III.1} is a *gázlók* (rom. *vaduri*) – pontosabban *kilenc gázló* – képe lehetett eredetileg a *kilenc odor* (kilenc üreg, kilenc szénapadlás) helyett. {III.1/Megj.}

A *kilenc*, mint a mágikus eljárásokban másutt is, a *teljesség*et jelzi, a kilenc gázló vagy rév tehát az összes átkelő, amely – egymás után – a *vízen túlra*, a másvilágra, annak is a legmélyére vezet.[802] Egyes ráolvasók a faluból más faluba, majd a harmadik, onnan a kilencedik faluba űzik a rontást. Így jár el egy Artur Gorovei által közölt huszvárosi

az öregember figyelmezteti a hőst: „Van az úton három széles folyó, azokon a folyókon pedig három rév. Az első révnél levágják a jobb kezedet, a másodiknál a bal lábadat, a harmadiknál fejedet veszik." A kar levágása a *beavatás* tipikus eleme, a végtagcsonkolásból tehát kiderül, hogy a révész a túlvilágra visz, a „halál csónakosa" (Propp 2005, 197, 207).

[801] Marian 1893, 216; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 137.

[802] Marian 1886, 290: „Luaţi fapt din casă, / Luaţi fapt din masă / Şi vĕ duceţi asupra cui a dat, / Un atare fapt, / Mergeţi din vad în vad / Pănă la al nouela vad. / Rĕmănă la acela, care mi l-a dat, / Să fie în lume ca un ciung uscat..." („Vegyétek le a rontást a házról, / Vigyétek el az asztaltól, / S menjetek arra, aki ránk adott, / Egy ilyen csinálmányt, / Menjetek gázlóról gázlóra, / El a kilencedik révig. / Annál maradjon, aki nekem adta, / A világban olyan legyen, mint egy elszáradt csutak..."); Marian 1893, 215–216: „Să se ducă // Faptŭ şi făcĕtură, / Datŭ şĭ-aruncătură / Din vadŭ / In vadŭ / Pănă-n noue vaduri. / Şĭ-apoĭ să sară pe-uscatŭ, / Să se ducă / Pe capulŭ celuĭ vinovatŭ, / Şĭ-acela din vécŭ în vécŭ / Să nu-şĭ maĭ dee de lécŭ!" („Menjen / A tétemény és csinálmány, / A rontás és megtevés, / Révről / Révre, / Kilenc révig. / S ott ugorjon a szárazra, / Menjen / A bűnös fejére, / S az pedig már soha többé / Ne leljen orvosságra!"); Georgescu-Tistu 1928, 20–21 [XLIX]: „Dimineaţă m'am sculat, / La apă am plecat, / Cu apă m'am spălat, / De faptu, / De datu, / De aruncatu. / N'am venit să mă spăl de lut în tine, / Să mă spăl de fapt / Şi de aruncat, // Şi le dau la nouă vaduri, / Şi din vad în vad, / Pîn' la casa cui le-a dat. / De-o fi moartă, / La ţărînă! / De-o fi vie / 'N bătătură!" („Reggel én felkeltem, / A vízhez elmentem, / Azzal megmosdottam, / A csinálmánytól, / A rontástól, / A megtevéstől. / Nem azért jöttem, / Hogy megmosdjam benned a sártól, / Hanem hogy megtisztuljak a csinálmánytól / És a téteménytől, / S kilenc gázlón túl adom őket, / S gázlóról a gázlóra, / Megrontómnak házára. / Hogyha döglött, / Földbe vele! / Ha meg élne, / Az életbe!" A tájnyelvi szöveget nem a szerző által használt teljes fonetikai készlettel írtam át.) Érdemes megemlíteni, hogy a román *bătătură* a szokott 'udvar'-on, 'tánchely'-en, 'tyúkszem'-en kívül 'vetülék(fonal)'-at *(bătează)* is jelenthet (DEX, 92; Bakos 1991, 68), egyes rontásokat pedig – amint fentebb már láthattuk – éppen annak segítségével (kilenc szál akaratlanul megmaradt „megjáró" derékon hordozásával stb.) is gyógyítanak, hiszen maga az *urszita* is összefügg az ógörög *ordeó*-val ('szőni kezdek'), de a latin *ordior*-ral (tk. 'szőni kezd') is. A kifejezést itt *élet*ként, azaz 'a megrontó udvara'-ként fordítottam.

deszkentálás is.[803] Egy *szélütéstől* (de dambla) való szövegben a rontó tündérek, a *lelek* jönnek, „mint a szél", „kilencvenkilenc országon túlról, kilencvenkilenc tengeren túlról" („peste 99 de ţări, peste 99 de mări") – vagyis a magyarul is jól ismert „hetedhét országból" – a beteg megrontására.[804] Egy Iaşi megyei ráolvasás az ijedtséget (speriat) okozó gonoszok vadállatokból, ördögökből és démonokból álló csoportját „kilenc tengeren túl, kilenc országon túl" („Pişti noauî mări, / Pişti noauî ţări") űzi, hogy ott vesszenek, enyésszenek, pusztuljanak el;[805] ugyanis, amint egy Galaţi megyei szövegből kiderül, a kilencedik tengeren túl a gonoszok lakta *fekete világ* (lumea neagră) található.[806]

Pócs Éva *Tér és idő a néphitben* című tanulmányában írja, hogy az ember természetfeletti lényekkel való találkozásait leíró hiedelemmondákból egyfajta horizontális, *kettős tagolású térszerkezet* rajzolódik ki, amely egy *emberi* és egy *természetfölötti* térfélből áll. Amint a szerző megállapítja, „a két térfél a védekezés, elhárítás vagy kapcsolatteremtés céljából létrehozott határok által létezik".[807] A saját udvaron („élet"), falun kívül eső, *idegen* vidék ebben a felfogásban a gonoszok, holtak lakta térfélhez tartozik, a fentebb említett *kilencedik határ*, a *kilencedik falu* pedig annak legmélyén: a más-világ, a nem-világ végén található. A *világ*ból és a *másvilág*ból álló duális rendszer ugyanakkor egy olyan „horizontális térszerkezetre utal, ahol valóságos lineáris haladással elérhető a »másik térfél«, amelynek létező, reális terei, objektumai a nem teret, a káoszt szimbolizálják".[808] A „másik térfél"-re behatoló „egy reális, földi »másvilágba« juthat", amely ugyan „nem a »túlvilág«, a halottak végleges tartózkodási helye", azonban ide érve már „a »túlvilággal« is kapcsolatba lehet kerülni – innen indulhat az oda vezető út". Ez a térrész tehát mintegy a *halál kapuja*ként, a *túlvilág kapuja*ként fogható föl.[809]

[803] Gorovei 1931, 285–286: „Să se ducă din vad în vad, / pân la al noule a sat; // Şi să se ducă să borască / pe capul cui mi-a dat. / Acolo să se borască în vatra lor, / în haina lor, / în faţa lor" („Menjen révről révre, / A kilencedik faluig; // Menjen, s hányjon / Aki reám adta, annak a fejére. / Ott okádjon, azok tűzhelyébe, / Azok ruhájára, / Azok orcájába"). A lakóház egyes részei *(ajtó, ablak)*, különösen pedig az *asztal* és a *tűzhely* fontos szerepet töltenek be a másvilággal való kapcsolattartásban (Pócs 1983, 191; 2001a, 377–384; Bartha 1984, 47–59, 99–101).

[804] Şez X/1–2: 20.

[805] Ciubotaru 2009, 471–472. o. 361. sz.

[806] Ciubotaru 2009, 493. o. 389. sz.

[807] Pócs 1983, 177. Ilyen – potenciálisan létező – térfelek lehetnek például a *falu* (emberek lakhelye) és a *falu környéke* (természetfeletti lények, halottak tartózkodási, megjelenési helye), a *saját falu határa, saját falurész, saját porta* (emberi tulajdon) és a *senki földje* (természetfeletti lények, halottak tartózkodási és megjelenési helye). Az emberi és a vele „szemben" álló természetfölötti, halotti térfél belső, szimbolikus tartalmait többek között a *bent–kint*, az *ismert–ismeretlen*, a *lakott–lakatlan*, a *védett–veszélyes*, a *kultúra–natura*, archaikusabb, elemibb szinten a *rossz hely–jó hely*, a *tiszta (szent) hely–nem tiszta hely* (Pócs 1983, 177–179); végső soron a *kozmosz–káosz* duális oppozícióval ragadhatjuk meg (Eliade 1987, 23–26).

[808] Pócs 1983, 179.

[809] Pócs 1983, 187.

A világok – világunk és a nem-világ – között vezető út fordított irányú bejárására jó példaként szolgálhat néhány Beszterce vidéki, szerelmi rontásra használatos ráolvasó szövege, amelyekben az idegen világban lévő, megbűvölt személy a másvilági kötődését hangsúlyozó *állatalak*ban jön, a rontó akarata szerint „gyorsan, mint a szél, seperve a földet" („vină tarë ca vîntu, străşîñîn pămîntu"), noha akár a legtávolabbi vidéken, a „kilencedik országban, a kilencedik határban" („într'a 9-lea ţară, 9-lea hotară") lehet,[810] a világok közötti tér szerkezete tehát itt is *kilences* (háromszor hármas) osztású. {III. 1/ Megj.} Arról, hogy a rontó erők lakta *alsó világ* és az emberi életteret biztosító *középső világ* közötti vertikális átjárás, utazás lehetősége hasonlóképpen él a románság ráolvasóiban, fentebb már olvashattunk. (II.3/Megj.}

A *kilencedik falu* („al noule a sat") tehát nyilvánvalóan a más szövegekben szereplő *kilencedik gázló, kilencedik rév* („al nouela vad") után elterülő vidék, azaz a *másvilág* megfelelője. Ez a mitikusan felfogott geográfiában akár a szomszéd falu vagy a szomszédos ház is lehet, hiszen az elválasztó kilenc folyóvízen átvezető kilenc gázló, kilenc rév az igaztalanul szenvedő megrontottak tiszta és fényes világát köti össze a rontást rájuk tevő gonoszok tisztátalan, sötét másvilágával. Minderre érdekes példaként szolgálhat egy a mezőségi Detrehemtelepről való, bolhák elleni olvasás szövege, amelynek háromszori elmondásakor – március első keddjén – a kilencedik szomszédhoz kell bedobni egy-egy kis port, amelyet otthon, házuk földjéről szedtek föl.[811] Nyilvánvaló, hogy a *kilencedik ház* itt is a nem-világot, az elmúlás, a nemlét terét jelöli, ahová saját, védelmezett világukból, udvarukról, házukból az élősködőket küldik. „A szóval megbűvöllek, / Kilenc határon át űzlek" – olvashatjuk egy szemverés elleni román ráolvasás gonoszűző részében,[812] de ugyanúgy a nem-világba parancsolja vissza az orbáncot egy bánáti, ún. *de măsele* olvasás.[813] A mezőségi településről, Mezőbodonból ismeretes memorat szerint a boszorkányság nem e világi tudományának átvételéhez „egy éjszaka meztelenül kilenc falu temetőjét kellett bejárni" a jelöltnek.[814]

Egy S. Fl. Marian által közölt, urszitára való olvasásban a „gázló nélküli vizeken túl" („peste ape fără vaduri") kitétel szerepel,[815] amely egyfelől a folyóvíz szokott, varázslatot, bűbájt – általában létformákat[816] – lemosó, feloldó hatalmára utal. A boszorkányos megveretéséhez vágott mogyoróvesszőt *vízen* és *kerten* (kerítésen) nem szabad át-

[810] Filimon 1913, 96, 98, 100.

[811] Keszeg 1981, 113–114, 116: „Marţi în casă, / Purecii se duc de-acasă / În a nouălea casă" („Kedd a házban, / A bolhák elmennek hazulról / A kilencedik házba").

[812] Hodoş 1912, 21: „Cu limba te-am descântat, / Nouă hotare te-am mânat."

[813] Costin 1925, 55: „Cu cuţitul v'oiu tăia, / La 99 de hotare / V'oiu mâna" („A késsel összeváglak téged, / Kilencvenkilenc határon át / Űzlek téged"). A *măsele* (másként *fălcariţă, forteaţă, ţeapă*) és az *orbánc* (erysipelas) megegyezésére lásd: Grigoriu-Rigo 1907, I. 18, 183, 217–218; Gorovei 1931, 359.

[814] Keszeg 1999, 42.

[815] Marian 1893, 27.

[816] Eliade 1987, 121–123.

vinni,[817] mert elveszíti varázsos erejét. Ugyanez a világokat határoló két térelem szerepel néhány további – jobbára rontás elleni – román deszkentálásban is.[818]

A gázló nélküli vizek, a hágcsó nélküli kerítések képe talán arra is utal, az ige erejével megtört és megfutamított rontásnak útja csak *odafelé* (a másvilágra, a nem-világra) van, vissza többé már nem jöhet, hiszen ott bezárják – mint a hiedelemmondák elunt, illetve veszélyessé vált paratika ördögét – „kemény kőbe / és nagy fába, / hasadt kőbe, / s száraz fába...",[819] s e világon már csak olyan, „mint egy elszáradt csutak" („ca un ciung uscat").[820] Egy N. Păsculescu által a brajlai varázslónőtől (vrăjitoare), Ecaterina Dimitriutól lejegyzett rontásvisszafordító szöveg szerint a gyógyítás során megragadják a beteget kínzó gyűlöleteket, rosszindulatokat, s magukkal viszik azokat „gázlóról a gázlóra, / kertről kertre, / annak a házáig, aki reám adta, / aki velem megitatta", ott pedig beviszik „ajtóról a házba, / házból az asztalra, / hogy ott lakozzon, / s reám többé már ne is gondoljon".[821]

A vízen túli világot, ahonnan szövegeink szerint a rontás származik, a magyar és román ráolvasások gonoszűző záradékai egymáshoz igen hasonló – gyakran teljesen megegyező – sötét tónusú képekkel írják le. Ez a *fekete világ* (rom. *lumea neagră* 'sötét világ'), amely a gondoskodó isteni kegyelem fényéből szőtt *emberi világ* (rom. *lumea albă* 'tiszta világ', 'fényes világ') ellenében, mintegy annak hiányaként – mint *nem-világ* – létezik, s ahol a gonoszok élnek, amint láthattuk, nem azonos a keresztény *pokol*lal. A hajdani hitvilág ránk maradt töredékeiből a kettő közötti különbség nyilvánvaló. A vízen, kilenc gázlón túli világ a székelyek és csángók ráolvasói szerint a puszták, puszta helyek, a magas hegyek, a kövek, a kietlen kősziklák ember nem járta sötét tere, a hegyek, völgyek mögötti ismeretlen részek, a rengeteg erdő ága-boga, a fahegyek szédítő magasa, esetenként a kövek, sziklák szaturnuszi és az erdő szűzi közegén túl a keletkezés és el-

[817] Kövér 1891, 140; Szultán 1942, 21–22; Salamon András 1943, 10; Magyar 2003, 475. o. 878. sz.; Takács Gy. 2004, 70, 275. o. 400. sz.; 2015b, 656.

[818] RevIlust I/11, 212: „Prin baltă fără vad, / Peste garduri fără pârlaz..." („A mocsáron, gázló nélkül, / A kerten át, hágcsó nélkül..."); Lükő 1961, 118; Gorovei 1931, 284: „Şi te du prin garduri fără pârlazuri, / prin ape fără vaduri..." („És menj át a kerteken hágcsó nélkül, / A vizeken gázló nélkül..."); Vasiliu – Ursache 1984, 685: „Pim apî fara vaduri, / Pim garduri fara pîrleazuri" („Gázlók nélküli vizekben, / Hágcsó nélküli kerteken"); Vasiliu – Ursache 1984, 684: „Ieşi di undi eştĭ! [...] / Pim api, / Fără vaduri..." („Gyere ki onnan, ahol vagy! [...] / Vizekben, / Gázlók nélkül..."); Marian 1893, 30: „...Peste drumurĭ făr' de glodŭ, / Peste ape făr' de podŭ, / peste drumurĭ făr' oprélă, / Peste gardŭ fără zăhală..." („Utakon át szutyok nélkül, / Vizeken át palló nélkül, / Utakon át gátak nélkül, / Kerteken át lábtó nélkül..."). A *zăhală* szót a szerző ugyanott 'fără ore-care pedică'-ként értelmezi, erre alkalmazom a csángóság körében általános *lábtó* kifejezést.

[819] Coatu 1998, 270: „... în pietre tari / şi-n lemne mari, / şi-n pietre sparte, / şi-n lemne uscate...".

[820] Marian 1886, 290.

[821] Păsculescu 1910, 122–123: „...A luat uriturile mele, // Şi s'a dus cu ele, / Din vad în vad, / Din gard în gard, / Pân' la casa cui mi-a dat, / Cui m'a adăpat. / Din uşă în casă; / Din casă în masă, / Acolo să lăcuiască, / La mine să nu mai gândească...".

múlás képzeteivel összefüggő halotti állóvíz, a fekete tenger, a tenger feneke. Erre utalnak a különböző rontások és a gonoszok, démonok okozta betegségek, vagy éppen a nagy üdő, jégeső elűzésére használatos gonoszűző szövegrészekben fellelhető szöveghelyek is.[822] Egy Resinár környéki román ráolvasó a beteg „vakszeméből", „szívének mélységeiből" a különböző színű tengereken túli, idegen világba űzi a *nagy kelevényt*.[823]

Ez a sötét világ, amint láthatjuk, ráolvasóink tanúsága szerint olyan, „ahol ember nem jár", ahol „még a madár se jár", ahol „a feteke kakasok nem szólnak, / a feteke lovak nem nyeritnek", „a fekete kutyák nem ugatnak, / fekete lovak nem nyeritnek, / fekete kakasok nem kikirilnek", „feteke kutyák nem ugatnak, / a feteke macskák nem nyávognak". A sötét, rontó erőkkel terhes *alvilág* ugyan eredendően különbözik a keresztény *pokol* fogalmától, az inkulturáció által azonban idővel ez a két fogalom diffúz

[822] Így például: „Menjetek mind a pusztákra, / Hol a fekete kutyák ugatoznak, / A fekete lovak nyeriteznek, / A fekete kősziklák csattognak, / Menjenek mind, mind a pusztára!" (Magyarcsügés, kujra); „Térj meg, térj meg, Szent Antal! / Eriggy kősziklákba, / Ahol az emberek nem lakoznak, / Kutyák nem ugatnak, / Kakasok nem szólnak" (Gyimesbükk, Tarhavaspataka, Szent Antal tüzére); „Menj el arra a pusztára, / Ahol a feteke kutyák nem ugatnak, / S a fekete hollók nem kurrognak, / S ahol a harangok nem zugnak!" (Újtusnád, önöntés); „Menj a fekete kősziklák hátához, / Ahol Isten nem él, / Kovászos kenyérrel nem élnek, / Az oltáron szentelt gyertyát nem égetnek!" (Nagygyimes, Petkipataka, igizetre); „Vigyen el erdő ága-bogara, / Hol harangszó nem hallatik, / Vakaru kalács nem illatik, / Isten neve nem imádtatik!" (Csíkkozmás, nagy idő ellen); „Vigyen el erdőknek ága-bogaira, / Szegeztessék a kősziklák oldalára, / Hol kovászossal nem élnek, / Gyermeksírást nem hallnak!" (Hágótő, nagy idő ellen); „Hanem menj el oda, / Hol a fekete kutyák nem ugatnak, / Fekete lovak nem nyeritnek, / Fekete kakasok nem kikirilnek, / Kovászos kenyérrel nem élnek, / A tengerek háta mellé, a kőlikakba!" (Csíkszentmárton, igizetre); „Térj meg, térj meg, te gonosz igizet, / Ne menj te tovább ezen a kovászos uton! / Haggy békét az ártatlan lelkinek! / Szállj fel a kősziklák tetejire, / Onnét menj le a fekete tenger fenekire..." (Gyimesbükk, Bartosokpataka, igizetre); „Kérlek téged a Jézus Krisztus kinszenvedéséért, / Abba a testbe helyet ne adassék. / Menj el e tenger fenekibe, / A cethal torkába, / Hol kakasszó nem hallatszik, / Perec nem sütődik, / Oktalan állatnak nem árthat" (Kászonfeltíz, önöntés). (Takács Gy. 2015b, 625, 471, 366, 240, 78, 83, 227–228, 230, 378.)

[823] Schmidt, W. 1866, 37: „Buba mare dómna, dute d'in templele capului, d'in fati'a obradiului, d'in capu, de dupa capu d'in baerile inimi, d'in 99 de anghiteiuri ale acestuiea, dute preste marea alba, preste marea négra, preste marea rosie, preste marea verde, preste marea galbina, preste marea mierie. In tieri straine, in limbi pagane, ca nu'ti loculu aici omulu acesta; D'in pamentu si venitu, in pamentu se te duci caci te oprescu cu santa cruce..." („Nagy kelevény asszonyság, menj ki a vakszemeiből, az arcképéből, a fejéből, a feje mögül, a szív mélységeiből, a szívének kilencvenkilenc zugából, menj a fehér tengeren túlra, a fekete tengeren túlra, távozz a vörös tengeren túlra, a zöld tengeren túlra, eredj a sárga tengeren túlra, a mézszínű tengeren túlra. Idegen országba, istentelen nyelvre, mert nem ebben az emberben van a helyed; a földből jöttél, a földbe térj vissza, mert megállítalak a szent kereszttel..."). A fonetikusan lejegyzett *templele* kifejezést (vö. *tâmplă* ‚halánték') a népies 'vakszem'-mel fordítottam. Így szerepel a régi szótárakban is: *temple a capului* 'vakszem, homlok' két szegeletei' (Bobb, II. 451); *tẽmple* 'halánték' (LEX. BUD, II. 701).

módon összemosódott.[824] Ahogyan Pócs Éva írja, „az exorcizmusokban és a belőlük származó szövegekben a Sátánt vagy a betegséget gyakran a föld alá küldik, ami sokszor egyenesen a poklot jelenti".[825] Ráolvasóink szerint ebben a térségben a „harangok nem szólnak", „Istent nem emlitnek", sőt „Isten nem él", „az oltáron szentelt gyertyát nem égetnek".

Arra, hogy ez a térrész egyúttal a *holtak világa* is, utalnak a ráolvasók gyakori fordulatai – amelyek szerint ott „kovászosval nem élnek", „kovászos kenyérrel nem élnek", „kovásztalan kenyérrel élnek" –, valamint ugyanott a *vakaró, vakarú perec, karikó perec, kükürü*, azaz a halottak táplálására használatos, a velük való kapcsolattartást segítő *áldozati ételféleségek*[826] gyakori emlegetése.[827] Nyilvánvaló, hogy a *kovásztalan*, áldozati ételféleségek arra utalnak, az ember nem járta, sötét világ – a másvilág – a ráolvasókban egyúttal a *túlvilág* is, a *kovászos-kovásztalan*, mint az *élő-holt* oppozícióra alkalmazott hasonlat mentén ez a térrész a *holtak világa*ként értelmezhető.[828]

A görögkatolikus román elemekkel telített csügési ráolvasófüzetek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a fentiekkel szinte mindenben megegyezően fogalmaznak a románság olvasásai is azokról a sötét, élettelen, puszta helyekről, ahová a tudományos gyógyító a betegséget okozó gonoszt űzi: „A ráolvasók megfenyegetik és megrémítik a be-

[824] Ipolyi 1987, 50–51.

[825] Pócs (szerk.) 2014, I. 523; vö. Ilyefalvi 2014, II. 237 [1.16]: „... és elmenjetek, mindjárt elálljatok mindenestul, / és elmenjetek az pokolnak az ő melységébe, úgy, / hogy soha többé onnét ezen kincshez vissza ne / térjetek ss térhessetek..." (Tudás Könyve, Debrecen, 17. század); Pócs (szerk.) 2014, I. 546–547 [X.41]: „Ez a betegség menjen a pokolba, / jöjjön vissza az egészsége! / Bódogságos Szűz Mária hozza vissza a hosszú egészségit, / s vigye el a betegségit / a sátányokhoz a pokolba, / a kígyókra, békákra, / erdőkre, mezőkre, / s ettől a betegtől menjen el!" (Bosnyák 1973, 292: Klézse, igézésre); 562 [X.79.1]: „Hetvenhétféle sű, / fődbű gyütt, / fődbe mönjön!" (Kálmány 1881–1891, III. 154; 1891, 69: Szelevény, sű gyógyítására); 563 [X.81.3]: „A Jézusnak vót egy fája, / annak vót hetvenhét ága, / egynek se vót nyugodalma; / ennek a nyavalyának / se legyen nyugodalma, / menjen le a fődnek / a hét csínjara!" (Zagyvarékas, kelés gyógyítására, Diószegi Vilmos gyűjtése); 564 [X.82.2]: „Mönj el, / múlj el, / a pokol mélységös fenekire!" (Polner 1978, 95: Tömörkény, pokolkelet gyógyítására), továbbá Pócs (szerk.) 2014, I. 562–564 [X.79.2–81.2; 82.1].

[826] Pócs 1982, 189.

[827] Így például: Takács Gy. 2015b, 85, 209, 220, 242, 446: „Erdőnek ágára-bogára, / ahol vakaru perecet nem sütnek, / Istent nem emlitnek, / kókisszó nem hallik..." (Gyergyótölgyes, nagy idő ellen); „Menj el a vadasszonyoknak a vermeikbe! / Menj el, szállj hajlandóságra! / Igyál gyöngyharmatot! / Menj el oda, hol kovászval nem élnek, / hol kovászos kenyeret nem sütnek, / hol a fekete kakasok nem kikirilnek!" (Gyimesfelsőlok, Nyíresalja, igizetre); „Menj a magas hegyekbe, / hol kovászos kenyérrel nem élnek..." (Csíkszentgyörgy, igizetre); „Térj vissza, te gonosz igizet! / S eredj oda, / hol kovásztalan kenyeret esznek, / s a fekete kakasszó nem hallatszik!" (Csíkszentmiklós, igizetre); „Kérlek, térj vissza, / és menj el hegyeknek, vőgyeknek, / kősziklának háta mellé, / hol fekete kutyák nem ugatnak, / fekete kakasszó nem hallszik, / kovászos kenyérvel nem élnek..." (Gyimesközéplok, Hidegség, Szent Antal tüzére).

[828] Pócs 1982, 189; 1992, 13–17; 2011, 100; Takács Gy. 2015b, 140–142; 253.

tegséget, hogy eltávozzon a beteg testéből, olyan helyekre űzik parancsaikkal, ahonnan többé nem képes visszatérni, vagy ahol ember nem él."[829] Egyes ráolvasások szerint a betegségdémonnak az idők végezetéig ez a távoli, ember nem lakta vidék szolgál lakhelyéül.[830]

A román ráolvasókban ezek a „sötét helyek" „kilencvenkilenc határtalan határban", „kilencvenkilenc érintetlen forrásban", a „puszta mezőkön", a „tengerek mélységében", a „hegyek csúcsán", a „hegyek odvaiban", a „mély" és „lakatlan völgyekben", a „kietlen erdőkben", a „kiszáradt erdőben", a „sötét rengetegekben", az „erdők mélyén", az „odvas facsonkokban", a „fenyők gyökerein", a „pokol fenekén" vannak; a „farkasok fejeiben", az „őzsuták patáján", a „szarvasok szarván",[831] az „uralkodónál" és az „uralkodó lányánál", „a tündérek leányainál", „ahová senki sem talál", „ahol senki sem jár". Ott, ahol „a füvet nem tapossák le", „a források vizét nem zavarják", ahol „tűz nem ég", „nem kel föl a Nap" és „sohasem hajnalodik", ahol „ember nem kurjant", ahol „fejsze szava nem

[829] Gorovei 1931, 141.

[830] Cristescu 2003, 180: „S'te duşi în munţâi pustâi unde oamini nu lăcuiesc şi cucoşii nu cântă. Ş-acolo să-ţ fie lăcuinţa ta în vecii." („S menj te a puszta hegyekre, / ahol emberek nem élnek és kakasok nem szólnak. / S ott lakozzál, mindörökre" – *cărticica de strâns*, levél-ima merevgörcsre); Marian 1878 (AlbCarp III/6), 89: „Depărtează-te în loc pustiŭ, [...] de unde aĭ ieşit, şi să nu maĭ ieşĭ în veciĭ vecilor, amin" („Távozz a pusztába [...], ahonnan előjöttél, s amíg a világ, elő ne gyere többet, amen" – boszorkányok, morák ellen).

[831] A ráolvasó időnként „a suták patáiba", „a szarvasok szarvára" küldi a betegséget okozó gonoszt: „In copitele ciutelor, / In coarnele cerbilor" (ArhOlt VIII/41–42, 135: *de ţapă*, orbáncra); „În ostrovul mărilor, / În coarnele cerbilor, / În copitele ciutelor..." (ArhOlt VIII/45–46, 493: *de gâlci*, gilkától, torokgyulladástól). A „szarvasok szarva", az egyes gyimesi ráolvasókban felbukkanó *nyomatlan fű* (Tánczos 1995, 52) – Beszterce vidéki és máramarosi szövegekben is megjelenő (Filimon 1913, 229–230, 231; Papahagi 1925, 139–140) – képzetéhez is köthető. Egyes román ráolvasókban a „szarvasok szarva" a *hegyek* tetejével és a *pusztasággal*, a *tenger fenekével* együtt jelenik meg (például Tocilescu 1900, I/1. 595, 643, 646; Grigoriu-Rigo 1907, I. 91; Pamfile 1911, 19; Şerb 1967–1970, III. 564; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 137, 138). Mindezek az élő ember nem lakta *másvilág* képei. Egy havasalföldi szövegben a démont a *szarvasok szarvaira* hajítják, a *pokol fenekére* vetik, a *sárkányok szájába* dugják (Tocilescu 1900, I/1. 646: „In cornele cerbilor te-am aruncat, / In talpa ĭaduluĭ te-am băgat; / In gura smeilor te vâram..."), amiből kitűnik, hogy fentiek a világból való eltávolítás képei: a „szarvasok szarva" tehát az ember nem lakta túlvilág jelölője. A *suták fejébe* („în capul ciutelor") küldött démon képzetének párhuzama népünknél is felbukkan, *száraz lófej*ként, amelyben – mint „szép kastélyban" – egy alvó gyermek „lehölet"-hez hasonló „elméje" (lelke) jár (Berze Nagy 1940, III. 224). A sötét havassal, a *heggyel* szoros kapcsolatban álló „suták fejébe" küldés tehát azt jelenti: a gonosz lelket visszaűzik oda, ahonnan jött. Ez a világból való kimúlás, az elmúlás képe (vö. például Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 296–297; Pamfile 1911, 31; Şez XXIII, 95; Gorovei 1931, 305; Lükő 1961, 117. o. 2–3. sz.; Takács Gy. 2010, 366–370; 2012b, 74–76). A gonoszokat a „szarvasok szarvára" űző román szövegek újgörög párhuzamokkal rendelkeznek: „minthogy a szarvasok szarvaira vetünk" (Schmidt, B. 1913, 610. o. 1. sz: „hopou hai elaphoi ta kerata apoballouszin"; idézi Bogrea 1924–1926, 889; vö. például Tocilescu 1900, I/1. 627: „Eşĭ şi du-te în córnele cerbilor" ~ „Távozz, és menj a szarvasok szarvaira").

hallik", a „balta nem vág", „nincs fejszenyom", ahol „templomot nem építenek", „a pópa nem prédikál", „Istent nem emlegetik", „nem harangoznak", ahol „az eladó leány nem fésülködik", ahol „nem terítenek asztalt", „nem kötnek seprűt", „a házat nem söprik", „ahol földi ember nincs", „ember nem kiált", ahol „csobán nem rikkant", ahol a „vitéz hangja nem hallszik", ahol „emberi nyom nem létezik", „emberszag nem érződik", de állatok, madarak sincsenek, „a marhák nem bőgnek", „a ló nem nyerít", „a juhok nem bégetnek", „a fekete kutya nem ugat", „a fekete kandúrok nem járnak", „a madárka nem csirikol", „kakasszó nincs", „a kakukk nem szól", még csak „a férgek sem alszanak".[832]

Ugyanígy szerepel a fekete világ egyes moldvai ráolvasásokban is, ahol a *mi világunk* és az *ő világuk* közötti különbség is megfogalmazódik, hiszen *ott* „a fekete kakas nem szól, / A fekete tehén nem bőg, / A fekete kutya nem ugat", míg *itt* „a fekete kutya ugat, / A fekete tehén bőg, / A fekete kakas kukorékol".[833] A minden tiszta lélektől elhagyott, sötét vidékre űzi a gonosz igizetet (szemverést) egy román nyelvű bükkloki vízvetés is.[834] Egy bukaresti kolostorban fellelt, szerb nyelvű evangéliumban olvasható, talán 18. századi, kéziratos bejegyzésben szereplő „jégeső elleni imádság" („rugăciune pentru grindină") is ide űzi a gonoszt.[835] Ugyanúgy egy Tecuci megyei, fülgyulladásra való (de najit) szöveg, amelyet 1907-ben közöltek.[836]

Hasonló szövegrészek 17–19. századi román kéziratos ráolvasókban éppúgy fellelhetők,[837] mint a régi román ponyvairodalomban, így például a *Carte de Desfăcut Farme-*

[832] Gorovei 1931, 142–143; Candrea 1999, 347.

[833] Ciubotaru 2009, 322. o. 115. sz.: „C-acolu cucoş negru nu cântî, / Vacî neagrî nu ragi, / Câni negru nu latrî; / Aici câni negru latrî, / Vacî neagrî ragi, / Cucoş negru cântî..." (*de ceas rău*, rossz órára).

[834] Takács Gy. 2015b, 350: „Fugi, deochi, dintr-un ochi, / că te-ajunge o vacă neagră, / cu coarnele să te spargă, / să te zvârle peste mare, / în pustie-n depărtare!" („Fuss ki igézet a szemből, / mert utólér egy fekete tehén, / hogy szarvaival felökleljen, / hogy a tengeren túlra dobjon, / a puszta messzeségbe!")

[835] Ştefănescu 1884, 381–382: „Du-te în munţî pustiî şi în arborî neroditorî şi intră în bălărie..." („Eredj a puszta hegyekre / és a terméketlen fákra / és menj bele a burjánokba...").

[836] Şez X/1–2, 21: „Eşi din ochi, / din auzul urechilor, / din sfircul încheeturilor, / şi du-te în pustia năcazurilor; / şi eşi din umerii obrazului, / şi du-te în pustia nevăzută, / neauzită / nelocuită..." („Távozz a szemből, / a fülek hallásából, / az ízületek hegyéből, / és eredj a búbánatba; / és távozz a pofacsontjából, / s menj a láthatatlan, / meghallhatatlan, lakatlan pusztába...").

[837] Például Timotin 2010, 248 [X]: „Du-te tu, Sătano, în măgurile Eleonului, unde cucoş negru nu cântă, nici vacă neagră nu rage, unde vermile nu doarme, şi focul nu să stânge" („Eredj, te Sátán, az Eleon hegyeire, ahol a fekete kakas nem szól, sem a fekete tehén nem bőg, ahol a férgek nem szunnyadnak, és a tűz ki nem aluszik" – *exorcism de îndepărtare a diavolului*, ördög eltávolítására, 19. század eleje); 251 [XIII]: „Năjăte, întoarce-te îndărăt şi te du în munţi pu<s>tii, în copităle cerbilor, în coarnăle berbecilor şi fii acolo până va trece cerul şi pământul" („Nazsit, távozz és eredj a puszta hegyekre, a szarvasok patáiba, a berbécsek szarvaiba, és ott legyél, míg az ég és a föld elmúlnak" – *dăscântecul dă năjât*, ráolvasó fülgyulladásra, 18. század második fele); 368 [CXXI]: „... să ducă unde cocoş nu cântă, unde popă nu toacă, unde sapă nu sapă, că acolo sânt mese întinse, făclii aprinse, pahare pline, bucate bune, să bea şi să mănânce, să lase pă cutare

cile (Brassó, 1893) című kiadványban szereplő *Lună luminată* (Ragyogó Hold) elnevezésű ráolvasóban,[838] vagy a *Descântece, vrăji şi rugăciuni* (Brassó, 1908) feliratú ponyvanyomtatvány egyes szövegeinek gonoszűző zárórészében.[839] Hasonló exorcisztikus szövegrészek szerepelnek a 19–20. század román nyelvű folyóirataiban, periodikáiban is, amelyek révén ez a tradíció, ha a nagyfokú analfabetizmus miatt csupán vékonyka sugárban is, esetleg visszaszivároghatott a falusi hagyományba,[840] így arra gondolhatnánk, talán a csügési ráolvasók hátterében is egyes korabeli ponyvaváltozatok állhatnak.

A 19. század és a 20. század első négy évtizedének általam átnézett nagyszámú román kiadványában – napi- és hetilapok, folyóiratok, periodikák, ponyvanyomtatványok és

---

curat, luminat, ca poala Maichi<i> Precesti<i>, ca argintul strecurat" („hogy menjen oda, ahol a kakas nem szól, hol a pópa nem kondít, ahol a kapa nem vág, mert ott vannak terített asztalok, égő fáklyák, teli poharak, jó falatok, hogy igyál és egyél, s hagyd a beteget tisztán, fényesen, mint a Szűzanya öle, mint a szűrt ezüst" – *de cuţit din iele când este*, tüdőgyulladásra,1833). vö. Timotin 2010, 250, 252–255, 258–260, 314, 345, 352, 359, 369 [XII, XIV–XVII, XX–XXII, XXII, LXXII, XCVIII, CV, CXII, CXXII].

[838] CDF, 17: „... să-e treci din vad în vad şi / să-l duci prin munţi şi codrii pustii ne- / locuiţi de nici o fiinţă omenească..." („... hogy menjen révről révre, és / menjen a hegyeken és ember nem lakta / puszta rengetegeken keresztül...").

[839] DVR 29, 44: „Şi să te duci în smârcurile mării, / In apele Dunării. / Că acolo popă nu toacă, / Câine nu latră, / Fată coada nu împleteşte. / Acolo este locul tău, / Sorocul tău, / Sălaşul tău..." („S menj te a tenger mélységébe, / A Duna vizébe. / Mert ott a pópa nem kongat, / A kutya nem ugat, / A leány nem fonja a haját. / Ott van a te helyed, / A te végzeted, / A te szállásod..."); „Du-te 'n văi, / Pe lemne, pe pietre, / Acolo unde popă nu toacă, / Unde secure nu răsună, / Unde topor nu taie, / Unde fete mari coada nu 'mpleteşte, / Unde casa nu se spoieşte, / Unde cocoş nu cântă, / Unde câine n'a lătrat, / Unde popă n'a tocat. / Acolo vă sânt paturile, / Acolo vă sânt halaturile; / Mese 'ntinse, / Cu făclii aprinse. / Acolo să beţi, / Acolo să mâncaţi, / Acolo să vă aşezaţi, / In trupul (cutăruia) să nu mai staţi" („Menj a völgyekbe, / A fákra, a kövekre, / Oda, ahol a pópa nem kongat, / Ahol fejszeszó nem hallszik, / Ahol balta nem vág, / Ahol a nagyleány nem fonja be a haját, / Ahol a házat nem meszelik, / Ahol a kakas nem szól, / Hol kutya nem ugatott, / Pópa nem kongatott. / Ott vannak a vackaitok, / Ott a köpönyegeitek; / Terített asztal, / Égő fáklyákkal. / Ott igyatok, / Ott egyetek, / Ott telepedjetek meg, / XY testében többé ne maradjatok").

[840] ComSat I/7–8, 109: „Duce-v'aţi în munţi de uiagă, / la apa cea neagră, / unde cocoşu nu cântă / şi securele nu taie" („Eredjetek az üveghegyekre, / a fekete vízhez, / ahol a kakas nem szól, / és a fejszék nem vágnak"); ComSat III/4, 48: „Toate mâncăturile, / toate diochiturile / în zănoagă le ducea, / unde cucoşul nu cânta, / calul nu râncheza, / şi săcurea nu tăia, / fată mare nu 'mpleteşte, / voinicul nu chioeşte" („Minden megevések, / minden igézetek, / elvitte a völgykatlanba, / hol a kakas nem szólt, / a ló nem nyerített, / s a fejsze nem vágott, / a nagylány nem fon, / vitéz dalia nem kurjant"); Muşlea 1932, 199–200: „...Că ieu vă hegnesc, / În codrii pustii / Unde mâţ negru nu mńaună, / Unde pasăre nu chiuie, / Mâţ negru nu s'aşeadză. / Acolo să v'aşedzaţ, / Acolo să v'alinaţ, / Pe mine să mă lăsaţ, / Curată, / Lumńinată..." („Mert én benneteket elűzlek, / A puszta rengetegekbe, / Ahol a fekete kandúr nem nyávog, / Hol a madár nem csicsereg, / A fekete kandúr le nem telepszik, / Ott telepedjetek meg, / Ott csendesedjetek el, / Hogy engem hagyjatok, / Tisztán, / Fényesen..."). Továbbá: ArhOlt VII/39–40: 518–520; IX/51–52: 421; X/59–60: 97–98.

néprajzi kötetek – azonban, a *Torok gyíkhez penteken* feliratú szöveg fentebb részletesen bemutatott kolinda-párhuzamain kívül {II.4/Megj.}, amint azt könyvünkben több helyütt is hangsúlyosan megjegyzem, egyetlenegy olyan szöveget sem találtam, amely megerősíthetné a fenti gyanút. Mindezt egyfajta *argumentum ex silentio*-ként használva tehát azt mondhatjuk, a magyarcsügési kéziratosokban szereplő ráolvasók, eredetük belátható mélységében, minden bizonnyal autochton népi eredetűek, a helybeli, magyar és román gyökerű, azaz – jócskán leegyszerűsítve – a római és görögkatolikus csángóság saját hagyományából származnak. Vagyis, amint arra már egyes korábban közölt gyűjtésekben szereplő szövegek is meglehetősen nyilvánvaló módon utaltak,[841] a „se künn, se benn" állapota, a vallások és kultúrák kontaktzónájában való lét, hasonlóan az élet majd minden területéhez, a gyimesi és hárompataki hagyomány ráolvasóiban is megmutatkozik. Leginkább abban, hogy létrehozza a maga sajátos szövegvilágát, amelyben román és magyar – esetenként innen oda és onnan ide fordított – variánsok élnek egymás mellett, a hagyomány szabta keretek között, a vélt vagy valós *hasznosság*, mint legfőbb éltető elem által mozgatva.

Az említett *fekete világ*ban (lumea neagră), amely talán a föld alatt van,[842] a magyar ráolvasók gonoszűző zárórészeiből kiolvasható világképhez hasonlóan túlvilági lények élnek, itt állnak a *sárkányok házai* (casele zmeilor) is.[843] Az európai népek ráolvasóiban szereplő záróformulák megegyező képzeteire – többek között – porosz, görög, bolgár, szerb, bosnyák, ukrán, hucul, német, finn, lett, francia, (ó)angol, szláv, bizánci, dalmát, cseh, svéd, norvég, orosz, rutén, lengyel, belorusz példákat hozhatunk.[844] A párhuzamok száma – más népek körében is – szinte tetszés szerint növelhető.[845]

[841] Így például: Salamon András 1943, 10; Kallós 1959 [EA 5540], 39; Takács Gy. 2001, 464; 2012a, 415–478; Tánczos 2006, 149. A rövid példatár szükség esetén – belső-erdélyi, székelyföldi, gyimesi, moldvai adatokkal – jócskán bővíthető.

[842] Hodoş 1912, 24: „Pe subt pământ ai venit, / Pe subt pământ să te duci..." („Föld alól jöttél, / Föld alá menj..." – *de izdat*, bélgörcsre).

[843] Gorovei 1931, 142.

[844] Például Frischbier 1870, 55: *porosz*; Schmidt, B. 1871, 240: *görög*; Mannhardt 1875–1877, I. 15, 17: *orosz, cseh*; Tuchmann 1884–1899 (Mélusine VI), 32, 246, 248, 284: *bolgár, szerb, bosnyák, ukrán*; Lübeck 1898–1899, 281: *bolgár*; Szuchiewicz 1902–1908, IV. 320, 323: *hucul*; Pradel 1907, 104–108 [356–360]: *görög*; Brummer 1909, 5–8: *svéd, finn, angol, norvég, német, lett, bolgár, szerb, bosnyák*; Mansikka 1909, 75–80: *rutén, orosz, cseh, lengyel, bolgár, szerb, hucul, belorusz*; Seligman 1910, I. 311, 367, 375: *szibériai, szerb, bolgár*; Bächtold-Stäubli – Hoffmann-Krayer 1987, VIII. 1546–1548: *német, finn, óangol, szláv, bizánci, dalmát, cseh, svéd, norvég*. Vö. Gorovei 1931, 143–145; Candrea 1999, 347–348.

[845] Álljon példaként néhány vogul, evenki, észt, mordvin szöveg: „A csontjainkat pusztító kór ruhája szélét [...] / a fekete hátú szent föld alá / űzd el! / A húsunkat pusztító betegség ruhája szélét / az aranyfényű szent világtenger alá / kergesd el!" (Kálmán 1980, 112: vogul); „Az éjszakába vigyétek a rossz lelket! / Az éjszakai hegyeken túlra szórjátok. / Éjszakába száműzzétek, / éjszaka hegyeibe, / a rossz lelket a Láthatatlan Folyó / hullámaiba fojtsátok. [...] / Visszaútját elzárjátok!" (Bede – Kőhalmi 1974, 173–174: evenki); „Kórság kushadjon, / kő alá távozzon, / Tuskó alatt tűnjön el, / fa tövén földbe bújjon el"; „Menjetek, / kisérünk, követünk / úton,

A démonokat távoli, ember nem lakta helyekre űző formulák európai változatainak hátterében olyan klasszikus, ókori előzmények állhatnak, mint azok a görög források, ahol a gonosz szellemeket a *hegyre* (eisz orosz), a *vad hegyekre* (eisz ta agria oré) – és más, ember nem lakta helyekre (tenger, fák, sivatag) – küldik.[846] Az emberből kiszálló démon „száraz helyeken" jár Máté és Lukács evangéliuma szerint is: „Mikor pedig a' tisztátalan lélek kimegyen valakiből, jár száraz helyeken, keresvén nyugalmat, és nem talál"; „Mikor a' tisztátalan lélek kimegyen valakiből, jár száraz helyeken keresvén nyugodalmat, és amikor nem talál, ezt mondja: Megtérek az én házamba, a' honnét kijöttem".[847] Az igehelyek görög szövegében lévő *di' anüdrón topón* ('száraz helyeken') fordulatban szereplő *anüdrosz* a 'száraz'-on túl – értelemszerűen – 'sivár'-at, 'pusztá'-t is jelent, sőt, a költői nyelvben olyan tetemet is, amelyért még nem végezték el a halotti áldozatot, s meg sem mosdatták[848] – vagyis a *tisztátalanság* (gör. *akatharszia*) fogalomköréhez is kötődik. Az evangéliumban említett *puszta helyek* olyan híres és a későbbi korok gonoszűző formuláira jelentős hatást gyakorló szövegekben is előjönnek, mint Caesariai Szt. Baszileiosz (†379) imádságai avagy exorcizmusai,[849] amelyek még a kora újkorban is általános használatban voltak, éppúgy szerepelnek például a párizsi dominikánus, Iacobus Goar által összeállított *Eukhologion sive Rituale Graecorum*-ban (1647),[850] mint egy moszkvai gyűjteményben lévő 18. századi, kéziratos *Euchologium*-ban,[851] ahol egy újabb, Szent Gergelynek tulajdonított, görög nyelvű formula a démont a magas hegyekre, a sárkányok barlangjaiba űzi.[852]

A bizánci korszak ráolvasóiban is rábukkanhatunk hasonló záróformulákra, amelyekkel a gonoszokat elűzik „a tisztátalan hegyre, ahol a kutya nem ugat és a kakas nem szól".[853] Amint a román ráolvasások archaikus gonoszűző formulái kapcsán V. Bogrea megjegyzi, ez az exorcisztikus fordulat olyan ősi, hogy már egy 2. századi feliratban sze-

ösvényen... [...] // menjetek a nagy vízhez / egy zöld rétre, / hol kakas sem kukorékol, / ahol kutya nem ugat..." (Bereczki 1979, 81; 170–171: észt, mordvin).

[846] Pradel 1907, 104–105 [356–357]. A démonok kiátkozásának ókori, főként ógörög előzményeiről lásd még: Schmidt, B. 1891, 561–576; Wünsch 1911, 9–32.

[847] SzB [Újsz.], 19, 95 (Mt 12,43; Lk 11,24).

[848] Soltész – Szinyei 1875, 70.

[849] Migne 1857–1866, PG-XXXI, 1681D: „Phobététhi, phimótéthi, phüge, mé aposztrepszész, mé hüpokrübész meth' heterasz ponériasz pneumatón akathartón · alla apelthe eisz gén anüdron, erémon, ageórgéton, én anthróposz ouk oikei" („Rettegj, hallgass, fuss, ne illanhass el, ne rejtőzz más tisztátalan lelkek furfangjával, hanem takarodj a terméketlen, puszta és műveletlen földre, ahol ember nem lakik").

[850] Goar 1647, 729–736: Eükhai étoi ekszorkiszmoi tou Megalou Baszileiou prosz tousz paszkhontasz hüpo daimonón kai hekasztén asztheneian. Az említett szövegrészt lásd ugyanott: 731.

[851] Janiewitsch 1910, 627.

[852] Janiewitsch 1910, 627: „hüpage sze eisz to orosz ta hüpsziszta kai krübousz (kréphousz) drakontosz · phage ta osztea autou" („eredj vissza a hegyek magasságaira és a sárkányok barlangjaiba, azok csontjait edd").

[853] Pradel 1907, 16 [268]: „... to kaüszion orosz, hopou küón ouk hülaktei ho te alektór ou phónei".

repel,[854] sőt a gonosz démonok *vad fákba* (agria dendra) űzésének[855] hitét már a Kr. e. 3. században említik.[856] Bár a ráolvasások gyakorlata ellen már Irenaeus (130–202),[857] később pedig Órigenész (184 k.–254) is felszólalt,[858] és néhol maguk az ördögi erőket megfékező egyházi áldásformulák is tagadják a ráolvasók mormolásának hatását,[859] hasonló, a gonosz démont önmagukról és az emberi világról, a szántóföldekről, a „kijelölt határokról" a „puszta és kietlen helyekre", a „pusztulás helyére" űző szövegrészek szép számmal szerepelnek egyes középkori (7–15. századi), latin nyelvű benedikciókban is.

A szövegek, olykor az Atya–Fiú–Szentlélek hármasságát, máskor a négy evangéliumot hívván bizonyságul, kényszerítik a gonosz démonokat, hogy „a kiaszott földre és a távoli hegyekre", „a száraz és puszta helyekre", „a puszta helyekre vagy a tengerbe" menjenek, „ahol nem szántanak, nem is ültetnek, és Isten nevét sem említi senki".[860] „Menj a kiaszott földre és a távoli hegyekre" – tiltja el a vihart egy 9. századi, töredékes egyházi áldás (Wettersegen).[861] Egy 12. századi, vihar elleni benedikciót többek között azért mondtak el, „hogy a mi kijelölt határainkra ne vettessenek a mennykövek, hanem a puszta és kietlen helyekre, ahol nem szántanak, magot sem vetnek, Isten nevét soha, senki nem említi".[862] Hasonlóképpen fogalmaz egy 15. századi áldásformula: „hogy miránk, a határainkra és a szántóföldjeinkre sem mennykövek, sem pedig jegek ne vettessenek, hanem a puszta és sivár helyekre, ahol nem szántanak, nem is ültetnek, és Isten nevét sem említi senki".[863] Egy újabb 15. századi szöveg kényszeríti a gonosz időt, „hogy térjen vissza a puszta helyre, ahol nincs munkálkodás, sem ember nem lakozik".[864] Egy jégeső elleni kényszerítő ige (adjuratio contra grandinem) ugyancsak a már

[854] Bogrea 1924–1926, 890; vö. Homolle 1903, 414.
[855] Schmidt, B. 1891, 567.
[856] Lewy 1891, 816.
[857] Migne 1844–1856, PG-VII/1. 930: Adv. Haer. lib. II. XXXII,5.
[858] Migne 1844–1856, PG-XIII. 1757: Comm. in Matth. XXIII,110.
[859] Franz 1960, II. 82, 99: „... nec per murmurationem incantatorum..." (*Contra fulgura et tempestates*, Villámcsapások és viharok ellen, 12. század); „... nec per ullam artem et murmuracionem incantatorum..." (*Benedicciones contra grandines et tempestates*, Áldások jégesők és viharok ellen, 1511-es rituáléból).
[860] Franz 1960, II. 51, 76–77, 80, 82, 85, 93, 95, 100, 588.
[861] Franz 1960, II. 51: „[ite] in aridam terram et in occulta moncium".
[862] Franz 1960, II. 85: „ut intra scriptos fines nostros non iaciatis lapides, sed per deserta et arida loca, ubi nec aratur nec seminatur nec ullus nomen dei inuocat, nequando".
[863] Franz 1960, II. 93: „ut intra nos et intra fines et agros nostros nec lapides nec grandines iaciatis, sed per deserta loca et arida, ubi nec aratur nec seritur neque aliquis nomen domini inuocat".
[864] Franz 1960, II. 95: „ut redeas ad locum desertum, ubi nullus labor est nec ullus hominum inhabitet".

jól ismert „puszta helyeket" említi.[865] A hasonló szövegrészek közül Pócs Éva – Adolph Franz nyomán – egy 1500-ban, Lausanne-ban feljegyzett, jégfelhőre való áldást idéz.[866]

A román ráolvasók fentebb felsorolt záróformulái közül különösen az *unde om nu se simte* ('ahol ember nem érződik'), az ember *szagára*[867] is vonatkoztatható kitétel utal mindennél nyilvánvalóbban arra, hogy a román ráolvasókban szereplő *sötét világ* sem más, mint a *holtak világa*, a *túlvilág* (lumea cealaltă, lumea apoi), a holtak lelkeinek világa, ahová testben élő, azaz *szaggal bíró* ember nem juthat be. Amint egyes szövegek fogalmaznak, ahol egy *teremtett lélek* (ţipenie de om) sem él.[868] Egy pokolvarra való ráolvasó zárórésze a betegségdémont az élő, földi világból a halott világba űzi.[869] Mindez a varázsmesék – V. Propp által leírt – hagyományos túlvilágképére emlékeztet.[870] Egy *tündérektől* (de iele) való ráolvasás a rontást okozó gonoszokat a legendás *Carigrád*ba kényszeríti.[871] Az itt *városként* megjelenő másvilág[872] egy *kelevényre* (de bubă) való ráolvasásban „a szarvasok szarvánál" lévő, háborítatlan – azaz élő ember, állat nem járta – túlvilági *mező* képében bukkan föl, „ahol a füvet nem tapossák, ahol a forrás vizét nem zavarják", „mert ott van egy nagy anya, / Egy nagy asszonyság".[873]

[865] Franz 1960, II. 80: „Adiuro uos, et contestor per patrem et filium et spiritum sanctum, ut infra terminos nostros lapidem uel grandinem tempestatis non iaciatis, sed in arida et deserta loca transmittatis" („Kényszerítlek titeket, bizonyságul hívván az Atyát és Fiút és Szentlelket, hogy a mi határainkra a zivatar mennyköve vagy jege ne vettessenek, hanem a kiaszott és puszta helyekre menjenek").

[866] Pócs (szerk.) 2014, I. 523: „Ellenetek esküszöm, alvilág angyalai, gonosz ráolvasók és a Sátánnak mindennemű szolgái, akik a szelek segítségével a vizeket egybegyűjtitek, hogy a zivatarok lecsillapodjanak, ne árthassatok ezeken a határokon, eltakarodjatok innen, oda siessetek, távoli hegyekbe és puszta helyekre, ahol nem lakik ember, ahol se nem szántanak, se nem vetnek...". Vö. Franz 1960, II. 102.

[867] Vö. rom. *simţi* 'megérez, megszimatol' (DEX, 989; Bakos 1991, 687).

[868] Bogrea 1924–1926, 890.

[869] Ştefănescu 1885, 224: „Să eşi din pământul viŭ, / Şi să intri 'n pământul mort" („Hogy távozz az élő földről, / És menj a halott világba..." – *de abubă*).

[870] Propp 2005, 61–62.

[871] Pamfile 1910, 39: „Ca să mergeţi / Din vad / In vad, / Să mergeţi la Ţarigrad, / Unde e locul curat. / C'acolo v'aşteaptă pe voi / Cu mese / 'Ntinse, / Cu pâinele / Puse, / Făclii aprinse, / Buţi / De vin, / Buţi / De rachiu..." („Hogy menjetek, / Révről / Révre, / Menjetek Carigrádba, / Ahol tiszta hely van. / Mert ott várni fognak már rátok, / Terített / Asztalokkal, / Rajtuk / Kenyerekkel, / Égő fáklyákkal, / Boros / Hordókkal, / Pálinkás / Hordókkal...").

[872] Az említett „puszta helyek", „kietlen erdők", „deres hegyek", amelyek, amint Pócs Éva írja „sokszor a szöveg keletkezési, illetve használati helyének földrajzi környezetét tükrözik" (Pócs [szerk.] 2014, I. 523; vö. Brummer 1908), máskor precíznek tűnő geográfiai meghatározást is kapnak (Bogrea 1924–1926, 889), ez utóbbival azonban itt nem foglalkozom.

[873] Gorovei 1931, 263: „Bubă mică, / bubă mare, / nu lucră, / nu săgetă, / nu cu cuţite suliţă, / nu cu săgeata săgetă. / Să ieşi din zgârciul capului, / din umărul obrazului, / să ieşi din os în carne, / din carne în piele, / şi din piele te voiu mână în codru, / şi în câmpii te voiu lăsa / pe coarnele cerbilor, / unde iarbă nu se calcă, / unde izvorul nu se tulbură, / că acolo este o mamă mare; / Doamnă mare. / Făcut-a Doamna mare / nuntă mare, / şi pe toate bubele le-a chemat,

A *nagy Asszonyság* (Doamna mare) lakodalma, lakomája (nuntă) nem véletlenül idézi emlékezetünkbe a *Szarvasokká vált fiúk*, másként a *Kilenc szarvas* kolindáját.[874] A lakomával várt balladabéli fiak – mint tudjuk – vonakodnak hazatérni, amire igen jó okuk van, hiszen a román és a magyar hagyományból máshonnan is nyilvánvaló, hogy a „terítetlen is telő" asztalok, a „töltetlen is telő" poharak, serlegek, kupák, a *lakoma*, a *lakodalom* mindenütt a *halál*, az *elmúlás* képzetével társul. Így van ez a *Mennybe vitt leány* balladájának egyes változataiban,[875] de magyar és román ráolvasókban másutt is,[876] a románságnál már a 17–19. század kéziratos ráolvasóanyagában.[877] A lakoma eredménye tehát a baj elmúlása, a gyógyulás, ráolvasóink gondolatvilágában fogalmazva a beteget megszálló gonosz *eltiltása, kiűzése, megsemmisítése*[878] – amint arról kötetünk egyes szövegei kapcsán is olvashatunk. {II.2, II.2/Megj.; II.14; II.14/Megj.}

A fekete másvilág, túlvilág fentebb idézett képe népünk archaikus hitvilágát is jellemzi, a kilences osztású térszerkezet, a *kilenc rév*, a *kilenc határ*, a *kilenc falu* képzete ugyanakkor a magyar ráolvasókban korántsem olyan elterjedt, mint a románság deszkentálásai között. Hosszas keresgélés után mindössze néhány, hasonló szövegrészt tartalmazó, magyar nyelven elmondott ráolvasást találtam, egytől egyig a moldvai csángó

/ pe toate le-a ospătat, / dar de-a lui Cutare şi-a uitat. / Dar şi pe a lui o va chemà, / şi de vârf o va uscà, / din rădăcină o va secà, / iar Cutare va rămâneà curat, luminat, / ca argintul strecurat, / ca Maica Domnului care l-a lăsat..." („Kis kelevény, nagy kelevény, / Ne dolgozz, ne nyilazz, / Késsel se döfködj, / Nyillal se nyilallj. / Gyere ki a fejebúbjából, / A pofacsontjából: / Gyere ki a csontból a húsba, / A húsból a bőrbe, / S a bőrből kivezetlek az erdőre, / S ott hagylak a mezőkön, / A szarvasok szarván, / Ahol a füvet nem tapossák, / Ahol a forrás vizét nem zavarják, / Mert ott van egy nagy anya, / Egy nagy asszonyság. / A nagy asszonyság nagy lakodalmat csinált / És meghívott minden kelevényt. / Mindet megvendégelte, / De a Jancsiéról megfeledkezett. / De az övét is meg fogja hívni / És a hegye tetejétől el fogja szárítani, / Gyökerétől ki fogja szárítani, / Jancsi pedig tiszta marad és világos, / Mint az olvasztott ezüst, / Mint az Isten Anyja, aki így rendelte..." – Lükő 1961, 122).

[874] Kiss 1971, 63: „Várja őket anyjuk [...] / Fáklyafényben asztal / Csupa jó falattal / S telepoharakkal". Egy további változatban: „Atyátok szerette / édes fiacskáim, / gyertek haza, rátok, / vár édesanyátok. / Vár titeket vággyal, / meggyujtott gyertyával, / terített asztallal, / kitöltött pohárral; / sírdogál a házban, / kelyhét tölti borral..." (Erdélyi J. 1930, 60–61).

[875] Domokos 1990, 27: „Mennyeji harangak húzatlan szójjanak, / Sz mennyei asztalak teritetlen telnek, / Mennyei poharok tőtetlen tejjenek."

[876] Például: „Menjetek el nagy erdőkbe, rengetegbe, / Hol kakasok nem szólnak, / Kucsák nem ugatnak, / Vasgereblyékvel gereblyélnek, / Vaslapátokval hánnak! / Menjetek el a feteke tengerbe! / Az oroszlányoknak fejiken menjetek bé, / Talpikon menjetek ki, / Ott van nektek teritett asztalotok, / Kész ebédetek, kész vacsorátok!" (Takács Gy. 2015b, 414, 416: Somoska, szánkára, Bakos Márta gyűjtése); „Eridj a Delelő dombjára, / Ott terített asztal vár / És meggyújtott fáklyák."; „Váljatok csak ki / És gyűljetek össze Jancsiból, / A gyomrából, a gyomra alól, / Elkészített ételekkel, / Megterített asztalokkal, / És megtöltött poharakkal. / Ott fogtok inni, / Ott fogtok enni, / Ott fogtok vendégeskedni, Hogy Jancsi maradjon / Világos és tiszta..." (Lükő 1961, 121, 119).

[877] Timotin 2010, 360 [CXIII], 368 [CXXI].

[878] Takács Gy. 2012b, 46–84.

folklór körében, ami értelemszerűen fölveti a román hatás kérdését. Egy lábniki, forróhideg fürösztéssel való gyógyításakor elmondott szöveg zárórésze is „kilenc határra" űzi a gonoszokat.[879] A ráolvasó néhány kifejezésén (pacsitura, ándálnitura), a többes számban emlegetett *pusztákon*[880] – és éppen a *kilenc határ* képzetén – túl itt ugyanakkor semmi nem utal különösebb román hatásra.

Nem úgy azonban két lészpedi olvasás esetében, amelyeknek már kezdőképe, de egész felépítése, egyes jellemző elemei is a román eredet mellett szólnak. Egyikük, egy rontásba vagy rossz nyomba lépő ember testén kijövő kelésre, kiütésre – vagyis a román *fapt* megfelelőjére – használatos olvasás, a kútról kútra járó, a kilencedikből veszett kutya képében előjövő gonosz képével zárul.[881] A kötetünkben is fellelhető nyilvánvaló román párhuzamok alapján, miután hasonló szövegrészeket tartalmazó magyar olvasások máshonnan nem ismeretesek,[882] azt mondhatjuk, ez a lészpedi gyógyító ráolvasás nagy valószínűséggel a románság szájáról került a moldvai csángó magyarok hagyományába. A másik – ijedtségre való, önöntő – lészpedi ráolvasó zárórészének ide vonatkozó soraiban a gonoszok (rossz betegségek, rossz óra, rossz ijedség, rossz emberek) által megrontott, síró, jajgató beteget maga a Szűzanya vígasztalja.[883] Amint a gyűjtő, Tánczos Vilmos írja, a szöveg változatával – a moldvai csángóság körében – nem találkozott,[884] ami a ráolvasó jellegzetes sajátosságaival egyetemben – bár a szöveget el-

[879] Diószegi V. 1960, 57; Vö. Pócs 1985–1986, I. 287 [XII.51.4]; Pócs (szerk.) 2014, I. 661 [XI.171]: „... szájj bé az ő szűvibe, / vedd ki minden nagy pacsiturákat / minden nagy ándálniturákat / és vidd ki a kősziklára, / hol a kakasok nem kikirilnek, / perecet pománába nem adnak / s a kutyák hol nem ugatnak / harangot nem hallnak / s vidd el kilenc határra / és oszd el a pusztákon".

[880] A csángók, talán román hatásra, esetleg a görögkatolikus klérus által gyakorolt, kéziratos változatokban is terjedt, 18–19. századi exorcizáló szövegek nyomán (így „te duci în pustie" – „eredj a pusztára"; „te du în munţii pustii" – „menj a puszta hegyekre"; „te du în codrii pustii" – „távozz a kietlen rengetegekbe" – Timotin 2010, 251–255, 345 [XIII–XVII, XCVIII] a ráolvasókban szereplő *pusztát* gyakran többes számban használják („eredj a pusztákra").

[881] Kallós 1966, 152; Pócs 1985–1986, II. 514 [XV.8.3]; Pócs (szerk.) 2014, 874 [XVI.1.3]: „Elkűtte kútról-kútra, míg elért kilenc kútat. / Onnan jöjjön ki a mezőre, legyen veszett kutya belőle. / Mennyen annak a fejire, ki ezt a rosszat csinyálta, / s Ilona maradjon meg tisztán, mind annya megszülte". A *hét kút* elkészíttetése, mint a gonosztól való megszabadulás feltétele, szerepel egy gyimesbükki mondában is (Takács Gy. 2016, 145).

[882] Vö. Pócs (szerk.) 2014; Ilyefalvi 2014.

[883] Tánczos 1995, 132; Pócs (szerk.) 2014, I. 872 [XVI.1.1]: „Hadd csak el, hadd csak el, / met én téged meg foglak ölelni, / az aranygúnyámval bétakarlak, / az aranygyűrűmvel megölellek, / rollad leveszem a betegséget, / kilenc izvoron átolkűdöm, / kilenc izvoron átolvetem, / oda kűdöm a rossz betegséget, / hol a kutyák ullálnak, / hol a rosszak elnyúlva feküsznek, / s odavárják a te betegségedet...".

[884] Tánczos 1995, 131.

mondó asszony azt gyermekkorában, nagymamájától tanulta[885] – ugyancsak a fentivel megegyező, azaz román, eredetre utal.[886]

Egy somoskai, *Csánástól való fermekától* (rontástól) használatos szöveg a betegséget a következőképpen küldi el: „Mennyen el határokról-határokra, / tengerekről-tengerekre, / Ott maraggyon el a betegség!"[887] Az idézetteken kívül még két szöveg egy-egy részlete sorolható – távolabbról – ide. Egy somoskai, felirata szerint *Cianaştul*, azaz *Csánástól való fermekától*, tehát rontás ellen használatos szöveg határokról határokra, tengerekről tengerekre küldi a betegséget,[888] egy orbánc orvosolására való olvasás pedig a tengereken keresztül űzi a betegségdémont.[889] Ez utóbbiak más, hasonló elemeket tartalmazó ráolvasókhoz ugyanúgy köthető, távolabbi párhuzamok.

A kézirat 6–9. sorát {II.8, 22^{v}} először „numă spăla de moroi / de gunoi de tine / cei mă spală de / fete farmicele de / fété spurkăcinumile / si de ursite si de / potke" formában sikerült kibetűzni. Ez az olvasat azonban, amint később kiderült, két helyen is téves. A „numă spăla de moroi" jelentése ugyanis „ne mossál meg a boszorkányoktól (moráktól)" lenne,[890] ami a szöveg egészébe aligha illik bele, tekintve, hogy egy olyan szerkezet részeként szerepel, amelynek lényege éppen az lehet: „ne ettől, hanem attól" mossál meg. A szövegrész tehát „nu mă spăla de moroi / de gunoi de tine / ci mă spală de / fete farmecele de / fete spurcăciunile / şi de ursite şi de / potcă..." („ne a boszorkányoktól, / a mocsoktól, a szennytől mossál meg, / hanem a boszorkányos leányoktól, a / tisztátalan leányoktól / és az urszitáktól és a / bajt hozó rontástól...") lenne. Ebben azonban így belső ellentmondás volna (ti. „ne a boszorkányoktól [moráktól]... mossál meg, hanem a boszorkányos leányoktól"), amely – első nekifutásra – leginkább a *moroi* ('boszorkányok, morák') szóhoz hangtanilag igen közel álló *noroi* ('sár, iszap') kifejezés beillesztésével oldható föl.

A szöveg eredetileg tehát a következőképpen hangozhatott: „nu mă spăla de noroi / de gunoi de tine / ci mă spală de / fete farmecele de / fete spurcăciunile / şi de ursite şi de / potcă..." („ne a sártól, / a mocsoktól, a szennytől mossál meg, / hanem a bo-

[885] Tánczos 1995, 134.

[886] A beteg jajveszékelését a mennyek kapujából meghalló, arany- vagy viaszlétrán alászállván őt vígasztaló Szűzanya képe a románság hosszú, epikus ráolvasóiban általánosan elterjedt. Mindennek hátterében talán az ortodox papság körében használatos, kéziratosokon is terjedő ráolvasások állhatnak (Timotin 2010, 294 [LIII]: *de ciumă*, dögvész, pestis ellen, 344 [XCVII]: *de aru[ncatură]*, hajítással végzett rontástól, 356 [CIX]: *de bubă rea*, pokolvartól, 363 [CXVI]: *di ursâtă*, urszitától, rontástól).

[887] Csoma 2016, 180.

[888] Csoma 1994, 255: „Az Isten adta betegséget, az Isten vegye el! / Ha embertől van, mennyen el határokról-határokra, / Tengerekről-tengerekre, ott maraggyon el a betegség...".

[889] Csoma 2000, 27: „Orbánc! / menny el tengereken keresztül / Túl a vizeken túl...".

[890] Amint láthattuk, a *moroi* olyan boszorkányokat jelent, amelyek a kereszteletlenül elhalt gyermekekből válnak, hét év múlva (Moldován 1897, 893–894). A boszorkányt *moroi*-nak, *muroi*-nak (nőnemben *moroaica*, *muroaica*) inkább Erdélyben, Munténia nyugati részein, valamint Olténiában nevezik (Pamfile 1916, 127, 129).

szorkányos leányoktól, a / tisztátalan leányoktól / és az urszitáktól és a / bajt hozó rontástól...”). A szövegrész így érthetőbbé válik, s valamelyest nyelvtanilag is „letisztul”, feltételezhető tehát, hogy a kéziratosban szereplő *moroi* eredetileg – azaz élőszóban, miután a szöveget Gábor János minden bizonnyal diktálás után írta le – *noroi*, vagyis 'sár' lehetett.[891] A *tisztátalanság* az Istenben való lét – megrontottság, gonosz általi megszállottság miatt bekövetkezett – testi tünetekkel is járó hiányára utal. A ráolvasó idézett sorai a teljes személyiséget, a lélek mélységét is érintő szubsztanciális megtisztulásra utalnak. Arra a lelki tisztaságra, ördögi erőktől való mentességre, amelyet a román ráolvasások, jobbára – úgy tűnik – 17–19. századi, kéziratosokon is szereplő egyházi ráolvasók és imák (molitvă) nyomán,[892] leggyakrabban a rontás „kötését” feloldó[893] záróformula *curat(ă)* ('tiszta, világos, szeplőtelen, bűntelen') és *luminat(ă)* ('fénylő, sugár-

[891] A két fogalom egymással – éppen ez esetben – szorosan össze is kapcsolódhat, hiszen az átvitt értelmű „bemocskol”, „sárt dobál valakire” kifejezések megfelelői a románban ugyancsak ismertek (így például *a zvârli / izbi cu noroi în cineva* 'beszóroz, bemocskol, rágalmaz vkit' – Bakos 1991, 488). Egyes román ráolvasókban a fentihez kísértetiesen hasonló szerkezettel találkozunk (például: „N'am venit să mă spăl de lut în tine, / Să mă spăl de fapt / Şi de aruncat, // Şi le dau la nouă vaduri, / Şi din vad în vad, / Pîn' la casa cui le-a dat...” [„Nem azért jöttem, / Hogy megmosdjam benned a sártól, / Hanem hogy megtisztuljak a csinálmánytól / És a téteménytől, / S kilenc gázlón túl adom őket, / S gázlóról a gázlóra, / Megrontómnak házára...”] – Georgescu-Tistu 1928, 20–21 [XLIX]). A csügési ráolvasóval rokon szövegelemeket tartalmazó román deszkentálások továbbá – a *rontás*on (például fapt, dat) és *betegségek*en (bolicĭunile) kívül – nemegyszer az *utálat*tól (urâtu), a *szidalmak*tól (strigări), a *csúfságok*tól (uriciuni) való lemosást említenek (Fam XXXVII/20: 235; Ciubotaru 2009, 357. o. 182. sz.).

[892] Például Timotin 2010, 262 [XXIV]: „curatu, lumiratu, Domnulu ce i-a datu ca [...] soarele în cer” („tiszta, fénylő, amint az Úr adta, mint [...] a Nap az égen” – *molitva de deochi*, szemverés-ima, 1601–1608); 314 [LXXII]: „ca aurul suflat, ca argintul strecurat, ca Dumnezău ce l-au lăsat” („mint a vont arany, mint a szűrt ezüst, ahogyan az Úr adta” – *descântic di lângoare*, ráolvasó hastífuszra, 18. sz. vége); 329 [LXXXVI]: „curaţ, luminaţi, ca Dumnezeu ci n-au lăsat, ca argintu strecurat, ca aurul lămurit, ca soarele lămurit” („bűntelen, ragyogó, amint Isten adta, mint a szűrt ezüst, mint a színarany, akár a tiszta napfény” – *de fapt*, öntéssel való rontásról, 1781 után); 350 [CIII]: „curat, luminat, ca soarele în sănin, ca argintu strecurat, ca maică-sa ce au făcut-o, ca Dumnezeu ce au lăsat-o” („tiszta, megvilágosított, mint a tiszta Nap, akár a szűrt ezüst, amint a Szűzanya adta, ahogyan Isten hagyta” – *de cârtiţă*, takonykórra, 1825–1826); 368 [CXXI]: „curat, luminat, ca poala Maichi <i> Precesti <i>, ca argintul strecurat” („szeplőtelen, felséges, mint a Szűzanya öle, mint a szűrt ezüst” – *de cuţit din iele când este*, tüdő- vagy mellhártyagyulladásra, 1833). Vö. Timotin 2010, 292, 311, 333, 337, 339, 344–345, 351, 353, 357–358, 363 [LI, LXIX, LXXXIX, XCII–XCIII, XCVII–XCVIII, CIV, CVI, CX–CXI, CXVI]. A *luminat(ă)* ('fénylő, sugárzó, ragyogó, felséges') kifejezés egyes régi szótárakban '(meg)világosított, fényes' jelentésekkel jön elő (Klein 1944, 394; Bobb 1822–1823, I. 648), eszerint a gonoszűző ráolvasás nem más, mint „megvilágosítás”, görögül *phótiszmosz*, *photiszmosz*, ahogyan a *keresztséget* már Jeruzsálemi Szt. Kürillosz (313–386) is nevezte (Migne 1844–1856, PG–XXXIII. 1065: Kath. müszt. I: Prosz tousz neophótisztousz).

[893] Bălteanu 2003, 110.

zó, ragyogó, felséges') kifejezésével érzékeltetnek.[894] {II.10/Megj.} Egyes szövegekben a *lămurat(ă)* (vö. rom. *lămurit(ă)* 'tiszta, világos, [a bűnök alól] feloldozott') fordulat szerepel.[895]

A csügési szövegben szereplőhöz hasonló megoldásra – tehát arra, hogy „ne ezt, hanem azt" tegye, illetve teszi valaki – másutt is találhatunk példát a román ráolvasások között,[896] moldvai szövegekben is.[897] Egy *düh elleni* (de turbă) deszkentálás bevezető részében a szépasszonyok, a vintosák és frumosák által tönkretett, megvakított ember jajgatására az égből aranylétrán aláereszkedő Szűz Mária a Nap három nővérét kérdi, akik három seprűvel, három gereblyével, három selyem ingelővel arra járnak.[898] Ismerünk párhuzamot a Fekete-Körös mente románságától,[899] de hasonló fordulat szerepel néhány moldvai csángó ráolvasásban is.[900]

A magyarcsügési ráolvasó 6–9. sora elsődleges olvasatának másik hibája a szövegben feltételezett *boszorkányos leányok* („fete farmecele"), *tisztátalan leányok* („fete spurcăciunile") alakjával kapcsolatos. A ráolvasóban ugyanis nem a *fete* („leányok"), hanem a *tot* ('minden, valamennyi') plurális, *toate* alakjának hibásan lejegyzett *tete* formája áll: „nu mă spăla de noroi / de gunoi de tine / ci mă spală de / toate farmecele de / toate spurcăciunile / şi de ursite şi de / potcă..." („ne a sártól, / a mocsoktól, a szennytől

[894] Takács Gy. 2001, 375, 411, 440, 465–466, 471, 472–473; 2015b, 347–349, 353, 355, 400, 500–501, 549, 554, 572, 668. A szokott fordulat, *lumiratu* ('uaz') formában, már egy 1601–1608 között lejegyzett, szemverésre (de deochi) használt szövegben előjön (Timotin 2010, 262 [XXIV]).

[895] Takács Gy. 2015b, 354, 568. A kifejezés, *lămurit* formában, már egy, a 18. század utolsó évtizedében keletkezett román kéziratoson szereplő, fülfájás, íny- vagy fülgyulladás elleni ráolvasóban (descântec de năjit) felbukkan (Timotin 2010, 260 [XXII]).

[896] Hodoş 1912, 10: „Bună dimineaţa, / Râul lui Iordan, / Şi apa lui Viorean! / – Mai şezi la noi / Pe scamn de aur! / – N'am venit să şăd / Pe scamn de aur; / Ci am venit, / Să mă spăl / Pe faţă, / Pe braţă, / Pe albă peliţă, / Pe galbena coşită..." („Jó reggelt, / Jordán folyója, / S Viorean vize! / – Üljön le nálunk / Az arany székre! / – Nem azért jöttem, hogy / Aranyszékre üljek; / Hanem azért, / Hogy megmossam / Arcomat, / Karomat, / Fehér bőrömet, / Sárga mellkasomat...". A *scamn* kifejezés a *scaun* ['szék'] alakváltozata, jegyzi meg a szerző); Hodoş 1912, 10: „Bună dimineaţa, / Râu de rouă, / Râul lui Iordan! / [...] ... n'am venit / Să şăd pe scamn / De mătasă; / Numai am venit, / Să mă rog / De Sfânta Maică / Duminecă, / Cu de Sfânta Maică / Mariă: / Să mă spele / Pe faţă, / Pe braţă / De urăciuni, / De făcături, / De trămisături..." („Jó reggelt, / Harmatvíz folyó, / Jordánnak vize! / [...] ... nem azért jöttem / Hogy beleüljek a / Selyemszékbe; / Csak azért jöttem, / Hogy könyörögjek / Szent Vasárnap / Anyámhoz, / S vele Szűzanya / Máriához: / Mossák meg / Orcámat, / Karomat / A gyűlöletektől, / A rontásoktól, / A küldeményektől...").

[897] Ciubotaru 2009, 383. o. 205. sz.

[898] Moldován 1888, 100: „Ti három nővérek, / Hová igyekeztek? / Megyünk, sietünk, / A Tráján útjának, / A Jordán kútjának, / Megtisztítni gaztól, / Minden iszaptól! / Ne menjetek arra, / A Tráján útjának, / A Jordán kútjának, / Mert az isten kutja / Tiszta! / Inkább pakoljatok, / Nyomban induljatok, / Megtisztítni gaztól, / A hályog alaktól / Miklós szemeit...".

[899] Füvessy 1998, 262.

[900] Kallós 1966, 154; Bosnyák 1980, 171–172. o. 1413. sz.

mossál meg, / hanem minden boszorkányságtól, / minden tisztátalanságtól / és az urszitáktól és a / bajt hozó rontástól...").[901]

A szövegbeni *farmicele* a plurális *farmecele* (vö. rom. *farmec* 'bűvölés, bájolás, igézés') elírása. A *spurcăciunile* ('tisztátalanok') a *spurcat*-tal függ össze, amelynek vallási jelentései: 'tisztátalan, istentelen, pogány'.[902] A *spurcăciune* ('ocsmányság, mocsok, tisztátalan dolog') kifejezést az ún. *lüdércszarra* használta egy kosteleki ismerősöm.[903] A *spurcatul* ('a tisztátalan') a románság ráolvasóiban az ördög és a különböző betegségeket okozó gonosz lelkek nevei között is felbukkan, esetenként – mint *spurcul cu spurcoai(c)a* – nőnemű párjával együtt.[904] Az ördög *(drac, diavol, sătana)* elnevezései között, a *spurcat*-on, *necurat*-on ('tisztátalan') kívül – amint az egy 1799-ből származó kéziratból is kitetszik – a románság számon tartja a *bălaur*-t ('sárkány'), a *şarpe*-t ('kígyó'), a *leu viclean*-t ('ravasz oroszlán'), valamint (s ez a későbbiek szempontjából érdekes lehet) a *codea*-t ('farkas'), illetve a *lup răpitor*-t ('ragadozó farkas') is.[905] {vö. III.1/Megj.} A *farkas* már az Ótestamentumban is az istentelenségben, kapzsiságban, kegyetlenségben megtestesülő *gonosz* egyik megszemélyesítője,[906] az Újszövetségben pedig a *sátán*t jelképezi.[907]

Az *urszitáról* (rom. *ursită*) mint a rontásról a II.12 szöveg kapcsán írok. A *potke* (rom. *potcă*) kifejezés jelentéseiről ('baj, viszály, gyűlölködés') fentebb már olvashattunk. {II.6/Megj.} Láthattuk, hogy a *potcă* a különböző rontásokkal is szoros kapcsolatban áll.[908] Ráolvasónkból nyilvánvaló, hogy a potcă az urszitával is összefügg. A csügési szöveg „férfi N. nőnek N." részében a tudományos a rontás alól feloldozandó személy nevét mondja.

A kézirat tizenharmadik sorában szereplő *din sfőröci nasului* helyesen *din sfârcuri nasului* ('az orr hegyéből') lenne, a fonetikusan lejegyzett forma mögött talán mégis inkább egy *din sfârci nasului* ('uaz') népnyelvi változatot sejthetünk. A következő sorban szereplő egyik, szinte teljesen olvashatatlan kifejezés valószínűleg a *fălcos* ('állkapocs') többes száma *(fălci)* lehet,[909] amely a román ráolvasókban másutt is előjön,[910] egyes *de aruncătură*, azaz *csinálmány* elleni szövegekben ugyancsak szerepel, így egy – csügési ol-

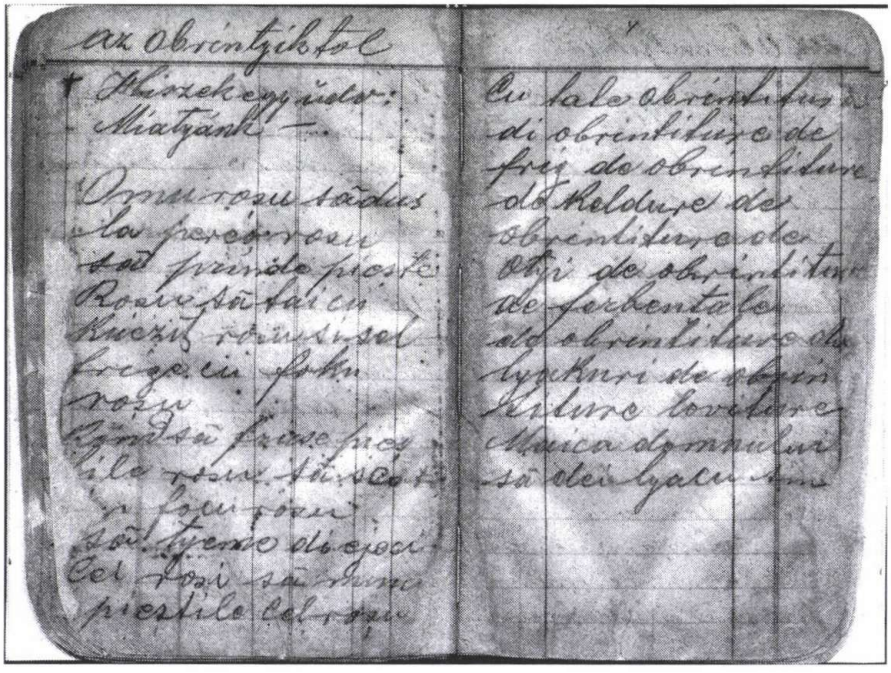
[901] Hasonló felsorolások jellemzik a rontások, szerelmi rontások „lemosására" használatos moldvai román ráolvasásokat is (Ciubotaru 2009, 372, 378. o. 192, 199. sz.).
[902] DEX, 1013, Bakos 1991, 703.
[903] Takács Gy. 2004, 588–589.
[904] Candrea 1999, 146, 149; Coatu 1998, 269.
[905] Moldován 1897, 887. A 'farkas' jelentésű *codea* kifejezés talán az 'erdei, erdőlakó' jelentésű *codrean* változata lehet (Vö. DEX, 193; Bakos 1991, 139).
[906] Sir 13,17; Ez 22,27; Hab 1,8; Szof 3,3.
[907] Mt 7,15; 10,16; Lk 10,3; Jn 10,12; ApCsel 20,29.
[908] Klein 1944, 218; LEX.BUD, 211; Bobb 1822–1823, I. 67; Moldován 1888, 97–98, 106; Grigoriu-Rigo 1907, I. 217; Gorovei 1931, 298; Hasdeu 1972–1976, II. 436, 438; DLR II/1, 49; Márton – Péntek – Vőő 1977, 134; DEX, 375.
[909] DEX, 370.
[910] Gorovei 1931, 109.

vasásunkkal közeli rokonságot mutató – dornavátrai (Bukovina) ráolvasásban is.[911] A kéziratosban a „din / limbă de sub lim[bă] / din..." („a / nyelvéből, a nyelve alól, a ...") rész után következő sor nem olvasható ki teljes egészében.

[911] Marian 1886, 18–21: „Ieşiţi aruncături, / Ieşiţi făcături, / Ieşiţi ţipături, / Ieşiţi giunghiri, / Ieşiţi săgeţi, / Ieşiţi rĕutăţi! / Ieşi duh necurat, / Duh înpeliţat [...] / Dureri şi supărări, / Ieşiţi şi pieriţi [...] / Din cap, de su cap, / Din pĕr / De su pĕr, / Din crieri / De su crieri, / Din urechi / De sub urechi, / Din ochi / De sub ochi, / Din auďu urechilor, / Din vederea ochilor, / Din nas / De su nas, / Din gură / De su gură, / Din dinţi / De su dinţi, / Din mĕsele / De su mĕsele [...] / Din fălci / De sub fălci [...] / Din tăte câte le are..." („Távozzatok, megtevések, / Tisztuljatok, csinálmányok, / Pusztuljatok, tétemények, / Menjetek el, ti rontások, / Hagyjátok el, nyilallások, / Tűnjetek el, rossztevések! / Távozz, tisztátalan lélek, / Gonosz lélek [...] / Fájdalmak és keservek, / Távozzatok, pusztuljatok [...] / A fejből, a fej alól, / A hajból, a haj alól, / Az agyból, az agyvelő alól, / A fülből, a fül alól, / A szemből, a szem alól, / A füleknek hallásából, / A szemeknek látásából, / Az orrból, az orr alól, / A szájból, a száj alól, / A fogakból, a fogak alól [...] / Az állkapcából, az állkapca alól [...] / Mindenből, amije van...").

II.9
Az obríntyíktol

23[v] 24[r]

[23[v]]+ Hiszek egy üdv:
Miatyánk –

Omu roşu sădus / la pereo rosu / să prínde pieşte
Rosu să tai cu / kuczit rosu si sel / frige cu foku / roşu
Könd să frícse pieş / tile rosu să séot / ku focu rosu
să tyeme di ejeci / ceí roşi să minc[a] / pieştile cel roşu //
[24[r]] cu tate obrintitura / di obrintiture de / frig de obrintiture
de keldure de / obrintiture de / otyi de obrintiture
de ferbentale / de obrintiture da / lyakuri de obrin
titure loviture / Maica domnului / să dei lyacu Am[912]

[912] A szöveg, helyes románsággal: Omu roşu s-a dus / la pârâu roşu / să prindă peşte / roşu să taie cu / cuţit roşu şi să-l / frige cu focul / roşu / Când se frige peştele / roşu să scoată / din focul roşu / să cheme [iero]dieci / cei roşii să m[ăn]ânc[e] / peştele cel roşu // cu toată obrintitura /

[A vörös ember elment / a vörös patakhoz / hogy vörös halat
fogjon hogy felvágja / vörös késsel és / megsüsse vörös / tűzön
amikor megsül a / vörös hal kive- / gye a vörös tűzből
hívja a vörös / tündéreket hogy megegyék / a vörös halat //
[24r] az összes obrintyikkal / a hideg- / gyulladással, a meleg
gyulladással / a szem- / gyulladással, a forróság-
gyulladással / a dalák- / gyulladással, az ütésből való
gyulladással / az Úr Anyja / adjon [rá] gyógyírt Am]

MEGJEGYZÉSEK
{II.9}

A nyolcadik ráolvasó, felirata szerint, *obríntyíktol* használatos. Maga az *obrintyík* (másutt *obrintyálás, obrintealas*) kifejezés[913] a román *obrinteală, oprinteală* szóból ('[seb]gyulladás, gennyedés, daganaton vagy seben keletkező lob') származik,[914] erre vonatkozik egyes leírásokban szereplő megnevezése, „egy seb gyulladása" („inflamaţie a unei răni"),[915] „sebek gyulladása vagy lobja" („obrinteală sau obrintirea bubelor") is.[916] Egyes román ráolvasókban az orbáncot szólítják fel, hogy „ne tüzeskedjen" („Nu obrinti, / Nu orbălţi..."), másutt a „tüzes kelevény"-ről („bubă obrintitoasă") olvashatunk.[917] A kelés, vágás vagy seb, amelyet nem óvnak a hidegtől, gyulladásba jön. Az a seb pedig, amelyet nem ápolnak gondosan, nem tisztítanak rendesen, elüszkösödik, megdagad és a széle szederjes színűvé válik. A beteg állapota ekkor megváltozik, nagy fájdalmai vannak. A betegségnek erre fázisára mondják a román kuruzslóasszonyok, hogy a seb begyulladt (rom. *a obrintit*).[918] A gyimesbükki Bálványospatakán hallottam, hogy ha a betegnek „nagy kelése lesz, s megtüzesedik", vagy ha a „sebje megtüzesedik, megpirosodik", kell olvasni obrintyálástól.[919] Erre a gyulladásra, lobra utal ráolvasónk kezdősora („A vörös ember elment a vörös patakhoz") és a szövegének egészét uraló *vörös* szín

---

de obrintitură de / frig de obrintitură / de căldură de / obrintitură de / ochi de obrintitură / de fierbinţeală / de obrintitură da / lacuri de obrin / titură lovitură / Maica Domnului / Să deie leacul. Am.

[913] Elnevezései a ráolvasókban: *obrinteală, obrintire, obrintitură, obrâncit, oprintit, oprinteală*, valamint *orbalţ* (Golopenţia 2007, 157), *obrintiş, obrîncă* (Şez VI: 99; Hodoş 1912, 56; Densusianu 1968, 277, 318).

[914] LEX.BUD, 456; Şaineanu 1908, 498; Barcianu-Popovici 1886–1888, 436; Gorovei 1931, 366–368; Rosetti, A. 1975, 63, 64 (*oprinti*); Bakos 1991, 494.

[915] Rosetti, A. 1975, 63.

[916] Pamfile 1911, 51.

[917] Şez VI: 99, illetve V: 143–144; VIII: 111; vö. Densusianu 1968, 290, 335.

[918] Grigoriu-Rigo 1907, I. 131.

[919] Takács Gy. 2015b, 499.

is. A román szövegekben, amint látni fogjuk, az egyéb színekhez (fekete, fehér, sárga, zöld) hasonlóan meglehetősen gyakori *veres/vörös* színnel a magyar ráolvasókincsben alig találkozunk.[920]

Maga az *obrintyálás, obríntyík* tehát voltaképpen nem önálló betegség, ám egyes bajok állapotának olyan, különálló fokozatát képviseli, amelyet a hagyományos népi gyógyászat – mint fokozottan veszélyeset – külön is számon tart. A románoknál kimondottan *obrintálás*ra (másképpen: *obrintire, obrintirură, obrâncit, oprinteală, aprindere*) való *(de obrintit)* ráolvasók is léteznek, amelyeket esetenként orbáncra *(orbalţ)* is alkalmaznak.[921] Obrintyálás orvoslására szolgáló, román nyelvű ráolvasásokat a gyimesbükki Bálványos- és Tarhavaspatakán, valamint a kettő között meghúzódó Budáka-oldalban magam is hallottam és rögzítettem,[922] ezek egy másik, a románság körében széltében ismert, Erdélyen kívül Bukovinában, Dobrudzsában, Neamţ, Prahova, Suceava, Tecuci, Teleorman, Vâlcea megyékben egyaránt elterjedt, a Gyimesbükkhöz közeli Bruszturószán is előjövő,[923] számos alváltozatban élő[924] szövegtípushoz tartoznak.[925] Ahogyan az obrintyálás gyulladt voltára a *vörös*, úgy talán a beteg testfelület

[920] A magyar történeti ráolvasóanyagban egyedül a *veres csúz* alakjával találkozhatunk, a Bornemisza-féle bájoló imádságok (1578) egyikében (Horváth C. 1921, 436–437; Bolgár 1934, 23; Pócs [szerk.] 2014, I. 154). A „recens" ráolvasások között is jobbára csak az erdélyi és moldvai, talán románból átvett, felsorolásokat tartalmazó szövegekben jön elő a *veres/vörös* színű gonosz alakja (Pócs [szerk.] 2014, I. 58, 546, 801 [I.2.13, X.39, XIV.6.2]). Kivételt csak két, talán kalotaszegi, sárgaság elleni ráolvasó, illetve egy somoskai (Moldva), nagy nyaksérelemtől való szöveg képez, előbbiekben a *veres*, illetve a *veres kisasszony*, utóbbiban pedig a *verestündérlányok* alakja szerepel (Pócs [szerk.] 2014, I. 85, 894 [I.3.88, XVII.2.5–6]), bár erős a gyanúm, hogy eredetileg ezek is románul hangzottak.

[921] Gorovei 1931, 244–252, 366–369.

[922] Takács Gy. 2015b, 498–503.

[923] Gorovei 1931, 245, 367–368; Tocilescu-Ţapu 1981, I. 642.

[924] Pamfile 1911, 51; Marian 1886, 153.

[925] Így például Takács Gy. 2015b, 499–501: „Dincolo de mare zbiară o oaie laie. / Dincoace de mare o ciobancă cu fluiere. / Zice: Când o-ncetat oaia de zbierat, / Şi ciobanul de fluierat, / Aşa să-ncete durerea, / Obrinteala capul de om, / Cum a-ncetat oaia de zbierat, / Şi ciobanul de fluierat. / Să rămâie curat, / Ca de Maica Precesta dată şi aretată." („A tengeren túl bőg egy sötét bárány, / A tengeren innen furulyál egy pásztorocska. / Amikor a bárány felhagyott a bőgéssel, / S a pásztor a furulyálással, / Úgy maradjon el ez a fájás, / Ez a gyulladás az ember fejében, / Amint a bárány abbahagyta a bőgést, / S a pásztor a furulyázást, / S maradjon olyan tiszta, / Mint a Szeplőtelen Szűzanya hagyta és mutatta." – Gyimesbükk, Bálványospataka); „Dincolo de mare zghează o oaie laie. / Dincoace de mare ficior şuierează / Să înceteze obrinteala, / Să rămâie curat, luminat / Ca de Maica Precesta lăsat" („A tengeren túl bőg egy szurkán johó, / S a tengeren innet egy fiu furulyál. / S aval a furulyaszóval csendesedjen meg az a fertőzés, / Hogy maradjon tisztán a testye, / Ahogy a Szüzanya hagyta." – Gyimesbükk, Budáka-oldal); „Dincolo de marea zgyează o oii laie / dincolo de marea ficior şuierează / săse înceteze obrinteala să / rămîie curat luminat / cum maica precesta la lăsat" („A tengeren túl béget egy sötét bárány, / A tengeren túl egy fiú fütyörész, / Múljon el a gyulladás, / Hogy tiszta és fénylő maradjon, / Ahogy a Szűzanya hagyta." – Gyimesbükk, Tarhavaspataka, kéziratos).

szélének jellegzetesen szederjes, sötét, feketébe hajló színére utal a fenti ráolvasók szövegeiben a *fekete* jelző használata, amely másutt is előjön.[926]

A ráolvasás keresztvetéssel és magyar imákkal (Hiszekegy; Üdvözlégy, Mária; Miatyánk) kezdődik. A szokott kánoni imák használata a ráolvasások erejének növelésére általános szokás. Arra, hogy a magyar nyelvű liturgikus imádságok nem csupán a magyar, de a román ráolvasásokhoz is társulnak ezen a vidéken, az elmúlt húsz esztendőben számtalan példát hallottam, de a csügési kéziratos ráolvasófüzetekben is találhatunk további kettőt. {II.2, 6} Az imádság és a ráolvasás közötti „műfaji" határ feloldódására jó példaként szolgál a harmadik kéziratosban szereplő *Visza küldés*, ahol a gonoszűző szöveg keresztvetéssel indít, Amen-nel zárul. {III.1}

A ráolvasó egészében, jellegadó módon szereplő *vörös* szín, amint láthattuk, a betegség *tüzes, gyulladásos* jellegére utal. Igaz, a *vörös ember* (omu roşu), a csügési kéziratos képviselte régiségben jelenthet egyszerűen 'közrendű, szegény, nyomorult, szerencsétlen' embert is, a veres/vörös embereket a román hagyomány azonban elsősorban a tisztátalan, ördögi erőkhöz köti. A *vörös ember* – vagyis akinek a bőre, haja, szakálla vörös –, ahogyan tartják, „Istentől megjelölt", rossz, gonosz, „az ördög lelkére hasonlít", egyenesen „tisztátalan avagy ördög", „az ördögé", megtalálkozni sem szerencsés vele. A mesékben az ördög veres emberré változik.[927]

A *vörös ember* (omu roşu) által meghívott betegségdémonok ugyancsak *vörös* színűek (di ejeci ceí roşi), nyilván a fenti okok miatt is. A *vörös di ejeci* a *Torok gyéktol* feliratú szövegben {II.2} szereplő *dijecsi* megfelelője, ami a két ráolvasó szoros kapcsolatára utal, vagyis arra, hogy Gábor János – minden bizonnyal – ugyanattól a személytől jegyezte le ezt a két szöveget {II.2, 9}, így nyilván a közöttük szereplő többit is. Vagyis egészében legalább a II.2–9 szám alatti ráolvasókat: II.2. *Torok gyéktol*; 3. *kigyomarástol*; 4. *Torok gyíkhez penteken*; 5. *[Tejelvevő boszorkányosok ellen]*; 6. *vissza fordítások*; 7. *ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités*; 8. *A beteg meg Mosása*; 9. *Az obrintyíktol*. Ebbe a csoportba tartozik az a két, magyarul írott, de eredetileg valószínűleg román ráolvasás is {II.5, 7}, amelyek összetartozását a bennük szereplő *aranylajtorják* képe alapján fentebb valószínűsítettem. {II.5/Megj.}

A *dijecsi / di ejeci* forma mögött rejtőző „eredeti" alakot megtalálni – amint arra fentebb is utaltam {II.2/Megj.} – nem könnyű. A lejegyzés során torzult, romlott *di ejeci ceí roşi* változat pontos átirata, amint azt jómagam gondoltam, de a kérdéses szövegrészt kérésemre megvizsgáló Czégényi Dóra is ajánlotta, talán *diecii cei roşii*

[926] Tocilescu 1900, I/2. 1584–1587; Şez X/8–9: 109–110; ComSat III/2–3: 25–26; V/7–8: 86; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 258.

[927] A vörös emberekhez kapcsolt további jelzőkből: álnok, ártalmas, becstelen, békétlen, bosszúálló, csaló, ellenséges, fösvény, gonosz, gyűlölködő, hamis, hirtelen haragú, irigy, kártékony, kegyetlen, kétszínű, könyörtelen, kötekedő, lelketlen, lobbanékony, nyugtalan, rágalmazó, rideg, rosszlelkű, szívtelen, vad, veszedelmes, zord (Muşlea – Bîrlea 1970, 501–502).

('a vörös deákok') lehetne.[928] Alakjuk így az említett szövegben {II.2} szereplő vén deákok *(dijecsi pátrien - diecii patrierşi)* párhuzamát képezné. A feltevés megerősítésére felhozható lenne továbbá, hogy a vörös deákok nem a betegségdémonokkal együtt vesznek részt a lakomán, valamint az, hogy hasonló, különös – és teljesen egyedi, máshol elő nem jövő – alakok időnként másutt is felbukkannak a ráolvasókban.[929] A *deákok* szerepeltetését, éppúgy, mint a *Torok gyéktol* feliratú szöveg {II.2} első sorában, indokolhatná a ráolvasót használók kántori tevékenysége, „deákoskodása" is. {II.2/Megj.}

A *vén* deákok (diecii patrierşi) alakja mellett azonban a *Torok gyéktol* való szöveg {II.2} további részében – amint láthattuk – szerepel a kőciberéből készített, áldozati jellegű lakomára meghívott, másutt a jó és gonosz tündérekkel *(Zînele şi Elele)* azonosított[930] *ierodieci* („jecsi dijecsi") csoportja is. {II.2/Megj.} A *tündérek* ott a másvilág képviselőiként vesznek részt a *vén deákok* által felkínált étek, a kőleves elfogyasztásában. A két szöveg {II.2 és II.9} szoros kapcsolatát is figyelembe véve, a *vörös deákok* (diecii cei roşii) alakjával kapcsolatosan felhozott érvek dacára, arra gondolok, fenti szövegünkben {II.9} is a *vörös tündérek (ierodieci cei roşii)* lehetnek a vörös ember által feltálalt, a gyulladás megszűnését célzó vörös halat mint áldozatot elfogyasztó „vendégek". Nyilvánvaló, hogy a *di ejeci*-t az említett *ierodieci* alakkal kapcsolatba, sőt megfelelésbe hozni itt sokkal kockázatosabb, mint az előbbinél {II.2} – ahol a feltételezett félrehallás *(ierodieci – jecsi dijecsi)* korrekciója a szöveget mintegy „berántja" a megegyező és hasonló típusú román ráolvasók világába –, a román ráolvasókkal kapcsolatos tapasztalataim mégis azt súgják, ez lehet a helyes megoldás. Őket, a (gonosz) tündéreket (zâne rele)[931] hívja a *vörös ember* (omu roşu), hogy egyék meg a *vörös halat* (pieştile cel roşu).

Véleményem megerősítésére felhozható egy ugyancsak obrintyálásra való (de obrintit) ráolvasó, amelyet fentebb – éppen a II.2 szöveg kapcsán – már említettem. A *Comoara satelor* című lapban szereplő román deszkentálás részletesen elmondja, hogyan szántják fel a fekete ökrök húzta fekete ekékkel a fekete földet, aratják le a fekete búzát, hogyan viszik a fekete udvarra, tisztítják és szelelik fekete seprűkkel és lapátokkal, hogyan rakják azt fekete zsákokba és szállítják a fekete malmokba, hogy fekete lisztet őröljenek, amelyből fekete kenyeret sütnek a fekete kemencében. A kenyérrel a rossz tündéreket (sfinti) vendégelik meg:

[928] A szövegrész fordításában segítségemre volt Czégényi Dóra, aki a kéziratosban szereplő *di ejeci*-t az általam is gondolt *dieci[i]* ('deákok, kántorok') formában ajánlotta átírni, és feltevését a szótári anyagon (DEX, 299) túl népnyelvi forrásokkal is igazolta. Ezúton is köszönöm szíves segítségét!

[929] Így például Takács Gy. 2015b, 247: „Megindultak a huszár menyecskék heten. / Megtalálták a boldogságos Szüz Máriát..." (Gyimesbükk, Rakottyás; szemverésre).

[930] Pârvescu 1908, 80; vö. Rosetti, A. 1975, 113; Golopenţia 2007, 30.

[931] Rosetti, A. 1975, 113; Golopenţia 2007, 30. A kifejezéssel, amint láthattuk, az *Iroasele, Irodeasa, Iordiada, Irodiţe, Irodiana* és hasonló elnevezések is összefügghetnek (Papahagi 1925, 132 [CCCCXXIX], 142 [CCCCXXXVII]; Izv X, 142; Şez XXIII, 19; XXV, 136; Densusianu 1968, 301; Golopenţia 2007, 30).

Fekete asztalt terítének.
A tündéreket összehívák, / Az asztalhoz ülteték.
Miután evének, / Eltávoztanak a völgybe,
XY-t magát elhagyák, / Tisztán, / Fényesen.
Mint a csillag az égen, / Mint a harmat a virágokon...[932]

A *verestündér leányok* alakja szerepel egy somoskai kéziratos füzetben fellelt, nagy nyaksérelemtől való ráolvasóban, ahol a betegséget okozó torokgyík asszonyt *Verestündér-*, majd *Fehértündér-*, végül *Feketetündér-országba* küldik, ahol a *veres-*, a *fehér-* és a *feketetündér leányok* találhatók.[933]

Magyarcsügési szövegünk igen közeli párhuzamát közli Erdélyből S. F. Marian,[934] Tutova és Temes megyéből I. A. Candrea,[935] de hasonló ráolvasó szerepel E. Hodoş

[932] ComSat V/7–8, 86: „Masă neagră puseră. / Pe sfintele le-adunară, / La masă le-aşezară. / După ce mâncară, / La vale ele plecară. / Pe (cutare) îl lăsară, / Curat, / Luminat. / Ca steaua 'n ceriu, / Ca roua 'n flori".

[933] Csoma 2016, 155; vö. 1994, 257; 2000, 18; Pócs (szerk.) 2014, I. 85 [I.3.88].

[934] Marian 1886, 305–306: „Se ie omu roş, / Poroş, / Dela casă roşie, / Poroşie, / Pe drum roş, / Poroş, / Cu secure roşie, / Poroşie, / Merge'n pădure roşie, / Poroşie, / Tae lemn roş, / Poroş, / Şi vine-a casă roşie / Poroşie, / Cu boi roşi / Poroşi, / Face foc roş, / Poroş, // Pune la foc roş, / Poroş, / Oala roşie, / Poroşie, / Cu pesce roş, / Poroş, / Face borş roş, / Poroş, / Pune pe masă roşie, / Poroşie, / Borş roş, / Poroş, / Pesce roş, / Poroş, / Şi pită roşie, / Poroşie. / Şi chiamă: – Aideţi, oameni buni, / Şi mâncaţi! / Că nu mâncaţi: / Borş, pesce şi pită, / Că mâncaţi / Buba / Cu sgaiba / Şi cu roşaţa / Şi cu albeaţa / Ca N. să remâe curat, / Luminat, / Ca auru curat, / Ca argintu strecurat. // Descântecu de la mine / Leacu dela Dumneḑeu" („Lám, elindult a veres ember / A veres háztól / A veres úton, / A veres fejszével, / Elmegy a veres erdőbe, / Kivág egy veres fát, / Felrakja a veres szekérre / S hazajön a veres házba, / A veres ökrökkel, / Veres tüzet rak, / A veres tűzre rakja / A veres fazekat, / Veres hallal, / Veres levest készít, / A veres asztalra / Veres levest tesz, / Veres halat / És veres kenyeret. / És kiált: – Jertek, jó emberek, / És egyetek! / Mert nem a / Levest, halat és kenyeret, / Hanem a kelevényt eszitek, / A heggel, / A gyulladással és a gennyedéssel, / Hogy N. maradjon tiszta, / Fénylő, / Mint a tiszta arany, / Mint a tisztított ezüst. // A ráolvasás tőlem, / A gyógyír Istentől van" – *de bubă*, kelevényre).

[935] Candrea 1999, 368–369: „Plecat-a un om roş-poroş, / Cu căruţa roş-poroş, / Ca să cumpere peşte roş-poroş, / Să-l aducă acasă roş-poroş, / Să-l gătească femeia roş-poroş, / Şi să-l facă borş roş-poroş. / Îi ia şi-l spală roş-poroş, / Cu apă roş-poroş / Şi-l curăţă cu cuţitul roş-poroş, / Îl taie şi-l spală roş-poroş, / Îl sară roş-poroş, / Îl pune în oala cu borş roş-poroş / Şi-l fierbe roş-poroş. / Pune foc pe vatră roş-poroş / Face mămăligă roş-poroş / Pune masa roş-poroş / Pune mămăliga pe masă roş-poroş / Cu cel borş roş-poroş / Cu linguri roş-poroş. / Poftiţi, oameni, / Şi mîncaţi roş-poroş / Mămăligă cu peşte roş-poroş... / Şi mîncaţi / Roşaţa lui N. roş-poroş..." („Elment egy veres ember, / Veres szekérrel, / Hogy veres halat vegyen, / Hogy elhozza veres házába, / Hogy előkészítse a veres asszony, / És veres levest készítsen. / Megmossa őket veresen, / Veres vízzel, / S megtisztítja a veres késsel, / Összevágja őket és megmossa, veresen, / Megsózza veresen, / Egy fazékba rakja őket veres levessel / És főzi, veresen. / Tüzet rak a veres kályhába / Veres puliszkát készít / Megteríti a veres asztalt / A puliszkát a veres asztalra teszi / A veres levessel / Veres kanalakkal. / Tessék, emberek, / Egyenek vereset /

gyűjtésében is, az ugyancsak Temes megyei Vejtéről.[936] Moldvai (Botoşani és Suceava megyei), szifiliszre és orbáncra való szövegekben szintén a magyarcsügési ráolvasó közvetlen párhuzamait találhatjuk. Előbbiben a *veres ember* puskával *veres nyulat* ejt a *veres mezőn*, majd azt hazaviszi, és *veres lakomát* rendez, amelyre minden kelevény-démont meghív, csak a szifiliszét nem, amiért is annak gyökere a méregtől kihasad, és a beteg tiszta marad.[937] Utóbbiban, a magyarcsügési szöveghez hasonlóan, a *veres ember* elmegy és *veres halat* fog, amelyet megfőz, és megvendégeli belőle a betegségdémonokat.[938]

Puliszkát veres hallal... / Egyék meg / N. veres orbáncát is..." – *de roşaţă*, orbáncra, pellagrára; „Plecă omu-ăl roşu / Pre apă roşie, / Cu luntre roşie, / Cu vîslă roşie, / Cu mreajă roşie, / Şi prinse peşti roşii. / Şi se duse la o casă roşie, / Într-o pădure roşie, / Şi strînse lemne roşii / Şi-i băgă-ntr-o oală roşie. / Şi-i fierse / Şi-i puse-ntr-un blid roşu / Şi blidu, pre-o masă roşie. / Şi aduse linguri roşii / Şi furchiţe roşii / Şi chemă nişte oameni roşii / La prînzu-ăl roşu. / Şi cît ce mîncară. / Toţi crăpară / Şi pre X. cu leac îl lăsară" („Elindult a vörös ember / Vörös vízre, / Vörös ladikkal, / Vörös evezővel, / Vörös hálóval, / És vörös halakat fogott. / S egy vörös házba ment, / Egy vörös erdőben, / És vörös fát gyűjtött / S belerakta őket egy vörös edénybe. / És megfőzte őket / És beletette egy vörös tálba, / A tálat egy vörös asztalra. / Vörös kanalakat hozott / És vörös villákat / S meghíva néhány vörös embert / A vörös ebédre. / És mihelyt ettek. / Mind széthasadtak / És X-nek gyógyírt hagytak" – *de roşaţă*, orbáncra, pellagrára).

[936] Hodoş 1912, 57: „Mersăi pe cale, / Pe cărare, / Mă întâlnii c'un om / În cale / Ducându-se 'n pădure, / Să taie două lemne, / Să le pună la zăbroane, / Să se ducă 'n Tropă roşie, / Să prindă o mirană roşie, / Şi o dede la o babă roşie, / Să o taie cu cuţitul roşu, / Şi a fiert-o la un foc mare roşu, / Şi a pus-o pe-o masă mare roşie, / Şi s'au strâns mulţi oameni mari roşii, / Şi au mâncat mirana roşie, / – Nici de leac / N'au lăsat" („Menék az úton, / Az ösvényen, / Egy emberrel találkozám, / Aki éppen / Az erdőbe ment, / Hogy levágjon két fát, / Azt a varsába tegye, / Hogy a vörös vízhez menjen, / Hogy egy vörös márnát fogjon, / S azt odaadá a vörös bábának, / S összevágta a vörös késsel, / Megfőzte egy nagy, vörös tűzön, / S feltálalta egy nagy, vörös asztalra, / S odagyűlt sok nagy, vörös ember, / S megették a vörös márnát, / – Még írmagját / sem hagyták" – *orbalţ sau de roşaţă*, orbáncra vagy pellagrára).

[937] Ciubotaru 2009, 327. o. 129. sz.: „Om roşu, / Pioroşu, / Brâu roşu, / Pioroşu, / Cămeşî roşî, / Pioroşî, / Ochinci roşî, / Pioroşî, / Chingî roşî, / Pioroşî, / Căciulî roşî, / Pioroşî, / Ai luat puşcî roşî, / Pioroşî, / Şi te-ai dus la câmp / Ş-ai vânat un iepuri roşu, / Pioroşu, / Ş-ai vinit acasî / Ş-ai făcut un praznic roşu, / Pioroşu, / Şi tăti buboaili le-o cheamat / Pi ceai pierit nu l-o cheamat; / El di ciudî rădăcina i-o sacat, / Ş-o rămas (cutare) curat!" („Veres ember, / Veres, / Veres sziju, / Veres, / Veres ing, / Veres, / Veres bocskor, / Veres, / Veres tüsző, / Veres, / Veres kucsma, / Veres, / Fogtad a veres puskát, / Veres, / És kimentél a mezőre, / S lőttél egy veres nyulat, / Veres, / S hazamentél, / És veres lakomát készítettél, / Veres, / S minden kelevényt meghívtál, / Csak a sánkért nem szólítottad; / Az ő gyökere a méregtől kiaszott, / És XY tiszta maradt!")

[938] Ciubotaru 2009, 456. o. 341. sz.: „Vine omu roş, / Poroş, / Cu iavólu roş, / Poroş, / Să prindun peşti roş, / Poroş, / Să-l aducă acasă, / Să-l puie la foc roş, / Poroş, / Şi să se strângă musafiri / La mâncat, / Cu furculiţ / Şî cu cuţâti / Şî cu linguri roş, / Poroş. / Că cine din borş a gusta / Şi din peşti-a mânca, / Roşaţa la (aista) / I-a crăpa: / Din pchicioru lui, / Din vinile lui, / Din ciolanile lui, / Din închiituri..." („Jön a veres ember, / Veres, / A veres ördöggel, / Veressel, / Hogy veres halat fogjon, / Vereset, / És azt hazavigye, / Hogy tegye a veres tűzre, / Veresre, / És hogy összegyűjtse a vendégeket / Az evéshez, / Veres villákkal, / És késekkel, / És kanalak-

Láthatjuk, a *vörös* szín ezekben a szövegekben is dominál, ami a betegség (kelevény, orbánc, pellagra) jellegével, külsődleges megjelenési formájával függ össze.[939] I. A. Candrea is megemlíti, hogy a *veres/vörös* jelző különösen a *roşaţă* (másként *brîncă* és *orbalţ*, vagyis az orbánc) és az *obrintit* (sebgyulladás), igen ritkán pedig a *bube* (kelevény) gyógyítására használt ráolvasókat jellemzi.[940] A betegségdémonok megvendégelése általi mágikus gyógyításról fentebb már írtam. {II.2/Megj.} Láthattuk, hogy ebbe a – románság által, úgy tűnik, igen kedvelt – ráolvasócsoportba kötetünk három szövege tartozik. {II.2, 9, 14} A betegségdémonok vendégül látásának képzete, a vörös színnel kombinálva, jó néhány további román deszkentálásban előjön, így szemverésre való szövegekben is.[941] Egyes távolabbi variánsokban (morákra, kelevényre) a *vörös kecské*től (capră roşie), a *nagy, vörös tehenek*től (vacile mari roşii) fejt *vörös tej* és a *vörös sajt* szerepel, amelyeket

kal, / Veresekkel. / Hogy aki a levest megkóstolja, / És eszik a halból, / Annak az orbánca / Meghasad: / A lábából, / A vénájából, / A tagjaiból, / A hajlataiból...").

[939] Hasonlóan két moldvai (Galaţi és Suceava megyei) ráolvasóban: Ciubotaru 2009, 455, 457. o. 339, 344. sz.

[940] Candrea 1999, 368.

[941] Hodoş 1912, 16–17: „...Ieu plecai / Pe cale, / Pe cărare, / Şi loşăi o săcure roşie mare, / Mă dusăi într'o pădure roşie mare / Şi tăeai lemne roşii mari, / Făcui o masă roşie mare, / Şi făcui scamne roşii mari, / Şi făcui un foc roşu mare, / Şi făcui oale roşii mari; / Făcui un prânz roşu mare, / Şi-l pusăi pe masa roşie mare; / Mă suii pe scamn roşu mare / Şi strigai: / Veniţi muroni! / Veniţi strigoni! / Câţi veţi mâncà, / Veţi crepà; / Câţi veţi ugì, / Veţi pleznì, – / Şi N. de voi s'a mântuì, / Amin!" („Elindultam én / Az úton, / Ösvényen, / És fogtam egy nagy vörös fejszét, / Elmentem egy nagy vörös erdőbe / És nagy vörös fákat vágtam, / Egy nagy vörös asztalt készítettem, / És nagy vörös székeket, / És raktam egy nagy vörös tüzet, / S előkészítettem a nagy vörös edényeket; / Készítettem egy nagy vörös ebédet, / És azt a nagy vörös asztalra tettem; / Felléptem a nagy vörös székre / És kiáltottam: / Gyertek, gonoszok! / Gyertek, boszorkák! / Ahányan csak esztek, / Széthasadtok; / Ahányan maradtok, / Megroppantok, – / És N. tőletek megmenekül, / Amen" – *de deochi*, szemverésre); „...Că plecă omul pe cale, / Pe cărare, / Cu un topor roşu mare, / Intr'o pădure roşie mare / Şi tăiă lemne roşii mari, / Şi făcù un foc roşu mare, / Facù mese roşii mari, / Şi puse un prânz roşu mare, / Şi strigă: / – Veniţi strigoni! / Veniţi pocituri! / Căţi veţi mâncă, / Veţi crepà! / Şi câţi veţi ugì, (rămâneà) / Veţi pleznì / Şi N. de strigoi s'a mântuì" („Elindula az ember az úton, / Ösvényen, / Egy nagy vörös fejszével, / A nagy vörös erdőbe, / S kivága nagy vörös fákat, / S raka egy nagy vörös tüzet, / Készíte nagy vörös asztalokat, / S teríté egy nagy vörös ebédhez, / S kiálta: / – Jertek, boszorkák! / Jöjjetek, rémségek! / Ahányan csak esztek, / Meghasadtok, / Akik megmaradtok / Szétpukkadtok, / S XY a boszorkáktól megmenekül" – *de deochi*, szemverésre); Şerb 1967–1970, III. 556: „Dintr-o casă mare roşie, / Iasă o femeie mare roşie, / Cu o găleată mare roşie. / Mulsă o vacă mare roşie, / Chemă nişte oameni roşii / Şi nişte femei mari roşii. / Luară a strachină mare roşie / Şi nişte linguri mari roşii, / Şi mîncară şi plecară, / Şi mîncară şi deochiul de la cutare; Din creierii capului, / Din faţa obrazului, / Din zgîrciul nasului, / Din dinţi, din măsele, / Din inimă, din ficaţi, / Din stomacul, de mîncări, / Şi din şirul spinării" („Egy nagy, vörös házból, / Kijön egy nagy, vörös asszony, / Egy nagy, vörös sajtárral, / Megfejt egy nagy, vörös tehenet, / Odahívott néhány vörös embert, / S néhány nagy, vörös asszonyt. / Fogtak egy nagy, vörös cseréptálat, / S néhány nagy, vörös kanalat, / Ettek és elmentek, / S megették még az igizetet is XY-ból; / Az agyvelejéből, / Az arcképiből, / Az orra porcából, / A fogából, a zápfogából,

a *vörös vásár*ba („bâlciu roşu", „târgul cel roşu", „târgu mare, roşu") víve hangos kiáltással hívják össze a gonoszokat, egyenek belőlük, hogy a beteg gyógyulást nyerjen.[942] A lakomán, toron részt vevő betegségdémon ugyanis nem tarthatja tovább megszállva a beteget.[943] Ismeretes olyan – *szifiliszre* való (de cel perit) – szöveg is, amelyben a ráolvasó személy hívogatja a gyógyító állatok (kutya, farkas, medve, bogár) kilencvenkilences csoportját, jöjjenek az erdők és mezők tájáról, egyék ki a rossz húst és a betegséget a szenvedőből.[944]

A *vörös/piros* szín használatának párhuzamait más ráolvasókban is fellelhetjük: „Elment János pirosan a piros fejszével..." („S-o luat Ĭion roşu poroşu, o luat săcurea roşă poroşă...").[945] Az idézett, Beszterce vidéki, tejelvétel elleni ráolvasóban csügési szövegünkhöz hasonló módon vendégeli meg *piros János* (Ĭion roşu poroşu) – a különleges, „kilencz kovács által készített kést" (cuţît d'ila 9 faorĭ) használván – négyfelé vágott, rozsdával megalvasztott tejből a rontó és mindent megevő asszonyokat, a varázslókat és a boszorkányozó asszonyokat, hogy széjjelhasadjanak, bűvös erejük elvesszen, s a tehén teje visszatérjen.[946] A hasonló képzetek a magyarcsügési kéziratos füzetekben másutt is előjönnek. {II.2, 14; II.2/Megj.} Hasonlóan a vörös szín uralta szövegeket használnak orbáncra,[947] de gonoszok, rossztevők, igézők ellen is.[948] Szöve-

/ A szívéből, a májából, / A gyomrából, annak tartalmából, / S a gerincéből" – *de deochi*, szemverésre).

[942] Şez X, 24 (*de deochiu*, szemverésre); Grigoriu-Rigo 1907, I. 61–62 (*de bubă*, kelevényre), 110–111 (*de moroi*, morákra); DVR, 13–15 (*de deochi*, szemverésre). Vö. Takács Gy. 2012b, 60. A *morák* a kereszteletlen gyermekekből váló „kis boszorkányok" (Moldován 1897, 893–894).

[943] Takács Gy. 2012b, 59–61.

[944] Izv XVIII/3: 110 („99 de câni, / 99 de lupi, / 99 de urşi, / 99 de gângănii, / De prin 99 de păduri, / De prin 99 cânchii [...] / Veniţi de mâncaţi / Carnea cea rea, / Şi cel perit, / Dela N. N. ..." – *de cel perit*, szifiliszre).

[945] Filimon 1913, 284–285.

[946] Filimon 1913, 284–285.

[947] Grigoriu-Rigo 1907, I. 23: „A plecat 9 oameni roşii / Pe drumul roşu / Cu 9 topoare roşii / Cu 9 securi roşii / Cu 9 berzi roşii, / Cu 9 sfredere roşii, / Pe drumul roşu / La pădurea roşie / Să taie mărul cel roşu..." („Elindult kilenc vörös ember / A vörös úton / Kilenc vörös fejszével / Kilenc vörös baltával / Kilenc vörös bárddal, / Kilenc vörös fúróval, / A vörös úton / A vörös erdőbe / Hogy kivágják a vörös almafát...").

[948] Pamfile 1916, 167: „Un om mare, roşu, / Luă o secure mare, roşie, / Injugă doi boi mari, roşii / La carul mare, roşu, / Jugul roşu, / Proţapul roşu, / Roatele roşii, / Inima roşie, / Roatele roşii, / Leucele roşii... [...] / Osiile roşii, / Toate roşii. / Şi plecară în pădurea mare, roşie, / Să taie un copaciu mare, roşu..." („Egy nagy, vörös ember, / Fog egy nagy, vörös fejszét, / Befog két nagy, vörös ökröt, / A nagy, vörös szekérbe, / A járom vörös, / A szekérrúd vörös, / A kerekek vörösek, / A lőcsök vörösek... [...] / A tengelyek vörösek, / Mind vörösek. / És elindul a nagy, vörös erdőbe, / Hogy kivágjon egy nagy, vörös fát...").

günknek távolabbi, a Cseh-erdő németjeinek köréből származó változata ugyancsak ismeretes.[949]

Amint fentebb láthattuk, a *fekete* színt említik, ha a gyógyítandó betegség (például az obrintyálás, vagy a bubă neagră, azaz a pokolvar) fekete jellegű,[950] de megszokott a *zöld, sárga, fehér* szín használata is: *zöld ember* (omul verde) szerepel például szorulás, székrekedés (încuietură),[951] *sárga leány* a sárgaság (gălbănare, gălbinare) elleni olvasásban,[952] *kilenc fehér ember* alakja bukkan fel egy *vătămătură* (másként *boşorogeală* 'sérv') gyógyítására használt deszkentálásban.[953] Egy havasalföldi szövegben egy *nagy fekete ember* („un om mare negru") készít egy *nagy fekete kenyeret*, amelyet elfogyasztván nem a kenyeret eszik, „hanem a sebgyulladásokat, / nyilallásokat / és a daganatokat", s a beteg tiszta és fénylő marad.[954] A gyógyítandó betegségek és a ráolvasót jellemző színek közötti kapcsolatról legutóbb S. Golopenţia írt.[955]

Fenti, csügési ráolvasónk további közvetlen szövegpárhuzamát – amelyben azonban a főszereplő János a *sárga* háztól és asztaltól megy el, hogy *sárga* halat fogván vendégel-

[949] „Ich ging durch einen roten Wald, und in dem roten Wald, da war eine rote Kirche, und in der roten Kirche, da war ein roter Altar, und auf dem roten Altar, da lag ein rotes Messer. Nimm das rote Messer, und schneide rotes Brot! Im Namen u. s. w." („Átmentem egy vörös erdőn, és a vörös erdőben, ott volt egy vörös templom, és a vörös templomban, ott volt egy vörös oltár, és a vörös oltáron, ott hevert egy vörös kés. Vedd a vörös kést, és vágj vörös kenyeret! Az Atya, a Fiú stb." – *gegen den Rotlauf*, orbánc ellen, Höritz – Ammann 1891, 207); vö. Bächtold-Stäubli – Hoffmann-Krayer 1987, VII. 832, 837; Candrea 1999, 370.

[950] Gorovei 1931, 261–262: „S'o dus omul negru, / cu boii negri, / cu plugul negru, / cu răsteu negru, / cu jugul negru, / cu lopăţica neagră... [...] / s'o pornit cu aceste negre, / şi n'o arat ogoru negru, / dar o arat / şi o secat / buba neagră" („Elment a fekete ember, / a fekete ökrökkel, / a fekete ekével, / a fekete járomszeggel, / a fekete járommal, / a fekete lapátocskával... [...] / elindult ezekkel a feketékkel, / s nem a fekete földet szántotta fel, / de felszántotta / és kiszárasztotta / a pokolvart"); Vö. például Hodoş 1912, 55–57 (*De obrintit*; *De obrâncit*, Seblázra). Ugyanígy a moldvai román ráolvasásokban is: Ciubotaru 2009, 291–299. o. 55–57, 59–60, 62, 64–65, 68–69. sz: *de bubă neagră*, pokolvarra, 322. o. 115–116. sz.: *de ceas rău*, rossz órára (epilepsziára), 437. o. 300. sz.: *de orbalţ*, orbáncra.

[951] Gorovei 1931, 340: „Plecă Cutare pe un drum mare verde, / se suì într'o măgură verde / şi văzù o pădure verde, / ciobanul cu oile verzi, / oile cu mieii verzi; / văzù capre verzi / cu iezii verí..." („Megindula valakicsoda egy nagy, zöld útra, / felmene egy zöld halomra, / s ott megláta egy zöld erdőt, / a csobánt a zöld johókkal, / johókat zöld bárányokkal; / zöld kecskéket láta, / zöld gidákkal...").

[952] Gorovei 1931, 324: „...o fată galbenă, / cu papuci galbeni, / cu colţuni galbeni, / cu rochiţă galbenă, / cu bariz galben..." („...egy sárga leány, / sárga papucsos, / sárga harisnyás, / sárga ruhácskás, / sárga kendős...").

[953] Grigoriu-Rigo 1907, I. 182: „Plecat-a 9 oameni albi, / Cu caii albi, / Cu puştile albe, / Cu suliţele albe, / Pe drumul alb, / La pădurea albă..." („Elindult kilenc fehér ember, / Fehér lovakkal, / Fehér puskákkal, / Fehér lándzsákkal, / A fehér úton, / A fehér erdőbe...").

[954] Şez XI. 29 (*de obrinteală*, seblázról).

[955] Golopenţia 2007, 135–138.

je meg a rontó erőket – a Beszterce vidékén tejelvétel visszafordítására használták.[956] A *sárga hal*, mint a beteg helyett eledelül felajánlott állat, szerepel egy igen régies, egyes képeivel az archaikus népi imádságokra emlékeztető szövegben is, amely a rokon szövegvariánsok eredőhelyét – úgy gondolom – az egyházi források körében jelöli ki.[957] Ezek a ráolvasók a gyógyulást a szimpatikus mágia révén, a *similia similibus curantur* ('hasonlók hasonlókkal gyógyíttatnak') ősrégi elve alapján óhajtják elérni. Egyes olvasásokban a *vörös*t a gonoszok kiűzése után a gyógyulást jelképező *zöld* váltja föl,[958] má-

[956] Filimon 1913, 285–286: „Sfîntă Maică Precistă, s-o luat Ĭion dĭla casa galbină, dĭla masa galbină, s-o dus la marea galbină, cu cuţît galbin o prins înbrĭana galbină... [...] foc galbin făcutu-o, cu cuţît galbin spiñţicatu-o, cu sare galbină săratu-o, pe foc galbin pusu-o, mîncare bună făcutu-o, beutură bună şi strigatu-o: Viñiţ strîcătoare, viñiţ mîncătoare; viñiţ strîcătorĭ, viñiţ mîncatorĭ cu nănaş, cu nănaşă, ňepot, cu moş, ňepoate, cu moaşă, viñiţ şi mîncaţi şi bĕţ şi vă ospătaţi, şi vă daţ şi cătaţi laptĭle la N. N." („Ó, Szűz Mária, elment János a sárga háztól, a sárga asztaltól, / elment a sárga tengerhez, sárga késsel és fogott sárga márnát... [...] / sárga tüzet csinált, sárga késsel felhasította, / sárga sóval megsózta, sárga tűzre tette. / Jó ételt készített, jó italt hozott és kiabált: / Jöjjetek rontó és telhetetlen asszonyok; / jöjjetek rontó és telhetetlen férfiak, / keresztanyák, keresztapák; unokák és nagyapák; / unokák és nagyanyák. / Jöjjetek, egyetek, igyatok, mulassatok és keressétek meg N. N. tejét"). Az „aranyszárnyú márna" mint a beteg helyett ajánlott „áldozat" szerepel egy *urszitára* való (de ursită), Suceava megyei ráolvasóban (Ciubotaru 2009, 521. o. 449. sz.).

[957] „Sus la dealul Garareului este o masă într'aurită. La capu meseĭ şede Maica Domnuluĭ cu pahare pline, cu cuvintele bune. O văzut Maica Domnuluĭ strigoĭ cu strigoaicele, zmeiĭ cu zmăoaicele, pocitoriĭ cu pocitorele, cu cuţite încornorate, cu limbele pe piept lăsate. Intrebatu-ĭ-ŭ Maica Domnuluĭ: – Unde vă duceţĭ voĭ strigoĭ cu strigoaie, zmeĭ cu zmăoae, pocitorĭ cu pocitoare, zburătorĭ cu zburătoare, săgetătorĭ cu săgetătoare? – Ne ducem la X. de departe să-l puşcăm, carnea să-ĭ mincăm; de aproape să-l înjunghiem, sîngele să-ĭ bem. Maica Domnuluĭ o zis: De la X. să fugiţĭ, de dînsul să nu vă atingeţĭ, că cu mătură de busuioc vă voiŭ mătura, în Dunăre vă voiŭ arunca; să vă duceţĭ la marea, că este peşte galben, de departe-l puşcaţĭ, carnea-ĭ-mîncaţĭ, de-a-proape junghieţĭ, sîngele 'ĭ beţĭ. X. să rămîe ca grîul cel curat cu nimica amestecat" („Fönn a Garareul [Galilea] hegyén van egy aranyos asztal. Az asztalfőn az Úr Anyja ül, teli poharakkal, szívélyes szavakkal. Meglátta az Úr Anyja a boszorkányokat a boszorkányos asszonyokkal, sárkányokat a sárkányasszonyokkal, rossztevőket a gonosz asszonyokkal, cifra késekkel, mellükre lógó nyelvükkel. Kérdezte őket az Úr Anyja: – Hová mentek ti, boszorkák a boszorkányos asszonyokkal, sárkányok a sárkányasszonyokkal, rossztevők a rontó asszonyokkal, lüdércek a szépasszonyokkal, nyilallók a nyilallást hordozó asszonyokkal? – Elmegyünk X-hez, hogy messziről belé nyilalljunk, hogy a húsát megegyük; hogy közelről megdöfjük, a vérét megigyuk. Az Úr Anyja így szólt: X-től elfussatok, hogy ne érintsétek, mert bazsalikomseprűvel elseperlek benneteket, a Dunába vetlek titeket; hogy a tengerre menjetek, ahol van sárga hal, a távolból nyilalljatok, az ő húsát egyétek, közelről megdöfjétek, a vérét megigyátok. X pedig maradjon olyan tiszta, mint a valódi, keveretlen búza" – Şez IV: 19).

[958] Grigoriu-Rigo 1907, I. 61–62: „A plecat un om roşu / La o pădure roşie, / C'u secure roşie; / Şi-a tăiat un copac roşu... [...] / A plecat un om verde, / Cu o secure verde, / La o pădure verde, / Şi-a tăiat un copac verde..." („Megindult egy vörös ember / A vörös erdőbe, / Egy vörös fejszével; / S kivágott egy vörös fát... [...] / Elment egy zöld ember, / Egy zöld fejszével, / A zöld erdőbe, / És kivágott egy zöld fát...").

sutt a *feketét* a *veres*, majd a *fehér*.[959] Hasonló, a szimpatetikus mágiát jellemző elgondolások érvényesülnek nem csak a szövegekben, de a ráolvasáshoz használt *anyagok* tekintetében is.[960] Az analógiás gondolkodás a székelység és csángóság gyógyító hagyományában is jelen van.[961] Magyarcsügésen hallottam, hogy az ún. *fekete sárigságot* – többek között – fekete macska vérével orvosolják házilag.[962]

A ráolvasónkban felsorolt (a hidegtől és melegtől való, a szemen lévő, a forróságos, a dalákos, az ütésből származó), együttesen „az összes obrintyik"-ot, a betegség összes fajtáját – egész „nemzetségét" – képező *gyulladások* mindegyike részt vesz a vörös halból készített, szimpatetikus mágián alapuló, áldozati jellegű lakomán. Minderre, láthattuk, azért van szükség, hogy a beteg bajának minden lehetséges válfajától megszabadulhasson. A szövegben ugyan a betegségdémonokat kifejezetten távozásra utasító rész nem szerepel (a rokon szövegeket is átnézve úgy tűnik, a betegséget okozó gonoszoknak adott lakoma képe ezt jobbára *implicite* tartalmazza), ez a felsorolás mégis kapcsolatban áll a démonoknak adott parancsok szokott motívumával, amely már az *Atharvavéda* (Kr. e. I. évezred) egyik, az elpusztítandó férgek egész nemzetségét – a férgek királyától a családján, rokonain, társain és szomszédain át egészen a legkisebbig – halottként bemutató és így megsemmisítő ráolvasójában megjelenik.[963] Amint az idézett ókori, indiai adatra is hivatkozó Pócs Éva megjegyzi, „a démonoknak adott parancsok gyakori motívuma a hét, hetvenhét (esetleg kilenc, huszonegy) démon, illetve a démonok hetvenhétféle fajtájának az említése, mind az egyházi szövegekben, mind a profán ráolvasókban. E számokat végső soron a babiloni démonhittel hozták összefüggésbe [...] és antik, majd keresztény közvetítést tételeztek fel a paraszti ráolvasások felé, amelyeknek ezek a megszólító formulák – különösen Kelet-Délkelet-Európában – korunkban is gyakori tartozékai."[964]

[959] Ciubotaru 2009, 331. o. 137. sz.: „O plecat omu negru, / Cu haina neagrî, / Cu arma neagrî... [...] / O plecat om roş, / Cu haina roşâie, / Cu arma roşâie... [...] / O plecat omu alb, / Cu hainî albî, / Cu armî albî..." („Elindult a fekete ember, / Fekete ruhával, / Fekete fegyverrel... [...] / Elindult a veres ember, / Veres ruhával, / Veres fegyverrel... [...] / Elindult a fehér ember, / Fehér ruhával, / Fehér fegyverrel...").

[960] Candrea 1999, 304–310.

[961] Frendl 2008, 318–340.

[962] „A fekete sárigság, s a másik sárgaság, ezek a betegségek vannak. Most egy szomszédasszonyom... az es fekete sárigságba halt meg. S azt igy házilag, ne, hogy milyen szépen orvosolják, hogy fekete macskának a vérit elveszik, hogy ő ne tudja, s beléteszik valamibe, s ugy adják oda, hogy házilag helyrejőne. Én el vótam má jőve, s elfelejtettem, megmondjam a hozzátartozóinak, hogy evel orvosolják meg. A feteke macska vérvel. Hogy ő ne tudja, ugy adják oda. S meghalt az asszon. Ugy mondják, hogy a fekete macskának a vérit, vagy torkát megvágják, vagy... vért vesznek tölle, és odaadják. Hogy házilag lehet csak megtériteni, másképpen nem. Na, de az má nagy betegség, me az má el van főve, aki fekete sárigságba esik. Az el. Ezt csinálják, hogy ezüstpoharat tesznek, s az ezüstpohárbol igya meg a gyertyánfa gyükernek a levit, és fekete macska vért adnak neki. S attól meggyógyul" (59 éves nő, Magyarcsügés, 1995. október 12).

[963] Kuhn 1864, 139.

[964] Pócs (szerk.) 2014, I. 522.

A „99 de durérer / vine náté", azaz a kelések, fenék, dalákok és reszfugok alkotta „rokonság", a „kilencvenkilenc féle mérges fájdalom" képe bukkan fel a *Torok gyéktol* feliratú szövegben. {II.2} A ráolvasók gyakran a betegséget hordozó, okozó démonok rokoni, családi kapcsolatainak képét, egy általuk alkotott, ördögi eredetű, az emberi világ romlására törő, sajátos hierarchiában egyesült infernális társadalom vízióját vetítik elénk. Miután annak ellenében létezik, a gonoszok családjaiból, nemzetségeiből álló, az ördög vezetése alatt lévő alvilági közösség nem lehet más felépítésű, mint az angyalok és üdvözült lelkek alkotta mennyei hierarchia és az annak mintájára szerveződő emberi társadalom.[965] A betegségdémonok *kilenc*, illetve – annak fokozásaként – *kilencvenkilenc* fajzata, rokonsága így talán a *kilenc angyali rend* képzetéhez kötődik. A teológiai munkákban ugyanis, noha az egyházatyák – Szent Pál,[966] valamint Szent Péter és Júdás apostol levelei alapján[967] – eleinte jobbára hét angyali karról beszélnek,[968] a 4. századtól megjelenik a kilenc angyali rend képe. Ez nyugaton Szt. Ambrus (339–397) *Apologia prophetae David* című homiliájában, keleten Jeruzsálemi Szt. Kürillosz (313 k.–387) huszonharmadik *Katekézis*ében szerepel először,[969] de később felbukkan Aranyszájú Szt. Jánosnál (344 k.–407),[970] majd Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitánál (5. század) is.[971] A késő patrisztika és a korai középkor teológiája – kisebb változtatásokkal – úgy nyugaton, mint keleten Dionüsziosz rendszerét vette át.[972]

Arra, hogy a *kilenc angyali rend*hez kötődő *kilenc ég* képzete még a közelmúlt román ráolvasóiban is élt, álljon itt példaként egy 1908-ban kiadott ponyvanyomtatványon szereplő, tündérek rontása elleni (de iele) szöveg első sora: „Megindult az Úristen a kilencedik égből...".[973] A démonok „álmonarchiája" a mennyei rendek alvilági inverze. Az egyes betegségek – egymással rokonságban álló – fajtáiról, azok családjáról, fiairól, leányairól, unokáiról bőséges adatok állnak rendelkezésre úgy a magyar,[974] mint

[965] Takács Gy. 2012b, 52.

[966] Róm 8,38; Ef 1,21; 3,10; Kol 1,16; 2,10; 1 Tessz 4,16.

[967] 1 Pét 3,22; Júd 9.

[968] Takács Gy. 2011, 15–16.

[969] Schütz 1937, I. 497; Migne 1844–1856, PL–XIV. 859B: Apol. proph. Dav. lib. I. cap. V.20; Vanyó 1995, 239: Müsztag. Kat. V,6.

[970] Migne 1857–1866, PG–XLVIII. 723–725, 729: De incomp. Dei Nat. III,5–6; IV,2.

[971] Migne 1857–1866, PG–III. 213A–220D, 237A–242D, 257A, B: De coel. hier. VII,1, VIII,1–2, IX,1; Frenyó – Háy 1994, II. 229–239.

[972] Takács Gy. 2011, 18.

[973] „A plecat Dumnezeu din nouă ceruri..." (DVR, 72).

[974] Kallós 1962 [EA 5606], 26; 1966, 150–151. o. 3–6. sz., 153. o. 6. sz.; Bosnyák 1973, 292; 1982, 117–118. o. 399. sz.; Erdélyi Zs. 1976, 112–113; Pócs 1985–1986, II. 459, 461, 465 [XV.2.14.1, XV.2.14.3, XV.2.15.1, XV.2.18.1]; Pócs (szerk.) 2014, I. 240 [V.72.3], 244 [V.81; V.81var; V.82], 732 [XIII.1.15.1–2], 736 [XIII.1.19], 737 [XIII.1.20.1], 738 [XIII.1.21], 757 [XIII.2.9.2], 765 [XIII.2.18.1], 815 [XV.2.2], 854 [XV.2.59]; Gunda 1989, 92–93; Csoma 1994, 256, 258; 2000, 17; 2016, 154, 161–162, 166–167, 169–172; Halász 2005, 265. o. 1134. sz.; Takács Gy. 2015b, 195, 306–307, 415, 629–631.

a román ráolvasókincsben.[975] Amint az egy somoskai (Moldva) ráolvasás kapcsán elhangzott, a betegségek egymás *nyepótái*, azaz *réze-ruzái* (retye-rutyái), vagyis rokonai, de a *trágen*, a *táljog* és az *udma* démonai is „hárman járnak", ugyanis „ezek tesvérek".[976] Hasonló képzetek, láthattuk, Európa-szerte fellelhetők. Ennek hátterében olyan korai szövegváltozatok állnak, mint a Marcellus Burdigalensis *De medicamentis* című (Kr. u. 400 k.) munkájában szereplő, mirigyre használatos ráolvasó, amelynek latin szövegében a „kilenc mirigy nővér" („noue glandulae forores") alakja bukkan fel,[977] vagy egyes, hasonló koncepción alapuló, későbbi szövegek. [978] {II.2/Megj.}

A betegségek kilencféle, kilencvenkilenc-féle fajtája, rokonsága a 17–19. század román kéziratos ráolvasóanyagában is meghatározó módon van jelen. Szó esik itt a hideglelés (friguri) kilenc családjáról, nemzetségéről,[979] a csinálmány (fapt) kilenc és kilencvenkilenc képmásáról, fajtájáról, eredetéről,[980] a „kilencféle orbánc"-ról,[981] de a kilencvenkilenc hastífuszról (lingoare) éppúgy,[982] mint a kelések, tályogok, hólyagok – vagy éppen a szánka (samcă) kilencvenkilenc fajtájáról, eredetéről,[983] a „kilencvenkilenc nyilallással"

[975] Lupaşcu 1890, 16, 18, 42; Marian 1892b, 207; Grigoriu-Rigo 1907, I. 45; Gorovei 1931, 268.

[976] Takács Gy. 2015b, 415, 631.

[977] Marcellus 1536, 111: Lib. I. cap. XV; vö. Marcellus 1889, 151: Lib. I. cap. XV,102. „Novem glandulae sorores, octo glandulae sorores [...], una glandula soror, novem fiunt glandulae, octo fiunt glandulae [...] una fit glandula, nulla fit glandula."

[978] Franz 1960, II. 483: „In nomine dei patris [...] Coniuro uos frigores, VII sorores..."; vö. 467, 474, 482.

[979] Timotin 2010, 300 [LVIII]: „Friguri De nouă neamuri" (*Răvaş de friguri*, Láztól való írás, 1799), 303 [LXI]: „friguri de noao neamuri" (*Molitva de friguri*, Hideglelés-ima, 1778), 304 [LXII]: „Friguri de noo neamuri" (*Pentru friguri răvaş*, Levél hidegrázásra, 18. sz. utolsó évtizede). Vö. Ştrempel 1978–1992, I. 76 [BAR 270, F. 148^{r-v}]; II. 49 [BAR 1739]; III. 283 [BAR 3944, F. 105^{v}].

[980] Timotin 2010, 326 [LXXXIV]: „faptul de noao feluri, de noao neamuri" (*De fapt*, Csinálmányra], 1777–1784), 327 [LXXXV]: „faptul di 9 chipuri, faptul din 9 feluri, faptul di 9 neamuri" (*Di desfăcut pentru faptu*, Tétemény visszacsinálására, 1784–1785), 329 [LXXXVI]: „faptul de 9 feliuri, faptul de 9 muieri" (*De fapt*, Öntéssel való csinálmányra, 1781 után), 330 [LXXXVII]: „faptul de noî niamuri, faptul de noî feliuri, fapt de noâzăci şi noî feliuri, faptul de noâzăci şi noî niamuri" (*De desfăcut*, Visszacsinálásra, 18. század vége – 19. század eleje), 331 [LXXXVIII]: „fapt de nouă niamuri" (*Desfacire faptului...*, Rontás feloldása..., 19. század eleje), 332 [LXXXIX]: „faptul de 9 neamuri, faptul de 9 fealuri" (*Faptul de desfăcut*, Visszacsinálás, 1825–1826), 334 [XC]: „faptul de 9 feliuri" (*Carte de fapt...*, Írás a csinálmányról..., 1833), 338 [XCIII]: „faptul de 9 neamuri, faptul de 9 feliuri" (*De fapt*, Öntésre, 19. sz. közepe). Vö. Ştrempel 1978–1992, III. 333 [BAR 4104, F. 118^{v}]; I. 241 [BAR 1155, F. 106^{v}]; I. 279 [BAR 1296, F. 113^{v}]; I. 358 [BAR 1524, F. 85^{r}]; I. 229 [BAR 1118, F. 24^{v}]; IV. 378 [BAR 5706, F. 90^{r}]; III. 143 [BAR 3479, F. 69^{r}]; II. 422 [BAR 2980, F. 20^{r}]).

[981] Timotin 2010, 345 [XCVIII]: „brâncă... de nouă feluri" (*Molitvă pentru brâncă*, Könyörgés orbánc ellen, 18. század második fele). Vö. Ştrempel 1978–1992, I. 353 [BAR 1507, F. 65^{r}].

[982] Timotin 2010, 314 [LXXII]: „noaîzăci şi noî di lângori" (*Descântic di lângoare*, Ráolvasás tífuszra, 18. század vége). Vö. Ştrempel 1978–1992, IV. 152 [BAR 4903, F. 23^{v}].

[983] Timotin 2010, 350 [CIII]: „99... feluri de cârtiţă" (*Descântec de cârtiţă*, Ráolvasó takonykórra, 1825–1826), 351 [CIV]: „99... feliuri de cârtiţă" (*Descântec pentru cârtiţă*, Ráolvasás takonykór

járó „kilencvenkilenc kelevény"-ről.[984] A csügési ráolvasófüzetekkel helyenként szoros rokonságot mutató szövegekkel szaturált moldvai román ráolvasókincsben is gyakori a *rontók kilences csoportja*, akik az útnak induló embert, vele megtalálkozván, beteggé teszik.[985] Nemegyszer itt is a betegségdémon családjáról beszélnek, egy Suceava megyei visszaszámláló szövegben például a torokgyík fiairól esik szó: „Ment a torokgyík / Kilenc fiával...".[986] Ettől is általánosabb képzetnek mondható a betegségdémonok, így a hályog, a vérhas, a hólyag, az orbánc, a pokolvar, a kelevény, a rossz óra és órák, a szifilisz, a szemverés, a rontások és megtevések, a hideglelés, a csinálmány, az íny- vagy fülgyulladás, a gyomorrontás, a rüh, a szánkabetegség, az udma, az urszita kilencvenkilenc fajtája („99 de feluri"), „képe" („nouâzăşânouî di chipuri"), fajzata, rokonsága („99 de neamuri").[987]

Hasonló részeket tartalmazó szövegek nyomtatott formában, ponyván is terjedtek a románság körében, legalább már a 19. századtól,[988] de előjönnek a korszak újságaiban,

---

ellen, 19. sz. közepe), 352 [CV]: „samcă pin 99 de niamuri" (*Descântec <e> de udmă*, Ráolvasó udmára, 1808–1815), 357 [CX]: „beşică di 99 de feliuri şi di 99 de neamuri" (*Descântec de beşică cea rea*, Ráolvasó pokolvarra, 1825–1826), 358 [CXI]: „beşică de 99 de feliuri şi de 99 de neamuri" (*Descântec pentru beşica cea rea*, ráolvasó pokolvarra, 19. sz. közepe). Vö. Ştrempel 1978–1992, IV. 378 [BAR 5706, F. 114^{v}]; II. 422 [BAR 2980, F. 14^{v}]; I. 269 [BAR 1262, F. 86^{r}]; IV. 378 [BAR 5706, F. 117^{r}]; II. 422 [BAR 2980, F. 14^{r}]).

[984] Timotin 2010, 354 [CVII]: „noozeci şi noo de bube ... cu noozeci şi noo de junghiuri" (De *bube rele şi de dălac*, Pokolvarra és dalákra, 1833), 355 [CVIII]: „bubă cu 99 de giunghiuri" (*Descântec de bubă rea*, ráolvasás pokolvarra, 1825–1826), 356 [CIX]: „bubă cu 99 de junghiuri" (*Descântec de bubă rea*, 19. század közepe). Vö. Ştrempel 1978–1992, III. 143 [BAR 3479, F. 125^{v}]; IV. 378 [BAR 5706, 70^{r}]; II. 422 [BAR 2980, F. 13^{v}].

[985] Ciubotaru 2009, 321, 342, 349, 397–398, 446, 448. o. 114, 156, 171, 232–233, 321, 324. sz.: *de ceas rău* (epilepsziára), *de deochi* (szemverésre), *de întălnitură* (bénulástól), *de pocitură* (rontástól).

[986] Ciubotaru 2009, 507. o. 416. sz.: „S-o dus şopârlaiţa / Cu nouă feciori..." (*de şopârlaiţă*, torokgyíkra).

[987] Ciubotaru 2009, 270, 273, 279. o. 7, 15, 28. sz.: *de albeaţă* (hályogra), 281–283. o. 31, 33, 35. sz.: *de baghiţă* (vérhasra), 285, 287, 288. o. 39, 43–44, 46. sz.: *de beşică* (hólyagra), 290, 432, 439. o. 52, 292–293, 305. sz.: *de brâncă, de orbalţ, de roşaţă* (orbáncra), 294, 300, 456. o. 60, 72, 74, 340. sz.: *de bubă neagră, de bubă rea* (pokolvarra), 303–304. o. 80–82. sz.: *de bube* (kelevényre), 309, 311, 325. o. 99, 101, 122: *de ceas rău, de cei răi* (rossz órá[k]ra, epilepsziára), 328–329, 333, 335–336. o. 131, 134, 140, 142–143. sz.: *de cel pierit* (szifiliszre), 351. o. 175. sz.: *de deochi* (szemverésre), 355. o. 181. sz.: *de desfăcut* (rontás „visszacsinálására"), 390. o. 212. sz.: *de frigare* (hideglelésre), 387. o. 209. sz.: *de fapt* (csinálmányra), 423–424. o. 272, 276. sz.: *de năjit (íny- vagy fülgyulladásra)*, 444. o. 317–318. sz.: *de plecate* (gyomorrontásra), 453. o. 333–334. sz.: *de râie* (rühre), 461, 463–464. o. 350–351, 353. sz.: *de samcă* (szánkabetegségre), 511. o. 428–429. sz.: *de udmă* (udmára, görvélykórra), 519. o. 447. sz.: *de ursită* (urszitára).

[988] „Bubă de nouă-zeci şi nouă de feluri de bube, / Să ieşi dela (cutare) / Cu nouă-zeci şi nouă de durori, / Cu nouă-zeci şi nouă de fiori, / Cu nouă-zeci şi nouă de umflături, / Cu nouă-zeci şi nouă de obrântituri..." („Kelés a kelevények kilencvenkilenc fajtájával, / Gyere ki ebből [a betegből] / A kilencvenkilenc fájdalommal, / A kilencvenkilenc remegéssel, / A kilencvenkilenc daganattal, / A kilencvenkilenc gyulladással..." – *Descântec de bubă*, Olvasás kelevényre, DVR, 50).

folyóirataiban megjelent ráolvasó-közlésekben is. A kelevény kilenc fajtáját említi egy *de bubă* ráolvasó, a gonoszok kilences csoportja rontja meg a beteget egy *szemverés*től (de deochiu) való szövegben, kilencféle és fajta keléssel találkozik a szenvedő ember egy hosszú, epikus deszkentálásban.[989] A különböző betegségek és az őket okozó démonok kilencvenkilenc fajtája, eredete, rokonsága ugyancsak gyakori a 19–20. század újságaiban, folyóirataiban – közöttük a faluhelyre is eljutó lapokban – megjelent ráolvasók szövegében. A *rossz óra* (césu reu) nevű, epilepsziát okozó gonosz kilencvenkilenc fajtájáról, családjáról éppúgy olvashatunk itt, mint a *pocitură*-nak nevezett rontásfajta, a *hideglelés* (friguri), a *gyomorrontás* (aplecate) hasonló számosságú megjelenési formáiról, eredetéről.[990]

Egy kelésről (de bub'a) való szöveg a „kelevények kelevényé"-nek a „csumák fajzataival" („Bub'a bubeloru / Cu puii ciumeloru") együtt kilencvenkilenc fajtáját említi,[991] ahogyan a hasonló célú ráolvasókban másutt is a „kilencvenkilenc külsejű" *kelés* (bubă), a „kilencvenkilenc képben járó" *ótvar* (bube dulci), vagy a „kilencvenkilenc fajta" *pokolvar* (abubă) és *hólyag* (beşică) infernális alakjai szerepelnek.[992] Egy *szembetegség*re (nimăt) való szöveg szerint a gyógyító a betegséget okozó démonokat kilencvenkilencszer fújja el és veti a Vörös Tengerbe, nyilvánvalóan azért, mert maguk a gonoszok is éppen ennyien vannak.[993] Éppúgy, mint egy *szifilisz* elleni (pentru celu-peritu) ráolvasásban („Kilencvenkilenc medve, / Kilencvenkilenc farkas, / Kilencvenkilenc sárkány, / Kilencvenkilenc völgyből, / Kilencvenkilenc hegyről, / Kilencvenkilenc mezőről..."),[994] vagy egy *gonosz lelkek* elleni (de strâgă) deszkentálásban, ahol az úton, a hídnál találkozik a beteg a kilencvenkilenc élezett késsel érkező kilencvenkilenc kis boszorkával, boszorkánnyal, igéző és megcsináló asszonnyal.[995] Kilenc igéző és kilenc ráolvasó, valamint a rontók kilencvenkilences csoportja szerepel néhány avasi román szövegben is.[996]

Az idézett újságok némelyike, így például a szamosújvári *Amiculu Familiei*, a balázsfalvi *Comoara satelor* vagy a Budapesten és Nagyváradon kiadott *Familia* eljuthatott

[989] ComSat V/3–4: 28 (*de bubă*, kelevényre); Fam VIII/27: 316 (*de deochiu*, szemverésre); Min IV/5: 50 (*de bubă*, kelevényre).

[990] AmFam II/5: 57 (*de césu reu*, epilepsziára); ComSat IV/3: 44 (*de pocitură*, megcsinálástól); IV/7–8: 108 (*de friguri*, hideglelésre); RevIlust I/9: 178 (*de aplecate*, gyomorrontásra).

[991] Fam II/31: 371 (*bub'a*, kelevény).

[992] FreŞco IV/5–6: 252 (*de bubă*, kelevényre); Şez X/1–2: 22 (*de bube dulci*, ótvarra); Ştefănescu 1885 (LumToţ I/6): 224 (*de abubă*, pokolvarra); Şez X/3–4: 44 (*de beşică*, hólyagra). A pokolvar *abubă* elnevezéséhez lásd: Ciubotaru 2009, 130.

[993] FreŞco IV/5–6: 248 (*de nimăt*, szembetegségre).

[994] AmFam V/3: 28–29 („Nóuedieci si nóue de ursi, / Nóuedieci si nóue de lupi, / Nóuedieci si nóue de smei, / Din nóuedieci si nóue de vài, / Din nóuedieci si nóue de munti, / Din nóuedieci si nóue de câmpi..." – *pentru celu-peritu*, szifiliszre).

[995] Izv XVII/7–8: 283 („Mă 'ntâlnii cu 99 dă muroi, / Cu 99 dă strâgoi, / Cu 99 dă deochitoare, / Cu 99 dă pocitoare, / Şi cu 99 dă cuţâte ascuţâte...").

[996] Muşlea 1932, 199 [CCLIII, CCLIV], 201 [CCLIX]: *de deochi* (szemverésre, két szöveg), *de lapte* (tejhaszonra).

a Gyimesek vidékére. Az sem kizárt, hogy a kisszámú, olvasni tudó lakos révén valamelyes hatást gyakorolt a helybeli ráolvasásokra is. A fejezetünkben szereplővel bizonyos hasonlóságot mutató szövegeket – láthattuk – fel is fedezhetünk bennük, azonosat azonban, amint azt már kötetünk több ráolvasója kapcsán megállapítottam, nem. Kétségtelen ugyanakkor, hogy *Az obríntyíktol* feliratú szöveg a románság hagyományos ráolvasó gyakorlatába illeszkedik, az eddigieken túl erre utal az is, hogy szövege a záróformulák egyik ott megszokott és gyakorinak mondható típusával végződik.

A csügési ráolvasó végén szereplő „Maica domnului / să dei lyacu" („Maica Domnului / să deie leacul", vagyis „az Úr Anyja / adjon [rá] gyógyírt") sor ugyanis a román deszkentálások jellegzetes zárósorai közé tartozik. Hasonlóképpen, mint a „Ca Maica sfântă Mărie, / Leac să-i fie" („Hogy a szent Szűz Mária, / Legyen orvossága"),[997] a „leac să-i dea Dumnezeu" („Isten adjon neki gyógyírt"), a „din mila lui Dumnezeu, leac să-i fie" („Isten kegyelméből, legyen számára orvosság")[998] és jó néhány rokon fordulat. Ilyen még az ugyancsak gyakori „Descântecul meu, / Leacul lui Dumnezeu" („A ráolvasás az enyém, / A gyógyír Istené"),[999] vagy a „Descântecu de la mine / Leacu dela Dumnezeu" („A ráolvasás tőlem, / A gyógyír Istentől van").[1000]

Szintén a zárósoroknak ebbe a csoportjába tartozik a „Descântec dela mine, / Leacul dela Maica Domnului" („A ráolvasás tőlem, / A gyógyír az Úr Anyjától van"), a „Descântecul dela mine, / Leacul dela Maica sfântă Mărie" („A ráolvasás tőlem, / A gyógyír a szent Szűz Máriától van"), vagy éppen a „De la min' descântecu, / De la Maica Precesta leacu" („Tőlem a ráolvasás, / A Legtisztább Szűztől a gyógyulás") formula.[1001] Ide sorolható továbbá a hosszabb, „descântecul dela mine, / leacul dela Dumnezeu; leacul din descântecul meu, / şi cu puterea lui Dumnezeu, / mă închin cu descântecul, / şi Dumnezeu să vie cu leacul; / leac să fie dela mine / şi dela Maica Precista, / eu să fiu descântătoare, / Maica Precista lecuitoare..." („a ráolvasás tőlem, / a gyógyír Istentől van; a gyógyír a ráolvasómtól, / és Isten erejéből való, / fohászkodom a ráolvasással, / hogy Isten jöjjön a gyógyírral; / a gyógyír legyen tőlem / és a legtisztább Szűztől, / én legyek a ráolvasó, / a Legtisztább Szűz a gyógyító") változat,[1002] illetve az imákkal és könyörgésekkel (molitvă) is kapcsolatot mutató, „Mă 'nchin cu descântecul, / Şi Dumnezeu să vie cu leacul" („Megkövetem a ráolvasóval, / Hogy Isten jöjjön a gyógyírral").[1003]

Ezek a gyógyítás végső, nem e világi forrásául általában Istent *(Dumnezeu)*, Krisztus Urunkat *(Domnul Hristos)*, a Szentháromságot *(Sfânta Troiţă)*, a Legtisztább Szüzet *(Maica Precista)*, másként Szűz [Szent] Máriát *(Sfânta Marie)* megnevező zárósorok, az

[997] DVR, 25.
[998] Gorovei 1931, 193.
[999] DVR, 63.
[1000] Marian 1886, 306.
[1001] DVR, 10, 35, 52.
[1002] Gorovei 1931, 194–195.
[1003] DVR, 39.

itt bemutatott és hasonló változatokban igen jellemzőek a románság ráolvasóira. Megjelennek az élő szájhagyományban,[1004] így a moldvai román ráolvasókban,[1005] de ugyanúgy – láthattuk – a korabeli (19–20. századi) ponyvákon,[1006] vagy akár az említett korszak újságaiban is,[1007] a 17–19. századból származó történeti kéziratos anyagból azonban – úgy tűnik – csaknem teljesen hiányoznak.[1008]

[1004] Gorovei 1931, 193–195; Muşlea 1932, 199 [CCLV]: *de deochi* (szemverésre).

[1005] Ciubotaru 2009, 269, 270, 272, 274–277, 283–287, 296, 299, 301, 303, 305, 308, 312–314, 316–317, 319, 321, 323, 326, 329, 332, 334, 337, 339–340, 370, 375, 379, 385, 387, 413, 422, 424–428, 431, 437–438, 443, 451, 454, 457, 459, 461, 466, 468, 470, 480, 482, 495, 497–498, 503, 509–510, 511, 513, 517–520. o. 5, 7–8, 12, 17, 21–23, 35–37, 39, 42–43, 62, 71, 75, 78, 84–85, 95, 101–103, 107–108, 111, 114, 116, 124, 132, 138, 140, 145, 149, 152, 190, 195, 200, 206, 208, 257, 268, 278, 280, 284, 286, 288, 292, 301, 303, 311, 328, 334, 344, 346, 349, 355, 357, 360, 375–376, 391, 394–395, 402, 420, 425, 438, 444–447. sz.

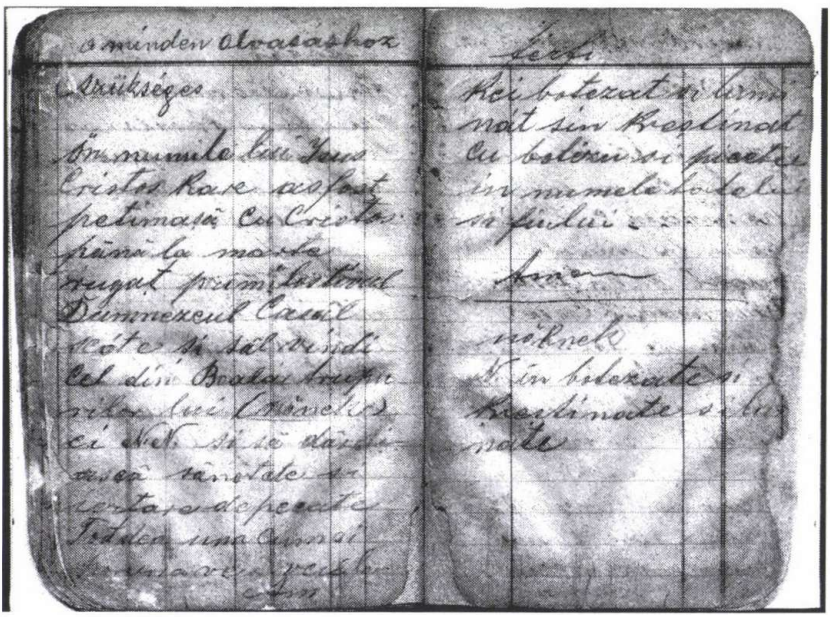
[1006] DVR, 10, 25, 27–28, 35, 39, 42, 52, 63, 68, 97.

[1007] CartSat XI/6: 92 (*de buba*, kelevényre); Izv XVII/2: 67 (*de dor din „soare săc"*, „vaknapból" származó fejfájásra); XVII/7–8: 284 (*de strâgă*, gonoszoktól); RevFund IX/9: 676 [10] (*descântec de deochiu pentru vaci*, szemveréstől való olvasás tehenek számára).

[1008] Egy-egy hasonló példát találni csak. Így például egy 18. század végi, *Péter, a szent apostol imája. Fogfájásától való gyógyír* (Molicva Sfântului apostolu Petru. De măseale dureare leacu easte) feliratú szöveg záróformulájában: „Aşa tribuie: rugăciunea de-a dreapta, ajutoriul de la Dumnezeu" („Imígyen kell [mondani]: az imádság igaz volt, a segítség Istentől" – Timotin 2010, 261 [XXIII]). A kéziratos adatait lásd: Ştrempel 1978–1992, II. 241 [BAR 2313, F. 27^{v}–28].

II.10
a minden olvasáshoz szükséges

24ᵛ 25ʳ

[24ᵛ] Ön numile lui Isus / Cristos kare asfost
petimaşă cu Cristos / pănă la morte
rugat primilostívul / Dumnezeul casâl
scóte şi sâl vindi / cel din Boalá trupu
rilor lui (nőnek) / ei N. N. si să dârcu
aseâ sănătate si / íertare de pecate
Totdea una cum si / pururia veci veci lor / Am //
[25ʳ] férfi
Kei botezat si lumi / nát sin kreştinat
cu botézu si picetu / in numele tatelui / si fiului... / Amen
nőknek
N. in botezatesi / krestinate si lumi / nate[1009]

[1009] A szöveg, a fonetikus részeket helyes románsággal átírva: a minden olvasáshoz / szükséges / În numele lui Isus / Cristos, care aţi fost / pătimaşi cu Cristos / până la moarte / rugaţi preamilostivul / Dumnezeu ca să-l / scoată şi să-l vinde- / ce din boala trupu- / rilor lui (nőnek:) / ei N. N. şi să dăru- / iască sănătate şi / iertare de păcate / totdeauna [a]cum şi / pururea [şi în]

[Jézus Krisztus / nevében akik
szenvedtetek Krisztussal / mindhalálig
kérjétek az irgalmas / Istent hogy
vegye ki és hogy gyó- / gyítsa ki az ő tes-
tének betegségéből / N.N-t és ajándékozzon [neki] egészséget és / a bűnöktől való megbocsátást
Most és / mindörökkön örökké / Am[en] //
[25r] férfi
mert meg van keresztelve és meg- / világosítva és kereszténnyé téve
a kereszteléssel és a pecséttel / az atya és a fiú / nevében... / Amen
nőknek
N. keresztelve és / kereszténnyé téve és meg- / világosítva][1010]

MEGJEGYZÉSEK
{II.10}

A fenti imádság pontos eredetét nem sikerült megállapítani. Nyilvánvaló liturgikus kötődései miatt úgy gondolom, talán az ortodox egyház hajdan volt – a 19. század második felére már felhagyott, és a népi gyakorlatba alászállt – *eulogion*jai, jókívánságai közé tartozhatott. Esetleg valamely, a betegekért, megszállottakért mondott – a mindmáig használatban lévő ortodox egyházi szertartáshoz, az ún. *sfântul maslu*-hoz hasonló – hajdani gyógyító, megtisztító, gonoszűző rituálé során imádkozhatták eredetileg. Felirata *(a minden olvasáshoz szükséges)* arra utal, a második és harmadik csügési kéziratos

vecii vecilor / Am[in] / férfi / Că-i botezat, lumi- / nat şi-ncreştinat / cu botezul şi picetul / în numele tatălui / şi fiului ... / Amen / nőknek / N. îmbotezate şi / creştinate şi lumi- / nate.

[1010] A fordítás kapcsán megemlítendő, hogy a *preamilostivul* ('legirgalmasabb') helyett a szövegben – talán – elképzelhető a régies *pre milostivul*, azaz *pe milostivul* ('az irgalmas Istent') fordulat is. A szöveg diktálásakor a *totdeauna* ('mindig, örökre') utolsó és az *acum* ('most') első hangja összemosódhatott a lejegyző Gábor János fülében, így alakulhatott ki a füzetbeli „totdea una cum" forma. A „totdea una cum si / pururia veci veci lor" rész a szokott, imazáró „Şi acum şi pururea şi în vecii vecilor" („Most és mindenkor és mindörökkön örökké") változata. A „sin kreştinat", azaz *şi-ncreştinat*, természetesen a *şi încreştinat* ('kereszténnyé téve') összevont formája; az *încreştinat*, *îmbotezat* terminusok jelentése gyakorlatilag megegyezik a *creştinat*, illetve a *botezat* ('keresztelve, megkeresztelve') alakokéval. Az eredetiben szereplő *boalá trupurilor* (helyesen *boală trupurilor*) kifejezés szó szerint a 'testek betegségé'-t, a megfelelő formában pedig a ráolvasással gyógyítandó férfi, illetve nő 'testeinek betegségé'-t (*boală trupurilor lui*, illetve *boală trupurilor ei*) jelentené. Az *Isten Legszentebb Anyjának fohásza* (Paraclisul Preasfintei Născătoare de Dumnezeu) című, a lélek szomorúságára és egyéb bajok idején használatos, ortodox könyörgésben a „de boala trupurilor şi de neputinţa sufletelor" („testeknek betegségéből és lelkeknek erőtlenségéből") fordulat szerepel (https://doxologia.ro/ceaslov/paraclise/paraclisul-preasfintei-nascatoare-de-dumnezeu: utolsó letöltés 2017. november 29).

füzetben szereplő ráolvasókkal együtt, azok hatását fokozandó használta ezt az imáját Gábor János – ami alighanem a fentebb mondottakat is megerősíti. Szövegünk egyes – a keresztségre, megvilágosításra, lepecsételtségre vonatkozó – részletei kapcsolatban állnak a *vissza fordítások* feliratú ráolvasó hasonló tartalmú soraival {II.6, 17^{v}, 18^{r-v}}, és mindez jól illeszkedik mind az ortodox hitvallás, mind pedig az abból is sarjadzó moldvai ráolvasások világába. Az itt szereplő szöveg az eredetitől a paraliturgikus használat és a verbális átörökítés során kissé már eltávolodott, néhol rövidült, romlott variánsnak tűnik.

Az imában említett, a *kereszteléssel* összefüggő, az Atya és a Fiú nevében való „lepecsételtség" („picetu in numele tatelui / si fiului") nyilvánvalóan itt sem jelent mást, mint az Újszövetségben, ahol a *pecsét* az isteni hitelesítés,[1011] a Krisztusban hívők közösségéhez való tartozás[1012] jelképe. A keresztények „az igéretnek Szent Lelkével" vannak lepecsételve,[1013] őket maga Krisztus pecsételi meg és adja „a' Léleknek zálogát" a szívükbe,[1014] mert „tudja az Úr, kik legyenek övéi".[1015] A *Jelenések Könyvében* szereplő, napkeletről jövő angyal kezében „az élő Istennek petséte" van, amellyel Isten szolgáinak homlokát jelöli meg, hogy megóvja őket.[1016] Akit az Úr a gyűrűjével lepecsételt, azt egészen birtokába vette, betölti, hatalma és uralma alatt van, ezért más erők (Sátán, gonoszok) számára hozzáférhetetlen. Egy 1660-ban följegyzett szláv ráolvasó szerint „Krisztus minden embert pecsétjével lepecsételt".[1017]

A keresztség gonoszűző erejének képzete a csángó és székely archaikus népi imádságokban ugyanígy van jelen,[1018] de a fentiekkel közeli rokonságban álló sorok szerepelnek egy *urszita megtérítésére* („intórcerea ursitei"), tehát rontás „visszacsinálására" szolgáló román deszkentálásban is:

[1011] Mt 3,17; Jn 6,27.
[1012] Ef 1,13.
[1013] Ef 1,13.
[1014] 2 Kor 1,22.
[1015] 2 Tim 2,19.
[1016] Jel 7,2–3; 9,4.
[1017] Erdélyi Zs. 1976, 229.
[1018] Takács Gy. 2015a, 532, 533–534, 564, 611, 820: „Nehéz álom el ne nyomjon, / Ördög töllem távol járjon, / Családd engem meg ne csaljon, / Mert én meg vagyok keresztelkedve..." (Csíkszentdomokos); „Sátán töllem távol járjon, / Mert én meg vagyok keresztelkedve, / Az Atyának és Fiunak / És a Szentlélek Istennek nevében..." (Kászonfeltíz); „Három angyal fejem fölött, / Egyik megőrzi a lelkemet, / Másik várja a szivemet, / Harmadik lezárja a szememet. / Mária, vigyájz, / Mert én megkeresztelkedtem..." (Gyimesbükk, Egresalja); „Őrizzetek, szent angyalok, / Mennyei szent apostolok. / Ördög engem meg ne csaljon, / Pokol töllem távol járjon, / Mert én megkeresztelkedtem, / Az Atya, Fiu és a Szentlélek Istennel..." (Gyergyótölgyes), „Őrizzetek, szent angyalok, / Vigyájzatok, apostolok, / Álom engem el ne nyomjon, / Családd engem meg ne csaljon, / Mert én megkeresztelkedtem a fődön..." (Menaságújfalu).

A Jordán vizével / Mosdódjon meg,
S az Úr keresztségével / Keresztelődjön meg,
A kenettel kenettessen meg,
A pecséttel pecsételtessen meg,
Az Úr nevében // Neveztessen meg.[1019]

Egy ugyancsak urszita megtérítésére használatos – fentebb is idézett {II.7/Megj.} – ráolvasó az *angyalok kilencvenkilenc seregét* említi, mint isteni pecséttel megjelölteket:

S Isten Anyja elküldi / A szent arkangyalokat
Mihályt / És Gábrielt / Az angyalok 99 seregével [...]
A Jordán vizében / Megtisztítottakkal,
S az Úr keresztségével / Megkereszteltekkel,
A szent olajjal megkentekkel, / A pecséttel megjelöltekkel,
Az Úr nevére // Nevezettekkel...[1020]

Az idézett szövegrészek fenti imádságunk és a ráolvasások szövegállományának szoros kapcsolatára utalnak.

Ugyanerre vonatkozik a „megvilágosítva" (rom. *luminat*) szó, amely minden bizonnyal az ókeresztény egyik *keresztség*re vonatkozó kifejezéséből (gör. *photiszmosz, phótiszmosz* 'megvilágosítás') fakad.[1021] A görög terminus technicus a *phótidzó* ('megvilágosít')[1022] igéből származik, és a metafizikai értelemben vett megvilágosodásra utal.[1023] A kelet felé, az *Igazság Napja* (Sol Iustititae) felé fordulás, mint az ördög megtagadása és a Krisztushoz fordulás jelképe már az ősegyház keresztelési rítusait jellemezte.[1024] Erre utalnak a fenti imádság „meg van keresztelve és meg- / világosítva és kereszténnyé téve / a kereszteléssel és a pecséttel / az atya és a fiú / nevében" sorai éppúgy, mint füzetünk egyik ráolvasójának „Jézus Krisztus megkeresztelt / Jézus Krisztus kereszténnyé / tett jogart adott // A jobb kezembe" szövegrésze. {II.6, 17^{v}–18^{r}} Ebben az ősrégi felfogásban

[1019] Marian 1893, 150–151: „Cu apa Iordanuluĭ / Spĕlaţĭ / Şi cu botezulŭ Domnuluĭ / Botezaţĭ, / Cu mirulŭ miruiţĭ, / Cu pecetea pecetluiţĭ, / In numele Domnuluĭ // Numiţĭ."

[1020] Marian 1893, 150: „Şi eŭ iarăşĭ oĭŭ stá / Maĭcĭĭ Domnuluĭ m'oĭŭ rugá / Şi Maĭca Domnuluĭ v'a mânà / Pre sfinţiĭ archangelĭ / Mihailŭ / Şi Gavrilŭ / Cu 99 de cete de ângerĭ / Bunĭ, blândĭ şĭ vrednicĭ, / Şi puternicĭ, / Voĭoşi, / Frumoşi / Şi miloşi, / Cu apa Iordanuluĭ / Spĕlaţĭ / Şi cu botezulŭ Domnuluĭ / Botezaţĭ, / Cu mirulŭ miruiţĭ, / Cu pecetea pecetluiţĭ, / In numele Domnuluĭ // Numiţĭ..." (*Intórcerea ursiteĭ*, urszita megtérítése).

[1021] Migne 1857–1866, PG–XXXIII. 1065: Kath. müszt. I: „Prosz tousz neophótisztousz".

[1022] SVT, II. 130, 458: Psalm 118, 130; Sir 45, 17; NT, 306, 557, 635, 639, 696: Joh 1,9; 1 Cor 4,4–6; Eph 1,18; 3,9; 2 Tim 1,10.

[1023] Abbot-Smith 1922, 447.

[1024] Migne 1857–1866, PG–XXXIII. 1073–1074B–C: Kath. müszt. II,9; PL–XVI. 391A–B: De myst. II,7. A keresztény templomok keletelése a 3. századtól jellemző (Bouyer 2000, 23–34, 84).

a lelki, de a testi tisztaság, épség, egészség is a *keresztséggel*, a *megkeresztelteséggel* függ össze. Amint jó néhány moldvai ráolvasó szöveg záróformulájából kitűnik, az ép és egészséges ember – ebben a gondolatkörben – olyan tiszta, „amint a pópa megkeresztelte / és Isten adta" („cum popa l-o botezat / Şi Dumnezău l-o lasat"), „mint amikor Isten adta, / mikor a pópa keresztelte" („ca Dumnadzău, cân ne-o dat, / Popa cân ni-o botezat"), „nemcsak amint az anyja szülte, / hanem ahogyan a pópa megkeresztelte" („ca mama ci l-o făcut, / Ca popa ci l-o botezat").[1025]

A fényes, tiszta, isteni erőktől áthatott világban (rom. *lumea albă*) élő emberek – és állatok, dolgok – ellentétét a gonoszok sötét, tisztátalan másvilágában (rom. *lumea neagră*) létező rontó, démonikus lények, erők képezik. {II.8/Megj.} Ezeket a teremtményeket a ráolvasók gyakran *keresztelетlen*ként, *nem keresztény*ként említik,[1026] ami egyúttal arra is utal: a lelki, és a belőle származó testi romlottság az Istennel való kapcsolat fellazulására, megszűnésére utal, arra, hogy a prédára éhes gonoszok megszállták a szenvedő ember lelkét. A sugárzó, fenséges tisztasággal szemben a *tisztátalanság* az Istenben való lét – megrontottság, gonosz általi megszállottság miatt bekövetkezett, testi tünetekkel is járó – hiányára utal. Fenti szövegünk és a vele együtt használt ráolvasások a *lelki tisztaság*, az ördögi, rontó erőktől való mentesség elérését szolgálják.

A román ráolvasók zárórészében, a beteg gyógyítása során elérni kívánt állapot jelölésére használt *luminat(ă)* ('fénylő, sugárzó, ragyogó, felséges') kifejezés egyes régi szótárakban '(meg)világosított, fényes' jelentésekkel jön elő.[1027] Eszerint a gonoszűző ráolvasás nem más, mint „megvilágosítás", vagyis egyfajta kvázi „újrakeresztelés". Hasonló elgondolások jellemzik a magyar ráolvasásokat is.[1028] Ugyanezt fejezik ki már a 17–19. századi román kéziratos ráolvasók és könyörgő imák is, amikor szövegükben a „curatu, lumiratu" („tiszta, fénylő"), „curaţ, luminaţi" („bűntelen, ragyogó"), „curat, luminat" („tiszta, megvilágosított") fordulatokat használják,[1029] de ugyanúgy az oralitásban élő deszkentálások záróformulái is, a *curat(ă)* ('tiszta, világos, szeplőtelen, bűntelen') és *luminat(ă)* ('fénylő, sugárzó, ragyogó, felséges') kifejezésekkel.[1030]

[1025] Ciubotaru 2009, 274, 368, 511. o. 16, 188, 426. sz. (de albeaţă, de desfăcut, de udmă); Vö. Cristescu 2003, 146, 179.

[1026] Cristescu 2003, 20; Ciubotaru 2009, 315, 421, 429, 476. o. 104, 268, 289, 370. sz.

[1027] Klein 1944, 394; Bobb 1822–1823, I. 648.

[1028] Takács Gy. 2015b, 269, 307–308.

[1029] Vö. Timotin 2010, 262, 292, 311, 329, 333, 337, 339, 344–345, 350–351, 353, 357–358, 363, 368 [XXIV, LI, LXIX, LXXXVI, LXXXIX, XCII–XCIII, XCVII–XCVIII, CIII, CIV, CVI, CX–CXI, CXVI, CXXI].

[1030] Takács Gy. 2001, 375, 411, 440, 465–466, 471, 472–473; 2015b, 347–349, 353, 355, 400, 500–501, 549, 554, 572, 668. A szokott fordulat, *lumiratu* ('uaz') formában, már egy 1601–1608 között lejegyzett, szemverésre (de deochi) használt szövegben előjön (Timotin 2010, 262 [XXIV]). Egyes történeti és recens népi szövegekben a *lămurit*, *lămurată* ('tiszta, világos, [a bűnök alól] feloldozott') kifejezés szerepel (Timotin 2010, 260 [XXII]; Takács Gy. 2015b, 354, 568).

A szövegünkben említett *pecsét* (picetul) a betegekért, lelki betegekért tartott ortodox egyházi szertartás, az úgynevezett *sfântul maslu* során mondott imádságok egyikében is mint apotropaikus, gonoszűző jegy szerepel: „Az ördögök elleni kard a Te pecséted, Megváltó..." („Sabie împotriva diavolilor este pecetea Ta, Mântuitorule...").[1031] Az említett, főként nagyszerdán, a templomban – de másutt és máskor (így például a beteg lakásán, ha szükséges, többször) is –, hagyományosan hét (de legalább két-három) pap végezte szertartás, melynek során a beteg vagy a hozzátartozók által vitt olajat, lisztet, gyertyát szentelik meg, evangéliumi alapját a Jak 5,14–15 igehely képezi: „Beteg é valaki ti köztetek? hívassa az Egyházi szolgákat, és imádkozzanak érette, megkenvén azt olajjal az Úrnak nevébe. És a' hitből származott imádság megtartja a' beteget, és felsegélli őtet az Úr: ha bűnt tselekedett, megbotsáttatik néki."[1032] Hasonló, egyházi, liturgikus szertartás során mondhatták eredetileg a fejezetünkben szereplő szöveget, onnan kerülhetett a népi használatba, így a magyarcsügési füzetekbe is.

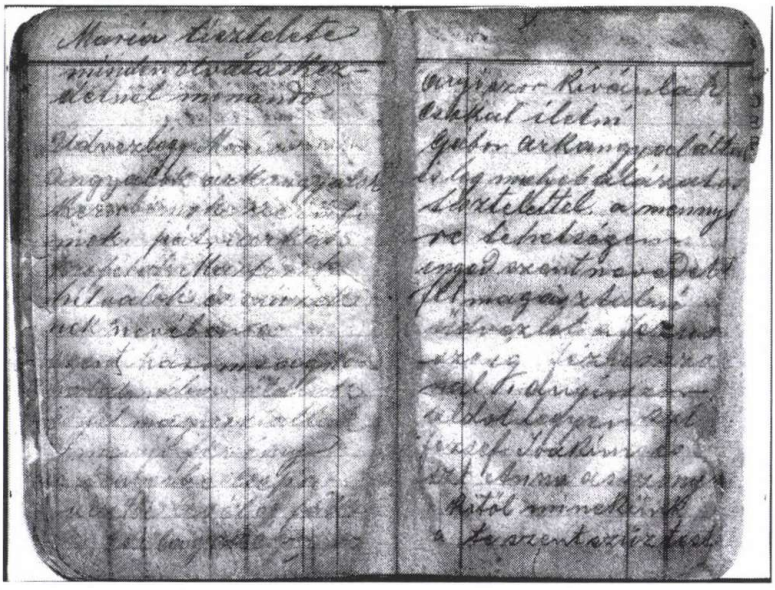
[1031] http://molitfelnic.ro/slujba-sfantului-maslu/ (Utolsó letöltés 2017. november 29.)
[1032] SzB (Újszöv), 305: Jak 5,14–14.

II.11

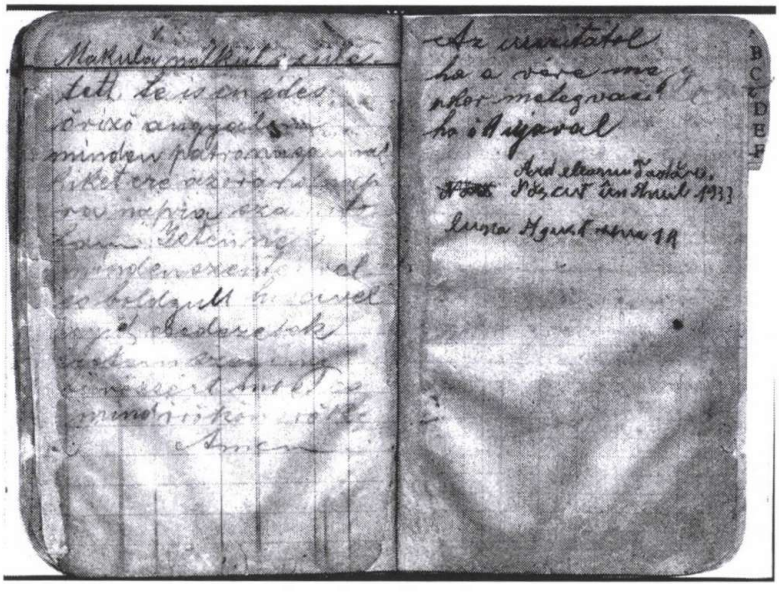
Maria tisztelete

minden olvasáskez- / detnel monando

25v 26r

26v 27r

[25v] Üdvezlégy Maria / angyalok arkangyalok / kerubimok, szeráfi
mok pátriarkák / próféták Martírok / hitvalok és szűzek
nek nevében a / szent háromságnak / hatalmában áldlak
és fel magasztallak / (a) mennyi fövény / a tengerbe csep a
vízbe levél a fákon / csilag az égen // [26r] anyiszor kívánlak
csokal iletni / Gábor arkangyal által /és leg melyeb alázatos
tisztelettel amennyi / re tehetségem / enged szent nevedet
fel magasztalni / üdvezlet a Jézus / szoig Jézus szo
nal anyiszor / aldot legyen szt / Jozsef Joakim és
szt Anna asszony / kitől minekünk / a te szent szűz tested //
[26v] Makula nélkül szüle- / tett te is én édes / őriző angyalom
minden patronusaimal / kiket ere az ora holnap / ra napra szamito
tam Istennek / minden szenteivel / és boldgult hiveivel
együt esedezetek / éretem szegény / bünössért most és
mindörökön öröke / Amen -

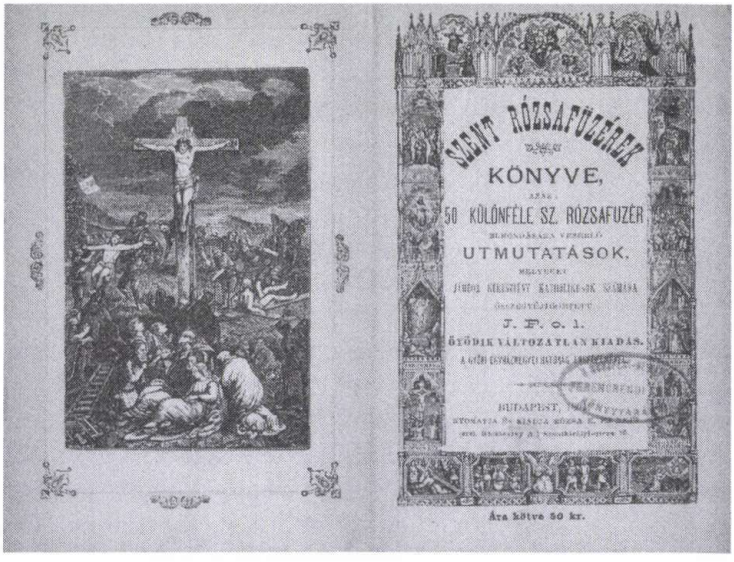
MEGJEGYZÉSEK
{II.11}

A fenti imádság többféle, részben liturgikus – elsősorban litániai[1033] – előzményekkel bíró ponyvaimához kötődik; azok egyedi vagy egy ismeretlen ponyvai (imakönyvi) változatban előjövő kompilációja. Az „Üdvözlégy Maria..." incipitű rész, különösen az archaikus népi imádságok szövegvilágát idéző kitételei miatt,[1034] ebben a formájában ponyvai eredetűnek mondható. Az imádság „(a) mennyi fövény / a tengerbe csep a / vízbe levél a fákon / csilag az égen // anyiszor kívánlak / csokal iletni / Gábor arkan-

[1033] A litánia a görög *lité, litaneia* ('könyörgés') szóból származó kifejezés, amely a magyar régiségben *letenye* (például *Lorettói Letenye*) alakban élt. Az előimádkozó és a gyülekezet dialogizáló – szorosabb liturgikus értelemben *válaszos* (respondeáló) – imaformájaként élő litánia Istenhez és a szentekhez idézett könyörgéssorozat. Biblikus előképei a Zsolt 45; 117; 135, a Dán 3,52–90, illetve a Tim 2,1–2. Legősibb formái a szentmisében az apostolok koráig követhetők. A bizánci gyakorlatban a neve *ekténia*, a latin liturgiában *capitella, deprecatio, orationes solemnes, preces, rogatio*.

[1034] A hasonló természeti képeket, párhuzamokat tartalmazó imarészek a környező vidéken ugyancsak elterjedtek. Egyes archaikus népi imádságokban például a következő záradékokkal találkozhatunk: „Ha annyi bűnje lészen is, mind a fűvek szála, / Úgy is meg lesz bocsátva néki, ámen(t)"; „Ha annyi bűne van is, mint a fűszál, / Meg lesz bocsájtodva tőle. Amen" (Erdélyi Zs. 1999, 913–914: Csíkszentdomokos, Gyergyóremete); „Annyi bűnei legyenek, mind a fűvek szála, / S méges meg lesz bocsájtódva..."; „Annyi bűnje legyen, mind a fekete fű szála..."; „Ha annyi bűnje leszen is, mind a fűvek szálla..."; „Ha annyi bünje leszen is, / Mind a fűvek szála, / Meg lesz néki bocsátva..." (Takács Gy. 2015a, 450, 457: Gyergyóremete [három szövegrész], Csíkszentdomokos).

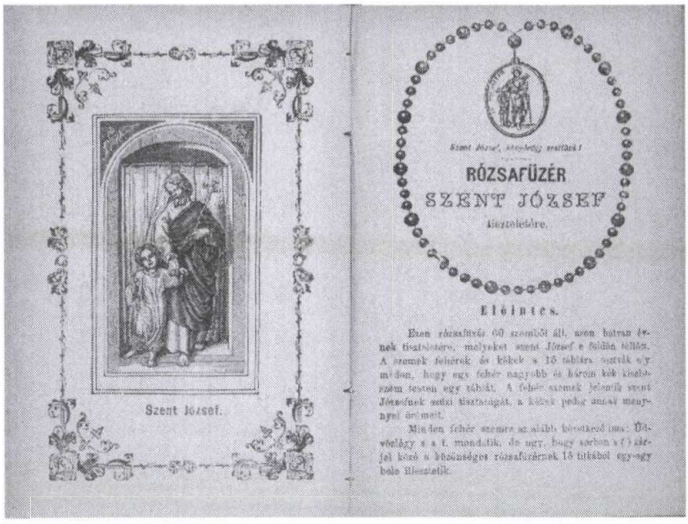
gyal által" szövegrésze angyali üdvözletre utaló sorainak párhuzamai a vidék esti imáiban is föllelhetők.[1035] Az „aldot legyen szt / Jozsef Joakim és / szt Anna asszony / kitől minekünk / a te szent szűz tested // Makula nélkül szüle- / tett" sorok a *Szent József Rózsafüzér*ből származhatnak, ahol a szövegrész közvetlen párhuzamát találjuk: „És áldottak legyenek a te szent szüleid, Joákim és Anna, kiktől te szeplő nélkül fogantattál és születtél, legtisztaságosabb szüz Mária." A 19. század környező vidéken elterjedt tengernyi ponyvanyomtatványa között találhatjuk a *Szent Rózsafüzérek Könyvé*-t is, amelyben a *Szent József Rózsafüzér* is fellelhető.[1036]

A *Szent rózsafüzérek könyvé*-nek belső címlapja (SzRK 1894)

[1035] „Én lefekszem én ágyomba, / Minden testi koporsómba, / Három angyal fejem felett [...] / Isten köszönt téged, Mária. / Isten köszönt téged, Mária. / Isten köszönt téged, Mária. / Ó, Mária, / Midőn Gábriel arkangyal köszöntött tégedet, / Én is köszöntlek téged, / Harminchárom milliószor szám" (Daczó 2003, 184: Csinód); „Én lefekszem én ágyomba, / Minden testi koporsomba. / Három angyal fejem fölött [...] / Isten köszönt téged, Mária. / Isten köszönt téged, Mária. / Ó, Mária, én köszöntlek tégedet, / Midőn Gábriel arkangyal köszöntött tégedet. / Ó, Mária, én köszöntlek tégedet / Harminchárom milliószor, ammen" (Takács Gy. 2015a, 560: Csíkszentmárton; a két szöveg azonos, Gyimesközéplok, borospataki eredetű – Daczó 2003, 131).

[1036] SzRFK 1894, 208; 1907, 208; 1915, 208; Ugyanígy a könyvecske harmadik kiadása alapján szerkeszett német edícióban: BhR 1887, 226. Vö. Takács Gy. 2015a, 67–68.

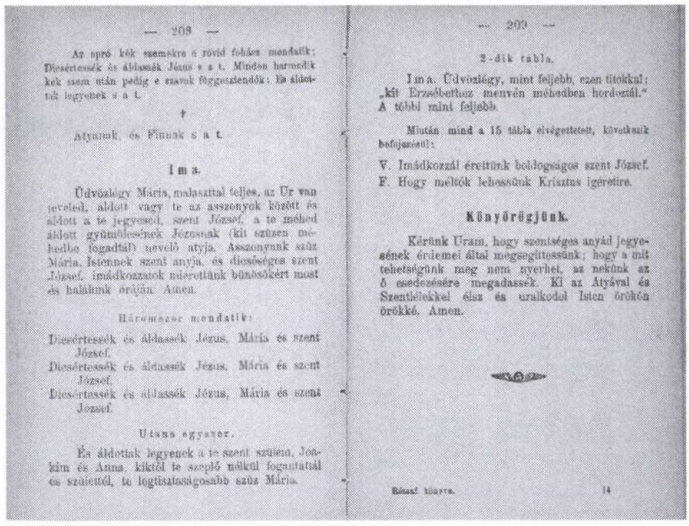

Szent József.

RÓZSAFÜZÉR
SZENT JÓZSEF
tiszteletére.

Előintés.

Ezen rózsafüzér 60 szemtől áll, szen hatvan évnek tiszteletére, melyeket szent József e földön töltött. A szemek feketék és fehérek a 15 tábla. Minden egy módon, hogy egy egy fehér nagyobb és három kis kisebb szem között egy tábla. A fehér szemek jelentik szent Józsefnek annyi tisztaságát, a kétek pedig annyi manapsági örömeit.

Minden fehér szemre az alább közlendő ima: Üdvözlégy s a t. mondatik, de úgy, hogy sorban a 15 közé a hozzátartozó rózsafüzérnek 15 titkából egy-egy hala illesztetik.

— 208 —

Az apró kék szemekre a rövid fohász mondatik: Dicsértessék és áldassék Jézus s a t. Minden harmadik kék szem után pedig e szavak függesztendők: És áldottak legyenek s a t.

†

Atyának, és Fiúnak s a t.

Ima.

Üdvözlégy Mária, malasztal teljes, az Úr van veled, áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te jegyesed, szent József, a te méhed áldott gyümölcsének Jézusnak (kit szüzen méhedbe fogadtál) nevelő atyja. Asszonyunk szűz Mária, Istennek szent anyja, és dicsőséges szent József, imádkozzatok miérettünk bűnösökért most és halálunk óráján. Ámen.

Háromszor mondatik:

Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária és szent József.
Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária és szent József.
Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária és szent József.

Utána egyszer.

És áldottak legyenek a te szent szüleid, Joákim és Anna, kiktől te szeplő nélkül fogantattál és születtél, te legtisztaságosabb szűz Mária.

— 209 —

2-dik tábla.

Ima. Üdvözlégy, mint feljebb, ezen titokkal: „kit Erzsébethez menvén méhedben hordoztál." A többi mint feljebb.

Miután mind a 15 tábla elvégeztetett, következik befejezésül:

V. Imádkozzál éretted boldogságos szent József.
F. Hogy méltók lehessünk Krisztus ígéretire.

Könyörögjünk.

Kérünk Uram, hogy szentséges anyád jegyesének érdemei által megsegíttessünk; hogy a mit tehetségünk meg nem nyerhet, az nekünk az ő esedezésére megadassék. Ki az Atyával és Szentlélekkel élsz és uralkodol Isten örökön örökké. Ámen.

Rózsaf. füzére. 14

Szent József olvasója a *Szent rózsafüzérek könyvé*-ben (SzRK 1894)

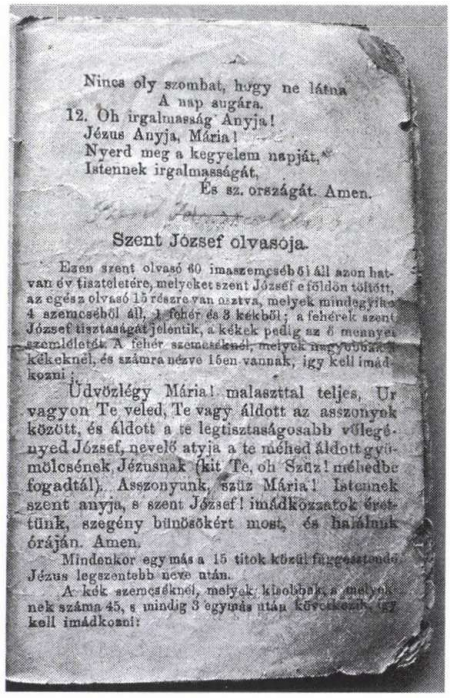
Arra, hogy a Szent József közkedvelt olvasóját tartalmazó ponyvanyomtatványok a régi Csíkszék vidékén is széles körben elterjedtek lehettek, jó például szolgál egy Gyergyóalfaluban és egy Csíkmindszenten fellelt ponyvakolligátum.[1037]

[1037] A két ponyvakolligátum adatait lásd: Takács Gy. 2015a, 67–70.

Két szép ének
egy olvasó imához
sz. József olvasójához.

Kis-Asszony napjára:

Ninca oly szombat, hogy ne látna
A nap sugára.
12. Oh irgalmasság Anyja!
Jézus Anyja, Mária!
Nyerd meg a kegyelem napját,
Istennek irgalmasságát,
És sz. országát. Amen.

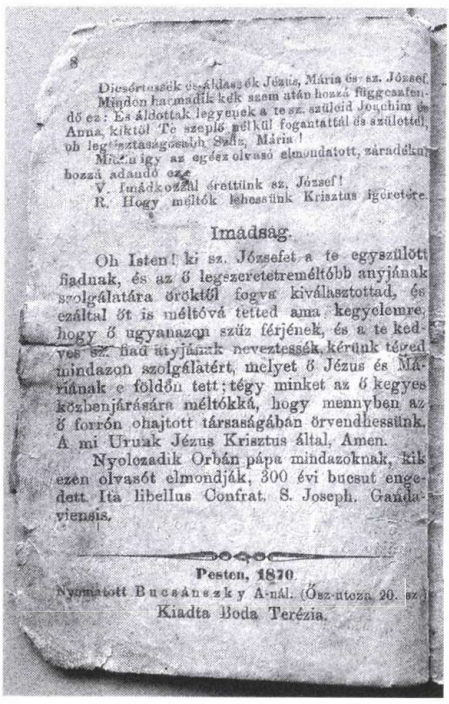
Szent József olvasója.

Ezen szent olvasó 40 imaszemcséből áll azon hatvan év tiszteletére, melyeket szent József e földön töltött, az egész olvasó 15 részre van osztva, melyek mindegyike 4 szemcséből áll, 1 fehér és 3 kékből; a fehérek szent József tisztaságát jelentik, a kékek pedig az ő mennyei szemléletét. A fehér szemcséknél, melyek nagyobbak a kékeknél, és száma nézve 16-an vannak, így kell imádkozni:

Üdvözlégy Mária! malasztal teljes, Ur vagyon Te veled, Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a te legtisztaságosabb vőlegényed József, nevelő atyja a te méhed áldott gyümölcsének, Jézusnak (kit Te, oh Szűz! méhedbe fogadtál). Asszonyunk, szűz Mária! Istennek szent anyja, s szent József! imádkozzatok értünk, szegény bűnösökért most, és halálunk óráján. Amen.

Mindenkor egy más a 15 titok közül függesztendő Jézus legszentebb neve után.

A kék szemcséknél, melyek kisebbek, a melyeknek száma 45, s mindig 3 egymás után következik, így kell imádkozni:

Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária és sz. József.
Minden harmadik kék szem után hozzá függesztendő ez: És áldottak legyenek a te sz. szüleid Joachim és Anna, kiktől Te szeplő nélkül fogantattál és születtél, oh legtisztaságosabb Szűz, Mária!
Mária: így az egész olvasó elmondatott, záradékul hozzá adandó ez:
V. Imádkozzál értettünk sz. József!
R. Hogy méltók lehessünk Krisztus ígéretére.

Imádság.

Oh Isten! ki sz. Józsefet a te egyszülött fiadnak, és az ő legszeretetreméltóbb anyjának szolgálatára öröktől fogva kiválasztottad, és ezáltal őt is méltóvá tetted arra kegyelemre, hogy ő ugyanazon szűz férjének, és a te kedves sz. fiad nyájának neveztessék, kérjük tégedet mindazon szolgálatért, melyet ő Jézus és Máriának e földön tett; tégy minket az ő kegyes közbenjárására méltókká, hogy mennyben az ő forrón ohajtott társaságában örvendhessünk. A mi Uruak Jézus Krisztus által, Amen.

Nyolczadik Orbán pápa mindazoknak, kik ezen olvasót elmondják, 300 évi bucsut engedett. Ita libellus Confrat. S. Joseph. Gandaviensis.

Pesten, 1870.
Nyomatott Bucsánszky A-nál. (Ősz-utcza. 20. sz.)
Kiadta Boda Terézia.

Szent József olvasója, Gyergyóalfaluban fellelt ponyvakolligátumban (KSzÉ 1870)

Hat új

ISTENES ÉNEK

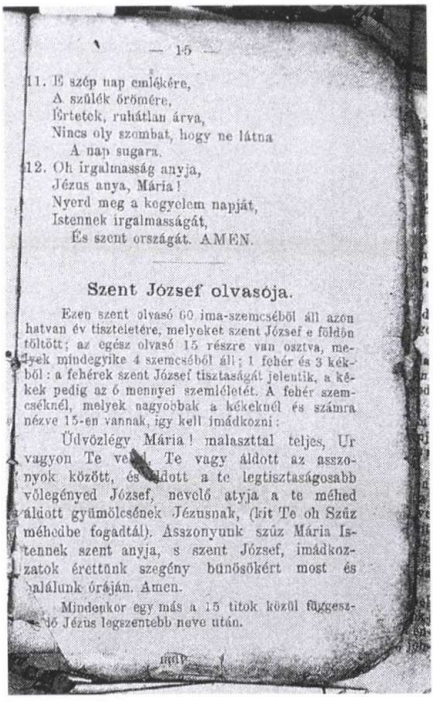
és

KÉT ÁJTATOS IMA

szent József olvasójához.

1. A te házad, Uram, szentségek illetik s a t.
2. Oh jaj nékem Máriának s a t.
3. Mennyország gyöngykapuja s a t.
4. Köszönteni jöttünk, áldott kisasszonyunk s a t.
5. Lehullott a Jézus vére s a t.
6. Egykor a szűz Mária s a t.

Budán, 1883. Nyom. Bagó M. és fiánál.

— 15 —

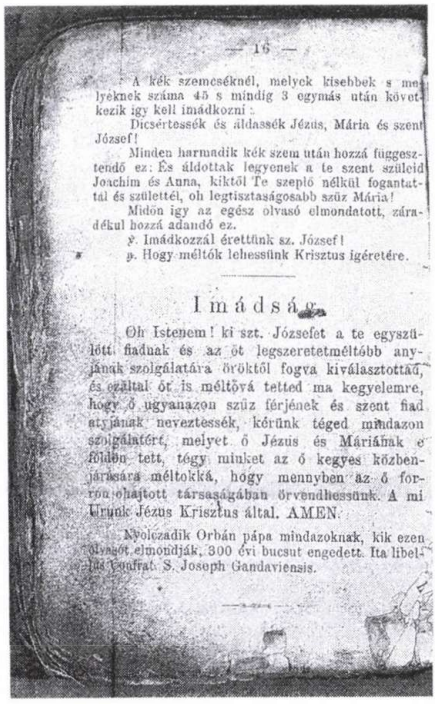
11. E szép nap emlékére,
A szülék örömére,
Értetek, ruhátlan árva,
Nincs oly szombat, hogy ne látna
A nap sugara.
12. Oh irgalmasság anyja,
Jézus anya, Mária!
Nyerd meg a kegyelem napját,
Istennek irgalmasságát,
És szent országát. AMEN.

Szent József olvasója.

Ezen szent olvasó 60 ima-szemcséből áll azon hatvan év tiszteletére, melyeket szent József e földön töltött; az egész olvasó 15 részre van osztva, melyek mindegyike 4 szemcséből áll; 1 fehér és 3 kékből: a fehérek szent József tisztaságát jelentik, a kékek pedig az ő mennyei személetét. A fehér szemcséknél, melyek nagyobbak a kéknél és számra nézve 15-ön vannak, így kell imádkozni:

Üdvözlégy Mária! malaszttal teljes, Úr vagyon Te veled. Te vagy áldott az asszonyok között, és áldott a te legtisztaságosabb völegényed József, nevelő atyja a te méhed áldott gyümölcsének Jézusnak, (kit Te oh Szűz méhedbe fogadtál). Asszonyunk szűz Mária Istennek szent anyja, s szent József, imádkozzatok értettünk szegény bűnösökért most és halálunk óráján. Ámen.

Mindenkor egy más a 15 titok közül függesztő Jézus legszentebb neve után.

— 16 —

A kék szemcséknél, melyek kisebbek s melyeknek száma 45 s mindig 3 egymás után következik így kell imádkozni:

Dicsértessék és áldassék Jézus, Mária és szent József!

Minden harmadik kék szem után hozzá függesztendő ez: És áldottak legyenek a te szent szüleid Joachim és Anna, kiktől Te szeplő nélkül fogantattál és születtél, oh legtisztaságosabb szűz Mária!

Midőn így az egész olvasó elmondatott, zárdékul hozzá adandó ez.

y. Imádkozzál érettünk sz. József!

p. Hogy méltók lehessünk Krisztus ígéretére.

Imádság.

Oh Istenem! ki szt. Józsefet a te egyszülött fiadnak és az ő legszeretetméltóbb anyjának szolgálatára öröktől fogva kiválasztottad, és ezáltal őt is méltóvá tetted ma kegyelemre, hogy ő ugyanazon szűz férjének és szent fiad atyjának neveztessék, kérünk téged mindazon szolgálatért, melyet ő Jézus és Máriának e földön tett, tégy minket az ő kegyes közbenjárására méltókká, hogy mennyben az ő forrongó hajtott társaságában örvendhessünk. A mi Urunk Jézus Krisztus által. AMEN.

Nyolczadik Orbán pápa mindazoknak, kik ezen olvasót elmondják, 300 évi bucsut engedett. Ita libellus Confrat. S. Joseph Gandaviensis.

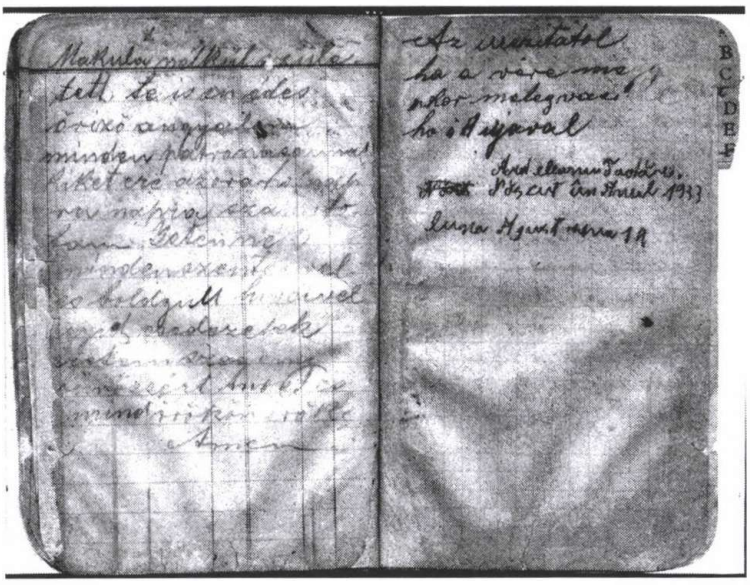
Szent József olvasója, Csíkmindszenten talált ponyvafüzérben (HÚI 1883)

A hasonló eredetű szövegeket, amint arra egy gyimesbükki és egy gyergyóremetei példa utal, a népi vallásosság gyakran használja a ráolvasások során, esetenként direkt ráolvasó funkcióban is.[1038] Minden bizonnyal hasonló megfontolásokból tartotta Gábor János is ezt az imádságot „minden olvasáskezdetnel monando"-nak.

[1038] „Keresztet vetünk a nagy üdő elejibe. Aszondja, hogy: / Üdvözlégy, Mária, Jézus, József, / Szent Joakim s Anna. / Üdvözlégy, öt szentséges szent família. / Távoztassátok el a nehéz üdőt / erdőnek ága-bogaira, / orosz leánynak szála husa hasogatására! / Üdvözlégy, Mária. *Ezt mondják a nagy időre?* Igen. Ezt mondjuk. *Hányszor kell ezt mondani?* Háromszor. Igen. S a nagy üdő elejibe keresztet vetni. Igen. Ezt szoktuk"; „Dicsértessék Jézus, Mária, Szent József, / Szent Joákim, Szent Anna, / Isten előtt, / világ előtt / öt szentséges família. / Méltóztatnál béjönni / házunkba szállásul, / lelkembe lakásul. / Gyógyitsd meg lelkemet, / tisztitsd meg szivemet. / Asszonyunk Szüzmária, / Istennek szent anyja, / imádkozzál érettem, bűnösökért, / most és halálunk óráján. / Amment. [...] Nagymamámtol tanóltam. [...] Ezen kezdte az önöntést" (Takács Gy. 2015b, 101, 403: Gyergyóremete; Gyimesbükk, Buha száda).

II.12
Az urszitától

26^{v} 27^{r}

[27^{r}] ha a vére megy
akor meleg vasakal
ha ött ujaval

MEGJEGYZÉSEK
{II.12}

A fenti, a második kéziratos füzet 27^{r} oldalán szereplő rövid szövegrész az *urszitá*val (rom. *ursită*) kapcsolatos hit világába enged bepillantást. Ráolvasás vagy ima itt nem szerepel, csupán a rontás elhárítására vonatkozó két instrukció. Az egyik szerint „ha a vére megy / akor meleg vasakal" kell – úgy gondolhatjuk – ráolvasni, míg a másik, folytatólagosan feljegyzett utasítás úgy hangzik: „ha ött ujaval". Ez utóbbi akár egy ráolvasó szöveg részlete is lehetne, hasonló fordulat ebben a kéziratos füzetben is szerepel, a gonoszűző kezek számának verbális növelése a románság körében széltében elterjedt. {II.5; II.5/Megj.} Hogy a lejegyzett instrukciók, mint nélkülözhetetlen gonoszűző cselekedetek, milyen ráolvasóhoz kötődtek, nem tudni. Kimondottan urszitára használatos deszkentálás ugyanis a magyarcsügési füzetekben nem található, az *urszita* kifejezés ugyanakkor a második kéziratos füzet két szövegében is szerepel.

Egyikük a *ha meg ijedt. A gonosz szélbaj térités* {II.7}, másikuk pedig *A beteg meg Mosása* {II.8} címfeliratú ráolvasó. Előbbiben a „boszorkányság genezisét" leíró bevezető szövegrészben {II.7, 19r–v; II.7/Megj.}, a lemeztelenítve megkínzott Jézus Krisztusnak „övezőt" ajándékozó „tündér fejér népek" által viszontadományként kért boszorkányos „tudomány" leírásában szerepel – több más rontásfajta (szívgörcs, szívgyengülés, ájulás, reszketés, szomorúság, nagy bú, rossz órák, rossz szelek, nagy nyilalások, kilencvenkilenc féle csinálmányok) mellett – „a leg gonoszabb urszita" képzete. {II.7, 19r–v} Itt tehát nem kimondottan, mégis – mondhatni, virtuálisan, a gonoszok által elnyert rontások taxatív felsorolása révén ebbe az irányba is megnyitott szövegbe kódoltan – szerepel az *urszita* gyógyításának lehetősége, a boszorkányok okozta többi, egyenként felsorolt (például szívgörcs, nagy bú, nagy nyilalások), vagy összefoglalóan említett („99 fele valo csínálmányokal") rontás és betegség mellett. Ez a ráolvasó ugyanis a „tündér fejér népek"-nek adott rontó tudomány *ellenszere, isteni ellentételezése* („... és áttadta // Ezt a tudományt nekün / -k hogy egy máson / segíthesünk hogy kéré / sünkel hozá fojamod- / junk és ő fog segitsége / -itséget adni" – II.7, 20r–v), így nyilvánvalóan az összes, benne felsorolt bajra gyógyírt jelent. Nincs szükség tehát az egyes, itt megemlített rontásokat, bajokat, betegségeket külön-külön gyógyító szövegekre.

A másik ráolvasóban a beteg lemosásának céljai között szerepel az *urszita* eltávolítása is: „Ne a sártól / a mocsoktól a szennytől mossál meg, / hanem / minden boszorkányságtól, / minden tisztátalanságtól / és az urszitáktól és a / bajt hozó rontástól". {II.8, 22v} A megfogalmazás – csakúgy, mint fentebb – itt is kissé általánosnak mondható, de talán éppúgy a szöveg univerzalitása céljából. A „minden boszorkányság" („tete farmicele"), a „minden tisztátalanság" („tété spurkăcinumile") éppolyan tág – és így sokféle rontás levételére alkalmas – szövegrésznek tűnnek, mint az előző ráolvasó „99 fele valo csínálmányok" kitétele. Ezek a nem szorosan definiált rontásokat, betegségeket leíró szövegrészek a ráolvasóknak egyfajta „nyitott struktúrát"[1039] {II.18/Megj.} kölcsönöznek, miáltal hatókörüket – a kizárólag bizonyos betegségekre, de még a betegségcsoportokra, -nemzetségekre {II.2/Megj.; II.9/Megj.} használt szövegekhez képest is – jelentősen kiszélesítik. Az elűzni akart, ezért felsorolt vagy átfogóan megnevezett rontásokat a ráolvasás segítségével a megszállott ember „agyvelejéből, / az orra hegyéből,

[1039] A szövegek „nyitott struktúrájá"-nak kérdését egy 1748-ban lefolytatott egri boszorkányper irataiban szereplő adat kapcsán, amelyből kiderül, hogy a vádlott a *Liliom kertecske* és a *Lelki kincs* című könyvek egyes imáit kincsásáshoz akarta használni (Sugár 1987, 174), Kristóf Ildikó vetette fel. Amint írja, az említett imák kettős, „bizonyos tekintetben »zárt«, bizonyos tekintetben »nyitott« struktúrája volt az, amely egyfajta mágikus olvasatot elősegített", hiszen bennük „nincs megnevezve, mely szükségben vagy ínségben hatékonyak", miáltal az, hogy használóik „hogyan töltötték ki a szöveg »üres« részeit [...] már nem magán a szövegen, hanem [...] az olvasó aktuális szándékán és sajátos hiedelemvilágán múlott" (Kristóf 1995, 90). Hasonlóképpen hoznak létre a liturgikus könyvek jósló alkalmazása során különböző – a felhasznált irat biztosította hermeneutikai tartományon alapuló – speciális olvasatokat a „könyvet nyitó" ortodox papok (Czégényi 2014, 404; Takács Gy. 2016, 168–169). Láthatjuk, valami hasonlóval állunk szemben itt is.

/ a fülek hallásából, / a pofacsontjából, / az állkapcsából, a szájából / a szája alól, a / nyelvéből, a nyelve alól", tehát minden porcikájából, eltiltja a tudományos. Mégpedig úgy, hogy a gonoszokat „gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig", vagyis a fekete másvilág mélyére űzi. {II.8; vö. III.1; III.1/Megj.}

Mindezeket figyelembe véve talán nem is mondhatjuk, hogy a csügési kéziratos füzetekben nem szerepel urszita „megtérítésére" való ráolvasó. Az említett szövegek {II.7, 8} „nyitott struktúrájának" köszönhetően éppenhogy kettő is van. Igaz, azt, hogy volt-e *harmadik*, kimondottan az *urszita* levételére, visszatérítésére használt szöveg Gábor János repertoárjában, már aligha fogjuk megtudni – bár nem tűnik valószínűnek. Láthattuk, hogy olyan ráolvasásokat is tudott (például szemverésre), amelyek nem szerepelnek fennmaradt füzeteiben. Úgy vélhetnénk hát, az urszitára használt szöveget – ha volt ilyen, különálló ráolvasása – sem írta le. Ezeket a deszkentálásokat viszont a moldvai vidéken jobbára románul mondják, ráadásul gyakran elég hosszúak és különlegesek,[1040] így – miután, amint az hátrahagyott kéziratos füzeteiből kiderül, nem tudott jól románul – jó oka lett volna arra, hogy lejegyezze ezt a szöveget is. A fellelt három csügési kéziratos füzet mellett ugyanakkor egy negyedik létét – benne a „hiányzó" ráolvasóval – feltételezni semmi okunk. Tudjuk viszont, hogy Szőcs „Vén" József olvasott *fermekára*, *urszitára* is, így – miután ráolvasó tudományát, de annak legalábbis jó részét átadta Gábor Jánosnak – úgy vélhetjük, hogy ennek a szövegnek is szerepelnie kellett a füzetben, amelyből egyes oldalak hiányoznak ugyan, de egy teljes – ráadásul feltételezhetően hosszú – ráolvasás aligha. Minden okunk megvan hát arra, hogy úgy gondoljuk, ha Gábor János, Szőcs Józsefhez hasonlóan, valóban olvasott urszitától – amire nincs adatunk –, akkor a fentebb említett két szöveg {II.7, 8} valamelyikét használhatta, így a fenti, *Az urszitától* feliratú bejegyzést is azok egyikéhez kapcsolta, utólagos kiegészítésként.

A mindkét fenti szövegben szereplő *urszita* kifejezés alapjául a román *ursită* (rég. *urzită*) szolgál, amely az egyes, a szövés műveletére és a sorsra vonatkozó, ógörög szóalakokkal[1041] is összefüggő latin *ordior* ('szőni kezd, megkezd, vállal') szemantikai környezetéből[1042] – balkáni közvetítő nyelveken át – származó román *ursi* infinitivuszból ('elrendelni, jövendölni') képzett főnév ('[bal]sors, végzet, jövő').[1043] Az *ursi* és az *ursită* szóbokrába a sorsra, balsorsra, végzetre, illetve – hasonlóan szoros összefüggésben, mint a görögben – a szövésre, fonásra vonatkozó jelentésű kifejezések tartoznak;[1044] az *ursi-*

[1040] Gorovei 1931, 414–415; Ciubotaru 2009, 515–522. o. 442–450. sz.

[1041] Így például: *ordeó* 'szőni kezdek', *horidzó* 'elrendel, (meg)határoz, parancsol, vkit vmire rendel' (Walde 1954, II. 221; Puşcariu 1905, 172).

[1042] Finály 1884, 1383; Burián – Édes 1941, 546. Így például: *ordinatus* ('elrendeltetett'), *ordo* (tk. 'sorrend'; vö. pl. *ordo fatorum* 'a sors folyása'), *orior* ('keletkezik, születik'), *orsus* ('kezdet' – Burián – Édes 1941, 546; Calepinus 1912, 221; Pápai Páriz 1767, I. 398).

[1043] LEX.BUD, 739; Laurianu – Massimu 1873–1876, II. 1539; Barcianu-Popovici 1886–1888, 678; Puşcariu 1905, 172; Şaineanu 1908, 778.

[1044] Ilyen a régies *urdiesc*, *urdire* ('[el]kezdek; elkezdett, kezdet' – Bobb 1822–1823, I. 504), *urzesc* ('sző, fon, kijelöl, meghatároz, vkit vmire szán' – Cihac 1870, 302), *ursescu*, *urzescu*, *urzire* ('rendelkezni,

toare (rég., ritk. *urzitoare*) jelentése 'párka, sorstündér',[1045] de *urzitoare*-nek nevezik azt a nőt is, aki a szövéshez a *felvetést* elkészíti.[1046] Ez a szövés első, egyben – üres szövőszék (felvetőhenger) esetében – legnehezebb, a munka egész menetét és végeredményét meghatározó mozzanata. Szőni régen minden asszony tudott, a felvetésnek azonban külön specialistái voltak, a Gyimeseken éppúgy, mint a környező vidéken.

Fentebb már láthattuk, hogy az *urszita* és a *szövés* nem csupán a szótörténeti adatok és etimológiák elvont világában, de a közelmúlt gyimesi, hárompataki néphitében is szorosan összefüggött, hiszen a kötetünkben gyakran említett Szőcs „Vén" József a „fermekákot", a „fekete urszitát" ráolvasással és a szövésnél megmaradt „kilenc szál megjáró" fonállal „térítette meg":

> Ő megtéritette a fermekákot. Rengetegen jártak oda, ahhoz a Szőcs Józsihoz. [...] Mikor jártam én Gyepecébe többet, mikor még fiatal vótam, akkor ott létezett, ott Kostelek, Gyepece. Hallottam, hogy mennek, me megvan fermekálva, fekete urszitát vettek, mentek Szőcs Józsihoz, hogy ódja el. [...] Aszondták, mikor a szövőt tették, akkor, ugy történt, hogy ha kilenc szál megjáró maradott, azt a kilenc szál megjárót feltekerte, s mikor valaki meg vót fermekálva, akkor mentek, s azt, olvasott rá, s kötte a derekára, s hordozta a kilenc szál megjárót. [...] Azt osztá feltekerték, azt a kilenc szál megjárót, s osztá azt hordozták addig, akinek baja vót, azt kötték a derekára, s ott olvasott rea az a Szőcs József.[1047]

A sors *szövés* eredménye,[1048] a sors megváltoztatása – a rontás – ennek „átszövése". Aligha véletlen, hogy a fentebb említett román *urzitoare* jelentései között – a 'szövőszéket felvető asszony' mellett – szerepel a 'cselszövő' is.[1049] Az urszita „kilenc szál megjáró" – vagyis a sors szövetét létrehozó szövésnél használt ún. *mejjékfonal*ból a felvetés után megmaradt szálak[1050] – segítségével való mágikus gyógyítása szemmel láthatólag ugyanebbe a sorba illeszkedik.[1051]

határozni; hozzáfogni; kezdete vminek' – LEX.BUD, 740), *ursésc, urséz* ('elrendelni, meghatározni; dönteni, vkinek vmilyen sorsot, végzetet, jövőt szánni' – Puşcariu 1905, 172; Şaineanu 1908, 778), *urzeală, urzire* ('vetülék, fonal, szándék, terv, elképzelés; végzet, sors' – Cihac 1870, 302), *ursit* ('elrendel, eleve elrendel' – Şaineanu 1908, 778), *urzit, urzită, urzitură* ('szőtt, fonott, [el]tervezett; vetülék, fonal, megállapítás; végzet[szerűség], [bal]sors, [osztály]rész; lánc') és *ursăciúne* ('sors, végzet' – Puşcariu 1905, 172), *preurzire* ('predesztináció' – Cihac 1870, 302) kifejezések.

[1045] Cihac 1870, 302; Evseev 1998, 475.

[1046] Bakos 1991, 795; DEX, 1141.

[1047] 70 éves nő, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2004. június 1.

[1048] A szövés és a sors összefüggéséről a görögöknél, rómaiaknál, lásd: Bachofen 1978, 68–73.

[1049] Bakos 1991, 795.

[1050] MTSz, 256; ÚMTSz, III. 1105.

[1051] A nyilallás ellen, kezdetlen vízre való ráolvasás kíséretében készített, kilenc bogra kötött, három vagy kilenc napig viselt, majd hajnalban a folyóvízbe vetett kendermadzag használatáról a moldvai csángók népi orvoslása körében – Lészpedről és Lábnikról – Diószegi Vilmos közöl adatokat.

A moldvai és erdélyi magyar tájnyelvben az *urszil* jelentése 'eleve elrendel', az *urszitáé* 'sors, végzet, varázslat, a rontás egy neme'.[1052] Az *urszita* a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángók hajdani hitvilágában egyrészt szellemlény, párka-szerű *sorsasszony, sorstündér*, aki az élet szövetét készíti, az újszülött sorsáról tudósít,[1053] és azt bejegyzi az *Élet Könyvé*-be (Cartea Vieţii), a *Sors Könyvé*-be (Cartea Sorţii).[1054] Másrészt a *rontások* egyik fajtája, amelyet titokban, különleges körülmények kö-

A madzag elkészítésekor használt, a szemen nőtt árpára (hordeolum) használatos szövegekre emlékeztető, lábniki ráolvasó a kenderből készült, majd elhasznált vászon történetét mondja el (Diószegi V. 1960, 97–99). Pusztinai adat szerint urszita ellen kendermadzagra olvastak, amelyet a megrontottnak viselnie kellett a gyógyulás érdekében (Csoma 2016, 336). Háromszéken régen úgy tartották, „a megjárót (szövéskor fennmaradt szálak) tedd el, mert ha megvan az, egy állatod sem pusztul el abban az esztendőben" (Benkő A. 1891, 358). Egy 1745-ös, Hajdu vármegyei boszorkányperben említik, hogy a megrontott „tehénre [...] szüz leány fontából 9 köttetett", amitől az állat meggyógyult (Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 292).

[1052] Márton 1972, 575; Márton – Péntek – Vöő 1977, 396.

[1053] Magyar 2003, 709–711. o. 1477–1478, 1480. sz.; 2009, 292–293. o. 184–185. sz.; Takács Gy. 2004, 77–80, 361–362. A hárompatakiak szerint az urszita az újszülött életének, „élő napjának" hosszát, lefolyását, halála idejét és módját is elmondja: „Ugy mongyák, hogy ursitoare, hogy javaslók, szoval, hogy megjovasolják, amikor születik, hogy mi általtol hal meg" (Takács Gy. 2004, 361–362. o. 586, 589. sz.). „Az urszita, az tudja-e, milyen? [...] Az urszita, mikor a gyerek megszületik, tudja, mikor megszületik ő, akkor az urszita, aszondják, ott van. Ő megurzálja ugy, hogy aszondja: – Hogy te ebből... ilyen lesz neked az életed. Ez a gyermek meg fog halni viz ellen, meg fog halni tüz ellen, vagy akasztásval, vagy lővel, vagy megszurják, vagy fa megüti, vagy valahonnat leesik, azon keresztül. Akkor az az urszita megurzálja, érti-e. Mikor ő megszületik, hogy erre a világra jött, akkor neki má ki van mondva, hogy: – Neked a halálod ebből lesz. Élsz ennyi üdőt, és igy fogsz te meghalni. Tüz által. Vagy téged megszur egy más barátod, vagy egy ellenséged, vagy ezen keresztül. Ez az urszita. [...] Ott, a szobába jelenik meg, de látatlan dolog. Láthatatlan, persze. Csak hallani lehet. Az urszita a sorsa. A végzete. Igen. Ez az urszita. [...] Hogy mikor te megszülettél, te es meg vagy urszitálva. Hogy te élsz ennyi évet, s neked a halálod ez lesz. Ez által posztulsz el erről a világrol. [...] Mü igy tudjuk. Igy hallottuk a régi öregektöl. Hogy ez igy vót eljövendölve... [...] Ennek igy kellett megtörténni, met igy vót megurszitálva. Igy mondják. Ez az urszita, Gyuri" (63 éves férfi, Gyimesbükk, Bálványos, Halaspataka, 1995. február 3); „Az urszita, az esmént láthatatlan. Aszmondják, hogy amikor megszületik a gyermek, az urszita megmondja, hogy: – Na, most te ettöl halsz meg! E lesz a halálod. Vagy kötéltöl, vagy a vizbe esel, vagy... Elment egy ember a papokhoz, s aszmondta, hogy a gyermeke beteg. Halálos beteg a gyermeke. S szógájanak rea, hogy ha meghal, hát adjanak neki feloldozást, a gyermeknek. Jó, hogy nincs belénőve, de ő ugy akarja, hogy ne haljon még meg. [...] S a pap belénezett egy könyvbe, s aszmondta, hogy: – Az Urjézusnak a parancsa az, hogy amitöl el van rendelve, mikor megszületik, abba kell meghalni. S aszmondta, hogy: – Valamilyen víz által kell a te gyermeked meghaljon. Nehogy közel engedd a kuthoz! S az ember lekötte a kutat, hogy a gyermek nehogy felnyiccsa a kut födelit. S felmászott a kut födelire, s a kut födelin meghótt. Ugy es csak ott kellett meghaljon. S ha ne lett vóna a födele levéve, akkor a gyermek belémászott vóna. Beleesett vóna. Ez ilyen. Kinek mitöl el van rendelve" (69 éves nő, Magyarcsügés, 2005. március 24).

[1054] Marian 1892b, 157–158; Pamfile 1910, 120–121; 1916, 17; Ofrim 2001, 46–48; Pócs 2002b, 78–82; Takács Gy. 2016, 188–189. A mitikus könyvet másként *Urszíták Könyvé*-nek (Cartea

zepette (éjszaka, besötétített szobában, az erdő közepén), gyakran több (három, hét) személy – általában nők – részvételével készítenek.[1055] Az ember sorsát megállapító és közlő nőalakok *(ursoi, ursaie, ursitoare)*[1056] az antik hagyomány sorsasszonyainak tovább élő formái, a román néphitben csakúgy, mint az egész Balkánon.

Amint Pócs Éva írja, Európa keleti részének hasonló „eredetű" és szerepkörű sorsmeghatározó lényei a bolgár *urisnici, orosnici*, a szerb és horvát *usude, sudnice, suenice, sujenice*, az albán *fati, fatite, fatije, ora*, a balti *laume, laime*. Ezek a sorsasszonyok részben a kereszténység előtti mitológiák születés- és szülésistennőinek tovább élő formái, részben pedig a tőlük származó istennői „hatáskörök" továbbvivői, kapcsolatban állnak tehát a *Nagy Anyának* (Magna Mater) nevezett khthonikus istennőkkel is.[1057] Az *urszitának* mint rontásnak a helybeli csángók hite szerint *hetvenhét* vagy *kilencvenkilenc* fajtája van. A „kilencvenkilenc féle módú urszita" („ursită de 99 de chipuri") képzete egyes moldvai román ráolvasókban is szerepel.[1058] Némelyiküket a megrontandó személy házába, udvarára, járásába teszik, vagy öntik, hogy belelépjen, hozzáérjen, mások a távolba is hatnak.[1059] Legveszedelmesebb a fentebb is említett *fekete urszita*, amelybe a megrontott jobbára menthetetlenül belepusztul, a többit különféle módokon lehet, mint a fentebb ismertetett, „kilenc szál megjárót" használó eljárás is, „visszacsinálni".

A fentiek summázatául elmondható: a gyimesiek, hárompatakiak hitvilágában máig élő *urszitához* kötődő egyik jelentéskör (sors, végzet, sorsasszony) a románság hitében gyökerezik, az ezzel kapcsolatos elképzeléseket a székelység archaikus hitvilágának egyes – főként a *bábaasszonnyal* kapcsolatos – elemei inkább csak árnyalták. Hasonló mondható az *urszita* kifejezés másik, rontással kapcsolatos jelentésrétegéhez kötődő hiedelemkörről is. Az urszitát ez esetben – jócskán leegyszerűsítve – leginkább a megrontandó személy útjába letett vagy öntött rontásként szokták meghatározni, amelybe belelépvén az illető megbetegszik, meghal.[1060] A románság rontásai

Ursitoarelor), *Elrendeltetések Könyvé*-nek (Cartea Ursirii), *Napok Könyvé*-nek (Cartea Zilelor) is mondják (Nemeti 2001, 351).

[1055] Salamon Anikó 1987, 126, 263; Takács Gy. 2001, 497–498; 2004, 312–327; Magyar 2003, 520–522. o. 1003–1008. sz.; 2009, 326–327. o. 268. sz.

[1056] Vö. Gaster 1883, 29. Nevük a románságnál *urse, ursitoare, ursitori, ursoaice, ursoni, ursoi, mire, albe, harăsite, caşmete, hărioase, zâne, zori, zodii, sfinte* (Gorovei 1909, 38; Pamfile 1916, 1; Nemeti 2001, 349).

[1057] Pócs 2002, 78, 80.

[1058] Ciubotaru 2009, 519. o. 447. sz.

[1059] Takács Gy. 2001, 498; 2004, 313, 316. o. 486, 493. sz.

[1060] „Urszita. Jaj, hát az csunya betegség. Az nagyon csunya betegség. Az Úristen őrözzön meg! Miféle az? Hát az, hogy megöli, akinek csinálja. S neki odavetik, s ő vagy fellépegeti, fel... magának felszedi, vagy megetetik valamivel. S megöli. Megöli, olyan betegség az. Csúnya. Az Úristen őrözzön meg! Ahol járkálnak, oda, vagy valamibe belétőtik, s megetetik. Igy csinálják. [...] Aki legelőször belélépik vagy átmegy azon, azt éri el. Azt megöli. Ha állat menyen belé, fődhöz üti magát, s meg van dögölve. S ha ember, az aztán kínlódik, Isten világ tudja, meddig.

között ismeretes az öntés *(fapt)*, azaz az ember útjába öntött rontás, valamint annak egyik fajtája, a megtevés *(aruncătură)*.[1061]

Előbbit, amint az egyes ráolvasókból kiderül,[1062] kapcsolatba hozzák az emberi testen megjelenő bizonyos kiütésekkel is.[1063] Utóbbi, a dobással, vetéssel létrehozott rontás[1064] – úgy tartják – rossz kedélyállapotban, meghatározhatatlan betegségben, levertségben jelentkezik.[1065] Ide tartozik még a hirtelen legyengüléssel, erőtlenséggel járó *făcătură* ('csinálmány'), továbbá a *dat* ('adás, rátevés'), a *dătătură* ('adomány') és az ún. *adusătură*, amely a házba varázslat útján vitt betegséget jelöli. {II.6/Megj.} Gyimesbükkön az ún. *száraz urszitá*ról is beszéltek, ami egyfajta *por*: „Igy porba valamivel

S megöli. Meghal. Attol nem tud... Esetleg, ha idejibe megindulnak, s csak olyanhoz, aki ilyent tud csinálni, ahhoz mennek, me a papok se tudnak ezen segiteni. Nem, nem. Ezt csak az tudja... Ha kéz csinálja, kéz kell kioldja. [...] Se pap, sem doktor, semmi nem tud ezen segíteni. [...] ... csak aki azt érti. Aki érti" (88 éves nő, Gyimesbükk, Petkipataka, 2005. július 8); „Itt es betegedett el egy ember. S eljárt a tesvére Tarkóba, a papokhoz, s aszmondta a pap, hogy: – Urszitát vettek le, de nem a maga tesvérinek, hanem egy fehérnépnek. [...] Sajnos ő ment reggel legkorábban, s a kurszitát felszedte. Felszedte magára. Elég az, hogy ugy elbetegedett, hogy el kellett menjen a kórházba. A kórházba semmi hibáját nem találták. [...] Nem tudtak segiteni. [...] Me aszmondta a tesvérem, hogy nagy beteg vót. Nem tudott semmit magán segiteni az ágyba. Hát az csodálatos, hogy azt es miböl csinájak. Aszmondták, Brassoba egy olyan asszon vót, hogy olyan vót, mind a béka, s egy cseberbe vót. S az osztá, az tudta ezeket visszaimádkozni" (64 éves nő [sz. Gyimesbükk, Bálványospataka], Csíkszentmárton, 2004. július 31); „Az az urszita mesterség olyan dolog, hogy aki csinálja, kinek csinálja, elviszi s elszórja. Elszórja az udvarond. [...] ... elszórják az udvaron azt a francos kapcát, s akkor verekednek ugy, hogy még a vakoknál es jobban. S a másik betegedik el, hal meg. Öletik meg őköt. Ez az urszita ezt jelenti. Aszmondta egy valakicsoda nekem, én nem csináltam soha senkinek, me én nem vagyok rossztevő ember. Én istenfélő vagyok... [...] De valaki arra tanyitott engemet, hogy: – A macskának a fejiböl vágjál szőrt, a kutyának a fejiböl vágjál szőrt, menj le tizenkettőkor a temetőbe, s egy sirról végy le födet. [...] Ezket a dógokot csipös borsval vigyisd essze. S ha én magának rosszat akarom, akkor vigyem el, szórjam el a maga udvarán, s mondjam azt: – Maga ugy egyejzék a feleségivel, ahogy egyezik a kutya a macskával, s a halott az élővel! Háromszorig mondjam el, s az udvaron szorjam el, s maga másnap reggel ugy verekedik a feleségivel, mikor feltapodja azt a csipős borsó dógot, s azt a mocskosságot, amit én ott elszpurkálok! Maga ugy verekedik a feleségivel, hogy vérbeölik egyik a mást, vagy meg es ölhetik, vagy ki tudja, mi történhet. Erre tanyitott, csak egy mondóasszony féle tanyitott erre" (65 éves férfi, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. március 23); „Az urszita, az valami olyansmi, hogy ha másnak rosszat akar, akkor annak, valamit ért ő, mondatot, s mondja, s a másik elbetegedik. Megrontja. Bedobja oda az udvarára. [...] Mind például itt anyósom es fájtatta a lábait, s aszmondták, hogy urszitát vettek neki. Azok, akik rosszat akarnak másnak" (82 éves nő, Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 5). Vö. Magyar 2003, 520. o. 1005. sz.; Takács Gy. 2004, 312–319. o. 481–482, 484, 487, 489–490, 495–496. sz.

[1061] Moldován 1897, 211, 215.

[1062] Moldován 1888, 106.

[1063] LEX. BUD. 211; Barcianu-Popovici 1886–1888, 222; DLR II/1, 49; Marian 1886, 120; Moldován 1888, 85–86; Vajkai 1943, 137–139.

[1064] Rosetti, A. 1975, 93.

[1065] Moldován 1888, 87–88.

béveti. S aztá ami nem száraz, azt vagy italba itassa meg, vagy megeteti valamivel, vaj elönti az utjába."[1066] Az *urszitá*val a gyimesiek kapcsolatba hozzák a rontás különféle válfajaira használt *kantért*, *kántért*,[1067] a *gurucsát*,[1068] de az ún. *csinálmány*t is.[1069]

[1066] 53 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7. Úgy tartják továbbá: „Az urszitát a romány asszonyok ugy csinájják meg, hogy ha belélépik, a lábait es elveszti, s mindent. Ugy hiják, száraz urszita. Attol a Jóisten, aszondták az öregek, őrözzön meg. Azt nem es tudják gyógyitani, a száraz urszitát. Aki belélépik, az menni nem tud. Tönkremejen, végre tönkremejen. A románok folytassák. Folytassák itt, nálunk es. Megtanólták, me ugye sok román ki van jőve. Annyi van Erdélybe, hogy nem lehet mozogni" (82 éves nő [sz. Magyarcsügés], Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7); „Száraz urszita. Megcsinálja valamilyen ilyen poros dologbol, s béveti az udvarra, s ahova bévette, ha állat lépik belé, ha ember, ami belelépett, az... azt hogyha hamar nem tudja tériteni, az megy. Itt es folytassák. [...] Itt egy buhai fiu. Annyira kénozta, hogy má ott vót, hogy vége. Ugye, ivutt, s megitatták őt... [...] Annyira el vót gyengűlve, hogy má napjai vótak. S osztá eligazitották valahol bé, oda Buzău-ba, egy asszonhoz, s az helyrehozta. [...] ... ő igy mondta, igy magyarázta, hogy kégyót vett ki belölle. Kégyót. Aszondta, hogy leűltette egy székre, s ott valamiket ő csinált, magyarázott, s egy litres borkánt, s akkor elejibe tette, s mikor annyira megizéte, hogy egy tojás, mind egy tojás jött ki belölle, s akkor azt, mikor a borkánba belékoppantotta, aszmondta, a borkánba kégyó vót. [...] ... a fehérnép aszmondta neki, hogy kellett vóna még kilenc nap, s kilenc napra a kégyó a vérét felélte vóna, s meghalt vóna. [...] S tudja, hogy kicsoda. Ott egy szomszéd, fiatal fehérnép, s azt akarta [...] hogy szeresse őt. De ő nem foglalkozott vele, s akkor nem tudta másképpen, a feleségit nem tudta bántani, ugye, s akkor őt. S megsemmisiti a családot. De osztá nem sikerült" (53 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7).

[1067] „Mondják, azt mondják... hogy megkantérojzák, hogy elfészegitik az embert, ilyesmi. Urszitát vetnek. Hát azt ilyen kantérságnak nevezik, hogy urszitát vetnek, s nagyon nehéz megtériteni, s elfészegedik, aki... még ugy es lehet, hogy beléhal. [...] A kantér, s az urszita ugyanaz. Nehezebb kantérsággal, annak nehez, hogy akarja, lehet, meg es haljon, vagy mit tudom én, hogy mire képesek az ilyenek. Mondják, hogy azt a papok nem is térítik, met olyan helyré kell menni, hogy ember csinálja, ilyen nép csinálja, s az kell kibontsa. Van olyan, amelyik vissza tudja csinálni. [...] Farmecă. Face farmeci [Rontás. Megront]. Igen, igen. Igy mondják. Fekete urszita. Hát az a veszélyes. [...] Vótak ellenségeik, s megcsinálták, melyik, ahogy tudta. Még igazitsák egymást: – Ide menj, oda menj, met ott kibontsák! Még ugy es történyedik, hogy pontoson odamejen, aki csinálta, s az még jobban megcsinálja. Azt ugy, hogy valamit leteszsnek az utjába, az udvarába, valamit. A járásába. Igen. Igen, igen. Olyasmi. Leteszik a járásába, hol tudják biztoson, hogy ő jár" (79 éves nő, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. március 22); „Az olyan, hogy ugy elintézi, hogy soha helyre nem jő. Hogyha üdejibe mejen, akkor meg tud szabadúlni, de se meg nem hal, se meg nem él. Ulyan. Urszitába lépik. Egy valamilyen, egy ilyen kantérozás, valami, abba belelépik, se... Istenem, annak doktora nincs, hogy az meg tudja gyógyitani, míg el nem mennek, ha üdejibe elmejen, hogy osztá ott visszaforditsák. Az, aki csinálta. Ő. Azt visszaimádkojzák, érti-e. Szoval megforditsák azt a... azt, amivel ő, imádságval, s gyertyával, nem tudom, mennyi gyertyát kell vegyenek, s azt égetik, azkot a gyertyákot, s imádkoznak, azok a gyertyák amig elégnek, s akkor visszafordul a menet. Nem tud erőt venni az a másik, az a rossz" (64 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 5). Vö. Takács Gy. 2014, 463–464.

[1068] Takács Gy. 2014, 471.

[1069] Salló 2008, 23–24. A *csinálmány* a különböző székely tájnyelvekben is a fenti jelentéssel ('megront, megbabonáz') áll (Balásy 1901, 34; Szinnyei 2003, 321).

A *Şcoala de solomonie* (Varázslóiskola) című kötet szerzője, A. Olteanu a könyv urszitáról szóló fejezetében a riválisok halálba űzését célzó varázslat jó néhány válfaját elkülöníti. Ide sorolja az *élő ezüst*tel (argintul viu) való mesterkedéseket, a felszedett *lábnyom*mal (urmă) végzett manipulációk sorát, a *szobrocská*val, *bább*al küldött rontásokat, a *mágikus döfés, vágás* révén végrehajtott gyilkosság fajtáit. Utóbbiakat tűvel, késsel, nyárssal, orsóval, ékkel, szeggel végzik.[1070] A mágikus döfések, vágások, szúrások, különösen az ékkel és szegekkel végzett – a kívánt személyt a távolból kínzó, végül elpusztító – hasítások, látni fogjuk, a gyimesiek, hárompatakiak körében sem voltak ismeretlenek. Egy végzet elleni *(de ursită)* román ráolvasó szövegben a következő részlet szerepel:

> Elindultak a rosszat okozó Ursiták
> száraz fatollakkal, vasdarabokkal és sújtó sulykokkal,
> – az erdőbe mentek, élő gyertyánfa gyökérrel és abroncscsal abroncsoltak,
> emberi alakot és szívet alkottak;
> a gyertyánfához verték, beabroncsolták, megkinozták...[1071]

Mintha csak a fenti ráolvasóban elmondott cselekedetsor jelenne meg néhány kosteleki és magyarcsügési mondában, amely a fába vert ékekkel, fatörzsre szorított abronccsal való rontás történetét beszéli el.[1072] Az urszita készítésének erről a módjáról Gyimesfelsőlokon,[1073] de a Gyimes völgyében másutt is tudnak.[1074] Hasonló mágikus eljárás

[1070] Olteanu 1999, 552–593.

[1071] Moldován 1888, 101. Érdemes megjegyezni, hogy a ráolvasóban eredetileg (bár a *Buciumul român* III. évfolyamának 175. oldalán megjelent eredeti, román szöveget nem volt módom megvizsgálni) feltehetően „száraz faékek" állhattak a „száraz fatollak" helyén. A valószínűsíthető félrefordítás a *pană* ('toll', ill. 'ék, pecek') szó jelentéstartományából fakad.

[1072] Magyar 2003, 521. o. 1007. sz.; Takács Gy. 2004, 324–327. o. 502–506. sz.

[1073] Salló 2008, 21 (Gyimesfelsőlok). Hasonló rontásra utalhatna egy Újváry Lajos gyűjtötte, Szent Antal tüze gyógyítására való setétpataki ráolvasó részlete („Sors nyavalyák! / Száraz tuskó hasogatása, / piros vére megivása, / ide menjetek, / oda menjetek, / s úgy eloszoljatok, / mint tengeren a hó..." – Bosnyák 1982, 124. o. 441. sz.), azonban egy időközben előkerült görbepataki változat („Jő este, következik ennek a betegnek / sulyos nyavalyája, / szálas husa hasogatása, / piros vére megivása. / Ide menjetek, / oda menjetek! / Ide oszoljatok, / oda oszoljatok!" – Takács Gy. 2015b, 451) ismeretében felvetődik annak lehetősége, hogy a setétpataki szöveg ide vonatkoztatható sora szövegromlás vagy lejegyzési hiba révén keletkezett.

[1074] „De engemet mire tanyitott meg az az oktalan öreg. Éjjel menjek ki, éfélekor, s olvassak meg száz darab csillagot. Egy hétig-e, vagy... nem tudom, me fiatal vótam eröst. Száz darab csillagot. Hujzak reja egy csutakra, hujzak reja egy abroncsot, egy jo kemén abroncsot, s a csutaknak igy a széjeit igy hasogáljam meg, s ékvel tőtsem meg, ilyen fahasitó ékvel. Tudja, fábol csinálnak olyan ékeket, s olyan fahasitó ékvel. Vigyem tizenkettőkor a botot, s azkot az ékeket verjem belé mind a csutakba, hogy oda haladjanak belé. Há hogy halad belé az csutakba, mikor abroncsval meg van a csutak kötve? Nem enged se ide, se oda. S oda verjem belé. S akkor nézzük meg mü, hogy nekünk sikerül a dolog" (65 éves férfi, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. március 23); „Én hallottam azt es, hogy vernek cövekeket egy csutakba, benn az erdőbe, s az az

a moldvai Lészpeden,[1075] Pusztinában és Frumószán ugyancsak ismeretes volt,[1076] de talán erre vonatkozik egy jugáni adat is.[1077]

A gyimesiek, hárompatakiak időnként az urszita fogalomköréhez kötik valakinek a gyík vagy a foltos szalamandra (Salamandra salamandra) megszárított, porrá tört, folyadékban feloldott testének, tojásának *megitatását* is,[1078] amelyet *megrontás* (făcătură) névvel ismerünk a románság hagyományából.[1079] Ide tartozónak mondják – a románsághoz hasonlóan – a *lábnyom felszedésével* való rontást is, továbbá a *békával* végzett praktikák egész sorát.[1080] Utóbbiról („De o fi ursită prin broască...") egy kománfalvi, az urszita különböző fajtáit felsoroló ráolvasóban is szó esik.[1081] Van, hogy a kiszemelt személyt béka megölésével „urzálják meg".[1082] Az *urszita* fogalomköre tehát a rontások egész

urszita. Azt a románoknál csinálják inkábbat, nem tudom én azt" (83 éves nő, Gyimesbükk, Áldomás, 2005. július 6); „Mondták, hogy a csutakba csinál, megabroncsólja kereken, s akkor csinál ékeket, s akkor jár oda, s minden, nem tudom, mennyi időre, mikor ujitsa meg a izét, akkor üt egy éket, s ahogy üti az éket, a másik ugy szenved. Ez ilyen gurucsa, fermeka valami. Nem urszita. Az urszita, az olyan, hogy vagy megitassák, vagy bévetik az udvarára" (53 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7).

[1075] Hegedűs 1952, 47; Csoma 2016, 328.

[1076] Csoma 2000, 21; 2016, 335–336 (Pusztina); Halász 2005, 375, 377–378. o. 1741, 1746–1747. sz. (Pusztina, Frumósza).

[1077] Csoma 2016, 480–481.

[1078] „Az étőgyék, az olyan, hogy azt es meg tudja itatni. Elégeti az étőgyéket, s akkor a porát beléteszi az italba, s megitassa, s az étőgyék, az benne megterem. Megéled, megterem, s... Olyan történt itt egy, Buhán. Ezelőtt... hát az az ötvenes évekbe vót, hogy megitattak vót egy étőgyéket, ugyhogy osztá belehalt, met ugye má elszaporodtak benne, s nem tudták... Egy fiatal nővel. Maradt vót a nőnek három-e vaj négy gyereke. Az ura esszekapott egy más nővel, s a másik nő meg megitatta, hogy az ura maradjon neki. Csinálnak ilyen rosszat, csinálnak" (53 éves férfi, Gyimesbükk, Áldomásalja, 2005. július 7); vö. Salamon Anikó 1987, 141 (Gyimesközéplok, Bükkhavaspataka: víziborjú); Magyar 2003, 518–519. o. 997. sz. (Gyimesfelsőlok, Ciherekpataka); Takács Gy. 2004, 305–307. o. 474. sz. (Gyepece).

[1079] Pávay 1907, 298.

[1080] Vö. például Takács Gy. 2004, 315–316, 321–323. o. 492, 498–501. sz.

[1081] Gorovei 1931, 414.

[1082] Takács Gy. 2004, 321–323. o. 499–501. sz. Békával való, esetenként igen hasonló rontásra már boszorkánypereink aktáiban találhatunk példákat (Komáromy 1910, 511; Schram 1970, I. 541; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 9; Bessenyei 2000, 183, 268–269, 270–271; Kiss – Pál-Antal 2002, 313), de a mágikus eljárás manapság inkább a románság körében ismeretes (Keszeg 1998, 108–111, 113–115). Egy 1903-ból származó román adat szerint „minden embernek van egy béka tündére; mikor azt elpusztítja, ő is meghal" (Keszeg 1998, 116). Egy gyimesbükki monda szerint az ördöngös békája csak úgy pusztítható el, ha valaki meghal a családból: „Van, ahol békákot tesznek, visznek be. Békát. Beviszik a varasbékát. Beviszik, s aval. Például vót itt egy vendéglös, most el van menve, a tesvére meg es halt, s aszmondták, hogy békaja vót. S ha a békát el nem posztitsa, meghal a tesvére. Meg es halt a tesvére. Meghalt a tesvére, s ő ott, valahol Tekucson. De az illető él. De a tesvére meghalt. Most má a békáját elposztitotta. A béka csak ugy pusztult el, hogyha meghalt a családbol egy valaki. Én még ilyent nem hallottam, de ez igaz vót. Itt vót a faluba. Meg kellett haljon egy a családbol. Meghalt a tesvére, osztá többet nem foglalkozott.

sorát öleli föl, ráadásul az *urszitavetés* hiedelemköre – amint láthattuk – néha már-már kibogozhatatlanul fonódik össze a rontás más válfajaival. Amint a hárompataki csángók között tapasztaltam, az urszita eredménye, a rontó szándékától is függően, többféle lehet. A megrontott személy családi élete, gazdasága általában tönkremegy, állatai elpusztulnak, de ő maga is megsántul, elbetegszik, általában meg is hal, mégpedig néha úgy, hogy a vére mind elfolyik, máskor lassan megszárad. A halál látszólagos oka lehet baleset vagy öngyilkosság is.[1083]

Miután a rontások különböző fajaival, hitük és tapasztalatuk szerint, a „doktorok" nem tudnak mit kezdeni, a megrontottak – ha módjukban állt – az ortodox papokhoz, szerzetesekhez fordultak bajukkal.[1084] Urszitára használatos ráolvasó (discântic de ursâtă) már egy 19. század eleji román kéziratosban szerepel.[1085] Az ortodox papok – vagy éppen a kalugerek – azonban a 19. században és a 20. század első felében nemegyszer meglehetősen messze voltak. A visszaemlékezésekben gyakorta emlegetett tarkői monostor a középloki Hidegség szádától – Barackoson és Rakottyáson át – oda-vissza jó negyven kilométer gyalogosan vagy lovas szekérrel, a néhol tengelytörően rossz utakon. A gyimesiek és a hárompatakiak ezért leggyakrabban saját közösségük vagy a közeli falvak gyógyítóihoz, tudományosaihoz fordultak, ha úgy vélték, betegségük nem Istentől vagy valamely véletlen okból való, hanem emberi rontás – így például urszita – eredménye. Noha a rontást, így az urszitát is, igazán csak az tudja orvosolni, „visszacsinálni", aki „vetette", a megrontott emberek – különösen, ha nem tudják, ki „csinálhatta meg" őket – időnként más tudományosokhoz is folyamodtak.

Ilyen volt, amint már láttuk, a híres-hírhedt, rontásokkal (így urszitával is) foglalkozó, palánkai Jordátyi Ilona, akihez nem csupán a közelebb lakók – a nagygyimesiek, a bükkiek, a román- és magyarcsügésiek –, de a távolabbi patakokon, telepeken élők, a sántatelekiek, bükkhavaspatakiak, csinódiak is jártak.[1086] Hasonlóképpen „rengetegen jártak" Szőcs „Vén" Józsihoz is, mert olvasásával „megtéritette a fermekákot", „elódta"

El es ment, bé a Regátba. Sok mindenféle történik az életbe" (84 éves nő, Gyimesbükk [Nagygyimes], Fő út, 2005. július 8).

[1083] Takács Gy. 2004, 81–82, továbbá 312, 315–319, 322–323. o. 481–485, 490–496, 501. sz.

[1084] Takács Gy. 2004, 313–315, 318–319. o. 487–488, 491, 496. sz.

[1085] Timotin 2010, 363 [CXVI]. A kéziratosra lásd: Ştrempel 1978–1992, IV. 155 [BAR 4917, 5r].

[1086] Magyar 2003, 517, 522, 523. o. 993, 1008, 1013. sz., 770. o.; 2009, 326–327. o. 267–268. sz. Egy tarhavasi memorat: „Hát az az urszita, ha igaz lehet, én nem tudom, me én, mondom, nem forgottam, ebbe a dologba, csak édesanyám borzaszto sokat vót beteg. S akkor vót neki egy sógorasszonya, amelyiknek a tesvére férhez vót menve édesapámhoz édesanyám elött. [...] S elhagyódtak édesapámtol, s akkor elhozta édesanyámat édesapám. [...] Édesanyám mondta sokszor, mikor beteg vót, hogy megfermekálták. Vót egy Jordátyi Ilona nevü Palánkán, az csinálta az orvosságokot. A palánkai templom, amelyik most épül, csak a harmadik háznál, igy lefelé lakott az a Jordátyi Ilona. Oda járt édesapám, hogy csinálta az orvosságokot. S aszmondták, de olyan beteg es vót sokszor édesanyám, hogy fel se tudott kelni az ágybol. Aszmondták, hogy urszitát vetett. Urszitát vetett. De hogy hogy dógozták ők ki azt az urszitát, nem lehet tudni. Milyen fermekával, hogy dógozták ki, nem lehet tudni" (65 éves férfi, Gyimesbükk, Tarhavaspataka, 2005. március 23).

a rontásokat, közöttük a „fekete urszitát". A rendelkezésre álló adatokból levonható következtetések alapján úgy tűnik, ilyen „tudománya" volt Gábor Jánosnak is, aki ugyancsak olvasott rontások, így bizonyára urszita ellen is, bár – amint láthattuk – kéziratos füzetében ezzel kapcsolatban expressis verbis csupán a fenti feljegyzéseket találjuk.

Az első feljegyzés, amint már láthattuk, így szól: „ha a vére megy / akor meleg vasakal". A hárompataki csángók között, Gábor János szülőfalujában, Magyarcsügésen hallottam, hogy ha valakinek urszitát vetnek, annak „a vére mind elmegy".[1087] Kosteleken is beszéltek egy erdészről, akit úgy „megcsináltak", „hogy egy szép napon egyből csak elesett az ember, s kezdett folyni a vére. Ahol csak lik vót, mindenütt." A vérzés okaként egy helybeli ember az *urszitát* nevezte meg.[1088] Ugyanott a gyermekágyat fekvő asszonyoknak vetett urszitáról is úgy tartják, attól úgy elmegy a vére, hogy belehal.[1089] A vidéken az urszitavetést a *románság*hoz kapcsolják, ami – a fentebbieket figyelembe véve – valószínűleg helytálló megállapítás. Minden bizonnyal innen került az urszitával kapcsolatos hiedelmek egész sora a moldvai csángó magyarok hitvilágába is.

Diószegi Vilmos gyűjtéséből tudjuk, hogy Pusztinán régen, „akinek haragosa volt, akkor urszitát küldött reá"; különösen a „beteg asszonyra küldték, akiknek gyerekük született és betegágyba vótak". Ehhez egy békának szalagot kötöttek a nyakába, és elküldték a gyermekágyat fekvő asszony ajtajába, aki ettől beteg lett, és „addig nem gyógyult ki, míg nem olvastattak neki". Az urszitát a „tudományosok" *vasoltással* gyógyították, ilyenkor kilenc darab, keresetlenül talált vasat (például lópatkót) – ezek egyike vasnyárs kell legyen – tüzesítenek meg, majd oltanak *fődtál*ba tett *kezdetlen vízbe*, amelyre ráolvasnak, majd belőle a csóréra vetkőztetett beteget megmossák, itatnak vele kilenc cseppet, végül a vasakat a beteg ágya alá teszik, a nyársat felszúr-

[1087] Takács Gy. 2004, 315. o. 491. sz.: „Ezt csak a románok tudják, Románcsügésbe. Az urszitát, aszmondják, kinek vetnek urszitát, igy hallottam a románcsügésiektöl, férfinak, fehérnépnek, a vére mind elmegy, a doktorok nem tudják gyógyitani azt osztá. Ez ellen nincs orvosság" (65 éves nő, Magyarcsügés, 1995. október 3).

[1088] Takács Gy. 2004, 322–323. o. 501. sz.: „Ezelött csak itt a Regátba csinálták meg az urszitát, ugy vették, ugy mondták neki, hogy urszita. [...] Hát vót itt egy erdész, László Andrásnak hitták. Balahányosi vót. [...] Elég az, hogy megcsinálták, hogy egy szép napon egyből csak elesett az ember, s kezdett folyni a vére. Ahol csak lik vót, mindenütt. Mindenütt. Fülén, szemin, orrán, fenekin. Mindenütt jött a vér. Feljött ez a komám, ez a Tulik Gyurka, s mondja: – Ne, mi történt! [...] Ennek urszitát vettek, s ez nem él még három napot se" (65 éves férfi, Kostelek, 1997. május 23).

[1089] Takács Gy. 2004, 316. o. 494. sz.: „Ha szült, akkor aszmondták, hogy ott vettek valamilyen urszitát, amit mü nem tudunk, csak hallottuk mü es, hogy beszélik. Azzal ugy elbetegitették, hogy az es abba beléhalt. Bocsánatot kérek, annak a vére ugy elment, annak az ujszülött aszszonnak, hogy abba beléhalt" (80 éves nő, Kostelek, 1998. június 5).

ják az ajtó mellé, és három napig ott tartják. A vizet egy karó tetejére teszik, hogy arra menjen a betegség.[1090]

Halász Péternek úgy mondták Pusztinán, ott a „terüben lévő asszonyokat" találta régen az urszita, akik egymásra küldték azt, ellene pedig keresetlen kapott vas megtüzesítésével, vízbe oltásával és a vízben való megmosdással védekeztek. Igaz, ehhez tudni kellett valamiféle ráolvasót is.[1091] Csoma Gergely is hasonló adatokat közöl Pusztináról és Frumószáról. A megtüzesített, majd vízbe, szenteltvízbe oltott *keresetlen vas*, *keresetlen patkó* és a ráolvasás az urszita ellenszere itt is. Van, aki a fába, tuskóba vert ékeket, kis cövekeket, szegeket is eltávolítja a rontás elhárításának érdekében.[1092]

[1090] Diószegi V. 1960, 113. A gonoszűzéshez használt ráolvasó szövege: „az urszita elmennyen a kőszíklához, / hol kutyaugatás nincs, / madár csirikolás, / emberszózat, / kakaskukorékolás nincs". Vö. Pócs 1985–1986. I. 52 [I.2.99]; Pócs (szerk.) 2014, I. 82 [I.3.83].

[1091] Halász 2005, 377–378. o. 1747. sz: „Terüben lévő asszonyokat régen találta az urszita. Küldték a betegséget egyik a másikra a terüben való asszonyok. De most nem urmálják. Akkor kapott vasat, amit keresetlen kaptak, megveresítették, megótotta vízbe, s azzal a vizzel megmosdódtak. De arra a vízre még olvastak valamit, urszitáltak. Azzal lemosdódott a fejitől a földig, hogy mennyen el a betegség. Az urszitát úgy küldték, hogy elmentek az erdőre [...] s aztán szegeket vertek a fákba, vagy egy csutakba, s még egy feteke tyúkot es odaszegeztek, s azt a feteke tyúkot nem tudom mennyi nap múlva elhozták, s bévették annak az ográdájába, hogy száljon bé a betegség oda."

[1092] „Az urszita (a szerelmi rontás) ellen aszt csinálnak, hogy olvasnak keresetlen patkót. Keresetlen patkót megmelegíti, s ócsák belé a szenteltvízbe. Vizet ótnak, aszt mongyák. Olcsák meg az avasokat. Megállíccsa – mert az úgy van akkor küldve. Urszita. Urszita ellen van. Isten őröjzön meg! Én es voltam beteg eleget – mikor fiatalabb vótam. Minket es arra tanítottak asztán: olvastattunk, s asztán elment. S úgy ment el a betegség" (Pusztina); „Keresetlen vas, úgy mongyák. Lópatkó elejtve. Azt a tűzbe bétetted. Az örökké égett a kuptorban, s amikor beteg voltál, veresnyilat, csak vetted ki a keldárt, felboríccsák, fenekivel felfelé marad, s azt a verespatkót beléolcsák abba a vízbe. S akkor az használt attól. Rontás ellen volt. Hasadott el a szíve, ha megcsinyálták valami rosszval" (Pusztina); „Nekem most is van vas, hogy ne talájjanak meg [a rontások]. Van csináltatval! Azt úgy készítették meg a vasat, a hátiknál, így ne! A mester, – aki volt – hogy Ő [a rontó] ne találjon még többet. S ha még megtalál, azt a vasat ótcsam! Én soha nem ótottam. A vizet öncsük rea a meleg vasra. Óttyuk a vasat!" (Pusztina); „Akármi lehet, csak vasféle legyen. Béteszi, ahol tüzel, megveresedik, veszen egy kicsi vizet, s azt a vasat oda beléállíccsa. S akkor utána nem kell mondani semmit, valami szeneket hány. Úgy hogy ne es olvasson – de mégis ügyeljen rá – de nem kell olvasni semmit! Teszen kilencet [szenet] annak, aki beteg. S ha esetleg az erdőbe ki tud menni [ahhoz a fához, ahol éket ütöttek a fa törzsébe]. Ha lemegy, s azt a fát [éket] kiveszi a másikból, hova [a rontó] beléverte, akkor maga kiszabadította azt a lelket. Megszabadította. Én jártam! Igen hát, de nem tudtuk mirevaló, de elrontottuk. Négy nagy csutakba beléverve. Gyerekek voltunk... Én vettem, s kipalltam. Tudtam én minek? Mentem haza, s mondtam Édesanyámnak: – Csutakba kaptam pánákat. – Mi úgy mongyuk félrományul: pána. – Kaptam olyat, s kiüttük. – Na, akkor csinyáltál jót, mert kiszabadíttad azt! Már nem hal meg" (Frumósza – Csoma 2016, 335–337).

Lészpeden gyűjtötte a következő, visszaszámláló ráolvasást Kallós Zoltán:

Ótom a vasakat hetvenhétszeri nyilallást,
hetvenhét betegségit, hetvenhét féle rontását.
S a hetvenhétről maradjon hatra, hatról ötre [...]
kettőről egyre, egyről semmire.
A beteg maradjon meg tisztán,
mint vót az annya méhibe.

A szöveg elmondásakor három lópatkót kell a tűzbe tenni, s amikor megvörösödik, egy tál vízbe. Mindezt háromszor ismétlik meg, és minden patkóra, valahányszor a vízbe vetik – összesen tehát kilencszer – elmondják a fenti ráolvasót. A vízzel azután megmosdanak, és háromszor isznak belőle, három nyelést. Akkor olvasnak így, „mikor fáj a szüve, kezd nyilalni az ódala, de úgy, hogy meg kell hajjon tőle".[1093] A hárompataki és moldvai adatok tehát mindenben megerősítik a csügési kéziratos füzetben lévő – a megrontott vére folyására és a meleg vasakra utaló – rövid feljegyzést, arra pedig, hogy mindez milyen szoros kapcsolatban áll a románság hitvilágával, legjobb példaként talán a fentebb részben már idézett, végzet elleni *(de ursită)* ráolvasó második fele szolgál:

... beabroncsolták, megkínozták.
De ő (t.i. az, a ki a varázslónőhöz folyamodik),
mikor magához tért N. vénasszonyhoz (varázslónő neve) sietett
s ez azt mondá neki: Ne jajgass, ne abajgass, számba se vedd,
– ekevasat, lópatkót és vasnyársat ő a tűzbe tesz,
a fakártyát szájával lefelé fordítja,
fenekére vizet tölt, és szájával azt fogja mondani:
hohoho fehér úrnők, fekete úrnők
és mindenféle viseletben járó úrnők!
hohoho fekete urak, fehér, zöld és kék urak!
– ő a tüzes vasakat jobb kezébe veszi majd,
vízbe oltogatja, földhöz verendi azokat;
N. úrnő házába lábaitokat be nem teszitek;
az úrral az ágyba le nem feküsztök,
az úrnőt el nem külditek,
ügyei felett hatalmat venni nem fogtok!
– hohoho fehér urak, fekete, zöld és veres urak!

[1093] Kallós 1966, 147. Vö. Pócs 1985–1986. I. 147 [VII.69]; Pócs (szerk.) 2014, I. 238 [V.69]. A fejezet felirata szerint az abban szereplő ráolvasók *igézetre, rontásra* használatosak. Mind a ráolvasó szövege, mind pedig az azt kísérő cselekedetek miatt úgy vélem, ezt az „olvasást" *urszitára* használhatták elsősorban.

mikor én a vasakat a földhöz verendem,
ti N. házába belépni nem fogtok,
az úrnővel hálni nem fogtok és hatalmat ügyei felett venni nem fogtok.[1094]

Láthatjuk, a román ráolvasóban leírt gonoszűzés pontosan úgy zajlik, ahogyan azt a moldvai magyarság körében rögzített beszámolók leírják. A „tudományos" asszony ekevasat, lópatkót, vasnyársat tüzesít, a felfordított facsöbör fenekébe vizet tölt, abba oltja bele a vasakat, amelyeket azután a földhöz ver, miközben ráolvasásával megsemmisíti – pontosabban visszaküldi az okozókra – a rontást. A gyógyító egy kománfalvi ráolvasóban azt mondja:

Én nem csinálom meg és nem csinálom vissza //
XY nyilallásait és szaggatásait, / nem a vasakat oltom,
kioltom XY szaggatásait és nyilallásait
és elküldöm a rontó (urszita) fejére, aki őket csinálja.[1095]

Kománfalva, a Csügés vize, majd a Tatros folyását követve mindössze vagy negyven kilométerre van Magyarcsügéstől, a hegyen át valamivel még közelebb is.

A vízben és más folyadékokban – így például *tej*ben – kioltott forró vasak használata a gonoszűzésben igen régi keletű lehet a románságnál is. A boszorkánypereink aktái szerint már legalább a 17–18. században használatos eljárás,[1096] a tejelvevő, a marhákat és szaporulatukat megrontó boszorkányos – *felizzított*, majd *tej*ben kioltott *vas* (például ekevas, fejsze foka stb.), *elégetett tejföl* segítségével való – *megégetése*, *elégetése* például, amint már láthattuk, éppúgy ismeretes a székelységnél, mint a Gyimes és környéke csángóságánál, de a románoknál is. {II.5/Megj.} A fentebb említett, 19. század eleji, urszitára használatos ráolvasóban (discântic de ursâtă) ugyan nincs szó tüzes vasak vízbe oltásáról – igaz, a szöveget kísérő cselekedetek leírása hiányzik[1097] –, azonban az Ausztriai Jezsuita Rendtartomány 1645 végén született éves jelentéséből kiderül, hogy miután az oláhság a babonáknak és ráolvasásoknak más népeknél inkább átadja magát, a velük együtt élő moldvai magyarság – amint írják – ugyancsak meglehetősen fertőzött mindettől. A levél egy katolikust említ, akit – miután

[1094] Moldován 1888, 101.

[1095] Gorovei 1931, 414–415: „Eu nu fac şi defac // junghiurile şi săgeţile Cutăruia, / nu stâng fierele, / stâng junghiurile şi săgeţile Cutăruia / şi le trimet în capul ursitei care le face" (*de ursită*, urszitára). A szöveg eredetileg a *Ion Creangă* című, 1908 augusztusától havonta megjelenő, nyelvészeti, irodalmi és népművészeti folyóirat V. évfolyamában szerepelt (ICr V/8: 232), így a gyűjtést 1912 előttre tehetjük, vagyis ez a szöveg közel egyidős a csügési kéziratosban szereplő bejegyzéssel.

[1096] Rómer 1861–1863, I. 228–229; Klaniczay – Kristóf – Pócs 1989, 406–407; Schram 1970, II. 245, 720; 1982, 189.

[1097] Timotin 2010, 363 [CXVI]. A kéziratosra lásd: Ştrempel 1978–1992, IV. 155 [BAR 4917, 5r].

rémképek gyötörték (sárkányokat látott, amelyek fel akarják falni, farkasokat, medvéket, vadkanokat, kígyókat, amelyek szétszabdalják) – egy javasasszony (incantatrix), hosszas ráolvasás után, oldalán és lágyékán kegyetlen módon forró vassal égetett, hogy kiűzze belőle a démonokat.[1098] Az eljárás ugyan, amennyiben a jezsuita leírás pontosan adja vissza a megvetett babonás ráolvasás részleteit, kissé távolinak tűnik a fentebb említettektől, mégis összeköti őket a *tüzes vas* használata a *gonoszok* kiűzésére.

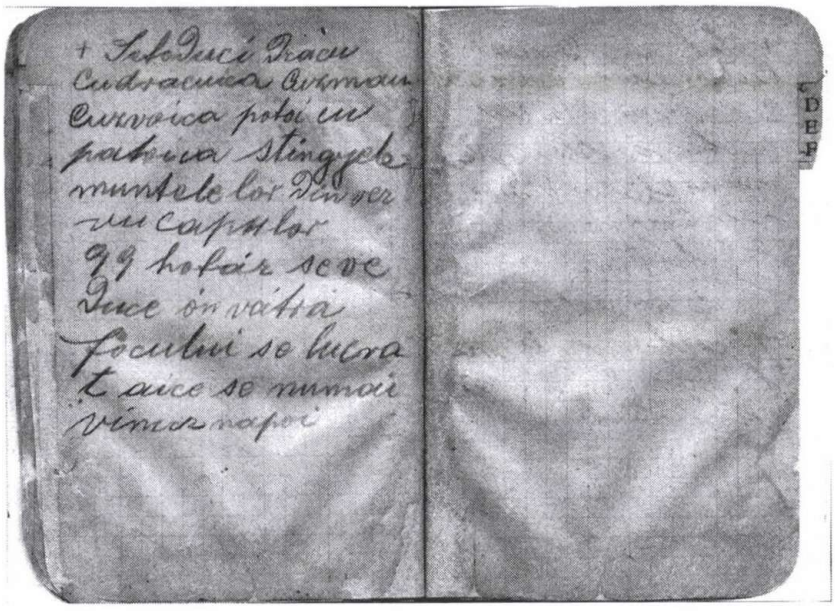
Röviden összefoglalva azt mondhatjuk, a Gábor János füzetében fellelt, az urszita mágikus gyógyítására vonatkozó rövid leírás tökéletesen beleillik a vidék és a korszak miliőjébe. A néhány sornyi instrukciót tartalmazó oldalon (MCsK II. 27ᵛ), a fejezetünkben elemzett rész alatt rövid bejegyzés olvasható, ugyancsak tintaceruzával, azonban más, gyakorlatlanabb kéztől: *Ardeleanu Tadăr. / ~~Năzc~~ Născut în Anul 1933 / luna Agust ziua 14.* Miután a két bejegyzés feltételezhetően ugyanakkor keletkezett, úgy vélhetjük, az urszita gyógyítására vonatkozó sorok is akkor – azaz 1933-ban –, vagy nem sokkal azután kerülhettek a füzetbe. Az utolsóként leírt, „ha ött ujaval" bejegyzés nehezen értelmezhető. Amint fentebb megjegyeztem, úgy vélhetnénk, ez a rövid szövegrész egy ráolvasó részlete lehet, hiszen hasonló – a gyógyító, gonoszűző ujjak számának növelésére vonatkozó – fordulat ebben a füzetben másutt is szerepel. {II.5; II.5/Megj.} Amint azonban az említett szövegrészlet {II.5, 15ᵛ–16ʳ} is – mint instrukció – egy valós, a ráolvasás során elvégzendő cselekedetet ír le, úgy itt is hasonlóról lehet szó.

Hogy mesteréhez, Szőcs „Vén" Józsefhez hasonlóan Gábor János is olvasott-e az urszitának nevezett, fentebb röviden bemutatott rontásfajtára, nem tudni. Annyi bizonyos, hogy ha igen, úgy a moldvai csángó magyar forrásokban fennmaradt, a románság által is előszeretettel alkalmazott módon tehette: keresetlen talált három vagy kilenc vasat – közötte bizonyára lópatkót, de talán nyársat is – izzított a füttőben, majd kezdetlen, szótalan vízbe, esetleg szenteltvízbe vetette őket. Mindeközben ráolvasott (talán a II.7, 8 szövegek valamelyikét), majd az így keletkezett, gyógyító hatású folyadékkal lemosta és minden bizonnyal meg is itatta a beteget. Nagy vonalakban úgy járhatott el tehát, mint az a mellékelt, a környező és a tágabb vidék régi néphitét felvillantó – magyar és román – vallomásokból, ráolvasókból kitetszik.

[1098] Benda – Jászay – Kenéz – Tóth 1989, I. 317.

II.13
[Gonoszok ellen]

27ᵛ 28ʳ

[27ᵛ] + Seteduci dracu[1099] / cu dracuica cuzmau
cuzvoica potoi cu / patoica stingyele
muntele lor din ver / vu capulor
99 hotár se ve / duce ón vátra / focului se lucra
t aice se numai / vinicz napoi[1100]

[+ Tűnj el, ördög / az ördögasszonnyal, a sárkánnyal,
a sárkányasszonnyal, a potkával a / potkaasszonnyal, pusztuljatok
a hegyekre a fejük búbjáról
99 határra men- / jetek a tűz- / helyre dolgoz-
ni, ide többé ne / jöjjetek vissza]

[1099] Az első sor egyik lehetséges olvasata *Să te duci dracu' (dracului)*, azaz *Eredj az ördögbe!* lenne, ami azonban a folytatás szempontjából nem logikus, ezért szerepel itt ez a mondatrész *Tűnj el, ördög*-ként.

[1100] A szöveg, helyes románsággal: Să te duci dracul / cu drăcoaica cu zmeul / cu zmeoaica potcoi cu / potcoacă stinge-le / muntele lor din vâr- / ful capului / 99 hotare să vă / ducă în vatra / focului să lucra- / ţi aici să numai / veniţi înapoi.

MEGJEGYZÉSEK
{II.13}

A fenti szöveget, amint arra annak egyes árulkodó sajátosságai utalnak,[1101] diktálás után írhatta le Gábor János, aki itt – a füzetben egyedülálló módon – piros ceruzát használt a ráolvasó papírra vetéséhez. A szöveg egyebekben is elkülönül a környező bejegyzésektől, hiszen az előtte szereplő, tintaceruzával írt, *Az urszitától* feliratú megjegyzés {II.12, 27r} után jó féloldalnyi hely kimaradt, s a fenti ráolvasás a lap hátoldalára került. {II.13, 27v} A soron következő – jól láthatóan összefüggő, puha, fekete grafitceruzával lejegyzett – két deszkentálás *(Az orbáncztol valo olvasás; A Lóorbáncztol)* pedig csak egy oldalnyi kihagyás után, a 28v és a 29r oldalon olvasható. {II. 14/Megj.} Mindezek alapján nem tudni, a fenti – a moldvai vidék ráolvasásai közé jól illeszkedő – szöveget mikor és kitől jegyezhette le a füzet possessora, Gábor János.

A szövegben szereplő *potoi* fordulat a föntebb már említett *potcă* ('baj, rontás') hímnemű megfelelőjének (s. m. *potcoi*) félrehallásából, elírásából származhat.[1102] {II.6/Megj.} A *potcoi* szóalak másutt is előjön a moldvai ráolvasókban. Egyes szövegekben a gyógyító az egyéb gonoszok (például igézők az igézőasszonyokkal, boszorkányok a boszorkákkal, morák a moraasszonyokkal, csumák a csumaasszonyokkal) társaságában találkozik meg a „kilencvenkilenc potkaasszonnyal és a kilencvenkilenc potkával".[1103] Másutt a *potkaasszony a potkával* („potcă cu potcoiï", „potcă cu potcoiu", „potcură cu potcoroiu") vagy a *potka és a potkaasszony* („potcoiu şi potcoaică") jár az ugyancsak párosan felbukkanó démonok között. A gonoszok csoportjában fellelhető még – többek között – a farkas és a farkasasszony, a medve és a medveasszony, a hideglelésasszony és a hideglelés, a tífuszasszony és a hastífusz, az oroszlán és az oroszlánasszony, a sárkány és a sárkányasszony, a szánkaasszonyság és a szánka, az ördög és az ördögasszony, a bagolyasszony a bagollyal.[1104] {II.6/Megj.} A démonok nem e világi voltát külső megjelenésük, ördögien torz alakjuk is megerősíti. Egy huszvárosi szövegben a rontó démonok – közöttük a potkaasszony és a potka – *szarvukkal* felöklelvén a földre dobták a szerencsétlenül járt embert, a vérét kiszívták, arcát meg-

[1101] Gondolok itt elsősorban a kéziratosba *aice se numai / vinicz napoi* alakban feljegyzett részre, amely a valóságban *aici să numai / veniţi înapoi*-ként hangozhatott, az írott változatban szereplő *napoi* eredeti kezdőhangja nyilvánvalóan a verbális közlés során „tűnt el".

[1102] Bălteanu 2003, 219. A kifejezés változatai között előjönnek továbbá a *potcoaie, potcoaică, potculeasă, potcos, potcaş, potcar, potcură, potcoroiu* alakok is (Bălteanu 2003, 219, Golopenţia 2007, 170; Ciubotaru 2009, 408. o. 250. sz.).

[1103] Şez III/7: 136: „noaŭîdzacî şi noaŭî di potcîoî / cu 99 di potci" (*di potcî*, rontásra, Cotîrgaş, Suceava).

[1104] Tocilescu 1900, I/2. 1515: *de lipitura* (hisztériától), *de spariat* (ijedtségtől); Păsculescu 1910, 146: *de strânsul cel mare* (nagy merevgörcsre); Ciubotaru 2009, 312, 350, 385, 408, 493, 497, 499, 501. o. 102var, 174, 206, 250, 389, 395, 397, 401. sz: *de ceas rău* (epilepsziára), *de deochi* (szemveréstől), *de dropică* (vízkórságtól), *de lungoare* (hastífusztól), *de strâns* (merevgörcsre, négy szöveg).

sápasztották, szemeit elhomályosították, inait megfeszítették, kezeit kicsavarták, lábait görcsbe rántották, hangját elnémították, és végül elfélszegítve az úton hagyták.[1105]

A *potcă* kifejezés a csügési kéziratos füzet másik két ráolvasójában is előjön. Egyikükben a gyógyítandó rontás mitikus eredettörténetét elbeszélő szövegrészben szerepel, az *ördög* és az *ördögasszony*, a *sárkány* és a *sárkányasszony*, a *szánka* és a *szánkaasszony* társaságában, mint a betegséget okozó, „látható és láthatatlan" gonoszok egyike, akik a *vesék betegségével* (bolá reruntyi) verik meg áldozatukat, *nyavalyát*, *betegséget* (boale bitesug) adnak rá és elragadják a szerencséjét. {II.6, 18r} A másik ráolvasáshoz a malomkeréken alul, visszafelé kell vizet meríteni. Előtte, mint más esetekben is, köszönteni kell a vizet, majd – amikor kimerítették, hogy „olvasot vizet" készítsenek belőle, amelylyel megmossák a megrontott beteget – azt kell mondani: „... ne a sártól / a mocsoktól a szennytől mossál meg, / hanem / minden boszorkányságtól, / minden tisztátalanságtól / és az urszitáktól és a / bajt hozó rontástól..." („... numă spăla de moroi / de gunoi de tine / cei mă spală de / tete farmicele de / tété spurkăcinumile / si de ursite si de / potke..."). {II.8, 22v} A *potcă* itt is a rontások, boszorkányságok egyike, az előző fejezetben tárgyalt *urszitával* együtt.

Az elsőként idézett ráolvasó {II.6} a beteg személy gonoszokkal való találkozásának történetét mondja el. A moldvai csángóság körében ismert hasonló szövegek román hatásról – de talán eredetről is – tanúskodnak.[1106] Amint már láthattuk, maga a román *potcă* ('baj, bosszúság, viszály, gyűlölködés, veszekedés, perlekedés')[1107] terminus is a régi szláv *potŭka*-ból ('történés, találkozás') ered.[1108] A román *a da de potcă* jelentése: 'megjárni, pórul járni';[1109] a kifejezés a különböző rontások (rom. *pocitură*, *fapt*, *făcătură*, *aruncătură*, *ursită* stb.), köztük a *szemverés* (rom. *deochi*, *deochetură*) képzetével is kapcsolatban van.[1110] A nemritkán váratlanul jelentkező *potcă*-t egyes források szerint a tisz-

[1105] Păsculescu 1910, 146: *de strânsul cel mare* (nagy merevgörcsre).

[1106] A szövegtípus (*A beteg panasza*) változatai, amint Pócs Éva írja, „Európa középkora óta nyomon követhetők", közülük több olyan „önálló, nagy elterjedésű típust ismerünk, amelyeket keleti, bizánci előképekre vezetnek vissza", legrégibb európai emlékeik pedig 9–10. századi latin és német szövegek. A középkor folyamán bizonyos nyugat-, illetve kelet- és délkelet-európai típusok alakultak ki. A moldvai magyarság körében feljegyzett szövegváltozatok az utóbbiak közé tartoznak (Pócs [szerk.] 2014, I. 871; vö. 872–876 [XVII.2.1–4]).

[1107] DEX, 831.

[1108] Rosetti, A. 1975, 116; DEX, 831. Az erdő mélyén vagy hegyen kanyargó szűk ösvényen, utacskán való váratlan találkozásra utaló fenti, szláv előzmény a bolgár *păteka*-ból (пътека) eredeztetett román *potecă*, *potică* ('ösvény, út') kifejezésben is kódolva van (DEX, 831).

[1109] DEX, 831.

[1110] Vö. például Klein 1944, 218; LEX.BUD, 211; Bobb 1822–1823, I. 67; Moldován 1888, 97–98, 106; Grigoriu-Rigo 1907, I. 217; Gorovei 1931, 298; Hasdeu 1972–1976, II. 436, 438; DLR II/1, 49; Márton – Péntek – Vöő 1977, 134; DEX, 375; Bălteanu 2003, 218.

tátalan lélek *(duh necurat)* idézi elő, sőt az talán nem is egyéb, mint „az ördög egyik neve",[1111] vagyis a *drac*-ot (ördög) helyettesítő tabunév.[1112]

A moldvai szövegekben – éppúgy, mint másutt[1113] – a *potcă*, láthattuk, általában „ellenkező nemű" párjával együtt, mint a gonoszok rontó csoportjának tagja jelenik meg.[1114] Ahogyan mondani szokás: „A baj nem jár egyedül." Egy somoskai, magyarul elmondott, bár alighanem román eredetű ráolvasóban is „Szánkával, / Szenkujval, patkóval-patkoválval, / Molnárval-molnavával" találkozik az „erdőkön-mezőkön, / Felhagyott ösvenyeken" elinduló ember.[1115] A szöveg *patkóval-patkoválval* fordulata – amely talán a *potcă cu potcoiu* „értelmezése" lehet – a fentebb idézett román deszkentálások hatására utal. A *potcă* és az *ursită* kapcsolatát példázza – amint láthattuk – a második kéziratos füzet egyik szövege, amelyben a két képzet együtt, egymás mellett szerepel. {II.8, 22^{v}; II.8/Megj.}

A ráolvasó a megrontott, beteg ember feje búbjáról („din vervu capulor") a hegyekre és kilencvenkilenc határra űzi a szövegében felsorolt démonokat. Mindkét képzet az emberi világtól mitikusan elkülönített, gonoszok lakta, sötét másvilághoz kötődik. Előbbi, amint fentebb már láthattuk, többek között ókori görög, biblikus és ókeresztény előzményeken alapul. A démonokat ember nem lakta, távoli helyekre – így a *hegyre* (eisz orosz), a *vad hegyekre* (eisz ta agria oré), máskor a tengerbe, fákra, a sivatagba – űző formulák már egyes ókori görög forrásokban előjönnek,[1116] de a későbbi bizánci ráolvasókban is találhatunk a gonoszokat a hegyre, „ahol a kutya nem ugat és a kakas nem szól" rendelő záróformulákat.[1117]

Az emberből távozó démon „száraz helyeken" („di' anüdrón topón") – vagyis nem e világi, sivár, puszta, élettelen terekben – jár az evangélium szerint,[1118] de „a sivár, puszta és műveletlen földre, ahol ember nem lakik" („eisz gén anüdron, erémon, ageórgéton, én anthróposz ouk oikei") parancsolják ezeket a gonosz lényeket Caesariai Szt. Baszileiosz († 379) imádságai avagy exorcizmusai (eükhai étoi ekszorkiszmoi),[1119] amelyek, legalább a kora újkorig, nagy hatást gyakoroltak a későbbi idők gonoszűző formuláira.[1120] A hasonló szövegrészeket hordozó román deszkentálások – közöttük a magyar-

[1111] Papahagi 1925, 229; DLR VIII/4, 1131.
[1112] Bălteanu 2003, 219.
[1113] Lupaşcu 1890, 18, 20–21, 42; Şez II, 146; III, 136; V, 146, 147; XIV, 113; Tocilescu 1900, I/2, 1515; Păsculescu 1910, 146; Densusianu 1968, 329; Rosetti, A. 1975, 116.
[1114] Ciubotaru 2009, 350. o. 174. sz.: *de deochi* (szemverésre), 385. o. 206. sz.: *de dropică* (vízkórságtól), 407–408. o. 250. sz.: *de lungoare* (hastífusztól), 493, 496–497, 499, 501. o. 389, 393, 395, 397, 400. sz.: *de strâns* (merevgörcsre).
[1115] Csoma 2016, 143.
[1116] Pradel 1907, 104–105 [356–357]; vö. Schmidt, B. 1891, 561–576; Wünsch 1911, 9–32.
[1117] Pradel 1907, 16 [268].
[1118] SzB [Újsz.], 19, 95: Mt 12,43; Lk 11,24.
[1119] Migne 1857–1866, PG-XXXI, 1681D.
[1120] Goar 1647, 729–736 (az említett szövegrészt lásd: 731); Janiewitsch 1910, 627.

csügési kéziratosban szereplő fenti ráolvasó – előzményeit a biblikus, görög, bizánci szövegekben és azok balkáni származékaiban kell elsősorban keresnünk, bár hasonló gonoszűző formulákat találhatunk az európai középkor latin nyelvű benedikcióiban is. {II.8/Megj.}

Amint már láthattuk, és egy későbbi ráolvasó kapcsán még látni is fogjuk, ugyanígy az ember nem lakta túlvilágra, másvilágra utal fenti szövegünkben a gonoszok *kilencvenkilenc határra* küldése („99 hotár se ve / duce"). {II.8/Megj.; III.1/Megj.} A *kilencedik falu*[1121] ugyanis éppúgy a túlvilágot jelöli a mitikus topográfiában, mint a „kilenc tengeren túl, kilenc országon túl",[1122] „kilencvenkilenc országon, kilencvenkilenc tengeren túl",[1123] vagy éppen „a határon túl, / a kilencedik országig"[1124] fordulat. Egy *megszállottság* elleni bánáti ráolvasó a démont *kilenc határon túl* űzi,[1125] egy demsusi szerelmi rontás szövege is „a kilencedik határra" küldi a tyúk képében járó hírnököt.[1126] Amint arra néhány Beszterce vidéki ráolvasás is utal, a világunk és a másvilág közötti tér szerkezete a románságnál elsősorban *kilences* (háromszor hármas) tagolású {III.1},[1127] ezért űzik a gonoszokat „gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig" {II.8}, vagy éppen csak „gázlóról gázlóra" („din vad în vad").[1128] Egyes szövegekben *kilenc gázló, kilenc rév* képe szerepel,[1129] de a kötetünk egyik ráolvasójában szereplő *kilenc odor* is kilenc *gázló* (rom. *vaduri*) lehetett eredetileg. {III.1; III.1/Megj.} A *kilenc*, mint a mágikus eljárásokban másutt is, a *teljesség*et jelzi, a kilenc vagy kilencvenkilenc *határ* világrészeket választ el egymástól, a kilenc *gázló* a másvilágra vezet, amelynek mélyén a *kilencedik falu* található. {II.8/Megj; III.1/Megj.}

Ugyanerre utal a gonoszok tűzhelyre küldése („duce ón vátra / focului se lucra / t aice se numai / vinicz napoi", azaz „men- / jetek a tűz- / helyre dolgoz- / ni, ide többé ne / jöjjetek vissza" – II.13, 27[v]), a *tűzhely* ugyanis – úgy a magyar, mint a román néphitben – fontos közvetítő szerepet tölt be világunk és a másvilág között.[1130] Nyilván ez is indokolja a következő két ráolvasónk kapcsán ismertetett gyakorlatot, amikor az *ótvar*

[1121] Gorovei 1931, 285–286.

[1122] Ciubotaru 2009, 471–472. o. 361. sz.

[1123] Şez X/1–2: 20.

[1124] Marian 1893, 29.

[1125] Gorovei 1931, 224: „Fugi apucate / şi spurcate / că eu te taiu / şi te zdrumic... [...] / Şi te-oiu puşcà, / şi tot te-oiu săgetà, / şi peste 9 hotare / te-oiu mânà..." („Fuss el, őrjöngő / és tisztátalan, / mert leváglak / és szétmorzsollak... [...] Én téged lelőlek, / és lenyilazlak, / és kilenc határon át / űzlek..." – *de apucat*).

[1126] Gorovei 1931, 314: „Să te duci, găină / la nouă hotare..." („Menj el, tyúk, a kilencedik határra..." – *de dragoste*).

[1127] Filimon 1913, 96, 98, 100.

[1128] Revllust I/11: 212; CDF, 17; Marian 1893, 203; Şez X/1–2: 25; Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 137; Georgescu-Tistu 1928, 20 [XLV]; Gorovei 1931, 315; Lükő 1961, 119; Coatu 1998, 269–270; Ciubotaru 2009, 288, 355–356, 387–388. o. 45, 181, 208–209. sz.

[1129] Marian 1886, 290; 1893, 215–216; Georgescu-Tistu 1928, 20–21 [XLIX].

[1130] Pócs 1983, 191–192; Olteanu 1999, 346–347.

(bube dulci) mágikus gyógyításakor az állati ürüléket a kemence szájába, a szabad tűzhely vagy a kályha ajtajára, a kürtőbe tapasztják. {II.15/Megj.}

Arra, hogy az említett, a kietlen pusztaságok, ember nem járta havasok és rengeteg erdők másvilági vidékeivel is szorosan összefüggő *gázlók* és *határok* képzete éppúgy jellemzi a moldvai románság deszkentálásait, mint a csángó magyarságét, álljon itt két kiragadott példa. Egyikük a Bákó és Karácsonykő között nagyjából félúton található Vădurele – Cândeşti községben (Neamţ m.) rögzített román, másikuk Somoskán gyűjtött magyar nyelvű ráolvasó:

Felséges Hold, / Ragyogó Hold,
Jöjj, / Jöjj és vidd el a rontást, / És a szidalmat, / A megpróbáltatást,
És a perlekedést, / A világ minden gyűlölségét,
A mi házunkról, / És a mi asztalunkról,
A szállásomról, / A földemről,
A kertemről, / A gyümölcsösömről, / És a szőlőskertemről [...]
És vidd / Gázlóról gázlóra / És vezesd hegyeken és erdőkön
És emberi teremtmény nem lakta / Pusztaságokon keresztül...[1131]

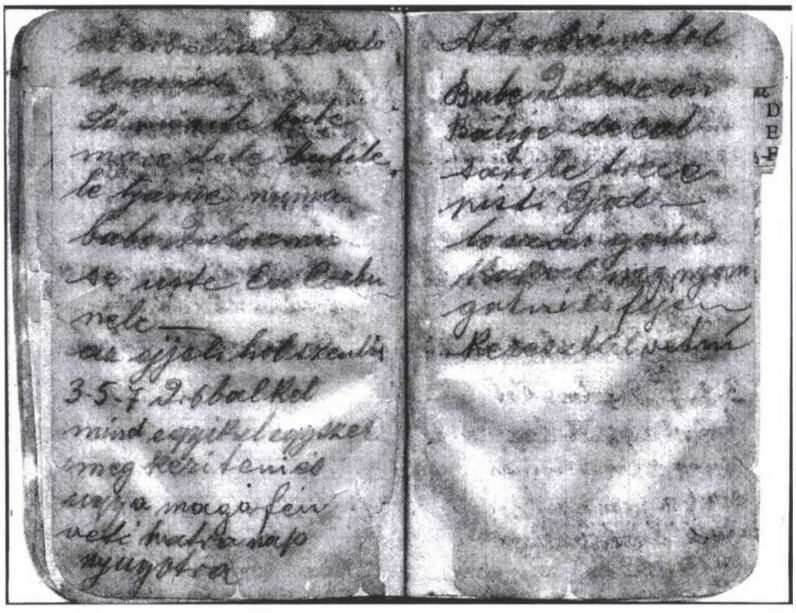
... Elindultam hétfő régvel, / Kimenék az ajtón, kimenék a kapun,
Meggyűlék a Fosóka bábával, / Az ingemet lefosa, megfermekála, elpócsilt. //
Ne búsulj! Menj el a revekbe! / Revekbe Jordán-kútja.
Ott van három őröző angyal. / Azt mondja nagyobb őröző angyal:
Ne, mind jő a Fosóka bába! / Azt mondja középső örőző angyal:
Nem a Fosóka bába, / mert az... jő (János) vizet merissen.
Odaére, háromcor vizet merített, / Háromcor ivék, háromcor megmosgyott,
Boldogságos Szűz Máriának ruhájával megtörölközött.
Van ott egy veres ing leteve, / Azt a veres inget vegye fel!
Ki ezt a rosszat csinyálta (Jánosnak),
Az Isten adta betegséget, / Az Isten vegye el!
Ha embertől van: / Mennyen el határokról-határokra,
Tengerekről-tengerekre , / Ott maraggyon el a betegség!
(János) Maraggyon meg tisztán, / Mind az Isten adta ez világra, / Ámen.[1132]

[1131] Ciubotaru 2009, 388. o. 209. sz.: „Lună luminată, / Lună luminată, / Să vii, / Să vii şi să iei faptul, / Şi strigarea, / Şi cercarea, / Şi pârăciunea, / Şi urâtul de pe lume, / Şi din casa noastră, / Şi din masa noastră, / Şi din sălaşul meu, / Şi din ţarina mea, / Şi din grădina mea, / Şi din livada mea, / Şi din viia mea [...] / Şi să-l treci / Din vad în vad, / Şi să-l duci / Prin munţi şi codri, / Pustii nelocuite / De nici o fiinţă omenească!" (*de fapt*, rontástól, Vădurele – Cândeşti.)

[1132] Csoma 2016, 179–180 (Somoska, csánástól való fermekától).

II.14
Az orbáncztol valo olvasás

28ᵛ 29ʳ

[28ᵛ] Sö mörite bube / mare tete bubéle
le tyáme numa / bube dulcsnu
se uşte Cu Carbu- / nele –[1133]

az ejjeli hot szenböl / 3–5–7 drbbal kel
mind egyikel egyszer / meg keriteni és
ugy a maga fein / veti hatra nap / nyugotra

[Házasodik a nagy / fekély minden kelést
meghív, csak az / ótvart nem,
hogy leszáradjon a pokolvarral [együtt]

az ejjeli hot szenböl / 3–5–7 drbbal kel
mind egyikel egyszer / meg keriteni és
ugy a maga fein / veti hatra nap / nyugotra]

[1133] A ráolvasó helyes románsággal: Se mărită bubă / Mare, toate bubele / le cheamă, numai / bube dulci nu. / Să uşte cu cărbu- / nele.

MEGJEGYZÉSEK
{II.14}

A fenti és a soron következő ráolvasót {II.15} minden bizonnyal ugyanattól a személytől – leginkább talán Szőcs „Vén" Józseftől –, egy időben jegyezték le. Erre utal, hogy az előttük szereplő, piros színű ceruzával leírt, „Seteduci dracu cu dracuica..." kezdetű, gonoszok elleni deszkentálás {II.13} után a füzetben egy oldal üresen maradt. A fenti, *Az orbáncztol valo olvasás* címfeliratot viselő ráolvasó {II.14} így az üres oldal utáni versón szerepel. Szövegét közvetlenül a következő lap recto oldalán követi a vele egyebekben is szoros kapcsolatot mutató, ugyancsak fekete grafitceruzával lejegyzett, *A Lóorbáncztol* feliratú másik ráolvasás. {II.15} A két deszkentálás szövegképe, miután meglehetősen puha ceruzával íródtak, kissé elmosódott, így viszonylag nehezen olvasható. Az utánuk következő imákat tintaceruzával jegyezte fel a füzetbe Gábor János. {II.16–18}

Az itt szereplő, felirata szerint *orbáncztol valo* ráolvasásban elbeszélt mitikus szituációhoz hasonló – a bajt, betegséget, rontást hordozó gonoszok megvendégelése – a második magyarcsügési ráolvasófüzet két további szövegében is szerepel. Egyikükben a *vén deákok* (diecii patrierşi) főznek a kőtűzre tett kőedényben kőlevest, hogy megvendégeljék a *jecsi dijecsi*-t, azaz a *ierodieci*-t, vagyis a gonosz tündéreket.[1134] {II.2} A másik ráolvasóban a *vörös ember* (omu roşu) *vörös halat* fog, azzal látja vendégül az összes obrintyikot (tate obrintitura), a gyulladások minden fajtájával egyetemben, hogy az Úr Anyja gyógyírt adjon a betegségre. {II.9} Egy párhuzamként felhozható, *udmára* – azaz nyaki nyirokcsomó-daganatra, *görvélykór*ra – használatos *(de uimă)* máramarosi szövegben a hideglelés (ciudă-rece) ül lakodalmat, amelyre minden kelést és udmát meghívott, éppen csak a betegéről feledkezett meg, az pedig, dühében és bánatában, elsorvadt és leszáradt.[1135] A hasonló ráolvasók – amint láthattuk – széltében elterjedtek a románság körében. {II.2/Megj.} Egyes gyimesi változatok a félreeső, távoli patakfejekbe – a völgy keleti részére (Bálványospataka, Rakottyás, Budáka-oldal, Tarhavaspataka) – a 17–19. század folyamán beköltözött románság hajdani gyógyító gyakorlatának emlékét őrzik.[1136]

A szövegünkkel közeli rokonságot mutató moldvai változatokban jobbára maga a ráolvasót mondó személy, másutt „Ilona", vagy a „kelések kelése" (buba bubelor) vág

[1134] A gonosz tündérek *ierodieci(le), ierodiece* elnevezésére lásd: Pârvescu 1908, 80; Pamfile 1910, 23; 1916, 260; Rosetti, A. 1975, 113; Golopenţia 2007, 30.

[1135] Bîrlea I. 1968, II. 377–378: „Uimă, uimată, / Cată şi-napoi îndărată, / Că ciudă-rece / Nuntă face / Şi chemată toate bubele, // Şi toate uimele. / Numai uima lui (N) o uitat / Şi nu o chemat. / De ciudă şi de bănat / O săcat / Şi s-o uscat" („Udma, udmácska, / Húzódj vissza innen, / Mert a hideglelés / Lakodalmat ül / És meghívta az összes kelést, // S minden udmát. / Csak XY udmájáról feledkezett el / S nem hívta meg. / Az a méregtől és a bánattól / Elsorvadt / És leszáradt" – *de uimă*, leud). A ráolvasást egy darab, jó száraz ganét a kézben tartva kell elmondani, majd késsel földet ásunk ki a ház küszöbe alól, összekeverjük ganéval és férfivizelettel, kissé megmelegítjük és a beteg torkára kötözzük – olvashatjuk ugyanott, a ráolvasót kísérő cselekedetek leírásánál.

[1136] Takács Gy. 2001, 440; 2012b, 47; 2015b, 490–493. o. 304–305. sz.

el egy nagy lovat, egy nagy fekete tehenet, üsző- és bikaborjat, fehér kancát, hogy bált, lakomát, tort rendezzen, mennyegzői asztalt terítsen, ahová meghív minden kelevényt, pörsenést, kiütést, sebet és hólyagot – vagyis az adott betegségeket okozó összes démont. A „világ minden kelését" („toate bubele din lume") meghívja tehát, csak az ótvart (bube dulci) nem, aki ezért megsértődik és elhagyja a beteget, gyökerestül kiszárad, „mint a lótrágya a kemence szájában".[1137] A szövegek némelyike tehát, amint látni fogjuk, jelzi az elmondásakor végzendő cselekedetek leírását is. {II.15/Megj.} Fenti ráolvasónkban a *nagy kelés* (bubă mare) házasodik, aki – mint az említett szövegekben – „minden kelést meghív" a lakodalomba, csak éppen azt nem, aki a beteget kínozza, így az haragjában, dühében elszárad.[1138]

A meghívni elmulasztott kelés – vagyis az azt okozó betegségdémon – a szövegben a *bube dulcs* (bube dulci). Őt azért nem invitálják a lakomára, hogy a *carbunele*-vel, azaz az elsősorban állatok (szarvasmarha, kecske, juh) terjesztette *lépfene* (antrax) okozta, kékes és nagy fájdalommal járó kelevénnyel (pokolvar, rom. *bubă neagră, bube negre, buba cea re, abubă*) együtt, leszáradjon a betegről. A *bube dulci*, amelynek gyógyítására tehát a szöveg eredetileg vonatkozhatott, egyes források szerint az *ótvar* (impetigo),[1139] szótárak alapján a *csecsemőótvar*, azaz a kisgyermekek szája körül és fején jelentkező, ragályos kiütés megnevezése.[1140] Van, ahol a kifejezést 'ekcéma' jelentéssel találjuk,[1141] Lükő Gábor „kosz"-ként fordítja.[1142] Mint az archaikus néphitet és a népi gyógyászatot jellemző terminusoknál általában, talán itt is többféle, hasonló tünetekkel járó, ezért *rokon*nak tartott, azonos természetfölötti forrásból származtatott betegségről lehet szó. {II.2/Megj.; II.9/Megj.}

A *carbunele*-t, amely az egymással rokonságban lévőnek képzelt különböző rosszindulatú daganatok, tályogok, mérges kelevények, „mirigyek" (rom. *dalac, pustulă, malignă*) egyike – pontosabban a konfúz kórisméjű, tüneti alapon osztályozott, „rokon" betegségek némelyikének megnevezése –, esetenként *armurar*-nak (másként *răsfug, băşicăcea-rea*) is mondják.[1143] Láthattuk már, hogy az *armurar*-t, amely – „mármurá" alakban – ugyancsak szerepel a csügési füzetekben {II.2}, a románok gonosz, tisztátalan léleknek

[1137] Ciubotaru 2009, 305–308. o. 83–95. sz: *de bube dulci* (ótvarra).

[1138] A hasonló típusú, a székelységnél, csángóságnál is előjövő, bár többnyire azért a románság hagyományát jellemző ráolvasásokról kissé részletesebben lásd: Pócs 1985–1986, II. 538–540; Pócs (szerk.) 2014, I. 928–935; Takács Gy. 2012b, 46–84; 2015b, 493–494.

[1139] Vajkai 1943, 97; Golopenţia 2007, 118; vö. Grigoriu-Rigo, 1907, I. 34–36. A betegség pontos leírására, kóroktanára, az ekcémától való elkülönítésére lásd: Berde 1934, 80–81; a magyar népi gyógyászat ótvar fogalmára: Berde 1940, 224–226.

[1140] Bakos 1991, 85; DEX, 115.

[1141] Candrea 1999, 239.

[1142] Lükő 1961, 121.

[1143] Candrea 1999, 239; Golopenţia 2007, 121.

(duh rău, duh necurat) tartják,[1144] elnevezését is az ördög egyik görög eredetű nevéből (mamonasz) származtatják.[1145] {II.2/Megj.}

Mindebből úgy tűnik, hogy a ráolvasó használatának célját megnevező címfelirat *(Az orbáncztol valo olvasás)* kissé félrevezető, hiszen a szöveg – annak tartalma, vagyis a benne elmondott történet szerint – a *bube dulci*-nak és a *carbunele*-nek nevezett kelések, daganatok gyógyítására lehetne elsősorban alkalmas. A gyógyítandó betegséget – vagyis az azt okozó démont – ugyanis ezek a ráolvasások lehetőség szerint *mindig* megnevezik, hiszen a gonoszok nevének birtoklása és használata kiűzésük egyik alapfeltétele az exorcizmus során. A felirat és a szövegben szereplő betegségnevek közötti dichotómia arra utal, hogy a ráolvasást átvevő Gábor János feltehetően nem értette pontosan, miről szól az általa lejegyzett szöveg, de talán a hozzá kapott magyarázat sem volt kellően precíz. Ez jelentheti azt, hogy már az átadó sem tudta a szöveg eredeti, pontos rendeltetését (ami a 19–20. század fordulójának nyelvváltáson átesett, vagy éppen áteső, gyimesi románsága esetében nem csoda), de lehet terminológiai probléma is.

Ez utóbbi úgy keletkezhetett, ha a szöveget leíró személy – nem tudván megfelelően románul (ami a füzetek egészéből nyilvánvaló) – nem értette meg a *bube dulci* ('ótvar') kifejezés sajátlagos tartalmát (a *bube dulci* ugyanis, szó szerint, 'édes kelések'-et jelent),[1146] amiért is az átadó – talán románul – kissé bővebben körülírva próbálta meghatározni a szöveg rendeltetését. Így aztán az átvevő az elhangzott felhasználási lehetőségek köréből kiválasztotta azt, amelyhez az általa ismert betegségek valamelyike viszonylag jó eredménnyel társítható volt, és azt jelölte meg a ráolvasás célját meghatározó címfeliratban.

Láthattuk, hogy a betegségeket a népi gyógyászatban elsősorban *tünettani* módon csoportosítják. Ennek alapján alkotnak belőlük családokat, rokonságokat, építik fel az emberi világ rontására törő betegségdémonok birodalmát. {II.9/Megj.} A *streptococcus* és a *staphylococcus* baktérium okozta, az orr és a száj környékén, eleinte bőrpírral, majd apró, ám igen gyorsan növekvő, néhány óra alatt kölesnyi nagyságot elérő, gennyes hólyagokkal járó ótvar,[1147] a népi etiológia megismerési módszerével – a tünetek szintjén – nem áll messze az ugyanazon baktériumtörzsekkel való fertőzésből származó, az újkori népi gyógyászatban Szent Antal tüzének nevezett *orbáncto*l.[1148] A fentiekből to-

[1144] Şez XIV,113; Densusianu 1968, 327; Rosetti, A. 1975, 114–115.

[1145] Rosetti, A. 1975, 114.

[1146] Hasonló félreértésre Egerszéken is találni példát (Takács Gy. 2015b, 492–493).

[1147] Berde 1934, 80.

[1148] Gondolhatunk itt a Csíkban, Gyergyóban *hupulyká*nak, *hopolya*gnak is nevezett *hólyagos orbáncra* (erysipelas bullosum) – illetve egy tőle a népi gyógyászatban el nem különített bőrbetegségre (Grynaeus 2002, 97) –, amelyet „hopolyagos Szent Antal tüzé"-nek neveztek egyes felcsíki ráolvasók. A „hopolyagos" azt jelenti, „hogy ugy az arcára kijöttek olyan nagy hólyagok, s olyan, mind amikor valakinek elég valahol, s ugy vizzel feltelik, de ebbe es víz vót, csak olyan vörös vót, s ugy lógott [...] ugy az arcán lógott ide-oda [...] s ugy az egész teste ugy megtelt aval" (Takács Gy. 2015b, 441–442: Csíkkarcfalva). Az *erysipelas bullosum*-ra lásd: Berde 1934, 95.

vábbá talán arra is következtethetünk, hogy az, akitől Gábor János az „átkeresztelt" szöveget leírta, azaz Szőcs „Vén" József – legalábbis magyarul – aligha tudott írni-olvasni, különben, tekintettel a „tudomány" pontos átadásának fentebb említett előírására, bizonyára ellenőrizte, javította volna ezt a bejegyzést.

Egy fentebb idézett románcsügési memoratból tudjuk, hogy egy rég elhunyt, Magyarcsügésen született asszonynak, még annak kislány korában a *Szent Antal tüzétől* olvasott Gábor János. Amint az idős asszony elmondta, a faluban „más nem tudott" erre a betegségre ráolvasni „csak az Emilke nagytatája [...] Gábor János".[1149] Őneki „nagy tudása vót", ezért vitték el hozzá több alkalommal – amint mondta, „hordoztak oda, hézza" – a kislányt, akinek ő „olvasott", vagyis ráolvasott, mégpedig úgy, hogy „olvasta" – valahonnan, minden bizonnyal éppen kéziratos füzetéből – a szöveget.[1150] A kéziratosokban ugyanakkor a *Szent Antal tüze* nevű betegségre való ráolvasás sehol sem szerepel. Tudjuk azonban, hogy a Szent Antal tüze elnevezést a közelmúlt néphitében jobbára az *orbán*cra használták,[1151] így – amint fentebb már láthattuk – arra a következtetésre juthatunk, hogy Gábor János a fejezetünkben szereplő szöveget olvasta füzetéből a beteg kislányra. Fentebb felvetettem, hogy az említett alkalmak során, a kislány gyógyításakor esetleg a Páduai Szt. Antal túlvilágjárását megörökítő – felirata szerint *Minden féle olvasasnál használando* – apokrif imádságot használhatta. Ez azonban, bár az említett szöveg – „nagy üdő" elleni – ráolvasó funkcióban való alkalmazására egy csíkmenasági adattal is rendelkezünk,[1152] kevésbé tűnik valószínűnek. {II.17/Megj.}

Az *ótvar* (bube dulci) közelmúltbeli, moldvai gyűjtések alapján való leírásából kitűnik, hogy ez a bőrbetegség – bár ritkán felnőtteknél is előjön – különösen a gyermekeknél fordul elő, a száj és az áll környékén elterjedő pörsenések formájában; eredeztetésében az archaikusabb elképzelések (szomjúság, szél, láz, vakaródzás) éppúgy helyet kapnak, mint a modernebbnek nevezhetők (tisztaság hiánya, romlott élelmiszer fogyasztása).[1153] Gyógyításában a gyimesiek vadárvácska (Violae tricoloris herba) teáját itatják a beteggel, méhviasz és olaj keverékével, a disznóvágáskor kiolvasztott bélzsírral kenegetik a sebes részt, abalé zsírjából és kékkőből (rézgálic), almabüzü (kamilla) teájából tesznek rá borogatást, máskor akácfa lúgjával, a baba pisijével mosogatják, vagy száraz pityókaliszt és finomliszt keverékével dörzsölik.[1154] A moldvaiak körében is bizonyos természetes anyagokkal (főzetlen édes tej habja, friss tejszín, tejföl, korom, hamu, fehér bab hamujának édes tejjel való elegye, kékkő egyes növényekkel való keveréke stb.),

[1149] Az 1940-es évek Magyarcsügésén természetesen mások is tudtak a Szent Antal tüzétől olvasni (Takács Gy. 2001, 421–422, 426–427. o. 172, 175. sz.).

[1150] 68 éves nő (sz. Magyarcsügés), Románcsügés, 1995. október 13.

[1151] A *Szent Antal tüze* nevű betegségről, kissé bővebben, lásd: Grynaeus 2002; Takács Gy. 2015b, 434–485.

[1152] Takács Gy. 2015b, 74–75.

[1153] Ciubotaru 2009, 132–133.

[1154] Antalné Tankó 2003, 189–190.

különböző gyógynövényekkel (bazsalikom, erdei méhfű, lósóska gyökér, szurokfű, csalán, fekete csucsor) vagy mágikus akciókkal gyógyítják az ótvart.[1155]

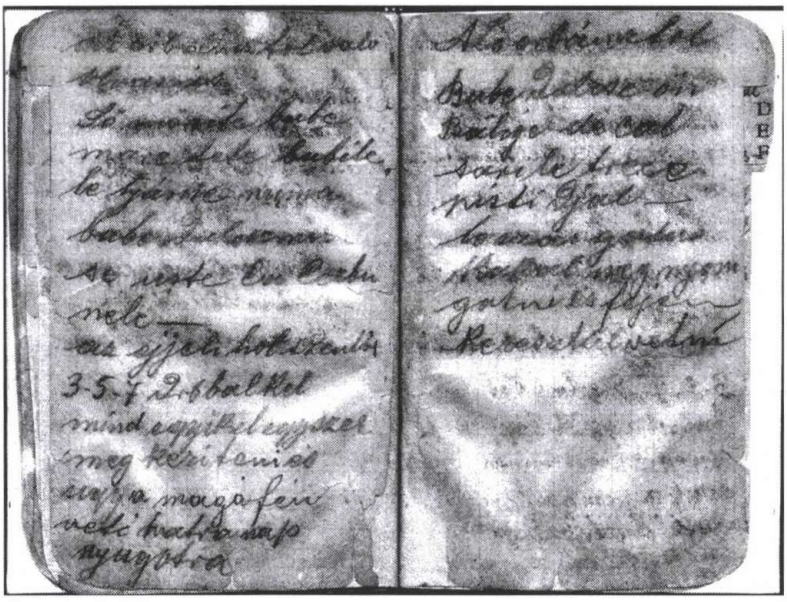
Ez utóbbiak során a románság körében – Moldvában, de másutt is – igen gyakran a fejezetünkben szereplő szöveg közeli variánsait használják,[1156] a rokon szövegváltozatokhoz kötődő mágikus gonoszűző cselekedetekben azonban nem a fenti ráolvasóhoz fűzött instrukcióban szereplő leírás szerint járnak el. Tehát nem „az ejjeli hot szenböl" vett páratlan számú – három, öt, hét – darabbal kerítik meg a beteg részt, majd vetik azokat a fejükön keresztül „nap nyugatra" – kétszeresen is az elmúlás irányába –, inkább a következő fejezetünkben szereplő ráolvasáshoz kötődő, részletesebben ott taglalt eljárást folytatják, amelynek során *ló-* vagy *marhatrágya* darabokat használnak. {II.15; II.15/ Megj.}

[1155] Ciubotaru 2009, 132–133.

[1156] Így például: Teodorescu 1885, 365–366; Marian 1886, 278–279; RevIlust I/11: 213; Tocilescu 1900, I/1. 604; Luceaf II/2: 36; Grigoriu-Rigo 1907, I. 35–36; DVR, 49–50; Şez X/11–12: 146; XII/11: 193; XXIII/1: 3; Pamfile 1911, 18; Gorovei 1931, 182; Lükő 1961, 121 [14]; Şerb 1967–1970, III. 555–556; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 151; Ciubotaru 2009, 305–308.

II.15
A Lóorbáncztol

28[v] 29[r]

[29[r]] Bube dulcse ön / Bálige de cal
Sarite trece / Pisti djal[1157] –

Lo szar gombocz / kakat meg nyom[o]
gatni és fejen / keresztül vetni

[Kelevény a / Lóganéjban,
Ugorva menj / A hegyen túlra!

Lo szar gombocz / kakat meg nyom[o]
gatni és fejen / keresztül vetni]

[1157] A ráolvasó helyes románsággal: Bube dulci în / Baligă de cal, / Sărite treci / Peste deal.

MEGJEGYZÉSEK
{II.15}

A kéziratosban soron következő, az előző ráolvasóval, amint láthattuk, valószínűleg egyszerre lejegyzett {II.14/Megj.} és szorosan összefüggő fenti szöveg – felirata szerint – *A Lóorbáncztol* volt használatos. A címfelirat és a ráolvasás szövege, valamint az azt követő instrukciók között feszülő ellentét azonban – éppúgy, mint előző, *Az orbáncztol valo olvasás* elnevezésű ráolvasó {II.14} esetében – arra utalhat, a cím itt sem a valódi célt fedi, aminek hátterében ez esetben is, mint fentebb, valamiféle verbális félreértés húzódhat meg. Ennek feltételezhető okát az előző ráolvasónk címfelirata és szövege között fennálló ellentét kapcsán részletesen kifejtettem {II.14/Megj.}, s miután igen valószínű, hogy a két szöveget ugyanakkor, egyazon személytől jegyezte le a füzetek birtokosa, Gábor János, úgy gondolom, itt is hasonló – terminológiai – okok lehetnek a háttérben.

Annyi bizonyos, hogy az exorcizmusok mögött álló – az ördögi megszállottsághoz kötődő – egyházi tanítás, és a részben belőle kinőtt néphit szerint egy ráolvasóval elűzni a benne *megemlített, megnevezett* gonoszt lehet. A *név* tudása ugyanis egyúttal az adott lény valamiféle szellemi birtoklását is jelenti, azaz egyfajta potenciális *uralmat* a név viselője fölött, amelyből, annak kimondásával, az exorcizmus során hathatós aktus, azaz gonoszűző *hatalom* manifesztálódik. Az tehát, hogy semmiféle betegség (démon) neve ne szerepeljen egy adott ráolvasóban, bár egyáltalán nem valószínű, végső soron akár el is képzelhető. Hiszen az átörökítés során a ráolvasások szövege kopik, romlik, bár kétségtelen, hogy a démon megszólítása és az őt eltávolító parancs a szövegek legfontosabb, tehát legmakacsabbul hagyományozódó elemei közé tartoznak. Az azonban, hogy egy ráolvasóban más betegség (démon) neve szerepeljen, mint amit annak segítségével el akarnak űzni, teljes képtelenségnek tűnik, hiszen így az exorcizmus eredményességének egyik legalapvetőbb biztosítéka hiányozna a szövegből.

Fenti szövegünk a *bube dulcse* (rom. *bube dulci* 'ótvar') nevű betegséget okozó démont nevezi meg, így arra gondolhatunk, hogy a ráolvasást eredetileg ennek a betegségnek a gyógyítására használhatták. Hasonlóképpen az előző fejezetben szereplő ráolvasóhoz, bár ott – az elűzendő gonoszok között – előjön a *carbunele*, vagyis a *lépfene* okozta, kékes és fájdalmas kelevény (pokolvar) képzete is. {II.14} A ráolvasás célját megjelölő címfeliratban itt ugyanakkor a *lóorbánc* kifejezés szerepel. Azt, hogy ezen pontosan mit érthetett a lejegyző, Gábor János, nem tudjuk; a magyar történeti és recens ráolvasóanyagban ugyanis a *lóorbánc* összetétel másutt nem jön elő.[1158] Annyi bizonyosnak tűnik, hogy a fentebb említettekhez hasonló tünetekkel – tehát a bőrön jelentkező pírral, gyulladással, apróbb-nagyobb, viszkető, égő, savóval megtelő kiütésekkel, hólyagokkal – járó kórról lehet szó.

[1158] Vö. Pócs (szerk.) 2014; Ilyefalvi 2014.

Hasonló – de csak hasonló – elnevezésű bőrbetegséget említ *A magyar nép dermatologiája* című könyvében Berde Károly. Az úgynevezett *lódöbrőc* (ló- vagy tyúkheverésbe fekvés) orvosi és népi gyógyászati megfelelői, amint a szerző írja, az *urticaria acuta* (csalánkiütés), a *viszkető exanthemák* (például kanyaró, vörheny, himlő, mérgezést követő bőrtünetek), az *állati scabies* (rühösség) és a *tyúktetvesség*.[1159] Talán hasonló betegségcsoportról lehet szó a fenti *lóorbánc* esetében is, nem tudni pontosan. Az orbáncra (erysipelas) használt *brâncă* elnevezés a moldvai népi gyógyászatban elsősorban a sertésorbáncra vonatkozik, ez a betegség azonban embernél (erysipeloid) nagyon ritkán jelentkezik.[1160] Az orbáncot és a sertésorbáncot egyaránt nevezik *dalac*-nak is,[1161] éppúgy a juhok egyik fertőző betegségét, az ún. *buba oii*-t (juhtályog), bár a betegség állatokon előforduló változatát általában azért *cărbunele*-nek (áll. orv. 'lépfene') hívják.[1162]

A ráolvasó szövegén túl, úgy vélhetnénk, minden bizonnyal a betegség *ló*tól való származtatására utal az azt követő, vele szemmel láthatóan szoros kapcsolatban álló instrukció, amely szerint a ráolvasás során „Lo szar gombocz / kakat" kell „meg nyom[o] / gatni és fejen / keresztül vetni". Az ürülék (excrementum) ugyanis, amely az alvilági jellegű gyomorral is nyilvánvaló kapcsolatban áll, emésztődés, szublimálódás révén jön létre, ezért az őt magából kibocsátó lény legbensőbb valójának hordozójává lesz.[1163] A *fejen keresztül vetés* – a hátunk mögé, esetenként napnyugatra – általában az elmúlás, az időbeni meghaladás, a betegség hatalma alóli szabadulás előmozdítója és jelképe.[1164] Az előző ráolvasóban {II.14} is szereplő *ótvarra*, *csecsemőótvarra* (rom. *bube dulci*) a románság körében – másutt – is állat (ló vagy marha) ürülékével, az ott és itt szerep-

[1159] Berde 1940, 217, 232–233, 253–254. A táplálékok és időleges belsőszervi zavarok (például heveny gyomor-bélhurut) kiváltotta, heveny lefolyású csalánkiütésre *(urticaria acuta)* jellemző a viszketés, égés, feszülés érzése, a bőrön kölesnyi-ujjbegynyi pír, majd ugyanott feszes, tömött, savós papula alakul ki, a göbök tenyérnyi vagy még nagyobb gócokká folyhatnak össze, hólyag is képződhet (*urticaria bullosa* – Berde 1934, 238). *Exanthemá*nak azt nevezik, amikor „kisebb terjedelmű, körülírt gócok egyszerre, vagy rövid időn belül nagy számban és közel részarányosan jelentkeznek mindkétoldali testfél szélesebb területein", mint például a *kanyaró, vörheny, himlő* esetében. A *viszkető exanthemák* közé tartoznak a mérgezéseket követő kiütések, savós hólyagok, hólyagcsoportok *(exanthema venenata, toxicodermata)*, továbbá a romlott élelmiszerektől kapott fertőzés következtében jelentkező, apró, vörös foltokból induló, idővel az egész testet ellepő, szúró, viszkető érzéssel járó bőrtünetek is (*exanthema alimentare* – Berde 1934, 31, 252, 254, 279).

[1160] Ciubotaru 2009, 128, 245.

[1161] Márton 1972, 257; Márton – Péntek – Vöő 1977, 113.

[1162] Grigoriu-Rigo 1907, II. 44; Şaineanu 1908, 90.

[1163] Tánczos 2006, 227–228; Takács Gy. 2015b, 557, 598.

[1164] Ugyanezért vetik fejükön át, hátrafelé a vizet, a három vagy kilenc faforgácsot – a magyarok éppúgy, mint a románok – vaknap, napszúrás, fejfájás gyógyításakor (Moldován 1888, 83; Vajkai 1943, 127: *Borsa völgye*; Hegedűs 1952, 150: *Pokolpatak*; Diószegi V. 1960, 55–56: *Lábnik, Pusztina, Gajcsána*; Gazda 1980, 221: *Magyarlapád*; Pócs 1985–1986, I. 36, 83, 84, 102 [I.2.7; III.12.1; III.14; IV.2.25]: *Magyarfalu, Gajcsána, Debrecen, Borsa völgye*; Pócs [szerk.] 2014, I. 58, 137 [I.2.14]: *Korond, Kibéd*; Gub 2003, 42: *Korond*; Ráduly 2009, 134–135: *Kibéd*; Takács Gy. 2001, 433–434: *Kostelek*).

lő két deszkentálással közeli rokonságban álló szövegek kíséretében olvasnak rá. Az egyik, előző fejezetünkben {II.14} – és kötetünkben másutt is {II.2, 9} – szereplő szövegtípus a betegségdémonok megvendégelését mondja el, amelyhez hasonló szövegeket *más betegségek*re is használnak,[1165] míg fejezetünk ráolvasóját inkább csak *ótvar*ra (bube dulci) mondják. A ráolvasót és a hozzá tartozó eljárást tehát ezek szerint egészében a románság mágikus gyógyító eljárásai közé sorolhatjuk.

„A Nap a hegyen túl van, / Az ótvar a lóganében..." kezdődik egy – más vidékeken is számos változatban élő – moldvai román deszkentálás, amelyet három darabocska lóganéjjal („treĭ băliguţe de calŭ...") a kézben kell elmondani, ugyancsak ótvarra (bube dulci, zgaibe dulci).[1166] A hegy mögötti – azaz felkelő vagy lenyugvó – Nap szövegbeni képe a ráolvasás időszakait is jelöli. Tudjuk ugyanis, hogy a hasonló céllal mondott változatot („A Nap a hegy mögött van, / Az ótvar / A lóganéjban...") reggel, napkelte előtt („dimineaţa până a nu răsări soarele"; „dimineaţa, înainte de răsăritul soarelui") szokás ráolvasni, a tűzhelynél állva, kilenc darabocska lóganéjjal a kézben, amelyeket a hamuba, koromba kell mártani, majd velük az ótvart megkenegetni.[1167] Buzău megyében úgy tartották, reggel, éhomra, a tűzhely előtt, ugyancsak lótrágyával kell háromszor olvasni ettől a betegségtől, majd megkenni vele az ótvart, s azután a tűzhely szájába tapasztani a ganéjt.[1168]

Másutt is a fentiekhez hasonlóan jártak el.[1169] Munténiában, amint Gr. Grigorie-Rigo írja, úgy tartották, az ótvarról (bube dulci) lóürülékre három reggel – hétfőn, szerdán és pénteken – lehet leginkább „olvasni",[1170] ami után a ganéjt feltapasztják a szabad

[1165] Így például kelésre, tályogra, fekélyre (rom. *bubă*: Marian 1886, 305–307; Grigoriu-Rigo 1907, I. 32–33, 36, 61–62), pokolvarra, lépfenére (*bubă rea, buba cea rea, bubă neagră, beşica cea rea, beşîca şei ră, beşica cea neagră, beşîca şei niagrî*: Teodorescu 1885, 358–359; Lupaşcu 1890, 26–27; Şez XI, 46, 47; XIII, 2; XIX, 151; XXII, 35; XXIII, 25; Pamfile 1911, 20; Ştefănucă 1937, 203–204; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 115–116, 150), mirigydaganatra (*uimă*: Bîrlea I. 1968, II. 377–378), sebgyulladásra, orbáncra (*obrinteală*: Şez XI, 29; *orbalţ, roşaţă*: Hodoş 1912, 57; Şez II, 166), szemverésre (*deochiu*: Şez X, 24; XII, 184; Hodoş 1912, 16–17; Şerb 1967–1970, III. 556), torokfájásra (*bolfe, anghină*: Şez IV, 18–19), nyilallásra (*junghiu, ghiunghiuri*: Pamfile 1911, 41; Muşlea 1932, 205).

[1166] Lupaşcu 1890, 45; Gorovei 1931, 267: „Sórele după délŭ, / Bube dulcĭ în baligă de calŭ...".

[1167] Pamfile 1911, 18: „Soarele după deal, / Bubele cele dulci / In balegă de cal." Ugyanott, egy másik szöveg: „Elvágtam egy nagy, fehér lovat / És egy nagy tort tettem [...] / Elhívtam minden pörsenést, / Elhívtam minden pattanást, / Meghívtam, / Megvendégeltem. / Csak az ótvart nem hívtam meg. / Ő a méregtől leszáradt...." („Am tăiat o iapă albă, mare / Şi am făcut o masă mare. [...] / Chemat-am toate bubuşoarele, / Chemat-am toate sgăncuşoarele, / Le-am chemat, / Le-am ospătăt. / Numai bubele dulci nu le-am chemat. / Ele de ciudă s'au uscat...").

[1168] Georgescu-Tistu 1928, 69, 77.

[1169] Grigoriu-Rigo 1907, I. 34–35; Candrea 1999, 399.

[1170] A ráolvasás az „asztalterítés a hegyen" típushoz tartozik. Itt a hétfőn reggel felkelő holló vágott le egy vörös ökröt („bou roş") és tett nagy tort („pomana mare"), amelyre minden kelevényt meghívott, csak az ótvart nem, aki ezért, mérgében és dühében, a csúcsától kiaszott, a gyökerétől kiszáradt (Grigoriu-Rigo 1907, I. 35: Brăila).

tűzhely *(cotlon)* vagy a kályha *(sobă)* ajtajára. Ugyanígy Olténiában is igavonó barom (tehát ló vagy marhaféle) trágyájával kenik meg az ótvart, máskor a tudósasszony tehénganéjjal olvas rá arra, csakis szerdán és pénteken, s közben mindvégig kenegeti a ganéjt az ótvarra, majd a ráolvasás végeztével feltapasztja azt a kürtőbe *(coş)*. A Hunyad megyei románság is ökör vagy tehén ürülékével kenegeti folyamatosan az ótvaros kelést a ráolvasás közben, végül pedig feltapasztja a megmaradt ganéjt a kürtőbe *(horn)*, és ott hagyja megszáradni.[1171]

A betegségdémonok megvendégeléséről szóló ráolvasó {vö. II.14} kíséretében, tehénürülékkel olvasnak az ótvarra a Mezőségen (Faragó),[1172] Hunyad megyében (Vecel),[1173] Olténiában, Vâlcea megyében,[1174] de másutt is.[1175] A ráolvasás után a trágyát többnyire ezeknél a változatoknál is feltapasztják a tűzhely szájához,[1176] máskor a ráolvasás alatt kézben tartott marhaürülékből, amellyel a szöveg elmondása közben az ótvaros kiütéseket megkerítik, kilenc darabocskát a falra vetnek.[1177] Van, ahol egy szalmaszállal a tehéntrágyában olvasnak rá, amellyel megnedvesítik a kelést, majd felragasztják a ganéjt a kürtőbe (coş), hogy megszáradjon, a kelésekkel együtt.[1178] Egy olténiai adat szerint, amikor a – ráolvasás alatt a kézben tartott – marhatrágyát feltapasztották a ház kürtőjébe, és az ott szárad, azt mondják: „Amint kiaszik a ganéj a naptól és a füsttől, úgy száradjanak le a kelések XY-ról".[1179] Másutt – mint két munténiai deszkentálás esetében

[1171] Grigoriu-Rigo 1907, I. 35–36. Az olténiai ráolvasó szövege atipikus. A Hunyad megyei azonban ismét a betegségdémonok vendégségéről szól: a hideglelés (jude răce) egy berbécsszarvban nagy ebédet, lakomát rendez, amelyre minden kelevényt és hólyagot, egyszóval „minden gyönyörűséget" meghív és megvendégel, csak az ótvart nem, így ő mérgében és bánatában kiszárad, a beteg pedig szép, egészséges és tiszta marad.

[1172] RevIlust I/11: 213. A ráolvasásban a nagy kelevény ül lakodalmat, amelyre minden kelést meghív, csak az ótvart nem, aki mérgében a hegyétől kiszáradt, a gyökerétől kiaszott, és elszáradt, mint a ganéj a falon.

[1173] Luceaf II/2: 36. A ráolvasó szerint itt is minden kelevényt meghívnak, az összes „hintósokat", az ótvart azonban nem, így az dühös lesz, és a gyökerétől kiaszik, a csúcsától kiszárad.

[1174] Tocilescu 1900, I/1. 604–605 (Costeşti, vö. DVR, 49–50); Şez X/11–12: 146 (Olăneşti); Tocilescu – Ţapu 1981, III. 151 (Păuşeşti-Măglaşi). Az első és harmadik szövegben a mérgező *csikorka* („Nétă, / Cârtănétă", „Cirstăneasa avrămeasă", azaz 'csikorgófű, Gratiola officinalis' – Rosetti, A. 1975, 24), a másodikban *Csikorka nagyasszony* („Jupîneasă cirstineasă") terít selyemasztalt („masă de matasă"), amelyhez minden kelést meghív, csak az ótvarokat nem, amiért is azok erősen megharagszanak, a csúcsuk megereszkedik, a gyökerüktől kiszáradnak. A három szöveg igen közeli rokonságban áll egymással.

[1175] Şez XXIII/1: 3. A szöveg szerint megrendezték a kelések mennyegzőjét, ahová minden kelevényt meghívtak, csak az ótvart nem, ettől ő haragos lett, és elszáradt, mint a ganéj a kerítés tövében.

[1176] Tocilescu 1900, I/1. 604–605 (vö. DVR, 49–50; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 151); Şez X/11–12: 146.

[1177] RevIlust I/11: 213.

[1178] Şez VII/5–6: 90–91.

[1179] Tocilescu 1900, I/1. 604–605: „Cum se usucă balega de sóre şi de fum, aşa să se usuce bubele de la (cutare)"; vö. DVR, 49–50; Tocilescu – Ţapu 1981, III. 151. A kelevények megfüstölésére lásd: Şez XXIII/1: 3.

– a folyóirat nem közli a ráolvasó elmondását követő cselekedeteket, de az egyik szövegből, amely arról beszél, hogy úgy száradjon le az ótvar a betegről, ahogyan a tűzhely szájában megszárad a lótrágya (baligă de cal), kiderül, itt is ugyanúgy járhattak el.[1180] Az említett szövegben itt a hegyen leszentülő Nap („Soarele în deal sfinţeşte") képzete bukkan fel.[1181]

Silvia Ciubotaru nemrégiben megjelent kötetében tizenhárom, ótvarra (bube dulci) használatos román nyelvű ráolvasást közöl Moldvából, amelyekből kitűnik, hogy egyes moldvai – Bacău (Bákó), Iaşi (Jász), Vaslui (Vászló) és Vrancea (Vráncsa) megyei – falvakban az ótvarra még a közelmúltban is[1182] *lóürülék*kel (baligă de cal), *friss lóganéj*jal (baligă proaspătă de cal) a kézben olvastak rá.[1183] Az említett ráolvasók *szövegében* – amely, egyetlen kivétellel,[1184] a betegségdémonok megvendégeléséről szól[1185] – a torra, lakomára, mennyegzőre leölt állat általában *ló*, vagy *marhaféle*.[1186] A ráolvasókban tehát sok helyütt a tor, lakmározás céljára leölt (eredetileg minden bizonnyal áldozati)[1187] *állatok*ról esik szó, de ugyanott nemegyszer – a tizenhárom szövegből nyolcban – szerepel az *állati ürülék* elszáradásának motívuma, amely négy esetben a ráolvasás során végzett cselekedetekben is megjelenik.[1188]

[1180] ConvLit XXVII/10: 868 (Lipia; Racoviţeni). Az első ráolvasóban minden kelevény elmegy a vásárba, csak az ótvar nem, és ő úgy leszárad a betegről, mint a lótrágya a tűzhely szájában; a másodikban egy nagy, kövér marhát vágnak le, és odahívnak minden kelést, minden sebet, meghívják és megvendégelik őket, csak az ótvart nem, aki ezért mérgében kiszárad.

[1181] ConvLit XXVII/10: 868 (Lipia, jud. Buzău).

[1182] A kötetben az *ótvar*ra (bube dulci) való ráolvasással kapcsolatos adatok kivétel nélkül egy 1971-es, kérdőíves gyűjtésből származnak.

[1183] Ciubotaru 2009, 305–308. o. 83–95. sz. Ugyanakkor a tehénürüléket más betegségekre való ráolvasásnál is használják. Vö. Candrea 1999, 397–398: *plînsori* (gyermeki álmatlanság, sírás); *ulcior* (korsó, jégárpa); Cristescu 2003, 169: *plânsori* (gyermeki álmatlanság, sírás); Ciubotaru 2009, 423–424, 427. o. 275–276, 285. sz.: *năjit* (íny- vagy fülgyulladás); 445. o. 319. sz: *plânsori*.

[1184] Ciubotaru 2009, 307. o. 94. sz.

[1185] A szövegek szerint a leölt állatokból – néhol talán valami másból – készített *báli lakomára* (83. sz.), *nagy tor*ra (85, 90, 95. sz.), *lakmározás*ra (86, 91. sz.), *mennyegzői asztal*hoz (87–89, 92. sz.) „... minden kelevényt, / Minden sebet..." („... toate bubuşoarele, / Toate zgâncuşoarele..." – 83. sz.; „... toate bubişoarele, / Toate zgâncuşoarele..." – 86–87. sz.), „minden kelést" („bubele toate", „toate bubele" – 85, 89–90. sz.), „minden pörsenést, / Minden sebet" („toati bubuliţăli, / Toate zgârieturile" – 91. sz.), „minden kelevényt, / Furunkulust, / A pokolvarokat" („toate bubele, / Buboaiele, / Beşicile cele rele" – 92. sz.), „minden tályogot, / Minden gennyet, / Minden sebet" („toate buboaiele, / Toate puroaiele, / Toate zgârieturile" – 95. sz.), vagyis „a világ összes kelését" („toate bubele din lume" – 93. sz.), meghívják és megvendégelik, csak az *ótvar*t (bube dulci) nem (Ciubotaru 2009, 305–308. o. 83–95. sz.).

[1186] Ló („egy ló", „fehér kanca") összesen négy, marha („nagy, fekete tehén", „üszőborjú", „bikaborjú") pedig három szövegben szerepel levágott állatként (83, 86, 91, 93, illetve 84–85, 90. sz.), a többi (összesen hat) ráolvasó (87–89, 92, 94–95. sz.) – talán töredékessége miatt – nem mondja meg, miből (milyen állatból) készítették a lakomát (Ciubotaru 2009, 305–308. o. 83–95. sz.).

[1187] Takács Gy. 2012b, 46–84.

[1188] Ciubotaru 2009, 305–307. o. 84, 86–89, 92–94. sz., ill. 83, 85, 93–94. sz.

A fentiek alapján az említett moldvai ráolvasásoknak három olyan fontos elemét nevezhetjük meg, amely közelebb vihet e furcsa szövegek és az őket kísérő cselekedetek megértéséhez. Ezek: a szövegekben megemlített *leölt állatok*, valamint a szövegekben szereplő és a ráolvasás során használt *állati ürülék* motívuma. A legtöbb ráolvasás esetében ebből a háromból csak kettő, esetleg csak egyetlenegy fedezhető fel.[1189] Silvia Ciubotaru kötetében egyetlen olyan – a Barlád és Törökpadja közötti, Pogoneşti faluból (Vaslui m.) származó – szöveg olvasható, amelyben mindhárom fenti, fontos elem szerepel. A ráolvasáshoz adott instrukció szerint vasárnap, napfelkelte előtt (înainte de răsăritul soarelui), lótrágyával kell megkenni a kelevényeket (ótvart) és ráolvasni:

> Felkelt (XY) / Vasárnap reggel / És levágott egy fehér kancát
> És odakiáltotta a világ minden kelését / De az ótvart / Nem hívta meg.
> Ő megharagudott / És elsorvadt / És (XY) tiszta, / Fénylő maradt,
> Amint az Úr Anyja / Hagyta. / Amint megszárad a trágya
> A kemence szájában, / Úgy enyésszen el az ótvar.[1190]

A fenti, szöveg és cselekedet együtteséből álló, komplex ráolvasásban mindhárom fentebb említett fontos elem megtalálható. A beteg a szöveg szerint vasárnap reggel *fehér kancát* vág le, majd mellé hívja – hogy megvendégelje – mind-mind a betegségdémonokat, egyedül az éppen gyógyítandó ótvart nem, amiért is az „elsorvad", éppen úgy, „amint megszárad a trágya a kemence szájában". A cselekedetek leírásából itt – bizonyára a személyes gyűjtés helyett használt kérdőív miatt – hiányzik az állati ürülék felkenése a kemence, tűzhely nyílására, amely azonban a szövegben szerepel, és másutt, láthattuk, igen gyakori, szinte általánosnak mondható motívum.

A ráolvasó szöveg és a ráolvasásban alkalmazott mágikus cselekedetek szoros összetartozása ezeknél a változatoknál nyilvánvaló, így arra gondolhatunk, hogy a ráolvasás elmondásakor használt *állati ürülék* talán a szövegben szereplő *levágott állatot* helyettesíti, pontosabban képviseli, az exorcizmus során. Fentebb láthattuk már, hogy

[1189] Van, ahol a szövegben megnevezik a *leölt állat*ot és szerepel az *állati ürülék* megszáradásáról szóló rész is, utóbbi azonban – talán a közlés hiányossága miatt – nincs meg a kísérő cselekedetek között (84, 86–89, 92–94. sz.). Másutt a ráolvasóban megnevezett *leölt állat* mellett nem, csak a szöveget kísérő cselekedetekben bukkan fel az *állati ürülék* (83, 85, 93. sz.). Egy változatban az *állati ürülék* a szövegben és az azt kísérő cselekedetekben is előjön, ott azonban a ráolvasó nem nevezi meg, miből – milyen *leölt állat*ból – tették a tort (94. sz.). A *leölt állat* megnevezése több szövegből hiányzik (87–89, 92, 94–95. sz.), másutt az *állati ürülék* megszáradásával kapcsolatos szövegrész nincs meg (83, 85, 90–91. sz.). Egy, éppen ezért minden bizonnyal romlottnak tekinthető variánsban csupán a betegségdémonoknak tett „nagy tor" képe szerepel, más nem (95. sz.).

[1190] Ciubotaru 2009, 307. o. 93. sz: „S-o sculat (cutare), / Duminică dimineaţa / Şi-o tăiet o iapă albă / Şi-o chemat toate bubele din lume, / Dar bubele dulci / Nu le-o chemat. / Ele s-au supărat / Şi s-au uscat, / Şi-o rămas (cutare), curată, / Luminată, / Precum Maica Domnului / A lăsat-o. / Cum sî usucî baliga / În gura cuptiorului, / Aşa sî sî usuci bubili dulci."

a szublimálódással létrejött excrementum az őt kibocsátó lény *legbensőbb valóját* hordozza, így helyettesítheti is őt a mágikus cselekedetekben. A szövegben szereplő *áldozati állat* és a ráolvasás elmondásakor használt *állati ürülék* ez esetben tehát – úgy gondolom – olyasfajta kapcsolatban állhat egymással, mint a részleges lovastemetkezéseknél, illetve a kígyó- vagy menyétmarásra való ráolvasásoknál az állat maga, illetve a testével, lényével identikus *bőr*. {II.3/Megj.} A gyógyító cselekedet ráolvasóban elmondott mitikus előképét a szövegben igen gyakran ugyancsak szereplő *párhuzamos kívánság*,[1191] azaz voltaképpen hasonlattal kifejezett mágikus parancs (amint a ganéj megszárad a kemence szájában, úgy száradjon le az ótvar a betegről)[1192] kapcsolja a ráolvasás során végzett cselekedetekhez.

A szövegnek és a cselekménynek ebben a szoros egységében további, igen archaikusnak tűnő, a *világ*unk és a *másvilág* kapcsolatára vonatkozó megfontolások is manifesztálódnak. A *szépasszonyok lakomája* kapcsán feljegyzett csángó mondaváltozatok gyakori eleme az elragadott, zenélésre vagy velük együtt való mulatozásra kényszerített, majd annak végeztével világunkba visszalökött emberek zsebeibe, keblébe rakott túlvilági finomságok (fonott kalács, piros alma, sütemény, hús) átváltozása lóganéjjá, hasonlóképpen a megkísértettek számára a lüdérc-szerető adta ajándékokhoz (cukorka, alma, pogácsa, arany).[1193] A szépasszonyok és a lüdérc a vidék néphitében egymás *ellenkező nemű párj*aként tételeződnek, sokan egyszerűen *ördög*nek, *gonoszok*nak mondják őket.[1194] Mindez nyilvánvalóan arra utal, a gonoszok lakta fekete világ az emberek napfényben fürdő világának inverze: ami *ott* (az ördög birodalmában) csábító, finom, ízletes, az *itt* (az isteni erők uralta világban) visszataszító, undort keltő, ehetetlen – és vice versa.[1195] Ami *ott* finom lakoma, dúsan megterített mennyegzői asztal, hatalmas tor, az *itt* – a mondaváltozatok szerint – lóganéj, amiből nyilvánvaló, hogy ez fordítva is így van.

A ráolvasó szövegében említett túlvilági tájakon {II.2/Megj.; II.8/Megj.},[1196] a betegségdémonok részvételével zajló *lakoma* során elfogyasztott csodálatos ételek és italok az emberi világban – a fentebb említett mondákban tükröződő néphit szerint – nem mások, mint *állati ürülék*. A betegre ráolvasó és közben az ótvart ló- vagy marhaganéjjal kenegető tudományos tehát ugyanazt teszi, amit a szövegben mond: meghívja és megvendégeli a démonokat. A ráolvasó szövegekben említett lakomához levágott állat mindig *ló* vagy *marhaféle*, és a kísérő cselekedetekben ugyanezt a kétféle ürüléket szo-

[1191] Pócs (szerk.) 2014, I. 92. Az eljárás neve a román ráolvasások irodalmában is: *párhuzam* (Candrea 1999, 355–358: *paralelisme*).

[1192] Ciubotaru 2009, 307. o. 93. sz.

[1193] Bosnyák 1982, 97–98. o. 213, 219. sz.; Magyar 2003, 413, 426, 490. o. 728, 758, 920, 922. sz.; Takács Gy. 2004, 164–166, 558–559. o. 84–85, 1041–1045. sz.

[1194] Takács Gy. 2004, 27, valamint 146, 172–173, 551–556. o. 41, 101–106, 1023–1038. sz.

[1195] Takács Gy. 2004, 36.

[1196] Takács Gy. 2012b, 51, 64–67.

kás használni. Hasonló megfontolások állhatnak itt is a háttérben, mint a lovakat járó szépasszonyoknak kitett, az élő állat helyett hátasul felajánlott *lókoponya* esetében.[1197]

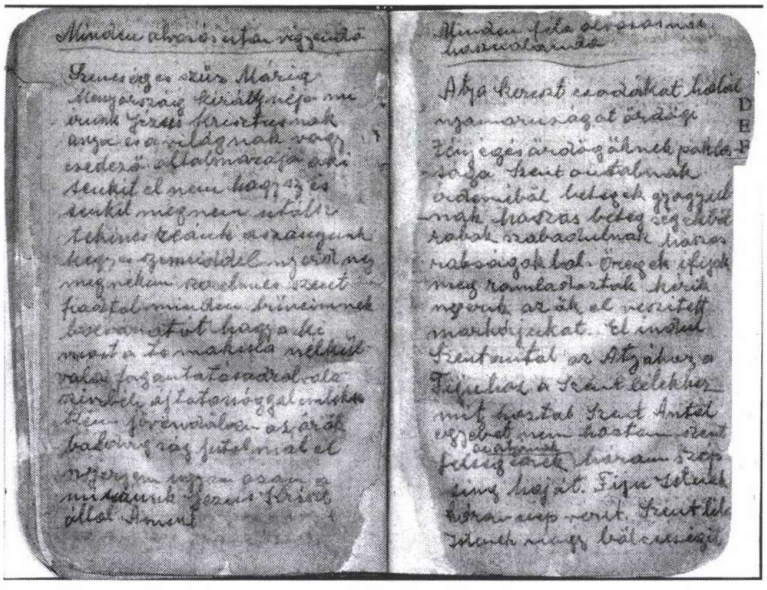
A fentieket röviden összefoglalva tehát úgy gondolom, hogy az egymás mellett, ugyanazon – túl puha és ezért „koszolódó" – grafitceruzával, nagy valószínűséggel ugyanakkor, ugyanattól az embertől lejegyzett két ráolvasó {II.14–15} eredetileg (az „átadás" előtt) talán nem pontosan a címfeliratukban meghatározott célokat szolgálhatta. Úgy tűnik, fejezetünk ráolvasója {II.15} inkább az *ótvar*t (bube dulci), előbbi {II.14} azon kívül a *pokolvar*t (azaz furunculus, carbunculus, ekthyma, erysipelas, phlegmone, anthrax, malleus stb.)[1198] okozó démon eltávolítására lehetett használatos. Mindez azonban a rendelkezésre álló adatokból nem dönthető el egyértelműen.

Igaz, különös tekintettel a népi gyógyászat etiológiájának sajátos vonásaira – kiváltképpen a betegségek (démonok) családjairól alkotott képzetekre {II.2/Megj.; II.9/Megj.} – erre talán nincs is szükség, hiszen a régi gyimesi és hárompataki öregek, mint Gábor János is, aligha egy-egy kóroktanilag pontosan leírható betegséget akartak a fentiekhez hasonló ráolvasásokkal orvosolni. Törekvésük ennél nagyobb, átfogóbb és magasztosabb volt: gyógyításaik, gonoszűzéseik során a teljes személyiség szubsztanciális megtisztítását tűzték ki célul, az emberi lélek eredendő, fénylő isteni tisztaságának, ördögi erőktől való mentességének helyreállítását, amely a gonosz általi, testi tünetekkel is járó megszállottság miatt csorbát szenvedett.

[1197] Takács Gy. 1999, 55–58; 2004, 45–49, továbbá 197–201. o. 174–187. sz.; 2012b, 71–72.
[1198] Berde 1934, 88–90, 95–98, 100–104; 1940, 227–228, 280.

II.16
Minden olvasás után végzendö

29v 30r

[29v] Szencséges szűz Mária / Menyország királynéja mi
urunk Jézus Krisztusnak / anya és a világnak vagy
esedező oltalmazoja aki / senkit el nem hagysz és
senkit meg nem utálsz / tekincs reánk aszonyunk
kegyes szemeiddel nyerd meg / meg nékem szerelmes szent
fiadtol minden bűneimnek / bocsánatát hogy a ki
most a te makula nélkül / valo fogantatásodrolvalo
szívbéli ájtatossággal emléksz / szem jövendőben az örök
boldogság jutalmát el / nyerjem ugyan azon a
mi urunk Jezus Kriszt / által Ament ---

MEGJEGYZÉSEK
{II.16}

A fejezetünkben szereplő imádság – a *Szent Gertrudisrol könyörgés litánia formara* {I.1} és az *Imádság melyel Istennek szenteld szenvedeseidet* {I.2} feliratú szövegekhez hasonlóan

– felbukkan egy, az 1737 és 1876 közötti időszakban harminchárom[1199] (vagy talán több)[1200] változatban kiadott imakönyvben, amely *A' Két Atyafi Szent Szűzek, Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve* és hasonló címeken jelent meg, utolsó kiadásainak többségét a pesti Bucsánszky Alajos nyomtatta és terjesztette. {I.1–2/Megj.}

146

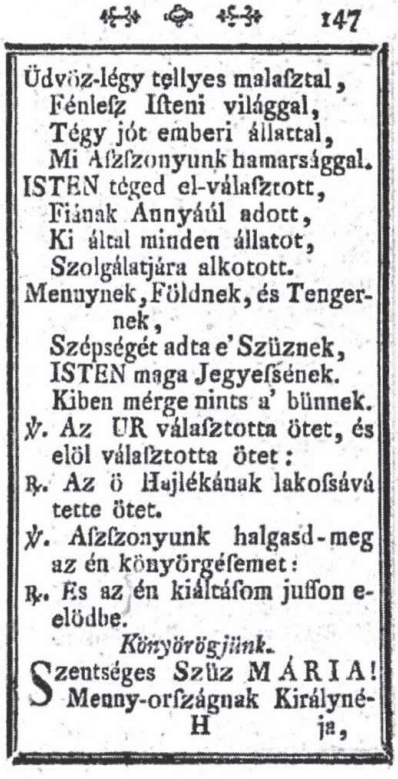
Makula nélkül Fogantatott
Szüz MÁRIÁnak
SOLOSMÁJA.

A MATUTINUMRA.

℣. Moſt én ajakim vigan hirdeſsétek.
℟. Ditséretit, és méltóságát a' Bóldog Szüznek.
℣. Aſzſzonyunk figyelmezz ſegítségemre;
℟. Engemet ellenségem kezétöl hatalmaſſan óltalmazz.
Ditsöség Atyának, és Fiúnak, és Szent Léleknek.
Miképen kezdetben vala moſt, és mindenkoron, és mind örökkön örökké. Amen.

Hymnus.

Üdvöz-légy világ Aſzſzonya,
Mennyorſzágnak Királynéja.
Üdvöz-légy hajnal Tsillagja,
Sz. Szüzeknek Szüz virágja.
Üd

147

Üdvöz-légy tellyes malaſztal,
Fénleſz Iſteni világgal,
Tégy jót emberi állattal,
Mi Aſzſzonyunk hamarsággal.
ISTEN téged el-válaſztott,
Fiának Annyául adott,
Ki által minden állatot,
Szolgálatjára alkotott.
Mennynek, Földnek, és Tengernek,
Szépségét adta e' Szüznek,
ISTEN maga Jegyeſsének.
Kiben mérge nints a' bünnek.
℣. Az UR válaſztotta ötet, és elöl válaſztotta ötet:
℟. Az ö Hajlékának lakoſsává tette ötet.
℣. Aſzſzonyunk halgasd-meg az én könyörgéſemet:
℟. Es az én kiáltáſom juſſon eelödbe.

Könyörögjünk.

Szentséges Szüz MÁRIA!
Menny-orſzágnak Királynéja,

H

[1199] Knapp 2014, 15, 79–111.
[1200] Frauhammer 2013, 115.

Fejezetünk imádsága *A' Két Atyafi Szent Szüzek, Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyvé*-nek 1789-es, pozsonyi kiadásában (KASz 1789)

ja, a' mi Urunk JÉſus Kriſtusnak Annya, és ez világnak Aſzſzonya, ki ſenkit el-nem hagyſz, és ſenkit meg-nem útálſz. Tekínts reám Aſzſzonyunk, kegyes ſzemeddel, és nyerd-meg nékem a' te ſzerelmes Szent Fiadtól minden büneimnek botsánatját, lelkemnek bóldog ki-mulását, hogy, a' ki moſt a' Szent, és makula nélkül való ſzeplötelen Fogantatáſodról ájtatoſan emlékezem, jövendöbe az örök bóldogságnak jutalmát el-nyerjem az által, a' kit Szent Szüz e' világra ſzültél, a' mi Urunk JÉſus Kriſtus által. Ki az Atyával, és Szent Lélekkel él, és uralkodik a' tellyes Szent, igaz Iſten, örökkön örökké. Amen.

℣. Aſzſzonyunk hallgasd-meg az én könyörgéſemet:

℟. És az én kiáltáſom juſſon elödbe. ℣.

℣. Áldáſt mondjunk az Urnak: Hálákat az Iſtennek.

A' hivek lelkei Iſten irgalmaſságából békeſségben nyúgodjanak. Amen.

A' PRIMÁRA.

℣. Aſzſzonyunk figyelmezz ſegítségemre.

℟. Engemet el'enségem kezétöl hatalmaſſan óltalmazz.

Ditsöség Atyának, és Fiúnak, és Szent Léleknek.

Miképen kezdetben vala moſt, és mindenkoron, és mind örökkön örökké. Amen.

Hymnus.

Üdvöz-légy bölts Szüz Mária! Iſtennek Szentelt hajléka, Ékes két ſzép oſzlopja, Iſten házának, 's aſztala.

Anyádtól még nem ſzülettél, Méhében már ſzenteltettél, Tiſztán ez világra jöttél, Mert büntöl meg-öriztettél.

A *Minden olvasás után végzendö* feliratú imádság {II.16} – pontosabban, amint felirata a 18–19. századi imakönyvekben is jelzi, könyörgés – eredetije a *Sancta Maria, Regina Coelorum...* kezdetű oratio,[1201] amely a *Salve mundi Domina* incipitű, a segoviai születésű jezsuita, Rodriguez Szt. Alfonz (1531–1617) által terjesztett himnusz-sorozatban szerepel.[1202] A római katolikus egyház a *kisofficiumot*[1203] már a 16. században hivatalosan engedélyezte és búcsúkkal látta el; V. Pius pápa (1566–1572) az általa átalakított Mária-kisofficiumhoz 1586-ban a szombati napokra búcsúengedélyt csatolt, s ezt utódai, XIII. Gergely (1572–1585) és VIII. Orbán (1623–1644) megerősítették.[1204] Erre vonatkozik az először Nagyszombaton, 1693-ban kiadott *Officium Rákoczianum* bevezető megjegyzése,[1205] de megemlékeznek erről a későbbi imakönyvek is, így például a *Liliom Kertecske* (Nagyszombat, 1749).[1206] Ugyanígy *A' Két Atyafi Szent Szűzek* 1789-es kiadásából, *A makula nélkül fogantatott Szüz Máriának Solosmája* után, *A' Completára való*, befejező officium-részt követő *könyörgés* és *felajánlás* közé beszúrt – kissé az archaikus népi imádságok régies záróformuláinak világát idéző – mondatból is megtudhatjuk: „E' következendö Antifonát, a' verſel, és imádsággal valaki el-mondja, ſzáz napig való Bútsút engedett a' Római ötödik Pius Pápa."[1207] Ez a megjegyzés ugyanakkor a későbbi kiadások többségéből, így például az utolsó, 1876-os Bucsánszky-féléből is hiányzik.[1208]

[1201] Az oratio latin szövege, 17. századi hazai imádságoskönyvből idézve: *Sancta Maria, Regina Coelorum, Mater Domini nostri Jesu Christi, et mundi Domina, quae nullum derelinquis, et nullum despicis, respice me Domina elementer oculo pietatis, et impetra mihi apud tuum dilectum Filium cunctorum veniam peccatorum, vitam sanctam, et felicem mortem; ut qui nunc tuam sanctam Immaculatam Conceptionem devoto affectu recolo, aeterna in futurum beatitudinis bravium capiam, ipso, quem virgo peperisti, donante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre, et Spiritu Sancto vivit, et regnat in Trinitate perfecta Deus, in saecula saeculorum. Amen* (RMKT 1992, 391).

[1202] Backer – Backer – Sommervogel 1869–1876, III. 247. Az officium, az idézett forrás szerint, később egy negyvennégy lapos, tizenhatodrét kis kötetben jelent meg: *Officio de la purissima Concepcion*. Lisboa, Antonio Alvares, 1652.

[1203] A *kisofficium*, másként *hórás vers* az egyházi *zsolozsmát* (*breviáriumot*) a világiak számára rövidebb formában, könnyebben elmondható módon utánzó, középkori eredetű imádság-műfaj, amely előbb az arisztokrácia tagjainak magánáhítatát szolgálta, később – főként a 16–17. században – a különféle vallási testvérületek, jámbor társulatok kedvelt közös ájtatossági formája volt. Terjesztésében, népszerűsítésében fontos szerepet játszottak a különböző szerzetesrendek, főként a ferencesek és a jezsuiták. A *laikus breviárium* (horae, libri d'ore, livres d'heures, Stundenbuch, Hours) könyvtípusának kialakulásával is szorosan összefüggő, a képzett világiak számára összeállított *officium parvum* története a 10. századig nyúlik vissza (RMKT 1992, 388; Erdélyi Zs. 1991, 303; Knapp 2000, 25).

[1204] Knapp 2000, 25.

[1205] RMKT 1992, 391. Az *Officium Rákoczianum*-ról részletesebben lásd: Knapp 2000.

[1206] LiKe 1749, 128: „Ez keovetkezendeo Antifonát a' Verſel, és Imádsággal valaki-el mondgya, 100. napig való búcsút engedett a' Romai Pius V. Pápa." A *Liliom kertecske* című imádságoskönyv kiadási adatait alább közlöm. {II.18} Itt egy újabb, eleddig – úgy tűnik – ismeretlen példányra (Nagyszombat, 1749) hivatkozom (vö. Takács Gy. 2016, 168).

[1207] KASz 1789, 166.

[1208] KASz 1876, 139–148.

A *Boldogh Aszszonyunk Szüz Maria, Macula nélkül valo fogantatásáról kis Officium* nyomtatott kiadásban szerepel a 17–18. század közkedvelt imádságos- és énekeskönyveiben, így elsőként – az idézett címmel – a *Liliom kertecské*-ben (Pozsony, 1675; Nagyszombat, 1690 k.; Nagyszombat, 1749),[1209] továbbá a Kájoni-féle *Cantionale catholicum*-ban (Csíksomlyó, 1676, 1719), a Tarnóczy István szerezte *Titkos értelmü Rosá*-ban (Nagyszombat, 1676), a *Lelki fegyver haz*-ban (Nagyszombat, 1700), valamint a *Manuale Marianum* (Nagyszombat, 1700), a Baranyi Pál írta *Lelki Paradicsom* (h. n., 1700), a *Boldogsagos Szüz Marianak, üdvösséges mennyei mannát hordozó hajócskája* (Nagyszombat, 1719), az *Officium Rákoczianum* (Győr, 1756) című kiadványokban, illetve egyes 18. századi gyűjteményekben, amilyen a *Vépi-énekeskönyv* (1725–1768), a *Paksi Márton György-énekeskönyv* (1760) vagy Bozóki Mihály *Katólikus kar-béli kótás énekes könyve* (1797).[1210] Az összes változatot itt felsorolni és alaposabban bemutatni aligha lehet,[1211] de nem is szükséges, hiszen a fejezetünk kéziratos imájának alapjául szolgáló változat aligha 17–18. századi. Úgy vélem, sokkal inkább a 19. század tengernyi ponyvakiadványa között kell azt keresnünk, amilyenek a fentebb említett, *A' Két Atyafi Szent Szüzek, Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve* és hasonló címeken megjelent imádságoskönyvek.

Amint azt az első magyarcsügési kéziratos füzet imádságai {I.1–2} kapcsán fentebb már említettem, úgy tűnik, a nagyobb pesti és budai kiadók – elsősorban a 19. század második felében nyomtatott – imádságos- és énekeskönyvei, valamint kisebb ponyvái a régi Csíkszéken, azon belül a Gyimesben is, viszonylag elterjedtek lehettek, miáltal jól érzékelhető hatást gyakoroltak az imakincsre. A régi Csíkszék laikus imáinak egy igen jelentős része a 18–20. század népies imakönyveinek és ponyváinak hatását tükrözi. {I.1–2/Bev.; I.1–2/Megj.} Mindezek alapján úgy gondolom – határozottan állítani, a rendelkezésemre álló adatok alapján, nem tudom –, hogy fejezetünk *Minden olvasás után végzendö* imádsága {II.16}, az első magyarcsügési kéziratosban szereplő imákhoz {I.1–2} hasonlóan, leginkább *A' két atyafi szent szüzek...* című imakönyv valamely 19. századi kiadásából származhat.

Az első csügési kéziratos két imádsága kapcsán már láthattuk, hogy az említett szövegek feltételezett, igen közeli – sokszor csaknem sorról sorra, szóról szóra megegyező – előképei között, a valószínűsíthető forrás kijelölésekor gyakran egy-egy jellegzetes kifejezés, jelző megléte vagy hiánya dönthet. {I.1–2/Megj.} Ilyen, aprónak tűnő, ám aligha nem igen fontos szövegrészbeni egyezések és különbözések fejezetünk imájának elő-

[1209] Az imádságoskönyv 1749-es, nagyszombati kiadásában a cím már így szerepel: *Bóldog Aszszonynak Szeuz Mária Makula-nélkeul-való fogantatásáról Kis-Officium* (LiKe 1749, 117).

[1210] RMKT 1992, 387–388.

[1211] Amint fentebb már láthattuk, imádságos- és énekeskönyveket, kalendáriumokat a csíksomlyói ferencesek is nyomtattak, már a 17. század utolsó negyedétől, s azok a régi Csíkszék népi vallásosságára is jelentős hatással lehettek. {I.1–2/Megj} A vele egybekötött munka megjelenési éve alapján 1773-ra datálható a *Boldogságos Szent Anyánk Officiuma, avagy Asszonyunk szűz Mária Nagyobb Solosmája* címfeliratú, 317 lapból álló, nyolcadrét kis kötet is, amely ugyancsak Csíksomlyón jelent meg (Glósz 1884, 39. o. 123. sz.).

képei kapcsán is megfigyelhetők. A *Minden olvasás után végzendö* imádság feltételezhető nyomtatott előzményeiként vizsgált imakönyvek kisofficium-részei és a csügési kéziratosban olvasható imádság szövege között ugyanis általában négy alapvető különbséget fedezhetünk fel, azonban ez nem mindegyik forrás esetében áll fenn.

Az említett négy különbözőséget vizsgáljuk meg először egyetlen vélelmezhető előkép kapcsán, amely legyen most az imakönyv 1789-es, pozsonyi kiadása. A magyarcsügési kéziratosban olvasható „a világnak vagy / esedező oltalmazoja" helyén a latin eredetinek („mundi Domina") megfelelő „ez világnak Aſzſzonya" áll. A csügési ima szövegében szereplő „minden bűneimnek / bocsánatát" rész az imádságoskönyvben bővebb, „minden büneimnek botsánatját, lelkemnek bóldog ki-mulását" formában jön elő. Ugyancsak bővebb, és a latin eredetinek jobban megfelelő alakban („a' ſzent, és makula nélkül való ſzeplötelen Fogantatáſodról") jön elő itt a csügési szöveg „a te makula nélkül / valo fogantatásodrol" fordulata. Végül a kéziratosban szereplő, „a / mi urunk Jezus Kriszt / által Ament" záróformula a pozsonyi kiadványban hosszabb: „a' mi Urunk Jéſus Kriſtus által. Ki az Atyával, és Szent Lélekkel él, és uralkodik a' tellyes Szent, igaz Iſten, örökkön örökké. Amen."[1212]

Ugyanez a négy fontos különbség jellemzi *A' Két Atyafi Szent Szűzek* néhány további, korai kiadását is.[1213] A későbbi imakönyv-változatokban – így az általam átnézett összes Bucsánszky-féle kiadásban – a fent másodikként és harmadikként említett szövegbővülés nem jelentkezik, csupán az „e' Világnak Aſzſzonya", másutt „e' világnak asszonya" rész tér el a csügési kéziratostól, illetve a könyörgés utolsó sora hosszabb, amint azt fentebb, az 1789-es pozsonyi edíció kapcsán láthattuk.[1214] Mindezek alapján, figyelembe véve az első csügési kéziratosban szereplő két imádság kapcsán írottakat {I.1–2}, úgy gondolom, a fejezetünkben szereplő csügési kéziratos-imádság hátterében leginkább talán az említett kis kötet, *A' Két Atyafi Szent Szűzek* 1847 és 1876 között megjelent, Bucsánszky-féle kiadásainak[1215] valamelyikét sejthetjük.

[1212] KASz 1789, 148; RMKT 1992, 391. Megjegyzendő, hogy a fejezetünk imájának párhuzamául szolgáló *Könyörgés* a kisofficiumban, a zsolozsmamondás – Nursiai Szt. Benedek (480–547) *Regulájá*ban (Regula Benedicti) megállapított – nyolc imaórájának (matutinum, laudes, prima, tertia, sexta, nona, vesperás [lucernarium], completa) megfelelően, többször is (bár nem mindig nyolcszor) előjön, itt azonban – és a továbbiakban is – csupán első előfordulásának oldalszámát adom meg.

[1213] Így például az 1799-es, az 1820-as kiadásokat (KASz 1799, 148; 1820a, 127).

[1214] Az említett kiadások közül megemlíthető az 1838-as (Győr, Streibig) és az 1854-es (Komárom, Szigler), továbbá a Bucsánszky-féle 1847-es, 1856-os, 1859-es, a két 1860-as és az utolsó, 1876-os kiadás (KASz 1838, 181; 1854, 166–167, valamint 1847, 132; 1856, 140; 1859, 140; 1860a, 140; 1860b, 140; 1876, 140).

[1215] KASz 1847, 1856, 1859; 1860a, 1860b, 1876.

Szüzességnek ép virága,
Reménységünk szép zöld ága,
Mária és Üdvözítőnk!
Legyetek oh ti megmentőnk.

Boldogságos Szüz Máriának

makula nélkül való fogantatásáról

KIS-OFFICIUM.

A Matutinumra.

V. Most én ajakim vigan hirdessétek

R. Dicséretét és méltóságát e boldog Szüznek.

V. Asszonyunk! figyelmezz segitségemre.

R. Engemet ellenségim kezétől hatalmasan oltalmazz.

Dicsőség Atyának, és Fiunak, és Szentléleknek. Miképen kezdetben vala, most és mindenkoron, és örökön örökké. Amen.

Hymnus.

Üdvözlégy világ asszonya,
Mennyországnak királynéja,
Üdvözlégy hajnal csillaga,
Szent szüzeknek szüz virága.
Üdvözlégy teljes malaszttal,
Fényleszisteni világgal,
Tégy jót emberi állattal,
Mi asszonyunk hamarsággal.
Isten öröktől anyjának
Téged választott Fiának,

Ki által minden állatnak,
Létele van e világnak.
Mennynek, földnek és tengernek
Szépségét adtad e Szüznek,
Isten maga jegyesének,
Kiben mérge nincs a bünnek.

V. Az Ur választotta őtet, és elől választotta őtet.

R. Az ő hajlékának lakosává tette őtet.

V. Asszonyunk! hallgasd meg az én könyörgésemet.

R. És az én kiáltásom jusson elődbe.

Könyörögjünk.

Szentséges szüz Mária, mennyországnak királynéja, a mi Urunk Jézus Krisztus anyja és e világnak asszonya! ki senkit meg nem utálsz. Tekints ránk asszonyunk kegyes szemeiddel, és nyerd meg nekem a te szerelmes Fiadtól minden bünеimnek bocsánatát, hogy a ki most a te makula nélkül való fogantatásodról szivbeli ájtatossággal emlékezem, jövendőben az örök boldogságnak jutalmát elnyerjem az által, kit szent szüz e világra szültél, a mi Urunk Jézus Krisztus által, ki az Atyával és Szentlélekkel él és uralkodik, a teljes Szentháromságban igaz Isten örökön örökké. Amen.

V. Asszonyunk! hallgasd meg az én könyörgésemet.

R. És az én kiáltásom jusson elődbe.

V. Áldást mondjunk az Urnak.

R. Hálákat az Istennek.

A hivek lelkei Isten irgalmasságából békeségben nyugodjanak. Amen.

A Primára.

V. Asszonyunk figyelmezz segitségemre.

R. Engemet ellenségim kezétől hatalmasan oltalmazz.

Dicsőség Atyának, Fiunak, és Szentlélek I tennek stb.

Hymnus.

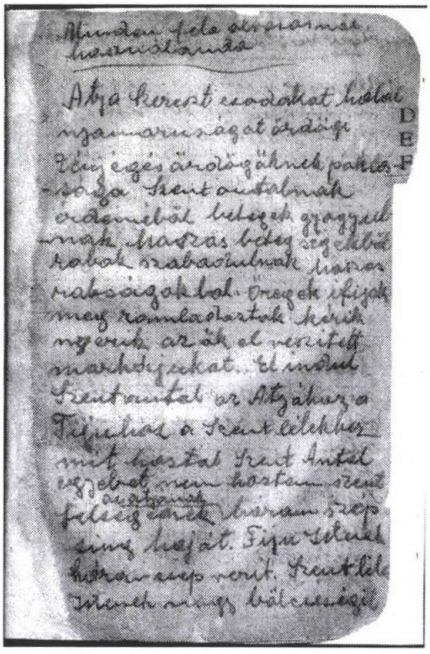
Üdvözlégy bölcs szüz Mária!
Istennek szentelt hajléka,
Ékesitett szép oszlopa
Isten házának s asztala.
Anyától még nem születtél,
Méhedben már szenteltettél.
Tisztán a világra jöttél,
Mert bűntől megőriztettél.
Te előnek kegyes anyja,
És szenteknek vagy kapuja;
Jákob feltámadt csillaga,
Szent angyaloknak asszonya.
Rettenetes Zebulonnak,
Erőssége táboroknak,
Partja vagy a hajózóknak,
Oltalma hozzád futóknak.

Fejezetünk imádsága *A Boldogságos Szüz Máriának makula nélkül való fogantatásáról Kis-Officium*-ban (KASz 1876)

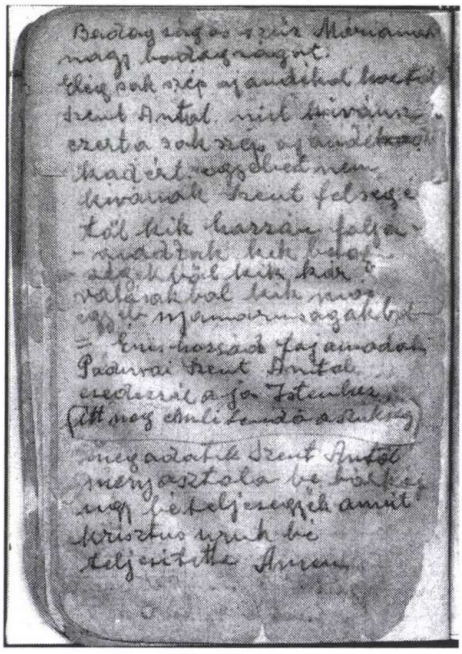
Tekintve ugyanakkor a hazai vallásos ponyvák mennyiségét és azok megfelelő feldolgozásának hiányát, úgy vélem, egyáltalán nem zárható ki, hogy egy idővel felbukkanó ponyvakiadványban szereplő, közelebbi szövegvariáns fentebbi fejtegetéseim némelyikét egy csapásra túlhaladottá teszi. A fejezetünkben olvasható imádság szövege – amint arra könyvünk 6. fejezetében már utaltam – talán évtizedekkel később, más írószerrel és idősebb, bár azonos kézre utaló írásmóddal került be a második csügési kéziratosba, mint az első füzetbe 1893–1894-ben bejegyzett két ima. {I.1–2} Ez a szöveg az 1916 után keletkezett második kéziratoson belül ahhoz a nagyobb egységhez tartozik, amely a II.12–18 számú szövegeket – három ráolvasást (*Gonoszok ellen*; *Az orbáncztol valo olvasás*; *A Lóorbáncztol* – II.13–15) és három, azok hatását erősítő imádságot (*Minden olvasás után végzendö*; *Minden féle olvasasnál használando*; *Imádság* – II.16–18) – foglal magában. Mindez akár arra is utalhat, hogy ezt az imát máshonnan, esetleg nem is nyomtatott imakönyvből, hanem valamely kéziratosról másolta át Gábor János. Talán a szájról való lejegyzés sem zárható ki. Annyi bizonyos, hogy a soron következő, *Minden féle olvasasnál használando* feliratú, Páduai Szt. Antal mennyei utazását leíró ritka imádság apokrif szövegrészének egyetlen, a közelmúlt népi oralitásán túlmutató változatát sem ismerjük. {II.17}

II.17
Minden féle olvasasnál / használando

30ʳ

30ᵛ

[30ʳ] Atya kereszt csodákat halál / nyomoruságot ördögi
ténjégés ördögöknek poklos- / -sága Szent antalnak
érdeméből betegek gyogyul- / nak hoszas betegségekből
rabok szabadulnak hoszas / rabságokbol. Öregek ifijak
meg romladoztak kérik / nyerik az ők el veszitett
marhájukat. El indul / Szent antal az Atyához a
Fijuhoz a Szent lélekhez / mit hoztal Szent Antal
egyebet nem hoztam szent / felségednek az atyának háram szép
sing haját. Fiju Istenek / három csep vérit. Szent lélek
Istenek nagy bölcseségit // [30ᵛ] Bodogságos szűz Máriának
nagy bodogságát. / Elég sok szép ajandékot hoztál
Szent Antal. Mit kivánsz / ezert a sok szép ajándé
kadért. egyebet nem / kivánok Szent felségé
től kik hozzám folja- / -madtak kik beteg-
ségekből kik kár / valásakbol kik más
egyéb nyomoruságakbol / = Énis hozzád fojamodok
Paduvai Szent Antal. / esedezzél a jo Istenhez

itt meg emlitendö a szukseg / meg adatik Szent Antal
meny asztala bé bárkáj(a) / ugy bételjesegyék ami(n)t
Krisztus urunk bé / teljesitette / Amen

MEGJEGYZÉSEK
{II.17}

A fejezetünkben szereplő, Páduai Szent Antal mennyei utazását és csodatévő képességének apokrif zamatú eredettörténetét leíró archaikus népi imádság – néhány hárompataki, Úz menti változatával egyetemben – az *Aranykertbe' aranyfa* című kötetben már megjelent.[1216] Ez a ritka szövegtípus a magyar népi imádságokkal kapcsolatos gyűjtések-kutatások során a közelmúltig összesen tizennégy – az egyes gyűjtések közötti átfedéseket is figyelembe véve pedig mindösszesen hat –, a moldvai csángóság körében (Pusztina, Szálka, Szitás-Újfalu), illetve az Úz menti Csinódon gyűjtött változatban került elő, gyakorisága tehát ezrelékben mérhető.[1217] Az elmúlt évek során egy-egy gyergyóditrói, orotvai és csíkszentdomokosi, illetve egy kissé megkopott szövegű, nagy idő ellen használt, csíkmenasági változatot is rögzítettem,[1218] az imatípushoz tartozó szövegek száma ezzel tizennyolcra nőtt.

Az említett imádságok – így a *Minden féle olvasasnál / használando* ima – apokrif szövege a Szent Bonaventurának tulajdonított *Si quaeris miracula...* kezdetű, közismert Szent Antal-officiumhoz kapcsolódik,[1219] amely 17–18. századi magyar imádságoskönyv-

[1216] Takács Gy. 2001, 298–307.

[1217] Erdélyi Zs. 1993, 393–394; 1999, 963–964: *Pusztina*; Mohay 1993, 64: *Pusztina*; Tánczos 1994, 234; 1995, 235–236; 1999, 132: *Pusztina*; 1994, 240; 1996, 144: *Szitás-Újfalu*; 1999, 191–192: *Szálka*; Harangozó 1998, 25–26: *Pusztina*; Daczó 2003, 227–228, 229 és 284: *Csinód*; Takács Gy. 2000a, 227; 2001, 298: *Csinód*; 1998, 255–256; 2001, 299–300: *Magyarcsügés*; 2000, 227–228; 2001, 301: *Egerszék*; 1998, 256; 2001, 302: *Kostelek*; 1998, 253–254; 2001, 303–304: *Gyepece*. Az Erdélyi Zsuzsanna által közölt pusztinai ima (Erdélyi Zs. 1993, 393–394; 1999, 963–965) a többek által rögzített „másik" pusztinai változat (Mohay 1993, 64; Tánczos 1994, 234; 1995, 235–236; 1999, 132; Harangozó 1998, 25–26.) őstípusa (Erdélyi Zs. 1999, 965–968); de hasonló a helyzet néhány csinódi (Daczó 2003, 227–229; Takács Gy. 2000a, 227; 2001, 298.), illetve egerszéki és kosteleki (Takács Gy. 2000a, 227–228; 2001, 301–302.) variánssal is, amelyek legtöbbje éppen fenti szövegünkből eredhet, vagyis – szigorúan véve – nem tekinthető „önálló" szövegváltozatnak.

[1218] Takács Gy. 2015a, 665–666, 809: *Orotva, Gyergyóditró, Csíkszentdomokos*; 2015b, 74–75: *Csíkmenaság*.

[1219] Takács Gy. 2000, 227–228; 2001, 301–302. A *Si quaeris miracula...* kezdetű, talán Szt. Bonaventura (1221–1274) által írt, officiumban már nem sokkal Antal halála után szereplő ún. *tizenhárom kiváltság* azokra a körülményekre, esetekre vonatkozik, amikor Páduai Szt. Antal közbenjárása foganatos: jó halál; tévelygés, eretnekség; kár; ördögi kísértés; járvány; tengeri utazás; betegség; rabság; testi épség; elvesztett javak; életveszély; csodáinak számbavétele; ínség (Bálint S. 1998, II. 457).

vekben is fellelhető.[1220] Latin változata („Si quaeris miracula, / Mors, error, calámitas, / Daemon, lepra fugiunt...") a csíksomlyói ferences nyomda által 1884-ben kiadott *Litaniae Omnium Sanctorum* című, tizenhat oldalas kiadványban is szerepel.[1221] Magyar szövegét („Hogy ha kívánsz csúdákat: halál, s nyomo- / rúság, / Ördög, ès sok tèvelygès, távozik poklosság...") is kiadták ugyanott, a *Pádvai Szent Antal pártfogása alatt vitézkedö Lelki Társaság* című nyomtatványban.[1222] Egy másik fordítás („Ha kérsz csoda-dolgokat: / Halàl, tévely, nagy veszély, / Belbaj, ördög elrohan...") az ugyancsak Csíksomlyón kiadott *Áhitatossági Kalauz*-ban (1886) olvasható.[1223]

Az imánkat lezáró archaikus imarész Páduai Szent Antal mennyországi útját írja le, amelynek során a „világ szentje" – az általa vitt ajándékokért, az Atya *három szép sing hajáért*, a Fiú *három csep vériért* és a Szentlélek *nagy bölcsességiért* cserébe – elnyeri a neki tulajdonított, rabok szabadítására, betegek gyógyítására, elveszett állatok, javak, tagok visszaadására és egyéb csudatettekre képesítő kiváltságokat. A katolikus imaéletet is alapvetően meghatározó dogmatika szerint ez a találkozás a *boldogító istenlátás* (visio beatifica) tipikus példája, amelyben csak Jézus Krisztus, az isteni próbát kiálló angyalok és az üdvözültek részesülnek.[1224] Páduai Szt. Antal égi útja, a paradicsomi találkozás és párbeszéd tehát „post mortem" történik, amint arra számos egyéb körülmény (egyes szövegekben például Szt. Antal alakjának *boldog* jelzője; másutt a „meny asztala" felbukkanása és a „[titkos] szentséges pohár" „beteljesedésének" képzete) is utal.[1225]

Az apokrif imarész – ezek szerint – az üdvözült Szent Antal mennybe jutását jeleníti meg. Alapjaiban megegyezik tehát a katolikus egyház tanításával, eltér azonban tőle a népi vallásosságot jellemző balladisztikus színeket, csodaváró formákat alkalmazó sajátosságaiban, valamint az Istennel – másutt a boldogságos szép Szűz Máriával – kötött egyezség népmeséinket, mondáinkat (illetve az ősrégi, már a római jogban is jelentkező *do ut des*, „adok, hogy adj" elvet) idéző,[1226] régies előadásmódú leírásában.[1227] Ez az imatípus „sajátos népi logikával magyarázza meg az újkor talán legnépszerűbb szentjének csodatevő erejét", az apokrifnak nevezhető szövegben „megfigyelhető a szent

[1220] Tánczos 1996b, 143.
[1221] LOS 1884, 8.
[1222] PSzA é. n.
[1223] ÁhKa 1886, 85–86.
[1224] Schütz 1937, II. 709–718; Elöd 1983, 124, 331–338.
[1225] Tánczos 1994, 240; Takács Gy. 2001, 298, 300–302, 306; 2015a, 665–666; 2015b, 74; Daczó 2003, 227; vö. például Mt 26,39.42; Lk 14,15; 22,30.42; Komjáthy 1883, 47–49.
[1226] A „do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias" („adok, hogy adj; adok, hogy tégy; teszek, hogy adj; teszek, hogy tégy") a római jogban az ún. *név nélküli szerződések* (contractus innominati) négy alapvető elve (Berger 1953, 414).
[1227] Takács Gy. 2001, 297; 2015a, 663. A *do ut des* elvének az archaikus népi imádságokban való jelenlétére lásd: Erdélyi Zs. 1999, 811; Takács Gy. 2015a, 88, 94, 109, 475.

tizenhárom kiváltságának valamelyikére való utalás, vagyis e népinek mondott szövegek is a »magaskultúra« hatását mutatják".[1228]

Egyes apokrif szöveghelyeket, így a 2 Kor 12,2-ben szereplő páli elragadtatást részletező *Pál apokalipszis* bizonyos részeit,[1229] valamint későbbi ábrázolásokat – így az *Anjou Legendáriumot*, illetve a *szepesszombati oltár* külső táblájának képét – figyelembe véve, Grynaeus Tamás úgy gondolta, ez az imatípus eredetileg nem Páduai, hanem Remete Szent Antal (250 k.–355) – még életében tett – égi útját idézi fel. Erre utalhat – első sorának az ún. *Szent Antal tüze* betegség ellen használatos ráolvasók szokott kezdetével (például „Megindula Szent Antal...") való azonosságán túl – az apokrif ima variánsai és az említett ráolvasótípus megegyező elterjedési területe (Csík, Gyimes, Moldva) is, ami a szerző szerint arra utal, imáinkban „eredetileg a remete szent szerepelhetett".[1230]

Annyi bizonyos, hogy a két szent eredendő kapcsolatából (Páduai Szt. Antal védőszentje Remete Szt. Antal), a mindkét alakot már a középkori felfogásban jellemző ambivalencia (segítő-gyógyító és büntető-betegséghordozó) népi hitvilágban keltett rezonanciájából, valamint az alakjuk és kultuszuk egybeolvasztására törekvő egyházi igyekezet miatt is, Remete Szt. Antal és a csaknem ezer évvel későbbi Páduai Szt. Antal (1195–1231) – az úgynevezett „téli" (január 17.) és „nyári" (június 13.) Szent Antal – alakja a néphitben a kora újkorra szinkretikus fedésbe került,[1231] amire – egy-egy ráolvasó szövegén (például „hová mész te nagy gyilkos páduai Szentantaltüze?")[1232] túl – példaként szolgálhat jó néhány gyógyító cselekedethez kapcsolódó elképzelés is.[1233]

A népi gyakorlatban összekapcsolódott két – officiumi eredetű és apokrif – imarészből álló változatok „szövege egy hivatalos egyházi és egy népi szemlélet kontaminációjából született, ezek ötvöződéseként jött létre",[1234] ami akár azt is jelentheti: a Remete Szt. Antal mennyei útját leíró, apokrif szövegrész csak az első, officiumi eredetű szöveghez való kapcsolódása után értelmeződött a remete szent helyét a népi hitvilágban átvevő Páduai Szent Antal alakjára. Ekkor nyerhette volna el szövegünk fentebb idézett, a halál utáni *ascensio*-ra utaló elemeit (szentséges pohár, meny asztala) is. Ez a feltevés azonban jó néhány újabb problémát vet föl, amelyekre itt nincs mód részletesen kitérni.

Fentebb, könyvünk 8. fejezetében, utaltam rá, hogy a magyarcsügési kéziratos füzeteket létrehozó és ráolvasásaiban használó Gábor János, egy helybeli memorat szerint valamikor az 1930-as évek első felében több ízben ráolvasott egy helybeli kislányra a *Szent Antal tüze* nevű betegségtől. Kifejezetten erre használatos ráolvasót a kéziratosokban nem találhatunk, így felvetettem, hogy – miután a közelmúlt népi gyógyásza-

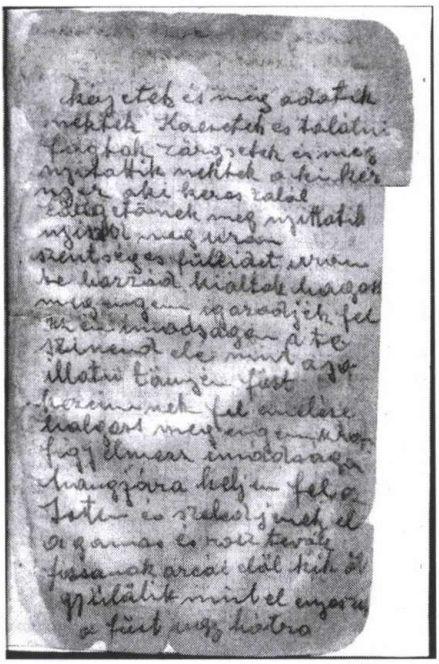
[1228] Tánczos 1996b, 145.
[1229] Adamik 1997, 73: „Amikor testben voltam, amelyben elragadtattam egészen a harmadik égig..."; vö. Vanyó 1980, 191; Kákosy 1984, 126–128.
[1230] Grynaeus 2002, 120–121.
[1231] Grynaeus 2002, 17–18, 30–31.
[1232] Pócs 1985–1986, 464 [XV.2.17].
[1233] Grynaeus 2002, 108–133.
[1234] Tánczos 1996b, 145.

tában a Szent Antal tüze (többek között) az *orbánc* megnevezése volt – talán a második kéziratos füzetben olvasható, *Az orbáncztol valo olvasás* feliratú szöveget {II.14}, esetleg a fejezetünkben szereplő – felirata szerint *Minden féle olvasasnál használando* – apokrif imát használhatta a ráolvasáshoz. {II.14/Megj.} Alaposabban átgondolva, amint fentebb is írtam, az előbbi sokkal valószínűbbnek – szinte bizonyosnak – tűnik. {II.14/Megj.} Dacára annak, hogy az apokrif Szent Antal-imádság ráolvasóként való használatára rendelkezünk egy további példával is: egy idős, csíkmenasági asszony a pásztorkodó édesapjától tanult szöveget háromszori keresztvetés után mondta a viharra, jégesőre, az „erős üdő"-re, „mikor jő a nagy üdő, örökké arra az üdőre, ahol villámlik".[1235]

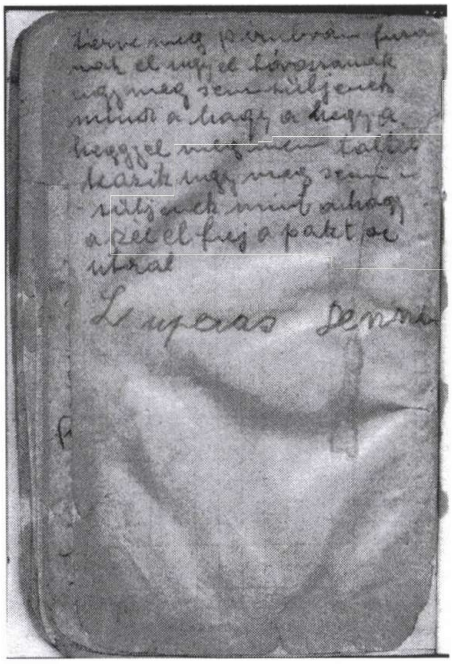
[1235] Takács Gy. 2015b, 74–75.

II.18
[Imádság]

31r

31v

[31r] kérjétek és meg adatik / nektek Keresetek es találni
fogtok zörgsetek és meg / nyitattik nektek a ki kér
nyer aki keres talál / zörgetönek meg nyittatik / nyisd meg uram
szentséges füleidet uram / te hozzád kiáltok hagass
meg engem igazodjék fel / az én imadságom a te
szinend elé mint a jo / illatu tömjén füst
kezeimnek fel emelése / halgass meg engem uram
figyelmezz imádságom / hangjára keljen fel az
Isten és szaladjanak el / a gonosz és rosz tevők
fussanak arcái elöl kik őt / gyűlölik mint el enyeszik
a füst ugy hátra // [31v] térve meg pirulván fusa
nak el ugy el távozzanak / ugy meg semisüljenek
mind a hogy a hegy a / heggyel meg nem talál
kazik ugy meg semi- / süljenek mint ahogy
a szél el fuj a port az / utrol

MEGJEGYZÉSEK
{II.18}

A második kéziratos füzetben szereplő utolsó szöveg a *Hegyi beszéd* egyik igéjével kezdődik, amely kiemeli a *kérő ima* fontosságát.[1236] A *kérő imádság*gal (gör. *eukhé*, lat. *preces*) a hívők Istentől lelki és anyagi javakat kérnek,[1237] amelyeket azonban csak akkor nyerhetnek el, ha mély bizalommal és meggyőződéssel belehelyezkednek az Úr akaratába.[1238] „Mert minden kérő megnyeri azt a' mit kér; és a' kereső megtalálja a' mit keres; és a' zörgetőnek megnyittatik" – folytatódik az evangéliumban a kéziratos imájának szövege.[1239] Gábor János fejében, aki a helybeli öregek emlékezete szerint „örökké a kincset kereste" – mondván: „Itt es kigyúlt, s túl egy kigyúlt!" –, különös visszhangot kelthettek ezek az igék.[1240] Arról, hogy az általa birtokolt és kéziratos füzeteibe leírt imádságok bármelyikét kincskeresésre használta volna, ugyan nincs tudomásunk, mégis úgy vélhetjük, hasonló gondolatai támadhattak, mint annak a Farkas Demeternek, akit 1748-ban, Egerben törvény elé vittek, többek között azért, mert – szegénységétől hajtva és egy „néző asszony" instrukcióit követve – a *Liliom kertecske* és a *Lelki kincs* című könyvek bizonyos imáinak segítségével kincset akart ásni.[1241]

[1236] „Kérjétek, és megadatik néktek: keressétek, és megtaláljátok; zörgessetek, és megnyittatik néktek" (Mt 7,7); „Én is mondom néktek: Kérjétek és megadattatik néktek; keressétek és megtaláljátok; zörgessetek és megnyíttatik néktek" (Lk 11,9). Vö. Jak 1,5–6; 4,3.

[1237] A kérő imádság liturgikus formája a *könyörgés* (oratio, oratio fidelium), az *akklamáció* („Kürie eleiszon"), és az *áldás* (benedictio); sajátos formája a *litánia*. A szentmise állandó részei közül kérő jellegű az *Isten Báránya* (Agnus Dei).

[1238] Ennek evangéliumi előzményei: „... legyen meg a' te akaratod" (Mt 6,10); „... nem úgy legyen mint én akarom, hanem a' mint te" (Mt 26,39); „... legyen nékem a' te beszéded szerint" (Lk 1,38).

[1239] Mt 7,8; vö. Lk 11,10.

[1240] 74 éves nő, Magyarcsügés, 1995. szeptember 26. A kincskeresés táptalaja ezen a vidéken is a „régi ősek" sokszor embertelenül nehéz, kegyetlen sorsa volt, amelyből kitörni, saját erejükből, nemegyszer teljességgel reménytelennek tűnt, így gyakran földöntúli segítséghez próbáltak folyamodni. Egyesek paratikát, ördögszolgálót „vettek", mások a szomszédok, falustársak tejhasznának elvételével kísérletezvén pántlikás varasbékát tartottak, vagy éppen kincset ástak. Voltak, akik a fél életüket ez utóbbival töltötték, állandóan figyelték, nem gyullad-e ki valahol az elásott aranyat jelző kékes fény, de a kevésbé vehemensek között is aligha lehetett olyan ember, aki az ismertebb, különösen a családjában, rokonságában elterjedt kincsmondákat, illetve a kincsásás alapvető fortélyait – mint a váratlan meggazdagodás lehetőségeit hordozó tudást – ne ismerte volna valamelyest. A gyimesi, hárompataki, Úz menti kincsásásra lásd: Bosnyák 1982, 80. o. 81. sz.; Salamon Anikó 1987, 145–149. o. 132–136. sz.; Magyar 2003, 329–350. o. 518–567. sz.; 2009, 287–292. o. 171–183. sz.; Antalné Tankó 2004, 69, 72–73. o. 174, 178–179. sz.; Takács Gy. 2004, 367–383. o. 596–630. sz.

[1241] Sugár 1987, 173–180. A *Liliom kertecske* első kiadása Pozsonyban, 1675-ben jelent meg (Gajtkó 1936, 39, 42–44, 58; Takács I. 1942, 75; RMKT 1992, 78–80; Schwartz 1994, 27; Hubert 2013, 137; RMNY, III. 445), a 17–19. századból bő tucatnyi további kiadását ismerjük (*Nagyszombat:* 1690 [OSZK, RMK I. 1394a], 1685–1695 k., 1713, 1719, 1720, 1740, 1759, 1767; *Lőcse:* 1701;

Amint a periratokban említett imádságokat[1242] tanulmányozó Kristóf Ildikó írja, ezek a szövegek „szinte kényszerítik a felső hatalmakat, hogy meghallgassák és teljesítsék a hozzájuk fordulók kéréseit"; főként az említett imák kettős, „bizonyos tekintetben »zárt«, bizonyos tekintetben »nyitott« struktúrája volt az, amely egyfajta mágikus olvasatot elősegített", hiszen bennük „nincs megnevezve, mely szükségben vagy ínségben hatékonyak", miáltal az, hogy használóik „hogyan töltötték ki a szöveg »üres« részeit [...] már nem magán a szövegen, hanem [...] az olvasó aktuális szándékán és sajátos hiedelemvilágán múlott".[1243] Hasonlóképpen hoznak létre a liturgikus könyvek jósló alkalmazása során különböző – a felhasznált irat biztosította hermeneutikai tartományon alapuló – speciális olvasatokat a „könyvet nyitó" ortodox papok,[1244] de megegyező elképzelések munkálhattak a csügési kéziratos füzetek ráolvasóihoz rendelt imaszövegek kiválasztásakor is.

A *kérés* mozzanata ugyanis a második kéziratos csaknem mindegyik imájában megjelenik. Az egyetlen román nyelvű imaszövegben, magyarra fordítva, a következő rész szerepel:

> ... kérjétek az irgalmas / Istent hogy
> vegye ki és hogy gyó- / gyítsa ki az ő testének betegségéből / N.N-t és ajándékozzon [neki] egészséget és
> a bűnöktől való megbocsátást... {II.10, 24^{v}}

Egy másik ima Szűz Máriát, a bűnösök szószólóját (Maria advocata) kéri:

> ... tekincs reánk aszonyunk / kegyes szemeiddel nyerd meg
> meg nékem szerelmes szent / fiadtol minden bűneimnek
> bocsánatát... {II.16, 29^{v}}

Nürnberg: 1701; *Nagyszombat – Buda:* 1779; *Buda:* 1734, 1807; *Pozsony – Pest:* 1819 – Gárdonyi 1944, 13, 17; RMKT 1992, 79; Kristóf 1995, 89; Hubert 2013, 138). A *Mindenhol magaval hordozando Lelki-Kincs*-et a 17. század imakönyvei között ugyan hiába keressük (Gajtkó 1936), tudunk azonban 18. század eleji kiadásairól (*Nagyszombat:* 1712; *Kassa:* 1719; *Buda* [Landerer – Nottenstein]: 1734 – Gárdonyi 1944, 13, 15, 17), de azután is „sűrűn megjelent Nagyszombatban, Kassán, Kolozsvárott, majd másutt, még a 20. században is", a 19. század elejéig „állandóan kapható volt" (Szelestei N. 2013, 254). Egyéb edíciói, az OSZK állományában: Kassa: 1719 (Régi Nyomtatványok Tára, App. R. 610), *Kolozsvár:* 1750 (326.434), 1769 (326.090), *Nagyszombat:* 1755 (320.087). További 18–20. századi kiadásai közül jó néhányat Kristóf Ildikó említ (Kristóf 1995, 89). Vö. Takács Gy. 2016, 168.

[1242] Sugár 1987, 174.

[1243] Kristóf 1995, 90. A *Liliom kertecske*, az említett perhez időben igen közeli kiadásában (Nagyszombat, 1749) a kincsáshoz kiválasztott *Aranyos Korona Imádság* Gábriel arkangyaltól találtatott fel, s aki azt a megfelelő módon elmondja, „valamit az Iſtenteol kérne, meg-nyerné" (LiKe 1749, 51–52; vö. Kristóf 1995, 90).

[1244] Czégényi 2014, 404; Takács Gy. 2016, 168–169.

A Páduai Szt. Antal mennyei útját elbeszélő imádságban is jelen van a szükség megemlítése, vagyis a *kérés* motívuma:

> ... Énis hozzád fojamodok / Paduvai Szent Antal.
> esedezzél a jo Istenhez / itt meg emlitendö a szukseg...". {II.17, 30^{v}}

A második kérés („minden bűneimnek bocsánatát") általános jellegű. A román szövegben megfogalmazott – további kérőimákra, fohászokra is utaló – *egészség- és bűnbánatkérés* {II.10, 24^{v}}, a Szent Antal-imában megfogalmazott *konkrét szükség* {II.17, 30^{v}} és fejezetünk *kérő imádsága* azonban arra utal: ezek az imádságok valóban fentebb említett „nyitott struktúrájuk" miatt szerepelnek a ráolvasások mellett, amelyek mágikus hatását a maguk misztikus erejével fokozzák.

Láthattuk, hogy egyes ráolvasások is – a fentiekhez hasonló – „nyitott struktúrájuk", a bennük szereplő általános megfogalmazások révén válnak alkalmassá igen sokféle betegség gyógyítására. *A beteg meg Mosása* feliratú ráolvasó rontásokat felsoroló *kérésében* szereplő „Ne a sártól / a mocsoktól a szennytől mossál meg, / hanem / minden boszorkányságtól, / minden tisztátalanságtól" rész például éppen a szöveg univerzalitása céljából tartalmazhatja a „minden boszorkányság" („tete farmicele") és a „minden tisztátalanság" („tété spurkăcinumile") kitételeket {II.8, 22^{v}}, melyek révén ez a deszkentálás igen sokféle baj, rontás, betegség mágikus gyógyítására válik alkalmassá. Hasonló megfontolásokra vezethet az előző ráolvasó „99 fele valo csínálmányok" kitétele. {II.7, 19^{v}} Ezek a nem szorosan definiált rontásokat, betegségeket említő szövegrészek a ráolvasóknak – Kristóf Ildikó megfogalmazásával élve – egyfajta „nyitott struktúrát" kölcsönöznek, miáltal hatókörüket a kizárólag bizonyos betegségekre, de még a betegségcsoportokra, -nemzetségekre {II.2/Megj.; II.9/Megj.} használt szövegekhez képest is jelentősen kiszélesítik. {II.12/Megj.} A kéziratosokban szereplő ráolvasók és imádságok a kimondott szó *mágikus* és *misztikus* erejét egyesítik, amelyet említett „nyitott struktúrájuk" révén meg is sokszoroznak, így szolgálván a közösség lelki és testi épségét, egészségét.

A „jo illatu tömjén füst"-ként Isten színe elé szálló kérések a késő középkor és a barokk imakönyveit és kegyes irodalmát idézik; a „kezeimnek fel emelése" rész az imádság, a kérő imádság elsődleges ikonográfiai megfogalmazásához (orans, orante) kötődik. Imánk utolsó sorainak („... ugy el távozzanak / ugy meg semisüljenek / mind a hogy a hegy a / heggyel meg nem talál / kazik ugy meg semi- / süljenek mint ahogy / a szél el fuj a port az / utrol") közvetlen párhuzamai mind a gyimesi és moldvai csángóság, mind pedig a románság ráolvasóiban kimutathatók.[1245] {II.7/Megj.} Láthattuk, hasonló szövegelemek a második kéziratos füzet két ráolvasójának gonoszűző zárórészében is szerepelnek. A *kantéros boszorkányok* elleni szöveg egyes sorai {II.5, 16^{r-v}}, valamint a *go-*

[1245] Filimon 1913, 101: „... ugy meg ne találkozzanak / többet soha örökig / minta hogy meg nem / találkozik hegy hegyel".

nosz szélbaj téritésére való ráolvasó egyik jellegzetes szövegrésze {II.7, 21^{v}–22^{r}} a fenti kérő ima közvetlen párhuzamát képezik:

... ugy / el távozanak // mind a 99 féle gonosz
csinálmányok ugy / megsemisüjenek
mint a hogy elfuja / a szél az utrol a
port és el olvad a / viasz a tűznek a
melegségitől és meg / aluszik a tűz a
víznek hatalmá / tol...

ugy megsemisűjenek / és ugy el olvadjanak
a hogy elolvad a / viasz a melegtől és
ugy el oszojanak mint / a gyertya füst ugy
meg ne találkozanak / töbet soha örökig
minta hogy meg nem / találkozik hegy hegyel
ugy meg ne // Egyezenek a hogy nem
egyezik a tűz a vízel és / ugy meg aludjanak a hogy
meg aluszik a tüz a / viznek erejétől és
meg semi süjenek / N. N. testjebol
és szíveből minden / nemű bajok
ugy meg semisüjenek / a mint a hogy a szél a
port elviszi az utakrol

11.
Harmadik kéziratos füzet
(1928 k.)

A harmadik magyarcsügési füzetben szereplő, egy tőkefa adás-vétel részleteit rögzítő feljegyzésből nyilvánvaló,[1] hogy ez a kéziratos (MCsK III) az 1920-as évek végén – közelebbről talán 1928-ban, illetve az azt közvetlenül megelőző időszakban – jött létre. Lehetséges tehát, hogy a fejezetünkben szereplő, *Visza küldés* feliratú, rontásfordító szöveget Gábor János a második kéziratos első és második részének keletkezése között eltelt években jegyezte le. Talán másvalakitől, mint az abban szereplő szövegek többségét. Mindez azonban inkább csak feltételezés, mint bizonyosság.

Annál is inkább, mert szövegünk egyes képei, sorai („... menyetek / az odrokba a 9 odo- / - rig..."), amint már láthattuk, *A beteg meg Mosása* feliratú, ugyancsak gonoszűzésre, rontáslevételre szolgáló ráolvasó párhuzamos képzeteit („... menj / gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig..." – II.8, 23[r]) idézik, ami akár a két szöveg genetikus összefüggésére is utalhat. {II.8/Megj.; III.1/Megj.} A fejezetünkben szereplő ráolvasó felirata *(Visza küldés)*, mint a második füzet hasonló szövegeinél, egyúttal a funkcióját is jelzi, miszerint ez a kétoldalnyi, magyarul lejegyzett – de szemlátomást román eredetű – deszkentálás rontások visszatérítésére, a „gonosz sátán"-nak nevezett „gonosz csinálmán"-ok, „G.[onosz] urszita" különböző válfajai ellen volt használatos. Az *urszita* említése ugyancsak a második kéziratos füzet ráolvasásaihoz {II.7, 8}, valamint egy rövid instrukciót tartalmazó feljegyzéséhez {II.12} fűzi ráolvasónkat. A fejezetünkben olvashatóhoz hasonló szöveget a gyimesi, hárompataki és Úz menti csángóság köréből, de a Kárpát-medencei magyarság hagyományából máshonnan sem ismerünk. Ilyenek – magyar nyelven –, amint látni fogjuk, csak a moldvai csángók egyes, minden bizonnyal román gyökerű ráolvasásai, „bájilász"-ai között lelhetők fel. Ráolvasónk utolsó sorai a székelység, csángóság körében közismertnek mondható, alkalmasint gonoszűző, ráolvasó funkcióban is használatos, ún. *Kicsi Hiszekegy, Hasznos Hiszekegy* imádságból származnak. Minderről bővebben a szöveget követő megjegyzésekben olvashatunk.

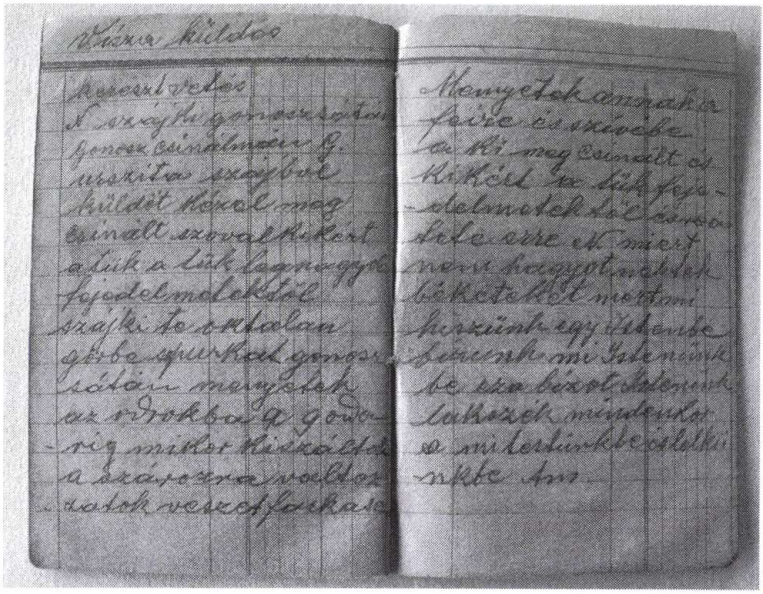
[1] Az adásvételt megelőző egyesség 1928. január 30-án datálódott, a tőkefák leszállítására, a bejegyzés szerint, 1928. március 13-án került sor.

A harmadik kéziratosban más ráolvasó nem is szerepel, szövegünk társaságát az említett adásvételi bejegyzésen kívül néhány hevenyészett, sormintaszerűen gyakorolt bundahím-vázlat, valamint egy *Temetéseknél evangéliumok* felirat alatti néhány sor képezi. Ez utóbbiakban János evangéliumának ötödik fejezetére, valamint Pál tesszalonikiakhoz és rómaiakhoz írott levelére való utalások jelzik, a temetésekre az említett újszövetségi szöveghelyek egyes részeit használhatta elsősorban a füzet possessora, a pap hiányában[2] bizonyos kántori – kvázi deáki – feladatokat is ellátó, keresztelő, imádkoztató, temető Gábor János.

[2] Vö. Takács Gy. 2001, 28–110; Győrfy 2016, 91–102.

III.1
Visza küldés

17[v] 18[r]

[17[v]] kereszt vetés / N szájki gonoszsátán / gonosz csinálmán G.[onosz]
urszita szájbol / küldöt kézel meg / csinált szovalki kért
a tük a tük legnagyob / fejedelmetektöl / szájki te oktalan
görbe szpurkat gonosz / sátán menyetek / az odrokba a 9 odo-
- rig mikor kiszáltok / a szározra valtoz / - zatok veszet farkase //
[18[r]] Menyetek annak a / feire és szívébe / a ki meg csinált és
kikért a tük feje- / - delmetektöl és reá / tete erre N. miert
nem hagyot nektek / békéteket mert mi / hiszünk egy Istenbe
bizunk a mi Istenünk / be eza bizot Istenünk / lakozék mindenkor
a mi testünkbe és lelkü / -nkbe Am[en]

MEGJEGYZÉSEK
{III.1}

A rontás visszaküldésére használatos szövegben szereplő *szpurkat* (vö. rom. *spurcat* 'fertelmes, otsmány, tsúnya, tisztátalan, megfertéztetett') terminus vallási jelentései: 'tisz-

tátalan, istentelen, pogány'.[3] A *spurcăciune* ('tisztátalan dolog, undokság, fertelmesség, ocsmányság, rútság')[4] fordulatot {vö. II.7} az ún. *lüdércszarra* használta egy kosteleki ismerősöm.[5] A *szpurkat* jelentése tehát ráolvasónkban: 'nem Isten hírivel való', 'ördögi lény', 'gonosz'. Láthatjuk, a kifejezés után valóban a „gonosz sátán" összetétel szerepel a szövegben. Ugyanerre utal a „görbe" és az „oktalan" jelző is. Előbbi az „egyenes" (tiszta, igaz, szép, isteni) antagonistája, utóbbit – a „szent" mivolt ellentéteként – az állatokra is használják, a Gyimesben, de Csíkban is. Az „oktalan állat" a „szent állat"-nak is tartott házi haszonállatokon túli állatvilág,[6] igaz, a jelzős szerkezetet – perpatvarokban, szidalomként – emberre is mondják, a jelentése ilyenkor is 'haszontalan, semmirekellő teremtmény'.

A ráolvasónk gonoszűző részében felbukkanó *odor* alapvetően 'üreg' (odú) jelentésű, tehát valamiféle 'öblös üreg'-et, 'üreges bemélyedés'-t jelent, ebben az értelemben használják a folyóvizek fenekének víz kimosta gödreire éppúgy, mint a csűrök felső részében kialakított szénatartó rekeszre, szénapadlásra.[7] A székely-csángó vidéken az olyan helyet, ahol a befagyott patak jégkérge beszakad, *jégodor*nak nevezik. A Gyimeseken és Hárompatakon ugyan jó néhány olyan hiedelemmondát hallottam, amelyben a gonoszok – elsősorban a szépasszonyok – felhagyott csűrökben táncolnak, mulatnak; a szénatartó *odor* azonban száraz hely kell legyen, különben ott az állatok téli takarmánya tönkremenne, ami azt jelenti, az *ebből* az odorból kiszálló gonoszok aligha jöhetnek „a szárazra" – itt tehát alighanem valami egyébről lehet szó. A folyók mélyének sötét üregei szintén a magyarázat reményével kecsegtetnek, hiszen a gonoszokat a ráolvasások gyakran űzik a *víz* (igaz, jobbára állóvíz, így a *tenger, fekete tenger*) mélyére. Mégis úgy gondolom, az *odor* kifejezés folyók fenekének gödreit, gübüit jelző – Magyarcsügésen is jól ismert – jelentése ráolvasónk szempontjából csupán annyiban bír jelentőséggel, amennyiben vélhetően ez a jelentéstartam közvetíthetett a szövegében eredetileg szereplő *román szó* és a magyar fordítás között.

Az a határozott benyomásom ugyanis, hogy a szövegbeni *odor* szó a másutt is előjövő román *vaduri* ('gázlók, révek') kifejezés félrehallása – netán félrefordítása – révén keletkezhetett. Erre utal a „9 odorig" szövegrészben szereplő *kilences* szám is, amely elég gyakran előjön a *kilenc gázló (rév)*, a *kilencedik gázló (rév)* összetételben, „ies si te duc / din vad în vad pân[a] / la noue vad..." („gyere ki, és menj / gázlóról gázlóra, el / a kilencedik révig..."), többnyire éppen a románság hasonló célú deszkentálásaiban. {II.8}

[3] Klein 1944, 429 [501]: 'spurcus, immundus, faedus'; vö. Bobb 1822–1823, II. 400; LEX. BUD. II. 665; DEX, 1013; Bakos 1991, 703.

[4] Klein 1944, 429 [501]; Bobb 1822–1823, II. 399; LEX. BUD. II. 665.

[5] Takács Gy. 2004, 588–589.

[6] Takács Gy. 2015b, 311.

[7] MTSz, 273; Czuczor – Fogarasi 1862–1874, IV. 1005; Ballagi 1873, II. 354; Balogh Ö. 1932, 349; 1942, 13, 33; 1961, 92; ÉRTSz 1959–1962, V. 355; Benkő L. 1967–1976, II. 1067; ÚMTSz, IV. 169; Kriza 1996, 72; Szinnyei 2003, 1571. A 'szénapadlás' jelentésű *odor* szó az erdélyi magyar szótörténetben 1593-tól folyamatosan adatolható (SZT, IX. 969).

A szárazra való *kiszállás*, azaz – más szövegekben – a *partot érés*, a *szárazra ugrás*, amint már ugyancsak láthattuk, mindig a *gázlóról gázlóra*, vagyis a túlvilágra, az elmúlásba igyekvő, a *kilencedik gázlóig*, a másvilág kapujáig visszajutó rontó démon útjának utolsó állomását jelzi. A „szárazra ugrás" tehát a világokat határoló folyóvízből – már a túlvilágon, a „túlsó parton" – való kiemelkedést jelentheti.

A csügési szövegünkben előjövő gondolatsor, az odrokból (gázlókról, révekről) a szárazra kievickélő, ott veszett farkassá változó, majd a megrontó fejébe, szívére siető, szálló rontás hasonlóképpen jön elő a ráolvasások egy viszonylag pontosan körülírható csoportjában. Ezeket a szövegeket – amint azt már láthattuk – jobbára hasonló céllal, a *rontás*, az *urszita*, a *szerelmi bűvölés* visszafordítására (de desfăcut; de faptŭ; pe ursită; de dragoste) használják.[8] Amint fenti szövegünk címfelirata is mutatja: „Visza küldés"-re. Esetükben a gonosz általi *megszállottság*ból fakadó riadozás, álmatlanság, hisztérikus rohamok eltávolítására (de muma pădurii), s néhány egyéb betegségre, így *orbánc*tól (dă brîncă),[9] tehát a csügési szöveggel jobbára megegyező céllal használatosak, a legkülönbözőbb tájegységeken. {II.8/Megj.} Hasonló képek a magyar ráolvasásokban másutt sehol sem szerepelnek, a *Szent Antal tüzére* használatos szövegeken[10] kívül a *farkas* alakja is csak ott jön elő, ahol népünk huzamosabb ideje együtt él a románsággal.[11] A magyar történeti ráolvasók között a *farkas* alakjával csupán két helyen, és egészen más kontextusban találkozhatunk.[12]

Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy fenti szövegünk eredetije valamely a felsoroltakhoz hasonló elemekből építkező román deszkentálás lehetett, amelyet maga Gábor János – esetleg még őelőtte valaki más – magyarra fordított. A második magyarcsügési kéziratos füzet hosszú, magyarul lejegyzett, ám a magyar ráolvasókincsben unikálisnak nevezhető szövegeivel {II.5, 7} kapcsolatosan megfogalmazott gyanúnkat – miszerint azok, eredetük követhetetlen mélységeiben, nagy valószínűséggel a románság ráolvasásaiból származnak – ez csak még jobban megerősíti. Hasonló jelenséggel, tudniillik azzal, hogy egy-egy ráolvasó szövegének román és magyar változata egyaránt – akár egyazon tudományos repertoárjában is – használatban van, nemegyszer találkoztam a vidéken.

[8] Marian 1886, 290; 1893, 27, 203, 215–216; Gorovei 1931, 285–286, 315; Lükő 1961, 119; Coatu 1998, 269–270.

[9] Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 137.

[10] Kallós 1966, 150–151; Erdélyi Zs. 1974, 66–67; Csoma 2000, 85; Pócs (szerk.) 2014, I. 732: XIII.1.15.1 (Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése).

[11] Gazda 1993, 27; Pócs (szerk.) 2014, I. 111, 873: II.1.85 (Diószegi Vilmos gy.), XVI.2.1.3 (Harangozó Imre és Iancu Laura gyűjtése).

[12] A *Nádor-kódex*ben szereplő, rosszindulatú, fekélyes bőrbetegségre való szövegben az „en testǫm naǥon kenzatik fene farkasnac sebeuel" szövegrészben mint a betegség megnevezése szerepel (Nádor-k, 1397 [703, 352r]; vö. Ilyefalvi 2014, II. 68), egy 17. századi, *Vadnak száját megkötni* feliratú szöveg pedig Szent Farkas püspököt említi (Ilyefalvi 2014, II. 115).

A testből kiűzvén *veszett farkassá* (lup turbat), illetve *veszett kutyává* (câine turbat) változó betegségdémon a román deszkentálások szokott alakja;[13] a képzet – feltehetőleg ezek hatására – előjön a moldvai csángóság ráolvasóiban is.[14] A mezőségi Báréról származó, szemverés gyógyítására használt ráolvasásban az igéző *veszett farkas szájjal* (cu gură de lup turbat), *veszett szuka szájjal* (de gură de căţea turbată) rontja meg a beteget,[15] egy szifilisz orvosolására való szövegben pedig a betegségdémon bolyong *kivert, dühöngő farkas* (lup bat, turbat) képében, lábaival körmölve, fogaival harapva, farkával a földet seperve.[16] Fentebb {II.8/Megj} már láthattuk, hogy a *codea* ('farkas'), illetve a *lup răpitor* ('ragadozó farkas') az *ördög* (drac, diavol, sătana) hagyományos – biblikus alapokon álló[17] – megnevezései a románság körében, utóbbi már egy 1799-ben kelt kéziratban előjön.[18] Egy még régebbi, 1754 előtti román kéziratban szereplő, *dögvész, pestis* elleni (de ciumă) szövegben a rontást hordozó nőalak indul az emberi világ vesztére „medveasszony szájjal, / farkasasszony agyarakkal, / kígyóasszony nyelvekkel".[19]

Röviden utaltam már arra is, hogy a *veszett kutya* és a *veszett farkas* – más, veszett állatokkal (ökör, tulok, tinó, ló) együttes – említése egyes, jellemzően ugyancsak rontásokra, illetve azok feloldására használt román ráolvasókban egyfajta, világunk és a másvilág között zajló, horizontálisan eképzelt *lélekutazást* idéz. {II.8/Megj.} Erre mutat néhány Beszterce-vidéki szerelmi rontás szövege is.[20] A szerelmi bűbájjal „megkötött" személy itt is az *idegenség*et, a „halotti" világhoz tartozást jelölő állatalakban halad a másik világból a bájoló udvara, háza – tehát „élete" – felé. Erre utal, hogy a megbűvölt ember

[13] Pamfile 1911, 31; Gorovei 1931, 315; Bîrlea I. 1968, II. 338–339; Lükő 1961, 117, 119; Takács Gy. 2010, 382–383.

[14] Kallós 1966, 152. Egy fülfájás elleni, gajcsánai (Moldva) ráolvasóban a betegségdémont a Kárpátokról jövő, kimeresztett szemű, kitátott szájú farkas űzi a túlvilágra (Diószegi 1960, 59–62).

[15] ComSat IV/5–6: 77 *(de deochiu)*.

[16] RevIlust III/3–4: 37 *(de cel perit)*.

[17] Sir 13,17; Szof 3,3; Mt 10,16; Jn 10,12; ApCsel 20,29.

[18] Moldován 1897, 887.

[19] Timotin 2010, 294 [LIII, 156r]: „... cu gura de ursoaie, / cu colţii de lupoaie, / cu limbile de şerpoaie...".

[20] Filimon 1913, 96, 98–99, 100: „Cînd a şi într'on sat, să vină ca on cîne turbat; când a şi într'a 2-l'ea sat, să vină ca on lup turbat; cînd a mere într'a 3-l'ea sat, să viie ca on bou turbat; cînd a mere în alt sat, să viie ca on žunc turbat..." („A mikor egy faluban lesz, jöjjön mint egy veszett kutya; a mikor egy 2-ik faluban lesz, jöjjön mint egy veszett farkas; a mikor egy 3-ik faluban lesz, jöjjön mint egy veszett ökör, a mikor egy másik faluba fog menni, jöjjön mint egy veszett tulok..."); „Să viie pîntr'on sat ca on lup turbat, să viie pintr'on alt sat ca on žunc turbat, să viie pîntr'on alt sat ca on cal turbat, să nu vadă pe ñimeña..." („Jöjjön egy falun keresztül mint egy veszett farkas, egy másik falun jöjjön mint egy veszett tinó, jöjjön egy másik falun mint egy veszett ló, hogy senkit se lásson..."); „Cînd a şi într'on sat, să viie ca on cîne turbat; când a şi într'a 2-l'a sat, să viie ca on lup turbat; cînd a mere într'a 3-la sat, să viie ca on bou turbat; cînd a mere în alt sat, să viie ca on žunc turbat...". Az első és a harmadik román szöveg egymástól csupán néhány apróságban tér el, Filimon Aurél magyarra is szóról szóra ugyanúgy fordította őket.

– a bűbájos akarata szerint – apját „veszett kutyának" (cîñë turbat), „medvének" (urs), anyját „veszett szukának" (căţa turbată), „nőstény medvének" (ursoaïe), testvéreit „veszett kutyá(k)nak" (cîñ turbat), nővéreit „veszett szukáknak" (căţele turbate), azaz nem önmagához tartozónak, *idegen*nek látja.[21]

A világok között vezető út ez esetben is kilences tagolású, a megbájolt legtávolabb a „kilencedik országban, a kilencedik határban" („într'a 9-lea ţară, 9-lea hotară") lehet, onnan jön „gyorsan, mint a szél, seperve a földet" („vină tarë ca vîntu, străşîñîn pămîntu"), ahogyan a rontó személy gondolja, akarja.[22] A vertikális, alsó és fölső léttartományok határain áttörő lélekutazáson kívül tehát a világok közötti horizontális vándorlás képzetei – amelyekről Pócs Éva a magyar hiedelemmondák kapcsán beszél[23] – is élnek ezekben a ráolvasásokban. {II.8/Megj.} A farkas alakjának a kereszténység ördögképzetéhez kötődő képe mellett a román ráolvasókban, úgy tűnik, attól régebbi elképzelések is fellelhetőek. Egyes szövegekben *kilenc farkas* (nouă lupi) űzi ki a *szifiliszt* (rom. *perit*) okozó démont a betegből.[24] Egy fülfájás (rom. *năjit*) gyógyítására mondott deszkentálás *farkasfej*et (cap de lup),[25] egy bélgörcsre (rom. *izdat*) használt *farkasfej*et és *medvetest*et (cap de lup, trup de urs), egy rángógörcs (rom. *apucătură*) gyógyítására alkalmazott pedig *medvemancs*ot és *farkasláb*at (labă de urs, labă de lup) említ.[26] Ezek a szövegek, úgy gondolhatjuk, kereszténység előtti gyökerekre nyúlnak vissza, éppúgy, mint a fentebb említett lélekutazások.

A ráolvasó zárórészét a székelység, csángóság körében általánosan ismert,[27] alkalmasint *Kicsi Hiszekegy*-nek nevezett,[28] „gyónó imádság"-nak tartott,[29] a gyimesi és hárompataki csángóság által vihar, jégeső, „görgeteg", „nagy üdő" elimádkozására – tehát ráolvasó funkcióban – is használatos,[30] esetenként, amint azt Gyergyóditróban hallottam, boszorkányok elleni védekezésben is alkalmazott[31] imádság alkotja. A *Kicsi Hiszekegy* és egyes – így például ijedtségre használatos, önöntő – ráolvasások szoros kapcsolatára további példák is hozhatók a székelység köréből. Egy hasonlóan kapcsolódó korondi

[21] Filimon 1913, 96, 99, 101.
[22] Filimon 1913, 96, 98, 100.
[23] Pócs 1983, 177, 187.
[24] Candrea – Densusianu – Sperantia 1906–1908, I. 303; Gorovei 1931, 278; Lükő 1961, 120.
[25] Gorovei 1931, 139; Lükő 1961, 121.
[26] Hodoş 1912, 24, 38.
[27] Erdélyi Zs. 1976, 159–160, 478; 1999, 867; Bosnyák 1980, 210. o. 1751. sz.; 1982, 140, 146. o. 572, 583. sz.; Salamon Anikó 1987, 213; Tánczos 1991, 725; 1995, 68–69; 1999, 185–186; Takács Gy. 1994, 283; 2000a, 224–226; 2001, 332–340; 2015a, 693–722; 2015b, 392–398; Ráduly 1997, 129–130; Harangozó 2001, 163; Daczó 2003, 237–243; Magyar 2009, 428. o. 487. sz.
[28] Takács Gy. 2001, 330; Tánczos 2001, 192.
[29] Tánczos 1995, 66.
[30] Takács Gy. 1994, 253; 2001, 330, 332–333, 335–336.
[31] Takács Gy. 2015a, 699–700.

szöveget Pócs Éva közöl,[32] de jómagam is hallottam ilyeneket, például Kászonban, ahol az „Elindula tályogos asszon / Hetvenhétféle tályogokkal, szívtörésekkel..." kezdetű, ugyancsak önöntéshez használatos ráolvasás változatainak végére épült be – a fentivel megegyező módon – az említett, nagy erejű imádság.[33]

[32] Pócs 1985–1986, II. 360 [XIII.34]; Pócs (szerk.) 2014, I. 543 [X.34].
[33] Takács Gy. 2015b, 374, 380.

Szójegyzék

A szójegyzékben az esetenként román eredetű tájszavak mellett a köznyelvi alaktól eltérően használt szavak, az általánosan ismerttől eltérő jelentésű köznyelvi szavak, valamint a kiejtés és a rossz helyesírás miatt nehezen érthető táj- és köznyelvi szavak szerepelnek.

A, Á

apă descântată ~ „olvasott víz", ráolvasással megbűvölt víz (rom.)
arangy, arangyosz ~ arany, aranyos
arannyos ~ aranyos
autodidakt ~ önművelő, autodidakta (vö. rom. autodidact 'uaz')
aval ~ azzal
azkot ~ azokat
állat ~ teremtmény, létező

B

bajelu ~ bájoló, rontó, oldó-kötő tudományos
bába ~ vénasszony, anyóka, banya (vö. rom. babă 'uaz')
bács ~ a faluközösség nyáját a havason őrző pásztor, számadó juhász, bacsó (vö. rom. baci 'uaz', a románban talán magyar eredetű)
berbetél, berbetyel, berbetyél ~ halkan (el)mormol, elsuttog (imádságot, ráolvasót, varázsigét)
berbécs ~ kos (vö. rom. berbec, berbece 'uaz')
bernyéc ~ keskeny szőttes öv (vö. rom. bârneţ 'uaz')
berszán(y) ~ havasi (román) juhpásztor, idegen („barcasági származású") juhosgazda
berszán(y)os hím ~ szálán varrott vagy „fonáján való", színes (polikróm) hímzésfajta, amely elnevezését a havasi (román, idegen) juhpásztorok szokott neve után kapta
bitang ~ házasságon kívül született, törvénytelen gyermek, szerelemgyerek, fattyú
bog ~ darab, nagyobb darab
borkán ~ befőttesüveg, köcsög (vö. rom. borcan 'uaz')
borna, borona ~ gerenda (vö. rom. bârnă 'uaz')
borzúl ~ borzassá, csapzottá válik (például „a tehén napi renden borzúl")

boszkorogyál ~ (halkan) ráolvas (vö. rom. boscorodeală 'motyogás, mormogás, pusmogás')
bőt ~ böjt
budáka ~ nagyméretű tejoltó faedény (vö. rom. budacă 'uaz')
bungyurkós ~ rücskös, varacskos (bőrű)
burján ~ fű, apróbb növény, gyógynövény
buszkurja ~ varázsló, rossztevő, bűvös-bájos, tudományos, boszorkányos (vö. rom. boscoană, rég. boscónă 'igézet, varázslat, kuruzslás, megbabonázás, boszorkányság')

C, CS

cók ~ cövek, ék
cseber ~ csöbör; fából készült, nagyobb edény; dézsa
cseléd ~ gyermek
csics ~ emlő, csöcs (tehen csicsi ~ tehén tőgye, tőgybimbója)
csinál ~ ront (vö. megcsinál, megcsináltat)
csinálmány ~ különféle módokon készített, a megrontandó személy házába, udvarára, útjába, járásába letett vagy leöntött rontás
csinálmányos ~ rontó praktikákkal foglalkozó személy
csipor, csiporka ~ csupor, kis csupor
csirikol ~ csiripel, csicsereg (a madár)
csitko, csitkó ~ csikó
csombolyit, csongolyít ~ csavar, teker (esszecsombolyit, esszecsongolyit 'összecsavar, összeteker')
csóré ~ csupasz, meztelen
csutak ~ tuskó, farönk
csüg ~ állati tetem, csontváz

D

dalák ~ (esetenként lépfenéből származó) kelés, fekély, daganat, tályog, pokolvar (vö. rom. dalac 'uaz')
deszkentál, diszkintál, diszköntál (gyeszkentál) ~ ráolvas, ráolvasással gyógyít (vö. rom. descânta 'ráolvas, igéz, megbűvöl')
dránica ~ fazsindely; esetleg annál nagyobb, hornyolatlan, tetőfedésre használt deszkalap (vö. rom. draniţă 'uaz')
duneres, duneros (hím) ~ szálán varrott, színes (polikróm) hímzésfajta, főként ingeken
dusmány ~ ellenség (vö. rom. duşman 'uaz')

E, É

ejsze ~ tán, talán
elfé(l)szegedik ~ lebénul, megnyomorodik
elfé(l)szegít ~ bénává, nyomorékká tesz
elfüdít ~ megbolondít, megbűvöl, elvarázsol
elposztít ~ elpusztít, megöl
elposztul, elposztúl ~ elpusztul, meghal
elprédál ~ elpazarol, tönkretesz, elpusztít
elprédálódik ~ tönkremegy, elpusztul
elszpurkál ~ elszór, odamocskol (vö. rom. spurca 'bemocskol, odarondít', spurcare 'megszentségtelenít', spurcat 'pogány, istentelen')
erős üdő ~ vihar, jégeső (vö. nagy idő)
eröst, erőst ~ nagyon
esmé, esmén, esmént ~ ismét, újra
esőeltérítés ~ a jégeső, „nagy idő" ráolvasással való eltiltása
esszekap ~ házasságon kívüli párkapcsolatot, nemi kapcsolatot létesít
esszesirit ~ összecsavar, -teker, -fon
esszevigyit ~ összekever
esztena ~ a havasra kihajtott állatok és a pásztorok szállása (vö. rom. stână 'uaz')
evelen ~ eleven
ezket ~ ezeket
éféle(kor) ~ éjfél(kor)
élet ~ a lakóház az udvarral és a belsőséggel
élő ezüst ~ higany
élő nap ~ az ember életének Isten által elrendelt, természetes hossza (élő napja van 'élnie kell')
ész ~ és
észka ~ északi oldala, része
étőgyék, étőgyík ~ foltos szalamandra (Salamandra salamandra)

F

fakártya ~ fából készült, fölfelé szűkülő edény; fakanna
farkastályog ~ lépfene-karbunkulus, pokolvar
fazak ~ fazék
feik(en) ~ fejük(ön)
fejel ~ felül

fejelfúvás ~ a szemmel vert (megigizett) beteg gyógyításának módja
fekete sárigság ~ fekete sárgaság (icterus nigra)
fel van veszve ~ ideges, mérges, haragjában (szinte) magán kívül van
fele (a tejnek) ~ tejszín
felkőttyibe' ~ felkeltében
fermeka ~ rontás (vö. rom. fermeca, rég. farmăcă, farmecă 'uaz')
fermekás ~ rontó, oldó-kötő boszorkányos (vö. rom. fermeca, rég. farmăcă, farmecă, foarmec 'megbűvöl, elbájol, megigéz, elvarázsol')
feteke ~ fekete
félszeg ~ teljesen vagy részlegesen béna, sánta, nyomorék
fészi ~ fejsze
flinta ~ kezdetleges, régi, kovás puska (vö. ném. die Flinte 'kovás puska, muskéta')
fojlik ~ fullad, nehezen lélegzik, piheg
fokad ~ fakad
fokos ~ vastag, testes (például könyv)
fonáján való (hím) ~ geometrikus mintájú, a szövet hátoldaláról varrott hímzés
fődtál ~ fazekas készítette agyagedény
fuszujka ~ bab
füdít ~ elbolondít, megbolondít, megbűvöl, megront
füdűl ~ bódul, szédül, bolondul (elfüdül 'eldűl, elbitolyodik'; megfüdül 'megbolondul, esztelenkedik, dühöng, őrjöng')
füttő ~ tűzhely, csikókályha

G, GY

gagya ~ gatya, háziszőttes vászonból készült férfinadrág
gornyik ~ erdőkerülő, erdőőr (vö. rom. gornic 'uaz')
görget ~ dörög (az ég)
görgeteg ~ mennydörgés
gurucsa ~ boszorkányos rontás
gurucsálás ~ rontással, kötéssel-oldással, szerelmi bűbájjal való foglalkozás
gurucsás ~ betegséget, halált okozó rontással, szerelmi bűbájjal foglalkozó boszorkányos
gübe ~ a patakmeder mélyebb része; nagyobb gödörben, mélyedésben felgyűlt tócsa
gyavit(t), meggyavit(t) ~ gyógyít, meggyógyít, rontás alól feloldoz
gyavittás ~ gyógyítás, rontás alóli feloldozás
gyeszkentál (deszkentál, diszkintál, diszköntál) ~ ráolvas, ráolvasással gyógyít (vö. rom. descânta 'ráolvas, igéz, megbűvöl')

H

harisnya ~ posztóból készült, szűk férfinadrág
háram ~ három
héz(z)a, hézám, hézánk ~ hozzá, hozzám, hozzánk
hob ~ hab
hojzad, hojzanak, hojzuk ~ hozzad, hozzanak, hozzuk
hopolyagos ~ hólyagos
hujzak ~ húzzak

I, Í

igyenes ~ egyenes
igizet ~ igézet, szemverés
ingem(et) ~ engem(et)
interes ~ kamat
ivott ~ ivott, italozott
izvor ~ forrás (vö. rom izvor 'uaz')

J

jedség ~ ijed(t)ség
johó, juhu ~ juh, birka

K

kaliba ~ a pásztorok, favágók havasi, erdei szállása
kaluger ~ ortodox szerzetespap (rom. călugăr 'uaz', vö. ószl. kalugerŭ 'uaz', újg. kalogerosz ['szép/boldog öreg'], ógör. ho kalosz gerosz 'a szép [jóságos] öreg')
kantér(olás), kantér(ozás) ~ tejelvételre, szerelmi bűbájra és egyéb rontásokra irányuló boszorkányos cselekedet
kantéros, kántéros ~ tejelvétellel, valamint szerelmi és egyéb bűbájjal foglalkozó boszorkányos
kantérság ~ boszorkányos cselekedet
karikó ~ kerek, a halotti szertartásokban is használt perecféleség
karinca ~ háziszőttes lepelszoknya (vö. rom catrinţă 'uaz')
keldár ~ vödör (vö. rom. căldare 'üst, vödör')
kert ~ kaszálóhely; kerítés

kezdetlen víz ~ kimerített, friss víz, amelyből még nem használtak, nem ittak (többnyire ráolvasáshoz használják)
kégyó ~ kígyó
kénlódik ~ kínlódik
kénoz ~ kínoz
kép ~ képe, alakja, megjelenési formája, álcája valaminek, valakinek (például az ördög képibe dógozik 'az ördöggel szövetségben cselekszik')
kétségbe esik ~ ijedtében, félelmében rosszul lesz, elájul, szörnyethal
ki van kapcsolódva ~ magán kívül van, nincs eszénél
kiavat ~ a hatheti gyermekágy utáni templomi keresztelő során megtisztít
kicsikén mond ~ halkan mond, elsuttog (ráolvasást)
kikiril ~ kukorékol
kocsorba ~ szénvonó, piszkavas (vö. rom. cociorbă, cociorvă 'uaz')
kondorgat ~ kerítget; folytatólagosan, többször körülkerít valamit valamivel (például „az olvasó keresztjivel kondorgatta" ~ a rózsafüzér keresztjével körözött körülötte, fölötte)
korászla ~ föcstej, a tehén borjadzás utáni első teje (vö. rom. coraslă 'uaz')
korsó ~ chalasion (orv.), jégárpa (vö. rom. ulcior, urcior 'uaz')
kosár ~ vesszőfonatú, sövényszerű, máskor hosszú, vékony fákból álló, könnyen szétszedhető kerítés, illetve az általa körülzárt terület, amelyre a havasi legelőn lévő állatokat szükség esetén (például éjszakára) berekesztik
kozsók ~ rövid bunda (vö. rom. cojoc 'uaz')
kókisszó ~ kakasszó, -kukorékolás
könyü ~ könyv
kőtség ~ (itt) a tej és a belőle készült (a puliszka és a kenyér mellé fogyasztható) eledelek (zsendice, orda, sajt, túró)
kuj ~ marhatályog, széltályog (rom. armurar)
kuptor ~ kemence (vö. rom cuptor 'uaz')
kurrog ~ károg; bántó, rikoltásszerű rekedt hangon szól
küjel ~ kívül
kükürü ~ kenyérsütéskor a teknőben maradt tésztából sütött perec, amelyet a gyermekeknek szokás adni, Isten nevében, a holtak „etetésére" (vö. vakaru kalács, vakaru perec)
künn ~ kint
küssebb ~ kisebb

L

lapocka ~ kisebb lapát; lapát alakú, nyéllel ellátott eszköz, amelyet az üstben a savó kavarására használnak

lábik ~ lábuk
lábon ~ állva
lájtmány ~ hadnagy (vö. ném. der Leutnant 'uaz')
látatlan ~ láthatatlan („látatlan szinbe jár" ~ láthatatlanul jár)
leszentül (a Nap) ~ lenyugszik, lemegy (a Nap)
level ~ puhafedelű könyvecske, kisebb imakönyv, ponyvanyomtatvány
lijány ~ leány, hajadon
litres ~ egy liternyi űrtartalmú
lunka ~ völgy, vízparti csalitos, bokros hely, legelő (vö. rom. luncă 'uaz')
lüdérc ~ lidérc(szerető); visszajáró, embereket kísértő, az égen tüzes alakban szálló gonosz lélek

M

magik ~ maguk, önök
magiknak, magikot ~ maguknak, magukat
magos(s) ~ magas
magyaró(fa) ~ mogyoró(fa)
majorság ~ baromfi
man(n)a ~ a tej föle, kövérsége, zsírtartalma (vö. rom. mană 'manna, a java vminek, tejbőség', rég. manof 'bő')
mámá ~ anya, nagymama (vö. rom. mamă 'anya')
mássa ~ ló vagy tehén méhlepénye (vö. pokla, poklyája)
meddőpásztor ~ a fiavesztett vagy más okból nem tejelő juhokat és a bárányokat felügyelő pásztor(bojtár)
megborzúl ~ borzassá, csatakossá válik a szőre (az állatnak)
megcsinál(tat) ~ megront(at)
megcsinálás ~ megrontás, mágikus „kötés" rátétele valakire
megcsitkózik ~ csikót szül (a kanca)
megforditsák ~ leveszik, a rontóra visszaküldik a rontást
megjáró ~ a szövés felvetésekor a bordából kimaradt hosszanti szálak, vagyis a megmaradt ún. „mejjék" (szál, beeresztő)
megkantéroz ~ boszorkánysággal megront
megkap ~ megtalál, meglel
megót ~ kiolt (például a felizzított vasat „megótotta vízbe")
megönt ~ (itt) megkeresztel
megtér; megtérit ~ (itt) meggyógyul, javul az állapota; meggyógyít, rontástól feloldoz
megurzálja ~ elmondja (az újszülött) sorsát, életét-halálát (vö. rom. ursită 'sors, végzet', urzi 'fonalat szövéshez felvet; kialakul, létrejön')
megüt ~ agyonüt

megye ~ egyházközség
mejen ~ megy, jut
menyen, menyünk ~ megy, megyünk
meszeria, meszéria ~ mesterség, foglalkozás (vö. rom. meserie 'uaz'), boszorkányos tudomány
miha ~ mintha
mind ~ mint; egyre, egyre csak
mondóasszony ~ jósnő, látnok, halottlátó
mü; münk(et) ~ mi; minket, bennünket

N, NY

nagy idő, nagy üdő ~ vihar, jégeső (vö. erős üdő)
nagymámá ~ nagymama
nagyon ~ hangosan (például nagyon olvas 'hangosan végzi a ráolvasást')
nagytátá ~ nagyapa (vö. rom. tată 'apa')
nannyám ~ nagymamám
napi renden ~ mindennap, napról napra (egyre inkább)
napszentület ~ napnyugta, naplemente
nem mind ~ nem mindig, örökké nem (például nem mind imádkozok 'nem imádkozom örökké', 'nem imádkozom többet/tovább')
néző ~ látó, tudományos
nyárol ~ az állatokkal a havasi legelőn tölti a nyarat
nyepóta ~ rokon, leszármazott (vö. rom. nepot 'unoka, unokaöccs', nepotism 'sógorság,
komaság')
nyilu ~ nyíl, nyilallás

O, Ó

oan ~ olyan
obrintyálás ~ sebgyulladás, sebláz (vö. rom. obrinteală 'uaz')
odor ~ gabona- vagy szénatartó csűrrekesz; az istálló széna tárolására használt padlásrésze; szénapadlás
ográda ~ udvar, „élet" (vö. rom. ogradă 'uaz')
oktalan állat ~ semmirekellő, haszontalan állat; nem haszonállat, nem „szent állat" (például kutya, macska; vö. szent állat)

oltó ~ az összegyűjtött tej sajtkészítéshez való beoltására használt, szopósállat (borjú, bárány, kecskegida) sózott, megszárított oltógyomrából és egyéb összetevőkből nyert anyag
olvas ~ ráolvas, ráolvasással gyógyít
olvasmány ~ ráolvasás
olvasott viz ~ ráolvasással megbűvölt, átváltoztatott víz
olvastat ~ ráolvastat, ráolvasóval gyógyíttat
orda ~ a sajtkészítéskor megmaradt savóból nyert zsendicéből készített tejtermék
osztá, osztán, osztáng ~ aztán

Ö, Ő

öreg rend ~ idős, öreg
őröjz, őröjzön ~ őrizz, őrizzen

P

padlás ~ (deszka) padló
paratika ~ ördögi, boszorkányos praktika, tevékenység; ördögszolga
patak ~ patak, patakvölgy
patakfej ~ patak forrásvidéke, felső folyása
páca, pálca ~ vékonyabb ág, bot
pána ~ ék, cövek (vö. rom. pană 'uaz')
pást ~ pázsit, fű, füves rész
pesztric, pisztric ~ tarka, pettyes, álnok (vö. rom. pestriţ, pistriţ 'uaz')
pimpó, szentelt pimpó ~ barka, virágvasárnap megszentelt barka
pityóka ~ krumpli
plájás ~ határőr(katona) (vö. rom. plăieş 'uaz')
pogán ~ pogány, kereszteletlen (gyermek)
pojána ~ fűvel és vadvirágokkal borított havasi, erdei tisztás, hegyhát (vö. rom. poiană 'uaz')
pokla, poklyája ~ ló vagy tehén méhlepénye (vö. mássa)
posztit ~ pusztít
pónya ~ szénahordásra használt nagy lepedő
priccs ~ négy cölöplábra rögzített, ágakból, lécekből, deszkadarabokból összetákolt, fenyőgallyakkal, száraz mohával, esetleg állatbőrökkel is takart, kezdetleges fekhely

R

rea, reja ~ rá, reá
reáolvasás ~ ráolvasás, ráolvasóval való gyógyítás vagy rontás
Regát ~ Órománia, a trianoni diktátum előtti Román Királyság
rekegő ~ ijesztő kiáltásaival lélekre vadászó hiedelemlény, kirekesztett lélek
régvel ~ reggel

S, SZ

salló ~ sarló
sárig ~ sárga
sárigság ~ sárgaság (icterus)
sfântul maslu (rom.) ~ a betegekért, lelki betegekért (Jak 5,14–15 alapján) tartott ortodox egyházi szertartás, amelyet – főként nagyszerdán, a templomban, de máskor és másutt (így például a beteg lakásán, akár többször) is – hét (de legalább két-három) pap végez, s amelynek során a beteg vagy hozzátartozói által vitt olajat, lisztet, gyertyát megszentelik, az előbbiekből készített kenyérből ehet is a beteg
sikít ~ simít
sikojt ~ sikolt
sing ~ könyök, rőf (a felnőtt átlagember könyökétől kinyújtott karjának középső ujjáig terjedő hosszúsággal meghatározott, hagyományos mértékegység; egy ún. magyar sing 62,2 cm)
sirit, sirít ~ fordít, csavar, teker
suhun ~ sehol
sütte, süttek ~ sütötte, sütöttek
szád, száda ~ valaminek (például patak völgyének, csupornak) a szája, nyílása, bemenete
szelhafenyő ~ zsindely (dránica) készítésére használt, törzsének jó részén ágatlan, bog nélküli, jól hasadó fenyőfa
szent állat ~ háztáji haszonállat, háziállat (vö. oktalan állat)
szenvedése, szenvedeje (ünnepnek) ~ előestéje, vigiliája (például Szent János napja szenvedésin ~ Szent János nap előestéjén)
szerel ~ szerez (például „könyvet tud szerelni" ~ könyvet tud szerezni)
szerre ~ sorban, egymás után
széjeit ~ széleit
szénapadlás ~ az istálló széna tárolására használt padlásrésze (vö. odor)
szépasszony ~ embereket, állatokat megrontó, gonosz szellemlény

szinye, szinyemet, szinyit, szinyire ~ színe, színemet, színén, színére
szógájanak rea ~ (a papok) imádkozzanak rá, mondjanak misét érte
szógáltat a papval ~ meghatározott cél érdekében (votív) miseszolgálatot végeztet
szökik ~ ugrik, szökken
szulla ~ ágakból készített, kicsiny, kör alakú, havasi pásztorkaliba (vö. rom. surlă 'uaz')
szü, szüvibe ~ szív, szívébe

T, TY

tekenyő ~ teknő
tella ~ egyszerű pásztorszállás, delelő (vö. rom. târlă 'uaz')
terüben lévő ~ állapotos, terhes
testye ~ teste
térit, téritės ~ gyógyít, rontást visszafordít; gyógyítás, rontás feloldása
torokgyék, torokgyík ~ diftéria (illetve néhány más, hasonló tünetekkel járó betegség)
történyedik ~ történik
trágen ~ (tőgy)daganat, csomó (vö. rom. tragân 'uaz')
tudomány ~ nem e világi eredetű (oldó-kötő, rontó-gyógyító) tudás
tük; tüktököt ~ ti; titeket, benneteket

U, Ú

udma ~ nyaki nyirokcsomó-daganat, görvélykór; csomó, kelevény, tályog (vö. rom. udmă 'uaz')
ullál ~ vonít, üvölt (vö. rom. urla 'uaz')
ulyan ~ olyan
ura ~ újra, ismét
urmál ~ folytat (vö. rom urma 'uaz')
urszita ~ különleges körülmények között, gyakran három vagy hét személy (általában nők) résztvételével készített, esetenként a távolba is ható, máskor a megrontandó személy udvarára, útjába letett, leöntött rontás, amelynek „kilencvenkilenc" változata ismert, közöttük a feltétlenül halálos eredményű ún. „fekete urszita"

Ü, Ű

üdejibe ~ idejében
üdő ~ idő; vihar, jégeső („nagy üdő")
üdős, üdősbik ~ idős, koros; idősebb

üsmer ~ ismer
ütte ~ ütötte, verte
ű ~ ő (maga)

V

vaj ~ vagy
vakaru (perec, kalács) ~ kenyérsütéskor a dagasztóteknőben maradt tésztából sütött perec, kis kalács, amelyet a gyermekeknek, rászorulóknak szokás adni, Isten nevében, a holtak „etetésére"; másként: vakaratlan perec (vö. kükürü)
vakszem ~ halánték
varasbéka ~ varangyosbéka (a boszorkány segítő állatszelleme, nemegyszer maga a boszorkányos)
vette(k) ~ vetette(k) (például „a keresztet örökké igy vette belé [a korpába]"; „urszitát vettek" 'rontást csináltak')
végre ~ végül, végezetül
vigyisd, vigyit ~ vegyítsd, keverd össze; vegyít, (össze)kever
visszacsinál ~ rontást felold
visszacsinálás ~ rontás feloldása, viszaküldése a rontó személyre
visszaszerzés, visszavétel ~ elvett tejhaszon visszavétele
visszatérit ~ rontást felold
vízvetés ~ szenes víz készítése (a meghatározott módon kimerített, gyakran „szótalan", „kezdetlen" vízbe hagyományosan ráolvasás során vetett, páratlan – három, hét, kilenc – szem izzó parázs segítségével) a „megigézett", szemmel vert ember, állat, tárgy részére
vüselkedik ~ viselkedik, viseli magát

Z, ZS

zeke ~ vastag, sötétbatna vagy fekete posztódarabokból varrott, esetenként körmönfont kecskeszőr zsinórzattal díszített, hosszú, téli felsőruha
zsendely ~ zsindely; fából készült tetőfedő anyag
zsendice ~ a sajt elkészítése után maradt, felforralt savóból készített tejtermék
zsébre ~ a candida albicans gomba okozta szájpenész (soor), berepedt, kipállott szájzug (cheilosis, angulus infectiosus oris), vagy a szájnyálkahártya és nyelv fájdalmas, hólyagos elváltozása (aphtha, stomatitis aphthosa)

Helységnévjegyzék

A Helységnévjegyzékben az egyes helységek vastagon szedett magyar neveit az adott település megyéjének magyar neve, majd – zárójelben – román elnevezése, illetve a megye román neve, végül, amennyiben ez lehetséges, a helység 1913-as beosztás szerinti vármegyéjének megnevezése követi. A bekezdés és gondolatjel után következő nevek (például Lenespataka, Martonyos, Áldomás) az egyes településeken belüli falurészeket, patakokat jelölik. A kiterjedt gyimesközéploki Hidegség és a gyimesbükki Bálványospataka, illetve a Gyimes („Nagygyimes") esetében a nagyobb patakvölgyön belüli kisebb patakokat, falurészeket (például Barackospataka, Halaspataka) újabb bekezdéssel elkülönítve közlöm. Az egyes patakokat, falurészeket a jegyzékben külön is megemlítem, ilyen esetben nyíllal és vastag szedéssel jelölöm, mely nagyobb közigazgatási egységhez tartoznak (például Antalokpataka => **Gyimesközéplok**), esetenként a kisebb falurész után a nagyobb területi egységet, majd a községet is megnevezem (például Barackospataka => Hidegség => **Gyimesközéplok**).

Albele, jud. Bacău
Antalokpataka (Naskalatpataka) => **Gyimesközéplok**
Arad, Arad m. (Arad, jud. Arad), v. Arad vm.
Aranyosmohács, Fehér m. (Măhaciu, jud. Alba), v. Torda-Aranyos vm.
Atyha, Hargita m. (Atia, jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Áldomás => **Gyimesbükk**
Áldomásalja=> **Gyimesbükk**
Árgyas, Árgyasudvarhely (Curtea de Argeş, jud. Argeş)
Balázsfalva, Fehér m. (Blaj, jud. Alba), v. Alsó-Fehér vm.
Barackospataka => Hidegség => **Gyimesközéplok**
Barlád (Bârlad, jud. Vaslui)
Bartosokpataka => **Gyimesbükk**
Bákó, Bákó m. (Bacău, jud. Bacău)
Bálványospataka => **Gyimesbükk**
Bánpataka => Hidegség => **Gyimesközéplok**
Bárdfalva, Máramaros m. (Berbeşti, jud. Maramureş), v. Máramaros vm.
Báré, Kolozs m. (Bărăi, jud. Cluj), v. Kolozs vm.
Berbinceni, jud. Bacău
Berzunc, Bákó m. (Berzunţi, jud. Bacău)
Bélbor, Gyergyóbélbor, Hargita m. (Bilbor, jud. Harghita), v. Csík vm.

Bilibokszer => **Gyimesbükk**
Bodzavásár (Buzău, jud. Buzău)
Bogdánfalva, Bákó m. (Valea Seacă, jud. Bacău)
Boloteşti, jud. Vrancea
Borospataka (Minyite-, Minyitipataka) => **Gyimesközéplok**
Borsa völgye, Kolozs m. (Valea Borşei, jud. Cluj), v. Kolozs vm.
Bothavas => **Gyimesfelsőlok**
Bothavaspataka => **Gyimesfelsőlok**
Bözöd, Maros m. (Bezid, jud. Mureş), v. Udvarhely vm.
Brajla (Brăila, jud. Brăila)
Brassó, Brassó m. (Braşov, jud. Braşov), v. Brassó vm.
Bruszturósza, Bákó m. (Brusturoasa, j. Bacău)
Bucspataka => **Kostelek**
Budáka-oldal => **Gyimesbükk**
Buhapataka => **Gyimesbükk**
Bukarest (Bucureşti, r. Bucureşti–Ilfov)
Bükkhavaspataka => Hidegség => **Gyimesközéplok**
Bükkloka (Tatárbükk), Hargita m. (Făgeţel, jud. Harghita), v. Csík vm.
Căldăreşti, Căldărăşti, jud. Buzău
Ciherekpataka (Ránapataka) => **Gyimesfelsőlok**
Cotîrgaş, Cotîrgaşi (jud. Suceava)
Costeşti (jud. Vâlcea)
Csalhó (Ceahlău, jud. Neamţ)
Csaracsó, Hargita m. (Ciaracio, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csatószeg, Hargita m. (Cetăţuia, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csinód, Hargita m. (Cinod, jud. Harghita), v. Csík vm.
– Lenespataka
Csík, Bákó m. (Ciucani, jud. Bacău)
Csíkajnád, Hargita m. (Nădejdea, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkbánkfalva, Hargita m. (Bancu, jud. Harghita), v. Csík vm.
– Martonyos
Csíkborzsova, Hargita m. (Bârzava, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkcsekefalva, Hargita m. (Ciucani, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkcsicsó, Hargita m. (Ciceu, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkcsomortán, Hargita m. (Şoimeni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkdánfalva, Hargita m. (Dăneşti, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkdelne, Hargita m. (Delniţa, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkjenőfalva, Hargita m. (Ineu, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkkarcfalva, Hargita m. (Cîrţa, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkkozmás, Hargita m. (Cozmeni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkmadaras, Hargita m. (Mădăraş, jud. Harghita), v. Csík vm.

Csíkmenaság, Hargita m. (Armăşeni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkmenaságújfalu, Hargita m. (Armăşenii Noi, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkmindszent, Hargita m. (Misentea, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkpálfalva, Hargita m. (Păuleni-Ciuc, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkrákos, Hargita m. (Racu, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíksomlyó, Hargita m. (Şumuleu Ciuc), v. Csík vm.
Csíkszentdomokos, Hargita m. (Sândominic, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentgyörgy, Hargita m. (Ciucsângeorgiu, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentimre, Hargita m. (Sântimbru, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentkirály, Hargita m. (Sâncrăieni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentlélek, Hargita m. (Leliceni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentmárton, Hargita m. (Sânmartin, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentmihály, Hargita m. (Mihăileni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentmiklós, Hargita m. (Nicoleşti, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszentsimon, Hargita m. (Sânsimion, jud. Harghita), volt Csík vm.
Csíkszenttamás, Hargita m. (Tomeşti, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszereda, Hargita m. (Miercurea Ciuc, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkszépvíz, Hargita m. (Frumoasa, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíktaploca, Hargita m. (Topliţa-Ciuc, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csíkverebes, Hargita m. (Vrabia, jud. Harghita), v. Csík vm.
Csobányos, Hargita m. (Ciobăniş, jud. Harghita), v. Csík vm.
Delnei-patak, Delnice => **Kostelek**
Demsus, Hunyad m. (Densuş, jud. Hunedoara), v. Hunyad vm.
Detrehemtelep, Kolozs m. (Colonia, jud. Cluj), v. Torda-Aranyos vm.
Doboly => **Kászonimpér**
Docăneasa, jud. Vaslui
Domafalva, Bákó m. (Răchiteni, jud. Bacău)
Dombrovén, Dumbravén (Dumbraveni, jud. Suceava)
Dormánfalva, Bákó m. (Dărmăneşti, jud. Bacău)
Dornavátra (Vatra Dornei, jud. Suceava)
Egerszék, Hargita m. (Eghersec, jud. Harghita), v. Csík vm.
Egresalja => **Gyimesbükk**
Faragó, Maros m. (Fărăgău, jud. Mureş), v. Kolozs vm.
Farkaspalló (Puntea Lupului) => **Gyimesközéplok**
Felek, Szeben m. (Avrig, jud. Sibiu), v. Szeben vm.
Felsőnyíresfalva, Hunyad m. (Lunca Cernii de Sus, jud. Hunedoara), v. Hunyad vm.
Fitód, Hargita m. (Fitod, jud. Harghita), v. Csík vm.
Frasin (jud. Suceava)
Frumósza, Bákó megye (Frumoasa, jud. Bacău)
Fűrészfalva, Bákó m. (Ferestrău-Oituz, jud. Bacău)
Gajcsána, Bákó m. (Găiceana, jud. Bacău)

Gáborokpataka => **Gyimesfelsőlok**
Gerlén, Bákó m. (Gârleni, jud. Bacău)
Gohor-Ireasca, jud. Galaţi
Gojásza, Bákó m. (Goioasa, jud. Bacău)
Görbepataka => **Gyimesfelsőlok**
Grindu, jud. Ialomiţa
Gyepece, Bákó m. (Pajiştea, jud. Bacău), v. Csík vm.
Gyergyóalfalu, Hargita m. (Joseni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyóbélbor, Bélbor, Hargita m. (Bilbor, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyóditró, Hargita m. (Ditrău, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyóholló, Hargita m. (Corbu, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyóremete, Hargita m. (Remetea, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyószárhegy, Hargita m. (Lăzarea, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyószentmiklós, Hargita m. (Gheorgheni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyótekerőpatak, Hargita m. (Valea Strâmbă, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyergyótölgyes, Hargita m. (Tulgheş, jud. Harghita), v. Csík vm.
Gyimes („Nagygyimes") => **Gyimesbükk**
Gyimesbükk, Bákó m. (Ghimeş-Fâget, jud. Bacău), v. Csík vm.
- Áldomás
- Áldomásalja
- Bartosokpataka
- Bálványospataka
  - Halaspataka
  - Péterkékpataka
- Bilibokszer
- Budáka-oldal
- Buhapataka
- Egresalja
- Fő út
- Gyimes („Nagygyimes")
  - Petkipataka
- Rakottyás
- Tarhavaspataka
- Templomszer

Gyimesfelsőlok, Hargita m. (Lunca de Sus, jud. Harghita), v. Csík vm.
- Bothavas
- Bothavaspataka
- Ciherekpataka (Ránapataka)
- Gáborokpataka
- Görbepataka
- Komját

- Nyíresalja
- Récepataka (Tímárokpataka)
- Sántateleke
- Szőcsökpataka
- Ugrapataka

Gyimesközéplok, Hargita m. (Lunca de Jos, jud. Harghita), v. Csík vm.
- Antalokpataka (Naskalatpataka)
- Borospataka (Minyite-, Minyitipataka)
- Farkaspalló
- Fő út
- Hidegség
  - Barackospataka
  - Bánpataka
  - Bükkhavaspataka
  - Jávárdipataka
  - Kováspataka
- Kápolnapataka (Tankókpataka)

Hadikfalva (Dorneşti, jud. Suceava)
Halaspataka => Bálványospataka => **Gyimesbükk**
Havad, Maros m. (Neaua, jud. Mureş), v. Maros-Torda vm.
Hágótő, Hargita m. (Hagota, jud. Harghita), v. Csík vm.
Háromkút (Trei Fântâni, jud. Neamţ), v. Csík vm.
Höritz (Hořice na Šumavě, Csehország)
Huszváros (Huşi, jud. Vaslui)
Jászvásár (Iaşi, jud. Iaşi)
Jávárdipataka => Hidegség => **Gyimesközéplok**
Jód, Máramaros m. (Ieud, jud. Maramureş), v. Máramaros vm.
Karácsonykő (Piatra-Neamţ, jud. Neamţ)
Kákova (Forrófalva), Bákó m. (Faraoani, jud. Bacău)
Kápolnapataka (Tankókpataka) => **Gyimesközéplok**
Kápolnásoláhfalu, Hargita m. (Căpâlniţa, jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Kászon, Bákó m. (Caşin, jud. Bacău)
Kászonaltíz, Hargita m. (Ploieşii de Jos, jud. Harghita), v. Csík vm.
Kászonfeltíz, Hargita m. (Ploieşii de Sus, jud. Harghita), v. Csík vm.
Kászonimpér, Hargita m. (Imper, jud. Harghita), v. Csík vm.
Kászonjakabfalva, Hargita m. (Iacobeni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Kászonújfalu, Hargita m. (Casinu Nou, jud. Harghita), v. Csík vm.
Kézdivásárhely, Kovászna m. (Târgu Secuiesc, jud. Covasna), v. Háromszék vm.
Klézse, Bákó m. (Cleja, jud. Bacău)
Kolozskovácsi, Kolozs m. (Făureni, jud. Cluj), v. Kolozs vm.
Kománfalva, Bákó m. (Comăneşti, jud. Bacău)

Komját => **Gyimesfelsőlok**
Korond, Hargita m. (Corund, Jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Kostelek, Bákó m. (Coşnea, jud. Bacău), v. Csík vm.
- Bucspataka
- Delnei-patak (Delnice)

Kotomba, Bákó m. (Cotumba, jud. Bacău)
Kováspataka => Hidegség => **Gyimesközéplok**
Kótliget, Bihar m. (Cotliget, jud. Bihor), v. Bihar vm.
Kövend, Kolozs m. (Plăieşti, jud. Cluj), v. Torda-Aranyos vm.
Lábnik, Bákó m. (Vladnic, jud. Bacău)
Lázárfalva, Hargita m. (Lăzăreşti, jud. Harghita), v. Csík vm.
Lenespataka => **Csinód**
Lesőd, Hargita m. (Lesőd, jud. Harghita), v. Csík vm.
Lészped, Bákó m. (Lespezi, jud. Bacău)
Létavértes, Hajdú-Bihar m.
Lipia (jud. Buzău)
Lóvész, Hargita m. (Livezi, jud. Harghita), v. Csík vm.
Lujzikalagor, Bákó m. (Luizi-Călugăra, jud. Bacău)
Lukácsfalva, Bákó m. (Lucăceşti, jud. Bacău)
Madéfalva, Hargita m. (Siculeni, jud. Harghita), v. Csík vm.
Magyarcsügés, Bákó m. (Cădăreşti, jud. Bacău), v. Csík vm.
Magyarfalu, Bákó m. (Arini, jud. Bacău)
Marosfő, Hargita m. (Izvoru Mureşului, jud. Harghita), v. Csík vm.
Martonyos => **Csíkbánkfalva**
Máréfalva, Hargita m. (Satu Mare, jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Mezőbodon, Maros m. (Budiu de Câmpie, Papiu Ilarian; jud. Mureş), v. Torda-Aranyos vm.
Mihoveni (jud. Suceava)
Minyite-, Minyitipataka (Borospataka) => **Gyimesközéplok**
Mojnest, Moines, Mónyest, Bákó m. (Moineşti, jud. Bacău)
Moldvabánya (Baia, jud. Suceava)
Nagypatak, Bákó m. (Valea Mare, jud. Bacău)
Nagyszalanc, Bákó (Solonţ, jud. Bacău)
Naskalatpataka (Antalokpataka) => **Gyimesközéplok**
Nicoreşti (jud. Galaţi)
Nyíresalja => **Gyimesfelsőlok**
Olăneşti (jud. Vâlcea)
Orbény, Bákó m. (Orbeni, jud. Bacău)
Orlát, Szeben m. (Orlat, jud. Sibiu), v. Szeben vm.
Orotva, Hargita m. (Jolotca, jud. Harghita), v. Csík vm.
Ónfalva, Onyest, Bákó m. (Oneşti, jud. Bacău)

Popoj (Papoj, Pipás), Bákó m. (Popoiu, jud. Bacău)
Palánka, Bákó m. (Palanca, jud. Bacău)
Pálos, Brassó m. (Paloş, Palăş, jud. Braşov), v. Felső-Fehér vm.
Păuşeşti-Măglaşi (jud. Vâlcea)
Petkipataka => **Gyimesbükk**
Péterkékpataka => Bálványospataka => **Gyimesbükk**
Piatra-Neamţ (Karácsonykő, jud. Neamţ)
Ploszkucény (Ploscuţeni, jud. Vrancea)
Pogoneşti (jud. Vaslui)
Pottyond, Hargita m. (Potiond, jud. Harghita), v. Csík vm.
Prála, Bákó m. (Pralea, jud. Bacău)
Pusztina, Bákó m. (Pustiana, jud. Bacău)
Racoviţeni (jud. Buzău)
Rakottyás => **Gyimesbükk**
Rava, Maros m. (Roua, jud. Mureş), v. Udvarhely vm.
Ránapataka (Ciherekpataka) => **Gyimesfelsőlok**
Resinár, Szeben m. (Răşinari, jud. Sibiu), v. Szeben vm.
Récepataka (Tímárokpataka) => **Gyimesfelsőlok**
Románcsügés, Bákó m. (Ciugheş, jud. Bacău)
– Templompataka
Románvásár (Roman, jud. Neamţ)
Ruszkabánya, Krassó-Szörény m. (Rusca, jud. Caraş-Severin), v. Krassó-Szörény vm.
Sántateleke => **Gyimesfelsőlok**
Sepsibükszád, Kovászna m. (Bixad, jud. Covasna), v. Háromszék vm.
Simánd, Arad m. (Şimand, jud. Arad), v. Arad vm.
Somoska, Bákó m. (Somuşca, jud. Bacău)
Sólyomkő => **Székelyvarság**
Szabófalva (Săbăoani, jud. Neamţ)
Szálka, Bákó m. (Seaca, jud. Bacău)
Szeben, Szeben m. (Sibiu, jud. Sibiu), v. Szeben vm.
Szentegyházasoláhfalu, Hargita m. (Vlăhiţa, jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Szeretvásár (Siret, jud. Suceava)
Székelykeresztúr, Hargita m. (Cristuru Secuiesc, jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Szitás-Újfalu, Bákó m. (Nicoreşti-Satu Nou, jud. Bacău)
Szőcsökpataka => **Gyimesfelsőlok**
Szucsáva, Szőcsvásár (Suceava, jud. Suceava)
Szulca, Bákó m. (Sulţa, jud. Bacău)
Tankókpataka (Kápolnapataka) => **Gyimesközéplok**
Tarhavaspataka => **Gyimesbükk**
Tarkő (Tarcău, jud. Neamţ)
Tatárbükk (Bükkloka), Hargita m. (Făgeţel, jud. Harghita), v. Csík vm.

Tatros, Tatrosvásár, Bákó m. (Târgu Trotuş, jud. Bacău)
Tázló (Tazlău, jud. Neamţ)
Tekucs (Tecuci, jud. Galaţi)
Templompataka => **Románcsügés**
Templomszer => **Gyimesbükk**
Tergovistye (Târgovişte, jud. Dâmboviţa)
Tímárokpataka (Récepataka) => **Gyimesfelsőlok**
Törökpadja, Bákó m. (Podu Turcului, jud. Bacău)
Tusnád, Hargita m. (Tuşnad Sat, jud. Harghita), v. Csík vm.
Ţepu, jud. Galaţi
Uda (jud. Iaşi)
Ugrapataka => **Gyimesfelsőlok**
Újfalu, Szlobózia-Újfalu, Bákó m. (Slobozia, jud. Bacău) => **Ónfalva**
Újtusnád, Hargita m. (Tuşnadu Nou, jud. Harghita), v. Csík vm.
Vacsárcsi, Hargita m. (Văcăreşti, jud. Harghita), v. Csík vm.
Vădurele – Cândeşti, jud. Neamţ
Valledrága, Bákó m. (Valle Draga, jud. Bacău)
Várdotfalva => **Csíksomlyó**
Várhely, Hunyad m. (Grădişte, Sarmizegetusa, jud. Hunedoara), v. Hunyad vm.
Vecel, Hunyad m. (Veţel, jud. Hunedoara), v. Hunyad vm.
Vejte, Temes m. (Voiteg, jud. Timiş), v. Temes vm.
Vorona, jud. Botoşani
Völcsök, Bákó m. (Bălăna, jud. Bacău)
Zetelaka, Hargita m. (Zetea, jud. Harghita), v. Udvarhely vm.
Zsögöd, Hargita m. (Jigodin, jud. Harghita), v. Csík vm.
Zsuppa, Krassó-Szörény m. (Juppa, jud. Caraş-Severin), v. Krassó-Szörény vm.

Forrás- és irodalomjegyzék

A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárából (EA) származó gyűjtések

Dobos Márta Kinga (1994): *Hiedelmek Magyarhermányból és Gyimesfelsőlokról.* EA 26211.
Kallós Zoltán (1959): *Csángó bájoló imádságok.* EA 5540.
Kallós Zoltán (1962): *Ráolvasások, hiedelmek Gyimesből, Moldvából és a Mezőségről.* EA 5606.
Zólyomi Ágnes (1986): *A gyimesi csángók hiedelemvilágából.* EA 23003.

Imádságos- és énekeskönyvek
(17–20. század)

ÁhKa
1886 *Áhitatossági kalauz. A Szerafikus Sz. Ferencz Atya III. Rendje mindkét nembeli tagjainak számára összeállitotta I. F. J. [Imets Fülöp Jákó] harmadrendi tag.* Csíksomlyó, a ferencrendi zárda betűivel. Csíkszereda, Kájoni János Megyei Könyvtár Dokumentációs Részlege, 109.821.

Áts Benjamin
1877 *A Hétfájdalmu Bold. Szüz Mária nyomait követőknek mennybevezető Közép Arany Koronája [...] irta Áts Benjamin atya, Szent Ferencz-rendi áldozár, érdemesitett hitszónok és missionárius.* Budapesten, Bucsánszky Alajos tulajdona.

BhR
1887 *Das Buch der heil. Rosenkränze, oder: Anweisung 50 verschiedene hl. Rosenkränze zu beten.* [...] Nach der dritten ungarischen Auflage [...] Budapest, Druck und Verlag von Kol. Rózsa und Frau.

HÚI
1883 *Hat új ének és két ájtatos ima szent József olvasójához.* Budán, Nyom. Bagó M. és fiánál.

JRK
1713 *Jo Illatu Rósás Kert, Melyben Sok ſzép Imádságok, mint annyi jó illatú Rosak találtatnak, reggeli, 'S-Estveli Imadsagok: Az ÚR vétele eleott, és utána való Keonyeorgéſek A' JESUS Szentséges Szívéhez való Officium, Litania, egyeb szep imadsagokkal...* [...] Nagy-Szombatban, az Académiai beoteukkel Róden Gyeorgy által. MDCCXIII. Efzt.[endeoben].

1807 *Jó Illatú Rósáskert, Mellyben reggeli és estvel nem külömben a' Sz. Mise és az Úrvétele előtt és utána mondandó Imádságok mint annyi jó illatú Rózsák találtatnak, A' Jézus szentséges szívéhez való Officiummal, Litániával és más hathatós könyörgésekkel egygyütt...* [...] Posonban és Pesten, Füskúti Landerer Mihály' Költségével.

1817 *Jó Illatú Rósás Kert, mellyben reggelre, estvére, a' Sz. Misére az Úr vételére, és más alkalmatosságokra szolgáló sok szép imádságok mint annyi [j]ó illatú rósák találtatnak. Hozzá járúl a' Jésus' Szentséges Szívéről való Officium és Litánia.* Budán, A' Magyar Universitás' betűivel.

KASz

1789 *A' Két Atyafi Szent Szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, Melly A' mézzel-folyó Könyvekből ki-vétetvén, minden ájtatos Léleknek haſznára ki-adattatott, és ſok ſzép Imádſágokkal, és Képekkel meg-bövittetett.* Posonyban, Füskuti Landerer Mihály' költségével, és betüivel.

1799 *A' Két Atyafi Szent Szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, Melly A' mézzel-folyó Könyvekből ki-vétetvén, minden ájtatos Lélek' haſznára ki-adattatott, és ſzép Imádſágokkal meg-hoſſzabbíttatott.* Komáromban, Nyomtat. Weinmüller Bálint' betüivel. (OSZK, 319.340)

1807 *A' Két Atyafi Szent Szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, Melly A' mézzel-folyó Könyvekből ki-vétetvén, minden ájtatos Léleknek haſznára ki-adattatott, és sok ſzép Imádságokkal meg-hoſzſzabbíttatott.* Budan, Nyomtatt. Landerer Anna' betüivel és költségével. (OSZK, 320.331)

1820a *A két atyafi Szent Szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, Melly A' mézzel folyó Könyvekből kivétetvén, minden ájtatos Lélek hasznára ki adattatott, és szép Imádságokkal meg hosszabbíttatott.* Pesten, Nyomt. Trattner' betüivel. (OSZK, 309.829)

1820b *A' Két Atyafi Szent Szüznek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, Melly A' mézzel-folyó Könyvekből ki-vétetvén, minden ájtatos Léleknek haſznára Kiadattatott, és sok ſzép Imádságokkal meg-bővíttetett.* Weszprémben, Számmer Klára betüivel. (OSZK, 321.925)

1833 *A' Két Atyafi Szent Szüzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, Melly a' mézzel folyó Könyvekből kivétetvén, minden ájtatos Léleknek hasznára kiadatott, és sok szép Énekekkel 's Imádságokkal megbővíttetett.* Rév-Komáromban, Weinmüller Francziska betűjivel. (OSZK, 321.169)

1838 *A' két atyafi Szent Szűznek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, melly a' mézzel folyó Könyvekből kivétetvén, minden ájtatos Léleknek haſznára ki-adattatott, és sok ſzép Imádságokkal megbővíttetett.* Győrben, Streibig Lipold' betüivel. (OSZK, 327.881)

1841 *A' Két Atyafi Szent Szűzek Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve Melly A' Mézzel Folyó Könyvekből Kivétetvén, minden ájtatos lélek hasznára kiadatatott, és szép Imádságokkal meghosszabítatott.* Váczon Plöszl Leopold, Cs. Kir. Szab. Betű nyomó Intézetében. (OSZK, 319.327)

1847 *A' két Sz. Szűz Atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyv.* Pesten, Bucsánszky Alajos költségén, Országúton 640 sz. (OSZK, Mor 2820)

1854 *A két Sz. Szűz Atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos Könyve, sok szép imádságokkal, énekekkel és keresztútjárással megbővítve.* Komárom, Nyomatott s kapható Szigler testvéreknél. (OSZK, 324.317)

1856 *A két Sz. Szüz Atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyve, melly a' b. sz. Mária szeplőnélküli fogantatásának Ünnepére tartandó Imádságokkal és a Szent Keresztutjárás modjával megbővittetett.* Pesten, Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos. (OSZK, Mor 2822)

[1859] *A két Sz. Szüz Atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyve, melly a' b. sz. Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó imádságokkal és a szent keresztutjárás modjával megbővittetett.* Pesten, Nyomatja 's kiadja Bucsánszky Alajos. é. n.

1860a *A két Sz. Szüz Atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Énekes Könyve, melly a b. sz. Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó Imádságokkal és a Szent Keresztutjárás módjával megbővittetett.* Pesten, Nyomatja 's kiadja Bucsánszky Alajos. (OSZK, Mor 2823d)

1860b *A két Sz. Szüz Atyafi Gertrudis és Mechtildis Imádságos és Enekes Könyve, melly a b. sz. Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó Imádságokkal és a Szent Keresztutjárás módjával megbővittetett.* Pesten, Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos. (OSZK, Mor 2823g)

(1876) *A két Sz. Szüz Atyafi Gertrudis és Mechtildis imádságos és énekes könyve, mely a* B.[oldogságos] *Sz.*[űz] *szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó imádságokkal és a szent keresztutjárás módjával megbővittetett.* Budapesten, Nyomtatja s kiadja Bucsánszky Alajos, é. n. (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, 22.935)

KSzÉ

1870 *Két szép ének és egy ájtatos ima sz. József olvasójához.* Pesten, Nyomatott Bucsánszky A.-nál. Kiadta Boda Terézia.

LenKö

1736 *Len Keotelecske Az az Szeraficus Sz. Ferencz Atyánk Magyar Orfzági Boldog Aszszonyi Provinciában el-terjedet Korda vifeleo Atyafiak Congregacziojának Regulait vagy-is Rend-Tartasit; az Sz. Pápáktúl engedtetett Búcsúit, némel Lelki ajtatofságokat, azon Korda-vifelésnek eredetit, folyamottyát, más fzép tanitáfokat magában foglaló Keonyvecske Melly A' Tisztelendeo Pater Pordanyi Andras Szent Ferencz Szerzetbéli Magyar-Orfzági Bóldog Afzfzonyi Provinczianak Theologufa, Generális Difinitora, Provincialiffa Engedelmivel.* Nyomtattatott Pofonban, Royer János Pál által. (OSZK, 329.850)

1749 *Len-Keotelecske Az-az: Seraficus Sz. Ferencz Atyánk Magyar-Orfzági Bóldog-Afzfzonyi Provinciában el-terjedett Korda-Vifeleo Atyafiak Congregácziójának Regulait vagy-is Rend-tartásit; a' Sz. Pápáktól engedtetett Búcsúit, némelly Lelki ájtatofságokat, azon Korda-vifelésnek eredetit, folyamattyát, más fzép tanitáfokat magában foglaló Keonyvecske, Melly a' Tisztelendeo Pater Sebestyén Pánkl Szent Ferencz Szerzetbéli, Magyar-Orfzági Bóldog Afzfzonyi Provinciának Generalis Lectora, Habitualis Custossa, és mofstani Provincialissa engedelmével.* Nyomt. Gyeorben, Streibig Gergely János Kir. és Peufp. Keony-nyomtató által. é. n. (OSZK, 319.845)

LiKe

1749 *Liliom Kertecske, Az az Szép Iftenes Virágokkal, eofzve-fzedett keuleombb-keuleombb-féle Imádfágokkal, Litániákkal, és a' Szentséges Pápáktúl engedtetett tellyes bútsúkkal bé vettetett Ajtatos Könyvecske, Melly mofstan fzép Imádságokkal, Sz. Miféhez tartozandó, eddig ki nem nyomtatatott Keonyeorgéffekkel, 's Kalendáriomal-is meg-beovitetett; és a' fok fogyatkozáfoktúl megjobittatván, újonnan ki-bocsáttatott.* Nagyszombatban, Nyomtatott az Akad.[emia] Beot.[euivel]

LOS

1884 *Litaniae Omnium Sanctorum.* [Minden Szentek Litániái.] Typis Conventus Csik-Somlyóviensis (16 oldalas nyomtatvány), Csíkszereda, Kájoni János Megyei Könyvtár Dokumentációs Részlege, 109.816

MNVT

1712 *Makula nélkül való tükör, melly az Üdvözitö Jesus Kristusnak, és Szent Szüléinek életét, ugy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé [...] Szűz, Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordittatott,* Nagy-Szombatban, Acad. ny.

1746 *Makula Nélkül-Való Tükör, Melly az Üdvözitő Jésus Kristusnak, És Szent Szüléinek életét, úgy keſerves kinſzenvedését, és halálát adgya elő. Cseh nyelvből Magyar nyelyvre fordittatott, Moſt pedig ujjonnan ſok kereſztyén lelkek buzgó kívánságára harmadſzor ki-nyomtattatott.* Nagy-Szombatban, A' Jesus Társaſága Akademiája betüivel.

PGC

1670 *Preces Gertrudianae, Sive vera & ſincera Medulla devotiſſimarum Precum, potiſſimùm ab ipſo Chriſto dictatarum, & per Spiritum S. revelatarum: ex mellifluis divinisque Relationibus beatiſſimarum Virginum & Sororum Gertrudis & Mechtildis, Comitiſſarum de Hackuborn, Ordinis S. Benedicti excerptarum.* Coloniae. [Gertrudis imádságai, avagy a magától Krisztustól tollba mondott és a Szentlélek által megvilágosított, leghatalmasabb engesztelő könyörgések valódi és tiszta lelke: a Hackuborn megyébe való, Szent Benedek rendi, legboldogabb szüzek és nővérek, Gertrudis és Mechtildis mézzel folyó isteni elbeszéléseiből.]

PhS

1708 *Phiala Spiritualis Az-az: Lelki Czésze [...] Mellyet, Moſt másodſzor, más-rendben, és formában, Erdélyben a' Csiki Franciſcánuſok Klaſtromában, az Kordasok Lelki aſztalokra fel-teott; Ugyan az Erdelyi Franciſcana Cuſtodia [...] Fr. Lamprik Imre által.* Nyomtattatott azon Klaſtrom beoteuivel Fr. Balog Leo-által. (Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára, 624. sz.; http://mek.oszk.hu/11400/11460/, utolsó letöltés: 2017. június 07.)

PSzA

é. n. *Pádvai Szent Antal pártfogása alatt vitézkedő Lelki Társaság.* Csik-Somlyón. Csíkszereda, Kájoni János Megyei Könyvtár Dokumentációs Részlege, 109.828.

SzRFK

1894 *Szent rózsafüzérek könyve, azaz 50 különféle sz. rózsafüzér elmondására vezető utmutatások, melyeket jámbor keresztény katholikusok számára összegyűjtögetett J. F. o. L.* (Ötödik, változatlan kiadás.) Budapest, Nyomatja és kiadja Rózsa K. és neje.

1907 *Szent rózsafüzérek könyve, azaz 50 különféle sz. rózsafüzér elmondására vezető utmutatások, melyeket jámbor keresztény katholikusok számára összegyűjtögetett J. F. o. L.* (Hetedik változatlan kiadás.) Budapest, Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje.

[1915] *Szent rózsafüzérek könyve, azaz: 50 különféle szent rózsafüzér elmondására vezérlő utmutatások, melyeket jámbor keresztény kath. számára összegyűjtögetett J. F. o. l.* Budapest, Nyomatja és kiadja: Rózsa K. és neje. é. n.

Trefán Leonard
1939 *Imakönyv Páduai Szent Antal tiszteletének terjesztésére.* Kolozsvár, Szt. Bonaventura Könyvnyomda.

Ponyvák és aprónyomtatványok (19–20. század)

CDF
1893 *Carte de Desfăcut Farmecile.* [A rontásokat feloldó könyv.] Braşov, Editura Librăriei Ciurcu, (OSZK, PNy 5083).
DFV
é. n. *Dezlegare de farmece şi vrăji.* [Rontások és varázslatok feloldása.] (Huszonnégy lapos ponyvafüzet) s. l., s. n. (Elektronikus változat: https://www.scribd.com/doc/134622806/Dezlegare-de-Farmece-Si-Vraji.pdf; utolsó letöltés: 2015. április 9).
DVR
1908 *Descântece, vrăji şi rugăciuni. Folosite de poporul nostru la boli şi alte năcazuri* [Ráolvasók, igézetek és imádságok. Népünk használatában, betegségekre és egyéb bajokra]. Braşov, Editura Ciurcu. (OSZK, 278.475)
LKÉ
é. n. *Legujabb köszöntő ének a boldogs.[ágos] szűz Máriához s a hideglelés és szemfájás imája.* Összeszedte: Pető Mihály. Szeged, Traub B. és társa, é. n., (OSZK, PNy 2682 és PNy 4860).

Román újságok, folyóiratok és periodikák (19–20. század)

Adev
Adevĕrul, Adevărul (Bucureşti), napilap, 1888. aug. 15-től.
Afirm
Afirmarea (Fondatori: Popescu, C. Gh.–Ruleanu, O.; Satu Mare), havilap, 1936–1940.
AlbCarp
Albina Carpaţilor (Nagyszeben [Sibiu]), hetente, kéthetente, 1877. aug. 18.–1880. szept. 30.
AmFam
Amiculu Familiei (Szamosújvár, Kolozsvár [Gherl'a, Clusiu]), kéthetente, 1878. aug. 01.–1890. nov. 01.
AAF
Anuarul Arhivei de Folklor I–VII. (Publicat: Muşlea, Ion; Cluj, Bucureşti, Sibiu), évente, 1932–1945.
ArhOlt
Arhivele Olteniei (Director: Laugier, Ch., Fortunescu, C. D.; Craiova), kéthavi, 1922–1943, 1981-től.

CartSat

Cartile Sateanului Românu (Proprietariu, redactoru si editoru: Niculae F. Negrutiu; Balázsfalva, Szamosújvár [Blasiu, Gherl'a]), havilap, 1876. jan.–1886. dec.

ComSat

Comoara satelor. Revistă lunară de folklor. (Director-editor: Traian German; Blaj), havilap, 1923–1927.

ConvLit

Convorbiri literare (Iaşi, Bucureşti), havilap, 1867. márc. 1-jétől.

CurCr

Curierul creştin. Organ oficial al Eparhei de Cluj-Gherla. (Cluj), kétheti, 1919–1944.

Dacor

Dacoromania. Buletinul „Muzeului Limbei Române (Condus de Sextil Puşcariu; Cluj, Bucureşti), kétévente, 1920–1948.

Fam

Familia (Pest, Nagyvárad [Pest'a, Oradea-mare]), hetilap, 1865–1906, 1926–1928, 1934–1943, 1944–1945, 1965–.

FoaPop

Foaia populară. Publicaţie Ilustrată Săptămânală (Bucureşti), hetilap, 1898. jan. 18.–1903. jún. 01.

FreŞco

Freamătul şcoalei. Revistă de pedagogie şi cultură generală a învăţătorilor din judeţul Cluj (Cluj), havonta, 1935–1938.

GazSat

Gazeta saténului, Gazeta sâténului (Rîmnicu-Sărat), kéthetente, 1884. február 05.–1904. január 20.

ICr

Ion Creangă. Revistă de limbă, literatură şi artă populară (Bârlad, Chişinău), havilap, 1908. aug.–1921. júl.

Izv

Izvoraşul. Revistă muzicală populară. Később: *Muzică, artă natională, folklor şi teatra sătesc* (Bistriţa-Mehedinţi), havonta, 1919–1923, 1938–1939.

Luceaf

Luceafĕrul, Luceafărul. Revistă literară. Később: *Revistă pentru literatură şi artă* (Budapest, Nagyszeben, Bucureşti), kéthetente, 1902–1914, 1920, 1934–1939.

LumToţ

Lumina pentru toţii. Revistă ilustrată de enciclopedie şi de pedagogie pentru luminarea poporuluĭ (Bucureşti), kéthetente, 1885. jún.–1895. máj.

Min

Minerva. Ḑiarŭ literarŭ beletristicŭ şi de distrucţiune (Beszterce [Bistriţă]), hetilap, 1891. aug. 1/13.–1894. dec. 15/27.

PagLit

Pagini literare (Turda); havonta, kéthavonta, 1934–1943.

RevFund

Revista Fundaţiilor Regale. Revistă lunară de literatură, artă şi cultură generală (Bucureşti), havilap, 1934–1947.

RevIlust

Revista Ilustrată. Fóiă enciclopedică literară lunară (Nagysajó–Retteg [Şoimuş–Reteag]), havilap, 1891–1892.

RevIst

Revista istorica. Dăni de seamă, documente şi notiţe (Bucureşti, Vălenii de Munte, Iaşi), havonta, 1915–1946.

RevLit

Revista literara (Literatorul) (Bucureşti), hetilap, 1885–1905, 1907.

RevPIst

Revista pentru istorie, archeologie şi filologie (Bucureşti), háromhavonta, 1882–1885, 1887, 1891, 1893–1894, 1902–1903, 1909–.

ŞcoNoa

Şcoala noastră. Revistă pedagogică culturală (Zilah [Zalău]); kéthetente, havonta; 1924. ápr. 01.–1940, 1991–1998, 2003–2005, 2011–.

Şez

Şezătoarea, revistă de folklor (Director: Gorovei, Artur; Fălticeni), havilap, 1892–1931.

Trans

Transilvania. Fói'a Asociaţiunei transilvane pentru literatur'a romana şi cultur'a poporului romanu (Brassó, Nagyszeben [Brasoviu, Sibiu]); kéthetente, havonta; 1868. jan. 01.–1878. dec. 15., 1881–1924.

TribPop

Tribuna Poporului (Arad), napilap, 1896–1912.

UnivLit

Universul literar (Bucureşti), hetilap, 1893–1945.

Római katolikus egyházi sematizmusok (18–20. század)

CAT 1944

1944 *Catalogus Vicariatus Claudiopolitani Dioecesis Albae Juliensis Transilvaniensis pro anno Domini 1944 Claudiopoli.*

SEM 1782

1782 *Calendarium Dioecesanum V. Clerii M. Principatus Transilvaniae ad annum qui eſt poſt biſſextilem secundus M.DCC.LXXXII.* Cibinii, Typis Martini Hochmeiſter Typ. & Bybliopolae Priv.

SEM 1788

1788 *Calendarium [...] et catalogus venerab.*[ilis] *cleri M. Principatus Tranſilvaniae pro anno biſſextili a Christo nato M.DCC.LXXVIII.* Albae Carolinae, Typis Episcopalibus.

SEM 1826

1826 *Almae Dioecesis Transsylvana latini, et armeni ritus catholica...* s. l.

SEM 1844

1844 *Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Transsilvaniensis ad annum bissextilem a Christo nato MDCCCXLIV.* Claudiopoli, Typis Lycei Regii.

SEM 1867

1867 *Catalogus venerabilis Cleri dioeceseos Transsylvaniensis editus pro anno post bissextilem tertio a Christo nato MDCCCLXVII.* Claudiopoli, Typis Lycei Romano Catholici.

SEM 1870

1870 *Catalogus venerabilis Cleri dioeceseos Transsylvaniensis editus pro anno post bissextilem secondo a Christo nato 1870.* Albae-Carolinae, Typis Episcopalibus.

SEM 1882

1882 *Schematismus venerabilis Cleri dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato MDCCCLXXXII.* Albae-Carolinae, Typis Volz et Körner.

SEM 1888

1888 *Schematismus venerabilis Cleri dioecesis Transsylvaniensis editus pro anno a Christo nato 1888.* A.-Carolinae, Procudebant Papp & Ferdinand Typographi, Typis Lycei Episcopalis.

SEM 1903

1903 *Schematismus venerabilis cleri... dioecesis Transsilvaniensis... pro anno 1903.*

Görögkatolikus egyházi sematizmusok (19–20. század)

ŞEM 1835

1835 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Fogarasiensis, in Transilvania pro anno a Christo nato M.DC46 CC.XXXV.* Blasii, Typis Seminarii Diocesani.

ŞEM 1880

1880 *Siematismulu veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alb'a-Juliei sî Fagarasului pre anulu 1880.* Blasiu, Tipografi'a Seminariului gr.-cat.

ŞEM 1886

1886 *Siematismulu veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alb'a-Juliei sî Fagarasului pre anulu 1886.* Blasiu, Tipografi'a Seminariului gr.-cat.

ŞEM 1890

1890 *Siematismulu veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Alb'a-Juliei sî Fagarasului pre anulu 1890.* Blasiu, Tipografi'a Seminariului gr.-cat.

ŞEM 1900
1900 *Şematismul veneratuluĭ Cler al Archidieceseĭ Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba-Iulia şi Făgăraş pre anul Domnuluĭ 1900.* Blaş, Tipografia Seminaruluĭ Archidiecesan.
ŞEM 1906
1906 *Şematismul veneratului Cler al Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolica Române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1906.* Bla'j, Tipografia Semin. Arhidiecezen.
ŞEM 1911
1911 *Şematismul veneratului Cler al Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolica Române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1911.* Blaj, Tipografia Teologic Gr. Cat.
ŞEM 1929
1929 *Şematismul clerului Arhidiecezei Mitropolitane Greco-Catolice Române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1929.* Blaj, Tipografia Seminarului Teologic greco-catolic.

Bibliográfia

Abbot-Smith, G.
1922 *A Manual Greek Lexicon of the New Testament.* New York, Charles Scribner's Sons.
Achnitz, Wolfgang (Hrsg.)
2011–2013 *Deutsches Literatur-Lexikon. Das Mittelalter. Autoren und Werke nach Themenkreisen und Gattungen* I–VIII. Berlin – Boston, De Gruyter.
Adamik Tamás (szerk.)
1996 *Apokrif iratok. Csodás evangéliumok.* Budapest, Telosz Kiadó.
1997 *Apokrif iratok. Apokalipszisek.* Budapest, Telosz Kiadó.
Albert Ernő
1995a *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek.* Sepsiszentgyörgy, Bon Ami Kiadó.
1995b *Rigó és madár. A föd népe. Egy gyimesi csángó család élete.* Sepsiszentgyörgy, Bon Ami Kiadó.
Alecsandri, Vasile
1864 *Poesii populare ale românilor adunate şi întocmite de Vasile Alecsandri.* [A románok népköltészete Vasile Alecsandri gyűjtésében és szerkesztésében.] Bucureşti, Tipografia.
1908 *Poezii populare ale românilor.* [A románok népköltészete.] Bucureşti, Minerva.
Alexici, Gheorghe
1899 *Texte din literatura poporană română* I. [Román népköltészeti szövegek I.] Budapesta, Ed. Autorului [A szerző kiadása].
Ammann, Johann Joseph
1891 Volkssegen aus dem Böhmerwald. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* I: 197–214, 307–314. (Berlin, Verlag von A. Asher & Co.).

Amuszin, Joszif Davidovics
1986 *A Holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Antal Imre
1992 *Gyimesi krónika.* Budapest – Bukarest, Európa Kiadó – Kriterion Kiadó.
Antalné Tankó Mária
2003 *Gyimes-völgyi népi gyógyászat.* Budapest, Európai Folklór Intézet – L'Harmattan Kiadó.
2004 *A gyimesvölgyi csángó magyarok hiedelmei.* Budapest, General Press Kiadó.
Auner Károly
1908 *A romániai magyar telepek történeti vázlata.* Temesvár, Csanádegyházmegyei Sajtó Ny.
Bachofen, Johann Jakob
1978 *A mítosz és az ősi társadalom.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Backer, Augustin de – Backer, Aloys de – Sommervogel, Carlos
1869–1876 *Bibliothèque des écrivains de la compagnie de Jésus, ou Notices bibliographiques...* I–III. Liege–Paris, Imprimerie de L. Grandmont-Donders.
Bakay Péter – Harangozó Imre
2007 *Vajon miért beszélt nékem annyi sok mindent nagyapó? Tankó Mónus Berta csángó pásztor emlékezései.* Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola kiadása.
Bakos Ferenc
1991 *Román–magyar kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Balásy Dénes
1895 Udvarhely-megyei babonák. *Ethnographia* VI: 53–55.
1901 Udvarhelymegyei kuruzslószerek és gyógyítási babonák. *Ethnographia* XII: 33–36.
1905 Udvarhely vármegyei babonák. *Ethnographia* XVI: 40–42.
Balázs Lajos
1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
1995 *Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó.
2002 Látható és rejtett szinkronizáció és diakrónia az igézés gyógyításában. In Pócs Éva (szerk.): *Mikrokozmosz – makrokozmosz.* /Tanulmányok a transzcendensről III./ Budapest, Balassi Kiadó, 400–411.
Balázs Márton
1891 Szilágysági néprajzi adalékok. *Ethnographia* II: 200–209.
1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához.* Sepsiszentgyörgy, Jókai Nyomda Rt.
Ballagi Mór
1873 *A magyar nyelv teljes szótára.* Budapest, Franklin.
Balogh Béla (szerk.)
2003 *Nagybányai boszorkányperek.* /A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 1./ Budapest, Balassi Kiadó.

Balogh Judit
2005 *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* /Erdélyi Tudományos Füzetek 254./ Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.
Balogh Ödön
1932 Néprajzi jegyzetek a gyimesfelsőloki és gyimesközéploki csángókról. *Erdélyi Múzeum* XXXVII: 332–353.
1942 *Néprajzi jegyzetek a csügési magyarokról.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.
1959 Gyimesi csángó tájszavak I. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* III: 103–117. (Kolozsvár).
1961 Gyimesi csángó tájszavak II. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* V: 73–101. (Kolozsvár).
Barabás Samu
1934 *Székely oklevéltár 1219–1776.* Budapest, MTA kiadása.
Barcianu-Popovici, Sava
1886–1888 *Dicţionar român-germân şi germân-român.* [Román–német és német–román szótár.] (2. ed.) Sibiiu, Inst. Tipogr.
Baróti Szabó Dávid
1792 *Kisded Szó-Tár.* Második ki-adás, meg-bővítve. Kassán, Ellinger János' betűivel.
Bartha Elek
1984 *Házkultusz: a ház a magyar folklórban.* /Studia Folkloristica et Ethnographica 14./ Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszéke.
1987 Szent levelek Zenta környékéről. *Múzeumi Kurír* 53: 23–27.
Bartók Béla
1968 *Melodien der Rumänischen Colinde (Weihnachtslieder).* (Faksimile-Nachdrucke, Hgg. D. Dille.) Budapest, Editio Musica.
Bálint József
1953 *A lármafák népe. (Csíkmenaság – székely falu élete).* Párizs, „Ahogy Lehet" kiadása.
Bálint Sándor
1943 *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből.* Budapest – Kassa, Veritas – Wiko.
1998 *Ünnepi kalendárium* I–III. Budapest, Mandala Kiadó.
Bárdi Nándor (szerk.)
1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
Bárth János
1981 Székelyföldi telepítvény. (szócikk.) In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 595–596.
1982 Telepítvényes falu. (szócikk.) In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. Budapest, Akadémiai Kiadó, 237–238.

2000 *A vígasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben.* Szeged, Agapé Könyvkiadó.

2003a Az erdélyi egyházközség: a megye. In Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar történelemben.* A Kiskun Múzeumban rendezett konferencia előadásai, 2003. május 22–23. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum Baráti Köre, 211–220.

2003b *Gyimesfelsőloki emléklapok: a templom építésének 100. évfordulójára.* Kecskemét – Szeged, Bárth Társadalomtudományi BT – Agapé Kiadó.

2005 Irtás és település. Gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület növekedése. In Bárkányi Ildikó – Fodor Ferenc (szerk.): *Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 149–159.

2006a A csíkszentmiklósi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége. In Murányi János (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. I. Társadalom- és humántudományok.* Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 17–36.

2006b Gyimeslok egyházi önállósodása 1853-ban. In Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére.* Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 45–53.

2007 *Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században.* Kecskemét, Bárth Bt.

2011 *Templom jobbágya, megye zsellére, eklézsia árendása. Fejezetek a katolikus székelység egyháztörténetéhez.* Kecskemét, Bárth Bt – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.

Bălteanu, Valeriu

2003 *Dicţionar de magie populară românească.* [A román népi mágia szótára.] Bucureşti, Editura Paideia.

Bächtold-Stäubli, Hanns – Hoffmann-Krayer, Eduard

1987 *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I–X. Berlin – New York, Walter de Gruyter.

Bede Anna – Kőhalmi Katalin

1974 *Sámándobok, szóljatok. Szibéria őslakosságának népköltészete.* Budapest, Európa Kiadó.

Beke György

1988 *Csángó passió.* Budapest, Európa Kiadó.

Bellosics Bálint

1899 Délvidéki magyar babonák. *Ethnographia* X: 304–313.

Benda Kálmán

1976 A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. *Valóság* V/4: 54–61.

1977 Az iskolázás és az írástudás a dunántúli parasztság körében az 1770-es években. In Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából.* /Levéltári évkönyv VIII./ Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 123–133.

2002 The Hungarians of Moldavia (Csángós) in the 16th-17th Centuries. In Diószegi László (szerk.): *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia.* Budapest, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, 7–50.

Benda Kálmán – Jászay Gabriella – Kenéz Győző – Tóth István György (s.a.r.)
1989 *Moldvai csángó-magyar okmánytár* I–II. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
Benedek Marcell
1908 Tájszók. Orbán Balázs A Székelyföld leírása című munkájából. *Magyar Nyelvőr* XXXVII: 90–94.
Benga, Ileana
2004 Az ellopott tej és visszaszerzése. Mágikus praktikák és narratívák a mai Zaránd-vidéken. In Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság.* /Tanulmányok a transzcendensről IV./ Budapest, Balassi Kiadó, 500–507.
Benkő András
1891 Háromszéki babonák. *Ethnographia* II: 357–363.
Benkő Károly, Kis Batzoni
1853 *Csik Gyergyó és Kászon multja, jelene általános és részletes osztályokban* I–II. Kolozsvártt, Ev. ref. tanoda ny.
Benkő Lóránd (szerk.)
1967–1976 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–III. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Berde Károly dr.
1934 *A bőr- és nemibetegségek. Orvosok és orvostanhallgatók számára.* Budapest, „Studium" kiadása.
1940 *A magyar nép dermatológiája.* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
Bereczki Gábor
1979 *Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók.* Budapest, Európa Kiadó.
Berger, Adolf
1953 Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia, American Philosophical Society. / Transactions of the American Philosophical Society New Series 43/2./
Berze Nagy János
1940 *Baranyai magyar néphagyományok* I–III. Pécs, Kultúra Ny.
Bessenyei József (szerk.)
1997 *A magyarországi boszorkányság forrásai* I. Budapest, Balassi Kiadó.
2000 *A magyarországi boszorkányság forrásai* II. Budapest, Balass Kiadó.
Bezsán Miklós
1895 Néphit és népszokások a karasmenti románoknál. *Ethnographia* VI: 423–429.
Bélay Vilmos
1943 *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.* /Település- és népiségtörténeti értekezések 7./ Budapest, Sylvester Nyomda.
Bényey Zsigmond
1903 A székely vasutak. *Erdély* XII/1–3: 4–16.
Bibó István
1989 *A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története.* Budapest, Metrum Kiadó.

Bihari Anna
1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus.* /Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6./ (Sorozatszerk. Hoppál Mihály), Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.
Bitay Árpád
1926 *A moldvai magyarság. Történeti áttekintés.* /Erdélyi Tudományos Füzetek 4./ Cluj-Kolozsvár, „Erdélyi Irodalmi Szemle" kiadása – Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.
Bîrlea, Ion
1968 *Literatură populară din Maramureş* I–II. [Máramarosi népköltészet I–II.] Bucureşti, Editura pentru Literatură.
Bîrlea, Ovidiu
1981–1983 *Folclorul românesc* I–II. [A román folklór I–II.] Bucureşti, Editura Minerva.
Boar, Liviu
2004 *Românii din scaunele Ciuc, Giurgeu şi Casin în secolul al XIX-lea.* [Románok a 19. századi Csík-, Gyergyó- és Kászonszékről.] Târgu Mureş, Editura Universităţii Petru Maior.
Bobb, Ioan
1822–1823 *Dictionariu rumanesc, lateinesc si unguresc* I–II. [Román, latin és magyar szótár I–II.] Clus, Cu typariul Typografii Collegiumului Reformatilor prin Stephan Török.
Bodor György
1983 Az 1562 előtti székely nemzetségi szervezetről. *Történelmi Szemle* 1983/2: 281–305.
Bogrea, Vasile
1921 Elemente greceşti (Etimologii şi notiţe lexicografice VI). [Görög nyelvi elemek. (Lexikográfiai etimológiák és jegyzetek VI.)] *Dacoromania* I: 260–269.
1924–1926 O străveche formulă de exorcism în descântecele noastre. [Az exorcizmus egy ősi formulája ráolvasóinkban.] *Dacoromania* IV/2: 886–891.
Bolgár Ágnes
1934 *Magyar bájoló imádságok a XV–XVI. századból.* Budapest, Mérnökök Nyomdája.
P. Boros Fortunát O. F. M.
1994 *Csíksomlyó, a kegyhely.* Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó.
Bosnyák Sándor
1973 Adalékok a moldvai csángók népi orvoslásához. *Orvostörténeti Közlemények* 69–70: 279–298.
1977 *A bukovinai magyarok hitvilága* I. /Folklór Archívum 6./ Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.
1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* /Folklór Archívum 12./ Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.
1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága.* /Folklór Archívum 14./ Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 68–157.
1984 *A bukovinai magyarok hitvilága* II. /Folklór Archívum 16./ MTA Néprajzi Kutatócsoport.
1992 Az ördögök szabadon jártak. Száz gyimesvölgyi rege. Örökség. *A szájhagyomány folyóirata* 1: 10–24.

Bouyer, Louis
2000 *Építészet és liturgia.* Szeged, Agapé Kiadó.
Brummer, Onni Johannes
1909 *Über die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder.* /Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXVIII./ Helsingfors, Finnischen Literaturgesellschaft.
Bucur, Corneliu
1978 Direcţii ale demografiei istorice româneşti: Transhumanţa pastorale. [A román történeti demográfia irányai: A legelőváltó pásztorkodás.] *Revista de istorie* 12: 22–85.
Bucur, N. – Costin, C.
1972 *Livezi-Harghita. Pagini din creaţia folclorică a unui sat.* [Lövész-Hargita. Lapok egy falu néprajzi alkotásaiból.] Miercurea-Ciuc, Comitetul de Cultură şi Educaţie Socialistă al judeţului Harghita.
Burián János – Édes Jenő
1941 *Latin–magyar szótár.* Budapest, Franklin.
Calepinus
1912 *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből.* Melich János (s.a.r.) Budapest, MTA.
Campbell, Leroy A.
1968 *Mithraic Iconography and Ideology.* Leiden, E. J. Brill.
Candrea, Ion-Aurel
1999 *Foklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică.* [Összehasonlító román népi gyógyászat. Általános áttekintés. Mágikus gyógyítás.] Iaşi, Editura Polirom.
Candrea, Ion-Aurel – Densusianu, Ovid – Sperantia, Th. D. (ed.)
1906–1908 *Graiul nostru* I–II. *Texte din toate părţile locuite de Români.* [A mi nyelvünk I–II. Szövegek a románok lakta minden vidékről.] Bucureşti, Atelielere Grafice & Co. – Societate Anonimă.
Cartojan, Nicolae
1974 *Cărţile populare în literatura românească* I–II. [Népkönyvek a román irodalomban I–II.] Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.
Ciauşanu, Gheorghe F.
1914 *Superstiţiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi şi nouă.* [A román nép hiedelmei, összevetve más, régebbi és újabb népekével.] Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea.
Ciauşanu, Gheorghe F. – Fira, Gheorghe – Popescu, C. M.
1928 *Culegere de folclor din Jud. Vâlcea şi împrejurimi.* [Folklórgyűjtemény Vâlcea megyéből és környékéről.] Bucureşti, Cultura Naţională.
Cihac, Alexandre de
1870 *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins.* Francfort s/M., Ludolphe St-Goar.
1879 *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléménts slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais.* Francfort s/M., Ludolphe, St-Goar.

Ciobanu, Virgil
1926 *Statistica românilor din Ardeal: făcută de administrația Austriacă la anul 1760–1762.* [Az erdélyi románok statisztikája: készítette az osztrák közigazgatás 1760–1762. között]. Cluj, Ardealul.
Ciubotaru, Silvia
2009 *Folclorul medical din Moldova. Tipologie și corpus de texte.* (Ediția a II-a.) [Moldvai gyógyászati folklór. Tipológia és szövegkorpusz. Második kiadás.] Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza". [2005.]
Ciuchindel, Constantin
1990 *Folclor vechi românesc.* [Régi román folklór.] București, Editura Minerva.
Coatu, Nicoleta
1998 *Structuri magice tradiționale.* [Hagyományos mágikus rendszerek.] București, Editura BIC ALL.
Cornides-kódex (1514)
1881 *Nyelvemléktár* VII. *Régi magyar codexek és nyomtatványok.* (Közzéteszi: Volf György). Budapest, MTA.
Costin, Lucian
1925 *Mărgăritarele banatului. (Mare colecție de folklor.)* [Bánsági gyöngyvirágok. (Nagy népköltési gyűjtemény.)] Timișoara, Tipografia Cartea Românească.
1928 Descântece din Banat. [Bánáti ráolvasások.] *Arhivele Olteniei* VII/39–40: 518–521.
Cressy, David
1980 *Literacy and the Social Order. Reading and Writing in Tudor and Stuart England.* Cambridge, Cambridge UP.
Cristescu, Ștefania
2003 *Descântatul în Cornova – Basarabia.* Volum editat, introducere și note de Sandra Golopenția. (Ediția a doua revăzută și adăugită.) [A ráolvasás a besszarábiai Cornova községben. A kötetet szerkesztette, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Sandra Golopenția. (Második, javított és kiegészített kiadás.)] București, Paideia.
Czech-kódex (1513)
1890 *Nyelvemléktár* XIV. *Régi magyar codexek és nyomtatványok.* (Közzéteszi: Volf György). Budapest, MTA.
Czégényi Dóra
1999 Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. A román pap alakja egy erdélyi közösség hiedelemrendszerében. In Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 29–47.
Czégényi Dóra (szerk.)
2014 *A mágikus erejű pap. Szerepek és helyzetek.* /Emberek és kontextusok 11./ Válogatta és s.a.r. Czégényi Dóra. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.
Czuczor Gergely – Fogarasi János
1862–1874 *A magyar nyelv szótára* I–VI. Budapest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai Nyomdásznál.

Csáki Éva
1997 *Magyar–török szótár.* Budapest, Balassi Kiadó.
2001 *Török–magyar szótár.* Budapest, Balassi Kiadó.
Csoma Gergely
1994 A somoskai ráolvasófüzet. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2: 253–259.
2000 *Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület.
2016 *A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék Moldvából.* Budapest, Fekete Sas Kiadó.
Csörge Barnabás
2008 Az igézet hiedelemrendszere Gyimesközéplokon. In Pócs Éva (szerk.): *Vannak még csodák, csak észre kell venni.* /Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1./ Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 223–253.
Csörsz Rumen István (s.a.r.)
2003 *Bocskor János Énekeskönyve (1716–1739).* Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte Csörsz Rumen István. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
Cs. Sebestyén Károly
1909 A gyimesi csángóház. *Néprajzi Értesítő* X: 190–200.
Csuzi Enikő – Takács György
2004 *„Ejsze tojást festetek?" Adalékok a hárompataki csángók hagyományos tojásírásához.* Tahi, Képíró Bt.
Daczó Árpád
1980 A gyimesi Babba Mária. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion, 231–239.
1981 A gyimesi rekegő. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion, 197–201.
2003 *Hosszú utak megszomorodának... Archaikus népi imádságok, ráolvasók, szentes énekek Erdélyből és Moldvából.* Budapest, Magyar Napló Kiadó.
Dankovszky, Gregorius
1833 *Magyaricae linguae lexicon critico-etymologicum.* [A magyar nyelv kritiko-etimológiai szótára.] Posonii, Typis Haeredum Belnay.
Davidson, Maxwell J.
1992 *Angels at Qumran. A Comparative Study of 1 Enoch 1–36, 72–108 and Sectarian Writings from Qumran.* /Supplement Series 11./ Sheffield, Journal for the Study of the Pseudepigrapha.
Davies, Owen
2009 *Grimoires. A History of Magic Books.* Oxford – New York, Oxford University Press.
Dányi Dezső
1992 *Erdély 1857. évi népszámlálása.* (Összeállította Dányi Dezső). Budapest, Központi Statisztikai Hivatal kiadása.
Dávid Katalin
2002 *A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve.* Budapest, Szent István Társulat.

Dávid Zoltán
1994 *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* (Összeállította és a bevezetőt írta: Dávid Zoltán) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal kiadása.
Demény István Pál
2001 A lélek túlvilági útja a román rituális énekekben. In Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág.* /Tanulmányok a transzcendensről II./ Budapest, Balassi Kiadó, 416–423.
Demény Lajos
1976 *Székely felkelések a XVI. század második felében.* Bukarest, Politikai Könyvkiadó.
Densusianu, Ovid
1968 Limba descântecelor. [A ráolvasások nyelvezete.] In Uő: *Opere* I. *(Lingvistică. Scrieri lingvistice.)* [Összes művei I. (Nyelvészet. Nyelvészeti írások.)] Bucureşti, Editura Pentru Literatură, 214–345.
Diószegi László (ed.)
2002 *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia.* Budapest, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation.
Diószegi Vilmos
1957 Visszafelé számláló ráolvasások. *Néprajzi Közlemények* II/3–4: 162–173.
1958 *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
1960 Embergyógyítás a moldvai székelyeknél. *Néprajzi Közlemények* V/1: 35–124.
1970 A baraba törökök iszlám előtti samanizmusa és etnogenetikai tanulságai. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – népi társadalom* IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 161–241.
Dobrossy István – Fügedi Márta
1979 Ráolvasások egy 18. századi gyógyító könyvből. *A Herman Ottó Múzeum évkönyve* 17–18: 245–260.
Doläus, Johann
1703 *Johannis Dolaei, M. D. Opera omnia. Encyclopaedia chirurgica rationalis.* [Johann Doläus orvosdoktor összes művei. Az ésszerű orvoslás enciklopédiája.] Francofurti ad Moenum, Sumptibus Friderici Knochii.
Domokos Pál Péter
1987 *A moldvai magyarság.* Budapest, Magvető Kiadó.
1990 *Múltbanéző.* Budapest, Magvető Kiadó.
Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjámin
1956 *Csángó népzene* I. Budapest, Zeneműkiadó.
1961 *Csángó népzene* II. Budapest, Zeneműkiadó.
Dömötör Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest, Corvina Kiadó.
Dragomir, Anca-Irina
1973 Numiri de origine slavă ale fiinţelor mitologice feminine în limba română. [Nőnemű mitologikus lények szláv eredetű nevei a román nyelvben.] *Revista de etnografie şi folclor* XVIII/3: 205–214.

Duka János
1978 Csíkszentlélek tízeseiről. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion, 186–194.
Dunăre, Nicolae
1964 A juhtartás, illetve pásztorkodás hagyományos típusai a románoknál. *Ethnographia* LXXV: 247–270.
Dundes, Alan
1981 Wet And Dry, the Evil Eye. An Essay in Indo-European and Semite Worldview. In Uő: *The Evil Eye. A Foklore Casebook.* New York – London, Garland Publishing, 257–312.
Eliade, Mircea
1987 *A szent és a profán.* Budapest, Európa Kiadó.
1988 „Samanizmus" a románoknál? *Létünk* XVIII/2: 312–321.
2001 *A samanizmus. Az eksztázis ősi technikái.* Budapest, Osiris Kiadó. [*Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase.* Paris, Payot, 1950.]
Előd István
1983 *Katolikus dogmatika.* (Második, bővített kiadás.) Budapest, Szent István Társulat. [1978.]
Endes Miklós dr.
1994 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-Székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Enyedi Emese
1992 A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben. *Néprajzi Látóhatár* I/1–2: 113–124.
Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.)
1998 *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. (A VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1996. október 2–3–4).* Békéscsaba – Debrecen, Magyar Néprajzi Társaság.
Erdélyi József
1930 A szarvasokká vált fiúk. Román népballada Bartók Béla gyűjtéséből. *Nyugat* XXIII/1: 60–61.
Erdélyi Lajos
1908 A gyimesi, moldvai és bukovinai csángók eredete 1. A gyimesi csángók. *Magyar Nyelv* IV: 257–261.
Erdélyi Zsuzsanna
1970 „Hegyet hágék, lőtöt lépék" *Új Írás* 1970/9: 75–100.
1974 Hegyet hágék, lőtőt lépék... (Archaikus népi imádságok). *Somogyi Almanach* 19–21.
1976 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Budapest, Magvető Kiadó.
1990 Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni. Vallásos hagyományaink mentése külországi magyarjaink között. In Fejős Zoltán – Küllős Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* /Vallási néprajz 4./ Budapest, Magyarságkutató Intézet, 9–57.
1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In Uő (szerk.): *Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Budapest, Szent István Társulat, 51–142.

1993 Archaikus népi imádságok. In Diós István (főszerk.): *Katolikus Lexikon* I. Budapest, Szent István Társulat, 388–396.

1999 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* (Harmadik, bővített kiadás.) Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

2001 *Aki ezt az imádságot. Élő passiók.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

2006 Havasok alján, hitek mélyén. (Takács György Aranykertbe' aranyfa és Kantéros, lüdérc, rekegő c. köteteinek ismertetése. Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya által 2006. március 23-án a Néprajzi Múzeumban megrendezett könyvbemutatón és felolvasóülésen.) *Néprajzi Hírek* 2006/3–4: 65–69.

2013 *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Erdész Sándor

1984 *Kígyókultusz a magyar néphagyományban.* /Studia fokloristica et ethnographica 12./ Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszéke.

Evseev, Ivan

1998 *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească.* [A román mágia, démonológia és mitológia szótára.] Timişoara, Editura Amarcord.

Faragó József – Jagamas János

1954 *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.

Farkas, Seraphinus

1879 *Scriptores Ord. Min. S. P. Francisci Provinciae Hungariae Reformatae nunc S. Mariae.* [A kisebb szerzetbéli szent ferencrendi atyák Magyarok nagyasszonyáról elnevezett magyarországi rendtartományának írói.] Posonii, Typis Caroli Angermayer.

Ferenczi János

1874 Babonák. *Magyar Nyelvőr* III: 226–227, 277–278, 320–322, 368, 424–425.

Ferenczi Sándor

2009 *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névsora.* Budapest – Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum.

Ferenczy Jakab – Danielik József

1856–1858 *Magyar írók. Életrajz-gyüjtemény* I–II. Pest, Szent István-Társulat.

Ferrari, Filippo

1625 *Catalogus generalis Sanctorum, Qui in Martyrologio Rom.[ano] non sunt.* [Azon szentek általános névsora, akik a Római Martyrologiumban nem szerepelnek.] Venetiis, Apud Io. Guerilium.

Filimon Aurél

1913 Beszterczevidéki oláh ráolvasások és rontások. *Ethnographia* XXIV: 95–103, 167–169, 227–234, 284–291, 348–357.

Finály Henrik

1884 *A latin nyelv szótára.* Budapest, Franklin.

Foster, George McClelland
1965 Peasant Society and the Image of Limited Good. *American Anthropologist* LXVII/2: 293–315.
Földes László
1982 „A vándorló Erdély". Történeti-néprajzi vizsgálatok az Erdély-Havasalföld közötti transhumance-ról. *Ethnographia* XCIII: 353–389.
Franz, Adolph
1960 *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter* I–II. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
Frauhammer Krisztina
2013 „A lélek kincsei". Tapasztalatok a természetfölöttiről Szent Gertrúd, Mechtild és Martin von Cochem tolmácsolásában. In Bogár Judit (szerk): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon.* /Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 5./ Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, 113–125.
Frendl Kata
2008 Analógiás gondolkodást tükröző tárgyak székely és csángó települések humán és állatorvoslásában. In Pócs Éva (szerk.): *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór" konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én.* /Studia Ethnologica Hungarica IX./ Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 318–340.
Frenyó Zoltán – Háy János
1994 *Az isteni és az emberi természetről. Görög egyházatyák* I–II. Budapest, Atlantisz Kiadó.
Frischbier, Herman
1870 *Hexenspruch und Zauberbann. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens in der Provinz Preussen.* Berlin, Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin (Adolf Enslin).
Fröhlich Ida
2000 *A qumráni szövegek magyarul.* Piliscsaba – Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – Szent István Társulat, 166–188.
Füvessy Anikó
1998 A szemmel való igézés gyógyítása ráolvasással a magyar–román vegyes nemzetiségű bihari falvakban. In Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. (A VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1996. október 2–3–4.).* Békéscsaba – Debrecen, Magyar Néprajzi Társaság, 260–263.
Gagyi József – Dyekiss Virág
2015 *Hiedelemszövegek Székelyföldről.* /Fontes Ethnologiae Hungaricae XI./ (Gyűjtötte: Gagyi József; szerkesztette: Dyekiss Virág). Budapest – Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.
Gajtkó István
1936 *A XVII. század katolikus imádságirodalma.* /Palaestra Calasanctiana 15./ Budapest, „Élet" Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság.

Garda Dezső
1999 *Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csíkban és Gyergyóban. Csík és Gyergyó gazdasági fejlődése és népességének alakulása 1750-ig.* Csíkszereda, Státus Kiadó.
Gaster, Moses
1883 *Literatura populară română.* [Román népköltészet.] Bucureşti, IG. Haimann Librar-Editor.
1891 *Chrestomathie roumanie* I–II. [Román szöveggyűjtemény I–II.] Leipzig – Bucurešcĭ, F. A. Brockhaus – Socecŭ & Co.
Gazda Enikő – Benedek H. Erika
1997 Pusztinaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 5: 259–285.
Gazda József
1980 *Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete.* Bukarest, Kriterion Kiadó.
1993 *Hát én hogyne siratnám. Csángók a sodró időben.* Budapest, Szent István Társulat.
Gál Péter – Molnár V. József
1999 *Idvezlégy kegyelmes Szent László kerály, Magyarországnak édes oltalma.* h. n. [Érd], Örökség Könyvműhely.
Gálffy Mózes – Márton Gyula
1959 Gyimesi tájszók. *Magyar Nyelvőr* LXXXIII: 323–332.
Gárdonyi Albert
1944 Hazai könyvtermelésünk a Pragmatica Sanctio korában. *Magyar Könyvszemle* LXVIII/1: 1–18.
Gegő Elek P.
1838 *A' Moldvai Magyar Telepekről.* Budán, A' Magyar Királyi Egyetem' Betűivel.
Georgescu-Tistu, Nicolae
1928 *Folclor din jud. Buzău.* [Buzău megyei folklór.] Bucureşti, Ed. Cultură Naţională.
Gergely Jenő
1991 Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 2/3: 106–117.
Gergely Katalin
2000 *Sátorát letettem romló testemnek... Halottas és temetkezési szokások Gyergyószentmiklóson.* Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
German, Traian
1928 *Meteorologie populara: observări, credinţe şi obiceiuri.* [Népi időjóslás: megfigyelések, hiedelmek és szokások.] Blaj, Tip. Semin. theol.
Gidó Csaba
2006 Vasútvonaltervek és -építkezések Csík vármegyében a dualizmus korában. In Murányi János (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. I. Társadalom- és humántudományok.* Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 59–82.
Glósz Miksa
1884 *A Csik-Somlyói Szent-ferencz-rendi szerzetesek nyomdájában az 1662–1884-dik évig megjelent könyvek és egyéb nyomtatványok teljes czimtára.* Csik Somlyón a zárda betűivel.

Goar, Iacobus
1647 *Eukhologion sive Rituale Graecorum completens Ritus et ordines Divinae Liturgiae... iuxta usum Orientalis Ecclesia...* [Szertartáskönyv, avagy Görög Rituálé, amely tartalmazza a Szent Liturgia rítusát és rendtartását... a keleti Egyház szokása szerint.] Lutetiae Parisiorum, apud Simeonem Piget.
Golopenţia, Sandra
2007 *Limba descântecelor româneşti.* [A román ráolvasások nyelve.] /Limba română 8./ [Román nyelv 8.] Bucureşti, Editura Academiei Române.
Gorovei, Artur
1909 *Datinele noastre la naştere.* [Születéssel kapcsolatos hagyományaink.] /Biblioteca „Minervei" 33./ Bucureşti, „Minerva" Institut de Arte Grafice şi Editură.
1915 Credinţi şi superstiţii ale poporului român. [A román nép hitvilága és babonái.] /Din vieaţa poporului român: culegeri şi studii XXVII./ [A román nép életéből: gyűjtések és tanulmányok XXVII.] Bucureşti, Editura Socec & Comp. şi C. Sfetea.
1931 *Descântecele Românilor.* [A románok ráolvasói.] /Academia Română – Din vieaţa poporului român: culegeri şi studii XL./ [A román nép életéből: gyűjtések és tanulmányok XL.] Bucureşti, Regia M. O. – Imprimeria Naţională.
1937 *Ouăle de Paşti.* [A húsvéti tojások]. Bucureşti, Academia Română.
Gömöry-kódex (1516)
1882 *Nyelvemléktár* XI. *Régi magyar codexek és nyomtatványok.* (Közzéteszi: Volf György). Budapest, MTA.
Grigoriu-Rigo, Grigore
1907 *Medicina poporului* I–II. *I. Boalele oamenilor, II. Boalele vitelor.* [Népi gyógyászat I–II. I. Az emberi betegségek, II. Az állatbetegségek.] Bucureşti, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl".
Grimm, Jakob
1835 *Deutsche Mythologie.* Göttingen, In der Dieterichschen Buchhandlung.
Grynaeus Tamás
1971 Népi orvoslás. (Síppal, dobbal, nádihegedűvel...) In Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza.* Tápé, Községi Tanács, 759–783.
1999 Szépasszonyok és tudósok Dávodon. In Benedek Katalin – Csonka Eszter (szerk): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 189–204.
2002 *Szent Antal tüze.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Gub Jenő
2003 *Természetismeret és néphagyomány a székely Sóvidéken.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.
Gunda Béla
1983 Europäische Beziehungen eines ungarisches Zauberspruches. *Műveltség és hagyomány* XXII: 137–166.

1989 *A rostaforgató asszony.* Budapest, Múzsák Kiadó.
1994 A moldvai magyarok eredete. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2: 39–52.
Gyárfás Elemér
1925 *Az erdélyi románok uniója s a román görög katholikus egyházi szervezet kifejlődése.* Dicsőszentmárton, Erzsébet Nyomda.
Gyimesi Sándor
1965 A telepítvényes falvak „felszabadulása". In Szabó István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914.* I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 154–206.
Győrfy Eszter
2016 „S osztán nagy zavar vót ezekbe' az évekbe'." Felekezetközi konfliktusok és rítusváltások Kosteleken (1930–1944). *Erdélyi Múzeum* LXXVIII/2: 90–102.
Halász Péter
1996 A bukovinai székelyek állattartásáról. *Néprajzi Látóhatár* V/1–2: 136–172.
2005 *A moldvai csángó magyarok hiedelmei.* Budapest, General Press Kiadó.
2007 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása.* Budapest, General Press Kiadó.
Harangozó Imre
1992 *„Anyám, anyám, Szép Szűz Márjám...". Régi imádságok a moldvai magyaroktól.* Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola.
1998 *„Krisztusz háze arangyosz...". Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából.* Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola.
2001 *„Elmentem a Szent Están templomába...". Kalandozások népi hitvilágunk forrásainál* I. Budapest, Masszi Kiadó.
2010 *Transzcendens trambulin. Korunk felfogása és a moldvai csángók hagyományai az utolsó átmenet rítusrendjével kapcsolatban.* Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola.
2012 *„Anyám, anyám, szép Szűz Márjám...". Régi imádságok és ráolvasások a moldvai magyaroktól.* Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola.
Harangozó Imre – Kővári Réka
2005 *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából.* Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola.
Hardie, Margaret M.
1981 The Evil Eye in Some Greek Villages of the Upper Haliakmon Valley in West Macedonia. In Alan Dundes (ed.): *The Evil Eye: a Casebook.* University of Wisconsin Press, 107–123.
Hartmann, Johann Ludwig
1721 *Neue Teufels-Stücklein, Paſſauer-Kunſt, Veſt-Machen, Schiess- und Büchſen-Kunſt, Feuerlöſchung, Granaten und Kugel Dämpffen, unſichtbar machen, Roth-Hemd, Waffen-Salbe, Ausſegnen...* Nürnberg, Wolgang Moritz Endter.
Hasdeu, Bogdan Petriceicu
1878–1881 *Cuvente den bătrâni* I–III. [Őseink szavai I–III.] Leipzig – Bucureşti, Typografia Societaţii Academice Romane.

1972–1976 *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* I–III. [Románia nagy etimológiai szótára. A románok történeti és népnyelvének szótára.] Bucureşti, Editura Minerva.

Hegedűs Lajos

1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések.* Budapest, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.

Heiler, Friedrich

1961 *Erscheinungsformen und Wesen der Religion.* Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag.

Heim, Ricardus

1892 Incantamenta magica graeca latina. [Görög, latin mágikus varázsigék.] *Jahrbücher für classische Philologie* XIX: 465–576.

Herman Ottó

1914 *A magyar pásztorok nyelvkincse.* Budapest, Kiadja a K. M. Természettudományi Társulat.

Hodoş, Enea

1911 Descântece din Bănat adunate de E. Hodoş. [Bánáti ráolvasók E. Hodoş gyűjtésében.] *Transilvania* XLIV/5–6: 699–738.

1912 *Descântece adunate de E. Hodoş.* [Ráolvasók E. Hodoş gyűjtésében.] /Poezii poporale din Banat III./ [Bánáti népköltészet III.] Sibiu, Editura Asociaţiunii.

Hofer Tamás

1972 A magyar kettős udvarok kérdéséhez. *Ethnographia* LXXXIII: 29–52.

Hoffmann Gizella (szerk.)

1989 *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjteséből.* Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézete.

Homolle, M. Théophile

1903 *Inscriptions d'Amorgos. Lames de plomb portant des imprécations.* /Bulletin de Correspondance Hellénique VII–XII./ Paris, Librairie Fontemoing, Successeur de Thorin et Fils.

Hoppál Mihály

1976 Széki hiedelemtörténetek. *Foklór Archívum* V: 63–91.

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György

1990 *Jelképtár.* Budapest, Helikon Kiadó.

Horányi, Alexius

1775–1776 *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum...* I–II. [A hírneves magyar és tartománybeli könyvkiadók emlékkönyve I–II.] Viennae, Impensis Antonii Loewii.

Horváth Cyrill

1921 *Középkori magyar verseink.* /Régi magyar költők tára I./ Budapest, MTA.

Horváth Sándor

1988 Az írásbeliség a gradišće-i horvátok népi kultúrájában. *Folklór és tradíció* V: 42–58.

Horváth Zita

2009 A paraszti társadalom Magyarországon a 18. században és a Biblia. *Egyháztörténeti Szemle* X/2: 103–113.

Hubert Ildikó
2013 Misztika egy népszerű imakönyvben. (Liliom kertecske). In Bogár Judit (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon.* /Pázmány irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 5./ Piliscsaba, PPKE BTK, 137–151.
Hunfalvy János
1863–1865 *A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása.* I–III. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad.[émiai] nyomdásznál.
Ilyefalvi Emese (közreadja)
2014 *Ráolvasások* II. *Gyűjtemény a történeti forrásokból (1488–1850).* /A magyar folklór szövegvilága 2/B./ Budapest, Balassi Kiadó.
Ilyés Zoltán
1997 Az agrártáj változásai a gyimesi csángók településterületén a XVIII. századtól napjainkig. In Füleky György (szerk.): *A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében.* Gödöllő, GATE MSZKI, 415–424.
1998a A görög katolikusok identitásváltásának különböző útjai az egykor Csík megyében (19. század közepe–1948). *Néprajzi Látóhatár* VII: 91–101.
1998b A multietnikus gyimesi kultúrtáj. (Életmód és természeti környezet). In Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. (A VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1996. október 2–3–4.).* Békéscsaba – Debrecen, Magyar Néprajzi Társaság, 294–299.
2002 A szakrális térszerkezet változásai a Keleti-Kárpátok egy vallási kontaktzónájában. In Füleky György (szerk.): *A táj változásai a Kárpát-medencében. Az épített környezet változása.* Gödöllő, Környezetkímélő Agrokémiáért Alapítvány – Szent István Egyetem, 261–273.
Illyés Endre
1931 *A magyar református földmívelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára.* Szeged, A szerző kiadása.
Illyés István
1697 *Catekismus avagy Lelki Téj. Az Az A' Kereſztyéni Tudomány Kezdeteireol, és az eudveoſségre ſzeukségesb réſzeireol-való Tanitások.* Nagyſzombat, az Academiai Beoteukkel, Heormann János által.
Imreh István
1983 *A törvényhozó székely falu.* Bukarest, Kriterion Kiadó.
1994 Moldvába települő székelyek a madéfalvi vész idején. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2: 61–67.
Imreh István – Pataki József
1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750.* Budapest – Bukarest, Európa Kiadó – Kriterion Kiadó.
Inczefi Géza
1942 Ellenséges golyó ellen védő imádság. *Ethnographia* LIII: 232–233.
Ipolyi Arnold
1872 Magyar ősvallási- és nyelvemlék. *Századok* VI: 1–7, 116–119.
1987 *Magyar Mythologia.* Budapest, Európa Kiadó. [Pest, Heckenast, 1854.]

Ispirescu, Petre
1892 *Legende sau basmele românilorŭ.* [A románok legendái, avagy meséi.] Bucuresci, Editura Librariei H. Steinberg.
István Lajos
1994 Szokások, hiedelmek a sóvidéki népi állattartás köréből. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 2: 147–154.
Jakó Zsigmond
1979 A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. In Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei.* Bukarest, Kriterion Kiadó, 19–34.
Janiewitsch, Orest
1910 AYPA. *Archiv für Religionswissenschaft* XIII: 627–630.
Jeremias, Alfred
1916 *Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients* I–II. (Zweite Auflage; I: 1–192; II: 193–624.) Leipzig, August Pries. [Leipzig, Hinrichs, 1904.]
Juhász Kálmán
1921 *A licentiatusi intézmény Magyarországon.* Budapest, Szent István Akadémia.
Jung Károly
1983 Baj ellen oltalmazó égi levél és áldás Gombos hagyományvilágában. *Hungarológiai Közlemények* 10/35: 127–133.
1988 A rosseb démona. Adatok egy valószínűsíthető betegségdémon-típus vizsgálatának kérdéséhez. *Létünk* XVIII/2: 284–289.
1990 *Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilágához.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.
1994 *Őrszerek könyve. Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.
Kahane, Mariana – Georgescu-Stănculeanu, Lucilia
1988 *Cântecul zorilor şi bradului. (Tipologie muzicală).* [A zorile és a fenyő-ének. (Zenei tipológia).] Bucureşti, Editura Muzicală.
Kakas Zoltán
1991 Hiedelemmondák Háromszéken. In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 629–632.
Kallós Zoltán
1958 Hejgetés az erdélyi cigányok kántáló énekében. *Néprajzi Közlemények* III: 51–53.
1966 Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. *Műveltség és hagyomány* VIII: 137–156.
1973a *Balladák könyve. Élő erdélyi és moldvai magyar népballadák.* Budapest, Magyar Helikon.
1973b *Új guzsalyam mellett.* Bukarest, Kriterion Kiadó.
1996 *Ez az utazólevelem. Balladák új könyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
2003 *Világszárnya. Moldvai magyar népmesék.* Kolozsvár, Stúdium Kiadó.

Kallós Zoltán – Martin György
1989 *Tegnap a Gyimesben jártam...Gyimes-völgyi lírai dalok.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
Kanyaró Ferenc
1889 Tájszók (Erdélyiek). *Magyar Nyelvőr* XVIII: 143–144.
Kapaló, James – Pócs, Éva – Ryan, William (eds)
2013 *The Power of Words. Studies on Charms and Charming in Europe.* Budapest – New York, Central European University Press.
Katona Lajos
1902 XVII. századbeli ördögűző könyvecske. *Ethnographia* XIII: 60–70, 103–111.
1906 Újabb adalékok codexeink forrásaihoz. *Irodalomtudományi Közlemények* XVI: 332–347.
Katona Lóránt (szerk.)
1963 *Ukrán–magyar szótár.* Budapest – Uzshorod, Akadémiai Kiadó – Kárpátontúli Területi Kiadó.
Kákosy László
1978 *Varázslás az ókori Egyiptomban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
1984 *Fény és káosz. A kopt gnósztikus kódexek.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Kállay Ferenc
1829 *Historiai értekezés a' nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben.* Nagy Enyeden, Nyomtattatott a' Ns. Ref. Kollégyom' betűivel Fiedler Gottfried által.
Kálmán Béla (szerk.)
1980 *Leszállt a medve az égből. Vogul népköltészet.* (Válogatta, a vogul nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta Kálmán Béla.) Budapest, Európa Kiadó.
Kálmány Lajos
1881–1891 *Szeged népe* I–III. Arad, Réthy Lipót és fia.
1891 Ráolvasók. *Ethnographia* II: 35–37, 69–72.
Kámán Erzsébet (szerk.)
2007 *Mélységek könyve. Orosz vallásos népénekek.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó.
Kertész Manó
1911 Boszorkányság. *Magyar Nyelvőr* XL: 49–56, 97–103.
1985 *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei.* Budapest, Helikon Kiadó.
Keszeg Vilmos
1981 A mezőségi detrehemtelep népi gyógyászata. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion Kiadó, 97–117.
1996 A román pap és hiedelemköre a mezőségi folklórban. *Ethnographia* CVII: 335–369.
1998 A béka a hiedelmekben. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6: 97–116.
1999 *Mezőségi hiedelmek.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* (Néprajzi egyetemi jegyzetek 3.), Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

Kiss András – Pál-Antal Sándor (szerk.)
2002 *A magyarországi boszorkányság forrásai* III. Budapest, Balassi Kiadó.
Kiss Jenő (ford.)
1971 *Szarvasokká vált fiúk. Román kolindák.* Bukarest, Kriterion Kiadó.
Klaniczay Gábor – Kristóf Ildikó – Pócs Éva (szerk.)
1989 *Magyarországi boszorkányperek. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye* I–II. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.)
2014 *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* /Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából I./ Budapest, Balassi Kiadó.
Klein, Samuel
1944 *Dictionarium valachico-latinum (1801).* [Oláh–latin szótár.] (Bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi László). Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
Knapp Éva
2000 *Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai.* Budapest, Borda Antikvárium.
2013 „Ex mellifluis verbis". Martin von Cochem (Linius, 1634–1712) imádságoskönyve magyarul (1681). *Studia Litteraria* 2013/3–4. Prózai kegyességi műfajok a kora újkorban. (Prédikáció, meditáció és imádság): 341–362.
2014 *Martin von Cochem Magyarországon. Első rész. Mennyei követek. Len kötelecske. Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve.* /Régi magyarországi vallásos nyomtatványok 1./ Zebegény, Borda Antikvárium.
Kniewald Károly
1938 *A „Hahóti Kódex" (Zágrábi MR 126. Kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából.* Budapest, Szent István Akadémia.
Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen
1885–1904 *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye* I–V. (Összegyűjtötték... jegyzetekkel ellátták Dr. Kolosvári Sándor és Dr. Óvári Kelemen). Budapest, MTA kiadása.
Kolumbán Samu
1895 Hétfalusi csángó babonák. *Ethnographia* VI: 398–401.
1904 Babonás hiedelmek a dévai csángóknál. *Ethnographia* XV: 35–42.
Komáromi Tünde
1996 Rontásformák Aranyosszéken. A gyógyító román pap. *Néprajzi Látóhatár* V: 87–98.
Komáromy Andor
1910 *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Budapest, MTA.
Komjáthy Benedek
1883 *Epistolae Pauli Lingua Hungarica Donatae. Az Zenth Paal leueley magyar nyeluen.* Budapest, Franklin. [1533.]

Kordé Zoltán
2001 *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről.* (A szöveget válogatta, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta Kordé Zoltán). Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
Kovács Endre
1982 *Doroszló hiedelemvilága.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.
Kozma Ferencz
1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota.* Budapest, Franklin.
1882 *Mythológiai elemek a székely népköltészet- és népéletben.* Budapest, MTA Könyvkiadó-Hivatala.
Kozma Mária (szerk.)
2013 *Daczó Árpád (P. Lukács OFM) élete. Naplói, levelezése és más feljegyzések nyomán.* h. n. A szerző kiadása.
Kós Károly
1994 A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár* III/ 1–2: 283–298.
Körner Tamás
1969 Boszorkányszervezetek Magyarországon. *Ethnographia* LXXX: 196–211.
Kövér Sándor
1891 Babonák. *Magyar Nyelvőr* XX: 139–140.
P. Kőnig Kelemen
1931 *Hatszázéves ferences élet Szécsényben. A szécsényi ferencesek története a megye-, az ország- és az egyháztörténelem tükrében.* Vác, Kapisztrán Nyomda.
Kristály Balázs
1896 A tej elvitel és visszahozatal hiedelme a székelynél. *Ethnographia* VII: 84–89.
Kristóf Ildikó
1995 „Istenes könyvek – ördöngös könyvek". (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján.) *Népi kultúra – népi társadalom* XVIII: 67–104.
Kriza János
1873 Észrevételek a m. t. társaság által Budán 1838-ban kiadott »Magyar Tájszótár«-ban megjelent több székely szóra. *Nyelvtudományi Közlemények* X: 325–338.
1875 Válaszok. *Magyar Nyelvőr* IV: 189–191.
1975 *Vadrózsák.* Bukarest, Kriterion. [Kolozsvár, Stein János bizománya, 1863.]
1996 *Erdélyi tájszótár.* Budapest, Gladiátor Kiadó.
Kuhn, Adalbert
1864 Indische und germanische Segensspruche. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* XIII: 49–74, 113–157.
Küllős Imola – Szemerkényi Ágnes
1981 Paraszti írásbeliség. (Szócikk.) In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 182–184.

Langdon, Stephen Herbert
1964 *Semitic Mythology.* /The Mythology of all Races V./ New York, Cooper Square Publishers Inc.
Laurianu, August Treboniu – Massimu, Ion C.
1873–1876 *Dictionariulu Limbei Romane* I–II. [A román nyelv szótára I–II.] Bucuresci, Noua Typographia a Laboratoriloru Romani.
Láng Benedek – Tóth G. Péter (szerk.)
2009 *A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik.* /Fontes Ethnologiae Hungaricae VIII./ Budapest, L'Harmattan.
Lányi Károly
1844 *Magyarföld egyháztörténetei. Austria-házi korszak* I–III. Nagyszombat – Pest, Spannraft – Landerer és Heckenast.
László Gyula
1943 Verses népi szerelmeslevelek. *Termés* Ősz: 89–93.
1944 *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest, Magyar Élet.
1945 Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsistörténetben. In Szabó T. Attila (szerk): *Az Erdélyi Magyar Tudományos Intézet Évkönyve 1944.* Kolozsvár, Minerva, 219–248.
Lázár István (szerk.)
1896–1898 *Alsófehér vármegye monografiája* I–IV. Nagy-Enyed, Nagyenyedi Könyvnyomda.
Lechinţan, Vasile
1996 Românii din scaunele secuieşti la 1614. [Románok a székely székekből 1614-ben.] In Ioan Selejan – Iustinian Petrescu (real.): *Angustia* I. Cluj-Napoca, Editura Carpatica, 93–126.
Lengyel Ágnes
1999 A szakrális nyomtatványok kutatásáról és jellemző jegyeiről. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7: 160–182.
2003 „...Én Jézus Krisztus magam tulajdon isteni kezeimmel írtam...". Égi levelek, látomásban közvetített imádságok a palóc népi vallásosságban. In Barna Gábor (szerk.): „*Oh, Boldogságos Háromság*". *Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről.* /Szegedi vallási néprajzi könyvtár 12./ Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó.
Lewy, Heinrich
1891 Alte Verwünschungsformeln. *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* 143: 816.
Lovász Irén
2002 *Szakrális kommunikáció.* Budapest, Európai Folklór Intézet.
Luby Margit
1983 *Bábalelte babona.* Budapest, Helikon Kiadó. [Budapest, Magyar Könyvkiadó, 1936.]
Lupaşcu, Dimitrie
1890 *Medicina babelorŭ. Adunare de descântece, reţete de doftorii şi vrăjitorii băbesci.* [A bábák gyógytudománya. Javasasszonyok ráolvasóinak, gyógyító receptjeinek és varázslásainak gyűjteménye.] Bucuresci, Tipografia Carol Göbl.

Lübeck, K. L.
1898–1899 Die Krankheitsdämonen der Balkanvölker. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* VIII: 241–249, 379–389; IX: 58–68, 194–204; 295–304.
Lükő Gábor
1961 Samanisztikus eredetű ráolvasások a románoknál. *Ethnographia* XCII: 112–132.
2002 *A moldvai csángók. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal.* Budapest, Táton.
Magyar Zoltán (szerk.)
2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák.* Budapest, Balassi Kiadó.
2006 *Lüdérc vőlegény. Póra Péter meséi. Gyimesfelsőloki népi elbeszélések.* Budapest, Kairosz Kiadó.
2008 *Így beszélték Farkasok patakán. Tankó Fülöp Gyugyu történetei.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
2009 *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya.* Budapest, Balassi Kiadó.
Magyary-Kossa Gyula
1929–1940 *Magyar Orvosi Emlékek* I–IV. Budapest, Orvosi Könyvkiadó.
Mannhardt, Wilhelm
1875–1877 *Wald- und Feldkulte* I–II. Berlin, Gebrüder Borntraeger.
Mansikka, Viljo Johannes
1909 *Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssegen.* Helsingfors, Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft.
1929 *Litauische Zaubersprüche.* /Folklore Fellows Communications 87./ Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
Marcellus, Burdigalensis
1536 *De medicamentis empiricis, physicis, ac rationabilibus liber.* [A tapasztalati, természettudományos és ésszerű orvosságokról szóló könyv.] Basilia, Frobenius.
1889 *De medicamentis liber* [Az orvosságokról szóló könyv.] (Ed.: Georgius Helmreich). Lipsiae, B. G. Teubner.
Marian, Simion Florea
1877–1878 Descântece din Bucovina. [Ráolvasók Bukovinából.] *Albina Carpaţilor* Anul I/8: 94–96, I/16: 184–186; Tom. I/23: 268–269.
1878 Mitologiă daco-română. [Dáko-román mitológia.] *Albina Carpaţilor* III/1–4, 6: 9–11, 22–23, 39–41, 54–56, 86–89.
1879 Descântece din Bucovina – Doine din Bucovina I–VI. [Ráolvasók Bukovinából – Népdalok Bukovinából I–VI.] *Amiculu Familiei* II/5: 56–58; 6: 65–66; 7: 73; 8: 83; 9: 90–92; 10: 98–99.
1886 *Descântece poporane române.* [A román nép ráolvasói.] Suceava, Tipografia lui R. Eckhardt în Cernăuţi.
1892a Înmormîntarea la români. Studiŭ etnograficŭ. [A temetés a románoknál. Néprajzi tanulmány.] Bucuresci, Litotipografia Carol Göbl.
1892b *Nascerea la români: studiŭ ethnograficŭ.* [A születés a románoknál: néprajzi tanulmány.] Bucuresci, Lito-Tipografia Carol Göbl.
1893 *Vrăji, farmece şi desfaceri.* [Varázslások, rontások és oldások.] Bucureşti, Academia Română.

1898–1901 *Sĕrbătorile la români* I–III. [A románság ünnepei I–III.] Bucureşti, Tip. Göbl.
1904 *Legendele Maicii Domnului.* [A Szűzanya legendái.] Bucureşti, Institut de arte grafice „Carol Göbl".
Marienescu, Atanasie Marian
1971 *Poezii populare din Transilvania.* [Erdélyi népköltészet.] Bucureşti, Editura Minerva.
Marienescu Athanáz
1891 Az áldozatok. Román népmythologiai képek és szokások. *Ethnographia* II: 2–12, 53–58.
Mateescu, C. N.
1891 Colinde populare. Culese de C. N. Mateescu. [Népi kolindák. C. N. Mateescu gyűjtése.] *Convorbiri literare* XXV/9: 760–772.
Márton Gyula
1956 A moldvai csángó nyelvjárás szókincsét ért román nyelvi hatásról. *Magyar Nyelv* LII: 92–100.
1972 *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai.* Bukarest, Kriterion Kiadó.
Márton Gyula – Péntek János – Vöő István
1977 *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest, Kriterion Kiadó.
Melich János
1908 Orbáncz. *Magyar Nyelv* IV: 85–86.
Menzel, Wolfgang
1854 *Christliche Symbolik* I–II. Regensburg, Verlag von G. Joseph Manz.
Mészáros Ágnes
1998 Népi gyógyítás Székelyvarságon. In Bárth János (szerk.): *Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Székelyvarsági kutatócsoportja – Cumania Alapítvány, 391–468.
Mészáros Gyula
1909 *A csuvas ősvallás emlékei.* Budapest, MTA.
Migne, Jacques Paul
1844–1856 *Patrologiae cursus completus. Series Latina* I–CCXXI. (PL). [A patrológia teljes folyama. Latin sorozat.] Paris, J.-P. Migne.
1857–1866 *Patrologiae cursus completus. Series Graeca* I–CLXI. (PG). [A patrológia teljes folyama. Görög sorozat.] Paris, J.-P. Migne.
Mihăilă, G.
1974 *Dicţionar al limbii române vechi.* (Sfirşite sec. X – începutul sec. XVI). [A régi román nyelv szótára. (X. sz. vége – XVI. sz. eleje).] Bucureşti, Editura Enciclopedică Română.
Mikecs László
1941 *Csángók.* Budapest, Bolyai Akadémia.
1943 A Kárpátokon túli magyarság. In Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok* I–II. /A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1943–1944./ Budapest, Athenaeum, I. 441–507.

Miskolczy Ambrus
1982 Az írni tudás és a társadalmi rétegződés Erdélyben 1820–30-ban. In Benda Kálmán (szerk.): *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* II. Budapest, Ráday Gyűjtemény, 121–138.
Mohay Tamás
1993 „Megszenteltessék áldott szent neved..." Magyar imádságok Moldvából. *Pannonhalmi Szemle* 1993/2: 53–66.
Moldován Gergely
1884 *Koszorúk a román népköltészet virágaiból.* Kolozsvár, K. Papp Miklós örök[ösei].
1888 A román nép varázsköltészete. *Az Erdélyi Muzeum-Egylet Bölcselet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának kiadványai* V: 1–23, 81–114.
1897 Alsófehér vármegye román népe. In Lázár István (szerk.): *Alsófehér vármegye monografiája* I–IV. Nagyenyed, Nagyenyedi Könyvnyomda, I/2: 725–1048.
1914 A szem a román néphitben. *Ethnographia* XXV: 217–232.
Molnár Ambrus
1986 A hajdúhadházi Szent Emberek és Szent Asszonyok Társasága. In Tüskés Gábor (szerk.): *„Mert ezt Isten hagyta..." Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 418–443.
Molnár Ádám (szerk.)
2003 *A sámánhit emlékei. Török népek.* Budapest, Balassi Kiadó.
Molnár Zoltán – Németh Zsolt – Vass Csaba (szerk.)
2010 *Nyolcvan év Isten tenyerén. Megtartó szeretettel Molnár V. Józsefnek.* Budapest, Ős-Kép Kiadó.
Muckenhaupt Erzsébet
1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985.* Budapest – Kolozsvár, Balassi Kiadó – Polis Könyvkiadó.
Muşlea, Ion
1932 Cercetări folklorice în Ţara Oaşului. [Folklórkutatások az Avas vidékén.] *Anuarul Arhivei de Folklor* I. Cluj, Cartea Românească, 117–240.
Muşlea, Ion – Bîrlea, Ovidiu
1970 *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui P. B. Hasdeu.* [A folklór tipológiája a P. B. Hasdeu kérdőíveire adott válaszok alapján.] Bucureşti, Editura Minerva.
Nagy Ilona
1977 Betegségdémonok. (Szócikk.) In Ortutay Gyula (főszerk): *Magyar néprajzi lexikon* I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 266.
2001 *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
Nagy Olga (szerk.)
2000 *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon.* Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Kiadó.
Nádor-kódex (1508)
1994 *Nádor-kódex.* /Régi Magyar Kódexek 16./ (Közzéteszi: Pusztai István.) Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Nemeti, Irina
2001 Ursitoarele în mitologia românilor. [Az ursziták a román mitológiában.] *Revista Bistriţei* XV: 349–360.
2002 Zânele în mitologia românilor. [A tündérek a román mitológiában.] *Revista Bistriţei* XVI: 285–307.
Nessel, D. Daniel de
1690 *Catalogus, Aut Recenſio ſpecialis omnium Codicum Manuſcriptorum Graecorum [...] Auguſtiſſimae Bibliothecae Caeſareae Vindobonenſis.* [A Legfenségesebb Bécsi Császári Könyvtár valamennyi görög kéziratos kódexének katalógusa, avagy részletes számbavétele...] Vindobonae – Norimbergae, Typis Leopoldi Voigt – Joachimi Balthaſaris Endteri.
Niculescu, Radu
1967 Un moment important al activităţii folcloristice în Transilvania: revista „Comoara satelor" de la Blaj. [A folklorisztikai tevékenységek egy fontos mozzanata Erdélyben: a balázsfalvi „Falvak kincse" folyóirat.] *Revista de etnografie şi folclor* XII/2: 101–117.
Niculiţă-Voronca, Elena
1903 *Datinele şi credinţele poporului român* I–II. [A román nép szokásai és hitvilága.] Cernăuţi, Tipografia Isidor Wiegler.
Nyáry Albert
1915 XVII. századi ráolvasások és kuruzsló szokások. *Ethnographia* XXVI: 40–44.
Ofrim, Alexandru
2001 *Cheia şi psaltirea. Imaginarul cărţii în cultura tradiţională românească.* [Kulcs és zsoltároskönyv. A könyv képzete a hagyományos román kultúrában.] Piteşti, Editura Paralela 45.
Oláh Andor
1986 *„Újhold, új király!" A magyar népi orvoslás életrajza.* Budapest, Gondolat Kiadó.
Oláh Ilona
2003 *Mezei bokréta. Madéfalvi és csángó népszokások.* Szatmárnémeti, Profundis.
Olinescu, Marcel
2004 *Mitologie românească.* (Ediţie critică şi prefaţă de I. Oprişan). [Román mitológia. (I. Oprişan kritikai kiadásában és előszavával).] Bucureşti, Editura Saeculum Vizual.
Olteanu, Antoaneta
1999 *Şcoala de solomonie. Divinaţie şi vrăjitorie în context comparat.* [Varázslóiskola. Divináció és varázslás összehasonlító kontextusban.] Bucureşti, Editura Paideia.
Onians, Richard Broxton
2011 [1951] *The Origins of European Thought about the Body, the Mind, the Soul, the World, Time and Fate.* Cambridge, Cambridge University Press.
Orbán Balázs
1991 *A Székelyföld leírása* I–II. Szekszárd, Babits Kiadó. Magyar Amerikai Kiadó Rt. (Reprint.) [Ráth Mór Bizománya. Nyomatott Panda és Frohna Könyvnyomdájában, 1868.]
Orbán Dénes
1997 *Úz-völgyi népmesék. (Elmondja Karácsony Gyula).* Szentendre, A szerző kiadása.

Pakó László – Tóth G. Péter (szerk.)
2014 *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1743.* /A magyarországi boszorkányság forrásai. Várostörténeti források 4./ Budapest, Balassi Kiadó.
Pamfile, Tudor
1910 *Sărbătorile de vară la români.* [A nyári ünnepek a románoknál.] /Din vieaţă poporului român culegeri şi studii XI./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből XI.] Bucureşti, Librăriile Socec & Comp.
1911 *Boli şi leacuri la oameni, vite şi păsări după datinile şi credinţele poporului român.* [Az emberek, marhák és szárnyas jószágok betegségei és gyógyírjai a román nép hagyományai és hitvilága alapján.] Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. – C. Sfetea şi Librăria Naţională.
1914a *Sărbătorile la Români. Sărbătorile de toamnă şi postul Crăciunului.* [Ünnepek a románoknál. Az ősz és az advent ünnepei.] /Din vieaţă poporului român culegeri şi studii XIX./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből XIX.] Bucureşti, Librăriile Socec & Comp şi C. Sfetea.
1914b *Sărbătorile la Români. Crăciunul.* [Ünnepek a románoknál. A karácsony.] /Din vieaţă poporului român culegeri şi studii XX./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből XX.] Bucureşti, Socec & Comp.
1916 *Mitologie românească* I. *Duşmani şi prieteni ai omului.* [Román mitológia I. Az ember ellenségei és jótevői.] Bucureşti, Librăriile Socec & Comp.
Pap Leonárd P.
2009 *Erdélyi ferences nyomdák és kiadványok.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
Papahagi, Tache
1925 *Graiul şi folklorul Maramureşului.* [A máramarosi nyelv és folklór.] /Din vieaţa poporului român culegeri şi studii XXXIII./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből XXXIII.] Bucureşti, Cultura Naţională.
1974 *Dicţonarul dialectului aromân, general şi etimologic. Dictionnaire aroumain (macédo-roumain).* [Az aromán dialektus általános és etimológiai szótára.] (Második kiadás.) Bucureşti, Editura Academiei RPR. [Bucureşti, Academia Republicii Populare Romîne, 1963.]
1979 *Mic dicţionar folkloric. Spicuiri folklorice şi etnografice comparate.* [Kis folklórszótár. Összehasonlító folklorisztikai és néprajzi szemelvények.] Bucureşti, Ed. Minerva.
Passalis, Haralampos
2011 Myth and Greek Narrative Charms: Analogy and Fluidity. In T. A. Mikhailova – J. Roper – A. L. Toporkov – D. S. Nikolayev (eds): *Oral Charms in Structural and Comparative Light. Proceedings of the Conference of the International Society for Folk Narrative Research's (ISFNR) Committee on Charms, Charmers and Charmings 27–29th October 2011 Moscow.* Moscow, Russian State University for the Humanities – Russian Academy of Sciences.
Pastinszky János
(1922) *Magyar–török szótár.* A szerző kiadása, h. n., é. n.
Pataki József
1971 *A csíki vashámor a XVII. század második felében.* Csíkszereda, Csíkszeredai Múzeum.

Pavelescu, Gheorghe
1941 Cântec şi descântec. [Ének és ráolvasó.] *Pagini literare* VIII/9–12: 134–143.
Pál József – Újvári Edit
2005 *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából.* (Harmadik kiadás.) Budapest, Balassi Kiadó. [1997.]
Pál Judit
1996 Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században. In Kovács András (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 359–368.
1999 A románok háromszéki betelepedésének néhány kérdése (1614–1850). In Bárdi Nándor (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 25–97.
Pápai Páriz Ferenc
1767 *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum.* [Latin–magyar és magyar–latin szótár.] Cibinium, Sumtibus Samuelis Sárdi Typographi.
Pávay V. Ferencz
1907 Oláhlapádi babonák és népies gyógymódok. *Ethnographia* XVIII: 213–221, 287–299, 354–359.
Pârvescu, Pompiliu
1908 *Hora din Cartal.* [Cartali körtánc.] /Din vieaţă poporului român culegeri şi studii I./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből I.] Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Progresul" (Ploeşti).
Păsculescu, Nicolae
1910 *Literatură populară românească.* [Román népköltészet.] /Din vieaţă poporului român culegeri şi studii V./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből V.] Bucureşti, Librăriile Socec & Comp.
Peer-kódex (1526)
2000 *Peer-kódex. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel.* Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság.
Penavin Olga
1971 Látogatás egy javasasszonynál (népi gyógyítások, ráolvasások, babonák, hiedelmek). *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* III/7: 132–138.
Petri Mór
1901–1904 *Szilágy vármegye monographiája* I–VI. Budapest, Franklin.
Péterffy, Carolus
1742 *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata ab Anno MXVI. usque ad Annum MDCCXV.* I–II. [A Római Katolikus Egyháznak a Magyar Királyságban 1016 és 1725 között megült Szent Zsinatai.] Viennae – Posonii, Typis Kaliwodiansis – Typis Haeredum Royerianorum.

Pogány Péter
1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest, Magyar Helikon.
Polner Zoltán
1978 *Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok.* Szeged, Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár.
2000 *Isten zsámolyánál. Népi vallásos költészet.* Szeged, Bába és Társai.
Popp, Vasilie
2006 *Temetkezési szokások az erdélyi románoknál 1817. Vasilie Popp orvosi disszertációja.* Bécs, 1817. /Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 10. szerk.: Deáky Zita./ Budapest, Györffy István Néprajzi Egyesület.
Porphyrius
1547 *De abstinentia ab esu animalium, libri quatuor.* [Az állatok megevésében való mértékletességről szóló négy könyv.] Ioanne Bernardo Feliciano interprete. Venetiis, apud Ioan. Gryphium.
Pozsony Ferenc
1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
Pócs Éva
1963 Kötés és oldás a néphitben. *Ethnographia* LXXIV: 565–612.
1968 A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái. *Népi kultúra – népi társadalom* I: 253–280.
1981a Ráolvasás. (Szócikk.) In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 304–305.
1981b Számláló ráolvasás. (Szócikk.) In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Budapest, Akadémiai Kiadó, 549.
1982 Kenyér és lepény. – A régi nyersanyag és technológiai szerepe a halottkultuszban. In Hoppál Mihály – Novák László (szerk.): *Halottkultusz.* /Előmukálatok a Magyarság Néprajzához 10./ Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 184–199.
1983 Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* XCIV: 177–206.
1986 Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán. *Ethnographia* XCVII: 177–256.
1988 Ráolvasás. In Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz* V. Budapest, Akadémiai Kiadó, 633–691.
1992 „Nyers és főtt": halál és élet. A kulturális vívmányok helye az európai parasztság világképében. In Viga Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció* I–II. *Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, I. 11–21.
2001a Az asztal és a tűzhely, avagy hol van a szentsarok? In Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 375–388.

2001b Átok, rontás, divináció: boszorkányság a vallás és mágia határán. In Uő (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen.* Budapest, Európai Folklór Intézet – Osiris Kiadó, 419–459.
2002a Boszorkányság a vallás és mágia határán. In Uő (szerk.): *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán.* /Válogatott tanulmányok I./ Budapest, L'Harmattan, 239–264.
2002b Sors, bábák, boszorkányok. Archaikus sorsképzetek Közép- és Kelet-Európa hiedelemrendszereiben. In Uő (szerk.): *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán.* /Válogatott tanulmányok I./ Budapest, L'Harmattan, 78–105.
2004 Igézet, szemverés: a nézéssel való rontás hiedelmei és rítusai. In Uő (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság.* /Tanulmányok a transzcendensről IV./ Budapest, Balassi Kiadó, 402–435.
2005 „Tündéres" és „Szent Ilona szerzete", avagy voltak-e magyar tündérvarázslók? In Csörsz Rumen István (szerk): *Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* /Artes Populares 21./ Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 289–308.
2006 „Kősziklák hasadnak". Csodák és lehetetlenségek a folklórban. In Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* /Studia Ethnologica Hungarica VII./ Budapest, L'Harmattan Kiadó, 234–269.
2009 Miracles and Impossibilities in Magic Folk Poetry. In Roper, Jonathan (ed.): *Charms, Charmers and Charming. International Research of Verbal Magic.* New York, Palgrave Macmillan, 27–53.
2011 Nature and culture – „the raw and the cooked". Shape-shifting and double beings in Central and Eastern European folklore. In Willem de Blécourt – Christa Agnes Tuczay (Hrsg.): *Tierverwandlungen. Codierung und Diskurse.* Tübingen, Francke Verlag, 99–134.
2014 „Sárkányos" idővarázslók Magyarországon és a Balkán-félszigeten. In Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* /Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából I./ Budapest, Balassi Kiadó, 363–409.

Pócs Éva (szerk.)

1985–1986 *Magyar ráolvasások.* I–II. Budapest, MTA Könyvtárának kiadása.
2001a *Két csíki falu néphite a századvégen.* Budapest, Európai Folklór Intézet – Osiris Kiadó.
2001b *Lélek, halál, túlvilág.* /Tanulmányok a transzcendensről II./ Budapest, Balassi Kiadó.
2002a *Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.
2002b *Mikrokozmosz – makrokozmosz.* /Tanulmányok a transzcendensről III./ Budapest, Balassi Kiadó.
2004 *Áldás és átok, csoda és boszorkányság.* /Tanulmányok a transzcendensről IV./ Budapest, Balassi Kiadó.
2008a *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklór" konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én.* /Studia Ethnologica Hungarica IX./ Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.
2008b *Vannak még csodák, csak észre kell venni.* /Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1./ Budapest – Pécs, L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.

2012 *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből.* /Studia Ethnologica Hungarica XIV./ Budapest – Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.

2014 *Ráolvasások* I. *Gyűjtemény a legújabb korból (1851 – 2012).* /A magyar folklór szövegvilága 2/A./ Budapest, Balassi Kiadó.

Pradel, Fritz

1907 Griechische und süditalienische Gebete, Beschwörungen und Rezepte des Mittelalters. In A. Dieterich – R. Wünsch (Hrsg.): *Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten* III/3. Giessen, Alfred Töpelmann.

Preisendanz, Karl

1928–1931 *Papyri Graecae magicae – Die Griechischen Zauberpapyri* I–II. Leipzig–Berlin, B. G. Taubner.

Propp, Vlagyimir

2005 *A varázsmese történeti gyökerei.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Puşcariu, Sextil

1905 *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache* I. *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen.* Heidelberg, Winter.

Rab János – Tankó Péter – Tankó Magdolna

1981 Népi növényismeret Gyimesbükkön. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion, 23–38.

Radloff, Wilhelm

1893 *Aus Sibirien* I–II. Leipzig, T. O. Weigel.

Raffay Sándor

1905 Újszövetségi apokrifusok. Pozsony, Wigand Nyomda.

Rácz Sámuel

1778–1780 *Orvosi Tanitás, Mellyet [...] Magyarra forditott Rácz Sámuel A' Nem. Meſt. és a' Filoſ. Meſtere; az Orv. Tud. Doktora, és a' Bud. Kir. Univerſ. Egyik Tanitója* I–II. Budán, A' Királyi Univerſitásnak Beteuivel.

Ráduly János

1997 *Vetettem gyöngyöt. Népköltészeti tanulmányok.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

2009 *Hozzád fohászkodom imában. Kibédi ráolvasások, népi imák, legendaballadák, kántálóénekek.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

Rosetti, Alexandru

1920 *Colindele religioase la români.* [A vallásos kolindák a románoknál.] Librăriile „Cartea Românească" şi „Pavel Suru".

1975 *Limba descântecelor româneşti.* [A román ráolvasók nyelvezete.] Bucureşti, Editura Minerva.

Rosetti, Radu
1905 *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova.* [A magyarokról és a moldvai katolikus püspökségekről.] Bucureşti, Instit. de Arte Grafice „Carol Göbl" S-sor Ion St. Rasidescu.
Rosty Kálmán
1881 Pótló adatok a magyarhoni Jézus Társaság könyvészetéhez 1711-ig. *Magyar Könyvszemle* VI/4–5: 227–239.
Róheim Géza
1915 Adalékok a finnugorság varázserő-fogalmához. *Ethnographia* XXVI: 255–278.
Rómer Flóris
1861–1863 Adalék boszorkányperekhez. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* I: 176–185, 219–236, 322–333; II: 74–81, 158–165, 274–276; III: 176–182.
Rubínyi Mózes
1902 Újabb adalékok a csángók nyelvjárásához. *Magyar Nyelvőr* XXXI: 1–7, 82–87, 143–148, 202–208.
Ruh, Kurt
2006 *A nyugati misztika története* II. *A 12. és 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Russu, Ion I.
1990 *Românii şi secuii.* [Románok és székelyek.] Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Salamon András
1943 Adatok a székelység néprajzához. A tehénrontás szokásai és babonái. Csíkszentgyörgy. *Határőr* II: 9–10. (Csíkszereda).
Salamon Anikó
1975 Gyimesi mondák. In Ládai Tamásné – Páll István – Salamon Anikó: *Mai népi hiedelmek.* /Az ELTE Ókori Történeti Tanszékének Kiadványai 10./ Budapest, ELTE Ókori Történeti Tanszék, 65–156.
1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Budapest, Helikon Kiadó.
Salamon József
2014 *Gyimes.* Csíkszereda, A szerző kiadása.
Salló Szilárd
2008 Az urszita rontáshiedelem a Gyimesekben. *Erdélyi Múzeum* 70: 17–28.
Sandu Timoc, Cristea
1967 *Cîntece bătrîneşti şi doine* [Népballadák és népdalok.] Bucureşti, Editura Pentru Literatură.
Sándor István
1803 *Magyar könyvesház, avagy A' magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök.* Győrött, Streibig Jó'sef betüivel.
Schenda, Rudolf
1970 *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910.* /Studien zur Philosophie und Literatur des neunzehnten Jahrhunderts 5./ Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann.

Schmidt, Bernhard
1871 *Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum.* Leipzig, Druck und Verlag von B. G. Teubner.
1891 Alte Verwünschungsformeln. *Neue Jahrbuch für Philologie und Paedagogik* 143: 561–576.
1913 Der böse Blick und ähnlicher Zauber im neugriechischen Volksglauben. *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur* XVI/31: 574–613.
Schmidt, Wilhelm
1866 *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romanen Siebenburgens,* Hermannstadt, A. Schmiedicke.
Schram Ferenc
1970 *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1982 *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* III. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Schütz Antal
1937 *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere.* (Harmadik kiadás.) Budapest, Szent István-Társulat. [1923.]
Schwartz Katalin
1994 *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században.* /Olvasmánytörténeti dolgozatok VI./ Szeged, Scriptum.
Sebestyén Ádám
1989 *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Szekszárd, Tolna Megyei Könyvtár kiadása.
Sebestyén Gyula
1906 *Dunántúli gyűjtés.* /Magyar Népköltési gyűjtemény. Új folyam VIII./ Budapest, Athenaeum.
Seibert, Jutta
1986 *A keresztény művészet lexikona.* Budapest, Corvina Kiadó.
Seligmann, Siegfried
1910 *Der böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens aller Zeiten und Völker* I–II. Berlin, Hermann Barsdorf Verlag.
Seres András
1981 Erdők, vizek csodás lényei Háromszéken és a környező vidéken. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion, 185–196.
1994 Moldvai csángó garabonciások. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest, Kriterion, 319–332.
Seres András – Szabó Csaba
(1989) *Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988.* Budapest, Héttorony Könyvkiadó, é. n.
Seres Attila
2003 „A magyar nyelv annyi lélek üdvösségére eredménnyel tanítható." (Források a moldvai magyarság anyanyelvű oktatási lehetőségeinek tanulmányozásához a papi képzésben, a XIX. század végén.) In Ujváry Gábor (főszerk.): *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények.* Budapest: Balassi Bálint Intézet – Magyar Országos Levéltár – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság – Országos Széchényi Könyvtár, 278–301.

Silling István
1982 Kilenc nem kilenc. (Kupuszinai ráolvasások.) *Hungarológiai Közlemények* XIV/51: 249–258. (Újvidék).
1992 Bajelhárító levelek a Vajdaságból. *Új Symposion*, 7–8: 33–35.
Simonŭ, S. P.
1894 Bălaurulŭ. (In credinţa poporului românŭ). [A sárkány. (A román nép hitében).] *Minerva* I/7–11: 61–62, 73–75, 81–83, 93–95, 101–103.
Smiljanskoi, E. B.
2002 Zagovory i gadanija iz sudebno-sledstvennyh materialov XVIII. veka. [Ráolvasók és jóslatok 18. századi törvényszéki-vizsgálati anyagokból.] In Andrej L. Toporkov – Anatolij, A. Turilov (red.): *Otrechennoe chtenie v Rossii XVII–XVIII. vekov.* [Apokrif olvasmányok a 17–18. századi Oroszországban.] Moskva, Indrik, 99–172.
Soltész Ferenc – Szinyei Endre
1875 *Görög–magyar szótár.* Sárospatak, Nyomtatta Steinfeld Béla, a Ref. Főiskola betűivel.
Sróth Péter
1891 Máramarosi oláh babonák. *Ethnographia* II: 363–365.
Strausz Adolf
1897 *Bolgár néphit.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság kiadása.
Sugár István
1987 *Bűbájosok, ördöngősök Heves és Külső-Szolnok vármegyékben.* Budapest, MTA Könyvtárának kiadása.
Şaineanu, Lazăr
1899 Die Jele oder böse Geister im romänischen Volksglauben. *Die Donauländer. Zeitschrift für Volkskunde* I: 25–34, 97–104, 199–207, 274–286.
1908 *Dicţionar universal al limbei române.* [A román nyelv egyetemes szótára.] Craiova, „Samitca".
Şerb, I. (red.)
1967–1970 *Folclor din Oltenia şi Muntenia: texte alese din colecţii inedite* I–V. [Folklór Olténiából és Munténiából: válogatott szövegek kiadatlan gyűjteményekből I–V.] Bucureşti, Editura pentru Literatură.
Ştefănescu, D.
1885 Descântecul. [A ráolvasás.] *Lumina pentru toţi* I: 223–224.
Ştefănescu, Melchisedec (Sf. Sa Episc. Melchisedec)
1884 O rugăciune-vrajă. [Egy varázs-imádság.] *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie.* Bucureşti, Tipografia Academiei Române. Anul II. Vol. I. fasc. II. 381–382.
Ştefănucă, Petre
1937 Cercetări folklorice pe Valea Nistrului-de-Jos. [Folklórkutatások a Dnyeszter alsó völgyében.] *Anuarul Arhivei de Folklor* IV: 31–227.
Ştrempel, Gabriel
1978–1992 *Catalogul manuscriselor româneşti* I–IV. [A román kéziratosok katalógusa I–IV.] Bucureşti, Editura Ştiintifică şi Enciclopedică.

Szabó Dezső
1903 A csíkszentdomokosi nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* XXXII: 270–277, 324–331.
Szabó Károly
1878 Régi magyar könyvészeti adalékok. *Magyar Könyvszemle* III/6: 313–319.
Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond
1890–1893 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár: a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig* I–III. Budapest, Hornyánszky.
Szádeczky-Kardoss Lajos
1927 *A székely nemzet története és alkotmánya.* Budapest, „Hargitaváralja" Kiadó.
Szebeni Géza
1962 A csíki juhászat. *Ethnographia* LXXIII: 54–89.
Szegő Júlia
1988 *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse.* Budapest, Európa Könyvkiadó.
Szerb Antal
1935 *Magyar irodalomtörténet.* (Harmadik kiadás.) Budapest, Révai. [Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1934.]
Szelestei N. László
2013 A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban. In Bogár Judit (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon.* /Pázmány irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 5./ Piliscsaba, PPKE BTK, 249–261.
Székely László
(1997) *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza.* Budapest, Szent István Társulat, é. n.
Szilády Áron
1896 Codexeink forrásai. *Irodalomtudományi Közlemények* VI: 498–500.
Szinnyei József
2003 *Magyar Tájszótár.* Budapest, Nap Kiadó. [Budapest, Hornyánszky, 1893–1901.]
Szőcs János
1983 „Bé Moldvába és vissza...". *Hargita Kalendárium* VI: 81–83.
é. n. A csángók. In Kozma Mária (összeáll.): *Hiétszer árvább. A moldvai csángó magyarokról.* /Útravaló 2./ Csíkszereda, ENB Design és Reklám Vállalat.
1998 Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csíkszékben (1614–1850). *Székelyföld* II/4: 79–101.
1999 A románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó-, Kászonszékekben (1614–1850). In Bárdi Nándor (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 98–156.
2002 A gyimesközéploki iskola alapítása, története (1825–1948). *ACTA–2001.* /Acta Hargitensia VIII./ Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Sepsiszentgyörgy, 321–334.
2003 Takács György: Aranykertbe' aranyfa. (Könyvismertető.) *Honismeret* XXXI/4: 124–126.

2004 Három csíki falutörvény. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, 73–121.
2006 Csíkszék XIX. századi román lakossága. *Hargita Kalendárium 2007*: 62–66.
Szőcs Vince – Szőcs András
2008 *Lármafák öröksége – Csíkszentmihály*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó.
Szuchiewicz, Włodzimierz
1902–1908 *Huculszczyzna* I–IV. [Huculföld I–IV.] Lwow, Muzeum Imienia Dzieduszyckich.
Szultán Lukács
1942 Néprajzi adatok Kászonból. *Határőr. A Segítő Mária Gimnázium Sarlós Boldogasszonyról nevezett Mária Kongregációjának Értesítője* II/Karácsony: 19–22.
Tagányi Károly
1896 *Magyar erdészeti oklevéltár* I. *(1015–1742)*. Budapest, Pátria.
Takács Éva
1983 Csík-Gyergyó-Kászonszék személynevei a XVII. század elején. In B. Gergely Piroska (szerk.): *Nyelvészeti tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Kiadó, 110–177.
Takács György
1994 „Nyujcs kezet Mária...". *Palócföld* XXVIII: 268–283.
1995 „Igizet szálljon az erős kősziklákra!" A kosteleki, gyepecei és magyarcsügési csángók ráolvasó gyakorlata. *Palócföld* XXIX/4: 371–383.
1996a „Imádkozik vala véres könnyhullatásokkal". Hárompataki csángó imák. In Rostás László – Rózsa György (szerk.): *Mandorla Füzetek* 1. Miskolc, A Mandorla Közművelődési Egyesület időszaki kiadványa, 74–82.
1996b „Magam megyek, még angyalom se' kűdöm." Hárompataki csángó pénteki imák. *Az Éltető Írás* 4/március: 37–40. (Debrecen).
1996c „Passt, meine Ohren, auf den Klang der Engel auf!" Gebete des Tschangos aus Hárompatak in Siebenbürgen. In Robert Hajszan (Hrsg.): *Pannonisches Jahrbuch*. Wien, Literas Verlag, 295–303.
1997–1999 „Hova mentek, ti kantéros boszorkányok?!" Tejelvétel elleni csángó olvasások I–II. *Főnix* 5: 48–65; 6–7: 92–106. (Debrecen).
1998 „Menyországba' csenditének..." Hárompataki csángó imák. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6: 219–258.
1999 „Erre ülj fel, ne a csikó hátára!" Egy csángó varázscselekedet ősvallási hátteréről. *Turán* II/1: 55–65.
2000a „Hirdesd a szám bol eredett szent igéket..." Csángó archaikus népi imák. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8: 195–232.
2000b „Meg indul a Szent Antal nagy Kalastorombol..." Szent Antal tüzétől való csángó olvasások. In Végvári József (szerk.): *„Kiálts Telyes Torokal". Képek és írások Pap Gábor művészettörténész 60. születésnapjára*. Budapest, Polar Alapítvány, 219–246.
2000c „Semmi gonosz igizet benne ne nyughasson!" Szemverés elleni csángó ráolvasók. *Palócföld* XLIV/2: 83–96.

2000d „Van egy forrás titok alatt..." A víz és a hegyek a Tatros menti csángók hitvilágában. In Buka László (szerk.): *Élő táj. Válogatott írások természetről, térről, teremtésről.* Debrecen, Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékőrző Egyesület, 246–259.

2001 *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úz-völgyi csángó imák és ráolvasók.* Budapest, Szent István Társulat.

2002 „Bódogságos Szűz Mária kiméne egy nagy hegyre...". A hegyen végzett lóáldozat emlékei egy különös ráolvasócsoportban. In Buka László – Gyarmathy István (szerk.): *Élő táj 2. Válogatott írások természetről, térről, teremtésről.* Debrecen, Dél-Nyírségi Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékőrző Egyesület, 116–125.

2003 „Ragyogo csillagok a földre huljatok." Hárompataki archaikus népi imádságok, ráolvasók, szentes énekek. In Tomisa Ilona (szerk.): *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 141–210.

2003–2004 „Hajjad, fülem, hajjad angyalok zöngésit!" A mennybe vitt leány balladájának csángó imapárhuzamai. *Turán* VI/6: 45–70; VII/1: 11–40.

2004 *Kantéros, lüdérc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák.* Budapest, Magyar Napló Kiadó – Fokusz Egyesület.

2006 „Angyalok csenditének..." Emlékek, álmok, gondolatok. (Elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztálya által 2006. március 23-án a Néprajzi Múzeumban rendezett könyvbemutatón és felolvasóülésen). *Néprajzi Hírek* 1–2: 4–10.

2010 „Őz nyalja fiát a szeplőtől...". Egy igézet elleni csángó ráolvasócsoportról. In Molnár Zoltán – Németh Zsolt – Vass Csaba (szerk.): *Nyolcvan év Isten tenyerén. Megtartó szeretettel Molnár V. Józsefnek.* Budapest, Ős-Kép Kiadó, 350–396.

2011 Arra mennek az angyalok. Angyali alakok, csoportok és rendek a régi Csíkszék archaikus népi imádságaiban. *Erdélyi Múzeum* LXXIII/1: 11–42.

2012a „Görget az égbe, villámlik a födön...". A kígyó- és menyétmarásra használt csíkszéki ráolvasók eredetkérdéséhez. In Pócs Éva (szerk.): *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből.* /Sudia Ethnologica Hungarica XIV./ Budapest – Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 415–478.

2012b „Nagy Szent Mária egy nagy asztalt terített..." A hegyen végzett lóáldozat és a betegségdémonok megvendégelése egy különös ráolvasócsoportban. *Erdélyi Múzeum* LXXIV/4: 46–84.

2014 Kantéros, gurucsás, buszkurja, fermekás. A boszorkányság hatóköreit leíró kifejezések a Tatros menti csángóknál. In Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* /Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából I./ Budapest, Balassi Kiadó, 455–497.

2015a *„Angyalok csenditének...". Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről.* Budapest, Magyar Napló Kiadó – Írott Szó.

2015b *„Elindula boldogságos szép Szűz Mária". Ráolvasók a régi Csíkszékről.* /Fontes Ethnologiae Hungaricae X./ Budapest, L'Harmattan Kiadó – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.

2016 „Bal kezébe van a kicsi irott könyve". A könyv, az írás-olvasás és a „tudomány" kapcsolata a Tatros menti csángóknál. In Hesz Ágnes – Pócs Éva (szerk): *Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből.* /Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 2./ Budapest, Balassi Kiadó, 123–205.

P. Takács Ince O. F. M.

1942 *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra.* Budapest, Stephaneum Nyomda.

Taloş, Ion

1976 Solomonarul – în credinţele şi legendele populare româneşti. [A solomonar – a román nép hitvilágában és legendáiban.] *Anuar de lingvistică şi istorie literară* XXV: 39–53.

Tankó Gyula

1996 *Gyimesi szokásvilág.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat.

2001 *Életvitel a Gyimesekben.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat.

Tánczos Vilmos

1991 Archaikus imák Csíkmenaságról. In Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 719–726.

1994 „Feltekinték Napkeletre" Moldvai archaikus imádságok. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2: 217–243.

1995 *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok.* Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.

1996a „Deákok" moldvai magyar falvakban. In Uő: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 190–222.

1996b Egy apokrif Szent Antal-ima és műfajkörnyezete. *Néprajzi Látóhatár* V: 141–150.

1996c Keletnek megnyílt kapuja. Emlékképek a moldvai csángók szerkezet nélküli kultúrájáról (Moldva, 1995. augusztus). In Uő: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 97–173.

1997 A szent megnyilatkozásai a moldvai és gyimesi népi imádságokban. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 5: 224–239.

1999 *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük.* Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér.* Budapest, Püski Kiadó.

2002 About the Demography of the Moldavian Csángós. In László Diószegi (ed.): *Hungarian Csángós in Moldavia. Essays on the Past and Present of the Hungarian Csángós in Moldavia.* Budapest, Teleki László Foundation – Pro Minoritate Foundation, 117–147.

2005 Hol lakik az ördög? *Korunk* XVI/5: 62–70.

2006 *Foklórszimbólumok.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.

Táncsics Mihály

1949 *Életpályám.* (S.a.r. és a bevezető tanulmányt írta: Czibor János). Budapest, Révai.

Tazlăuanu, I. Gheorghe

1943 *Comoara neamului* I–X. [A nép kincse I–X.] Bucureşti, s. n.

kei Erika
1995 „Nem tudsz énekelni, gyónni, anyád nyelvén imádkozni." (Imaszövegek és vallomások). In Barna Gábor (szerk.): *Vallásos népélet a Kárpát-medencében. Népismereti tanulmányok és közlések.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
Teleki Domokos
1796 *Egynehány Hazai Utazások' Le-Irása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével egygyütt.* Béts, Ki adatott G. T. D. által.
Teleki József Gr.
1937 *Úti jegyzések.* (Közli: Domokos Pál Péter). Cluj, Gloria Nyomdai Műintézet. [1799.]
Teleki-kódex (1525–1531)
1884 *Nyelvemléktár* XII. *Régi magyar codexek és nyomtatványok.* (Közzéteszi: Volf György). Budapest, MTA.
Teodorescu, Gheorghe Dem
1879 *Noţiuni despre colindele romane.* [Tudnivalók a román kolindákról.] Bucuresci, Tipografia „Tribunei Romane".
1885 *Poesii populare române.* [Román népköltészet.] Bucuresci, „Tipografia Modernă".
Teodorescu-Kirileanu, Gheorghe
1904 Credinţi populari în cărţi bisericeşti. [Népi hiedelmek egyházi könyvekben.] *Şezătoarea* An. XII. Vol. IX/6–7: 81–87.
Téglás Gábor
1912 Kalotaszegi oláh mitoszi emlékek. *Ethnographia* XXIII: 158–170.
1913 Pásztorszokások Csíkgyergyó határszéli községeiben. *Néprajzi Értesítő* XIV: 294–296.
Thaly Kálmán
1889 *Irodalom- és míveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Toldalékúl Kuruczvilági kiadatlan költemények tára.* Budapest, Ráth Mór.
Thewrewk-kódex (1531)
1874 *Nyelvemléktár* II. *Régi magyar codexek és nyomtatványok.* (Közzéteszi: Volf György). Budapest, MTA.
Timotin, Emanuela
2010 *Descântecele manuscrise româneşti (secolele al XVII-lea – al XIX-lea). Ediţie critică, studii lingvistice şi filologice.* [Román kéziratos ráolvasók (17–19. század). Kritikai kiadás, nyelvészeti és filológiai tanulmányok.] Bucureşti, Editura Academiei Române.
Tischendorf, Constantin
1876 *Evangelia apocrypha.* [Apokrif evangéliumok.] (2. kiadás) Lipsia, Hermann Mendelssohn. [1853.]
Tocilescu, Grigore G.
1900 *Materialuri folcloristice* I–III. [Népköltészeti adattár I–III.] Bucureşti, Ed. I. V. Socecu.
Tocilescu, Grigore G. – Ţapu, Christea N.
1981 *Materialuri folcloristice* I–III. [Népköltészeti adattár I–III.] Minerva, Bucureşti, Ed. Minerva.

Tokarev, Sz. A. (szerk.)
1988 *Mitológiai enciklopédia* I–II. Budapest, Gondolat Kiadó.
Tomisa Ilona (szerk.)
2003 *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.
Tóth G. Péter (szerk.)
2005 *A magyarországi boszorkányság forrásai* IV. Budapest, Balassi Kiadó.
Tóth István György
1988 Deákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században. In Zombori István (szerk.): *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. (A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága által 1987. november 10–11-én Pázmány Péter halálának 350. évfordulójára rendezett tudományos konferencia anyaga).* Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 139–147.
1995 Írás, olvasás, könyv a paraszti műveltségben a XVII–XVIII. században. *Századok* CXXIX/4: 815–856.
1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
1998 Az írott kultúra térhódítása. In Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 136–203.
2007 *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon.* Budapest, Balassi Kiadó.
Tóth Péter
2009 „Rendelj nékem más halált!" Krisztus apokrif látomása a Gethszemáni kertben. *Vallástudományi Szemle* V/4: 25–53.
Tuchmann, Jules
1884–1899 La Fascination. *Mélusine* II: 169–IX: 280. (A tanulmány a periodika nyolc évfolyamában, több tucatnyi helyen, folytatólagosan került közlésre).
Tüskés Gábor (szerk.)
1986 *„Mert ezt Isten hagyta...". Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.
U. Kerékgyártó Adrienne
1992 A csíkiak Negyedfélmegye Havasáról. Adatok egy székely közösség történetéhez. *Néprajzi Értesítő* LXXIV: 5–47.
Vaitkevičienė, Daiva
2013 Baltic and East Slavic Charms. In Kapaló, James – Pócs, Éva – Ryan, William (eds): *The Power of Words. Studies on Charms and Charming in Europe.* Budapest – New York, Central European University Press.
Vajkai Aurél
1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében.* Kolozsvár, Nagy Jenő és Nagy Sándor Könyvnyomdája.

Vajkai-Wagenhuber Aurél
1938 Egy bakonyi magyar falu paraszt állatorvosai. *Ethnographia* XLIX: 52–66.
Vanyó László
1980 *Az ókeresztény egyház és irodalma.* /Ókeresztény írók 1./ Budapest, Szent István Társulat.
1988b *Az ókeresztény művészet szimbólumai.* Budapest, Szent István Társulat.
Vanyó László (szerk.)
1984a *A II. századi görög apologéták.* /Ókeresztény írók 8./ Budapest, Szent István Társulat.
1984b *Vértanúakták és szenvedéstörténetek.* /Ókeresztény írók 7./, Budapest, Szent István Társulat.
1988a *Apostoli atyák.* /Ókeresztény írók 3./ (II. kiadás), Budapest, Szent István Társulat. [1980.]
1995 *Jeruzsálemi Szent Kürillosz Összes Művei.* (Fordította, a bevezetést, a jegyzeteket írta: Vanyó László). /Seminarium Centrale Budapestinensis 4/. Budapest, Szent István Társulat.
Varga E. Árpád
1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* I. *Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Budapest – Csíkszereda, Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó.
Vasiliu, Alexandru – Ursache, Petru
1984 *Literatură populară din Moldova.* [Moldvai népköltészet.] Bucureşti, Editura Minerva.
Vámszer Géza
2007 *Csík vármegye településtörténete.* /Bibliotheka Transsylvanica 53./ Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.
Venczel József
1991 Csík népe és népesedési viszonyai. In Záhonyi Éva (szerk.): *Hitel–Kolozsvár 1935–1944.* II. Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 132–144.
Veress Sándor
1989 *Moldvai gyűjtés. Gyűjtötte és lejegyezte Veress Sándor.* (Szerk.: Berlász Melinda – Szalay Olga). Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.
Versényi György
1883 Babonák. *Magyar Nyelvőr* XII: 45–46, 94, 140, 185–186, 277, 375, 425–426.
1901 Erdélyi népmondák. *Ethnographia* VI: 125–127, 219–221, 266–272, 315–320.
Veszely Károly
1860 *Erdélyi egyháztörténelmi adatok* I. Kolozsvárt: a római kath. lyceum nyomdájának betüivel.
Végh Mihály
1890 A ravai unitárius egyház története. *Keresztény Magvető* XXV/3 (máj.–jún.): 159–169, XXV/5 (szept.–okt.): 289–299.
Viciu, Alexiu
1914 *Colindele din Ardeal.* [Az erdélyi kolindák.] /Din vieaţa poporului român culegeri şi studii XXII./ [Gyűjtemények és tanulmányok a román nép életéből XXII.] Bucureşti – Leipzig – Viena, Sosec – Harrasowitz – Gerold.

Vida Tivadar
1967 Makula nélkül való tükör. *Magyar Könyvszemle* LXXXIII: 250–253.
Vidák Tünde
2001 A születés. In Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Budapest, Európai Folklór Intézet – Osiris Kiadó, 81–136.
Vikár Béla
1899 Egy régi magyar ráolvasás. *Magyar Nyelvőr* XXVIII: 208–210.
1901 Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra. *Ethnographia* XII: 49–56, 97–104, 296–307, 385–396.
Virt István
2003 Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek hagyományozódásának jellemzői Hárompatak falvaiban. In Tomisa Ilona (szerk.): *Hárompatak. Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 251–300.
Vitos László
1995 Népi imák és vallásos szokások a Székelyföldön. *Somogy* XXIII/4: 309–317.
Vitos Mózes (szerk.)
2002–2003 *Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez* I–II. Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal.
Walde, Alois
1954 *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch* I–II. Heidelberg, Carl Winter.
Weigand, Gustav
1921 Ursprung der Südkarpatischen Flussnamen in Rumänien. *XXVI–XXIX. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, 70–103.
Wünsch, Richard
1911 Zur Geisterbannung im Altertum. *Festschrift zur Jahrhundertfeier der Universität zu Breslau am 2. August 1911*. Breslau, Trewendt & Granier, 9–32.
Zakariás Erzsébet
1992 Boszorkányok Erdőfülében. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 1: 182–198.
Zanne, Iuliu A.
1895–1900 *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* I–V. [A romániai, besszarábiai, bukovinai, magyarországi, isztriai és makedóniai románok közmondásai I–V.] Bucuresci, Editura Librărieĭ Socecŭ & Comp.
Zerich Tivadar
1859 A licentiatusok Erdélyben. *Religio* I. félév/18–19/Martius 2, 5: 147–149, 153–156.
Zsupos Zoltán
1985 Égi levél Darvason és Bakonszegen. *Múzeumi Kurír* 47: 59–62. (Debrecen).
1994 A moldvai csángó-magyarok eredetéről. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2: 53–59.

Rövidítésel hivatkozott irodalom feloldása:

AGS

1826 *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst.* (Siebzehnter Jahrgang.) Wien, Gedruckt und im Verlage bey Franz Ludwig.

BRM

1984–1996 *Bibliografia românească modernă* I–IV. [A modern román irodalom bibliográfiája.] (Coord. gen: Ştrempel, G.). Bucureşti, Editură Ştiintifică şi Enciclopedică.

DEX

1996 *Dicţionarul explicativ al limbii române.* [A román nyelv értelmező szótára.] (Conducătorii lucrării: Coteanu, I. – Seche, L. – Seche, M.). Bucureşti, Academia Română Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan".

DLR

1913–1990 *Dicţionarul limbii române* I–VIII. [A román nyelv szótára I–VIII.] (Fasc. 1–48.) (Red. resp.: Iordan, I. – Graur, A. – Coteanu, I.). Bucureşti, Academia Română.

DLRLC

1955–1957 *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane.* [A kortárs román irodalmi nyelv szótára.] (Red.: Dimitrie, M. – Petrovici, E.). Bucureşti, Editura Academia Republici Romîne.

DVL

2008 *Dictionarum valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române.* (Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu). [Oláh–latin szótár. A román nyelv első szótára. (Bevezető tanulmány, kiadás, tárgymutató és jegyzetek: Gh. Chivu).] Bucureşti, Editura Academiei Române.

EOE

1875–1898 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1540–1699)* I–XXI. (Szerk.: Szilágyi Sándor). Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.

ÉRTSz

1959–1962 *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. (Főszerk.: Bárczi Géza – Országh László). Budapest, Akadémiai Kiadó.

LEX. BUD.

1825 *Lesicon Românescu–Làtinescu–Ungurescu–Nemţescu... seu Lexicon valahico–latino– hungarico–germanicum.* [Román–latin–magyar–német... avagy oláh–latin–magyar–német szótár.] Buda, Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae.

MKL

1997 *Magyar Katolikus Lexikon* III. köt. (Főszerk.: Diós István). Budapest, Szent István Társulat.

MTSz

1838 *Magyar Tájszótár.* Kiadta A' Magyar Tudós Társaság, Budán, A' M. Kir. Egyetem betűivel.

NÉPSZ.
1902 *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.
NT
1951 *Novum testamentum graece et latine.* [Újszövetség görögül és latinul.] (Ed.: Merk, Augustinus S. J.). Roma, Sumptibus Pontificii Instituti Biblici.
OFHI
1888 *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyülés Főrendi Házának Irományai.* II. kötet. Hiteles kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság.
PPR
1913–1987 *Publicaţiile periodice româneşti* I–III. [Román időszaki kiadványok I–III.] (Red.: I: Hodoş, N. – Ionescu, Al. S.; II: Baiculescu, G. – Răduică, G. – Onofrei, N.; III: Desa, I. S. – Morărescu, D. – Patriche, I. – Raliade, A. – Sulică, I.). Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Svetea (I.), Editura Academiei Republicii Socialiste România (II–III).
PZ
2002 *Pater Zöld.* /Bibliotheca moldaviensis 1./ Csíkszereda, Hargita Kiadóhivatal.
RMKT
1992 *Régi magyar költők tára. XVII. század, 15/B. Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek). Jegyzetek.* (S.a.r.: Holl Béla). Budapest, Akadémiai Kiadó.
RMNY
2000 *Régi magyarországi nyomtatványok* III. (1636–1655). (Szerk.: Heltai János). Budapest, Akadémiai Kiadó.
SCN
1996 *Studia censualia Transsilvanica. Universitatia „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca catedra şi laboratorul de sociologie. Recensământul din 1850.* [Erdélyi népszámlálási tanulmányok. A kolozsvári „Babeş-Bolyai" Egyetem Szociológia Tanszéke. Az 1850. évi népszámlálás.] Cluj-Napoca, Editura Staff.
SVT
1979 *Septuaginta. Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes.* [Septuaginta. Görög nyelvű Ószövetség a Hetvenes fordítás szerint.] (Edidit: Alfred Rahlfs). Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft.
SzB
1842 *Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentomában Foglaltatott Egész Szentírás. Magyar nyelvre fordíttatott Károli Gáspár Által.* Kőszeg, Reichard Károly költségével 's betüivel.
SZOkl
1872–1934 *Székely Oklevéltár* I–VIII. (Szerk.: Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu). Kolozsvár – Budapest, Magyar Történelmi Társ. Kolozsvári Bizottsága – MTA.

SZOT
1983–2006 *Székely Oklevéltár* I–VIII. (Új Sorozat). (Szerk.: Demény Lajos – Pataki József – Tüdős S. Kinga). Bukarest – Budapest – Kolozsvár – Marosvásárhely, Kriterion – Európa Kiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület – Mentor Kiadó.
SZT
1975–2009 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* I–XIII. (Gyűjt. és szerk.: Szabó T. Attila). Bukarest – Budapest – Kolozsvár, Kriterion Kiadó – Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület.
ÚMTSz
1979–2002 *Új Magyar Tájszótár* I–IV. (Főszerk.: B. Lőrinczy Éva). Budapest, Akadémiai Kiadó.

L'Harmattan France
5-7 rue de École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Korrektúra: Nácsa Klára
A borítót Kára László tervezte.
A nyomdai előkészítés Kovácsné Daróczi Annamária munkája.
A nyomdai munkákat a Stanctechnik Kft. végezte, felelős vezető Hermann Nikolett.

A kötetben bemutatott kéziratos füzetekbe 1894 és 1933 között jegyzett le magyar és román imákat, ráolvasókat a magyarcsügési Gábor János (1870–1957). A magyar fonetikai készlettel leírt román „deszkentálásokat" torokgyík, kígyómarás, sebláz, orbánc, „lóorbánc" gyógyítására, gonoszok távoltartására és rontások visszafordítására, a magyar ráolvasókat pedig tejelvétel és rontás ellen, továbbá ijedtség eltávolítására tartották alkalmasnak. A magyar imák forrásául leginkább a 17–19. század népies imakönyvei, ponyvái szolgáltak, a Szent Antal mennyei útjáról szóló apokrif típust mindazonáltal az archaikus népi imádságok tízezres nagyságrendű szövegállományában csupán bő tucatnyi variáns képviseli.

A ráolvasók némelyike szintén unikális jellegű. Amint a szerző, Takács György megállapította, ezek a 19. század gyimesi határvidékének szinkretikus vallási viszonyait idéző szövegek nem írott előképekből, hanem a helyi szájhagyományból erednek. A füzetek a csángó műveltség alfabetizmusát villantják fel: a segítségükkel betekinthetünk egy, a korabeli gyimesi vidéket ráolvasóival járó „tudományos" vernakuláris vallásosságának magyar és román néphit-elemekkel telített mélységeibe.

A szerző a kötetben közölt imákat és ráolvasókat a szövegek tartalmi és formai jegyeit, párhuzamait kommentáló jegyzetanyaggal látta el, feltárva azok forrásvidékét: azt a vallási és spirituális territóriumot, amely éppúgy kötődik az ortodox papság által még nemrégiben is végzett gonoszűző gyakorlathoz, mint ahhoz a hajdani liturgikus „fehér mágiához", amellyel a római katolikus klérus – a Trienti zsinat (1545–1563) határozatai nyomán – jobbára évszázadok óta felhagyott. A bevezető tanulmány bemutatja a szövegek feltételezhető eredetét, a gyimesi, hárompataki „tudományosokat" és az általuk használt mágikus jellegű írásbeliséget, valamint a könyv, az írás-olvasás és a „tudomány" kapcsolatát a Tatros menti csángóságnál.

Takács György (sz. 1965) folklórkutató polgári foglalkozása mellett az 1980-as évek második felétől kezdve végez néprajzi gyűjtést a Székelyföldön és a Gyimesben, valamint a Székelyföld moldvai határvidékén, a hiedelemmondák, archaikus népi imádságok, ráolvasások témáiban. Szakfolyóiratokban is megjelenő folklorisztikai tanulmányai mellett több kötetben tette közzé gyűjteményének egy-egy tematikus csoportját (így: *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, Úz-völgyi csángó imák és ráolvasók*, 2001; *Kantéros, lüdérc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák*, 2004; *Angyalok csenditének. Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről*, 2015; *Elindula boldogságos szép Szűz Mária. Ráolvasók a régi Csíkszékről*, 2015). *A Kantéros, lüdérc, rekegő* című kötet 2005-ben a Magyar Írószövetség „Év Könyve" díjában részesült.

5990 Ft
ISBN 978-963-414-409-0
9 789634 144090
webshop.harmattan.hu
KÖNYVPONT L'Harmattan